LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

VIENUOLIKTAS TOMAS

Karinė bazė — Kjustendil

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, prof. Jonas Vengris

Teisės patarėjas Lietuvos garbės konsulas adv. Antanas Shallna

Šį tomą redagavo Jonas Puzinas

Copyright 1957 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra ir laužymas — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Adomaitis, Domas, inž.
Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo sk. red.)
Alseika, Vytautas (filmas)
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Anysas, Martynas, dr.
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorijos sk. red.)
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balčiūnas-Švaistas, Juozas
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Balsys, Leopoldas, dipl. inž.
Baltienė, Danutė
Barėnas, Kazimieras
Bendorius, Antanas (geografijos sk. red.)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos sk. red.)
Bielinis, Kipras
Binkis, Edmundas, dipl. inž.
Birutienė, Aldona, dr.
Birutis, V., dipl. inž.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra, teatras)
Bobelis, K. dr.
Brazdžionis, Bernardas
Bublys, Vladas, dr.
Budreckas, Vladas, kun.
Butkys, Česlovas, prof. (civilinė teisė)
Butkus, Adolfas
Cicėnas, Jeronimas
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čėsna, J.
Čipkus, Alfonsas (prancūzų literatūra)
Dambrauskas, P., kun.
Dambriūnas, Leonardas (kalba)
Dargis, Leonardas
Doniela, V.
Finkelšteinas, Chaimas, dr.
Gabrys, Juozas, dipl. inž., prof.
Galdikienė, Magdalena
Gaučys, Povilas (ispanų ir portugalų literatūra)
Gečas, Stasys
Gidžiūnas, Viktoras, O.F.M., kun. dr.
Gimbutas, Jurgis, inž. dr. (statybos sk. red.)
Gimbutienė-Alseikaitė, Marija, dr. (proistorė)
Gintautas, Andrius
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. red.)
Grakauskas, Vytautas, dr.
Grinius, Jonas, dr. doc.
Gudaitis, Kristupas, dr.
Gutauskas, Jonas, kun. dr.
Ingelevičius, Vladas, plk. gyd.
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 sk. red.)
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jankauskaitė, A.
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos sk. red.)
Jesaitis, Margiris A., dr.
Jonikas, Petras, dr. prof.
Jonikas, Vincas
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos sk. red.)
Jurskis, Alfonsas, dipl. inž. doc. (elektrotechnikos sk. red.)
Juška, Antanas, kun. dr.
Kačinskas, Jeronimas (muzika)
Kačinskas, Leonas (matematika)
Kairys, Anatolijus
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kanauka, Vincas, dr. prof. (medicina)
Kardelis, Jonas (Kanados lietuviai)
Karys, Jonas K. (numizmatika)
Kaškelis, Juozas, dr.
Kaunas, Jonas
Kaunas, Ksaveras, dipl. inž.
Kaupas, Julius, dr.
Kėkštas, Juozas (lenkų literatūra)
Ketarauskas, Bronislovas
Keturakis, Andrius, adv. (sporto sk. red.)
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Krasauskas, Rapolas, kun. (istorija)
Krikščiūnas, Matas (fizika)
Krivickas, Domas, dr. prof. (teisės sk. red.)
Kučas, Antanas, dr. prof. (istorija)
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kuprionis, Jonas, prof.
Kviklys, Bronius
Labanauskas, Povilas, jūrų kpt., inž.
Landsbergis, Algirdas (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra (menas)
Laurinaitis, J. M., plk.
Lazauskas, Grožvydas J., inž.
Leimonas, Juozas, dr.
Leonas, Jonas
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)
Liuima, A., S. J., dr. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Maldeikis, Petras
Malinauskas, Jonas, dipl. agr.
Masaitis, Česlovas, dr. (astronomija)
Matonis-Maciulevičius, Jonas, plk. ltn.
Matulis, Stepas, kun. dr.
Mažeika, Almis Povilas, dr. (okeanografijos ir jūrininkystės sk. red.)
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Merkis, Kazys
Meškauskas, Juozas, dr. prof. (medicina)
Michelsonas, Stasys
Mieželis, Vladas, ats. gen.
Mikaila, Jurgis, dipl. inž. (mechaninė technologija)
Milaknis, A., dr.
Mingėla, Vladas
Miškinis, Jonas
Mockaitis, Juozas, dr.
Motiejūnas, J., vet. dr. prof. (veterinarija)

Musteikis, Antanas, dr. Asso. prof. (sociologijos sk. red.)
Nagys, Henrikas, dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Nakas, Alfonsas
Narutis, Pilypas
Nauburas, Martynas (Klaipėdos kraštas ir M. Lietuva)
Nemickas, Bronius, dr.
Ostrauskas, Kostas (muzika)
Oželis, Kazys, plk., dr. doc.
Pakštas, Kazys, dr. prof.
Paltarokas, Juozas, prof.
Paplėnas, Jonas, dr. (ekonomika)
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Petraitis, Vytautas, dipl. inž., adjunktas
Petrauskaitė, E.
Petrušaitis, P.
Pilka, Stasys
Plateris, A.
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Radzevičius, S., dipl. inž.
Rauktys, Juozas, prof. (botanika, miškininkystės sk. red.)
Razminas, K. msgr.
Regelis, K., prof. (botanika)
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimkus, K., dr.
Rimšelis, Viktoras, M.I.C., kun. dr.
Rukša, Antanas, dr. prof. (klasikinė senovė)
Rukuiža, Antanas, doc.
Ružaniec-Ružancovas, A. plk.
Saldukienė, Birutė
Salys, Antanas, dr. prof. (kalbotyros sk. red.)
Santvaras, Stasys
Semėnas, A., dipl. inž.
Stanka, Vladas, prof.
Stankaitė, Elena
Stankus, Steponas, dr. (ekonomika)
Sužiedėlis, Simas
Šapoka, Adolfas, dr. prof. (Lietuvos istorija)
Šeštakauskas, Petras, ats. mjr.
Šiaučiulis, J.
Šumskis, Jonas, dr.
Tamošaitienė, Anastazija
Tamošaitis, Antanas, dail. (lietuvių liaudies menas)
Tercijonas, V., dr.
Tininis, Juozas
Trumpa, Vincas (istorija)
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaidelys, Jonas
Vaišnora, Juozas, M.I.C., kun. dr. (kat. teologijos sk. red.)
Vaitekūnas, A.
Vaitkūnaitė, Birutė
Valaitis, Jonas
Vardys, Vytautas
Vasyliūnas, Izidorius (muzika)
Vėbra, Juozas, dr. prof. (chemija)
Vengris, Jonas, dr. prof.
Vykintas, Stepas
Vitkus, Balys, prof.
Vizgirda, Viktoras, dail. (lietuviai dailininkai)
Zalubas, Romualdas, dr.
Žemaitis, Vincas
Žilevičius, Juozas, L. M., prof. (muzikos sk. red.)
Žiūraitis, Tomas, O. P., kun.

XI TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Karinė prievolė sen. Lietuvoje (K. Avižonis)
Kariotas (A. Salys, K. Avižonis ir Z. Ivinskis)
Kariuomenė (O. Urbonas)
Karjera (A. Musteikis)
Karmėlava (R. Krasauskas ir J. Puzinas)
Karmelitai (V. Gidžiūnas)
Karo komisija (A. Šapoka)
Karo laivynas (P. Labanauskas)
Karo ligoninė (K. Oželis)
Karoliai (J. Puzinas)
Karolingai (J. Jakštas ir P. Reklaitis)
Karolis: Anglijos valdovai (P. Čepėnas), Prancūzijos (J. Jakštas, P. Čepėnas), Švedijos (V. Trumpa ir S. Sužiedėlis), Vokietijos (J. Jakštas, P. Čepėnas)
Karo mokslas (O. Urbonas)
Karo muziejus (P. Šeštakauskas)
Karo sanitarija (V. Ingelevičius)
Karosas, Antanas, vysk. (J. Vaišnora)
Karo technika (J. Matonis)
Karsavinas, Leonas (V. Trumpa)
Karšuva (A. Salys)
Kartagina (A. Rukša)
Kartografija (S. Kolupaila)
Kartometrija (S. Kolupaila)
Karūna (Z. Ivinskis, A. Šapoka)
Karūnacija (J. Jakštas ir A. Šapoka)
Kasakauskas, Jonas, Juozapas (R. Krasauskas), Simanas (V. Trumpa)
Kasyklos (K. Kaunas ir B. Saldukienė)
Kasiulis, Vytautas (J. Grinius)
Kasparas, asmenvardis (A. Salys)
Kasselis, lietuviai (J. Vaidelys)
Kasta (A. Musteikis)
Kašarauskis, Ambraziejus (V. Maciūnas)
Kašuba, Vytautas (H. Nagys)
Katakombos (P. Reklaitis)

Katalikiškoji akcija (A. Juška)
Katilas (A. Salys)
Katkus, Mikalojus (A. Mažiulis)
Kaukai (J. Balys)
Kaukazas: geografija (A. Bendorius), istorija (P. Pauliukonis), kalbos (A. Salys), lietuviai (redakcija)
Kaukė (J. Balys)
Kaukininkai (J. Balys)
Kaunas: vardas (A. Salys), proistorė ir Kauno pilis (J. Puzinas), istorija (A. Kučas), meno paminklai (P. Reklaitis)
Kauno arkikatedra - bazilika (P. Reklaitis)
Kauno kalykla (J. K. Karys)
Kauno medicinos draugija (V. Tercijonas)
Kauno miesto muziejus (J. Puzinas)
Kauno radijo stotis (A. Jurskis)
Kauno uostas (A. P. Mažeika)
Kauno vandens matavimo stotis (S. Kolupaila)
Kaupas, Antanas ir Julius J. Puzinas), Julius Viktoras (A. Čipkus)
Kava (A. Vaitekūnas)
Kavarskas (R. Krasauskas)
Kazakevičius Smolka, Jonas (Z. Ivinskis)
Kazanė: istorija (K. Avižonis), lietuviai (J. Puzinas)
Kazimieras: Lenkijos karaliai (K. Avižonis), Kazimieras Jogailaitis ir šv. Kazimieras (Z. Ivinskis), šv. Kazimieras mene (P. Reklaitis)
Kazimierietės (V. Gidžiūnas)
Kazimiero bažnyčia Vilniuje (P. Reklaitis)
Kazimiero d-jos: Kauno (A. Mažiulis), Vilniaus (V. Kulbokienė)
Kazimiero kolegija Romoje (R. Krasauskas)
Kazimiero koplyčia Vilniuje (P. Reklaitis)
Kazimiero privilegija D.L. K-tijai ir Žemaičiams (Z. Ivinskis)
Kazimiero vardas (A. Salys)
Kaziukas, turgus (V. Kulbokienė)
Kazlų Rūda (V. Žemaitis)
Kazokai (K. Avižonis)
Kearny, lietuviai (A. Bendorius)
Kėdainiai: geografija (D. Baltienė ir A. Bendorius), vardas A. Salys), istorija (V. Trumpa)
Kėdainių sutartis (A. Šapoka)
Keiksmas (J. Balys)
Kėkštas, Juozas (A. Čipkus)
Keleivis, laikraščiai (A. Mažiulis, S. Michelsonas, J. Prunskis)
Kelias (J. Gabrys, J. Gimbutas)
Keliuotis, Juozas (J. Puzinas)
Kelkis, Fridrichas (K. Gudaitis)
Keller, Gottfried (H. Nagys)
Kelmė: geografija (A. Bendorius ir J. Česna), istorija (R. Krasauskas)
Keltai: istorija (J. Jakštas), kalbos (L. Dambriūnas), menas (P. Reklaitis), mitologija ir folkloras (J. Balys)
Kemėšis, Fabijonas (S. Sužiedėlis)
Kempten, lietuviai (J. Kaškelis)
Kenija (A. Bendorius)
Kennebunk Port (V. Gidžiūnas)
Kenosha, lietuviai (redakcija)
Kepėjai D. L. K-tijoje (Z. Ivinskis)
Kepenys (D. Jasaitis)
Kepykla (J. Vėbra)
Kepler, Johannes (B. Ketarauskas)
Kepuraitė: proistorėje (J. Puzinas), sen. Lietuvoje (A. Tamošaitienė)
Kepurninkai D. L. K-tijoje (Z. Ivinskis)
Keramika: priešistorinė M. Gimbutienė), sen. Lietuvoj (P. Reklaitis), liet. liaudies (A. Tamošaitis)
Kernavė: geografija (A. Bendorius), istorija (R. Krasauskas)
Kernius (Z. Ivinskis)
Kęsgaila, didikas (R. Krasauskas)
Kęstaičiai (A. Bendorius)
Kęstutis: vardas (A. Salys), istorija (A. Kučas)
Kettler, Gothard (S. Sužiedėlis)
Keturi Vėjai (A. Čipkus)
Keturvalakiai (A. Bendorius)
Kiaulėnas, Petras (V. Vizgirda)
Kiauninkai (Z. Ivinskis)
Kiaušinis: ūkiškoji reikšmė (V. Bublys), liet. papročiuose (A. Mažiulis)
Kybartai (A. Bendorius ir P. Pauliukonis)
Kiburg (Z. Ivinskis)
Kiemas (J. Gimbutas)
Kierkegaard, Sören (J. Girnius)
Kijevas, istorija (K. Avižonis), meno paminklai (P. Reklaitis)
Kijevo valstybė (K. Avižonis)
Kilimas (P. Reklaitis)
Kimografas (A. Salys)
Kinija: geografija (A. Bendorius), istorija (J. Jakštas), kalba (L. Dambriūnas), literatūra (J. Tininis), menas
Kintamosios žvaigždės (R. Zalubas)
Kipras (A. Bendorius ir A. Rukša)
Kirkor A. H. (J. Puzinas)
Kirpėjas D. L. K-tijoj (Z. Ivinskis)
Kirša, Faustas (S. Santvaras)
Kirtis (A. Salys)
Kirvis: proistorė (J. Puzinas), vėliau (A. Mažiulis)
Kiška, Lietuvos didikai (R. Krasauskas)

XI TOMO STRAIPSNIŲ PARAŠŲ SANTRUMPOS

A. B. : A. Bendorius
A. Brt. : A. Birutienė
A. Btk. : A. Butkus
A. Č. : A. Čipkus
A. Gnt. : A. Gintautas
A. J. : A. Jurskis
A. Jnk. : A. Jankauskaitė
A. Jšk. : A. Juška
A. Kč. : A. Kučas
A. Kt. : A. Keturakis
A. L. : A. Landsbergis
A. Lc. : A. Laucevičiūtė
A. Lm. : A. Liuima
A. M. Js. : A. M. Jesaitis
A. Mlk. : A. Milaknis
A. M. R. : A. M. Račkus
A. Mst. : A. Musteikis
A. Mž. : A. Mažiulis
An. Tm. : A. Tamošaitienė
A. P. Mž. : A. P. Mažeika
A. Rkš. : A. Rukša
A. Rkž. : A. Rukuiža
A. S. : A. Salys
A. Smn. : A. Semėnas
A. Š. : A. Šapoka
At. K. : A. Kairys
A. Tm. : A. Tamošaitis
A. Vč. : A. Vaičiulaitis
A. Vtk. : A. Vaitekūnas
B. Br. : B. Brazdžionis
B. Ktr. : B. Ketarauskas
Br. Kv. : B. Kviklys
Br. P. : B. Povilaitis
B. Sld. : B. Saldukienė
B. V. : B. Vaitkūnaitė
B. Vtk. : B. Vitkus
Ch. F. : Ch. Finkelšteinas
Č. B., Č. Btk. : Č. Butkys
Č. M. : Č. Masaitis
D. Ad. : D. Adomaitis
D. Blt. : D. Baltienė
D. Js. : D. Jasaitis
D. Kr. : D. Krivickas
E. Bnk. : E. Binkis
E. Ptr. : E. Petrauskaitė
E. St. : E. Stankaitė
G. Lz. : G. Lazauskas
H. N. : H. Nagys
Iz. V. : Iz. Vasyliūnas
J. B. : J. Balys
J. Bl. : J. Blekaitis
J. Blč.-š. : J. Balčiūnas-Švaistas
J. Čsn. : J. Česna
J. G. : J. Girnius
J. Gbr. : J. Gabrys
J. Gbt. : J. Gimbutas
J. Gr. : J. Grinius
J. Gtk. : J. Gutauskas
J. J. : J. Jakštas
J. K. : J. Kėkštas
J. Kč. : J. Kačinskas
J. K. K. : J. K. Karys
J. Kšk. : J. Kaškelis
J. L. : J. Leonas
J. Lmn. : J. Leimonas
J. Lng. : J. Lingis
J. Mat. : J. Matonis-Maciulevičius
J. Mck. : J. Mockaitis
J. Mkl. : J. Mikaila
J. M. L. : J. M. Laurinaitis
J. Mln. : J. Malinauskas
J. Mot. : J. Motiejūnas
J. Mš. : J. Miškinis
J. Mšk. : J. Meškauskas
J. P. : J. Puzinas
J. Plt. : J. Paltarokas
J. Ppl. : J. Paplėnas
J. Pr. : J. Prunskis
J. Rkt. : J. Rauktys
J. Ščl. : J. Šiaučiulis
J. Šmk. : J. Šumskis
J. T., J. Tn. : J. Tininis
J. V. : J. Vaišnora
J. Vbr. : J. Vėbra
J. Vdl. : J. Vaidelys
J. Vlt. : J. Valaitis
J. Vng. : J. Vengris
J. Ž. : J. Žilevičius
K. Alš. : K. Ališauskas
K. Avž. : K. Avižonis
K. Bbl. : K. Bobelis
K. Bln. : K. Bielinis
K. Br. : K. Barėnas
K. Gdt. : K. Gudaitis
K. Kns. : K. Kaunas
K. Mrk. : K. Merkis
K. O. : K. Ostrauskas
K. Ožl. : K. Oželis
K. Pkšt. : K. Pakštas
K. Rgl. : K. Regelis
K. Rk. : K. Rimkus
L. Bls. : L. Balsys
L. D. : L. Dambriūnas
L. Drg. : L. Dargis
L. Kč. : L. Kačinskas
M. A. Js. : M. A. Jesaitis
M. Ans. : M. Anysas
M. Gbt. : M. Gimbutienė
M. Gld. : M. Galdikienė
M. Kr. : M. Krikščiūnas
M. Nb. : M. Nauburas
O. Urb. : O. Urbonas
P. Č. : P. Čepėnas
P. Dmb. : P. Dambrauskas
P. Gč. : P. Gaučys
P. Jc. : P. Jucaitis
P. Jk. : P. Jonikas
P. Lb. : P. Labanauskas
P. Mld. : P. Maldeikis
P. N. : P. Narutis
P. Plk. : P. Pauliukonis
P. Rkl. : P. Reklaitis
P. Štk. : P. Šeštakauskas
R. Krs. : R. Krasauskas
R. Zlb. : R. Zalubas
S. Gčs. : St. Gečas
S. K. : S. Kolupaila
S. Mich. : S. Michelsonas
S. Mtl. : S. Matulis
S. Rdz. : S. Radzevičius
S. Stn. : S. Stankus
S. Suž. : S. Sužiedėlis
St. K. : S. Kairys
St. S. : S. Santvaras
St. Vk. : S. Vykintas
T. Žr. : T. Žiūraitis
V. Als. : V. Alseika
V. Bdr. : V. Budreckas
V. Brt. : V. Birutis
V. Dn. : V. Doniela
V. Gdž. : V. Gidžiūnas
V. Grk. : V. Grakauskas
V. Ing. : Vl. Ingelevičius
Vyt. B. : V. Bieliauskas
V. Jnk. : V. Jonikas
V. Klb. : V. Kulbokienė
V. Kn. : V. Kanauka
Vl. B. : V. Bublys
V. M. : V. Maciūnas
V. Mž. : V. Mieželis
V. Ptr. : V. Petraitis
V. Rmš. : V. Rimšelis
V. Trc. : V. Tercijonas
V. Trp. : V. Trumpa
V. Vrd. : V. Vardys
V. Vzg. : V. Vizgirda
V. Žmt. : V. Žemaitis
Z. I. : Z. Ivinskis

XI TOME VARTOJAMOSIOS SANTRUMPOS

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnaginiinkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tija = kunigaikštija
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų

lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
mi. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

K

Karinė bazė yra operacinė bazė, apimanti tam tikrą plotą ar atskirą punktą su atitinkamomis patalpomis ir atsargomis, reikalingomis tiekti kariuomenei. K. b. sudaro išeities tašką vykdant puolimą. Jai statomi šie pagrindiniai ūkiniai ir kariniai reikalavimai: 1. pakankamas plotas, kad užtektų vietos kariuomenės masei apgyvendinti ir išlaikyti, 2. pakankamos patalpos sandėliams, ligoninėms ir kt., 3. geras kelių tinklas, 4. patalpos turi būti saugios nuo priešų puolimo ir t.t. K.b. įrengiamos ne tiktai savame krašte, bet susitarus ir kitose valstybėse. 1939, sovietai ruošdamiesi inkorporuoti Lietuvą, X 10 privertė Lietuvą duoti sutikimą, kad joje būtų įsteigtos sovietų k.b. Žr. Inkorporacija. *O. Urb.*

Karinė drausmė žr. Drausmė; sen. Lietuvos kariuomenėje — žr. Artikulai, Hetmono teismas.

Karinė misija kariuomenės atstovai, pasiųsti į kitą valstybę kuriuo nors specialiu tikslu (paliaubų, karo belaisvių ir kt. reikalais). K.m. paprastai siunčiama į tą kraštą, su kuriuo dar nėra legalių diplomatinių santykių. Karo metu k.m. siunčiamos į sąjungines valstybes karo veiksmams stebėti, derinti karo operacijas, pasikeisti surinktomis žiniomis apie priešą, rūpintis karui reikalingų medžiagų užsakymu bei tiekimu ir t.t.

Karinė paslaptis žinios apie kariuomenės sudėtį, dydį, organizaciją, dislokaciją ir apginklavimą; taip pat apie ekonominę ir mokslinę pažangą, kuri turi ryšį su karine pramone ir krašto apsaugos reikalais. Apskritai k.p. laikoma visos tos karinės šalies žinios, kurios yra aktualios kraštui dabartiniu laiku, bet ne tos, kurios buvo seniau. Už k.p. išdavimą visų valstybių įstatymai smarkiai baudžia.

K. Alš.

Karinė prievolė įstatymais nustatyta pareiga tarnauti kariuomenėje tam tikrą laiką. Karinės prievolės atlikimas yra privalomas beveik visose valstybėse. Ją atlieka vyrai, sukakę 18–21 m. amžiaus. Nuo karinės prievolės atleidžiami netinkami dėl sveikatos, kūno ydų, daugelyje valstybių dvasininkai ir kt. Tarnybos laikas įvairiose valstybėse yra skirtingas, be to, jis priklauso nuo ginklo rūšies, į kurią pašauktasis patenka. Lietuvos kariuomenėje k.p. tarnyba taikos metu buvo nustatyta pusantrų metų, JAV — 2 metai. Karo metu tarnaujama kariuomenėje tol, kol reikalauja valstybės saugumas. Atsargoje laikomi iš kariuomenės paleisti kariai, sveikatos atžvilgiu tinkami karo tarnybai. Apsaugoje laikomi vyrai, kurie yra tinkami karo tarnybai, bet kariuomenėje nėra tarnavę arba joje buvę trumpą laiką. K. p. daugelyje Europos kraštų įvesta XIX a. pradžioje. Lietuvoje k.p. įvesta 1919. Paskutinis k.p. įstatymas buvo išleistas 1934.

K. Alš.

K.p. sen. Lietuvoje, taip pat ir kituose kraštuose tiesiogiai rišosi su bajoryste ir žemės valdymu. Karui ištikus, bajorai (žr.) turėjo stoti į D.L.K. ar kitų Lietuvos kunigaikščių kariuomenę su savo ginklais, žirgais ir maistu. Jei bajoras nepajėgdavo atlikti savo k.p. dėl neturto, iš jo galėjo būti atimta žemė ir jis galėjo nusmukti į žemesnes socialines klases. Kiekvienas žemvaldys turėjo pats atlikti k.p. ar atsiųsti savo pavaduotoją. D.L.K. žiūrėjo, kad bajorų žemė visada liktų rankose tų žmonių, kurie galėtų atlikti karo tarnybą. Todėl jis rūpinosi po bajoro mirties likusias dukteris išleisti už tokių vyrų, kurie pajėgtų atlikti k.p., jei nelikdavo bajoro sūnų paveldėti mirusiojo žemei. Jei bajoras valdė didesnį žemės plotą, tai turėjo kartu su savimi atsivesti ir karo metu išlaikyti dar ir savo ginkluotų tarnų. XIV a. pabaigos ir XV a. pirmos pusės privilegijos atleido bajorus nuo įvairių duoklių, mokesčių ir prievolių, pripažino bajorų turto paveldėjimo teises ir suteikė jiems pilną laisvę elgtis su savo turtu, bet bajorų k.p. išliko. Tiksliau bajorų k.p. nustatyti XVI a. buvo sudaromi sąrašai, aiškiai nustatą, kiek kuris bajoras, pašauktas į karą, turėjo kartu su savimi atsivesti ginkluotų karių. Čia paprastai buvo laikomasi dėsnio, kad nuo vieno žemės valako turėjo būti statomas vienas ginkluotas karys. Didikai ir turtingesni bajorai tuo būdu atsivesdavo

didelius karių būrius, neturtingi bajorai atvykdavo vieni patys, o visai smulkūs bajorėliai net keli susidėję statydavo vieną karį.

Bajorai bendrai nemėgo k.p., ir jau XVI a. pradžioje jie verčiau nutardavo apsidėti mokesčiais ir už surinktus pinigus samdyti kariuomenės, negu patys vykti į karą. Taip pamažu atsirado samdomoji kariuomenė (algininkai) vietoj pačių bajorų kariuomenės. Bet bajorų k.p. niekad nebuvo panaikinta, ir labai svarbiam reikale bei neužtenkant samdytos kariuomenės, buvo skelbiami visuotini bajorų šaukimai (motio generalis belli, pospolite ruszenie), lyg mobilizacija.

Po 1569 Liublino unijos Lietuva tebeturėjo savo kariuomenę, jos vadus ir organizaciją, nepriklausomą nuo Lenkijos. Lietuvos kariuomenei vadovavo Lietuvos didysis ir lauko etmonai. Tačiau kad ir buvo bendri valstybiniai ryšiai su Lenkija, Lietuvos karinis savitumas buvo tiek pabrėžtas, jog be seimo nutarimo buvo draudžiama Lenkijos kariuomenę įvesti į Lietuvą, o Lietuvos į Lenkiją. K.p. ir krašto gynimo branduolį sudarė bajorų mobilizacija, vadinama visuotiniu šaukimu. Bajorų k.p. turėjo būti atlikta visuotinio šaukimo forma, tačiau tai buvo daroma tik labai svarbiam reikale. Visuotinis šaukimas galėjo būti paskelbtas tik seimui nutarus arba, labai svarbiam reikalui esant, D.L.K. pasitarus su senatoriais. Pagal 1588 Lietuvos Statutą į visuotinį šaukimą turėjo atvykti visi pilnamečiai žemvaldžiai bajorai ir dvasininkai, taip pat miestiečiai ir totoriai. Karo tarnyba vis dar tebeturėjo būti einama savo arkliais, savo ginklais ir savo maistu. Visuotinės k.p. mūsų laikų sąvoka nebuvo, nes k.p. buvo rišama ne su asmeniu, bet su žemės valdymu. Į karo tarnybą turėjo atvykti ne visi vyrai, bet tik žemvaldžiai arba jų pavaduotojai. Jei kurio žemvaldžio šeimoje buvo keli suaugę, karui tinką, asmenys, karo tarnybą turėjo eiti tik vienas kuris iš jų, pagal žemės didumą atsivesdamas reikalingą kiekį karių palydovų. Našlės ir nepilnamečiai našlaičiai žemvaldžiai turėjo statyti savo pavaduotojus. Jei ūkį valdytų keli suaugę broliai, jo nepasidaliję, tai tik vienas kuris jų privalėjo eiti karo tarnybą. Jei kuris žemvaldys nestotų į šaukimą ar stojęs pabėgtų, galėjo būti konfiskuoti jo dvarai. Jei kuris nors bajoras būtų įkeitęs savo dvarą, tai k.p. turėjo atlikti ne dvaro savininkas, bet faktinis valdytojas. Sergą žemvaldžiai ir dėl to patys negalį atvykti į visuotinį šaukimą, privalėjo statyti savo pavaduotojus bajorus, o už tėvą k.p. galėjo atlikti kuris nors jo suaugęs sūnus. Dvasininkų dvarai irgi nebuvo atleisti nuo k.p., jei iš seno kuris nors jų dvaras neturėjo tokios privilegijos. Tuo būdu nuo savo pasaulinių, paveldėtų, pirktų, užstatan paimtų ar nuo savo bažnytinių, kieno nors dovanotų, bet nuo k.p. neatleistų dvarų dvasininkai privalėjo siųsti kareivius, o už savo asmenį statyti į karą kurį nors bajorą pavaduotoją. Nuo 20 valakų žemės turėjo būti statomas 1 husaras, o nuo 10 valakų — gerai aprengtas ir ginkluotas raitininkas.

Lietuvos miestai, turį savivaldybės teisę, privalėjo statyti pėstininkus. Iš valstybės dvarų taip pat turėjo būti statomi pėstininkai, imami iš valstiečių. Toks pėstininkas valstietis turėjo eiti nuo kiekvieno dvidešimto valstybės dvarų valako, o jo žemę įdirbti ir prievoles atlikti turėjo likusių 19-kos valakų valstiečiai. Pėstininkai valstiečiai buvo naudojami įvairiems pagalbiniams darbams karo stovykloje ar karo lauke. Totoriai sudarė atskirą karo pajėgų rūšį ir į karą ėjo atskiromis vėliavomis (daliniais), savo rotmistrų vadovaujamomis.

Visuotinis šaukimas turėjo tęstis nuo vieno seimo ligi kito. Seime jį nutarus, visuotinis šaukimas buvo pranešamas D.L.K. universalais, kurie turėjo būti antspauduoti Lietuvos kanclerio ar vicekanclerio antspaudu ir tik tada išsiuntinėti į pavietus. Kiekvieno pavieto vėliavininkas (karužas) šaukimą turėjo pranešti savo pavieto bajorams. Šie privalėjo paskirtą dieną susirinkti į paskirtą vietą, kur vėliavininkas patikrindavo, ar visi k.p. liečiami ir ar tvarkingai atvyko, tinkamai išsirengę. Viso pavieto bajorus vėliavininkas privalėjo vesti ir perduoti pilininkui, o šis vesti ir perduoti vaivadai, pranešdamas, kas iš kurio pavieto neatvyko ir kodėl. Vaivada vadovavo visos vaivadijos kariuomenei ir ją pristatydavo Lietuvos didžiajam etmonui kaip vyriausiam Lietuvos kariuomenės vadui. Kiekvieno pavieto bajorija sudarė atskirą kariuomenės dalinį, vadinamą pavieto vėliava. Pavieto vėliavoje turėjo kariauti visi to pavieto bajorai. Jei kuris bajoras žemvaldys visuotinio šaukimo metu tarnautų D.L.K. rūmuose ar kur kitur arba į kariuomenę eitų algininku, tai toks privalėjo už save į pavieto vėliavą statyti bajorą pavaduotoją.

Kad bajorai neatprastų ir nuolat būtų

pasirengę atlikti savo k.p., karo jėgoms patikrinti kiekviename paviete turėjo būti šaukiami specialūs bajorų pasirodymai ir patikrinimai, kartais kas metai, kartais kas antri ar dar rečiau. Pagal 1605 V 2 Vilniaus suvažiavimo nutarimus patikrinimai turėjo įvykti visuose pavietuose tą pačią dieną. Atvykusius bajorus ir jų ginklus turėjo apžiūrėti vaivada ir pilininkas centriniame vaivadijos paviete, o necentriniuose, kur pilininkų nebuvo, pavieto maršalas ir vėliavininkas. Į patikrinimą bajorai turėjo atvykti pilna karo apranga ir patikrinimai turėjo tęstis ne ilgiau kaip tris dienas.

K.p. visuotinio šaukimo pavidalu išliko ligi pat Lietuvos padalijimų, bet juo toliau, juo sunkiau būdavo nutarti visuotinį šaukimą dėl irstančių seimų ir bendros anarchijos dvasios. Kadangi visuotinis bajorų šaukimas gyvenime pasirodė netobula ir netinkama priemonė kraštui ginti, tai jis pamažu nustojo savo reikšmės. Kartu su tuo krašto gynime vis didesnės reikšmės įgijo samdomoji kariuomenė, kuriai vadovavo Lietuvos lauko etmonas ir kuri susidėjo iš vietinių ir svetimšalių vėliavų. Užuot patys atlikę k.p., bajorai verčiau seimuose nutardavo apsidėti specialiais mokesčiais algininkams (žr.) samdyti, bet valstybei beirstant ir tai sunku buvo bepadaryti.

K. Avž.

Karinė propaganda žr. Propaganda.

Karinės tarnybos įstatymas nustato bendras karių pareigas ir teises, karių laipsnius, uniformą ir jos dėvėjimo taisykles, perkėlimus, komandiravimus, atostogas, karininkų komplektavimą, kėlimą į aukštesnius laipsnius, skyrimą į tarnybos vietas, atleidimą ir t.t. Lietuvoje paskutinis k.t.į. buvo išleistas 1936 XII 11 (Vyriausybės Žinios nr. 561), išėjo atskira knygute 1936, 64 psl.). *K. Alš.*

Karininkas 1. kariuomenėje vadovaujančiojo personalo narys, baigęs karo mokyklą. Lietuvoje šis terminas įvestas 1919, besiorganizuojant kariuomenei. 1928 VIII 23 buvo įsikūrusi Lietuvos karininkų sąjunga. 2. šachmatų figūra, kitaip vadinama rikiu.

Karininkų garbės teismas — kolektyvas, sprendžiąs bylas, susijusias su karininko vardo, garbės ar tarnybinio orumo žeminimu. Lietuvoje šis teismas būdavo renkamas slaptu balsavimu iš vyresniųjų dalies karininkų tarpo ir susidėdavo iš 5 narių. Nusikaltusį galėdavo atiduoti garbės teisman tiktai dalies vadas. Bylos nagrinėjamos slaptai, sprendimas galutinis. Teismas galėjo nutarti: papeikti, pasiūlyti perkelti į kitą kariuomenės dalį, pačiam išeiti iš kariuomenės ir kt. Anksčiau kitų valstybių kariuomenėse sunkaus įžeidimo atveju būdavo leidžiama dvikova (žr.). Žr. Garbės Teismas.

Karininkų Garbės Teismas 1928. *K. Alš.*

Karininkų Metraštis Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo rikiuotės skyr. karininkų žinynas, 1932–40 leistas tarnybos reikalams. Jo buvo spausdinama tik 110 egz. kariuomenės dalims ir įstaigoms. K.M. karininkai surašyti tarnybos rūšimis, sužymint jų laipsnius, pareigas, ir visus apdovanojimus. Atsargos karininkai sužymėti atskirai, pridedant ‚M' (mobilizacija). Pats leidinys buvo slaptas, kiekvienas jo egz. buvo numeruotas, per 100 psl. ir neminimas bibliografijoje. Po 1940 jis yra patekęs į kai kurias užsienio bibliotekas (Kongreso biblioteka Vašingtone).

Karininkų Ramovė (oficialiai Lietuvos Karininkų Ramovė), visos Lietuvos kariuomenės karininkų ir karo valdininkų klubas.

Lietuvos Karininkų Ramovė Kaune

K.R. pradžia siekia 1919 VII 23, kada buvo įsteigtas Kauno įgulos karių klubas. Dėl patalpų stokos ir mažo narių skaičiaus klubas vėliau likvidavosi. 1922 XI 19 Kauno įgulos karininkai įsteigė atskirą karininkų korporacijos klubą, kurio pirmąją valdybą sudarė gen. ltn. V. Nagevičius, plk. ltn. Štencelis, karo valdininkas Augustauskas, kpt. Žalkauskas, mjr. V. Braziulevičius, mjr. Giedraitis ir kt. 1922 XII 7 visos kariuomenės dalių ir įstaigų viršininkų susirinkime jis padarytas visos Lietuvos kariuomenės karininkų ir karo valdininkų klubu. 1924 IV 30 krašto apsaugos ministro įsakymu klubas pavadintas Lietuvos Karininkų Ramove (Ramovės vardą davė prof. J. Jablonskis). Prie Ramovės prisiglaudė ir Karininkų šeimų moterų draugija (žr.). Taip pat prisijungė ir Karo mokslo d-ja. K.R. kurį laiką subsidijavo Kardo (žr.) leidimą. Ramovė pasistatydino Kaune (Mickevičiaus g. 13) rūmus pagal arch. St. Kudoko projektą. Rūmai atidaryti 1937 IV 23. Gatvės fasade, ant viršutinio karnizo, yra skulptoriaus Pundziaus darbo ‚Trys milžinai'. Viduje Vytauto D. seklyčia įrengta pagal dail. G. Bagdonavičiaus projektą.

Lietuvos Karininkų Ramovės statutas 1938.
K. Alš.

Karininkų šeimų moterų draugija (nuo 1935 — Kunigaikštienės Birutės Karininkų Šeimų Moterų Draugija) įst. Kaune 1925 III 15. Ji išsivystė iš 1922 sudaryto ‚Kariams ligoniams ir invalidams globoti komiteto', kuriam vadovavo Sofija Oželienė. Įsteigus K.š.m.d., komitetas liko kariams ligoniams ir invalidams globoti sekcija. D-jos tikslas buvo: taikos metu rūpintis kariais ligoniais, našlaičiais ir kt., o karo metu — organizuoti pagalbą sužeistiesiems, teikti moralinę ir medžiaginę paramą karių šeimos nariams ir t.t. Narėmis galėjo būti tikrosios tarnybos ir atsargos karininkų šeimų moterys (žmonos, suaugusios dukterys). D-ja turėjo 22 skyrius įgulose ir apie 500 narių. Didele veikla pasižymėjo Kauno ir Klaipėdos skyriai. Pastarasis glaudžiai bendradarbiavo su M. Lietuvos moterų taryba; skyriui vadovavo Vilė Genienė. Iki 1940 VII 1, t. y. d-jos uždarymo, įsteigta 20 vaikų darželių, surengti 3 laidų samaritiečių kursai su 3 mėn. praktika Karo ligoninėje, priešcheminės apsaugos kursai, kelios laidos kulinarijos kursų ir kt. Buvo ruošiami literatūriniai vakarai, paskaitų ciklai, moters ir motinos teismas (1936), išleista K. Banaičio kantata kunigaikštienės Birutės garbei. D-ja ir šiaip

Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų d-jos centro valdyba su Lietuvos karininkų Ramovės valdyba ir garbės nariais 1935 III 5

buvo įsijungusi į karitatyvinį darbą: šelpė nukentėjusius dėl potvynio Marvelės ir Vilijampolės gyventojus, nuo 1939 rėmė Vilniaus varguomenę drabužiais, maistu.

Pirmoji d-jos centro valdybos pirmininkė buvo A. Ambraziejūtė-Steponaitienė, kuri ir paruošė d-jos įstatus, paskutinioji— Marija Tumienė. Ilgiausiai d-jos pirmininkėmis yra buvusios Irena Kubiliūnienė ir V. Černienė. D-jos garbės pirm. buvo Ona Stulginskienė ir Sofija Smetonienė, o garbės nariais — A. Ambraziejūtė-Steponaitienė ir gen. V. Nagevičius.

D-ja savo veiklą atgaivino JAV 1951. Iniciatorės Sofija Oželienė, Marija Tumienė ir Morta Babickienė. Draugija rūpinasi Lietuvos laisvės kovų ir karo invalidų šelpimu ir talkina visuomenei lietuviškame darbe. D-ja veikia artimame kontakte su Lietuvių veteranų Ramovės s-ga. *K. Alš.*

Karintija (vok. Kärnten) P. Austrijos provincija Italijos ir Jugoslavijos pasienyj; 9534 km², 475.000 gyv. (1951). K. yra r. Alpių p. pakraštyje, aplink Klagenfurto baseiną, kuris tęsiasi išilgai Dravos upės slėnį ir turi daug ežerų ir kuriame yra didžiausios krašto vietovės. Iš šiaurės pusės supa Tauerno ir Gurkos Alpės, o iš pietų Karavankų ir Karnikos Alpės. Iškasama švino, cinko, magnezito, geležies rūdos, rudosios anglies. Žemumose klesti žemės ūkis; medžio, mašinų, chemikalų pramonė. Didžiausias mst. ir administracinis centras Klagenfurtas. Dėl gražių gamtos reginių (iš visų pusių kalnai, ežerai) mėgiama turistų, juo labiau, kad K. yra pakeliui iš Vidurio Europos į Italiją ir Jugoslaviją.

K. vardas, spėjama, kilęs iš keltų kalbos. Ji buvo Romos provincijos Noriko dalis. Jau VI a. apgyventa slavų kilties karintų, VIII a. įsikūrė bavarai, 788 atiteko frankų valstybei. Nuo 976 hercogija, kuri 1269 atiteko Čekijai, o 1335 Habsburgams.

V. Paschinger, Landeskunde von Kärnten 1948.
A. B.

Kario- (iš gr. karyon ‚riešutas', riešuto branduolys') sudurtiniuose žodžiuose rodo tų žodžių susijimą su ląstelės branduoliu, pvz. kariokinezė, karioplazma ir kt.

Kariokinezė (gr. kario... ir kinėsis ‚judėjimas') netiesioginis ląstelės dalijimasis, labiausiai paplitęs gyvūnų ir augalų dauginimosi būdas. Žr. Mitozė.

Kariologija (gr. kario... ir logos ‚sąvoka, mokslas') biologijos mokslas apie ląstelės branduolį.

Karioplazma (gr. kario... ir plasma ‚lipdinys, kas nulipdyta, sukurta') ląstelės branduolio protoplazma (žr.).

Kariotaitis Jurgis žr. Jurgis Karijotaitis.

Kariotas senovės lietuvių asmenvardis. Lytis K ā r i o t a s galėtų būti sutrumpėjusi iš senesnio *Karjotas, kaip tai rodytų *Kāriotiškės (lenk. Karaciszki, Trakų apl. k.). Raidai plg. XVI a. Skurjotas ir dabartinis Skuriotas, taip pat Viliotas iš senesnio *Viljotas (: Jotvilas). Bet tikrasis Gediminaičio vardas yra buvęs K ā r i j o t a s. Gyvojoje kalboje dabar jis nebepažįstamas, nesutinkamas net XVI a. šaltiniuose. Bet tokią lytį aiškiai liudija M. Lietuvos vietovardis K a r i j o t k i e m i s (Darkiemio aps. k., vok. Kariotkehmen, 1938 pakeistas į Karkeim). Bet to paties V. Kalvaičio minimas Karjotis greičiau imtas iš XIX a. raštų, kaip ir kiti nebuvėliai Borkus, Algerdas (Uolkertis) ir Olgerdas, Veidavutis ir Vaidavytis. Rusų šaltiniai kunigaikščio vardo vs. km. rašo Kor'iata 1350 (su vad. minkštuoju arba kietuoju ženklu po r), o jo sūnus Kar'iatovič (1350) ir Koriatovič (1375). Iš jų atstatytina XIV a. lytis *Kárjātas, savo ruožtu sutrumpėjusi iš dar senesnio *Kārijātas, kur praliet. ā dar nebuvo išvirtęs dabartiniu balsiu o. Darybos Kārijotas yra dvikamienis asmenvardis: k a r i- (: Daukšos kārias ‚kariuomenė', karsỹs, kāras) + j o t a s (: jótis ‚jojimas', jóti). Taigi etimologinė vardo reikšmė būtų ‚raitas karys' arba ‚karan jojantysis'. Būdinga, kad K. pasikrikštyta Mykolo (žr.) vardu. O šio arkangelo kunigaikščio būta labai kariško (Apr. XII, 7). Todėl krikštavardis tam tikra prasme yra lietuviškojo asmenvardžio vertimas. Prūsų šis asmenvardis (šaltiniuose: Karioth, Kariote, Kariothe, Cariothe, Karyothen) pažinta gana plačiai. XIV amžiuje jį randame Semboje, Varmėje, Nadruvoje ir Sūduvoje. Minimas net dar 1540 (Korioth). Iš jo darytasi ir trumpinis vardas Karis (Tepliuva 1376). Lietuviškai būtų *K a r ỹ s, iš kurio yra kilusi dabartinė mažybinė pavardė K a r ẽ l i s. Kamieną k a r(i)- dar randame poroje senųjų asmenvardžių ir keliose retesnėse pavardėse: Kaributas (žr.) ir Kárbutas, Karigáila (žr.), Kárgaudas, Kárvinas, Karéiva, Karéika. Kamienui j o t(i)- žr. Jogaila (vardas). Dažnai kirčiuojama Karijõtas, matyti, nusižiūrėjus į galijõtas. Bet tos pačios darybos Daũjotas Mìniotas, Gìniotas rodo kirčiavus šaknyje K ā r i j o t a s. *A. S.*

K. G e d i m i n a i t i s (m. apie 1362-63), Gedimino sūnus, Naugarduko kng. XIV a. viduryje. Apie šį šeštąjį Gedimino sūnų tu-

rime gana maža žinių. D.L.K. Gedimino viešpatavimo metu K. po 1330 savo tėvo pavestas valdė Naugarduko ir Valkavisko sritis. Priėmęs krikščionybę (rytų apeigų), K. gavo Mykolo vardą ir šaltiniuose yra minimas abiem Karioto ir Mykolo vardais. K. turėjo gausią šeimą, bet ligi šiol nėra tiksliai išaiškinta, kiek jis paliko sūnų. Kronikos priskyrė jam 4 sūnus: Jurgį, Aleksandrą, Konstantiną ir Teodorą (Feodoras). Istorikas J. Puzyna surado dar 5 sūnus: Simaną (Semioną), Eikšą (žr.), Dimitrą, Vosylių ir Levą; be to, kng. Hlebas, žuvęs Vorkslos kautynėse, taip pat norima laikyti K. sūnumi. Pagaliau O. Haleckis Kariotaičiu laiko kng. Borisą, aktyvų 1385 Jogailos vedybų dalyvį. Tad K. galėjo turėti 9–10 sūnų, iš kurių vėliau susidarė gana plati surusėjusių kunigaikščių giminė. Po Gedimino mirties Lietuvoje įsigalėjus Algirdui ir Kęstučiui, K. liko Naugarduko kng. ir turėjo įtakos D.L.K. rūmuose, palaikydamas artimus ryšius su Algirdu. 1358 K. dalyvavo sudarant sutartį su Lenkija. Apie K. įtaką tuo metu galima spręsti iš to, jog jo sūnūs (Simanas ir Eikša) 1349 Algirdo buvo siunčiami Lietuvos pasiuntiniais derėtis su totoriais. Tačiau po K. mirties apie 1362 jo sūnūs nebuvo palikti Naugarduke, kurio žemes pasidalijo Algirdas ir Kęstutis. Algirdui sumušus totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis, Podolė buvo atiduota K. sūnums Jurgiui, Aleksandrui ir Konstantinui ir jiems buvo pavesta užimti Kamenecą (žr.) ir kt. Podolės miestus. Pasidarę Podolės kunigaikščiais, K. sūnūs nevisuomet buvo ištikimi Lietuvai, bet vietos aplinkybių verčiami kartais savarankiškai palaikė ryšius su totoriais, Lenkijos karaliumi Kazimieru ir, po Algirdo mirties, su Vengrijos karaliumi Liudviku, kuriam mirus 1382 vėl atsimetė nuo Vengrijos ir turėjo įtakos Jogailos politikai.

K. Stadnicki, Koryjat Gedyminowicz i Karyatowicze (Rozprawy Akadem. Umiejętn. VII 1879, 1–146); (") Synowie Gedymina I (Monwid-Narymunt-Jewnuta-Koriat) 1848, ²1881; *J. Wolff*, Ród Giedymina 1886, 70–72; (") Kniaziove litewsko-ruscy 1895, 177–178; *J. Puzyna*, Korjat i Korjatowicze oraz sprawa Podolska (Aten. Wil. XI 1936, 57–97); *St. Krakowski*, Korjatowicze i sprawa Podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historjografii polskiej (t. p. XIII, zesz. 1, 1938, 250–274); *H.Paszkiewicz*, W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wolyniu i Podolu (t. p. XIII zesz. 2, 1938, 334–347); (") O genezie i wartości Krewa 1938; (") The Origin of Russia 1954; *O. Halecki*, Przyczyńki genealogiczne do dziejów układu krewskiego (Miesięcznik Heraldyczny 1935 zesz. 7–8); *St. Kuczyński*, Sine Wody 1362 (Księga kuczci O. Haleckiego 1935, 81–144).

K. Avž. ir *Z. I.*

Kãriotiškių ež. Trakų vls. ir aps., 7 km į vakarus nuo Trakų mst., vakarinė Alsakio ež. dalis, 20 ha ploto; paviršius 153 m nuo j. l.; priklauso Bražuolės (Neries) baseinui.

Karys ež. Pabradės vls., Švenčionių aps., 2 km į rytus nuo Buivydžių bžk., Neries Bareišiūnų kilpoje, 15 ha ploto.

Karys kariuomenėje tarnaująs kareivis ar karininkas. K. santykiams normuoti ir jų tarnybos stažui bei patyrimui žymėti yra įvesti karių laipsniai, kuriuos nustato valdžios išleistas įstatymas. Kareiviams ir puskarininkiams laipsnius suteikia dalies vadas, karininkams — valstybės prezidentas, karalius ar jiems tolygus. Lietuvos kariuomenėje buvo: kareiviams 2 laipsniai (eilinis, grandinis), puskarininkiams 3 (jaunesnysis puskarininkis, vyresnysis puskarininkis ir viršila) ir karininkams 9 laipsniai (jaunesnysis leitenantas, leitenantas, kapitonas, majoras, pulkininkas leitenantas, pulkininkas, brigados generolas, divizijos generolas ir generolas). JAV kariuomenėje yra: kareiviams 3 laipsniai, puskarininkiams 4 ir karininkams 11.

Karinės tarnybos įstatymas (Vyriausybės žinios nr. 561, 1936).

K. Alš.

Karys karių laikraštis. 1919 V 22 krašto apsaugos ministerijos literatūros skyrius buvo pradėjęs leisti Kariškių Žodį, tačiau

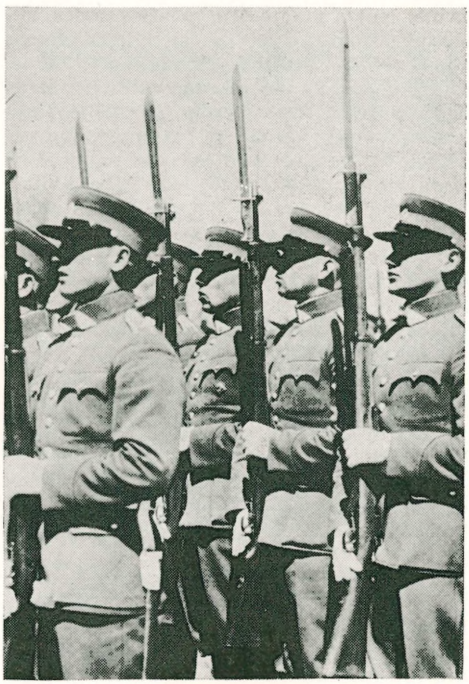

Lietuvos kariai

jo red. J. M. Laurinaičiui įrodžius, kad ‚kariškis' nėra tinkams žodis mūsų bendrinei kalbai kario ar kareivio reikšme, 1920 X 5 Kariškių Žodžio vardas pakeistas Kariu ir 1920 X 18 vietoj jo pasirodė jau K., bet pasiliko senąją numerių seką, būtent 41 eiliniu Kariškių Žodžio nr., tepaaiškindamas, kad vietoje K.Ž. bus toliau siuntinėjamas K. 42 nr. Toliau paaiškinta, kad K. bus skiriamas daugiau kareiviams, o karininkams bus leidžiamas Mūsų Žinynas (žr.). 1921 VII krašto apsaugos ministerijos literatūros skyrių įjungus į krašto apsaugos ministerijos karo mokslo skyrių, pradėjo leisti Vyr. štabo spaudos ir švietimo skyrius. K. redagavo karininkas J. M. Laurinaitis 1920 X 18 — 1921 IX 29, nuo 1921 III ltn. K. Kepalo padedamas. K. Kepalas redagavo 1921 X 30 — 1922 II 1, karo valdininkas J. Petrėnas 1922 II 2 — 1922 IX 8, karo valdininkas Z. Kuzmickis 1922 IX 9 — 1922 XII 12, karininkas P. Ruseckas 1922 XII 13 — 1925 XI 4, kpt. Majus 1925 XI 12 — 1926 II 3, mjr. J. Tomkus 1926 II 4 — 1926 VI 29, plk. ltn. R. Burokas 1926 VI 30 —1927 III 15 ir 1927 IX 7—1928 III 6, kpt. T. Šakmanas 1927 III 16—1927 IX 6, mjr. St. Kuizinas 1928 III 7 — X 10, kpt. J. Balčiūnas-Švaistas 1928 X 11 — 1934, po to Jakštas ir 1935 — 1940 VI ltn. S. Urbanavičius (Urbonas). Nuo Kariškių Žodžio dienų K. sekr. buvo St. Butkus. Pradžioje K. buvo spausdinamas tik 8 psl., bet jau nuo 1921 — 12, 1928 — 30, 1935 — 24–28 psl. Nuo 1922 VI 3 K. pradėtas leisti iliustruotas, 1926 XI 23 pasirodė spalvotas; nuo 1938 spausdinamas giliaspaude, o nuo 1939 IX 19 pradėjo eiti 3 kartus per savaitę. 1922 ir kt. leido priedus. Gudams priedą Bielorus Vojskovy red. A. Ružancovas, o priedus atskiriems pulkams kas nors tų pačių pulkų karininkų ir redakcija. 1920 jo tiražas buvo 4000, vėliau 5–10.000, 1938 — 20.000, o 1940 — 33.000 egz. K. tikslas 1920 buvo nusakytas — ugdyti tėvynės meilę, karinę dvasią ir dorovę, skleisti karo mokslą. Rašė krašto gynybos klausimais, dėdavo gausiai apysakų, eilėraščių, prisiminimų iš Nepriklausomybės kovų, iškeldamas daugelio eilinių ir niekam nežinomų karių nuopelnus, įvairenybių ir istorinių straipsnių. K. turėjo sporto, mokyklinio jaunimo ir humoro skyrius. Visą laiką leido sieninį kalendorių, skelbė įvairius konkursus. Bolševikams Lietuvą okupavus, 1940 VII 5 K. sustabdytas ir jo vietoje leista Karių Tiesa.

Karys nr. 19–20, 1929 (sukaktuvinis numeris); *P. Jakštas,* Lietuvos karinė spauda (Mūsų žinynas 11–12, 1938, 837–838). *A. Mž.*

2. Savaitinis Lietuvos savisaugos dalinių laikraštis, faktinai ėjęs kaip ankstyvesnio K. tęsinys 1941 XII 23 — 1944 VII Vilniuje. Red. kpt. S. Urbonas (Urbonavičius). Laikraštis buvo daugiau skiriamas lietuvių daliniams fronte, bet platintas ir visame krašte, nes sugebėdavo apeiti vokiečių įvestus popieriaus suvaržymus. Jo spausdindavo kartais per 50.000. K. daug skyrė vietos novelėms, apysakoms, eilėraščiams, ugdydamas rašantį jaunimą, kuris tuo metu neturėjo savo spaudos.

Bolševikams antru kartu okupavus Lietuvą ir besitraukiant lietuvių daliniams, Rytprūsiuose buvo išleistas Žygio Karys, o XII 20 Berlyne pasirodė Kario nr. 5. 1945 nr. 1–5 išėjo Berlyne, nuo III 15 — nr. 6–10 Veimare, kur pasirodydavo laikraščio ‚Lietuvių' priedu; red. S. Urbonas ir Br. Aušrota. Veimare K. 1945 dar išspausdino vieną maldaknygę ir Maironio Pavasario Balsus, kurių teišliko vos keletas korektūrinių egz.

3. Pasaulio lietuvių karių mėnesinis žurnalas (vėliau Pasaulio lietuvių karių-veteranų mėnesinis žurnalas) atgaivintas JAV 1950 XI. Iki 1951 galo leido ir red. S. Urbonas, 1952–54 red. D. Penikas, nuo 1954 red. Z. Raulinaitis. Leidžiamas Brukline. Žurnalas turi ir Lietuvos šaulių s-gos tremtyje skyrių Tremties Trimitas. Žurnalas gausiai iliustruotas. Be karinių dalykų, daug spausdina istorinių straipsnių, grožinės literatūros ir kt. *K. Alš.*

Karys (anksčiau Kareckas) Jonas K. (g. 1903 III 4 Skerių k., Žaslių vls., Trakų aps.) dipl. ekonomistas, numizmatas. 1934 baigė suaugusiųjų gimn. Kaune ir 1938 VDU teisių fakulteto ekonomikos skyrių. 1919 stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn, kovose sužeistas. 1930 paskirtas finansų m-jos vertybės ženklų gaminimo įstaigos sekr., o nuo 1935 vedėju; nuo 1936 Kauno monetų kalyklos virš., nuo 1939 rudens Vilniaus savivaldybės skyriaus dir., vėliau vyriausias inspektorius ir Aukštesniosios prekybos m-los lektorius, kur dėstė politinę ekonomiją ir pinigų teorijas. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur Rosenheimo (Aukštutinėje Bavarijoje) liet.

J. K. Karys

stovykloje buvo Liet. tremtinių bendruomenės vicepirm., Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirm., progimnazijos mokytojas ir UNRRA pareigūnas. 1948 atvyko į JAV. Čia priklauso Liet. žurnalistų s-gai (1953–54 Naujorko skyriaus valdybos narys).

Lietuvoje priklausė Liet. kariuomenės kūrėjų savanorių s-gai, Šaulių s-gai ir Vilniui vaduoti s-gai. Spaudoje pradėjo rašyti 1921, pasirašydamas pavarde, J. Žilvitis, J. Krs., Skerietis ir kt. Išsp. Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. Paruošta spaudai Senovės lietuvių pinigai. LE bendradarbis ir nuo IV t. numizmatikos skyriaus redaktorius.

Kariškių Žodis savaitinis karių laikraštis, leistas 1919–20 krašto apsaugos ministerijos literatūros skyriaus. Nr. 1 išėjo 1919 V 22 vietoje Kareivių prietelių d-jos sumanyto leisti Kareivio. Pirmuoju redaktorium paskirtas P. Ruseckas, tuometinis literatūros skyriaus virš. Nr. 2-12 (1919 V 25 — 1920 III 24) redagavo V. Steponaitis, o nr. 13–40 (1920 III 25 — X 11) — J. M. Laurinaitis, kurio pastangomis K.Ž. išvirto Kariu (žr.). Laikraštis pasiliko tolimesnę numerių seką (nr. 41, 1920 X 18). K.Ž. buvo skiriamas tiek karininkams, tiek kareiviams, nors pastarųjų reikalams skirta daugiau dėmesio. K.Ž. be redaktorių P. Rusecko, V. Steponaičio, J. M. Laurinaičio, bendradarbiavo kun. Br. Bumšas, karininkai Kaunas, Kleščinskis, Vl. Natkevičius, Svilas, Urbaitis, Urbšys ir kt., karo valdininkai J. Elisonas, Steponaitis ir kt. ir kareiviai: St. Butkus, V. Gustainis, A. Majus, L. Vitkauskas ir kt. V. Steponaičiui K.Ž. redaguojant, eilėraščius ir kt. literatūrinę medžiagą atrinkdavo F. Kirša, dažnai įsijungdamas ir savais raštais. Trūkstant K.Ž. bendradarbių, tie patys pasirašinėdavo keliomis slapyvardėmis ir slapyraidėmis. Tiražas 4000 egz.

P. Ruseckas, ‚Kariškių Žodžio' atsiradimas ir jo pirmosios dienos (Karys 19–20, 1929, 307–308); *V. Steponaitis*, Dešimtmečio pradžioj (t. p. 309–310 psl.); *J. M. Laurinaitis*, Mano redagavimo laikotarpis (t. p. 310–314 psl.); *P. Jakštas*, Lietuvos karinė spauda (Mūsų Žinynas 11–12, 1938, 837 psl.). *A. Mž.*

Karių kapai vieta, kur palaidoti kariai, žuvę karo metu, mirę nuo žaizdų, siautusių epidemijų ir kt. Laidojama arba atskirai parinktose kapinėse, arba bendrose kapinėse, įrengiant atskirą k.k. skyrių. Lietuvoje k.k. yra Vilniaus Rasų kapinėse, Kaune, Ukmergėje ir kt. vietose, kur vyko laisvės kovos. Pažymėtini Kauno k.k. (Vytauto prospekte), kur yra palaidoti pirmieji Lietuvos kariai: kareiviai Antanas Zambacevičius, Juozas Kalasiūnas ir Pranas Eimutis. Atskirą grupę sudaro žuvusių lakūnų kapai su ypatingais paminklais. Atskiri k.k. pažymėti paminklėliu su įrašu. 1930 buvo pastatytas didelis bendras visiems kariams paminklas.

Paminklas žuvusiems kariams Kauno kapinėse

Karių kapams tvarkyti 1927 IV 15 buvo sudaryta speciali komisija iš 4 asmenų. Ji priklausė betarpiškai Kariuomenės štabo viršininkui. Ta komisija tvarkė Lietuvos kariuomenės k.k. ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, pvz. Červonkoje (žr.), Latvijoje.

Plk. ltn. Burokas, Mūsų karių kapai 1927; Kardas 12, 1930, 170 psl. *K. Alš.*

Kariūnas Lietuvos karo mokyklos auklėtinis, besiruošiąs nuolatinei karo tarnybai

Lietuvos kariūnai *(Foto A. Naruševičiaus)*

kariuomenėje. K. aspirantas baigęs karo mokyklą pakeliamas į jaunesniojo leitenanto laipsnį ir paleidžiamas į atsargą. 1919–21 šio termino nebuvo, vėliau jį sugalvojo prof. K. Būga.

Kariūnas Pirmojo Lietuvos prezidento karo mokyklos kariūnų iliustruotas, 48 psl. laikraštis, pradžioje neperiodinis, vėliau — dvimėnesinis, kuris drauge buvo skiriamas ir baigusiems karo mokyklą bei aspirantams. K. 1932 pradėjo leisti P. L. P. Karo mokyklos kariūnų klubo fondas, vėliau perėmė mokyklos Kariūnų ramovė. Iki 1936 galo red. ltn. S. Urbanavičius-Urbonas, vėliau — ltn. Noreika, ats. j. ltn. K. Zupka. K. prirašydavo patys kariūnai ir aspirantai. Be karo mokslo bei istorijos straipsnių, K. spausdindavo dar beletristikos, poezijos. Okupavus kraštą bolševikams, K. 1940 VI sustabdytas, o paskutinis — 47 nr. — sukonfiskuotas. K. nuo 1933 spausdindavo po 1000 egz.

Mjr. P. Jakštas, Lietuvos karinė spauda 1918–1938 (Mūsų Žinynas 11–12, 1938, 843 psl.). *A. Mž.*

Kariuomenė valstybės ginkluotosios pajėgos, kurios reikale panaudojamos krašto suverenumui ginti ir teisėtai tvarkai valstybės viduje apsaugoti. K. raida turi gilią praeitį. Pirmais žmonijos gyvenimo laikais tautos ir k. sąvokos buvo labai glaudžiai susijusios. Visi laisvi vyrai, sugebą vartoti ginklą, buvo kariai. Karių sueiga kartu buvo ir politinė sueiga; karo vadas tampa valstybės galva. Ilgainiui k. virsta bendro valstybės organizmo dalimi. Atsižvelgiant į skirtingą atskirų tautų charakterį, jų kultūrinį išsivystymą ir pagrindinius valstybės santvarkos bruožus, atitinkamai vystėsi ir karinė tų tautų organizacija. Pvz. sen. Indijoje ir Egipte susidarė karių kas-

ta, kurios nariai jai priklausydavo paveldėjimo keliu. Maždaug tokį pat pobūdį turėjo ir karinė sen. Spartos santvarka. Graikijoje k. būdavo sudaroma tik iš laisvųjų piliečių, svetimtaučiai ir vergai nebuvo į ją priimami. Nuolatiniai karai ir karinės dvasios sumenkimas ilgainiui privedė prie samdytos k. Samdyta k. naudojosi ir Kartagina; ji samdydavosi karius ne tiktai Š. Afrikoje, bet ir Europoje. Sen. Romoje teisę nešioti ginklą turėjo tiek patricijai, tiek ir plebėjai. Tik Servijaus Tulijaus laikais (VI a. pr. Kr.) tautą padalijus į klases pagal turtą, neturtingieji luomai buvo atleisti nuo karo tarnybos. Gajaus Marijaus laikais karių luomas buvo įpareigotas tarnauti kariuomenėje iki karo pabaigos (pilietiniai karai tęsdavosi iki 20 m.). Tuo būdu susidarė kariai profesionalai. Romos imperatorių laikotarpyje jau atsirado reguliari k. Už atlyginimą k. tarnauta ir karo ir taikos metu. Dalis legionų buvo laikoma pasienyje, kiti sudarė imperatoriaus gvardiją ir tarnavo jų valdžiai išlaikyti. IV a. po Kr. romėnai jau laikė samdytą k. Samdyti germanų daliniai sudarė beveik pusę Romos k. Senoji germanų k. turėjo tautinės milicijos pobūdį. Ilgainiui žymesnieji vadai sudarydavo rinktinius dalinius, kurie buvo susieti su jais ištikimybės santykiais. Germanų tautoms ir kiltims apsijungus, pradėjo stiprėti karališkoji valdžia. Feodalinė santvarka greitai išstūmė tautines milicijas, kurios daugiausia susidėdavo iš pėstininkų, ir jas pakeitė sunkiai ginkluota kavalerija. Kariai sudaro visiškai atskirą luomą, riteriai užima viešpataujančią padėtį valstybėje. Vasalų turtui didėjant, didėja ir jų galia. Nors teisiškai jie ir buvo įsipareigoję stoti tarnybon suverenui pašaukus, tačiau tos pareigos nevykdydavo. Tada karaliai buvo priversti samdytis k. ir drausti privatiems asmenims laikyti ginkluotus dalinius. Vokietijoje samdytos k. formavimas išsivystė į visą sistemą, XV a. gale susikūrė vad. landsknechtų pulkų organizacija. Palankiausią dirvą samdyta k. rado Italijoje. Vad. kondotjerai XIV–XV a. stodavo tam tikro miesto arba kunigaikščio tarnybon arba vesdavo karą savo sąskaita, nukariaudami ištisus žemės plotus ir miestus. XVI–XVII a. daugumas karų buvo atliekama samdytos k. pagalba. Ilgainiui išauga nuolatinės tautinės k. Kariuomenė pereina monarcho žinion; jis pats skiria karininkus ir tampa vyriausiu k. vadu. Pirmieji žingsniai tokiai reguliariai tautinei k. sudaryti buvo atlikti Prancūzijos kardinolo Richelieu (žr.), kurio reikalavimu 1646 turėjo būti sudarytas nuolatinis tautinis k. rezervas iš 60.000 vyrų. Tuo būdu Liudviko XIV (žr.) buvo sudaryta reguliari tautinė k., šaukiant karo tarnybon naujokus. Austrijoje tokia pat tautinė k. suformuota 1756 Marijos Terezijos laikais. Karinę prievolę buvo įpareigoti atlikti vyrai 17–40 metų amžiaus. Tačiau čia dar beveik visą XVIII a. vyrai dar būdavo ir verbuojami stoti į k. Prūsijoje nuolatinės tautinės k. pradžią davė Fridrichas Vilhelmas. Jis sukūrė nuolatinį apmokytų karių kadrą. Verbavimas buvo atliekamas prisilaikant teritorinės sistemos. 1733 Prūsijoje įvesta komplektavimo sistema. Visa Prūsija buvo padalyta į kantonus, kurie turėjo pristatyti k. tam tikrą skaičių žmonių. Kadangi žmonės vengė stoti į k., tai Fridrichas II vėl grįžo prie verbavimo.

Sen. Lietuvoje k. išsivystymas ėjo maždaug tuo pačiu keliu, kaip ir kituose kraštuose. Apie Lietuvos k. istoriniais laikais ir Nepriklausomoje Lietuvoje žr. Lietuva (kariuomenė), Karinė prievolė.

M. Jähns, Handbuch einer Geschichte d. Kriegswesens 1880; Medžiaga karišKai Lietuvos istorijai nuo seniausių laikų, red. plk. Acukas 1928; *E. v. Frauenholz*, Entwicklungsgeschichte des deutschen Heeres 5 tt. 1935–41. *O. Urb.*

Kariuomenės bibliotekos — bibliotekos, specialiai pritaikytos kariuomenės reikalams. Lietuvos k.b. organizacijos nuostatai paskelbti 1923 Įsakymu kariuomenei nr. 209. K.b. skirstomos: Centrinė k.b., kariuomenės dalių ir įstaigų tarnybinės bibliotekos, Karininkų Ramovės biblioteka ir kareivių bibliotekos.

Centrinė kariuomenės biblioteka rinko karo ir bendrojo mokslo literatūrą, ypač tuos leidinius, kuriuose liečiama Lietuva, taip pat ir kaimynai. Ji aprūpindavo karininkus jų studijoms ir tarnybiniam darbui reikalinga literatūra. C.k.b. įsteigėju ir nuolatiniu jos vedėju buvo mjr. Aleksandras Ružancovas, kuris yra išspausdinęs ir platų jos katalogą (Al. Ružancovas, Kariuomenės Bibliotekos katalogas 1938, 223 psl.). 1938 I 1 C.k.b turėjo 22.000 tomų. 1940 biblioteka iš Kauno perkelta į Vilnių.

Be centrinės k.b., yra buvę 55 tarnybinės karininkų bibliotekos, kuriose buvo laikomi Lietuvos ir svetimų kariuomenių statutai ir kt. leidiniai, reikalingi karininkams ir kitiems pareigūnams jų tarnybiniam darbui.

Karininkų ramovių bibliotekose buvo

laikoma karo, bendrojo mokslo ir dailioji literatūra.

Kareivių bibliotekų yra buvę 53. Jose buvo apstu grožinės literatūros ir populiarios mokslinės literatūros. Pati didžiausia buvo 9 pėstininkų pulko biblioteka Marijampolėje; joje buvo per 6000 tomų. Iš viso k.b., kartu su Centrine k.b., prieš II pas. karą buvo apie 180.00 tomų. Kariuomenės daliniuose buvusios bibliotekos sunaikintos per pirmąjį bolševikmetį.

R. Burokas, Vadovėlis kariuomenės bibliotekoms tvarkyti 1927; *A. Ružancovas*, Kariuomenės bibliotekos (Mūsų Žinynas 45, 1928). *K.Alš.*

Kariuomenės inspektorius aukštas kariuomenės pareigūnas, kuris drauge su kitais jam priskirtais karininkais prižiūri kariuomenės apmokymą, auklėjimą ir drausmę. Kai kuriose valstybėse k.i. taikos metu eina visų ginkluotų jėgų viršininko pareigas, o karui ištikus tampa kariuomenės vadu (prieš II pas. karą Lenkijoje ir Prancūzijoje). Lietuvoje k.i. 1919–20 buvo gen. Ramanauskas, vėliau tik ‚šaudymo inspektorius' plk. Kareiva. K.i. institucija laikinai buvo panaikinta, bet 1930 vėl atgaivinta. K.i. buvo plk. O. Urbonas, gen. Vitkauskas ir gen. Giedrys. K.i. apėmė 3 pagrindinius dalykus: poligoną, šaudymą ir lauko pratimus. Inspekcijoje buvo pėstininkų ir artilerijos skyriai. *K.Alš.*

Kariuomenės intendantūra žr. Intendantūra.

Kariuomenės konfederacija XVII–XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje samdomų kareivių (algininkų, žr.) susibūrimas, turėjęs maišto ar bent streiko pobūdį. Bajorų nenoras apsidėti mokesčiais karo reikalams ir valstybės iždo nepajėgumas atlyginti algininkams buvo didžiausia samdomosios kariuomenės nedrausmingumo priežastis; etmonams ir kitiems kariuomenės vadams nekartą būdavo daugiau vargo su savąja kariuomene, negu su priešais. Negaudami laiku atlyginimo, algininkai imdavo iš apylinkės dvarų ir kaimų kas pakliuvę grobti, tokiu būdu stengdamiesi išsirinkti sau algą. Šiai savivalei pateisinti jie prisidengdavo legalumo skraiste, sudarydami konfederacijas, t.y. ginkluotus susibūrimus savo tikslui pasiekti. Bajorų konfederacijos buvo legalios, įstatymais nedraudžiamos ir ypačiai dažnos vėlesniais valstybės irimo laikais. K.k. jau buvo žinoma XVII a. pradžioje ir vėliau pasidarė labai dažnas reiškinys. K.k., algininkai atsisakydavo klausyti savo viršininkų, išsirinkdavo savo pačių vadovybę, surašydavo savo reikalavimus, per savo pasiuntinius juos pranešdavo karaliui ir tol plėšikaudavo, kol jiems būdavo išmokama ištarnauta alga arba kol jie būdavo nuraminami pažadais ar jėga išsklaidomi. Algininkus nuo susikonfederavimo nevisuomet sulaikydavo ir tokių žymių karo vadų autoritetas, kaip Jono Karolio Chodkevičiaus (žr.), Leono Sapiegos (žr.) ir kt. Kitą kartą net specialius seimus tekdavo šaukti derėtis su k.k. atstovais ir ieškoti lėšų algininkams apmokėti. K.k. kartais būdavo išvengiama, valstybės etmonui, iždininkui ar šiaip kuriam žymiam didikui savo lėšomis sumokant algą kariuomenei, tikintis, kad seimas vėliau atsiteis iš valstybės iždo, paskyręs tam reikalui specialius mokesčius. 1662 susikonfederavę Lietuvos algininkai negyvai sukapojo savo tiesioginį viršininką, Lietuvos lauko etmoną Vincentą Korviną Gosievskį (žr.) už tai, kad jis stengėsi juos perkalbėti ir sulaikyti nuo plėšikavimo. *K. Avž.*

Kariuomenės pirmūnų sąjunga įsteigta 1937 XII 31. Kariuomenės pirmūnais vadinami lietuviai kariai, kurie 1917–19 rusų kariuomenėje kėlė tautinį sąjūdį Lietuvos valstybei atstatyti ir jos ginkluotai jėgai sudaryti. S-gos tikslas: jungti kariuomenės pirmūnus ir žadinti tautos atsparumą. Nariais galėjo būti tik kariuomenės pirmūnai. Bolševikų uždaryta 1940 VI 30.

Kariuomenės sporto draugija įst. 1924 VII 15. Tikslas: materiališkai ir morališkai remti sporto platinimą karių tarpe. D-ja teikė kariuomenės dalims sporto literatūrą ir reikmenis, ruošė metines Lietuvos kariuomenės pirmenybių rungtynes, instruktorių ir teisėjų kursus. D-ja turėjo savo skyrius visose Lietuvos kariuomenės įgulose.

Kariuomenės sporto stadionas įrengtas 1927–29 kariuomenės sporto reikalams A. Panemunėje, prie Karo mokyklos. Prie stadiono buvo ir šaudykla. Stadione kasmet įvykdavo kariuomenės sporto rungtynės. Juo naudojosi ir sporto organizacijos.

Kariuomenės štabas, arba generalinis štabas, kartais dar vadinamas vyriausiu štabu — kariuomenės vadovybės valdymo organas su daugeliu specialių skyrių. Jame reziduoja: kariuomenės vadas, štabo viršininkas, specialių ginklų rūšių ir skyrių viršininkai. K.š. organizacija yra sudėtinga ir nėra vienoda visose valsty-

bėse. Karo metu k.š. rezidavimo vieta laikoma paslaptyje. K.š. pagrindą sudaro šie svarbieji skyriai: organizacijos ir mobilizacijos, informacijos, operacijų, tarnybų ir susisiekimo, administracijos ir t.t. Panašias į k.š. organizaciją turi ir kiti didesnių kariuomenės vienetų štabai. Lietuvoje k.š. buvo sujungtas su krašto apsaugos ministerija. K.š. viršininkais 1918–40 laikotarpyje buvo: plk. K. Kubilius, karininkas Liatukas, kar. Adamkavičius, gen. Žukauskas, kar. Velykis, gen. ltn. Nastopka, gen. ltn. Katche, mjr. Birontas, plk. Kleščinskis, mjr. Gricius, gen. Radus-Zenkavičius, gen. št. plk. Ladyga, plk. ltn. Gricius, gen. ltn. Ladyga, gen. št. plk. ltn. Škirpa, plk. Daukantas, gen. št. plk. Plechavičius, gen. ltn. Kubiliūnas, gen. Černius ir gen. Pundzevičius. Žr. Generalinis stabas. *K.Alš.*

Kariuomenės šventė visos kariuomenės švenčiama diena, susijusi su kokiu nors svarbiu istoriniu įvykiu kariuomenės ar valstybės gyvenime. Lietuvos k.š. nustatyta lapkričio 23 d., nes 1918 XI 23 Vilniuje buvo išleistas pirmas Lietuvos kariuomenei įsakymas.

Kariuomenės teismas (anksčiau Armijos teismas, įsteigtas 1919 VII 7 visai Liet. kariuomenei) valstybės organas, kuriam pavesta spręsti kariuomenės baudžiamąsias, drausmės ir kt. įstatymais pavestas bylas. Lietuvos k.t. teisėjų sudėtis buvo dvejopa: nuolatiniai ir laikinieji. Nuolatinius sudarė: pirm., 3 nuolatiniai nariai, kurių vienas deleguojamas į Vyriausiąjį Tribunolą karinėms byloms kasacine tvarka žiūrėti. Jie visi skiriami iš karininkų (dipl. teisininkų) valstybės prezidento, krašto apsaugos ministrui pristačius. Lai-

Lietuvos kariai kariuomenės šventės metu

kinieji teisėjai skiriami, dalių vadams pristačius, krašto apsaugos ministro įsakymu iš karininkų, puskarininkių ar eilinių 6 mėn. laikotarpiui. Teisiamojĩ sudėtis: pirmininkaująs — teismo pirmininkas arba kuris nuolatinių teisėjų — ir keturi nariai, du karininkai ir du kareiviai, o karininkų bylose — visi karininkai.

Prie k.t. buvo prokuratūra, susidedanti iš prokuroro ir padėjėjų, atitinkamo skaičiaus teismo tardytojų, teismo kandidatų ir sekretoriato. Gynimas buvo leidžiamas bendromis taisyklėmis, išskyrus grynai karinio pobūdžio bylas, kuriose gynėjais gali būti tik karininkai arba atsargos karininkai-advokatai.

K.t. priklausė bylos karių, karo belaisvių ir asmenų, priklausančių kariuomenei, išskyrus tas bylas, kurios priklauso pulko teismui (žr.). Civiliai asmenys teisiami k.t. vietovėse, kur paskelbtas karo stovis (Ypat. Vst. Aps. Įstatų 14 par. nurodytais atsitikimais). K.t. sprendimai galutini. Jie gali būti skundžiami tik kasacine tvarka Vyr. Liet. Tribunolui, kuris gali sprendimą panaikinti ar pakeisti.

Kariuomenės teismas (1919–1929) 1929. *V.Mž.*

Kariuomenės ugniagesiai žr. Ugniagesiai.

Kariuomenės vadas asmuo taikos metu rengiąs visas ginkluotas pajėgas karui, o karo metu vadovaująs visoms ginkluotoms pajėgoms. K.v. skiria prezidentai ar monarchai, pasirinkdami vieną iš vyresniųjų ir gabesniųjų generolų. Karo metu k.v. įgauna ypatingai didelę reikšmę. Sen. Lietuvoje k.v. pareigas eidavo etmonai, skiriami vienam žygiui arba iki gyvos galvos (žr. Hetmonas). Lietuvoje 1919–40 laikotarpyje k.v. buvo: gen. S. Žukauskas 1919 V 27 — 1919 X 7, 1920 II 23 — 1920 VI 14, 1920 X 5 — 1921 V 29, 1923 VI 5 — 1928 I 26; gen. ltn. Liatukas (einąs pareigas) 1919 X 9 — 1920 IV 13; gen. ltn. Galvydis-Bykauskas (laikinai einąs pareigas) 1920 VI 14 — 1920 VII 7; plk. ltn. Žukas (einąs pareigas) 1920 VIII 7—1921 IV 7; gen. ltn. Kraucevičius (laikinai einąs pareigas) 1921 V 29 — 1922 II 11; plk. Stanaitis (einąs pareigas) 1922 II 11 — 1923 VI 5. 1928–35 laikotarpyje k.v. nebuvo skiriami, jų pareigas eidavo štabo viršininkas. 1935 I 1 k.v. buvo paskirtas gen. S. Raštikis, o 1940 sausio pradžioje— gen. Vitkauskas. *K.Alš.*

Karių teatras Lietuvos kariuomenės teatras, įkurtas Kaune 1919 XI 18. Jo užuomazgą sudarė Kareivių klubo suorganizuota ‚Karių dramos mėgėjų kuopelė', kurios tikslas buvo: lavintis vaidyboje ir muzikoje, sudaryti kariuomenei specialų repertuarą, vaidinti pafrontėje, įgulose, taip pat šauliams, skautams, moksleiviams ir kt. Kiek vėliau, 1921 kolektyvas pasivadino K.t. Pradėta vaidinti 1920. Pradžioje vaidinta Aišbės Avinėlis nekaltasis, S. Čiurlionienės Kuprotas oželis, P. Petliuko Velnias—ne boba ir kt. Netrukus pasirodyta ir su operetėmis: Offenbacho Agutė rauda, Jonukas juokiasi (versta Vl. Braziulevičiaus), M. Petrausko Užburtas kunigaikštis, Apvesdinkite ir mane, Consilium facultatis ir kt. Po kelerių metų imtasi vaidinti ir stambesnius veikalus, ruošti misterijas (1930 pastatyta Palangoje Putino Nuvainikuotoji vaidilutė) ir kt. 1927–30 paruošė pirmą liet. filmą ‚Mūsų kareivis'. Režisavo Vl. Braziulevičius, operatorius — Dunajevas. Lėšų gauta iš krašto apsaugos ministerijos. Filmuota įvairiose Lietuvos vietose. Talkininkavo ir Valstybės Teatro artistai: Rutkauskaitė, Vaičiūnienė, Žalinkevičaitė, Laucius, Sipavičius, Tvirbutas ir kt. K.t. talkininkavo ir Valstybės radiofonui. Iš viso K.t. yra vaidinęs 480 kartų (apie 45 veikalus), suruošęs 162 koncertus ir kt. Teatrui visą laiką vadovavo plk. Vladas Braziulevičius (Braziulis).

P. Jurgelevičius, K. T. (Lietuvos Aidas 243, 1928); *Pts.*, K. T. (Kardas 1, 1930). *J.L.*

Karių Tiesa Lietuvos liaudies kariuomenės politinės vadovybės organas, pradžioje ėjęs tris, vėliau 5 kartus per savaitę Kaune. Laikraštis pradėjo eiti 1940 VII 13, uždarius Karį (žr.). Red. Juozas Pajaujis. Tiražas 35.000 egz. 1940 IX laikraštis sustabdytas ir jo vietoje leistas 3 kartus per savaitę 4 psl. laikraštukas ‚Raudonarmietis', skirtas 29 šaulių korpo kariams lietuviams. *K.Alš.*

Karjala suomiškasis Karelijos (žr.) pavadinimas.

Karjerà (prc. carrière ‚vieškelis, lenktynių kelias' iš it. carriera ‚bėgimas') nuolatinis, pažymėtinas ir sėkmingas kilimas kurioje nors visuomeninės, tarnybinės, profesinės, mokslinės ir kt. veiklos srityje. Įvairiais istorijos laikotarpiais k. apapimtis ir ypatumai, atspindėdami visuomenės sąrangą, institucijas, vertybes bei kultūros pavidalus, kito. Įvairios bendruomenės neretai skirtingai vertino savo narių pasireiškimus bei veiklą tam tikrose srityse ir tuo pačiu apspręsdavo vyraujančią k. formą. Aukštos profesijos k. paprastai palaikoma bei materialiai ar

moraliai remiama vadovaujančių visuomenės sluoksnių, kaip antai: valdovų, aristokratų bei diduomenės, bažnyčios hierarchų, politinių partijų ir kt. Istorijos būvyje yra išskirtini du k. tipai: pašaukimo k. ir profesijos bei verslo k. Būdingiausi pašaukimo k. atstovai senovėje buvo pranašai, burtininkai, žavėtojai, šamanai, vaidilos-daininninkai. Jie ryškiai išsiskyrė nuo kitų savo bendruomenės narių charismatinėmis savybėmis, kurios yra suvokiamos kaip įgimtos, bet ne įsigytos ar išmoktos. Atlikdami savo pareigas, jie jautėsi vykdą šventą pašaukimą, iš aukščiau jiems pavestą. Profesijos bei verslo k. atstovai yra pirmiausia ekonominiai specialistai. Jie ypatingai iškilo naujaisiais amžiais, griuvus feodalizmui. Profesinėje k. talento pasireiškimo dirva kartais yra tokia plati, kad joje galima rasti tiek sričių, kiek yra talentų, ir k. gali būti pasiekiama ne tik paskirų ypatingų gabumų asmenų, bet ir paprastų gyventojų masių.

Aristokratijos dominavimo laikotarpyje aukštesnių visuomenės sluoksnių ‚normalus' ir charakteringas užsiėmimas buvo galimas vyriausybės pozicijoje, kariuomenės vadovybėje, taip pat medžioklėje bei sporte. Anglai to griežtai laikėsi, ir seniau vidurinė klasė galėjo patekti į vyriausybę tik tuo atveju, jei jos paskiri nariai prieš tai buvo pakelti į aukštąjį sluoksnį. Tačiau jaunesnieji kilmingųjų sūnūs buvo mokomi profesijos ir amato. Žemyno aristokratija buvo dar griežtesnė: aristokratai privalėjo laikytis nuošalėje nuo prekybos bei pramonės ‚vulgariškumo'. II ir III Lietuvos Statutai, pvz., taip pat įsakmiai pabrėžia, kad bajoru yra laikomas tas, kurio tėvai nesivertė amatais, nesvėrė prekių, nepardavinėjo ir t.t. Ilgainiui pažiūros kito, ir šalia aukštesnių kariuomenės ir bažnytinės vyriausybės vietų, prekyba su užsieniu imta labiau toleruoti nei vietinė. Ir tik vėliau kitos profesijos (pvz. medicina) įgavo prestižą ir gerbtinos k. pripažinimą.

Liberalizmo ir demokratijos augimas daug prisidėjo prie k. sampratos kitimo. Napoleono laiku įsigalėjo šūkis, kad ‚k. atvira talentui'. Nors realybė buvo toli nuo to šūkio įgyvendinimo, gairės moderniai k. raidai buvo nustatytos, ir pramoninė revoliucija (žr.) tą vyksmą pagreitino. Amerika teikia čia ryškiausių pavyzdžių. Pasisekimas bet kokiame darbe čia prilygsta k., gi pats pasisekimas daugiausia yra matuojamas piniginėmis pajamomis. Nors negalima tvirtinti, kad Amerikoje universiteto profesorius ar menininkas yra sulyginamas su namų pardavimo agentu arba mėsininku pagal bendrą pajamų skalę, vis dėlto minėtų sričių k. čia yra daug artimesnės negu kuriose kitose šalyse. Nepriklausomoje Lietuvoje k. buvo atvira vad. inteligentijos sluoksniui, kurį sudarė universitetų, karo mokyklos ir kitų aukštųjų mokyklų absolventai, dažniausiai išskiriant smulkiųjų pramonininkų bei prekybininkų sluoksnį ir fizinį darbą dirbančiuosius. Okupuotoje Lietuvoje, kaip ir sovietinėje Rusijoje, k. yra lygi politinei tarnybai, susietai su komunistų partijos elitu; antrojoj vietoj minėtini kariniai, politiniai ir tiksliųjų mokslų specialistai. *A.Mst.*

Karjeras (prc.) 1. greičiausias arklio bėgsmas, bėgimas šuoliais, paspartintas galopas; 2. kalnakasyboje negiliai esančių naudingųjų iškasenų atviras eksploatavimas.

Karjeristas (prc.) asmuo, tesiekiąs savo karjeros, neatsižvelgdamas, ar priemonės jai pasiekti yra ar nėra visuomenės aprobuotos ir savo asmeninius reikalus stataș aukščiau visuomeninių interesų. Visuomenėse, kur asmens prestižas bei padėtis pagrindžiai remiamas ekonominiu pasisekimu, k. tarpti dirva yra platesne nei ten, kur individas yra pirmiausia vertinamas pagal išsimokslinimą ir kultūrinius (siaurąja prasme) pasiekimus. Koloniniuose bei okupuotuose kraštuose, kur žmonių poelgiai formaliai ir neformaliai yra matuojami dviem matais, vienu dominuojamai, kitu dominuojančiai grupei vertinti, k. yra dažniau užtinkamas nei vienalyčiuose nepriklausomuose kraštuose. Kaip gyvenime, taip ir mene yra lengva rasti k. tipą. Lietuvių literatūroje jį charakteringai atvaizdavo V. Kudirka, J. Grušas, V. Ramonas ir kt. *A.Mst.*

Karjerizmas (prc.) vaikymasis karjeros, siekimas aukštos tarnybos ir kt. nepaisant priemonių. K. dažniausiai sutapatybinamas su oportunizmu. K. yra palinkimas elgtis daugiau pagal besikeičiančias aplinkybes, prie jų prisitaikant, nei pagal nusistatytus bei visuomenės priimtus principus. Vieni karjeristai nekreipia dėmesio principui, kas ‚privalėtų būti', ir be skrupulų išnaudoja visas progas savo karjerai siekti. Tokie poelgiai yra oportunistiniai absoliutine prasme. Kiti individai skrupulingai laikosi norminių principų, nors jie tampa kliūtimis aukštesnėms kar-

jeros pakopoms pasiekti. Tarp šių dviejų polių yra daugiau tarpinių individų, vad. reliatyviais oportunistais, kurie daugiau ar mažiau laikosi norminių principų arba kurie siekia visuomenės aprobuotų tikslų praktiškomis priemonėmis, mažai saistomomis norminių kultūros pavidalų.

Karka Mykolas (g. apie 1895) vargonininkas, muzikos mokytojas. Vargonininkauti mokėsi I pas. karo metu Petrapilyje. Grįžęs į Lietuvą, apsigyveno Panevėžyje, kur nuo 1918 X 1 buvo muz. kursų mokytoju, be to, dėstė muziką gimnazijoje, mokytojų seminarijoje ir vedė chorus: gimnazijos, seminarijos, katedros ir kt. Yra suruošęs daug koncertų, pastatęs visą eilę operečių ir dalyvavęs su savo chorais dainų šventėse: 1924, 1928 ir 1930 Kaune, 1938 Ukmergėje ir Klaipėdoje, 1939 šaulių dainų šventėje, kur vadovavo jungtiniam vyrų chorui. Dalyvavo Liet. muz. d-jos veikloje. Lietuvoje yra Panevėžio katedros vargonininkas ir muzikos mokyklos direktorius bei mokytojas. Yra harmonizavęs liet. liaudies dainų (skelbė Panevėžio Balse ir Panevėžio Garse), parašė muziką operetei ‚Šviesutė' (libretto B. Buivydaitės) ir kt. *J.Ž.*

Karkasas (prc. carcasse ‚griaučiai, skeletas') 1. metaliniai ar mediniai griaučiai kurio nors statinio (namo, laivo, lėktuvo) ar dirbinio (lempos gaubtuvo ir kt.); 2. Pagrindinė automobilio padangos dalis, audinys, permirkytas guma ir aptrauktas plonu gumos sluoksniu; 3. Senovinis XVI–XIX a. patrankų maišo pavidalo šovinys su uždegamuoju įtaisu, sutvirtintas geležinėmis lanko pavidalo juostomis; 4. Guobinių šeimos medis, turįs labai kietą medieną, todėl vadinamas geležiniu medžiu; auga Užkaukazėje, Vidurinėje Azijoje. Iš jo dirbami pučiamieji muzikos instrumentai ir kt.

Karkazai k., Plokščių vls., Šakių aps., netoli Plokščių. Vietovė minima 1584. Tais metais bajoras Ambraziejus ir Vitas Karkazevičius pardavė J. Karkazevičiui lauką Karkazevičiuose, palei Nemuną, Veliuonos vls.

Karkažiškės bažnytkaimis Pabradės vls. Švenčionių aps., 32 km į p. v. nuo Švenčionių, 48 km į š. r. nuo Vilniaus, 3 km nuo Pabradės geležinkelio stoties, Kerdiksnos upės krante. K. buvo valstybės iždo nuosavybė, išdalinta valstiečiams išpirktinai. Medinė šv. Petro ir Povilo bažnyčia po gaisro parapiečių 1838 atnaujinta. Parapija priklauso Švenčionių dekanatui, turi filiją Bageliškėse. K. apylinkės sugudėjusios. Ilgus metus veikusi lenkiška pradžios mokykla, po 1939 pradėjo lietuvėti. 1940 II 22 įkurtas Jaunųjų ūkininkų ratelis. K. dirvožemis smėlėtas, apylinkės miškingos. *V.Klb.*

Karkemišas, kitaip Karchemišas, Gargamišas (dantiraščiuose) sen. prekybos mst. Mezopotamijoje, deš. Eufrato krante. Įrašuose pirmą kartą minimas 1720 pr. Kr. XIV–XIII a. pr. Kr. hititų kunigaikščių rezidencija, vėliau priklausė Asirijai. 605 čia įvyko mūšis tarp Babilonijos Nabuchodonozaro ir Egipto Necho. 1908–13 kasinėjimų metu atidengti miesto mūrai, akropolis ir kt.

D. G. Hogarth, L. Woolley, T. E. Lawrence, Carchemisch. Report on the Excavations at Jerablus, 3 tt. 1914–52.

Karklas žr. Gluosnis.

Karklavija žr. Bulvės.

Kařklė 1. upelis Vilkijos vls., Kauno aps., Nemuno deš. intakas, 9,0 km ilgio; turi deš. intakus Višpilį ir Žvirgždę; įteka ties Brūže;

2. upelis Mickūnų vls., Vilniaus aps., Vilnios (Neries) kair. intakas, 6,0 km ilgio; įteka ties Karklėnais;

3. upelis Kražių vls., Raseinių aps., Akmenos (Jūros, Nemuno) aukštupys, ties Karklėnų bžk.

Kařklė (vok. Karkeln, surusinta Mysovka) 1. bžk. abipus Karklės upės iki žiočių į Kuršių Mares, Pakalnės aps. 1939 apie 1000 gyv. Pamario produktų bei žvejybos vieta. Susisiekimas garlaiviais bei Pakalnės traukinėliu. Lankoma ir vasarotojų. Apie 500 m nuo upės žiočių, Kuršių Marių įlankoje (vad. Knaupu), yra maža sala su įrengimais maudytis ir stovyklauti. Oro stebėjimo stotis, dvi pieninės. 1623 pastatyta koplyčia. Tuo metu K. jau buvo lietuvis mokytojas, kuris kartais pavaduodavo Rusnės kunigą, negalintį atvykti sekmadienį pamaldų į K.

K. valsčiui priklauso: Akelninkai (Ackelningken), Derveliškiai (Derwehlischken), Kalnininkai (Kallningken), Kumetiškiai (Kumetischken), Lukiškiai (Lukischken), Pareigėliai (Parungaln), Pustučiai (Pustutten), Tramišiai (Tramischen), Grąžtai (Graschten), Vitkai (Wittken), Kupriai (Kuppern), Virbaliai (Wirballen).

2. (rečiau Karklininkai, vok. Karkelbeck) bžk., Kunkių vls., Klaipėdos aps. Bemaž visas kaimas statytas prie pat jūros kranto, todėl ir nusitęsęs iki 7 km ilgio. 1939 turėjo apie 900 gyv. Bažnyčia statyta 1908. Buvo 3 atskiros mokyklos,

viena viduryje kaimo, kitos — galuose. Žmonės verčiasi žemės ūkiu ir jūros žvejyba. *M. Nb.*

Karklėnai bžk. Kražių vls., Raseinių aps., prie Skverblės upelio, 11 km nuo Kražių; 1923 buvo 47 ūkiai ir 217 gyv. K. vls. nuo 1527 priklausė Žemaičių seniūnui Stanislovui Kęsgailai (žr.) su visomis vietininkų skyrimo teisėmis ir pajamomis, išskyrus kiaunių duoklę, kuri priklausė D.L.K. 1528 K. valsčiuje buvo apie 3600 gyv. Jame gyveno apie 75 bajorų šeimos, kurios turėjo duoti kariuomenei 56 arklius. Bajorai turėjo savo žinioje 448 valstiečius. Teismo reikalais, pagal 1764 teisinės jurisdikcijos paskirstymą Žemaičiuose, K. vls. gyventojai turėjo kreiptis į Telšių teisėjus.

Šv. Baltramiejaus bžn. (medinė) statyta 1767–68 Igno Šiukštos. Pradžioje buvo filija ir priklausė Pašilės par. 1841 bžn. beneficijos buvo 1 valakas žemės. Nuo 1923 parapija, priklausanti Kaltinėnų dekanatui. 1940 buvo 1736 parapiečių.

Buv. dvaro lauke yra vieta, vadinama Pilies lauku.

Słownik geograficzny IV 1883; *M. Wołonczewskis, Žemajtiu* Wiskupiste I 1848; *A. Šalys,* Die Žemaitischen Mundarten (Tauta ir žodis VI 1930); Elenchus 1940. *R.Krs.*

Karklėnų ežeras Kražių vls., Raseinių aps., 2 km į p.r. nuo Karklėnų bžk., ties Kražių vieškeliu ir Povikalniu, 44 ha ploto; paviršius 146,6 m nuo j.l.

Kárklės 1. ištisiniai tvoros ar klojimo bei daržinės vartai, seniau buvę pintiniai, vėliau daromi iš lentų ar karčių. Senųjų pastatų k. buvo įtaisytos ant vyrio; tokį pat vyrį turėjo ir sodybos k.

2. Vežimo šoninės gardės, vietomis dar pintinės ar šaudytinės iš karklų lazdelių;

3. prie sienos kabinamos ėdžios arkliams.

Karklinė k. Kliukščionių vls., Švenčionių aps.; 30 ūkių, lietuviškas k. sugudėjusioj Kliukščionių parapijoj. Čia veikė liet. Švenčionių Ryto mokykla, 1935 lenkų uždaryta. Uždarius mokyklą, vaikai buvo verčiami eiti į Vidutinės k. lenkišką mokyklą. 1928 įsteigtas Šv. Kazimiero draugijos skyrius, prie jo prisijungė antro kaimyninio, lietuviško kaimo — Kulbokiškės jaunimas. Dažnai šį skyrių lankydavo prelegentai iš Vilniaus ir iš Švenčionių su paskaitomis. 1938 skyrius lenkų valdžios uždarytas. *V.Klb.*

Karklinis žvirblis žr. Žvirblis.

Kārkliņš 1. Jānis (g. 1891) latvių rašytojas. 1914 karo korespondentas, vėliau pabėgėlių šalpos komitete ir II šaulių brigados paskaitų ciklo lektorius. Dirbęs žurnalistinį darbą dienraštyje Jaunākās Ziņas ir žurnale Atpūta. Pastarajame — atsakingasis red. bei dailės ir kritikos skyrių vedėjas. Pirmuose eilių rinkiniuose romantinis revoliucijos motyvas (Lāpa 1911) ir miesto tematika (Darba balsis 1913), vėliau nepriklausomybės kovų įtakotas rinkinys Kad lielgabali runā (Kai patrankos kalba) 1917 ir romantinės lyrikos knyga Mēnešnaktis 1922. Sekančiuose rinkiniuose atsispindi K. rytietiškojo gyvenimo studijos Aplis pār krustu 1938 ir Kristus leģendas (proza) 1938. Kiti raštai: Atlantīda 1937 ir Leģendārā Palestīna.

2. Jēkabs (g. 1867—?) latvių muzikos teoretikas, dainininkas (tenoras) ir chorų dirigentas. 1897–99 solistas Petrapilio ir Maskvos operose. 1920–27 Latvijos konservatorijos doc., 1927–37 prof. Sukūrė keletą solo ir choro dainų. Išsp. Mūzikas elemtārteorija 1914, Mācība par akordiem 1926, Mūzikas enciklopēdija 1929 ir kt.

3. Kārlis (g. 1888) latvių literatūros istorikas. 1926 baigė Latvijos univ. filologiją. 1932–40 privatdocentas, 1943–44 latvių literatūros istorijos prof. 1940 gavo filosofijos dr. laipsnį. Parašė stilistinį R. Blaumanio kūrybos nagrinėjimą ir Fr. Bārdos bei Kronvaldžio monografijas. Periodikoje eilė straipsnių apie latvių, rusų ir vokiečių rašytojus. Literatūrinių srovių detalesnį nagrinėjimą yra atlikęs savo Literatūros istorijoj (4 tomai).

4. Valdemārs (g. 1906) latvių rašytojas. Nuo 1926 leidyklos Grāmatu Draugs vertėjas. Yra išvertęs apie 100 knygų iš prancūzų, anglų, vokiečių ir kt. kalbų. Nuo 1936 taip pat dirbo Zelta Ābele leidykloj. Tremtyje pradėjo rašyti prozą: Koka karote (Medinis šaukštas) 1948, Pie laika upes 1951; Komediją Sarkanvīns (Raudonas vynas) 1948, romaną iš JAV tremtinių ir emigrantų gyvenimo Vientulības kalns (Vienatvės kalnas) 1951, romaną Teika par septiniem kugiem (Padavimas apie septynis laivus) 1955. *H.N.*

Karklys Klemensas (g. apie 1896) mokytojas, vertėjas. Nuo 1919 V švietimo ministerijos inspektorius, nuo 1920 VIII 4 Pradžios mokslo dpt. suaugusių švietimo dalies ved. 1922 IX 1 paskiriamas Marijampolės mokytojų seminarijos vok. kalbos ir gimnazijos lietuvių kalbos mokytoju. 1928 I 1 paskiriamas Šakių aps. pradžios mokyklų inspektoriumi, vėliau pradžios mokyklos mokytojas. Nuo 1918 X 4 priklausė Lietuvių mokslo d-jai Vilniuje.

Išvertė: Walter Scott, Ivanhoe II 1922, J. F. Cooper, Medžiotojas (sutrumpintas vertimas jaunuomenei) 1923, J. F. Cooper, Paskutinis Mohikanas (sutrumpintas vertimas) 1923, H. Beecher-Stove, Dėdės Tomo trobelė (sutrumpintas vertimas) 1923, A. Herget, Svarbiausios pedagoginės srovės šių dienų gyvenime II 1923, Miguel de Cervantes Saavedra, Kelionės ir nuotykiai tauriojo riterio Dono Kichoto (sutrumpintas vertimas) 1924; daugumas vertimų dėl blogos kalbos nebuvo įsileidžiami į m-lų knygynus. Bendradarbiavo Švietimo Darbe ir kt.

Karkluoja upelis Kulių vls., Kretingos aps., Alanto (Minijos) deš. intakas, 19,3 km ilgio; teka į š.v. pro Karklėnų kaimą.

Karkvabalis žr. Grambuolys.

Karlavičius (rašėsi Karłowicz) 1. Jonas (1836 V 26 Subartonyse, Merkinės vls., Alytaus aps. — 1903 VI 14 Varšuvoje) kalbininkas, tautotyrininkas, muzikas. Gimnaziją baigė Vilniuje, 1852–57 studijavo Maskvos universitete istorijos-filologijos fakultete, 1857–58 Paryžiuje, 1858–59 Heidelberge, 1860–62 Briuselio konservatorijoje, 1862 ir 1865 Berlyno univ. 1866 už disertaciją De Boleslai Primi bello kioviensi Berlyne gavo filosofijos dr. laipsnį.

Vokiečių tautotyrinis sąjūdis, ypač pasirodžius J. J. Bachofeno Das Mutterrecht (1861), patraukė Berlyne bestudijuojantį K. Jis susidomi tautosaka kaip mitologinių, istorinių ir kalbinių duomenų šaltiniu, nors į jos tyrinėjimus tik po kelių metų teįsijungė. 1871 K. išspausdino Przewodnik dla zbierających rzeczy ludowe. Toliau sekė Przyczynek do zbioru przysłów 1879, Próba charakterystyki szlachty polskiej 1883 ir kt. 1888 pradėjo redaguoti Wisła, kur skelbė tautosakinius ir etnografinius dalykus, ją išugdydamas labai svarbiu tautotyros žurnalu. Wislos žurnale K. paskelbė su Iz. Kopernickiu verstą A. Juškos Svodbinę rėdą (Wesele litewskie z okolic Wielony, VII ir VIII tt., 1893–94) bei visą eilę kt. tautotyrinių aprašų ir straipsnių, daugiau ar mažiau liečiančių Lietuvos tautosaką, etnografiją.

Be etnografinių darbų K. daug rašė kalbos ir slavistikos klausimais žurnaluose Pamiętnik Fizyjograficzny (nuo 1883) ir Prace Filologiczne (nuo 1887), teikė medžiagą ir redagavo drauge su kitais Słownik języka polskiego 8 tt. (1900–26) ir Słownik gwar polskich 6 tt. (1900–11).

Iš jo lituanistinių darbų pažymėtini: O języku litewskim (Rozpr. i spraw. z posiedzeń wydz. filol. Akadem. Umiejętności II 1875, 135–376 psl. ir atskirai 242 psl.), kur davė pusantro šimto lietuviškųjų knygų sąrašą, pasinaudodamas ne tik ankstyvesne lietuvių bibliografija, bet ir M. Akelaičio (žr.) biblioteka, gauta per Vilniaus tapytoją Zenkavičių; Czteryska kilkadziesiąt nazwisk miejscowości litewskich (Pamiętnik Fizyjograficzny III 1883, ir atspaudas); Kilka słów o nazwiskach litewskich (Prace Filologiczne II 1888) ir lenkiškai išverstų pasakų rinkinį Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwe (Zbiór wiadamości do Komisyj antropol. Akad. Umiejętności XI 1887), kur davė 84 pasakas (124 psl.). *A.Mž.*

K. reiškėsi ir kaip muzikas. Muz. pradėjo mokytis Vilniuje lankydamas gimnaziją. Studijavo violončelę. Muzikos mokslą tęsė akademinių studijų metu Maskvoje, Paryžiuje, Heidelberge ir Berlyne. 1863 paskelbė Varšuvoje R. E. Richterio Harmonijos vertimą, pridėjęs senas lenkų dainų melodijas pratimams. Išvertė Lobės Muzikos Katekizmą 1876. Varšuvoje išleido anglų kalba savo ‚Project of a New Way of Writing Musical Notes, kuris dvejų metų būvyje buvo išverstas į vokiečių ir prancūzų kalbas. Žurnale Wisła paskelbė seriją straipsnių apie lenkų liaudies muziką. Parašė keletą kūrinėlių violončelei su fortepijonu (Scherzo, Trifle ir kt.), mazurkų fortepijonui, solo dainų Heinės, Syrokomlos ir Goethės žodžiams. *Iz.V.*

2. Mečislovas (1876—1909) neoromantinės krypties lenkų kompozitorius, (1) sūnus. Muzikos mokėsi Heidelberge, Prahoje, Drezdene, Varšuvoje ir Berlyne. Buvo įsijungęs į lenkų kultūrinį gyvenimą. Kartu su kitais lenkų kompozitoriais sudarė vad. Jaunosios Lenkijos grupę. Be K. jon įėjo L. Różycki, G. Fitelberg, K. Szymanowski ir A. Szeluto. Jų visų kūrybos neoromantinis stilius pagrįstas tautiniais lenkų elementais. K. pasižymėjo polinkiu į simfonines formas. Jo kūryboje ryšku R. Wagnerio ir R. Strausso įtaka. Gausu lenkų ir lietuvių tautinių motyvų. K. kūryba pilna svajingumo, gilaus lyriškumo, bet ir melancholinio pesimizmo, išplaukiančio iš K. filosofinių pažiūrų. Iš jo veikalų pažymėtina: simfonija e-moll ‚Atgimimas' (Odrodzenie 1902), simfoninė trilogija ‚Nemirštančios giesmės' (Odwieczne pieśni 1908), simfoninės poemos: ‚Grįžtančios bangos' (Powracające fale 1904); Lietuviškoji Rapsodija (1906); ‚Maskarado epizodas' (Epizod na maskaradzie 1909);

‚Liūdnas pasakojimas' su antriniu titulu ‚Įvadas į amžinybę' (Smutna opowieść — Preludia do wieczności 1908); Stanisław i Anna Oświęcimowie 1907; plačiai žinomas smuiko koncertas a-dur 1902, serenada styginiams 1898, violončelės sonata, menuetas g-dur styginiam kvartetui 1895, eilė smulkesnių kamerinės muz. kūrinių ir nemaža dainų.

A. Chybiński, M. K. 1949, 552 psl. *F. Kęcki,* M. K. 1934; *I. F. Boelza,* M. K. 1951. *Iz.V.*

Karlfeldt Erik Axel (1864–1931) švedų poetas. 1892 baigęs Upsalos univ., pradžioje 1893–96 mokytojavo, vėliau 1898–1903 buvo Karališkosios Stockholmo bibliotekos bibliotekininkas padėjėjas, o nuo 1903–12 Žemės ūkio akad. bibliotekininkas. 1904 išrinktas į Švedų akad., nuo 1912 nuolatinis akad. sekr., nuo 1907 Nobelio komiteto narys, Upsalos univ. filosofijos garbės dr. 1918 Švedų akademija nutarė paskirti jam Nobelio premiją, tačiau jos atsisakė, motyvuodamas, kad jam, kaip akad. sekretoriui, nedera premiją priimti. Nobelio premija jam buvo paskirta tuoj po jo mirties 1931.

E. A. Karlfeldt

Pirmasis jo eilėraščių rinkinys Vildmarksoch kärleksvisor (Tyrlaukių ir meilės dainos) pasirodė 1895, po jo sekė Fridolins visor (Fridolino dainos) 1898 ir Fridolins lustgård och Dalmålningar på rim (Fridolino sodas ir Dalarnos tapyba rimais) 1901, paskui sujungtos į vieną rinkinį Fridolins poesi (Fridolino poezija) 1902. Po šių sekė Flora och Pomona (Flora ir Pomona) 1906, Flora och Bellona (Flora ir Bellona) 1918 ir Hösthorn (Rudens ragas) 1927.

Jau nuo pat pradžios K. buvo vien tik lyrikas. Gamtos nuotaikos ir meilės dainos buvo svarbiausi jo jaunystės lyrikos motyvai. Dainiaus temperamentas pilnai pasireiškė jau ‚Tyrlaukių ir meilės dainose', kurių ženklai buvo sveikata ir jėga. Ta jėga jis išreiškė savo tėvų palikimo nuotaiką ir gimtosios tėviškės savitumą. K. sukūrė savotišką originalų poetinį pasaulį, spalvingą, užburiantį ir fantastinį, tačiau kartu ir stipriai suaugusį su tikrove. Panaudodamas įvairius mokslinius, liaudies gyvenimo, Šventojo Rašto, ūkio kalendorių, antikinės mitologijos, pasakų, etnografijos, botanikos ir kt. elementus, jis susidarė savitą, turtingos fantazijos išraiškos būdą, ne visada lengvai prieinamą, kur humoras ir groteskiškumas, liūdesys ir patosas eina viens po kito. Viso to centre jis pastatė Fridoliną, mokytą vyrą, grįžusį į savo gimtąją tėviškę prie savo ūkininko palikimo, dainininką ir svajotoją, bet taip pat ir sveiką, saugų ir savarankišką darbo žmogų. Su ‚Flora ir Pomona' įvyksta savotiškas persilaužimas K. kūryboje: tėviškė, kurios ribų jis ligi šiol iš akių neišleido, nebėra vienintelis jo inspiracijos šaltinis. ‚Flora ir Bellona' išreiškė jo nė kiek nesumažintą lyrinį intensyvumą ir dar labiau išplėtė jo akiratį... Rinkinyje ‚Rudens ragas', toje skambesio ir motyvų gausioje simfonijoje, stipriau negu iki šiol iškyla jo religinė kontempliacija.

K. išleido dvi puikias monografijas apie du švedų rašytojus — Lucidorą (1912) ir C. F. Dahlgreną (1923). Jo prozos stilius, lengvai archaiškas, yra stiprus ir perdėm asmeninis. Jo raštų rinktinės 5 tomai išleisti 1932, ²1937.

A. M. Carlsson, E. A. K. 1924; *T. Fogelqvist,* E. A. K. 1931, ²1940; *C. Mångård,* En bok om K. (Knyga apie K. 1931); *J. Mjöberg,* E. A. K. 1945. *J.Lng.*

Karlgren 1. Anton (g. 1882) švedų kalbininkas, slavistas, slavų kalbų prof. Kopenhagoje nuo 1922. Žinomas ir kaip žurnalistas. Kaip kalbininkas jis daugiausia tyrinėjo serbų-kroatų kalbų linksniavimo klausimus ir rusų tarmes. Žurnalistikoje specialiai domėjosi rusų problemomis, kurias jis studijavo daug kartų keliaudamas po Rusiją.

2. Bernhard (g. 1889) švedų kalbininkas, sinologas, nuo 1918 R. Azijos kalbotyros ir kultūros prof. Göteborgo univ., R. Azijos muziejaus Stockholme vedėjas ir nuo 1939 R. Azijos archeologijos prof.; senosios kinų kalbos istorijos, literatūros ir Kinijos archeologinių tyrinėjimų pionierius. Žymiausi veikalai: Études sur la phonologie chinoise 4 tomai 1915–26, Analitic Dictionary of Chinese and Sino-japanese 1923, Philology and Ancient China 1926, Yin and Chou in Chinese Bronzes 1935, Grammata Serica 1940, Legends and Cults in Ancient China 1946 ir kt. *J.Lng.*

Karlistai Ispanijoje Don Carlos (1788–1855) ir jo įpėdinių šalininkai, sudarę politinę partiją ir norėję paskelbti karaliumi Don Carlos. Ferdinandas VII panaikino pragmatinę sankciją, draudusią moterims Ispanijoje paveldėti sostą ir sudarė

sąlygas savo dukteriai Izabelei užimti Ispanijos sostą. Po Ferdinando VII mirties, jo brolio Don Carlos šalininkai pradėjo 1833 pilietinį karą, trukusį beveik iki 1840. Dar 1860 ir 1868 Don Carlos įpėdiniai mėgino sukilimais atgauti Ispanijos karališkąjį sostą. *P.Č.*

Karlomanai Karolingų giminės frankų valdovai:

1. K. (m. 754), sūnus Karolio Martelio, tapo majordomu rytų Frankonijos, atseit Pareinio krašto, tuojau po tėvo mirties (741). Čia jis kovojo su alemanais ir rėmė šv. Bonifacijaus (žr.) misiją, kol pats, užleidęs valdžią paskutiniam Merovingui Childerichui III, stojo į vienuolyną (747), kur ir mirė.

2. K. (m. 771), sūnus Pipino Trumpojo ir brolis Karolio D., su kuriuo pasidalijo valdžią tuojau po tėvo mirties (768), gaudamas rytines Pareinio žemes. Taikingai santykiavo su langobardais ir buvo vedęs jų valdovo dukterį. Prieš pat gyvenimo galą ėmė kivirčytis su broliu Karoliu D.

3. K. (m. 880), sūnus Liudviko Vokiečio ir Bavarijos karalius. Paveldėjęs po tėvo mirties Bavariją (876), pasistengė įsigyti ir Italiją. 877, gavęs iš krašto didikų ištikimybės priesaiką, liko pop. Jono VIII Pavijoj vainikuotas karalium. Paralyžiaus ištiktas turėjo susilaikyti siekęs imperatoriaus karūnos ir mirė grįžęs į Vokietiją. *J.J.*

Karlovy Vary žr. Karlsbadas.

Karlsbadas (ček. Karlovy Vary, vok. Karlsbad) š.v. Čekijos kurortas prie Teplio ir Egerio upių santakos, apie 125 km į v. nuo Prahos; 31.200 gyv. (1947). K. yra vienas žymiausių ir garsiausių pasaulio kurortų su radioaktyvaus glauberio druskos vandens karštomis versmėmis. Gydomos medžiagų apykaitos, skilvio, žarnų, kepenų, inkstų ir tulžies ligos. Per metus atvykdavo apie 70.000 ligonių-svečių, kurių daugumas iš įvairių pasaulio kraštų. Sakoma, kad čia mineralinį vandenį aptikęs 1347 imp. Karolis IV, kuris čia jau iš anksčiau buvusiame Vary miestely pasistatydino karališkąją pilį ir vietovei suteikė įvairių privilegijų. Dėl to jo garbei vietovė pavadinta jo vardu. Po II pas. karo rusai čia įsteigė urano rūdos kasyklas, kuriose daugiausia dirba prievartos darbams suimtieji vokiečiai, o susisiekimas su K. sustabdytas ir kurortas paskelbtas draudžiamąja vieta. Vokiečiai gyventojai (19.500) 1945–46 išvaryti. *A.B.*

K. d r u s k a dirbtinis druskų mišinys, panašus K. mineralinio vandens druskų sudėčiai. Ji susideda iš natrio sulfato, bikarbonato, chlorido ir kalio sulfato. Švelniai laisvina vidurius. *St.K.*

K. n u t a r i m a i 1819 IX 20 Vokietijos valstybių konferencijoje padaryti nutarimai, nukreipti prieš liberalinius poreiškius Vokietijos univ. ir spaudoje. Šių nutarimų iniciatoriai buvo Austrija (Metternich) ir Prūsija. K.n. uždėjo globą ir priežiūrą Vokietijos universitetams ir studentų organizacijoms. Buvo įsteigtos kuratorijos universitetams prižiūrėti ir cenzūra spaudai. Ypač aštri cenzūra buvo periodinei spaudai ir knygoms, kurios buvo mažesnės negu 20 lankų. 1848 revoliucijos metu visi šie nuostatai nustojo galios. *P.Č.*

Karlsbado miškas apie 2 km nuo Alytaus, aukštai iškilusiame, giliomis daubomis išraižytame deš. Nemuno krante. Miškas mišrus, kietieji lapuočiai su egle, apie 120 ha. Yra lapių, kiškių ir šiek tiek stirnų.

Karlshorst Berlyno priemiestis, kur 1945 V 8 Vokietijos kariuomenė pasirašė Sovietų Sąjungai besąlyginę kapituliaciją.

Karlskrona p. Švedijos uostas apie 450 km į pietus nuo Stockholmo; 31.000 gyv. (1954). Miestas išsistatęs žemyne ir penkiose salose, sujungtose tiltais. K. įst. 1680 Karolio XI ir yra Švedijos karo laivyno vyr. štabo vieta. Hidroplanų aerodromas, laivų statyklos, sausieji dokai, granito laužyklos, porceliano, metalo ir drabužių pramonė.

Karlsruhe mst. p.v. Vokietijoje, š. Badeno apygardos sostinė, Reino aukštupio slėny, 7 km į r. nuo upės; 207.000 gyv. (1953). Seniausioji Vokietijoj aukštoji technikos mokykla (įkurta 1825), aukštoji muzikos mokykla, dailės akademija, dailės galerija, pedagoginis institutas, teatras, keli muziejai ir markgrafų rūmai.

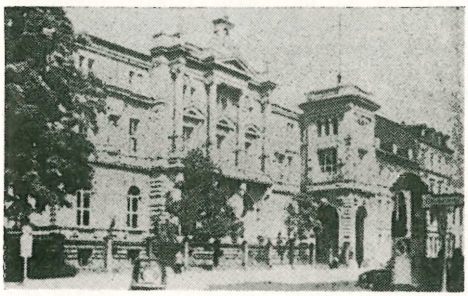

Karlsruhės teismo rūmai

Aukščiausiojo V. Vokietijos teismo būstinė.

K. įkurta 1715 kaip gyvenvietė prie markgrafo medžioklės pilies. Taisyklingai išplanuota, būdinga klasikinė architektūra, kuri ypačiai nukentėjo per 1944—45 bombardavimus.

Karlsson 1. K a r l H e n r i k (1856-1909) švedų istorikas, 1880 baigęs Upsalos univ. Dirbo Stockholmo karališkojoje bibliotekoje nuo 1885, o nuo 1888 valstybiniame archyve (Riksarkiv). 1894–1900 buvo pasiųstas į Vatikano archyvus Švedijos istorinių šaltinių studijuoti. Išl. Svensk Diplomatarium 2 tt. registrą (1910) ir taip pat du papildomuosius tomus to veikalo serijai ligi 1401 (1903–04). K. buvo žymus švedų viduramžių genealogas. Gausūs jo užrašai apie Švedijos viduramžių didikų gimines priklauso dabar Švedijos riterių rūmams (Riddarhuset).

2. N i l s — ‚Mora Nisse' (g. 1917) švedų pašliūžininkas, nuo 1942 laimėjęs 16 Švedijos pirmenybių, 8 kartus laimėjo Skandinavijoje ir kitur garsias Vazos lenktynes, 1948 laimėjo olimpinį aukso medalį 50 km lenktynėse. Vienas iš žinomiausių ilgųjų distancijų pašliūžininkų Švedijos istorijoje. *J.Lng.*

Karlstad mst. p. Švedijoje, Vermlandijos leno sostinė, š. Venerio ež. krante ir Thingvallos saloje; 35.651 gyv. (1951). Chemikalų, tekstilės, degtukų, celiuliozės, statybinės medžiagos ir mašinų pramonė. Protestantų vyskupo rezidencija ir katedra. Ligi 1584 K. vadinosi Thingvalla. 1584 Karolis IX K. suteikė miesto teises. 1905 K. sutartimi baigta Švedijos-Norvegijos unija.

Karlstadt (tikrai Andreas Bodenstein, 1480–1541) reformacijos pradininkas. Nuo 1505 dirbo Wittenberge kaip kunigas ir teologas, 1517 prisijungė prie Liuterio ir kartu su juo dalyvavo Leipcigo disputuose. 1521 jis laikė pirmąsias evangelikų mišias Wittenberge. Dėl reformų suėjo į konfliktą su Liuteriu. 1524 ir 1525 ištremtas. Nuo 1534 profesoriavo Bazelio univ.

H. Barge, A. Bodenstein 2 tt. 1905.

Karlsteen Arvid (1647–1718) švedų medalių graviruotojas. Graviravimo meno mokėsi Paryžiuje pas garsųjį Jean Varin, paskui Londone pas J. Roettiers. Graviruotoju dirbo Lenkijos ir Brandenburgo karalių rūmuose. 1672 pakviestas į Stockholmą antspaudų graviruoti, o paskui paskirtas švedų karaliaus rūmų graviruotoju. K. savo medaliniais portretais yra žinomas ne tik Švedijoje, bet ir užsienyje.

Karma, karman (skr. ‚veiksmas, darbas') jau indų tikėjime žmogiškojo veiksmo savaiminė vyksminė raiška, apimanti tiek veiksmą, tiek jo vyksmą ir išdavas. K. mokslas tesuvokiamas tik ‚sielos keliavime', kai po mirties žmogaus likimas jau i š s i s k l e i d ž i a, kai visi šiapus darbai jau atbaigti, tačiau Anapus gyvenimas toliau vyksta, fęsiasi savaiminiu vyksmu, ir pagal šiapus darbus įsisielinama ‚danguje', ‚pragare' arba vėl ž e m ė j e, tik jau žemesnėje būtybėje (gyvulyje, augale ir t.t.). Induizme ir džainizme k. yra ‚amžinas švarios, dvasinės sielos būties' žymuo, kur šiapus atliktieji darbai tampa savaiminiu ir privalomu, niekad nepakintančiu ir likiminiu vyksmu, tuo būdu k. indams yra ne tik metafizinės, bet ir etinės reikšmės, ji tampa jų gyvenimą saistančia ‚jėga'. Budizme k. praranda sielinę būseną ir tampa tik būtine valios pastanga bei išraiška. K. nauja reikšme yra patekusi ir į teosofų (H. Blavatsky, A. Besanto, R. Stein) raštus; mūsuose k. žodį vartojo Vydūnas savo raštuose.

H. von Glasenapp, Die Lehre vom K. in der Philosophie d. Jainas 1915; (") Unterblichkeit u. Erlösung in den indischen Religionen 1938; *W. Erlich,* Lehre vom K. 1945. *A.Mž.*

Kármán Theodore von (g. 1881 Budapeste) žymus JAV aerodinamikos mokslininkas, žydų kilimo, studijavo Budapeste, 1919–30 Göttingeno ir Aacheno universitetų hidrodinamikos ir aerodinamikos prof. ir laboratorijų direktorius. Nuo 1930 JAV Kalifornijos technologijos institute, autoritetas srovių tyrimuose; jo vardu vadinamas K. t a k a s (ag. vortex trail, vok. Wirbelstrasse): sūkuriai užpakaly kliūties padaro vingiuotą taką su antriniais priešingos krypties sūkuriais pagal tam tikrą dėsnį. 1954 Pontifikalinės mokslų akademijos narys. *S.K.*

Karmanija sen. Persijos sritis, nusitęsusi pakraščiu nuo š. Persijos įlankos iki Indijos vandenyno, kur dabar yra Kermanas ir Laristanas.

Karmanjolė (pagal it. mst. Carmagnola) 1. Prancūzų revoliucinė daina, žr. Carmagnola; 2. D. prancūzų revoliucijos metu jakobinų nešiojamas drabužis — trumpikė su siauromis klostėmis.

Karmatai slapta mahometonų šiitų-izmaelitų sekta, įkurta apie 877 Irake Hamadan Karmato, kuris buvo priėmęs mokslą iš šiitų sektos izmaelitų. Jų tikybos mokslas pagrįstas neoplatonikų ir

gnostikų izmaelitų sistemomis. K. pasekėjai laipsniškai įvedami į tikybos paslaptis, 6-tam laipsnyje jie liaujasi buvę mahometonai. K. buvo gerai organizuoti revoliucionieriai, siuntė agentus į įvairius mahometonų kraštus sukelti prieš Bagdado kalifus visus nepatenkintus esama padėtimi. Gerai įsitvirtinę Babilonijoje, 891 k. sukilo ir puolė Siriją, Chorosaną ir Arabiją. R. Arabijoje buvo įkūrę Al-Ahsa valstybę ir iš čia plėšė Arabijos gyventojus. 930 užėmė Meką ir pagrobė iš Kaabos (žr.) šventąjį akmenį, kurį po 20 metų, Fatimidų kalifų spaudžiami, grąžino. XI a. viduryje K. dingo iš akiračio, bet greit jų darbą perėmė Sirijos ir Persijos izmaelitų sekta asasinai. Karmatų mokslo šiandien laikomasi įvairiuose mahometonų kraštuose.

P. H. Mansour, History and Religion of the Karmates 1937. *P.Plk.*

Karmazinai vsd., Maišiagalos vls., Vilniaus aps., deš. Neries krante, yra buvęs didelis pilkapynas. Laiko būvyje daug pilkapių suarta ir mėgėjų iškasinėta. 1933 geriau išlikusius pilkapius kasinėjo H. Cehak-Holubovičienė. Iš viso ištirta 42 pilkapiai. Pilkapių dydis įvairus: aukščiausias pilkapis siekė 1,69 m, žemiausias — 0,25 m, skersmuo svyravo nuo 18 iki 6 m. Dalis pilkapių buvo apdėta akmenų vainiku. Šiaip jie buvo supilti iš vietoje esančio smėlio. Mirusieji laidota deginti pačiame pilkapio šampile. Sudeginti kaulai būdavo švariai išrenkami iš laužo degėsių ir kartu su įkapėmis, taip pat paliestomis ugnies, supilami krūvelėmis, kurių skersmuo siekdavo 30–50 cm. Urnų kaulams supilti nenaudota. Dažniausiai pilkapyje terasta po vieną kapą, tik kai kuriuose pilkapiuose susidurta su keliais kapais. Tyrinėtuose pilkapiuose surasta vertingos medžiagos rytinės Lietuvos medžiaginei kultūrai pažinti. Iš būdingų radinių pažymėtini: antkaklės kilpiniais galais, lankinės skliutakojės segės, įvairios formos ir raštų storagalės apyrankės, įvijiniai žiedai, grandinėlių fragmentai, diržo sagtys, įvairios formos (dvigubo nupiauto kūgio, cilinderio ir kt.) varpseliai, geležiniai peiliukai, ietigaliai, siauraašmeniai kirviai, puodų šukės ir kt. Medžiaga priskirtina V–VII a. po Kr. Radiniai būdingi rytinės Lietuvos baltų kultūrai, tiesioginiams lietuvių protėviams. Medžiaga saugoma VU muziejuje.

H. Cehak-Hołubowiczowa, Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w. w miejsc. Karmazyny koło miasta Troki (Wiadomości Archeologiczne XXII: 3–4, 1955, 312–331). *J.P.*

Karmazinas (iš ar. qermasi ‚ryškiai raudonas') raudonos spalvos plonas gelumbinis audeklas.

Karmė upelis Daugų vls., Alytaus aps., teka iš Suvingio ež. į Nedingio ež. (Nedingės, Merkio, Nemuno), 5,5 km ilgio, su aukštupiu Miesčione 12,0 km.

Karmėlava bžk., Turžėnų vls., Kauno aps., kair. Neries krante, 14 km nuo Kauno rotušės plentu į Jonavą; apie 600 gyv. (1923 buvo 405 gyv.). XVI a. pradžioje K. buvo valsčius, įėjęs į Kauno aps. K. dv. priklausė D.L.K. 1505 Aleksandras dvarą ir jo žemę buvo užstatęs Kauno vietininkui Vaitiekui Janovičiui už 1150 kapų grašių su bajorais, tarnais keliauninkais, tarnybiniais žmonėmis ir baudžiauninkais, su Sviloniais, Šašais ir Šėta, arklininkais, žvejais ir su visais jų mokesčiais, su to dv. belaisviais tarnais, ariamomis žemėmis, pievomis, malūnais, ežerais bei upėmis, žuvininkais, bebrų vaikymais, paukščių ir žvėrių gaudymais, medžiojimu, medaus, kiaunių ir apynių duoklėmis ir kt. 1527 Žygimantas K. dv. davė Slucko kng. Jurgiui, Simano sūnui, 4 metams su viso-

Karmėlavos bažnyčia (V. Dubeneckio projektas)

mis pajamomis, kurios D.L.K. buvo gaunamos iš to dvaro. 1538 karališkojo dv. laikytoju buvo D.L.K. raštininkas Mykolas. 1549 V 1 Žygimantas Augustas K. dv. užrašė savo žmonai Barborai Radvilaitei. 1565 K. laikytojas mokėjo į iždą 350 kapų grašių. Vėliau K. valdytojais buvo Oginskiai, paskui Siručiai. 1773–75 Varšuvos seimo metu K. buvo atiduota 50 m. valdyti Juozapui Končiui. Jau 1766 K. mstl. turėjo savivaldą, kurią jam 1791 taip pat patvirtino Stanislovas Augustas. K. turėjo herbą — skyde dvi žuvys (lašišos), plaukiančios priešingomis kryptimis. 1831 IV 18 Prozoro vadovaujamas sukilėlių dalinys kovėsi K. su rusais.

Pirmoji medinė kat. bžn. (šv. Onos vardo), statyta 1529 Žygimanto Senojo rūpesčiu, perstatyta 1663 Simano Siručio. Prie bžn. veikė par. mokykla; bžn. seniau priklausė Vilniaus vyskupijai, Kauno dekanatui. Mokykla 1828 turėjo 18 mokinių. Jai 6000 auksinų donaciją 1804 buvo užrašę Ks. Rapševičius ir Ad. Meištavičius.

Nauja liet. siliaus bžn. statyta 1921 pagal arch. V. Dubeneckio projektą. 1940 buvo 3750 parapiečių. Netoli bžn. 1918 X 1 Liet. kat. moterų d-ja įsteigė Mergaičių žemės ūkio-namų ruošos mokyklą. 1932 rudenį mokykla perduota seserims kotrynietėms (1940 jų buvo: vyr. sesuo ir 10 seselių). 1932 žydų Ozės d-ja pastatė vaikų senatoriją.

K. p i l i a k a l n i s yra kair. Neries krante, iš r. ir v. pusės apsuptas gilių daubų, iš p. pusės (nuo lauko) sustiprintas 10 m gylio, 30 m pločio ir 50 m ilgio perkasu. Už perkaso iškyla 10 m aukščio ir 70 m ilgio pylimas. Šlaitai statūs, piliakalnio aukštis maždaug 35 m. Viršuje piliakalnio aikštė apvali, apie 60 m skersmens, plotas per 3000 m². Aikštės pakraščiai sustiprinti pylimėliu, kurio aukštis siekia 1 m, tik š. dalyje yra 2,5 m aukščio. Piliakalnis netyrinėtas. Šiaip paviršiuje randama stambių plytų, kalkių, koklių ir kt. Tai vėlyvesnės pilies liekanos.

Słównik geogr. IV 1883; *N. Rouba*, Przewodnik po Litwie i Białejrusi, 2 laida; *M. Gumowski*, Herby miast litewskich (Ateneum Wileńskie X 1935); Vadovas po Lietuvą, red. *Pr. Barkauskas* ir *A. Vabalas*, 1938; *J. Totoraitis*, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 54; Elenchus 1940; *P. Tarasenka*, Lietuvos piliakalniai 1956, 88–89.

R.Krs. ir J.P.

Karmelis (hebr. Karm-el ‚vaismedžių sodas') Gelboės kalnų šaka, nutįsusi į š.v. Viduržemio jūros link, pasibaigianti iškyšuliu į p. nuo šv. Jono Acri įlankos, sudaranti atskirą kalnų grupę K. vardu. K. kalnai yra riba tarp Galilėjos ir Samarijos. Ši kalnų eilė yra 30 km ilgio ir 12-14 km pločio; kalnų aukštis apie 650 m. K. kalnai išrėžyti slėnių, turi daugybę olų, šlaitai apaugę vešlia augmenija. Pirmieji K. gyventojai buvo fenikiečiai. Jie čia įsteigė Sikaminos mst., esantį į p. nuo šiandieninės Haifos, apvedė jį sienomis ir sustiprinimais. Savo mirusius fenikiečiai laidodavo K. olose. Aplink K. gyvenusios gintų, megidų ir kt. tautelės (visos fenikiečių kilmės) saugojo Beisano tarpeklį, svarbų karavanų kelią iš Egipto į Damaską. Izraelitams atsikėlus į Palestiną, K. teko dviem Izraelio giminėm: Isakaro ir Manaso (Joz. XVII, 11; XIX, 26), tačiau faktinasis K. užkariavimas truko dar gana ilgai ir pats iškyšulys prie jūros vistiek pasiliko fenikiečių rankose. IX a. pr. Kr. K. pagarsėjo kaip dviejų rivalizuojančių religijų (žydų monoteistų ir fenikiečių stabmeldžių) kulto vieta. Čia gyveno pranašas Elijas su savo mokiniais. Jis prikalbėjo karalių Akabą sušaukti ant vienos kalvos žydus iš vienos pusės ir Baalio pranašus (iš viso 450) iš antros, pasiūlydamas be ugnies uždegti aukojamų jaučių laužą. Po nesėkmingų stabmeldžių maldų, Elijas pasimeldęs į Jahvę, iššaukęs iš dangaus ugnį, kuri sudeginusi aukas ir patį aukurą. Žydai, šaukdami, kad Jahve yra tikrasis Dievas, išžudę Baalio pranašus. K. gyveno ir Elijo mokinys pranašas Elizieju. K. dar minimas ir pranašo Amos kaip pabėgėlių prieglaudos vieta. Pagal Juozapą Flavijų (Žydų Senovė I, 13, 2) 40 pr. Kr. K. nusiaubė partai. Tacito ir Svetonijaus liudijimu, Vespasijonas vyko į K. teirautis ateities pas žynį Bazilidą, kuris iš gyvulių vidurių išpranašavęs jam pasisekimą ir pergales. K. liko gerbiama vieta tiek žydų bei arabų, tiek ir krikščionių. Nuo pat krikščionybės pradžios K. buvo laikomas šventa vieta. K. nuošalume ir olose apsigyveno eremitai ir atsiskyrėliai asketai. Vienas italų keliauninkas iš Piacenzos, apie 570 buvęs Palestinoje, mini šv. Eliziejaus vienuolyną, esantį ant K. kalno (jo griuvėsiai atkasti 1913). Kai persai 614 tą vienuolyną sugriovė, čia buvo pastatyta Saad el Davleh mečetė, iš kurios akmenų vėliau templininkai pastatė tvirtovę. 1235 žemėlapyje yra parodyta ant K. kalno šv. Margaritos tvirtovė su šalia esančia šv. Margaritos bažnyčia, aptarnaujama graikų vienuolių. Ant šio graikų vienuolyno griuvėsių XVII a. karmelitai (žr.) pastatė puikią bažnyčią ir

vienuolyną. Netoli jo ir mahometonai turi savo mečetę.

C. Kopp, Elias und Christentum auf dem Karmel 1929; *E. von Mülinen*, Beitr. zur Kenntnis des Karmels 1908; *F. M. Abel*, Géographie de la Palestine I 1933; *V. Padolskis*, Kelionė į Šventąją Žemę 1938. *J.V.*

Karmelitai (Ordo Beatae Virginis Mariae de monte Carmelo, arba Fratres Discalceati) vienuolinis ordinas, vardą gavęs nuo Karmelio kalno Palestinoje; pagal seną padavimą buvęs įkurtas pranašo Elijo, o iš tikrųjų atsiradęs tik XIII a. pradžioje. Tiesa, XII a. jau buvo Karmelio kalne asketų būrelis, kuriems Jeruzalės patriarchas Albertas iš Vercellio 1208–09 parašė regulą, kurios k. ir dabar tebesilaiko. K. turi pirmąjį ordiną — vyrų, antrąjį — moterų ir trečiąjį — pasauliečių žmonių. XVI a. ordinas suskilo į dvi šakas: senosios observancijos k. ir basuosius k.

Senosios observancijos k. Ordino regulą 1226 patvirtino Honorijus III, kurią pasninkų srityje sušvelnino Inocentas IV, naujus sušvelninimus įvedė Pijus II. Eugenijus IV ir Sikstas IV. Po regulos patvirtinimo ordinas išsiplatino Vidužemio jūros pakraščiuose ir Sirijoje, bet neilgai jis čia išsilaikė, nes mahometonai, nugalėję krikščionis, užpuolė Karmelio kalną ir iššudė vienuolius. Tada k. paliko Palestiną ir XIII a. įsikūrė įvairiose Europos šalyse. 1240 Aisleforde k. sušaukė savo pirmąją kapitulą vakaruose, kur generaliniu prijoru išsirinko Alaną Brettone, kurio įpėdinis Simanas Stockas įkūrė k. konventus prie Cambridge'o, Oksfordo, Bolonijos ir Paryžiaus universitetų. K. kontemplatyvų gyvenimą jungia su aktyviuoju. Moksle jie jau rado kitų ordinų sukurtas mokyklas, dėl to savos mokyklos su sava dvasios kryptimi nesukūrė. Liturgijoje jie laikosi šv. Karasto apeigų ir savo senojo ceremonialo. Žymesni jų šventieji yra Angelas Liketa, Albertas iš Sicilijos, Andriejus Corsini ir kt. 1949 ordinas turėjo 2734 vienuolius.

Į Lenkiją senosios observancijos k. atvyko XIV a. gale, o XVI a. pradžioje jie įsikūrė ir Lietuvoje. Pirmąjį k. vienuolyną Krokuvoje 1390 įkūrė Jogaila, o vėliau Lenkijos ir Lietuvos didikai kūrė k. vienuolynus kitur. Pradžioje Lenkijos ir Lietuvos k. priklausė Aukštosios Vokietijos k. provincijai iki XV a. gale buvo įkurta Lenkijos provincija, kurią Inocentas IX 1687 leido padalyti į Lenkijos ir Rusijos provincijas. Tada Lietuvos k. priklausė Rusijos provincijai. 1756 Benediktas XIV Rusijos provinciją padalijo ir įkūrė Volinijos ir Lietuvos provincijas; pirmoji provincija turėjo 16 vienuolynų, antroji — 11. Savo žydėjimo laiku Lietuvos provincija turėjo 19 konventų ir 9 rezidencijas. Žymesnieji jų vienuolynai buvo 2 Vilniuje ir po vieną Bialynicoj, Bielske, Linkuvoje, Minske, Mogiliave, Pampėnuose, Žlutke, Lietuvos Brastoje, Kėdainiuose, Raseiniuose, Kolainiuose ir Kalesninkuose.

Basieji k. (Fratres primitive observantiae, arba Fratres Discalceati) yra šv. Jėzaus Teresės ir šv. Jono iš Kryžiaus Ispanijoje reformuoti k. Jie be sušvelninimų laikosi šv. Alberto regulos ir savo konstitucijos. Pirmasis jų vienuolynas buvo atidarytas Duruelyje 1568. Netrukus jie išsiplatino Ispanijoje ir 1580 turėdami 15 vienuolynų įkūrė reformuotą provinciją, kuri klausė ordino generolo. 1593 šie k. gavo autonomiją su teise rinkti savo generolą.

Keli basieji k. atvyko į Italiją ir įkūrė Genujoje (1584) ir Romoje (1597) savo vienuolynus. 1600 Italijos k. buvo atskirti nuo ispanų ir įkurta Italijos šv. Elijo kongregacija su savo konstitucija ir atskiru generolu. Ši kongregacija turėjo savo provincijas Prancūzijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Prancūzų revoliucijos ir Napoleono karų metu basieji k. labai sumažėjo, dėl to 1875 italų ir ispanų kongregacijos buvo sujungtos į vieną. Dabar jie turi 27 provincijas, 295 vienuolynus ir apie 3000 vienuolių.

Basieji k. pasižymėjo ir moksle. Filosofijoje yra garsus jų kolektyvinis veikalas Cursus Complutensis, teologijoje Cursus Theologiae Salmaticensis ir Cursus Theologiae Moralis. Teologijoje jie ištikimai seka šv. Tomu Akviniečiu. Labiausiai jie garsūs mistinėje teologijoje. Šv. Jėzaus Teresės ir šv. Jono iš Kryžiaus veikalai ir dabar yra klasiški mistikos vadovėliai. Basieji k. daug pasidarbavo Persijos, Indijos, Mezopotamijos, Sirijos ir Kinijos misijose. Misijų darbo jie neapleidžia ir mūsų laikais. Basieji k. turi ir šventųjų, kurių tarpe žymiausias šv. Jonas iš Kryžiaus (žr.).

Į Lietuvą basieji k. atvyko iš Lenkijos XVII a. pradžioje. 1737 jie įkūrė Lietuvos šv. Kazimiero provinciją, kuri prieš 1832 turėjo 11 vienuolynų: 2 Vilniuje ir po 1 Gardine, Gluboke, Minske, Kaune, Antalieptėj, Pinske, S. Medile, Pašaminėj ir Gudagojuje.

Tiek senosios observancijos, tiek basie-

ji k. daug darbavosi Lietuvoje ir dar daugiau rūpinosi schizmatikų atvertimu rusiškose D. L. K-tijos srityse, kaip tai matyti iš jų laiškų, rašytų Propaganda Fidei kongregacijai. Jų gražų darbą sugriovė rusai, kurie po paskutiniojo padalijimo (1795) ėmė varžyti vienuolių veiklą. Jau 1832 daugelį k. vienuolynų panaikino, o 1864 visus jų vienuolynus uždarė. Taip anuo metu išnaikinti k. nė Nepriklausomoje Lietuvoje neatsikūrė.

Analecta ordinis Carm. 1908; *Francesco de Maria*, Reforma de los Descalzos en España 1644; *Isidorus a S. Jos* et *Petrus a S. Andrea*, Historia gen. ord. de M. Carmelo Congregationis italicae II 1668; *Chodynicki*, Wiadomość historyczna o fundacyach Zak. Karm. w Polsce i Litwie 1846.

V. Gdž.

Karmelitės moteriškoji karmelitų ordino šaka, vadinama antruoju k. ordinu. Apie 1400 kelios pamaldžios mergaitės Gueldrese, Olandijoje, įkūrė vienuolyną ir 1452 iš šv. Jono Soreto gavo leidimą vadintis k. Pradžioje jos laikėsi šv. Alberto iš Vercellio vyrams karmelitams parašytos regulos su Eugenijaus IV sušvelninimais. K. vienuolynai greitai paplito Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir Ispanijoje. 1562 k. reformavo šv. Jėzaus Teresė. Ji savo reformuotuose vienuolynuose įvedė griežtą regulos laikymą ir parašė konstituciją. Nereformuotos k. beveik išnyko, o reformuotosios, kitaip dar basosiomis vadinamos, turėjo didelį pasisekimą. Dabar visame pasaulyje jos turi per 600 vienuolynų su 13.000 seserų. Šios k. turėjo šv. Juozapo vienuolyną ir Vilniuje (1638–1865), kurį buvo įkūręs Stp. Pacas. 1865 jį rusų valdžia uždarė. 1875 nugriovus vienuolyną, jo vietoje padaryta turgavietė. Šalia antrojo k. ordino kūrėsi ir seserų k. kongregacijos tarp kurių Dieviškosios Jėzaus Širdies, Meilės k., Liuksemburgo k., šv. Teresės k., basosios de Gracia k. ir basosios šv. Teresės k. kongregacijos. Nei viena iš šių kongregacijų savo vienuolynų Lietuvoje neturėjo.

M. Heimbucker, Die Orden und Kongregationen II 1934.

V. Gdž.

Karmelitų bažnyčia arba šv. Kryžiaus bažnyčia Kaune. Iš 1510 VII 10 akto sužinome, kad Darata Nabienė tais metais už Kauno mst. pastatydino nedidelę mūrinę šv. Kryžiaus vardo bažnyčią. Ji aprūpino bažnyčią kai kuriomis liturginėmis brangenybėmis, o kunigui davė mūrinį namą su kitais trobesiais ir jų inventoriumi Didžiojoje g. Kaune, daržą ir maisto krautuvę, lauką ir pievą tarp Marvelės upelio. Bažnyčios remontu pavedė rūpintis Kauno magistratui. Kadangi ta Nabienės pastatyta bažnyčia buvo nedidelė ir ilgainiui žmonės joje negalėjo sutilpti, todėl ji nugriauta ir 1685 pradėta statyti nauja (dabartinė) bažnyčia. Jos statyba rūpinosi kun. Kazimieras Žodkevičius, kuris padovanojo bažnyčiai 250 florenų sklypui nupirkti, kad pamaldžios moterėlės galėtų pasistatyti prie bažnyčios namelius. Bažnyčia yra kryžminio plano, vėlyvojo italų baroko stiliaus, su bohemišku kupolu ir klasikinio tipo pilioriais. Fasade du neaukšti bokštai ir trikampis frontonas. Vidus pasižymi spalvų darna ir gausia ornamentika. Kupolą ir sienas dengia freskos. Didžiojo altoriaus sijyną remia 6 korintinės kolonos, tarp kurių yra šv. Petro ir Povilo statulos, o viduryje — Nukryžiuotasis.

Karmelitų bažnyčia Kaune

1721 inventoriuje pažymėta, kad bažnyčia turėjo teisę naudotis miesto giria, kuri greičiausiai buvo tarp Prezidento g., Laisvės alėjos ir šv. Kryžiaus bažnyčios. Be to,

bažnyčia turėjo sklypą Didžiosios g. dalyje, vad. Naujagaliu (in Parta Neogalis dicta), dvejetą mažų namų Odininkų g. (vėliau Nemuno Kranto g.), Didžiojoje g., netoli aikštės (dab. Rotušė a.), parapijos bažnyčios (Katedros) žemėje namus, vad. Pašilingiškiais, arba Tamošiškiais (Poszilingiszki alias Tomaszyszki). Daug bažnyčios turto sunaikino rusų ir švedų kariuomenės (1710–11). Rusų kareiviai išardė ir sukūreno smuklę, stovėjusią prie Girstupio upelio, palei kelią į Vilnių. Prie Girstupio bažnyčia turėjo vandeninį malūną, kuris veikdavo tik tada, kai nuo kalnų subėgdavo pakankamai vandens. Turėjo ir kitą seną apgriuvusį malūną, kurį švedų ir rusų kareiviai gerokai apgriovė. Panerių g. (na Ulicy Powileyskiej, vėliau Jonavos g.) bažnyčiai priklausė dar žemės sklypas, kuris seniau buvo rusų Visų Šventųjų cerkvės nuosavybėje (tas sklypas atiduotas K. bažnyčiai 1693 VIII 30). Karmelitai basieji 1770 X 11 popiežiaus, Stanislovo Augusto ir Vilniaus vyskupo leidimu apsigyveno Kaune prie Šv. Elijo bažnyčios. 1772 VIII 7 jie įsikūrę prie Šv. Kryžiaus bažnyčios. Be to, jie valdė Šv. Elijo bažnyčią ir Kačioniškių dv. (žr.), Raudondvario vls. Prie Šv. Kryžiaus bažnyčios pastatytas ir mūrinis vienuolynas. Rusai ėmė siaurinti vienuolyną, 1837 atėmė iš karmelitų pusę sodo ir vienuolyno, kuriame įkurta ligoninė. 1845 III 16 vidaus reikalų ministro įsakymu nutarta karmelitus iškeldinti į Berdičevą. 1845 V 2 bažnyčioje įvyko paskutinės pamaldos, 1880 bažnyčią perėmė rusų kariuomenė ir pavertė sandėliu. 1881 III 17 vysk. Beresnevičiaus pastangomis, caro įsakymu bažnyčia grąžinta katalikams.

J. Žemgulys. Iš karo ligoninės istorijos (Medicina 1920, 432 tt.): *P. Veblaitis*, Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčia (Naujoji Romuva 18, 1935, 403–404).

Karmena žr. Carmen.

Karmenta žr. Carmenta.

Karminas (it. carminio iš ar. qermasi ‚ryškiai raudonas') ryškiai raudoni arba tamsiai raudoni dažai, gaunami iš vabzdžių košenilių. Pardavinėjami milteliais arba gabalais. Naudojami tapyboje, mikroskopinėje technikoje, parfumerijoje ir kt.

Karna liepos, karklo, šermukšnio ar kito medžio pluoštinė žievė, luobas. Birželio–liepos mėn. jas plėšė nuo jaunų liepaičių, karklų ar kt., suraižydami luobą peiliu arba kauliniu pleištuku. K. plėšdavo ilgais, 2 cm pločio dryžiais ir rišdavo į ryšulėlius, kuriuos palikdavo džiūti kur nors pastogėje. Vėliau iš jų pindavo rudens ar žiemos metu vyžas. Senukai pindavo vyžas ir iš tik ką nuluptų k. (žr. Vyža). Nuvalę viršutinę luobo dalį, likusį k. pluoštą išskaidydavo plonomis skaidulomis ir vartodavo virvėms, pančiams bei kt. rišimams arba pynimams. K. skaidulas vartojo pindami įvairias nedideles šiaudines užuolaidas, kojoms valyti patiesalus ir pn. Dideliais gabalais k. plėšdavo sietų ir siūlų vijų grąžams bei įvairiems indams. *A. Mž.*

Karnakas vietovė Egipte, sen. Tebų (žr.) vietoje, deš. Nylo krante, į š. nuo Luksoro. Tai vienas iš žymiųjų sen. Egipto religinio gyvenimo centrų. Čia nuo Sesostrio I (XX amžiaus pr. Kr.) iki Augusto laikų buvo statomos, pristatomos, didinamos, gražinamos įvairios šventyklos. Daug jų amžių būvyje sunaikino klimatas, žemės drebėjimai, karai, bet vis dėlto išliko iki mūsų dienų labai daug didelės vertės statybos paminklų. Išskyrus Sesostrio I rekonstruotą šventyklą ir kitas liekanas, daugumas išlikusių pastatų yra iš naujosios valstybės laikų. Be daugybės pilonų, obeliskų, šventyklų, ypačiai pažymėtini: karalienės Hašepsutės pastatyti du obeliskai, kurie yra 29,25 m aukščio; Amono šventykla, kuri yra daugelio pastatų ir kiemų kompleksas su garsiąja ‚Kolonų sale' (XIX dinastija, apie 1350–1205 pr. Kr.). Šios salės kolonos

Didžiosios šventyklos kolonos Karnake

(jų yra 134) turi papiruso žiedo formos kapitelius ir padengtos tapyba, kuri vaizduoja pasaulį (augaliją, žmones ir dangų).

G. Legrain, Les temples de K. 1929.

Karnako menhirai žr. Carnaco menhirai.

Karnalitas žr. Carnalitas.

Karnauba, kitaip karanaiba, carnauba, palmė (Copernicia cerifera), auganti P. Amerikoje, ypačiai Brazilijoje, kur pasitaiko jos didžiųjų miškų. Ji grakščios išvaizdos, ligi 13 m aukščio ir 20 cm skersmens, mėgsta nežymiai sūrų dirvožemį, nebijo sausrų, bet nepakenčia šalčio. Jos kamienas vartojamas aukštos kokybės gražiai fanerai gaminti, o juodi, saldūs vaisiai, panašūs į alyvos medžio vaisius, yra valgomi žali arba virti. Iš sulos gaunama cukrus, o iš lapų — stambus pluoštas. Jaunų lapų apačia padengta gelsvai žalio vaško žvyneliais, kurie lapus krečiant nukrinta. Vaškas (žr. Carnauba) turi malonų kvapą, tirpsta eteryje ir karštame alkoholyje ir yra kiečiausias ir vertingiausias augalinis vaškas, nes labai plačiai pramonėje pritaikomas. Iš jo dirba žvakes, vartojamas elektros izoliacijoje, odų, lako, emalės, politūros, varnišo, kvepalų ir kt. gamyboje. *A. B.*

Karnavalas (prc. carneval iš vid. lot. carne vale ‚tegyvuoja mėsa') šventė po atviru dangumi su šokiais, maskaradais ir žaidimais prieš Užgavėnes (žr.). K. kilęs Italijoj iš sen. romėnų papročių. Tai yra savotiška pramoga, džiaugsmo, juoko demonstracija. Italijoje k. labai mėgiamas ir su teatriniu įvairumu švenčiamas. Kiekvienas miestas jį savaip švenčia. Pvz. Romagnoje ūkininkai per k. valgo seniausią vištidės gaidį, tikėdami apsaugosią likusius gaidžius nuo mirties. Abruzzoje valgoma 7 kartus paskutiniąją k. dieną. Per k. daromi vieši vaidybiniai pasirodymai gatvėse. Ypač naudojamos kaukės. Pajuokiami vietiniai veikėjai, vyskupai, vienuoliai, valdžios žmonės. Mėgstamos aktualijos. Pvz. dabar Vokietijoje pajuokiamos partijos, jų vadai (Adenaueris ir kt.).

Iš Italijos karnavalas paplito ir kituose kraštuose, ypač jis mėgstamas Vokietijoje. Kölne k. pirmą kartą minimas 1341. Reino krašte jis yra žinomas k. vardu, Bavarijoje — fašingo. Bavarijoje k. dalyvauja įvairaus amžiaus žmonės, pradedant seniais ir baigiant vaikais. Kiekvienas čia pasirūpina atitinkamais drabužiais, kaukėmis. Tai būna savotiška drabužių margumo ir kaukių įvairumo demonstracija. Kiekvienas stengiasi originaliau pasirodyti. K. drabužiai ir kaukės yra savotiškas menas, o apeigos — lyg koks teatras, linksma komedija, su didele pokštų doze. Bavarijoje yra net speciali vad. ‚kvailių fašingo naktis', ir specialūs ‚kvailių teismai'. Dabar k. transliuojami per radiją ir rodomi televizijoje. Karnavalo vaidinimai Vokietijoje žinomi nuo XV a. Yra susidariusi speciali k. literatūra. Jos autorių pažymėtini: Hans Rosenblüt, Hans Folz, Hans Sachs ir kt.

A. Spamer, Deutsche Fastnachtbräuche 1936; *K. Meuli,* Schweizer Masken und Maskenbräuche 1943. *St. Vk.*

Karnavė vasarvietė, Raudondvario vls., Kauno aps., prie pat Nemuno, 16 km uno Kauno, deš. Nemuno pusėje. Priešais, kitoje pusėje Nemuno, Kačerginės vasarvietė ir Palankių bei Gaižėnų kaimai. Gyventojų 1939 buvo 30, vasarą vasarodavo 200–300. Mėgiama vieta gegužinėms ir jaunimo stovykloms. Susisiekiama garlaiviais.

Karnavičius 1. Jurgis (1884 IV 23 Kaune—1941 XII 24 t.p.) kompozitorius. Jo tėvas, buv. Vilniaus teismo rūmų pirm., kilęs iš Kampių, Josvainių vls., Kėdainių aps. Persikėlus tėvams į Vilnių, K. mokėsi Vilniaus gimnazijoje, 1903 įstojo į Petrapilio univ. teisių fak., kurį baigė 1908. Be to, K. studijavo muziką Petrapilio konservatorijoje. Čia 1910 baigė teorijos ir kompozicijos skyrių (studijavo pas Rimskį-Korsakovą ir kt.), 1912 — dainavimo skyrių. Nuo 1912 konservatorijos dėstytojas. 1914 mobilizuotas, 3 m. buvo karo nelaisvėje Austrijoje. Nuo 1918 Petrapilio konservatorijos prof. 1927 grįžo į Lietuvą, grojo Valstybės operos orkestre ir Kauno konservatorijoje dėstė harmoniją, simfoninę instrumentaciją. 1938 I 1 pakeltas konservatorijos prof., 1938 priimtas nariu į Paryžiaus kompozitorių d-ją (Societé des auteurs, compositeurs et éditeurs de musique).

J. Karnavičius

Liet. muzika domėjosi dar bestudijuodamas Petrapilio konservatorijoje. Tada parašė keletą mažesnių kūrinėlių smuikui, iš kurių buvo populiari ‚Siuntė mane motinėlė' (pirmą kartą grota M. Leškevičiaus 1908 Kaune). K. yra parašęs 4 styginius kvartetus (už g-moll kvartetą 1913 gavo Bieliajavo premiją), 2 mišrius kamerinius koncertus, 4 styg. kvartetus, visą eilę romansų, dainų vyrų ir mišriam chorui, sim-

feninių variacijų, 3 simf. poemas (jų tarpe pažymėtina Lietuvos rapsodija ir Fantaisie Lithuanienne, 1942 įgrota į plokšteles Berlyno mst. orkestro, diriguojamo V. Marijošiaus), 3 kantatos (Užugirio pasaka A. Smetonos garbei 1934, Daina ir žygiai K. Petrausko 25 meno darbo sukakčiai paminėti 1936, Riteris ir girios 1934), 4 baletai (Gražuolė, Barocco ir kt.) ir 2 liet. operas: Gražina (K. Inčiūros libretto, premjera Valstybės teatre 1933 II 16) ir Radvila Perkūnas (pagal B. Sruogą, premjera 1937 II 16). 7 šios operos ištraukas išleido švietimo ministerija: Jonušo dainą, Katkuvienės dainą, Radvilos ariją, Sofijos maldą ir kt. Abiejose operose gausu liet. liaudies dainų motyvų (Gražinoj panaudota net 40 liet. liaudies dainų melodijų). K. kūryba mistiškai romantinė.

2. (Karnaitis) Jurgis (g. apie 1914) pianistas, (1) sūnus. 1933 baigė valstybinę konservatoriją Kaune. Mokėsi fortepijono klasėje pas prof. Dauguvietytę-Malko, vėliau Berlyne ir Paryžiuje pas prof. Libermaną. Nuo 1950 Lietuvos valstybinės konservatorijos direktorius ir profesorius. *J.ž.*

Karneadas (gr. Karneades; 214/212 pr. Kr. Kirenėje, Š. Afrikoje—129/128 pr. Kr. Atėnuose) graikų filosofas. Vadinamosios trečiosios (arba naujosios) akademijos kūrėjas, tęsė Arkesilajo (antrosios akademijos kūrėjo) skepticizmą ir jį išplėtojo ligi kraštutinybės. Pagal K., joks žinojimas nėra galimas, nes nėra jokių tiesos kriterijų, leidžiančių skirti teisinga nuo klaidinga. Užuot žinojimo, pagal K., tegalime pasiekti tikimybės (K. laikomas pirmuoju šios sąvokos kūrėju). Moralėje K. atstovavo kraštutiniam pragmatizmui, būdingam graikų nuosmūkio laikotarpiui. Prieš stoikų teologiją kovodamas, K. neigė Dievo įrodomumą ir kvestionavo, ar apskritai galima susidaryti dievybės sąvoką. Ypačiai jis pasižymėjo savo polemika su stoiku Chrizipu (‚be Chrizipo nebūtų buvę ir manęs'). 156–155 pr. Kr. K. lankėsi Romoje kaip atėniečių pasiuntinys ir ten sužadino filosofijai dėmesio. K. raštų neišliko. *J. G.*

Karnėjos (gr. karneia) sen. graikų derliaus šventė Apolono Karnėjo (Apollon Karneios) garbei, kasmet švenčiama Peloponese, ypač Spartoje, rugpiūčio mėn. 9 dienas. Pavėsinėse, panašiose į palapines, gyvendavo po 9 vyrus (po 3 iš kilties) ir, šauklio vadovaujami, atlikdavo tam tikrus aukojimus, kariškus šokius ir kt. Per K. šventes nurimdavo visi kivirčai.

Karnėnas Edvardas (g. 1906 I 15 Vyšniavo mstl., Švenčionių aps.) visuomenės veikėjas. 1923 baigęs pašto-telefono kursus, tarnavo pašto žinyboje (Kudirkos Naumiestyje, Klaipėdoje, Telšiuose, Vilniuje), 1941–44 Vilniaus centrinio pašto inspektorius. 1929 Vytauto D. gimn. Klaipėdoje išlaikė gimn. kurso egzaminus. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 emigravo į JAV. Aktyviai reiškėsi įvairiose organizacijose: šauliuose, Santaroje, tautininkuose ir kt. 1933–35 leido ir red. humoristinį laikraštį Plėkštę. Spaudoje bendradarbiauja nuo 1925. Rašė Trimite, Lietuvos Ūkininke, Vakaruose, Mūsų Vilniuje, Karyje, Lietuvos Aide, Mūsų Kelyje, Mintyje, Darbininke, Tėviškės Žiburiuose, Drauge, Dirvoje ir kt.

Karneolas žr. Carneolas.

Karnizas (lot.) atbraila, architektūrinė puošmena, išsikišimas viršum durų, langų ar aukštutinių pastato dalių. Klasikinėje architektūroje yra elementas išilginiam suskaidymui. K. skerspiūvis paprastai turi varpo arba S formą.

Karnkowski Stanisław (1525 V 10—1603 VI 8) Gniezno arkivyskupas. Studijavo Krokuvoje ir Perugioj, kur gavo abiejų teisių dr. laipsnį. Nuo 1559 Gniezno kanauninkas. Prie Žygimanto Augusto buvo karaliaus dvaro sekr., nuo 1565 didžiuoju Lenkijos raštininku, o paskui referendoriumi. 1567 X 1 paskirtas Vloclavko vyskupu, ėmė energingai tvarkyti ir gerinti pirmtako apleistą vyskupiją. Kitais metais sušaukė diecezinį sinodą, įkūrė Vloclavke pirmą Lenkijoj kun. seminariją ir išspausdino katekizmą. 1581 VIII 7 pakeltas Gniezno arkivyskupu ir Lenkijos primu. Sušaukė tris diecezinius ir vieną provincialinį sinodą Gniezne. Įkūrė kun. seminariją Kališe 1596 ir Gniezne 1598. Aktyviai reiškėsi politikoje: seimuose, karalių rinkimuose. Karūnavo St. Batorą ir Zigmantą III. Pasižymėjo pavyzdingu gyvenimu, rūpinosi švietimu, vykdė bažnytines reformas Tridento susirinkimo dvasioje. Būdamas mokytas juristas ir teologas bei geras kalbėtojas, dalyvavo religinėje kovoje su kitatikiais ir daug prisidėjo prie katalikybės sustiprinimo Lenkijoje. Prie jo ėjo ilgas ginčas dėl Vilniaus vyskupo sosto, į kurį norėjo įsisėsti Lucko vyskupas lenkas Bernardas Maciejowskis.

J. Korytkowski, Arcybiskupi Gnieźnieńscy III 1883; *K. Eubel*, Hierarchia Catholica III 1923; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R. Krs.*

Karnotitas radioaktyvus uraninis mineralas, ryškiai geltonos, citrininės, žalsvai geltonos spalvos miltelių, kartais kris-

talinių plokštelių pavidalo. Specifinis svoris 5,03. Naudojamas kaip žaliava radžiui. Randamas su kitais uranio ir vanadžio mineralais.

Kärnten žr. Karintija.

Karnuntas žr. Carnuntum.

Karnutai (lot. Carnutes, Carnuti) keltų kiltis, gyvenusi tarp Ligerio (Luaros) ir Sekvanos (Senos). Svarbiausi miestai Autricum (Chartres) ir Cenabum (Orleanas). 52 pr. Kr. k. pradėjo Galijos sukilimą, bet buvo Cezario nugalėti.

Karo 1. Georg (g. 1872) vokiečių archeologas. 1905–19 ir 1930–36 Vokiečių archeologijos instituto dir. Atėnuose, Hallės univ. prof. 1938 emigravo į JAV, grįžo Vokietijon 1952. Išsp. Die Schachtgräber von Mykenai 2 tt. 1930–33, Führer durch Tiryns 1934, Greek Personality in Archaic Sculpture 1948 ir kt.

2. Josef (1488 Toledoje — 1575 Safede, Palestinoj) žydų religinių įstatymų rinkėjas. Po žydų išvarymo iš Ispanijos (1492) gyveno Portugalijoje, Turkijoje (1523 Nikopolio akad. virš.), 1535 pastoviai apsistojo Safede, kabalistikos studijų centre, ir iki mirties buvo akad. virš. Svarbiausias veikalas Sulham Aruch (Paruoštas stalas) 1565; tai žydų religinės praktikos įstatymų rinkinys, iki judaizmo reformų buvęs svarbiausiu šaltiniu. Be to, yra parašęs Jokūbo ben Ašero veikalui Arbaach Turim komentarus Beth Josef (Juozapo namas).

H. Graetz, History of the Jews 4, 1927.

Karo akademija aukštoji karo mokykla, kur karininkai tobulinasi vadovavimo ir generalinio štabo darbui. Pagrindinę kurso dalį sudaro: karo vedimo strategija, taktika, organizacija, karo istorija; be to, supažindinama su karo technika ir karo teise. Pirmosios k.a. Europoje atsirado pirmoje XIX a. pusėje. Pradžioje buvo tik bendrosios k.a., bet vėliau įsteigta specialių ginklų rūšių ir net tarnybų k.a., pavyzdžiui: karo inžinerijos, karo laivyno, artilerijos, ginklavimo, intendantų ir t.t. Dabartiniais laikais k.a. turi beveik visos didesnės valstybės. Žinomiausia yra prancūzų k.a. (Ecole de Guerre), įst. 1821, nuo 1881 perkelta į Paryžių. Ji atitinka britų k.a. (College). Į prancūzų k.a. priimama kasmet po 100 kandidatų konkurso būdu: amžius 28–38 m. JAV karo akademija yra Vašingtone ir sudaro vieną dalį bendrų karo mokyklų. Priimami geriausiai baigę West Pointo mokyklą kadetai ir kitas karo mokyklas išėję karininkai. Lietuvoje k.a. buvo vadinama Aukštieji karininkų Vytauto Didžiojo kursai (žr. Vytauto Didžiojo karininkų kursai). *K. Alš.*

Karo apygarda administracinis valstybės teritorijos vienetas, sudarytas grynai kariniams reikalams tiek taikos, tiek ir karo metui. K. a. apima didelį plotą, suskirstomą atsižvelgiant į mobilizacinius, taktinius bei strateginius krašto reikalavimus. Lietuvoje buvo 3 k.a. Apygardų viršininkais buvo divizijų vadai.

Karo Archyvas neperiodinis žurnalas, skiriamas Lietuvos karo, o iš dalies, ir bendrajai Lietuvos istorijai. 1922–25 Nepriklausomybės kovų ir žygių istorinė medžiaga buvo spausdinama Mūsų Žinyne, tačiau jo redaktoriaus plk. ltn. V. Steponaičio rūpesčiu istorinė medžiaga išskirta ir pradėta spausdinti atskiru leidiniu. 1925 pasirodė K.A. I ir II t., 1926 — III, 1928 — IV, 1929 — V. Nuo 1929 K.A. buvo vėl prijungtas prie Mūsų Žinyno ir ėjo priedu, bet nuo 1935 atsiskyrė ir išėjo VI t., 1936 — VII, 1937 — VIII, 1938 — IX, 1938 — X, 1939 — XI; iš viso prašoko 3500 psl. K.A., be įvairių istorinių studijų, buvo paskelbta ir svarbių dokumentų. 1940 Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, K.A. buvo išimtas iš įvairių bibliotekų ir naikinamas, nes paskelbtoji Nepriklausomybės kovų medžiaga buvo nenaudinga sovietams. K.A. redagavo plk. ltn. V. Steponaitis.

P. Jakštas, Lietuvos karinė spauda 1918–1938 (Mūsų Žinynas 11–12, 1938, 841 psl.) *A. Mž.*

Karo attaché karininkas, priskirtas prie savosios diplomatinės atstovybės svetimame krašte, karo reikalams. Jo uždavinys rinkti išsamias žinias apie to krašto karines pajėgas, karo techniką ir kt. Jis privalo sekti visus svarbiausius įvykius to krašto kariuomenės gyvenime, karinės technikos išsivystymą ir karinę spaudą. Oficialių iškilmių ir ceremonijų metu jis atstovauja savo kariuomenei. Beveik visuose kraštuose k.a., eidami savo pareigas, priklauso pasiuntinybės šefui, visais kitais atžvilgiais — savo karo vadovybei. Diplomatinio korpo ribose k.a. stovi po pasiuntinybės patarėjo, arba jam nesant, po I sekretoriaus. *O. Urb.*

Karo aviacijos mokykla įst. 1919 III 12 Kaune Lietuvos karo aviacijos personalui ruošti. Buvo priimami įvairių ginklo rūšių karininkai, ne vyresni kaip ltn. laipsnio, turį ne daugiau kaip 30 m. amžiaus, baigę vidurinę mokyklą, ištarnavę rikiuotėje ne mažiau kaip 1 metus ir sveikatos atžvilgiu tinką aviacijos tarnybai. Pirmoji laida išleista 1919 XII 16 (baigė 34). Paskui mo-

Lietuvos karo aviacijos lakūnai

kykla išformuota. 1921 III prie mokomosios eskadrilės suorganizuoti lakūnams ir žvalgams kursai, kurie veikė iki 1926. Paskum Vytauto Didžiojo karininkų kursų aviacijos skyrius išleido 3 laidas. 1932 vėl atgaivinta K.a.m., kurią sudarė karininkų ir puskarininkių klasės; pastaroji klasė skilo į dvi dalis: lakūnams ir mechanikams rengti. Be to, aviacijos viršininko tiesiogiai prižiūrimi, veikė dar įvairūs kursai.

Kardas 5, 1939, 120–122. *K. Alš.*

Karo baudžiamasis procesas, arba teisena, yra karo baudžiamosios teisės formalioji dalis. Ji nustato, kurie organai ir kuria tvarka baudžiamąsias bylas kelia, jas žiūri, o taip pat kuria tvarka skiriamos ir vykdomos nusikaltėliams bausmės. Atsistačiusi Nepriklausoma Lietuva naudojosi buv. rusų imperijos K. b. p. (Karo įstatų rinkinio XXIV knyga), išmetusi visa tai, kas prieštarauja Lietuvos konstitucijai ir kariuomenės tvarkai. Pritaikant mūsų naujam gyvenimui, tie rusų įstatymai ir vėliau buvo dar keičiami bei papildomi. 1919 buvo įvesti pulko teismo, karo lauko teismo ir kariuomenės (armijos) teismo įstatai, o vėliau ir daug kitų papildymų bei pakeitimų, kurie buv. rusų įstatymus esmingai pakeitė bei papildė. *V. Mž.*

Karo baudžiamasis statutas nuostatai, kuriais nusakomi kariniai nusikaltimai ir nustatomos bausmės už juos. K.b.s., kaip ir bendrasis baudžiamasis statutas (žr.), skirstomas į dvi pagrindines dalis: bendrąją dalį, kurioje nusakomos bendrosios taisyklės, ir ypatingąją, kurioje apibrėžiami kariniai nusikaltimai ir nustatomos bausmės. K.b.s. bendroji dalis turi labai ankštą ryšį su baudžiamojo statuto bendrąja dalimi, naudojasi josios dėsniais ir nurodo tuos savitumus, kurie yra taikintini už karinius nusikalstamuosius darbus. Atsistačiusi Nepriklausoma Lietuva naudojosi buv. Rusų imperijos K.b.s. (Karo įstatų rinkinio XXII knyga), išmetusi tai, kas prieštarauja Lietuvos konstitucijai, kariuomenės organizacijai ir papildžiusi tomis normomis, kurių reikalavo kitokia mūsų kariuomenės tvarka.

Kpt. Papečkys, K.b.s. 1922, 141+VIII psl.). *V. Mž.*

Karo baudžiamoji teisė yra bendrosios baudžiamosios teisės (žr.) šaka. Ji siekia tų pačių tikslų ir naudoja tas pačias priemones kaip ir bendroji baudžiamoji teisė. Tik dėl savo plačios apimties ji išskirta iš bendrosios baudžiamosios teisės į atskirą šaką. K.b.t., kaip ir bendroji baudžiamoji teisė, skirstoma į dvi pagrindines šakas: materialinę ir formalinę, arba procesinę (teisenos). Materialinė — nustato kokie darbai laikomi neteisėtais ir ku-

riomis bausmėmis yra baudžiami, o formalinė, arba procesinė (teisenos), nustato, kurių organų kuria tvarka baudžiamosios bylos keliamos, kaip jos sprendžiamos ir kaip bausmės nusikaltėliams skiriamos ir vykdomos. *V. Mž.*

Karo belaisviai į priešo rankas patekę kariai. I ir II pas. karo patyrimas vertė ieškoti naujų normų, liečiančių k.b. traktavimą. Senosios Hagos konvencijos 1889 ir 1907 buvo pakeistos 1929. Bet ir ši pastaroji pasirodė neatitinkanti naujųjų laikų reikalavimų. Ji buvo pakeista nauja 1950 Ženevos konvencija. Naujoji konvencija taikoma ne tik oficialiai paskelbtam karui, bet ir kiekvienam ginkluotam konfliktui, kuris gali iškilti tarp susitariančiųjų šalių, dargi net tuo atveju, kai viena iš jų nelaiko save esančia karo padėtyje su kita šalimi.

Pagal konvencijos 4 str. nuostatus k. b. laikomi: 1. kariaujančiųjų šalių ginkluotų pajėgų nariai, tiek kombatantai, tiek nekombatantai; 2. milicija ir partizanai, jeigu jie: a. komanduojami vieno atsakingo asmens, b. nešioja iš tolo atpažįstamus ženklus, c. nešioja ginklus viešai ir d. laikosi karo įstatymų ir papročių; 3. gyventojai, kurie priešui artėjant spontaniškai sukyla, bet nėra susiorganizavę kaip partizanai, jeigu jie laikosi karo įstatymų ir papročių, 4. asmenys, kurie lydi karines jėgas, bet joms nepriklauso, pvz. karo korespondentai, tiekėjai, kontraktoriai, jeigu jie turi atitinkamą karinį pažymėjimą. Konvencija draudžia šių asmenų atžvilgiu sekančius veiksmus: a. smurtą prieš asmens gyvybę ir asmenį (žudymą, sužalojimą, žiaurų traktavimą, kankinimą), b. įkaitų ėmimą, c. įžeidimus prieš asmens orumą, d. daryti sprendimus ir juos vykdyti be ankstyvesnio teismo sprendimo, veikiančio pagal civilizuotų tautų priimtus principus.

Konvencijoj smulkiai nustatyta k.b. internavimas, traktavimas, disciplina, panaudojimas darbams, k.b. susižinojimas su šeimomis, jų santykiai su valdžios organais, kurių žinioje jie yra, teismo procedūra prieš nusikaltėlius, karo nelaisvės pasibaigimas ir informacijos biuras, kuris teikia informacijas apie k.b. Konvencija įpareigoja susitariančias šalis išleisti atitinkamus įstatymus prieš asmenis, kurie padarytų konvencijoj nurodytus sunkius konvencijos pažeidimus, būtent: sąmoningą žudymą, kankinimą ar nežmonišką elgesį, čia įskaitant biologinių eksperimentų darymą, sąmoningai sukeliantį didelius skausmus, kūno ar sveikatos sužalojimą, vertimą k.b. tarnauti priešingoje kariuomenėje, sąmoningą nedavimą belaisviui pasinaudoti konvencijoj nustatytomis teisėmis ar normalia ir garbinga teismo procedūra.

Konvencijos laužymo atveju priešingai šaliai leidžiama imtis represijų. Ryšium su Korėjos karu iškilo nauja k.b. problema, būtent jų privalomo grąžinimo tėvynėn problema. Buvo sutarta netaikyti privalomo grąžinimo tų asmenų atžvilgiu, kurie įsakmiai pareiškia nenorį grįžti į savo tėvynę. Plg. Belaisvis. *D.Kr.*

Karo biudžetas valstybės lėšos, leidžiamos kariuomenės bei krašto gynimo reikalams. K.b. sudaro paprastos ir nepaprastos išlaidos. Nepaprastos išlaidos, skiriamos kariuomenės ginklavimui, daugumo valstybių neskelbiamos. Lietuvoje k. b. (krašto apsaugos ministerijos sąmata) sudarydavo 22–24% viso biudžeto. 1937–40 kasmet buvo skiriama 25 mil. litų nepaprastų išlaidų kariuomenei ginkluoti; iš viso buvo išleidžiama apie 90 mil. litų; tai sudarydavo apie 28% viso biudžeto. Didžiausias k.b. Lietuvoje buvo 1919–20; tuomet buvo išleidžiama per 70% viso biudžeto karo reikalams. Estijoje 1938–39 k.b. sudarė 22% viso estų biudžeto, Latvijoje — 24%. Nepaprastos išlaidos estų ir latvių k.b. nebuvo žinomos. *K. Alš.*

Karoblis Vincas (1866 Natiškių k., Vabalninko vls., Biržų aps. — 1939 V 25 Kukaukos vsd., Subačiaus vls., Panevėžio aps.) teisininkas. Vidurinę mokyklą baigė Šiauliuose, teisės mokslus Kijevo univ. Negalėdamas kaip lietuvis ir katalikas gauti darbo Lietuvoje, 1895 pradėjo dirbti Rygos apygardos teisme sekretoriaus padėjėju, nuo 1898 paskirtas to teismo sekretoriumi. Rygos apygardos teismas 4 kartus buvo išrinkęs K. savo nariu, bet valdžia netvirtino. 1908 paskirtas vyr. notaru Vitebske. Čia suorganizavo Liet. d-ją nukentėjusiems dėl karo šelpti, buvo Vitebsko sk. pirm. ir Tatjanos komiteto nariu, kur iki 1917 pabaigos ėjo pašalpų komisijos pirm. pareigas. 1918 VII grįžo į Lietuvą. 1918 XII Lietuvos vyriausybės buvo paskirtas Vilniaus apygardos teismo nariu, bet bolševikų įsiveržimas sutrukdė užimti tą vietą. 1919 VII 22 paskirtas Kauno apygardos teismo nariu, 1920 II rinkimų apygardos komisijos pirm. 1920 VI 19 šeštajame K. Griniaus ministrų kabinete, 1922 II 2 E. Galvanausko ir 1925 IX 25 L. Bistro ministrų kabinetuose teisingumo ministras. 1926 išrinktas į III Lietuvos seimą Ūki-

ninkų s-gos atstovu, buvo ir Valstybės kontrolierius. Išėjęs į pensiją, apsigyveno savo ūkyje. Palaidotas Subačiaus kapinėse.

Karo cenzūra žr. Cenzūra.

Karo departamentas 1774 įkurtos Lietuvos ir Lenkijos vad. Nuolatinės tarybos (žr.) skyrius, sudarytas iš 6 seimo renkamų narių. Jų tarpe turėjo būti ir vienas iš 4 abiejų valstybių etmonų, kuriam priklausė pirmininkavimas. K.d. uždavinys buvo sekti kariuomenę tvarkančių karo komisijų (žr.) veiklą bei krašto gynybos reikalus ir juos referuoti Nuolatinės tarybos plenumui, kuris jau galėjo bandyti įsikišti ar net perkelti bylą į seimą. Kai 1775 buvo praplėstos etmonų teisės ir šie jomis pradėjo plačiai naudotis, bajorijoje kilo nepasitenkinimas, ir 1776 seimas Karo komisijas visai panaikino, o kariuomenės valdymą pavedė K.d. Tada pirmą kartą Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė atsidūrė vieno bendro organo žinioje. Vadovybė buvo bendra, bet kariuomenės liko atskiros ir išlaikomos atskirų iždų. Be to, K.d. nuo dabar buvo jau tikrasis vykdomosios valdžios organas, o kiti keturi Nuolatinės tarybos departamentai liko tik priežiūros bei patariamaisiais organais, nors tas pats seimas jų kompetenciją kiek ir praplėtė bei aiškiau aptarė. K.d. šitaip veikė betgi tik 12 metų. 1788 Didysis Varšuvos reformų seimas (žr.) jau 1788 X 24 iš K.d. kariuomenės reikalus atėmė, juos pavesdamas naujai sukurtai Karo komisijai, o 1789 I 19 panaikino ir visą Nuolatinę tarybą. Ji kartu su K.d. buvo atgaivinta tik 1793 Gardino seimo, bet jau gyvenime plačiau pasireikšti nebespėjo, nes Kosciuškos sukilimą sekė nepriklausomybės galas.

Wł. Konopczyński, Geneza i ustanowienia Rady Nieustającej 1917; *T. Korzon,* Wewnętrzne Dzieje Polski za St. Augusta I–VI 1897–98; *Br. Dembiński,* Polska na przełomie 1913; *W. Kalinka,* Sejm ezteroletni I–II [4]1895; *A. Šapoka,* Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos 1938.

A.Š.

Karo invalidas karys dėl žaizdų, ligų arba senatvės nustojęs darbingumo. K.i. paprastai skiriami į pusiau invalidus, kurie dar gali lengvesnį darbą dirbti, ir visiškus invalidus, kurie jokio darbo dirbti nebegali. Iš senų laikų imtasi priemonių k.i. globoti ir aprūpinti. Atėnuose k.i. ir jų šeimos buvo valdžios išlaikomos. Makedonijoje k.i. globa apimdavo ir jų tėvus. Romoje k.i. gaudavo iki gyvos galvos naudoti žemės sklypus ir karo metu — karo grobio dalį. Imperatorių laikais jie gaudavo iš valdžios piniginį išlaikymą. Viduramžių pradžioje vyriausybės k.i. beveik visiškai nesirūpindavo, juos išlaikydavo iš dalies didikai iš

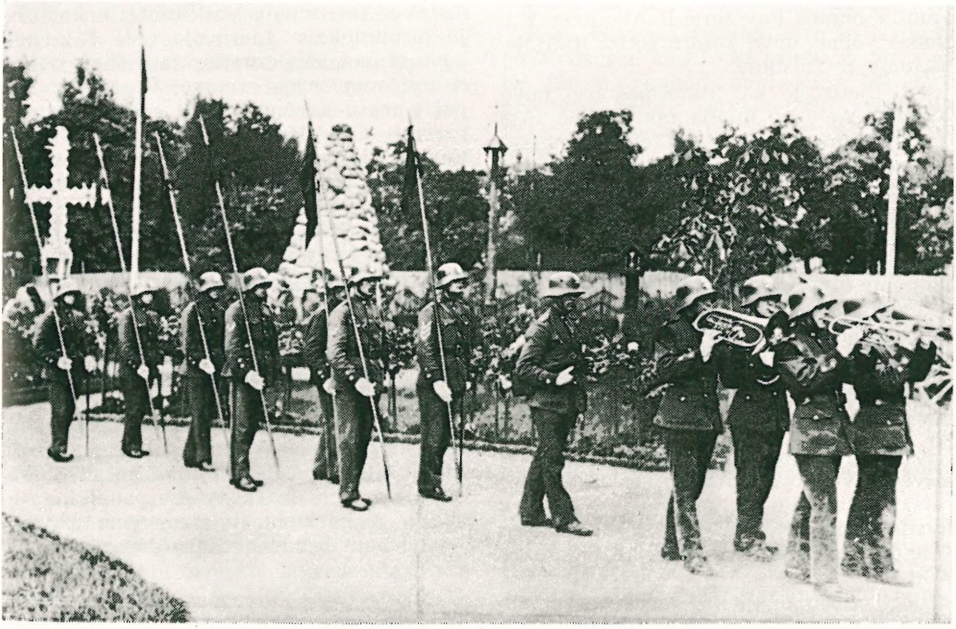

Lietuvos laisvės kovų invalidai grįžta iš vakarinių apeigų Karo muziejun

malonės, o Anglijoj ir Prancūzijoj prievolė rūpintis jais buvo uždėta vienuolynams, kur k.i. ėjo sargų pareigas. Ispanija pirmoji pradėjo rūpintis k.i., skirdama nedidelę piniginę pašalpą. Vėliau Anglija ir Olandija mokėjo k.i. pensijas ir duodavo vienkartines pašalpas. Prancūzijoje k. i. klausimas buvo iškeltas Liudviko IX laikais, kuris įrengė Paryžiuje ,akliems bajorams-kryžininkams' ligoninę. Toliau per tris šimtmečius niekas k.i. nesirūpindavo ir jais nesidomėdavo. Tik Pranciškus I (1515–47) sutalpino k.i. į tvirtoves ir paskyrė jiems pensijas ½ gaunamosios algos dydžio (morte-paye). 1575 Henrikas III suformavo krikščioniškojo gailestingumo ordiną (Charité chretienne) iš visai pasenusių karininkų ir kareivių. 1590, po Henriko mirties, ordinas subyrėjo. Įvedus nuolatines kariuomenes, tarnaujant kariams iki mirties arba bent labai ilgą laiką, k.i. klausimas įgavo ypatingos reikšmės. Anglijoje, Prancūzijoje, Austrijoje ir Prūsuose atsirado gerai organizuoti k.i. namai, ir invalidai pradėjo gauti iš vyriausybių pensijas. Daugiausia rūpinosi savo k.i. Napoleonas I, kuris juos pastatė į labai garbingą vietą armijoje ir visuomenėje. Jis suformavo apie 100 k.i. kuopų, kur sutalpino 8000 kareivių ir 1800 puskarininkių. Sunkiai sužaloti k.i. buvo patalpinti į naujai suorganizuotus namus Paryžiuje ir Avinjone. K.i. kuopos vėliau buvo suformuotos Italijoje, Prūsuose ir Rusijoje.

Sen. Lietuvoje k.i. klausimas irgi buvo aktualus. Apie tai liudija faktas, kad 1638 pagal testamentą mirusio Lietuvos maršalo Veselovskio buvo įrengtas vad. Tikocino aliumnatas, kuris priglaudė 23 k.i. bajorus.

Dabartiniu metu k.i. klausimas yra išspręstas visose valstybėse; jie gauna pensijas, nemokamą gydymą ir kai kada pilną išlaikymą. Pusiau invalidai mokomi, kad jie galėtų dirbti, išduodami protezai, darbo įrankiai ir kt. Nepriklausomoje Lietuvoje k.i. gaudavo pensijas ir reikale pašalpas. Jie buvo susiorganizavę į sąjungas ir draugijas. Pvz. Karo invalidų s-ga įst. 1923 XII 9 Kaune. Į ją buvo priimami visi k.i., Lietuvos piliečiai ir nepiliečiai. Lietuvos laisvės kovų invalidai buvo susiorganizavę į atskirą draugiją — Lietuvos laisvės kovų invalidų d-ja (žr.). K.i. turėjo savo namus Kaune, dirbtuves, sanatoriją Palangoje ir kt. *O. Urb.*

Didelį globojamąjį k.i. darbą atliko labdaros organizacijos ir 1924 specialiai susidaręs Karo invalidams šelpti komitetas. Jo tikslas buvo — teikti pagalbą k.i. ir jų šeimoms. Komitetas buvo krašto apsaugos ministro žinioje. Komitetas davinėjo invalidams pašalpas pinigais, drabužiais ir darbo įrankiais. Reikale duodavo ir paskolas. Galinčius dirbti mokė amato savo įmonėse. Aprūpindavo invalidus protezais ir ortopediniais prietaisais. Tarpininkaudavo invalidams gauti pensijas, žemės, duodavo teisinių ir kt. patarimų. Rūpinosi invalidų kultūriniais reikalais ir jų vaikais, kad įgytų mokslo ar kitokio išsilavinimo. Komitetas turėjo pastatęs Kaune invalidų namus, kuriuose buvo invalidų bendrabutis, siuvykla, graverių, kepurių ir kt. dirbtuvės. Komiteto globoje, paskutiniais Lietuvos Nepriklausomybės metais buvo: Lietuvos kariuomenės karo invalidų 288 (karininkų ir kareivių) ir rusų kariuomenės 760 (karininkų ir kareivių).

Karo invalidams šelpti komitetas ir jo darbai (Lietuvos Aidas 35, 1933). *K. Alš.*

Karo komisija koleginis organas kariuomenės reikalams tvarkyti, atsiradęs 1764 Lenkijoje ir Lietuvoje. Vienas iš pagrindinių Čartoriskių (žr.) tikslų buvo suvaržymas neribotos etmonų ir iždininkų galios. Tam jau 1764 konvokacijos seime buvo įkurtos iždo komisijos (žr.) abiejose valstybėse iždams tvarkyti, o Lenkijoje ir K.k. kariuomenės reikalams tvarkyti, iždininkus ir etmonus paliekant tik komisijų pirmininkais. Lietuvoje tada K.k. nebuvo įkurta, nes Čartoriskiai nenorėjo atstumti nuo savęs etmono Masalskio. Tų pačių metų karūnaciniame seime, jau nepaisant Masalskio pasipriešinimo, buvo įkurta K.k. ir Lietuvoje. Pagal įstatymą ją sudarė pirmininkas etmonas, 4 senatoriai ir 12 bajorų, renkamų seimo balsų dauguma. K.k. taip pat sprendžia balsu dauguma visus karinius reikalus, o vykdo per samdomus valdininkus bei karininkus. Lietuvos K.k. įstatymas buvo atskiras, kiek pritaikytas jos reikalams. Kai 1768 seimas naikino Čartoriskių reformas, K.k. nebuvo panaikintos, bet buvo kiek pakeista jų santvarka. Dabar jau abiejų valstybių K.k. įstatymas buvo bendras. 1775 seimui kiek praplėtus etmonų teises, bajorų tarpe kilo nepasitenkinimas, ir 1776 seimas K.k. abiejose valstybėse panaikino visiškai, o kariuomenių tvarkymą pavedė jau vienam bendram Karo departamentui (žr.).

Kai Didysis Varšuvos reformų seimas (žr.) pasiryžo panaikinti visus Rusijos įrankius sujungtose valstybėse, buvo nu-

spręsta panaikinti ir Nuolatinę tarybą. Pirmiausia buvo panaikintas Karo departamentas, būtent — 1788 X 24. Abiejų valstybių kariuomenės pavestos naujai sukuriamai K.k., dabar jau bendrai abiem valstybėms, kaip buvo buvęs bendras ir Karo departamentas. Lietuvos atstovai buvo norėję atskiros K.k., etmonas Oginskis jau buvo net paruošęs atitinkamo įstatymo projektą, tačiau kol buvo kovojama dėl Karo departamento panaikinimo, to klausimo seime niekas net neiškėlė. Oginskio projektas viešai net nebuvo niekieno pasiūlytas. Matyt, taip buvo paveikta užkulisiuose. Kai panaikinus Karo departamentą buvo svarstomas bendros K.k. projektas, atskiros K.k. Lietuvai griežčiau tereikalavo tik vienas Smolensko atstovas Suchodolskis. Vėliau, matyt, paveiktas karaliaus, ir jis nutilo, o Lietuvos atstovai pasitenkino įnešę į įstatymą, kad K.k. bus trečdalis narių lietuvių ir kas trečią dvimetį ji veiks Lietuvoje. Taip Nuolatinės tarybos metu atsiradęs abiejų valstybių kariuomenėms tvarkyti bendras organas buvo paliktas ir dabar. Tačiau pačios kariuomenės išliko atskiros. Liko atskiri etatai, atskiri verbavimo bei rekrutavimo įstatymai, atskiras ūkis bei ginklavimas, nes lėšos ėjo iš atskirų iždų. Dėl to buvo sudarytos atskiros abiejų valstybių kariuomenių kanceliarijos su atskirais savais kariniais sekretoriais.

K.k. sudarant priimtu principu, kad joje $^1/_3$ narių lietuvių ir kad kas trečią dvimetį jis veikia Lietuvoje buvo norima laikytis ir po 1791 V 3 konstitucijos sudarant kitus bendrus organus. Tačiau lietuviai smarkiai spyrėsi dėl atskiros Iždo komisijos (žr.). Kaip išeitis iš sunkios padėties 1791 X 20 priimtas vad. ‚Abiejų tautų abipusio užtikrinimo' aktas, nustatęs, kad ateityje visi centriniai organai turi būti bendri, tačiau, kad juose narių būtų po lygiai lietuvių ir lenkų ir kad pirmininkavimas juose taip pat priklausytų pakaitomis po lygiai abiejų valstybių ministrams. Taip 1792 V 18 buvo priimtas naujas K.k. įstatymas, pagal kurį į ją turėjo įeiti po 7 narius iš lietuvių ir lenkų su pirmininku Lenkijos ar Lietuvos etmonu, pirmininkaujant po lygiai. Palikti buvo abiem kariuomenėms atskiri raštininkai, nes ir kariuomenės paliktos atskiros. Šis įstatymas betgi jau nebuvo įgyvendintas, nes tuojau prasidėjo karas su Targovicos konfederatus (žr.) savo globon paėmusia Rusija. Seimas V 30 savo darbus nutraukė. Kariuomenes ir toliau liko tvarkyti 1788 įkurtoji K.k., kuriai ir karalius buvo perleidęs savo turimas karines teises. Bet tai truko jau nebeilgai. 1792 VIII 20 K.k. nustojo veikusi. Lenkijos kariuomenę perėmė jos konfederacijos maršalas F. Potockis, o Lietuvos kariuomenę — jos konfederacijos regimentorius S. Kasakauskas. Lietuvos konfederacija tuojau nutarė atgaivinti visus atskirus savo valstybinius organus. Taip 1793 pavasarį jau veikė ir atskira Lietuvos K.k., sudaryta konfederacijos vadovybės. Gardino seimas atskyrimą visų Lietuvos organų patvirtino. Paliko bendrą tik Edukacinę komisiją (žr.). Atskiroms komisijoms jungti buvo atkurta Nuolatinė taryba. Bet visa tai neilgai beveikė. 1793 XI 23 išsiskirstė Gardino seimas, o 1794 III 24 Krokuvoje buvo paskelbtas sukilimo aktas. Šis vad. Kosciuškos sukilimas pasibaigė visišku abiejų valstybių išdraskymu.

J. Szujski, Dzieje Polski IV 1894; *T. Korzon*, Wewnętrzne dzieje Polski z czasów St. Augusta I–VI, 1897–98; (") Dzieje Wojen i Wojskowości w Polsce ³1923; *Wł. Konopczyński*, Geneza i ustanowienie Rady nienstającej 1917; *A. Kraushar*, Ks. Repnin i Polska w pierwszem czteroleciu panowania St. Augusta, 1764–1768, I–II 1900; *Wł. Smoleński*, Ostatni rok sejmu wielkiego ²1897; (") Sprawa stosunku Litwy do Polski na sejmie wielkim (Stud. historvczne 1925); (") Konfederacya Targowicka 1903; *S. Korwin*, Trzeci maj i Targowica 1890; *D. Ilovajskij*, Grodnenskij seim 1793 g. 1870; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos 1938. *A.Š.*

Karo laivynas visuma karo laivų, kurių paskirtis yra kautis su priešu iš jūros arba jūroje, saugoti pakraščius bei jūros prekybos kelius, reikale pulti priešo pakraščius, išsodinti ten desantus, paraližuoti priešo prekybą bei tiekimą jūrų keliais ir bendradarbiauti su žemyno bei oro pajėgomis karo veiksmuose. K.l., krantų apsauga ir jūrų aviacija yra glaudžiai susiję. Kaip žemyno, taip ir jūrų ginkluotosios pajėgos skirstomos į dvi pagrindines rūšis: kautynių, kurios aktyviai dalyvauja veiksmuose ir vykdo operacinius uždavinius, ir padedamosios, kurios aptarnauja į jūras išplaukiančius arba dėl kurių nors priežasčių negrįžtančius į bazes laivus, tiekdamos jiems kurą, maistą, šaudmenis, prižiūrėdamos ir saugodamos uostus, nuimdamos arba išdėstydamos minų laukus ir pn.

Pagal atliekamus uždavinius karo laivai skirstomi į klases, pvz.: kovos laivai, kovos kreiseriai, lėktuvnešiai, lengvieji kreiseriai, naikintojai - torpedininkai, nardomieji laivai, minininkai-minų gaudytojai, pakraščių torpediniai laiveliai, įvairaus ti-

po mokomieji laivai, ginkluoti ledlaužiai, tiekimo laivai ir kt. Kiekvienoje klasėje yra laivų, kurie skiriasi savo dydžiu, statyba, ginklų ir šarvų išdėstymu bei skaičiumi, pagal tai, kurioms jūroms ar vandenynams ir kuriems jūrų keliams jie skiriami saugoti. Šių dienų k.l. randamos šios klasės:

Kovos laivai (plaukiojančios tvirtovės), skirti kovai su panašios klasės laivais bei priešo krantų bombardavimams; jie šarvuoti iki 16″ šarvais, ginkluoti nuo 9 iki 12 toli šaudančiais pabūklais [iki 16″ (406 mm) sviedinio diametro, iki 50 kalibrų ilgio]. Vamzdžio ilgis turi įtakos sviedinio pradiniam greičiui ir nuotoliui, kurį sviedinys nulekia. Pabūklo ilgis apskaičiuojamas padauginant patrankos sviedinio diametrą kalibrų skaičiumi (šiuo atveju 50×406 mm=20,3 m). Kautynėms su mažesniais laivais ir lėktuvais kovos laivai būna dar ginkluoti lengvesniąja 150 ar 120 mm (53 kalibrų) ir priešlėktuvine artilerija, torpedomis (seniau) ir kelių rūšių raketomis. Vienos šių gali būti skiriamos žemyno taikinių paprastam bei atominiam bombardavimui nustačius iš anksto ar vairuojant jas į taikinį iš tolo; kitos — automatiniam priešo lėktuvų suradimui ir jų sunaikinimui.

Kovos laivai nėra greiti. Pvz. JAV kovos laivas Wisconsin yra 52.000 tonų, daro 33 jūrų mylias per valandą (jūrų mylia atitinka 1852 m); Missouri ginkluotas devyniais 16″ pabūklais, turi 212.000 a.j. mašinas.

Kovos kreiseriai yra mažiau šarvuoti, bet dažnai greitesni ir judresni. Jie laikomi didžiųjų eskadrų akimis ir avangardu. Kovos kreiseriai laivynų kautynėse suduoda ar gauna pirmuosius smūgius, duoda laiko pagrindinėms jėgoms persigrupuoti. Būna ginkluoti 6–8 pabūklais, dažniausiai ne didesniais kaip 381 mm kalibro. Pvz. vidutinio dydžio JAV kreiseris Salem yra 17.000 tonų ir turi devynis 8″ (203 mm) pabūklus.

Lengvieji kreiseriai yra skirti žvalgybai, prekybos laivų grupių lydėjimui karo metu, priešo prekybos laivų puolimams, naikintojų - torpedininkų vedimui į puolimą ir jų priedangai, pavieniams specialiems uždaviniams. Jie būna nuo 3000 iki 13.000 tonų talpos, paprastai ginkluoti nuo 152 mm iki 203 mm pabūklais, apie 40 mylių greičio. Kaip ir kovos kreiseriai, jie kartais turi po keletą žvalgybinių lėktuvų - hidroplanų, paleidžiamų oran katapultos pagalba ir paimamų laivan iš jūros krano pagalba. Sovietų lengvasis kreiseris Sverdlovsk yra 12.800 tonų, ginkluotas dvylika 6″ pabūklų, dešimčia 21″ diametro torpedoms leisti aparatų, daro 34 mylias per valandą.

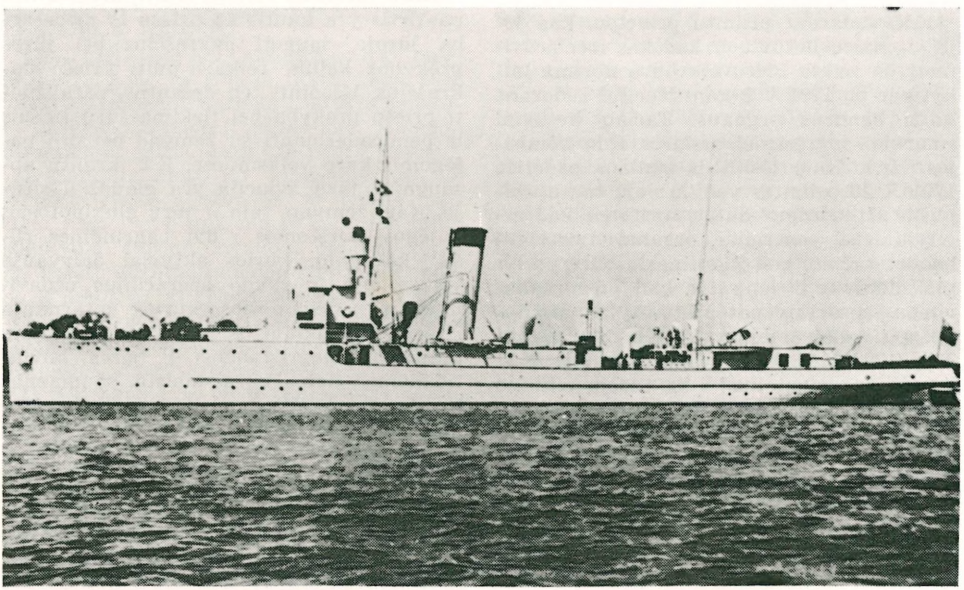

Lietuvos mokomasis karo laivas ‚Prezidentas Smetona'

Lėktuvnešiai. Jų paskirtis — padėti savo laivyno pajėgoms oro žvalgyba atviroje jūroje, priešo laivų, bazių ir krantų puolimais iš oro, sutelktų orinių pajėgų priartinimu į priešo pakraščius. Lėktuvnešiai pirmą kartą plačiau pasižymėjo II pas. karo metu. Pirmajam Tokijo bombardavimui lėktuvai pakilo nuo lėktuvnešio netoli Japonijos krantų (gen. Doolittle vadovaujamų 100 amerikiečių lakūnų tarpe buvo ir vienas lietuvis — H. Labanauskas iš Kenosha, Wisc. Jo bombonešiui teko nusileisti Sibire).

Lėktuvnešiai paima per 120 lėktuvų. Filipinų puolime dalyvavo 730 lėktuvų, pakilusių nuo lėktuvnešių. Leyte išlaipdinimą dengė 1060 lėktuvų. Naujasis Amerikos lėktuvnešis Forrestal (baigtas 1955) yra 59.000 t, ginkluotas aštuoniais 5″ pabūklais, daro apie 35 jūrų mylias per valandą, yra per 1000 pėdų ilgio ir 252 pėdų pločio; sakoma jį turint 290 mylių elektros laidų ir 2300 telefonų. Mažesnieji lėktuvnešiai skirstomi į lengvuosius ir lėktuvnešius-palydovus.

Lėktuvų transporto laivai turi tą pačią paskirtį, kaip ir lėktuvnešiai, bet yra mažesni ir neturi lėktuvams nusileisti denio. Lėktuvai nuo jų paleidžiami suspausto oro ar raketinių katapultų pagalba.

Naikintojai (torpedininkai) išsivystė iš torpedininkų ir jiems naikinti statytų nedidelių greitųjų laivų. Jie paprastai yra nuo 250 iki 3000 tonų, būna ginkluoti iki šešių, ne daugiau kaip 120 mm pabūklų, iki 16 torpedų aparatų, turi bombas prieš povandeninius laivus, įtaisus minoms statyti ir pn. Jie išvysto iki 45 mylių greitį. Naikintojai skiriami lydėti laivų bei lėktuvnešių eskadras ir pulti torpedomis priešo eskadras, lydėti prekybinių laivų konvojus, ieškoti ir naikinti povandeninius laivus. Anglų naikintojas Diana yra 2610 tonų, turi šešis 4,5″ pabūklus, 10 torpedoms leisti aparatų.

Mininінkai, arba minų statytojai, yra kelių rūšių ir skiriami minų užtvaroms statyti savo ar priešo pajūry. Kai kurie gali paimti iki 800 minų. Priešo vandenyse statantieji minas laivai yra didesnio greičio ir geriau apginkluoti. Minoms statyti naudojami ar pritaikomi reikale ir kiti laivai, kaip naikintojai, minų gaudytojai. Minų gaudytojai (traleriai) būna įvairaus dydžio, kartais iki 1000 tonų, ginkluoti iki 105 mm pabūklais. Jų paskirtis — surasti priešo padėtas minų užtvaras, nustatyti jų ribas, pravalyti kelius per priešo minų laukus arba ištisas savo ar priešo minų užtvaras sunaikinti. Minų gaudytojų ypatybė yra jų nedidelė grimzlė, leidžianti su mažesniu pavojumi plaukioti minų užtvarose. Lietuvos mokomasis karo laivas Prezidentas Smetona buvo vokiečių minų gaudytojas M-59, apie 600 tonų, dviejų mašinų, pradžioje ginkluotas dviem 105 mm pabūklais, vėliau pritaikytas ir minoms dėti (apie minų dėjimą ir gaudymą žr. Minos).

Mažesnieji karo laivai, pakraščių apsaugos patrankiniai laivai (fregatos, korvetės) ir pn. yra mažiau ginkluoti. Pvz. prancūzų fregata Le Corse yra 1290 tonų, turi šešis 75 mm pabūklus, 12 torpedinių aparatų, 20 mylių greitį. Amerikos Mounts Bay yra 1580 tonų, turi keturis 105 mm pabūklus.

Greitieji torpediniai laivai yra skirti veikti pakraščiuose, įlankose ir uostuose torpedų atakoms bei povandeninių laivų naikinimui, paprastai nuo 10 iki 50 tonų, judrūs, padaro iki 50 mylių (93 km) per valandą. Ginkluoti vienu ar dviem iki 75 mm priešlėktuviniais kulkosvaidžiais, keliomis torpedomis (žr.) ir povandeniniams laivams skandinti bombomis.

Povandeniniai laivai yra kelių klasių. Vieni skirti pavieniui veikti toli nuo savo bazių, todėl kartais net iki 3000 tonų talpos, galį pasiimti daugiau kuro ir torpedų; kiti — pakrančių apsaugai skirti ir daug mažesni (iki 600 tonų) talpos; treti, greitesnieji, skirti lydėti paviršiaus laivams ir reikale dalyvauti didesnių laivų grupių kautynėse. Pvz. prancūzų povandeninis laivas Surcouf yra 3000 t, ginkluotas dviem 203 mm ir 4 mažesnio kalibro pabūklais, 10 torpedų aparatų ir nedideliu hidroplanu žvalgybai. Kai kurie povandeniniai laivai įrengiami paleisti paprastoms ar atominėms raketoms.

Povandeniniai laivai galėdavo plaukti paviršiumi Diezelio ar kitokių motorų pagalba ir po vandeniu elektrinių motorų pagalba, imdami energiją iš baterijų; jas tekdavo dažnai pakrauti plaukiojant paviršiuje, nes baterijų teužtekdavo porai valandų 10 mylių greičiu plaukiant arba keliolikai valandų mažesniu greičiu. Vokiečių Schnorkelio tipo povandeniniai laivai pradėjo plaukioti ir po vandeniu Dieselio motorais, imdamiesi jiems reikalingą orą specialaus lankstaus vamzdžio pagalba, plūduriuojančio vandens paviršiuje.

Naujasis JAV povandeninis Nautilus, at-

likęs 1955 bandomąsias keliones, yra varomas atomine energija. Poros svarų uranijaus kuro jam užteko daugiau kaip vieneriems metams. Jis gali plaukioti po vandeniu beveik neribotą laiką. Nautilų varo garo turbinos; atominio reaktoriaus šiluma vandenį paverčia garais. Antrasis atominis povendeninis laivas Sea Wolf, kurį stato General Electric b-vė, numato naudoti kitą skystį. Naujieji povandeniniai laivai darys apie 40 mylių per valandą.

Didesnieji k.l. 1956 pradžioje buvo šie: JAV 29 didesni lėktuvnešiai, 7 mažesni lėktuvnešiai, 66 lėktuvnešiai-palydovai, 15 kovos laivų, 76 kreiseriai, 379 naikintojai, 202 povandeniniai laivai ir keli šimtai pagalbinių laivų; Anglija — 5 didesni lėktuvnešiai, 9 mažesni lėktuvnešiai, 2 lėktuvnešiai- palydovai, 5 kovos laivai, 24 kreiseriai, 80 naikintojų, 59 povandeniniai laivai; Sovietų Rusija — 3 kovos laivai, 31 kreiseris, 140 naikintojų, 450 povandeninių laivų; Prancūzija — 3 lengvieji lėktuvnešiai, 1 lėktuvnešis-palydovas, 2 kovos laivai, 5 kreiseriai, 20 naikintojų, 14 povandeninių laivų; Italija — 2 kovos laivai, 3 kreiseriai, 7 naikintojai, 5 povandeniniai laivai. *P.Lb.*

Karo lauko teismas valstybės organas, kuriam pavesta spręsti baudžiamąsias bylas vietose, kur kariuomenė aktyviai kovoja su priešu arba kur yra įvestas karo stovis. K.l.t. gali sudaryti vyr. kariuomenės vadas, o jo nesant — krašto apsaugos ministras. Ypatingais atvejais minėti asmenys gali pavesti sudaryti k.l.t. ir žemesniems viršininkams. K.l.t. sudaromas iš pirm. (karininko) ir 4 narių, 2 karininkų ir 2 kareivių. o karininkų bylose vien iš karininkų. Kaltinamuosius atiduoda k. l.t. tie viršininkai, kuriems pavesta sudaryti k.l.t. K.l.t. priklauso karių ir kariuomenei priklausančių asmenų bylos dėl svarbesnių karinių, o taip pat ir bendrųjų nusikaltimų. Civiliai asmenys gali būti atiduodami k.l.t. už didžiuosius nusikaltimus (k. a. ginkluotą sargybos užpuolimą, plėšikavimą, žmogžudystę, šnipinėjimą, sukilimą tikslu nuversti valstybės valdžią ir t.t.). Be to, vyr. kariuomenės vadui ir krašto apsaugos ministrui yra duota teisė traukti į k.l.t., o k.l.t. bausti karo meto įstatymais ir už kt. nusikalstamuosius darbus, jei tam atsirastų reikalo dėl nusikalstamųjų darbų svarbos, kariuomenės interesams apsaugoti, dėl valstybės ar visuomenės tvarkos ir ramumo. K.l.t. gali būti atiduodamos bylos tik dėl aiškių ir nereikalaujančių ilgo tardymo (aiškinimo) nusikaltimų.

K.l.t. sprendžia bylas laikydamasis bendrųjų karo teisės nuostatų su kai kuriais esminiais apribojimais. Nėra kaltintojo, gynėjo, sekretoriaus (posėdžių protokolą rašo vienas teisėjų), nėra teisės skųstis aukštesnei teismo institucijai (galima tik prašyti valstybės prezidento malonės) ir kt. Sprendimas turi būti patvirtintas viršininko, kuris sudarė k.l.t. Jei sprendimas nepatvirtinamas, tai jis su visa byla siunčiamas vyr. kariuomenės vadui, jo nesant — krašto apsaugos ministrui, kurie gali sprendimą patvirtinti arba panaikinti ir bylą perduoti kariuomenės teismui (žr.) spręsti. *V. Mž.*

Karo ligoninė (nuo 1926 oficialiai Dr. J. Basanavičiaus vardo karo ligoninė) įst. 1919 IV 12 Kaune. Pradžioje ji buvo įsikūrusi Tolstojaus g. (Kamberio namuose), kur vokiečių okupacijos metu buvo įrengta ligoninė rusų belaisviams. Pirmuoju K.l. organizatorium ir administratorium buvo gyd. Pranas Sližys. Ligoninė turėjo 150 lovų. Antroje liepos pusėje vokiečiai išsikraustė iš senosios K.l. patalpų Vytauto prospekte. Ta ligoninė 1835 rusų buvo įrengta XVIII a. gale karmelitų pastatytame vienuolyne. 1853 ta ligoninė praplėsta, pastatyti 2 aukštų trobesiai. Pradžioje čia tilpo 150 ligonių. Pastačius Kauno tvirtovę ir padidėjus kariuomenės skaičiui, 1884–85 ligoninė padidinta iki 350 lovų. I pas. karo pradžioje ligoninėje gulėjo net 1700 ligonių. Tuo metu čia dirbo 39 gyd., kurių tarpe ir keli lietuviai: M. Kuprevičius, Balčikonis, B. Atkočiūnas, J. Ralys. Dalis ligoninės evakuota į Smolenską. 1915 VIII 5 K.l. patalpas užėmė vokiečiai. Išėjus vokiečiams, Lietuvos vyriausybė ėmėsi skubių priemonių aptvarkyti apleistas patalpas ir guldyti fronte sužeistus karius. Didžiojo korpuso I aukštas paskirtas vidaus ligų skyriui, II aukšte įrengtas chirurginis skyrius, operacinė ir tvarstomasis kambarys. Be to, atidaryti apkrečiamųjų, odos ir veneros ligų skyriai. Ligonių ir fronte sužeistųjų skaičius sparčiai augo. 1920 pradžioje prasidėjusi gripo epidemija išsiplėtė ir visoje kariuomenėje. Ligonių skaičius K.l. pasiekė net 600.

Dėl vietos stokos, nepakankamų įrengimų, stingant gydytojų ir kito personalo, ligonių gydyme buvo jaučiama daug trūkumų. Todėl mirimų skaičius buvo labai didelis. 1920 vasario pabaigoje vieton pasitraukusio gyd. plk. P. Sližio paskirtas

Karo ligoninės personalas 1935 (viduryje viršininkas plk. K. Oželis)

gyd. plk. Kazys Oželis. Imtasi priemonių ligoninei tvarkyti. Čia daug padėjo Karo sanitarijos virš. gyd. gen. Vl. Nagevičius. Skyrių vedėjais paskirti: okulistas P. Avižonis, dermatologas J. Karuža, psichiatras J. Blažys, chirurgas A. Hagentornas, ausų-nosies-gerklės specialistas P. Radzvickas, vidaus ligų konsultantas K. Parčevskis, infekcinių ligų — B. Atkočiūnas, bakteriologas M. Nasvytis, patologas K. Oželis. Įrengta kliniškų tyrimų laboratorija, rentgeno kabinetas ir patalogiškai anatominių tyrimų kabinetas. 1920 III 1 K.l. lovų skaičius padidintas iki 1000. Nuo 1923 I 1 lovų skaičius sumažintas iki 800; 1926 I 1 lovų skaičius nustatytas iki 600, pagaliau 1927 palikta 500 lovų; tas skaičius pasiliko visam tolimesniam laikui.

Kadangi K.l. nepajėgė sutalpinti anksčiau minėto ligonių skaičiaus, jos terapijos ir ausų skyriai (300 lovų) įkurdinti buv. Komercijos mokykloje (Donelaičio g.). 1920 II išsiplėtus dizenterijos epidemijai, K.l. vidurių šiltine sergą iškelti į Komercijos mokyklą, o kiti apsikrėtę ligoniai perkelti į I atskirą ligoninę Šančiuose ir odos bei veneros ligomis sergą į II atskirą ligoninę A. Panemunėje. Šitoji ligonių dislokacija neilgai truko. 1921 X 12 ligoniai iš Komercijos mokyklos perkelti į K.l. o rūmai perduoti besikuriančiam LU. 1923 X 3 likviduotos I ir II atskiros ligoninės. K.l. perėmė iš jų ligonius ir žymią ūkio turto ir gydymų priemonių dalį. Nuo šio momento pasiliko K.l. su visais skyriais.

Pagrindinis ligoninės remontas pradėtas 1927: atremontuota ir moderniai įrengta virtuvė, skalbyklos, dezinfekcijos patalpos, ambulatorijos (nr. 2 ir 3), laboratorija, administracijos patalpos, centrinis K. l. korpusas nr. 1, kuriame tilpo chirurgijos ir terapijos skyriai, rentgeno kabinetas, fizioterapijos skyrius. Šis skyrius aprūpintas galingais diatermijos D'Arsovalio ir elektrizacijos aparatais, o hidroterapijos skyrius turėjo Charcot'o dušų sistemą ir vonias: angliarūgštės, sauso ir karšto orо, hidroelektrines, kintančios temperatūros ir t. t. Plačiai vartota masažo terapija. Skyriui vadovavo B. Matulionis. 1935 K.l. patalpos buvo jau visai pritaikytos ligoni-

nės reikalavimams. K.l., be specialių skyrių, turėjo: rentgeno kabinetą, dantų gydymo kabinetą, laboratoriją, patalogiškai anatominių tyrimų kabinetą, vaistinę, koplyčią, medicinos biblioteką, skaityklą, knygyną ir kt. įrengimų. Be aukščiau minėtų skyrių vedėjų, K.l. dirbo šie gydytojai: chirurgai — J. Žilinskas, J. Žemgulys, M. Mickus, J. Stasiūnas, V. Kanauka, P. Kusa ir kt.; terapeutai — P. Kairiūkštis, Vl. Kairiūkštis, K. Buinevičius, M. Norkus, B. Matulionis, M. Bermanas ir kt.; neurologai-psichiatrai — J. Brundza, V. Vaičiūnas, V. Bendoravičius; okulistai — J. Marcinkus, J. Nemeikša, L. Janulionis, J. Kazakevičius; otiatrai — P. Reklaitis, J. Alekna, J. Zubkus, St. Žilinskas; dermatologai — E. Paulauskas, V. Juškys, J. Trečiokas; rentgenologai — J. Žemgulys, P. Kalvaitytė, J. Kamarauskas. Dantų kabineto vedėjais buvo: Degutienė, Graurogkienė, Jurevičius ir asistentė dantų gyd. Daukšienė.

K.l., be savo tiesioginio uždavinio, atliko nemaža ir kitos rūšies pašalinio darbo. Čia visą laiką veikė karių sveikatai tikrinti komisija, sanitarijos puskarininkių mokykla, gydytojai atlikdavo joje privalomą stažą, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus gailestingųjų seserų kursų auklėtinės atlikdavo pratybą. Didelį darbą atliko K.l. ir kovodama su antkritinėmis ligomis. Besiformuojant LU, profesorių vadovaujami K.l. skyriai buvo naudojami studentų mokymo reikalams, o nervų ir psichinių ligų klinika išliko čia iki 1940.

1922 antroje pusėje, K.l. įrengtas karo invalidams 30 lovų bendrabutis, kuris veikė $1\frac{1}{2}$ metų. 1924–27 K.l. aptarnavo sanitarinę stotį Palangoje ir 1928–32 Alytuje. Be to, du kartus per metus duodavo 4–5 gydytojus naujokų ėmimo komisijoms.

1939 IX k.l. viršininkas K. Oželis, vadovavęs jai $19\frac{1}{2}$ metų, išėjo į dimisiją. Po to k.l. vadovavo L. Janulionis (žr.) ir M. Norkus. Ši aukšto lygio gydymo įstaiga 1940 perimta bolševikų, 1941–44 vokiečių ir paskui vėl bolševikų.

J. Žemgulys, Iš k.l. istorijos (Medicina 1930, 432–437); *K. Oželis*, K.l. 15 m. veikimo bendra apžvalga (ten pat, 1934, 712–718); *M. Nasvytis*, D-ro Jono Basanavičiaus vardo k.l. laboratorijos veiklos istorija nuo 1919 iki 1938 metų (ten pat, 1940, 392–401). *K.Ožl.*

Karoliai įvairios medžiagos ir formos kaklo papuošalai, suverti ant siūlo ar metalinės vielos. Jau naujojo paleolito pradžioje aptinkama V. Europoje k. apvarų, sudarytų iš mažų sraigių ir briedžio dantų. Iš kaulo ritinėlių ir gyvulių dantų suvertų k. turime ir neolitinėse Europos kultūrose. Lietuvoje ir kituose baltų kraštuose nuo neolito pradžios aptinkama gintarinių k., kurie iš dalies tebebuvo nešiojami ir žalvario amžiuje. Ypačiai daug visokios formos žalvarinių, emalinių, stikliniių ir gintarinių k. turime Lietuvoje iš pirmųjų amžių po Kr. Vienos iš paprasčiausių kaklo papuošalų buvo apvaros, sudarytos iš žalvarinių įvijų. susuktų iš trikampės ar pusapvalios vielos; jomis taip pat būdavo apsiuvami palei kaklą drabužio kraštai. Šio tipo k. surasta daugelyje II–IV a. kapinynų: P a k a l n i š k i u o s e, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., P a v i e k i u o s e, Padubysio vls., Šiaulių aps., S a r g ė n u o s e, Lapių vls., Kauno aps., U p y t ė j e, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., V i s d e r g i u o s e, Kuršėnų vls., Šiaulių aps. ir kt. Antrajam k. apvarų tipui priklauso tie k., kur atskiros žalvarinės įvijos ar jų poros perskiriamos žalvariniais ar stikliniais karoliais bei suplotomis keturkampėmis skardelėmis; jų surasta Kėdainių apylinkėse, Padubysio kapinyne ir kt. Šiai k. grupei labai giminiškos apvaros, kur atskiros įvijos ar jų poros perskirtos įvairiais kabučiais, kurie labai pagyvina kaklo papuošalą. Pvz. Padubysio pilkapiuose įvijos perskirtos pasagos ar pusmėnulio pavidalo kabučiais, kitur porinės įvijos perskiriamos kryžiuko pavidalo kabučiais (Pakalniškiai, Akmena, Kražių vls., Raseinių aps.). Ypačiai gražus kaklo papuošalas aptiktas Pajuostės pilkapyje, Raguvos vls., Panevėžio aps. Daugumas šio tipo kaklo papuošalų surasta II a. kapuose. Be to, k. apvaroms buvo vartojami vamzdeliai, susukti iš plonos žalvarinės skardelės. Jų turime II–IV a. kapuose: N o r u i š i u o s e, Kelmės vls., P a k a l n i š k i u o s e, S a r g ė n u o s e, Lapių vls., J a g m i n i š k ė s e, Padubysio vls., U p y t ė j, Naujamiesčio vls., V e r š v u o s e, Raudondvario vls., V i s d e r g i u o s e, Kuršėnų vls. ir kt. Tokie vamzdeliai tebebuvo vartojami ir V–VI a. (Pašušvys, Krakių vls.). Jie sudarė ir galvos papuošalų sudedamąją dalį. Prie puošnių II a. kaklo papuošalų priskirtinos Pakalniškių pilkapyje nr. 3 surastos grandinėlės, prie kurių prikabinta eilė branktelių su trikampės formos kabučiais.

Prie tikrųjų k. reikia priskirti apvaros, sudarytos iš žalvarinių, emalinių, stiklinių ir gintarinių k. Senojo geležies amžiaus (I–IV a.) žalvarinių k. formos gana įvairios, bet daugiausia susiduriame su ap-

valiais, (kartais sulipusiais po du), pailgais ir plokščiais k. Žalvariniai k. būna suverti ant siūlų arba ant žalvarinės vielos. Lietuvoje jų rasta: Akmenoje, Kražių vls., Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kuršiuose, Tytuvėnų vls., Pakalniškiuose, Naujamiesčio vls., Sargėnuose, Lapių vls. ir kt. Daugumas jų priklauso II–III a. sąvartai ir yra daugiausia vietinės kilmės.

Emaliniai k. labai įvairūs. Senojo geležies amžiaus pradžiai priskirtini dideli apskriti emaliniai k.: raudoni su geltonos spalvos šakelės pavidalo ornamentu (Akmena, Mikytai, Paviekiai, Padubysio vls., Sargėnai; be to, Linkūnuose, Pakalnės aps., Tilžėje-Spitrėje ir kt.), raudoni su žaliomis bei raudonomis juostelėmis (Akmena, Mikytai, Paviekiai, Sargėnai), mėlyni su perdėm einančiomis baltomis juostelėmis (Sargėnai), raudoni su juodomis juostelėmis, kurios sudaro šachmatinį raštą (Sargėnai, Seredžius, Veršvai), maži apskriti ar kiek pailgi raudoni k. (Akmena, Paviekiai, Sargėnai). Daugumas čia paminėtų k. formų priklauso II a. pabaigai, tik k. su šachmatiniu raštu ir mažieji raudoni k. dar aptinkami III–IV a. Iš smulkesnių emalinių k. pažymėtini: raudoni ar mėlyni pailgi, statinėlės pavidalo k. su nusklęstomis kampinėmis briaunomis (Lauksvydai, Seredžiaus vls., Miežionys, Švenčionių vls., Noruišiai, Kelmės vls., Pakuonis, Kauno aps.), maži, plokšti, tamsiai geltonos spalvos k. (Eiguliai II, Lauksvydai, Pakuonis, Sargėnai, Seredžius, Upytė, Veršvai ir kt.). Lietuvoje jie pasirodę II a. pabaigoje tebebuvo nešiojami net iki V a. imtinai.

Pagrindinės stiklinių senojo geležies amžiaus k. formos šios: pailgi, kiek kampuoti mėlyni k. (Eiguliai II, Lauksvydai, Pakuonis, Seredžius, Upytė, Veršvai ir kt.); jų laikas II–IV a.; stikliniai sulipę ir iš vidaus paauksuoti (Eiguliai II, Seredžius, Veršvai). Be to, randama daug mažų apskritų, pailgų ir kitokios formos įvairių spalvų k. Gintarinių šio laikotarpio k. tuo tarpu surasta daugiausia V. Lietuvoje. Emaliniai ir stikliniai k. yra įvežti į Lietuvą ir į kitus baltų kraštus iš Romos imperijos provincijų, tačiau jų maža dalis gaminta ir vietoje, Lietuvos pajūrio srityje ir Prūsuose.

Viduriniame geležies amžiuje (V – VIII a.) Lietuvoje labiausiai buvo paplitę stikliniai, emaliniai ir gintariniai k. Stikliniai ir emaliniai k. yra labai įvairios formos: apskriti tamsiai mėlyni, apskriti su raudonomis, juodomis bei geltonomis juostelėmis, apvalūs, dvigubo nupiauto kūgio, tamsiai mėlyni, žali ir gelsvi, pailgi raudoni, juodi, papuošti geltonomis linijomis, margi, plokšti ir t.t. Gana daug jų surasta Eiguliuose II, Upytėje. Gerokai išplito vietinės kilmės gintarinių k. Jų randama ne tiktai vakarinėje, bet ir vidurinėje Lietuvoje. Daugiausia vyrauja paplokšti, dvigubo kūgio, netaisyklingos ir kt. formos gintariniai k. Jie yra gražiai gludinti ir tekinti. Gintariniai k. nešiota ne tiktai atskiromis apvaromis, bet ir maišyti su stikliniais ir emaliniais k. Jų surasta Eiguliuose II, Panevėžiuke (Babtų vls.), Uogučiuose (Platelių vls.), Upytėje ir kt.

Naujajame geležies amžiuje (IX–XII a.) k. taip pat plačiai nešiota. Čia susiduriama su žalvarinėmis įvijomis, apskritais, iš šonų suplokštintais ir daugiakampiais žalvariniais k. (Pryšmančiai, Kretingos vls.), stikliniais, dažniausiai mėlynos spalvos k., kurių formos yra šios: dideli apskriti su baltomis juostelėmis, apvalūs ar kiek pailgi, kurių paviršius išilgai rantytas, smulkūs apskriti, iš šonų suplokštinti ir kt. Daugiausia jų randama V. Lietuvos kapinynuose, kur taip pat gausu gintarinių k. Daugumas stiklinių k. į Lietuvą pateko greičiausiai Dniepro ar Pavolgio keliu per vidurinę Rusiją.

Istorinių laikų pradžioje atsiranda labai puošnių sidabrinių kaklo papuošalų (Geliogaliai, Balninkų vls. ir kt.).

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; *H. Moora,* Die Eizenzeit in Lettland II 1938. *J.P.*

Károlyi Mihály (g. 1875) vengrų politikas, kilęs iš senos aristokratų giminės. 1905 išrinktas į Vengrijos parlamentą. Veikė Vengrijos ūkiniame gyvenime, buvo visiškos Vengrijos nepriklausomybės šalininkas. I pas. karo metu internuotas Prancūzijoje. Grįžęs į Vengriją, 1918, subyrėjus Austrijos Vengrijos imperijai, K. sudarė tautos tarybą, kurią rėmė socialistai, liberalai ir K. šalininkai. Būdamas ministru pirmininku paskelbė liaudies respubliką ir 1919 I 11 — 1919 III 21 buvo Vengrijos respublikos prezidentas. Vengrijoje K. kaltintas perleidęs valdžią vengrų komunistams. 1923–46 gyveno emigracijoje. II pas. karo metu Vengrų išsilaisvinimo komiteto narys Londone. Po II pas. karo grįžo Vengrijon, 1947–49 pasiuntinys Prancūzijoje. Dėl senatvės pasitraukė iš

politinės veiklos ir apsigyveno Prancūzijoje. *P.Č.*

Karolinà 1. mot. vardas, išvestinis iš Karolio (vid. lot. Carolus); 2. Karolio V baudžiamasis kodeksas. Žr. Carolina.

Karolingai frankų didikų giminė, gavusi vardą nuo jos žymiausio nario Karolio D. (žr.), ilgainiui paveržusi valdžią iš Merovingų (žr.) ir valdžiusi pradžioje Frankoniją, vėliau ir kitus Europos kraštus. Ji kilo Pareinio krašte (Austrazijoje), kur Metzo vysk. Arnulfas ir didikas Pipinas Senasis yra pirmieji jos žinomi nariai (todėl K. kartais dar vadinami Arnulfingais ir Pipinidais). Pipinas Vidurinis, arba Heristalietis, pradžioje buvo Austrazijos, o vėliau (nuo 687) visos Frankonijos karaliaus rūmų viršininku, majordomu (maior domus). Pirmieji majordomai faktiškai valdė karaliją vietoj išsigimusių Merovingų, kol vienas jų, Pipinas Trumpasis, arba Jaunesnysis (žr.), popiežiaus pritariamas pašalino paskutinį Merovingą ir tapo karaliumi (751).

K., paveldėję iš Merovingų apjungtą Galiją su prie jos prijungtais kai kuriais vokiškais Pareinio kraštais, nepaprastai išplėtė savo valstybę ir tuo būdu sujungė vidurio V. Europos germaniškas ir romaniškas tautas į vieną krikščionišką bendruomenę. Suburdami, nors ir laikinai, romaniškas ir germaniškas gimines į politinį vienetą, jie padėjo pamatus ir politinei viduramžių Europos vienybei, kuri reiškėsi per šv. Romos imperiją ir Bažnyčią. Iš K. suorganizuotos bendruomenės kilo trys žymiausios valstybės: Prancūzija, Vokietija ir Italija, kurių pirmaisiais valdovais ilgus dešimtmečius ar net šimtmečius buvo Karolingai.

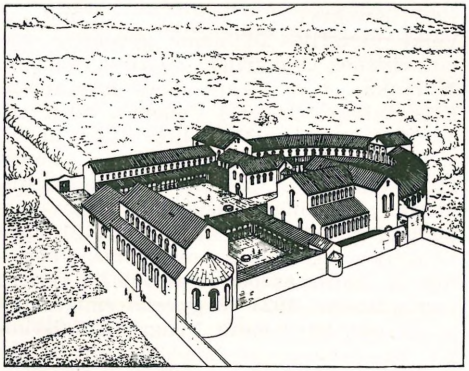

Imperatoriaus dvaras Ingelheime 774–817 (rekonstrukcija)

E. Brandenburg, Die Nackkommen Karls d. Grossen 1935; *H. Zatschek,* Wie das erste Reich der Deutschen entstand 1940; *L. Halphen,* Charlemagne et l'empire carolingien 1947. *J.J.*

K. menas nuo VIII a. pabaigos iki pirmos X a. pusės š.r. Prancūzijoje ir v. Vokietijoje, lyginant su ankstyvesniu šiame plote vyravusiu germanų menu, reiškė žymų šuolį pirmyn. K. menas glaudžiai siejosi su vėlyvosios antikės meno tradicijomis. Vieton germanų medžio statybos pamažu įsigali akmens statyba, tapyboje ir taikomajame mene nebesitenkinama ornamentais, bet antikės meno pavyzdžiu imama vaizduoti žmogaus figūras ir scenas. Todėl pagrįstai K. menas vadinamas ‚K. renesansu', pirmuoju antikės meno atgimimu V. Europoje. Sekdamas Romos, Rytų krikščionių ir Bizantijos meno labai įvairiais pavyzdžiais ir ne visada juos suprasdamas, K. menas dar nerado vieningos savo stiliaus išraiškos. Iš antikės bei jos pradų paveldėtojos Bizantijos K. menas tik uoliai mokėsi, bet pats dar nedrįso kurti originalių formų. Vis dėlto K. menas, kad ir būdamas eklektiškas, davė kryptį ir pagrindus būsimajam V. Europos viduramžių menui.

Architektūroje jis pasižymėjo monumentalumu, didelėmis plokštumomis ir plano įvairumu, sutelkiant įvairias senesnes statybines idėjas. Civilinėje architektūroje pirmauja imperatoriaus rūmai-dvaras (palatium, Pfalz), kuris, kaip rodo Igelheimo ir Nymwegeno fragmentai atnaujino romėnų sutvirtinto ūkio bei karo stovyklos planą, jungdamas jį su dideliais kolonų kiemais ir bazilikomis (Aula regia ir bažnyčia). Karolio D. sostinės Aacheno rūmai turėjo oktogonalinio centrinio plano koplyčią (Capella palatina) su dviejų aukštų tribūna ir kupolu (796–805); ši koplyčia, išlikusi dabartinės katedros mūruose, yra laisvas Bizantijos imperatorių rūmų koplyčios sekimas. Dideli vienuolynai susidarė iš daugelio pastatų komplekso (St. Galleno vienuolynas apie 820). Iš buv. Lorscho vienuolyno išlikęs dviaukščių vartų namelis (apie 774) su antikinių formų kolonomis yra seniausias Vokietijos pastatas po Romos imperijos žlugimo. Bažnytinė architektūra atnaujino bazilikos su kolonomis tipą. Pvz. Fuldos katedra (819), statyta šv. Petro bazilikos Romoje pavyzdžiu, turėjo du chorus ir v. transeptą, bet Fuldos šv. Mykolo bžn. (820) buvo centrinio plano su kripta, kupolu ir tribūna. Prancūzijoje St. Riquier (Centula) vienuolyno bžn. (790–95) turėjo r. dalyje transeptą,

Buv. vienuolyno fragmentas Lorsche (774)

virš jo susikryžiavimo su nava — bokštą, o v. daly dar nuo bazilikos nepriklausomą skersinį priestatą su bokštu (vok. Westwerk); iš tokių K. architektūroje pamėgtų v. priestatų viduramžių būvyje išsivystė bažnyčių fasadai su mums įprastais bokštais, kurių antikės bazilika neturėjo. Kolonos K. statybai gan dažnai buvo imamos iš romėnų pastatų griuvėsių.

Didelių freskų ciklų buvo imp. rūmuose, kaip rodo jų aprašymai ir paveiksliniai tekstai (‚tituli'). Bažnytinių freskų ciklo fragmentų atrasta Münster - Mustair (Šveicarijoj), Triere šv. Maksimino bžn. ir kt. Vienuolynuose ir rūmuose K. dvasininkai ne tik nurašinėjo antikės bei senesniąją bažnytinę literatūrą, bet stengėsi taip pat atnaujinti antikinę knygų iliustraciją. Svarbiausios K. knygų iliustravimo mokyklos buvo: 1. Ada mokykla Triere (pvz. Godescalc evangelija 781–83) sekusi Sirijos iliustracijomis, 2. Rūmų mokykla (Karolio D. evangelija, IX a. pradžios, išimta iš imp. karsto), A. Boecklerio lokalizuojama Reimse, 3. Reimso mokykla (Utrechto psalmynas IX a.) artima Rūmų mokyklai su būdingu vibruojančiu plunksniniu piešiniu, 4. Metzo mokykla (Drogo sakramentaras 826–56) su smulkiomis scenomis inicialuose, 5. Tours'o m-la (Viviano Biblija 846–51) stilizavusi vėlyvosios antikės romėnų kodeksų iliustracijas, 6. St. Denis'o ir Corbie mokykla (Karolio Plikojo psalmynas, arba Codex aureus, 870) žymi įvairiomis scenomis ir motyvais Rytų ir vėlyvosios antikės pavyzdžiais, bet be stiliaus jėgos, 7. St. Galleno mokykla (Psalterium Aureum iš IX a. antros pusės) su turtinga inicialų ornamentika surizgusiomis juostomis.

Skulptūros K. menas neišvystė. Vad. Karolio D. raitelio statulėlė IX a. (Carnevalet'o muziejuje, Paryžiuje) yra išimtis. Gausi drambliakaulio reljefų piaustyba knygų viršeliams ir relikvijų dėžutėms pasiskirsto keliomis dirbtuvėmis: 1. Ada grupe Triere, 2. Luithardo grupe Reimse, 3. St. Galleno grupe (Tuotilo lentelės su šv. Galo legenda apie 910). Iš kitų smulkiojo meno dirbinių mažai teišliko pavyzdžių: Kremsmünstery Tassilo taurė 777–88; Milane šv. Ambraziejaus bžn. didžiojo altoriaus aptaisas (Paliotto) su Kristaus ir šv. Ambraziejaus gyvenimo scenų reljefais sidabro ir aukso skardoje apie 835; Regensburge Codex Aureus auksiniai viršeliai su brangakmeniais ir Kristaus stebuklų scenomis.

W. Effmann, Centula 1912; *A. Boinet*, La miniature carolingienne 1913; *A. Goldschmidt*, Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der Karolinger und der sächsischen Kaiser I–IV 1914; *A. Fuchs*, Die karolingischen Westwerke 1929; *E. Gall*, Karolingische und ottonische Kirchen 1930; *L. Bichler*, Zur karolingischen Architektur und Malerei in Münster-Mustair (Frühchristl. Kunst. in den Alpenländern) 1954. *P.Rkl.*

Evangelistas Matas
(Ebo evangelija, Reimso mokyklos darbas, IX a.)

K. r e n e s a n s a s pakilęs švietimas Karolio D. imperijoje. Tą terminą pirmiausia pavartojo J. J. Ampère 1839. Terminui pradžią davė jau XVI a. (pvz. Melanchtono) reikšta nuomonė, kad su Karoliu D. prasidėjęs švietimo atgimimas Europos žemyne. Iš tikrųjų, Karoliui D., kuris kūrė imperiją, pajungdamas pagoniškas ar pusiau pagoniškas tautas, rūpėjo pirmiausia krikščionybės skiepijimas, kuris galėjo būti siekiamas tik per išprusintus dvasininkus. Kadangi anų laikų švietimas neatskiriamai sijo su klasikiniu, tai, rūpinantis pirmuoju, negalima buvo nepaisyti ir šio paskutiniojo.

Krikščioniško švietimo centras buvo Karolio D. dvaras Aachene su savo mokykla, gavusia akademijos vardą. Joje susispietė žymiausi ano meto mokslininkai, tiek frankai, tiek prašalaičiai, — italai ir anglai, — imperatoriaus pakviesti. Žymiausias mokyklos narys, galima sakyti, Karolio D. švietimo ministras, buvo anglas Alkuinas (žr.). Tarpe kitų narių minėtinas italas Povilas Diakonas, langobardų istorijos autorius, frankas Einhardas (žr.), parašęs Karolio D. biografiją, poetas Angilbertas ir kt.

Švietimui paskleisti visoj imperijoj Karolis D. įsakė kurti mokyklas prie vyskupijų ir vienuolynų. Misams uždėta pareiga tas mokyklas tikrinti. Kad per šias mokyklas Karoliui D. rūpėjo dvasininkų švietimas, aiškiai rodo jo kapituliaras De examinandis ecclesiasticis (802) kur jų šventinimas ir paskyrimas siejamas su kvotimais. Be to, misams duotu potvarkiu griežtai uždrausta šventinti dvasininkus be kvotimų.

Iš krašto mokyklų ypač garsėjo Tours'o mokykla prie šv. Martyno vienuolyno, kuriam abatu (796–804) Karolis D. davė Alkuiną. Ši mokykla tapo garsiu rašto centru ir pagamino pavyzdinius iš romėnų paveldėto majuskulinio tipo ir naujai sudaryto minuskulinio tipo rankraščius, taip rūpestingai surinktus Amerikos medievisto E. K. Rando ir paskelbtus Amerikos viduramžių akademijos leidiny.

K.r. žinomas ne tik literatūroj, bet ir mene (žr. K. menas), kaip jis ypač išeina aikštėn Karolio D. rūmininko Einhardo rūpesčiu pastatytoj rūmų koplyčioj, dar dabar tebestovinčioj Aacheno katedroj. Ji pastatyta pagal San Vitale bažnyčią Ravenoj, ir jos marmuro bei granito kolonos ir kiti meniški papuošalai atgabenti iš Ravenos ir Romos.

E. Patzelt, Die karolingische Renaissance 1924; *J. Calmette,* Charlemagne, sa vie et son oeuvre 1945. *J. J.*

Karolinų salos r. Pacifiko archipelagas, susidedąs iš 47 salynų ir atskirų salų, tarp Filipinų ir Maršalo salynų, iš viso 963 salos ir 35 koralų atolai. 1194 km² bendro ploto ir 35.120 mikronezų, japonų ir kinų gyv. Visos archipelago srities plotas yra 3.367.000 km². Klimatas karštas; šiaurės rytų pasatai ir pietų vakarų musonai atneša per metus apie 2700 mm drėgmenų. Kasmet salas nusiaučia vidutiniškai 35 taifūnai. Išvežama tapioka, kopra, fosfatai, bananai ir boksitas. Kilmės atžvilgiu salos yra skirtingos: vienos yra vulkaninės, aukštos (Palau, Yap, Ponape, Truk), o kitos koralinės.

K.s. aptiko 1527 portugalai ir pavadino Sequeira; 1666 jos buvo pajungtos Ispanijai ir pavadintos karaliaus Karolio II garbei jo vardu. Ispanai jomis nesirūpino ligi 1885, kada jomis susidomėjo ir jas pradėjo kolonizuoti vokiečiai. Ispanija 1899 jas pardavė Vokietijai; nuo 1919 Japonijos mandatas, nuo 1947 JAV valdo patikėtinio teisėmis. Truko sala japonų buvo paversta įtvirtinta karine baze. Ją puolė amerikiečiai laivyno artilerija ir orinėmis jėgomis. Palau grupės Peleliu salą amerikiečiai užėmė 1944 IX. Truko ir Palau salų japonų daliniai pasidavė tik 1945 IX 2. *A. B.*

Karolis vyr. vardas, kilęs iš vid. lot. Carolus (vok. Karl, Carl, ag. Charles, prc. Charlemagne).

A n g l i j o s v a l d o v a i :

1. K. I (1600–1649) Anglijos, Skotijos bei Airijos karalius, antrasis Jokūbo I sūnus, valdęs 1625–49. Po brolio Henriko II mirties 1616 paliko Valijos princu ir sosto įpėdiniu. K. I buvo vedęs Prancūzijos karaliaus Liudviko XIII seserį Henrietę Mariją. Ji K. I turėjo didelės įtakos. Karalius politikos reikalus patikėjo labai nepopuliariam savo favoritui kng. Buckinghamui, o bažnyčios reikalus Canterbury arkiv. Laudui, kurį įtarinėjo simpatizavus katalikams. K. I daugeliu atžvilgių buvo pranašesnis už savo tėvą: jis buvo greitos orientacijos, malonios išvaizdos, sugyvenamo būdo ir be priekaišto šeimos gyvenime. K. I, asmeniniuose santykiuose paisydamas padorumo, politiniuose reikaluose laikėsi priešingo nusistatymo ir savo duotų pažadų lengva širdimi atsižadėdavo. Todėl politikos dalykuose jis buvo laikomas dviveidžiu ir nepatikimu valdovu. Jis ypač stengėsi būti visai nepriklausomas užsienio politikoje bei bažnyčios reikaluose.

Karolis

Karolis I

K. valdymą galima skirstyti į šiuos periodus: 1625–29 kova su parlamentu, 1629–40 valdymas be parlamento ir pagaliau valdymas su vad. Ilguoju parlamentu; kova su parlamentu baigėsi karaliaus ir parlamento šalininkų karu. 1625 K. I sosto kalboje išdėstė reikalą padėti kontinento protestantams ir prašė parlamento reikalingų pagalbai pinigų; tačiau parlamentas nepatikėjo valdžios sumanymais ir skyrė daug mažiau pinigų negu karalius prašė. Be to, parlamentas muitų mokesčius atidavė ne visam gyvenimui, kaip buvo įprasta skirti, bet tik vieneriems metams. Tada K. I paleido parlamentą ir griebėsi priverstinėmis paskolomis tvarkyti iždo reikalus. 1625 pradėtas karas su Ispanija baigėsi gan liūdnai Anglijai, — jos laivynas smarkiai nukentėjo prie Kadikso (Cádiz). Tada iždui dar labiau reikėjo pinigų ir valdžia dar plačiau piktnaudojo prievartos būdą paskoloms gauti. Po nesėkmingų Anglijos karų K. I 1628 vėl turėjo sušaukti parlamentą ir ieškoti su juo taikos. Šis parlamentas labai reikšmingas Anglijos gyvenime, kadangi jis išreikalavo iš K. I vad. Petition of Rights. Buvo manoma, kad pagaliau parlamentas galės darniai dirbti su karaliumi, kadangi didžiausias karaliaus ir parlamento nesutarimų kaltininkas kng. Buckinghamas buvo fanatiko puritono nužudytas. Visgi laukiamas susitarimas neįvyko, ir parlamentas per ištisus 11 m. nebuvo šaukiamas. Beparlamentinio valdymo metu Anglija pateko tironiškon valdžion: veikė žvaigždžių rūmai ir Vyriausioji komisija. Šie valdžios organai panešėjo į Ispanijos inkviziciją. Daug parlamento vadų atsidūrė kalėjimuose. 1637 parlamento narys J. Hampdenas atsisakė mokėti neteisėtai ieškomus karaliaus mokesčius. Nors už tai pateko kalėjiman, bet teismas jį išteisino. 1640 Ilgasis parlamentas pradėjo galutinę kovą su karaliumi. 1642 K. I pats atvyko areštuoti parlamento vadų, bet šie tuo metu buvo jau pasišalinę iš parlamento. Abi pusės — karalius ir parlamentas — rengėsi kovai. Pradžioje, sprendžiant kovą ginklu, karaliaus šalininkai turėjo laimėjimų, bet vėliau 1644 prie Marston Moor ir 1645 prie Naseby parlamento kariuomenė nugalėjo karaliaus šalininkus. Tada K. I pasitraukė pas skotus, bet šie 1647 karalių atidavė parlamento šalininkams. K. I nuteistas mirti ir 1649 I 30 jam nukirsta galva. Labai nevienodai amžininkų buvo vertinama jo politika: absoliutizmo šalininkai laikė jį kankiniu, o parlamento šalininkai — tironu.

A. Stern, Geschichte der Revolution in England 1898; *F. M. Higham*, Charles I 1932; *G. M. Travelyan*, England under the Stuarts 1949. *P. Č.*

2. K. II (1630–1685) Anglijos, Skotijos bei Airijos karalius, valdęs 1660–85, sūnus K. I ir prancūzų kunigaikštytės Henrietės Marijos. K. II buvo aukšto ūgio, gražių manierų, jausmingas, indiferentas religijos klausimais ir palaido gyvenimo. Turėjo daug nejungtuvinių vaikų, tačiau sosto įpėdinio nepaliko. K. II, būdamas sosto įpėdinis, Anglijos pilietinio karo metu, buvo pabėgęs su motina į Prancūziją, kur buvo filosofo Hobbes mokomas ir auklėjamas. Apie K. II buvo sakoma, kad jis nieko neišmintinga nepasakydavęs, bet nieko protinga nepadarydavęs. 1649 stengėsi išgelbėti savo tėvo K. I gyvybę: rašė Anglijos parlamentui ir siūlė visokiausias nuolaidas. Jo tėvui K. I įvykdžius mirties bausmę, tuoj (1649) kai kuriose Anglijos vietovėse karalium buvo paskelbtas K. II. 1650 jis priėmė Skotijos parlamento sąlygas ir atvyko į Skotiją karaliauti. 1651 vainikuotas karalium, bet tų pačių metų X 3 Cromwellis prie Worcesterio sumušė K. II šalininkų kariuomenę, ir šis vėl turėjo bėgti Prancūzijon; paskui iš jos persikėlė į Niderlandus. Čia jis gyveno iš Ispanijos bei Prancūzijos duodamų subsidijų. 1660, tarpininkaujant Anglijos parlamento kariuomenės vadui Monkui, K. II sugrįžo į Angliją, kur 1661 vainikuotas Anglijos ka-

raliumi. Monarchijos restauracija Anglijoje nereiškė parlamento reikšmės sumenkėjimo, nes karalius grįžo be karinės pajėgos ir nebuvo nugalėjęs parlamento šalininkų. Pirmieji valdovo žygiai buvo gan saikingi: paskelbė plačią amnestiją, bažnyčioms grąžino sekvestruotas žemes, įvedė cenzūrą, sugrąžino vyskupus į aukštuosius rūmus. Pirmasis K. II kancleris buvo tremties meto patarėjas, gerų kvalifikacijų politikas, Hyde (grafas Clarendon). Pirmasis atsteigtosios monarchijos parlamentas veikė 1661–79 ir buvo pravardžiuo-

Karolis II

jamas pensininkų parlamentu. Šio parlamento dauguma buvo anglikoniško nusistatymo ir nepritarė karaliaus tolerancijos politikai katalikų bei disidentų atžvilgiu. 1662 K. II vedė Portugalijos kunigaikštytę Kotryną ir gavo dalies Š. Afrikoje Tanžerą bei Indijoje Bombėjaus koloniją. Mažiau norėdamas priklausyti nuo parlamento, ypač finansų reikaluose, 1662 K. II pardavė Prancūzijai už 4 mil. livrų Dunkerque. Ekspansinė koloninė politika vertė anglus kariauti su olandais. 1665–67 karas su Olandija pasibaigė be didelių laimėjimų, nes atsiradę krašto vidaus sunkumai (prasidėjo maras, Londono gaisrai) vertė skubiai baigti karą. Vis dėlto iš olandų gavo Naująjį Amsterdamą, kurį pavadino K. II brolio Yorko hercogo garbei Naujorku (New York). 1670 Prancūzijos karalius Liudvikas XIV vėl pritraukė K. II sąjungon, ir jie pasirašė slaptą susitarimą Doveryje. K. II pažadėjo ne tik karinę pagalbą Prancūzijai prieš olandus, bet dar pasižadėjo ir viešai pereiti į katalikų tikėjimą. Iš Liudviko XIV gavo 150.000 svarų sterlingų ir įsipareigojo mokėti po 800.000 svarų sterlingų kiekvieneriais karo metais. Tačiau 1672 pradėtas karas su Olandija buvo nepopuliarus, ir 1674 buvo sudaryta taika. Karo metu parlamentas privertė karalių atšaukti 1672 išleistą Tolerancijos aktą ir 1673 patvirtinti vad. Test Act, kuris susiaurino katalikų teises Anglijoje (tas aktas veikė ligi 1829). Anglijos ir Prancūzijos santykiai atšalo tik po 1667, kai Yorko kunigaikštis išleido savo dukterį už Vilhelmo Oraniečio. K. II valdymo metu smarkiai augo Anglijos prekyba, didėjo pajamos iš muitų, padaugėjo kolonijų, išaugo laivynas, susiformavo parlamente vigų ir torių partijos, 1679 paskelbtas Habeas corpus (žr.) aktas, įsteigta Karališkoji mokslo d-ja ir kt. K. II, negalėdamas palenkti parlamento savo politikai, pabaigoje gyvenimo pasuko griežto absoliutizmo keliu. 1681–85 visai nešaukė parlamento ir valdė be jo. Mirdamas paskutinius sakramentus priėmė ir iš katalikų ir iš anglikonų kunigo.

K. II yra padėjęs ir Lietuvos reformatams. Lietuvos reformatai, besirūpindami rusų kariuomenės sugriautų bažnyčių ir apiplėštų ūkių atstatymu, buvo nusiuntę į Angliją savo atstovą kun. Joną Samuelį Krainskį, kuris 1661 VIII 27 gavo K. II leidimą paskelbti Anglijoje rinkliavą Lietuvos reformatų bažnyčios reikalams ir Chilinskio biblijai leisti.

D. Ogg, England in the Reign of Charles 1935; *G. N. Clark*, The Later Stuarts 1949; *Vc. Biržiška*, Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953, 144 tt. *P. Č.*

3. K. Edvardas (1720–1788) pretendentas į Anglijos sostą; kad būtų galima geriau skirti nuo Jokūbo Edvardo, senesniojo pretendento į Anglijos sostą, jį vadino jaunesniuoju pretendentu. 1745, prancūzų padedamas, išsikėlė Skotijoje, paėmė Edinburghą ir žygiavo į Anglijos teritoriją, bet Cumberlando hercogas K. Edvardą sumušė prie Cullodeno, ir šis turėjo pasitraukti iš Skotijos. Ligi 1748 gyveno Prancūzijoje, bet Prancūzijos vyriausybei ištrėmus, apsigyveno Italijoje. *P.Č.*

Austrijos:

4. K. I (1887–1922) paskutinysis Austrijos imperatorius ir Vengrijos karalius (1916–18). Sostą paveldėjo po Pranciškaus

Karolis

Karolis I

Juozapo mirties, kadangi tiesioginis sosto įpėdinis K. dėdė Pranciškus Ferdinandas žuvo 1914 per atentatą. I pas. karo metu K. I pasižymėjo karo lauke, vadovaudamas fronte. K. buvo vedęs Burbonų giminės Parmos kunigaikštytę Zitą, kuri jam turėjo didelės įtakos. Jos įtakoje K. pradėjo ieškoti būdų sudaryti separatinę taiką. Pirmiausia stengėsi nuraminti kraštą: paleido politinius kalinius, grąžino parlamentinį valdymą ir tikėjosi perorganizuoti valstybę iš dualistinės į federaciją, bet karo įvykiai paskubino vst. subyrėjimą. 1918 XI turėjo atsisakyti Austrijos bei Vengrijos sosto ir išemigravo į Šveicariją. 1921 bent dukart mėgino tapti Vengrijos karaliumi, bet Čekoslovakija ir Jugoslavija paskelbė mobilizaciją, Vengrijos vyriausybė K. areštavo ir atidavė sąjungininkams, kurie jį ištrėmė į Madeiros salą.

C. v. Werkmann, Tragedy of Charles Habsburg 1924; *H. Vivian,* The Emperor Charles of Austria 1932. *P. Č.*

Badeno:

5. K. Fridrichas (1728–1811) nuo 1803 Badeno kurfiurstas, nuo 1806 didysis hercogas. Laikomas pavyzdingu šviečiamojo absoliutizmo valdovu, fiziokratų šalininkas. 1783 panaikino baudžiavą. Teismuose uždraudė vartoti inkvizicinį tardymą. Slapyvardžiu prisidengęs išspausdino Abrégé des principles de l'économie politique.

Bavarijos:

6. K. Albrechtas, Bavarijos kurfiurstas, žr. Karolis VII (Vokietijos).

Belgijos:

7. K. (1903) Belgijos princas regentas, Flandrijos grafas. 1944–50 broliui, Belgijos karaliui Leopoldui esant užsienyje, ėjo regento pareigas.

Braunšveigo:

8. K. I (1713–1801) Braunšveigo ir Lüneburgo hercogas, valdęs hercogiją nuo 1735. Braunšveige įst. kolegiją Carolina (dabar aukštoji technikos mokykla), pakvietė G. E. Lessingą tvarkyti Wolfenbüttelio bibliotekos. K. I rūpinosi meno ir teatro reikalais. *P. Č.*

Burgundijos:

9. K. Drąsusis (1432–1477) paskutinis Burgundijos kunigaikštis (1467–1477), Pilypo Gerojo sūnus, pirma jo pavaduotojas, vėliau įpėdinis. Tipiškiausias viduramžių riteris, mokslo ir meno globėjas, tikras humanizmo puoselėtojas. Jo nepaprastai ištaigingas dvaras Dijone tapo rašytojų ir menininkų buveine. Iš savo gabalinės k-tijos, išsidriekusios nuo Ronos upės pietuose iki Vokiečių jūros šiaurėj, jis svajojo susidaryti savarankišką karaliją ir nepaisė savo siuzereno prancūzų karaliaus Liudviko XI. Iš to kilo ilgametis karas su prancūzų karalium, kuris, centralizuodamas savo valstybę, stengėsi palenkti sau ir K.D. Liudvikui XI gavus sąjungininkus šveicarus ir Lotaringijos kunigaikštį, šis pastarasis K.D. sumušė prie Nancy (kovoj krito ir pats K.D.). Po jo mirties Liudvikas XI Burgundiją įjungė į Prancūziją, o likusius didelius plotus, apimančius maždaug šių dienų Belgiją, Olandiją, Liuksemburgą ir dar kai kurias žemes į pietus, gavo Habsburgas Maksimilijonas, vesdamas K. D.

Karolis Drąsusis

dukterį Mariją. Savarankiška Burgundijos kunigaikštija nuo to laiko išnyko.
R. Putnam, Charles the Bold 1908. *J. J.*

Čekijos:

10. K., žr. K. IV (Vokietijos).

Frankų:

11. K. Martelis (apie 689–741) visos frankų valstybės majordomas, jos faktinis valdovas (715–741), priklausęs Karolingų giminei. Jis tęsė savo tėvo Pipino Vidurinio, iš kurio paveldėjo majordomo poaukštį, pradėtą rytų ekspansijos politiką ir pasijungė frizus ir alemanus. Germanų pajungime ir jų krikščioninime jis artimai bendradarbiavo su didžiu misionieriumi Bonifacu (žr.). Su K.M. vardu siejama didelė reforma, kur jis nusavinęs stambias, pirmoj eilėj bažnytines, žemes ir jas dalijęs leno (žr. Feodalizmas) pagrindu savo palydovams kariams. Tuo būdu jis susiorganizavęs sau patikimų karių kadrus ir su jais galėjo atremti iš anapus Pirenėjų įsiveržusius arabus, juos sumušdamas ties Poitiers (732). Dėl šio arabų nugalėjimo jis gavo ‚plaktuko' prievardį ir laikomas krikščioniškosios Europos civilizacijos gelbėtoju. *J. J.*

Ispanijos:

12. K. I, žr. Karolis V (Vokietijos).

13. K. II (1661–1700), sūnus Pilypo IV ir Austrijos princesės Marijos Onos, 1665–70 Ispanijos, Neapolio ir Sicilijos valdovas. Paskutinysis Habsburgų dinastijos atstovas Ispanijos soste. Jo nepilnametystės metais regente buvo motina. K. II buvo silpnos sveikatos ir proto. Jo karaliavimo metu faktiškai valdė kiti. Po jo mirties prasidėjo karai dėl Ispanijos sosto.

14. K. III (1716–1788), 1735–59 Neapolio ir Sicilijos karalius, o po pusbrolio Ferdinando VI mirties 1759–88 ir Ispanijos karalius, Burbonų dinastijos atstovas, laikomas sėkmingu, energingu ir inteligentiškiausiu Ispanijos valdovu. K. III ne tik perorganizavo kariuomenę, bet įvykdė daug reformų ir pakėlė krašto ekonominį bei kultūrinį lygį. Karaliaus valdžiai sustiprinti pasinaudojo miestiečiais. Jo valdžios politika atitiko šviečiamojo absoliutizmo valdovų politiką. 1777 iš krašto išvarė jėzuitus. Užsienių politikoje glaudžiai bendradarbiavo su Prancūzija. Septynerių metų kare nustojo Floridos (ji teko Anglijai), bet iš Prancūzijos gavo Louisianą. 1777 P. Amerikoje išlygino teritorinius ginčus su Portugalija. Palaikė Ameriką revoliuciniame kare su Anglija ir atgavo Floridą.

15. K. IV (1748–1808) Ispanijos karalius (1788–1808). Vyresnysis jo brolis buvo silpnaprotis, todėl po tėvo mirties sostas atiteko K. IV. Kraštą valdė jo žmona su favoritais ir naikino K. III įvykdytas reformas. 1793–95 Ispanija įsivėlė į antirevoliucinius karus prieš Prancūziją, bet 1795, sudarant Bazelio taiką buvo priversta pasitraukti iš koalicijos, nukreiptos prieš Prancūziją. Kai 1807 į Ispanijos teritoriją įžengė prancūzų kariuomenė, tai nepatenkinti K. IV politika ispanai įvykdė perversmą ir privertė jį atsižadėti Ispanijos sosto savo sūnaus naudai. Napoleonas I klastingu būdu, pakvietęs K. IV ir jo sūnų Ferdinandą VII į Bayonne mst., privertė ir Ferdinandą VII atsižadėti sosto. Abudu išlaikė nelaisvėje ligi 1814. *P. Č.*

Neapolio:

16. K. I Anjou (1220–1285) Neapolio (Sicilijos) karalius (1265–85), Prancūzijos karaliaus Liudviko IX Šventojo brolis, pradžioje Provanso valdovas. Pop. Klemensas IV, stengdamasis išstumti Hohenštaufenus iš pietų Italijos, jam padovanojo Neapolį su Sicilija ir vainikavo Romoj karaliumi (1266). Nugalėjęs Hohenštaufenus, Manfredą ir Konradiną, kurį nukirsdino Neapolio aikštėj (1268), visiškai įsigalėjo p. Italijoj. Tapo bent iš vardo Jeruzalės karalium ir buvo besiekiąs imperatoriaus titulo. Bet dėl žiauraus viešpatavimo 1282 ištikęs siciliečių sukilimas palaidojo jo planus. *J. J.*

Karolis I Anjou

Portugalijos:

17. K. I (Carlos; 1863–1908), Portugalijos karalius, valdęs 1889–1908. K. I mėgo literatūrą ir meną. Paėmė valdyti kraštą sunkiu ekonominiu metu, nes kraštas buvo nukentėjęs nuo vidaus kovų. Savo valdymo pradžioj susidūrė su sunkumais užsienio politikoje, nes Portugalijos interesai susikirto su anglų interesais Afrikoje. Dėl nesėkmingos vidaus ir užsienio politikos krašte buvo kilusi smarki opozicija, tad K. I sumanė įsteigti João

Karolis I (Carlos)

Franco diktatūrinį valdymą, kuris kraštą privedė ligi 1908 revoliucijos. Revoliucija nepasisekė, bet K. I buvo nušautas Lisabonos parke.

Prancūzijos:

18. K. I, žr. Karolis I D. (Vokietijos).

19. K. II, žr. Karolis II Plikasis (Vokietijos).

20. K. III, žr. Karolis III Storasis (Vokietijos).

21. K. VII (1403–1461) Prancūzijos karalius (1422–61), paveldėjo sostą po išprotėjusio tėvo Karolio VI mirties pačiu sunkiuoju metu. Didesnę krašto dalį laikė užėmę anglai, ir jų karalius buvo (nuo 1420) drauge ir prancūzų karalium. Pačiame Paryžiuje sėdėjo burgundai, anglų sąjungininkai. Karoliui VII paliko tik kai kurios sritys į p. nuo Luaros. Iš šio didelio nuopuolio išgelbėjo jį Jeanne d'Arc (žr.), kuri savo nuostabiu pasirodymu kariuomenės priešaky privertė anglus trauktis nuo Orleano ir patį K. VII nuvedė į Reimsą vainikuoti. ‚Orelano Mergelės' pažadinti prancūzai atkuto ir galutinai išvijo anglus iš Prancūzijos (1453), palikdami jiems vien Calais. Tuo būdu baigtas šimto metų karas. K. VII pirmas Europoj nutiesė pagrindus pastoviai kariuomenei ir įvedė naujus žemės pirkimo ir druskos (gabelle) mokesčius. O garsiąja pragmatine sankcija (1438) atpalaidavo žymia dalimi bažnyčią nuo Romos kurijos (ypač nuo duoklinių pareigų) ir pagrindė vad. galikaniškąją bažnyčią. K. VII yra vienas žymiausių kūrėjų absoliutinės monarchijos, išsilaikiusios iki 1789 revoliucijos. *J. J.*

22. K. VIII (1470–1498), Prancūzijos karalius (1491–98), paveldėjo sostą būdamas nepilnametis (1483), ir kurį laiką už jį valdė jo sesuo Ona Beaujeu. Tuo tarpu, prieš paimdamas pats valdžią, vedė Bretanijos kunigaikštytę ir taip prijungė šią kunigaikštiją prie Prancūzijos. Jo didžiausias žygis buvo mėginimas įsiviešpatauti Neapoly, — teisiškai pasiremiant prancūziškos dinastijos giminyste su buvusiais jo valdovais Anjou, — ir iš čia eiti prieš turkus ir siekti Rytų imperatoriaus karūnos. Po įspūdingos kelionės per Italiją, kur beveik nesutiko jokio pasipriešinimo, jis įžengė į Neapolį (1495). Tačiau susidarius prieš jį italų kunigaikščių koalicijai, prie kurios dar prisidėjo Habsburgas Maksimilijonas ir ispanų karalių pora, jis turėjo palikti Neapolį ir grįžti namo. Ruošdamasis naujai ekspedicijai mirė. *J. J.*

Karolis VIII

23. K. IX (1550–1574) Prancūzijos karalius, antrasis karaliaus Henriko II ir Kotrynos Medici sūnus. Po brolio Pranciškaus II mirties 1660 tapo Prancūzijos karaliumi. Valdove - regente buvo jo motina Kotryna Medici, kuri buvo katalikų partijos ir Ispanijos šalininkė. 1563 K. paskelbtas pilnamečiu. Jo valdymo metu Prancūzijoje vyko religinės vidaus kovos. Po 1570 taikos sutarties su hugenotais K. IX ėmėsi patarėjų iš hugenotų. Vienas patarėjų admirolas Coligny turėjo jam didelės įtakos. Kotryna Medici, matydama netekus įtakos į krašto valdymą, griebėsi sukto būdo ir įkalbėjo sūnui, kad hugenotai rengia prieš karalių sąmokslą, ir gavo sutikimą surengti Baltramiejaus naktį. K. IX buvo nesveikas, egzaltuotas, nepastovaus būdo, bet turėjo ir gerų ypatybių: mėgo literatūrą, globojo poetus, pats mėgino rašyti eilėraščius. 1570 vedė Vokietijos imp. Maksimilijono dukterį Elzbietą, bet įpėdinių neturėjo. Sūnų sugyveno su ponia Marija Touchet. Parašė Traité de chaisse royle, išsp. 1625, ²1859.

Karolis IX

L. Batiffol, Le siècle de la Renaissance 1909; *P. Champion,* Charles IX, ²1942. *P. Č.*

24. K. X (1757–1836) Prancūzijos karalius (1824–30), jaunesnysis karaliaus Liudviko XVIII brolis, žinomas grafo d'Artois vardu. Prieš revoliuciją nesikišo į politiką. Tuoj po Bastilijos paėmimo drauge su kitais princais (Condé, Polignac) išemigravo į užsienį ir telkė jėgas kovai su revoliucija. 1791 dalyvavo valdovų suvažiavime Pilnicoje. 1792 Prancūzijos vyriausybė kvietė grįžti iš emigracijos. Kai jis to kvietimo nepaklausė, Tautos susirinkimas konfiskavo jo žemes ir pradėjo mokėti jo skolas. 1795 buvo Petrapilyje, iš ten nusikėlė į Angliją ir gyveno ligi restauracijos iš anglų subsidijų. 1795 iš Anglijos su eskadra buvo nuplaukęs į Prancūzijos pakraščius

padrąsinti Vandėjoje monarchininkų sukilimą. Grįžęs į Paryžių su sąjungininkų kariuomene, grafas Artois pradėjo smarkią politinę veiklą. Jo butas, vad. Morsano pavilijonu, buvo visų kraštutinių reakcionierių pasitarimų vieta. Iš ten ėjo ir nepasitenkinimas Liudviko XVIII liberaline politika. 1824, po Liudviko XVIII mirties, 67 m. amžiaus K. X paėmė valdyti Prancūziją. Jo nuosprendis buvo grąžinti priešrevoliucinę tvarką Prancūzijoje. Senajai tvarkai grąžinti aktyvios paramos tegalėjo laukti iš aristokratijos ir dvasininkų luomo, kurie revoliucijos metu skaudžiai nukentėjo. 1825 surengė puošnias ir ištaigingas vainikavimosi iškilmes Reimse, norėdamas pabrėžti, kad jis esąs valdovas iš Dievo malonės ir charta (konstitucija) priklausanti nuo jo valios. Visų pirma turėjo tenkinti emigrantų puoselėtus norus atgauti savo turtus arba atlyginimą už juos. 1825 įstatymas paskyrė emigrantams atlyginimą už konfiskuotas žemes. K. X sistemingai ėjo senosios santvarkos grąžinimo kryptimi, ne tik grąžindamas karališkuose rūmuose senąjį etiketą, atleisdamas iš tarnybų respublikos ir revoliucijos meto aukšto rango karius, bet visur paisydamas tik aristokratijos bei dvasininkų reikalų. K. X buvo griežtas absoliutizmo šalininkas. Apie jį pasakojama, kad jis esąs pareiškęs, jog maloniau mišką kirstų, kaip konstituciniu valdovu būtų. Pirmasis jo kabinetas, Villéle vadovaujamas, dėl smarkios parlamento ir krašto opozicijos atsistatydino 1827; po jo Prancūzijos politikai vadovavo nuosaikesnis Martignac'as, kuris nei valdovui, nei kraštui neįtiko. Krašte augo didelis nepasitenkinimas valdovo politika, o parlamente opozicinės grupės augo ir stiprėjo. Tada K. X atidavė politikos vairą J. A. Polignac'ui, kuris buvo priešingas chartai ir nenorėjo jai net prisiekti. 1830 K. X, Polignac'o patariamas, paleido parlamentą, sugriežtino cenzūrą ir vad. įsakais (ordonansais) mėgino pradėti kraštą valdyti; tai sukėlė Liepos revoliuciją ir K. X neteko karaliaus vainiko. Netekęs sosto, vėl išvyko į Angliją ir gyveno ten ligi mirties.

J. Lucas-Duberton, Le Comte d'Artois Charles X 1927; *P. de la Gorce,* La restauration: Charles X 1928. *P. Č.*

Rumunijos:

25. K. I (1839–1914) Rumunijos karalius. 1857–66 tarnavo Prūsijos gvardijoje karininku. 1866 Rumunija privertė savo valdovą kng. Cuzą abdikuoti ir jo vietoje išrinko Hohenzollerno – Sigmaringeno kng. savo valdovu, kuris vaidė K. I vardu. Norėdamas turėti didesnį politinį svorį, tuojau perorganizavo Rumunijos kariuomenę ir apginklavo ją prūsišku pavyzdžiu. Susirūpino krašto civilizaciniais, švietimo bei ekonominiais reikalais (pradėjo eksploatuoti naftą). 1877–78 dalyvavo rusų turkų kare ir padėjo rusams paimti Plevną. Berlyno taikos kongresas ne tik pripažino Rumuniją visai nepriklausoma valstybe, bet jai pridėjo ir teritorijos (Dobrudžą). 1881 K. I paskelbė Rumuniją karalija ir pats vainikavosi karaliaus vainiku. K. buvo vedęs kunigaikštytę Wied, kuri, Carmen Sylva slapyvardžiu, rašė romanus, skelbė folklorą.

Karolis I

P. Lindenberg, König Karl von Rumänien 1923; *D. Sturdza,* Charles I, roi de Roumanie 1900. *P.Č.*

26. K. II (1893–1953) Rumunijos karaliaus Ferdinando II sūnus. Dar būdamas sosto įpėdiniu, buvo vedęs nekarališkos giminės žmoną, bet 1921 persiskyręs vedė Graikijos kunigaikštytę Eleną. Begyvendamas Paryžiuje susidėjo su ponia Magda Lupescu. Dėl šios priežasties atsisakė Rumunijos sosto savo sūnaus Mykolo naudai. 1927 mirus karaliui Ferdinandui, Rumunijos sostą užėmė K. sūnus Mykolas. 1928 K. persiskyrė ir su Graikijos kunigaikštyte. 1930 grįžo į Rumuniją, pasiskelbė teisėtu Rumunijos karaliumi. Karališkuose rūmuose didelės įtakos turėjo ponia Lupescu, todėl K. II valdymas buvo gana nepopuliarus. Nepatenkintas parlamento opozicija, 1938 paleido parlamentą ir įsteigė diktatūrinį valdymą: paskelbė naują korporacinę konstituciją, kurią tariamu plebiscitu tauta patvirtino. Tarp fašistinės geležinės gvardijos ir karalių palaikančios grupės vyko žiauri kova dėl valdžios. 1940 K. II buvo priverstas bėgti į užsienį ir užleisti sostą savo sūnui Mykolui. K., gyvendamas Brazilijoje, vedė ponią Lupescu. *P. Č.*

Saksonijos-Coburgo-Gothos:

27. K. Edvardas (1884-1954) Saksonijos hercogas, valdęs 1910–18. Po Vokietijos revoliucijos, vad. Veimaro respublikos metu, dalyvavo nacionalistų sąjūdyje. 1932 palaikė Hitlerio kandidatūrą į prezidentus.

1933–45 Vokietijos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas.

Saksonijos-Veimaro:

28. K. Augustas (1757-1828) Saksonijos-Veimaro did. kng., Goethės draugas ir globėjas. Europos politikos reikaluose didesnį svorį turėjo dėl savo asmens privalumų negu valdomosios teritorijos dėlei. 1785 sudarė vad. kunigaikščių s-gą, kad galėtų atsispirti Austrijos Juozapo II sumanymams paglemžti pietų Vokietijos mažąsias kunigaikštijas. Drauge su Prūsija dalyvavo karuose prieš Napoleoną. Vienos kongrese pats atstovavo Saksonijos - Veimaro kunigaikštijai. Kongrese protestavo dėl egoistinės didžiųjų valstybių politikos, pastebėdamas, kad ten daugiau kalbama valdovų negu tautų reikalais. Pirmasis Vokietijos kunigaikščių 1816 paskelbęs konstituciją ir spaudos laisvę. K.A. buvo mokslo (Jenos univ.) ir meno globėjas. Jo sostinė pasidarė laisvės kovų židiniu. Čia veikė studentų organizacijos - buršenšaftai. Austrijos kancleris Metternichas K.A. pravardžiavo didžiuoju buršu.

Karolis Augustas

W. Andreas, Carl August 1953. *P.Č.*

Sardinijos:

29. K. Emanuelis I (1701–1773) Sardinijos karalius (1730–73). Karinio patyrimo įgijo dalyvaudamas karuose Lenkijoje bei vad. kare dėl Austrijos paveldėjimo. K.E. I šviečiamojo absoliutizmo atstovas. Rūpinosi krašto ūkiniu gyvenimu, gyventojų švietimu, stengėsi lengvinti baudžiavų sunkumus. Įvedė naują teisių kodeksą vad. Corpus Carolinum.

30. K. Emanuelis II (1751 – 1819), Sardinijos karalius (1796 – 1802). Viktoro Amadiejaus III sūnus. 1798 prancūzų okupacinė valdžia privertė K.E. II atsisakyti savo valdų, išskyrus Sardinijos salos. 1802 atsisakė ir Sardinijos karaliaus sosto savo brolio Viktoro Emanuelio naudai.

31. K. Feliksas (1765–1831), Sardinijos ir Piemonto karalius (1821–31). 1799–1821 laikotarpy buvo Sardinijos karaliaus vietininkas Sardinijos saloje. Griežtas reakcionierius ir ištikimas Metternicho idėjų sekėjas bei rėmėjas. Po Piemonto revoliucijos numalšinimo K.F. su Austrijos pagalba įsikaraliavo Sardinijoje.

32. K. Albertas (1798–1849) Sardinijos karalius (1831–49). Piemonto revoliucijos metu buvo prisiekęs liberalinei konstitucijai, nes jis tuo metu buvo regentu ligi atvykstant Karoliui Feliksui, betgi greit atsimetė nuo revoliucijos šalininkų ir pabėgo iš Turino. Palikęs valdovu, stengėsi susitaikinti su liberaliniu sąjūdžiu, tačiau neturėjo pakankamai gabumų, būdo tvirtumo, politinio įžvalgumo, kad galėtų vadovauti Italijos susivienijimo kovoms. Pats priešinosi Austrijos kišimuisi į Sardinijos vidaus reikalus, tačiau ne globojo, bet persekiojo tautinio sąjūdžio dalyvius. Italijos patriotai daugiau vilčių dėjo į K.A. vaidmenį apjungiant Italiją. Kilus 1848 revoliucijai, K.A. sudarė savo kraštui konstituciją ir paskelbė karą Austrijai. Sardinijos kariuomenė prie Custozzos ir Navaros buvo sumušta, ir K.A. atsisakė sosto savo sūnaus Viktoro Emanuelio naudai.

F. Salanta išsp. K.A. laiškus ir dienyną 1931.

R. del Castillo, Carlo Alberto 1938. *P.Č.*

Švedijos:

33. K. IX (1550–1611), jauniausias Švedijos karaliaus Gustavo Vazos sūnus, Sudermanlandijos kunigaikštis ir Švedijos karalius (1607–11). K. IX valdymas susijęs su aštrių politinių ir religinių vidaus kovų laikotarpiu Švedijos istorijoje. Būda-

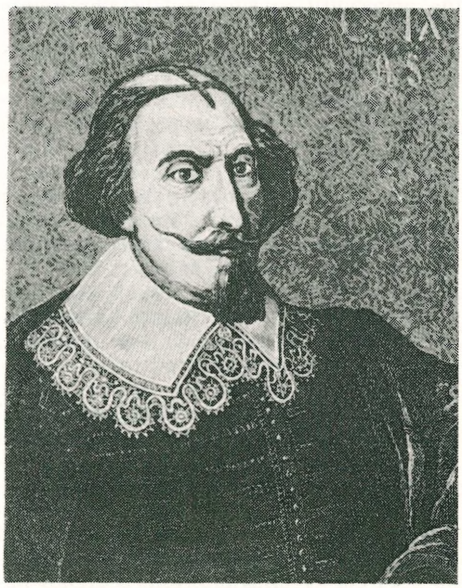

Karolis IX

mas karštas protestantizmo šalininkas, K. IX, remdamasis smulkesniąja bajorija ir valstiečiais, bandė sustabdyti katalikybės įtaką Švedijoje, kuri veržėsi iš Jono III (žr.) sūnaus, Lenkijos ir Lietuvos karaliaus Zigmanto III (žr.), dvaro ir kurią smarkiai rėmė Romos kurija, Habsburgai ir kai kurie švedų didikai. Mirus Jonui III (1592), formaliai Švedijos sosto įpėdiniu pasidarė jo sūnus Zigmantas, kuris tačiau 1587 jau buvo išrinktas Lietuvos-Lenkijos karaliumi. Palaikomas parlamento (Riksdag), K. IX sugriovė Zigmanto III planus įsigalėti Švedijoje ir personaline unija sujungti Švediją su Lietuvos-Lenkijos respublika. 1593 Upsalos seimas, remiamas K. IX, priėmė nutarimą, kad protestantizmas pasiliktų oficiali Švedijos religija. Nors 1594 Zigmantas III ir buvo vainikuotas Švedijos karaliumi, bet faktiškai valdžia vis labiau perėjo į Sudermanlandijos kunigaikščio Karolio rankas. 1598 Zigmantas III, sugraibstęs iš visur samdinių kariuomenę, surengė ekspediciją į Švediją, bet ties Stangebro miestu K. visiškai sumuštas ir pats pakliuvo į nelaisvę. 1600 parlamentas Linkoepinge panaikino Zigmanto III teises į Švedijos sostą, o K. IX žiauriai atsikeršijo visiems Zigmanto III šalininkams (Linkoepingo kraujo pirtis). Bet ir po to K. IX nesiskubino vainikuotis karaliumi, laukdamas, kad parlamentas pripažintų jo sūnaus Gustavo Adolfo įpėdinystę. 1604 tai ir buvo padaryta, o 1607 K. IX buvo vainikuotas Švedijos karaliumi. Ginčai su Zigmantu III įtraukė K. IX į karą su Lietuva-Lenkija dėl Livonijos, kuris nusitęsė ir po K. IX mirties (1600–22). Iš pradžios šis karas K. IX nesisekė. Gabių karo vadų vadovaujama (lenkų Zamoiskis, lietuvių K. Radvila ir ypač K. Chodkevičius) jungtinė lietuvių-lenkų kariuomenė kelis kartus sumušė gausesnes K. IX karo pajėgas. Ypač plačiai po visą Europą nuskambėjo K. Chodkevičiaus pergalė ties Salaspiliu-Kircholmu 1605. Tik kilus Lietuvoje K. Radvilos, Lenkijoje Zebrzydovskio maištams tos pergalės negalėjo būti pilnai išnaudotos, ir lietuviai su lenkais galutinai neįsigalėjo dabartinės Estijos ir Latvijos teritorijose. Į K. IX viešpatavimo pabaigą, pasinaudoję Maskvos sąmyšių laikotarpiu (smutnoje vremia), švedai buvo sumanę įsigalėti Europos šiaurėje. To plano autorius buvo prancūzų kilmės gen. Jokūbas de La Gardie. Bet čia Švedijos interesai iš vienos pusės susidūrė su Lietuvos-Lenkijos, iš antros — su Danijos interesais, kuri buvo įsitvirtinusi Laplandijoje. 1610 danai paskelbė karą Švedijai ir užėmė Kalmarą. 1611 K. IX mirė, sostą palikdamas genialiam savo sūnui Gustavui Adolfui, kuris iškėlė Švediją į pirmaeilių Europos valstybių tarpą ir kuris Baltijos jūrą bent laikinai pavertė švedų jūra (mare suevicum). K. IX priklauso garbė už Gotenburgo uosto pastatymą ir už Švedijos pramonės iškėlimą.

Palme, Sverige och Danmark 1596–1611, 1942; *Almquist,* Sverige och Ryssland 1595–1611, 1905; *Toijer,* Sverige och Sigismund 1930; *Tyszkowski,* Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w r. 1598, 1927; *A. Śliwiński,* J. Chodkiewicz 1922.
V.Trp.

34. K. X Gustavas (1622–1660), Švedijos karalius 1654–60. Karaliumi tapo Kristinai atsisakius nuo sosto. Jis troško palenkti savo valdžion šiaurinę ir šiaurės rytinę Europą. 1655–60 kovojo su Lenkija, 1657–59 su Danija ir 1656–58 su Rusija. Sudarant Kėdainių sutartį (žr.), K. buvo paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Vidaus politikoje K. rėmėsi smulkiąja bajorija ir miestelėnais.

35. K. XI (1655–1697), švedų karalius 1660–97, Karolio X Gustavo sūnus. K. esant mažamečiui, kraštą valdė regentai. Jie sudarė taiką su visais kaimynais, su kuriais kovojo K. X Gustavas: 1660 sudaryta taika su Lenkija (ta sutartimi Livonija atiteko Švedijai ir Lenkijos karalius atsisakė pretenzijų į Švedijos sostą), 1661 su Rusija ir kt. 1672 K. pradėjo pats valdyti. Laikėsi sąjungos su Prancūzija, 1675–79 kovojo su Danija ir 1675 su Brandenburgu. Viduje redukavo didikų žemes savo naudai ir įvedė absoliutinę monarchiją.

36. K. XII (1682–1718), Švedijos karalius, Karolio XI ir Jadvygos Eleonoros, Holšteino kunigaikštytės sūnus. Tėvui mirus, motina liko regente su 5 senatorių taryba, bet po pusmečio K. XII, 15 su puse metų, 1697 XII 12 vainikuotas. Diduomenė tikėjosi, kad jaunasis karalius atšauks jo tėvo įvykdytą dvarų redukciją. Bet to nesulaukė, jaunam karaliui įbridus į karų aistras jau po trejų metų. Tuos 3 metus praleido iškylaudamas, grūdindamasis gamtoje ir skaitydamas Quinto Curtiaus aprašytus Aleksandro D. žygius. Laisvai skaitė vokiškai, prancūziškai ir lotyniškai. Išskyrus karūnacijos iškilmes, visą laiką dėvėjo melsvą kario milinę be jokių puošmenų, nemėgo prabangos, negėrė net vyno ir nerūkė, liko nevedęs ir savo artumoje moterų neturėjo. Visa jo aistra buvo karas. Tėvas buvo palikęs jam stiprią valstybę su gerai ginkluota ir apmokyta ka-

riuomene, nemažu laivynu, taika ir aplink Baltiją užimtomis žemėmis — Suomija, Karelija, Ingrija, Estija, didele dalimi Latvijos, Pamariu, Vismaru, Bremeno ir Verdeno sritim.

K. XII pradėjo ir baigė kariauti su Danija. Danijos Fridrichui IV užpuolus Holšteino kng. Gottrupą, vedusį vyresniąją K. XII seserį, šis šaukėsi pagalbos. Išvykęs 1700 V 8 svainiui padėti, K. XII daugiau gyvas į Stockholmą nebegrįžo. Atvykęs prie Kopenhagos su 43 laivais, padedamas Pamario ir Lüneburgo kunigaikščio kariuomenės, privertė Daniją nusileisti ir 1700 VIII 18 pasirašyti Travendahlio taiką. K. XII tuojau atsigręžė prieš jos sąjungininkus: Rusijos Petrą I ir Lietuvos-Lenkijos karalių Augustą II. Jiedu buvo nusistatę atimti iš švedijos Livoniją su Ryga, Talinu ir Narva. Petras I buvo paėmęs Narvą, Augusto II gen. Steinau su saksų kariuomene siekė Rygą. Lietuvoje Augusto II žygį palaikė didikai Sapiegos, kurių dvarus Žemaičiuose nuo lietuvių bajorijos gynė saksų kariuomenė, skirta Livonijos karui. K. XII, išsikėlęs Pernavoje, 1700 XI 30 privertė Narvą kapituliuoti; 18.000 rusų karių suklojo jam po kojomis savo vėliavas ir ginklus; iš viso rusų kariuomenės būta arti 40.000, švedų—10.500. Tuo Narvos mūšiu prasidėjo Didysis šiaurės karas, trukęs iki 1721 Nystadto taikos.

Pražiemojęs Estijoje, 1701 pavasarį Spilvės laukuose prie Rygos sumušė Augusto II saksų kariuomenę. Kuršą ir Lietuvą užėmė 1701 vasarą, praeidamas pro Kauną, Vilnių ir Gardiną. Vilniuje su švedų atrama paliko laikytis Kazimieras Sapiega. Pasiekęs Lenkijos, K. XII Klisavos kautynėse 1702 VII 2 sumušė Augusto II kariuomenę, ir šis jau nebeįstengė spirtis. Lenkijos kardinolas primas Radzejewskis buvo priverstas sušaukti elekcinį seimą 1704: Augustas II atsistatydino, karalium buvo išrinktas Poznanės vaivada Stanislovas Lesčinskis. Augustas II dar bandė priešintis, bet buvo išstumtas į Saksoniją, kur K. XII nužygiavo su savo kariuomene ir jį privertė nuo sosto atsisakyti. Alt-Randstadte prie Leipcigo 1706 IX 24 pasirašyta taika, kuria K. XII neužsirašė jokių žemių, tik Saksonijai uždėjo didelę kontribuciją. Tai buvo jo laimėjimų ir garbės viršūnė. Garsas nuėjo per visą Europą. Leipcigas 1706–07 pasidarė gyvas diplomatijos centras. Anglija ir Olandija gąsčiojo, kad K. XII neatsisuktų prieš jas ir nesusidėtų su Prancūzija, su kuria tos dvi valstybės kovojo dėl Ispanijos (1701–14). Liudvikas XIV to siekdamas ir siuntė į Leipcigą savo pasiuntinį Jean Victor de Besenvalį (jis paskui buvo pasiuntiniu ir Lenkijai), bet K. XII jį labai šaltai priėmė. Jo žvilgsnis buvo nukreiptas į Rusiją. Petras I buvo atsiėmęs Narvą. netoli jos, prie Nevos krantų, statė Petrapilį, Lietuvoje rusų kariuomenė buvo pasiekusi Vilnių.

Iš Saksonijos 1707 IX 1 K. XII išvyko su 43.000 karių. Suomijos pasienyje švedų buvo sutelkta 15.000, Livonijoje gen. Levenhauptas turėjo 12.000. K. XII siekinys buvo Maskva. 1708 IX 1 praėjo pro Gardiną, užėmė Mogiliavą ir IX 22 ties Smolensku sumušė rusus. Petras I siūlė taikytis, bet K. XII atsakė: ‚Aš derėsiuos tik Maskvoje'. Maskvos laimei K. XII nulinko į Ukrainą dėl žiemos ir dėl pasiūlytos sukilusio kazokų etmono Mazepos talkos. Gen. Levenhaupto kariuomenė, kuri ėjo pro Lietuvą siautėdama, rusų buvo atskirta ir išblaškyta, o Ukrainoje K. XII terado 4000 kazokų, užuot žadėtų 40.000. Poltavos mūšyje 1708 VII švedai buvo nugalėti, 16.000 karių pateko belaisvėn. K. XII sužeistas 1709 VII 13 pasiekė Moldaviją kitoje pusėje Dniestro. Jis atsirado turkų sultono Achmeto III valdomoje žemėje, kur išbuvo 5 metus (1709–14).

Turkų priglaustas ir įsikūręs Benderuose prie Dniestro, K. XII stengėsi Turkiją palenkti karui su Rusiją. Pradžioje tai jam sekėsi. Abi šalys ruošėsi kovai, ir 1711 VII jų kariuomenės susitiko prie Pruto. Petras I su savo kariuomene buvo apsuptas penkis kartus stipresnių turkų pajėgų, tačiau jį išgelbėjo žmona Kotryna, prisigerinusi viziriui Baltadąjui ir gavusi taiką. K. XII ir dabar nepametė vilties, tačiau 3 metus dar siekęs turkų-rusų konflikto buvo jėga su savo palydovais atgabentas iš Varnicos į Adrianopolį ir paprašytas išvykti (1714 IX 20). Per Vengriją, Austriją ir Vokietiją 1714 XI 21 pasiekė Štralzundą švedų valdomame Pamaryje.

Čia jį apsupo danų, saksų. prūsų ir rusų kariuomenė. Miestas 1715 XII 23 turėjo kapituliuoti, K. XII išplaukė į Lundą, bet Stockholmo nesiekė, o pradėjo karą su Danija Norvegijoje, kurią tada danai valdė. Tik dabar K. XII grįžo prie minties stoti Prancūzijos pusėje ir pulti Angliją. Ją norėjo pasiekti pro Norvegiją, bet 1718 XI 30, tikrindamas Fridriksteno pilies sustiprinimus, buvo peršautas per galvą. Palaikai parvežti Stockholman.

Po K. XII švedijos sostą užėmė jo sesuo

Ulrika Eleonora (1718–20), kurią jis labai mylėjo. Švediją K. XII paliko varge: apie 100.000 žuvusių, 18.000 belaisvių Sibire, sugriauta prekyba, iščiulptas namie ūkis. Didysis šiaurės karas dar truko 2 metus, ir kai jis baigėsi (1721), baigėsi ir švedų didieji karai bei jų pastangos tapti Baltijos jūros galybe.

Lietuvai K. XII karai atnešė badą ir marą (1709–11) — vieną iš didžiausių smūgių praeityje, ypač M. Lietuvai. Ėmė stiprėti rusų kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus, prasidėjęs vadinamuoju ‚Nebyliu seimu' (1717).

Nordberg, Histoire de Charles XII 1748; *Alderfeld*, Histoire militaire de Charles XII 1740; *W. Konopczyński*, Polka a Szwecja 1924; *I. Andersson*, Sveriges Historia 1944; Sveriges Historia genom tiderna I-V 1947; *H. Vollotton*, Sept souverains de Suède 1950; *A. Šapoka*, Lietuvos istorija 1950. *S.Suž.*

37. K. XIV (1763–1844), Švedijos karalius (1818–1844), kurio dinastija išsilaikė soste ligi šių dienų. Kaip prancūzų gen. ir maršalas Bernadotte (žr.) pasižymėjo Napoleono karuose ir administracijoj (Hamburgo gubernatorius) ir gavo Ponte Corvo princo titulą. Švedijos padėtis didžiojo karo tarp Napoleono ir Anglijos metu buvo labai sunki. Pirmasis norėjo, kad Švedija prisidėtų prie kontinentinės blokados, tačiau Švedijos karalius Gustavas IV Adolfas, tiesiog liguistai neapkęsdamas Napoleono, nenorėjo apie tai nei girdėti. Tuo pasinaudodama Rusija, kuri po 1807 Tilžės sutarties (žr.) pasidarė Prancūzijos sąjungininkė, puolė Švedijos valdomą Suomiją ir ją užėmė. Rusijos užsienio reikalų ministras Rumiancevas apibūdino Švediją, kaip nepagydomą ligonį, kuriam, esą, reikia tik leisti pačiam numirti. Gelbėdami kritišką padėtį kai kurie švedų vadai nuvertė Gustavą Adolfą nuo sosto ir pasodino bevaikį Karolį XIII. Iškilo sosto įpėdinio klausimas. Iš pradžios buvo pasisakyta už kng. Karolį Augustą, bet šiam staiga mirus 1810 VIII 21 Oerebro seimas beveik vienbalsiai išsirinko sosto įpėdiniu Bernadotte, tuo tikėdamiesi pagerinti santykius su Napoleonu ir eventualiai atgauti Suomiją. Napoleonas kurį laiką svajojo, kad Švedija, kaip jo satelitas, galėtų sukurti didelę Šiaurės imperiją su sostine Petrapilyje.

Karolis XIV

Tačiau švedai šiuo metu pasuko savo politiką visiškai priešinga kryptimi. būtent, už taiką su Rusija ir Anglija, nuo kurios priklausė Švedijos, kaip tranzitinės valstybės, prekybos reikalai ir kurios laivynas tuo metu šeimininkavo Baltijos jūroje. Bernadotte, dabar kaip sosto įpėdinis Karolis Jonas, kuris ir anksčiau daug kartų buvo susikirtęs su Napoleonu, atvykęs į Švediją greitai persiorientavo į naują Švedijos politikos liniją ir pasidarė vienas iš didžiosios koalicijos prieš Napoleoną organizatorių. Be to, tuo keliu eidami švedai tikėjosi paveržti iš Napoleono sąjungininkės Danijos Norvegiją. Pagaliau kai 1812 pradžioje Napoleonas okupavo Švedijai priklausantį Pamarį, Švedija atvirai perėjo į jo priešų stovyklą ir dalyvavo 1812–14 karuose prieš Prancūziją. Tarp kita ko garsusis Leipcigo tautų mūšis buvo Bernadotte strategijos vaisius. 1814 Kielyje sudaryta taika tarp Švedijos ir Danijos, pagal kurią Norvegija atiteko Švedijai. Visas K. XIV tolimesnis valdymo laikotarpis pasižymėjo pažangiu konservatizmu vidaus politikoje ir taikos bei neutralumo politika su užsieniu. Panašios politikos Švedija laikosi ir ligi šios dienos.

D. P. Barton, The Amazing Career of Bernadotte 1929; *Söderhjelm*, Carl Johan 1939; *T. Höjer*, Carl XIV Johan, 2 tt. 1939–43. *V.Trp.*

Vengrijos:

38. K. I Robertas (1288–1342), Vengrijos karalius (1308–42), pirmas iš Neapolio Anjou giminės, išrinktas pasibaigus vietinei Arpadų dinastijai. Jis pirmas ėmė kurti naujovišką Vengriją, kai sutramdęs ir palenkęs didžiuosius feodalus, perorganizavo ekonominę, administracinę ir karinę būklę. Jis davė pradžią visai eilei miestų ir, skatindamas pramonę bei prekybą, padarė miestelėnus svarbiu pajamų šaltiniu. K.R. pertvarkė muitus, ypač pasienio, ir skatino kalnų pramonę, ypač aukso, kurio gausumu Vengrija pirmavo. Nauja mokesčių sistema jis stengėsi atsipalaiduoti iš dalies nuo didikų ir savas pajamas grįsti karališkais domenais ir pramonės bei prekybos įplaukomis. Svarbus pajamų šaltinis buvo tiesioginiai mokesčiai, kuriuos turėjo mokėti nuosavybių turėtojai miestuose ir kaimuose.

Jo pradėta kariuomenės organizacija gavo banderijos vardą, kilusį iš karinės vėliavos (bandera) pavadinimo. Banderijos, t.y. kariniai vienetai, buvo privatinės, didžiųjų feodalų sudarytos ir karališkosios. Šios paskutinės, drauge su karaliui tiesiog

priklausančiais prašalaičių (saksų ir kumanų) daliniais, vyravo ir tuo būdu karinė jėga buvo karaliaus rankose. K.R. padarė Vengriją stipriausia pajėga vidurinėje Europoje iki turkų užplūdimo (XVI a.).

J.J.

Vokietijos:

39. K. I Didysis (742–814), frankų karalius, pirmas atkurtos vakarinės Romos imperijos imperatorius, didžiausias viduramžių valdovas. Jis paveldėjo valdžią iš tėvo Pipino Trumpojo (žr.), kuriam dar gyvam esant dalyvavo politiniame gyvenime. Iš pradžių turėjo dalytis valdžia su broliu Karlomanu, gavęs pagal tėvo paskyrimą tik dalį Frankonijos. Netrukus dėl reikalo mažinti sukilusią Akvitaniją ėmė kivirčytis su Karlomanu ir tik pastarojo mirtis (771) išgelbėjo kraštą nuo pilietinio karo. K.D. be atodairos pasisavino jo žemes, priversdamas mirusiojo našlę su dviem sūnumis trauktis svetur. Tuo būdu K.D. tapo valdovas didelės valstybės, kurios rytinės sienos siekė Čekijos ir Bavarijos.

Pirmas reikšmingas K.D. žygis buvo įsikišimas į Italijos reikalus. Čia jį, kaip ir kadaise jo tėvą Pipiną, pakvietė popiežius, kuriam grėsė langobardų karalius, užėmęs kelias bažnytinės valstybės vietoves. Gal būti, paveiktas dar langobardų karaliaus Desiderijaus, bandžiusio prikalbinti popiežių vainikuoti karaliais mirusio Karlomano vaikus, radusius prieglobą jo dvare, paskatino K.D. traukti į Italiją. Nukariavęs kelias Lombardijos vietoves, apgulė sostinę Paviją ir ją po 6 mėn. paėmė. Čia jis vainikavosi tradicine geležine langobardų karaliaus karūna ir paskutinį šio krašto valdovą paėmė į nelaisvę. Tuo būdu K. D. prijungė š. ir vidurio Italiją prie Frankonijos ir tapo karalium dviejų karalijų, kaip rodo jo titulas (rex Francorum et Langobardorum).

Su langobardų valstybės sunaikinimu, atseit josios sujungimu su Frankonija kad ir asmenine unija, K.D. padėjo pirmuosius pagrindus savo būsimai imperijai. Ją užbaigė, kai prisijungė saksus ir bavarus ir tuo būdu išplėtė jos ribas iki Elbės ir vidurio Dunojaus.

Saksai, ilgiausiai pagonimis išsilaikiusi germaniška giminė, gyveno plačiuose dabartinės Vokietijos kraštuose, maždaug tarp žemutinio ir vidurinio Reino ir Elbės. Ji buvo didžiausia kliūtis frankų valstybės ir krikščionybės ekspansijai ir kartu nuolatinė grėsmė tiek vienai, tiek kitai. Ilgi (772–804) ir dramatiški karai, nepaprastai žiauriai vesti tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės, ne kartą rodėsi baigti K.D. laimėjimu, kol saksų reakcija vėl juos atgaivindavo. Vienas garsiausių saksų prieš-puolių buvo 782, kada jie, jau, rodos, nukariauti, staiga užpuolė per jų žemę prieš Paelbio slavus traukiančią frankų kariuomenę ir ją sunaikino. Saksų išsišokimas žiauriai atkeršytas: 4500 vadovaujančių sukilėlių nukirsdinta Verdeno mieste. Dėl šios egzekucijos K.D. kai kurių šių dienų vokiečių istorikų vadinamas saksų skerdiku. Bet anų laikų akimis žiūrint ir turint prieš akis paskutinio karo žiaurumus, — K.D. mostas neturėtų rodytis koks kraštutinumas. Mirties išvengė sukilėlių vadas (nuo 777) Vidukindas, kuris dar 3 metus vadovavo sukilimui, kol pagaliau K. D. parblokštas nusileido ir krikštijosi (785). Saksai vėl rodėsi nukariauti. Įvesta frankų administracija, padalijant kraštą grafijomis. Krikščionybė skiepyta administracinėmis priemonėmis, verčiant žmones krikš-

A. Dürer Karolis Didysis

tytis ir visiškai paklusti dvasininkų. Kraštui krikščioninti ir jam palenkti frankų valstybei derėjo, tur būti, 785 išleistas kapituliaras — Capitula de partibus Saxoniae, kur krikštas ir bažnytinių įsakymų vykdymas skelbiama priverstinė pareiga ir jos nevykdymas — mirties bausmė. Aplamai, mirtis yra kiekvieno straipsnio baigiamasis žodis ir todėl sakoma, jog visas kapituliaras krauju rašytas.

Per jėgą nuraminti ir imti krikštyti saksai paskutinį kartą sukilo 793, kada vėl užpuolė per jų kraštą prieš avarus trauk-

Karolio D. kapas Aacheno katedroje (XII a.)

kiančią frankų kariuomenę, ėmė deginti bažnyčias, žudyti dvasininkus. vyti lauk frankų administratorius. Malšindamas sukilimą K.D. dabar griebėsi naujos priemonės: masinės saksų deportacijos į frankų žemes. Pasak K.D. biografo Einhardo, vien 804 deportuota 10.000 asmenų. Tai paskutinis K.D. aktas kovoj su saksais, kurių nepriklausomybei dabar padarytas galas ir jų kraštas virto sudėtine didžiosios Frankonijos dalimi.

Kurdamas vieningą krikščionišką imperiją, K.D. negalėjo aplenkti nepajungtos Bavarijos, kuri priklausė Frankonijos jau tėvo metu, bet dabar buvo atsipalaidavusi. Krašto valdovas Tasilijonas, pirma priverstas atlikti K.D. feodalinę priesaiką, ir ją vėliau sulaužęs, uždarytas vienuolyne, o valstybė paversta Frankonijos dalimi. Iš pajungtos Bavarijos prie K.D. įpėdinių kilo rytinė Frankonija — vėlyvesnė Vokietija.

Su Saksonijos ir Bavarijos pajungimu K.D. betarpiškai susidūrė su slavais ir, matyti, šiems tiek įspūdingas buvo, kad jo vardas jiems pasidarė bendriniu aukščiausio valdovo pavadinimu (žr. Karalius). Padunojaus slavų krikščioninimui ir kultūrinimui K.D. praskynė kelią, kai sugriovė čia Panonijoj nuo VI a. įsikūrusią Bavarų valstybę (795) ir Bavarijos bažnyčiai atverė plačius misijų laukus. Jei slavų kraštai ir nebuvo inkorporuoti į frankų imperiją, tai bent atsidūrė jos įtakoj; o kai kurie jų, pvz., čekai, net paversti duoklininkais.

Jei prie šių K.D. nukariavimų pridursime dar š.r. Pirenėjų pusiasalio užėmimą, — išgarsintą Rolando giesmės (žr.), — ir Ispanijos markos įsteigimą, galima sakyti K.D. tapus valdovu viso V. Europos žemyno su abiejų pusiasalių dalimis. Tad jo valstybė buvo platesnės apimties nei vakarinė Romos imperija ir aprėpė, be romaniškų, dar germaniškas ir kiek slaviškas gimines. Dėl to K.D. laikytinas tikru vakarinės krikščioniškos bendruomenės, tos Respublica Christiana pradininku.

Formaliai vakarinė imperija atstatyta, kai K.D. 800 per Kalėdas pop. Leono III buvo vainikuotas imperatorium. K.D., kuris jau su pirmu atsilankymu į Romą (774) gavo miesto patricijaus (atseit globėjo) titulą, šiuo kartu ir nuvyko ten popiežiaus pakviestas jo priešų tramdyti. Be abejo, iš popiežiaus, arba geriau, iš Bažnyčios, išėjo mintis vainikuoti K.D. imperatorium ir tuo papildyti visuotinę Bažnyčią visuotine imperija, kaip buvo pirmaisiais amžiais. K.D. vainikavimasis reiškė pirmų amžių krikščioniškos imperijos atkūrimą, apeinant Bizantijos imperiją, kuri tuo metu buvo valdoma uzurpatorės Irenos (žr.) ir kuriai, kaip moteriai, negalėjo būti pripažintas imp. titulas. Be to, santykiai tarp Romos ir Bizantijos buvo įsitempę dėl ikonoklastų (žr.) erezijos. Dėl to vakarai ir susikūrė savo ‚visuotinę' imperiją, atitikusią vėliau taip pat nuo Bizantijos atsiskyrusią jų bažnyčią.

K.D. imperija buvo daugiau moralinis idealas; tikrumoj jis paliko frankų ir langabardų karalius. Jo didžiosios karalijos santvarka matyti iš paliktų įstatymų, kapituliarais vadinamų. Iš jų aiškėja, kad pagrindinis vienetas buvo grafija, skiriamo grafo valdoma. Kelių, ypač pasienio, grafijų viršininkai kariuomenės reikalams vadinti kunigaikščiais ar markgrafais. Jie galėjo būti iš grafų tarpo ir turėjo ginti jiems pavestą sritį nuo priešų. Ypatingi, tik K.D. metu težinomi pareigūnai, buvo ‚viešpaties pasiuntiniai' (missi dominici), atseit iš karaliaus dvaro į tam tikras sritis (missatica) siunčiami administraciniai revizoriai.

Centro valdžią (palatium) sudarė 6 pareigūnai su vyriausiu arkikapelionu priešaky. Šis buvo dvasininkas, karaliaus koplyčios šeimininkas ir ėjo drauge kanclerio pareigas.

K.D. imperija nebuvo centralizuotas vienetas. Dėl vyraujančios agrarinės ekonomijos ir dėl sunkių susisiekimo kelių, kiekviena grafija buvo daugiau ar mažiau savaiminga. Turint galvoj ekonominį ir socialinį gyvenimą, pagrindiniu vienetu galima laikyti dvarą (villa), kur didikas su sau priklausomais iš dalies savaimingai tvarkėsi. Pats karalius ir buvo vienas iš didžiųjų dvarininkų ir valdė karaliją važinėdamas po savo dvarus. Tik gyvenimo gale apsistojo Aachene, kur mirė ir palaidotas. Jo sudarytoji imperija netrukus skilo, tačiau išliko gyva jo sukurtoji vakarietiška bendruomenė. Čia ir glūdi K.D. neprilygstamas nuopelnas.

G. Th. Baker, Charlemagne 1932; *A. Kleinclausz*, Charlemagne 1938; *J. Calmette*, Charlemagne, sa vie et son oeuvre 1945; *R. Winston*, Charlemagne: From Hammer to the Cross 1954. *J.J.*

40. K. II Plikasis (823–877). Liudviko Pamaldžiojo jauniausias sūnus, Romos

Karolis II Plikasis (iš Codex Aureus rankraščio)

imperatorius ir dalies v. Frankonijos karalius (840–877), gavęs karaliją po tėvo mirties ir ją galutinai pasitvirtinęs Verdeno taikoj (843). Jo valdymas — imperijos galutinio pakrikimo metas, kada saracėnai puldinėjo ją iš visų pusių, neaplenkdami nė pačios Romos. Be to, brolių tarpusavio kivirčai ir žemvaldžių kėslai ardė ją. Imperijos feodalėjimo procesas aiškiai reiškėsi, kaip rodo K.P. išleistas vad. Kiersy kapituliaras (877), kuriuo jis, prieš išsirengdamas į Italiją, įsakė savo paliktam vietininkui sūnui palikti su juo žygiuojančių grafų sūnums jų valdytus feodus, jei tėvai žygy mirtų. Tai ankstyviausias feodų paveldėjimo liudijimas, rodąs gimstantį feodalizmą. Po broliavaikio Liudviko II mirties K.P. gavo iš pop. imperatoriaus karūną ir Italijos karaliją (875).

41. K. III Storasis (839–888), rytinės Frankonijos Italijos ir vakarinės Frankonijos (Prancūzijos) karalius ir Romos imperatorius (877–887). Sūnus Liudviko Vokiečio, gavęs iš tėvo pradžioj Alemaniją (861), o po brolių mirties paveldėjo Italiją ir Vokietiją. Tuo tarpu įsigijo iš pop. imperatoriaus karūną (881) ir pagaliau Prancūzijos didikų išrinktas jų krašto valdovu (885). Tuo būdu jis atstatė Karolio D. imperiją ir buvo paskutinis Karolingų imperatorius. Sunkiausias jam tekęs uždavinys — kovoti su į Prancūziją besiveržiančiais normanais, bandžiusiais kartą užgrobti net patį Paryžių. Tik didelėmis duoklėmis jis tegalėdavo dažniausiai nuo jų atsipirkti. Pagaliau jis įsipyko didikams, ir šie jį Frankfurto seime pašalino.

J. J.

42. K. IV (1316–1378), Romos imperatorius (1355–78) ir Čekijos karalius (1346–78), sūnus Jono Liuksemburgiečio (žr.).

Karolis IV

K., gimęs Prahoje, bet 7 metų nuvežtas Prancūzų karaliaus dvaran, gavo prancūzišką išauklėjimą, tur būt, ne be ryšio su Sorbonos universitetu. Čia suartėjo su mokslo žmonėmis ir pats tapo itin išsimokslinusiu valdovu, mokslo mėgėju ir dideliu šv. Rašto mokovu. Jis buvo vienas iš nedaugelio imperatorių, ėmusių rašyti; jis paliko, tarpe kitų raštų, vertingą autobiografiją (iki 1346).

1330 K. grįžo pas tėvą ir dalyvavo jo klajokliškuose žygiuose, ypač Italijoj. Vėliau (1333) Moravijos markgrafo titulu gavo valdyti Čekiją tėvo vietoj. Nuo šiol Čekiją pasirinko savo centrine buveine ir tokia ją laikė tapęs karaliumi ir imperatoriumi. Jo pirmas rūpestis buvo vietoj smukusios Prahos pasistatyti sau tinkamą sostinę. Tad prie Moldavos upės, ant kalvos, jis įkūrė naują miestą (Hradčany), kur pirmiausia pasistatydino pilį ir šv. Vito, kurio palaikus parsivežė iš Italijos, katedrą. Naujuosius gyventojus, ypač žydus, apdovanojo privilegijomis ir jų bei miesto gerovei steigė prekyvietes. Naujai pastatytą miestą sujungė su senamiesčiu didingu akmeniniu tiltu, kuris, jo vardu vadinamas, yra seniausias Europoj. K. ištraukė Čekiją iš chaoso, palenkdamas feodalus karališkajai valdžiai, atgaudamas daugybę jiems tekusių karališkų pilių bei miestų ir eile įstatymų pagrįsdamas monarcho valdžios pirmenybę. Savo garsiu teisynu, Majestas Carolina, K. bandė kurti naujovišką monarchinę santvarką, tačiau, didikams, įsikibusiems į vietinius teisinius papročius, pasipriešinus, jis negalėjo būti įgyvendintas. K. žymiai pakėlė Čekijos ūkį, išugdydamas naujas ūkio šakas, pvz. vyno, alaus ir kalnų pramonę. Nuo jo laikų didelės svarbos įgijo Kuttenbergo sidabro kasyklos. Aplamai, K. IV pertvarkyta Čekija pasidarė turtingiausiu kraštu Europoj.

K. atstatytą Prahą pavertė kultūriniu imperijos centru, kai 1348 įkūrė joje, Sorbonos pavyzdžiu, universitetą, seniausią šioj imperijos dalyje. Būdamas pats mokslo mėgėjas, K. kėlė švietimą Čekijoj, skatindamas autorius čekus kurti gimtąja kalba literatūros, istorijos ir šiaip mokslo kūrinius. K. puoselėjo humanizmą Čekijoj ir artimai bendravo su Petrarka. Aplamai, K. laikomas didžiausiu Čekijos valdovu ir jo amžius — auksiniu tautos istorijoj.

K. pavertė Čekiją imperijos centru, kai įsigijo imp. poaukštį ir pasidarė valdovu Vokietijos ir (bent iš vardo) Italijos. Dalies vokiečių kunigaikščių išrinktas ir vainikuotas ‚Romos imperatorium' (1340) jis pradžioj turėjo rungtis su Liudviku Bavariečiu, turėjusiu imp. titulą, ir šiam mirus (1347), — su kitais pretendentais, kuriuos palenkė daugiausia diplomatinėmis priemonėmis. K. pasiekė imperatoriaus karūną ypač remiamas popiežių, kuriems jis mokėjo prisiderinti, ir todėl gavo kunigų imperatoriaus vardą. Popiežiaus vietininkas vainikavo jį Romoj (1355) po to, kai

jis gavo Italijos karaliaus vaíniką Milane. Tačiau jis nė nebandė kištis į Italijos miestų-respublikų reikalus ir tenkinosi gavęs iš jų, jo valdžios pripažinimo ženklu, pinigines duokles.

Vėl grįžęs į Vokietiją, paskelbė Nürnbergo reichstage (1356) Aukso bulę, savo rūšies imperijos konstituciją. Jos didelės, 31 straipsnio, apimties tekste, kur kalbama apie įvairius įsigyvenusios feodalinės teisės papročius, pagrindinis dalykas yra nustatyti imperatoriaus rinkikų (elektorių) teises ir pareigas ir tuo patikrinti tvarkingą ir teisėtą jo išrinkimą. Pagal jau seniai įsigalėjusį paprotį elektoriai yra 7 kunigaikščiai (3 bažnytiniai ir 4 pasauliniai); pasaulinių sritys neturi būti

Karolio IV antspaudas

dalomos ir paveldimos vyresniškumo tvarka. Elektoriai, kurie yra drauge ir aukšti imperatoriaus rūmų pareigūnai, apdovanojami plačiomis privilegijomis, paverčiant juos beveik savarankiškais valdovais. Aukso bulė — imperijos susiskaldymo liudininkas. K. siekė jąja, nekeisdamas įsigyvenusios padėties, palaikyti ateity taiką bent imperatoriaus valdžios pastovumu ir jos tvarkingu perdavimu.

Pripažindamas susiskaidžiusios imperijos daugiau ar mažiau savaimingus vienetus, K. tenkinosi jų bent formaline ištikimybe ir jų mokamomis duoklėmis. Jo metu itin reikšmingos pasidarė miestų konfederacijos, pirmoj eilėj Hanzos (žr.), siekusios savomis priemonėmis taikos ir prekybinės laisvės. K. kartą (1370) pats nuvyko į Hanzos sostinę Liubeką ir pripažino jos laisves. Tolimas imperijos narys buvo ir Vokiečių Ordinas, kurį K., dar markgrafu būdamas, du kartus aplankė, ketindamas dalyvauti jo kryžiaus žygy prieš lietuvius. Imperatorium tapęs jis ir turėjo progos susidurti su pagoniška Lietuva, kai, Lenkijos karaliui Kazimierui D. tarpininkaujant, iškilo jos krikšto klausimas. Lietuvos kunigaikščiai, Algirdas ir Kęstutis, per nusiųstą į K. pasiuntinį (1358) pasižadėjo krikštytis, jei Ordinas išsikels į rytus kovoti su totoriais ir kai kurios jo valdomos sritys bus grąžintos Lietuvai. Kadangi šių sąlygų Ordinas nepaisė ir K. jų priversti negalėjo, tai pasitarimas dėl krikšto niekais nuėjo.

K. IV, didžiausias viduramžių imperatorius po Karolio D., iškėlė ne tik savo karaliją čekiją į pirmaeilę valstybę, bet dar rūpinosi imperijos taika, skelbdamas gausius įstatymus bei nuostatus. Jis stengėsi įgyvendinti taiką krikščioniškoj imperijoj, artimai bendradarbiaudamas su popiežium, kurį geidė perkelti iš Avinjono į Romą; tai jam trumpą laiką ir buvo pavykę. Jis nutiesė iš esmės viduramžiškai imperijos santvarkai pamatus, išlikusius veiksmingus iki XIX a. Tad K. laikytinas naujųjų laikų imperijos kūrėju, kurioj per įvairius politinius vienetus vis dėlto skverbėsi jos vieningumo idėja.

G. G. Walsh, The Emperor Charles IV 1924; *E. Jarrett*, The Emperor Charles IV 1935; *J. Pfitzner*, Kaiser Karl IV 1938. *J.J.*

43. K. V (1500–1558), Ispanijos karalius K. I vardu (1516–56) ir Vokietijos imperatorius (1519–58). Niderlandų Pilypo I Gražiojo sūnus, paveldėjęs po tėvo mirties Niderlandus ir, kaip vaikaitis, po Ferdinando V mirties 1516 Ispanijos sostą su visomis jos valdomis Italijoje bei užjūriuose. Pagaliau po jo senelio imp. Maksimilijono mirties 1519 jam atiteko ir Austrijos Habsburgų valdos. Tuo metu dėl imperatoriaus sosto varžėsi, be kitų, du įtakingiausi valdovai: Prancūzijos karalius Pranciškus I ir Ispanijos karalius K. I. Imperatoriaus rinkikai, kurfiurstai, baiminosi rinkti galingą Prancūzijos karalių Pranciškų I, todėl geriau pasirinko devyniolikmetį Ispanijos valdovą K. I ir 1519 išrinko imperatoriumi, kuris imperiją valdė K. V vardu. Imperatoriaus vainiką laimėti jam padėjo ir Augsburgo bankininkų Fuggerio bei Welserio suteiktos paskolos.

K. gimė ir augo Niderlanduose. Dvarišk iai su juo kalbėjo prancūziškai arba flamiškai. K. V auklėtojas buvo humanistas

Karolis

Karolis V (B. Beham graviūra)

Hadrijonas Floriszons iš Utrechto, vėliau pop. Hadrijonas VI, padaręs žymios ir teigiamos įtakos K. V. Ligi K. pilnametystės Niderlandus valdė jo teta Margarita Austrė. 1516, tapęs pilnamečiu, pasiskelbė Ispanijos karaliumi ir 1517 išvyko iš Niderlandų į Ispaniją. Ispanijoje iš pat pradžios padarė neigiamą įspūdį: visų pirma menkai temokėjo ispaniškai ir, be to, visai nepaisė vietinės diduomenės reikalų. Atsiveždamas savo dvariškius apdalijo įtakingomis valdinėmis vietomis. 1518 susirinkę kortezai parodė savo nepasitenkinimą K. V valdymu: nors paskyrė prašomą subsidiją, bet gerokai mažesnę. Gavęs iš kortezų subsidiją, išvyko iš Ispanijos rūpintis imperijos reikalais, vietininku palikdamas Hadrijoną. Greit Ispanijoje prasidėjo neramumai, sukilimai. Sukilo Kastilijos miestai. Po sukilimų numalšinimo ir miestai ir luomų atstovybė — kortezai — neteko turėtų savo teisių ir laisvių. K. V dėl savo valdų skirtingumo laikomas tarptautiniu valdovu, o pasiektoji imperatoriaus valdžia jį dar labiau suuniversalino ir sukosmopolitino. K. V buvęs gan neimpozantiškos išvaizdos, uždaro būdo, šiurkštus, įtarus, bet labai atkaklus siekti užsibrėžtų tikslų. Jis labai gerai suprato savo itin išskirtinę padėtį ir turėdamas pakankamai energijos bei valios pasinešė įgyvendinti savo valdose absoliutizmą. Absoliutaus valdovo idėją jam bus įkvėpę jo auklėtojai ir kitų valdovų kovos pavyzdžiai dėl absoliutizmo. Atvykęs į Vokietiją, 1520 vainikavosi imperatoriaus vainiku, bet nesusirūpino Vokietijos politinėmis bei religinėmis reformomis. Nors būdamas reformacijos priešas, pradžioje šiam sąjūdžiui neskyrė didelės svarbos ir net panoro pasinaudoti juo prieš popiežių. Tačiau netrukus pamatė reformacijos negeistiną linkmę, ir 1521 Vormso seime, K. V pareikalavus, buvo pasmerktas Liuterio mokslas. Mat, K. V laikė save ne tik pasaulinės politikos vadovu, bet ir katalikų tikėjimo gynėju, todėl ir stengėsi nuslopinti savo valdose reformacinius reiškinius. Imperatoriaus renkamuoju metu Vokietijos kunigaikščiai — kurfiurstai pateikė K. V vad. kapituliaciją, kur jis pasižadėjo be imperinės valdžios sutikimo neįvesti svetimos kariuomenės, nešaukti už Vokietijos ribų imperinio seimo, neskirti svetimųjų į valdines vietas, vartoti tik vokiečių ir lotynų kalbą. Neįvertinęs susidariusios padėties Vokietijoje ir nemėginęs vykdyti pribrendusių reformų, K. V išskubėjo iš Vokietijos. Ispanija tada turėjo nebaigtų teritorinių ginčų su Prancūzija, ypač dėl Neapolio. Be to, K. V dar pretendavo ir į Burgundiją bei Milano hercogiją. Prasidėjęs karas (1521–26) su Prancūzija K. V gan sėkmingai vyko. Šiame kare su Prancūzija jį palaikė pop. Hadrijonas, Venecija, Anglija. 1525 kautynėse prie Pavijos į K. V nelaisvę pateko Prancūzijos karalius Pranciškus I, kuris, nelaisvėje būdamas, sudarė su K. V vad. Madrido taiką. Prancūzija atsisakė Milano ir pažadėjo jam atiduoti Burgundiją. K. V politinės galios sustiprėjimas pradėjo kelti nerimą pop. Klemensui VII (1523–34), kuris pasistengė sudaryti vad. Cognac'o sąjungą, nukreiptą prieš imperatorių. Į šią sąjungą, be popiežiaus, prisidėjo Prancūzija, Anglija. Prieš sudarant minėtą sutartį, pop. atpalaidavo Pranciškų I nuo Madrido sutarties nuostatų vykdymo, nes atleido nuo priesaikos, o Prancūzijos parlamentas Pranciškaus I pažadą atiduoti Ispanijai Burgundiją paskelbė neteisėtu pažadu ir todėl nevykdytinu. Antrasis karas (1527–29) su Prancūzijos valdovu Pranciškum I ir su sudarytąja koalicija K. V baigėsi laimingai. Jo kariuomenė užėmė Romą ir privertė savo priešus prašyti taikos. K. V 1529 pasirašytąja Cambrai taika su Prancūzija ir Barcelonos taika su popiežiumi dar labiau įsitvirtino Italijoje. 1530 dar kartą vainikavosi imperatoriumi Barcelonoje. Tai buvo paskutinysis Vokietijos imperatorius,

kurį vainikavo pats popiežius. Po šio laimėto karo imperatorius ketino visą dėmesį nukreipti į Vokietijos reikalus: tučtuojau sudarė su popiežiumi sąjungą prieš eretikus ir 1529 Speyerio seime mėgino sutvarkyti reformatų reikalus, betgi Vokietijos kunigaikščiai nesutiko priimti jo siūlomų religijos klausimais nuostatų ir protestuodami paliko seimą. Mat, tuo metu Vokietijoje reformacinis sąjūdis buvo jau toli pažengęs, ir lengvai jo negalima buvo užgniaužti, ir ypač dar dėl to, kad potencialūs imperatoriaus sąjungininkai — riteriai ir valstiečiai — jau buvo kunigaikščių sutramdyti. 1529 Speyerio, 1530 Augsburgo seimuose K. V mėginimai diktuoti savo valią religiniais reikalais paskatino Vokietijos reformatų kunigaikščius sudaryti apsigynimo sąjungą, vad. Schmalkaldeno sąjunga. Betgi nuo Vokietijos vidaus reikalų tvarkymo jį vis atitraukdavo karai su Prancūzija (1536–38; 1542–44) ir Turkija, kadangi turkai brovėsi į jo brolio Ferdinando, Austrijos Habsburgų, valdas. K. V ne tik kariavo su Prancūzija, gynė Europoje Habsburgų valdas nuo turkų, bet dar įvykdė dvi karo ekspedicijas į užjūrį: 1535 į Tunisą, 1541 į Alžirą. Įvedęs absoliutinį valdymą Ispanijoje, Niderlanduose ir ten nuslopinęs reformacijos sąjūdį, K. V negalėjo atsisakyti minties palikti Vokietijoje politinių ir religinių reikalų nesutvarkęs pagal savo nusistatymą. 1546, pasinaudojęs Schmalkaldeno sąjungoje atsiradusia nesantaika, K. V pasitelkė svetimą kariuomenę ir nugalėjo kunigaikščius reformatus. Tokiu būdu K. V dabar pasiekė aukščiausią universalinio monarcho galią ir 1548 Augsburgo seime jau diktavo savo valią vokiečių kunigaikščiams ir religijos ir politikos reikaluose. Betgi toji padėtis labai neilgai truko: Saksonijos kunigaikštis Maurikis (Moricas), susidėjęs su Prancūzijos karaliumi Henriku II, 1552 pradėjo prieš K. V labai sėkmingą karą. K. V, paveiktas karinio nepasisekimo, išvyko iš Vokietijos, pavesdamas imperijos reikalus tvarkyti savo broliui Ferdinandui, kuris 1530 buvo išrinktas imperatoriumi, ir 1554 apsigyveno Ispanijoje vienuolyne. 1554 Neapolį ir Milaną, 1555 Niderlandus, 1556 Ispaniją ir Siciliją atidavė valdyti savo sūnui Pilypui, kuris šiuos kraštus valdė Pilypo II vardu. 1558 ir formaliai atsisakė imperatoriaus titulo. Kad ir gyvendamas vienuolyne, K. V nenustojo domėti tarptautine politika: kiekvieną dieną buvo informuojamas apie paskutinius politikos įvykius. Jo valdymo metu imperijos teritorija dar labiau padidėjo: Cortés nukariavo Meksiką, Pizzaro Peru ir įgijo daug kt. kolonijų. Buvo sakoma, kad K. V valdose saulė niekuomet nenusileidžia. Jis buvo vedęs Portugalijos kunigaikštytę Izabelę; nesant tiesioginių įpėdinių, jo sūnus Pilypas paveldėjo ir Portugalijos sostą. K. V garbei pavadintas baudžiamasis statutas Carolina, 1862 išspausdinti Commentaires de Charles Quint, 1844–46 Lenz išspausdino korespondenciją (Korrespondenz des Kaisers Karl V).

H. Baumgarten, Geschichte Karls 1885–92; *K. Brandi,* Karl V, Werden und Schicksal [4]1941; *E. Valvekens,* Charles Quint 1945; *J. Babelon,* Charles Quint 1947. *P. Č.*

44. K. VI (1685–1740) Vokietijos imperatoriaus, Leopoldo I antrasis sūnus, imperatoriaus Juozapo I brolis, Čekijos ir Vengrijos karalius, 1711–40 Vokietijos imperatorius. 1700 mirė Ispanijos karalius K. II, paskutinysis Habsburgas, palikęs testamentu Ispanijos sostą Prancūzijos kng. Pilypui (V). Tačiau Vengrijos karalius, būsimasis imperatorius K. VI, taip pat pareiškė savo pretenzijas į Ispanijos sostą, nes jo tėvas buvo vedęs Ispanijos karaliaus

Karolis VI

Pilypo IV dukterį ir laikė save tiesioginiu Ispanijos valdų įpėdiniu. Prasidėjo ilgas, permainingos laimės karas dėl Ispanijos sosto. 1711, po brolio Juozapo I mirties, K. buvo išrinktas imp., ir jam atiteko visos Austrijos valdos. K. VI 1713–14 Utrechto, Rastatto ir Badeno taika atsisakė Ispanijos karaliaus sosto, bet gavo Ispanijos valdas Niderlanduose ir Italijoje. Be karų dėl Ispanijos sosto, K. VI dalyvavo dar ir kare dėl Lenkijos sosto su Prancūzija bei Ispanija ir tik Vienos sutartimi išsprendė teritorijų reikalą: Neapolį ir Siciliją grąžino Ispanijai, Parmą ir Piacenzą gavo Austrija, Toscaną – Lotaringijos kng. Pranciškui (vėliau imperatorius), kuris buvo vedęs K. VI dukterį Mariją Teresiją. Sėkmingiau K. VI karai vyko su turkais: 1739 Belgrado taikos sutartimi laimėjo iš turkų daug teritorijų. K. VI neturėjo vyriškos lyties įpėdinių, todėl jau 1713 išleido pragmatinę sankciją (sosto paveldumo įstatymą) ir norėjo, kad kitos valstybės pripažintų jo dukteriai Marijai Terezijai teisę paveldėti Habsburgų valdas, todėl K. VI darė įvairių teritorinių nuolaidų didžiosioms valstybėms. K. VI nepasižymėjo nei karo vado, nei valstybininko gabumais. Mėgo meną, literatūrą, mokslą. Sostinėje Vienoje karališkuose rūmuose vyravo ispanų kalba, ispanų karaliaus rūmų etiketas, ištaigingumas ir išlaidumas.

J. Zielkursch, Die Kaisewahl K. VI 1902; *H. Hantsch,* Geschichte Österreichs 1948. *P. Č.*

45. K. VII Albrechtas (1697–1745) Bavarijos kurfiurstas (1726–45) ir Vokietijos imperatorius (1742–45). K. VII buvo vedęs imperatoriaus Juozapo I dukterį Mariją Amaliją. Jis atsisakė pripažinti pragmatinę sankciją ir po imperatoriaus K. VI mirties pareiškė pretenzijas į Habsburgų valdas. 1741, remiamas Prancūzijos, Prūsijos, Ispanijos ir kt., pradėjo karą su Austrija. 1742 jį išrinko imperatoriumi, bet tais pačiais metais Austrijos kariuomenė užėmė Bavariją, ir K. VII turėjo palikti ją ir tik, Fridricho II paremtas, 1744 galėjo sugrįžti į Bavariją. Po jo mirties imperatoriumi išrinktas Marijos Terezijos vyras Pranciškus I. *P. Č.*

Würtembergo:

46. K. Aleksandras (1684–1737) Würtembergo hercogas, Austrijos feldmaršalas, dalyvavo karuose su turkais ir prancūzais. 1733–39 valdė Würtembergą, bet suėjo į konfliktą su luomais ir bažnyčia.

47. K. I Fridrichas Aleksandras (1823–1891) Würtembergo karalius (1864–91), nuosaikios liberalinės krypties valdovas.

Karolis Boromėjas žr. Borromeo.

Karolis Vaza (1613–1655) Zigmanto Vazos sūnus, Vladislovo Vazos brolis, kandidatas į Lietuvos ir Lenkijos sostą 1648 tarpuvaldžio metu. Jis stengėsi patraukti į savo pusę bajorus rinkėjus, lenktyniaudamas su kitais kandidatais visokiais pažadais. Ėmėsi net tokios agitacijos priemonės, kad ties savo rūmais Varšuvoje, prie Vyslos, pastatė smuklę, kur elekcinio seimo (žr.) metu nemokamai girdė ir valgydino visus atėjusius bajorų rinkikus. Tam reikalui jis išleidęs net per milijoną auksinų, bet ir tai nieko nepadėjo, nes karaliumi bajorai išrinko dar labiau mokėjusį jiems įtikti jo brolį Joną Kazimierą (žr.). *K. Avž.*

Karolus August (g. 1893) vokiečių fizikas, 1926–45 Leipcigo univ. prof., po to Züriche. 1923–24 išrado būdus paveikslams telegrafu perduoti ir televizijos principus, paremtus Kerro efektu (žr.).

Karo mokykla (nuo 1929 Pirmojo Lietuvos Prezidento Karo mokykla) įsteigta Kaune 1919 I 25, paskyrus pirmuoju jos viršininku karininką J. Galvydį-Bykauską. Pradžioje mokykla įsikūrė Donelaičio g. 11-13 ir Gedimino g. 29. Mokyklos auklėtiniai savanoriai buvo surinkti III 8, mokslas prasidėjo III 11. Iš viso įsirašė 124 mokiniai. Esant didelei karininkų stokai, pirmoji laida išleista 1919 VII 6. Karininkais pakelti 89 ir puskarininkiais 7 asmenys. Daugumas karininkų iš mokyklos tuojau ėjo į frontą. Kautynėse žuvo Kazys Matulaitis, Serafinas Oželis, Jurgis Sidaravičius, Jonas Stapulionis, Pranas Telksnys ir Aleksandras Urbelis. Vyčio kryžium apdovanoti 28 karininkai. 1919 XII 16 išleista II laida, kurią baigė 224. Pradžioje mokslas K.m. truko 4, 6, 10 mėn., vėliau 13 mėn., paskui 2 metus ir pagaliau 3 metus. Taikos metui atėjus, K. m. mokslo programa praplėsta. Kariūnais kandidatais buvo priimami baigę vidurinę mokyklą, 18–25 m. amžiaus, nevedę, išlaikę konkursinius egzaminus. Pirmenybė duodama liktiniams ir tikrosios tarnybos puskarininkiams, taip pat tikrosios tarnybos ir atsargos kariams. Po konkursinių egzaminų priimtieji kariūnai kandidatai būdavo skirstomi ginklų rūšimis ir siunčiami į atitinkamos kariuomenės dalis mokomųjų kuopų kursui išeiti. Būdami mokomosiose kuopose kariūnai kandidatai gaudavo kareivio algą ir aprūpinimą. Šį apmokymą išėję,

Karo

Vytauto Didžiojo paminklas prie Karo mokyklos

tinkami kariūnai kandidatai grąžinami į K.m. ir laikomi kariūnais. 1920 K.m. perkelta į Vilnių, bet lenkams užėmus Vilnių, persikraustyta į Kauną. 1923 perkelta į A. Panemunę. Iki 1940 K.m. yra išleidusi 21 kadro karininkų laidą.

Nuo 1926 įvesta aspirantų tarnyba. Pradžioje mokslas truko 12 mėn., vėliau — 15 mėn. Priimami baigę vidurinę mokyklą, 18–29 m. amžiaus. Baigę K.m. pakeliami į atsargos jaunesniojo ltn. laipsnį ir paleidžiami atsargon. Iki 1940 išleista 15 aspirantų — atsargos karininkų laidų.

Apie karo mokyklas sen. Lietuvoje žr. Kadetų korpusas. *K. Alš.*

Karo mokslas nagrinėja karo dėsningumo, jam pasiruošimo ir karo vedimo klausimus. Jo pradžia siekia klasikinę senovę. Amžių būvyje iškilo visa eilė žymių strategų (Kiras D., Aleksandras Makedonietis, Julijus Cezaris, Hanibalas, Gustavas Adolfas, Fridrichas II, Napoleonas, Moltke, Clausewitz ir kt.), kurie yra nutiesę pagrindus k.m. Jų atlikti žygiai nagrinėjami, mokomasi iš jų (ir jų klaidų) ir derinamasi naujoms gyvenimo aplinkybėms ir naujiems strateginiams reikalavimams. K.m., be grynai karinių elementų (strategija, taktika, organizacija, kariuomenės paruošimas ir kt.), apima visą eilę socialinių, politinių, ekonominių ir moralinių faktorių. Didelės reikšmės k.m. raidai turi pažinimas kariuomenės istorijos, ginklų, kautynių ir t.t. Kariuomenės istorija rodo, kad senovėje, esant netobuliems svaidomiesiems ginklams, didžiausios pažangos pasiekta susiformavus kavalerijai, pradžioje lengvajai, vėliau sunkiajai ir pagaliau sunkiausiajai — karinių vežimų pavidalu. Aleksandras Makedonietis, Hanibalas ir kt. laimėdavo kautynes kavalerijos smūgiu. Atsiradus šaunamiesiems ginklams, kavalerija nustojo anksčiau turėtos reikšmės ir jos vietoje atsistoja pėstininkai, pradžioje sunkieji, nuo Gustavo Adolfo laikų — lengvieji. Artilerija atsirado vėliausiai, ir dėl nepaslankumo jos reikšmė ilgą laiką buvo paneigta. Pradžioje visa aristokratija tarnavo kavalerijoje, tik Maksimilijonui I pasiskelbus pirmuoju vokiečių pėstininku, jų padėtis įgijo naują socialinę formą.

Šalti ir svaidomieji ginklai, atsiradę gilioje senovėje, šimtmečių būvyje tarpusavy konkuravo. Iš pradžių šaltieji ginklai buvo įgavę sprendžiamąją reikšmę, kurią jie išlaikė ilgus amžius. Atsiradus šaunamiesiems ginklams, jų reikšmė pradėjo mažėti. Šautuvas su durtuvu šioje konkurencijoje sudarė lyg tam tikrą pusiausvyrą. Šių ginklų nusistovėjusios proporcijos faktinis pasikeitimas įvyko XVIII a. gale ne tik praktikoje, bet ir teorijoje. Karo vadų ilgai ginčytasi, kam teikti pirmumo teisę — šaltiesiems ar šaunamiesiems ginklams. Ilgainiui šaunamieji ginklai beveik visiškai išstūmė šaltuosius ginklus. Svarbiausias šaunamųjų ginklų atstovas — artilerija įgyja vis didėjančią reikšmę. Oro erdvės užkariavimas įnešė į šaunamųjų ginklų sritį naują elementą — bombardavimą iš oro. Pagaliau raketiniai ginklai atidengė naujas perspektyvas ir galimumus, o atominiai ginklai be abejo pakeis visą iki šiol buvusį kariavimo būdą.

Ginklų išsivystymas atitinkamai pakeitė kautynių pobūdį, jų ilgį ir nuostolingumą. Senovėje, plačiai vartojant rankinius ginklus, kautynės buvo artimos, betarpiškos, trumpos (ne ilgiau kai 1 diena) ir be galo nuostolingos. Dabartiniu metu kautynės vyksta tolimuose atstumuose, trunka savaites, mėnesį, bet yra mažiau nuostolingos. Ateity numatomos dar tolimesnės kautynės, bet be galo nuostolingos (atominiai ginklai).

Kautynių taktika išsivystė palaipsniui iš frontinių kautynių į kautynes sparnuose

ir net užnugary. Pradžioje taktika buvo paprasčiausia — frontinė. Ilgainiui, keičiant kautynių tvarką, buvo prieita nuo ištiestos falangos bei falangos su pertraukomis (tarpais, intervalais) prie bendro rezervo idėjos įgyvendinimo ir pagaliau prie principo koncentracijos jėgų ir priemonių sprendžiamoje vietoje ir momente. Jėgos pavartojimas karo lauke (strategija) visuomet buvo taktikai analogiška. Kada taktika vartojo frontinį smūgį, armija buvo diriguojama iš vietos kautynių lauko link. Armija turėjo viską su savim. Atsiradus užnugariui su išteklių tiekimu, imta kariuomenę permesti iš vienos vietos į kitą (manevras). Ėmus teikti ugnies kautynėms perdėtą reikšmę ir sudarant kautynių rikiuotės planus, išsivystė vad. kordoninė strategija. Prancūzų revoliucijos metu įvesta gili kautynių rikiuotė ir didelis dalių paslankumas; dėl to atsirado manevrinė Napoleono strategija. Dabartinę strategiją galima pavadinti mazgų strategija, nes neužėmus svarbesnių susisiekimo mazgų didelės kariuomenės masės negali manevruoti.

Kovos priemonės taip pat turi ilgą raidą. Senovėje visa priklausė nuo taktinio nugalėjimo kautynių lauke, vadovavimo menas turėjo žymiai mažesnę reikšmę. Tą reikšmę vadovavimas įgijo tada, kai armijos pradėjo manevruoti. Didėjant kariaujančioms masėms, laimingas karo užbaigimas žymia dalimi priklauso nuo gero jėgų ir priemonių parengimo ir meniško jų panaudojimo. Pagaliau ir politinės kombinacijos turi vis didėjančios įtakos karo galimybėms ir jo vedimo būdui. Tuo būdu karo centro svoris iš taktikos srities perkeliamas į strategijos sritį ir paskui iš karo veiksmų teatro į diplomatijos plotmę.

Didieji karo vadai, studijuodami visus karo pažangos duomenis, siekia sudaryti racionalinę karo vedimo teoriją, kuri yra aukščiausias k.m. — strategijos uždavinys. Turint galvoje k.m. sudėtingumą, jo tyrimas suskirstomas į visą eilę specialių šakų, kurios sudaro padedamuosius karo mokslus. Čia priklauso: karo administracija, taktika, artilerija, fortifikacija, karo topografija, karo statistika, karo politika, karo istorija, karo meno istorija, karo psichologija ir t.t. Visi šie padedamieji mokslai suformuluoja tam tikras išvadas, kurių subendrinimą atlieka strategija, turėdama tikslą sudaryti racionalią karo vedimo teoriją. Karo menas gi pasireiškia mokėjimu naudotis įvairiomis jėgomis ir priemonėmis (moralinėmis ir medžiaginėmis) pasiekti kautynių laimėjimui. Karo meno teorijos tikslas ir yra aiškiai nustatyti pagrindinius principus, išstudijuoti pagrindinius aplinkybių elementus ir nurodyti, kaip, atsižvelgiant į aplinkybes, šie principai turi būti kare pavartoti. Tas idėjas yra aiškiai suformulavęs Napoleonas. Pirmuoju nugalėjimo principu jis laiko jėgų persvarą, toliau pabrėžia moralinio elemento svarbumą, nurodo atsitiktinumo ir netikėtumo principo svarbą. Šie 4 principai sudaro visos karo meno teorijos pagrindą. Svarbiausias jų—jėgų persvara; tai nugalėjimo pagrindas. Napoleono žodžiais, ‚norint nugalėti, reikia būti sprendžiamajame punkte ir lemiamąjį momentą stipresniam už priešą. Tai ir viskas'. Čia ir glūdi nugalėjimo paslaptis. Tai yra vad. atskiro nugalėjimo principas. Vadinasi, nereikia būti visur ir visuomet stipresniam, visai pakanka užtikrinti sau persvarą sprendžiamajame punkte ir sprendžiamuoju momentu. Clausevitz'as tą momentą taip nusako: ‚Persvara jėgų sprendžiamajame punkte ir lemiamąjį momentą sutelkimas ir meniškas jų panaudojimas dažniausiai priklauso nuo atitinkamo punkto įvertinimo, nuo teisingo jėgų iš vietos nukreipimo, nuo sugebėjimo nesiskaityti su mažaverčiais dalykais svarbiausio reikalo sąskaiton...' Moralinio veiksnio svarbą Napoleonas pabrėžė šiais žodžiais: ‚Kiekviena karinė operacija priklauso trimis ketvirtadaliais nuo moralinių faktorių ir tik vienu ketvirtadaliu nuo medžiaginių išteklių'. Toliau jis iškelia sprendžiamąją ir atsitiktinumo reikšmę karo metu. Tie atsitiktinumai pasireiškia visose aplinkybėse. Žvalgyba, ryšiai, rezervai ir t.t. gali tuos atsitiktinumus iki tam tikro laipsnio neutralizuoti, bet jų negalima visai pašalinti. Jo nuomone, kiekviena operacija gali būti laikoma gerai parengta, jei du trečdaliai yra tiksliai apskaičiuoti ir tik trečdalis paliktas atsitiktinumų sąskaiton. Netikėtumo principas kyla iš dviejų anksčiau minėtų, t. y. moralinių duomenų ir atsitiktinumo. Kare netikėtumas gali pasireikšti trejaip: idėjos, technikos ir veiksmų netikėtumu. Visi šie karo meno teorijos principai yra tiek paprasti, kad dažnas lengvai juos gali suprasti, bet didžiausias sunkumas mokėti juos praktiškai pritaikyti. Čia reikia praktikos ir gero pažinimo svarbiausių aplinkybių elementų: jėgos, vietovės, laiko, priešo siekimų ir t.t. Karo teorija kaip tik ir sudaro vad. bendrus sprendimus, kurie tinka daugumai ap-

linkybių, bet ne visoms. Todėl karo vadas turi atitinkamai tuos principus modifikuoti ir reikale daryti savarankiškus sprendimus.

K.m. dalį sudaro vad. karo menas, kurio tikslas yra nugalėti priešą trumpiausiu laiku, panaudojant mažiausias pajėgas ir priemones. Tai yra pats sunkiausias karo vado uždavinys. Čia visos karinės operacijos turi atitikti pagrindines karo mokslo idėjas bei principus ir sudaryti užbaigtą veiksmą. Šiam tikslui pasiekti karo vadas turi disponuoti geros sudėties, gerai organizuota, apmokyta ir moderniomis priemonėmis aprūpinta kariuomene. Pritaikomoji karo meno dalis (vykdymas) nuolat keičiasi ir priklauso nuo nuolatinio jos elementų pasikeitimo. Tie elementai būna dviejų rūšių: nuolatiniai ir dirbtiniai. Pirmosios kategorijos elementus sudaro pats žmogus su jo fizine ir moraline organizacija, vieta, laiku, gamtos jėgomis ir priemonėmis. Antrajai kategorijai priklauso visi išradimai ir kovos priemonės, kurios dažnai sustiprina arba pakeičia natūralines kovos priemones. Svarbiausias karinio meno kūrybos elementas yra žmogus, turįs didžiausios įtakos karinio meno reiškimosi formoms ir būdams. Geriausia karinio meno mokykla yra karas, jame įgyti patyrimai, ankstyvesnių karų studijos. Didieji karo vadai duoda pakankamai pavyzdžių karinio meno kūrybos srity. Jų kūryboje randama gan daug panašumo. Pvz., jie visada mieliau puola negu ginasi; sprendžiamąsias kautynes stato svarbiausiu karo tikslu; jie koncentruoja sprendžiamajame taške ir lemiamuoju momentu kiek galėdami didesnes karines jėgas, dažnai net rizikuodami turėti nepasisekimo antraeiliuose baruose; visuomet siekia tik vieno tikslo, kuriam pasiekti sukaupia visas jėgas ir priemones, ir įsileidžia tik į tokias atskiras operacijas, kurios reikalingos bendram tikslui; kariuomenė visuomet buvo jų rankose ir vadovaujama vieno proto bei vienos valios; jų rankose kariuomenė visuomet sudaro gyvą organizmą, kur leista plačiai pasireikšti žemesniųjų vadų iniciatyvai; priešas griežtai sekamas ir visuomet pasirengta netikėtumus sutikti; jie sugeba nukreipti priešo dėmesį ir kautynes baigti jų energingu persekiojimu. Tai ir yra pagrindiniai bruožai didžiųjų karo vadų karinio meno kūrybos srityje. Tačiau karo meno negalima pamėgdžioti; čia reikia nuolat sekti skirtingas aplinkybes ir atsižvelgti į naujas technines priemones.

K. v. Clausewitz, Vom Kriege 1832–34, [16]1952; *A. H. Jomini*, Précis de l'art de la guerre 1836; *E. Ludendorff*, Der totale Krieg 1921; *J. F. C. Fuller*, The Foundations of the Science of War 1926; *H. Foertsch*, The Art of Modern Warfare 1940; *E. J. Kingston-McCloughry*, War in Three Dimensions 1950. *O. Urb.*

Karo mokslų draugija įsteigta Kauno įgulos karininkų 1923 X 15. Tikslas: tobulintis karo specialybėje, sekti karo dalykų pažangą, platinti karo mokslo žinias kariuomenėje ir visuomenėje. Šiam tikslui siekti d-ja darė mokslinius pasitarimus, pranešimus, ruošė paskaitas, karo istorijos ir geografijos nagrinėjimus ir t.t. D-jos nariais galėjo būti tikrosios tarnybos ir atsargos karininkai, pareiškę norą ir pasižadėję dirbti karo mokslo srityje. D-jos organizaciją sudarė: 5 narių centro valdyba ir 3 narių revizijos komisija. Įgulose ir kariuomenės dalyse veikė d-jos rateliai. Buvo ir grynai specialių ratelių, pvz.: karo technikos, karo teisės, taktikos, karo sanitarijos ir kt. D-ja priklausė betarpiai krašto apsaugos ministrui. Pradžioje draugija pasižymėjo labai aktyvia veikla, vėliau, susiorganizavus įvairiems specialiems karo mokslo sričių kursams, draugijos veikimas pasidarė nebežymus. 1924–26 ji leido Mūsų Žinyną (žr.), nuo 1925 — Kardą (žr.), 1929 sustojus Kardui, leido kas mėnesį Karo Mokslo Draugijos Žinias, kurių išėjo tik 3 numeriai (red. plk. ltn. V. Steponaitis). Pirmuoju d-jos pirm. yra buvęs gen. Radus-Zenkavičius, vėliau gen. št. plk. ltn. Gerulaitis ir kt.

J. Navakas, K. m. d-ja (Mūsų Žinynas 45, 1928); *P. Jakštas*, Lietuvos karinė spauda (ten pat. 11–12, 1938, 840–842). *K. Alš.*

Karo muziejus (nuo 1936 Vytauto Didžiojo Karo muziejus) įsteigtas 1921 I 22 Kaune. Dar Nepriklausomybės kovoms tebevykstant susirūpinta surinkti ir apsaugoti visą medžiagą, susijusią su tomis kovomis. Krašto apsaugos ministerija paskyrė tam reikalui karo sanitarijos viršininką Vladą Nagevičių, kuriam pavedė ir suorganizuoti K.m. Be to, sudaryta K.m. kolegija iš dalių vadų ir įstaigų viršininkų. Patalpos muziejui parinktos Donelaičio g., prie Turgaus aikštės (vėliau Vienybės aikštė), kur rusų laikais yra buvusi 111 Dono pulko jojykla ir dalinio cerkvė. Prie to pastato buvęs mūrinis bokštas architekto V. Dubeneckio projektu perdirbtas, suteikiant jam senovinės pilies bokšto išvaizdą. Atitinkamai sutvarkius patalpas ir surinktąją medžiagą, muziejus oficialiai atidarytas 1921 II 16. Jis turėjo 5 skyrius: istorinį,

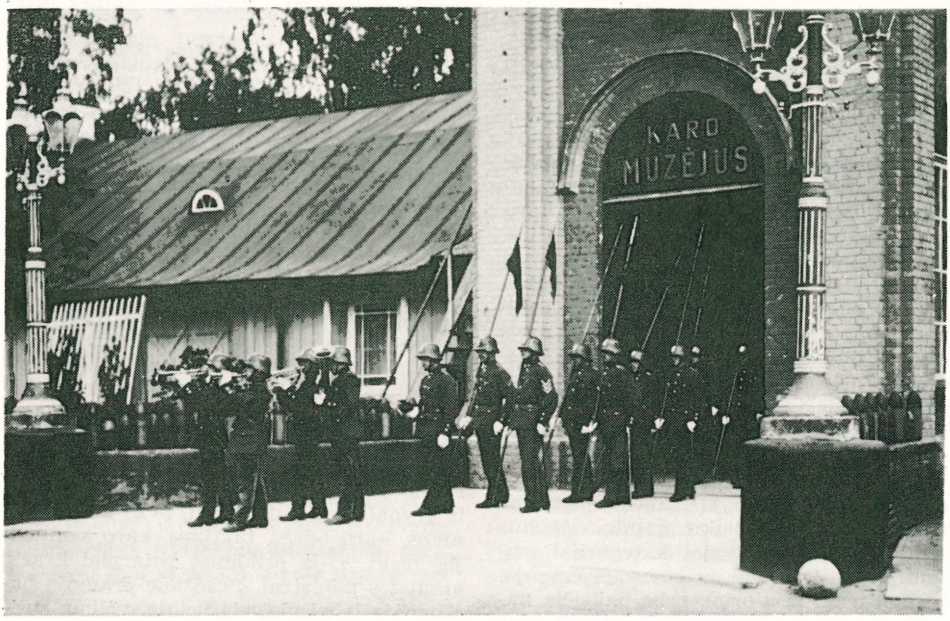

Karo invalidai išeina iš senojo muziejaus patalpų prie Nežinomojo Kareivio kapo

kur išstatyti eksponatai iki Nepriklausomybės atgavimo, Nepriklausomybės — su tą metą vaizduojančia medžiaga, žuvusiųjų skyrius, kariuomenės dalių ir įstaigų skyrius (čia kiekvienas pulkas ar atskiros įstaigos turėjo savo skyrius) ir Šaulių s-gos skyrius. 1921 pagal skulptoriaus J. Zikaro projektą pastatytas paminklas žuvusiems Nepriklausomybės kovose pagerbti. Jis yra iš lauko akmenų, surinktų tose vietose, kur vyko Nepriklausomybės kovos. Įrašas paminkle: Per amžius budėję, laisvę laimėjom per aukas ir pasišventimą. Pastačius paminklą, įvestos žuvusiųjų pagerbimo ir vėliavos nuleidimo apeigos, kurias atlikdavo Nepriklausomybės kovų karo invalidai. Apeigos vykdavo kasdien 7 val. ryto ir saulei leidžiantis. Paprastomis dienomis rytais buvo grojama malda ‚Marija, Marija' ir iškilmingam maršui palydint pakeliamos vėliavos: valstybinė, tautinė ir Vyčio kryžiaus. Vakarais, iškilmių maršą grojant, vėliavos nuleidžiamos ir apeigos baigiamos ‚Marija, Marija'. Iškilmingomis dienomis apeigos buvo kiek sudėtingesnės: iš ryto jos pradedamos malda ‚Marija, Marija', iškilmių maršą grojant pakeliamos vėliavos, o paskui grojamas Lietuvos himnas. Vakarais apeigos pradedamos gedulingu maršu, uždedami vainikai ant Nežinomojo Kareivio kapo, grojamas Lietuvos himnas ir skambina Amerikos lietuvių padovanotas Laisvės Varpas (žr.); iškilmių maršu nuleidžiamos vėliavos ir apeigos užbaigiamos malda ‚Marija, Marija'. Laisvės Varpas skambindavo tik ypatingose iškilmėse. Prie paminklo žuvusiems pastatyta 7 iš įvairių Lietuvos vietų pargabenti kryžiai. 1934 XI 23 prie žuvusiųjų paminklo palaidoti Lietuvos Nežinomojo Kareivio palaikai. Nežinomasis Kareivis Valstybės Prezidento aktu apdovanotas Vyčio Kryžiaus III laipsnio ordinu. Iškilmėse dalyvavo Valstybės Prezidentas A. Smetona, arkivyskupai J. Skvireckas ir P. Karevičius, aukštoji karo vadovybė ir kt. Po to pirmą kartą Vytauto Didžiojo muziejaus bokšte iškelta valstybės vėliava (iš senojo K.m. bokšto paskutinį kartą nuleista 1934 XI 8).

1930 Vytauto D. metais pašventinti pamatai Vytauto Didžiojo muziejaus (žr.), kurio dalis paskirta ir K.m. 1936 naujuose rūmuose atidarytas Vytauto Didžiojo Karo muziejus. Muziejus išplėstas ir įrengta visa eilė naujų skyrių. Čia yra buvę šie skyriai: 1. Vytauto Didžiojo kapela su istoriniais tą metą vaizduojančiais eksponatais bei paveikslais; 2. piliakalnių fortifikacija ir vakarinės Lietuvos naujojo geležies amžiaus medžiaginė kultūra (čia išstatyti priešistoriniai eksponatai iš V. Na-

gevičiaus kasinėjimų); 3. šarvų ir ginklų evoliucija; 4. Lietuva po 1795, Napoleono laikai, 1830 ir 1863 sukilimas, spaudos draudimo laikotarpis; 5. lietuvių daliniai Rusijoje 1917; 6. Nepriklausomybės skyrius; 7. kariuomenės pulkų ir įstaigų skyrius; 8. Šaulių s-gos skyrius; 9. Dariaus ir Girėno skyrius su Lituanicos likučiais ir 10. žuvusiųjų kripta (įrengta 1938).

Muziejaus arkadų nišose pastatyti švediški Karolio XII pabūklai, o sodely likusieji Kauno tvirtovės ir iš bermontininkų paimti pabūklai. Dešinėje sodelio dalyje 1928 pastatytas Lietuvos laisvės paminklas su J. Zikaro darbo žalvarine Laisvės statula. Priešakinėje varinėje lentoje įrašas: Karžygiams; iš kairės: Širvintos Giedraičiai 1920; nuo muziejaus pusės: Panevėžys Dauguva Radviliškis 1919; deš. šone: Klaipėda 1923. Be to, sodelyje stovėjo biustai A. Juozapavičiaus, P. Lukšio, Maironio, V. Kudirkos, J. Basanavičiaus, S. Daukanto (šalia antkapinis akmuo iš Papilės), M. Jankaus, S. Žukausko, V. Putvinskio ir statulos Knygnešys bei Sėjėjas. Bokšte, be 1919 Amerikos lietuvių padovanoto Laisvės Varpo, dar buvo įrengta muzika iš 35 Kovų Varpų, kurie 1937 X 8 iškilmingai pakrikštyti Lietuvos kovų vietų ir kovotojų vardais (žr. Carillon). Paminklas žuvusiųjų dėl Lietuvos laisvės apsodintas rožėmis Amerikos Raudonojo Kryžiaus atstovo plk. Ryano, o Nežinomojo Kareivio kapas JAV įgalioto ministro Lietuvai O. J. C. Noremo nuo Vašingtono kapo atsiųstomis vijoklinėmis rožėmis. 1938 muziejus turėjo net 67.973 lankytojus.

1940 bolševikams okupavus Lietuvą, tuojau įsakyta perorganizuoti muziejų. 1940 VI 25 atleistas K.m. viršininkas V. Nagius-Nagevičius, VIII 1 laikinuoju viršininku paskirtas plk. J. Šarauskas (rudenį suimtas ir 1941 sušaudytas), 1941 II 5 muziejaus direktorium paskirtas buvęs politinis vadovas Br. Žekonis. 1940 VI 26 įsakyta pašalinti prezidento A. Smetonos paveikslus ir kitus su jo vardu susijusius eksponatus, išimti 1918–20 laikotarpio eksponatai ir jų vieton išstatyti bolševikiniai propagandiniai. 1940 VI 26 įvyko paskutinės

Lietuviški kryžiai prie Nežinomojo Kareivio kapo

Laisvės paminklas Karo muziejaus sodelyje

apeigos prie Nežinomojo Kareivio kapo. VIII 1 nuimta Lietuvos tautinė vėliava ir VIII 3 — valstybinė. 1940 IX 13 muziejus išjungtas iš krašto apsaugos ministerijos žinybos ir perduotas švietimo liaudies komisariatui. 1940 X 1 K.m. pavadintas Centriniu kariškai istoriniu muziejumi. Didžioji muziejaus salė paskirta raudonajai armijai, joje buvę Lietuvos pulkų skyriai panaikinti, žuvusiųjų Lietuvos karių kripta uždaryta.

Vokiečių okupacijos metu muziejui vėl vadovavo V. Nagius-Nagevičius, pamažu grąžinta senoji tvarka, bet muziejaus veikimas buvo suvaržytas. Antrosios bolševikų okupacijos metu K.m. paverstas propagandiniu Kauno valstybiniu kariniu istoriniu muziejumi. *P.Štk.*

Karonada trumpa didelio kalibro ketinė patranka, šaudanti mažais atstumais sumažintu užtaisu. K. pradėta gaminti 1779 Carrono dirbtuvėse Skotijoje. Vartotos karo laivyne, krantų artilerijoje ir tvirtovėse. K. kalibras siekdavo 22,5 cm.

Karo nusikaltėliai karo įstatymų ir papročių laužytojai. Jau Hagos konvencijose buvo numatytas tarptautinės atsakomybės principas už karo įstatymų ir papročių laužymą. Tačiau tada nebuvo nustatyta, ar tai yra asmenų, padariusių tarptautinį nusikalstamą darbą, individualinė atsakomybė, ar valstybės atsakomybė, o taip pat kokio teismo jurisdikcijai priklauso šių nusikaltimų baudimas. Pagal klasikinės tarptautinės teisės dėsnius gali būti atsakinga valstybė, bet ne atskiri asmenys. Tačiau sudarant Versalio taikos sutartį, šio principo nebuvo paisoma, ir numatyta personalinė atsakomybė. Pvz. Vilhelmas II buvo apkaltintas ‚tarptautinės moralės laužymu ir sutarčių šventumo principo pažeidimu', ir jį teisti turėjo specialus tam reikalui sąjungininkų sudarytas teismas. Tačiau Olandijai atsisakius išduoti Vilhelmą II, šis klausimas daugiau nebebuvo keliamas. Taip pat buvo numatyta patraukti sąjungininkų teismų atsakomybėn vokiečių karius, atlikusius karo nusikaltimus. Tačiau praktikoje ir šiuo atveju nieko neišėjo: jie buvo palikti Vokietijos teismams teisti. Kai kurie buvo patraukti atsakomybėn ir išteisinti.

K.n. problema tapo ypatingai aktuali II pas. karo metu. Jau 1943 XI 1 Maskvos deklaracija sąjungininkai pareiškė, kad k. n. bus griežtai nubausti. 1945 VIII 8 D. Britanija, JAV, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga pasirašė sutartį didiesiems k.n. teisti. Mažieji k.n. palikti teisti vietos teismams, kur buvo padarytas nusikalstamas darbas. Pagal šią sutartį k.n. laikomi asmenys, padarę šiuos nusikaltimus: 1. Nusikaltimai prieš taiką: planavimas, ruošimas, pradėjimas ar vedimas agresijos karo, ar karo laužant tarptautinius susitarimus, ar garantijas, ar dalyvavimas bendrame suokalbyje padaryti vieną iš aukščiau minėtų nusikaltimų. 2. Karo nusikaltimai: karo įstatymų ir papročių laužymas. Tokiais turi būti laikomi: žudymas, blogas traktavimas ar išvežimai vergų darbui ar kitam kuriam tikslui civilinių gyventojų iš okupuotos teritorijos, karo belaisvių ar asmenų, atsidūrusių jūroje žudymas ar blogas traktavimas, įkaitų žudymas, viešojo ar privatinio turto plėšimas, miestų ir kaimų naikinimas ir niokojimas, nepateisinamas kariniais sumetimais. 3. Nusikaltimai prieš žmoniškumą: žudymas, naikinimas, pavergimas, išvežimai ar kiti nežmoniški aktai padaryti prieš civilinius gyventojus prieš ar karo metu, persekiojimas politiniu, rasiniu ar religiniu pagrindu, vykdant bet kurį nusikaltimą priklausantį tribunolo jurisdikcijai, ar aktus susijusius su šiais nusikaltimais, vis tiek, ar tai sudaro

ar ne laužymą to krašto įstatymų, kuriame nusikalstamas darbas padarytas.

Po II pas. karo buvo iškeltos dvi didelės bylos: vokiečiams Nürnberge ir japonams Tokijo mieste. Šios bylos davė progos iškilti didelei polemikai dėl k.n. teisimo. Vieni priekaištauja, kad tai buvo pagrindinis baudžiamosios teisės principo ‚nulla poena sine lege' laužymas ir kad teisėjais buvo karą laimėjusių valstybių atstovai. Kiti priešingai, pateisina, kadangi pats nusikaltėlių teisimo faktas sudaro progresą, nes agresijos karas buvęs uždraustas jau Kellogo paktu (žr.).

H. Lauterpacht, International Law II 1952. *D.Kr.*

Karopkalnis dvi kalvos Kelmės apylinkėse: 1. Vaiguvos vls., Šiaulių aps., 4 km į p.r. nuo Vaiguvos bžk., 8 km į š.v. nuo Kelmės mst., ties Kelmės–Vaiguvos vieškeliu, 184 m nuo j.l.;

2. Kelmės vls., Raseinių aps., 6 km į š. nuo Kelmės mst., ties Kelmės–Šaukėnų vieškeliu, 8 km į r. nuo pirmojo K.; viršūnė 171,8 m nuo j.l.

Karo pramonė siaurąja prasme apima ginklų ir kitokių karo reikmenų gamybą. Šautuvai, patrankos, šaudmenys, karo laivai, karo lėktuvai ir kt. yra šios pramonės gaminių pavyzdžiai. K.p. nėra atskira pramonės šaka, kaip pvz. tekstilės pramonė. Karui visuotinėjant ir karo priemonėms tobulėjant, o taip pat juo labiau kraštas yra karo parengtyje, juo labiau k.p. artėja prie karo meto pramonės sąvokos, kada visa krašto pramonė pajungta karo tikslams siekti, dažnai nebepaisant civilių gyventojų reikalų. Pvz. automobilių fabrikai karo metu gamina tankus, karo sunkvežimius, siuvyklos — kariuomenės aprangą ir pn. Karo ar kitu nepaprastu metu Lietuvos pramonei ir ūkiui tvarkyti buvo išleistas Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas (Vyriausybės Žinios nr. 704, eil. 5432).

Lietuvoje svarbesnės k.p. įmonės buvo: Linkaičių ginklų dirbtuvės, Aviacijos dirbtuvės Kaune, Karo technikos dirbtuvės Kaune, Intendantūros dirbtuvės Kaune ir Tyrimų laboratorija Kaune. Žr. Ginklinės.

D.Ad.

Karo reparacijos Žr. Reparacijos.

Karo sanitarija visuma praktinių priemonių, kuriomis siekiama įgyvendinti higienos ir sveikatos reikalavimus kariuomenėje.

K.s. uždavinys yra rūpintis karių sveikata, parinkti kariuomenėn sveikus vyrus, saugoti juos nuo susirgimų ir gydyti susirgusius; karo metu — teikti pirmąją pagalbą sužeistiesiems, išgabenti juos iš kautynių lauko į ligonines ir gydyti.

Sen. tautose nebuvo organizuotos sveikatos tarnybos. Karo metu susirgę ir sužeistieji kariai buvo paliekami jų pačių ar jų draugų rūpesčiui. Romos valstybėje jau aptinkama k.s. tarnybos užuomazga. Legionai turėjo etatinių gydytojų. Karo stovyklose jau buvo kariams gydyklos (valetudinaria) palapinėse, o nuolatinėse stovyklose — ligoninės pastoviuose pastatuose. Jos turėjo savo virtuvę, vaistinę ir kai kurios buvo aprūpintos vandentiekiu. Kariuomenės gydytojai, karo ligoninės ir gydyklos buvo išplitusios visoje Romos imperijos teritorijoje. Tačiau žlugus imperijai, sunyko ir k.s. užuomazga. Kitose valstybėse ir viduramžiais nebuvo organizuotos kariuomenės sveikatos tarnybos. Viduramžių karo žygiuose tik vadai turėjo savo gydytoją, kuris gydė jį patį ir jo artimesnius padėjėjus, o eiliniai kariai, susirgę ir sužeisti, buvo paliekami jų pačių, draugų ar šiaip žmonių globai. Visuose senųjų amžių ir viduramžių karuose nuo ligų, ypač apkrečiamųjų, mirdavo kelis kartus daugiau karių negu nuo priešo ginklo. Kryžiaus karų metu (1096–1272) jau imta rūpintis ligoniais ir sužeistaisiais. Viduramžių gale pradedama organizuoti karo medicinos tarnybą. XV a. gale, atsiradus nuolatinėms kariuomenėms, kai kurių kraštų armijose jau yra gydytojų ir vyr. lauko skutėjų-chirurgų, o prie kariuomenės dalinių — skutėjų-chirurgų. Jų darbas, be kirpimo ir skutimo, dar buvo kraujo nuleidimas, taurių ir dėlių statymas, dantų traukimas, klizmų darymas, kautynių lauke sužeistųjų tvarstymas, vėliau ir gydymas. Kartais jau atsiranda ir specialių ligoninių kariams. Pvz. Ispanijos karalienė Izabelė, Granados apgulimo metu, besirūpindama savo sergančiais ir sužeistaisiais kariais, įsteigė jiems gydyti ligoninę.

XVI a. kai kuriuose kraštuose atsiranda tvarkingesnė sužeistųjų evakuacija, pvz. Karolio V kariuomenėje sužeistieji buvo siunčiami į užnugario gurguoles ir guldomi palapinėse, kur juos gydė skutėjai-chirurgai. Tuo metu jau visų Europos kraštų kariuomenės daliniuose būta skutėjų-chirurgų ir armijoje — vyr. gyd. ir vyr. skutėjas-chirurgas. Kai kurios kariuomenės turėjo lauko ligonines ar nuolatines ligonines. Ispanijoje jau buvo nuolatinė ligoninė kariams Pamplonoje, o ispanų laivy-

nas (Nenugalimoji Armada 1588) turėjo laivą-ligoninę. Tame amžiuje sutinkame garsių gydytojų ir chirurgų, kurie rašo ir veikalus apie sužeidimų gydymą (Hieronymus Brunschwig, Hans von Gersdorff, Paracelsus, Ambroise Paré ir kt.). XVII amžiuje nepasiekta didesnės pažangos k.s. srityje. Medicina ir chirurgija vis dar tebebuvo atskiros šakos, chirurgija pažeminta, atiduota skutėjams, ir daugeliu atveju buvo priklausoma vyr. gydytojo. Tik Prancūzijoje Richelieu 1629 įsteigė nuolatinę ligoninę armijos užnugaryje su gydytojais ir chirurgais. XVIII a. pasiekta daugiau laimėjimų k.s. srityje: imta tikrinti kariuomenėn imamų vyrų sveikata, visur įvedamas etatinis sanitarinis personalas, kareiviams nustatomas reguliarus dienos davinys, steigiamos nuolatinės ir, karo metu, lauko ligoninės. Paryžiuje leidžiamas karo medicinos žurnalas Journal de Medicine Militaire (1782–88), įsteigiama karo gydytojams ruošti École de Santé, 1796 pertvarkyta į Val de Grace karo medicinos mokyklą, kuri tebeveikia ir dabar. Prūsijoje Fridrikas Didysis tobulina k.s. tarnybą, organizuoja sužeistųjų evakuaciją, steigia sužeistųjų surinkimo vietas ir įveda judomąsias lauko ligonines. Prūsijoje 1795 įsteigiama karo medicinos mokykla, 1895 tapusi Kaizerio Vilhelmo akademija. Rusijoje Petras I sutvarko k.s. tarnybą pagal Europos pavyzdį, Petrapilyje įsteigia karo ligoninę ir prie jos medicinos kolegiją, 1801 tapusią Karo medicinos akademija. Austrijoje 1785 įsteigta karo medicinos mokykla —Josephinum. Pagaliau Piemonte, Turine 1701 steigiama nuolatinė karo ligoninė, 1883 Karo medicinos mokykla Florencijoje ir t.t.

XVIII a. gale ir XIX a. pradžioje Napoleono karuose ypač pasižymėjo jo armijos vyr. chirurgas J. D. Larrey (1766–1844), kuris tobulino karo chirurgiją ir įkūrė judomąją ambulatoriją. Bet vis dėlto ir XIX a. medicina dar nebuvo pakankamai pažengusi, nes to meto karuose vis dar daugiau karių miršta nuo ligų, negu nuo priešo ginklo. Pvz. Amerikos pilietiniame kare (1861–65), kuriame pirmą kartą karo lauke buvo pavartotas anestezijai chloroformas ir eteris, nuo ligų mirė apie 186.000, o nuo žaizdų 44.000. Krymo kare (1853–56) anglų nuo ginklo mirė 4600, o nuo ligų 17.000. Ligonių ir sužeistųjų globa tame kare nebuvo pakankama, todėl Kryme atsiradusi anglė Florence Nightingale (žr.) ėmėsi tvarkyti slaugymo darbą. Ji paveikė Anglijos viešąją nuomonę, ir parlamentas ėmėsi žygių sanitarijos tarnybą tobulinti. Italų išlaisvinimo kare (1859), kuriame dalyvavo Austrija, Prancūzija ir Piemontas, sužeistųjų globa irgi buvo labai bloga, kad atsitiktinai kautynių lauke atsiradęs šveicaras Henry Dunant buvo tiek paveiktas, jog pats ėmėsi teikti pagalbą sužeistiesiems ir globoti juos. Jis parašė savo garsią knygą Souvenir de Solferino, kuri sujaudino Europos viešąją nuomonę. Dėl to 1864 buvo įsteigta Raudonojo Kryžiaus draugija, Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas Ženevoje ir pasirašyta Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių karių globos karo metu.

XIX a. gale ir ypač XX a. medicinos ir higienos nauji išradimai pritaikyti ir kariuomenės sveikatos tarnyboje: įvesti skiepijimai nuo raupų, šiltinės, stabo, maro, choleros, geltonojo drugio, difterito ir kt. ligų; karių gyvenimas ir maitinimas pradėtas tvarkyti pagal higienos reikalavimus, karo lauke taip pat, kiek aplinkybės leido, laikomasi šitų reikalavimų, ir susirgimai kariuomenėje mažėjo. Karių sveikatai saugoti ir ligoniams bei sužeistiesiems gydyti karo metu pritraukiami įvairių medicinos šakų specialistai, kaip k.s. tarnybos patarėjai. Dėl to jau I pas. karo metu susirgimų skaičius sumažėjo, ypač apkrečiamomis ligomis: vidurių ir dėmėtąja šiltine, dizenterija, cholera ir t.t. I pas. kare karių, mirusių nuo ligų ir nuo priešo ginklo, skaičiai buvo beveik lygūs. Pvz. JAV nuo ligų mirė 58.000 karių, o nuo sužeidimų — 50.000. Panašiai yra buvę ir kitose armijose. II pas. kare mirusių nuo ligų skaičius dar labiau sumažėjo.

XX a. pradžioje karo metu kiekvienam kariui duodamas tvarstis, įvedamas tikslus ligonių ir sužeistųjų rūšiavimas ir greita jų evakuacija, kuri atliekama greitesnėmis transporto priemonėmis: traukiniais, sanitariniais automobiliais bei aeroplanais. Sužeistųjų gydyme naudojama aseptika ir antiseptika. II pas. karo metu pradėta naudoti kraujo perpylimas, penicilinas, sulfapreparatai ir t.t. To dėlei to karo metu iš 100 sužeistųjų 97 pagijo ir iš jų 70 liko visai darbingi ir grįžo vėl į kovotojų eiles. Iš sužeistųjų į vidurius I pas. kare liko gyvų iš 100 tik 50, II pas. kare jau 75.

I pas. karo metu sąjungininkų (prancūzų, anglų ir belgų) k.s. tarnybos bendradarbiavo, jų atstovai rinkdavosi pasitari-

mams ir pasikeisdavo patyrimais sužeistųjų ir ligonių gydyme. 1921 Briuselyje sąjungininkų iniciatyva sušauktas Tarptautinis karo medicinos ir karo farmacijos kongresas, kuriame aptarti I pas. karo patyrimai ir nutarta šaukti kongresus periodiškai, kiekvieną kartą kitame krašte, dalytis patyrimais ir svarstyti svarbius k. s. klausimus. Tam reikalui sudarytas nuolatinis Tarptautinių karo medicinos kongresų komitetas su būstine Liège, Belgijoje. Vėliau Liège įsteigta Tarptautinė karo medicinos dokumentacijos įstaiga, kuri renka k.s. literatūrą ir kt. Iki šiol buvo 14 kongresų: 10 prieš II pas. karą ir 4 po jo. Dokumentacijos įstaigos posėdžių iki 1956 galo buvo 18. Lietuva iki II pas. karo taip pat dalyvavo tose tarptautinėse organizacijose.

Lietuvos k. s tarnyba. Apie senosios Lietuvos kariuomenės sveikatos tarnybą nedaug teturime žinių, tačiau ji yra buvusi maždaug tokia pati, kaip ir kituose to meto Europos kraštuose.

Nepriklausomoje Lietuvoje k.s. tarnyba pradėta kurti 1918 Vilniuje. 1918 XII 24 kariuomenės įsakymu nr. 3 gyd. Vladas Nagevičius buvo paskirtas K.s. skyriaus viršininku. Darbo pradžia buvo sunki, nes trūko medicinos personalo, vaistų, tvarsčių, instrumentų, ligoninių, maisto ir t.t. Krašte siautusios vidurių ir dėmėtosios šiltinės, dizenterijos, gripo epidemijos skverbėsi ir į besikuriančią kariuomenę. Todėl 1919–20 Lietuvos kariuomenės ligotumas ir mirtingumas buvo 2–3 kartus didesnis už normalų. Vėliau atsirado personalas — savanoriai ir mobilizuoti. Gailestingosioms seserims paruošti įsteigti kursai, o 1923 Lietuvos Raudonasis Kryžius įsteigė nuolatinę gailestingųjų seserų mokyklą. Įsigyta vaistų, medicinos instrumentų ir kitokių sanitarinių reikmenų. Iš Amerikos Raudonojo Kryžiaus misijos, veikusios Pabaltijy, gauta paramos. 1921 Lietuvos kariuomenės aprūpinimas buvo jau žymiai geresnis ir joje ligotumas bei mirtingumas labai sumažėjo. Jau 1921 Lietuvos k.s. tarnyba buvo susitvarkiusi tais pat pagrindais, kaip ir kituose Europos kraštuose. Ji buvo krašto apsaugos ministro žinioje ir tvarkoma K.s. virš. Kariuomenės gydytojai turėjo karininkų laipsnius ir padėtį. Be jų, k.s. personalą sudarė: farmacininkai, dantų gydytojai, sanitarijos puskarininkiai, sanitarai ir gailestingosios seserys. K.s. tarnybai tvarkyti buvo K.s. valdyba, kuri 1918–40 šiaip vadinosi: 1918 XII 24 — 1921 III 16 K.s. skyrius su K.s. viršininku; 1921 III 16 — 1926 I 1 K.s. valdyba, jos priešakyje K.s. viršininkas arba vyriausias kariuomenės gydytojas; 1926 I 1 — 1927 XII 9 K.s. inspekcija, jos priešakyje — K.s. inspektorius; nuo 1927 XII 9 vėl K.s. valdyba su K.s. viršininku priešakyje. K.s. valdyba priklausė: 1918 XII 21 — 1926 I 1 — krašto apsaugos ministrui, 1926 I 1 — 1935 I 1 — vyriausiojo štabo viršininkui, nuo 1935 I 1 — kariuomenės tiekimo viršininkui. K.s. viršininko pareigas ėjo: 1918 XII 24 — 1919 I gyd. Vl. Nagevičius; 1919 I — VI 4 — gyd. Vl. Ingelevičius, 1919 VI 4 — XII 1 — gyd. Pr. Vaiciuška, 1919 VII 19 — 1940 VI 30 — Vl. Nagevičius, 1940 VII 1 — X 28 — V. Ingelevičius. 1940 X 28 K.s. v-ba likviduota.

Kariuomenės junginiuose ir dalyse buvo toks sanitarijos personalas: prie divizijos štabo — divizijos gyd.; prie pulko — pulko vyresnysis gyd. ir jaunesnieji gydytojai; prie kuopų — sanitarijos puskarininkiai ir sanitarai. Prie pulkų ir kitų atskirų dalių buvo dalies gydykla lengvai sergantiems gydyti. Kiekvienoj divizijoj buvo lauko ligoninė, į kurią buvo siunčiami ligoniai ir sužeistieji, reikalingi ilgesnio ir rimtesnio gydymo. Kautynių metu pulkai steigdavo tvarstomuosius punktus sužeistiesiems priimti ir pirmajai medicinos pagalbai teikti. Reikalingi rimtesnės ir greitesnės chirurginės pagalbos buvo gabenami į tvarstomuosius būrius, iš kur, gavę chirurginę pagalbą, buvo perduodami gydyti į lauko ligonines ir į Karo ligoninę. Evakuacijai atlikti, be sanitarinių vežimų, įsigyta sanitarinių automobilių ir specialiai įrengtų sanitarinių vagonų.

1918 ir 1919 pradžioje kariuomenė dar neturėjo savo gydymo įstaigos. Ligoniai ir sužeistieji kariai buvo gydomi civilinėse ligoninėse. Bet ir ligoninių buvo nedaug, jos buvo mažos. Čia kariuomenei į pagalbą atėjo 1919 I 10 įsikūręs Lietuvos Raudonasis Kryžius, kuris įsteigė ligonines Kaune, vėliau Panevėžyje ir padėjo gydyti karius net iki 1920 pradžios. Sava kariuomenės ligoninė įsteigta 1919 IV 2, pirma kaip kilnojamoji, vėliau nuo 1919 VII nuolatinė Karo ligoninė (žr.) Kaune. Be to, apkrečiamomis ligomis sergantiems Šančiuose 1919 IX 24 — 1924 I 14 veikė I atskira ligoninė ir sergantiems odos ir venerinėmis ligomis A. Panemunėj 1920 VIII 3 — 1923 X 3 veikė II atskira ligoninė. I atskiros ligoninės viršininku buvo gyd. Linas Janulionis, po jo gyd. Antanas Matu-

kas, o II atskiros ligoninės — gyd. Tekorius, vėliau gyd. Kazys Gurauskas.

1924 prieita prie taikos metų etatų. Uždarytos I ir II atskiros ligoninės, lauko ligoninės, tvarstomieji būriai, evakuacijos įstaiga. Palikta prie divizijos štabų — divizijos gydytojai; pulkuose — pulkų vyresnieji ir jaunesnieji gydytojai, sanitarijos puskarininkiai ir sanitarai. Ligoniams gydyti visą laiką veikė Karo ligoninė Kaune su visais reikalingais skyriais. Alytuje taip pat dar veikė kurį laiką įgulos ligoninė. Vasaros metu kariai buvo siunčiami gydytis į Birštono kurortą — sergą reumatizmu; į Alytų — plaučių ligomis ir į Palangą — reikalingi klimatinio pajūrio gydymo. Tose vietose sezono laikui buvo steigiamos karo sanatorijos. Dantų gydymas buvo atliekamas Karo ligoninėje ir prie divizijų štabų.

Pirmieji Lietuvos kariuomenės gydytojai buvo savanoriai: Vladas Nagevičius, Linas Janulionis, Vladas Ingelevičius, Jonas Brundza, Antanas Petraitis, Jurgis Prialgauskas, Vladas Mangirdas, Pranas Sližys, Vincas Kanauka, Jurgis Žilinskas, Vytautas Bendoravičius, Vytautas Šileika, Vincas Paliokas ir Juozas Marcinkus. Vėliau gydytojų sąstatas buvo papildomas mobilizacijos būdu, kuri paskelbta 1919 V 8 veikė iki 1924. Sanitarijos puskarininkiai buvo pradėti ruošti prie Karo ligoninės jau nuo 1919 rudens, bet nuolatinė sanitarijos puskarininkių mokykla įsteigta 1920 IV 18. Ji veikė prie Karo ligoninės ir išleisdavo kasmet gerai paruoštų sanitarijos puskarininkių, kurie buvo skirstomi į kariuomenės dalis. Sanitarai buvo apmokomi pulkuose sanitarijos karininkų.

Gydytojų sąstatui papildyti, po 1924 I 1 išleistas stipendijų įstatymas. Stipendijos buvo duodamos VDU studentams medikams, kurie pasižadėdavo, gydytojų diplomus įgiję, tam tikrą laiką atitarnauti kariuomenėje. Gydytojai, stojantieji į k.s. tarnybą, karinį paruošimą gaudavo Karo mokykloje ir buvo keliami į sanitarijos karininkų laipsnius.

Kariuomenėje esą gydytojai buvo tobulinami medicinoj ir karo sanitarijoj. 1920 pulkų gydytojams buvo suruošti pasitobulinimo kursai prie Karo ligoninės. Eilė kariuomenės gydytojų buvo siunčiami ir į užsienio universitetus. Karo lauko chirurgijai ir sanitarinei taktikai pakartoti buvo ruošiami periodiniai kursai tikrosios tarnybos ir atsargos sanitarijos karininkams.

Prie Karo mokslų d-jos (žr.) nuo 1924 veikė K.s. sekcija, kurioje dalyvavo visi kariuomenės sanitarijos karininkai. Sekcijoje nagrinėti k.s. ir karo med. klausimai.

K.s. valdyba nuo 1921 VIII 26 turėjo K. s. tarybą, patariamąjį organą, svarbesniems k.s. klausimams svarstyti.

K.s. valdybos sąstate buvo farmacijos dalis, kuri tvarkė kariuomenės farmacijos tarnybą ir aprūpino kariuomenę vaistais, tvarsčiais, med. instrumentais ir kt. sanitariniais reikmenimis. Farmacijos reikalus (1920–39) tvarkė plk. ltn. Jonas Valentinavičius, po jo plk. ltn. Kazys Česėkas. Farmacijos dalies žinioje buvo kariuomenės sanitarinis sandėlis, įst. 1919 I 23.

Žiūrėdama kariuomenės higienos ir saugodama karius nuo ligų, K.s. valdyba rūpinosi kareivių maitinimu, jų tinkama apranga, fiziniu lavinimu ir jų gyvenimo tvarkos nustatymu. Kareiviams buvo skaitomos higienos paskaitos. Ypatingas dėmesys kreiptas kovai su venerinėmis ligomis, trachoma, tuberkulioze, šiltinėmis. Nuo ligų apsaugoti buvo skiepijama nuo raupų, vidurių šiltinės ir kt. Kariuomenės gydytojai, tikrindami karinės prievolės atlikti šaukiamųjų sveikatą, žiūrėjo, kad nesveiki vyrai nepatektų į kariuomenę. Karinę prievolę atliekančių sveikata buvo tikrinama kas mėnesį, sergą, ypač apkrečiamomis ligomis, buvo atskiriami ir gydomi. Susirgę venerinėmis ligomis buvo rūpestingai gydomi ir neišgydyti nepaleidžiami iš kariuomenės, nors ir būtų atitarnavę privalomą laiką.

K.s. tarnyba bendradarbiavo ir su civile Lietuvos sveikatos administracija. Ji teikė med. pagalbą 1921 grįžtantiems karo pabėgėliams ir belaisviams, įsteigė karantiną Obeliuose ir stebėjimo punktus Mažeikiuose, Joniškyje, Utenoje, Ukmergėje, Kaišiadoryse, Alytuje ir Kalvarijoje. 1920 vasarą siaučiant epidemijai Vilniaus srity, nusiųsti 4 skrajojami būriai su med. personalu, kurie teikė civiliams gyventojams medicininę ir medžiaginę pagalbą. Tiems būriams vadovavo gydytojai Jonas Čeponis, Domas Domarkas, Adomas Laskauskas ir Antanas Petraitis. Kai pradžioje LU med. fakultetas neturėjo savų klinikų, Karo ligoninė leido naudotis savo klinikomis. Pvz. prof. A. Hagentornas (vėliau Dzirne) naudojosi chirurgijos skyriumi, prof. K. Buinevičius—vidaus ligų skyriumi, prof. P. Radzvickas—ausų, nosies ir gerklės ligų skyriumi, prof. J. Blažys —

nervų ir psichinių ligų skyriumi, prof. J. Karuža — odos ir venerinių ligų skyriumi.

Lietuvos k.s. valdyba dalyvavo ir Tarptautiniuose karo medicinos ir karo farmacijos kongresuose: VII kongrese Madride (1933), VIII kongrese Briusely (1935), čia prof. P. Stančius darė pranešimą apie žandikaulių sužeidimų gydymą karo lauke, IX kongrese Bukarešte (1937) Lietuvai atstovavo V. Ingelevičius. Karo medicinos tarptautiniuose dokumentacijos įstaigos posėdžiuose Lietuvai atstovavo: 1932 ir 1934 Liège ir 1936 Ženevoje — V. Ingelevičius, 1938 Liuksemburge — A. Matukas. 1933–37 Lietuva buvo narys Tarptautinio karo medicinos kongresų komiteto; atstovu buvo V. Ingelevičius. 1932–40 jis taip pat buvo atstovas - korespondentas dokumentacijos įstaigoje. Lietuvos k.s. valdyba palaikė ryšius su Estijos ir Latvijos k.s. tarnybomis. *V.Ing.*

Karosas (Carassius vulgaris) karpių šeimos plati, plona žuvis. K. priklauso kaulingųjų žuvų būriui (teleostei), yra gelsvos

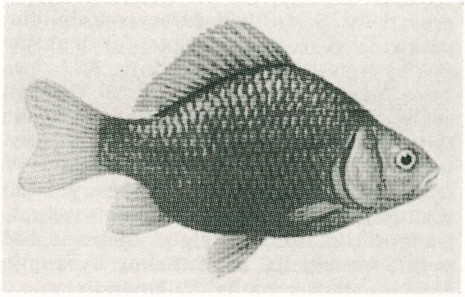

Karosas

spalvos, ilgu nugaros peleku, tamsia dėmele prie uodegos ir be ūsų. Blizganti, auksiniai geltonos spalvos atmaina laikoma akvariumuose. K. paplitęs visoje Vidurio Europoje, gyvena ramiuose vandenyse: ežeruose, tvenkiniuose ir ramiai tekančiose upėse. Maitinasi smulkia dugno gyvūnija ir augmenija. K. labai patvari žuvis ir pakelia sunkias sąlygas. Maistinguose vandenyse ketvirtais metais sveria iki 2 kg. Tvenkinių ūkiuose užauga didesni. K. neršia gegužės-birželio mėn. Patelė paleidžia 200.000–300.000 kiaušinėlių, kurie prisilipdo prie vandens augalų. Lengvai kryžiuojasi su karpiais. *A. P. Mž.*

Karosas 1. Antanas (1856 II 7? Vėjeliškių vsd., Anykščių vls. — 1947 VII 7 Marijampolėje) Seinų - Vilkaviškio vyskupas. Jo gimimo data, netgi oficialiame Šv. Sosto leidiny Annuario Pontificio duodama nevienodai II 7, 15, 27, o lietuviškame Elenche — II 7 ir 27. Metrikose pažymėti gimimo metai (1856) taip pat nėra tikri. Paties K. liudijimu, jo krikštatėviai užmiršę jį įrašyti į metrikų knygas. Tik kai reikėjo leisti mokyklon, pastebėta, kad nėra metrikų. Norint išvengti painios ir brangios procedūros, nutarta įrašydinti kaip ką tik gimusį. Taigi iš tikrųjų K. yra gimęs apie 1849. Mokėsi Šiaulių gimn., 1875 įstojo į Žemaičių kun. sem. Po 4 m. pasiųstas į Petrapilio dvasinę akad., kur buvo visų studentų gabiausias; ją baigė 1883 teol. magistro laipsniu. 1883 VII 6 įšv. kunigu, paskirtas Žemaičių kun. sem. moralinės teologijos ir lietuvių kalbos prof. ir 1885 vysk. Paliulionio sekretorium. Nuo 1896 kapitulos kan., nuo 1900 sem. rektorius. Būdamas sekretorium, K. yra daug padėjęs vysk. Paliulioniui tais sunkiais laikais valdytį vyskupiją. Vysk. Paliulionis buvo karšto ir staigaus būdo. Visokie rusų valdžios įsakymai, pažeidžią Bažnyčios teises, jį erzindavo ir sukeldavo aštraus tono atsikirtimus valdžiai. Bet K. neskubėdavo vyskupo raštų išsiųsti; pats surašydavo ramų, trumpą, paremtą įstatymais rašto projektą ir, kai vyskupas nurimdavo, parodydavo jam. Paliulionis apsidžiaugęs, kad smarkus raštas dar neišsiųstas, priimdavo sekretoriaus projektą, ir taip būdavo išvengiama nemalonių susikirtimų su valdžia. Kaip seminarijos rektorius, mokėjo savo ramumu ir švelnumu išvesti tą įstaigą iš krizės, į kurią ji buvo patekusi dėl netikusios buv. vadovybės ir sušvelninti tais laikais gana karštai iškylantį lietuvybės klausimą. Dar 1904 parašė knygelę Trumpas pamokymas apie Nekaltą Prasidėjimą Švč. Panelės, o spaudą atgavus jam buvo pavesta parengti mažąjį vyskupijos katekizmą. Nuo 1906 pradėjo redaguoti Nedėldienio Skaitymą. Katekizme dar vartojo pasenusią rašybą su slavybėmis, bet laikraštyje parodė gražiai mokąs lietuvių kalbą ir sekąs jos pažangą. 1906 XI 8 paskirtas ir 1907 VI 16 konsekruotas Žitomiro vysk. pagalbininku, o 1910 IV 7 perkeltas vyskupu į Seinus. Vykda-

Vysk. A. Karosas

damas į Seinus apsistojo kurį laiką Lomžoje ir iš ten 1910 VI 17 pasiuntė vyskupijos dvasininkams ir tikintiesiems pirmąjį ganytojo laišką apie savo paskyrimą. Ingresas į Seinų katedrą įvyko VI 29. Per ingresą pirmą kartą Seinų katedroje K. buvo pasveikintas lietuviškai. Įspūdingą sveikinamąją kalba pasakė kun. M. Gustaitis. Iškilmingų pietų metu kalbėtojai lietuviai ir lenkai reiškė vilties, kad naujasis vysk. patenkins visų troškimus. Kad iš anksto neužsiangažuotų ir nieko neužgautų, K., teisindamasis nesveikata, niekam neatsakė. Tuo metu didelė (apie 600.000 tikinčiųjų) Seinų vyskupija turėjo perpus lenkų ir lietuvių. Kunigų $^2/_3$ buvo lietuviai, seminarijoje klierikų daugumas lietuviai, kurijoje ir seminarijoje— viskas lenkiška. Kapituloje iš 12 narių vos 2 buvo tikri lenkai, kiti sulenkėję lietuviai. Mišriose parapijose pridedamosios pamaldos vien lenkiškai, kai kur tik lietuviškas pamokslas po pamaldų. Lietuviai tikėjosi, kad K., susipratęs lietuvis, buv. lietuviško laikraščio redaktorius teisingai pažiūrės į lietuvių reikalus. Tačiau K. savo papročiu neskubėjo reikalų tvarkyti. Kai kapitulos kanauninku padarė Jałbzykowskį, o garbės kanauninkais Wądolowskį ir Misievičių — lenkus, aplenkdamas nusipelnusius lietuvius, kai seminarijos profesoriais paskyrė 2 be tinkamų kvalifikacijų lenkus, kai norėdamas sulyginti lietuvių ir lenkų klierikų skaičių seminarijoje, įsakė priimti mažiau lietuvių ir daugiau lenkų (1911 iš 34 kandidatų buvo priimti tik 6 lietuviai ir 11 lenkų; 1914 jų skaičius jau susilygino — po 45), — tas K. noras išvesti visame kame lygybę tarp lietuvių ir lenkų, lietuvių kunigų tarpe sudarė nuomonę, kad vyskupas yra lenkiškos orientacijos žmogus. Netramdydamas lietuvių kultūrinės veiklos, kuri tuo metu gana stipriai reiškėsi Seinuose, vistik nieko nepadarė sulyginti lietuvių teisėms bažnyčiose, nors lietuvius užstodavo bent tada, kai lenkai perdaug juos skriausdavo: prieš seminarijos vadovybės nusistatymą pasiuntė M. Krupavičių į Petrapilio dvasinę akademiją, įšventino kunigu A. Šmulkštį, pakviesdamas jį 1914 į seminariją dėstyti lietuvių kalbos. Iki I pas. karo K. atsidėjo parapijų lankymui, pradėdamas nuo lietuviškosios vyskupijos dalies. Lankant lenkiškąją dalį, karo buvo atkirstas nuo Seinų ir turėjo pasitraukti į Rusiją. Apsistojo Petrapilyje ir čia po ilgų pastangų, jau po pirmosios revoliucijos, gavo leidimą išvykti. Per Švediją ir Vokietiją drauge su Jałbrzykowskiu grįžo į Lietuvą. Iš karto apsistojo Vilkaviškyje, paskui persikėlė į Seinus. Vokiečių valdžiai iš Seinų ištrėmus į Lenkiją Jałbzykowskį, K. 1918 VII paskyrė jį gen. vikaru ir pavedė valdyti lenkiškąją vyskupijos dalį. Pavedęs Jałbzykowskiui atgaivinti Tikocine 1863 uždarytą seminariją lenkams, pats ėmė organizuoti lietuvišką Seinuose, juoba, kad lenkai klierikai iš Rusijos jau negrįžo į Seinus. Užtai lenkai iki šiai dienai negali K. dovanoti, kam jis lenkus atskyrė nuo lietuvių ir Seinuose atidarė grynai lietuvišką seminariją. Tačiau Seinų seminarija veikė neilgai: 1919 rudenį lenkai užėmė Seinus, suėmė klierikus su profesoriais ir išmetė prie demarkacijos linijos. Neilgai trukus įsakė ir K. išvykti iš Seinų. Pradžioje apsigyveno Punske, bet 1920 iš čia lenkų valdžios buvo ištremtas į Nepriklausomą Lietuvą. Apsigyveno Marijampolėje marijonų vienuolyne.

Dar 1918 VIII Lenkijos vyskupų konferencija, kurioje dalyvavo ir K., nutarė prašyti Šv. Sosto, kad Jałbzykowskis būtų paskirtas vysk. K. sufraganu ir lenkiškosios vyskupijos dalies valdytoju. K. tą prašymą parėmė. Kai 1918 XI 30 Varšuvos arkiv. Kakowskis, dalyvaujant nuncijui Ratti (vėliau pop. Pijus XI), Lomžoj konsekravo Jałbzykowskį, iškilmėse dalyvavo ir K. pabrėždamas, kad dar jis yra šios vyskupijos valdytojas (Lomžos vyskupija įsteigta tik 1925). Įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją ir iš Seinų vyskupijos dalies sudarius naują Vilkaviškio vyskupiją, K. 1926 IV 5 paskirtas Vilkaviškio vyskupu, VI 20 užėmė katedrą ir apsigyveno Vilkaviškyje. Čia pastatydino puikius kun. seminarijos rūmus (1930). Nors ir turėdamas pagalbininku vysk. M. Reinį, pats tebevaldė ir tvarkė vyskupiją, kasmet lankydamas parapijas, šventindamas kunigus. 1933 buvo pakeltas popiežiaus Sosto asistentu ir gavo Romos grafo titulą. 1938 atliko paskutinę kelionę į Romą — ad limina. Rusams okupavus Lietuvą, turėjo daug iškęsti, kai seminarijos ir vyskupo rūmai buvo konfiskuoti (K. tada apsigyveno Vilkaviškio klebonijoj). Ir vokiečiams užėjus, seminarija neatgauta, bet K. ją vistiek atidarė, užleisdamas savo rūmus; seminarija veikė ligi 1944 vasaros. Kai 1944 VIII visi Vilkaviškį dėl fronto veiksmų paliko, K. nepasitraukė ir keletą savaičių išbuvo fronto ugnyje. Užėjus

bolševikams, iš karto apsigyveno Šunskuose, o nuo 1946 Marijampolėje. Dar 1946 suteikė Sutvirtinimo Sakramentą daugiau kaip 1000 asmenų. 1947 VII 7 mirė. Palaidotas Marijampolės bažnyčioje. K. visuomet atrodė menkas, silpnas (buvo smarkiai kuprotas dėl nugarkaulio ligos), tačiau pasižymėjo nepaprasta sveikata. K. buvo labai plataus ir šviesaus proto. Atsidėjęs sekė spaudą. Savo sprendimuose buvo apdairus. Tas jo atsargumas, ypač kai būdavo reikalingi aiškūs ir skubūs sprendimai, kai kada kitų buvo palaikomas neveiklumu. Episkopato santykiams su valdžia paaštrėjus, K. visuomet būdavo nuosaikiųjų pusėje. Santykiuose su kitais buvo labai švelnus. Jei ką reikėdavo pabarti, tai padarydavo labai atsargiai. Patirtus nemalonumus mokėdavo nutylėti, nukęsti. Privačiame gyvenime buvo labai kuklus, nemėgdavo iškilmių ir jų vengdavo. Savo vardadienį kasmet išvykdavo kur nors į nuošalią parapiją praleisti. Buvo mažakalbis, jo pamokslai retai būdavo ilgesni kaip 10 min. Turėjo gerą atmintį. Laisvai, bet tiksliai, cituodavo Šv. Raštą ar kitus bažnytinius šaltinius.

Naujieji Lietuvos vyskupai (Vadovas VI, 211–216 psl.) 1910; *J. Stankevičius,* Dviejų mūsų Bažnyčios Hierarchų jubiliejai (Židinys XVIII 1933, 187–188); Vaižganto raštai XIX 1933, 201–207; *F. B(artk)us,* Seinų ir Vilkaviškio vyskupas Antanas K. (N. Gyvenimas, 11–12, 172–174 psl.) 1947. *J.V.*

2. Juozas (g. 1890) muzikas, kompozitorius. Jaunystėje, kiek pasimokęs muzikos, vargonininkavo. Toliau muzikos mokėsi pas Juozą Gruodį, kuriam padėjo ir vargonininkauti. Po I pas. karo įstojo į Rygos konservatoriją, kur studijavo vargonus ir kompoziciją pas prof. J. Vītolį. Rygoje vadovavo Lietuvių jaunimo d-jos Šviesos chorui. 1923 su šiuo choru dalyvavo Šaulių s-gos suruoštame liaudies dainų vakare Žaliajame kalne, Kaune. Vėliau su tuo pačiu choru dalyvavo Lietuvoje visose trijose dainų šventėse. Bestudijuodamas dar dėstė muziką Rygos liet. gimnazijoje ir vedė jos chorą. Baigęs konservatoriją, grįžo į Lietuvą ir 1930 IX 1 paskirtas Kauno Saulės mokytojų seminarijos muz. dėstytoju ir choro vedėju. 1931–36 vadovavo Kauno Dainos chorui. Be to, buvo Valstybės radiofono dirigentas. 1936–39 Klaipėdos muz. mokyklos direktorius, specialinės muz. teorijos, vargonų ir chorvedybos mokytojas. Vokiečiams užėmus Klaipėdą, K. su konservatorija persikėlė į Šiaulius. 1945–50 vėl Klaipėdos muzikos mokyklos dir., nuo 1950 mokytojas. 1950 vienas iš jubiliejinės Vilniaus dainų šventės vyr. dirigentų, apdovanotas ‚nusipelniusio meno veikėjo' vardu. 1954 dalyvavo Maskvos dekadoje, 1955 dirigavo Lietuvos dainų šventėje.

Nuo 1938 Muzikos Barų priedais spausdino savo chorines dainas. Be to, išsp. Septynias liaudies dainas vienam balsui su fortepijono pritarimu 1939 (švietimo ministerijos leidinys), Trys dainos vyrų chorui, Naujos dainelės (30 dainų rinkinys) 1940 ir kt. Iš jo populiarių dainų pažymėtina: Stikliukėlis, Anoj pusėj marelių, Prie laužo (vaikams) ir kt. Iš instrumentinės muz. kūrinių pažymėtina: kamerinė sonata smuikui su fortepijonu, sonata Jūros legenda smuikui su fort., dvi sonatos fort., du styginiai kvartetai. Simfoniniam orkestrui: siuita Sekminės, Šokių siuita, Trečioji siuita, uvertiūra Į darbą, Lopšinė smuikui su orkestru, variacijos fagotui su ork., Legenda violončelei su ork. 1956, simfonija Bus taika ir kt. Nuo 1934 dalyvauja spaudoje muzikos klausimais. Bendradarbiavo Muzikos Baruose, Muzikoje ir Teatre, N. Romuvoje, Vaire, Tautos Mokykloje, Varpuose ir kt. 1936 išsp. muz. vadovėlį mokykloms Garsų keliais.

J. Ž.

3. Klemensas (1866 XII 23 Vėjeliškių vsd., Anykščių vls. — 1933 III 17 Kaune), inžinierius, (1) brolis. Gimnaziją baigė Šiauliuose, Susisiekimo inž. institutą Petrapilyje ir matematikos fak. Maskvoje. Nuo 1891 tarnavo susisiekimo žinyboje ir dirbo geležinkelių statybos srityje, o I pas. karo metu — plentų ir tiltų statyboje. 1918 grįžo į Lietuvą ir tarnavo susisiekimo ministerijoje: 1920 sutvarkė Požeruonų–Šiaulių ruožą, 1921–23 kelio ruožo virš. padėjėjas, nuo 1923 Klaipėdos ruožo virš., Amalių–Telšių ruožo virš., 1926 plentų ir vandens kelių valdybos plentų virš., 1927–29 plentų ir vandens kelių valdybos direktorius. Vėliau išėjo pensijon.

4. Mykolas (1878–1955 XI 13) kanauninkas, įšv. kunigu 1889, ilgametis Šeduvos klebonas, dekanas, Saulės gimn. kapelionas, Panevėžio vyskupijos kapitulos narys. 1907 VIII 19 išrinktas Lietuvių mokslo d-jos Vilniuje nariu. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Šaltinyje, Nedėldienio Skaitymuose, Viltyje, Žemdirbyje ir kt.

5. Petras (1873 Biržuose — 1954 Vilniuje) Lietuvos ev. reformatų bažnyčios kuratorius, visuomenės veikėjas. Mokėsi

Biržuose ir Slucke kng. Radvilų įsteigtoje gimnazijoje. 1892–96 gyveno JAV ir aktyviai reiškėsi liet. visuomeniniame gyvenime, ypačiai teatro veikloje. 1896 grįžo į Lietuvą, 1902–09 tarnavo Vilniaus karo apygardos teisme raštininku ir vertėju. Nuo 1909 Vilniaus sinodo kolegijoje bažnyčios turtų administratorius. Už nuopelnus ev. reformatų bažnyčiai Biržų sinodo išrinktas kuratorium. 1905 dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime. Buvo aktyvus daugelio Vilniaus liet. šalpos, švietimo ir kultūrinių organizacijų narys. *J.Val.*

Karoserija (prc. carrosserie) kėbulas, vežimo ar automobilio viršus, dėžė.

Karosinis ežeras Drūkšių vls., Brėslaujos aps., 2 km į š.r. nuo Drūkšių ež., į kurį iš jo teka upelis, 14 ha ploto; paviršius 151 m nuo j.l.

Karos jūra (rus. Karskoje more) Arktikos vandenyno įlanka, įsiterpusi į v. Sibirą tarp N. Žemės ir Taimiro pusiasalio; apie 850.000 km², nuo 1921 naudojama navigacijai rugpiūčio-spalio mėn. Pietų pakraštyje yra Vaigačo sala, o rytuose Šiaurės Žemės salynas. Į K.j. įteka dvi didžiausios Sibiro upės — Obė ir Jenisiejus, kurios kiek sušildo jūrą ir palengvina laivybą.

Karo statistika rinkinys žinių, liečiančių savo, kaimynų ir priešo kariuomenes. Jos suvedamos skaičiais ir lentelėmis. Daugiausia tai yra žinios apie žmones, tinkamus karo tarnybai ir darbui, apginklavimą, medžiagų išteklius, kautynių nuostolius, papildymų galimybes ir t.t. Surinkti duomenys lyginami su kitų kraštų arba su praėjusių karų kautynių žiniomis ir iš to daromos atitinkamos išvados. K.s. yra didelių kariuomenės vienetų — štabų darbas. K.s. mokslas dėstomas aukštosiose karo mokyklose.

Karo stovis išimtinė padėtis valstybėje, kada grėsiant krašto saugumui iš šalies ar suirutės pavojui viduje, suvaržomos piliečių teisės. Nepriklausomoje Lietuvoje pirmą kartą k.s. paskelbtas 1919 II 10, remiantis Ypatingais valstybės apsaugos įstatais (Laik. Vyriausybės Žinios nr. 4, 1919, 1–2 psl.). K.s. paskelbtas Lietuvos vietose, esančiose apie 30 km pločio juostoje nuo fronto linijos. 1919 II 13 k.s. paskelbtas Kauno mst. ir aps., Marijampolės mst. ir aps., Alytaus mst. ir aps., Vilkaviškio mst. ir aps. ir Kalvarijos mst. 1920 VII 23 k.s. įvedamas visoje Lietuvoje (Vyriausybės Žinios 41, 1920, eil. 430). 1926 VI 17 Seimo nutarimu k.s. Lietuvoj panaikinamas, po XII 17 grąžinamas, 1938 XI 1 panaikinamas. K.s. metu veikė Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai (žr.).

Karo strategija žr. Strategija.

Karo taktika žr. Taktika.

Karo tarnyba žr. Karinė prievolė.

Karotažas (prc. carottage) kalnakasyboje vienas iš naudingųjų iškasenų ieškojimo būdų, pagrįstas uolienų elektros varžų matavimu gręžiniuose, nuleidžiant ten specialius elektrodus. K. naudojamas gręžiant gręžinius, ypač naftos pramonėje.

Karo technika yra visos techninės priemonės, vartojamos kare gintis ar priešui nugalėti. Kai kada k.t. sąvoka suprantama karybos vyksmas, metodai ir pats karo vedimo menas. Senovėje k.t. apėmė: kariuomenės stovyklų įrengimus, įtvirtinimų statybas (sienos, pilys), kelių tiesimą, kliūčių nugalėjimą (laivai, keltai, lieptai, brąstos), priešo įtvirtinimų griovimą ir t.t. Kylant civilizacijai k.t. tobulėjo; atsirado vis įvairesnių ir sudėtingesnių priemonių. Išradus paraką ir šaunamuosius ginklus (1311), pradėjus vartoti sprogstamuosius artilerijos sviedinius (XVI a.), padarius graižtvuotą artileriją (1846), pagaminus sprogstamąsias medžiagas ir kt. chemines priemones, išradus telegrafą, telefoną, radiją ir t.t., k.t. palaipsniui suskilo į daugelį atskirų šakų. Pastaruoju metu dėl k.t. priemonių gausumo ir jų sudėtingumo karo pajėgos skirstomos į kelias atskiras rūšis: sausumos kariuomenę, laivyną ir aviaciją. Techninėms priemonėms kare aptarnauti ir joms panaudoti reikalingas atitinkamas personalas, apjungtas į tam tikrus organizacinius vienetus, kurių dydžius ir pobūdžius nustato karų ir gyvenimo praktika. Senovėje ir viduramžiais įvairūs techn. pareigūnai buvo dažniausiai prityrę amatininkai. Nuo XVII a. pradėta steigti specialios universiteto lygio mokyklos, tačiau jos nepajėgė apimti visų sričių, reikalingų kariuomenei, todėl XVIII–XIX a. Europoje pristeigta k.t. mokyklų, kuriose buvo ruošiami įvairioms sritims karo technikai bei inžinieriai.

Nuo Romos imperijos laikų šalia pėstininkų ir raitininkų kariuomenėje būdavo dalinių, kurie turėdavo mašinų sviediniams svaidyti, prietaisų pilių sienoms griauti, laivų per upes keltis ir t.t. XIII a. šie daliniai pradėta vadinti artilerija (žr.). Vėliau artilerijos daliniams palikta tik šaunamieji pabūklai, o persikėlimo ir kitos techninės priemonės atiduotos atskiriems inžinerijos daliniams, kurie vadinti įvairiais vardais:

tiltininkais, sapieriais, pionieriais. Nuo Julijaus Cezario laikų ryšio balandžių laikytojai ir signalizuotojai XIX a. tampa ryšininkų daliniais, kuriuose atsiranda telegrafininkai, telefonininkai, o mūsų amžiuje — radininkai ir radarininkai. XIX a. kai kuriose kariuomenėse turėta geležinkelininkų ir elektrotechnikos dalinių. Atsiradus tankams, I pas. karo metu susidarė atskiri šarvuočių daliniai, autotransporto daliniai. Pradėjus vartoti kare chemines medžiagas (žr. Cheminis karas), atsirado cheminiai daliniai ir t.t.

Sen. Lietuvos valstybėje kariuomenės organizacija atitiko to laiko kaimynų kariuomenės organizaciją, todėl ir k.t. joje maža kuo tesiskyrė nuo kitų to meto valstybių.

Nepriklausomoje Lietuvoje k.t. sudarė: 1. k.t. daliniai (su jų dirbtuvėmis): pionieriai, geležinkelininkai, ryšininkai, auto transportas, šarvuotininkai; 2. ginklavimo dirbtuvės (žr. Ginklinė); 3. cheminių tyrimų laboratorija; 4. aviacijos dirbtuvės; 5. statyba krašto apsaugos reikalams; 6. krašto apsaugos m-jos geodeziniai, astronominiai ir kartografiniai darbai (žr. Geodezija).

K.t. daliniai yra pagalbinė kariuomenė. Pionieriai įrengia persikėlimus, stato tiltus, tiesia ir taiso kelius, vadovauja kariuomenės lauko įtvirtinimo darbams, įrengia priešui įvairias kliūtis, vykdo sprogdinimus bei minavimus, padeda kariuomenei įsirengti lauko stovyklas, vykdo svarbesnius maskavimo darbus ir aprūpina lauko kariuomenės dalis vežiojamaisiais įrankiais. Geležinkelininkai aptarnauja geležinkelius netarpinėje karo veiksmų zonoje. Ryšininkai įrengia ir aptarnauja techninius ryšius visuose kariuomenės ešalonuose, būtent: telefono bei telegrafo linijas ir stotis, radijo ir signalizacijos stotis, karo lauko ryšio karvelių ir ryšio šunų postus. Mažiausias ryšininkų darbo vienetas — atitinkamos specialybės ryšio grandis. Autotransportas vykdo kariuomenės dalinių ir tiekmenų pervežimus. Šarvuotininkai yra pagalbiniai kovos daliniai, vykdantieji kautynių uždavinius su tankais ir kitais šarvuočiais.

K.t. dalinių organizacija Lietuvoje ne visuomet buvo vienoda. Iki 1927 buvo daug keitimų; ieškota tobulesnių organizacinių formų. Visi k.t. daliniai buvo apjungti į vieną bendrą organizaciją vadovaujamą k.t. viršininko su k.t. štabu. K.t. štabe be kitko buvo: 1. atskirų specialybių referentūros; 2. tiekimo skyrius, kurio uždavinys — aprūpinti visą kariuomenę techn. priemonėmis (šis skyrius finansiškai priklausė kariuomenės tiekimo viršininkui); 3. tyrimo komisija, kurios uždaviniai — nustatyti techn. sąlygas bei normas įvairioms techninėms priemonėms, organizuoti kadrų techn. apmokymą ir sekti kaimynų k.t. Tyrimo komisija savo žinioje turėjo gerai įrengtus kabinetus: elektros matavimų, telefono-telegrafo, radijo ir mechanikos. Kabinetai naudoti kadrų mokymui įvairių kursų metu. K.t. štabe buvo keliolikos tūkstančių tomų biblioteka su prenumeruojamais visų kaimynų techn. žurnalais. Lietuvos jaunimas, atlikdamas karinę prievolę k.t. daliniuose, pramokdavo įvairių amatų.

Karininkų kadrams paruošti nuo 1923 veikė aukštieji k.t. kursai, susidedą iš dviejų skyrių: statybos ir elektromechanikos. Statybos skyrius ruošė pionierius ir geležinkelininkus, o elektromechanikos — ryšininkus ir auto transporto karininkus. Mokslas truko 2–2½ metų. Daugumą bendrųjų techn. dalykų ir matematiką dėstė LU (vėliau VDU) profesoriai. Baigusiems kursus suteikiama karo techniko vardas ir teisės. Be to, keletas karininkų baigė Prancūzijos ir Belgijos karo inžinerijos ir kt. aukštąsias techn. mokyklas.

Puskarininkių kadrams ruošti kiekvienas k.t. dalinys turėjo puskarininkių mokyklą, arba vad. mokomąją kuopą, į kurias siųsdavo po atitinkamą kiekį savo žmonių pėstininkų, artilerijos ir kavalerijos pulkai, nes pulkuose buvo vad. mažieji techn. daliniai: pionierių būriai ir ryšių būriai bei grandys.

Kiekvienas k.t. dalinys turėjo savo specifines stacionarines dirbtuves, kuriose vykdydavo savo ir kitų kariuomenės dalių techn. priemonių remontus; be to, dar buvo paslankios lauko dirbtuvės. Pionieriai turėjo vežiojamas auto priekaboje elektros stotis su atitinkamu kiekiu elektrinių įrankių ir pneumatinius agregatus su atitinkamais pneumatinių įrankių komplektais medžio ir betono darbams; miškui kirsti — benzininius piūklus, pontonams ir keltams irti — užbortinius variklius. Auto ir šarvuočių daliniai turėjo paslankias lauko auto dirbtuves.

Cheminių tyrimų laboratorija priklausė ginklavimo viršininkui. Joje buvo vykdomi įvairūs tyrimai, reikalingi ginklavimo ži-

nybai, k.t. štabui, sanitarijos bei veterinarijos valdyboms.

Aviacijos dirbtuvės priklausė aviacijos viršininkui. Jose buvo remontuojami lėktuvai ir statomi nauji (pvz. Anbo, gen. Gustaičio konstrukcijos).

Statybos skyrius statė naujas kareivines Seredžiuje, Pagėgiuose, Naumiestyje, Kupiškyje ir kt., administravo ir remontavo trobesius, priklausančius krašto apsaugos m-jai, administravo esamus įtvirtinimus, projektavo ir statė naujus. Iš daugelio suprojektuotų įtvirtinimų pastatyta tik prie svarbesnių tiltų. Naujųjų trobesių statyba ir esamų administravimas buvo karo butų valdybos žinioje. Karo butų valdyba paruošė ir išleido statybos darbų kainoraštį, kuriuo vadovavosi ir kitos m-jos bei privatūs rangovai. Esamų įtvirtinimų priežiūra ir naujųjų statyba priklausė k.t. viršininkui.

Nepriklausomybės karų metu pionieriai pastatė kelias dešimtis įvairaus didumo medinių nuolatinių tiltų, o ryšininkai kelis šimtus km nuolatinių telefono linijų; tiltai ir telefono linijos po karo perimtos kitų žinybų ir naudotos keletą metų. Vėlesniais laikais k.t. štabe suprojektuotas ir Belgijoje pagamintas vežiojamas specialiose auto priekabose pontoninis tiltas trims divizijoms ir vienam armijos pionierių batalionui.

Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919–1939, 1939 16+423 psl. (red. komisija: plk. ltn. inž. Jurskis, ltn. Baublys, kun. dr. Česaitis, mjr. Kondratas, kpt. Petrauskas, mjr. Šilius ir plk. ltn. inž. Vitkus). *J. Mat.*

Karotenoidai (iš lot. carota ‚morka') geltonos ir raudonos spalvos junginiai (pigmentai), randami įvairiuose gyvuose organizmuose. K. lengvai tirpsta riebaluose ar riebalų tirpintuvuose ir dėl to vadinami lipochromais (riebalų dažais). Cheminiu požiūriu k. yra nesotūs angliavandeniliai arba jų deguonies derivatai, turį nuo 7 iki 11 konjuguotų dvilinkų jungčių. Žinomiausias šio tipo junginys yra karotinas $C_{40}H_{56}$, randamas morkose, lapuose ir gyvulių riebaluose. Šis junginys gyvulių organizme paverčiamas vitaminu A, todėl vadinamas provitaminu A. Kiti pažymėtini karotenoidai: likopinas $C_{40}H_{56}$, raudonas pomidorų dažas, zeaksantinas $C_{40}H_{56}O_2$, geltonas kukurūzų dažas, kapsantinas $C_{40}H_{58}O_3$, randamas raudonoje paprikoje, ir astancinas $C_{40}H_{48}O_4$ medžiaga, duodanti raudoną spalvą virtiems vėžiams. Krocetinas $C_{20}H_{24}O_4$, geltonas šafrano dažas taip pat priklauso k. grupei. *M. A. Js.*

Karotinas žr. Karotenoidai.

Karotis ežeras Pabradės vls., Švenčionių aps., 3 km į š. rytus nuo Buivydžių bžk., Neries Bareišiūnų kilpoje, 16 ha ploto.

Karo topografija žr. Topografija.

Karpa (lot. Verruca) odos auglys, nedidelė atauga odoje, susidaranti paprastai iš hipertrofuotos papilos. Pagal savo išvaizdą ir vietą k. skirstomos į daugelį rūšių.

Karpasiūlis (Ectocarpus), rudųjų dumblių (Phaeophyta) gentis. Aptinkama Baltijos jūroje, Rygos įlankoje; žinomas k. paprastasis (E. confervoides) ir k. gelsvasis (E. siliculosus).

Karpatai vidurinės Europos kalnynas, sudaręs tęsinį raukšlėtinių kalnų sistemos tarp Alpių ir Balkanų. Jie prasideda prie Dunojaus ties Bratislava ir netaisyklingu puslankiu tęsiasi 1300 km ligi Dunojaus ties Geležiniais Vartais. Jų plotas yra apie

Pietų Karpatai

190.000 km². Vakarų K. suskilę į kelias šakas: V. Beskidus, Mažuosius Karpatus, Aukštuosius Tatrus ir Baltuosius kalnus. Pietinė dalis vadinama Transilvanijos Alpėmis. Aukščiausioji viršūnė Gerlachovka (Aukštutiniuose Tatruose) 2663 m. Transilvanijos Alpių aukščiausioji viršūnė Negoi 2536 m, o r. Karpatuose Pietrosulio viršūnė 2305 m.

Tik aukščiausiosios vietos turi alpinį charakterį. Klimatas šiurkštus, žiemos šaltos, vasaros karštos, daug drėgmenų. Žemesnėse vietose apaugę ąžuolų ir bukų miškais, o aukštesnėse — pušynai. Gyventojai slovakai, guralai, ukrainiečiai ir rumunai. Jie verčiasi miško darbais, augina avis, medžioja, o slėniuose ūkininkauja. Transilvanijos Alpių išoriniame pakraštyje gaunama naftos (Ploesti), kai kur kitur iškasama druskos ir metalų rūdų. Ligi 1945 Karpatuose, daugiausia Slovakijoj, gyveno apie 150.000 vokiečių, kurie čia buvo įsikūrę XII–XIV a., bet apie 90% jų buvo ištremta į Austriją ir Vokietiją. *A. B.*

Karpatas (gr. Karpathos, ital. Scarpan-

to) Graikijos Dodekanezų salyno (Sporadų) sala Egėjo jūroje tarp Rodo ir Kretos salų 277 km², apie 7500 gyv. (1955), kurie verčiasi žvejyba. Statūs kalnai (Lastros 1220 m), administracinis centras Pigadia.

Karpavičius 1. Juozas (g. 1907 I 28 Tarpučiuose, Marijampolės priemiestyje) Brazilijos lietuvių veikėjas. Mokėsi Marijampolės gimn., buvo veiklus pavasarininkų ir ateitininkų narys. 1938 emigravo į Braziliją, įsijungė į Vyčių veiklą, kelis metus buvo jų pirmininku, 1954 drauge su J. Lukoševičiumi įkūrė Moinho Velho (São Paulo rajone) mokyklą, kur dėsto dainavimą ir moko lietuviškų žaidimų. Kartu su J. Lukoševičiumi 1955 išleido vadovėlį Tėvų Kalba.

2. (rašėsi Karpowicz), Mykolas Pranciškus (1744 IX 23 Lietuvos Brastos vaivadijoje — 1803 XI 5 Berzninke prie Seinų, palaidotas Vygriuose) Vygrių vyskupas. 1757–61 mokėsi jėzuitų kolegijoj Lietuvos Brastoj, 1761 įstojo į kun. misijonierių kongregaciją, studijavo teologiją Varšuvos kun. seminarijoj. 1767 išv. kunigu, 1767–71 profesoriavo toj pačioj seminarijoj, dėstydamas filosofiją; 1771–72 dėstė teologiją Krokuvos seminarijoj. Grįžęs į Lietuvą, 1772–74 Vilniaus seminarijoje dėstė teologiją ir Bažnyčios istoriją. 1774 VIII 5 Vilniaus akademija suteikė jam teol. dr. laipsnį. Išstojęs iš kun. misijonierių kongregacijos, K. ėjo Vilniaus vys. Ign. Masalskio sekretoriaus pareigas, buvo paskirtas Gražiškių ir Prienų klebonu, vėliau tapo Poznanės katedros kanauninku bei pamokslininku ir Smolensko katedros arkidiakonu (1773). Nuo pat savo kunigystės pradžios pasižymėjo iškalbingumu. Visose to meto bažnytinėse iškilmėse netrūkdavo jo turiningų ir patrauklių pamokslų, visi didesni suvažiavimai, seimai, sukaktys, minėjimai, aukštųjų svečių atsilankymai nepraeidavo be K. pasakytų taiklių ir aktualių kalbų. Jubiliejiniais 1776 metais Vilniuje per bajorų suvažiavimą K. pasakė garsius pamokslus apie ponų pareigą šviesti savo valstiečius ir apie baudžiavos panaikinimo reikalingumą. Jo pamokslų mintis panaudojo Juodieji Broliai (žr.), primindami tėvynės laisvės reikalą. K. pamokslai ir kt. raštai išsp. po mirtes 1807–08 (11 tomelių): Kazania i inne dzieła X. M. Karpowicza. Jam gyvam esant išspausdinta daug jo atskirų pamokslų, tarp jų yra ir vienas lietuvių kalba: Kozonius kuniga Mikoła Karpawicias Wiskupa Vilniaus ant gaylinga atprowijma pagraba... Bažniczoy S. Jona sakitas Wilniuw Dyino 20. Karwala 1794. 1783 Edukacinės komisijos pakviestas Vyr. Lietuvos Mokyklon dogmatinės teol. katedros vedėju ir profesoriumi. Čia dėstė iki 1794. Po III Lietuvos-Lenkijos padalijimo K. buvo paskirtas generaliniu vikaru ir administratoriumi tų Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų sričių, kurios atiteko Prūsijai. Lietuvos ponams suvažiavus Gumbinėn duoti Prūsijos valdovui priesaikos, K. 1796 VII 6 pasakė kalbą, kuria atkreipė į save Prūsijos ministro Schrötterio dėmesį ir laimėjo palankumą. Šis rekomendavo K. Prūsijos karaliui kaip tinkamiausią kandidatą į naujai formuojamos Vygrių vyskupijos sostą. Įsteigus kanoniškai vyskupiją, pop. Pijus VI 1799 III 18 paskyrė K. Vygrių vyskupu. Konsekruotas 1800 III 30 Varšuvoje. Per tris savo vyskupavimo metus rūpestingai tvarkė vyskupiją, rašė nemaža pastoracinių laiškų, kuriuose griežtai pasisakydavo prieš blogus žmonių įpročius, įsteigė Vygriuose kun. seminariją, konsekravo Sintautų ir Gražiškių bažnyčias.

Vysk. M. Karpavičius

Vatikano archyvas, Proc. Cons. 1798–1799; Pius VI. Cedulae Consist. 1798–1799; Annuario Pontificio 1799; Podręczna Encykl. Kościelna XIX–XX 1910; *P. Augustaitis*, Vygrių ir Seinų vyskupija (Vadovas III 1909); *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III 1916; *A. Janulaitis*, Užnemunė po Prūsais 1928. *R. Krs.*

Karpažolė (Euphorbia), karpažolinių (Euphorbiaceae) šeimos žolinė gentis. K. turi pieniškų sulčių (syvų). Lietuvoje žinomos šios k. skirtys: k. siauralapė (E. cyparissias), auga smėliniuose dirvožemiuose, retai užleistose dirvose. Šios k. pieniškosios sultys turi narkotinių savybių. K didžioji (E. esula) dažnai aptinkama laukuose, pamiškėse. Vartojama karpoms gydyti. K. dirvinė (E. helioscopia) labai dažna dirvose, daržuose. Tinka taip pat karpoms gydyti. K. daržinė (E. peplus) — labai nuodinga laukų piktžolė. K. rykštinė (E. virgata) sutinkama Zarasų srityje. *J. Rkt.*

Karpažoliniai (Euphorbiaceae) žolinių, taip pat medinių augalų, turinčių gailių ar nuodingų dažnai pieniškų sulčių (syvų), šeima. Be pagrindinės genties Euphorbia, čia priklauso dar šios svarbesniosios: Phyllanthus, Croton, Acalypha, Ricinus, Jatropha, kaučukmedis (Hevea), Manihot.

Kai kurios k. gentys yra didžios svarbos medicinoje, pramonėje ir kt.

Karpėnai k. Vegerių vls., Mažeikių aps.; čia yra durpynas 249,5 ha ploto, 1,7 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 377,7 ha ploto, aukštutinio tipo.

Karpentarijos įlanka (Gulf of Carpentaria) š. Australijos pakraštyje, į v. nuo Cape Yorko pusiasalio, į p. nuo Naujosios Gvinėjos salos. Pavadinta tuo vardu olandų jūrininko A. Tasmano 1644 koloninio administratoriaus P. Carpentier'o garbei.

Karpiai (gr. karpoi, karpodakoi, karpidoi, lot. carpi) sena, jau Herodoto minima kalipidų vardu, Dakijos kiltis, kuri III a. po Kr. puldinėjo (dažnai su gotais) romėnų pasienio provincijas. Maksimilijonas sumušė juos 297 po Kr. ir perkeldino į deš. Dunojaus sritį.

Karpilkomo žinios lietuvių karių laikraštėlis, ėjęs 1917 Valke (Latvijoje). Jį leido XII rusų armijos lietuvių karių vykdomasis, arba, kaip tada sakydavo, ‚pildomasis' komitetas (iš čia ir rus. darybos žodis ‚karpilkomas'), nebegalėdamas toliau leisti ‚Laisvo Žodžio' (žr.). Tuo laikraštėliu norėta vėl sujungti fronto pasitraukimo metu pakrikusias lietuvių karių organizacijas ir jas informuoti apie įvykius. Laikraštėlis teturėjo trumpų pranešimų ir žinių. Jo teišėjo 4 nr. Redakcinę komisiją sudarė kareivis Stašelis, karo valdininkas P. Gužas, karininkai L. Natkevičius, Juozas Giedraitis ir Juozas Mikuckis.

P. Jakštas, Lietuvos karinė spauda 1918–1933 (Mūsų Žinynas 11–12, 1938, 809). *J. M. L.*

Karpininkas (Telephora), žieviagrybių (Thelephoraceae) šeimos grybų gentis. K. taurinis (T. caryophyllea) auga smėlinėse augavietėse, blogesnio boniteto pušynuose.

Karpiński Franciszek (1741–1825) lenkų poetas. Aukštąjį mokslą baigė Lvovo jėzuitų akad. K. buvo populiarus Stanislovo Augusto laikų (epoka stanisławowska) lenkų lyrikas sentimentalistas, pradžioje kūręs su perdėtu erotiniu jausmingumu pastoralinius eilėraščius (sielanki), vėliau perėjęs prie istorinių ir religinių temų. Santykyje su pseudoklasine poezija K. nors ir nebuvo revoliucionierius kaip vėlesnieji romantikai, o tik nuosaikus revizionistas, bet dalimi galima jį laikyti lenkiškojo preromantizmo pradininku. K. rašyti pradėjo labai jaunas būdamas (apie 1756), bet jo eilių knygos pasirodė žymiai vėliau: Zabawki wierszem i przykłady obyczajne 1780 ir Pieśni nabożne 1792. Kai kurie religiniai eilėraščiai tapo giesmėmis ir iki šiai dienai tikinčiųjų tebegiedamos: Kiedy ranne, Wszystkie nasze dzienne sprawy, Bóg się rodzi ir kt. Po Lenkijos ir Lietuvos padalijimų K. psalminiu stilium parašė raudą Żale sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta 1797. K. rašė taip pat scenos dalykų (istorinė drama Judyta, komedija Czynsz) ir proza (O wymowie w prozie albo wierszu), bet šiuose žanruose mažiau pasižymėjo. Buvo Vilniaus univ. garbės nariu. *J. K.*

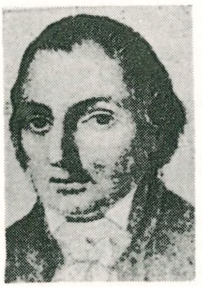

F. Karpiński

Karpinskij Aleksandr Petrovič (1864–1936) rusų geologas. Nuo 1877 Petrapilio kalnų instituto prof., 1885 geologinio komiteto direktorius, nuo 1918 Rusų mokslų akademijos pirmininkas. Jo svarbiausi darbai skirti Rusijos petrografijai, geologijai ir paleontologijai.

Karpis (Cyprinus carpio) karpinių (cyprinidae) šeimos kaulingųjų būrio (teleostei) žuvis. Spėjama, kad k. kilęs iš Kinijos, Europoje išplito viduramžiais iš Kaspijos, dabar gausiai sutinkamas ir Amerikos vandenyse. Plačiai auginamas dirbtiniuose tvenkiniuose. K. yra geltonos arba žalsvai geltonos spalvos, padengtas stambiais taisyklingais žvynais, turi didelius pelekus ir ataugas prie burnos (ūselius). Laukinis k. mėgsta šiltą, ramų ir augmenimis turtingą vandenį: pirmoje eilėje ežerus ir tvenkinius, bet gerai laikosi ir lėtai tekančiose upėse. Žiemą užmiega giliose vietose. Minta dugno bei pakraščių gyvūnija ir augmenija. Neršia nuo gegužės iki liepos mėn., šiltose, ramiose ir žolėtose pakrančių vietose. Paleidžia 200.000—700.000 kiaušinėlių, kurie prilimpa prie vandens žolių. Išsirita per 3–8 d. Neršti

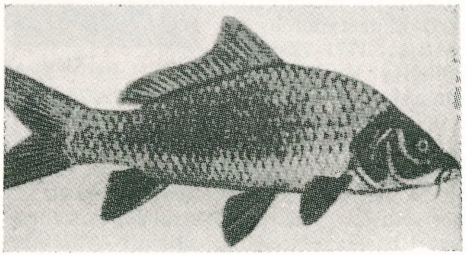

Karpis

pradeda 3–4 m. amžiaus, 25–30 cm ilgio. Tvenkinių ūkiuose, specialiai prižiūrimi, užauga per tą pat laiką žymiai didesni ir atskirais atvejais siekia iki 1,5 m ilgio ir 30 kg svorio. Tvenkiniuose auginami žvyniuoti, dalimi žvyniuoti ir bežvyniai karpiai. Pastarosios dvi atmainos, išvestos iš žvyniuotųjų atrankos būdu, geriausiai apsimoka auginti. Lietuvoje beveik visuose dirbtiniuose tvenkiniuose buvo auginami k. Tokių tvenkinių plotas siekė apie 1000 ha. Alvito ežere k. buvo natūralizavęsi. Nuo 1939 I 30 Kaune buvo įsikūrusi Karpių augintojų kooperacijos b-vė.

A. N. Jeleonskis, K. auginimas. Vertė S. Zarackas 1925. *A. P. Mž.*

Karpis Lietuvos bajorų šeima, vedanti savo kilmę, kaip ir daugelis kitų, iš Italijos. Jų dvarai buvo daugiausia paplitę Žemaičiuose, Š. Lietuvoje, Palenkėje ir kitur. Jonas Karpis minimas jau XVI a. dokumentuose. 1733 konvokacijoje minimas tarp kitų Pranciškus Karpis, Ariogalos tėvūnas ir Plungės seniūnas. Daugiausia Karpių giminė pagarsėjo XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Tarp jų žymiausi buvo:

1. Benediktas (1734-1805) Joniškėlio dvarų savininkas, filantropas, 1794 sukilimo dalyvis ir mecenatas. Kaip ir daugelis kitų to laiko bajorų, užsikrėtęs prancūzų enciklopedistų, fiziokratų ir ypač J. J. Rousseau idėjomis, aiškiai pasisakė už valstybės reformą ir ypač už valstiečių baudžiauninkų būklės pagerinimą, dėl to buvo vadinamas ‚geruoju kumečių ponu'. Matyti, savo lėšomis bus parėmęs Šnipiškės pijorų mokyklą, nes yra išsilikusios tos mokyklos mokinių padėkos kalbos jam iš 1780 ir 1782. 1792 jis pastatė Joniškėlio mūrinę bažnyčią. Aktyviai rėmė 1794 sukilimą prieš rusus, būdamas Kauno centrinės deputacijos narys. Kai rusai sunaikino porą jo dvarų, jis pareiškė, kad ‚tokie mažmožiai neturi dabar mums kvaršinti galvas'. Davė pinigų pirmajai geležies liejyklai Vilniuje įrengti, kuri turėjo kalti ginklus Lietuvos sukilėliams. Vis dėl to kai rusai numalšino sukilimą, K., kaip ir daugelis kitų, pasirašė vadinamą recesą ir Maskvos pastatytam satrapui Repninui pareiškė, kad prie ‚maištininkų' prisidėjęs ‚iš prievartos ir prieš savo valią'. Gal dėl to ir išvengė bausmės. *V. Trp.*

2. Ignas (1780–1809) (1) ir Karolinos Puzinaitės sūnus, Upytės vėliavininkas, didelių dvarų paveldėtojas, filantropas. 1794 Kosciuškos sukilimo metu, tebūdamas vos 14 metų, paaukojo 2000 auksinų Lietuvos kariuomenei ginkluoti ir įstojo į II lietuviškosios kavalerijos brigadą. Daugiausia K. pagarsėjo savo 1808 testamentu, atleisdamas apie 7000 jam priklausiusių valstiečių nuo baudžiavos. Pagal caro Aleksandro I 1803 įsakymą, dvarininkai turėjo teisę suteikti vadinamų ‚laisvų artojų' statusą savo baudžiauninkams. Ligi Aleksandro I mirties ta teise pasinaudojo tik 122 žemvaldžiai, išlaisvinę iš viso 50.262 valstiečius. Kaip matyti iš 1796–97 statistikos, Vilniaus gub. tuo metu buvo 731.641 valstiečiai, iš kurių 205.955 buvo laisvi. Kaip ir kiti dvarininkai, K. savo baudžiauninkus atleido be žemės, užtat didelė dauguma ir toliau pasiliko jo dvarų nuomininkai. 428 persikėlė gyventi kitur, ir tik 27 tesugebėjo nusipirkti nuosavos žemės. Vis dėl to šis K. žygis plačiai nuskambėjo to laiko visuomenėje, kaip matyti ir iš Adomo Mickevičiaus Pono Tado XII giesmės. Be to, K. savo 1808 testamentu 400.000 auksinų paskyrė Joniškėlio parapinei mokyklai, ligoninei ir vaistinei. *V. Trp.*

3. Juozapas Mykolas (1679 Rekyvos dv., Šiaulių aps. — 1739 XII 10 Trakuose) Žemaičių vyskupas, sūnus Stepono ir Barboros Godliauskaitės Karpių, pakrikštytas Šiaulių bžn. 1679 V 5. Mokėsi Vilniaus akademijoj, 1697 gavo filosofijos dr. laipsnį. Buvo Smolensko pāstalininkiu (subdapifer), kelerius metus ėjo D. L. K. sekretoriaus pareigas. Palikęs pasaulinę karjerą, nuo 1716 Vilniaus akad. studijavo teologiją. 1719 VIII 15 įšventintas kunigu, nuo 1724 iki mirties buvo Vilniaus katedros prelato padėjėju, valdė Trakų prepozitūrą. Vilniaus vyskupo pavestas vizitavo vyskupiją. 1736 I 19 karalius Augustas III nominavo jį Žemaičių vyskupu, o pop. Klemensas XII nominaciją 1736 XI 19 patvirtino. Pakonsekruotas Vilniuje 1737 II 7. Į Varnius atvyko II 23. Pradėjęs pareigas, tuojau paskelbė pastoracinį laišką vyskupijos klerui (Epistola pastoralis ad Clerum dioeceseos Samogitiensis ex mandato Josaphati Karp, išspausdintą Vilniuje 1737), kuriame yra įdomios medžiagos Žemaičių kultūros-papročių istorijai. Pasitaręs su Vilniaus vyskupu, nustatė tikslią ribą tarp Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų, aplankė užnemuninę vyskupijos dalį, atstatė ir sutvarkė nuo karo nukentėjusius bažnytinius ūkius, gausiai šelpė į vargą patekusius žmones. Jo vyskupavimas buvo trumpas (nepilni treji metai), bet našus, todėl nusipelnė vardą Ecclesiae eminens

basis. 1739 gruodžio mėn. buvo išvykęs lankyti Trakų bažnyčios, kelionėje susirgo ir netrukus mirė. 1740 II 8 jo kūnas parvežtas į Varnius ir palaidotas katedroje.

Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 122, ff 339–352; Annuario Pontificio 1736; *M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupiste I 1848; *T. Zychliński* Złota księga XXVI 1904; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; ('') Kościół Zamkowy III 1916; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R. Krs.*

4. Maurikis Pranciškus (1749–1817) Ariogalos tėvūno Juozapo sūnus, Juodaičių seniūnas, Žemaičių pasiuntinys Ketverių metų seime, vienas 1794 sukilimo vadų, politinių raštų autorius. Jis gyveno pažangiomis to meto idėjomis ir rėmė valstybės reformos pastangas. 1789 jis išvertė į lenkų kalbą ir Varšuvoje išleido J. J. Rousseau veikalą Considerations sur le gouvernment de la Pologne. Visos tos didesnės laisvės ir reformų idėjos ypač galingai pasireiškė garsiajame Ketverių metų seime, kur K. buvo vienas tribūnų, puldamas savo kalbose ‚didikus turtuolius, intrigantus ir familijantus' bei visus tėvynės priešus, reikalaudamas didesnių teisių seimeliams, kartu keldamas ir jų negeroves. Ypač vaizdžiai tas savo mintis jis išreiškė savo pamflete Obraz seymików (1791), pasinaudodamas konkrečiais Žemaičių (ypač Šiaulių) seimelių pavyzdžiais. Tai yra labai vertingas dokumentas to meto papročiams ir politikai pažinti. Tuo metu buvo kilęs sumanymas įvesti į seimelius balsavimo kortelių sistemą, bet K. pasisakė prieš ją, nurodydamas, kad pusė Žemaičių bajorijos nemoka nei skaityti nei rašyti, o ir iš mokančių didelė dalis nemoka lenkiškai. K. karštai gynė bežemių bajorų (neposesionatų) teises seimeliuose. Jis taip pat labai entuziastingai pasisakė už Gegužės 3 d. konstituciją, vadindamas ją ‚auksine džiaugsmo diena'. Tur būt daugiausia jo pastangomis Šiaulių seimelis beveik vienbalsiai pasisakė už ją. Nežinia, ar K. buvo ir pagarsėjusio politinio pamfleto O poddanych polskich autorius. Jis nuo pat pradžios rėmė 1794 m. sukilimą prieš rusus, būdamas Aukščiausios Lietuvos tautinės tarybos narys. 1817 tuojau po K. mirties Dziennik Wileński atspausdino jo nekrologą.

M. P. Karpis

A. Meysztowicz, Karpiowe 1907. *V. Trp.*

5. Pranciškus (1693–1755) jėzuitas. 1613 įstojo į jėzuitus. Mokėsi Gardine. Teologijos studijas baigė 1727 Pinsko kolegijoje, kunigu įšv. 1726. 1728 Kauno kolegijoje retorikos ir poetikos mokytojas bei Marijos sodalicijos dvasios vadas, 1729 Žadiškės (Missio Žodziscensis, Vilniaus vyskupijoje) kolegijos ekonomas ir bažnyčios rektorius. 1731 Kauno kolegijoje pamokslininkas, studijų vyresnysis, bibliotekos vedėjas. 1732 vėl Žadiškės kolegijos ekonomas, bažnyčios rektorius. 1733–36 gyveno Rešliuje (Rössel, Prūsuose), iš kur kaip pamokslininkas dažnai išvykdavo į Šventaliepės (Heiligelinde) misiją. Nuo 1737 vėl Kauno kolegijoje, 1739–40 Slanymo kolegijos ekonomas, bažnyčios rektorius, bendrabučio prefektas, mokinių sveikatos ir jiems skirtų stipendijų prižiūrėtojas. 1741–45 Slanymo rezidencijoje Valkavisko misininkas, nuo 1748 iki mirties dirbo Gardino kolegijoje. Pagarsėjo kaip misininkas.

Jėzuitų archyvas: Lit. Necr. t. 65, 705–707 psl.; Cat. Prov. Lit. 1727–1755. *A. Lm.*

Karpiškiai (vėliau Laimučiai) dv., Pakruojaus vls., Šiaulių aps. Čia yra pilkapių, kuriuos XIX a. pradžioje kasinėjo Dubois de Montpéreux (žr.). Ir vėliau čia surasta II–IV a. radinių: 3 ankstyvo tipo laiptelinės segės, kurių viena yra ypatingos konstrukcijos (vienas laiptelis prie movelės, lankelis plokščias, platus ir ornamentuotas sieteliniu raštu, kojelė trikampė), antkaklė buoželiniais galais, juostinė apyrankė siaurėjančiais galais, šešiastipinis ratelinis smeigtukas ir kt. Radiniai Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje ir Šiaulių Aušros muziejuje.

Karpius Kazys S. (g. 1895 VII 20 Babcinos dv., Babtų vls., Kauno aps.) Simo Karpavičiaus sūnus, rašytojas, žurnalistas, visuomenės veikėjas. 1909 XII 24 atvyko į JAV, kur baigė aukštesniąją mokyklą ir Western univ. Clevelande ekonomijos, anglų literatūrinės ir komercinės kalbos kursus. K. jau 1915 aktyviai įsijungė į JAV liet. visuomenės veiklą, įstojo į SLA ir Tėvynės mylėtojų d-ją. I pas. karo metu rūpinosi Lietuvos reikalais, nukentėjusių nuo karo šelpimu ir Lietuvos gelbėjimo fondo stiprinimu. 1917 Naujorko apylinkių tautininkams įkūrus Tautinę ta-

K. S. Karpius

rybą, K. buvo pirmuoju jos sekr. 1917–26 Sandaros narys, 1924–26 Tėvynės mylėtojų d-jos centro pirm. Lankėsi Lietuvoje 1928 ir 1935 Pasaulio lietuvių kongreso metu. 1929–35 daug dirbo įkuriant Clevelando parke liet. kultūrinį daržėlį, kuriame buvo pastatyti iš Lietuvos atvežti J. Basanavičiaus ir V. Kudirkos biustai bei akmeniniai Gedimino stulpai. Nuo 1940 Liet. ekonominio centro sekr. Bekuriant Amerikos Liet. Tarybą, 1940 VIII 9–10 Pitsburge K. atstovavo tautinei srovei ir 1940–42 buvo tarybos nariu ir sekr. X 15 dalyvavo tarybos delegacijoj pas prezidentaą Rooseveltą Lietuvos nepriklausomybės gynimo reikalais. 1941 VI 8 dalyvavo bekuriant Lietuvai vaduoti s-gą (1942–48 jos centro valdybos sekr.). Atvykus Lietuvos Valstybės Prezidentui A. Smetonai į JAV ir apsigyvenus Clevelande, K. organizavo jo lankymąsi JAV lietuvių kolonijose. Dalyvavo beruošiant Amerikos lietuvių seimą Naujorke 1944 bei Lietuvių misijų suvažiavimus 1944 Vašingtone ir 1945 San Francisco.

K. yra vienas iš pačių aktyviųjų spaudos darbininkų. 1910 pradėjo rašyti korespondencijas ir eilėraščius Keleiviui ir Draugui. 1914 persikėlė į Brukliną, dirbo Vienybės Lietuvninkų spaustuvėje, bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų ir Tėvynėje. 1916 Tėvynės red. V. K. Račkausko padėjėjas. 1917 persikėlė į Clevelandą, pradėjo dirbti Dirvoje pradžioje redaktoriaus padėjėju, 1919–48 redaktoriumi. 1925 Dirva tampa K. nuosavybe, 1948 X ją perleido tremtiniams (V. Rasteniui) ir perėjo dirbti į Clevelando News redakciją korektoriumi.

K. yra vienas iš produktyviausiųjų JAV lietuvių rašytojų. Pirmasis jo literatūrinis bandymas, komedijėlė iš studentų gyvenimo, ‚Nenorėjai duonos, graužk plytas', išspausdintas 1915. 1916 išleido Gautama Budda, 1917 Tėvynės konkurse už ‚Darbininkų padėtis Amerikoje' gavo pirmąją premiją. Vėliau parašė visą eilę didelių romanų, apysakų, scenos veikalų, poezijos ir mokslo populiarizacijos dalykų. Savo kūrybai siužetus daugiausia ėmė iš Lietuvos praeities. Jo istoriniai romanai: Baltijos aras 1928, Kryžeivis 1929, Du broliai 1930, Jūros merga 1931, Klajūnas 1932, Merūnas 1934, Dvi seserys 1937, Alpis 1942; apysakos: Juodas karžygis 1927, Vargšų karalienė 1929; scenos veikalai: Jaunystės karštis 1916, Samsonas ir Delila 1923, Juozapas ir Zelbora 1923, Kryžiokas 1923, Algis ir Giedrutė 1925, Birutė ir Kuprelis 1927, Galiūnas 1927, Ekscelencija 1927, Atgimimas 1928, Palangos ponaitis 1929, Baudžiauninkė 1930, Žentai iš Amerikos 1931; eilėraščių rinkiniai: Tautos vainikas (su kitais autoriais) 1919 ir Trimitas 1920; kiti veikalai: Užtekanti saulė 1918, Kas slepiasi už žmonių pasakų 1919, Mahometo kelionė į dangų 1919, Vytautas Didysis 1930; vertimai: Marija Bočkareva 1920, E. J. Bauks, Septyni senojo pasaulio stebuklai 1921, Žemės kaimynai dausose 1924. Be to, K. turi visą eilę neišspausdintų darbų. *J. P.*

Karpligė (lot. Lichen) odos liga, dažnai pasitaikanti, pagal savo išorinę išvaizdą skirstoma į daugelį rūšių. Ši uždegiminė odos liga su plačiomis plokščiomis papulomis dažnai sunkiai pagydoma. Paprastai k. pasitaiko apibrėžtais lopais.

Karpologija (gr. karpos ‚vaisius' ir logos ‚mokslas') augalų anatomijos dalis, nagrinėjanti vaisių bei sėklų susidarymą.

Karpov Genadii Feodorovič (1848–1890) rusų istorikas. Mokėsi Maskvos univ. istorijos filologijos fakultete, po to buvo Charkovo univ. prof. Be daugelio darbų, liečiančių Rusijos ir Ukrainos istoriją, K. paskelbė darbą ir iš Lietuvos istorijos srities: Istorija borby moskovskago gosudarstva s polsko litovskim 1462–1506, 1867. Be to, jis redagavo Akty južnoj i zapadnoj Rossii (t. X, XI ir XIV).

Karpowicz Michał Franciszek žr. Karpavičius, Mykolas Pranciškus.

Karpūnė spuoginė (Arthopyrenia punctiformis) karpūninių (Pyrenulaceae) šeimos kerpė. Randama auganti ant lapuočių medžių žievės.

Karr Jean-Baptiste-Alphonse (1808-1900) prancūzų rašytojas ir žurnalistas, savo laiku plačiai skaitomo romano ‚Sous les Tilleuls' (1832) autorius. Kurį laiką K. buvo ‚Le Figaro' direktorius. Apie dešimtį metų leido ir redagavo populiarų satyros mėnesinuką Les Guêpes, kuriame skelbė ir savo paties satyrinę publicistiką.

Karrer Paul (g. 1889) šveicarų chemikas, nuo 1912 P. Ehrlicho (žr.) bendradarbis, nuo 1918 Züricho univ. prof. 1937 gavo Nobelio premiją už tyrimus vitaminų srityje. Jis išskyrė vitaminus A ir K, pagamino sintezės būdu vitaminus B_2 ir E bei nustatė jų cheminę struktūrą. Išsp. Einführung in die Chemie der polymeren Kohlenhydrate 1925, Lehrbuch der organischen Chemie 1930, ^{12}1954, Die Carotinoide 1948 ir kt.

Karrhä žr. Haranas.

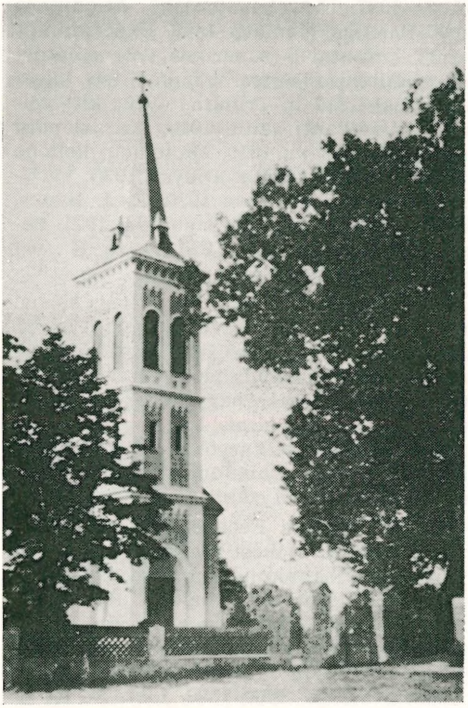

Karsakiškio bažnyčia

Karsakiškis bžk., Subačiaus vls., Panevėžio aps., 12 km nuo Panevėžio į š.r., deš. Lėvens upės krante; apie 120 gyv. (1923 buvo 98 ir dvare 18 gyv.). Medinė bžn. statyta 1803, po gaisro atstatyta 1831. Nauja mūro bžn. statyta 1888, atnaujinta 1929. Čia 1804–06 gyveno kun. A. Strazdas. Apylinkės miškuose 1863 IV 26 Sierakauskio ir kun. Mackevičiaus sukilėlių daliniai, po laimėtų kautynių Raguvos apylinkėse, susikovė su juos persekiojusiais rusais. Užpuolimą jie atlaikė nukaudami 9 rusus. K. girininkija priklauso Žalgirio urėdijai. K. yra patvenkto Lėvens varoma lentpiūvė ir malūnas; nuo seniau veikia pradžios mokykla. *A.B.*

Karsavina Tamara (g. 1885) žymi rusų Marijos teatro ir Diagilevo baleto grupės balerina, prof. L. Karsavino sesuo. Ji debiutavo 1902 balete Javotte. K. šoko žymiausiuose baletuose: Floros pabudimas, Arklelis kuprelis, Gulbių ežeras, Miegančioji gražuolė, Spraktukas, Raimonda ir t.t. Kartu su Ana Pavlova ir M. Fokinu (žr.) K. dalyvavo Diagilevo baleto grupės organizavime ir šoko joje svarbiausius vaidmenis nuo 1909 įvairiuose baletuose: Silfidose (valsą), Karnavale (Kolumbiną), Rožės spektre (Mergaitę), Petruškoj (Baleriną), Ugnies paukšty (Ugnies paukštį), Dafnis ir Chloe (Chloe), Aukso gaidyje (Šemakano karalienę), Skrybėlėje trimis ragais (Malūnininko žmoną), Pulčineloje (Pimpinelą) ir kt. K. stilius buvo grynas, pasižymėjo šiltu atlikimu ir skyrėsi savo technika nuo amžininkių tuo, kad nevartojo jokių akrobatinių triukų. Nuo 1917 apsigyveno V. Europoje, kur dirbo ir kaip pedagogė, daugiausia Londone ir Paryžiuj. Išsp. autobiografiją Theatre Street 1930 ir Ballet Technique 1956.

V. Svetlov (V. Ivčenko), T. K. 1922; *A. Chujoy*, The Dance Encyclopedia 1949. *B.V.*

Karsavinas Leonas (1882 XII 14 Petrapilyje — 1952 VII 19 Abezo koncentracijos stovykloje), istorikas, filosofas, Kauno ir Vilniaus univ. prof. Jo tėvas Platonas K. buvo vienas rusų baleto kūrėjų, motina rašytoja. 1906 baigė Petrapilio univ. istorijos filosofijos fak. Dar studentas būdamas gavo aukso medalį už savo darbą ‚Sidonijus Apolinarijus — V a. kultūros atstovas' (dalis atspausdinta Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenija). K. buvo prof. I. M. Grevs mokinys, kuris jį pakreipė į viduramžinės V. Europos kultūros ir religijos studijas. Kaip filosofas, K. išaugo iš V. Solovjovo metafizinės mokyklos, pagrįstos visa ko vienovės idėja. Tą idėją K. stengėsi pravesti tiek savo istoriniuose, tiek filosofiniuose veikaluose.

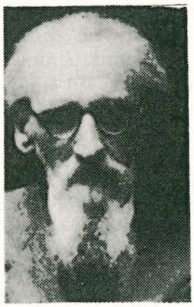

L. Karsavinas

1908–10 K. paskelbė visą eilę straipsnių apie pranciškonus. 1910–12 buvo pasiųstas į Italiją rinkti medžiagos savo magistro darbui ‚Očerki religioznoj žizni v Italii v XII–XIV v.' 1916 apgynė disertaciją Petrapilio univ. 1912–22 laikotarpyje dėstė istoriją įvairiuose Petrapilio institutuose ir universitetuose. 1916 ord. prof., 1921–22 humanitarinių mokslų fak. dekanas ir istorijos instituto rektorius. 1922 bolševikų suimtas ir ištremtas iš Rusijos. Kurį laiką gyveno Berlyne; čia su Berdiajevu ir kt. euraziečiais filosofais įkūrė religinę filosofinę akademiją. Vėliau dar gyveno Paryžiuje, 1928 I 1 pakviestas į LU humanitarinių mokslų fak. visuotinės istorijos katedros ord. prof. 1940 I 1 perkeltas į

Vilniaus univ., kur išbuvo ligi 1945. Antrą kartą rusams okupavus Lietuvą, kurį laiką dėstė meno istoriją Vilniaus dailės akademijoje, o vėliau ištremtas į Komi autonominę respubliką, į Abezo koncentracijos stovyklą prie Uso upės, netoli Arktikos pusračio, kur ir mirė 1952.

Iš K. filosofinių religinių veikalų minėtini Noctes Petropolitanae 1922, Dialogi 1923, Giordano Bruno 1923, O načalach 1925, O ličnosti 1929 ir kt. Pastarasis išleistas Kaune ir sukėlė diskusijų. Visuose tuose veikaluose jis glaudžiai siejo filosofijos, religijos ir istorijos problemas. Nors ir priklausydamas euraziečių mokyklai, jis aukštai vertino ir kai kuriuos V. Europos minties atstovus. Mėgiamiausi Vakarų filosofai buvo Nikalojus Kuesietis, Giordano Bruno ir iš dalies Hegelis. Savo veikale O načalach jis gražiai aptaria religijos ir filosofijos santykį, parafrazuodamas žinomą viduramžių posakį, kad ‚filosofija turinti būti teologijos tarnaitė, bet ne vergė'.

Jo pažiūros į istoriją plačiausiai išdėstytos veikale Filosofija istorii 1923 ir praktiškai išreikštos monumentaliame veikale Europos kultūros istorija, kurios 1932–39 pasirodė 5 stambūs tomai, apimą visą viduramžį. Šiame veikale K. gana plačiai palietė ir Lietuvos istorinį įnašą į Europos kultūros istoriją. Pagrindiniai K. istorijos filosofijos bruožai yra nepripažinimas dėsningumo istoriniame procese ir kova prieš pažangos idėją istorijoje. Savo studentams K. mėgdavo sakyti, kad istorikas turi būti greičiau skeptikas negu dogmatikas. Paskutiniu metu K. buvo parengęs dviejų tomų pasaulio kultūros sintezę, kuri, deja, dėl karo ir okupacijos negalėjo būti atspausdinta. Redagavo VDU humanitarinių mokslų fak. istorijos skyriaus darbus Senovė I–IV 1935–38.

J. Jakštas, Prof. L. K. 60 m. sukakus (Į Laisvę 1942); *N. V. Losky,* History of Russian Philosophy 1951, 299 tt.; *J. Jakštas,* Religinė-filosofinė istorija (Aidai 10, 1956). *V.Trp.*

Karschin Anna Luise (1722–1791) vokiečių poetė autodidaktė. Vokiečių rašytojas ir kritikas J. W. L. Gleim, sentimentaliai feministinės poezijos atstovas, išleido jos pirmąjį rinkinį Auserlesene Gedichte 1764. Bendralaikių vadinta vokiškąja Safo. Literatūriškai vertingesnės jos odės ir kai kurios proginės eilės.

A. Kohut, Die deutsche Sapho ²1888; *E. Hausmann,* Die K., ein Leben in Briefen 1934.

Karsen Fritz (1885–1951) vokiečių pedagogas. Nuo 1911 mokslo tarėjas Berlyne, 1933 pabėgo į JAV ir tapo piliečiu. 1946–48 buvo grįžęs į Berlyną. Tai vienas stipriausių socialinės pedagogikos atstovų, radikalios auklėjimo reformos šalininkas, gynęs darbo mokyklos, pergyvenamojo auklėjimo, mokyklos vieningumo ir bendruomenės mokyklos idėjas ir bandęs pats jas realizuoti aukštesniojoje mokykloje. Svarbiausi jo veikalai: Die Schule der werdenden Gesellschaft 1922, Deutsche Versuchschulen der Gegenwart 1923 ir (drauge su kitais) Die neuen Schulen in Deutschland 1924. *P.Mld.*

Karskij Jevfimij Fiodorovič (1861 Lašos k., Indūros vls., Gardino gub. — 1931 Petrapilyje), gudų kilmės rusų kalbininkas ir filologas. Baigęs Niežino istorijos-filologijos institutą, 8 metus mokytojavo Vilniuje gimnazijoje iki 1893 buvo paskirtas į Varšuvos univ. Tais pačiais metais įsigijo magistro, o 1896 ir daktaro laipsnį. 1905–10 buvo Varšuvos univ. rektoriumi. 1901 išrenkamas Petrapilio mokslo akademijos nariu korespondentu, o 1916 akademiku. Tolimesnė K. veikla susijusi išimtinai su akademija ir Petrapilio univ. Dar tebebūdamas studentu K. 1884 paskelbia Naugarduko apl. surinktų gudų dainų, o 1885 pasirodo jo darbas Obzor zvukov i form belorusskoj reči, kuris anais laikais apskritai buvo pirmas stambesnis mokslinis tyrinėjimas iš gudų kalbos srities. Mokslinė K. veikla yra labai plati, liečia kalbos istoriją, dialektologiją, raštiją, ypačiai senąją, ir tautosaką. Buvo nepaprastai produktyvus mokslininkas, bibliografai priskaito apie 300 atskirų jo darbų. Daugumas jų skirta gudų kalbai ir raštijai. Todėl teisingai K. laikomas gudų kalbotyros tėvu. Jo amžiaus darbas yra trijų tomų veikalas Belorussy (1903–22, 7 dalys, iš viso per 3000 psl.), kuriame nagrinėjama kalba (fonetika, morfologija, sintaksė), jos istorija ir raštija bei tautosaka. Trečiasis tomas, kiek sutrauktas ir naujai pertvarkytas yra išleistas ir vokiškai Geschichte der weissrussischen Volksdichtung und Literatur 1926 (R. Trautmanno ir M. Vasmerio red. rinkinyje Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte). O gudų mokslo akademija vėl 1955 perspausdino (su K. asmeninio egz. pataisomis) antrojo tomo pirmąją dalį (Belorussy. Jazyk belorusskogo naroda. I : Istoričeskij očerk zvukov belorusskogo jazyka). Iš kitų didesnių K. darbų pažymėtini Zapadnorusskije perevody psaltyri v XV–XVII vv. 1896, Belorusskaja reč 1916, Russkaja dialektologija 1924, Slavianskaja kirilovs-

kaja paleografija 1928, Russkaja Pravda (kritinis leidimas) 1930. Nuo 1905 iki sustojant 1917 jis redagavo Varšuvoje leidžiamą Russkij Filologičeskij Vestnik, suvaidinusį žymų vaidmenį rusų kalbotyros augime. Tebedirbdamas Vilniuje K. 1889 tame pačiame Vestnike (XXI t.) yra paskelbęs jo Trakų Naujakiemyje surinktų gudų dainų su kalbiniais komentarais. Yra rašęs ir apie Lietuvos metraščių kalbą (Varšavskije universitetskije izvestija, nr. II ir III 1894). F. F. Fortunatovui skirtame sukaktuviniame rinkinyje (1902) K. paskelbė straipsnį apie lietuvių ir latvių kalbų įtaką gudų tarmėms, o vėliau Petrapilio akademijos Izvestijose vėl rašė apie rusų kalbos skolinius lietuvių ir iš dalies latvių kalboje (Kulturnyje zavojevanija russkogo jazyka..., Izvestija XXIX, 1924). Abu tie darbai, dėl K. silpno lietuvių kalbos pažinimo, neturi didesnės vertės. K. daug dėmesio yra skyręs ir gudų etnografinėms riboms, kurias vedė vien remdamasis kalba. Tam nemaža yra keliavęs. Paskutinę stambesnę kelionę yra atlikęs 1903 vasarą. Pirmą kartą etnografinis gudų žemėlapis K. paskelbtas Belorussy I t., kiek perdirbtas perspausdintas 1917 ir dar pakartotas 1918 bei 1920. Jo išvestoji gudų-lietuvių kalbinė riba nėra tiksli. Nemaža lietuvių kalbos ploto, ypač Švenčionių srityje, priskirta gudams. Tylomis K. praeita ir pro visas lietuvių kalbos salas. Gudiškomis jo pažymėtos ir Maišiagalos, Paberžės bei Pabradės apl., kur lietuviai niekados nebuvo sugudėję, o lenkėti ėmė tik po baudžiavos panaikinimo. — Į gudų kalbą K. žiūrėjo vien mokslininko tyrinėtojo akimis. Gudų tautiniame sąjūdyje nedalyvavo ir gudiškai nėra net nieko parašęs.

B. M. Liapunov, Očerk žizni i dejatelnosti akademika E. F. Karskogo (Izvestija AN SSSR. Otdelenije obščestvennych nauk, nr. 3, 1932; su pilna biblografija); *V. I. Borkovskij*, Issledovanija E. F. Karskogo po belorusskomu jazyku Belorussy I, 1955). *A. S.*

Karskis (rašėsi Karski) Motiejus (1662–1718) jėzuitas. 1678 įstojo į jėzuitus. Buvo provinciolu, kolegijų rektoriumi, 1710–13 Vilniaus univ. rektorius. Mirė Vilniuje profesų namuose prie šv. Kazimiero bažnyčios.

Karstas, arba grabas (žr.), yra dėžė, pritaikyta mirusiojo palaikams laidoti.

K. p r o i s t o r ė j e. K. pėdsakai pradedami aptikti nuo naujojo akmens amžiaus laikų: Europoje nuo III tūkstantmečio pr. Kr., Artimuosiuose Rytuose kiek anksčiau. Ankstyviausio tipo k. — namo imitacija iš akmenų ar medžio. Akmeninis k. Egipte (žr. Sarkofagas) pasirodo jau pirmųjų dinastijų laikais. Molio k. su apvaliais kampais Kretoje žinomi iš III ir II tūkstantmečio pr. Kr. pradžios (ankstyvojo ir vidurinio minoinio laikotarpio). K. išskaptuoti iš medžio kamieno ir sudėti iš lentų Europoj pa-

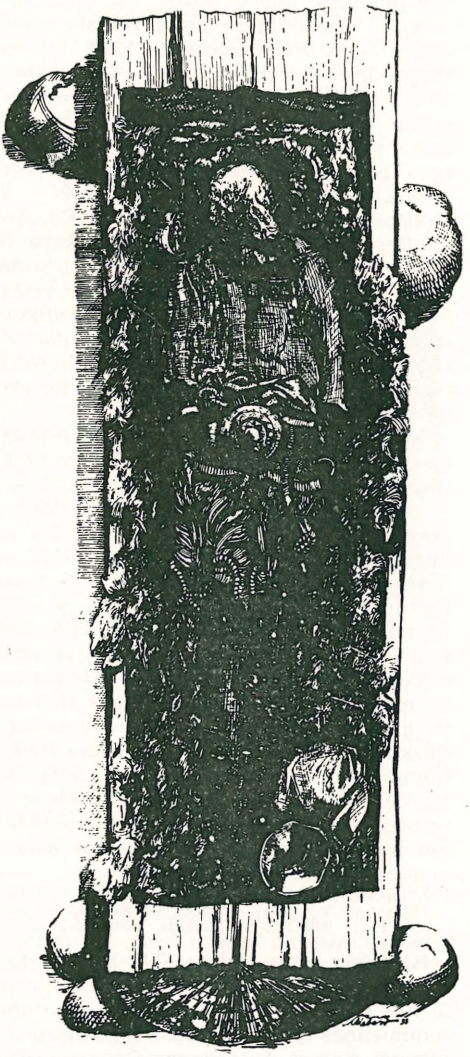

Atidarytas skobtinis karstas iš Egtvedo, Danijoje (apie 1000 pr. Kr.)

sirodo žalvario amžiuje. Gerai išlikę medinio k. pėdsakai datuojami II tūkstantmečiu pr. Kr. Danijos durpynuose rasta nuostabiai gerai užsikonservavusių k. kartu su žmogaus kūno liekanomis, drabužiais ir kitu kapo inventoriumi. Lietuvoje skobtiniai

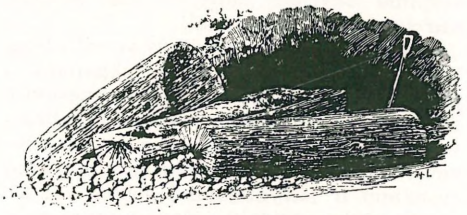

Žalvario amžiaus skobtinis karstas iš Muldbergo (Danijoje)

k. iš ąžuolo ar pušies kamieno randami nuo pirmųjų amžių po Kr. Greičiausiai tokie k. buvo vartojami jau nuo žalvario amžiaus laikų. Jie buvo iki 2–3 m ilgio ir 0.5— 2 m pločio. Kad sutilptų į perskeltą medžio kamieną, mirusysis buvo smarkiai suspaudžiamas. Sudeginto mirusiojo liekanos kartais irgi buvo supilamos į skobtinį karstą. Skobtiniai k. Lietuvoje buvo vartojami iki XVIII a. vidurio (plg. skobtinius k., surastus Antalieptės bžn. rūsy). Nuo pirmųjų šimtmečių po Kr. Lietuvoje aptinkama ir iš lentų sukaltų k. Liet. liaudies dainos bei raudos mini k. kaip namelį ar dvarelį be langelių, be durelių, kuriame mirusysis turi gyventi. Dainos taip pat mini k. su langeliais (‚Aš padarysiu savo mergelei grabelį iš baltų lentelių, deimanto antvožėliu; kiekvienam kampely po stiklo langelį; vidury grabelio špygelužio langelį'). Rusuose k. yra buvę daromi su langeliais ir vadinami ‚domovina'. Namo ir karsto sąvokos, tiek priešistoriniais laikais, tiek ir vėlyvesniaisiais, buvo labai artimai susijusios. *M. Gbt.*

Skobtinio karsto pėdsakai, aptikti Seredžiuje (III a. po Kr.)

K. Lietuvoje XVII–XIX a. Iš XVII a. Vilniaus ir kt. bžn. rūsiuose išlikę k. yra dėžiniai, paprastai uždengiami ištisine lenta, nors pasitaiko jų ir su tokiu pat dėžiniu antvožu. Tuo metu k. vartotos skeltinės ąžuolo, pušies ir eglės lentos, sukaltos medinėmis vinimis.

XIX a. pradžioje Lietuvos vakaruose k. daromi iš piautinių lentų, o R. Lietuvoje iki XIX a. antrosios pusės — dar iš skeltinių lentų. Tuo pat metu iš V. Lietuvos plinta ir šešių ilginių lentų (skliaustiniai) k., kurių galai pradžioje dar statūs, o vėliau jau įstrižainiai. Turtingesniųjų ūkininkų k. XIX a. gale pradėta dažyti juodai, su baltu kryžiumi viršuje bei galvūgalyje (arba J H S raidėmis); vaikų ir jaunimo (iki 15–17 m.) k. arba visai nebuvo dažomi, arba dažomi baltai. Vėliau kaimuose ėmė plisti iš miestų pirktiniai k.

XIX a. ir iki paskutinių dienų kaime k. daro paprastai jau mirusiam. Tik retkarčiais senukai pasidirbdina sau ‚namus' gyvi būdami; kartais k. slapta padaromas ir džiovininkui ar kt. beviltiškam ligoniui. Žmogui mirus, k. padaryti neatsisako joks vyras, ir jam už darbą niekad nemokama. K. lentų paprastai turi kiekvienas ūkininkas, o jei reikia, skolinasi iš kaimyno, nors daug kur lentos duodamos negrąžinamai. Krikščionybės legendų įtakoje k. nedaromas iš drebulinių lentų, nes drebulėje pasikoręs Judas, o įnešant į pirkią saugoma juo sutrenkti į slenkstį, kad ‚vėlių ramybės nesudrumstų' (Kamajai).

A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten 1907–18; *A. Mažiulis,* Antalieptės skobtiniai karstai (Gimtasai Kraštas 1–2, 1941, 78-81).

A. Mž.

Karsten 1. Ludvig (1876–1926) norvegų tapytojas. Studijavo Münchene, Ispanijoje, Paryžiuje, kur jam daug įtakos darė Matisse. Nuo 1907 gyveno daugiausia Kopenhagoje. K. yra stiprus koloristas, išraiškos būdu labai giminiškas Munchui, su kuriuo jis lenktyniauja spalvų perėjimuose, tačiau pastarąjį pralenkia staigumu bei savo technikos energija.

2. Rafael (g. 1879) suomių religijų istorikas bei sociologas, 1922–46 Helsinkio univ. filosofijos prof. Vienas iš žinomiausių P. Amerikos indėnų gyvenimo bei jų tikėjimo žinovų. Rezultatus savo kelionių po P. Amerikos indėnų kiltis (1911–13, 1916–19, 1928–29) K. pateikė veikaluose Studies in South American Anthropology 1920 ir Civilization of the South American Indians 1925.

3. Torsten Evert (1870–1942) suomių kalbininkas. Germanų (1913–31) ir skandinavų kalbų (1931–37) prof. Helsinkio univ. Tyrinėjo germanų gyvenamąsias vietas Suomijoje. Žymiausi K. veikalai: Germanisch - finnische Lehnwortsstudien 1915, vietovardžių studija Svensk bygd i Österbotten nuo och fordom 1–2 t. 1921–23 bei jo populiariai parašyta ir labai paplitusi knyga apie germanus Germanerna 1925, kurios papildyta laida išėjo vokiškai 1928 (Die Germanen). *J. Lng.*

Karstiniai reiškiniai yra žemės paviršiuje atsiradę įdubimai ir požemio urvai. Jie

būdingiausi Jugoslavijos klinčių plokštakalnėje, Kārste, iš kur kilęs ir pavadinimas. K.r. pasireiškia įvairiais žemės įdubimais, kavernomis, urvais, trumpomis upėmis, kurios staigiai pasidaro požeminės, o toliau vėl iškyla į žemės paviršių, ir požeminiais ežerais. Todėl visi panašūs reiškiniai ir kituose kraštuose dažnai vadinami k.r., arba karstiniu fenomenu.

Lietuvoj panašių reiškinių pasitaiko Biržų-Pasvalio srityje, kur, požeminiams vandenims praplovus gipso klodus, žemės paviršius įdumba, kartais ir su trobesiais.

B. Sld.

Karšatis senatvės metas, kad ūkio savininkas ar savininkė perduodavo namus ir visą ūkį vaikams, pasilikdamas išimtinę arba gyvendamas pas vaikus. Toks žmogus buvo vadinamas karšinčium. Seniau Lietuvoje tėvus ir gimines karšindavo (maitindavo ir apžiūrėdavo) namiškiai. Išvaryti elgetauti ar nusenusį skriausti buvo didelė negarbė ir nusikaltimas. Jei senukas ar senukė turėjo kelis vaikus, tai suskaldžius ūkį ar jiems iš namų išsiskirsčius, kartais senukus karšindavo paeiliui, po mėnesį, tačiau dažniausiai senukų daliai duodavo grūdų ar pavesdavo laikančiajam tam tikrą žemės dalį. Kaimo neturtinguosius ir paliegėlius karšindavo visas kaimas. Paprastai ūkininkai tokį senuką išlaikydavo pas save savaitę, kitur — devynias dienas, ir nuveždavo pas kaimyną. Jei toks senukas kuriuose namuose numirdavo, tai darydavo sudėtines šermenų vaišes ir laidotuves.

Vl. Trinka. Elgetų karšinimas (Gimtasai Kraštas I 1935, 242–243). *A. Mž.*

Karščiavimas, karštis kūno temperatūros pakilimas aukščiau normos. Normali žmogaus kūno temperatūra yra 36,6°C arba 98,6°F. Ji šiek tiek svyruoja, tačiau iki 37°C arba 99,6°F laikoma dar normalia. Jei matuojant randama aukštesnė negu minėta riba, tai jau laikoma pakilusia temperatūra, arba karščiavimu. Temperatūros pakilimo priežasčių yra labai daug. Viena iš svarbiausių yra vienokios ar kitokios rūšies infekcija, t.y. patogeninių bakterijų ar virusų patekimas į organizmą ir įdegiminės reakcijos išsivystymas. Kūno temperatūros pakilimas yra kovos priemonė prieš infekciją. Veik visos užkrečiamosios ligos ir visa eilė kitų sutrikimų (tam tikrų centrų erzinimas smegenyse, navikų irimas ir t.t.) gali pakelti temperatūrą. *J. Mšk.*

Karšykla įmonė, kurioje mechaniniais karštuvais karšiama vilna ar kitas pluoštas namų pramonei; tekstilės fabrikuose verpimo skyriaus dalis bei toji patalpa, kur sugrupuoti karštuvai.

Karšimas vilnos, medvilnės ar kito tekstilinio pluošto plaukelių sušukavimas ir padalijimas į vienodus beveik nesuktus dagtelius, iš kurių toliau verpimo mašinose verpiami siūlai. Verpiant šie iš karštuvų gauti dagteliai atitinkamai pratempiami, susukami ir suvyniojami į šeivas jau užbaigtų siūlų pavidalu. Kaimo pramonėje, naudojant mažai mechanizuotus karštuvus, pluoštas sukaršiamas į karštuvų pločio plokštumą (antklodę), kuri į dagtelius nedalinama, bet iš jos padaromi reikalingi kojiniam verpimo rateliui kuodeliai. Prieš karšiant, atitinkamai paruoštas pluoštas būna sudrėkintas, naudojant vandenį ir alyvą (vilnai).

Pirmykštis k. būdas yra rankinis karšimas, pastaruoju laiku vartotas tik namų pramonėje. Karšimui naudojami apie 12 cm pločio ir 30 cm ilgio plokšti metalinių vielelių šepečiai. Oda prismaigoma U formos į vieną pusę palenktų vienodų vielelių (adatėlių) ir savo lygiuoju šonu prikalama ant medinės lentelės, kurios viename gale prikalta rankena (šepečiui paimti). Visos adatėlės yra palinkusios į rankenos pusę.

Karšimo šepečiai vad. kardomis (iš lot. carduus, ‚dagys, spyglys'). Panašiais šepečiais bei tokių šepečių juostomis (kardajuostėmis) būna aptraukti ir fabrikinių k. cilindrai. Rankiniu būdu karšiant, karšėjas vieną šepetį laiko kairiąja ranka, atsukęs jį nuo savęs. Plauta ir kedenta vilna mažu kiekiu uždedama ant šepečio, o kitu šepečiu karšėjas dešiniąja ranka kelis kartus lengvai pratraukia per pirmąjį šepetį į save, tuo būdu vilną pašukuojant lenktų vielelių pagalba. Iškaršta vilna nuo šepečio nuimama pirštais ją traukiant ir kartu dar daugiau vilnos plaukelius sulygiagretinant. Ilga vilna traukiama nuo šepečio ją vyniojant ant dešiniosios rankos rodomojo piršto.

Mechaninis karšimas vyksta tuo pat principu, tik čia vilna praleidžiama per ištisą eilė atitinkamai suglaustų didelio pločio karštuvų cilindrų ir velenėlių, aptrauktų atitinkamo tankumo šepečių juostomis. Vilnos k. skirstomas į dvi pagrindines grupes: 1. gelumbinės bei kočiotos vilnos k. (vėlimo tikslams) ir 2. ilgos šukuotos vilnos k. (ploniems ir lygiems siūlams). Karšiant kočiotą vilną, kai pluoštas sulygiagretinamas viena kryptimi, vėliau karšiamas kita kryptimi, kad suverp-

tas siūlas išeitų daugiau pūkuotas, su susirangiusiais ir išsikišusiais iš siūlo vilnų galais. Šukuota vilna karštuvuose lygiai sušukuojama, kad siūluose vilnos pluoštas būtų idealiai lygiagrečiai išsidėstęs. *G. Lz.*

Karšis (Abramis brama) karpinių (cyprinidae) šeimos, kaulingųjų būrio (teleostei) žuvis. K. yra sidabriniai pilkos spalvos ir taikydamasis aplinkai keičia spalvą nuo šviesios iki suodinai tamsios. Krūtinės trikampis pelekas nusitęsia iki pilvo pelekų. Nugaros pelekas aukštas ir gana siauras, apatinis ilgas, o uodegos peleko apatinė dalis ilgesnė. K. gyvena Vidurio Europos ežeruose ir lėtai tekančiose upėse. K. yra baikštus, laikosi būriais gilumose ir tik neršto metu išeina į seklias pakrantes. Upiniai k. neršia ežeruose, po to vėliau vėl grįžta į upes. Žiemą būriais spiečiasi į giliausias vietas. Jauni k. minta planktonu ir pakrančių gyvūnija, suaugę maitinasi dugno gyvūnija; medžiodami labai drumsčia vandenį. Neršia gegužės-birželio mėn. žolėtose sekliose pakrantėse. Viena patelė paleidžia 200.000–300.000 kiaušinėlių. K. per metus pasiekia 28–35cm ir užauga iki 70 cm ilgio bei 10 kg svorio. Nežiūrint kaulingumo, mėsa labai vertinga, ypač didesnių. Žvejojama neršto metu arba žiemą po ledu. Lietuvoje k. daug pagaunama Simno ež., Kuršių mariose. *A. P. Mž.*

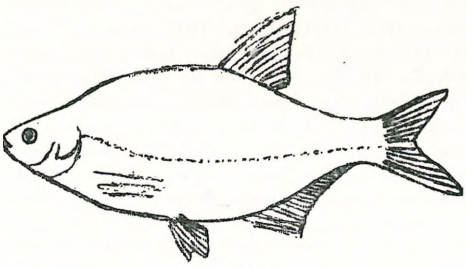

Karšis

Karštinė žr. šiltinė.

Karšulis (Dipsacus), karšulinių (Dipsacaceae) augalų šeimos gentis. Čia skiriamas k. ilgagalvis (D. fullonum), pasižymis stipriais dygliais vaisynais, ir k. miškinis (D. silvester). Pirmasis vietomis veisiamas. K. miškinio Lietuvoje nerasta.

Karšuva vakariausia senosios Lietuvos sritis tarp Ceklio (žr.) ir Skalvos (žr.). Pirmą kartą K. vardas (Karsowe) paminėtas 1253 ginčijamo tikrumo Mindaugo dovanų akte. Kryžiuočiai ir kalavijuočiai, pasiryžę nukariauti Lietuvą, visų pirma siekė ir geografiškai susijungti. Todėl pasirinkę Nemuną, aniems laikams patogiausią kelią, skverbtis gilyn į kraštą, dar nenukariautoje K. ir, be to, kaimyninėms Skalvai ir Sūduvai irgi tebesant laisvoms, jau 1259 pasistato Jurbarko pilį (Dusburg: castrum in terra Carsovie in monte sancti Georgii). Eiliuotinė kronika ją vadina net stačiai K. pilimi (burc Karsowin). Strateginė pilies reikšmė pabrėžiama ir tuo, kad ji statoma abiejų ordinų lėšomis ir taip pat jai skiriama bendra įgula, nors šiaip K. savinosi kalavijuočiai. Tačiau pralaimėjus Durbės (žr.) kautynes ir lietuviams ėmus pulti pilį, vokiečiams tenka atitraukti įgulą. Bet po 1283, galutinai nukariavus Skalvą ir Sūduvą, Ordinas bus ėmęs iš naujo veržtis K., nes 1289 vėl jos vardas minimas tarpusavio dalybų akte. Bet tos dalybos, kiek jos liečia K., buvo tik vardinės. Tikintis ją greitai nukariauti siekta iš anksto sureguliuoti teises. Dar 1303–15 dėl K. vyksta sunkios kovos. 1303 ir 1307 ji puolama ir naikinama iš Ragainės pilies. Petro Dusburgiečio kronikoje minimos trys K. pilys: Scroneyte, Biverwate ir Putenica. Skronaičiai (jei vardas neiškraipytas) nebeatsekami, o Bebirvaičių (Jeroschinas rašo tiksliau: Bibberwaten) pilies, be abejo, tenka ieškoti kur nors prie Bebìrvo (žr. Bebirva) upės, gal būt šių dienų Bebirvų k. (šimkaičių vls.) apl. XVI a. būta net Bebirvų dv. (Sprogis). Bet žymiausia K. pilis buvo Putenica (var. Puthenica, Putenicka, Putenîken, Putenîkin, Putenicken). Iš kronikos sužinome, kad iš Ragainės vokiečiai ją pasiekdavę laivu, plaukdami aukštyn Jūra ir paskui dar žygiuodami sausuma. Pilies būta nemažos ir gerai sustiprintos, su vartais ir priepiliu. Ji prieš kryžiuočius laikėsi ištisus 20 metų. Apie 1315 Ragainės komtūrui pavyko pilį sudeginti, bet tik dėl didiko Spudo išdavimo. Tačiau pilis lietuvių greitai atstatyta ir 1328 kryžiuočių vėl puolama. Po to jos vardas išnyksta iš šaltinių. XIV a. galo Ordino žygiaraščiuose jos vietoje beminima Putelauken (var. Putenvelde, Pütenveld), t.y. Pūtvės laukas. O žygiaraščiuose ‚laukais' (felt, veld) vadinama tik negyvenamos vietovės. Sprendžiant iš šaltinyje nurodytų nuotolių šis Pūtvės laukas atitinka dabartinį Pūtvės k. Šilalės vls. XVI a. Pūtvės dv. (Putvy) buvo ištįsęs abiem Akmenos, Jūros kairiojo intako, pusėm. Šaltininė Putenica greičiausia perdirbta iš liet. *Pūtvinykai (naujoviškai būtų:

Vienas iš Karšuvos piliakalnių

*Pūtvininkai). Tokia lytis galėjo būti vartojama kaip gretiminė šalia pirminės Pūtvė. Plg. Karklė ir Karkliniñkai (Klaipėdos aps. bžk.), be to karkliniñkai ‚Karklės gyventojai', Daukšos kieminỹkas ‚kaimietis, t.y. kiemo (= kaimo) gyventojas', kõpininkai : Kõpos (Užmaris). Būdinga, kad tie patys Ordino šaltiniai ir Medininkus (Varnius) bei Šalčininkus rašo Medinica, Medenîken, Medenicken, Medenikin ir Salsenicka, Salsenîken, Salsenikin (iš liet. Mẽdinykai, Šaĺčinykai). Neabejotinai K. bus buvusi ir Aukaimio (žr.) pilis, nors kronikos įdėm to ir nesako. H. Łowmiańskis K. norėtų priskirti net Bisenos, Junigedos (Veliuonos), Pagraudės ir Vaikynos pilis. Bet šaltiniai neduoda jokio pagrindo tiek išplėsti K. ribas.

Prieš Ordinui užpuolant K., palyginti, tankiai gyventa. Kronikos kartkartėmis mini paimtus belaisvius, grobį, pastatų deginimą (incendium et rapina, incendium magnum in edificiis). Kryžiuočių sudeginti priepiliai ir pilys labai greitai atstatomi, o 1307 karšuviai vieni patys pajėgia suorganizuoti karo žygį prieš Klaipėdą. Tačiau Ordino naikinamasis karas ilgainiui K. paverčia negyvenamu tyru. Dėl išdavimo netekus Pūtvininkų, karšuviai, kronikos žodžiais tariant, ‚pamatę toliau nebegalį broliams (= kryžiuočiams) priešintis', palikę kitas dvi pilis, patys pasitraukia į krašto gilumą. Kalavijuočiai 1328, kartu su Klaipėda ir jos sritimi, visiškon kryžiuočių valdžion perleidžia ir ‚visą karšuvių žemę (tota terra Karsovitarum)'. O perleidimo priežastimi nurodoma tų ‚nuosavybių' tolumas. Paskutinį kartą K. atskira ‚žeme', lygiomis su Žemaičiais ir Aukštaičiais paminėta ciesoriaus Liudviko IV 1337 Ordinui duotose privilegijose. Vėliau vokiečių šaltiniai šios srities nebemini. Tik žygiaraščiuose suminėta 1384–85 karšuvių dar gyvenant tarp Jūros upės ir Laukuvos. Nevisai aišku, ar jie čia seni gyventojai ar tik atsikėlėliai iš kryžiuočių sunaikintų K. sričių. Tačiau jos atminimas išlieka gyvas. Lietuvos byloje su Ordinu dėl Veliuonos 1413 suminima ‚districtus Karsschow'. XVI a. tuo vardu vadinama viena Žemaičių apskritis. Iš 1562 matavimo protokolo ir kitų šaltiniuose paminėtų tos apskrities vietovių gana tiksliai nustatomas ir jos plotas. Apskrities riba, prasidėjusi ties Šikšniais prie Klaipėdos krašto sienos, ėjo per Pryšmančius iki Pagramančio, perkirtus Jūrą, toliau pro pat Batakius ir Skaudvilę iki Pašilės, nuo Pašilės lanku per Medviagalio kalną, rytine Šilalės puse, žemyn iki Didkiemio ir tiesiai vėl į Klaipėdos krašto sieną kiek į vakarus nuo Sartininkų. Tai, žinoma, tėra tik ano amžiaus administracinis vienetas, apėmęs tik dalį senosios K. Apskritis ypačiai keista tuo siauru dryžu, nusidriekiančiu iki Klaipėdos krašto. Siauriausioje vietoje, tarp Sartininkų ir Šikšnių šis dryžas vos 4 km pločio. Tatai rodo, kaip ir visoje eilėje senųjų šiaurės Žemaičių ir Užnemunės apskričių, kryptį, kuria po 1410 bus ėjęs tyro apgyvendinimas iš sausakimšai gyvenamų Žemaičių aukštumų. Iš 1528 kariuomenės sąrašų sužinome K. apskrityje gausiai gyvenus smulkiųjų bajorų, iš viso 134 šeimos, kurios kariuomenei statė 108 arklius, o 1567 statoma net 120 arklių. Ir tai visai suprantama, nes apskrities šiaurė — Kaltinėnų apylinkė — ir iš dalies jos šiaurės rytai priklauso seniai gyvenamam ir bajoringam Žemaičių vidurkiui. K. bajorų gausumu 1528 prašoka tik Raseinių, Viduklės ir Kražių apskritys. Dar ir 1775 K. apskrityje bajoriškų ūkių būta 31%, o XVII a. gale net 38%.

XIII a. K. plotas ir ribos bent apytikriai nustatomos iš šaltinių. Vakaruose ji ribojosi su Pilsoto (žr.) ir Ceklio sritimis, šiaurėje rėmėsi į Medininkų sritį, o rytuose siekė gerokai už Šaltuonos ir Bebirvo santakos. Pietuose K. dūrėsi į Sūduvą ir Skalvą. Ribą čia sudarė Nemunas, o vakariau ji bus ėjusi maždaug Klaipėdos krašto sieną. Plg. Ceklio (žr.) žemėlapį.

K. vardas šaltiniuose rašomas, palyginti, tiksliai: Karsowe, Karsowen, Karsowin, Karsouwen, Karsouwin, Karsow, Karschowen, Karschowin ir sulotynintai Carsovia. Gyvas senasis vardas yra išlikęs Skaudvilės apylinkės kaimo varde Kár-

šuva. Čia XVI a. minimas dvaras, kuris, matyti, bus buvęs ir K. apskrities administracinis centras. Teismų aktuose XVI–XVIII a. dar minimi ir kiti du Karšuvos (Koršovo, Karšovo) dvarai Viduklės ir Kražių aps. Jie galėtų būti įkurti karšuvių išeivių, Ordinui nusiaubus jų kraštą. Darybos atžvilgiu Káršuva, kaip ir Lietuvà, rodo priesagą -uva, dažnai vartojamą vietovardžiams ir vandenvardžiams darytis. Plg. Váiguva ir Vaiguvà (Šiaulių aps. bžk. ir Plokščių vls. upė), Raguvà (Panevėžio aps. mstl.), Mituva ir Mituvà (Nemuno ir Lėvens intakai). Tokios vardų grutės, kaip Laũkuva (Tauragės aps. mstl.), Laukuvà (Seirijų vls. upė) : Laũkė (Tauragės ir Telšių aps. upės), Ringuvà (Ventos intakas) : Ringė, Riñgė, Ringỹs (smulkūs upeliai įvairiose Lietuvos vietose), Vaduvà (Skapiškio vls. upė) : Vadà (Tauragės aps. upelis) ir Bártuva (įteka Liepojos ež.), kurią latviai vadina Bārta, rodo, kad ir Káršuva yra kokio kito vardo vedinys. Ir iš tikrųjų Alytaus aps. esama upelių Kařšė, Kařšis ir pievų Karšės, o iš XVI a. vėl pažįstamas kaimas *Karšiai (Korši) ir kaip tik senojoje K. apskrityje. Taigi ir Káršuva gali būti kurio išnykusio vandenvardžio vedinys. Vardo raidai plg. *Latà (lenk. Łota, Vilniaus krašto upė) : Latuvà (Šventosios intakas ties Andrioniškiu) : *Latuva ‚Latvija' (iš jos kilus lenk. Łotwa ‚t.p'). O Kařšė ir kt. etimologiškai neatskiriama nuo žuvies vardo karšìs, -iẽs, žem. káršis, -ies ‚palša, Abramis brama', kuri taip praminta dėl keršumo. Kaip gretomis su Linkuvà, Dotnuvà, Raguvà sakoma linkùvis, dotnùvis, ragùvis, taip ir K. gyventojai bus vadinęsi karšùviais (šaltinių: Carsowite, Karsovitae, Karsowîten, Karsouwin). Tautybės jie buvo lietuviai. O Spudo lietuvybė kronikos brėžte pabrėžiama (quidam Lethowinus, dictus Spudo, potens in castro). K., kaip atskirai ‚žemei' (terra, lant), XIII a. dar netaikomas nė žemaičių vardas. Todėl suprantama, kad ir jos gyventojai galėjo paprastai vadintis sritiniu vardu.

Scriptores Rerum Prussicarum I–II 1861–63; *A. Salys*, Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets (Tauta ir Žodis VI 1930); *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II 1931–32. *A.S.*

Karta žr. Generacija.

Kartagina (finikietiškai Kart-Chadašah, sutrumpinta lytis Kartchada ‚naujamiestis', lot. Carthago, gr. Karchēdon) garsi sen. kartaginiečių imperijos sostinė š. Afrikos pakrantėje, pusiasalyje, esančiame į š. r. nuo Tuniso. Seniausiąją miesto dalį sudarė 60 m aukščio pilis Birsa, kurios papėdėje buvo turgavietė. Aukščiausioje Birsos vietoje stovėjo puiki Ešmuno (Asklepijo) šventovė. Pietryčiuose perkasas jungė du uostus: išorinį — prekybos laivams ir vidaus (pagal tame baseine salelę, pavadintą Kotonu) — jūrų laivynui. Į š.v. nuo Birsos, plokščioje aukštumoje, buvo naujas priemiestis Megara (Megalia), atskirtas nuo senamiesčio mūru ir aprūpintas 75 km ilgio vandentiekiu. Nuo jūros pusės, kur yra statūs krantai, miestą supo paprastas mūras, nuo sausumos — dvi sutvirtinimų linijos ir 9 m pločio, 14 m aukščio mūras, kurio apatiniame aukšte buvo tvartai 300 karo dramblių, viršutiniame arklidės 4000 arklių ir kareivinės 24.000 žmonių. II a. pr. Kr. K. turėjo apie 700.000 gyventojų.

Jau II tūkstantmetyje pr. Kr. pro K. ėjo svarbus finikiečių prekybos kelias iš Vidužemio jūros į Tartesą (v. Ispanijoj), už Gibraltaro. K. vieta buvo tuo patogi, kad jūrininkai, plaukdami iš rytų nuo Sicilijos, patekdavo į miestą po sunkios kelionės, nutolę nuo krantų, o K. uostai buvo dideli ir apsaugoti nuo bet kokių audrų. Ši puiki geografinė K. padėtis padėjo finikiečių ateiviams iš Tiro ne tik įkurti turtingą miestą, bet ir įsteigti galingą valstybę.

K. istorija. Manoma, kad K. buvusi įkurta IX a. pr. Kr. Pagal padavimą, K. įkūrusi Tiro karaliaus duktė Didona, arba Elisa. Tarp K. gyventojų punų ir tėvynėje likusių finikiečių giminystės santykiai buvo palaikomi ir vėliau siunčiant kasmet pasiuntinybes.

Net iki V a. pr. Kr. K. mokėjo libiečiams duoklę. Nukariavę apylinkes, kartaginiečiai plėtė savo įtaką pakrantėse ir jūroje. VII ir VI a. jiems pasisekė užvaldyti visas finikiečių kolonijas v. Vidužemio jūros dalyje. K. teritorija pietuose išsiplėtė iki Tritono ežero, skiriančio derlingą žemę nuo dykumos, vakaruose iki Numidijos karalių sostinės Hippo Regius. Numidijos ir Mauretanijos pakrantė buvo nusėta K. kolonijų iki Heraklio stulpų. K. jūrų imperija apėmė pajūrio sritis nuo Kirenaikos iki v. Ispanijos už Gibraltaro, be to, Maltos salą, Sardinijos bei Korsikos pakrantes. Susidėję su etruskais, kartaginiečiai 540 pr. Kr. jūrų kautynėse ties Alalija (Korsikoje) nugalėjo fokiečius graikus, įsikūrusius Korsikoje. K. monopolizavo prekybą ir savo vandenyse skandindavo visus svetimus laivus, neapdraustus prekybos sutartimis.

K. prekybiniai karavanai per Saharą pasiekdavo Kameruną, kur, ieškodamas vietų naujai kolonijai, K. jūrininkas Hanonas (žr.) buvo net nuplaukęs apie 500 pr. Kr. vakariniu Afrikos pakraščiu. Išliko jo kelionės aprašymo graikiškas vertimas.

Dėl įsigalėjimo Sicilijoje K. teko kovoti ištisus du šimtmečius. Užėmę Modicos ir Panormo (dabar Palermo) fenikiečių kolonijas, išnaudodami graikų miestų savitarpio nesutarimus, punai išplėtė savo valdžią iš v. į r. Siciliją. Himeros tironas Terilas, Terono agrigentiečio išvytas, kreipėsi į K., kuri 480 pr. Kr. nusiuntė į Siciliją didelę Hamilkaro vadovaujamą kariuomenę. Gavęs iš Gelono sirakuziečio paramos, Teronas ties Himera sunaikino visą Hamilkaro kariuomenę. Karas vėl teprasidėjo 408 pr. Kr., kai segestiečiai, selinuntiečių spaudžiami, paprašė K. pagalbos. Nors K. vadas Hanibalas buvo nukariavęs daugelį Sicilijos miestų, bet dėl maro buvo priverstas nutraukti karo veiksmus ir susitaikyti su Sirakuzų tironu Dionisiju (406–367), vadovavusiu graikų miestų gynybai. K. turėjo pasitenkinti spėtais užkariauti miestais. Dionisijas paskui triskart gan sėkmingai kariavo su K., bet teatgavo dalį K. užimtų miestų. Timoleonas išvadavo Sirakuzus, nugalėdamas K. ties Krimisu 343, o Sirakuzų tironas Agatoklis (317–289) grasė net Afrikos teritorijai (310–306). Piras 278–275 buvo užėmęs visą salą, išskyrus Lilibėją, bet, jam iš Sicilijos pasitraukus, K. nukakariavo vėl visą salą, išskyrus Sirakuzus ir Mesiną, ir buvo besirengianti užimti ir šiuodu miestus, tik šį užsimojimą sutrukdė prasidėjęs pirmasis punų karas su romėnais (264–241).

509 K. jau buvo sudariusi su Roma prekybos ir draugiškumo sutartį, pakartotą 348 pr. Kr., o 279 karo sąjungą su romėnais prieš Pirą. Per pirmąjį punų karą, prasidėjusį Romos įsikišimu Mesinoje, K., pralaimėjusi jūrų kautynes ties Egatų salomis, neteko Sicilijos ir jai artimų salelių grupių. Tuoj po karo (241–237) neatsigavusiai K. teko pakelti sunkus karas su sukilusia samdyta kariuomene, prie kurios buvo prisidėję ir Libijos miestai. Sukilėlius gabiam vadui Hamilkarui pasisekė numalšinti, bet tuo tarpu romėnai užėmė Sardiniją. Per daug išvarginta, K. nebegalėjo kariauti ir buvo priversta atsisakyti ne tik Sardinijos, bet ir Korsikos.

Numalšinęs sukilimą, Hamilkaras su kariuomene išsikėlė Ispanijoje, kad nukariautų Pirenėjų pusiasalį ir sustiprintų K. karinę ir finansinę padėtį Ispanijoje iškasamu sidabru. Po 9 metų sėkmingos kovos su Ispanijos tautomis 229 Hamilkaras krito kovoje. Jo vietą užėmė žentas Hasdrubalas, kuris sustiprino K. padėtį ne tiek karo laimėjimais, kiek taikingomis priemonėmis. Jis sudarė sąjungas su iberų tautelėmis, įkūrė Naująją Kartaginą (žr. Cartagena). Pagal sutartį su romėnais Ebro upė buvo nustatyta š. K. valstybės riba.

Hasdrubalui mirus, kariuomenė išsirinko ir K. patvirtino vyriausiuoju vadu garsųjį Hamilkaro sūnų Hanibalą (žr.), dar jaunuolį, bet jau spėjusį pasižymėti kariškais gabumais. Hanibalas nukariavo Ispaniją iki Ebro upės ir, nepaisydamas sąjungos tarp Romos ir Sagunto miesto, puolė pastaraįjį ir paėmė. Tai sukėlė antrąjį punų karą (218–201).

Persikėlęs per Pirenėjus, Ronos upę ir Alpes, Hanibalas laimėjo daugelį kautynių Italijoje, bet, negaudamas paramos iš tėvynės, išsekusiomis jėgomis pagaliau nebegalėjo atsilaikyti prieš romėnų tautos ištvermę ir karinį pajėgumą. Pralaimėjusi ties Zama Afrikoje (202), K. turėjo priimti kietas taikos sąlygas (201). Ji neteko laivyno, užjūrio sričių, uostų. Net Afrikoje teritorijos dalis buvo perleista romėnų globojamam Numidijos karaliui Masinisai. K. turėjo pasižadėti nekelti ginklo be romėnų sutikimo. Hanibalas po karo buvo sufetu (miesto tarybos nariu), stengėsi patobulinti įvairias administracijos sritis ir kelti miesto gerovę, bet, palietęs aristokratijos interesus, 195 ištremtas.

Nors K. buvo netekusi karinio pajėgumo, draskoma iš vidaus aristokratų ir liaudies partijos vaidų, spaudžiama Masinisos, grobiančio gabalą po gabalo jos teritoriją, bet istoriko Polibijaus tvirtinimu, ir II a. pr. Kr. ji tebebuvo turtingiausias pasaulio miestas. Romėnų troškimą nusikratyti pavojingu konkurentu būdingai išreiškė Markas Porcijus Katonas kiekvienos savo kalbos senate kartotu baigiamuoju posakiu: ‚Ceterum censeo Carthaginem esse delendam' (vis dėl to manau, kad Kartaginą reikia sunaikinti). Tad, kai kartaginiečiai, ištrėmę Masinisos partiją (151), pasipriešino Masinisai ir buvo jo sumušti, romėnai paskelbė K. sulaužius taikos sutartį ir nusiuntė didelę kariuomenę į Siciliją. Kartaginiečiams paprašius taikos, romėnai pareikalavo pasitraukti iš miesto ir įsikurti toliau nuo jūros. Šiems atsisakius, prasidėjo tretysis punų karas (149–146). Publijus Kornelijus Scipionas sunaikino iš pamatų

700.000 gyventojų miestą, degusį 17 dienų. Masinisos neužimtoji K. sritis tapo Romos provincija.

Gajui Grakchui pasiūlius, 122 buvo nutarta atstatyti miestą Junonijos vardu ir ten įkurdinti 6000 romėnų kolonistų. Grakchą nuvertus, sumanymas nebuvo įvykdytas. Cezaris rūpinosi toliau kolonijos steigimu (44), o Augustas (29) įkurdino mieste 3000 romėnų ateivių ir daugelį aplinkinių čiabuvių. Miestas pavadintas Colonia Iulia Carthago.

Romos imperijos laikais K. dėl patogios geografinės padėties vėl tapo svarbiu prekybos centru, turtingiausiu Afrikos provincijos miestu, šalia Aleksandrijos užėmusiu valstybėje antrą vietą ir išgarsėjusiu amatais ir mokslu. Ypač išaukštino K. imperatorius Septimijus Severas, pats punų kilmės, puošdamas miestą pastatais ir duodamas privilegijų. Nuo 439, vandalų nukariauta, K. buvo jų valstybės sostinė, 533 Justinijono karvedžio Belizaro vėl buvo prijungta prie r. Romos imperijos, 697 arabų nukariauta ir sugriauta. Nuo to laiko K. sunyko. Gerieji uostai pasidarė nebetinkami naudoti.

Šiandien šalia buvusios K. vietos yra Tuniso miestas, paskutiniais dešimtmečiais išsiplėtęs ir jos vietoje.

Apie K. istoriją žinome tik iš graikų ir romėnų rašytojų, gyvenusių nuo II a. pr. Kr. Uoliai vykdyti prancūzų archeologų kasinėjimai teatskleidė nežymias punų miesto liekanas: Ešmuno šventyklą Birsoje, uostus ir keletą net VIII a. pr. Kr. siekiančių kapinių, iš kurių nustatoma miesto apimtis. Iš romėnų laikų K. yra išlikę daugelio pastatų liekanų: šventovės, amfiteatrai, krikščionių bazilikos, neseniai atkastos pajūryje didžiulės, prabangiai įrengtos, imperatoriaus Antonino Pijaus termos. Gausūs punų miesto kapinių radiniai, kaip kapų paminklų reljefai, dievų figūros, graviruoti amuletai, molinės kaukės, taip pat ir romėnų laikų iškasenos sudėtos Alaoui ir Lavigerie muziejuose Kartaginoje.

K. valstybinė santvarka. Aristotelis ir Polibijus K. santvarką laiko viena iš pavyzdingiausių. Ji buvo, ypač pradžioje, aristokratinė. Vyriausią vykdomąją valdžią turėjo du sufetai, kuriuos lygindavo su Spartos karaliais arba romėnų konsulais, tad romėnai juos vadindavo reges, consules, dictatores. Kaip ilgai jie eidavo pareigas, nežinia. Jie pirmininkaudavo senatui, teismui ir dažnai vadovaudavo karui.

Kariuomenės vadai būdavo laikomi K. valdžios įgaliotiniais. Juos skirdavo daugiausia iš kilmingųjų luomo. Grynai karo dalykuose jie paprastai turėdavo neribotą valdžią, tik sutarčių ir sąjungų nedarydavo be sutikimo senatorių, kurių tam tikras skaičius paprastai dalyvaudavo kare. Pralaimėjusius svarbius mūšius arba neįvykdžiusius įsakymo karvedžius bausdavo mirties bausme, jei jie patys neapsispręsdavo savanoriškai mirti.

Šalia sufetų ir karo vadų, labiausiai gerbiami būdavo kunigai, tačiau atskiro kunigų luomo kaip ir nebuvo.

Aukščiausias valdžios organas buvo senatas, susidedąs iš didžiosios ir mažosios tarybos. Jis vadovavo užsienio politikai, tvarkė karo reikalus, rinkimus, prižiūrėjo finansus, policiją. Senatas buvo ir įstatymų leidžiamasis organas, tik, jei sufetai būdavo skirtingos nuomonės, įstatymo projektą perduodavo liaudies susirinkimui.

Konstitucijai saugoti, šalia senato, V a. buvo įsteigtas iš 104 vyrų susidedąs kontrolės organas, lyg vyriausias valstybės tribunolas, kurį Aristotelis lygino su spartiečių eforatu (žr. Eforai). Ši institucija, nors ir iš turtingiausių piliečių sudaryta, turėjo demokratinį pobūdį ir ilgainiui savo veikla sukėlė valstybę griaunančias partines kovas.

Valstybės pajamas sudarė duoklės, imamos iš valdomų miestų, produktai iš žemės ūkio, muitai, gaunami uostuose, ir kasyklų pelnas, Hamilkarui įsitvirtinus Ispanijoje. Didžiausią išlaidų dalį sudarė jūrų laivyno ir sausumos kariuomenės išlaikymas. Didžiausia karinė jėga, jūrų laivynas, buvo stipriausias per pirmąjį punų karą. Vėliau jis nebeteko pirmaeilės reikšmės, nes Barkidų nukariavimams labiau reikėjo sausumos kariuomenės. Irklininkai būdavo daugiausia Afrikos vergai. Sausumos kariuomenėje maža tebuvo K. piliečių: vyravo samdyti libiečiai. Be jų, dar buvo kitokių samdininkų: numidų raitininkų, ispanų, galų, ligurų, graikų, kampaniečių. Libiečiai buvo sunkieji raitininkai ir hoplitai (žr.). Tai buvo kariuomenės pagrindas.

Prekyba buvo svarbiausias K. jūrų imperijos verslas ir turto bei lygybės šaltinis. Pagrindinė K. prekybos sritis buvo v. Vidužemio jūros dalis, ypač p. Italijos ir Sicilijos pajūrio miestai, iš kurių kartaginiečiai gabendavosi alyvą ir vyną, o įveždavo auksą, brangiuosius akmenis, K. manufaktūrą, Afrikos vaisius ir juoduosius vergus. Iš Etalijos (Elbos) salos kartaginiečiai gabendavo geležį, iš Liparų salų

alūną, iš Maltos medvilninius drabužius, iš Korsikos medų ir vašką, vergus, iš Balearų salų jungiamuosius gyvulius ir vaisius mainais už vyną ir verges, iš Ispanijos, be tauriųjų metalų, dar vyną ir alyvą. Iš v. Afrikos pakrančių kartaginiečiai gaudavo kailių ir dramblio kaulų mainais už papuošalus, įrankius, vyną, Egipto drobę. Kaip ir fenikiečiai, kartaginiečiai turėjo kolonijų ir v. Europos pakrantėje ir keliaudavo į britų salas gabentis cinko. Ar kartaginiečiai nuplaukdavo gintaro į Baltijos jūrą, neturime duomenų.

Bijodami konkurencijos, kartaginiečiai varžė prekybą net savosiose kolonijose. Kolonijų uostus jie laikydavo kiek galėdami ilgiau uždarytus arba atvirus tik suvaržę sunkinančiomis sąlygomis.

K. kultūra, įgijusi ilgainiui naujų bruožų, religijos ir kalbos atžvilgiu išlaikė seną v. semitų fenikiečių pobūdį (žr. Fenikija). Svarbiausi dievai buvo Baalas ir Molochas, graikų vadinami Kronu, Melkartas (gr. Heraklis), Astarta (gr. Afroditė). Kasmet aukodavo vienintelį kilmingų tėvų vaiką ugnies dievui Molochui, kartais Baalui. Auką dėdavo ant metalinių įkaitintos dievo statulos rankų, iš kur jis nuslysdavo į vidų. Ištikus pavojui valstybę, aukodavo daugelį vaikų iš karto, pvz. Agatokliui grasant, buvo paaukota 200 vaikų. Romėnai tokius aukojimus laikė kartaginiečių žiaurumo įrodymu, o pasitaikąs nelaikymas žodžio prekybiniuose ar diplomatiniuose santykiuose virto romėnams pagarsėjusia ‚punų neištikimybe' (perfidia Punica).

Kultūros įtakos keitėsi. Iki V a. pr. Kr. K. menas sekė Egipto pavyzdžiais, bet vėliau, ėmus daugiau santykiauti su Sicilija, didėja graikų įtaka mene, pinigų kalime. III a. buvo perimta helenizmo kultūra. Hanibalas skaitė ir rašė graikiškai, jį lydėjo graikų istorikai.

Kartaginiečių kalba tebesilaikė ir romėnams K. nukariavus. Ji buvo labai artima hebrajų ir fenikiečių kalboms. Nuo Augusto laikų tiesiant Afrikoj kelius ir statant miestus, punų įtaka plito š. Afrikoje ir toliau. Punų kalba tebebuvo vartojama ir Afrikos krikščionių bendruomenėse, kurios davė tokius įžymius krikščionybės atstovus, kaip Tertulijoną, Ciprijoną, Augustiną.

Apie K. literatūrą nedaug težinoma. Griaunant K. (146) iš miesto bibliotekų buvo paimta Magono knyga apie žemdirbystę, kurią D. Silanas išvertė į lotynų kalbą. Išliko taip pat Hanono kelionės apie Afriką aprašymo graikiškas tekstas (žr. Hanonas).

K. likimas turėjo lemiamos reikšmės V. Europai. Kaip persų pralaimėjimas per graikų persų karus V a. pr. Kr. pradžioje, taip ir K. žlugimas per punų karus sulaikė Rytų veržimąsi į Europą ir apsprendė tolimesnį jos kultūros likimą.

O. Meltzer u. U. Kahrstedt, Geschichte der Karthager, 3 tt. 1879–1913; *S. Gsell,* Histoire ancienne de l'Afrique du Nord, 8 tt. 1913–1928; *V. Ehrenberg,* Karthago 1927; *G. G. Lapeyre* et *A. Pellegrin,* Carthage punique 1942; ('') Carthage latine et chrétienne 1950; *J. Vogt,* Rom u. Karthago 1943; *J. Carcopino,* Le Maroc antique 1944; *P. Cintas,* Céramique punique 1950; *P. Hubac* et *J. Carcopino,* La Tunisie 1950; *C. Picard,* Carthage 1951; *P. Hubac,* Carthage 1952; *E. O. Forrer,* Festschrift für F. Dornseiff 1953. Žurnalai: Carthago, Revue d'archéologie africaine, nuo 1950.

A. Rkš.

Kartauna (vok. Kartaune iš vid. lot. quartana) sunkiosios XV–XVII a. patrankos su 25 svarų šoviniais.

Kartečė (rus. karteč iš it. cartoccio ‚ryšuliukas') artilerijos sviedinys trumpai distancijai, pripildytas kulkų, kurios, iššovus sviedinį, plačiai pasklinda. Pradžioje k. tu-

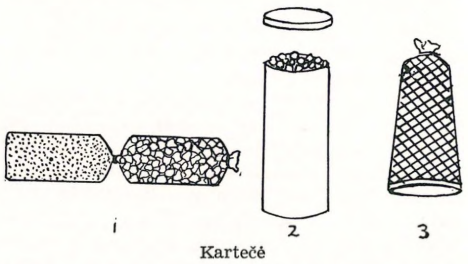

Kartečė

rinį sudarydavo smulkūs akmenukai arba geležgaliai, sudėti į audeklinius maišelius, kurių kitame gale būdavo supilamas parako užtaisas (brėž. 1). Tam reikalui vartota ir cilindro formos skardinė (brėž. 2). XVI a. gale atsirado k. su ketaus kulkomis. Nuo to laiko šie sviediniai tapo pagrindiniai lauko kautynėse. Jų veikimo tolis siekdavo iki 600 m. XVII a. atsirado vad. ‚rištinė' k., apdengta vielos tinklo (brėž. 3). Vėliau k. sviediniai buvo tobulinami, sviedinio kulkos buvo įvairaus dydžio, svoris nuo 25 iki 100 g. Perėjus prie graižtvuotos artilerijos ir atsiradus šrapneliniams sviediniams, k. nustota vartoti.

O. Urb.

Kartėlis (prc. cartel iš it. cartello ‚plakatas') 1. varžybų tvarka viduramžių riterių turnyruose, vėliau iššaukimas raštu į dvikovą.

2. Ekonomikoje — pramoninin̄kų sąjunga, nepriklausomų verslo įmonių susitelkimas sutartimi valstybiniu ar tarpvalstybiniu mastu. Susitarimo tikslas — tvarkyti pirkimą, gamybą ir pardavimą susitariančiųjų veikimo srityse bei teritorijose. Bendra k. tendencija: šalinti konkurenciją, diktuoti kainas, tvarkyti rinką. JAV k. veikla dažnai laikoma priešinga įstatymams, varžantiems trustų monopolines tendencijas.

3. Politinių partijų susivienijimas arba susitarimas, siekiant vykdyti suderintą bendrą programą kuriuo nors atskiru politiniu klausimu, politinę kampaniją.

4. Valstybių susitarimas dėl pasikeitimo kaliniais ar karo belaisviais.

Kaŕtena mstl. ir vls. centras Kretingos aps.; 1940 buvo apie 750 gyv. (1923 buvo 85 sodybos su 620 gyv.). K. yra už 12 km vieškeliu iš Kretingos į Plungę, plačiame Minijos slėnyje, iš dviejų pusių supama upės, 21 m nuo j.l. Iš v. pusės miestelį užstoja aukštas, status (60 m) Minijos slėnio krantas. Netoliese Nausėdų k. yra Liurdo koplytėlė su žmonių laikomu stebuklingojo vandens šaltiniu. Antalonyse prie Alovės upelio yra kalva, žmonių vadinama švedų pylimu.

Dar prieš I pas. karą K. veikė Blaivybės d-jos ir Šv. Kazimiero d-jos skyriai. Pastarasis 1912 turėjo 45 narius. Nepriklausomybės metais K. pasipuošė keliais dviejų aukštų mediniais namais, turi didelę pradžios mokyklą, paštą, kelias krautuves. Ligi 1926 čia veikė linų perdirbimo b-vė Linas. Už K. yra geležinkelio stotis. *A. B.*

Deš. Minijos krante, ties K. vieškelio tiltu, 93 km nuo žiočių, nuo 1924 veikia K. vandens matavimo stotis. Mkm. horizontas 4,72 m (1926), mnm. — 0.20 m (1930).

K. proistorė. Kair. Minijos krante yra piliakalnis, kuris viršuje yra 50 m ilgio ir 22-23 m pločio. Prie Alanto ir Minijos santakos yra kitas mažas piliakalnis. Apie 1 km į p.v. nuo K., prie pat vieškelio į Kretingą, priešais kat. kapines, yra naujojo geležies amžiaus kapinynas. 1909 VI 4 V. Nagevičius ištyrė 4 nedegintus kapus. Mirusieji palaidoti maždaug 1-1,2 m gilumo duobėse, galvomis į v. ar pietų vakarus. Kapai nepasižymėjo radiningumu; kape nr. 1 prie kojų surastas geležinis plačiaašmenis kirvis ir ietigalis; kape nr. 2 — ant kair. rankos piršto plokščias žalvarinis žiedas su plačiu priešakiu; kape nr. 3 — juosmens vietoje 3 mažučiai pinigėliai

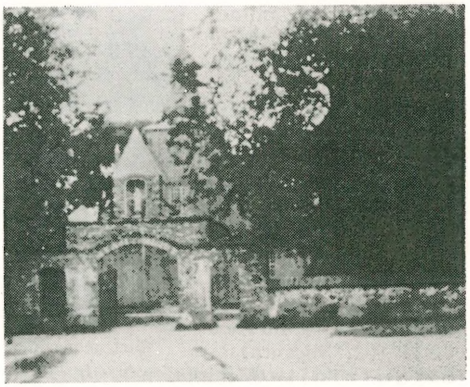

Kartenos bažnyčia

(vienas varinis Vokiečių Ordino ir du lietuviški su vad. Gedimino stulpais), ant deš. rankos piršto plokščias žiedas su plačiu priešakiu ir prie deš. šlaunies geležinis ietigalis; kape nr. 4 — ties kair. koja plačiaašmenis kirvis. Be to, tame kape surasti ir šuns griaučiai, gulį skersai žmogaus griaučius. Tyrinėti kapai priskirtini XIII a. ir XIV a. pradžiai.

Viltis 76, 1909, 3 psl; Senovė I 1935, 66–68. *J.P.*

K. istorija. K. (Kartine) minima 1253 Ordino ir Kuršo vyskupo žemių dalybų akte. K. priklauso Ceklio (žr.) sričiai. XVI a. K. priklausė Sapiegoms, vėliau Nagorskiams (jie titulavosi Kartenos grafais), Zakševskiams ir nuo 1814 grafams Plateriams. 1611 K. jau buvo kalvinų bžn., tačiau neprižiūrima greit sunyko.

Vysk. J. Tiškevičiaus prašomas, M. Sapiega 1634 pastatė Švč. M. M. Dangun Ėmimo medinę katalikų bžn. ir aprūpino ją beneficija. 1873 bažnyčia sudegė, bet netrukus atstatyta parapiečių lėšomis; konsekruota 1881 vyskupo A. Beresnevičiaus. Prie bažnyčios yra įdomios architektūros varpinė, o šventoriuje granitinės koplytėlės. Valančiaus laikais K. parapija buvo laikoma viena iš geresniųjų vyskupijoje, turėjo 5368 parapiečius, 70 valakų žemės ir gerų pievų. 1940 K. parapija turėjo 6400 parapiečių.

Słownik geograf. IV 1883; *M. Baliński*, Starożytna Polska III 1846; *M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupiste I 1848; Vadovas po Lietuvą (red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas) 1938; Elenchus omnium eccles. 1940; Vatikano archyvas, vysk. Ant. Tiškevičiaus 1748 ir 1761 reliacijos. *R.Krs.*

Kartenãlė upelis, Kartenos vls., Kretingos aps., Minijos kair. intakas, 10,5 km ilgio; jo deš. intakas taip pat vad. Kartenale, aukštupyje Tyrupelis, 10,5 km ilgio; nuo Kartenos mst. abu upeliai yra 7–9 km nutolę į pietus; baseino plotas 46 km².

Kartenė (Cardamine), kryžmažiedžių (Cruciferae) šeimos žolinė gentis. K. karčioji (C. amara) dažna šaltiniuotuose krūmuose, miškuose. K. pievinė (C. pratensis) auga drėgnose pievose. Abi šias k. liaudis vartoja nuo skorbuto, skrandžio kataro ir kt. ligų. Rečiau Lietuvoj dar sutinkama k. gauruotoji (C. hirsuta) ir k. jautrioji (C. impatiens).

Kartenė pievinė

Karteris (ag. carter) 1. automobilio ar aviacinio motoro apatinė dalis, apsauganti švaistiklius ir alkūninį veleną nuo sužalojimų, purvo ir dulkių; k. yra atrama mechanizmo dalims, o taip pat tepalo rezervuaras. 2. Metalinė dėžė, į kurią įstatomas kuris nors mechanizmas.

Kartezianizmas René Descartes'o (lot. Cartesius) pasekėjų kryptis, kuriai būdinga filosofijos grindimas savimonės analize (cogito, ergo sum), metodinė abejonė, racionalistinis metodas, mechanistinis gamtos aiškinimas, dualistinis kūno ir sielos santykių sprendimas. K. atstovai buvo Renerius, Regius, Raey, A. Arnauld, P. Nicole, J. Clauberg, M. Mersenne ir kt. Platesne prasme kartezininkais laikytini ir tokie apskritai savarankiški mąstytojai, kaip Bossuet, Fénélon, Geulincx, Malebranche, Spinoza.

Kartikėja (taip pat Skanda, Kumara) indų karo dievas, jaunesnysis Šivos sūnus, augintas plejadų. K. yra gerųjų demonų vadas. Vaizduojamas šešiomis galvomis, dažnai jojąs povu, vienoje rankoje laikydamas lanką, kitoje — strėlę. Garbinamas P. Indijoje.

Kartylis (Picris hieracioides), graižiažiedžių (Compositae) šeimos žolė. Auga laukuose pakelėmis, padirviais. K., virintus, vartoja sveikstantiems gyvuliams ėdrumui sukelti.

Kártis apie 6–14 cm storio stiebmedis, iš tiesios mažai šakotos medžio dalies. K. dažniausiai daromos iš eglės. Vartojamos tvoroms, vežamam šienui priveržti ir kt.

Kařtis. 1. pagrindinis lietuvių piniginio metalo (sidabro) svorio vienetas liedintų ‚kapų' laikais, atitikęs maždaug 200 g. 2. Saikas grūdams ir apskritai biralams seikėti. K. dalomas į 2 puskarčius, o pastarieji į 2 ketvirčius. Vienas ketvirtis lygus 8 gorčiams ir 1 gorčius — 4 ‚kvortoms'. K. buvo maždaug lygus 100 kg. Pats saikas buvo pinamas iš šiaudų, daromas iš šulelių (kaip statinės) arba išskaptuojamos iš medžio gabalo.

Kartodiagrama (iš lot. charta ‚papiruso lapas, popierius' ir gr. diagramma ‚bruožas', ‚apybraiža') grafiškas pavaizdavimas tam tikrą teritoriją liečiančių statistinių duomenų, parodytų žemėlapyje diagramomis.

Kartografija (iš lot. charta ‚papiruso lapas' ir gr. graphō ‚rašau') mokslas apie žemėlapius ir jų gamybą. K. dalys: 1. matematinė k. — kartografinės projekcijos ir tinklai, 2. technikinė — žemėlapių ruošimas ir redagavimas, 3. gamybinė — žemėlapių spausdinimas ir tiekimas, 4. kartometrija — žemėlapių matavimai.

Kartografinės projekcijos. Žemėlapis vaizduoja žemės paviršiaus dalis sumažinta skale. Tam tikslui tinkamiausias gaublys (žr.), tiksliau rutulio modelis. Tiksliai atvaizduoti plokštumoje rutulio, tiksliau elipsoido ar geoido, neįmanoma: net mažesnės jo dalys tegali būti parodytos popieriuje mažiau ar daugiau iškreiptos. Tai atliekama įspraudžiant rutulio paviršiaus dalis, apribotas meridianų (dienovidinių) ir paralelių (lygiagrečių), į paruoštą kartografinį tinklą. Tinklą sudaro sistema meridianų ir paralelių, tiksliai nubrėžtų popieriuje pagal vieną ar kitą kartografinių projekcijų dėsnį. Pagrindiniai principai: rutulio taškai projektuojami į parinktą plokštumą, kuri, paprastai, liečia rutulį viename taške (perspektyvinės projekcijos), arba į ritinį, kuris gaubia rutulį, paprastai ties pusiauju (cilindrinės projekcijos), arba į kūgį, užmautą ant rutulio ar jį kertantį (koninės projekcijos), arba į gaubiantį rutulį daugiasienį (poliedrinės projekcijos). Vėliau ritinys, kūgis ar daugiasienis su pažymėtais taškais ištiesiami į plokštumą. Pagal kryptį, kuria rutulio taškai perkeliami į plokštumą ar sulenktą paviršių, projekcija gali būti: 1. ortografinė, jei projektuojama statmeniškai plokštumai, 2. gnomoninė, jei sekama kryptis iš rutulio centro, 3. stereografinė, jei laikomasi krypties iš priešingo diametro galo, 4. azimutinė, jei taškai perkeliami pagal apskritimą iš vieno kurio taško ar pagal lanko ilgį. Žiūrint į tai, kur yra centrinis žemėlapio taškas, projekcija gali būti: 1. ekvatorinė, jei

Kartografija

centras yra pusiaujuje, 2. poliarinė, jei centras yra ašigalyje, 3. horizontalinė, jei centras yra kitoje meridiano vietoje. Kiekviena projekcija iškraipo tikrovę: vienose stengiamasi išlaikyti formos panašumą, skalės sąskaiton, kitose siekiama vienodos skalės, kad ir su iškraipytais kontūrais. Tad projekcijas skirsto į du pagrindinius tipus: 1. lygiakampės, kitaip, ortogonalės, ar konforminės, ir 2. lygiaplotės, ar ekvivalentinės. Projekcijos, kurios nesilaiko tų dėsnių, vad. laisvomis. Kartografinį tinklą vartojo jau Ptolomėjas II a. pr. Kr., tačiau dar ilgai žemėlapiai buvo braižomi be tinklo (plg. Fra Mauro žemėlapį 1459, LE VI 369). Projekcijų teoriją išvystė: lygiakampių Gaussas, lygiaplotį—

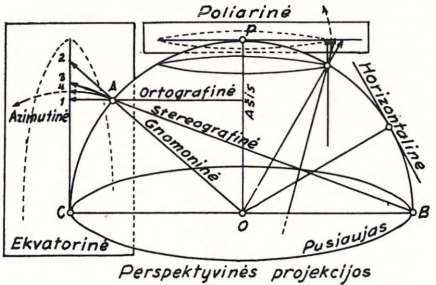

Perspektyvinės projekcijos

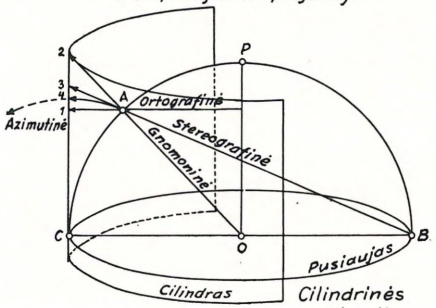

Cilindrinės projekcijos

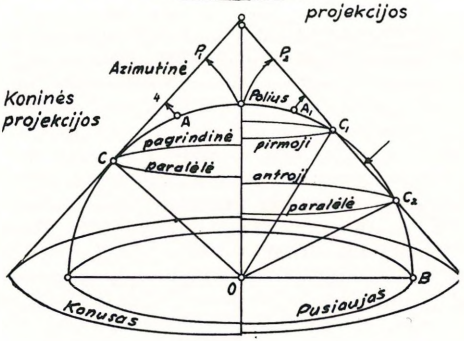

Trijų projekcijų schemos

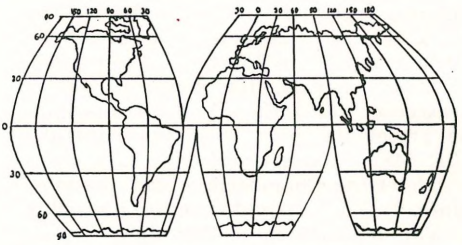

‚Laisva' ortografinė projekcija

Euleris. Įvairių projekcijų žinoma labai daug: čia aptariamos kelios svarbiausios.

Merkatoriaus projekcija, taikoma nuo 1569, yra cilindrinė, gnomoninė, lygiakampė. Meridianai ir paralelės tiesūs ir lygiagretūs. Skalė labai nevienoda: ties 70° ji beveik triskart didesnė kaip pusiaujuje. Projekcija taikoma visai žemei (LE I 396–397), ji dažnai sutinkama jūrlapiuose (LE X 159). Jei laivas plauktų vienodu rumbu (kampu su meridianu) pagal kompasą, jo kelias Merkatoriaus žemelapyje būtų tiesus: tokia linija vadinama loksodroma (gr. ‚įstrižas takas'). Tikrovėje laivai laikosi trumpiausio kelio, kuris atitinka didįjį lanką, ir vad. ortodroma (gr. ‚teisingas takas'): Merkatoriaus projekcijoje ji yra kreivė, išgaubta ašigalio linkui.

Pusrutuliams taikoma ekvatorinė projekcija, stereografinė ar lygiaplotė. LE II 339 atvaizduota ekvatorinė lygiatarpė azimutinė projekcija. Ašigalių sritims tinkamiausios poliarinės projekcijos: paralelės — koncentriniai ratai, meridianai — spinduliai. Azimutinių projekcijų pavyzdžiai: LE I 199 ir 278. Stereografinė poliarinė projekcija taikoma dangaus žvaigždynams (LE I 326–327).

Daugiausia naudojamos koninės projekcijos: jos tinkamiausios Europai ir JAV. Konusas gali liesti vieną pagrindinę paralelę ar kirsti dvi: jos parenkamos atsižvelgiant į žemėlapio ribas. J. Andriaus redaguotas 1956 Lietuvos žemėlapis turi koninės projekcijos tinklą su pagrindinėmis paralelėmis 54° ir 56°. Koninėse projekcijose, kaip Gausso lygiakampyje, azimutinėje, meridianai yra tiesūs, sueiną viename taške, paralelės yra apskritimai, su centru tame pat taške. Siekdamas šią projekciją padaryti lygiaplotę, Lambertas keitė atstumus tarp paralelių ir kilnojo centrinį tašką (koninių projekcijų pavyzdžiai LE II 114, V 350, VI 120–121).

Europos ir Azijos žemėlapiuose dažnai

taikoma lygiaplotė projekcija Bonne (pvz. LE I 511). Jos paralelės yra ratai aplink vieną centrą, o meridianai — kreivės: skalė visur vienoda, tik konturai iškreipti kraštuose. Jai artima Lamberto azimutinė projekcija, pvz. pritaikyta Australijai (LE 448). Tokios projekcijos, kaip Bonne ir trimetrinė Chamberlino, vad. pseudokoninės, lygiai kaip nukrypusios nuo cilindro Van der Grinteno ar Urmajevo — pseudocilindrinės. Iš skirtingų LE I 42 Afrika atvaizduota Sansono projekcijoje: ji yra ortografinė, paralelės tiesios, o meridianai nubrėžti pagal sinusoides. Pasitaiko projekcijų, kurios nesilaiko rėmų (stačiakampio, apskritimo, elipsio), kartais susideda iš atskirų dalių, supiaustytų pagal meridianus, lyg apelsino kiautas.

Stambių skalių žemėlapiams taikoma vad. polikoninė projekcija: skirtingi konusai taikomi kiekvienam tarpui, pvz. 4° tarp paralelių. Jei atskiruose lapuose paralelės lankas pakeičiamas tiese, projekcija virsta poliedrine. Kai projekcija parinkta, tam tikromis formulėmis skaičiuojamos jos taškų koordinatos. Jos atidedamos norimoje skalėje tam tikru aparatu, vad. koordinatografu. Yra taisyklė, kad vidurinis meridianas turi būti vertikalus. Rimtesniuose žemėlapiuose žymima jų projekcija.

Į kartografinį tinklą įbrėžiamos visos žemėlapio detalės, jo turinys, įrašai; žr. Žemėlapiai.

V. Vitkovskij, Kartografija 1907; *K. H. Wagner*, Kartographische Netzentwürfe 1949; *M. Eckert*, Die Kartenwissenschaft 1921, 1925; *A. H. Robinson*, Elements of Cartography 1953; *K. A. Sališev ir A. V. Gedymin*, Kartografija 1955. *S.K.*

Kartografijos institutai įstaigos, kurios ruošia ir spausdina žemėlapius. Žymūs K. i.: Justus Perthes Gothoje, U. S. Geological Survey ir National Geographic Society Vašingtone, Mantnieks ir Ozols Rygoje. Kiekvienoje valstybėje žemėlapius leidžia karinės įstaigos. Lietuvoje tą darbą dirbo Karo topografijos skyrius.

Kpt. Krikščiūnas, Kartografijos įstaigų organizacija kai kuriose Europos valstybėse ir pas mus (Mūsų Žinynas 29, 1926, 289–294).

Kartograma (iš lot. charta ‚popierius' ir gr. gramma ‚užrašas, piešinys') grafinis bet kurio reiškinio pavaizdavimas žemėlapyje. Pavyzdžiu gali būti fenologinė pavasario pradžios kartograma LE V 205. Duomenys gali būti žymimi skaičiais, įvairaus tankumo brūkšniais ar spalvomis, vienodo dydžio linijomis, vad. izolinijomis, sutartiniais ženklais ar schemomis. K. dažnai duodamos parodose, reklamose, spaudoje.

Kartoklis (Omasum) gromulojančių gyvulių skrandžio trečioji dalis, knygenos.

Kartometrija (iš lot. charta ‚papiruso lapas, popierius' ir gr. metreō ‚matuoju') kartografijos skyrius, žemėlapių matavimų technika. Matuojami ilgiai (sienų, upių, krantų, kelių, atstumai), kryptys, plotai (valstybių, sričių, apskričių, baseinų, miškų, laukų, pelkių), aukščiai, tūriai, nuolydžiai, morfometriniai elementai (upių tinklo tankumas, vingiuotumas, krantų išsivystymas, vidutinis aukštis, hipsometrinė kreivė, vidutinis nuolydis, atstumas nuo jūros, nuo kelių ir t.t.). Ilgiai matuojami skriestuvais, nužingsniuojant liniją ir palyginant su skale: tam naudojami mikrometrinis skriestuvas (a) ar matavimo kotelis su 2 nuolatinio tarpo adatomis (b). Apytikriam atstumų matavimui tarnauja kartometrai (c ir d) su smulkiu ratuku ir skaitikliu. Kampai matuojami

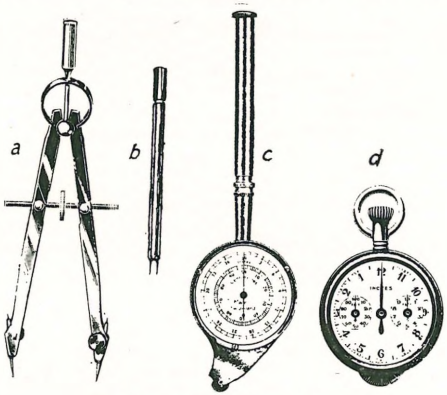

Kartometriniai įrankiai

matlankiu: tai tejmanoma lygiakampėse projekcijose. Plotai matuojami planimetru (žr.) ar, smulkių objektų, palete—permatoma plokštele su nubrėžtu smulkiu kvadratų tinklu. Plotai galima tiksliau gauti lygiaplotėse projekcijose, šiaip turi būti pataisomi atsižvelgiant į skalę ir popieriaus kitimus. Didesni darbai atskirų trapecijų atliekami tarp meridianų ir paralelių ribose, derinant jų plotą su tikru geometriniu. Tam tikslui duodamos dvi lentelės kartometrinių elementų: bendroji, 5° platumo ir 5° ilgumo trapecijoms, ir speciali, Lietuvos topografinio žemėlapio 1 : 100.000 lapams, 30′ platumo ir 15′ ilgumo trapecijoms.

PAGRINDINIAI KARTOMETRINIAI DUOMENYS

$5° \times 5°$ trapecijos

Platum.	1° mer. ilg. km	1° par. ilg. km	Plotas km²
0		111,3	
	110,6		307.282
5		110,9	
	110,6		305.005
10		109,6	
	110,6		300.463
15		107,6	
	110,7		293.685
20		104,7	
	110,7		284.709
25		101,0	
	110,8		273.591
30		96,5	
	110,9		260.399
35		91,3	
	111,0		245.217
40		85,9	
	111,1		228.146
45		78,8	
	111,2		209.301
50		71,7	
	111,3		188.814
55		64,0	
	111,4		166.832
60		55,8	
	111,5		143.518
65		47,2	
	111,5		119.050
70		38,2	
	111,6		93.617
75		28,9	
	111,6		67.423
80		19,4	
	111,7		40.670
85		9,7	
	111,7		13.602
90		0	

$15' \times 30'$ trapecijos

Platum.	15′ mer. ilg. km	30′ par. ilg. km	Plotas km²
53° 0		33,53	
	27,822		931,02
15		33,33	
	27,823		925,65
30		33,15	
	27,825		920,26
45		32,95	
	27,826		914,85
54° 0		32,76	
	27,827		909,42
15		32,56	
	27,828		903,98
30		32,36	
	27,829		898,51
45		32,18	
	27,830		893,03
55° 0		32,00	
	27,832		887,53
15		31,77	
	27,833		882,02
30		31,57	
	27,834		876,48
45		31,36	
	27,835		870,93
56° 0		31,17	
	27,836		865,36
15		30,96	
	27,837		859,78
30		30,75	
	27,838		854,17
45		30,55	
	27,840		848,55
57° 0		30,34	
	27,841		837,27
15		30,14	
	27,842		831,59
30		29,93	

žymesnius plotų matavimus atliko Schweizer 1859, A. Petermann 1860, E. Debes 1865, F. Hanemann 1869, J. Strelbickij 1882, A. Penck 1894, A. Tillo ir J. Šokalskij 1905, Nemuno ir kt. Lietuvos upių baseino plotus išmatavo S. Kolupaila 1924. Upių ilgius matavo J. Strelbickij 1889, A. Tillo 1883, I. Semionov 1907, J. Witkowski 1917, S. Kolupaila 1935. Upių ilgiai, duodami įvairių autorių, labai skiriasi, ne vien dėl skirtingos matavimų technikos: upių vingiai išlyginami smulkesnių skalių žemėlapiuose, ir šiaip nevienodai matuojami. Taip, Merkio ilgis, matuojant žemėlapyje 1 : 84.000, gautas 197,5 km, o matuojant stambiausiame 1 : 25.000 žemėlapyje pasirodė 215,4 km, vien dėl vingių matavimų tikslumo.

N. M. Volkov, Principy i metody kartometrii 1950; *S. Kolupaila*, Lietuvos hidrografija I. Lietuvos upių baseinai 1924; (") Apie upių ilgį ir jo matavimus 1935. *S.K.*

Kartonas (prc.) 1. standaus ir storo popieriaus rūšis vartojama knygų apdarams, dėžėms gaminti, piešti ir kt. Žr. Popierius.

M e n e — freskos ir kitų didelių formatų meno technikose originalaus dydžio piešinys ant storo popieriaus, kuris perspaudžiamas ant sienos ar drobės, kaip per kalkę. K. monumentaliame mene naudojamas norint išvengti didesnių pataisų. K.

išliko maža, todėl žymiųjų meistrų k. nepaprastai vertinami (pvz. Rafaelio vienuolika k. Siksto koplyčios gobelenams su šv. Petro ir Povilo scenomis, Londone).

Kartonažas (prc.) smulkūs dirbiniai iš kartono, pvz. dėžutės kam nors įpakuoti, maisto produktams (pienui, varškei, ledams, vaisių sunkoms ir kt.), puodukams, lėkštelėms ir t.t. Šie visi dirbiniai gaminami tam tikromis k. mašinomis, kurios kartoną lanksto, supiausto, klijuoja, atitinkamai sujungia ir kt.

Kartonė antru kartu tais metais atariama javams dirva. XIX a. gale, kai visus laukus vasarojui ardavo tik pavasarį, tai miežiams, bulvėms, daržams, o kartais ir linams dar vieną kartą lauką atardavo, atkartodavo. Pradėjus laukus arti iš rudens, tik vieną kartą pavasariais beardavo, kartodavo. Rugiams kartodavo laukus tuojau po rugiapiūtės, kad prieš sėją visi laukai gerai susigulėtų. Kartais buvo ir mėšlas vežamas k., nors paprastai mėšlas buvo išvežamas riekimui. Daugelyje vietų k. žodžiu nusakomas ir vasaros laiko dalis.

Kartoteka (iš lot. charta ‚papiruso lapas, popierius' ir gr. thēkē ‚dėžė') susistemintas rinkinys kortelių, turinčių tam tikras informacinio ar apskaitinio pobūdžio žinias. Kortelės gali būti tvarkomos labai įvairiai: chronologiškai, abėcėliškai, geografiškai, dalykiškai ir t.t.

Išskirti vienai raidei ar grupei nuo kitos vartojamos išsikišusios kietesnio kartono kortelės su atitinkamais įrašais viršuje. Negalint numatyti visų klasifikavimo atvejų, vartojami vad. indikatoriai, įvairiaspalvės metalinės lentelės, uždedamos ant kortelių; jos, išskirdamos korteles, nurodo tą ar kitą klasifikuojamąjį požymį. Kadangi k. įgalina greitai apžvelgti kokį nors dalyką ir visą su juo susijusią medžiagą, ji plačiai vartojama mokslo, finansų, ūkio, prekybos ir administracijos įstaigose. K. laikoma dėžutėse, sukamuosiuose stovuose ir kt. *P. Gš.*

Kartuliaras (iš lot. chartula ‚dokumentas') viduramžiais vadinta nuorašų knyga, kur buvo sutelkti nuorašai svarbių teisinių ir istorinių dokumentų bei privilegijų. K. saugojo savo reikalui vienuolynai, bažnyčios, įvairios bendruomenės (ypač miestų) ir privatūs asmenys. Jie yra pirmaeilės svarbos teisiniai ir istoriniai šaltiniai.

Kartuolė (Aristolochia), kartuolinių (Aristolochiaceae) šeimos augalai. K. didžialapė (A. macrophylla) sodinama parkuose; soduose vijoklinis augalas pavėsinėms apauginti. Kilęs iš Š. Amerikos. K. vaistinės (A. serpentaria) šaknys vartojamos nuo drugio. Š. Amerikos čiabuvis. Žr. Aristolochija.

Kaŕtupis upelis Raudonės vls., Raseinių aps., deš. Nemuno intakas, 6 km ilgio, įteka Nemunan ties Vytėnų pilimi.

Kartušas (prc.) vėlyvojo renesanso ir baroko stiliuje puošybinis rėmelis su aplink surizgusiais ornamentais (girliandomis, voliutomis, kaukėmis ir t.t.). K. aprėminami įvairūs įrašai, herbai; naudojami ir tušti k. plokštumoms užpildyti architektūroj, grafikoj. Gražių varyje raižytų k. turi senieji XVII–XVIII a. žemėlapiai su įterptais herbais ir kraštą apibūdinančiomis figūromis, vaizdais ir kt. Žr. Cartouche.

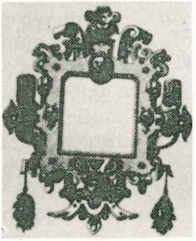

Kartušas (Antverpenas, XVI a.)

Kartuvės įtaisas mirties bausmei vykdyti pakariant. K. yra buvusios įvairios: vieno, dviejų ir kelių stulpų su skersiniu viršuje, kur buvo užneriama virvė su kilpa. Senovėje pakorimas buvo laikomas sunkia mirties bausme, kai kuriuose kraštuose labai negarbinga. Ji dažnai praktikuota karų metu Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt. Lietuvos Statutas taikė tą bausmę vagims. Rusų okupacijos metu sukilėliai būdavo ne tiktai šaudomi, bet ir kariami, todėl gen. Muravjovas buvo gavęs Koriko prievardį. Ir įvairiose Lietuvos vietose atsirado kalnelių, pavadintų Kartuvių kalnais (Aukštadvario, Perlojos, Vyžuonų apylinkėse ir kt.). Nors po I pas. karo Europoje ši bausmė panaikinta daugumoje kraštų, tačiau ir II pas. karo metu Lietuvoje vokiečiai viešai kardavo nusikaltėlius, o paskui ir bolševikai lietuvių partizanus.

Kartūzai (Ordo Carthusiensis) šv. Brunono 1048 Chartreuse (žr.), Grenoblio vyskupijoje, įkurtas vienuolinis ordinas, kur pradžioje buvo pastatyta Švč. Mergelės Marijos koplyčia ir kelios aplink ją išdėstytos vienuolių gyvenamos trobelės. Šio pirmojo vienuolyno struktūra buvo ir kitiems k. vienuolynams statybos pavyzdžiu. Šv. Brunonas ir jo sekėjai gyveno po vieną atskiruose nameliuose. Jų vienuolynai turėdavo plačius laukus su bandomis, iš kurių vienuoliai pragyvendavo. 1090 pop. Urbonas II šv. Brunoną pasikvietė į Romą savo patarėju ir leido jam Romoje įkurti

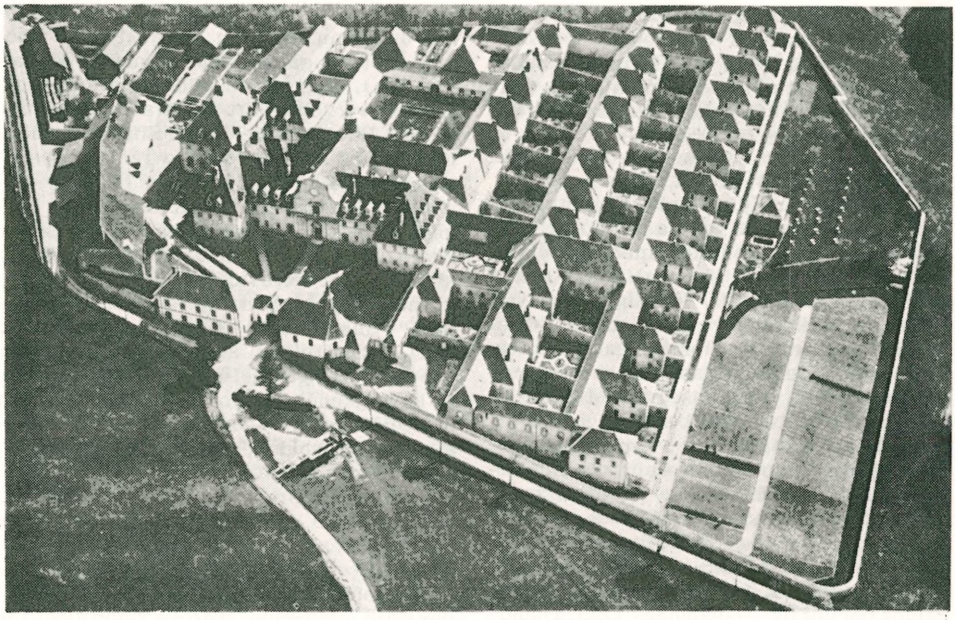

Kartūzų vienuolynas netoli Friburgo, Šveicarijoje

k. vienuolyną, o vėliau jų vienuolynai kūrėsi ir kitur, iki pasiekė 282 namus. Paskutiniaisiais karų ir revoliucijų laikais k. labai sumažėjo; dabar jų tėra tik apie 600. Lietuvoje k. turėjo tik vieną vienuolyną Gardino gubernijoje, Berezoje (žr.), kuri vėliau imta vadinti Kartūzų Bereza. Čia 1648 Leonas Sapiega pastatė barokinį vienuolyną, kurį 1838 rusų valdžia uždarė.

Šv. Brunonas savo ordinui regulos neparašė, jo vienuoliai tik sekė jo gyvenimo pavyzdžiu. Tik ketvirtasis prioras surinko visus ordino papročius ir juos surašė. 1133 pop. Inocentas II juos patvirtino, kaip k. regulą. K. vienuolynai tvarkosi autonomiškai, bet turi klausyti generalinės kapitulos, kuri šaukiama kas antri metai ir kurią sudaro generolas, priorai ir vienuolynų rektoriai. Generolas renkamas dvejiems metams. Jis turi visos kapitulos teises ir skiria vienuolynų vizitatorius. K. yra grynai kontemplatyvus ordinas. Jo vienuoliai ir dabar gyvena atskiruose nameliuose. Tarp savęs susitinka tik bažnyčioje ir sekmadieniais bei šventėse bendroje valgykloje, bet visuomet laiko tylą. Tomis dienomis po ‚nonos' turi trumpą pasikalbėjimą ir kartą savaitėje išeina už vienuolyno ribų pasivaikščioti. K. turi kelis šventuosius, yra turėję kardinolų, vyskupų ir popiežiaus legatų. Jie yra ypač pagarsėję agrikultūroje, mene.

Kartūzų vienuolynas Berezoje

B. Tromby, Storia critico-diplomatica del patriarca s. Brunone e del suo ordine cartusiano, I–X 1773–79; *N. Molin,* Historia Carthusiana ob origine ordinis I–III 1903. *V. Gdž.*

Kartūzas (ol. kardoes) medvilninio, vilnonio ar šilkinio audeklo maišelis su parako užtaisu. Naudojamas artilerijos pabūklams, dažniausiai haubicoms, užtaisyti, kai kovinis užtaisas ir sviedinys nesujungti drauge ir šaunantysis gali keisti užtaiso sudėtį ir svorį, keisdamas ir šaudymo tolį.

Kartūzės seserys vienuolės. K. vardą gavo 1145, kai Germelija St.-Andre-de-Ramieres (Orange) vienuolynui iš kartūzo

Jono iš Ispanijos gavo teisę naudotis k. regula. Ši vienuolija niekuomet nepasižymėjo nei vienuolynų, nei narių skaičiumi. Ji ir dabar teturi 4 vienuolynus. K. turi vieną šventąją, dvi palaimintąsias ir vieną Prancūzų revoliucijos kankinę.

M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der kath. Kirche I 1934, 390–391.

Karuliškiai k., Kelmės vls., Raseinių aps. Tarp K. ir Lašinskių k. yra senojo geležies amžiaus pilkapių, apdėtų akmenų vainikais.

Karun upė (persų Karkeh) Ab-i-Kurang aukštupyje, Irane, 700 km ilgio; teka iš Irano plokščiakalnio, giliu slėniu kerta Zagros kalnyną ir įteka į Šat-el-Arabą, Tigro žiotis, žemiau Basros mst.; žemupy naudojama laivybai. Baseino plotas 51.000 km², vid. debitas 766 m³/sek.

Karūna (iš lot. corona ‚vainikas') 1. metalinis galvos papuošalas, vainikas, nuo senovės laikų karaliaus (žr.) valdžios ženklas, valdovo majestoto ir galybės simbolis. K. žinoma buvo jau egiptiečiams. Žydų karalius Saliamonas, taip pat asirų bei babiloniečių valdovai nešiojo kaktaraiščius ar galvos papuošalą — diademas (žr.). Dabartinės išvaizdos k. išsivystė viduramžiais. Šalia popiežiaus tiaros (žr.), kuri yra sujungusi tris k., feodalizmo laikotarpyje išsivystė karaliaus, kunigaikščio, hercogo, grafo, barono k. Kunigaikščių ir hercogų k. maža kuo skyrėsi nuo karališkųjų. Germanų kraštuose jos buvo vadinamos ‚skrybėlėmis' (Herzogshut, Fürstenhut). Plg. dar Corona.

Kokius galvos papuošimus Lietuvoje vartojo prieš Mindaugą atskirų sričių kunigaikščiai ir jo pagonis pirmtakas, nėra jokių duomenų. Iš kapų Pabaltijy yra žinomas moterų galvos papuošimas — apgalvys (žr.). Ryšium su tuo minėtinas Vok. Ordino vyr. magistro Konrado Valenrodo laiškas Bavarijos valdovui. Siųsdamas 1390 iš Lietuvos žymiam Ordino rėmėjui ‚pagonišką skrybėlę' (‚heidnischen Hut') ir ‚pagonišką k.' (‚heidnische Krone'), vyr. magistras prašo iš kng. paramos ir globos. Kad toji ‚skrybėlė' (‚Hut') bus buvusi kokia vertinga lietuvių kunigaikščio k., pagrobta žygyje į Lietuvą (gal 1390 IX), kai prie Vilniaus žuvo Karigaila Algirdaitis (žr.), neturėtų būti abejonių. Šiaip ar taip, ji buvo vertinga Lietuvos pagonių k., jeigu ji buvo siunčiama tolimam valdovui. Ar antroji dovana — ‚heidnische Krone' priklausė prie valdančiųjų kunigaikščių atributų, lieka paslaptis, nes apie ją pasakyta: ‚po pietų, kai prigulate, reikia ją išskleisti apsaugai nuo uodų ir musių; mūsų krašte tai vadiname musių tinklu' (J. Voigt, Gesch. Preuss. V 522; Cod. Dipl. Pruss. V 113). Popietinis pogulis skaitėsi tada valdančiųjų gyvenimo svarbus paprotys. Tad pagoniška k. (nuo musių) buvo drauge siunčiama su liet. kunigaikščio galvos papuošalu (skrybėle), kuri galėjo būti mitros išvaizdos, nors ir be viduramžių visoms k. charakteringo kryžiuko viršūnėje.

Kazimiero D. insignijos, rastos jo kape: karūna, obuolys, skeptras ir pentinas

Viduramžiais krikščionių valdovams k. suteikdavo ir ant galvos su aiškiai nustatytomis ceremonijomis per mišias bžn. uždėdavo pats popiežius ar jo įgaliotas aukštas bžn. dignitorius. Tik nuo XIV a., pažiūroms keičiantis, Vokietijos imp. nebelaikė būtina vykti Romon k. gauti. Imperatorius pats tarėsi turįs teisės kitų kraštų valdovams teikti karališkus vainikus. Bet pop. Inocento IV (žr.) vardu k. buvo uždėta pirmajam Lietuvos karaliui Mindaugui (1253) ir šio amžininkui Volinijos Danieliui (žr.). Pats k. uždėjimas Mindaugui ir jo žmonai, Kulmo vysk. Henrikui Heidenreichui (žr.) karališkąją porą patepus, galėjo būti atliktas Livonijos magistro Andriaus iš Stirlando (žr.), nes Eiliuotoji Livonijos kronika (žr.) mini, jog magistras gavo ‚der krône gewalt' (eil. 3541). Ar Mindaugo įpėdinis (sūnus), popiežiui leidus, gavo k., neturime žinių. Mindaugo ir jo žmonos k. uždėjimas buvo atliktas pagal tada plačiai vartojamą germanų tautų ceremonialą (ordines). Pačios k. galėjo būti pagamintos Vokietijoje, nes jomis rūpinosi Livonijos ordino magistras. Nuo Mindaugo krikšto iki jo karūnavimo galėjo užtekti

laiko k. padirbdinti net toli už Lietuvos ir Livonijos ribų.

Mindaugo k. likimas nėra galutinai išaiškintas. Yra spėjama, kad Plocko (prie Vyslos) katedros brangenybių lobyje esąs Burgundijos karaliaus ir kankinio šv. Zigmanto relikviorius turįs ant biusto galvos užkniedytą Mindaugo k. (ukr. meno istoriko M. Hocijo tezė). Išmirus Volinijos-Haličo valdančiai dinastijai, 1340 Lenkijos Kazimieras išvežė visas brangenybes ir dar dvi k. iš Lvovo. Jų viena galėjusi būti Mindaugo k., patekusi Volinijon, Mindaugui susigiminiavus su Danieliumi, kai Mindaugo duktė ištekėjo už Danieliaus sūnaus Švarno, tapusio trumpam Lietuvos valdovu (1268–69).

Lietuvos valdovų vartoti antspaudai ir jų herbai šiek tiek padeda nustatyti jų vartotas k. ar mitras (skrybėles). Su k. soste sėdįs kunigaikštis, atvaizduotas vad. majestotiniuose antspauduose, yra jo valdžios išraiška. Tokius antspaudus, kaip iš aprašymų žinoma, jau buvo vartoję Mindaugas ir Gediminas, nors dar nėra galutinai išaiškinta, ar jųdviejų vardu surašyti dokumentai yra išėję iš paties valdovo kanceliarijos. Pagal transumptų (vėlyv. originalų tekstų pakartojimuose ir aprašymuose) duomenis, Mindaugo antspaudas (90 mm) vaizdavo jį, be kitų valdžios ženklų rankose (lazda ir obuolys), su k. ant galvos. Tokius Mindaugo antspaudų variantus, kuriais buvo susidomėjęs ir J. Basanavičius, 1392 transumptuose paduoda ir E. Raczyńskis.

Su Mindaugo nužudymu žlugo ir karališkosios k. uždėjimas Lietuvoje, nes Lietuvą vėl ėmė valdyti pagonys valdovai. Tolimesnieji valdovai turėjo užsidėti kokį nors valdžios ženklą, bet apie tai neturime žinių. Dar iš XVI a. Švedijos Vazų laikų yra žinomos valdovų užkniedytos k. ant šalmų. Spindį D.L.K. šalmai taip pat galėjo turėti aplink karūnai charakteringus vainikus, kaip jie anapus Baltijos yra įsakmiai žinomi. Tokis šalmas ir kautynių metu akivaizdžiai pabrėžė vyr. valdžios nešiotoją.

Iš Gedimino laiškų aprašymo yra žinomas jo majestotinis antspaudas, išreiškiąs jo karališką valdžią. Soste su mitra ant galvos sėdįs Vilniaus valdovas dešinėje laiko k., o kairėje — valdžios lazdą. Mindaugo antspaude buvęs įrašas MYNDOWE DEI GRACIA REX LITOWE; aplink Gedimino antspaudą didžiosiomis gotiškomis raidėmis buvo užrašyta S. DEI GRACIA GEDEMINI LETHVINORUM ET RUTHENOR. REG., t. y. ‚A(ntspaudas) Dievo malone Gedimino, Lietuvių ir Rutenų (Gudų) Karalius'. Tokis antspaudas, apie kurį žinome tik iš Liubeke 1323 surašyto notarinio transumpto, esąs buvęs prie trijų 1323 pop. Jonui XXII Gedimino atsiųstų laiškų. Ginčas tačiau dėl pačių Gedimino laiškų autentiškumo nėra dar galutinai pasibaigęs. Jeigu anie laiškai, kaip vaisius artimo rygiečių ir Vilniaus valdovo bendradarbiavimo prieš Ordiną (J. Jakštas), ir negali pilnai autentiškai įrodyti, ar Gediminas iš tiesų visada vartojo tokią krikščionių valdovams charakteringą k., tačiau jis turėjo kokią nors k. Ano meto kronikose jis yra vadinamas karaliumi (rex). Tas titulas buvo XIV a. kronikininkų (Hermano Vartenbergiečio ir Vygando Marburgiečio) pridedamas ir prie Algirdo bei Kęstučio vardų, vok. tekste pavartojant dar žodį ‚konige'. 1370, rašydamas Algirdas graikiškai Konstantinopolio patriarchui, titulavosi karaliumi (‚Apo ton basilea, ton Algerdon). Iš teksto matyti, kad Algirdą ir kiti vadino karaliumi (basileus). Jis turėjo vartoti, savo neaprėžtai valdžiai vaizduoti ir įprastą simbolį — karūną.

Vytauto D., Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio antspaudai rodo taip pat valdovą sėdintį soste. Vytauto antspaudų yra daug pavyzdžių, iš kurių nuo 1407 vartotas (100 mm skersmens) majestotinis antspaudas teparodo jį tik D.L.K. (Magnus dux Lithwanie et dominus Russiae) su ilgu apsiaustu ir pelerina ant pečių, su k. ant galvos, dešinėje su kardu, o kairėje laikantį Lietuvos Vytį, o 3 šoniniai herbai vaizduoja atskiras žemes. Paveiksluose Vytautas, kurie nėra jo paties laiko, vis vaizduojamas su k. ant galvos (P. Galaunė). Nesvyžiaus Vytauto paveikslo kopijoje D.L.K. mitra, pridėjus iš viršaus kryželį, pavirto į karaliaus k.

Pagal kronikininką J. Posilgę (žr.) Lietuvos bajorai 1398 per Salyno (žr.) suvažiavimą esą Vytautą apšaukę Lietuvos karaliumi, bet nieko neminima apie kokias nors vainikavimo ceremonijas. 1410 pradžioje, bręstant didžiajam Vytauto ir Jogailos konfliktui su kryžiuočiais, Kęstutaitis buvo nuvykęs Vengrijon į Kezmarką, tartis su imp. Zigmantu. J. Dlugošo žiniomis šis, siekdamas suardyti pusbrolių sąjungą, siūlęs D.L.K-ščiui karaliaus vainiką. Padėties pavojingumas tada reikalavo vienybės, ir Vytautas nuo k. atsisakė. Antru kartu pro Vytauto galvą praėjo k., tik šį kartą būtų Ordinas Romos Kurijoje

prieš Vytauto vainikavimą neprotestavęs, kaip buvo daręs 1398 (Cod. dipl. Pruss. VI 65).

Lucko (žr.) suvažiavimo proga buvo vėl iškeltas Vytauto k. klausimas. Čia išryškėjo politinis karališkos k. vaidmuo, kuris galėjo nuvesti Lietuvą į atsiskyrimą nuo Lenkijos. Lenkų istorikai (O. Halecki, A. Lewicki ir kt.) paprastai teigia, jog Vytautui k. esąs pasiūlęs imp. Zigmantas Liuksemburgietis. Yra tačiau aiškinimų (L. Kolankowski), jog jau 1428 Jogailos dvare buvęs keliamas Vytauto karūnavimo klausimas, kad po bevaikio Kęstutaičio paveldimos Jogailos ir jo vaikų teisės Lietuvoje būtų tvirtesnės. Sutikęs iš Lenkijos ponų opoziciją, savo bajorų ir didikų palaikomas, Vytautas ryžosi nenusileisti ir būtinai užsidėti k. Toks Vytauto viso gyvenimo žygių apvainikavimas būtų buvusi ‚naudinga bei maloni jo didybės tarptautinė manifestacija' (A. Šapoka), o lenkų politikai įžvelgė dar didesnį Lietuvos nepriklausomumo išryškinimą. Tapdamas karaliumi Vytautas būtų pastatęs buv. D.L.K., valdovo titulo atžvilgiu, į lygiateises valstybes su Lenkija ir kitomis valstybėmis, kurių valdovai turėjo karališkas k. Padaręs iš k. bylos garbės reikalą, Vytautas nebepaisė nei Jogailos, kuris jau buvo atšaukęs savo sutikimą, nei jo Tarybos kietų prieštaravimų. Įsibaiminę, kad Vytauto Lietuva gali nueiti savo keliu, lenkų politikai nesėkmingai Vytautą viliojo Lenkijos karaliaus karūna. Bet Vytautas siekė Lietuvos k. Negalėdami kitaip sutrukdyti, lenkai pasienyje pastatė raitus karių būrius, kurie sulaikė siunčiamą delegaciją, turėjusią Vytautui išaiškinti iš imperatoriaus gaunamos karališkos k. ir paties karūnavimo reikšmę. Pačių k. (Vytautui ir jo žmonai) gabentojai sugrįžo atgal Vokietijon, o Vytauto mirtis sutrukdė tapti karaliumi. Vilniun atvykęs Jogaila jau buvo sutikęs su Vytauto planu, gaudamas pažadą, kad paskui Lietuvos k. teks vienam iš Jogailos sūnų (Cod. ep. Vit. nr. 1453). Kokios išvaizdos imp. Zigmantas buvo nukaldinęs karūnas Vytautui ir jo žmonai Julijonai (žr.), nėra duomenų. Yra tik žinoma, kad tai paties imp. Zigmanto paliepimu, atliko Nürnbergo auksakaliai apie 1429.

Kai mirtis Vytautui sutrukdė tapti formaliu Lietuvos karaliumi, veržlus įpėdinis Švitrigaila, siekdamas to pat kaip ir Vytautas, prašė imperatoriaus jam atsiųsti Kęstutaičiui žadėtą k. Po Mindaugo I tačiau nė vienam D.L.K. nebeteko karūnuotis karaliaus vainiku. Bet Vytauto k. klausimas dar ilgai jaudino Liet. bajorus ir didikus. Jis buvo keliamas ir XVI a. pradžioje. Vadovaujama žymaus patrioto Alberto Gostauto (žr.), Lietuvos Tarybos delegacija Žygimantui Senajam ne tik pirš o be įpėdinių pasilikusius Mozūrus prijungti prie Lietuvos, bet dar siūlė D.L.K. mitrą pakeisti Lietuvos k., kuri esanti laikoma Krokuvoje. Čia buvo sudarytas įspūdis, jog Lietuvos k. vainikuojant jaunąjį įpėdinį Žygimantą, paveldimos jo teisės Lietuvoje būsiančios labiau apsaugotos; ‚Jeigu D.L. K-tija turės k., tada ji negalės būti prijungta prie Lenkijos karūnos (žr.), nes karūna negali būti inkorporuota į karūną' (‚tohdy nie może byti (Litva) privlaščono Korunie Polskoj, bo Koruna v Korunu vtielena byt' nie może' — Akty Zap. Ross. II 175). Vavelio (Krokuvos) brangenybių inventoriai tačiau nepamini XV a. ‚lietuviškos' k., kai duoda karūnų sąrašus.

Į Vytauto k. ir jo grabo likimo klausimą lietuviai vėl ėmė kreipti daugiau dėmesio nuo tautinio atgimimo laikų. Kai 1910 prie Sandomiro buvo iškastas senas šalmas ir k., kuri pateko į Vavelio brangenybių muziejų (1914), lietuvių spaudoje kilo stiprių įtarimų, jog toji k. slapčiomis iš Vilniaus katedros rūsio paimta ir išgabenta esanti Vytauto k. (Vairas 1914 nr. 12). Vytauto karsto likimas sudaro atskirą platų klausimą (žr. Vytautas), kurį ir per porą dešimtmečių nepriklausomo gyvenimo vis kėlė liet. spauda (Donatas Malinauskas). Pagal turimus istorinius duomenis Vytautas negalėjo būti Vilniaus katedroje palaidotas su imp. Zigmanto dovanota k., nes jis nebespėjo jos gauti; o kad Vytautui skirtoji k. būtų buvusi nusiųsta Švitrigailai, nėra žinių. 1931 restauruojant Vilniaus katedros požemius po potvynio, ten buvo aptikti karstai su k. ant galvos D.L.K. ir Lenkijos karaliaus Aleksandro (žr.) ir Žygimanto Augusto žmonos karalienės Barboros (žr.) Radvilaitės. Kaip skirtos į karstus tos k. nepasižymėjo dideliu puošnumu ir brangumu.

Iš XV–XVI a. šaltinių žinoma, jog D.L.K., pakeliami Lietuvos valdovais, vartojo atitinkamą ceremonialą, kai dėdavosi k. ant galvos. Tai buvo D.L.K. mitra. M. Stryjkovskis yra aprašęs tą iškilmingą ceremoniją, kai Aleksandras 1492 tapo Lietuvos valdovu. Užsimovęs tą brangią D.L.K. mitrą, kurią pirmas vartojęs Gediminas, ir apsisiautęs karališku apsiaustu, Aleksandras ėjęs iš rūmų į katedrą prie didžiojo alto-

riaus, kur jį didikai savo rankomis įkėlę į ten pastatytą D.L.K. sostą. Po pamaldų didysis Lietuvos maršalas su atitinkama prakalba (duotas tekstas) įteikęs naujam D.L.K. kalaviją.

D.L.K. išrinkimo ir vainikavimo ceremonijas, pamilę viduramžių dvasios formalizmą ir simbolius, lietuviai labai brangino. Per Liublino unijos seimą (1569) jie ilgai užsispyrę reikalavo, kad bendrasis abiejų valstybių valdovas atskira ceremonija Vilniuje būtų pakeliamas D.L.K.

K. formaliai po Krokuvoje vis atliekamų karūnacijos apeigų nešiojo tik tie D.L.K., kurie tapo Lenkijos karaliais. Jų pirmasis buvo Jogaila (žr.), pažadėjęs D.L.K-tiją prijungti prie Karūnos, t. y. Lenkijos. O paskui ėjo jo sūnus Kazimieras ir šio vaikai (Aleksandras, Žygimantas Senasis) ir vaikaitis Žygimantas Augustas. Kad ‚unijos' ryšys būtų palaikomas, D.L.K. vėliau Krokuvoje gaudavo Lenkijos k. (Kazimieras, Aleksandras, Žygimantas Augustas). Karaliaus k. nešiojo dar keli Gediminaičiai: Vladislovas Jogailaitis Lenkijoje, Vladislovas Kazimieraitis ir šio sūnus Liudvikas Vengrijoje ir Čekijoje. Renkamieji Lenkijos karaliai (nuo 1573), tapdami D.L.K., Vilniuj jokių apeigų nebeatlikdavo.

Kadangi k. vardu paprastai suprantamos ne tik iš k. užsidėjimo plaukiančios valdžios teisės, bet ir pati valstybė, ‚Korona' (Karūna) bendroje Respublikoje reiškė vis Lenkiją. Buvo kalbama apie ‚K. teismus', apie ‚K. ministrus' ir t.t., tuo pabrėžiant, kad jų galia eina iš k. užsidėjusio valdovo valdžios. K. titulas dažnai buvo priešpastatomas seimuose ir šiaip viešame gyvenime prieš žemesnį titulą turinčią Lietuvą. XIX a. Rusijos valdomosios Lenkijos lenkai buvo vadinami ‚karūnininkais, (koroniarze).

Atskirą epizodą sudaro politiškai įdomiai iškilęs k. klausimas 1918 VII Lietuvos (Valstybės) Taryboje. Norint išsipainioti iš mezgamų Prūsų militaristų planų Lietuvą sujungti unijoje su Prūsų karalija, Taryba su vokiečių Centro vado M. Erzbergerio (žr.) pagalba surado kandidatą į Lietuvos karalius, Würtembergo grafą, herzogą Urachą (žr.). Jam Taryba buvo parinkusi Mindaugo II titulą. Karo veiksmams vystantis vokiečių nenaudai, 1918 X pradžioje Taryba atsisakė ne tik nuo Uracho, bet ir nuo bet kokio karaliaus titulo, tuo įvesdama demokratinę santvarką, nieko bendra nebeturinčią ir su D.L.K. titulu ir mitra.

Codex epist. Vitoldi 1882; Codex Diplomat. Prussicus V–VI 1848–61; Akty Zapadnoj Rossij I–II 1846; *M. Stryjkowski,* Kronika Polska, Litewska Żmódzka I–II 1846; Dnevnik Liublinskago Sejma, ed. M. O. Kojalović 1869; Script. rer. Prussicarum II (kronikos); Codex Dipl. Lithuaniae, ed. E. Raczyński 1845; Acta Patriarchatus Constantinopolitani, ed. Miklosich et Müller I 1859 (Algirdo laiškas, jo vok. vertimas ir tekstas graikiškai; Mitt. d. Lit. liter. Gesell. V 1907, 358–361); *K. Maleczyński,* W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga (Ateneum Wileńskie XI 1936; nurodyta plati bibliografija ir kt. šaltiniai; *M. Gumowski,* Pieczęcie Książąt (t. p. VII 1930); *M. Morelowski,* Korona i hełm znalezionie w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie (t. p. VII 602–683); *A. Prochaska,* Znaczenie niedoszłej koronacji Witolda (t. p. I 1923; (") Jeszcze w kwestji Litewskiej korony (t. p. IV 1927); *L. Kolankowski,* Kwestje litewsk. korony (t. p. V 1928, atsakymas A. Prochaskai); (") O litewską koronę (Kwart. Histor. XL 1926, 388–399); (") Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1930 (plačiai apie Vytauto k.); *W. Meysztowicz,* Koronacje pierwszych Piastów (Sacrum Poloniae Milennium 1956); *P. Galaunė,* Vytauto portretai (Praeitis II 1923, 72–86); *M. Hocij,* Die Krone Mindaugas (Zeitschrift für Ostforschung 3, 1954, 397–415); *Ad. Šapoka,* Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais (Jogaila, rink. 1935, 246–251); *J. Basanavičius,* Karaliaus Mindaugo žymėspaudis (Lietuvių Tauta 1908); *Z. Ivinskis,* Vytauto D. karūnacija ir jos reikšmė lietuvių tautai (Mūsų Žinynas 1938 nr. 9, 323–340); (") Mindaugas ir jo karūna (Aidai 1954 1–8, 54–59); (") Vytauto D. perijodo bibliografija (Atheneum II 1931; Vytauto k. klausimu bibliografija 116–117); *B. Colliander,* Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland 1915–18, 1935. *Z. I.*

2. J u r i d i n e p r a s m e K. reiškia vieno karaliaus valdžioje esantį kraštą arba kelis kraštus, turinčius net atskirus valdovus su kunigaikščių arba kitokiais titulais, organiškai, kaip nedalomas vienetas priklausančių vieno karaliaus valdžiai, sudarančius K. žemes. Tai žemės, kurios ne vieno ar kito valdovo asmens jungiamos, bet priklauso kiekvienam, kas tame soste sėdi, kiekvienam, kas sostą paveldi ar gauna jį elekcijos būdu.

Šia prasme XVI–XVIII a. Lietuvos istorijos šaltiniuose K. vardas vartojamas Lenkijos prasme, kaip priešprieša Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai. Šaltiniuose kalbama apie K. uniją su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštija, apie K. kanclerius, K. maršalus, etmonus, K. iždą ir t.t. Lietuva neįterpiama į K. Ji greta statoma, nes valdovas ją valdo ne karaliaus, bet didžiojo kunigaikščio titulu. Tokia Lietuvos Lenkijos santykių raida nesutiko su pirmuoju 1385 projektu. Kriavo akte Jogaila pažadėjo — jei bus išrinktas Lenkijos karaliumi ir gaus žmoną karalienę Jadvygą — Lietuvą ‚visiems laikams įterpti į Lenkijos karalijos K.' (Coronae regni Poloniae perpetuo applicare). Iš tikrųjų betgi ir Jogailos-Vytauto laikais Lietuva prie Lenkijos K. žemių nepriklausė. Jogailai

buvo pripažįstamas Lietuvos valdovo titulas ne kaip Lenkijos karaliui, bet kaip Lietuvos aukščiausiajam kunigaikščiui. Pirmojo savo pažado Jogaila, atrodo, nei nebandė įvykdyti. 1385 jis pažadėjo Lietuvą įterpti į Lenkijos K., jei bus įvykdytos jo sąlygos. Tačiau po vedybų bei karūnacijos jis tą pažadą įvykdančio dokumento nedavė, bent iki mūsų laikų nėra išlikę jokio dokumento, kuriuo jis būtų skelbęs Lietuvą jau įterpiąs į Lenkijos K. žemių tarpą. Taip pat neužtinkame šitokio dokumento paminėto ir jokiame vėlyvesniame dokumente ar kitokio pobūdžio šaltinyje. *A.Š.*

3. Elektrotechnikoje tam tikra elektros krūvio rūšis; pastebima tamsoje kaip švytėjimas laidininkų, esančių aukštoje elektros įtampoje.

4. Astronomijoje — Saulės k., arba vainikas, yra netaisyklingos ir kintamos formos spinduliuojąs švytėjimas aplink Saulę; jis esti matomas pilno Saulės užtemimo metu.

Karūnacija (vid. lot.) realus ar simbolinis aktas, kuriuo valdovui suteikiama karališkoji ar imperatoriškoji valdžia. Esmingiausioji akto dalis yra uždėjimas valdovui karūnos, taip pat įteikimas kitų simbolių: skeptro, kardo, žiedo ir tam tikrų apdarų. K. atliekama pagal smulkias tradicijas keliu susidariusias apeigas, viduramžiais o r d i n e s vadinamas.

K., atseit karūnos, simbolizuojančios valdžios galią, uždėjimas buvo žinomas jau proistoriniais laikais, kaip rodo, surasta k., priskiriama laikui apie 1000 pr. Kr. K. dėvėjo taip pat Rytų valdovai; ji buvo žinoma klasikinėj graikų ir romėnų senovėj. Čia pradžioj gėlių ar žolynų karūnomis vainikuoti pagarsėję atletai ar kariai, ypač karo vadai.

Klasikinės senovės k., daugiau S. Testamento poveiky, bažnyčia pavertė nuo viduramžių pradžios tikybiniu aktu, ypač įvesdama patepimą aliejais, pritaikytą pirmą kartą frankų karaliui Pipinui Trumpajam (752). Kai k. paversta tikybine apeiga, ją tegalėjo atlikti aukšto rango dvasininkas. Daug pretenzijų viduramžiais reiškė į k. popiežiai, dažnai per savo legatus ar šiaip įgaliotinius vainikavę karalius. Tuo būdu buvo karūnuotas ir Mindaugas (1253). Popiežių išimtinė teisė per visus viduramžius (iki XV a.) tebuvo vainikuoti Romos imperatorius.

Naujaisiais laikais k. ėmė netekti grynai bažnytinio pobūdžio; pvz. pirmas Prūsijos karalius Fridrichas I (1701) ir imperatoriai Napoleonas I (1804) ir Vilhelmas I (1871) patys karūnas užsidėjo. Iki šių laikų arčiausiai viduramžiais nusistojusioms taisyklėms (ordines) tebėra Anglijos karalių k. apeigos, kaip rodo kad ir Elzbietos II vainikavimas 1953 VI 2.

Popiežiai karūnuojami Šv. Petro katedroje Romoje.

P. E. Schramm, A History of the English Coronation 1937; ('') Der König von Frankreich 1939; *E. Eichmann,* Die Kaiserkrönung im Abendland 1942. *J. J.*

K. L i e t u v o j e tėra įvykusi vos viena, Mindaugo 1253. Apie ją mes žinome, kad apeigas atliko Kulmo vysk. Henrikas, asistuojamas Kuršo ir Saaremos vyskupų, o karūną uždėjo greičiausiai Livonijos magistras Andrius von Stirlandas. Kas daugiau dalyvavo ir kur Mindaugo K. įvyko, neturime jokių žinių. Tik po 300 metų rašęs Stryjkovskis sako, jog tai įvykę Naugarduke. Jo teigimą yra pakartoję visa eilė vėlyvesniųjų istorikų. Tačiau tai daugiau nei abejotina. Ar Mindaugas savo svečius būtų vertęs vykti iš Rygos per visą Lietuvą net į Naugarduką, dar neseniai atgautą iš Haličo-Volinijos kunigaikščių?

Po poros metų popiežius leido karūnuoti Mindaugo įpėdinį, jo sūnų. Tačiau, ar iš tikrųjų ši k. įvyko, trūksta žinių.

Vėlesniais laikais šaltiniuose sutinkame užuominų apie galimą Gedimino, o vėliau Kęstučio ar Algirdo k., jei krikštytųsi, tačiau tikrai k. ruošėsi tik Vytautas 1429–30. Jo k. buvo sutrukdyta lenkų bei Jogailos pasipriešinimo. Kai Vytautas, nepaisydamas lenkų pasipriešinimo, vis tiek ryžosi karūnuotis ir k. datą paskyrė 1430 IX 8, ją sutrukdė lenkai, nepraleisdami imp. Zigmanto siunčiamos delegacijos su karūna ir atitinkamais diplomais. Kai Vytautas tada pasiryžo karūną nusikaldinti Vilniuje, o imperatorių paprašė diplomus atsiųsti per kryžiuočių kraštą, Lenkiją apeinant, jo perkalbėti į Lietuvą atvyko pats Jogaila su būriu lenkų ponų. Čia pusbroliai greit susitarė. Jogaila ir lenkų ponai sutiko Vytauto k. nebesipriešinti. Ką Vytautas jiems už tai pažadėjo, nežinome. Greičiausiai bus pažadėjęs naująjį karaliaus sostą mirdamas palikti Jogailos sūnui, nes pats įpėdinio neturėjo. Šitą susitarimą dar turėjo patvirtinti Lenkijos ponų taryba. Jos sutikimo išgauti į Lenkiją iš Vilniaus išvyko pats didžiausias Vytauto priešas Krokuvos vysk. Zb. Olesnickis. Jogaila liko laukti Lietuvoje. Bet Lenkijos

ponų tarybai nespėjus susirinkti, Vytautas mirė.

Apie k. dar galvojo Švitrigaila ir Žygimantas Kęstutaitis, tačiau prie konkrečių žygių jie jau nepajėgė prieiti.

Vėl su k. Lietuvoje susiduriama tik unijos laikais ir jau visiškai skirtingomis sąlygomis. Lietuva savo karaliaus neturi, todėl ir k. joje nebūna, bet jos atstovai dalyvauja Lenkijos karalių k. Krokuvoje.

Liublino unijos akto § 4 įsakmiai nustatė, kad abi sujungtosios valstybės turi bendrą valdovą, bendrai renkamą Lenkijoje ir karūnuojamą Krokuvoje, o § 5 uždraudė bet kokias D.L.K. pakėlimo apeigas Lietuvoje ir nustatė, kad bendrasis valdovas Lenkų karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu pakeliamas tuo pat metu per k. Krokuvoje. Nuo senų senovės k. buvo laikoma pirmiausia bažnytiniu aktu-patepimu, tad joks krašto įstatymas k. tvarkos nenustatė, į jokius teisynus k. taisyklės nepateko. Ir unijos laikais buvo laikomasi įprastos Lenkijos karalių k. tvarkos. Tik dabar į priesaikos tekstą buvo įtraukiamas ne vien Lenkijos, bet ir Lietuvos krašto įstatymų bei privilegijų patvirtinimas ir pažadas jų laikytis, nelaužyti, o karūnuojąs vyskupas naująjį valdovą skelbdavo kartu Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Įstatymuose niekur nebuvo pažymėta, bet natūraliai buvo reikalaujama, kad k. dalyvautų ir Lietuvos valstybę atstovaujantieji jos ministrai, kad jie girdėtų priesaiką. Kai 1633 Vladislovas Vaza prisiekė nedalyvaujant Lietuvos kancleriams — Lietuvos teisių saugotojams — tie pareiškė protestą čia pat prie altoriaus, ir Vladislovas jau buvo besiruošiąs priesaiką pakartoti prie jų. Tie betgi pasitenkino užtikrinimu, kad iš priesaikos teksto nieko nebuvo išleista ir kad jis viską, kas ten surašyta, šventai vykdysiąs. Taip pat buvo stropiai žiūrima, kad k. apeigų bei visų iškilmių metu atitinkamos vietos būtų paskirtos visiems Lietuvos dignitoriams. Visi jie gaudavo vietas greta atitinkamų Lenkijos dignitorių, o jei iš šių kurio nebūdavo, tai atlikdavo ir tai dignitorijai priklausantį darbą.

Liublino unijos aktas įsakmiai skelbia, kad bendros elekcijos kurios nors pusės (turima galvoje lietuviai) nedalyvavimas negriauna, o dėl k. nieko nesako. Tačiau lietuviai, nedalyvavę Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos k., pareiškė protestą, kam šie vadinąsi ir Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais. Batorą lietuviai pripažino savo didžiuoju kunigaikščiu tik Mstibogovo suvažiavime, kai tas pažadėjo su Lenkijos kariuomene ateiti padėti Maskvos sumušti ir atskirai prisiekė saugoti Lietuvos teises bei įstatymus. Zigmantas Vaza taip pat turėjo atskirai prisiekti lietuviams, o be to, kaip atlyginimą už pasipriešinimą, turėjo patvirtinti Lietuvos Statuto (žr.) naują laidą. Daugiau konfliktų dėl k. nėra buvę. Lietuviai į k. Krokuvon nuvykdavo, ir Vilniuje jokių didžiojo kunigaikščio pakėlimo iškilmių nedarė. Po Liublino unijos teturime žinių tik apie tokias iškilmes suruoštas Steponui Batorui. Bet ir tos žinios nėra labai tikros. Kiti valdovai naujai išrinkti į Lietuvą greit nei neatvykdavo.

Tuojau po k. naujasis valdovas paskelbdavo tris aktus: 1. abiejų valstybių teisių patvirtinimą — Confirmatio generalis; 2. liudijimą, kad priesaiką yra atlikęs — Litterae iuramenti praestiti ir 3. pranešimą, kad k. yra įvykusi — Denuntiatio regis coronati. Tuo ir pasibaigdavo bekaralmetistarpuvaldis, valstybės pereidavo į normalų gyvenimą su pilnateisiu valdovu.

J. Latkowski, Mendog król litewski 1892; *V. Gidžiūnas,* De fratribus minoribus in Lituania 1950; *J. Stakauskas,* Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. 1934; *Z. Ivinskis,* Mindaugas und seine Krone (Zeitschrift f. Ostforschung, 3 : 3, 1954); *J. Pfitzner,* Grossfürst Witold v. Litauen als Staatsmann 1930; *A. Prochaska,* Dwie koronacyje (Przegląd Hist. 1905); *A. Šapoka,* Valstybiniai Liet. Lenkijos santykiai Jogailos laikais (Rinkiny ‚Jogaila' 1934); ('') Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1938; *L. Kolankowski,* O Litewską koronę (Kwart. hist. 1926); *Morelowski,* Korona i helm znalezione w Sandomierze (Aten. Wil. VII 1930). *A.Š.*

Karūnacinis seimas jungtinėje Lenkijos-Lietuvos valstybėje taip vadinosi seimas, šaukiamas naujo valdovo karūnacijos (žr.) proga Krokuvoje. Jo reikalas buvo sutvarkyti visus per bekaralmetį (žr. Interregnum) susikaupusius reikalus. Mat, bekaralmečio seimai — konvokacinis ir elekcinis — pastovių įstatymų neleido — negalėjo leisti, nes trūko vieno iš trijų ‚luomų' — valdovo. Jie sprendė visus reikalus tik tam laikotarpiui, kol nėra naujo valdovo. K.s. būdavo šaukiamas jau išrinktojo valdovo, elekcinio seimo (žr.) nustatytu laiku. Su pačia karūnacija jis neturėjo daug bendra — jo atstovai tik padidindavo karūnacijos iškilmių dalyvių skaičių, patys neturėdami jokio vaidmens jose. Šiaip k.s. niekuo nesiskyrė nuo kitų seimų. Jie, kaip ir bekaralmečio seimai, negalėjo būti šaukiami Lietuvoje, nes karūnacija visada vykdavo Krokuvoje, tačiau vad. maršalų

alternatos dėsnio ir juose būdavo laikomasi, kaip ir bekaralmečio seimuose. K.s. atstovų skaičius buvo normalus, kai į elekcijos seimus daugelis pavietų bei vaivadijų siųsdavo didesnį skaičių atstovų. Svečių Krokuvoje k.s. metu, žinoma, būdavo visada daugiau negu šiaip normalaus betkur vykstančio seimo metu. Mat, jam vykstant dar tebebūdavo neišsiskirstę daugumas karūnacijos iškilmių dalyvių. Dėl to ir mieste būdavo daugiau triukšmo, ir pačiam seimui dažnai tekdavo priimti svetimųjų kraštų delegacijas, atvykusias į karūnaciją.

K.s. nepriklausė kas dveji metai šaukiamų seimų grandinei, tad priklausė prie vad. ekstraordinarinių seimų. Jų nutarimai buvo skelbiami normalia seimų konstitucijų tvarka ir galiojo pastoviai, nes būdavo skelbiami jau su valdovu.

St. Kutrzeba, Sejm walny d. Rzeczypospolitej Polskiej 1919; *M. Kariejev,* Istoričeskij očerk polskago sejma 1888; *O. Balzer,* Z zagadnień ustrojowych Polski 1915. *A.Š.*

Karūnava dv. ir k. Josvainių vls.. Kėdainių aps. Vietovę K. (šaltiniuose Karianowe) mini kronikininkas Hermanas Vartbergietis 1372. Tais metais Livonijos krašto maršalas su didele kariuomene buvo įsiveržęs į Lietuvą ir 9 žvalgybiniais žygiais nuteriojo žemes abiejose Nevėžio pusėse. Šeštuoju žygiu (sextum walk) jis buvo pasiekęs K. (Karianowe) ir ją apnaikino. K. dv. (kitaip vėliau vadintas Jasnagurka) 1866 buvo rusų policijos punktas ir pašto stotis. Dvaras turėjo spirito varyklą ir vandens malūną. Priklausė Statkauskiams.

Scriptores Rerum Prussicarum II; *A. Salys,* Die Žemaitischen Mundarten (Tauta ir žodis VI 1930); Słownik geogr. IV 1883. *R.Krs.*

Karūninis monarchinėse valstybėse priklausąs karūnai, valdovui, valstybinis. Pvz. K a r ū n i n ė s ž e m ė s, įėjusios į kurios nors monarchinės valstybės sudėtį monarcho paveldimųjų-dinastinių teisių pagrindu; k a r ū n i n ė s k o l o n i j o s — D. Britanijos kolonijos, kurios neturi vyriausybės, atsakingos leidžiamiesiems organams, ir kurias valdo metropolijos skiriami valdininkai.

Karunkula (lot.) bet kuris mažas minkštųjų audinių iškyšulys.

Karuselė (prc. carrousel) 1. Viduramžiais riterių žaidimai, kurių metu būdavo duriama, mėtoma ar šaudoma į taikinius, taikoma ietimis į žiedus ar medines figūras. Vėliau k. išvirto turnyrais. 2. Ant stačios ašies besisukąs prietaisas su sėdynėmis, padarytomis arkliukų, valčių, gulbių ir pn. pavidalo ypačiai vaikų pramogai. Pradžioje k. buvo sukama žmonių, arklių, vėliau garo ir elektros jėga. K. pradžia siekia XVIII a.

Karutė upelis Daujėnų vls., Biržų aps., Pyvesos (Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 8,3 km ilgio; teka pro Girsūdų bžk.

Karutis Jonas (1900 III 23 Ramygaloje, Panevėžio aps. — 1943 IV 11 A. Panemunėje) savanoris-kūrėjas, Lietuvos laisvės kovų invalidas, visuomenės veikėjas. 1919 I 5 drauge su tėvu Jonu K. ir kitais ramygaliečiais įstojo savanoriu į Panevėžio apsaugos būrį (vėliau 4 pėst. pulkas). Jau pirmose kovose su bolševikais prie Truskavos pasižymėjo didele drąsa ir veiklumu, todėl buvo skiriamas skyrininko ir būrininko pareigoms. Dalyvavo kautynėse su bolševikais prie Panevėžio, Subačiaus, Kupiškio ir Alūkstos. Už drąsą ir sumanumą kovose apdovanotas dviem Vyčio kryžiais. 1919 VIII kovose su bolševikais prie Dauguvos sunkiai sužeistas ir neteko vienos akies. Tapęs invalidu, iš kariuomenės atleistas. Pradžioje apsigyveno Ramygaloje, bet netrukus persikėlė į Kauną, kur tęsė mokslą. 1923 I dalyvavo Klaipėdos sukilime. Vėliau LU ir VDU humanitarinių mokslų fak. studijavo istoriją.

J. Karutis

K. aktyviai reiškėsi organizacijose: Neo-Lithuanijoje, Lietuvos savanorių-kūrėjų, Lietuvos laisvės kovų invalidų (1923 buvo pirmojo suvažiavimo pirm., vėliau Lietuvos karo invalidams šelpti komiteto pirm.) ir kt. Palaikė artimus ryšius su A. Voldemaru ir buvo jo šalininkas. 1926 XII 17 dalyvavo perversme, buvo Geležinio Vilko centrinės Kauno kuopos vadas, vėliau vyr. vadovybės narys, slaptos Lietuvos nacionalistų partijos tarybos II vicepirm., nuo 1941 vasaros partijos vadas. 1936 I 19 už dalyvavimą sąmoksle nuteistas mirti, bet mirties bausmė pakeista kalėjimu, kuriame išsėdėjo ligi 1939 rudens. 1940 VII suimtas bolševikų, kankintas. Iš kalėjimo išlaisvintas 1941 VI 23, prasidėjus karui. Mirė skrandžio vėžiu. Rašė vidaus politikos ir kt. klausimais Tautos Kelyje, Tautos Balse, Bendrajame Žygyje, Tėvų Žemėje ir kt. 1929–35 redagavo Vyties Ženklą, nuo 1929 leido ir redagavo Tautos Balsą, 1941 žiemą atgaivino Tėvų Žemę.

V. Misiulis, Kovotojas už Lietuvos laisvę J. K. (Laisvoji Lietuva 33, 1956).

Karuža 1. Jurgis (1866 III 30 Karužuose, Šunskų vls., Marijampolės aps.—1955 X 27 Kaune) medicinos gydytojas, venerologas. Septynerius metus mokėsi Suvalkų gimnazijoj, bet aštuntąją klasę baigė Petrapilyje. Paskui mokėsi Petrapilyje karo med. akad. ir ją baigė 1894. Kaip med. gydytojas tarnavo Kazokų pulke Užkaukazyje, paskiau jūrų ministerijos Ramiojo vandenyno laivyne. 1903 perkeltas į Baltijos laivyną, dirbo Kronštato ir Liepojos jūrų ligoninėse. 1906 Petrapilyje apgynė disertaciją ir gavo med. dr. laipsnį. 1914–17 dirbo jūrų ligoninėje Petrapilyje. 1919 grįžo Lietuvon. 1920-22 Aukštųjų kursų lektorius, nuo 1923 VII 1 LU e. o. prof., odos ir veneros ligų katedros vedėjas, nuo 1930 VI 6 VDU ord. profesorius. 1935 išėjo į pensiją. Be to, 1920–32 tarnavo susisiekimo m-joj geležinkelių valdybos vyr. gyd., vėliau sanitarinės tarnybos viršininkas. Nuo 1920 bendradarbiavo Medicinoje (buvo red. k-jos nariu), Lietuvos Aide, Ryte ir kt. Išsp. Odos ligos. Lekcijos, skaitytos LU Med. Fak. VII–VIII sem. studentams 1923–1924, 1926; Raupsų (Lepra anaesthetica) atsitikimas (Medicina VI 1925); Paskaitos apie vyrų ir moterų gonorėją ir ulcus molle 1934.

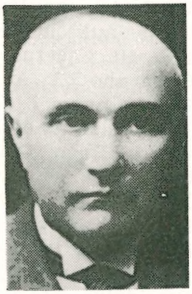

J. Karuža

2. Petras (1906 IV 17 Glasgow, Glengarnock, Anglijoje — 1933 III 15 Kaune) poetas, žurnalistas. 1912 kartu su tėvais parvyko į Lietuvą ir apsigyveno Vokiškėlių k., prie Vilkaviškio. 1928 baigęs Vilkaviškio gimn., įstojo į LU Teologijos-filosofijos fak., kur studijavo lietuvių ir prancūzų literatūras, pedagogiką ir psichologiją. Nuo 1929 dirbo Ryto redakcijoje, kur ėjo literatūros skyriaus red. pareigas. Vėliau dirbo filmų tikrinimo įstaigoje. Buvo aktyvus studentų Šatrijos meno d-jos narys, be to, priklausė Liet. rašytojų s-gai (kuri laiką buvo valdybos sekretorium). Bendradarbiavo Ryte, Granite, Naujojoje Romuvoje, Židinyje, Ateityje, Ateities Spinduliuose, Akademike. Čia ne tik spausdino eilėraščius (pirmas eilėraštis Kryžius atspausdintas P. Kapsainio slapyvardžiu Ateityje 1928), bet rašė straipsnius literatūros, kultūros ir politikos klausimais.

P. Karuža

Vienintelis K. poezijos rinkinys ‚Giesmės apie daiktus ir žmones' išėjo jam mirus 1933 (redagavo B. Brazdžionis, biografiją paruošė M. Jurkynas). K. buvo vienas iš pirmųjų katalikų jaunųjų rašytojų, kuris, nepaisydamas griežtų A. Jakšto puolimų, praktiškai ir teoriškai kovojo dėl kūrybinės laisvės ir naujos, modernios formos. Jo eilėraščiuose, šalia romantinių ir egotistinių motyvų, kurie skamba gilia eleginio liūdesio gaida, matyti stiprus kritiškas žvilgis į gyvenimo tikrovę. Jo patriotiniai eilėraščiai prisisunkę satyros, ironijos ir nepasitenkinimo gaidų; visuomeniniuose eilėraščiuose jis bodisi miesčioniškumu, biurokratizmu ir kt. lietuviško gyvenimo negerovėmis, žudančiomis laikinąją sostinę ir skurdan stumiančiomis kaimietį.

B. Brazdžionis. P. K. poezijos motyvai (Naujoji Romuva 117, 1933); *M. Jurkynas.* P. K. (Ateitis 3–4, 1933); *A. Vaičiulaitis,* P. K. (Židinys 1933. 272–274). *B. Br.*

3. Romanas (g. apie 1883) visuomenės veikėjas. Begyvendamas JAV, aktyviai reiškėsi liet. visuomeniniame gyvenime. 1914 IX 7 Filadelfijoje įvykusiame draugijų surengtame spaudos atgavimo minėjime drauge su kitais d-jų atstovais pasirašė rezoliuciją, kur buvo reikalaujama Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, rusifikacijos nutraukimo, sugrąžinimo konfiskuotų kultūrinių ir ekonominių turtų ir įjungimo autonominėn Lietuvon Suvalkų krašto ir Prūsų Lietuvos. 1914 Bruklino seime įkūrus Autonomijos fondą, K. išrinktas valdybos nariu. Ten pat suorganizavus Lietuvių tautinę partiją, K. išrinktas jos sekr. 1915 tos partijos suvažiavime Filadelfijoje organizacija pavadinta Amerikos lietuvių tautinės sandaros vardu ir K. išrinktas jos pirm. 1916 Autonomijos fondas delegavo K. į Rusijos liet. centrinio komiteto šaukiamą konferenciją Stockholme. Ta proga K. aplankė liet. organizacijas Šveicarijoje. Į JAV grįžo 1916 VII 16. Tais pačiais metais K. buvo vienas iš steigėjų Lietuvos atstatymo b-vės (inkorporuota Delaware valstybėje 1916 XI 16). Tos b-vės reikalais buvo nusiųstas į Lietuvą. Lietuvoje 1925 XI 21 kartu su broliais įst. akcinę statybos b-vę ‚Kelias' (200.000 litų kapitalas, 2000 akci-

jų). 1926 K. buvo vienas iš pagrindinių L. Kredito banko steigėjų. 1933 Liet. verslininkų s-gos centro valdybos reikalų ved.

Spaudoj K. pradėjo bendradarbiauti dar būdamas JAV. 1914–16 Jaunojoje Lietuvoje spausdino ciklą straipsnių ‚Kas yra tauta'. 1917 SLA išleido jo ‚Iš Lietuvos Historijos'. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkyje, Lietuvoje ir kt. Kartu su dr. A. Minkevičium išsp. Grybai, jų rinkimas ir paruošimas rinkai 1943.

Karužai k., Rudaminos vls., Seinų aps. apie 5 km nuo Lazdijų. Kaimas įkurtas 1536 Trakų karvedžio, žemės maršalo, Merkinės ir Punios seniūno Jono Zaberezinskio. Jis čia tarp Lazdijos ir Rudaminos upelių, Merkinės girios pakraštyje, buvo davęs žemės Trakų vėliavininkams.

Karužas (lenk. chorąży, rus. chorunžyj) sen. Lietuvos ir Lenkijos pareigūnas. Žr. Vėliavininkas. Šis slaviškos kilmės žodis buvo paplitęs Lietuvoje ir išliko vietovardžiuose bei pavardėse, pvz. Karuža (pavardė), Karužai (bžk., k.), Karužiškė (vsd.) ir kt. 1919 beorganizuojant Lietuvos kariuomenę norėta leitenantą pavadinti karužu. 1919 VII 6, išleidžiant pirmąją Karo mokyklos laidą, jos auklėtiniams buvo duotas karužo vardas, tačiau tų pačių metų rudenį to pavadinimo atsisakyta. Kiek vėliau bandyta karužu vadinti Karo mokyklos auklėtinius, tačiau jo vietoje įsigalėjo kariūno (žr.) vardas.

Karužas Antanas (g. 1911 VI 26 Naugarde) pianistas, muzikologas. 1931 baigė Vytauto D. gimn. Vilniuje. Muz. studijavo Vilniaus konservatorijoj, vėliau Varšuvoj ir pas prof. Szpinalskį. K. buvo numatytas Szpinalskio asistentu. Lietuvai atgavus Vilnių, 1939 žiemą K. paskirtas Vilniaus valstybinio radiofono muz. skyriaus redaktorium ir akompaniatorium. Išsp. Lietuvių liaudies dainų melodijos Vilniaus krašte (Menas ir Literatūra 1, 1934), Liaudies motyvai — medžiaga muzikai kurti (Vingis 1937) ir kt. *J. Ž.*

Karužiškė vsd., Kaltinėnų vls., Tauragės aps., į p. nuo Medvėgalio, pačioje kalno papėdėje. 1944 buvo 130 ha žemės, 36 gyv. XVIII a. pabaigoje K. buvo Buciškės dv. palivarkas, kuris priklausė Telšių žemės teismo teisėjui Mikalojui Bucevičiui. XIX a. pradžioje sudegus Buciškės dv., inventoriaus ir turto likučiai perkelti į K. 1940 IX 1 Kultūros paminklų apsaugos įstaiga paėmė savo globon 1794 sukilimo gen. Vaitkevičiaus portretą, Mikalojaus Bucevičiaus portretą (XIX a. pradžia) ir koklinę krosnį su 1791 data. Iš Bucevičių K. perėjo Liutikų, Bytautų ir 1938 paveldėjimo keliu Onos Kelpšaitės-Jurskienės nuosavybėn.

Karvaičių kalnas, 59,6 m nuo j. l., Užmario kopa, 10 km nuo Nidos, 2 km į š. nuo Preilos, 3,5 km į p. vakarus nuo Pervelkos; kalnas aukščiausias šiaurinėje Užmario dalyje, tik į pietus nuo Nidos yra kopų ligi 63 m nuo j. l., Angių kalnas ties Nida yra 58,4 m nuo j. l. Kuršių Marėse ties kalnu yra K. įlanka, atskirta Ožkos Rago ir Pervelkos Rago. Čia buvo garsus Karvaičių bžk. (vok. Karwaiten), kuris pačiame XVIII a. gale buvo užneštas vėjo pustomo smėlio. Tas įvykis geologijos vadovėliuose nurodomas judamų kopų pavyzdžiu. Šitame žvejų kaime jau 1509 minima smuklė. Prasidėjus reformacijai, K. pastatyta koplyčia ir 1736 įsteigta lietuviška bažnytinė mokykla. 1740 K. tapo parapija. Bažnyčia su mokykla sudegė 1746. Nuo 1753 parapija vėl pradėjo veikti. Pradėjus smėliui pilti kaimą, 1794 bažnyčia perkelta į Juodkrantę. Paskutinieji K. gyventojai išsikėlė 1797. K. 1776 gimė Liudvikas Gediminas Rėza (žr.), kuris savo bažnytkaimio tragediją iškėlė savo veikale ‚Prutena' ir poemoje ‚K. kapai'.

J. Eretas, Rėzos gimtinė K. ir jų poetai (Athenaeum 1938. 153–186). *S. K.*

Karvakrolas (2–p–cimenolas; 1–metil–4–izopropil–2–hidroksi–benzenas), $C_{10}H_{14}O$, yra para–cimeno fenolinis kiltinis: bespalvis, tirštas, čiobrelių kvapo skystis, kuris verda 237,8°, o užšaldytas lydosi +1° temperatūroje. Jo lyg. sv. $d_4^{18.6}$ 0.9774, refr. rodiklis $n_D^{18.6}$ 1.52450. K. paplitęs gamtoje ypač čiobrelių (Thymus capitatus), raudelės (Origanum hirtum ir kt. atmainų), žaliamėtės (Mentha viridis), saturėjos (gražiamėtės: Satureia hortensis ir kt. atmainose), arkliamėtės (Monarda fistulosa) ir daugelyje kitų eterinių aliejų. Tuniso čiobrelių eteriniame aliejuje būna apie 80% karvakrolo. K. galima pagaminti iš karvono (žr.), kuri skruzdžių ar fosforo rūgšties įtakoje lengvai izomerizuojasi į k., arba, ekonomiškiau, iš p–cimeno, lydant pastarąjį šarmais. K. naudojamas vaistų, insekticidų ir kvapiųjų medžiagų pramonėje. Be to, jis vartojamas kaip antioksidantas kai kuriuose eteriniuose aliejuose bei gumoje ir kaip plastifikatorius plastiškų medžiagų pramonėje. *J. Vbr.*

Karvė žr. Galvijai.

Karvedija administracinis sen. Lietuvos vienetas, paprastai vadinamas vaivadija (žr.).

Karvedžiai k. Ramygalos vls., Panevėžio aps., 3 km nuo Vadoklių; 1923 buvo 45 ūkiai ir 202 gyv. Čia buvo A. Jokūbaičio iš vadokliškio Markuvėno perimta knygų rišykla, kasdieninių reikmenų krautuvė, kalvė, laikrodininkas, deguto varykla, XIX a. gale veikė slapta kaimo mokyklėlė, kurioj mokė M. Jokūbaitis. Dar prieš I pasaulinį karą merginos rankinėmis mašinomis megzdavo parduoti mezginius. Kaime buvo XIX a. pastatytas javų atsargai laikyti mūrinis sandėlis. Į žemės paviršių išeinančius kalkakmenio klodus žmonės naudodavo kalkėms gaminti.

Karvelidė balandžiams perėti namukas. Paprastai kaimuose balandžiams perėti buvo parišama pastogėje skalinė, sena varža arba sukalama poros lentų dėžutė. K. kelioms balandžių šeimoms XIX a. tebuvo daromos tik dvaruose, o jais nusižiūrėjęs pasekė ir vienas kitas stambesnis ūkininkas. Dvarų k. buvo iškeltos ant stulpo kieme arba pritaikintos prie klėčių ar kt. pastatų sienos ar skliauto.

Karvelienė Veronika žr. Bakšytė-Karvelienė.

Karveliai žr. Balandžiai.

Karvelinis mėnuo, žr. Balandis.

Karvelis 1. Jonas (1874—1933 IX 25) kunigas, visuomenės veikėjas. 1901 baigė Vilniaus kun. seminariją. Pradžioje vikaravo Švenčionyse, vėliau paskirtas Birštono klebonu. Čia 1909 pastatė mūrinę bažnyčią. I pas. karo pabaigoje perkeltas į Valkininkus. Dėl kovos už lietuvybę lenkų valdžios persekiotas, 1927 X 4 suimtas, laikytas Lukiškių kalėjime ir ištremtas į Nepriklausomą Lietuvą. 1928 III 6 grįžo į Vilniaus kraštą ir paskirtas į Lazūnus. Čia savo lėšomis prenumeravo parapiečiams lietuviškus laikraščius, organizavo Šv. Kazimiero d-jos skyrius. 1931 iškeltas į gudišką Dvorcų parapiją (Naugarduko vls.). Spaudos draudimo metu platino liet. spaudą. 1905–09 bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Šaltinyje, Nedėldienio Skaityme, Viltyje ir Vienybėje. Dažnai pasirašydavo Svečio slapyvardžiu. *V. Klb.*

2. Jonas (g. 1901 IX 23 Želtiškių k., Anykščių vls., Utenos aps.) prekybininkas. Vidurinį mokslą baigė 1923 Kaune. 1923–31 Spaudos Fondo knygyno vedėjas. Jau 1925 pradėjo knygų leidimo darbą. Išleido mkt. Gvildžio aritmetikos vadovėlius ir A. Žmuidzinavičiaus pieštą Vytį. 1932 kartu su J. Rinkevičium įkūrė prekybos namus (vėliau J. Karvelio prekybos namai) su knygynu ir keliais skyriais: muzikos, radijo, foto, rašomųjų ir biuro mašinų, nedegamų spintų, technikos ir elektrotechnikos. Be to, prekybos namai turėjo savo skyrius Klaipėdoje, Telšiuose, Vilniuje. Be knygų leidimo, K. pastangomis pagaminta lietuviškų liaudies dainų, tautinių šokių ir kt. plokštelių. 1940 bolševikai nusavino prekybos namus, kurių vertė siekė apie 3 mil. litų. K. šelpė gimnazijos mokslus einantį jaunimą ir davė kelias stipendijas Kauno konservatorijos studentams. 1944 pasitraukė į Austriją, 1949–50 buvo Linzo liet. bendruomenės pirm. ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įgaliotinis. 1950 atvyko į JAV, Čikagoje verčiasi prekyba ir leidžia knygas.

3. Kazys (g. 1918 III 30 Laičių k., Alantos vls., Utenos aps.) teisininkas. 1938 baigė Aušros gimn. Kaune, 1943 VU teisių fak. (diplominis darbas: Valstybės Kontrolė Lietuvoje 1918–1943). 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur tęsė studijas Tübingeno univ. ir 1948 už disertaciją ‚Valstybinio plano vykdymas Lietuvoje, Amerikoje ir Vokietijoje' gavo teisių dr. laipsnį. 1949 atvyko į JAV ir 1952–55 studijavo Walsho sąskaitybos inst. Detroite, Mich. Aktyviai dalyvauja liet. bendruomeniniame gyvenime. Yra LE bendradarbis.

4. Leonardas (g. 1907 III 11 Šiauliuose) teisininkas. I pas. karo metu lankė M. Yčo liet. gimn. Voroneže, 1925 baigė Šiaulių valstybinę gimnaziją. 1925–29 studijavo LU ekonomiką, vėliau teisę ir gavo dipl. teisininko vardą. 1934–40 žemės ūkio m-jos miškų dpt. referentas juridiniams reikalams, 1941–44 miškų ūkio generalinės direkcijos juriskonsultas ir advokatas Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946 pradžioje Freiburgo liet. tautinio komiteto reikalų vedėjas, 1946–49 prancūzų okupacinės valdžios gubernatūros sekr. 1949 emigravo į Australiją, kur aktyviai reiškiasi bendruomeniniame gyvenime: 1951–52 Lietuvių bendruomenės Sydnėjaus apylinkės garbės teismo narys, 1953–54 krašto valdybos vicepirm., 1955 pirm., Sydnėjaus spaudos darbuotojų Plunksnos klubo narys. Bendradarbiauja Mūsų Pastogėje.

L. Karvelis

5. Petras (g. 1897 VI 29 Įrestrakio k., Šilavoto vls., Marijampolės aps.) ekono-

mistas, visuomenės veikėjas. Nuo 1907 mokėsi Marijampolės gimnazijoje, 1917 baigė M. Yčo liet. gimn. Voroneže. Tais pačiais metais įstojo į Karo medicinos akad. Petrapilyje. 1919 gale pradėjo studijuoti valstybinius mokslus Miuncheno ir Berlyno univ., 1923 baigė Breslavo univ. teisių fak., už disertaciją Die Agrarreform in Litauen gaudamas valstybinių mokslų dr. laipsnį. K. aktyviai dalyvavo liet. visuomeniniame ir politiniame gyvenime. Nuo 1910 priklauso Ateitininkų s-gai, 1916–17 Rusijoje atsidūrusių moksleivių ateitininkų pirm. Dalyvavo Liet. krikščionių demokratų partijos programos paruošime. 1917 išrinktas į Liet. seimą Petrapilyje, vėliau į Petrapilio liet. tarybą. Nuo 1917–18 redagavo Liaudies s-gos laikraštį Vadą, rašydamas politinėmis temomis. 1918 pavasarį bolševikų ieškomas pasitraukė iš Petrapilio į Polotą (prie Polocko), kur Liet. tarybos pavestas organizavo lietuvių tremtinių grąžinimą iš Rusijos. 1918 rudenį grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniuje. Čia buvo Liet. krikščionių demokratų partijos generalinis sekr., nuo 1918 galo, susidarius M. Sleževičiaus ministrų kabinetui, paskirtas spaudos biuro propagandos skyriaus vedėju, organizavo savanorių stojimą į Lietuvos kariuomenę, rengė Vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto vardu leidžiamus atsišaukimus, 1919 pradžioje dalyvavo II Valstybės konferencijos darbų paruošime ir apie tuos darbus parašė brošiūrą, kurią 1919 išleido Valstybės Taryba. 1923 paskirtas finansų m-jos patarėju, vykdė Lietuvos pinigų kaldinimą. Būdamas mokesčių dpt. direktorium, pravedė pagrindinį mokesčių ir valstybinių monopolių pertvarkymą. 1923 išrinktas Liet. krikščionių demokratų partijos pirm., įsteigė dienraštį Rytą, kuriame bendradarbiavo rašydamas politinėmis ir ūkinėmis temomis. 1924 išrinktas seimo nariu. Organizuojant Žemės banką, K. buvo pirmuoju jo valdytoju. 1925–26 finansų ministras L. Bistro kabinete ir 1926–27 A. Voldemaro kabinete. 1927 vasarą paskirtas vadovauti komisijai prekybos deryboms su užsieniu vesti ir prekybinėms sutartims ruošti. 1924–33 atstovavo Lietuvai įvairiose tarptautinėse ekonominėse konferencijose. Be to, K. nuo 1926 dalyvavo prie Žemės ūkio rūmų veikusių Žemės ūkio d-jų valdybose: Cukrinių runkelių augintojų, Sodybos, Lietuvos sėklų augintojų d-jos ‚Sėklininkas' ir kt. Taip pat, buvo vienas iš steigėjų Žaibo b-vės, Lietmedžio, Inkaro, Prekybos b-vės ir kt.

P. Karvelis

Bolševikams okupavus Lietuvą, 1940 pasitraukė į Vokietiją ir Berlyne buvo liet. d-jos Vokietijoje valdybos nariu. 1944 trumpam buvo grįžęs į Lietuvą, išlaikė teisėjo egzaminus ir įsigijo advokato teises. 1944 pasitraukė į Austriją, vėliau į Vokietiją. Nuo 1945 yra Vliko narys (atstovauja Lietuvos ūkininkų s-gai). Čia dirbo įvairiose komisijose, ilgus metus buvo politinės komisijos pirm. ir Tautos fondo narys. Nuo 1952 Vliko vykdomosios tarybos narys, kur eina užsienio reikalų valdytojo pareigas. Nuo 1954 Vliko delegatas prie Federalinės Vokietijos vyriausybės. Be to, yra Baltijos tarybos narys, nuo 1950 jos generalinis sekretorius.

6. Vladas (g. 1901 III 29/IV 11 Šiauliuose) brigados generolas, savanoris-kūrėjas, (4) brolis. Mokėsi Šiaulių gimn., vėliau M. Yčo liet. gimn. Voroneže ir po I pas. karo vėl Šiaulių gimn. 1919 pradžioje įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. 1919 baigė I-ją Karo mokyklos laidą. Karininko darbą pradėjo 3 pėst. pulke, dalyvavo Nepriklausomybės kovose. 1924 baigė Aukštuosius karininkų kursus, 1928–1929, kaip krašto apsaugos m-jos stipendininkas, lankė ir baigė Prahos generalinio štabo akademiją, įgydamas generalinio štabo karininko vardą. Baigęs aukštąjį karo mokslą, K. paskirtas vyr. štabo operacijų skyriun. Vėliau perkeltas į Vytauto D. karininkų kursus dėstytoju, čia buvo inspektorium ir nuo 1936 XII 1 viršininku. 1938 pakeltas brigados generolu, 1939 VI 7 paskirtas kariuomenės štabo viršininko padėjėju. 1940–41 divizijos vadas Vilniuje. Po II pas. karo Vilniaus univ. karinio apmokymo dėstytojas. K. laikomas vienu iškilesnių Lietuvos karo mokslo žinovų, ypač pėstininkų taktikos srityje. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne ir kt.

V. Karvelis

Karvelytė-Dubauskienė Ada (g. 1920 VIII 24 Panevėžyje) mokytoja. Lankė Panevėžio gimn., 1940 baigė Šiaulių valstybinę mokytojų seminariją. 1942 mokytojavo

Vokietaičio vardo pradžios mokykloje Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, o iš čia emigravo į Kolumbiją. Dar gimnazijoje būdama nuo 1937 pradėjo spausdinti eilėraščius Ateities Spinduliuose ir Ateityje. Bendradarbiavo ir tremties spaudoje (Žiburiuose, Moteryje ir kt.).

Karvės medis žr. Galaktodendronas.

Karvys. 1. bžk. Maišiagalos vls., Vilniaus aps., p. Karvio ež. krante, 24 km į š. v. nuo Vilniaus, 1944 apie 300 gyv. Anksčiau vietovė priklausė kng. Antanui Giedraičiui. Yra mūrinė šv. Juozapo vardo bažnyčia. XIX a. viduryje buvo lietuvių persvara, vėliau parapija gerokai nutauto.

2. ežeras prie Karvio bžk., 5 km į rytus nuo Maišiagalos, 3 km ilgio, ligi 250 pločio, 54 ha ploto; paviršius 156 m nuo j.l.; iš ež. teka Dūkšta (Neries).

Karvių ežeras Rūdiškių vls., Trakų aps., 5 km į š. nuo Paluknio bžk., 2 km ilgio, ligi 600 m pločio, 45 ha ploto; paviršius 139 m nuo j.l.; iš ežero teka Luknė (Merkio, Nemuno).

Karvojus (iš gud. korovaj) apeiginis paplotis, arba vestuvių pyragas, vartojamas vaišinimo priemone, ypač įsiperkant arba įsiprašant per tam tikras vestuvių apeigas, žinomas lietuviams iki XX a. pradžios. K. esti nuotakos, jaunikio arba svočios, ypač pastarosios — naujaisiais laikais svočia be k. būtų neįmanoma. Veliuoniškiai pažįsta ir ‚šešuro k.', kuris kitose krašto vietose neužtinkamas. Atrodo, kad pirmykštė k. dalinimo apeigos prasmė buvo nuotakos įsipirkimas į naują bendruomenę. Kepamas iš ruginių ar kvietinių miltų, su mielėmis, bet neraugintas, K. būdavo plonas, bet platus, apskritos ar kiek pailgos formos. Kartais būdavo labai didelis, kepamas net iš 24 kg miltų; tada reikėdavo net priekakčio kraštus praardyti, kad galima būtų pašauti į krosnį (Kupiškis). K. viršuje padaromos įvairios figūros: gaidys, višta, pagaikštis, šluota, kultuvė, šakės, grėblys ir kt., tai vis moteriški ūkio įrankiai, simbolizuoją nuotakos darbą ir pareigas. Figūros būdavo nulipdomos iš tešlos be mielių ir prilipdomos ant k. viršaus; arba išpiaustydavo iš buroko spaudus, ir jais, pavilgę į vandenį, įspausdavo įvairius raštus. Būdinga veliuoniškių apeiga, aprašyta A. Juškos Svotbinėje Rėdoje: jaunosios pabrolys po marčpiečio atneša iš klėties k. užsidėjęs ant galvos; ant k. uždegamos trys devynerios žvakučių ir pabrolys šoka, laikydamas k. ant galvos; pirma jo šoka jaunoji su svočia, šviečiant kviesliui su žvake; jeigu jaunoji nori, tai užmeta rankšluostį ir užgesina žvakutes, kol dar k. yra ant nešėjo galvos. Paskum piršlys raiko k. ir dalina svečiams: pirmiausia jaunajai, pašaukiant ją nauja pavarde, paskum šešurui, anytai ir visai jaunojo giminei ir pagaliau svečiams; duoda gabalą k. ir stiklą midaus ar vyno. Tai aiški jaunosios priėmimo į naują šeimyną apeiga, susijusi su apeiginiu marčios šokiu, turinčiu tą pačią prasmę. Apie Žagarę k. papuošiamas maža eglute.

K. į Lietuvą atėjo iš rytinių slavų. Rusų šaltiniai jau XII a. mini ‚korovaj' ir ‚koroval'. Vakariniai slavai, lenkai ir čekai, šio papročio neturi. Jis žinomas pietinams ir rytiniams slavams, kuris pas juos atėjo iš graikų. Be skolintinio slaviško vardo (atmainos: ‚karavojus' — Tverečius, ‚karvolius' — Veliuona, ‚parvojus' — Alanta ir pn.), lietuviai turi ir savus pavadinimus: ‚praplotis' (M. Lietuva), ‚prindėlis' (Panevėžys).Mažvydas ir Brodovskis k. vadina ir Velykų pyragą, bet iš esmės tai yra vestuvinis pyragas. *J. B.*

Karvonas (6, 8, 9–p–mentadien–2–onas), $C_{10}H_{14}O$, yra dvigubai neprisotintas terpeninis ketonas: bespalvis, malonaus kmynų ir žemuogių kvapo, optiškai aktyvus skystis. d– ir dl–karvonas verda 230–231° temperatūroje. d–karvono lyg. sv. $d_4^{18.7}$ 0.9611, refr. rodiklis $n_D^{18.7}$ 1.4993, $[\alpha]_D^{20}$ + 62.3°. Sintetiškas l–karvonas lydosi –25.2°, o verda 239.5 – 240° temperatūroje. Jo lyg. sv. d_4^{27} 0.9555, refr. rodiklis n_D^{27} 1.4973, $[\alpha]_D^{27}$ –60°; natūraliojo l-karvono n_D^{20} 1.4988, $[\alpha]_D^{20}$ –62.4°.

d–karvonas plačiai ir gausiai paplitęs gamtoje. Jis yra pagrindinė kmynų ir krapų eterinių aliejų sudedamoji dalis (50–60%). l–karvonas mažiau paplitęs gamtoje negu dešininis jo antipodas, tačiau jis yra pagrindinė Kuro-Moji (Lindera sericea) ir žaliamėtės (Mentha viridis) eterinių aliejų sudedamoji dalis (iki 65%). Be to, l–karvoną nesunku pagaminti sintetiškai iš d–limoneno, kuris sudaro apie 95% apelsinų (citrus sinensis) ir Indijos apelsinų (c. maxima) eterinių aliejų. d–limoneną veikiant nitrozilo chloridu arba etilo nitritu ir vandenilio chloridu, gaunamas d–limoneno nitozochloridas, nuo kurio atskeliant vandenilio chloridą (piridino arba karbamido pagalba), gaunamas l–karvono oksimas; pastarąjį hidrolizuojant rūgščioje aplinkoje (pH=0.7), gaunama l–karvonas. Karvonas yra svarbi kvapioji medžiaga kvepalų, kosmetikos ir maisto pramonėje.

J. Vbr.

Kasa (it. cassa iš lot. capsa ‚dėžutė') vieta, kurioje pinigai ir piniginiai dokumentai arba vertybės priimami, išmokami bei saugojami. Dažnai tai reiškia namus, kambarį, banko arba įstaigos langelį, kur atliekamos tokios operacijos.

K. dar reiškia pinigus kasoje arba banke. Pinigais laikomi ir pinigus atstoją dokumentai: čekiai, piniginiai orderiai, notos, svetima valiuta, jei jie kiekvienu metu gali būti realizuojami.

K. diskontas yra nuolaida pirkėjui, paprastai 1–2%, jei per įprastai trumpą laiką jis apmoka sąskaitą. *S. Stn.*

Kasa (lot. pancreas iš gr. pankreas) anatomijoje organas, esąs 1–2 juosmens stuburinio narelio aukštumoje, užpakalyje skrandžio ir nuo jo atskirtas taukiniu maišeliu (Bursa omentalis). Šis pailgas organas susideda iš trijų dalių: galvos, kūno ir uodegos. K. kūno užpakalyje guli pilvo aorta, o uodegos užpakalyje yra kairysis inkstas. K. yra sudėta iš daugelio atskirų skiautelių liaukų. Iš tų skiautelių išeiną išvedamieji latakėliai sueina į bendrą k. lataką (Ductus pancreaticus Wirsungianus), kuris eina išilgai viso organo. Minėtas latakas, išeidamas iš k., susijungia su bendruoju tulžies keliu (Diverticulum Vateri), kuris įeina į dvylikapirštės žarnos spenelį (papilla). Diverticulum Vateri susimaišo k. ir kepenų gaminiai. K. gamina įvairius fermentus ir hormonus. Tripsinas skaldo baltymus. Jis tripsinogeno forma patenka į žarnas. Ten jį suaktyvina enterokinazė. Tripsinas ypatingai virškina albumozes ir peptonus, taip pat albuminus, globulinus, nukleoproteinus ir jungiamuosius audinius. Virškinimas vyksta šarminėje reakcijoje. Be tripsino, dar veikia erpsinas. Angliavandenilius virškina diastazės fermentas. Manoma, kad jis susideda iš daugelio fermentų ir suskaldo angliavandenilius iki monosacharidų. Maisto riebalus virškina lipazė. Jos veikimui reikalinga tulžis. Lipazė suskaldo neutralius riebalus į glicerinus ir riebalines rūgštis. Be suminėtų fermentų, tam tikri kasos narveliai, vad. Langerhanso salelėmis, gamina insulino hormoną, kurį grynos formos išskyrė Banting ir Best (1921). Insulinas reguliuoja angliavandeninių medžiagų apykaitą ir yra specifiniai vaistai diabetui (cukraus ligai) gydyti. *D. Js.*

Kasablanka žr. Casablanca.

Kasacija (iš vid. lot. cassatio ‚atšaukimas, panaikinimas') aukštesniosios instancijos vykdomas žemesniosios instancijos teismo sprendimo peržiūrėjimas, panaikinimas dėl žemesniosios instancijos padaryto įstatymų pažeidimo arba dėl teismo proceso taisyklių nesilaikymo. Žr. Kasacinis skundas.

Kasacinis teisėje susijęs su kasacija, pvz.: k. įkaitas — tam tikras nustatyto dydžio įkaitinis mokestis, įmokamas paduodant k. skundą. Jo tikslas yra apsaugoti k. teismą nuo daugelio nepagrįstų skundų. Lietuvoje k. įkaitas mokamas paduodant k. skundą Vyriausiajam tribunolui. Vyr. tribunolui skundą atmetus, įkaitas negrąžinamas, o įrašomas į Valstybės iždo pajamas, K. skundą nors ir dalimi patenkinus, įkaitas grąžinamas tam, kas jį yra įmokėjęs. K. įkaito normos: 25 litai už skundus galutiniam apylinkės teismo sprendimui baudžiamose bylose; 50 litų už skundus apygardos teismo sprendimui civilinėse ir baudžiamose bylose; 125 litai už skundus Apeliacinių rūmų sprendimui baudž. bylose ir 500 litų už jų sprendimą civilinėse bylose. K. įkaitas nereikalingas, kai duodami k. skundai Kariuomenės teismui ir Apeliaciniams rūmams tose baudžiamosiose bylose, kuriose skundėjai laikomi suimti. Be to, įkaitas būna nereikalingas ir civilinėse bylose, kai skundėjui pripažinta neturto teisė.

K. skundas — procesiniuose įstatymuose numatyta teisinė priemonė perkelti bylą į k. teismą. Pagal Lietuvoje veikiančius procesus šia tvarka yra skundžiami tik tokie teismo nutarimai, kuriais byla baigiama galutinai. K. skundą leidžiama paduoti: kai aiškiai iškreipta tiesioginė įrodymo prasmė arba įstatymas netinkamai išaiškintas; kai prasilenkta su tokiais svarbiais proceso dėsniais ir formomis, jog dėl jų nesilaikymo nusprendimui negalima pripažinti sprendžiamosios teismo galios; kai peržengtas teisingumo arba valdžios ribos. K. skunde turi būti nurodyta, ką skundėjas laiko esant neteisėtai padaryta ir naikintina ir kuriais sumetimais. K. skundas turi būti surašydintas ir pasirašytas advokato ar kito, turinčio šią teisę, išskyrus skundus, kuriais skundžiami apylinkės teismo galutiniai baudžiamųjų bylų sprendimai. Prokuroro paduota kasacija vadinama k. protestu.

K. teismas — yra toks teismas, kuris nesprendžia bylos iš esmės ir netikrina įrodymų įvertinimų, bet, gavęs k. skundą, tik žiūri, ar paskutinioji teismo instancija, kurios sprendimas iš esmės yra galutinis, nėra prasižengusi su materialinių ir procesinių įstatymų nuostatais. Radęs tokį prasi-

žengimą, k. teismas apskųstą teismo sprendimą ar nutarimą naikina ir bylą grąžina tam pačiam ar kitam tos pačios kategorijos teismui spręsti iš naujo. K. teismo nurodymai yra privalomi šioje byloje teismams. K. teismas dažniausiai ir yra aukščiausias teismas valstybėje. Lietuvoje k. teismo funkcijos buvo pavestos Vyr. Tribunolui. *Č. Btk.*

Kasack Herman (g. 1896) vokiečių rašytojas. Ekspresyvus lyrikas ir dramaturgas. Fontane literatūrinės premijos laureatas (1949). Pastaruoju metu rašąs prozą, magiškojo realizmo atstovas. Raštai: Der Mensch (eilės) 1918, Die Heimsuchung (eilės) 1919, Die Insel (eilės) 1920, Die tragische Sendung (drama) 1920, Die Schwester (tragedija) 1920, Der Gesang des Jahres 1921, Stadium (eilės) 1921, Vincent (vaidinimas) 1924, Echo (eilės) 1933, Das ewige Dasein (eilės) 1933, naujas leidimas 1949, Die Stadt hinter der Strom (vienas iškiliausių pokario romanų) 1947, Der Webstuhl (romanas) 1949, Das grosse Netz (romanas) 1952 ir kt. *H. N.*

Kasai upė Afrikoje, Kongo kair. intakas, 1950 km ilgio; teka iš Angolos į š. ir š.v., turi daug intakų, kurių žymiausi Lulua, Sankuru, Kwango su Kwilu, Fimi-Lukenie; baseino plotas 880.200 km², vid. debitas prie žiočių 9950 m³/sek. Tinka laivybai, išskyrus krioklius.

Kasakaitis 1. Antanas (g. 1870 VI 13 Subačiškių k., Gudelių vls., Marijampolės aps.) pedagogas. 1889 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Rusų įtariamas skaitęs ir platinęs liet. draudžiamuosius raštus, negalėjo gauti mokytojo vietos Lietuvoje, todėl turėjo keltis Lenkijon, į Nurą prie Bugo upės. 1905 K. buvo vienas iš steigėjų Lietuvių mokytojų s-gos. 1906 rusų valdžiai leidus lietuviams mokytojams užimti vietas Lietuvoje, K. atkeltas į Surviliškio pradinę mokyklą (Kėdainių aps.), kur drauge su kun. Paltaroku (vėliau vysk.) čia įsteigė blaivybės d-jos skyrių. 1913 K. vėl buvo priverstas keltis į Lenkiją, kur Varšuvoje buvo pradžios mokyklos mokytoju. Čia jis vadovavo lietuvių kolonijai: buvo Varšuvos liet. susišelpimo d-jos ir Nepriklausomos Lietuvos s-gos pirm. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, K. kurį laiką buvo Lietuvos konsulariniu atstovu Varšuvoje. 1923 grįžo į Lietuvą ir paskirtas švietimo m-jos vidurinių mokyklų inspektorium; tas pareigas ėjo iki 1936. Be to, 1926–36 buvo knygų leidimo k-jos narys, 1929–32 lietuvių kalbos rašybos k-jos narys ir 1925-30 redagavo Švietimo Darbą. 1928 apdovanotas Gedimino III laipsnio ordinu. 1936 išėjo į pensiją. 1944 pasitraukė į Vokietiją, o 1950 atvyko į JAV.

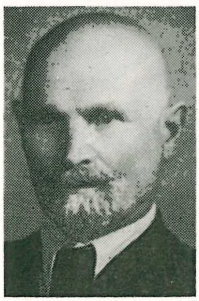

A. Kasakaitis

K. reiškėsi ir visuomeniniame gyvenime: jis buvo D-jos užsienio lietuviams remti narys ir iki 1940 Kauno skyriaus pirm. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1904 Ūkininke, 1905–08 Vilniaus Žiniose, nuo 1906 Lietuvos Ūkininke. Vėliau pedagoginiais ir kt. klausimais rašė Švietimo Darbe, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Lietuvos Žiniose, Tautos Mokykloje, Trimite, o JAV – Drauge, Naujienose, Karyje. Išsp. Alkoholis vaikų dvasios ir proto žudytojas 1924, V. Smolenskio Lenkų tautos istorija 1925, H. Spencerio Proto, doros bei kūno auklėjimas 1927 ir drauge su Vc. Biržiška L'instruzione publica in Lituania 1928. *J. P.*

2. Jonas (g. 1879 VIII 6 Butkiškių k., Griškabūdžio vls., Šakių aps.) kunigas. Pradžios mokslus ėjo Barzduose ir Pilviškiuose. Baigęs Marijampolės gimn. 6 klases, įstojo į Seinų kun. seminariją, bet po 3 metų dėl lietuvybės turėjo palikti seminariją ir Lietuvą. Atvykęs į JAV, teologijos mokslus baigė Baltimorės Švč. Marijos seminarijoje. Kunigu įšv. 1905 VI 17 Scrantone, Pa. Klebonavo Kingstone, Eynone, Wanamie ir Freelande, Pa. Šias 2 paskutines par. K. suorganizavo. Nuo 1912 V 16 yra Pittstono Šv. Kazimiero liet. par. klebonas. Pasižymėdamas giliu patriotizmu, 1909 prisidėjo prie Draugo leidimo. 1916 jo iniciatyva (drauge su adv. Lopatto ir kongresininku Casey) išgauta leidimas rinkti aukas visose JAV Lietuvos gyventojams, nukentėjusiems dėl karo šelpti. Būdamas Liet. tautos tarybos nariu, 1917 savo lėšomis pasiuntė į Vašingtoną parapijos chorą atstovauti lietuviams tautų ištikimybės pareiškimo dieną (VII 4). K. yra vadovavęs Kunigų Vienybei, ALRKS. Jo pastangomis 1934 Pittstone įsteigtas Vilniui vaduoti s-gos skyrius, su-

Kun. J. Kasakaitis

būręs žymesniuosius lietuvius veikėjus. Pittstone išpuošė bažnyčios vidų, įtaisė didelius vargonus už 18.000 dol., įrengė salę, aptvėrė parapijos kapus ir išmokėjo visą skolą. Butkiškių Jono slapyvardžiu rašinėjo spaudoje, parašė daug lietuviškų dainelių, sulietuvino scenos veikalėlį — operetę Klaipėdos Julė. Be to, parašė Palangos gražuolė, Girėnų kunigaikštis. 1935 parapijai švenčiant 50 metų sukaktį pasirūpino išspausdinti Pittstono lietuvių istoriją. Už nuopelnus lietuvybei apdovanotas Gedimino ordinu.

Pittstono lietuvių istorija 1935; *J. Balkūnas*, Kun. J. K. sukaktis (Tiesos Kelias 11, 1937, 624–625).
J. V.

3. Jurgis (g. 1900 I 6 Nure, Lenkijoje) teisininkas, (1) sūnus. 1920 baigė gimn. Varšuvoje. Grįžęs į Lietuvą, 1927 baigė LU teisių fak. 1921–22 redagavo dienraštį Litwa, leidžiamą užsienių reikalų m-jos Lietuvos Rytų k-jos, ir 1923–26 savaitraštį Nowiny, leidžiamą ministrų kabineto, vėliau Lietuvos šaulių s-gos. 1926–40 taikos ir apylinkės teisėjas Semeliškėse, Kaišiadoryse ir Kaune, 1940–44 Apygardos teismo teisėjas Marijampolėje, Kaune ir Vilniuje. 1944 pasitraukė į Austriją, 1950 emigravo į JAV. K. veikė nuo 1921 Lietuvos skautų s-goje, 1932–34 Trakų tunto tuntininkas. 1923 buvo vienas iš steigėjų studentų Varpo d-jos. Tremtyje 1946-48 buvo Austrijos liet. V. Krėvės gimn. mokytojas Glasenbache prie Salzburgo. JAV aktyviai veikia Liet. teisininkų d-joje.

J. Kasakaitis

4. Kazys (g. 1903 II 17 Nure prie Bugo, Lenkijoje) teisininkas, (1) sūnus. 1922 baigė gimn. Varšuvoje, 1923–27 studijavo LU teisių fak., kurį baigė 1927. 1924–27 Centrinės valstybės bibliotekos knyginin-kas, 1927–35 vidaus reikalų m-jos referentas emigracijos reikalams, 1933–35 Kauno miesto ligonių kasų valdytojas, 1935–40 socialinės apsaugos inspektorius, 1941–44 socialinio aprūpinimo direkcijos viršininkas. 1944 VII 31 pasitraukė į Austriją. 1949 XII 13 emigravo į JAV. Besirūpindamas emigracijos ir socialinės globos reikalais, 1929 paruošė emigracijos įstatymą; 1929 Lietuvai atstovavo Tarptautinėje darbo konferencijoje Ženevoje; 1931 komandiruotas 3 mėn. į P. Ameriką (Argentiną ir Braziliją) vietoje susipažinti su lietuvių emigrantų būkle; dalyvavo Pabaltijo valstybių konferencijose Rygoje, Tartuose ir Kaune. Socialinės globos klausimais paruošė socialinės globos įstatymo projektą. Kartu su R. Skipičiu, J. Grigolaičiu ir Vanagu-Simonaičiu 1931 įst. Draugiją užsienio lietuviams remti (1931–39 centro valdybos narys), 1926–27 stud. korp. Neo-Lithuania valdybos sekr. 1954–55 Čikagos Liet. stud. tautinių korp. sambūrio pirm., 1956 Čikagos Liet. teisininkų d-jos valdybos pirm. Rašė Lietuvos Aide ir kt. emigracijos ir socialinės globos klausimais.

5. Stanislovas Vytautas (1895 IX 8 Nure, Lenkijoje — 1919 XII 9 Čeremuškino mstl., Sibire) inžinierius, (1) sūnus. Baigęs Varšuvos gimn., įstojo į Varšuvos politechnikumo architektūros skyrių. I pas. karo metu iškėlus politechnikumą į Maskvą, čia jį baigė. Kurį laiką tarnavo Maskvos miesto statybos skyriuje, bet netrukus mobilizuotas. Baigęs karo mokyklą, išsiųstas į frontą. Revoliucijos metu frontui pairus, įsijungė į Sibiro lietuvių batalioną. 1919 K. bolševikų buvo suimtas, laikytas kalėjime ir XII 9 kartu su kitais 5 liet. karininkais užkapotas kardais.

6. Vaclovas (g. 1898 IV 5 Subačiškių k., Gudelių vls., Marijampolės aps.) pedagogas, (1) brolėnas. Aukštesnįjį mokslą išėjo 1907–15 Seinuose, Veiveriuose ir Vilniuje, aukštąjį — LU humanitarinių mokslų fakultete 1922–26. 1927 Valstybės egzaminų k-joje įsigijo aukštesniosios m-los mokytojo cenzą. Liet. kalbos ir literatūros mokytojo darbą dirbo: 1918–22 Marijampolės gimn., mokytojų seminarijoje ir mokytojų kursuose, 1923–24 Kauno komercinėje mokykloje ir 1927–36 Kauno buhalterijos ir prekybos kursuose. 1922–26 buvo seimo narys. Čia dirbo įvairiose komisijoje: švietimo (sekr.), darbo ir socialinės apsaugos (pirm.), įstatymų redakcijos (pirm.), sveikatos (vicepirm.) ir savivaldybių bei administracijos (narys). Seimo buvo siunčiamas į V. Europą ir Pabaltįjį susipažinti su socialinio draudimo ir švietimo reikalais. 1927–40 dirbo švietimo m-joje referentu ir Valstybės egzaminų bei cenzo tikrinimo k-jos sekr. 1927 Radijo tarybos pirm., 1933–35 ėjo Valstybės teatro dir. pareigas, 1935–36 švietimo ministro

V. Kasakaitis

tarybos sekr. 1940 bolševikų iš tarnybos atleistas. 1941 grįžo į švietimo m-ją paskirtas švietimo vadybos įgaliotiniu Kaune, 1942–43 švietimo vadybos Kauno skyriaus vicedir., vėliau dir. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1945–47 Augsburgo-Hochfeldo liet. stovyklos komiteto narys ir švietimo bei kultūros k-jos pirm. 1949 atvyko į JAV, kur reiškiasi Liet. bendruomenės gyvenime. Lietuvoje K. dalyvavo kultūrinėse ir politinėse organizacijose: 1923–27 Lietuvos kat. mokytojų s-gos pirm., 1925 vienas iš steigėjų Lietuvos mažažemių ir naujakurių s-gos (1926 sekr. ir iždininkas), 1925–26 Lietuvos darbo federacijos vyr. sekretoriato narys. Bendradarbiavo Lietuvoje, Švietimo Darbe, Lietuvos Mokykloje, Lietuvos Aide, Ryte, Darbininke ir kt.

Kasakaitytė Marija (g. 1898 V 15 Nure, Lenkijoje) pedagogė, Antano Kasakaičio duktė. 1916 Varšuvoje baigė gimn. ir 1920 aukštuosius pedagoginius kursus. 1920 įstojo į Varšuvos univ. ir 1922 į LU humanitarinių mokslų fak. Dalyvavo stud. korp. Neo-Lithuania (1926-27 mergaičių ratelio pirm.) ir Filiae Lithuaniae (1929–30 pirm.). 1921–44 dirbo mokytojos darbą Kauno III gimnazijoje, kur dėstė lenkų kalbą, literatūrą, Lietuvos istoriją, visuotinę istoriją, geografiją. 1944 pasitraukė į Austriją, 1949 atvyko į JAV. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1921. Rašė Nowiny, Litwa, Švietimo Darbe, Naujojoje Vaidilutėje, Židinyje, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Jaunojoje Lietuvoje, Akademike, Naujojoje Romuvoje, Vaire. 1922 išvertė į lenkų kalbą A. Aleknos Lietuvos istoriją, 1923 švietimo ministerija išleido jos sudarytą chrestomatiją ‚Wypisy dla szkół polskich w Litwie'.

Kasakauskas (rašėsi Kossakowski) 1. Adomas (1756 XII 21 Lemničevičiuose — 1828 V 4 Vilniuje) vyskupas, artimas Jono K.giminietis, mokėsi pas jėzuitus Pinske, paskui Vilniaus seminarijoje. Buvo Skaistkalnės (Latvijoje) klebonu. 1793 nominuotas, o 1795 VI 1 pop. Pijaus VI paskirtas tituliniu Limiros vyskupu ir Livonijos vyskupijos antruoju koadjutoriumi (Kuršo sričiai). Kurį laiką, gyvendamas Skaistkalnėje, valdė tą vyskupijos dalį, paskui, prijungus tą teritoriją prie Vilniaus vyskupijos, K. persikėlė į Vilnių. Nuo 1810 buvo Vilniaus kapitulos narys ir Vabalninko klebonas. Mirus Vilniaus vysk. H. Stroinovskiui, vyskupiją valdė Petrapilyje gyvenąs Mogiliavo metropolitas St. Sestrencevičius, tuo laiku Vilniuje, atlikinėdamas vyskupo funkcijas, darbavosi K. Palaidotas Vilniaus misionierių bažnyčioje.

Annuario Pontificio 1797; *W. Przyałgowski*, Żywoty Biskupów Wileńskich II 1860; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy III 1916; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R. Krs.*

2. Albertas (g. apie 1594/1598–?) jėzuitas. Baigęs gramatikos, sintaksės ir retorikos klases, 1615 IX 1 įstojo į jėzuitus. Po naujokyno 1 m. studijavo poetiką ir 3 m. filosofiją. 1619 aptinkamas Lomžos kolegijoje filosofijos studentu, 1625 Gardino kolegijoje, nuo 1632 Kražių kolegijoje moralinės teol. mokytojas, viršininko patarėjas ir pamokslininkas parapijos bažnyčioje. 1636–49 Vilniaus profesų namuose prie šv. Kazimiero bažnyčios šv. Rašto aiškintojas ir namų ekonomas. *A. Lm.*

3. Jonas (1755 VI 18 Słowów, Lenkijoje — 1808 VIII 26 Badene, Vokietijoje) Vilniaus vyskupas. Mokėsi pijorų mokykloje Petrikove, paskui įstojo į kun. misijonierių kongregaciją Varšuvoje, kur studijavo teologiją. 1787 įšv. kunigu. Kilti į dvasinės tarnybos poaukščius jam padėjo jo dėdė vyskupas Juozapas Kasakauskas. 1788 priimtas į Vilniaus kapitulą kaip katedros prelato padėjėjas. Kurį laiką buvo išvykęs užsienin, studijavo Romoje, lankė Italiją, Šveicariją, Vokietiją, Prancūziją, Angliją. 1793 IX 23 tapo Livonijos vysk. Juozapo Kasakausko koadjutoriumi, o po jo mirties — Livonijos vyskupu. Carienės Kotrynos II buvo pasiųstas prie generalgubernatoriaus Repnino į Gardiną, kur dirbo apie dvejus metus pertvarkydamas bažnytinę organizaciją ir nustatydamas bažnyčių bei dvasininkų teisinę padėtį. 1798 VIII 9 paskirtas Vilniaus vyskupu. Baigė restauruoti Vilniaus katedrą, rūpinosi pakelti religinį diecezijos lygį, daug dėmesio kreipė į kunigų pamokslų sakymą, perkėlė kunigų seminariją į erdvesnius rūmus (tuo metu seminarijoje mokėsi apie 40 klierikų), įvedė joje griežtesnę discipliną, įkūrė kun. seminarijas Lietuvos Brastoje ir Alūkštoje. 1800 prie Vilniaus vyskupijos prijungtą Livonijos sritį padalijo į du dekanatus: Žiemgalos ir Kuršo. 1798 įst. Lietuvos Brastos sufraganatą, kurio pirmu ir paskutiniu vyskupu tapo paskirtas buvęs jėzuitas, Vilniaus akad. prefektas Adomas Klokockis. Rūpindama-

Vyskupas J. Kasakauskas

sis sumažinti žmonių vargą, ragino klebonus, kad prie kiekvienos parapijos bažnyčios būtų pastatyta prieglauda, įsteigtos ir aprūpintos mokyklos. 1799 VI 1 pastoraciniame laiške rašė klebonams: ‚Išveskite kaimo žmones iš grubios tamsos'. Jis spausdino ir dalijo parapinėms mokykloms reikalingas knygas. Jam vyskupaujant parapinėse mokyklose mokėsi 2056 vaikai. Vienuoliams misijonieriams jis pavedė parengti maldyną, giesmyną, katekizmą. Padedamas M. Radvilos, Vilniuje įsteigė Geradarių d-ją, buvo parengęs Vilniuje atidaryti ir nebylių mokyklą.

W. Przyałgowski, Żywoty Biskupów Wileńskich II 1860; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy I 1908, III 1916; Annuario Pontificio 1795, 1901; Podręczna Enc. Kościelna XXI–XXII 1910; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R. Krs.*

4. Juozapas Kazimieras (1737 III 1 Skaruliuose, Jonavos vls., Kauno aps. — 1794 V 9 Varšuvoje) vyskupas. Mokėsi Kaune, paskui Vilniaus akad. Pradėjo karjerą tapdamas Kauno taurininku. Kauno apskrities buvo išrinktas atstovu į 1758 seimą Varšuvoje. 1762 VIII 15 įstojo į Varšuvos kun. seminariją, 1763 IV 17 įšv. kunigu ir paskirtas Volpių klebonu. 1765 IV 19 tapo Vilniaus katedros prelatu. 1771 Vilniaus akad. gavo abiejų teisių doktoratą. 1773 Volpiuose pastatė naują bažnyčią. Jonavoj ir Volpiuose įsteigė marijonų vienuolynus. Jis rūpinosi įsteigti Vilniaus vyskupijoj naują Trakų sufraganatą. Jam pavyko 1774 seime išgauti tam reikalui beneficiją, Araburdiškės ir Musų dvarus, iš buv. jėzuitų turtų, o iš Apašt. Sosto — privilegiją, patvirtinančią jo įsteigimą. 1775 III 13 K. paskirtas tituliniu Cinos vyskupu ir pirmuoju Trakų sufraganu, 1781 IX 17 Livonijos vyskupu. Kadangi pajamos iš Livonijos vyskupijos buvo mažos, tai K. gavo iš popiežiaus leidimą perimti Videniškių ir Mikališkės dvarus, tuomet priklausiusius vienuoliams atgailos kanauninkams, be to, kaip Vilniaus katedros prelatas jis valdė Pasvalio ir Žeimių dvarus. 1791 XII 19 paskirtas Vilniaus koadjutoriumi su teise tapti ordinaru, kai vakuos vyskupo sostas. K. buvo gabus ir gudrus, tačiau nepastovių nusistatymų, siekiąs garbės poaukščių ir turtų. Mažai skyrė laiko ir energijos tiesioginėms

Vyskupas J. K. Kasakauskas

savo dvasinio pašaukimo pareigoms. K. yra autorius keletos komedijų (‚Warszawianin w domu' 3 v., ‚Panicz gospadarz' 3 v., ‚Mądry polak po szkodzie' 3 v., visos spausdintos 1786 Varšuvoje), apysakų ir kalbų, sakytų Ketverių metų seime ir kitomis progomis; viso yra jo išspausdinta 28 atskiri dalykai.

Pradėdamas savo politinę veiklą K. neturėjo artimų ryšių nei su Stanislovu Augustu, nei su Čartoriskiais. Jis dalyvavo Baro konfederacijoje ir už tai rusų suimtas 1771 X 8 — 1772 III 10 išlaikytas arešte. Paskui greit susiartino su karaliumi ir su carienės Kotrynos II atstovu Stackelbergu. 1782–86 jis buvo Nuolatinės tarybos narys. Jis kėlęs mintį, kad į Respublikos sostą reikėtų pasodinti kurį nors caraitį. 1787 carienė paskyrė jam 1500 raudonųjų metinę pensiją, kurią K. sutiko priimti kaip tarsi atlyginimą už Rusijai atitekusios Livonijos vyskupo dvarus. Rusijos atstovo Varšuvoje Bulhakovo sudarytame Rusijai ištikimųjų asmenų sąraše pirmoje vietoje figūravo K. Bulhakovas pažymi jį kaip gabų, išmintingą, gerai pažįstantį krašto įstatymus, todėl tinkamą vadovauti būsimai akcijai. Ketverių metų seime K. drąsiai gynė Lietuvos dvasininkų reikalus. Jis buvo konstitucinės komisijos pirm. 1791 V 3, kai buvo perskaityta naujos valstybinės santvarkos konstitucija, K. kartu su dauguma seimo dalyvių prisiekė, o vėliau ir pasirašė ją. Bet, nežiūrint to, jis buvo konstitucijos priešas. Tų pačių metų rudenį, atvykęs antrą kartą į seimą, jau aiškiai stojo prieš ją, palaikė ryšius su opozicininkais, susibūrusiais apie Patiomkiną Jasuose ir susirašinėjo su Bulhakovu. Jis buvo palankus konfederacijai, nusistačiusiai prieš seimo reformas, ir Lietuvoje buvo svarbiausiu jos organizatoriumi; jis suredagavo ir patį konfederacijos aktą (Akt konfederacyi generalney W. X. Litewskiego, 3 Augusti... Wilno 1792). Pasitraukus F. Potockiui, K. liko visos konfederacijos faktiniu vadu. Kartu su savo broliu Simanu jis turėjo Kotrynos II pasitikėjimą. Svarbiausias jo politinės programos bruožas: sukurti naują valstybinę santvarką ant senų demokratiškai oligarchinių pamatų. Jis siekė ir Lietuvos savarankiškumo atstatymo, nes tik tokioje Lietuvoje tikėjosi garantuoti savo šeimai pirmaujamą vaidmenį. Išryškėjęs kaip Rusijos šalininkas, 1794 buvo sukilėlių Varšuvoje suimtas ir pakartas. Jo kūno palaikai palaidoti Jonavos bžn. rūsyje.

Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 167 f. 287–300, vol. 193 f. 384–404; Annuario Pontificio 1776,

1782, 1794; *J. Wolff*, Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Lit. 1885; Podręczna Enc. Kościelna XXI–XXII 1910; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy I 1908, II 1910, III 1916; Sacrum Poloniae Millennium I 1954; *A. Boniecki*, Herbarz Polski XI 1908; *T. Korzon*, Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794) III 1897; *A. Šapoka*, Atsakingieji Lietuvos politikos vadai Reformų seimo metu (Senovė II 1936). *R. Krs.*

5. Jurgis (apie 1650 — po 1722) dominikonas. 1676 laikinai administravo Ylakių parapiją. 1693 buvo komandiruotas į Siniavą-Slabadą Latvijoje, paskiau veikė Kalvarijos, Kauno ir kituose dominikonų vienuolynuose Lietuvoj. 1701 Posinės (Latvijoje) vienuolyno prioras. 1701 VIII 10 dominikonų generolo Clochės paskirtas generaliniu pamokslininku. Nuo 1704 dirbo Nesvyžiaus vienuolyne. 1681 išleido pirmą lietuvišką katalikišką maldaknygę-Rožanczius. Maldaknygė buvo labai populiari: iki 1799 susilaukė net 19 laidų, o XIX a. pakartota dar 21 kartą.

6. Kalikstas (1794 Šilalės par. – 1866 V Akmenėje) kunigas, prelatas, rašytojas. 1808–14 mokėsi Kražių gimn., 1814–18 Varnių kun. sem. 1818 įšv. kunigu. Iki 1825 vikaravo Salantuose. 1826–31 studijavo teologiją Vilniaus univ. 1831 IV 22 už disertaciją De perfectione christiana gavo teol. dr. laipsnį. Studijuodamas Vilniuje, 1827–31 buvo šv. Jono bžn. misininku ir nuo 1828 Žemaičių vyskupijos atstovu Vilniaus teismo įstaigose. Grįžęs į Žemaičius, 1831 paskirtas Kaltinėnų klebonu. 1834 pakviestas į Žemaičių vyskupijos konsistoriją ir netrukus pakeltas kapitulos prelatu. 1835–38 vyskupijos oficijolas. Čia rivalizuodamas su rusų valdžios įpirštu kun. Rupeika, šio buvo iš konsistorijos išstumtas ir 1838 paskirtas Akmenės klebonu. Klebonaudamas Akmenėje iki mirties nieku nepasižymėjo, daugiau rūpinosi giminėmis, kuriuos subūrė į seserėčios dvarą Didkiemį. K. šalinosi nuo žmonių, parapiečių nebuvo mėgiamas. Prie 1863 sukilimo nesidėjo, bet sukilėlių vado Stanevičiaus buvo priverstas paskaityti Akmenės bažnyčioje sukilimo manifestą.

Kun. K. Kasakauskas

K. greičiausiai vysk. Valančiaus paveiktas yra išspausdinęs keletą religinio turinio knygelių: Girtybe ir blajwiste 1859, Pasaka apej pasznekesi tarp welnia ir szimkoriu 1861, ²1862, Iszguldimas pawinascziu krikszczioniu 1862, Iszguldimas apej Sakramenta Pakutos 1862; vysk. Valančiaus pavestas išvertė Bialobrzeskio Iszguldimas Szwentu Ewangeliju II t. (išsp. be autoriaus sutikimo rusų raidėmis) 1869. Kalbos istorijai minėtina jo lenkiškai parašyta, 1832 Vilniuje išspausdinta ‚Grammatyka języka żmudzkiego... Kałbrieda leżuwio żiamaytiszko', kurioje jis stengėsi duoti bendras normas žemaičiams ir aukštaičiams bendrinės kalbos reikalui. K. gramatika nesiremia gryna kuria tarme, bet tarminiu mišiniu, kuris buvo būdingas ir daugeliui ano meto lietuviškųjų raštų, maišančių aukštaitiškas ir žemaitiškas tarmių lytis, pro kurias ilgainiui vis labiau prasimuša aukštaičių vakariečių tarmė. Kad K. plačiau domėtasi liet. kalba, rodo jo rankraštis Z dziełka pod tytułem Žemajtiu Wiskupiste, kur sužymėtos Valančiaus kalbos įdomybės.

J. Ejtwid (kun. T. Dabševičius), Wspomnienia z czas w które przeżyłem 1883; *J. Tumas*, K. K. (Tiesos Kelias 3 ir 4, 1926); *P. Jonikas* (Archivum Philologicum VI 1937; 44–46); *Vc. Biržiška*, Lietuvių rašytojų kalendorius 1946. *J.V.* ir *P.Jk.*

7. Simanas (1742–1794) didysis etmonas, (4) brolis, vienas Targovicos konfederacijos vadų. Ligi šiol mažai žinoma K. šeima XVIII a. pusėje iškilo į vadovaujančių didikų tarpą. Kaip ir daugelis kitų to kritiško Lietuvos ir Lenkijos istorijos laikotarpio didikų, taip ir K. dairėsi į vieną ar kitą svetimą valstybę paramos savo planams įgyvendinti, kartais nevengdami paimti iš tų valstybių ambasadorių stambesnes sumas pinigų. 1763–64 elekcijos metu K. pasisakė už Kuršo kng. Karolio Fridricho kandidatūrą į Lietuvos-Lenkijos sostą, vadinasi, už pratęsimą Saksų dinastijos, prieš Maskvos proteguojamą Stanislovą Augustą Poniatovskį. 1767 kaip Rodomo konfederacijos (tiksliau kaip K. Radvilos) pasiuntinys vyko pas Kotryną II, prašydamas jos apsaugoti bajorijos teises prieš ‚familijos' reformų sumanymus. Maskvos atstovo Repnino siautėjimas Lietuvoje ir Lenkijoje sukėlė gyvą reakciją, kuri pasireiškė Baro konfederacijos (1768–72) pavidalu. K. nuoširdžiai metėsi į konfederatų eiles, teisindamasis, kad sutikęs įeiti į delegaciją pas Kotryną II tik ‚didelių vyrų spiria-

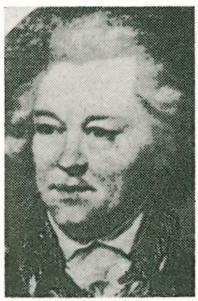

S. Kasakauskas

mas'. Kartu su Medekša, Šveikovskiu ir kt. jis įžiebė rezistencijos Maskvai ugnį Lietuvoje ir Žemaičiuose. Baro konfederacijos istorikas W. Konopczyńskis teisingai pastebi, kad ‚iš pamaldžios Žemaitijos papūtė į gretimas apskritis religinė ir patriotinė dvasia, kuriai nepasidavė tik žydai ir disidentai (kitatikiai)'. K. ir kt. vadovaujami partizanų būriai sumaniai spyrėsi prieš įsiveržusias Maskvos armijas. Vėliau K. su savo 1500 būriu persikėlė per Nemuną ir pro Prūsus atsidūrė Lenkijoje. Veltui Maskvos vyriausybė prašė Prūsijos vyriausybę areštuoti K.

1770 jis pagarsėjo savo derybomis su turkais, iš kurių gavo pasižadėjimą, kad jie rems Saksų kandidatūrą ir kad nenutrauks karo veiksmų su Maskva, kol ši nepasitrauks iš Lenkijos ir Lietuvos. Kadangi K. nebuvo turėjęs įgaliojimų tokioms deryboms vesti, tad, nežiūrint jų pasisekimo, vėliau turėjo dėl to aiškintis. Iki pat Baro konfederacijos galo, kuri pasibaigė pirmuoju Lietuvos-Lenkijos padalijimu, K. aktyviai joje dalyvavo. 1772–88 laikotarpyje K. žymesnio vaidmens nevaidino, kad ir užimdamas gana aukštas vietas (Vitebsko pilininkas, Livonijos vaivada, Nuolatinės tarybos patarėjas ir narys). K. asmuo vėl iškilo Ketverių metų seimo metu (1788–92), kuriame jis dalyvavo. Tačiau dabar jis buvo visiškai kitoks, negu Baro konfederacijos metu. Dabar jis pasidarė tikras Maskvos samdinys, savanoriu įstojęs į Maskvos kariuomenę ir kartu su ja kovojęs prieš lietuvius ir lenkus. Kartu su savo broliu buvo Lietuvos konfederacijos (1792) organizatorius, kurios tikslas buvo su Maskvos pagalba kovoti prieš Gegužės 3 d. konstituciją ir visas reformas, kurias buvo pravedęs Ketverių metų seimas. Galima sakyti iš Maskvos malonės jis gavo ir lauko, o vėliau (1793) ir didžiojo etmono pareigas. Be abejo, jo, jo brolio, vysk. Masalskio ir kt. pataikavimai Maskvai sukėlė prieš juos didelę neapykantą tų, kurie paskutiniu momentu dar bandė gelbėti Lietuvos-Lenkijos valstybę nuo pražūties. 1794 pavasarį kilus sukilimui Lietuvoje, K. buvo suimtas, ir Kriminalinio teismo pasmerktas pakarti. Bausmė įvykdyta Vilniaus turgavietėje 1794 IV 25.

Monografije historyczno - geograficzne nektórych rodzin polskich 1837; *W. Konopczyński,* Kofederacja Barska 2 tt.; *W. Smoleński,* Konfederacja targowicka; *Moscicki,* Dzieje porozbiorowe 1913.

V.Trp.

Kasándra (gr. Kassandra) gražiausioji mitologinio Trojos karaliaus Priamo ir

Ajaksas ir Kasandros išniekinimas

Hekubės duktė. Už meilės pažadą Apolonas buvo apdovanojęs ją pranašavimo dovana, bet pažado neišpildžius nubaudė tuo, kad jos pranašystėm niekas netikėjo. K. veltui skelbė Trają žūstant, kai parvyko Paris su Elena. Niekas nepaisė ir jos įspėjimo saugotis Trojos arklio. Trojai žlugus, K. tapo Agamemnono verge ir meiluže ir drauge su juo buvo Klitemnestros nužudyta. Pagal kitą sakmę, lokriečių Ajaksas atplėšęs ją nuo Atėnės aukuro ir išniekinęs. Ajakso piktadarybė vaizduojama mene, ypač vazose, jau nuo VI a. pr. Kr.

J. Davreux, La légende de la prophétesse Cassandre 1942.

A. Rkš.

Kasandras (gr. Kassandros, apie 335–297 pr. Kr.) diadochas, Antipatro vyresnysis sūnus, generolas, vaidinęs žymų vaidmenį kovose dėl Aleksandro D. palikimo. Nuo 317 iki mirties viešpatavo Makedonijoje, nuo 305 karaliaus titulu. Jo įkurtąjį miestą, šiuo metu vieną žymiausių Graikijoje, pavadino savo žmonos vardu Thessalonikė (dabartiniai Salonikai).

Kasatkin Innokentij (1864–1941) rusų meteorologas, mikrosinoptinių observacijų organizatorius, tyręs lietaus procesus.

Kasba (ar. ‚tvirtovė') daugelio Maroko sultonų tvirtovių pavadinimas, pvz. Feso, Marakešo ir kt.

Kasbegi žr. Kazbegi.

Kaschau žr. Košice.

Kaschnitz-Weinberg 1. Marie-Luise von (g. 1901) vokiečių rašytoja, (2) žmona. Poezijos, essays ir romanų autorė, viena žymesniųjų pokario vokiečių lyrikių. Išsp. Liebe beginnt (romanas) 1933, Elissa (romanas) 1936, Griechische Mythen (essays) 1936, Menschen und Dinge (essays) 1945,

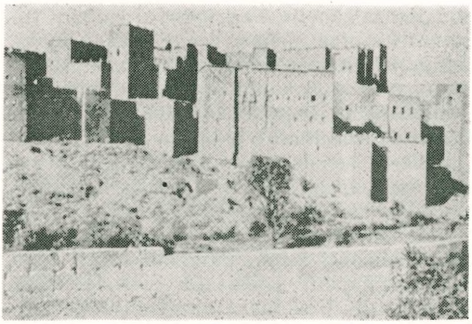

Kasba p. Maroke

Totentanz (vaidinimas) 1946, Gedichte 1947, Ewige Stadt 1952 ir kt.

2. Guido Freiherr von (g. 1890) vokiečių archeologas ir proistorikas. Nuo 1932 Karaliaučiaus univ. prof., nuo 1937 Marburgo ir nuo 1940 Frankfurto prie Maino univ. prof. Nuo 1952 Vokiečių archeologinio inst. dir. Romoje. Jo tyrinėjimų sritis — Vidužemio jūros kraštų proistorė ir archeologija. Išsp. Sculpture del Magazzino del Museo Vaticano 2 tomai 1936–37, Die mittelmeer. Grundlagen der antiken Kunst 1944, Vorgeschichte Italiens, Siziliens und Sardiniens (Otto, Handbuch der Archäologie 1949) ir kt.

Kaseliūnas Jonas (g. 1914 VI 16 Sėdūnų k., Radviliškio vls., Šiaulių aps.) fagotistas. 1939 baigė Kauno konservatorijos 3 kursus, grojo policijos orkestre. Tremtyje nuo 1945 grojo Vokietijos operų simfoniniuose orkestruose. 1948 emigravo į Braziliją, kur grojo Belo Horizonto radiofone ir simfoniniam orkestre, nuo 1952 ‚A Gazeta' radiofone, São Paulo. 1953 I suorganizavo Vytauto Didžiojo mokyklos patalpose (Vila Beloje) sekmadienines liet. muzikos popietes jaunimui. Bendradarbiauja Brazilijos liet. spaudoje.

Kaserolė (prc.) indas su dangteliu ir kotu arba dviejomis ąsomis, vartojamas virti ar šutinti.

Kasetė (prc. cassette ‚dėžutė') 1. plokščia sandari dėžutė, kurioje laikoma jautri šviesai foto plokštelė ar filmas prieš dedant į kamerą.

2. architektūrinė puošmena, sudaryta iš mažo įdubimo. Didelis skaičius k. puošia graikų ir romėnų šventovių salių lubų bei skliautų plokštumas. Pirmykštė antikinė k. forma buvo paprasto ketvirtainio, kuris gavosi iš lubose susikryžiuojančių sijų, vėliau atsirado daugiakampių ir apskritainių k., aprėmintų ir be rėmų, tuščių ir su ornamentais, reljefais ir tapiniais. Viduramžiais k. išnyko. Renesanse ir baroke k. vėl labai mėgtos. Aštuoniakampės k. su rozetėmis gausiai panaudojo L. Stuoka-Gucevičius Vilniaus katedros skliautuose.

Kas Girdėti? savaitinis visuomenės, politikos ir literatūros laikraštis, ėjęs Marijampolėje 1925 II 1 — VI. Redagavo ir leido J. Kedys.

Kasianas žr. Cassianus.

Kasidà (ar.) arabų poezijoje ilgas eilėraštis giriamo ar pamokomo pobūdžio; artimas odei. Rimuojamos dvi pirmosios eilutės, o toliau — eilutę peršokant.

Kasija (Cassia), ankštinių (Leguminosae) šeimos krūmai. K. aštrialapė (C. acutifolia) R. Afrikoje, Arabijoje, Indijoje veisiama kartu su k. siauralape (C. angustifolia). Abiejų lapai vartojami viduriams laisvinti (Folia Sennae). K. ilgavaisė (C. fistula) savaime auga P. Azijoje, išplitusi Afrikos pakraščiais, auginama Amerikoje. Vaisiai gardūs (vaistinėse fructus Cassiae fistulae), vad. švilpukai bei saldžiosios parušerijos.

Kasijaus kelias žr. Cassia Via.

Kasijus (lot. Cassius) romėnų plebėjų giminė, paskutiniais respublikos laikais paprastai turėjusi pravardę Longinus. Žymiausi atstovai:

1. L. C. Hemina vienas seniausių romėnų analistų. Plinijus ir Varonas naudojosi tiesiog jo veikalu.

2. L. C. Longinus Ravilla konsulas 127 pr. Kr., griežtas teisėjas. Iudex Cassianus posakis senovėje gavo griežto teisėjo reikšmę.

3. L. C. Longinus, konsulas 107 pr. Kr., helvetų nugalėtas ir nužudytas.

4. C. C. Longinus vienas svarbiausių Cezario žudikų (plg. Cassius).

5. C. C. Longinus žymus romėnų teisininkas, 30 po Kr. konsulas, 45–49 Sirijos vietininkas, vėliau Romoje apakęs. 65 Nerono ištremtas į Sardiniją už tai, kad buvo Cezario užmušėjo palikuonis. Parašė didelį veikalą Libri iuris civilis. Teišliko fragmentai.

6. C. Dio Cocceianus žr. Dio Casius. *A. Rkš.*

Kasikas upelis, Viešvilės vls., Pagėgių aps., Viešvilės (Nemuno) kair. intakas, 13,0 km ilgio.

Kãsikas, kacikas (isp.) 1. Vakarinės Indijos arba Amerikos vietinis indėnų genčių vadų ir vyresniųjų pavadinimas, duotas ispanų atradėjų; 2. Lotynų Amerikoje turtingas ir įtakingas žmogus.

Kasyklos vieta, kur iš žemės kasamos įvairios medžiagos: akmuo, graužas, mineralai, rūda, anglis ir pn. Kasyklų yra du pagrindiniai tipai: atviros ir požeminės.

Atviros k. yra matomos iš lauko; jos pigiausiai įrengiamos ir naudojamos, kai iškasamos medžiagos yra paviršiuje ar negiliai nuo žemės paviršiaus. Viršutinis žemės sluoksnis nukasamas ir pašalinamas. Paskui prasideda tikrasis k. darbas: kasimas, ardymas ar sprogdinimas, pakrovimas į pervežimo priemones ir išgabenimas iš k. Pagal iškasamų žemės turtų vertingumą atviros k. gali būti gilokos, net iki 90 m. Nukasamos žemės sluoksnis gali būti net iki 30 m, kai naudojamos šių laikų modernios kasimo mašinos. Laikoma ekonomiška 1 m anglių sluoksnį iškasti šiuo būdu iš 20 m gylio. Šios k. plečiamos ir gilinamos laiptais. Giliausioje vietoje — dugne įruošiamas transportas, vagonai, platformos ant bėgių, o moderniuose įrengimuose konvejeris — slenkąs diržas.

Požeminių k. įrengimai priklauso nuo vietovės ir žemės gelmių klodų. Jei kasamos medžiagos yra kalne, tai kasamas gulsčias, ar įstrižas tunelis. Jei žemės turtai gelmėse yra lygioje vietoje, tai kasamas šulinys iki reikiamo gylio, o prie jo

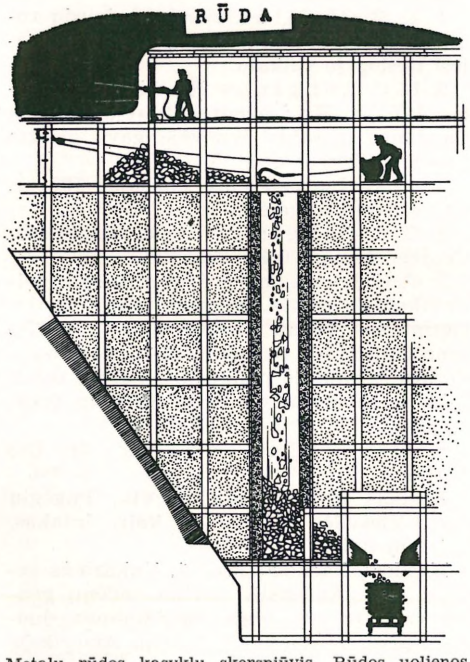

Metalų rūdos kasyklų skerspiūvis. Rūdos uolienos ardomos grąžtais ir nuleidžiamos žemyn į vogonėlius

jungiamas tunelis. Pagrindiniai šuliniai turi sustiprintas sienas, o tuneliai ir lubas, kad būtų užtikrintas saugumas nuo užgriuvimo ir uolų gabalų atplyšimų. Naudojamas medis, betonas ir plienas.

Kai susisiekimo ir transporto keliai įruošti ir žemės turtai pasiekti, k. erdvė plečiama ir prasideda tikrasis kasimas: uolos, rūdos ar mineralų ardymas, smulkinimas, pakrovimas į transporto priemones ir siuntimas į žemės paviršių. Pagal sąlygas naudojami įvairiausi metodai šiam darbui atlikti, siekiant ekonomijos ir darbo palengvinimo. Dažnai tai atliekama šiuo būdu: kasami šulinėliai virš tunelio, jų viršus platinamas, kad gautųsi lyg piltuvas. Aukščiau plečiama k. erdvė ir susmulkintos medžiagos tiesiog pilamos pro piltuvus į tunelyje įruoštas transporto priemones. Kasykla plečiama, skeliant palaipsniui sienas ar lubas. Jei darbai vyksta uolos viduje, lubų sustiprinimai dažniausiai nereikalingi. Kad kasykla neįgriūtų, paliekamos viduje kolonos bei pertvaros ir taip susidaro didelės požeminės patalpos ar labirintai. Jei sluoksnis labai gilus, tai k. įruošiamos kelių aukštų. Blogesniais atvejais k. lubos sustiprinamos medžio rąstais ar kitomis medžiagomis. K. medžiagos dažniausiai išjudinamos ir ardomos sprogdinimo būdu. Pirmiausiai gręžiama visa eilė skylių, o į jas kišamos sprogstamosios medžiagos. Vietoje sprogstamųjų medžiagų kai kuriose k. naudojami suspausto oro cilindrai, ir ardymas atliekamas oro spaudimu. Per keletą dešimtmečių k. darbai buvo nepaprastai ištobulinti. Seniau darbininkai išnešdavo iškastas medžiagas pintinėmis, pasilipdami kopėčiomis, vėliau buvo įruošti mechaniniai keltuvai, požeminiai geležinkeliai, o paskutiniais laikais konvejeriai, kurie išveža medžiagas didelėmis masėmis nenutrūkstama tekme. Darbams į pagalbą iš eilės atėjo garas, dizeliai ir pagaliau elektra. Daugiausia darbininkui jau telieka mašinų priežiūra ir jų valdymas. Technikos pažanga labai atpigino k. darbą ir iškasamas medžiagas, leido dešimtimis kartų padidinti našumą ir taip iškelti pramoninių kraštų gerovę.

Antžeminiuose k. pastatuose yra rūšiavimo, pradinio valymo ir pakrovimo įrengimai. Labai dažnai iškasamos medžiagos turi tik mažą ieškomos medžiagos procentą. Pvz. iškasama vario uola gali turėti tik apie 1½% vario. Darosi tikslinga čia pat vietoje tą uolą apdirbti ir siųsti toliau tik koncentruotą medžiagą į kitas įmones.

Taip prie k. kuriasi didžiulės įmonės, kur atsiranda darbo tūkstančiams darbininkų, ir kuriasi nauji miesteliai. Daugumoje šalių k. įrengimai, darbas ir jo saugumas reguliuojamas specialiais įstatymais. *K. Kns.*

Žemės turtų ieškojimas ir jų nuodugnus tyrinėjimas yra pritaikomosios geologijos šaka. Tam tikslui atliekami geologiniai tyrinėjimai ir sudaromi žemėlapiai. Iš surinktų duomenų nustatoma, ar tų žemės turtų eksploatacija ekonomiškai apsimoka, ir paskui vykdomas techninis kasimo darbas.

Žemės turtai ar šiaip naudingi iškasamieji dalykai jau priešistoriniais laikais atkreipė žmonių dėmesį. Naujajame akmens amžiuje jau buvo kasamas titnagas įvairiems įrankiams ir ginklams gaminti. Titnago k. liekanų primityviose duobėse ir net šachtose aptikta Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Anglijoje, Švedijoje ir kt. Žalvario amžiuje buvo išplitusios druskos k. (žr.), eksploatuotas varis, auksas, alavas. Apie 3000–2000 pr. Kr. Rytuose taip pat buvo žinomos metalų k.: auksas buvo kasamas Nubijos dykumoje, varis — Sinajaus pusiasalyje, Sirijoje ir kt. Sen. Graikijoje buvo kasamos sidabro, švino, cinko ir vario rūdos. Romos imperijos laikais k. buvo išplitusios Ispanijoje, Alpių kraštuose, pietvakarių Vokietijoje ir kt. Viduramžiais ir naujaisiais amžiais žemės turtų ieškojimas ir eksploatacija labai paplito ne tiktai Senajame, bet ir Naujajame pasaulyje. Išrasta techninių k. patobulinimų, kurie papigino ir žymiai palengvino darbą. Įsikūrė visa eilė kalnų mokyklų, akademijų. Ypačiai XIX a. atrasta naujų žemės turtų šaltinių: Kalifornijos ir Australijos auksas, 1855 Amerikos varis, 1859 Pensilvanijoje pirmieji naftos šaltiniai, 1861 kalis Vokietijoje, 1867 deimantai prie Kimberly, 1874 nikelis, 1888 auksas P. Afrikoje ir t.t. Paskutiniuoju metu urano ir kitų radioaktyvių mineralų ieškojimas ir eksploatavimas ryšium su atominės energijos panaudojimu pasidarė labai aktualus. *B. Sld.*

Kasikviare (Casiquiare) Venecuelos upė, Orinoko upės kair. šaka ir kartu Negro upės kair. aukštupys, 320 km ilgio; iš 800 m^3/sek. Orinoko debito paima apie 300 m^3/sek. į Amazonės baseiną. Klasiškas bifurkacijos (žr.) pavyzdys; tinka laivybai — natūralus vandens kelias iš vienos upės į kitą; pirmas jį ištyrė A. Humboldtas 1800.

Kasinėjimai žr. Archeologiniai kasinėjimai.

Kasininkas 1. asmuo, įgaliotas priimti ir išmokėti pinigus ir juos reprezentuojančius dokumentus, tvarkingai laikyti ir saugoti pinigus kasoje ir visus piniginius dokumentus. Jis yra atsakingas už tinkamą šių pareigų vykdymą. K. kartais vadinamas ir iždininku. K. turi kiekviena verslo įmonė, įstaiga bei organizacija, kuri daro pinigines operacijas. K. nebūtinai pats privalo atlikti kasos operacijas: jis gali tai daryti per jo žinioje esančius kitus kasininkus. Vyriausias valstybės iždo k. ir kasų viršininkas yra finansų ministras. Jis atsakingas už viešųjų pinigų priėmimą ir išmokėjimą, pinigų, notų ir monetų paleidimą į apyvartą, skolų ir palūkanų mokėjimą, valstybės iždo žinioje esančių vertybių saugojimą, *S. Stn.*

2. Sen. Lietuvoje ir Lenkijoje k. (lenk. skarbny) ypačiai XVI–XVIII a. buvo svarbus pareigūnas, buvęs krašto iždininko žinioje. XVII a. k., kaip krašto iždininko (finansų ministro) padėjėjas, prižiūrėdavo iždo archyvą, išduodavo asignacijas muitinėms ir mokesčių rinkėjams, pakvituodavo jiems už surinktas sumas, išduodavo asignacijas samdomajai kariuomenei apmokėti, vėliau dalyvaudavo iždo tribunole, kaip raštvedys vedė visą iždo raštinę, išduodavo ištraukas iš iždo aktų ir prireikus pavaduodavo patį iždininką. *K. Avž.*

Kasiodoras žr. Cassiodorus.

Kasiopėja (gr. Kassiopeia, lot. Cassiope) graikų mitologijoje etiopų karaliaus Kefėjo žmona, Andromedos (žr.) motina. K. buvusi paversta jos vardą gavusiu žvaigždynu.

Kasiopis (lot. cassiopeium) retųjų žemių cheminis elementas, ženklas Cp, eilės nr. 71, atominis svoris 174,99.

Kasitai (babiloniškai Kašu) nežinomos kilmės ir kalbos V. Persijos kalnų tautelė. XVIII a. pr. Kr. jie buvo nukariavę Babiloniją ir išlaikė 500 metų. XIV a. pr. Kr. kasitų valdovai palaikė draugiškus ryšius su Egipto faraonais. Asirijos Sargonas pašalino k. valdžią Babilonijoje ir trumpam laikui buvo pačius k. nukariavęs. Tapę nepriklausomi, k. ėmė duoklę iš Persijos valdovų. 324–323 pr. Kr. Aleksandras D. nukariavo k., bet greit jie vėl tapo laisvi. Ilgainiui k. pasisavino semitų kalbą ir I a. po Kr. dingo iš istorijos. Apie k. kultūrą maža težinoma, jų kalba pažįstama iš valdovų vardų ir iš keleto dantiraščių lentelių, kurių tekstai išversti į akadų (babiloniečių) kalbą. *P. Plk.*

Kasiteridai (lot. Cassiterides insulae) sen. salos, iš kurių fenikiečiai gabendavosi

alavą ir šviną. K. salos tapatinamos su salų grupę prie Bretanės pakraščio.

Kasiteritas (iš gr. kassiteros ‚alavas') svarbiausia alavo rūda (SnO_2), turinti 78,6% alavo. Jo kristalai įvairių spalvų; kietumas 6–7, specifinis svoris 7, blizgesys deimantinis. Randamas Europoje (Saksonijoje, Čekijoje, Portugalijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), JAV, Japonijoje ir kitur.

Kasiulis 1. Matas (1871 Grabaukos k., Krosnos vls., Marijampolės aps. — 1925) liaudies dailininkas. Dar jaunas būdamas yra padaręs keletą šventųjų statulų Krosnos bažnyčiai. Vėliau kiek mokėsi Varšuvos pritaikomosios dailės mokykloje. Grįžęs į Krosną, įsteigia savo dirbtuvėlę. Už platinimą draudžiamosios liet. literatūros dažnai suiminėjamas, kalinamas ir tremiamas. Vengdamas bausmės išvyksta į JAV, kur vertėsi foto darbais. Prieš I pas. karą grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Simne.

2. Vytautas (g. 1918 IV 23 Simne) tapytojas. Mokėsi Kauno meno mokykloje, baigė Taikomosios dailės institutą (dekoratyvinės tapybos skyrių) Kaune 1941. Tuoj buvo pakviestas mokytoju į tą patį institutą, kuriame dėstė iki 1944 vasaros; 1946–48 mokytojas svetimšaliams skirtoje ir V. K. Jonyno vadovaujamoje Ecole des Arts et Métiers Freiburge (Breisgau, Vokietijoje); nuo 1948 gyvena Paryžiuje. Čia pradžioje K. teko dirbti darbus nieko bendra neturinčius su daile, bet 1950 Hallmarko premijos konkurse jis išėjo į Paryžiaus meno gyvenimo viešumą, nes tarp didžiulio skaičiaus Paryžiaus tapytojų laimėjo 11-tą vietą už ‚Motinystės' paveikslą, kuris su kitais 49 konkursiniais paveikslais buvo nuvežtas į Naujorką parodai. Nuo tada K. suėjo į artimus santykius su privatinės meno galerijos savininku Stiebeliu, kuris pagal sutartį nupirkdavo visus K. paveikslus. Jų (daugiausia per Stiebelio galeriją) yra įsigiję įvairūs kolekcionieriai Prancūzijoje, Skandinavijoje ir JAV. 1954 K. sukūrė dalį dekoracijų (dailininko ateljė) prancūzų filmui ‚Le Double Destin' (Dvigubas likimas), 1956 su keturiais paveikslais dalyvavo Paryžiaus modernio meno muziejaus suruoštoje parodoje vardu ‚Menas Prancūzijoje ir pasaulyje'.

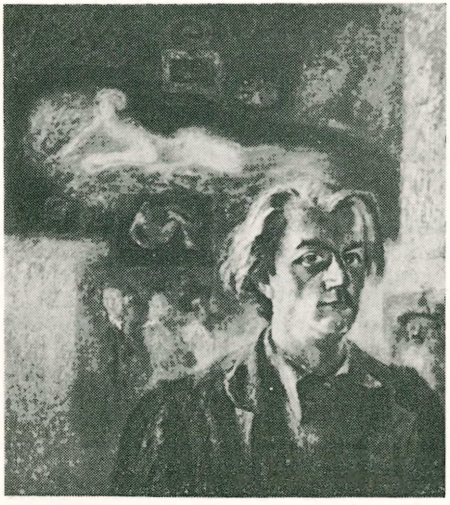

V. Kasiulis (Autoportretas)

V. Kasiulis V. Kasiulio šeima

Individualias savo kūrinių parodas K. ruošė Kaune (1943), Freiburge (Breisgau; 1947) ir Paryžiuje Stiebelio galerijoje kasmet (1950–55). Lig šiol K. kūryboj galima pastebėti tris periodus. Kaune jis pasirodė klasikinis realistas-psichologas, susidomėjęs žmogumi, neretai žvelgiąs į jį su humoru ir ironija, puikiai valdąs piešinį, bet sunkokai susidorojąs su paveikslo koloritu. Tai tamsusis K. periodas. Freiburge K. paletė šviesėja tur būt prancūzų modernių jų koloristų įtakoje, paveiksluose pradeda nykti perspektyva, plokštėti objektų kontūrai, atsiranda ornamentinių tendencijų ir drąsių spalvinių derinių. Kauniškį periodą dar primena tokie aliejiniai paveikslai, kaip Dailininko šeima,

Autoportretas, gen. R. Smittleino portretas, Portretistas ir pastelė Motina su kūdikiu. Naujas K. koloristines ir ornamentines tendencijas atskleidžia aliejiniai paveikslai: Lietuvaitė, Rankdarbiai, Modelis ir pastelės Skulptorius, Ateljė. Paryžiaus periode K. drąsiau ir savarankiškiau išvysto tai, kas nauja buvo Freiburge. Dabar piešinys galutinai užleidžia pirmenybę spalvinių problemų sprendimui, o klasikiškai realistinis žmogus — spalviniams schematiniams žmonių šešėliams. Ankstesnės humoristiškai ironinės tendencijos patenkinamos, vaizduojant žmones marionetinėmis lėlėmis; sušviesėjusi aliejinė tapyba skystėja ir kartais priartėja prie temperos, gausėja natiurmortai, atsiranda lyriški peizažai, kurių anksčiau K. vengė; išnykusios pastelės vietą pradeda užimti litografiniai piešiniai.

A. Rannit, V. K., Baden-Baden; (") Vytautas Kasiulis (Aidai 7, 1947, 316–318). *J. Gr.*

Kaskadà (pr. cascade) natūralus ar dirbtinis nedidelis vandens krioklys, krintąs žemyn pakopomis. Iš jų pažymėtini: Tivoli arti Romos, Iguazú P. Amerikoje.

Kaskadai (ag. Cascade Range) Š. Amerikos kalnai, Kordiljerų dalis; 900 km ilgio. Aukščiausios viršūnės yra užgesę, amžinu sniegu apkloti vulkanai: Mt. Rainier 4391 m, Mt. Shasta 4374 m. Veiklus vulkanas Lassen Peak 3182 m. Kalnuose daug ežerų ir krioklių. Jie tęsiasi iš Britų Kolumbijos per Vašingtoną, Oregoną ir Kaliforniją.

Kaskadinis srautinis, nuosekliai tekąs, pvz. 1. elektrotechnikoje k. įjungimas — nuoseklusis elektros grandinės sekcijų įjungimas, kai tik pradeda tekėti srovė pirmoje grandinės sekcijoje; 2. fizikoje kaskadinės liūtys — nuosekliai augąs elementarinių dalelių (didelės energijos elektronų, pozitronų, fotonų) susidarymas, einant pro medžiagą (pvz. švino sluoksnius) kosminių spindulių dalelytėms; 3. kaskadinė krosnis — liepsninė šachtinė krosnis gyvsidabrio rūdai išdegti; 4. k. aušintuvas — aparatas generatorinėms ir kitokioms dujoms aušinti betarpiškai susiliečiant dujoms su aušinančiu skysčiu (vandeniu).

Kaskara žr. Šaltekšnis.

Kaskara Sagrada (Cascara Sagrada) sausa žievė augalo Rhamnus Purshiana De Condolle (Rhamnaceae). Šis krūminis augalas auga Š. Kalifornijoje, Oregone, Vašingtone ir Britų Kolumbijoje. Žievė renkama pavasarį ir anksti vasarą. Ji džiovinama ir laikoma bent metus laiko enzimatinei veikliųjų medžiagų hidrolizei. Turi laisvų antrachinono darinių, kaip emodino, izo-emodino, aloe-emodino ir chrisofanolo, taip pat juos atitinkančių ramnozės ir gliukozės gliukozidų. K. S. yra vartojama terapijoje, kaip švelnus vidurius laisvinąs vaistas, ekstraktų pavidalo drauge su kitomis medžiagomis. *St. K.*

Kaskas Anna (Ona Katkauskaitė) (g. 1909 I 4 Bridgeporte, Conn.) operos solistė, lyrinis kontraltas. Kilusi iš lietuviškos šeimos. Mirus tėvui, motina su dviem dukterimis ir sūnumi persikėlė į Hartfordą, Conn. Čia K., belankydama pradžios ir vidurinę mlą, pradėjo giedoti lietuviškos Šv. Trejybės parapijos chore. Vargonininko P. Kamantausko paraginta, K. ėmė mokytis dainavimo ir fortepijono Hartfordo konservatorijoje, kurią baigusi 1926 rudenį išvyko į Kauną. Čia priimta į Valstybės teatro operą ir 1927 V 4 debiutavo Kaukių Baliuje, Ulrikos vaidmenyje. Vėliau ji dar dainavo Fauste (Zibelis) ir Trubadūre (Azucena). Netrukus K. gavo Lietuvos valdžios stipendiją ir išvyko dvejiems metams į Milaną, kur tobulino balsą pas prof. Ferdinandą Ferrare. Italijoje, Pavijos mst., debiutavo Zandonai operoje Francesca da Rimini. Vėliau dainavo Milane ir kt. 1929 grįžo į JAV. Hartforde giedojo 4 metus kaip apmokama solistė Šv. Juozapo katedroje, be to, turėjo savo muz. studiją. Tuo pačiu metu važinėjo į Naujorką balso tobulinti pas prof. Enrico Rosati (solistų Gigli, Lauri-Volpi mokytojas). Pasitobulinusi dainavimo srityje, 1936 III 18 laimėjo Metropolitano operos solistų varžybas, priimta į operą ir 1936 V 13 turėjo pirmą pasirodymą Rigoletto operoj (Maddalena). Vėliau dainavo Cavalleria Rusticana (Lola), Orfėjas ir Euridikė (Orfėjas) ir kt. Orfėjo vaidmenyje K. pasiekė aukščiausio meninio lygio. Būdama Metropolitano operoje (iki 1946), K. koncertavo įvairiose JAV ir Kanados vietose atskirai, kartu su opera, solistų grupėmis ir simfoniniais orkestrais (Bostono, Naujorko, Clevelando ir kt.). 1936 Hartforde įvykusioje chrizantemų ir daržininkystės parodoje viena nauja chrizantemų rūšis pavadinta jos

A. Kaskas

garbei Anna Kaskas vardu. Ir Clevelando lietuviai, pagerbdami savo tautietę, 1939 IV 21 Dvidešimt keturių tautų parke pasodintą liepą taip pat pavadino jos vardu. K. daug prisidėjo garsindama Lietuvos vardą ne tik pabrėždama savo lietuvišką kilmę, bet ir įtraukdama į koncertų repertuarą liet. liaudies dainų. Ji yra įdainavusi eilę plokštelių su Bostono filharmonijos orkestru ir choru, diriguojant Kuzevickiui, pvz. Beethoveno Missa Solemnis, angliškų giesmių bei dainų ir liet. dainų. 1942 II 14 Naujorke susituokė su austrų kilmės adv. Lokotu. Dabar yra dainavimo prof. Indianos univ. Bloomingtone, Ind. *J. Ž.*

Kaskė (prc. casque iš isp. casco ‚kaukolė, šalmas') karių, ugniagesių ir kt. nustatyto tipo metalinis galvos apdangalas, šalmas (žr.).

Kaskel Walter (1882–1928) vokiečių teisininkas, nuo 1920 Berlyno univ. prof., vienas iš moderniosios darbo ir socialinės teisės kūrėjų. Išsp. Grundriss des sozialen Rechts 1912, Das neue Arbeitsrecht 1920, Die neue Arbeitsgerichtbarkeit 1927, Lehrbuch des Arbeitsrechts 41932 ir kt.

Kasketė (prc. casquette) prancūzų karių šalmo pavidalo galvos apdangalas.

Kaski Heino (g. 1885) suomių kompozitorius. Mokėsi Suomijoje, Vokietijoje (1911–14) ir Prancūzijoje bei Italijoje (1919–24). Rašė muziką vaidinimams. Sukūrė simfoniją b-moll (1919), keturias orkestrines siuitas, įvairių instrumentų sonatas, per 100 kūrinių fortepijonui, apie tiek pat dainų ir kt. Jo smulkūs kūriniai ir dainos Suomijoje labai populiarūs.

Kaslas (anksčiau Kazlauskas) Bronis J. (g. 1910 III 27 Rudaminoje) teisininkas. Baigęs Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje, 1930–35 studijavo teisę VDU, kur gavo dipl. teisininko vardą. Paskui tarptautinę teisę ir politinius mokslus ėjo Štrasburgo univ., kur 1939 gavo dr. laipsnį. 1939–40 Eltos redaktorius, 1941–43 VDU asistentas, 1945–46 Štrasburgo univ. lektorius, 1947–49 Detroito univ. (Grosse Pointe, Mich.) mokytojas, 1949–55 Wilkes kolegijos (Wilkes-Barre, Pa.) instruktorius, nuo 1955 — prof. asist. Lietuvoje reiškėsi organizaciniame gyvenime: 1930–33 Pavasario s-gos centro valdybos narys, 1932–33 korp. Iustitia pirmininkas. Tarptautinės teisės ir R. Europos klausimais rašė Židinyje, N. Romuvoje, Teisėje, Ryte, XX Amžiuje, Rhin–Danube–Baltique, Respublica, Baltic Review, Revue Generale Belge, Wilkes-Barre Record, Times Leader ir kt. Išsp. L'Entante Baltique 1939.

Kasmauskas Jonas L. (g. 1883 V 15 Beržėnų dv., Šaukėnų vls., Šiaulių aps.) visuomenės veikėjas. Į JAV atvyko 1901, lankė vakarinę mokyklą. 1920 įsteigė medicinos įrankių dirbtuvę Boston Instrument, kur gaminami švirkštai. Yra patobulinęs švirkštus ir užregistravęs 8 patentus. Aktyviai reiškėsi Bostono liet. gyvenime: 1916 vienas iš kūrėjų Ateities laikraščio, Liet. piliečių klubo steigėjas, Lietuvai vaduoti s-gos skyr. pirm., nuo 1949 Amerikos liet. tautinės s-gos pirmininkas (nuo 1956 Bostono skyr. garbės pirm.), Amerikos liet. tautinės s-gos namų įkūrėjas ir fundatorius Bostone, Alto Bostono skyr. pirm., vicepirm. ir kasininkas, Balfo rėmėjas ir ilgametis tarybos narys.

J. Kasmauskas

Kasniūnas (anksčiau Kasnickevičius), Vytautas (g. 1915 IV 20) žurnalistas. Liet. kalbą ir literatūrą studijavo VDU ir Vilniaus univ. Iš Lietuvos pasitraukė 1944. Atvykęs į JAV studijavo Čikagos univ. industrinę metodiką. 1950–52 Margučio radijo bendradarbis, nuo 1952 Sofijos Barcus kasdieninėje radijo programoje veda Tėviškės vaizdų skyrių. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1932. Rašė Lietuvos Aide, Mūsų Vilniuje, Trimite, Karyje, Jaunojoje Lietuvoje, Versle, Vakaruose, Jaunojoje Kartoje, Ūkin. Patarėjuje, Tautos Mokykloje ir kt. 1941 redagavo savaitraštį Panevėžio Apygardos Balsas. Be to, spausdino eilėraščių ir novelių.

Kasos įvairiai supinti plaukai. Kai kuriose tautose kasomis pinami ne tik moterų, bet ir vyrų (pvz. kinų) plaukai. Lietuvoje ilgi moterų plaukai buvo laikomi grožio ir garbės žyme. K. pindavo ir nešiodavo gana įvairiai. Jaunos mergaitės ir merginos XIX a. ir dabar, dažniausiai pina plaukus į dvi vienodas, trijų sluoksnų, k. Kasdienai į jas įpindavo paprastus, o šventėmis — šilkinius kaspinus. Darbo dienomis merginos k. nešiojo sudėtas ant viršugalvio vainikėliu arba sujungdamos jų galus, kad nekliudytų dirbant. Šventėmis ir išeigos metu merginos laiko k. visai laisvas, nukarusias per nugarą arba atmestas ant krūtinės (dažniausiai Aukštaičiuose),

sujungtas galais (paprastai Užnemunėj) ir sudėtas ant kaktos ‚vainikėliu' tiek Užnemunėje, tiek Žemaičiuose. Tačiau visi šie pagrindiniai k. nešiosenos būdai sutinkami ir visame krašte. Suaugusios ir ištekėjusios moterys dažniau pynė vieną trisluoksnę k., kurią paprastai susukdavo užpakalyje apsukui, padarydamos kuodą, kuris buvo patogu pridengti kepuraite arba gobtuvu. XIX a. dar būdavo pinamos k. ir iš kelių plonų kaselių (Kamajai). Po I pas. karo Lietuvos miestuose pradėta kirpti k. Tas paprotys apie 1930 persimetė ir į kaimą, sukeldamas pasipriešinimo tėvų ir vyresniosios kartos tarpe.

Jau nuo 1563 turime žinių, kad vestuvėse nuotakų k. būdavo nukerpamos, o vėliau tik išpinamos. Tas paprotys žinomas ir XIX a. Pampėnų, Biržų ir Kamajų apylinkėse.

J. Balys, Litauische Hochzeitbräuche 1946.

A. Mž.

Kasparaitis 1. M a r t y n a s (g. 1891 VII 13 Meldinių k., Rozalimo vls., Panevėžio aps.) visuomenės veikėjas, Prano Kasperavičiaus (žr.) brolis. Į JAV atvyko 1911 ir apsigyvenęs Racine, Wis., įsijungė į lietuvių visuomeninį veikimą. 1920–21 organizavo Lietuvos Laisvės Paskolos lakštų platinimą (parduota už 20.000 dol.), aktyviai dalyvavo organizacijose: nuo 1914 SLA (raštininkas, pirmininkas, organizatorius, iždininkas), nuo 1914 Tėvynės mylėtojų d-joje (nuo 1935 centro valdybos sekretorius ir knygininkas), nuo 1916 Sandaros narys, sekretorius, vicepirmininkas, 1924–26 suorganizavo Sandaros klubą jaunimui, kurį mokė lietuvių kalbos. Be to, dirba Alto ir Balfo organizacijose. Nuo 1914 bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, vėliau Vienybėje, Sandaroje, Tėvynėje ir kt. 1930 lankėsi Lietuvoje ir savo įspūdžius aprašė Sandaroje.

2. P r a n a s, žr. Kasperavičius, Pranas.

Kasparas pagal legendą jauniausias iš trijų karalių (žr.), nuo XIV a. vaizduojamas kaip juodaodis, arba murinas. Vardas legendoje atsiranda apie VI a. ir paprastai kildinamas iš prs. K a n s b a r ‚iždininkas'. Tariamuosius trijų karalių palaikus iš Rytų pargabenus Milanan, o iš ten 1164 į Koelną ir per nesusipratimą ėmus juos garbinti kaip šventuosius, K. tampa dažnu krikštavardžiu, ypačiai Vokietijoje. Vardo pradžios priebalsis įvairuoja: vid. amžių lot. Caspar ir Gaspar, it. Gaspare (Gasparo), prc. Gaspard, vok. Kaspar ir (anksčiau) Gaspar, lenk. Kasper, trm. Kacper, Kaspar, Gasper, č. Kašpar, kroatų Gašpar. Į Lietuvą K. pateko per Lenkiją ir, atrodo, netrukus po krikšto. Lietuvos Metrikoje jau 1511 minimas Ašmenos bajoras Kaspar But'kovič, o 1514 ir tėvavardis Kasporovič. Keliolika kartų K. vardas (rašo: Kaspar, rečiau Kaspor ir Kasper) pasitaiko 1528 kariuomenės sąrašuose, o 1567 sąrašuose jo dar daugiau ir dažniau rašoma Kaspor. Tais metais Giedraičių (žr.) tarpe randame net tris K. Į XVI a. galą, kaip rodo dvarų inventoriai ir teismų aktai, K. žymiai padažnėja. Skaičiumi maždaug susilygina su Adomu, Laurynu, Luku, Steponu, Tomu. Bet vėliau krikštavardžiu jis visai nustota vartoti. Čia bus atsiliepęs griežtesnis Bažnyčios nusistatymas nešventųjų vardų atžvilgiu. Bet M. Lietuvoje, dėl vokiečių įtakos, K. išliko vardu ligi pat naujųjų laikų. Minimas jis ir evangelikų kalendoriuje (I 8).

Liet. K ā s p a r a s pagarsiui atliepia gudiškosios raštinės lytims K a s p o r ir K a s p a r. Bet, matyti, seniau sakyta ir *K ā s p e r a s. Tai rodo ne tik XVI a. šaltinių rašyba K a s p e r, bet ir M. Lietuvos pavardė K ā s p e r a i t i s, pasitaikanti taip pat ir D. Lietuvos XVI a. šaltiniuose (Kartena, Kurtuvėnai, Tendžiogala). Lyčių su pradiniu g šaltiniuose reta. Kartenos dv. 1599 inventoriuje minimas Gasper Liedaugis (=Ledaugis), o kitų dviejų Sėlenių k. gyventojų vardas ir pavardė rašoma dvejopai: Gasper ir Kasper (Andriuškaitis), Gasperaitis ir Kasperaitis (Povilas). Kad tikrai būta lyties *G a s p e r a s patvirtina Molėtų vls. k. vardas Gasperėnai (iš tėvavardinės pavardės G a s p e r ė n a s). Yra taip pat Gasperiškių vsd. (Utenos ir Vyžuonų vls.). Dabar gyvojoje kalboje veik plačiau sakoma G ā s p a r a s nei K. Tai rodo gyvenamųjų vietų vardai: Gasparaĩ ir Gasparėliai (Piniavos vls. k.), Gāspariškis (Antalieptės vls. k. ir Leliūnų vls. vsd.), Gāspariškiai (Taujėnų vls. k.), Gāspariškė, Gaspariškės, Gāspariškės (Pabradės, Paberžės ir Riešės vls. k.). Pagaliau pajūrio žemaičių lytis K ā s b a r a s (salantiškiuose yra ir pavardė Kāsbaras, arba Kāsbaraitis) perdirbta iš K. pagal senuosius dvikamienius asmenvardžius Vìsbaras, Daũbaras ir *Kāstautas. Raseinių vls. dar yra kaimas Kasbaráičiai, o Batakių vls. — Kasbarýnai. Ir šis perdirbinys senas, siekia XVI a. Gintališkės dv. 1597 inventoriuje jis eina vardu (originale: Kasbar Šukaitis, Kasbarus Jankaitis, Taučys). Iš K. per pereiginę lytį *K ā s p a s yra kilusi ir mažybinė pavardė Kaspùtis, paliudyta jau XVI a. (Kur-

tuvėnai). Šiap dabar D. Lietuvoje plačiau pažįstamos pavardės Kasparãvičius, Kasperãvičius ir Gasparãvičius. Žinoma, ir iš K., kuris M. Lietuvoje ėjo ir pavarde (Kalvaitis), taip pat yra atsiradę vietovardžių: Kasparaĩ (Žaslių vls. vsd.) ir kelios Kaspariškės (Kelmės, Plungės, Baisogalos vls.) bei Kasparišk̃iai (Žaslių, Butrimonių vls.). Pastarųjų jau būta ir XVI a. (Kasperiški — Beržėnų aps., Kasporiški — Karšuvos aps.).

Šio viduramžinio krikštavardžio populiarumas ir kitose kalbose atsiliepia pavardėmis. Pirmoji vieta, dėl aukščiau nurodytos priežasties, tenka vokiečiams: Kaspar, Caspar, Caspary (ir žydų pavardė), Casper(s), Kesper(s) ir Gas(t)par, Gasper(s), Gaspary bei Jasper(s), Jesper, Jaspersen, Jespersen (ir danų), taip pat trumpinės Kapper, Kaps, Kapp. Iš vokiečių K. vardas paplito Lenkijoje. Todėl ir lenkų neatsiliekama pavardėmis: Kasp(e)rowicz, Kasparkiewicz, Kasperski, Kasperek, Kasparek, Kasperczyk, Kasprowiak, Kasprzyk, Kasprzycki, Kasprzykiewicz, Kasprzykowski, net Przykowicz, Sperski. Iš kitų slavų kasparinių pavardžių apsčiai dar turi apvokiętėję sorbai (vendai), vieną kitą čekai ir kroatai. Visai svetimas K. stačiatikiams slavams, nes rytų Bažnyčia nepažįsta nė trijų karalių kulto. Iš romanų plg. pavardes it. Gaspare, Gasparri, Gaspar(r)ini Gasparino, Gasparinetti, prc. Gasparin.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas I 1934; *Heintze-Cascorbi,* Die deutschen Familiennamen 1933; *J. S. Bystroń,* Nazwiska polskie 1936; *K. Meisen,* Die Heiligen Drei Könige 1949. *A. S.*

1. K a s p a r a s žr. Trys karaliai.

2. K. D e l B u f a l o (1786–1837) italų kunigas, šventasis (šventė XII 28). Baigęs Gregorianumo univ. Romoje, 1807 įšv. kunigu ir paskirtas vienos Romos bžn. kanauninku. Napoleonui užėmus Romą, K. atsisakė duoti ištikimybės priesaiką prancūzų valdžiai, todėl buvo suimtas, ištremtas ir kalinamas Piacenzos, Bolonijos ir kt. kalėjimuose. 1814 grįžęs iš tremties, 1815 įsteigė Brangiausiojo Kraujo kun. misionierių vienuoliją. Kanonizuotas 1954.

Kasparavičius (rašėsi Kasprowicz, Kasprowic, Casprowic), Jonas (1573 Vilniuje — 1656 Varšuvoje) jėzuitas. 1590 VIII 23 įstojo į jėzuitus. 1599 dirbo Kališo kolegijoje, 1622–23 Kražių kolegijos rektorius, 1633 buvo Vilniaus profesų namuose prie šv. Kazimiero bžn., 1645 Kauno rezidencijos virš., 1649 Polocko kolegijoje. 10 metų buvo misininku ir pamokslininku Aleksandro Liudviko Radvilos dvare.

Kaspelagės kalnas Užmario kopa tarp Nidos ir Pilkupos, 54,3 m aukščio.

Kasperavičius 1. J u l i j o n a s I p o l i t a s (1865 — 1933 X 18 Kretingoje) kunigas, knygnešys. Mokėsi Kretingoje, Mintaujoje ir Varniuose. 1892 baigė Saratovo kun. seminariją ir įšv. kunigu. Kurį laiką vikaravo Saratove. Jis buvo artimas vysk. Szembeko draugas, todėl norėta padaryti K. pavyskupiu, bet Szembekui mirus, niekas nebepalaikė jo kandidatūros. 1897 grįžo į Lietuvą ir paskirtas Kupiškio vikaru. 1898 jis suruošė Pyragių k. lietuvišką vakarą, kur buvo vaidinta ‚Nepadėjus nėr ko rasti' ir ‚Amerika pirtyje'. Vėliau kunigavo Kelmėje, Upytėje, buvo Kauno šv. Kryžiaus bžn. klebonas ir kt. Spaudos draudimo metu platino knygas, pats išvertė A. Muzzarellio ‚Naująjį mojinį vainykėlį', kurį 1902 atspausdino savo lėšomis Tilžėje ir veltui išplatino Lietuvoj (15.000 egz.). Atgavus spaudą bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Nedėldienio Skaityme, Šaltinyje, Viltyje, Draugijoje ir kt., dažniausia pasirašydamas slapyvardžiu Gringmutas, K. K., M. K. ir X. Bekunigaudamas Palangoje daug prisidėjo prie jos prijungimo Lietuvai. Pabuvęs karo kapelionu, 1926 įstojo į pranciškonų ordiną ir kurį laiką buvo Žaliakalnio vienuolyno Kaune viršininku.

V. Gdž.

2. J u o z a s (1860 III 12 Pakorbūdžių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1939 I 4 Keturnaujienoje, netoli Kudirkos Naumiesčio) mokytojas, visuomenės veikėjas. Pradžios mokslą įsigijo savo tėvo Jokūbo slaptoje mokykloje. 1880 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Dėl lietuviško veikimo rusų valdžios buvo kilnojamas iš vienos mokyklos į kitą. Mokytojavo Igliaukoj (Marijampolės aps.), Bardauskuose (Vilkaviškio aps.), Verciokuose (Suvalkų aps.), Kybeikių ev. liuteronų mokykloje, Gelgaudiškyje ir Kudirkos Naumiestyje.

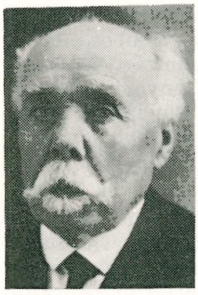

J. Kasperavičius

Už 1905 Vilniaus seimo nutarimų platinimą ir revoliucinę veiklą iš mokyklos atleistas ir tik 1907 paskirtas Kolukų (Lomžos gub.) pradžios mokyklos mokytoju. 1908 perkeltas į Kauno mokslo apygardą ir dirbo Pagirių ir Švėkšnos dviklasinėse mokyklose. 1913 persikėlė į Suvalkų moks-

lo apygardą, paskirtas į Briedžius (Šakių aps.), 1914 išsikėlė į Vilnių, 1915 dirbo Kozlove (Tombovo gub.). Ten vedė įvairius liet. tremtinių kursus ir buvo Lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti įgaliotiniu. 1916 persikėlė į Ufą, kur taip pat buvo liet. komiteto įgaliotiniu, bet atėjusi Kolčako valdžia K. ištrėmė Irkutskan (Sibire). 1921 sugrįžo į Lietuvą ir paskirtas Keturnaujienų pradžios mokyklos vedėju. Čia dirbo iki 1931. K. buvo Liet. mokytojų s-gos Šakių skyriaus steigėjas ir visos eilės liet. organizacijų veikėjas. Už lietuviškąją veiklą apdovanotas Gedimino ordino IV laipsniu. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke ir kt. Pasirašinėdavo Barzduku, Kuinabaliečiu ir kt.

J. Kudirka, A. a. mokytojas J. K. (Tautos Mokykla 4, 1939, 87–88).

3. Kęstutis žr. Kasponis.

4. Pranas (1912 III 8 Meldinių k., Rozalimo vls., Panevėžio aps. — 1938 VII 12) Martyno Kasparaičio (žr.) brolis. 1929 baigė Panevėžio gimnaziją. 1929–30 studijavo LU ir VDU humanitarinių mokslų fakultete lituanistiką, 1930 įstojo į Žemės ūkio akademiją Dotnuvoje. Čia pasimokęs ir gavęs stipendiją, studijavo veterinariją Rygoje ir Vienoje. Studijas nutraukė dėl psichinės ligos. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose, Kultūroje, Socialdemokrate, Jaunime, Lietuvos Studente ir JAV laikraščiuose. Rašė eilėraščius, apysakas ir straipsnius, pasirašinėdamas Pranu Kasperaičiu ir slapyvardžiais. Išsp. eilėraščių rinkinį Žvilgiai nuo kalno 1930.

Bibliografijos Žinios 4. 1938, 160.

Kaspijos jūra didžiausias ežeras pasaulyje tarp Europos ir Azijos. Dėl savo dydžio vadinamas jūra.

K. j. vandens balansas. Vandens tūris K. jūroje yra 77.000km³, vid. gylis 195 m, giliausia vieta pietinėje dalyje 980 m, šiaurinėje 790 m. Vid. vandens druskingumas 1,3%, šiaurėje tik 0,03%, o Kará-Bogáz-Gol įlankoje per 30%. Potvyniai bei atoslūgiai nežymūs, tesiekia 3 cm, trumpi svyravimai dėl oro slėgimo ryškesni, ligi 40 cm, vėjo antpūčiai siekia 120 cm, sezoniniai svyravimai dėl upių nuotakio sudaro 36 cm. K.j. daugiausia maitina Volga, Uralas, Kura, Sulakas, Terekas, Kuma ir kt. mažesnės upės. Rusų hidrologas B. D. Zaikovas išskaičiavo vid. 67 metų (1878–1945) vandens apyvartą. Iš sausumų 3.092.950 km² ploto įteka vid. 10.280 m³/sek. arba 324,2 km³ per metus (Volga duoda 7990 m³/sek.) arba 251,9 km³; be to, iš požemio vandenų K.j. gauna 5,5 km³ per metus. Į jūros paviršių iškrinta lietaus 177 mm arba 71,1 km³ per metus. Bendras prieauglis sudaro 400,8 km³ per metus. Iš jūros paviršiaus išgaruoja 998 mm arba 400,2 km³, be to, nuteka į Kará-Bogáz-Gol įlanką ir ten per metus išgaruoja 22,2 km³. Tuo būdu kasmet netenka 21,8 km³ vandens ir dėl to senka vid. 54 mm per metus. Jo altitudė dabar yra 27,6 m žemiau vandenyno lygmens. Paviršiaus plotas nuo 436.450 km² 1874 sumažėjo ligi 394.300 km² 1952. Krantų perimetras nuo 7578 km sutrumpėjo ligi 7000 km. Dėl paviršiaus smukimo žymiai pasikeitė seklesnis rytinis krantas: išnyko Mertvyj Kultuk įlanka, atsirado naujų salų, priaugo sūrių ir klampių dykumų, vad. ‚solončakų'. Sekli jūra buvo labai svarbi žuvų augimui, dabar sumažėjo žvejyba. K.j. užšąla kasmet tik šiaurėje.

B. D. Zaikov, Vodnyj balans Kaspijskogo moria 1939, 1946. *S. K.*

Kaspinas juostinis austinis raištis, naudojamas kam nors surišti, papuošti ir kitiems reikalams. Lietuvoje k. labai plačiai naudoti mergaičių galvos papuošalams. Iš ilgų k. rangomi žemaitiški rangai, kurių galai kabodavo ant nugaros. Ypačiai puošnūs k. būdavo išrenkami-iškaišomi kalpokams (žr.) papuošti. Taip pat k. būdavo prisegami prie įvairių mergaičių galvos papuošalų: karūnėlių, galionų ir kt. Pagaliau k. pinami į kasas. K. plotis svyruoja nuo 3 iki 17 cm. Jie įvairiai prisegami: siaurieji visu platumu, platesni ir platūs suraukiami, suklostomi, ilgieji užlenkiami, surišami kilputėmis ir t.t. K. audžiami juostiniu būdu, be jokių įrankių ir staklėse, dvinytiškai, atlasiškai ir kt. Jų raštai būna pluoštiniai, rinktiniai, kilnotiniai ir kaišytiniai. *An. Tm.*

Kaspinuočiai juostakirmiai, žarnų parazitinės kirmėlės, apimančios visą grupę (Cestoda) gyvulių, paukščių ir žmogaus parazitų. Šios grupės kirmėlės sudarytos iš atskirų narelių-proglotidų. Kiekvienas narelis turi lyties organus. Nareliuose įvyksta apsivaisinimas ir kiaušinėlių susidarymas. K. galva turi tam tikrus čiulptukus su mažais kableliais, kuriais jis prisikabina prie žarnų sienelės ir laikosi. Vieni jų labai ilgi, kaip Diphyllobothrium latum, daugiausia žmonių žarnų parazitas. Jo ilgis siekia ligi 9 metrų. Šios grupės parazitai turi tarpinius šeimininkus, minėtojo yra žuvys. Kitas k., kiaulinis kaspinuotis (Taenia solium), 2-3 m ilgio, ran-

damas taip pat žmonių žarnose, kartais soliteriu vadinamas. Šis parazitas užsikrečiamas valgant viriuotą, užkrėstą šio parazito pradmenimis, kiaulės mėsą. Jautinis kaspinuotis (Taenia saginata) 4–10 m ilgio randamas irgi žmonių žarnose, užsikrečiamas valgant viriuotą galvijų mėsą. Be minėtųjų k. dar yra daug kitų, mažų ir didelių. K. auga nuo galvos, juo toliau nuo kaklo, juo didesni nareliai. K. neturi virškinamojo trakto, minta paimdamas maistą iš aplinkumos, osmozės būdu. Užpakaliniai nareliai atitrūksta ir su ekskrementais pasišalina į aplinkumą, kartu su jais ir kiaušinėliai. Kiaušinėliams patekus į tarpinį šeimininką, iš jų susidaro k. pradinės pūslelės, dažnai v i r i a i s vadinamos. Viriai, patekę į vyriausį šeimininką, virsta jo žarnose k. *A. Mlk.*

Kasplia upė Gudijoje, Dauguvos kair. intakas, 139 km ilgio; įteka ties Suražium; baseino plotas 5410 km², vid. debitas 42 m³/sek.

Kasponis Kęstutis (1921 Orenburge, Rusijoje — 1956 III 6 Green Bay, Wisc.,) veterinarijos gydytojas, Juozo Kasperavičiaus (žr.) sūnus). Baigęs Šakių gimn., 1938-43 studijavo Kauno veterinarijos akademijoje. 1943–44 Kazlų Rūdos rajono vet. gyd. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV, kur nuo 1952 buvo Čikagos mst. vet. inspektorius, nuo 1954 Green Bay, Wis. federalinis vet. inspektorius. Aktyviai veikė skautuose ir Liet. tremtinių vet. gyd. d-joje.

Kasprowicz Jan (1860–1926) lenkų poetas, lyrikas, simbolistas. Kilęs iš ūkininkų šeimos, jaunystėje pažinęs daug vargo ir skurdo. 1887 baigęs Poznanės gimn., literatūrą studijavo Breslave ir Leipcige. Lvove red. Kurjer Lwowski literatūrinį priedą, paskui dirbo ‚Słowo Polskie'. Nuo 1909 Lvovo univ. literatūros katedros vedėjas. Vienas iš iškiliausių ‚Jaunosios Lenkijos' literatūrinės srovės atstovų. K. poezija buvo ryškus protestas prieš pozityvizmą ir utilitarizmą. K. kūryboje pastebimos kelios fazės. Pradžioje jo poezija buvo daugiau išorinė visuomeninė-religinė (Z chłopskiego zagonu 1891, Chrystus 1891), vėliau pasuko į vidinį žmogaus pasaulį, rūpindamasis medžiagos ir dvasios santykių problemomis, degė tikėjimo troškimu su lygiagrečiai jį lydinčiu skepticizmu ir visa naikinančia bet drauge ir išganymą nešančia meile (Anima lachrimans 1894, Miłość 1895). Būties skausmas, kančia ir metafizinis ilgesys aukščiausios įtampos pasiekė rinkiniuose Krzak dzikiej róży (1898), Ginącemu światu (1901), ypač gi religiniuose himnuose, su konradiškomis nuotaikomis. Po rinkinių Ballada o słoneczniku (1908) ir Chwile (1911) pasirodė Księga ubogich (1916), kuris žymi naują etapą K. kūryboj. Po prometėjiško blaškymosi ir aistringo tiesos ieškojimo K. randa ramybę, tylą, gieda harmoniją tarp dangaus, žmogaus ir žemės, Gėrį, Meilę ir Skaistumą. Panašias problemas sprendė K. ir proza rašytuose dalykuose: O bohaterskim koniu i walącym się domu (1906), ir dramose: Świat się kończy (1891), Bunt Napierskiego (1899), Baśń nocy świętojańskiej (1900), Uczta Herodyady (1905), Sita (1917). Iš savųjų autorių poetą stipriai įtakojo Mickevičius, Slovackis ir Norwidas, o iš svetimųjų autorių didelės įtakos K. kūrybai darė Maeterlinckas ir jaunasis Ibsenas. K. pasižymėjęs ir kaip daugelio literatūros klasikų vertėjas. *J. K.*

J. Kasprowicz

Kasputis Kazys (1880 Š. Lietuvoje — 1934 Čikagoje, JAV) dantų gydytojas. Baigęs Aleksandro gimn. Rygoje, išvyko į JAV, kur išėjo dantų gydytojo mokslus. Besimokydamas Rygoje priklausė liet. mokinių kuopelei. Reiškėsi JAV liet. visuomeninėje veikloje. 1932 lankėsi Lietuvoje ir savo įspūdžius aprašė JAV liet. spaudoje. 1914 VI 27 išrinktas Vilniaus Lietuvių mokslo d-jos nariu labdariu.

Kasselis (vok. Kassel) vidurio Vokietijos mst. š. Hesijoje (Hessen), prie Fuldos upės; 178.906 gyv. (1953). Valstybinė paveikslų galerija, konservatorija, socialinės pedago-

Kasselio pilis

Kasselio-Mattenbergo liet. stovykla 1945–48

gikos inst., teatras, 2 muziejai. Lokomotyvų, optikos, precizinių aparatų ir kt. pramonė. K. jau minimas 913, nuo XIII a. Hesijos landgrafų sostinė, 1867–1945 Hesijos-Nasavos provincijos sostinė. K. turėjo daug architektūros meno žymybių: XII–XVIII a. bažnyčių, muziejų, keleris landgrafų rūmus-pilis, paminklų, bet daugumas jų buvo 1944–45 vakariečių sąjunginiukų karo aviacijos sunaikinta drauge su 70% gyvenamųjų namų. *A. B.*

K. l i e t u v i a i. 1945 gegužės pabaigoje K.-Mattenberge įsteigta lietuvių stovykla. Pradžioje ji buvo mišri, gyveno tik keli šimtai lietuvių, bet 1946 atkėlus Wiesbadeno stovyklą, o kiek vėliau ir Fuldos, 1947 čia jau buvo 2200 lietuvių. Iškėlus kitų tautybių pabėgėlius, stovykla tapo grynai lietuviška. Netrukus įsikūrė Lietuvių tremtinių bendruomenės apylinkė, kurios pirmininkais buvo inž. St. Skurvydas, A. Dilba, A. Malakauskas ir Petkevičius. Stovyklos vadovais buvo dr. B. Gaižiūnas ir Gulbinas. 1945 IX įsteigta liet. gimnazija. Steigėju ir pirmuoju direktoriumi buvo St. Skurvydas (1945 IX — 1947 IV) ir vėliau J. Košys (1947 IV — 1949 VI). Vicedirektoriai: S. Jurkynienė, V. Šeštokas ir J. Miškinis. Išleista 4 laidos. Prie gimn. (1947–48) buvo įkurta įvairių kursų: gailestingųjų seserų-samariečių, juostų audimo-mezgimo, siuvėjų, radijo mechanikų, elektrotechnikų ir muzikų. Gail. seserų-samariečių kursus baigė 21, juostų audimo-mezgimo — 10, siuvėjų 18, radijo mechanikų — 14, elektrotechnikų — 19 ir muzikos (akordeono, fortepiono ir pučiamųjų instrumentų) — 12. Šiuos kursus daugiausia lankė gimnazijos mokiniai. Iš muzikos kursų buvo sudarytas orkestrėlis. Gimnazija turėjo knygynėlį, kuriame buvo per 2000 įvairaus turinio knygų. Gimnazijoj mokinių buvo per 300, bet dėl patalpų ankštumo pamokos būdavo dviem pamainomis. Visą stovyklos gyvavimo laiką veikė ir pradinė mokykla, įk. 1945 VI ir vaikų darželis, įk. 1945 VIII. Pradinės mokyklos vedėjais buvo: M. Juodviršis (1945 VI — 1948 IV) ir Alb. Misiūnas (1948 IV — 1949 VI). Gimnazijos patalpose buvo prisiglaudusi Švietimo vadyba, kurią sudarė: pirm. M. Židonis ir nariai dr. J. Bartkus, J. Košys ir St. Jakštas. Švietimo vadybos žinioje buvo visos tremtyje veikiančios

Kasselio liet. gimnazijos 1947–48 mokslo metų abiturientai su mokytojais

mokyklos. Prie Švietimo vadybos veikė vadovėlių ir knygų tikrinimo ir leidimo komisija, kurią sudarė J. Miškinis, Pr. Razminas, kun. St. Būdavas ir J. Maskeliūnas.

Stovykloj veikė knygų leidykla ‚Aistija', 1947–49 išleidusi visą eilę vadovėlių ir grožinės literatūros veikalų, iš viso 19 knygų. Be to, atsikėlusi iš Wiesbadeno knygų leidykla Giedra, kuriai vadovavo A. Giedraitis, leido rotatoriumi spausdinamą dienraštį, knygas, vadovėlius ir aprūpindavo mokyklas mokslo priemonėmis. Ji anksčiau leido žurnalą Pėdsakus. Rotatorium stovykloje buvo spausdinami šie periodiniai leidiniai: 1946 Dienos žinios, Stovyklos Aidas, Radijo žinios; 1947 — Ateities Spinduliai, Naujienų užrašai, Sporto Naujienos, Šiandien; 1947–48 — Žvilgsniai; 1948–49 — LTB Kaselio apylinkės žinios.

Stovykloje veikė ir paštas, kuris palaikė ryšį su vokiečių paštu ir buvo atliekamos visos pašto operacijos. Stovykla turėjo ir biblioteką, kurioje buvo apie 2000 įvairaus turinio ir įvairiomis kalbomis knygų.

Kultūrinis gyvenimas buvo gyvas. Čia veikė scenos mėgėjų būrelis (vadovas P. Maželis), kuris be lengvesnių dalykų, pastatė ir du didesnius: P. Vaičiūno Tuščias pastangas ir M. Rostando Žmogus, kurį užmušiau. Be to, baletmeisteris A. Liepinas buvo suorganizavęs ‚Laisvės' baletą, kuris pirmą kartą pasirodė 1945 rudenį. Jo rūpesčiu įsteigta baleto studija, kuri išleido 4 baleto šokėjus. Viename barake buvo įrengta bažnyčia. 1946 IX 15 kun. J. Gerulio iniciatyva įsteigtas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyrius, kuris atliko didelį šalpos darbą. 1946 IV 27 — V 5 įvyko aktorių suvažiavimas, išrinkęs Lietuvių aktorių atstovybę, ir 1947 X 9–10 — antrasis Liet. tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavimas. Jaunimas buvo susispietęs į sporto klubą Lituanica ir turėjo krepšinio, futbolo, teniso ir kt. komandas. Dažnai buvo ruošiamos rungtynės ir su kaimyninėmis komandomis. Klubas leido rotatoriumi spausdinamą laikraštėlį Sporto Kelias, kurį red. K. Miškinis.

1948 prasidėjus emigracijai į Angliją ir Belgiją, stovykla ėmė mažėti. 1949 gimnazija perkelta į Schwäbisch-Gmündę, o tremtiniai išsklaidyti po kitas stovyklas. K.-M. stovykla likviduota 1949 birželio pradžioje. *J. Vdl.*

Kassner Rudolf (g. 1873) austrų kultūros filosofas, eseistas ir vertėjas. Studijavo Vienos ir Berlyno univ. (pas Mommseną, Treitschke, Erichą Schmidtą ir Harnacką).

R. Kassner

Ilgesnį laiką gyveno Anglijoje ir Paryžiuje, kur susipažino su Wilde, Yeats, Gide ir Valéry. Hugo von Hofmannsthalio ir Rainer Maria Rilkės draugas, turėjęs gilios įtakos pastarajam Rilkės kūrybos periodui (Duineser Elegien ir Sonette an Orpheus). Brandžių europinio masto studijų autorius fizionomikos, metafizikos ir meno filosofijos klausimais. Parašęs išskirtinės vertės essays apie Goethę, Rilkę, Hofmannsthalį ir kt. Jo knyga Umgang der Jahre atžymėta Gottfriedo Kellerio premija (1949). K. išvertė Platono, Gogolio, Puškino ir Tolstojaus raštų. Gyvena Šveicarijoj. Raštai: Die Moral der Musik 1904, ²1912, Grundlagen der Physiognomik 1921, Zahl und Gesicht 1925, Die Mythen der Seele 1927, Das physiognomische Weltbild 1930, Der Einzelne und der Kolektivmensch 1931, Physiognomik 1932, Das Buch der Gleichnisse 1934, Von der Einbildungskraft 1936, Anschauung und Beobachtung 1938, Der Gottmensch 1938, Transfiguration 1946, Das neunzehnte Jahrhundert 1947, Die Geburt Christi 1951, Das inwendige Reich 1953, Melancholia 1953 ir kt.

R. K. Gedenkbuch (išleido A. C. Kensik ir D. Rodmer) 1953. *H. N.*

Kastà (prtg. casta ‚giminė, karta' iš lot. castus ‚švarus') uždara visuomeninė grupė, susieta tam tikru užsiėmimu, kilme, papročiais; platesne prasme — uždara profesinė ar luominė grupė, klasė. K. sutinkamos daugelyje tautų (pvz. sen. persai, egiptiečiai, arabai, japonai) ir tautelių (Afrikos tautelės turi verslo k., pvz. kabilai, fulbai ir kt., Indonezijos, Polinezijos, indėnai ir kt.). Būdingiausias k. sistemos pavyzdys yra susidaręs Indijos visuomenėje, kur griežtai aprėžta žmonių grupė (ar grupių būrys) turi bendrą vardą, yra ar jaučiasi esą bendros kilmės ir jos nariai laikosi tradicinio užsiėmimo ar profesijos ir sudaro homogenišką junginį, skirtingą nuo kitų visuomenės junginių. Iš principo kiekvienas indas būtinai priklauso savo tėvų k. ir joje palieka. Savo statuso jis negali pakeisti nei ypatingais gabumais nei įsigytais turtais; vedybos tarp skirtingų k. narių yra draudžiamos arba griežtai smerkiamos.

Principiškai visuomenės išsisluoksniavimas (stratifikacija) yra pastovus ir nuolatinis. K. uždarumas palaiko skirtingumus: socialinio bendravimo formos yra skirtingos įvairiuose visuomenės kloduose, ir žemesniųjų sluoksnių nariai ne tik neprivalo vesti aukštesnių sluoksnių narių, bet taip pat yra išskiriami nuo garbingesnių ceremonijų ar papročių, rezervuotų aukštesniesiems.

Apskaičiuojama, kad bendras k. skaičius Indijoje siekia 2400, ir jos santykiauja viena su kita hierarchiškai. Tačiau pagrindiniai k. skyriai yra keturi: b r a m a n ų (dvasininkų klasės), k š a t r i j ų (karių ir valdininkų klasės), v a i š i j ų (prekybininkų, žemdirbių ir piemenų klasės) ir š u d r ų (darbininkų bei amatininkų klasės). Šis išsiskaidymas jau randamas vienoje iš vėlesnių Rigvedų — šventųjų knygų. Trijų pirmųjų skyrių nariai yra ‚dukart gimę', kadangi jie savo ypatingą kilmę dar sustiprina specialiomis į k. įvesdinimo ceremonijomis, nuo kurių šudrai išskiriami. Šalia šudrų, yra dar 55-70 milijonų ‚nepaliečiamųjų', kurie yra žemiausias indų sluoksnis, laikomas už k. ribų ir sudaras žymią Indijos 376.750.000 gyventojų skaičiaus dalį (1954).

Sankcijos nesilaikantiems k. nesimaišymo nuostatų jau užtinkamos Manu įstatymų rinkinyje, sudarytame po Kristaus gimimo. Hipergamija, t. y. vedybos tarp aukštesnės k. jaunikio ir žemesnės k. nuotakos, laikoma toleruotinu nusižengimu endogamijos taisyklei, už ką pagrindinė bausmė yra sumažinimas palikimo sūnui, kilusiam iš tokio ryšio; kai kuriais atvejais tačiau tai laikoma nedovanotina nuodėme, ir tokios šeimos vaikai netenka palikimo ir esti degraduojami į žemesnę k. Manu įstatymas nustatė įvairius vardus beveik kiekvienam tarpkastinių vedybų prieauglio atvejui. Pvz. bramano vyro ir kšatrijo moters sūnus paprastai išlieka bramanu, tik praranda ketvirtadalį palikimo. Tačiau bramano ir vaišijos sūnus turi būti nužemintas bei priskirtas vadinamai a m b a t a n ų k. (‚kirpėjų-chirurgų' klasės), gi bramano ir šudros sūnus tampa n i š a d ų k. (žvejų klasės) nariu.

Aplamai k. yra susijusi su užsiėmimu. Kaip rašoma šventosiose indų knygose apie žmogaus sukūrimą, Manu leido į pasaulį bramaną iš savo burnos, kšatriją iš rankų, vaišiją iš šlaunų ir šudrą iš savo kojų ir pagal tai paskyrė jiems atskiras pareigas bei užsiėmimą. Teoriškai nustatyta, kad kiekviena k. bei jos padalinys paveldi savo tėvų užsiėmimą bei profesiją; tai ypač ryšku amatininkų išsiskaidyme. Tačiau gyvenimo praktikoje ne tik skirtingos k. verčiasi tuo pačiu užsiėmimu, bet ir kai kurie pagrindiniai pragyvenimo šaltiniai, kaip žemės ūkis ir prekyba, atrodo, yra atviri visoms k. bei jų padaliniams. Visa tai k. hierarchiją padaro labai komplikuotą. Perėjimas iš vienos k. į kitą yra griežtai varžomas, tuo būdu išlaikant k. hierarchiją, tačiau ir didelės ir mažos k. savo tarpe, šalia vidutinių, turi pranašesnių bei labiau privilegijuotų šeimų. Individai savo uždaroje k. gali įvairuoti pagal turtą, darbo našumą, amato specialybę (aprėžtose k. ribose), religinius ar politinius ryšius, o tai arba aukština arba žemina k. narių statusą.

Religinės sankcijos yra pagrindinis k. uždarumo palaikymo veiksnys. K. esanti antgamtinio potvarkio palikimas, kurį kiekvienas k. narys privaląs saugoti. Saugojimas nuolat implikuoja k. grynumo, ‚švarumo' išlaikymą, o tai savo ruožtu — atsiskyrimą nuo ‚nešvarumo', kuriuo galima susitepti ir kurio charakteringiausi atstovai yra ‚nepaliečiamieji'. Tad teoriškai neperžengiamas nuotolis tarp skirtingų k. narių, nors kilęs iš svetimų nukariautojų santykiavimo su vietiniais, nukariautaisiais, tik religinių įsitikinimų dėka galėjo išlaikyti savo pobūdį ligi šių laikų. Antra vertus, induizmas palieka geresnę viltį kiekvienam žemesnės k. nariui pomirtiniame pasaulyje, nes tie, kurie sąžiningai atliks atitinkamai k. skirtus uždavinius bei laikysis nustatytų poelgio normų, pagal reinkarnacijos dėsnį galėsią atgimti naujoje, t. y. jau aukštesnėje k., o aukščiausios k. šventieji nariai galėsią susijungti su pačiu Brama (dievybe).

Indų k. turi įstatymus, liečiančius socialines ir religines nario teises, privilegijas ir užsiėmimą, mokymąsi, lavinimąsi ir mokymą, prievoles, pareigas ir veiklą, dieviškąjį pripažinimą, pareigingumą ir apeigas, paklydimus, nuodėmes ir prasižengimus, tarpusavio bendravimą, bendravimo išvengimą ir ekskomunikavimą, nešvarumą, sutepimą ir gryninimą, ‚pinigines' ir kūno bausmes, kalinimą, kūno žalojimą, ištrėmimą ir mirties bausmes. Ji atskleidžia kelius, kuriais didinamos nuodėmės ir jos pašalinamos, kuriais įsigyjama nuopelnų ir jie prarandami ar praleidžiami. Ji tvarko turto paveldėjimą, perdavimą, nuosavybę ir jos panaudojimą, derybas, pelną,

nuostolį ir nuosavybės pražudymą. Ji turi reikalo su mirtimi, šermenimis ir kūno deginimu, su mirusiųjų metinėmis ir t.t. Žodžiu, k. liečia bei apsprendžia visus žmogaus gyvenimo įvykius bei santykius šiame ir pomirtiniame gyvenime.

K. daro daug žalos moderniajai Indijai, varžydamas krašto pažangą. Gyventojų interesai dažniausiai ribojasi savo siauros k. akiračiu ir trukdo platesnei politinei vienybei. Hipergamija paskatina moteriškos lyties kūdikių žudymą. Tačiau pramonės plėtotė ir miestų augimas palengva aižo k. uždarumos sienas, nes moderniojoj prekyboj ar fabrike sunku išlaikyti reikalingą nuotolį tarp skirtingų k. narių. Europos misininkai ir pačių indų reformų šalininkai bando šį procesą paspartinti. Paminėtina, kad Indijos parlamentas 1948 panaikino ‚neliečiamųjų' sluoksnį, nors dar ilgai truks, kol senos tradicijos nustos galiojusios.

Jogendra Nath Bhattacharya, Hindu Castes and Sects 1896; *F. H. Buchanan,* A Journey from Madras 1807; *O. C. Cox,* Caste, Class and Race 1948; *A. Davis,* Caste, Economy and Violence (The American Journal of Sociology, July, 1945); *J. Dollard,* Caste and Class in a Southern Town 1937; *J. Fazal-ud-Din,* Tragedy of the Untouchables 1935; *A. M. Hocart,* Caste: A Comparative Study 1950; *J. H. Hutton,* Caste in India 1946; *G. Myrdal,* An American Dilemma 1944; *M. M. Tumin,* Caste in a Peasant Society 1952; *J. Wilson,* Indian Caste 1877. *A. Mst.*

Kastalija (gr. Kastalia) šaltinių nimfa, Apolono persekiojama metėsi į šaltinį Parnaso atkalnėje ties Delfais Fokidėje ir sutirpo. Nuo jos gavo vardą ir pats šaltinis, labai vandeningas, net ir šiandien aprūpinąs Delfus vandeniu. Juo prausdavosi ir šlakstydavosi atkeliavę maldininkai. Senovėje K. teikdavusi poetinį įkvėpimą.

Kastanija žalsvoji (Castagnea virescens), virvūninių šeimos (Chordariaceae) rudasis dumblis (Phaeophyta), sutinkamas Baltijos jūroje, Rygos įlankos pakraščiais iki 2–15 m gylio.

Kastanjetės (isp. castañuelas iš castaña ‚kaštanas') muzikos instrumentas, daugiausia naudojamas ispanų šokiams palydėti ir kartais orkestruose. K. gaminamos iš kietmedžio, susideda iš dviejų apvalių išskaptuotų plokščių, vienoje vietoje pervertų ir surištų virvele, kuri apjuosia šokėjo rankos nykštį arba vidurinįjį pirštą. Dešiniosios k. garsas yra 1/3 tono aukštesnis už kairiosios. Delnuose tos dvi medžio plokštelės, ritmiškai mušamos, duoda aštrų ir sausą garsą, kurios, prityrusių rankų yra nepaprastai niuansuotai valdomos. K. jau buvo vartojamos senajame Egipte. Viduramžiais išplito p. Italijoje ir Ispanijoje. *B. V.*

Kastanjetės

Kastėtas (prc. casse-tête iš casser ‚sumušti' ir tête ‚galva') metalinė plokštelė su skylėmis, užmaunama ant pirštų kumščio smūgiui sustiprinti.

Kastilija (isp. Castilla ‚pilių žemė') centrinė Ispanijos šalis, apimanti pagrindinę mezetos (žr.) dalį. Sierra de Gredos ir Sierra de Guadarramos kalnai ją dalina į 2 dalis: šiaurinę Senąją K. (49.724 km², 1.600.000 gyv.) ir pietinę Naująją K. (72.463 km², 3.500.000 gyv.). Pirmosios sostinė yra Burgos, antrosios — Madridas. Žemės paviršius iškilęs 600–800 m ir gana vienalytis. Klimatas šiurkštus, kontinentinis. Nuo VIII a. priklausė Asturijos ir Leono valdovams, 1037 patapo karalija. Jos karalienei Izabelei ištekėjus už Aragonijos karaliaus Ferdinando 1479 susidarė Ispanijos karalija.

Kastinė upelis, Vilkaviškio vls. ir aps., prakastas iš Širvintos (Šešupės) į Paežerių ežerą, 3 km ilgio; iš to ež. teka upelis į Šeimeną, Širvintos intaką; dirbtinės bifurkacijos pavyzdys.

Kastinis, kastinys, nesuktos grietinės sviesto rūšis. XIX a. gale k. tebebuvo daromas visoje Lietuvoje, nors paskutiniu metu jis tebuvo žinomas Žemaičiuose. Aukštaičiai įraugintą ir sušildytą grietinę supildavo į tankų drobinį maišelį ir jį su grietine pakasdavo grauže ar smėlyje. Po 3–10 dienų atkasdavo, ir gautasis k. buvo labai panašus į didįjį sviestą, tik daug skanesnis. K. tepdavo, kaip ir sviestą, ant duonos ar sūrio. Žemaičiai k. skirtą grietinę sušildę supila į drobinę skepetą ir pakabina kelioms valandoms nuvarvėti, o vėliau pakasa į smėlį ir smėlyje laiko tik 1–2 paras. Kiti — tik grietinę ilgiau karštoje krosnyje laiko, ją sulydo ir visai neužkasa į žemę. Šis lydytas k. gerai laikosi ir žiemai, kai tikrasis k. žiemai visai netinka.

J. Žemaitaitis, Sūris — kastinis (Žemė 11, 1922). *A. Mž.*

Kastner Jean Georges (1810–1867) elzasietis muzikos teoretikas ir kompozitorius. Iki 1835 gyveno Štrasburge, vėliau Paryžiuje. Rašė operas (Die Königin der Sarmaten 1835, Béatrice 1839 ir kt.), simfonijas, uvertiūras, dainas, fort. veikalus

ir kt. Parašė per 20 teorinių studijų iš harmonijos, instrumentacijos, kompozicijos, kontrapunkto srities; parengė pradinių vadovėlių įvairiems instrumentams. Daug rašė muzikos žurnaluose: Gazette musicale, Ménestrel, Revue étrangère, Iris, Allg. musikalische Zeitung, Neue Zeitschrift, Cecilia ir kt.

H. Ludwig, J. G. K. 3 tomai 1886. *Iz. V.*

Kästner Erich (g. 1899) vokiečių rašytojas. Filologiją studijavo Berlyno, Rostocko ir Leipcigo univ. Pastarajame studijas baigė filosofijos dr. laipsniu. Sąmojingos prozos ir puikių vaikų literatūros kūrinių autorius, pastabus žurnalistas, išspausdinęs gilių kultūrinių bei politinių straipsnių ir stilingų essay pirmaujančiuose vokiečių periodiniuose leidiniuose; subtilių humoristinių eilių poetas, paskelbęs jas atskirais rinkiniais, o taip pat ir literatūrinių kabaretų scenose. Jo paties žodžiais tariant: ‚Moralistas. Racionalistas. Vokiečių šviečiamojo amžiaus palikuonis, smarkus priešas netikrų gelmių, kurios niekad iš mados neišeina poetų ir mąstytojų tautoj, pripažįstąs ir nusilenkiąs trims nepamainomiems reikalavimams: jausmo tikrumui, aiškiam mąstymui ir žodžio bei sakinio paprastumui'. Publicistikos raštus didžia dalim pasirašo Neuner slapyvardžiu. 1933 nacionalsocialistai jo raštus viešai sudegino. Ligi 1945 užsienyje. Grįžęs — aktyvus demokratinės Vokietijos literatūrinio gyvenimo dalyvis: PEN Klubo pirmininkas, didžiųjų premijų jury komisijų narys ir t.t. K. humoristiniuose vaikų romanuose (Der 35. Mai 1932, Das fliegende Klassenzimmer 1933 ir Emil und die Detektive 1929) atskleidžiamas ne tiktai gilus vaiko psichologijos pažinimas, bet taip pat ir pilkuose didmiesčio kasdienybės įvykiuose pamirštas žmogiškos meilės postulatas. Populiariuose lengvosios scenos kūriniuose K. miklia ir žaisminga plunksna pašiepia kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo konvencionalumą, hipokriziją ir diletantizmą. Pažymėtinas stilistas ir meistriškas eiliuotojas. Raštai: Herz auf Taille (eilės) 1928, Lärm und Spiegel (eilės) 1929, Fabian, Geschichte eines Moralisten (romanas) 1931, Gesang zwischen den Stühlen (eilės) 1932, Das ewige Kind (drama) 1940, Pünktchen und Anton ©1931, Drei Männer im Schnee 1934, Emil und die drei Zwillinge 1935, Die verschwundene Miniatur (romanas) 1936, Der tägliche Kram 1948, Der kleine Grenzverkehr (apysaka) 1938, ²1949, Lyrische Hausapotheke (eilės) 1936, Bei Durchsicht meiner Bücher 1946, Till Eulenspiegel 1949, Die Schule der Diktatoren (drama) 1949, Konferenz der Tiere 1949, Kurz und bündig 1950, Dreizehn Monate (eilės) 1955 ir kt. *H. N.*

E. Kästner

Kastoras (gr.) 1. graikų mitologijoje vienas iš dioskurų (žr.); 2. astronomijoje žvaigždės Dvynių (žr.) žvaigždyne; 3. tekstilėje tanki stora gelumbė, išvirkščiojoje pusėje su plaukeliais. Vartojama viršutiniams drabužiams, o atskira rūšis — skrybėlėms.

Kastracija (lot.) platesne žodžio prasme yra gyvulio ar žmogaus (vyro ar moters) padarymas nevaisingo. Siauresne prasme — k. yra lytinių liaukų, tiek vyriškų, tiek moteriškų, pašalinimas. Nevaisingą galima padaryti taip pat tik perrišant vyrų sėklų takus arba moterų tubas, lytinių liaukų nepašalinant. *J. Mšk.*

K. moralinės teologijos žvilgiu. K. gali būti gydomoji, eugeninė (žr. Eugenika) ir baudžiamoji.

Gydomoji k. taikoma sunkios ligos atveju, kai be operacijos nebegalima apsieiti. Šios rūšies k. nėra priešinga krikščioniškiesiems moralės principams, todėl ji leidžiama, kaip vienintelė priemonė gyvybei išlaikyti ar sunkiai ligai pašalinti.

Baudžiamoji k. taikoma kai kuriuose kraštuose už sunkius, viešus, visuomenei labai kenksmingus lytinius nusikaltimus. Pripažįstant valstybei teisę bausti mirtimi už labai sunkius nusikaltimus, negalima jai paneigti teisės bausti nusikaltėlį tiktai organų sužalojimu. Todėl ir baudžiamoji k. morališkai pateisinama.

Eugeninė k. daroma sveikai rasei išlaikyti ar ištobulinti, kad negimtų vaikai su ligų, ypač psichinių, ir nusikaltimų paveldėjimu. Šiam tikslui pasiekti daroma paprastai ne k., bet sterilizacija, panaikinant rentgeno ar urano spinduliais lyčių vaisingumą. Tiek eugeninė k., tiek ir sterilizacija prieštarauja žmogaus prigimčiai, taigi ir krikščioniškiesiems moralės principams. Žmogiškoji prigimtis yra organinis kūnas, sujungtas dvasios vienybe. Eugeninė k. ar sterilizacija prieštarauja dvasios kilnumui ir jos laisvei, asmens integralumui ir jo teisėms į šeimos gyvenimą

ir vaikų gimdymą — moterystės pirminį tikslą. Eugeninė k. ir sterilizacija yra Katalikų Bažnyčios pasmerktos (Pijaus XI encikl. Casti Connubii — AAS, 22, 1930, 359–392).

H. Muckermann, Vererbung und Entwicklung 1947; Die Familie im Lichte der Lebensgesetze 1952; Der Sinn der Ehe; *T. Steinbüchel*, Philosophische Grundlegung der kath. Sittenlehre 1951; *F. Bayle*, Psychologie et ethique du nationalsocialisme 1953. *V. Rmš.*

Kastratas (lot.) išdaris, romytinis, žmogus ar gyvulys, kuriam yra pašalintos lytinės liaukos ir padarytas nevaisingas. XVI–XIX a. ypačiai Italijoje būdavo kastruojami dainininkai, kad išlaikytų aukštą balsą (diskantą).

Kastriškės k., Nemunaičio vls., Alytaus aps. Yra kalnas, vad. Perkūnkalniu. Greičiausiai tai yra alkvietė.

Kasulaitis Algirdas Jonas (g. 1928 VI 28 Kybartuose, Vilkaviškio aps.) žurnalistas, visuomenininkas. Gimnaziją lankė Kybartuose, 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1948 baigė Augsburgo lietuvių gimn. 1949 atvyko į JAV. Atlikęs karinę tarnybą Korėjoje, įstojo į Western Reserve univ. Clevelande, kur studijuoja ekonominius mokslus. Nuo 1942 aktyviai reiškiasi ateitininkų org., Augsburge buvo Pr. Dovydaičio kuopos pirm. ir Spindulių laikraštėlio red. JAV veikia Vyčiuose, ALRK federacijoje ir kt. organizacijose (Alte, Balfe). Spaudoje pradėjo bendradarbiauti nuo gimnazijos laikų. Politinėmis, Lietuvos laisvinimo ir jaunimo temomis bendradarbiauja dažniausiai A. Erdvilo slapyvardžiu Drauge, Darbininke, Lietuvių Žiniose, Tėviškės Žiburiuose, Jaunimo Žygiuose, Ateityje. 1949–50 Lietuvių Žinių red., dabar Jaunimo Žygių red.

A. J. Kasulaitis

Kašalotas (iš prtg. cachalotte ‚žuvis su didele galva') stambus jūrų žinduolis, priklausąs dantuotojų banginių grupei. Žr. Banginiai.

Kašarauskis (lenk. rašėsi Kossarzewski) Ambraziejus Pranciškus (1821 Pavandenės par., Telšių aps. — 1880 ar 1882 [kaip nurodo A. Dambrauskas-Jakštas] XII 14/26 Tomske, Sibire) kunigas, didelis lituanistikos mėgėjas. Augo Kolainiuose. Mokėsi Kražių gimn., 1840–44 Varnių kun. seminarijoje, 1844 II 22 įšv. kunigu, 1845–48 Baisogalos vikaras, 1849 Pajūrio filialistas, 1850–51 Telšių bajorų mokyklos kapelionas, paskiau iki 1864 kunigų pataisos namų prižiūrėtojas Varniuose (prie šv. Roko bažnytėlės). Sukilimo metu K. buvo, anot vysk. Valančiaus, visai nekaltai įskųstas, 1864 V 6 areštuotas ir 1865 XI 18 karo lauko teismu sprendimu ištremtas Sibiran. Ten pradžioje gyveno Bijske prie Altajaus kalnų, paskui persikėlė Tomskan, kur vertėsi laikrodžių taisymu.

Po K. mirties likusiais rankraščiais susirūpinusio A. Dambrausko (tada dar klieriko) įprašytas žemaičių kun. seminarijos rektorius J. Račkauskis kreipėsi tuo reikalu į Tomsko katalikų kleboną, ir K. rankraščiai 1883 buvo persiųsti Kaunan. Seminarijos biblioteką tada tvarkęs A. Dambrauskas suskirstė K. rankraščius į 3 stambius tomus, kurių vienan sudėjo Lietuvą liečiančius dalykus ir jį pavadino ‚Lituanica'. To tomo medžiagos dalį paskelbė K. Būga Tautoje ir Žodyje I 1923, 101–127 psl.: Keli tautosakos mažmožiai iš kun. A. Kosarzevskio rinkinio. Vėliau dar daugiau medžiagos iš ten buvo paskelbta Tautosakos Darbuose III 1937, 109–148 psl.: Tautosaka iš Kossarzewskio ‚Lituanikos'.

K., vienas iš entuziastingųjų lituanistinio sąjūdžio reiškėjų priešaušrio laikais, uoliai rinko tautosaką, žymėjosi vietovardžius ir kt. kalbinę medžiagą, užrašinėjo liaudies papročius, darėsi ištraukų iš istorinių ir kitokių veikalų apie Lietuvą, stebėjo ir tyrinėjo jos gamtą, per kelerias atostogas susipažino su Lietuvos augmenija, 1853 dalyvavo Komarovo geologinėje ekspedicijoje į Papilę. Savo mokytumu plačiau Lietuvoje pagarsėjęs, K. buvo priimtas Vilniaus archeologinės k-jos nariu-bendradarbiu ir Kauno statistinio komiteto tikruoju nariu. Šio komiteto leidžiamoji Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii 1862 išsp. K. straipsnį: O cvete paporotnika — simvole sčastja i jasnovidenija na Litve (Apie paparčio žiedą — laimės ir aiškiaregystės simbolį Lietuvoje) ir 1863: Novyje ili meneje izvestnyje vidy i raznovidnosti dikorastuščich rastenii na Žmudi (Naujos ar mažiau žinomos laukinių augalų rūšys Žemaičiuose). Vysk. Valančiaus pavestas K. parengė vyskupo sumanytai prirengiamajai seminarijos m-lai botanikos vadovėlį (ištraukos išsp. Tėvynės Sarge 2–3, 1901). K. pastabas apie sketes ir vėbrą paskelbė J. Elisonas Kosmose 7–12, 1940, 354–361 psl.

Ištremtas Sibiran, K. nenustojo domėtis

gamta, darė tyrinėjamąsias ekskursijas į Altajaus kalnus, 1871 pabaigė savo svarstymų gamtos klausimais veikalą Novaja i vseobščaja kosmogoničeskaja teorija (Nauja ir visuotinė kosmogonijos teorija), kurio rankraštis, K. pasiųstas trečiajam rusų gamtininkų suvažiavimui Kijeve, nebuvo išsp. ir dingo.

Lietuvos visuomenėje didesnio atgarsio susilaukė du K. straipsniai, kuriuos išsp. Pismo zbiorowe wileńskie: 1859 — Znaczenie języka litewskiego we względzie naukowym (Liet. kalbos reikšmė moksliniu atžvilgiu) ir 1862 — Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie (Lietuviškų žodynų dalykas ir bendrasis žvilgsnis į Lietuvos kraštus). Su patriotiniu įsikarščiavimu K. ten įtikinėjo, kad lietuvių kalba esanti ir seniausia, ir tobuliausia, ir mokslui svarbiausia; tad lietuviams ne tik nedera jos gėdytis, o tik didžiuotis ja reikia.

K. ir kitus karštai ragino domėtis lituanistika. Varniuose gyvendamas, K. bus turėjęs įtakos kunigų seminarijos jaunimui. Kun. A. Valentas, 1861 VII 6 rašydamas K., maloniai prisimena pašnekesius Varniuose ir K. žodžius dėl lietuvių tautosakos ir kalbinės medžiagos rinkimo. K. neabejotinai bus paveikęs ir jaunojo A. Baranausko bei jo artimų draugų Kl. Kairio ir Pr. Viksvos lietuviškąjį nusistatymą Varnių seminarijoje. Pvz. Kairys labai pagyrė Baranauską (1858 V 31 laiške), kad davė K. savo pastabų apie lietuvių kalbą. Ir tikrai, K. rankraštiniame palikime yra Baranausko ranka užrašytų tautosakos dalykų, visokių kalbinių pavyzdžių, o taip pat ir visas laiškas K. (1858 III 14) su pridėtomis dainų gaidomis. K. aukštai vertino Baranauską, minėdamas jį kaip kylantį žymų lietuvių talentą savo rašinyje apie lietuvių kalbos reikšmę, rašytame dar tada, kada Baranausko Anykščių šilelis nebuvo spausdintas. Aiškią K. įtaką pastebime ir Kairio 1858 eilėraštyje (skirtame P. Viksvai), kur visai kašarauskiškai lietuvinami įvairių žymių svetimtaučių vardai.

A. Dambrauskas, Kun. A. K. (Tauta ir žodis III 1925, 232–254); tas pats pakartota: *A Dambrauskas,* Užgesę žiburiai 1930, 122–155; *M. Biržiška,* Mūsų raštų istorija I ²1925. *V. M.*

Kašelionis Juozas (1908 II 21 Talokių k., Miroslavo vls., Alytaus aps. — 1947 XII 6 Hannovery, Vokietijoje) pedagogas, visuomenininkas. Baigęs Alytaus gimnaziją, 1930–33 mokėsi Vilkaviškio kun. seminarijoje. Išstojęs iš seminarijos, nuo 1933 rudens studijavo VDU teologijos-filosofijos fak. ir kartu dirbo 1934–39 Katalikų veikimo centre sekr.-reikalų vedėju. 1943 I 23 baigė VU hum. mokslų fak. pedagogikos skyrių. 1939 IX 1 — 1940 VI 15 Slavikų (Šakių aps.) pradžios mokyklos vedėjas, 1941 VIII 1 — 1944 VIII 3 Šakių aps. pradžios mokyklų inspektorius. Tremtyje 1944–45 dirbo Berlyno liet. pradžios m-loje, nuo 1945 X 31 Hannoverio liet. pradžios m-los vedėjas, nuo 1946 I 31 Hannoverio apygardos liet. pradžios mokyklų inspektorius, o nuo 1946 VIII 1 drauge ir Hannoverio lietuvių progimnazijos direktorius. Studijuodamas VDU priklausė studentų ateitininkų Vytauto klubui ir aktyviai dirbo pavasarininkų organizacijoje. Bendr. Ryte, Jaunimo Vade, XX Amžiuje, Mūsų Laikraštyje, Ūkininko Patarėjuje, Židinyje, N. Romuvoje. *J. Pr.*

Kašėtos k., Varėnos vls., Alytaus aps., Ūlos upės krante, netoli Merkio. Žemė prasta, smėlynai, sėjama daug grikių, rugių, gerai auga bulvės. Gyventojai pelnosi miškuose medžių kirtimu, uogų ir grybų rinkimu. K. grynai lietuviškas kaimas. Lenkų okupacijos metu, nuo 1928 veikė šv. Kazimiero d-jos skyrius, 1936 lenkų valdžios uždarytas. 1932 IX 9 įsteigta liet. Ryto skaitykla, 1936 taip pat uždaryta 1939 K. prijungtos prie Lietuvos, išjungtos iš Marcinkonių vls. ir priskirtos Varėnos vls. *V. Klb.*

K. p r o i s t o r i n i a i r a d i n i a i. Kaimo laukuose ir palei Merkį gausu proistorinių radinių. Prie pačių ankstyviausių priskirtini titnaginiai vidurinio akmens amžiaus svidrinės kultūros strėlių antgaliai, ilgi ir dvigubi gremžtukai, grąžteliai. Vėlyvajam viduriniam akmens amžiui priklauso įvairūs mikrolitiniai vad. tardenuazinės kultūros dirbiniai. Pereinamajam laikotarpiui iš mezolito į neolitą (apie 3500 pr. Kr.) priskirtini stambūs titnaginiai dirbiniai: trikampiai, ovaliniai, migdolo ir trapecijos formos pleištai. Greičiausiai tam pačiam laikotarpiui priklauso ir iš elnio rago atžalos padarytas durklas, išplautas Ūlos krante. Iš neolito dirbinių pažymėtini: šukinės keramikos kultūros puodų šukės, skobtinis akmeninis kirvis, mikrolitinės trikampės titnaginės strėlės, ilgos ir plačios strėlės retušuotu koteliu, ilgos širdinės strėlės, kurių daugumas priklauso jau žalvario amžiui, ir kt. Pagaliau netoli K. viename moliniame puode surasta daug titnaginių dirbinių; tai yra buvęs lyg titnaginių dirbinių lobis. Čia aptikta ir puodų šukių, ornamentuotų virveliniu raštu.

Senajam žalvario amžiui (I periodui) priklauso du žalvariniai atkraštiniai kirviai, surasti netoli K., Ūlos krante. Vienas jų yra 11 cm ilgio, antras — 10,5 cm. Jų cheminė sudėtis: vario 93,50% ir alavo 6,43%. Pagaliau pokristiniam geležies amžiui priskirtina K. surasta varinė Romos imperatoriaus Valentinijono (364–375) moneta.

W. Szukiewicz, Przedmioty bronzowe, znalezione nad Niemen i Mereczanka (Światowit I 1899, 71–75 psl.); (") Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych, znaliezionych na Litwie i Rusi Litewskiej (Kocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie V 1914); *J. Puzinas*, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 286 psl. *J. P.*

Kašgara upė vidurio Azijoje, aukštupyje vadinama Kizil-Su; 830 km. Išteka iš Uzbekijos Alajaus kalnų ir išsenka Takla-Makano dykumoje Sinkiane. Prie jos žemupio yra Kašgaro mst.

Kašgaras (Šufu) didžiausias V. Kinijos autonominės provincijos Sinkiano mst., Tarimo baseino oazėje, 200 km nuo Sovietų Rusijos Kirgizijos, prie Takla-Makano (žr.) dykumoje dingstančios Kašgaros (žr.) upės; apie 50.000 gyv. kašgarų, kinų ir tiurkų; visoje oazėje per 250.000 gyv. Iš Kašgaro eina seni prekybos keliai per Tienšano kalnus į Ferganą ir Bucharą, o rytų linkme, abipus Takla-Makano dykumos, į r. Kiniją, Tibetą ir Indiją.

Kašinskas Jonas (1883 Žyniuose, Alvito vls., Vilkaviškio aps. — 1912 III 6/19 Žiežmariuose) vaistininkas. Baigęs provizoriaus mokslą Maskvoje, grįžo į Lietuvą ir, apsigyvenęs Žiežmariuose, gyvai įsijungė į lietuviškąją veiklą. Čia įsteigė Blaivybės d-jos skyrių ir knygyną. Daug kentė nuo rusų ir lenkų. 1909 VII 28 išrinktas Vilniaus mokslo d-jos tikruoju nariu. Dažniausiai Žaliuko slapyvardžiu bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Vilniaus Žiniose, Farmaceutų Reikaluose ir kt.

Kaškelis 1. Antanas (1879 Linkuvos vls. — 1944 VI 12 Schivelbeine, Pamaryje) jūrų kapitonas. Prekybinio laivyno kapitonų mokyklą išėjo Rusijoje ir plaukiojo kapitonu Rusijos prekybiniame laivyne. I pas. karo metu baigė specialius karinius kursus prekybos laivyno karininkams. Grįžęs Lietuvon, kurį laiką buvo Šiaulių geležinkelio stoties viršininku, vėliau Lietuvos kariuomenėje buvo inžinerijos tarnyboje majoru. Vidaus reikalų m-jai nupirkus pajūrio apsaugai Prez. Smetonos laivą, K. buvo paskirtas jo kapitonu, o laivą vėliau išformavus liko jo prižiūrėtoju. Grįžus iš Italijos ten parengtiems jūrų karininkams V. Kuizinui ir P. Labanauskui, krašto apsaugos m-ja jam pavedė suformuoti pirmąjį mokomąjį karo laivą, išplaukusį jūron 1938. Su šio laivo štabu K. paruošė jūrinio mokymo programas, terminiją, uniformas, Lietuvos karo laivyno vėliavas ir pravedė mokomuosius plaukiojimus Baltijos jūroj, aplink Gotlando salą ir po Baltijos uostus. Vokiečiams 1939 pavasarį užimant Klaipėdą, Prez. Smetonos laivą jis nuvedė į Šventosios uostą. 1939 pabaigoje išėjo į atsargą, sulaukęs 60 m. amžiaus. Atėjusių bolševikų 1940 buvo tuojau suimtas ir kalintas ligi 1941 III, kada, repatrijuojant jo šeimai, buvo iškeistas į vokiečių laikytus kelis komunistus ir išvyko į Vokietiją; ten ir mirė. *P. Lb.*

A. Kaškelis

2. Juozas (g. 1904 III 15 Gudžiūnų k., Linkuvos vls., Šiaulių aps.) ekonomistas. 1923 baigęs Šiaulių valstybinę gimn., 1 metus studijavo Žemės ūkio techn. Dotnuvoje. 1924–27 studijavo Aukštojoje prekybos m-loje Vienoje, kur gavo dipl. komersanto laipsnį, o 1929 Friburgo univ. (Šveicarijoj) ekonominių mokslų dr. laipsnį. 1929–32 finansų ministerijos referentas ir aukštesniosios prekybos mokyklos mokytojas. 1933–38 Pienocentro atstovas Londone ir Manchesteryje (Anglijoje). 1938–40 įvairių kraštų prekybos firmų atstovas Kaune. 1939 vadovavo Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų ekskursijai į pasaulinę parodą Naujorke. 1940 pasitraukė į Vokietiją, 1941–43 Pram-prekybos direktorius Kaune. 1945–48 Kempteno (Vokietijoje) liet. stovyklos pirm. 1949 emigravo į Kanadą. K. dalyvavo įvairiose organizacijose: ateitininkuose, pavasarininkuose, šauliuose, verslininkų s-goje ir kt.; buvo vienas iš steigėjų Vakarų d-jos. Kanadoje aktyviai prisidėjo organizuojant Lietuvių bendruomenę Toronte, Verslo s-gą, 1953–54 Lietuvos atgimimo sąjūdžio Kanados vietininkijos pirmininkas. Bendradarbiavo Tautos Ūkyje, Kosmose, Išeivių Drauge, Versle, Į Laisvę, Ryte, Naujojoje Romuvoje,

J. Kaškelis

Mūsų Kelyje, Nepriklausomoje Lietuvoje, Laisvoje Lietuvoje ir kt. Išsp. Krikščioniškas solidarumas ir socialė darbo sistema (laisvas vertimas Pescho iš vok. kalbos) 1929, Lietuvos gintaras 1933, Žemės ūkio produktų realizavimas 1938, Komunizmas be kaukės 1954.

Kaškiaučius (anksčiau Kaškevičius) Jonas (g. 1885 I 6 Vėdarių k., Antazavės vls., Zarasų aps.) medicinos gydytojas. Gimnaziją baigė Mintaujoje, išstojęs iš II kurso Kauno kunigų seminarijos, mediciną studijavo Tartų univ. Kaip aktyvus 1905 revoliucijos dalyvis, 1906 pasitraukė į JAV. 1911 baigė Texas univ. mediciną ir pradėjo verstis gyd. praktika Newarke, N.J. Už nelegalias operacijas kelis kartus baustas. Nuo 1905 pradėjo bendradarbiauti Vilniaus Žiniose, vėliau Aušrinėje, Naujojoje Gadynėje, Tėvynėje, Gydytojuje, o nuo 1920 komunistinėje spaudoje (Laisvėje, Vilnyje, Šviesoje ir kt.). Išsp. Darbininko sveikata 1925 (skyrius apie dantis ir jų gydymą A. Petrikos), Išdavikas (poema iš 1905 revoliucijos) 1925, Alkoholis 1928, Aliejus (U. Sinclairo apysakos vertimas) 1931, Gamta ir žmonės (vertimas iš E. H. Haeckelio) 1936, Saugokitės vėžio 1939, Tarybų galybė 1941, Prošvaistės, Eilės ir poemos 1950, Sveikatos šaltinis 1951 ir kt. *V. Trc.*

Kašmiras šiaurės vakarų Indijos valstybė tarp Tibeto, Sinkiano, Afganistano, Pakistano ir Indijos Unijos, drauge su Džammu (Jammu), Balti, Ladakho ir Gilgito teritorijomis apima 218.000 km² su maždaug 4 mil. gyv. K. yra klasiška aukštųjų kalnų šalis; ji apima aukščiausiąją Karakorumo kalnyno dalį, Pamiro ir Kuenluno kalnynų pakraščius. Per jį teka Indas ir keli jo aukštupio intakai. Tų upių slėniai ir yra vienintelės tinkamos žmonėms gyventi vietos. Didžiulius plotus apima kalnų ledynai, kurių snieguotos viršūnės tropikinio krašto gamtai teikia didelio egzotiškumo. Jo kalnų reginiai yra iš didingiausių pasaulyje. Daugumas gyv. (75%) yra mahometonai, induistų 20%, o likusieji budistai, sikai ir krikščionys. Klimatas dėl žemės paviršiaus aukštumo yra malonus, ne per karštas. Derlingose upių klonių lygumose klesti žemės ūkis. Skylant buv. Britų Indijos dominijai į Pakistaną ir Indijos Uniją, dėl K. priklausomybės kilo ginčas, kurį turi išspręsti plebiscitas. Laikinai K. yra padalintas tarp Pakistano ir Indijos Unijos. Administracinis centras Srinagaras.

D. Norris, Kashmir, the Switzerland of India, 1933; *Kaumudi,* Kashmir 1952; *J. Korbel,* Danger in Kashmir 1954. *A. B.*

Kašmirietė tautiniais drabužiais

Kašmiras (pagal Indijos miestą Kašmirą) verpalai ir audiniai, gaminti iš Tibeto kalnų Kašmiro ožkų plaukų. Plaukai ne kerpami, bet nušukuojami ir nurenkami, kai ožkos pavasarį šeriasi. Ožkos turi du plaukų sluoksnius: viršutinį (storesnius, šiurkštesnius plaukus, kurie nenaudojami) ir apatinį (plonus ir blizgančius plaukus, kurie panaudojami verpalams). Pluošto ilgis būna nuo 3 iki 9 cm, storumas — apie 15 mikronų. Iš pluošto gaminamos geros veliūrinės medžiagos, šalikai, skaros. Dažnai naudojama kaip priemaiša prie šukuotos vilnos. Prekyboje būna daug medžiagų, kurios pavadintos tuo vardu tik dėl jų panašių ypatybių — lygumo ir blizgesio, gauto apdirbimo būdu. Paprastai k. plaukus arba jų mišinius vartoja tik audinio viršuje įaudžiamiems ataudams, metmenims naudojami šukuotos vilnos siūlai, o pigiems audiniams naudojami medvilnės metmenys. *G. Lz.*

Kašonių ež. Jiezno vls., Alytaus aps., 5 km į š. nuo Jiezno mst., ties Žiežmarių plentu, 28 ha ploto; paviršius 98 m nuo j. l.; per ežerą teka Sobuva, Nemuno deš. intakas.

Kaštanas (Castanea), bukinių (Fagaceae) šeimos medis. Vaisius kamuoliškas, dygliuotas, aklinai užvertu gvildu, su 1–3 sėklom (kaštanais). Ši gentis išplitusi P.

Kaštanas valgomasis (Castanea sativa)

Europoje, Š. Afrikoje, Azijoje, JAV. K. valgomasis (Castanea sativa) yra apie 30 m aukščio medis. Mediena padarinė. Vaisiai valgomi. P. Europos čiabuvis. Lietuvos klimatą atlaiko, sutinkamas retai kur parkuose. JAV rytinėse srityse auga k. amerikinis (C. dentata), bet skaudžiai naikinamas grybo Endothia parasitica. JAV k. vaisių didesniais kiekiais importuoja iš Japonijos; anksčiau iš Kinijos

J. Rkt.

Kaštelionas žr. Pilininkas.

Kašuba Vytautas (g. 1915 VIII 15 Minske) skulptorius. 1926–34 lankė ir baigė Rygiškių Jono gimn. ir drožimo mokyklą Marijampolėje. Dailę studijavo Kauno meno mokykloje; 1939 baigė tos mokyklos skulptūros studiją. 1941–44 buvo skulptūros studijos vedėjas Kauno taikomosios dailės institute. Dar studijuodamas, K. susilaukė plataus ir palankaus pripažinimo (1937 Paryžiaus pasaulinėje parodoj apdovanotas aukso medaliu už medžio drožinį). 1942 jam suteikta tautinė skulptūros premija už impozantišką ir ekspresyvų kūrinį ‚Kalinių išsilaisvinimas', išstatytą Kenčiančios Lietuvos (skirtos raudonojo teroro siaubui atžymėti) parodoje. Iš gausių K. skulptūrinių kūrinių pažymėtini šie: Karo muziejuje Kaune — ‚Kario galva' ir ‚Pavargęs karys' (1939), pirmasai iš granito; Žemaičių plento užbaigimo proga Vilijampolėje pastatytas granitinis obeliskas 1939; Ąžuolinis kryžius husarų kareivinių kieme 1939; ‚Vytautas Didysis', iš gipso, skirtas Naujorko pasaulinei parodai 1939; ‚Eglė, žalčių karalienė' ir ‚Tremties madona' (abu medyje) 1946; Keturios Lietuvos madonos (akmeninės), sukurtos Čikagos lietuvių Marquette parko bažnyčios frontonui 1954; Rūpintojėlis — 5 pėdų aukščio medžio skulptūra, skirta Toronto (Kanadoje) Prisikėlimo par. bažnyčios didžiajam altoriui 1955; Vinco Krėvės kapo paminklo projektas 1956. Be čia suminėtų darbų, K. Lietuvoje ir užsienyje sukūrė dar daugelį mažesnio formato skulptūrinių kompozicijų; taip pat dalyvavo visoje eilėje parodų Lietuvoje ir užsieniuose. Į negausų būrį reprezentatyvių lietuvių skulptorių, nepriklausomybės metais atstovavusių beveik išimtinai monumentalių, šiurkštokų ir stipriai susintetintų formų plastikai, K. atėjo kaip novatorius ir skirtingų pažiūrų kūrėjas. Ne tiktai prilygo veteranams (Zikarui, Pundziui, Mikėnui ir kt.) savo kūrinių meistrišku išbaigimu, bet taip pat įnešė į vienų realistinį akademizmą ir kitų mono-

V. Kašuba

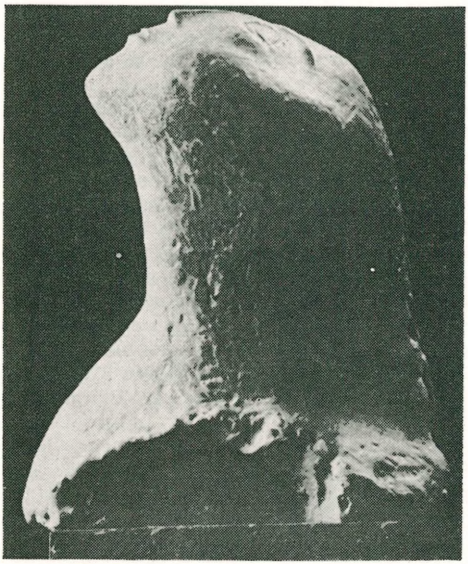

V. Kašuba Tremtis (1953)

tonijon linkusį sintetizmą visiškai savitą subtiliai lyrišką ir giliai sudvasintą priėjimą. K. kūrinių formos ryškiai akcentuotos, dramatiškai raiškios, tačiau kartu ir prigesintos, modeliuotos jautriu intimumu, kad šviesos ir šešėlių susitikimas kiekvienam kontūrui suteiktų tiktai švelnų akcentą. Todėl K. skulptūrų medžio, gipso arba akmens paviršius yra pažymėtinai dinamiškas, bet ne savo išviršiniu judesiu, o intensyvia vidine išraiška, spinduliuojančia iš sukauptų veidų ir sąnarių, kiekvieno atskiro kompozicijos komponento, sulydytų darnion ir apgalvoton visumon.

K. skulptūros liudija apie jų autoriaus išradingumą, impulsyvią ir giliai introvertišką kūrybinę asmenybę, gebančią negyvon medžiagon įkvėpti žmogiškos kančios, laimės, nerimasčio ir tylaus nuolankumo valandas. Jos liudija tiek pat stipriai apie jų kūrėjo nepaprastą kūrybinio darbo discipliną, fanatišką užsispyrimą nugalėti statiškąją medžiagos inerciją ir meistrišką gebėjimą tam tikslui panaudoti visas technines priemones. Toks laimingas dvilypumas — intuityvios įžvalgos ir aistringo dinamiškumo, lyriško subtilumo ir dramatinės įtampos, monumentalaus sumanymo ir beveik auksakališkai stropaus ir lygiai jautraus atlikimo — suteikė K. vieno pirmaujančių skulptorių vietą mūsų jaunųjų menininkų kartoj.

K. kūrybinis kelias atžymėtas, labai apibendrinant, dviem svarbiais etapais. Pirmasai (Lietuvoje ir, iš dalies, Vokietijoje) reprezentuoja K. dramatišką, akcentuojančią siužetinį momentą, formaliai artimesnę klasiškai akademiniam stiliui, kūrybą. Čia K. tiktai nežymiai modifikuoja tradicinį piešinį, stengdamasis jo rėmuose atverti dvasinį žmogaus išgyvenimo momentą, atitinkamai forsuojant ir pabrėžiant judesį ir mimiką. Kiek vėliau, Vokietijoj, K. skulptūron įveda kontempliacijos ramybę, judesiai sustingdomi į subtilų paviršiaus vibravimą, leidžiant šešėliui sroventi ketvirtatoniais ir pustoniais per jautriai išmodeliuotas siužetinių objektų formas (Eglė, Žalčių karalienė). Pastarasis K. kūrybos etapas charakteringas atsitolinimu nuo konkrečių, daugiau ar mažiau klasikinės bei akademinės sampratos apspręstų siužetinių metmenų, įvedant į figūrines kompozicijas tam tikrų abstrakčių ‚grynosios formos' elementų. K. tačiau šiuo posūkiu nepereina totaliai į šio meto moderniųjų skulptorių besąlyginį plokštumų ir masių eksperimentą: jis ieško nuo-

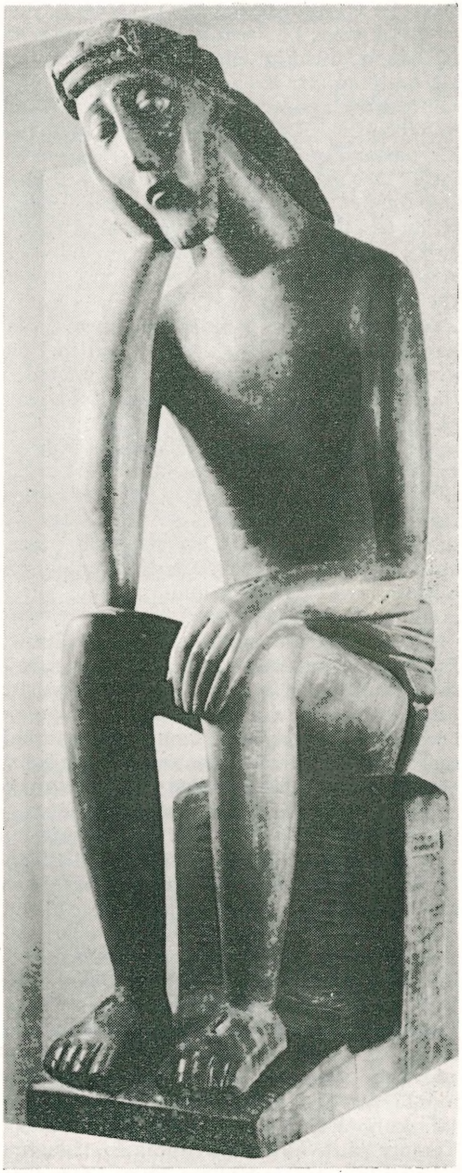

V. Kašuba Rūpintojėlis (medis 1955)

saikios pusiausvyros tarp formos ir idėjos, skulptūrinio uždavinio ir meninės tikrovės. Žmogaus kūnas ir toliau pasilieka dailininkui pagrindinis kūrybos mediumas. Tai aiškiai matome iš vieno jo paskutiniųjų reprezentatyvių darbų — moters galvos, užlaužtos nevilties ir skausmingo ilgesio pozoje, giliai simbolizuojančios tremtinio

buitį ir tolygiai ryškiai parodančios, kokiom subtiliai paprastom, suprastintom ligi esmingiausiųjų elementų, priemonėm tai pasiekta. Ir kokiu būdu moderniosios skulptūros laimėjimai pajungti meninės ir žmoniškosios tiesos išsakymui. Kita vertus, K. pastarieji kūriniai, skirti Marquette Parko ir Prisikėlimo bažnyčioms, liudija apie jų autoriaus gebėjimą religinio meno rėmuose išlaikyti giliai menišką priėjimą, kartu neatsisakant asmeninio ir individualaus sprendimo ir stiliaus. K. yra Lietuvių dailės instituto narys. *H. N.*

Kašubai (patys vadinasi slovincais) vakarinių slavų šaka, gyvenanti Baltijos pakraštyje, į v. nuo Vyslos, tarp Dancigo ir Pamario, dabar Lenkijos respublikoje. Atskirų išmėtytų k. sodybų taip pat randama š.r. Pamario kampe ir toliau nuo jūros Chojnicų ir kitose apskrityse. Verčiasi žemdirbyste, žvejyba ir kiek amatais. Daugumas katalikai, bet yra ir protestantų. Nuo lenkų skiriasi sodybų tipais, drabužiais, papročiais, folkloru ir liaudies menu. Pasižymi liaudies audiniais bei siuviniais ir keramika.

Prieš atsikraustant Vokiečių Ordinui į Prūsus, pamarėnai buvo laisvi ir turėjo savo kunigaikščius, kartais pasidavusius Lenkijos valdovų valdžiai. X a. pabaigoje priėmė krikščionybę. Pamario misininkai, tarp jų ir Olivos vienuolis Kristijonas (žr.), bandė vykti krikštyti kaimyninių prūsų, gyvenusių už Vyslos, su kuriais pamarėnai dažnai kovojo. XIV a. pusėje buvo nukariauti Vokiečių Ordino. 1343 Kališo taika (žr.) Lenkijos karalius Kazimieras D. kašubų gyvenamą Pamarį oficialiai atidavė Vok. Ordinui. XVI a. pradžioje sekuliarizavus Vok. Ordiną, po 13 metų lenkų karo su Ordinu, 1466 Torunės taika tarp kitų žemių Lenkija vėl atgavo Pamarį. Nuo tada k. buvo Lenkijos valdomi (su mažomis pertraukomis XVII a. švedų karų metu) ligi pirmojo Lenkijos padalijimo 1772. Tada jie atiteko Prūsijos karalijai, kuri dalį k., gyvenusių š.r. Pamario kampe, jau valdė nuo Pamario įjungimo į Prūsiją 1648 Vestfalijos taika. Nuo k. įjungimo į Prūsiją prasidėjo jų vokietinimas, ypačiai Bismarko ir vėlesniais laikais. Vokietinimui lengviau pasidavė dalis protestantų k., bet, apskritai, visi bandymai, net ir krašto kolonizavimas, nepajėgė užgniaužti k. tautinio savitumo. 1919 Versalio taika daugumas k. gyvenamų žemių vėl atiteko Lenkijai, bet II pas. karui prasidėjus, 1939 vokiečiai vėl užėmė Pamarį. Po karo k. vėl įjungti į Lenkijos respubliką. Lenkams pravedus žemės reformą, kašubams išdalytos dvarų ir stambių ūkių žemės. *K.Avž.*

K. kalba ir raštija. K. tarmėmis ir šnektomis kalbančių (net iki 70 atskirų šnektų) yra (1945) apie 150.000. Skiriamos dvi tarmių grupės: šiaurės (nuo Lebos ež. iki Dancigo) ir pietų (likusioji sritis). Šiaurinės šnektos dalinai išlaiko laisvą slavų prokalbės kirtį, o pietinės kirčiuoja pirmąjį žodžio skiemenį. Tuo ir visa eilė kitų ypatybių (pvz. k. warna, wolk, młoko, o lenk. wrona, wilk, mleko ‚varna, vilkas, pienas') k. kalba žymiai skiriasi nuo lenkų kalbos ir laikytina atskiru vakarų slavų lechitų (žr.) grupės nariu ir būtent pereiginiu tarp lenkų ir vakarinių pamarėnų (žr.). Todėl žymiausias k. kalbos tyrinėtojas F. Lorentzas (1870–1935), pabrėždamas jos savarankiškumą ir jungdamas su prieš I pas. karą išnykusia slovincų (žr.) kalba, vartoja joms vadinti ir atskirą bendrą pamarėnų (vok. Pomoronisch, lenk. język pomorski) vardą. Tikriau sakant tos dvi kalbos sudaro rytinių pamarėnų grupę. Dėl istorinių ir geografinių sąlygų k. kalba iš seno buvo stipriai veikiama lenkiškos įtakos. Net pirmųjų k. spaudinių (S. Krofey giesmynas 1585, Brückmanno-Pontano katekizmas bei psalmynas 1634) kalba daugiau lenkiška nei kašubiška. Pietiniai katalikai k. bažnyčioje visada vartojo vien lenkų kalbą. Apie 1850 F. Cejnowa (1817–1884) bendė sukurti grynai kašubišką rašomąją kalbą. Jo parašyta ir pirmoji k. kalbos gramatika (1879). Dailiosios, grynai sritinio pobūdžio, raštijos užuomazga susidaro XX a. pradžioje. Iš rašytojų paminėtini H. Derdowski (1852–1902), A. Majkowski (1876 — ?) ir stipriausias Woś Budzysz (J. Karnowskio slapyvardis), taip pat St. Czernicki (=L. Heyke), parašęs ir k. himną. Bet ir jie rašė daugiau gimtosiomis tarmėmis. Bendrinei rašomajai kalbai dėl po I pas. karo sustiprėjusio k. lenkėjimo, nebuvo lemta susidaryti. Nuo 1909 iki II pas. karo (su pertraukomis) ėjo net literatūrinis žurnalas ‚Gryf' (nuo 1931: Gryf Kaszubski). 1930 pasirodė almanachas ‚Wjerni Naszińc'. Buvo ir šiokia tokia periodinė spauda.

Fr. Lorentz, A. Fischer ir *T. Lehr-Spławiński*, The Cassubian Civilization 1935 (vertimas metais ankstesnio lenkiško leidinio Kaszubi); *R. Trautmann*, Die slavischen Völker und Sprachen 1947; *S. Ramułt*, Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego 1893; *F. Lorentz*, Gramatyka pomorska 1927–34 (išėjo 4 dalys, nebaigta). *A. S.*

Kašubienė-Fledžinskaitė Aleksandra (g. 1923 I 10 Šiauliuose) skulptorė-keramikė, skulptoriaus V. Kašubos žmona. 1941 baigė Šiaulių mergaičių gimn. 1941–42 studijavo Kauno taikomosios dailės institute keramiką, 1942-43 Vilniaus dailės akademijoj skulptūrą ir 1943–44 Kauno taikomosios dailės institute skulptūrą. Pradžioje kūrusi skulptūras vėliau ypatingą dėmesį skiria keramikai. Abiejose srityse pasiekusi pažymėtinų rezultatų. Pastaruoju metu, JAV savo originalius keramikos darbus išstačiusi daugelyje parodų: 1950, 1952, 1953 meno muziejuje Syracuse, 1953 ir 1954 N. Y. keramikos draugijoje (N. Y. gamtos muziejuje), 1954 Tautinėj meno ir amatų parodoj (globojamoje Bruklino bei San Francisko meno muziejų ir Čikagos meno instituto), 1955 N. Y. Meno parodoj (Cooper Union Museum, N.Y.). Iš gausių K.-F. keramikos darbų paminėtini: Angelas 1953, Autoportretas 1953, Mergaitė su vaisiais 1954, Šv. Jurgis 1954, Liaudies pasaka 1954, Angelas Nr 2 (1954), Galvutė 1955 ir Lietuviška idilė 1955. K.-F. keramika pasižymi subtiliai niuansuota spalvų gama, grakščiu ir jautriu piešiniu, santūria, gilią meninę erudiciją ir skonį išduodančia stilizacija, bei akcentavimu dvasinio ir nuotaikinio kūrinių aspekto. Visų jos darbų ornamentiniai ir stilistiniai elementai yra subordinuoti kūrinio centrinei figūrai, idėjos bei minties nešėjai. Ta prasme jos keramika palieka sąmoningai antrajam plane dekoratyvųjį šios dailės sritie pobūdį, akcentuodama meninės tikrovės ieškojimą. Ta prasme, dailininkė, atrodo, pasirinko keramiką tiktai kaip savitą, mūsų retai tenaudojamą, techniką, teikiančią jai galimybių dviejų matavimų plokštumoje išvesti liniją, spalvą ir švelnų kontūravimą, būtent turtingesnį techninių priemonių arsenalą, negu grynoje skulptūroje. K.-F. šias priemones panaudoja, rūpestingai atrinkdama pačias būtiniausias, savo originaliai stilizuotose kompozicijose, jokia prasme nesekančiose realistinio tikrovės traktavimo, daugumoje primenančiose mūsų liaudies raižinių ir skulptūrų pasaulėvaizdį ir nuotaiką. Abu Angelai kaip tiktai ryškiausiai šitai iliustruoja: antgamtinė figūrų galia ir skaidrumas čia išreikštas ne tiktai svajinguose, tačiau kartu ir intensyvios jėgos sklidinuose, veiduose, taip pat ir santūriuose jų gestuose bei biblinio paprastumo traktavime, taip artimame mūsų dievdirbio naiviam ir betarpiškam santykiui su regima ir neregima tikrove. *H. N.*

A. Kašubienė

A. Kašubienė: Šv. Jurgis (keramikinė tapyba 1954)

Katabolizmas (iš gr. kataballō ‚išmetu') gyvųjų organizmų protoplazmoje nuolat vykstanti kai kurių medžiagų suardymo ir jų pašalinimo fazė. Ypač pastaraisiais laikais vandenilio ir azoto izotopų pagalba neabejojamai įrodyta, kad gyvoji medžiaga, protoplazma, nuolat išskiria į aplinką kai kuriuos junginius, pvz. amino rūgštis. Maisto baltymai paprastai suskaldomi į jų sudėtines dalis — įvairias amino rūgštis. Dalis šių rūgščių yra sulaikoma protoplazmoje. Vienuose audiniuose protoplazma sulaiko didesnį kiekį vienos ar kelių amino rūgščių, kituose gi audiniuose vėl kitos amino rūgštys gali vyrauti. Nesunaudotos amino rūgštys yra iš protoplazmos išskiriamos ir iš organizmo pašalinamos pakeista forma: urėja, amoniakas, purinai ir kt. Angliahidratus, dažnai vadinamus organizmo kuru (nes lengvai parūpina energijos), protoplazma suskaldo į CO_2 ir vandenį. Riebalai, atiduodami energiją, visiškai suskaldomi į CO_2 ir vandenį tik ang-

liahidratų akivaizdoje, kitais gi atvejais (pvz. diabeto liga) riebalai suskaldomi tik ligi rūgščių. K. priešybė yra anabolizmas — biologiniai procesai, nukreipti į ląstelės kūno sudarymą. *Br. P.*

Katachrezė (gr. katachresis, lot. abusio ‚piktnaudojimas') antikinėje retorikoje nelogiškas išsireiškimas, prasilenkiąs su duodamo vaizdo vieningumu (pvz. ‚tas valstybės ramstis gimė...') arba iš vieno vaizdo persimetąs į kitą.

Katafalkas (it. catafalco) 1. pakiluma, paprastai medinė, ant kurios padedamas karstas su mirusiojo kūnu arba tuščias gedulingųjų pamaldų, gedulingojo minėjimo metu; 2. laidotuvių vežimas, morai.

Katafazija (gr.) kalbos sutrikimas, kuomet žmogus nuolat kartoja tą patį žodį ar sakinį.

Kataforezė (gr.) judėjimas suspensijų ar koloidinių dalelių skystyje, kuriame įmerkti du elektrodai, elektros srovės įtakoje. Ji skiriasi nuo elektrolizės tik judančių dalelių dydžiu, elektrolizėje jos nedidesnės kaip kelių atomų, o kataforezėje koloidai gali susidėti iš kelių milijonų atomų. Pvz. kataforezės būdu galima išskirti gumą iš gumą duodančių augalų syvų.

K. pritaikoma ir medicinoje įleisti vaistams į kūno audinius per odą. Įmirkytas vaistais tamponas dedamas norimoje kūno dalyje ant odos ir prijungiamas prie teigiamo baterijos poliaus, neigiamąjį prijungus prie kitos kurios kūno dalies. Tuo būdu smulkios vaistų dalelės elektros srovės įtakoje nunešamos giliai į kūno audinius. Žr. Elektroforezė, Elektrokinetiniai reiškiniai. *E.Bnk.*

Katafraktas (gr.) 1. žvyniniai šarvai; 2. sen. Persijos sunkioji kavalerija ir Seleukidų šarvuotas žirgas.

Katafrenija (gr.) laikinis protinio nusilpimo būvis, savo pobūdžiu panašus į demenciją (žr.).

Katahdino kalnas (Mount Katahdin) — aukščiausias Maine valstybės (JAV) kalnas (1606 m), susidaręs iš granito, stačiais, plikais šlaitais. Jis yra vidurinėješiaurinėje valstybės dalyje.

Katajama Tetsu (g. 1887) japonų politikas. Baigęs Tokijo univ. teisių skyrių, studijas gilino Vokietijoje. Vertėsi advokato praktika. 1945 įsteigė japonų socialdemokratų partiją, 1947–48 ministras pirmininkas.

Katajev Valentin Petrovič (g. 1897) rusų rašytojas. Literatūrinę karjerą pradėjo Maskvoje eilėraščiais, bet greit metė poeziją ir rado savo tikrą pašaukimą beletristikoje, kaip geras pasakotojas, humoristas: Ser Genri i čiort (1923), Bezdielnik Eduard (1923), o rimtam portrete — Otiec (1924). Viena geriausių Nepo laikotarpio sovietinė satyra Rastratčiki (1927). Pirmojo penkmečio industriniai sunkumai vaizduojami knygoje Vremia, vperiod (1932). Maloni knyga vaikystės prisiminimų — Bieliejet parus odinokij (1936). Ukrainiečių rezistenciją prieš vokiečius 1918 vaizduoja Ja syn trudovogo naroda (1937). Iš pas. karo poveiky parašė: Žena (1944) ir Syn polka (1945). Sėkmingai K. rašė scenai (ir ekranui). Veikalai: Osada (1922), Rastratčiki (1925), Kvadratura kruga (1929), Avangard (1929), Miljon terzanij (1931), Doroga cvetov (1934), Sinij platoček (1942).

Sovietų Rusijoje K. yra vienas gabiausių ir gana nepriklausomų prozaikų, per kurio linksmą satyrą kartais kyšo tokia liūdna tikrovė, kad reikia stebėtis autoriaus išlikimu. Jo kūriniai pasižymi lengvu, lakiu pasakojimu, geru humoru, stipria intriga ir konstrukcija. Kaip rusų neorealizmo tęsėjas, K. rodo Bunino ir Aleksiejaus Tolstojaus įtakos žymių. Lietuviškai išversta: Baltuoja burės tolumoj (vertė A. Venclova) 1939, ²1940; Aš darbo liaudies sūnus (vertė M. Banevičius) 1940; Už tarybų valdžią. Romanas. 1955. *J. Bl.*

Kataklizmas (gr. kataklysmos ‚potvynis, tvanas') 1. teorija, išvedžiojanti, kad katastrofos žemės istorijoje sunaikinančios kurio nors krašto gyvius ir paskui atsirandančios naujos organizmų rūšys; vienas iš k. teorijos grindėjų buvo Cuvier (žr.); 2. staigus naikinamasis perversmas visuomeniniame gyvenime, katastrofa.

Katakòmbos (it. catacomba iš vid. lot. catacumba ‚požeminiai kapai') požeminiai kapinynai, požeminės laidojimo patalpos etruskų ir pirmųjų krikščionių Romoje I–IV a. bei Neapolyje I–X a., taip pat Sicilijoje, Š. Afrikoje, M. Azijoje, Maltoje, Sardinijoje, Egipte, Triere, Paryžiuje ir kt. Požeminė laidosena urvuose buvo žinoma sen. Rytuose ir žyduose, kurie šį paprotį perteikė krikščionims. Romos k. savo apimtimi ir įvairumu yra svarbiausios. Pirmiausia k. vadinta tik vienos šv. Sebastijono k. prie Via Appia. K. vardas dabartine prasme pradėta naudoti tik nuo IX a.; prieš tai buvo sakoma coemeterium (kapinės). Romėnų įstatymas draudė liesti kapus, tačiau krikščionių perse-

Katakòmbos

Šv. Petro katakomba Romoje (III a.)

kiojimo metu imta laidoti savo bendruomenės narius požeminiuose kapinynuose-katakombose. Minkštas tufas Romos apylinkėse palengvino k. kasimą, todėl pagal didžiuosius kelius, ypač abipus Via Appia ir kitose vietose, atsirado per 70 k. su šimtais tūkstančių kapų. Pradžioje k. buvo tik šeimų kapai, bet nuo III a. atsiranda bendruomeninių k., taip pat prie visų didžiųjų Romos bažnyčių. Žymiausios Romos k. iš I–II a. yra Priscilos (Priscilla, prie Via Salaria), iš II–IV a. Pretekstato (Praetextatus), Domitilos (Domitilla, Nereo ed Achilleo), Kaliksto (Callixtus) su popiežių kapais, iš III–IV a. Petro ir Marcelino k. Romoje išliko taip pat 3 žydų k. iš II–IV a.

K. buvo duobkasių (fossores) darbas, kurie po žeme kasė tiesius koridorius iki 9 m aukščio su atšakomis (apie 0,80 m pločio ir 2 m aukščio). Retkarčiais koridorius praplečiamas į mažą ketvirtainę kapinę patalpą (cubiculum) arba didesnę požeminę koplyčią (crypta). Sienose ketvirtainiai įsieniai mirusiems sudėti (loculi) buvo iškalami iki 5 eilių, stokojant vietos taip pat koridoriuose ir užmūrijami marmuro lentele su įrašytu mirusiojo vardu. Tokių lentelių fragmentų visoje Romoje gausu. Tik turtingesnieji asmenys buvo laidojami įsienyje po arka (arcosolium) arba sarkofaguose. Šuliniais (luminaria) buvo nuleidžiama į požemius kiek šviesos.

Žymių asmenų kapai buvo puošiami mozaika ir kt. Visų kitų kapinių patalpų sienos buvo padengtos glaistu ir sienų tapyba (freskos), kurios Romos k. išliko gana daug. Formos požiūriu seniausia krikščionių k. tapyba nesiskiria nuo pagonių vėlyvosios antikės džiaugsmingos lengvo brūkšnio dekoracinės tapybos, plokštumas, ypač lubose, skaidant linijomis, girliandomis, puošiant simetriškai atskirais gėlių, paukščių, figūrų motyvais. Kitais atvejais panašūs motyvai, dar nekeičiant pačio tapybos stiliaus, jau yra krikščionių tikėjimo simboliai: žuvis, palmė, balandis, avinėlis, inkaras, povas, elnias ir kt. Centre vaizduojama Orantė ir Gerasis Ganytojas (seniausias simbolinis Kristaus vaizdavimo būdas), taip pat Kristaus monograma. K. tapyboje atsiranda šventosios istorijos momentų vaizdavimas, bet sutrumpinta kompozicija, jį vis rišant su mirties ir prisikėlimo vaidiniais (Nojaus laivas, Danielius liūtų oloje, Jaunuoliai krosnyje, Pranašas Jona, Zuzana ir seniai, Trys Karaliai, Duonos padauginimas ir kt.). Nuo III a. pasirodo bazilikų meno įtaka, jau vaizduojant Kristų soste. Šventieji k. vaizduoti labai retai.

Persekiojimų metu krikščionys k. slėpėsi, bet pamaldos k. nebuvo laikomos, tik vykdavo šermeninės puotos ir minėjimai. IV a. virš bei šalia k. su kankinių kapais, pradėta statyti bazilikos. V a. nustota laidoti k., o langobardų karų metu VIII a. žymesniųjų kankinių kapai tapo perkelti į bažnyčias. Viduramžiais k. buvo užmirštos, išskyrus šv. Sebastijono k., kuri viena buvo per visus viduramžius lankoma. 1578 įgriuvus skliautams prie Via Salaria susidomėta ‚požemine Roma' (Roma sotterranea). Pirmasis k. atradėjas ir tyrinėtojas buvo Antonio Bosio (m. 1629). XVII ir XVIII a. manant, kad visi Kristaus monograma, palme, inkaru ir kt. simbo-

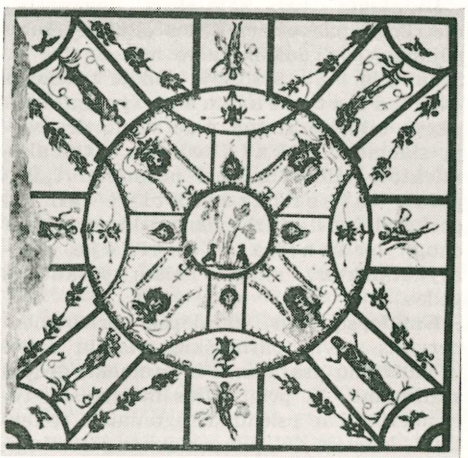

Šv. Lucinos katakombos lubų freska (Roma, II–III a.)

liais pažymėtieji kapai yra kankinių, buvo išplėšti tūkstančiai kapų, jų kaulai išsiuntinėti viso pasaulio bažnyčioms, freskos sunaikintos, nors daugumas tokių kapų net nebuvo persekiojimo laikotarpio. Moksliško k. ištyrimo pagrindus padėjo C. B. de Rossi (1822–1894).

Lietuvoje laidosena požeminėse patalpose sutinkama kai kurių bažnyčių požemiuose, pvz. Domininkonų bžn. Vilniuje, Pažaislyje ir kt. Vilniaus Rasų kapinėse bei prie Bernardinų yra išlikę vad. kolumbarijų, antžeminių pastatų formos, į kuriuos, panašiai, kaip Romos k., karstai įmūryti vienas viršum kito giliuose įsieniuose.

A. Bosio, Roma sotterranea 1632; *G. B. de Rossi,* Roma sotterranea I–III 1864–77; (") Inscriptiones christ. urbis Romae I–II 1887; *J. Wilpert,* Die Malereien der Katakomben Roms I–III 1903; *O. Marucchi,* Les catacombes 1906; (") Le catacombe 1932; *P. Styger,* Die röm. Katakomben 1933; Roma Sotteranea Christiana per cura del Pontificale Instituto di Archeologia Cristiana 1936; *H. Achelis,* Die Katakomben von Neapel 1936. *P.Rkl.*

Katalaunų laukai (lot. Campi Catalaunici) šių dienų Šampanija (prc. Champagne) p. Prancūzijoje. Senovėje ten gyveno katalaunai (lot. Catalauni, Catelauni), galų (keltų) kiltis, sostinė Durocatalauni (Châlons-sur-Marne). 451 po Kr. Katalaunų lauke Ecijaus vadovaujami romėnai drauge su vestgotais sutriuškino Atilos vadovaujamus hunus.

L. Schmidt, Die Ostgermanen ²1941.

Katalazės enzimai (žr.), skaldą vandenilio peroksidą. K., išskirta iš kepenų, susideda iš geležies protoporfirino IX ir baltymo.

Kataleksė (gr. kataleksis ‚liovimasis') metrikoje paskutinės pėdos eilutėje trumpėjimas, pvz. daktiliniame hegzametre po 5 daktilių – ∪∪ šeštojoje pėdoje trochėjas – ∪; tad katalektinėje (gr. katalektikos) eilutėje stinga gale vieno ar dviejų skiemenų. Akatalektinė (gr. akatalektos) eilutė baigiasi normaliai (pilna pėda), hiperkatalektinė (gr. hyperkatalektos) turi vieną skiemenį per daug, brachikatalektinėje (brachykatalektos) stinga ištisos paskutinės pėdos.

Katalepsija (gr. katalēpsis ‚priepuolis') nervinis stovis, pasireiškiąs staigiu valios ir jautrumo praradimu ir raumenų grupių sustingimu. K. priepuolius dažniausiai turi nerviniai ir psichiniai ligoniai ir epileptikai. Kartais dėl pilno raumenų sustingimo kūnas atrodo tartum vaškinė statula. Priepuoliai gali būti trumpi, bet jie gali trukti keletą valandų ir net keletą dienų. *K. Rk.*

Kataleptonas (gr. katalepton ‚smulkmenos', originale lot. Catalepton) mažų lotyniškų eilėraščių rinkinys Vergilijaus vardu, nors ne visų jis yra autorius.

Katalikas (lot. catholicus iš gr. katholikós ‚visuotinis, bendras') pakrikštytas asmuo, priklausąs Katalikų Bažnyčiai ir išpažįstąs jos mokslą, paties Kristaus paliktą. K. gyvenimą saisto Bažnyčios įstatymai bei įsakymai ir Kristaus įsteigti sakramentai.

Katalikas lietuvių savaitraštis, vėliau dienraštis, ėjęs Čikagoje (1899–1917). Steigėjais buvo kun. Motiejus Kriaučiūnas ir Jonas Tananevičius, turėjęs privatinę banko įstaigą. Laikraštis netrukus perėjo išimtinai į privačias Tananevičių šeimos rankas. Jį visą laiką administravo Stasys Tananevičius, bankininko Jono Tananevičiaus brolis. Šalia politinių ir visuomeninių informacijų, laikraštis dėdavo ir religinių straipsnių. 1914, prasidėjus I pas. karui ir visiems domintis įvykiais Europoje, K. iš savaitraščio virto dienraščiu. Pirmas dienraščio numeris išėjo VIII 6. Kai Čikagoje įsistiprinęs iš Wilkes-Barre, Pa (1912) atkeltas ‚Draugas' nuo 1916 virto dienraščiu, K. pradėjo eiti kas savaitę ir 1917 IV sustojo. Pirmųjų kelių numerių (iki III 4) redaktoriumi buvo dr. M. Stupnickis, vėliau nuo IX J. Montvila; ilgiausiai K. redagavo Petras Tumasonis (Brandukas) ir Pranas Gudas. Redakcijoje yra dirbę: Jonas Montvila, V. S. Jokūbynas, Jonas Žukauskas, Povilas Garmus, Leonardas Šimutis, Matas Zujus, I. Sakalas. Laikraštis ir bankas turėjo savus namus Morgan ir 33 gatvės kampe, kur jie dar ir dabar tebestovi su įmūrytu plytų įrašu ‚Katalikas'. Per savo 18 gyvavimo metų K. išleido apie 100 įvairių knygų ir muzikinių veikalų. Žymesnieji leidiniai: M. Bernatowicz, Pajauta (sulietuvino J. Montvila) 1911, M. Vaitkaus, Laimė (poema) 1911, J. Geručio, Šiapus ir anapus grabo 1913, dr. A. L. Graičiūno, Sveikata 1911, Lew Wallace, Ben-Hur (sulietuvino J. Montvila), K. Flamariono, Dangus (sulietuvino P. Brandukas) ir kt. *J.Pr.*

Katalikiškoji akcija (it. Azione Cattolica) katalikų pasauliečių apaštalavimas, vadovaujamas Romos Kat. bažnytinės hierarchijos. Tą terminą pirmas panaudojo pop. Pijus IX. Jis jau aiškiau nusakomas kai kuriose pop. Pijaus X enciklikose. Pačioje pradžioje duotą klasišką k.a. aptari-

mą yra davęs pop. Pijus XI, daugelio vadinamas k.a. popiežium.

K.a. definicija apima daug dalykų, turi daug reikšmių, tad nenuostabu, kad ji būna dažnai klaidingai suprantama. Ji kartais neskiriama nuo katalikiškos veiklos — geros knygos skaitymas, kat. laikraščio užsisakymas, aukojimas misijoms ir t.t. Panaši veikla dažniausiai neįeina į k.a. sritį, kadangi jai trūksta keturių pagrindinių k.a. žymių.

K.a. esminės žymės yra šios: 1. veiksmas, arba darbas, pasauliečių atliktas, 2. organizuotas veikimas, 3. apaštališkas veiksmas, 4. darbas, kuris yra atliktas vyskupo mandatu, pavedimu. Kat. Bažnyčios nariai yra dvejopi — dvasininkai ir pasauliečiai. Dvasininkais vadinami tie, kurie yra gavę bent mažiausią šventimų laipsnį (tonsūrą). Visi kiti yra laikomi pasauliečiais. K.a. dvasininkai vadovauja, kontroliuoja patį veikimą, tačiau to veikimo aktyvūs nariai tėra pasauliečiai ir jie vieni teatlieka patį darbą. Pasauliečiai, kurie veikia sava iniciatyva, nepriklausomai nuo k.a. kaip organizuoto vieneto, nėra k.a. nariai, nors jų tokia veikla būtų kilni ir girtina. Organizuota veikla, hierarchijos vadovaujama, tesudaro esminę antrą k.a. žymę.

K.a. siekia laimėti sielas. Tai gali įvykti dvejopu būdu: laimėti tas, kurios Kristaus dar nepažino, arba tas, kurios Kristaus išsižadėjo. Tas tikslas ir sudaro trečią k.a. žymę — religinis, misijinis, apaštališkas pasauliečių darbas. Politika turi žemiškų tikslų, o k.a. išimtinai rūpinasi dvasine gerove. Pop. Pijus XI laiške Lisabonos patriarchui (1926 X 30) k.a. ir politikos bei politinių partijų santykius šiaip nusako: ‚K.a. pakyla ir išsiplėtoja anapus ir virš politinių partijų. Ji nenori susirišti su vienos partijos politika arba pati sudaryti politinę partiją.'.

Apie ketvirtą k.a. žymę — hierarchijos vadovaujamą atliktą darbą — Pijus XI (1925 IX 14) taip kalba: ‚K.a. turi subordinuotis hierarchijai, pareikšdama sūnišką prisirišimą ir klusnumą vyskupui ir popiežiui, o per juos pačiam Kristui: hierarchinė struktūra ir Bažnyčios pastovumas remiasi trimis — vyskupais, popiežium ir Jėzum Kristum'.

K.a. organizacinė struktūra katalikiškuose kraštuose yra įvairi. Jos veikimo planą, vykdomuosius organus tvirtina tų kraštų vyskupai. Nepriklausomoje Lietuvoje k.a. vadovavo Katalikų veikimo centras, kontroliuojamas Lietuvos vyskupų. Jis tad sudarydavo kat. organizacijų veikimo gaires, rūpinosi privačiomis kat. mokyklomis, rūpinosi įsteigti savąjį, kat. universitetą, vadovavo ir palaikė kat. spaudą. Tremties metu, Vokietijoje ir Austrijoje, tuometinis Švento Sosto tautinis delegatas kan. F. Kapočius 1946 IX 29 k.a. darbą atnaujino. Tam veikimui kruopščią, detalizuotą schemą sudarė kun. Stasys Yla. Pats planas dėl tremties sąlygų buvo sunkiai įgyvendinamas. Š. Amerikoje k. a. funkcijas atlieka Amerikos Lietuvių Romos Katalikų Federacija, kuri yra Amerikos vyskupų globoje ir žinioje.

Katalikių moterų sąjunga žr. Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga.

Katalikių organizacijų sąjunga įst. Seimo atstovės M. Galdikienės iniciatyva 1923 ir pradžioje pavadinta Lietuvos katalikių moterų vyriausiu sekretoriatu. 1933 priimti nauji įstatai, ir ta organizacija gavo Lietuvos katalikių organizacijų s-gos vardą. S-gos tikslas — palaikyti artimus ryšius su katalikių organizacijomis ir atstovauti lietuvėms katalikėms tarptautiniuose moterų suvažiavimuose. 1930 s-ga priimta į tarptautinę kat. moterų organizacijų uniją. S-ga 1925, 1933 ir 1939 šušaukė kongresus Kaune ir 1940 V 12–13 Vilniuje. Kongresuose, be paskaitų įvairiais kultūriniais ir socialiniais klausimais, buvo suorganizuota dailės darbų ir namų pramonės parodos. Be to, 1933 10.000 dalyvių kongrese buvo spaudos paroda, moterų dainų ir sporto šventė.

1940 VI bolševikai s-gą uždarė. 1946 s-ga atgaivinta dr. V. Karvelienės pastangomis Tübingene (Vokietijoje). 1947 pasauliniame katalikių kongrese Romoje s-gai atstovavo dr. A. Šidlauskaitė. 1951 s-ga pasivadino Pasaulio liet. katalikių organizacijų s-ga. Centro valdybą įsikūrė Paryžiuje (Prancūzijoje). Jos rūpesčiu parengta spaudai liet. kat. moterų veiklos apžvalginė knyga ‚Mūsų keliai'. 1952 sąjungai atstovavo tarptautiniame kat. moterų kongrese Romoje dr. N. Bražėnaitė ir B. Venckuvienė. 1956 s-gos centro būstinė atkelta į Naujorką. *M.Gld.*

Katalikų Balsas mėnesinis laikraštis Clevelande, Ohio, įsteigtas 1927. Redaktorius ir leidėjas M. A. Ruseckas.

Katalikų Bažnyčia Kristaus įsteigtoji žmonių regimoji bendruomenė. Jos įsteigimo darbas, K.B. mokymu, galutinai atliktas su Šv. Dvasios atsiuntimu. Kristaus įsteigė hierarchinę bendruomenę, o apaštalams suteikė galias mokyti, valdyti ir

rūpintis sielos išganymu. Šias galias gauna apaštalų įpėdiniai vyskupai ir kunigai. K.B. hierarchijoje primatą turi Romos popiežius. Jis yra šv. Petro įpėdinis.

K.B. turi keturias (vienumo, visuotinumo, apaštališkumo ir šventumo) žymes. Kristus norėjo, kad Jo įkurtoji regimoji bendruomenė išlaikytų iki pasaulio pabaigos vieną tikėjimą, vieną kultą ir būtų valdoma vieno vietininko — šv. Petro įpėdinio. K.B. yra visuotinė, atseit, universali bendruomenė, einanti mokyti, krikštyti ir gelbėti amžinajam gyvenimui visų tautų (Mt. 28, 19) ir jungianti visą atpirktą žmoniją po vieno Ganytojo globa. Ji yra apaštališka, t.y., ta pati bendruomenė, kuri buvo Kristaus įkurta ir apaštalams patikėta. K.B. saugo Kristaus iš apaštalų perduotą mokslą, sakramentus ir hierarchijoje turi apaštalų autoritetą bei valdžią. K.B. nėra nutraukusi ryšio su apaštališka Kristaus įsteigtąja bendruomene. K.B. yra šventa savo kilme, paskyrimu, priemonėmis, nariais ir veikimu. Kristus įsteigė bendruomenę, siekiančią amžinojo gyvenimo, kurio gyventojai turi būti šventi. K.B. atleidžiamos nuodėmės ir gausiai teikiamas sielos pašventimas, ypatingai dalyvaujant Eucharistijoje. K.B. vadinama Kristaus mistiniu Kūnu. Be jos nėra išganymo, bet jai gali priklausyti dvasioje ir tie, kurie ne iš savo kaltės nepažįsta tikrosios Kristaus religijos, o nori ir stengiasi gyventi pagal savo sąžinę. Mirdami malonės būklėje, jie yra išgelbėti, kaip K.B. gyvieji nariai.

Prel. Fr. Bartkus ir kan. P. Aleksa, Dievas ir žmogus 1953; *P. Fr. Reg. Garrigou-Lagrange, O. P.,* De Revelatione II 1945; *J. M. Herve,* Manuale Theologiae Dogmaticae I 1949. *V.Rmš.*

Katalikų Mokslo Akademija žr. Liet. Katalikų Mokslo Akademija.

Katalikų Spaudos Biuras liet. kat. informacijų įstaiga, veikusi prie Katalikų Veikimo Centro Kaune. Įst. 1921 I 27. Pradžioje jai vadovavo prel. A. Dambrauskas, St. Šalkauskis, L. Bistras, Dėdelė, kun. I. Tamošaitis. 1924 perorganizuotas; naują statutą sudarė kun. M. Reinys, kun. K. Kuraitis, L. Gira, kun. A. Maliauskis, Sakalauskas. 1925 pradėtas leisti dvisavaitinis ‚Katalikų gyvenimo biuletenis', kurį redagavo kun. St. Ūsoris, kun. St. Telksnys ir J. Keliuotis. Po 3 mėn. biuletenis pradėtas leisti dukart per savaitę, bet šapirografuotas. Biuras domėjosi ir spaudos platinimu, kat. laikraščių koordinavimu. J. Keliuočiui išvykus studijuoti, 1926 biurą sudarė kun. P. Būčys, J. Eretas ir kun. P. Kuraitis. Jie ėmėsi katalikiškų brošiūrų leidimo, žinių teikimo kat. laikraščiams, redaktorių pasitarimų organizavimo. 1927 kooptuotas į biurą E. Turauskas. Vėliau jame dirbo J. Ambrazevičius, I. Skrupskelis, J. Urmonas, J. Valaitis, J. Grušas. Iš šio biuro veiklos išaugo ‚Mūsų Laikraštis'. 1931 A. Maceina pakviestas vesti statistikos ir dokumentacijos skyrių. Biuro darbui apmirus, 1937 X 5–6 vyskupų konferencija nutarė jį atgaivinti. Nauju jo vedėju pakviestas kun. K. Barauskas, kuris leido informacijų biuletenius kat. spaudai, išleido kelias brošiūras, talkino išleidžiant knygą ‚Krikščionybė Lietuvoje'. Vieton susirgusio J. Grušo pakvietus K. Barauską redaguoti ‚Mūsų Laikraštį', biuro vedėju 1939 pakviestas ‚XX Amžiaus' red. kun. J. Prunskis. Kas savaitė buvo leidžiami žinių biuleteniai spaudai, kas antra savaitė duodami biuleteniai užsienio kat. agentūroms, Osservatore Romano, latvių kat. spaudai ir kt.; siunčiamos informacijos užsienio liet. kat. laikraščiams; leidžiamos brošiūros (pvz. Ką ir kaip rašyti į laikraščius, apie civilinę metrikaciją ir kt.); vedamas iškarpų ir vadovaujančių veikėjų nuotraukų archyvas; reikale duodamos informacijos Eltai ir radiofonui. Biuras užsidarė bolševikams okupavus Lietuvą 1940 VI.

Kun. J. Prunskis atvykęs į JAV atkūrė biurą Čikagoje 1942 IX 19. Biuras buvo Katalikų Federacijos žinioje ir veikė iki 1944 IX 23, kada kun. J. Prunskis išvyko gilinti studijų į Vašingtoną. Biuras kat. laikraščiams išleido 102 savaitinius biuletenius. Išleistos kun. J. Prunskio brošiūrėlės: Taip mirė nemirtingieji, 15 Lietuvoje sušaudytų kunigų (lietuvių ir anglų kalba), Sibiro ištrėmime ir bolševikų kalėjime, Komunizmas ir revoliucija Amerikoje. Palaikyta kontaktas su JAV spauda ir eile vadovaujančių asmenų, teikiant jiems informacijas apie Lietuvą.

K.J. Prunskis, K.S.B. Lietuvoje (Tiesos Kelias nr. 6, 1940). *J.Pr.*

Katalikų tikėjimas Kat. Bžn. mokymu yra Dievo suteikta dorybė pripažinti apreikštąsias tiesas. Tikėjimo dorybė yra antgamtinė ir be Dievo malonės visiškai negalima. Tačiau apreikštąsias Dievo tiesas, nors prigimtiniu protu visai neįžvelgiamas, žmogaus valia priima laisva valia. Malonė nepanaikina laisvosios valios veikimo. K.t. tikrumas yra paremtas neklystančiu ir negalinčiu suklaidinti Dievo autoritetu. K.t. tiesų šaltiniai yra Šv. Raš-

tas ir Padavimas, o tų tiesų saugotoja ir neklaidinga aiškintoja yra Kat. Bažnyčia. Be tikėjimo žmogus negali būti išgelbėtas amžinajam gyvenimui. Tačiau tikėjimas be gerų darbų žmogaus neišteisina. Amžinajam gyvenimui laimėti yra reikalingas gyvasis tikėjimas, atseit, besijungiąs su Dievo meile pašvenčiamojoje malonėje. K.t. yra visuotinis, nes apima visas Dievo apreikštąsias, o Kat. Bažnyčios pateiktąsias tikėti tiesas. Pagrindinės k.t. tiesos yra: vienintelė, šventoji, visuotinė ir apaštališkoji Bažnyčia (žr. Kat. Bažnyčia); Vienas Dievas trijuose asmenyse; pirmojo žmogaus nupuolimas ir gimtosios nuodėmės paveldėjimas; pašvenčiamoji malonė buvo duota pirmajam žmogui, su nuodėme prarasta ir Kristaus atpirkimu vėl grąžinta; antrasis Dievo asmuo priėmė žmogiškąją prigimtį, kentėjo, mirė ir kėlėsi iš numirusiųjų; Švč. Mergelė Marija, Dievo Motina, yra Nekaltai Pradėtoji ir į dangų Paimtoji; Eucharistijoje transubstanciacijos keliu yra tikras Kristaus Kūnas ir Kraujas, Siela ir jo Dieviškumas; Kristus įsteigė sakramentus; išganymui būtinai yra reikalinga Dievo malonė; yra skaistykla ir amžinas gyvenimas danguje arba pasmerkimas pragare; Romos pop. primatas ir neklaidingumas; Šv. Mišios yra tikroji auka; šventieji ir jų paveikslai yra verti pagarbos; Šv. Rašto ir Padavimo autoritetas; regimoji Kat. Bažnyčia reikalinga išganymui; moraliniai įstatymai saisto žmonių gyvenimą.

Teologai moko, kad negalima būti išganytam, neturint jokio supratimo apie Dievo buvimą, jo teisingumą (už gerus darbus atlygina amžinuoju gyvenimu, o už piktus baudžia pasmerkimu).

Prel. F. Bartkus ir kan. P. Aleksa, Dievas ir žmogus 1953; *A. Rademacher,* Vernünftiger Glaube 1923; *P. Lumbreras, O.P.,* De Fide (Coll. Praelectiones scholasticae in sec. partem D. Thomae, VII) 1937; *J. M. Herve,* Manuale Theologiae Dogmaticae III 1949; *P. Fr. Reg. Garrigou-Lagrange, O.P.,* De Revelatione I 1945. *V.Rmš.*

Katalikų Universitetas žr. Lietuvos katalikų universitetas.

Katalikų Universitetui remti draugija žr. Lietuvos Katalikų Universitetas.

Katalikų Veikimo Centras (stp. K.V.C.) liet. pasauliečių katalikiškosios akcijos organizacija, veikusi Bažnyčios hierarchijos vadovybėje. Pradėjo veikti su atsikuriančia Nepriklausoma Lietuva 1919. Į K.V.C. kompetenciją įėjo visos liet. kat. veiklos koordinavimo ir vadovavimo darbas. K.V.C. vyriausi šeimininkai buvo Lietuvos Episkopatas ir visuotinis K.V.C. suvažiavimas. K.V.C. vyriausią valdybą sudarydavo 13 asmenų, kurių 6 asmenis rinkdavo visuotinis suvažiavimas, o kitus 6 asmenis ir Dvasios vadą skirdavo Lietuvos Episkopatas.

K.V.C. sudarė 4 pagrindinės organizacijos, būtent: vaikų, jaunimo, vyrų ir moterų. Be to, dar buvo šalutinių ir pagalbinių organizacijų, pvz. grynai religinių, švietimo, blaivybės, meno, sporto, ekonominių reikalų (kooperatyvai), profesinių ir t.t. K.V.C. organizacija skirstėsi į rajonus, kuriuos sudarė vyskupijos, ir skyrius, kurie apėmė parapijos ribas.

K.V.C. veikla iki II pas. karo buvo gana išsišakojusi ir efektyvi. K.V.C. vyriausioji valdyba buvo įsikūrusi Kaune. Čia ji turėjo Laisvės al. 31 trejus namus, kurie sudarė bazę centrinėms K.V.C. įstaigoms plėstis. Iš konkretesnių darbų ir planų pažymėtini: 1. leidimas kaimo žmonėms savaitraščio ‚Mūsų Laikraščio', kuris buvo pasiekęs per 90.000 skaitytojų; 2. Katalikų Spaudos Biuras (žr.); 3. K.V.C. iniciatyva ir pastangomis įkurtas Lietuvos Katalikų Universitetas (žr.); 4. paruoštas Lietuvos kaimo žmonėms pritaikytų knygų leidimas masiniu tiražu (po 100.000 egz.); šį darbą sutrukdė Lietuvos okupacijos; 5. suplanuota leisti lietuvių dailininkų paveikslų reprodukcijų (religinio ir tautinio turinio), kad jais galėtų pasinaudoti lietuvių visuomenė, ypač kaimas, ir tuo būdu būtų išstumti iš lietuvių gyvenimo menkaverčiai ir lietuvių dvasiai svetimi paveikslai; 6. sutvarkyta ir pradėta vykdyti lietuvių kat. veikimas tinkamo laikraščio bei kitokios, jiems pritaikytos, literatūros leidimas. Didelės kat. vaikų masės jau buvo sutelktos ir plačiai veikė angelaičiuose; 7. susirūpinta vargoninininkų reikalais, o taip pat ir viso bažnyčios pagalbinio personalo padėtimi bei jų tinkamu paruošimu ne tik bažnyčios patarnavimui, bet ir katalikiškos akcijos darbui.

K.V.C. centro valdybos pirmininkais yra buvę: A. Stulginskis, A. Tumėnas, kun. V. Mieleška, vysk. T. Matulionis, J. Pankauskas ir kt. Ilgamečiu Dvasios vadu buvo kan. P. Dogelis. *J.Lmn.*

Katalizatoriai (gr.) medžiagos, kurios keičia cheminių reakcijų greitį, bet pačios, reakcijai pasibaigus, lieka nepasikeitusios. K. vadinami pozityvūs, jei jie pagreitina reakcijos greitį (pvz. sieros dioksidas su deguoniu jungiasi platinos aplinkoje į sieros trioksidą) ir negatyvūs, jei

sulėtina ar visai sustabdo reakciją (pvz. hidrochinonas sutrukdo akroleino polemirizaciją ar jodas benzaldehido ar celiuliozės acetato autooksidaciją). Tokie k. dar vadinami inhibitoriais, ar stabilizatoriais. Medžiagos, kurios pačios nebūdamos k., pagerina katalizatorių veikimą, vadinamos promotoriais, pvz. amoniako gamyboje iš vandenilio ir azoto, kur katalizatoriumi yra geležis, reakcija žymiai pagreitinama pridėjus aliuminio oksido. Medžiagos, kurios sustabdo ar žymiai sumažina k. veikimą, vadinamos katalizatorių nuodai, pvz. mažiausi kiekiai arseno junginių silpnina platinos kaip katalizatoriaus veikimą. K. plačiai vartojami naftos ir kitose cheminės pramonės srityse. Plačiau naudojami k.: geležis su aliuminio oksidu kaip promotoriumi amoniako gamyboje; platinos ar platinos-rodžio tinkleliai — azoto; nikelis — metano; cinko ar chromo oksidai — metanolio; kobaltas, toris — sintetinio gazolino; torio ar mangano oksidai—anglies dvideginio; nikelis — skystų riebalų į kietuosius.

Kadangi k. paveikia reakcijos eigą būdami kontakte su reaguojančiomis medžiagomis, tai jie vartojami labai susmulkinto (miltelių) pavidalo, tat smarkiai padidina jų paviršių; o kad jie nenugultų ant dugno, jais apkraunamos inertinės didelio paviršiaus medžiagos, kaip aktyvioji anglis, kizelguras ar silikagėlis.

Kai kurie sudėtingi organiniai junginiai veikia kaip k. fiziologiniame procese; tai enzimai (žr.) ir vitaminai (žr.). *E.Bnk.*

Katalizė (gr. katalysis ‚išskirstymas') reiškinys, kur kai kurios cheminės reakcijos pastebimai pagreitinamos ar sulėtinamos esant mažiems kiekiams pašalinių medžiagų, kurios, reakcijai pasibaigus, lieka nepakitusios nei kiekio nei sudėties atžvilgiu. Medžiagos, kurios keičia reakcijos greitį, vadinamos k a t a l i z a t o r i a i s (žr.). Pvz. rūgščioje aplinkumoje cukrašvendrių cukrus invertuojamas (paverčiamas dekstrozės ir levuliozės mišiniu) greičiu proporcingu rūgščių stiprumui, o vandenilio peroksido skaldymasis į vandenį ir deguonį sulėtinamas acetanilido. Čia pirmuoju atveju katalizatoriumi yra rūgštis, antruoju — acetanilidas. Nors k. yra labai dažnas reiškinys chemijoj, bet jos veikimo būdas iki šiolei nėra visai išaiškintas. Sutariama, kad kai kuriose katalizinėse reakcijose katalizatorius dalyvauja tarpinėse reakcijose, tik reakcijos pabaigoje regeneruojasi, bet tai jokiu būdu nepasitvirtina visose katalizinėse reakcijose. Žr. Katalizatoriai. *E.Bnk.*

Katalogas (gr. katalogos ‚sąrašas') sistemingas pagal kurį nors požymį parinktų daiktų išvardijimas, daiktų sąrašas, sudarytas tam tikra tvarka, palengvinančia jų suradimą. B i b l i o t e k o s e knygų, žemėlapių ir kitų resursų rejestras sudaromas pagal kurį nors iš anksto nustatytą planą. JAV daugumas bibliotekų naudojasi vad. žodyninio pobūdžio k., kuriame alfabetine tvarka sudėtos atskiros kortelės. Šių kortelių pagalba kiekvieną bibliotekos turimą vienetą—knygas, gaidas, rankraščius, mikrofilmas, plokšteles ir t.t., galima surasti vienu ar net keliais būdais: pagal autorių, pavadinimą, arba pagal vienu ar keliais žodžiais išreikštą turinį, dalyką. Toks kortelių k. (kartoteka) yra patogesnis už knygos pavidalo katalogą, nes ji lengviau prižiūrėti.

Kongreso biblioteka savo kortelių k. spausdina ir knygų forma — A Catalog of Books Represented by Library of Congress Printed Cards (167 tomų), kuris yra nuolat papildomas K. spausdina ir kitos bibliotekos. Taip pat sudaromi įvairių rinkinių (paveikslų, numizmatikos ir kt.) k., kurie paprastai būna iliustruoti. Yra ir prekių k. su pažymėtomis kainomis ir t.t.

Classification of Books 1930; Glossary of Library Terms 1943; *M. Mann,* Introduction to Cataloging and Classification of Books 1930. *E.St.*

Katalogizacija (gr.) platesne prasme apima visus katalogo paruošimo bei palaikymo procesus. Siauresne prasme susideda iš dviejų procesų: aprašomosios ir dalykinės katalogizacijos. Aprašomoji k. yra nustatymas formos, pagal kurią atitinkamas bibliotekos turimas vienetas (knyga, rankraštis, atlasas, žurnalas, laikraštis, gaidos ir t.t.) įtraukiamas į katalogą ir tas vienetas bibliografiškai aprašomas. Tos katalogavimo formos gali būti labai įvairios: pagal autorių (personalinį, pvz. Donelaitis, Kristijonas. Metai; arba korporatyvinį, pvz. Kaunas. Universitetas. Darbai), pagal redaktorių, veikalo pavadinimą ir t.t. Aprašomoji k. taip pat apima: datų suradimą (autorių ir knygų išleidimo, jei tai nėra pažymėta pačiame veikale), autorių pilnų vardų bei tikslios pavardės nustatymą, slapyvardžių išaiškinimą, įvairių to paties veikalo laidų, bei tomų skaičiaus, periodinių leidinių — leidimo pradžios bei pabaigos nustatymą.

Aprašomosios k. metu laikomasi tam tikrų nustatytų taisyklių. Daugumas JAV bibliotekų k. metu vadovaujasi Amerikos

bibliotekų s-gos (American Library Association) ‚Cataloging Rules for Author and Title Entry' ir Kongreso bibliotekos (Library of Congress) ‚Rules for Descriptive Cataloging'.

Dalykinės, arba tematinės k. tikslas — padėti skaitytojui rasti reikalingą jam medžiagą pagal turinį, išreikštą vienu ar keliais žodžiais. Pvz. istorinio pobūdžio veikalus apie Lietuvą katologe galima rasti pagal trumpą turinio išreiškimą: Lithuania—Hist.

Šių abiejų k. procesų rezultatas yra spausdinta katalogo kortelė (mažesnėse bibliotekose rašoma ranka arba mašinėle). Tų kortelių pagaminama daugiau, kad jas būtų galima įdėti į įvairias katalogo vietas ir tokiu būdu padėti skaitytojui surasti tą patį veikalą pagal autorių, pavadinimą ar turinį. Žr. dar: Dešimtainė, arba decimalinė, klasifikacija.

Daugelis JAV bibliotekų savo k. naudojasi Kongreso bibliotekos spausdintomis kortelėmis, kurias pritaiko savo bibliotekos specialiems reikalams.

M. Mann, Introduction to Cataloging and Classification of Books 1930; Glossary of Library Terms 1943. *E.St.*

Katalonija (isp. Cataluña) š.r. Ispanijos sritis, apimanti Geronos, Barcelonos, Tarragonos ir Leridos provincijas; 32.196 km², 3,2 mil. gyv., tęsiasi pajūriu nuo Pirenėjų kalnų ligi Ebro upės. Žemės paviršiuje dominuoja 2 kalnų grandinės (ligi 1745 m), tarp kurių yra derlingas klonis. Vynuogės, vaisiai ir daržovės yra pagrindiniai žemės ūkio produktai. K. yra turtingiausioji Ispanijos dalis; jos gyventojų didesnis procentas verčiasi pramone, nekaip kurioj nors kitoj krašto vietoj. Svarbiausios pramonės šakos: tekstilė, odos gaminiai, naftos valyklos, popierius, vynas, mašinos ir kt. Sostinė Barcelona. Gyventojai katalonai kalba tarpine kalba tarp ispanų ir provansalų.

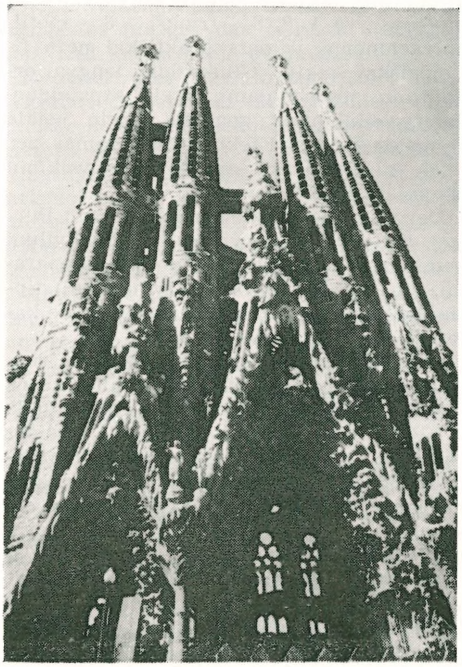

Katalonų stiliaus bažnyčia Bercelonoje

K. nuo 217 pr. Kr. buvo Romos imperijos provincija Hispania Tarraconensis. Tautų kraustymosi metu užimta vestgotų ir 713 arabų. IX a. pradžioje priklausė Frankų valstybei; to paties amžiaus pabaigoje išsilaisvino. 1137 K. atiteko Aragonijai. Katalonai kovojo dėl savo teisių, buvo sukilę prieš karalių Joną II (1461–72). 1479 susijungė su Kastilija. 1714 katalonai neteko savo laisvių. XIX a. pabaigoje kovota dėl autonomijos, o 1932 gavus plačią autonomiją, siekta nepriklausomos K. respublikos. 1939 katalonų separatizmas užgniaužtas.

J. Trueta, The Spirit of Catalonia 1946. *A.B.*

Katalpa žr. Catalpa.

Katamnezė (gr.) ligonio sveikatos sekimas nuo gydymo nutraukimo arba išėjimo iš ligoninės iki jo mirties. Priešybė — anamnezė (žr.).

Katanga Belgijos Kongo kolonijos pietų rytinė provincija Š. Rodezijos pasienyje; 560.080 km², 1.200.000 gyv. (1948). Žemės paviršius plokščiakalnis su 50–200 m aukščio kalvomis, kuriose yra 5–10% vario rūdos. Per metus gaunama apie 220.000 t geriausios rūšies vario rūdos. Kilo-Moto srityje gaunama per metus apie 10.000 kg aukso. K. duoda 75% viso pasaulyje gaunamo kobalto. Vienoje jos šinkolobvės kasykloje iškasama per 50% urano. Nuo 1901 mineralinius turtus eksploatuoja Union Minière du Haut Katanga b-vė, kuri įtaisė vietoje rūdų koncentracijos ir lydymo įmones. Adm. centras Elisabethville.

Katanija žr. Catania.

Katapùlta (lot. catapulta iš gr. katá ‚priešais' ir pállein ‚sviesti') 1. Sen. graikų ir romėnų svaidomoji mašina, skirta strėlėms, akmenims ir kt. svaidyti į apgultą tvirtovę. K. būdavo daroma iš medžio rėmų, svirties ir tamprių tą svirtį įtempiančių lynų, pagamintų iš gyvulių

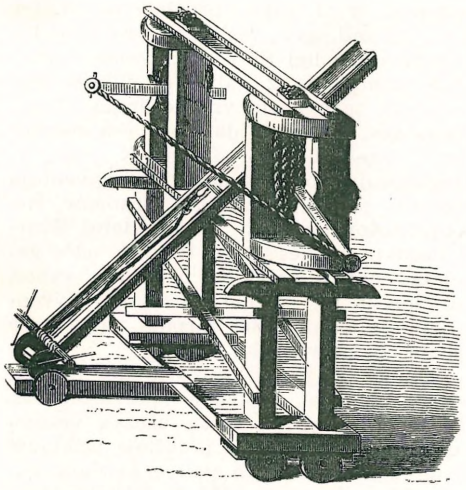

Katapulta

sausgyslių. Ir Lietuvoje kovų su kryžiuočiais metu k. buvo vartojamos tiek kryžiuočių, tiek lietuvių.

2. Visokios rūšies mechanizmai, kurių pagalba įvairūs objektai išsviedžiami dideliu greičiu. Pvz. dėl riboto dėnių ploto ant laivų esą lėktuvai išmetami katapulta.

3. Vaikų mėtyklė, kartais ‚ragatka' vadinama. Ji susideda iš dvišakės lazdelės ir prie jos pritvirtintos elastingos juostelės su dėklu išsviedžiamam akmeniui. Ištempus elastingąją juostelę ir paskui ją paleidus, akmuo išsviedžiamas pro dvišakę.

L. Bls.

Katãrai (iš gr. katharos ‚švarus') religinė sekta Italijoje ir Prancūzijoje, ypačiai išplitusi XI–XIII a. K. skelbė asketizmą ir nepripažino sudėtingos bažnytinės hierarchijos. P. Prancūzijoje jie buvo vadinami albigiečiais (žr.), o slavuose — bogomilais (žr.).

Kataraktà (iš gr. kataratto ‚drumsti') akių liga, akies lęšiuko drumstumas, apsitraukimas.

Katãras (gr. katárrhous ‚nutekėjimas') medicinoje kurio nors organo (nosies, akių, skrandžio, žarnų, gerklės ir kt.) gleivinės uždegimas. K. yra aštrus, jei uždegimas prasideda staiga, ir chroninis, jei uždegimas prasideda iš lėto. Kadangi uždegimą dažniausiai lydi gleivinių sekrecija, kuri gali būti kraujuota, gleivinė, pūlinė ir t.t., todėl ir k. dar gali būti kraujuotas, gleivinis, pūlinis ir t.t. K. nusako tik gleivinės ar organo įdegiminę būklę, bet jos tiksliau nenusako. Paskutiniuoju metu mokslinėje med. literatūroje k. terminas vengiamas.

J.Mšk.

Katarskiškiai k., Užvenčio vls., Šiaulių aps. Į š. nuo Labūnavos ež. yra piliakalnis, vadinamas Levu.

Katartiniai vaistai (iš gr. kathairein ‚valyti') yra medžiagos, kurios, paspartindamos žarnų judesius (peristaltika), pagreitina žarnų išsituštinimą, laisvina vidurius. K. vaistai klasifikuojami pagal jų veikimo mechanizmus, kurie yra: 1. žarnų gleivinių erzinimas (iritacija) cheminiais agentais sukeliant peristaltiką, 2. mechaniška iritacija įvedant į žarnyno turinį neviršķinamų medžiagų, kurios savo dideliu osmotiniu spaudimu sulaiko vandenį nuo adsorbcijos ir padidina turinio tūrį, ir 3. mechaniškas žarnyno gleivinių ‚įtepimas' ir emulsifikacija vaisto su žarnyno turiniu.

Chemiškai erzinamieji k.v. pagal savo sudėtį skirstomi į keletą grupių: emodino gliukozidų, dervų, augalinių aliejų ir įvairių kitų medžiagų.

Emodino gliukozidų grupei priklauso Folia Sennae, Rhizoma Rhei, Rhamnus cathartica, Cortex Franguulae, Cascara Sagrada ir Aloe preparatai. Šių augalinių medžiagų gliukozidai yra joms specifiniai emodino dariniai, kurių branduolį sudaro aromatinis angliavandenilis antracenas. Emodinas yra 1, 3, 8 – trioksi – 6 – metilantrachinonas ir pats praktiškai nėra fiziologiškai veiklus. Gliukozidai, lengvai organizmo absorbuojami, skyla atpalaiduodami veikliuosius geninus, kurie veikia storąsias žarnas. Efektas pasiekiamas per 6–24 val. Prie šios grupės savo veikimu šliejasi ir fenolftaleinas.

Dervų grupei priklauso Exoganium Purga, Citrullus colocynthis, Podophyllum peltatum ir Garcinia Hanburyi preparatai. Šių augalų dervos pasižymi labai stipriu veikimu ir vadinamos drastiškais katartikais. Veikia visą žarnyną.

Augalinių aliejų grupei priklauso ricinos ir krotono aliejus. Ricinos aliejus yra vienas iš geriausių, švelniai veikiančių k. v. Veikimas priklauso nuo ricinoleinės rūgšties muilų susidarymo vykstant riebalo hidrolizei veikiant tulžiai ir pankreatiniams enzimams. Krotono aliejus dėl savo labai stipraus veikimo nebėra terapijoje naudojamas.

Įvairių erzinamųjų medžiagų grupėje yra tulžies druskos ir kalomelis (vienvalenčio Hg chloridas).

Mechaniškai erzinamuosius vaistus sudaro druskos, kurių kationai ar anionai, ar

abu drauge, yra sunkiai žarnyno absorbuojami. Čia priklauso Mg sulfatas, ($MgSO_4.7H_2O$, Epsomo druska), Na sulfatas ($NaSO_4.10H_2O$, Glauberio druska), Na fosfatas ($Na_2HPO_4.7H_2O$), Kalio natrio tartratas (Rochelle druska), Magnio hidroksido suspensija vandenyje (‚Magnezijos pienas'), Magnio karbonatas ir citratas. Panašiai veikia ir Agar-agar, plantago sėklos ir pn. augalinės medžiagos, susidedančios iš celiuliozinių, hemiceliuliozinių ir gleivinių junginių. Šios medžiagos išbrinksta sugerdamos didelį vandens kiekį ir žymiai padidina žarnų turinio tūrį. Duodamos su didesniu vandens kiekiu.

Skystas parafinas veikia mechaniškai įtepdamas žarnų gleivines, taip pat minkštindamas žarnyno turinį. *St.K.*

Katarzė (gr. katharsis ‚apvalymas, atgaila') 1. terminas, vartotas Aristotelio tragedijos teorijoje; jo manymu, tragedija, sukeldama baimę, pyktį, užuojautą ir kt., verčia žiūrovą pergyventi tuos jausmus, tuo pačiu lyg ‚apvalydama' jo dvasinę būseną. 2. Vidurių laisvinimas vartojant vaistus. 3. S. Freudo būdas gydyti psichoneurozes, leidžiant ligoniui kiek norint išsišnekėti apie savo bėdas.

Katastazė (gr.) epinėje ir draminėje poezijoje veiksmo dalis, kurioje epistazėje užmegztas mazgas dar tvirčiau sumezgamas, kad katastrofoje atsimegztų.

Katasterizmas (gr. katasterismos, katasterisis ‚pavertimas žvaigždėmis') daugiausia helenizmo laikotarpiu atsiradusios sakmės apie žmones ir žvėris, paverstus žvaigždynais. Eratostenas veikale Katasterismoi aprašė žvaigždynus, grįsdamas jų vardus sakmėmis (žr. Eratostenas).

Katastras (lot. catastrum ‚mokesčio skirstymas' iš capitastrum ‚galvų sąrašas') 1. Antikinėje senovėje sąrašas asmenų, turinčių mokėti pagalvį. 2. Žemės nuosavybių registravimo sistema, paremta tiksliais planais ir juridiniais dokumentais, dažnai kokybės (boniteto) taksacija. K. tikslas apsaugoti nuosavybių sienas ir žymėti visus pasikeitimus. Pagal k. nustatomi žemės mokesčiai ir kitos prievolės. K. pradžia siekia viduramžius. Pirmas žinomas k. sudarytas Anglijoje 1085–86 ‚Domesday Book' vardu. XVIII a. k. ėmė sudaryti Austrija. Tokią sistemą įvedė Pareinyje Napoleonas apie 1810, 1822 ją priėmė Prūsija, 1861 paplito Europoje.

Lietuvoje žemių aprašymas buvo padarytas vykdant valakų reformą XVI a., bet jis neturėjo grynai fiskalinio pobūdžio. Nepriklausomoj Lietuvoj artimas k. buvo žemės rūšiavimas, kuris sudarė pagrindą žemės mokesčio dydžiui nustatyti.

Katastrofà (gr. katastrophé ‚nuvertimas') staigus, netikėtas nelaimingas įvykis, didelė nelaimė su tragiškomis pasekmėmis.

Katatermometras (gr.) spiritinis termometras, pritaikytas oro sukeliamam atvėsimui matuoti; vartojamas katatermometrijoje.

Katatermometrija (gr.) būdas nustatyti vėsinančiam oro poveikiui, žmogaus kūno temperatūrai. K. turi tikslą nustatyti higienines normas žmogaus maloniai šiluminei savijautai ore.

Katatonija (gr.) nervinis psichinis pairimas, šizofrenijos forma, pasireiškianti judesių ir elgesio sutrikimais. Ligonis virsta lyg automatu ir dažnai nieko nevalgo, nekalba, stovi ar sėdi vienoje padėtyje. Dažnai tuos sustingimo laikotarpius seka perdidelio gyvumo, judrumo periodai, o paskui vėl grįžta k.

Katche Maksimas (1879 XI 5 Joniškyje, Šiaulių aps.—1933 VI 10 Biržuose) generolas leitenantas, Lietuvos Nepriklausomybės kovų dalyvis. 1897 baigė Vladimiro karo mokyklą Petrapilyje, 1899 pakeltas ltn. Dalyvavo rusų-japonų kare. 1908–11 dirbo Vilniaus karo m-loje. I pas. karo metu dalyvavo kovose su vokiečiais Lietuvoje, Lenkijoje ir Guduose. Buvo pulko vadu. Už pasižymėjimus kovose rusų apdovanotas Jurgio kryžiumi. 1918 grįžo į Lietuvą ir 1919 IV 16 įstojo į Lietuvos kariuomenę. Iki 1919 XI 16 buvo Panevėžio atskiro bataliono (vėliau 4 pėstininkų pulko) instruktorius. Po to paskirtas brigados vadu, vėliau II divizijos vadu. Kovoje su bolševikais K. turi didelių nuopelnų: pagal jo sudarytus operatyvinius planus paimtas Panevėžys ir daugelis kitų Lietuvos miestų ir vietovių. Be to, dalyvavo kovose su bermontininkais ir lenkais. 1920 Suvalkų derybose dalyvavo kaip karo atstovas ir liet. delegacijos pirmininkas. Čia 1920 X 7 pasirašė su lenkais taikos sutartį. 1921 IV 1 suorganizavo Aukštuosius karininkų kursus ir buvo jų pirmuoju viršininku. 1921 VII 13 paskirtas generalinio štabo viršininku. 1922 X 7 dėl

M. Katche

silpnos sveikatos išėjo pensijon. Apdovanotas 5 ir 4 laipsnio Vyčio kryžiaus ordinais ir kt. Bendradarbiavo Mūsų Žinyne. Išsp. Taktikos įžanga 1921. *K.Alš.*

Kate žr. Kai.

Kate Lambert ten (1674–1731) olandų kalbininkas, germanistas. Jis laikomas Jokūbo Grimmo pradininku. Išsp. Aenleidinge tot de kennisse van het verhevene deel der nederduitsche spraeke, 2 tt. 1723 ir kt.

T. A. Rompelman, L. t. K. als germanist 1952.

Katė (Felis domestica) plėšriųjų Felidae šeimos naminis mėsėdis gyvulys. Jų yra apie 50–60 įvairių rūšių. Manoma, kad apie 50 rūšių išnykę. Naminė k. aptinkama jau apie 4000 pr. Kr. Badario kultūroje. Egipte k. buvo auginama apie 2000 pr. Kr.; jų yra išlikę mumijų. K. plito į Artimąją Aziją ir Europą labai pamažu. Graikuose ir romėnuose ji žinoma tik apie 100 pr. Kr., vidurinėje Europoje apie 1000 po Kr. dar gana reta, Vokietijoje k. pasirodo XIV a. Netrukus naminių k. atsirado ir Lietuvoje. Dabar naminės k. yra išplitusios visuose mūsų žemės kraštuose.

K. labai mitrus gyvulys, jos galva apvali, akys žvalios su statmeniniais vyzdžiais, kurie tamsoje išsiplečia ir pasidaro apskriti. Dantys aštrūs, kaip ir kitų mėsėdžių gyvulių, nagai riesti ir smailūs. K. labai gerai mato ir girdi, ūsais prisiliesdama jaučia. Ji gali ieškoti grobio ir naktimis. K. geriausiai mato tamsoje, tačiau visiškoje tamsoje nemato. K. turi lanksčias kojas ir aštrius lenktus nagus, todėl lengvai gali laipioti po medžius. K. veda 5–6 aklus vaikus, neštumas trunka 55 dienas. Poruojasi kovo ir birželio mėn. Jos vidutinis amžius apie 12 metų. K. šokdama iš medžio ar aukščio visada krinta ant kojų, ore išlaiko pusiausvyrą tam tikrais pusiausvyros organais.

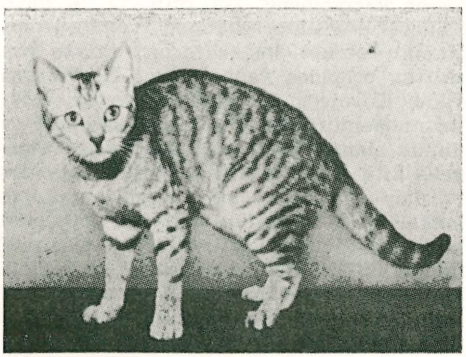

Rainuotoji katė

Naminių k. yra įvairių veislių. Lietuvoje dažniausiai sutinkama pilkai rainuota k. Rečiau pasitaiko šviesiai, gelsvai pilka ar rusva su tamsiu snukiu, ausimis, kojomis, uodega ir mėlynomis akimis, vadinama Siamo k.; taip pat reta Angoros k., turinti ilgus švelnius plaukus. Rečiau sutinkama ir visiškai juoda k., kurios prietaringi žmonės nemėgsta; sakoma, kas ją pamato perbėgant skersai kelią, tą ištiksianti nelaimė. K. išnaikina daug pelių ir žiurkių. Naminė k. greitai gali ir sulaukinėti.

L a u k i n ė k. (Felis catus) sutinkama Europoje, Afrikoje ir p.v. Azijojej. Spėjama, kad naminė k. yra kilusi iš laukinės. Laukinė k. (Felis margarita) sutinkama Afrikoje ir vidurinėje Azijoje. Jų yra Kinijoje, p. Afrikoje ir Amerikoje. *J.Mš.*

K. t a u t o t y r o j e. Daugely tautų k. priklauso išskirtinė reikšmė. Sen. egiptiečiai darė k. mumijas, ir jų deivė Bastetė buvo su k. galva. Šiandieninėse tautose k. skiriama ateities praskleidimo reikšmė, pvz. jūrininkai iš k. laikysenos spėja kelionės laimę, o daugely tautų iš k. sprendžiamas oras ir jo pasikeitimai.

Lietuvoje k. drauge su šunimi skaitoma namų ypatingu gyvuliu, kuris pirkiose mato dvasias ir vengia piktų namų. Senųjų įsitikinimu negalima šeimininkui k. užmušti ar kt. nudaigoti, nes nesiseksią arkliai, namus ligos užpulsiančios, o perbėgus skersai kelio k., ypač juodai k., pati kelionė nebūsianti laiminga. Reumatizmą turintieji išdirbtos k. kailiuku vyniodavo skaudamas vietas arba jas įtrindavo.

W. Oldfield Howery, The Cat in the Mysteries of Magic and Religion 1956. *A.Mž.*

Katė akmeninga rėva Nemuno posūkyje priešais Vilkiją, vienintelė Nemune žemiau Kauno. I pas. karo metu (1915) rusai, norėdami užblokuoti vandens kelią iš Nemuno žemupio į Kauną, čia buvo paskandinę kelis baidokus, kurie ir pokariniais laikais sudarydavo laivams praplaukti sunkumų.

Katechetas (gr. katechetés ‚mokytojas') Kat. Bažnyčios įgaliotas vaikų, jaunimo ir kartais suaugusiųjų religijos mokytojas ir jų religinio-dorinio gyvenimo auklėtojas. Tikinčiųjų mokymo pareiga uždedama klebonams ir kitiems kunigams (Kan. 1329). Kiekvienais metais nustatytu laiku jie turi paruošti vaikus per eilę dienų atgailos ir sutvirtinimo sakramentui. Klebonas turi plačiau pamokyti ir tuos vaikus, kurie jau yra priėmę pirmąją komu-

nią (kan. 1331). Sekmadieniais ir kitomis privalomomis šventėmis klebonas turi duoti katechetinių pamokymų suaugusiems patogiausiu laiku ir labiausiai prieinama forma (kan. 1332). Vietos vyskupai turi žiūrėti, kad kiekvienoje parapijoje būtų įsteigtos Švč. Sakramento ir Krikščioniškojo mokslo brolijos (kan. 711, 2). Religiniam vaikų mokymui klebonas turi, pats būdamas teisėtai sukliudytas, pasinaudoti dvasininkų gyvenančių parapijoje pagalba ir taip pat, jeigu reikia, kviesti tam darbui pamaldžius pasauliečius, kurie priklauso Krikščioniškojo mokslo bei kitoms panašioms brolijoms. Kiekvienas k. turi pasižymėti pagarba ir meile vaikams, uolumu darbe, gerumu, kantrybe, linksmumu, dėstomojo dalyko žinojimu ir pedagoginiu sugebėjimu. *J.Gtk.*

Katechetika (gr.) mokslas, duodąs teorinių nurodymų bei praktinių taisyklių religijos mokymo ir religinio auklėjimo darbe. K. yra pedagoginė, bažnytinė teologinė disciplina, artimai susijusi su pastoraline teologija, nuo kurios ji atskilo švietimo laikotarpyje ir virto atskira mokslo šaka, o ne bendrosios didaktikos dalis arba religijos mokymo metodika. Bažnytinė katechezė sen. katechumenate ir viduramžiais visados yra turėjusi auklėjamąjį charakterį. Tik vėliau, ypač švietimo laikotarpyje, daug kur katechezės auklėjamasis uždavinys nustumtas į šalį, o pirmon vieton iškeltas paprastas religinių žinių perteikimas. Tikruoju religijos mokymu siekiama, kad auklėtinis savo tikėjimą pažintų, pamiltų, vykdytų. Todėl ir katechezės teorija negali būti vien praktiškas įvadas į religijos mokymą arba religijos mokymo metodika. K. savo turiniu ir tikslais atsistoja greta religinės pedagogikos, kartais jos vardu ir vadinama, nors tiesiogiai jai nepriklauso suaugusių religinis švietimas ir auklėjimas. Ji neapima visos religinės pedagogikos ir apskritai pedagogikos. K. iš vienos pusės stovi tarp religinės pedagogikos (su ja beveik visai sutapdama) ir bendrosios pedagogikos, o iš antros pusės sielovados mokslo. Bendrojo auklėjimo problemų sprendime centrinėje vietoje stovi auklėtinis kaip žmogus apskritai. Religinio auklėjimo teorijoj ir praktikoje susiduriama su auklėtiniu ne tik kaip su žmogumi, bet ir krikščionimi, jį vedant antgamtinio paskyrimo linkme. Pedagogika esmiškai pakreipta antropocentriškai, o k. turi kartu ir stiprų teocentrinį bruožą.

Svarbiausi k. pagalbiniai mokslai yra: teologija, pedagogika ir didaktika, psichologija, etika. Antgamtiniai šaltiniai — Šv. Raštas ir Padavimas. Bažnytiniai šaltiniai — Bažnyčios potvarkiai, liečią religijos mokymą ir religinį auklėjimą. Gamtiniai šaltiniai yra tie patys kaip ir pedagogikos. *J. Gtk.*

Katechetinės mokyklos religinio mokymo ir auklėjimo įstaigos, pradėjusios veikti II a. Jos kilo iš pačios krikščionybės esmės ir misinės Bažnyčios paskirties. Bažnyčios atsiradimo laikais daugelis žydų ir pagonių misininkų — mokytojų, filosofų (cinikų, stoikų, neoplatonikų) keliaudavo po visą Romos imperiją skelbdami savo mokslą (filosofiją) arba kurį nors dievą ir jo kultą. Daugelis šitų keliaujančių mokytojų įtikėjo Kristų ir padėjo skelbti jo mokslą. Sekdami pagonių filosofų pavyzdžiu, ir krikščionys ėmė steigti savo mokyklas, kuriose mokyta ir pasaulinių mokslų — literatūros, filosofijos. Tačiau viso mokymo centre buvo krikščioniškasis mokslas, kurį gynė nuo žydų, pagonių filosofų priekaištų ir neteisingų, liaudy paplitusių, prasimanymų. Aiškinta ir Šv. Raštas, nes reikėjo reaguoti prieš šv. knygų klaidingą aiškinimą. Tuo būdu atsirado krikščioniškoji Šv. Rašto egzegezė. Šv. Justino (m. apie 165), Tertulijono (m. apie 220), šv. Ipolito Romiečio (m. 235), šv. Klemenso Aleksandriečio (m. apie 215), Origeno (m. 254) ir kt. raštai yra gyvas krikščionių filosofų-mokytojų kūrybos pavyzdys. Jie, vyskupų pavesti, mokė katechumenus, vadovavo k.m., nors daugiausia buvo pasauliečiai. Pažymėtinos šios žymesnės k.m.:

R o m o s m o k y k l a, kuri klestėjo Ipolito Romiečio vadovaujama. Jo raštai paplito po visus Rytų kraštus. Tarp Romos ir Aleksandrijos mokyklų iki Kalchedono susirinkimo (žr.) teologiniais klausimais didesnių nesutarimų nebuvo.

A l e k s a n d r i j o s m o k y k l a kulminacinį tašką pasiekė prie šv. Klemenso Aleksandriečio ir Origeno. Jos katechezė, bendrai imant, siekė tikėjimo mokslą filosofiškai pagrįsti ir jį praktiškam gyvenimui pritaikyti. Apie šios mokyklos katechetų religijos mokymo metodą nedaug žinių teturime. Iš 3 pagrindinių Klemenso Aleksandriečio veikalų (Cohartatio ad Graecos, Paedagogus, Stromata) tegalima tik bendriausiais bruožais jo katechetiką apibūdinti: matyti pastangos duoti katechumenams tikrą ir aiškų supratimą apie

tarp savęs nesutinkančias erezijas ir kartu išsamų tikrosios tiesos pažinimą. Kartu galima pastebėti išmintingą dėstymo būdą — pradedančiuosius patraukti ir laipsniškai toliau vesti. Jis skiria vad. ‚pieno davinį', t.y. pirmuosius krikščioniškojo mokslo pradus neokatechumenams ir ‚tvirtą valgį', t.y. gilesnį ir išsamesnį tikėjimo tiesų dėstymą jau daugiau pažengusiems. 202 Aleksandrijoje kilus krikščionių persekiojimams, Klemensas su savo padėjėjais turėjo trauktis. Liko 18 metų Origenas, kurį vysk. Demetrijus paskyrė k.m. direktoriumi. Katechumenų skaičiui išaugus, pradedančiuosius mokytis šis pavedė savo mokiniui Herakliui, o pats dėstė aukštesnįjį kursą. Šv. Raštas šioje mokykloje aiškintas alegoriniu, arba dvasiniu būdu. Ši mokykla, davusi daug žymių teologų, žuvo įpuolusi į monofizitizmo klaidą.

Cezarėjos (Palestinoje) mokyklą ir biblioteką įkūrė Origenas. Ši mokykla turėjo didelės įtakos šv. Baziliui Didžiajam (žr.), jo broliui šv. Grigaliui Nisiečiui (žr.) ir šv. Grigaliui Nazianciečiui (žr.).

Antiochijos mokyklos įkūrėju laikomas kun. Lucijonas (m. 312). Jos žymiais mokytojais yra buvę vysk. Diodoras (žr.), vysk. Teodoras (m. 428), šv. Jonas Auksaburnis (žr.). Šioj mokykloj tikėjimo tiesos buvo daugiau įrodomos Šv. Rašto tekstais. Pačios Šv. Rašto knygos aiškintos istoriškai gramatiniu būdu. Alegorinė egzegezė visiškai atmetama. Šios mokyklos nelaimė — nestorianizmas.

Edesos ir Nisibės mokyklos Sirijoje buvo Antiochijos mokyklos įtakoje. Pirmoji, įkurta II a., klestėjo šv. Efremo Siriečio laikais (m. 373), o antroji vadovaujama Narseso (m. apie 502).

Tarp dabarties veikiančių k.m. pažymėtinas Aukštasis katechetinis institutas, įkurtas Prancūzijos kardinolų ir arkivyskupų suvažiavimo nutarimu 1950, veikiąs prie Paryžiaus kat. univ. Mokslas trunka 2 m. Kas savaitė duodama 12 paskaitų ir atliekama mokymo praktika įvairiose mokyklose. Institutas ruošia religinio mokymo direktorius ir sekretorius vyskupijoms, k.m., religinės pedagogikos dėstytojus kunigų seminarijose, noviciatuose, religijos mokytojus-kapelionus liciejuose ir kolegijose.

Visi 5 katalikų universitetai (institutai) Prancūzijoje, tikriau jų teologijos fakultetai, bendradarbiaudami su vyskupijų religinio mokymo įstaigomis, ruošia aukštesnio laipsnio katechetus, baigiantiems duodami religinio mokymo licenciatus. Mokslas trunka 2 metus, apimdamas teologinį ir pedagoginį lavinimą. Viena geriausių katechetinių mokyklų Prancūzijoj yra Lijono. Čia mokslas trunka 1 metus. Būsimieji religijos mokytojai gauna pedagoginį, psichologinį, liturginį ir dvasinį auklėjimą.

Vokietijoj ir Austrijoj katechetinės mokyklos ruošia ne tik tikybos mokytojus-katechetus, bet apskritai sielovados pagalbininkus, vyrus ir moteris, vad. parapijų asistentus, kurie vaikus moko tikybos, veda parapijos raštinę, dirba labdaros darbą, padeda kat. organizacijoms. Šiose mokyklose mokslas trunka 2–3 metus.

Didesnių ar mažesnių k.m. ir kursų yra Belgijoje, Olandijoje ir kt. kraštuose, nes daug kur jaučiama kunigų stoka. *J.Gtk.*

Katechetinių studijų centrai, draugijos — šių įstaigų uždavinys yra studijuoti religinio auklėjimo klausimus, dokumentuoti reikalingą medžiagą, steigti specialias bibliotekas, organizuoti parodas, leisti religinį auklėjimą liečiančius laikraščius, paruošti tikybos mokymo programas, parūpinti gerai paruoštų tikybos mokytojų-katechetų, šaukti katechetų kongresus, vadovauti visam katekizacijos darbui.

Vienas žymesnių k.s.c. yra Tautinis katechetinis centras Paryžiuje, įst. prancūzų arkivyskupų ir kardinolų suvažiavimo 1947 X 14, kuriam vadovauja tautinė katekizmo komisija, sudaryta iš geriausių religinės pedagogikos žinovų. Čia yra nuolatinis biuras, kuriame dirba pirm., generalinis ir administracijos sekretoriai. Centras vykdo tautinės katekizmo k-jos posėdžių nutarimus. Jis planuoja ir organizuoja katechetines studijų dienas, kursus, suvažiavimus atskirų dekanatų, vyskupijų, provincijų ir net viso krašto. 1955 IV 13–15 įvykusiame religinio mokymo kongrese Paryžiuje dalyvavo 2500 katechetų. Centras leidžia du laikraščius: Documentation Catéchistique ir Mon Catéchisme. Čia yra dvi didžiulės bibliotekos (viena religinės, kita bendrosios pedagogikos), nuolatinė katechetinė paroda. Centras kartu yra patarimo ir informacijos įstaiga.

Vokiečių katechetų s-ga (Deutscher Katechetenverein) savo centrą turi Münchene, kur yra ir speciali 4500 tt. biblioteka. Vokiečių episkopatas buvo pavedęs šitai s-gai sukurti naująjį visoje Vokietijoje vartojamąjį katekizmą; tai ji ir atliko. Ji leidžia religinės pedagogikos žurnalą Ka-

techetische Blätter-Jugendseelsorger.

Austrijos katalikai turi katechetinį institutą Vienoje su 6000 tt. specialia biblioteka. 1955 IV 16–20 įvyko katechetinis kongresas Vienoje, kuriame dalyvavo 1000 religijos mokytojų iš įvairių Europos ir Amerikos kraštų.

Tarptautinis religinio auklėjimo studijų centras (Centre International d'études de la formation religieuse) yra Briusely, Belgijoje. Jis leidžia prancūzų ir anglų kalba religinės pedagogikos - sielovados žurnalą Lumen Vitae.

Olandų katalikai turi Katechetisch Centrum Canisianum. Šis centras, pirmininkaujamas W. Blesso, S.J., sukūrė naująjį olandų katekizmą, kuris įvestas visose katalikų vyskupijose nuo 1948.

JAV prie Kat. akcijos centro (The National Catholic Welfare Conference) veikia specialus auklėjimo skyrius, kuris rūpinasi ir religiniu auklėjimu. Didelį religinio mokymo ir auklėjimo darbą JAV atlieka plačiai praplitusi Krikščioniškojo mokslo brolija, kurios centras kas 5 metai šaukia kongresus. Paskutinis tos rūšies kongresas, įvykęs 1951 XI 7–11 Čikagoje, turėjo 10.000 dalyvių.

Kun. dr. J. Gutas, Sielovados darbų baruose (Lux Christi 1, 1956, 17-22). *J.Gtk.*

Katechezė (gr. katechein ‚mokyti') elementarinis religinių dalykų mokymas. Nuo III a. k. reiškė bažnytinių organų teikiamą religinį mokymą ir dorinį auklėjimą suaugusiems, prieš jų pilną įjungimą į bažnytinę bendruomenę. K. buvo ne tas pats, kaip pamaldų metu sakomoji homilija arba tematinis pamokslas-sermo. Tai buvo visai atskiras religinis švietimas ir kartu asketinis, liturginis auklėjimas. Viduramžių pabaigoje katekizuojama daugiausia vaikai. Šių dienų k. liečia pirmoje eilėje mokyklinio amžiaus vaikus ir jaunimą. Tačiau kiekvieno katecheto-kunigo pareiga vykdyti ir bendroji k., kuri apima mokyklų nelankančio jaunimo ir suaugusiųjų religinį ir dorinį auklėjimą. K. uždavinys—auklėti žmogų pilnutiniam krikščioniškajam gyvenimui. Atsižvelgiant į vietą, kur vykdoma, k. gali būti: n a m ų k., kai patys tėvai moko vaikus tikybos, m o k y k l o s k., kai ji atliekama mokykloje, p a r a p i j o s k., kai ji labiau susieta su parapine sielovada. Pagal mokomąjį dalyką k. yra katekizmo, šv. istorijos, liturgikos, Bažnyčios istorijos ir t.t. Panašia prasme dažnai vartojamas žodis katekizacija. Kartais k. vadinama tikybos pamokoms paruošta ir išspausdinta medžiaga (plg. Kun. J. Liepinio 3-jų dalių Katechezes). *J.Gtk.*

Katechinai yra kai kuriems tanidams, flavanoliams ir antocianinams giminiški junginiai. Jie labai paplitę augalų pasaulyje ir dažniausiai sutinkami kartu su tanidais. Tai optiškai veiklios, bespalvės, kristališkos medžiagos. d-katechinas yra c i s – 3, 3′, 4′, 5, 7 – pentahidroksiflavanas. Jis dimorfinis: vieno pavidalo jo kristalai lydosi 219°, o kito pavidalo 176–177° temperatūroje. Jo geometrinis izomeras (diastereoizomeridas) trans vad. l-epikatechinu; jis lydosi 245° temperatūroje. Katechino bei epikatechino antipodai ir jų raceminės formos taip pat randamos gamtoje. Spėjama, kad k. yra natūralios florogliucininių tanidų sintezės tarpinis etapas (žr. Tanidai).

Daugelis amerikiečių ir kai kurie kitų kraštų autoriai katechinus vadina katecholais (žr.), o katecholą—pirokatecholu. *J. Vbr.*

Katecholas (pirokatecholas, pirokatechinas, 1, 2 – dihidroksibenzenas, orto – dihidroksibenzenas), $1,2\text{–}C_6H_4(OH)_2$, yra dvihidroksilinis fenolas. Jis iškrinta iš tirpalų bespalvių rombinių prizmių pavidalo, tačiau šviesoje, ypač sąlytyj su oru, greit patamsėja. Lydosi 105°, verda 245° temperatūroje; jo lyg. sv. $d^{15}/_4$ 1,371. K. labai tirpus vandenyje (45% 20° t.), taip pat acetone, etanolyje, piridine; mažai tirpus anglies tetrachloride, benzene, chloroforme.

K. labai paplitęs gamtoje katechinų ir įvairių dervų sudėtyje. Tačiau k. išskyrimas iš minėtųjų natūralinių junginių neekonomiškas. Pramonėje k. gaunamas iš orto-chlorofenolo, veikiant šį junginį šarmais 190–230° t. (autoklavoj); vario druskos katalizuoja reakciją. Kitas praktiškas būdas k. gauti yra kaitinimas su šarmais fenol – 2, 4 – disulfonato, kuris tuo būdu paverčiamas katechol - monosulfonatu, o pastarąjį šildant su atskiesta sieros rūgštimi gaunamas k.

K. atgaivina sidabro druskas paprastoje temperatūroje ir yra vartojamas fotonuotraukoms ryškinti (žr. Fotografija). K. jungiasi su ftalinio anhidrido viena molekula į histazariną ir alizariną, o su dviem ftalinio anhidrido molekulom į katecholftaleiną; dėl šių ir kitų panašių reakcijų k. svarbus darylų pramonei ir plačiai vartojamas kailių daryme (spalvinime). K. reaguojant su įvairiais aminais

susidaro heterocikliniai junginiai (fenazinai, fenoksazinai, fenotiazinai, kinoksalinai), kurių pritaikymas yra svarbus chemikalų ir vaistų pramonėje. K. yra pirminė žaliava epinefrino (adrenalino) sintezei ir heliotropino (piperonalio) gamybai. K. ir kai kurių jo kiltinių junginiai su bismutu ir su stibiu vartojami medicinoje. K. kondensuojasi su formaldeidu į bis-(dihidroksifenil)metaną, kuris yra vartojamas sintetinių tanidų (sintanų) gamyboje (žr. Tanidai). K. kondensuojasi su aldeidais ir ketonais į sintetines dervas; kai kurios šių dervų vartojamos nylono audeklams ir siūlams padengti labai plonu sluoksniu, kuris sumažina nylono jautrumą šviesai. Pats k. ir kai kurie jo kiltiniai yra vertingi antioksidantai (skystam kurui, tepalams, gumai) ir polimerizacijos inhibitoriai. K. sudaro būdingus kompleksinius junginius su daugeliu metalų ir yra vartojamas kaip analizinis reagentas. Kai kurie k. kiltiniai (pvz. vanilinas, ketaliai) yra svarbios kvapiosios medžiagos. K. dedama į dažus ir lakus, kad dažų plėvelė būtų plastiškesnė ir geriau prikibtų prie dažomojo paviršiaus. Chemikai kasmet suranda dar naujų k. panaudojimo sričių.

Koppers Co., Catechol (Tech. Bull. C-9–127) 1949; *J. Jelinek*, Zpracování a použití pyrokatechinu a jeho homologů (Chemický průmysl roč. č. 10, 1954, 365–368). *J.Vbr.*

Katechumenai (gr. katechumenos ‚nurodymus gauną') pirmaisiais krikščionybės amžiais būsimieji Bažnyčios nariai, kurie rengėsi krikštui ir mokėsi pagrindinių tikėjimo tiesų. Šitas mokymas buvo susietas su doriniu auklėjimu, trukdavo 2-3 m., baigdavosi priėmimu krikšto, sutvirtinimo ir Švč. Sakramento.

K a t e c h u m e n a t a s, kaip atskira institucija krikšto kandidatams mokyti ir auklėti, iki II a. vidurio nežinomas. Pirmuosius jo pėdsakus randame II a. pabaigoje. To meto krikščionių rašytojai (Tertulijonas, Origenas) kalba savo raštuose apie bendrą, daugeliui asmenų taikomą, religinį-asketinį-liturginį mokymą ir auklėjimą. Pilną katechumenato tvarką aprašo Hipolitas Apaštalų Padavime apie 215. Toks jis buvo iki Konstantino D. laikų. Vėlesnis k. periodas apima IV–V a., kada masės žmonių panorėjo likti krikščionimis, įsirašydavo į k., bet su krikštu nesiskubindavo, kad išvengtų griežtų pareigų ir nupuolimo atveju viešos atgailos. VI a. k. baigiasi: graikų-romėnų pasaulis jau buvo beveik ištisai krikščioniškas, suaugusiųjų krikštai buvo retesni, o vaikų dažnesni. Germanų ir slavų krikščionybės priėmime k. nebebuvo atgaivintas. Daugelis k. vartotų pratybų ir apeigų išliko mūsų krikšto apeigose: ženklinimai kryžiumi, rankos uždėjimai ant vaiko galvos, druskos davimas, egzorcizmai, bandomieji klausimai. Šiandien k., kaip senoji Bažnyčios institucija, nebeegzistuoja. Tiesa, jis vartojamas misijose, bet kiek kitu būdu ir forma.

P r a d i n i s t y r i m a s i r p a m o k y m a s. Įtikėjusieji ir norintieji būti krikščionimis ne iš karto buvo įrašomi į katechumenų skaičių. Pirmiausia buvo tiriamas jų praeities gyvenimas, kodėl jie nori būti krikščionimis ir ar nuoširdus jų atsivertimas. Kartu su tyrimu vyko ir pradinis supažindinimas su Kristaus mokslo tiesomis. Mokymo pagrindas buvo šv. istorija. Be to, konvertitams buvo kalbama apie vieno dvasinio Dievo buvimą, pagonių dievams teikiamo kulto niekingumą, Apvaizdą, išganymą, kūno prisikėlimą ir teismą.

K a t e c h u m e n a t a n p r i ė m i m a s vykdavo tam tikromis apeigomis. Romoje ant įrašomųjų galvų uždėdavo rankas, duodavo pašventintos druskos, kalbėdavo egzorcizmus. Katechumenai kartu su tikinčiaisiais pamaldų metu klausė šv. Rašto skaitymo ir aiškinimo. Be to, juos atskirai mokė kuris nors dvasininkas ar pasaulietis katechetas. Pirmon eilėn statyta besimokančiųjų dorinė pažanga. Tuo tikslu aiškinta didysis Dievo ir artimo meilės įsakymas ir visas dekalogas. Iš šv. Rašto labiausiai skaityta ir nagrinėta moralinio turinio knygos, pvz. Esteros, Juditos, Tobijo, Išminties. S. Testamento asmenys iškeliami kaip atskirų dorybių pavyzdžiai arba Kristaus pirmavaizdžiai.

K r i k š t o k a n d i d a t a i. Pirmosios dalies katechumenato ilgį atskiriems asmenims nustatydavo vietos vyskupas. Įtraukimas į krikšto kandidatų sąrašą gavėnios pradžioje buvo surištas su nauju tyrimu ir naujomis iškilmėmis. Jie gaudavo naują vardą — competentes, fideles (prašytojai, tikintieji). Gavėnios metu uoliai ruošdavosi krikštui ir pereidavo paskutinį-tretįjį tyrimą. Aiškintas Apaštalų tikybos išpažinimas, Tėve mūsų. Krikštydavo Velykų nakti iškilmingai. Prieš pat krikštą kiekvienas pamaldų dalyvis galėjo pareikšti savo nuomonę apie kandidato tinkamumą arba netinkamumą įeiti į krikščionių bendruomenę. Gale krikšto teikdavo ir sutvirtinimo sakramentą. Pakrikštytieji pasilikdavo per visas mišias kartu su visais tikin-

čiaisiais (missa fidelium). Gilesnį supratimą apie sakramentus gaudavo Velykų oktavos metu. Šio mokymo turinį randame 5-se šv. Kirilo Jeruzaliečio mistagoginėse katechezėse, šv. Ambrozijaus raštuose De sacramentis (Apie sakramentus) ir De mysteriis (Apie paslaptis). Nuo Velykų iki Atvelykio naujai pakrikštytieji vilkėjo baltais drabužiais, kasdien rinkdavosi Romoje į krikšto bažnyčią, iš kur iškilmingomis eitynėmis lankydavo kitas bažnyčias, dalyvaudavo mišiose, priimdavo šv. Komuniją. Religijos mokymas, dorinis-asketinis-liturginis lavinimas ir auklėjimas sen. Bažnyčios katechumenate buvo gerai organizuotas ir vispusiškas. Pirmon vieton statyta ne mechaninis žinių perteikimas, bet katechumenų tobulinimas. *J.Gtk.*

Katečių durpynas, Jašiūnų vls., Trakų aps., 1006 ha ploto, 2,4 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 1229 ha, aukštutinio tarpinio tipo.

Kātedra (lot. cathedra iš gr. kathedra ‚kėdė, krėslas') 1. senovėje vieta, iš kurios retorikai ir filosofai sakydavo kalbas; 2. paaukštinta vieta, pakiluma lektoriui, mokytojui, pamokslininkui; 3. aukštojoje mokykloje mokslo šaka, disciplina arba eilė glaudžiai tarp savęs susijusių disciplinų, tų disciplinų skyrius, kuriam priklauso tam tikra dalis mokslo personalo narių su katedros vedėju priešakyje; 4. vyskupo sostas ir 5. vyskupo bažnyčia, kurioje yra vyskupo sostas; joje vyskupas vadovauja religinėms apeigoms ir prie jos reziduoja. Pagal reziduojančio vyskupo hierarchinį laipsnį k. gali būti patriarchalinė, metropolitinė arba tiesiog k. (Ecclesia Cathedralis). Vyskupo asmuo su k. bažnyčia yra labai glaudžiai susijęs: jis joje celebruoja, ją puošia, visapusiškai prižiūri ir yra jos rektorius. Vyskupas ordinaras savo pareigas pradeda iškilminga ceremonija, vad. intronizacija.

Viduramžiais k. tarnavo ne tik pamaldoms, bet ir politiniams suvažiavimams, įvairioms iškilmėms ir net karnavalams. Iki XII a. k. būdavo kartais mažesnė už didesnių miestų parapines bažnyčias. Bet nuo XII a. antros pusės Prancūzijos miestai stengiasi savo k. pastatyti kuo didesnes, net nebeįstengdami jos savo amžiuje užbaigti (pvz. tik XV ir XVI a. buvo baigtos Paryžiaus, Reimso, Chartres, Amiens, Bourges ir kt.). Kai kurios k. taip ir liko nebaigtos, ir tik XIX a. gavo bokštus (Kölno, Ulmo). Štrasburgo k. buvo planuoti du bokštai, bet pastatytas tik vienas.

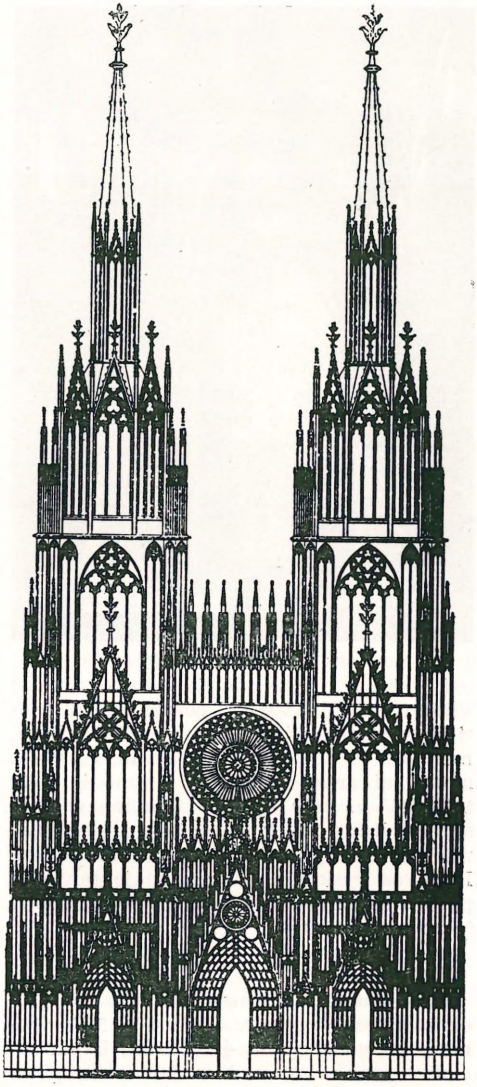

Štrasburgo katedra (projektas B apie 1275)

K. yra Europos meno viršūnė ir sintezė, tobulai išreiškianti aukštųjų vidurinių amžių pasaulėžiūrą, vaizduodama simboliškai žemę, dangų ir išganymą tiek pačiomis architektūrinėmis formomis, tiek vitražų ciklais ir skulptūromis, kurios savo klasiškumu prilygsta graikų V a. kūrybai. K. idėja žymia dalimi apsprendė gotikos stiliaus atsiradimą, jos realizavimui suradusi reikalingų konstrukcijos priemonių. Nebūtų klaidinga gotiką vadinti ‚k. stiliumi'.

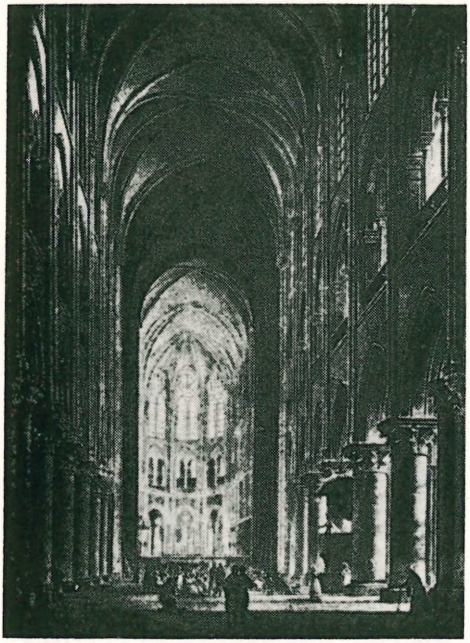

Paryžiaus Notre-Dame katedros vidus

Lietuvoje iki XIX a. buvo dvi k.: Vilniaus (XIV–XVIII a. gotinė, vėliau klasicizmo stiliaus) ir Medininkų (XV–XIX a. medinė). Meno požiūriu vidurinių amžių k. nuotaikai artimiausia yra Kauno k., statyta XV a. kaip miesto parapinė gotikos stiliaus bažnyčia; k. tapo 1864 atkėlus Žemaičių vyskupijos centrą į Kauną. Kitų Lietuvos vyskupijų k., pradžioje buvusios parapinės ar vienuolynų bažnyčios, statytos daug vėliau.

A. Rodin, Les cathédrales de France 1917; *H. Sedlmayr,* Die Entstehung der Kathedrale 1950. *P.Rkl.*

Katedrinis socializmas vokiečių politinės ekonomijos kryptis, atsiradusi po 1870, kuri reikalavo valstybės įsikišimo į ūkį ir socialinį gyvenimą, kad sušvelnintų luomų skirtumus, paskatintų socialinę santarvę ir kt. Iš tikrųjų vad. katedriniai socialistai nėra buvę tikri socialistai, bet socialiniai reformatoriai; jie kovojo su marksizmu.

Kategatas (ol. Kattegat ‚kačių skylė') Baltijos jūros sąsiauris tarp Jutlandijos pusiasalio (Danijos) ir P. Skandinavijos (Švedijos); apie 220 km ilgio, ligi 100 m gylio. Laivybai pavojingos seklumos ir rudens-žiemos meto audros. Vakaruose K. pasibaigia Skageraku, o rytuose-pietuose suskyla į Zundo, Didžiojo Belto ir Mažojo Belto sąsiaurius.

Kategorija (gr. kategoria ‚sprendimas, apibrėžimas') 1. Administracinė prasme — tarnautojų vyresniškumo ir atlyginimo grupė. Lietuvos įstatymai nustatė atskiras k. bendrosios tarnybos valstybės tarnautojams, teismo tarnautojams ir karininkams. Bendrųjų k. iki 1924 buvo 20, o nuo 1924 I 1 — 18. Į I k. įskirti sargai, valytojai ir kt., į XVIII — kat. vyskupai, stačiatikių metropolitas, Klaipėdos krašto gubernatorius, ministerijų generaliniai sekretoriai, nepaprasti pasiuntiniai ir įgalioti ministrai, akredituoti kitoms valstybėms. Teismo tarnautojai suskirstyti į 15 k. Teismo tarnybos k. taikomos tik teisininkų pareigoms, techninis teismo personalas atlyginamas bendrosiomis k. Į teismo tarnybos Ia k. įskirti žemiausi teisininkai, o į XVa — vyriausiojo tribunolo pirm. Karininkų pareigos (ne laipsniai) suskirstytos į 12 k., žemiausioji (XII) atitinka būrio vado ir tolygias pareigas, o aukščiausioji (I) vyriausius karinės tarnybos postus. Karininkų laipsniai buvo atlyginami atskiromis normomis. *J.Ppl.*

2. Filosofijoje būties kaip tokios savybė, formalus daikto charakteris, pirminis ontologijos objektas. Panašia prasme kalbama ir apie paskirų mokslų k., vadinasi, apie savybes, kurias turi bet kuris atitinkamo mokslo tiriamas objektas. Apskritai, kiek yra k. ir kas jos, nesutariama; dažniausiai jomis laikoma tapatybė, skirtingumas, substancija, kiekybė, kokybė, santykis, priežastingumas, sąveika ir t.t. Jau Platonas ‚Sofisto' dialoge išvardija kelias formas, vad. ‚aukščiausias rūšis', o dešimt k. išskiria Aristotelis. Kanto filosofijoje k. yra subjektyvi, bet būtina pažinimo forma; pažinimas yra galimas tik tada, kai daiktai savyje yra kategorijomis apipavidalinami į fenomenus arba apraiškas, kurios ir yra mūsų pažįstamieji daiktai. Šių pažinimo formų arba k. Kantas išvardija dvylika ir suskirsto į kiekybės, kokybės, santykio ir modaliteto grupes. Savotiškomis k. jam tampa ir subjektyvios juslinės formos — laikas bei erdvė. Tačiau k. subjektyvumas lieka atviras svariems priekaištams, ir kantinę k. teoriją toliau plėtojęs anglas Samuel Alexander laiko jas objektyviomis. Kantui k. yra pažinimo sąlyga, o Alexanderiui jos yra būties apskritai sąlyga. Filosofijos istorijoje išryškėjo ir laipsninė, arba progresinė, k. samprata, kurios svarbiausias atstovas yra Hegelis. Hegeliui k. yra tarpsniai, kuriais dvasia dialektiškai kyla nuo būties sąvokos iki

Absoliučios Idėjos. Kadangi mąstymo dėsningume pasireiškia ir būties struktūra, mąstymo k. dinamiškumas savaime atveria ir būties k. hierarchiją. K. progresija randama ir Nicolai Hartmanno (žr.) filosofijoje; jis kalba apie būties sluoksnius ir naujų k. iškilimą. Bet Hartmannas atmeta hegelinį objekto ir subjekto sutapatinimą ir grąžina k. į daiktus.

S. Alexander, Space, Time and Deity 2 tt. 1920; *N. Hartmann,* Der Aufbau der realen Welt 1940; *H. Heyse,* Einleitung in die Kategorienlehre 1921.

V.Dn.

3. g r a m a t i k o j yra kalbinė forma, kuria reiškiamas mūsų mąstymas. Tokiomis kategorijomis paprastai vadinamos 1. kalbos dalys (žr.) ir 2. atskirų kalbos dalių gramatinės formos (linksniai, skaičiai, giminės, laipsniai, asmenys, laikai, nuosakos, aspektai bei veikslai, veikimo rūšys ir kt.). Čia priklauso ir sintaksinės k. (veiksnys, tarinys, papildinys, pažyminys, aplinkybės). Vienos gramatinės k. yra bendros ir būtinos visoms kalboms, pvz. daiktavardžio, veiksmažodžio, kitos — ne. Šių pastarųjų ir skaičius įvairiose kalbose įvairuoja. Vienur jų gali būti daugiau, kitur mažiau. Mūsų kalboj pvz. nėra skirties k., kuri yra kitose kalbose. Vokiečių kalboj nėra aspektų k., kuri yra slavų kalbose, bet rusų ir lenkų kalbose nėra perfektinės k., kurią turi vokiečiai, prancūzai, anglai. Ide. kalbose nėra specialios k. abstraktiniam laikui reikšti, pvz. ž e m ė s u k a s i a p i e s a u l ę, bet tokią k. turi turkų kalba. Tai, žinoma, nereiškia, kad dėl šių priežasčių viena kalba negalima išreikšti kai kurių minčių, kurias galima išreikšti kita kalba. Trūkstamos k. funkciją gali atlikti kita k., kuri gali turėti pagrindinę ir šalutinę funkciją. Pvz. mūsų veiksmažodžio prezentinės formos pagrindinė funkcija yra aktualios dabarties laiko (to laiko veiksmo) reiškimas (Jonas s k a i t o), o šalutinė funkcija — abstraktinio laiko reiškimas (kas s k a i t o r a š o, duonos n e p r a š o). Kaip žodyne žodis, taip ir gramatikoje k. gali būti daugiareikšmė. Pvz. d a r b a s reiškia linksnio, skaičiaus ir giminės k., o d i r b a — asmens, laiko, nuosakos, rūšies, aspekto kategorijas. Be to, trūkstamos gramatikos k. vietoj gali būti naudojamos žodyninės priemonės (specialūs žodžiai) arba pats kontekstas pasako, kuria reikšme sakiny vartojama nevienareikšmė k.

Pastaruoju metu kalbos moksle stengiamasi tiksliau apibrėžti kalbinių k. santykį su mąstymo kategorijomis, t. y. nustatyti 1. kuriom kalbinėm priemonėm reiškiamos minties (mąstymo) kategorijos ir 2. kokią reikšmę (funkciją) atlieka turimos gramatinės k. Šitoks tarpusavio santykių apibrėžimas turi ne tik teorinės reikšmės, bet ir praktinės naudos — jis palengvina svetimų kalbų mokymą bei mokymąsi.

K. Bühler, Sprachtheorie 1934; *L. Hjelmslev,* La catégorie des cas 1935; *E. Koschmieder,* Zur Bestimmung der Funktionen grammatischer Kategorien 1945; ('') Die poetischen Grundlagen der Syntax (Sitzungsber. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1951); *M. Regula,* Grundlegung u. Grundprobleme der Syntax 1951.

L.D.

Kategorinis imperatyvas nelygstamai saistąs įpareigojimas. K.i. yra pagrindinė Kanto (žr.) etikos sąvoka.

Katekizmas (iš gr. katechismos ‚mokymas') krikščioniškojo mokslo santrauka sistemingai sintetine forma. Bažnytinėje teisėje k. suprantamas trejopai: katechetinis mokymas (katechezė), turinys, arba mokomasis gėris ir mokymo priemonė-knyga. K. gali būti skiriamas suaugusiems, pvz. Catechismus Romanus (žr.), skirtas pamokslininkams, katechetams, ir k. vaikams ir jaunimui. Daugumas šių dienų k. yra daugiau mokymo norma, bet ne forma. K. nėra pritaikyti vaikams: jų kalba atitraukta, ‚teologinė', dėstymas nors aiškus, bet vaikams nesuprantamas, nepritaikytas jų psichiniam pajėgumui ir psichologijai. Todėl daugelyje kraštų šiuo metu pirmuose pradžios mokyklos skyriuose vartojama sintetinio turinio knygelės, kuriose vyrauja bibliškai istorinis elementas, iš kurio ryškėja Apreiškimo raida ir faktai. Šių knygelių pagrindą sudaro trumpi šv. istorijos pasakojimai, su kuriais jungiama tikėjimo tiesos, liturginės žinios, maldos, giesmės, uždaviniai, mįslės, pritaikyti piešiniai (pvz. tokias knygeles lietuviškai II, III ir IV skyriams parašė kan. K. Žitkus: Tėve mūsų, Sveika Marija, Tikiu). Po tikybos mokymo genetiškai istoriniu metodu žemesniuose skyriuose turi eiti krikščioniškojo mokslo visumos perteikimas dėstant katekizmą vyr. skyriuose. Vyresnio amžiaus mokiniai yra pajėgesni suprasti ir protauti, todėl k. mokymas yra reikšmingesnis.

K. nėra grynai reformacijos ar naujųjų laikų padarinys. Jo branduolys — Tikiu, 10 Dievo įsakymų, sakramentai, Tėve mūsų — jau krikščionybės pradžioje buvo katechumenų mokymo pagrindas. Jau tada eita prie sisteminio tikybos mokymo, kuris apėmė tikėjimo, elgesio (doros) ir Dievo garbinimo dalykus. Viduramžiais

randame dabartinio k. prototipų, kur siauriau ar plačiau aiškinamos pagrindinės tikėjimo tiesos. Tokių veikalėlių (opuscula) davė Alkuinas (735–804), Notkeras (m. 1022), šv. Edmundas iš Canterbury (m. 1242), Ditrichas Coeldes (m. 1515) ir daugelis XIII–XIV a. sinodų. Tie veikalėliai pirmoj eilėje buvo skirti pamokslininkams, katechetams. Vaikai tikėjimo tiesų mokėsi šeimoje. Protestantizmas sudarė naują religinio gyvenimo situaciją. Anksčiau buvęs namų ir bažnytinis katechumenatas pasirodė nebeužtenkamas. Tikybos mokymas įgavo intelektualinį-apologetinį pobūdį. M. Liuterio katekizmai, pasirodę 1529 (didysis klebonams ir mokytojams, o mažasis vaikams), dėl aiškaus, sistemingo dėstymo, kalbos gražumo, turėjo didelį pasisekimą. Todėl ir katalikai sustiprino sisteminį tikybos mokymą, išleido naujų, vis geresnių k.

K. istorija rodo, kad klausimų-atsakymų forma nesudaro k. esmės. Buvo ir yra katekizmų, kurie parašyti daugiau ar mažiau tarp savęs susietais mokymosi straipsneliais, kuriuose dėstoma viena ar kita tema. Toks yra naujasis vokiečių k., įvestas į visas vyskupijas 1954. K. kalbinis mokomosios medžiagos apipavidalinimas yra ypatingos svarbos. K. kalba turi būti ne moksliškai teologinė, bet šv. Rašto, liturginė kalba: konkreti, vaizdi, lengvai suprantama, bet kartu brandi, turininga, teologiškai-filosofiškai tikra, taisyklinga ir aiški.

Tradicinis, daugumos k. vartojamas turinio suskirstymas yra šis: 1. apaštališkasis tikėjimo išpažinimas (tikėjimo mokslas), 2. įsakymai (doros mokslas), 3. sakramentai ir malda. Iš 1928 Vienos tautinėje bibliotekoj buvusių 71 katekizmo minėtos santvarkos buvo 42, kitokios 19. Geriausi šiuo metu k. yra prancūzų (įvestas visose vyskupijose nuo 1946), olandų (1948) ir vokiečių. Jie yra patrauklūs, gyvi, iliustruoti. Jie skatina vaikus į religinę veiklą, turi evangeliškojo pasakojimo, įvedančio į tiesos dėstymą. Pati dėstomoji tiesa surišama su realiu gyvenimu, maldos praktika, liturgija.

Kan. St. Jokūbauskas, Gyvenamosios gadynės k. būklė (Tiesos Kelias 1, 1936); *Kun. dr. J. Gutauskas,* Vaiko Dievas ir Religija, 190–207 psl.
J.Gtk.

Senieji liet. katekizmai. Pirmieji spausdinti k. pasirodė XVI a. Prieš išspausdinant pirmąjį liet. k., 1545 Karaliaučiuje protestantams buvo išleistas k. prūsų kalba: Catechismus in preuszischen sprach und dagegen das deudsche. Vokiškasis tekstas daugiausia remiasi 1531 Liuterio k. leidimu. Tais pačiais metais išleistas antras, kiek pataisytas, prūsų k. leidimas. Netrukus 1547 Karaliaučiuje išėjo M. Mažvydo pirmasis lietuviškas k. (protestantams): Catechizmusa prasty Szadei... (fotografuotinį leidimą paruošė J. Gerulis ir 1922 išleido švietimo m-ja; 1947 k. išleido ir Lietuvos mokslo akad. Vilniuje). Po to ir katalikai susirūpino k. leidimu. Dar prieš 1590 Vilniuje išleistas Kanizijaus (Canisius) k. vertimas. Knyga neišlikusi, spėjama, kad k. vertėjas buvęs M. Daukša. 1595 M. Daukša išspausdino Vilniuje iš lenkų kalbos verstą k.: Katechismas Arba Mokslas kiekwienam Krikszczionii priwalus... (1886 jį išspausdino E. Volteris, o iš Volterio leidinio pakartojo 1929 E. Sittigas). 1598 M. Petkevičius išspausdino Vilniuje k. lenkiškai ir lietuviškai reformatams (J. Balčikonio paruoštas leidimas išleistas švietimo m-jos Kaune 1939). 1605 išėjo Ledesmos k. vertimas: Kathechismas arba Pamokinimas wienam kuriamgi krikszczioniuy Reykiamas.. perguldítas Lietuwiszkay ir Untrąkart iszspaustas. Vc. Biržiška taria tą vertimą atlikus Sirvydą. 1677 išleistas Bellarmino k. vertimas: Trumpo Mokslo Krikszczonioszko Surinkimas. Šio k. vertėjas nežinomas (1818 A. Strazdas išleido to paties k. naują laidą). Iš kitų XVII–XVIII a. katekizmų dar pažymėtini: S. Minvydo ir J. Boczymowskio Kėdainiuose išsp. Katechismas Aba Trumpas Pamokslas Wieros Krikščioniszkos del waykialu mažu 1653; 1722 protestantų išleistas Lysijaus k. ir 1770 Jono Joskaudo paruoštas k. katalikams.

Vc. Biržiška, Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953. *J.P.*

Katelė (trm. Katela) 1. Jonas (1831 I 13 Suvainių k., Kupiškio vls., Panevėžio aps. — 1908 V 8/21 Panemunėlyje, Rokiškio aps.) kunigas, liaudies švietėjas, Kazimiero K. ir Salomėjos Petrulytės sūnus. Išėjęs Kupiškio pradžios m-lą, kurioje buvo mokoma ir lietuvių kalbos, įstojo į Panevėžio bajorų mokyklą, kur mokėsi 5 metus. 1853–55 mokėsi Varnių kun. seminarijoje. 1855 XI 17 įšv. kunigu. Apie 1856 vidurį paskiriamas vikaru į Naujamiestį, 1859

Kun. J. Katelė

pabaigoj perkeltas į Jūžintus, 1861 II 18—III 4 vikaras Dusetose, po to Zarasuose ir 1872 paskirtas Panemunėlio klebonu, čia klebonavo iki mirties. 1906 pakeltas į garbės kanauninkus.

K. ypatingai pasižymėjo kaip liaudies švietėjas. Matydamas, kad bajorų ir apskričių mokyklose lietuvių jaunimas auklėjamas lenkų dvasioje, K. griebėsi švietimo darbo. Švietimo reikalas dar labiau suaktualėjo, kai po 1863 sukilimo buvo uždarytos parapinės mokyklos. Švietimo ir auklėjimo darbą K. ypačiai sustiprino tapęs Panemunėlio klebonu. Pamokslų metu duodavo parapiečiams praktiškų patarimų apie ūkį, švarą ir ragindavo mokyti jaunimą. Kalėdojimo metu sušaukdavo jaunimą vienon vieton, mokydavo lietuviškų dainų, dalindavo liet. knygeles, duodavo popieriaus ir rašalo. Didesniuose kaimuose suorganizavo slaptas mokyklas, kuriose buvo mokoma skaityti, skaičiuoti, Lietuvos istorijos, geografijos, gamtos ir tikybos. Mokslas prasidėdavo vėlai rudenį ir baigdavosi anksti pavasarį. K. pats tikrindavo pamokas kas savaitę, dažniausiai naktimis. Vasaros metu darydavo dainavimo pamokas špitolėje, organizavo jaunimui tikybinius ir šiaip pašnekesius šventoriuje ar klebonijos sode. Pradžioje trūko mokytojų, bet vėliau skirdavo mokytojais išėjusius 3 m. mokslą. Didelių sunkumų turėta su vadovėliais, todėl K. pačiam teko jų paruošti. Zakristijono ar kitų perrašyti vadovėliai būdavo išdalijami kaimo mokykloms. Vadovėlių reikalu K. buvo kreipęsis ir į atskirus liet. inteligentus. Tuo būdu atsirado eilė rankraštinių vadovėlių, kurių dalis vėliau buvo išspausdinta, pvz.: J. Spudulio aritmetikos ‚Užduotynas' Tilžėje 1885, S. Kušeliausko istorija ‚Szkala pavargėlių siratų' Tilžėje 1887, kun. J. Žebrio ‚Jeografija arba žemrašis' 1896, kun. F. Sereikos ‚Kalbamokslis lietuviškos kalbos' Tilžėje 1896. Pradžioje tokių slaptų mokyklų įsteigta Moškėnuose, Šetekšnose, Tindžiuliuose, Viliuose ir kt. Į jas rinkdavosi ir aplinkinių kaimų jaunimas. Vėliau tokių mokyklų atsirado kiekviename kaime. Ilgainiui tų mokyklų dėka Panemunėlio parapijoje beveik nebeliko nemokančių skaityti ir rašyti. Rusai jautė slaptų mokyklų buvimą, bet niekas jų neišdavė. K. palaikė apie 1894 įsikūrusią slaptą ‚Žvaigždės' d-ją, kuri ruošdavo slaptus vaidinimus Panemunėlyje, klebonijos palivarke Naujikuose ir šiaip kaimuose. Vaidinimų išlaidas K. pats apmokėdavo. Nuo 1873 platino ir draudžiamuosius liet. raštus, dažniausiai išdalydamas juos nemokamai. Bendradarbiavo Przegląd Katolicki, Słowo ir Tygodnik Powszechny. Pastarajame 1877 išsp. ilgesnį straipsnį apie kunigą A. Strazdą. Tą straipsnį pakartojo 1883 ir Aušroje (nr. 8, 9 ir 10).

V. Bičiūnas, Kun. J. K. ir jo laikai 1934; *A. Dambrauskas-Jakštas,* Užgesę žiburiai 1930; *A. Merkelis,* Kan. J. K. (Lietuvos Aidas nr. 113, 1933); *J. Vajega,* Kun. J. K. — žmonių švietėjo idealas (Tautos Mokykla 10, 1933); *J. Žiurlys,* Kun. J. K. (Švietimo Ministerijos Žinios 11, 1933, 285–292; ir atspaudas). *J.P.*

2. Povilas (g. 1886 IV 1 Pandėlio par.) kunigas. Mokėsi Žemaičių kun. seminarijoje. 1909 VI 14 įšv. kunigu ir paskirtas Darbėnų par. vikaru. 1917 VII 21 paskirtas kuratu į Vadžgirį, 1924 ten pat pakeltas klebonu, 1926 V 22 perkeltas klebonu į Šiluvą. 1934 II 3 paskirtas Šiluvos dekanato vicedekanu. Išsp. Šiluvos Marijos šventovės istorija 1937, Sopulingosios Dievo Motinos stacijos [3]1938, Šiluva Dievo Motinos šventovė 1939.

3. Vincas (g. 1902 X 3 Pagirių mst., Ukmergės aps.) veterinarijos gydytojas. 1924 baigė Panevėžio vyrų gimn., 1925–26 studijavo LU ir 1926–32 Latvijos univ. Rygoje veterinarijos mediciną. 1932 gavo veterinarijos gydytojo teises. 1933–34 Suvalkų Kalvarijos rajono vet. gyd., 1934–35 Marijampolės aps. vet. gyd., 1935–38 Žemės ūkio m-jos vet. inspektorius ir vet. tarybos sekr., 1938–43 Žemės ūkio akad. doc. Dotnuvoje, 1943–44 e.o. prof. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946–47 Pabaltijos univ. prof. Pinneberge. 1947 atvyko į JAV. 1935–38 organizavo kovą su snukio ir nagų liga visoje Lietuvoje, intensyviai dalyvavo ruošiant įstatymus veterinarijos reikalais ir organizuojant Veterinarijos akad. 1937–38 Veterinarijos gydytojų s-gos v.pirm. Nuo 1933 bendradarbiavo Veterinarijoje ir Zootechnijoje, kur išsp. eilę darbų: Biotermininė mėšlų dezinfekcija (nr. 2–3, 1936), Arklių ūkio raida Latvijoje (nr. 4, 1936), Kovos su bruceloze klausimu Lietuvoje (nr. 2, 1937) ir kt. JAV bendradarbiauja Journal of the American-Ukrainian Veterinary Medical Association.

V. Katelė

Katenoidas (lot. catena ‚grandinė' ir gr. eidos ‚pavidalas') geometrijoje sukimosi

paviršius, gaunamas sukant grandininę liniją apie ašį, lygiagretę grandininės linijos lietėjai, išvestai per jos viršūnę.

Katetas (gr. kathetos ‚svambalas') geometrijoje stataus trikampio statinis.

Kateteris (gr.) vamzdelio pavidalo chirurginis instrumentas, kuriuo pasiekiamos kai kurių organų tuštumos joms praplauti, prapūsti ar skysčiams nuleisti.

Katetometras (gr. kathetos ‚svambalas' ir metreo ‚matuoju') prietaisas vertikaliam atstumui tarp dviejų taškų tiksliai išmatuoti.

Katiavaras (ag. Kathiawar, ind. Saurasthra) š.v. Indijos pusiasalis tarp Kačo ir Cambay įlankų; 54.300 km², apie 3 mil. gyv. Nuo žemyno jį skiria platus ruožas pelkynų; dirvožemiai derlingi. Anksčiau jame buvo kelios indų valstybėlės. Žymiausias uostas Bhavnagaras r. krante.

Katyčiai (vok. Coadjuten, Koadjuten) bžk. ir vls. centras, prie Šyšos upelio, Pagėgių aps. 1939 apie 2000 gyv. Čia buvo ūkininkų turgavietė, veikė valdžios ir privatinė mokykla, paštas, vaistinė, Tautinis liet. bankas, skolinamoji kasa, draudimo įstaiga, lentpiūvė, keletas malūnų, plytinė, skerdyklos ir visa eilė amatininkų dirbtuvių. Vietovė sena. Netoli K., Šyšos vingiuotame Krūgždaubio slėnyje, yra piliakalnis, vadinamas Pilaite. Kaimas įsikūrė XV a. pradžioje. Žemaičių seniūno J. Kęsgailos laikais (1451–85) K. buvo atitekę Ordinui. 1501 Žemaičių seniūnas reikalavo, kad K. (Kottiten) kaimas būtų jam grąžintas. Po to kaimas ėjo iš rankų į rankas. 1533 vokiečiai jį buvo užėmę, ir pagaliau 1555 K. atiteko vokiečiams. Čia buvo pastatyta bažnytėlė. Jurgis Fridrichas 1572 XII 6 Tilžėje lietuviškai rašytame rašte nusiskundžia, kad K. bažnyčia žmonių retai lankoma ir maža kas klausos Dievo žodžio. 1574 pastatyta nauja bažnyčia. Pradžioje K. bažnyčią aptarnaudavo Ragainės kunigai. 1723–28 čia liet. kunigu buvo Jonas Berentas, kuris kartu su kun. F. U. Glaseriu vertė lietuvių kalbon giesmes. Prieš 1745 bažnyčios mokytoju buvo Kristijonas Lovynas, taip pat lietuviškų giesmių vertėjas. K. ir vėliau buvo lietuviški. Čia jau 1911 gale įsteigta liet. jaunimo Vainiko d-ja, kuri turėjo 145 narius. K. Vainikas buvo pradininkas visos eilės lietuvių jaunimo vietinių d-jų, kurios vėliau sudarė jaunimo d-ją Santarą. Vainikas veikė iki 1939. *M.Nb.*

Katilas 1. didelis, ąsotas, gaubtu dugnu metalinis (dažniausiai ketaus) puodas.

I s t o r i j a. Liet. k ā t i l a s, kaip ir la. k a t l s (iš *katils) bei pr. c a t i l s (Elbingo žodynėlyje) yra senas kultūrinis skolinys. Vien fonetiškai imant jis galėtų būti paskolintas tiesiai iš sen. germanų, būtent iš got. katil(u)s, kuris savo ruožtu yra perdirbtas iš lot. catīnus ‚puodas, dubuo; gaisrinio švirkšto katilas' (darybai plg. got. asilus, vok. Esel iš lot. asinus ‚asilas'). Skolintojai tuo atveju būtų buvę prūsai, pavyslyje šiek tiek kaimynavę (I–II a. po Kr.) su gotais. Jie būtų šį namu-

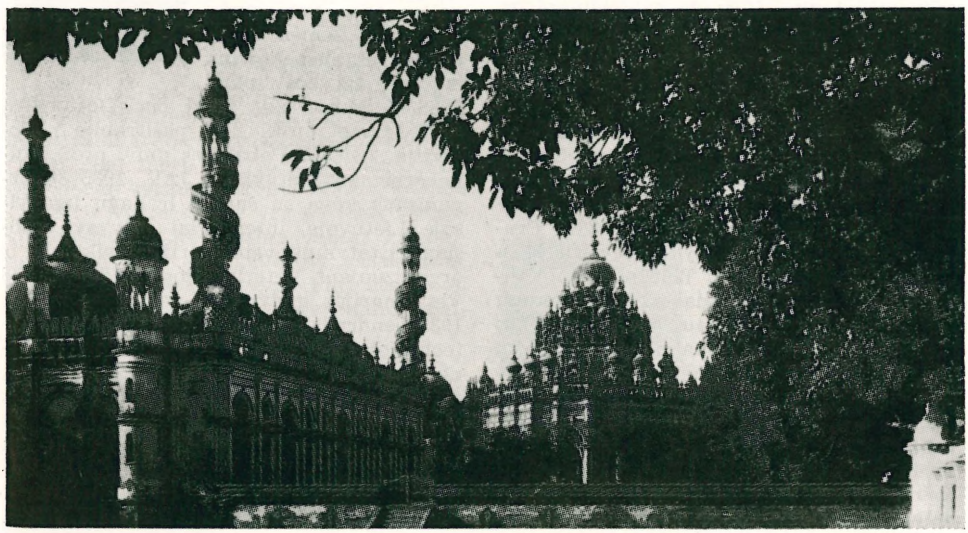

Mečetė ir Navabo mauzoliejus Katiavare

dės terminą perteikę toliau lietuviams ir latviams. Bet kadangi visa eilė senųjų germaniškųjų skolinių baltų skolintasi tarpininkaujant slavams, tai ir k. greičiau gautas per sl. kotĭlŭ. Skolinant iš slavų lauktume lyties *katìlas (plg. rus. kotiòl, kotlà), bet skolinys kirčio atžvilgiu sulietuvintas, prigretintas saviems -ilas priesagos žodžiams, kaip krėtilas, sprãgilas, rėtilas ‚pelams sijoti rėtis'. Plg. dar ãsilas, kuris irgi skolintas per sl. osĭlŭ, kirčiuotą taip pat galūnėje (rus. osiòl, oslà). Kaip senas skolinys, k. bendras visoms tarmėms. Tik pajūrio žemaičiai vietomis (Salantai) greta pasako ir trikójas. Mat seniau būta k. trimis kojomis. Kaip vieni svarbiausių namų apyvokos daiktų, k. atskirai išvardinami XVI a. inventoriuose. Iš Lietuvos Metrikos sužinome, kad nuo alinių, degtininių ir dervinių k. buvo imami tam tikri mokesčiai. Lengvatos būta turėti ‚laisvąjį' k. Dideliu turtu laikyta varinis k. Pvz. 1510 vienas kaunietis skundžiasi teismui, kad Kėdainių miestietis Pocius Raukutis pasisavinęs tėvo paliktą varinį k. ‚pusketvirtos dešimties vaško akmenų (žr.) vertės'. Senu papratimu salantiškiuose ir bet kokį mažesnį k., arba katiláitį seniau vadindavo varináičiu. Kadaise svarbus amatininkas buvo katìlius, dabar gyvojoje kalboje veik jau pamirštas žodis. Seniau, kaip rodo Sirvydo žodynas, tuo vardu vadinta ne tik k. dirbėjas, bet ir apskritai varkalys. Iš to yra kilusi ir amatinė pavardė Katìlius, dažniau pasitaikanti Užnemunėje ir M. Lietuvoje. Jau 1561 Jurbarke minimas Jonas Katilius, laikęs smuklę. Retesnė yra tėvavardinė pavardė Katiliũnas. Pavardiniu vietovardžiu yra treji Katiliai, visi Užnemunėje (Griškabūdžio, Paežerių ir Šunskų vls. k.), taip pat keletas Katiliškių (Kražių vls. k., Kuršėnų, Žagarės ir Maišiagalos vls. palivarkai). Įdomi ir XVI a. Katilvietė (Šienlaukio k. pieva Viduklės vls.). Du Panemunio apl. valstiečiai 1598 inventoriuje užrašyti lenkiškai Kotliarz (Martynas ir Stanislovas). Sirvydo žodyne vėl randame katlėrystė ‚katiliaus amatas'. Taigi rytiečių, matyti, vartota ir lenkiškas skolinys katlėrius. Tam pritaria ir Katlėriai (Anykščių ir Utenos vls. k.). O Katlioriškiai (Siesikų vls. k.) liudija katilių vadinus ir katliõriumi. XV a. pradžioje minimas ir prūsų vietovardis Cattlopyn (netoli Karaliaučiaus), kuriam atliepia latviškas vienasėdžio vardas Katlāps, kilęs iš katl-lāpis ‚katilų lopytojas'. Pagaliau iš k. vardo praminta ir laukų gėlė katilėlis, katiliùkas, kitaip dar varpėlis, skambalėlis, kankalijà, kankalìkas (lot. Campanula).

K. Būga, Kalba ir senovė 1922; *K. Jablonskis,* Istorijos archyvas I 1934. *A. Š.*

Lietuvos dvaruose jau XVI a. žinomi dideli k., kuriuose buvo verdamas maistas didesniems žmonių sambūriams. Tais laikais ir vėliau k. buvo pakabinami už ąsų viršuje židinio (‚ant vąšo virė'), o lauke ant įtaisytų stovų arba dedami tarp surėstų akmenų. Toks pakabinamas k. iki paskutinių dienų išliko daugiausia Žemaičiuose, kur visa tebeverdama ‚ant vąšo' priemenėje, tik vietomis jo paskirtis stipriai pakito, nes verda didžiajame k. ne maistą, bet tik kiaulėms ir gyvuliams pašarą ar šutina skalbinius. Š. Lietuvoje tas pat didysis k. dažniausiai jau įmūrytas į atskirą krosnį ir naudojamas tik grynai ūkinei paskirčiai.

2. Garo katilas (žr.).

Katilėlis (Campanula), katilinių (Campanulaceae) šeimos žolinių augalų gentis. Lietuvoje auga k. rytinis (C. bononiensis), k. šiurkštusis (C. cervicaria), k. tankiažiedis (C. glomerata), k. plačialapis (C. latifolia), k. pievinis (C. patula), k. didžiažiedis (C. persicifolia), k. dirvinis (C. rapunculoides), k. apskritlapis (C. rotundifolia), k. dilgialapis (C. trachelium). K. darželinis (C. medium) auginamas darželiuose; P. Europos savaiminis.

J. Rkt.

Katilina žr. Catilina.

Katilinė 1. Energijos stoties patalpa, kurioje yra įrengtas katilas garui gaminti. Statoma iš nedegamos medžiagos. Jei garas naudojamas elektros energijai gaminti, tai šalia k. yra vad. mašinų skyrius, kuriame yra garo turbina, elektros generatorius ir elektros paskirstymo lentos.

Katiliniai (Campanulaceae), augalų šeima, sutelkianti žoles, krūmus ir medžius į katilą bei varpą panašiais žiedais. K. šeimoje yra 60 genčių, apie 15.000 skirčių. Lietuvoje auga tik žoliniai šios šeimos augalai.

Katiliškis Marius (g. 1915 IX 15) rašytojas. Nuo 1949 gyvena JAV. Prozą pradėjo spausdinti 1932. Jau patys pirmieji K. kūriniai atkreipė kritikos dėmesį šviežiu gaivališkumu, jaunatvišku polėkiu, žodinga ir turtinga kalba ir situacijų bei charakterių autentiškumu. Jų pasirodė Trimite, vėliau N. Romuvoje, Jaunojoje Kar-

Marius Katiliškis

toje, Kūryboj, o tremtyje—Aiduose, Mūsų Kelyje, Tėviškės Garse, Mintyje, Lietuvių Žodyje, Literatūros Lankuose, Užuolankoje, Atspindžiuose ir kt. Dalyvavo Lietuvių rašytojų metraštyje Tremties Metai (1947), Lietuvių Prozos Antologijoj. 1944 buvo parengęs spaudai apysakų rinkinį Seno kareivio grįžimas, tačiau karo sąmyšyje rankraštis dingo, ir knyga liko neatspausdinta. Šiose apysakose (daugumas jų atspaustos periodikoje), K. pasirodė pajėgus pasakotojas, stiliumi artimas impresionizmui bei ekspresionizmui, įstengiąs lygiai sugestyviai perteikti lyrinius ir lygiagrečiai dramatinius pasažus. Ypatingai titulinė novelė (Seno kareivio grįžimas, spausdinta N. Romuvoj) pažymėtina savo kondensuota, ligi kulminacijos ugdoma nuotaika ir gilia psichologine tiesa. Antroji K. knyga Prasilenkimo valanda (1948, atžymėta Skaitytojų literatūros premija) telkia pluoštą novelių, kurių tematika apima pastaruosius nepriklausomybės metus ir karo laikotarpį. Čia K. ekspresyviai tapomų gamtos vaizdų fone praveda eilę personažų, išgyvenančių asmeninę ir gimtos žemės tragiką, pastabiai ir su gilia rimtim atverdamas žmogiškos dvasios konfliktus, nevengdamas nuslėpti savo kartėlio ir nusivylimo atėjusios taikos gyvenimo stovykline hipokrizija ir materialistiniu paviršutiniškumu. Prasilenkimo valandoj K. žodis lygiai spalvingas: ekspresyvus, kupinas įtampos, bet taip pat impresionistiškai subtilus ir lyriškas; stilius gaivus ir išradingas. 1952 išleista Užuovėja rodo jau visiškai brandų K. talentą. Stilius nutolsta nuo impresionistinio vaizdavimo, artėdamas į savitą ekspresionizmo traktavimą; realistinis žodis darosi santūresnis, svaresnis, valdomas situacijų ritmo ir vyriškos rimties. Knygos kompozicinė struktūra (giminiško siužeto apysakų pynė) tolydžio atsveria vieno Lietuvos kaimo gyvenimo iškarpą su visu, sodriai tapomu, jo gamtovaizdžiu, gausiais ir gyvais žmonėmis, sunkių, lengvesnių bei komiškų valandų epizodais, darbo ir papročių ritualu, gyvasties ir mirties pulsavimu. Užuovėjoj K. parodo platų ir intimų savo žemės, savo žmogaus ir savo kalbos pažinimą, įnešdamas mūsų buitinėn prozon stipria individualybe ir originaliu įforminimu atžymėtų naujų literatūrinių aspektų ir laimėjimų. *H.N.*

Katilius amatininkas katilams dirbti bei taisyti. Tokių specialistų buvo visur Lietuvoje. Jie žinomi nuo XVI a. ir didesniuose D. L. K. dvaruose. Tik dviejuose mst. k. buvo susiorganizavę į cechus. Nors šio amato draugija Vilniuje jau buvo ir anksčiau, k. cecho pameistrių nuostatai, tvarką k. savitarpio ir jų amato santykius, yra išlikę tik iš 1742. Prie Vilniaus k. cecho priklausė ne tik paprastieji k., bet ir variakaliai. Mogiliavas (prie Dniepro) buvo kitas D.L.K. mst., kur k. jau nuo 1634 priklausė prie bendro metalo amatininkų (ginklininkų, kalvių ir šaltkalvių) cecho. Vilniaus amatininkams buvo dar labiau charakteringi tokie panašių, net skirtingų amato rūšių sujungimai į vieną cechą. Pvz., 1674 (1744) buvo patvirtintas bendras cechas, kuriame buvo: karietininkai, adatininkai ir puodžiai. Nuo XVIII a. galo, apskritai suskurdus mst. ir jų amatui, k. taip pat sunkiai laikėsi, nors jie ir turėjo teisę savo dirbinius (katilus) patys pardavinėti. Iš 1776 Vilniaus miestiečių skundo prieš magistratą matyti sunki ir k. padėtis. 1750 ir 1789 Vilniuje k. amato yra randama po 6 amatininkus, kurių po 3 vis buvo vokiečiai. Kur kaimuose ir mstl. nebuvo k., katilus ir varinius indus (virdulius ir kt. metalinius) taisydavo ir prakiurusius lopydavo (kniedydavo) ir paprastieji kalviai (žr.) ar skardininkai (žr.).

Akty Vilensk. Komissii X 127–131 (Vilniaus k. cecho statutas); Istoriko-Juridičeskije Materijaly VIII 456–469 (Mogiliavo k. statutas); Akty cechów wileńskich, išl. H. Lowmiański 1939 (nebaigta); *M. Lowmiańska,* W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (Aten. Wil. VII 1930, 346–350); *F. Klimenko,* Zapadno-russkije cechi (atsp. iš Kijevskija Universitetskija Izviestija 1914); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955, 302. Kitą bibliografiją žr. Kalviai. *Z.I.*

Katilius 1. Albinas (g. 1905 IV 29 Katiliškių k., Šunskų vls., Marijampolės aps. — 1947 IV 27 Konstancoje, Vokietijoje) sportininkas. Baigęs Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje, studijavo teisę VDU. Kartu su Daugirdais buvo suorganizavęs skelbimų biurą, kuriam ilgą laiką vadovavo. 1927 laimėjo pirmąsias Lietuvos lauko teniso pirmenybes, 1929 – mišrias ir dvejeto varžybas. Vėliau sporto administraciniam darbe ėjo įvairias pareigas: Teniso s-gos reikalų vedėjas, valstybinės lauko teniso komandos kapitonas. Paskutiniais Lietuvos Nepriklausomybės metais dirbo Kūno kultūros rūmuose. 1944 pasitraukė į Vokieti-

ją. Konstancoje dirbo prancūzų suorganizuotame lauko teniso klube jo reikalų vedėju. *A.Kt.*

2. Andrius (1751 Tarpučių k., Marijampolės vls. ir aps. — 1821 II 11 Marijampolėje) kun. marijonas. Baigęs mokslus Marijampolėje, pradžioje marijonų mlos mokytojas ir klierikų teol. prof., vėliau 1794 Sūduvai atitekus Prūsams, provincijos kapituloje provincijolo patarėjas ir sekretorius. Tas pareigas ėjo keliolika metų. Yra likę rankraštyje jo rašyti dviejų provincijos kapitulų protokolai (1799 ir 1802), kurie liudija apie marijonų vienuolynų būklę Prūsų valdžioje, ir savotiška užrašų knyga, pavadinta Campus Scholasticus, kurioje yra daugybė kalbų, pasakytų 1770–1801 įvairiomis progomis. Į tą rinkinį K. įdėjo tiek savąsias, tiek kitų marijonų rašytas kalbas lenkų ir lotynų kalba. Yra prakalbų, imtų ir iš kitur: įvairios vyskupų, karalių, kariuomenės vadų kalbos. Tarp jų įterpti įvairūs lenkiški ir lotyniški eilėraščiai (yra keletas lietuviškų ir gudiškų). Visi tie dalykai nušviečia ne tik ano meto papročius, bet ir svarbesniuosius įvykius. Čia įdėta ir Prienų klebono Mykolo Karpavičiaus (žr.) kalba, pasakyta Gumbinėje, kai dvarininkai ir dvasininkai darė ištikimybės priesaiką Prūsų karaliui. Yra eilėraščių apie istorinius asmenis: Napoleoną, Saksonijos karalių, Kosciuškos karstą, gen. J. Poniatovskio mirtį ir kt. Knyga baigiama 1819.

J.Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I, 1938, 434 tt. *J.V.*

3. Bronius (1904 II 3) teisininkas. 1923 baigė Šiaulių gimn., nuo 1928 LU (vėliau VDU) studijavo teisę ir ekonomiką. 1935 gavo teisininko diplomą. Vėliau teisėjas įvairiose Lietuvos vietose. 1946–48 gilino studijas Goethės vardo univ. Frankfurte prie Maino, 1952–53 išklausė Montrealio univ. slavų ir R. Europos skyrių, 1956 gaudamas magistro laipsnį už darbą ‚Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939–41 derybos dėl Lietuvos'. K. reiškiasi ir visuomeniniame darbe. Kanadoje buvo vienas iš Mažosios Lietuvos bičiulių d-jos Montrealio skyriaus steigėjų, veikė Kanados lietuvių taryboje, suorganizavo Montrealio liet. teisininkų d-ją ir kt. Bendradarbiauja spaudoje.

4. Jonas (1854 III 7 Tarpučių k., Marijampolės vls. ir aps. — 1930 III 15 Marijampolėje) kunigas marijonas. Mokėsi 1864–67 vietinėje pradinėje mokykloje ir 1868–72 Marijampolės gimnazijoje, 1873–78 Seinų kun. seminarijoje. Kunigu įšv. 1878 VI 15 vikaravo Brėslaujoje, Svinavičiuose, iš kur rusai už veikimą privertė keltis į Ūdriją. Rusams griežtai draudžiant kelti į klebonus, K. dar vikaravo Keturvalakiuose, Suvalkų Kalvarijoje ir Punske. 1897 paskirtas Igliaukos klebonu įst. mokyklą, Seinų kun. seminarijoje ėjo dvasios tėvo pareigas. Nuo 1910 klebonas Kaimelyje, nuo 1918 Griškabūdyje. 1921 įstojęs į marijonų vienuoliją dirbo sielovados darbą, kapelionavo Nekalto Prasidėjimo seserims, kurį laiką buvo Kauno marijonų namo vyresnysis. Kunigaudamas uoliai būrė lietuvius į įvairias draugijas, platino spaudą, steigė knygynus, skleidė blaivybę, vedė rekolekcijas ir misijas. Išsp. Betlėjaus Balsai. 30 Kalėdų giesmių su gaidomis. Seinai 1910, ²1913.

Penkių dešimtų kunigavimo jubiliejus (Šaltinis 1928, 411–413); A. a. kun. J. K. (Šaltinis 1930, 173). *S. Mtl.*

5. Kazimieras (1873 Paluobiškių vsd., Marijampolės aps. — 1939 V 21) ūkininkas. Spaudos draudimo laikais platino knygas ir rašė Ūkininke, Naujojoje Gadynėje ir Vienybėje Lietuvninkų. Spaudą leidus, bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Šaltinyje ir kt. Slapyvardžiai: Kazys K., Karaliukas, Karaliuks.

Bibliografijos Žinios 4, 1939, 128.

6. Petras (g. 1903 IV 7 Katiliškių k., Šunskų vls., Marijampolės aps.) matematikas. Baigęs Marijampolės gimn., studijavo matematiką LU matematikos gamtos fak., kurį baigė 1926 XI 3. Po to studijas tęsė Heidelbergo univ., kur gavo daktaro laipsnį. 1927 V 1 — 1928 IX 1 komandiruotas į užsienį kaip Humboldto fondo stipendininkas. 1928 X 1 išrinktas LU matematikos gamtos fak. jaunesniuoju asistentu, 1929 IX 1 vyresniuoju asistentu, 1930 IV 10 privatdocentu, einančiu docento pareigas, 1941 pakeltas ekstraordinariniu profesorium, 1941–44 gamtos matematikos fak. dekanas ir geometrijos katedros vedėjas. Nuo 1945 VU fizikos matematikos fakulteto profesorius. Išspausdino Analizinė geometrija 1939 ir 1956. *L. Kč.*

7. Viktoras (g. 1911 Kybeikių k., Kybartų vls., Vilkaviškio aps.) rašytojas. 1928 baigė Kybartų gimn. Ligi 1931 studijavo mediciną LU (vėliau VDU), paskui perėjo į humanitarinių mokslų fak., pasiimdamas specialybe lietuvių literatūrą. Nuo 1937 Kybartų gimn. mokytojas. Pirmas žymesnis V. Katiliaus beletristinis kūrinys ‚Gyva vizija' pasirodė ‚Gaisų' žurnale 1931. Vėliau jis spausdino Naujojoje

Romuvoje: Devintasis stabas, Kokila, Prarastas vynas, Tikintieji ir kt. 1944 Kūryboje įdėtas jo brandus kūrinys Dykumų karalius. 1937 išsp. jo romanas Katastrofa iš besikuriančių miestelėnų luomo gyvenimo. Jame susilieja socialiniai, psichologiniai ir filosofiniai metmenys. Be to, išėjo apysaka jaunimui Naktis alyvų krūme.

A. Vč.

Katiliūtė Marcelė (1912 IV 27 Ivoškių k., Joniškio vls., Šiaulių aps. — 1937 IV 5 Kaune) dailininkė, grafikė. Mokėsi Joniškyje, Šiauliuose, 1935 baigė Kauno meno mokyklos grafikos skyrių. 1937 I 15 — IV 1 Vytauto D. Kultūros muziejaus meno skyriaus konservatorė. Iliustravo: V. Tamulaičio Kiškelio užrašus 1936; K. Jakubėno Riešutėlius 1936; A. Vaičiulaičio Mūsų mažąją seserį 1936; P. Cvirkos Napalį Bailį; Czerny Judo klastas ir kt. 1936 M. K. Čiurlionio galerija nupirko jos raižinį ‚Žadina'. K., viena talentingiausių moterų dailininkių, liet. grafikos kūrėjų tarpe užima pažymėtiną vietą. Ekspresionistiniu stilium atlikti jos kūriniai (didžiausia dalimi lino raižiniai) yra kupini dramatinės įtampos ir emocinės jėgos. Kompoziciniai sprendimai atlikti užtikrintai ir originaliai, juodųjų ir baltųjų dėmių išdėstymas — harmoningas ir drąsus. Raižinių tematika dažnai niūri, linkusi akcentuoti tragiškuosius žmogaus buities momentus, visuomet įtikinančiai perteikta. Labai geras piešinys ir puikiai valdoma lino raižymo technika. K. grafikos darbų pagrindinė ypatybė — panaudojamųjų techninių priemonių ir išreiškiamos meninės tikrovės harmoniškai išlaikytas tarpusavis santykis. Iliustruojamą tekstą dailininkė visuomet giliai išstudijavusi, todėl jos meninis knygų apipavidalinimas visuomet subtilus ir įdomiai interpretuoja bei papildo rašytojo vaizduojamą tikrovę.

M. Katiliūtė

H. N.

M. Katiliūtė Našta

Katynas (gud. Katyń) k. apie 20 km į v. nuo Smolensko, Guduose. Čia 1943 IV miške, tarp Gnezdovo ir K., surasti masiniai kapai lenkų karių, kurie 1939 po Lenkijos kapituliacijos buvo patekę į Sovietų Sąjungos nelaisvę. Apie tą radinį Vokietijos vyriausybė viešai paskelbė 1943 IV 13, pageidaudama, kad kuri nors tarptautinė institucija imtųsi ištirti tuos masinius kapus. Lenkų egzilinė vyriausybė Londone pareiškė norą, kad tokį tyrinėjimą atliktų Tarptautinis raudonasis kryžius. Kadangi Sovietų Sąjunga II pas. karo metu buvo Vakarų sąjungininkė, Lenkijos kreipimasis į Tarptautinį raudonąjį kryžių negalėjo būti priimtas. Tada vokiečių vyriausybė savo iniciatyva sudarė tarptautinę komisiją tam reikalui ištirti. Komisiją sudarė: dr. Speleers, Gento univ. prof. (Belgija), dr. Markovas, Sofijos univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. (Bulgarija), dr. Tramsenas, Kopenhagos univ. teismo med. prof. (Danija), dr. Palmieris, Neapolio univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. (Italija), dr. Miloslavičius, Agramo univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. (Kroatija), dr. de Burlet'as, Groningeno univ. anatomijos prof. (Olandija), dr. Hajekas, Prahos univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. (Čekoslovakija), dr. Birkle, Bukarešto univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. (Rumunija), dr. Saxenas, Helsinkio univ. anatomijos prof. (Suomija), dr. Šubikas, Pressburgo univ. anatomijos prof. (Slovakija), dr. Naville, Ženevos univ. teismo med. prof. (Šveicarija) ir dr. Orsos, Budapešto univ. kriminalogijos ir teismo med. prof. Be mokslinių masinių kapų tyrinėjimų, buvo apklausinėti apylinkės gyventojai.

Nužudytieji lenkų karininkai buvo palaidoti 8 masiniuose kapuose. Užmaskavimui kapai buvo apsodinti 2 metų pušaitėmis. Iš spėjamo bendro nužudytųjų 10.000 belaisvių skaičiaus, K. miške 4143 lavonai buvo moksliškai - mediciniškai ištirti ir identifikuoti. Iš pas lavonus rastų asmens ir kt. dokumentų, laiškų, laikraščių iškarpų nustatyta jų asmenybė ir nužudymo laikas. Nerasta vėlesnių laiškų ir laikraščių iškarpų kaip 1940 kovo–gegužės mėn. Tas laikas sutinka su liudininkų parodymais, kurie tvirtino matę belaisvius vežant K. mišku link šaudyti. Nužudytųjų tarpe rasti: gen. B. Bogaterewicz iš Varšuvos, brig. gen. M. Smarawiński iš Liublino, 12 pulkininkų, 50 plk. ltn., 165 majorai, 440 kapitonų, 146 karo gydytojai, 10 veterinarijos gyd., 1 dvasininkas, 221 civilis, kiti žemesnio laipsnio karininkai ir mažas skaičius eilinių. Tarptautinė mokslininkų komisija, ištyrusi masinius K. kapus, 1943 IV 30 paskelbė tyrinėjimo aktą. Komunistinės Lenkijos teisingumo ministras Swiatkowskis 1947 pavasarį buvo pavedęs dr. R. Martiniui ištirti K. masinius kapus. Ir tų tyrinėjimų metu prieita tų pačių išvadų, t. y., kad lenkų kariai sušaudyti 1940 balandžio–gegužės mėn. Tų pačių išvadų priėjo ir 1952 JAV atstovų rūmų sudaryta speciali tyrinėjimų komisija.

Amtliches Material zum Massenmord von K. 1943; Zbródnia Katyńska w świetle dokumentów ²1950; *J. Mackiewicz,* The K. Wood Murders 1951.

S. Gčs.

Katiònas (gr. kata ‚žemyn' ir iōn ‚einąs') fizikoje — jonas, nešąs teigiamą elektros krūvį ir elektrolizės metu slenkąs į katodą (žr.).

Katišius ežeras Rūdiškių vls., Trakų aps., 31 ha ploto, ties Naujasėdžių k., 11 km į p. vakarus nuo Trakų mst.; paviršius 142,0 m nuo j. l.; su kaimyniniu Margio ež. priklauso Strėvos (Nemuno) baseinui.

Katkauskaitė Ona žr. Kaskas.

Katkevičius žr. Chodkevičiai.

Katkov Michail Nikiforovič (1818–1887) rusų publicistas, 1845–50 filosofijos prof. Maskvos univ. Jaunystėje drauge su Bielinskiu, Bakuninu dalyvavo pažangiųjų rusų literatūros būrelyje. 1856 su Leontjevu leido Russkij Vestnik, kurį gan liberališkai redagavo. 1861 ėmė redaguoti Moskovskije Vedomosti; čia pasižymėjo reakcionieriškumu, ypač 1863 sukilimo metu. Jis teisino Muravjovo žygius Lietuvoje ir kurstė rusų tautą ne tik prieš sukilėlius, bet ir prieš liberalią rusų inteligentiją, tvirtindamas, kad ji pasidavusi lenkų ir jėzuitų intrigoms. K. nusistatymas 1863 sukilimo reikalu labai ryškiai atsispindi jo knygoje ‚1863 god' (straipsnių rinkinys, 2 tt., 1877). K. turėjo savo sumanymų rusinti katalikus per bažnyčią. Užsienio politikoje K. visą laiką buvo provokiškos orientacijos ir tik prieš pat mirtį paliko frankofilas. Be knygos ‚1863 god', dar išspausdino 1863–87 įžanginių straipsnių rinkinį iš Moskovskije Vedomosti. *P. Č.*

M. N. Katkov

Katkus Mikalojus (g. 1852 XII 5/17 Ažytėnų k., Krakių vls., Kėdainių aps. — 1943 t.p.) agronomas, etnografas. 1873 baigė Šiaulių gimn. ir įstojo į Maskvos univ. matematikos sk. 1874 persikėlė į Petrovskoje Razumovskoje žemės ūkio akad., kurią 1878 baigė ir grįžo į tėvų ūkį. Tėvui nepritarus naujam ūkininkavimo būdui, K. tarnavo Kaltinėnų dvare, gaudamas po 120 rublių metinės algos ir išlaikymą, tačiau turėjo kaip ūkvedys-agronomas dažnai dirbti ir po 16–18 val. 1885 grįžo į Ažytėnus ir, tėvui mirus, ūkininkavo 24 ha ūkyje iki mirties. Nuo 1935 XI gavo spaudos draudimo meto veikėjo pensiją.

M. Katkus

Pradėjus eiti Aušrai, K. tuojau su ja susirišo ir ją, vėliau ir kt. lietuviškus raštus, platino savo apylinkėje. Pas K. sustodavo knygnešiai, jiems buvo įtaisęs ir slaptą knygų sandėlį, iš kurio knygos eidavo Vaitiekunų, Lenčių, Kairėnų, Kubiliūnų ir kt. kaimams bei jų knygnešiams. Pats K. buvo įsteigęs ir slaptą lietuvišką mokyklėlę, kur mokė pats arba pasamdydavo daraktorių.

1905–06 įsijungė į revoliucinį sąjūdį, buvo Krakių ūkininkų komiteto pirm., uždarė rusiškas mokyklas bei įstaigas ir, surašęs valstiečių reikalavimus bei surinkęs daug parašų, pasiuntė carui. Sąjūdžio įkarštyje vietos rusams-kolonistams pasiūlė tuojau išsikelti į Rusiją, nes ši žemė iš seno priklausanti lietuviams. Už tuos žygius buvo suimtas ir Vilniaus karo teismo

nubaustas 14 mėn. kalėjimo. Atlikęs bausmę Vilniaus ir kt. kalėjimuose, vėl grįžo į ūkį. 1915–18 priešinosi vokiečiams, pirašydamas daug skundų ir bylinėdamasis su vokiečiais. 1918–19 kūrė apylinkėje lietuviškas savivaldybes, dažnai tik ką sukurtas lenkiškas (Liaudos) su patikimų vyrų būriu išvaikydavo. 1919–22 iš savo apylinkės teikė visokiausią paramą mūsų savanoriams ir kariuomenei, dažnai savo būdu tas gėrybes paimdamas iš apylinkės lenkuojančių; už tai vietos dvarininkų dažnai teismui skundžiamas ir net bandomas nužudyti. Įpratęs kovoti su caro ar vokiečių savavaliaujančiais pareigūnais ir vietos lenkintojais, ne visada suprato ir Nepriklausomos Lietuvos įstatymus bei tvarką; jis nuolat bylinėjosi su savivaldybėmis ir valdžios įstaigomis, ieškodamas sau ir kitiems teisybės.

Likęs ūkininku, K. labai brangino senėvių palikimą ir visą jų gyveną. Namuose buvo gyva patriarchalinė dvasia ir tvarka. Iš pagarbos seneliams nešiojo barzdą, valgė iš medinio dubens ir t.t. Nors pats baigęs agronomijos mokslus, dažnai iš per didelės pagarbos praeičiai ir senolių palikimui daug naujybių visai atmesdavo.

Ūkininkaudamas K. rašinėjo slaptai lietuviškai spaudai žinučių, vėliau bendradarbiavo ir Nepriklausomos Lietuvos spaudoje. 1927 parašė Balanos gadynę, kuri 1931 išspausdinta Mūsų Tautosakos IV t., o 1949 ir atskirai.

K. Balanos gadynė yra labai vertingas etnografinis aprašas, liečiąs XIX a. antrosios pusės gyveną ir būtovę, nors vietomis leidėjų ir redaktorių perdaug nuskaidrintas ir nutaisytas. Pats aprašas gana tikroviškas, tik vietomis, kur lietė sen. lietuvių tikėjimą, įpinta romantiškų prielipų ir jo paties pastabų. Kai kas iš jų buvo ir išspausdinta (plg. ‚perkūnišką' Pone, Karaliau... ir kt.).

P. Ruseckas, Knygnešys I 1926; *M. Kuprevičia,* Lietuviškas Tolstojus (Lietuva 11, 1928); Retas dokumentas iš 1905. L. valstiečių reikalavimas caro valdžiai (t.p. 25, 1928); *Alg.,* M. K. 90 metų amžiaus sukaktį minint (N. Lietuva 294, 1942).

A.Mž.

Katlamba (ol. Drachenberge) P. Afrikos kalnai, kurie tęsiasi nuo Kaplandijos ligi Transvalio; aukščiausia viršūnė Cathkin Peak 3650 m. Į rytų pusę pasibaigia stačiais šlaitais.

Katmai tautinis gamtos paminklas Aliaskoje, 160 km į š.v. nuo Kodiako salos, įteisintas 1918. K. apima 2.697.590 akrų plotą su K. vulkanu (2135 m) ir Valley of Ten Thousand Smokes. K. vulkanas buvo laikomas užgesusiu; bet 1912 jis sprogo, visa kalno viršūnė buvo suardyta ir nunešta, milijonai tonų pelenų tapo išsviesta į padanges ir vėliau nusileidę apdengė didelius Aliaskos plotus ir Kodiako salą. Išsiveržimai pasikartojo 1914. Vulkano krateris 4800 m skersmens ir 1125 m gylio. Jo sienos ir iš vidaus pusės išklotos ledynų, kurie nusileidžia ligi užakusiame dugne esančio melsvai žalsvo ežero. Vulkano apačios slėnyj prasivėrė 1000 plyšių, pro kuriuos veržiasi garas ir karštos dujos. Vėliausias išsiveržimas įvyko 1953.

A. B.

Katmandů Nepalo valstybės sostinė, apie 100 km nuo Indijos sienos, 1450 m nuo

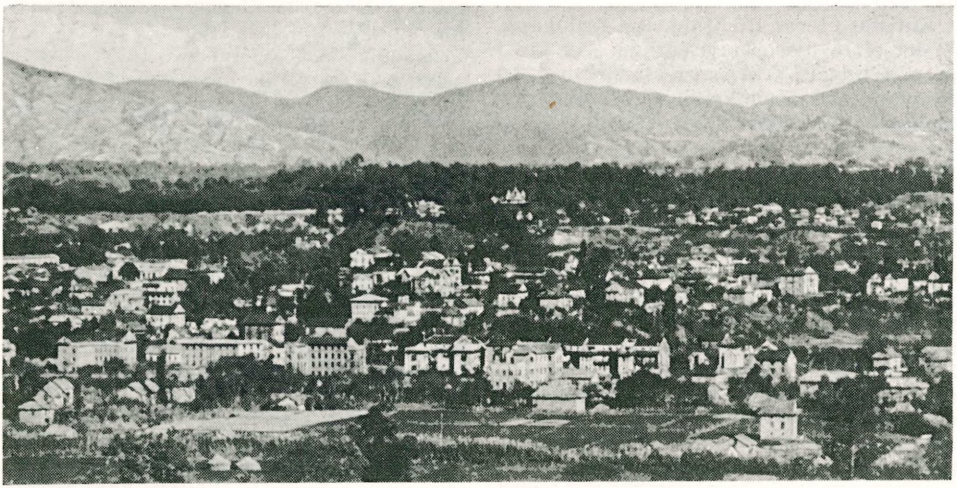

Katmandů

j.l., derlingame dviejų upių santakos klonyje; 150.000 gyv. (1955), o su priemiesčiais 450.000 gyv. Miestas įkurtas 723, turi apie 600 bramanų ir budistų šventovių, jėzuitų aukštąją mokyklą ir maharadžos rūmus. Indijos kariuomenės inžinerijos dalinys 1953 baigė tiesti plentą iš K. į Indiją, o nuo 1950 reguliarus orinis susisiekimas su Kalkuta. Iš K. atsiveria didingi Himalajų kalnai, ir dėl to jis laikomas gražiausios aplinkumos mst. pasaulyje.

Katniavà (vok. Kattenau, surusinta Zavety) bžk., Stalupėnų aps., apie 10 km į p.v. nuo Piliakalnio. 1939 apie 1000 gyv. Žirgyne, įsteigtame 1821, auginami Trakėnų veislės arkliai. Prie pat K. yra lygumoje supiltas piliakalnis. Manoma, kad čia buvusi nadruvių pilis ‚Kattaw', kryžiuočių sunaikinta 1274. Mūrinė bažnyčia be bokšto, statyta XVI a. 1659–61 čia lietuvių kunigu buvo Ernestas Dieselius, išvertęs iš vokiečių kalbos 7 giesmes ir 2 pats parašęs. 1662–73 K. kunigavo lietuvių kalbos tyrinėtojas Teofilis Šulcas (Schulz).

K. valsčiui priklauso: Ramonupiai (Romanuppen), Mikutėliai (Mikutehlen), Būdupėnai (Budupönen), Norušupiai (Noruschuppen), Balynai (Ballienen), Drevininkai (Dreweningken), Avienai (Awehnen), Koreliai (Korehlen). *M.Nb.*

Kato 1. Takaakira (1859–1926) grafas, japonų politikas. Pradžioje ambasadorius D. Britanijai, 1899–1901, 1906–08 ir 1914–16 užsienio reikalų ministras, 1924–25 ministras pirm. 1914 kartu su Okuma paskelbė karą Vokietijai ir 21 reikalavimą Kinijai. K. įvedė Japonijoje visuotinę balsavimo teisę vyrams.

2. Tomosaburo (1859–1923) baronas, japonų admirolas. 1915–23 jūrų ministras, I pas. karo metu vadovavo laivyno karo operacijoms. 1921-22 atstovavo Japonijai jūrų nusiginklavimo konferencijoje Vašingtone. 1922–23 ministras pirm.

Katodas (gr. kathodos ‚nusileidimas') yra tas elektrodas, kuris reikalingas neigiamam elektros krūviui patiekti arba elektronų srautui sudaryti.

Kiekviename elektroniniame vamzdelyje bei radijo lemputėje, k. vadinamas kaitinamasis siūlelis arba tas elektrodas, kuris išmeta elektronus. Elektronų srautas teka nuo k. prie anodo (teigiamo elektrodo).

Elektrolizės vyksme, kada nuolatinė elektros srovė leidžiama iš išorinio šaltinio, tai pro anodą srovė įteka į elektrolitą, o pro k. išteka. Elektrolito disociacijai vykstant, teigiami jonai (kationai) bėga k. link, o neigiami jonai (anionai) bėga nuo neigiamo k. link teigiamo anodo. K. link bėgančius teigiamus jonus (kationus) paprastai sudaro teigiamai pakrauti metalo arba vandenilio (H) atomai. Sekant elektrocheminius vyksmus elementuose, pvz. vario (Cu) — cinko (Zn) elemente, — vario elektrodas yra k., atseit elektrocheminiu požiūriu jis yra ‚neigiamas', nes jo link bėga teigiami jonai (kationai). Kationai, pasiekę k., jungiasi su atpalaiduojamais iš jo elektronais, ir tokiu būdu vario elektrodas tampa teigiamas. Todėl praktikoje, kalbant apie elektros šaltinių išorinius jungiamuosius polius bei gnybtus, juos vadiname ‚teigiamu' bei ‚neigiamu' polium ar gnybtu, vengiant suklysti pavadinant ‚anodu' bei ‚katodu', kaip dažnai kasdieninėje praktikoje atsitinka, kai teigiamas vario elektrodo gnybtas pavadinamas ‚anodu', o cinko gnybtas (neigiamas) pavadinamas ‚katodu'; tai, žinoma, neatitinka tikrųjų sąvokų. *A.J.*

Katodinis susijęs su katodu (žr.), pvz.: Katodinė apsauga priemonė metalams apsaugoti nuo elektrocheminės korozijos. Apsaugotini metalo daiktai (vandens rezervuarai, žemėje užkasti vamzdžiai, kabeliai ir t.t.) izoliuotu laidininku sujungiami su nuolatinės srovės šaltinio— baterijos, generatoriaus ar lygintuvo neigiamu poliumi, o to šaltinio teigiamas polius sujungiamas su tam tikrais netoli apsaugotinų daiktų užkastais elektrodais. Užkastas metalas, kuris dėl elektrocheminio veikimo žemėje lengvai galėjo pasidaryti galvaninio elemento neigiamu polium ar anodu, dabar tampa katodu. Todėl srovė žemėje pakeičia kryptį ir teka tiktai apsaugotinų daiktų link. Tuo būdu galimos korozijos pavojus pašalinamas. *V.Brt.*

Katodiniai spinduliai — elektronų srovė. Buvo pastebėta, kad nuo katodo Crookes'o vamzdelyje eina spinduliai, kurie priešingą vamzdelio sienelę verčia švytėti. Kadangi magnetiniame lauke jie nukrypsta, Crookes padarė išvadą, kad iš katodo išlekia neigiamos įelektrintos mažytės masės dalelytės. Tyrimai parodė, kad tai mažiausios dalelytės, turinčios mažiausią elektros kiekį. Tai jis pavadino elektronais. Tolimesni tyrimai parodė, kad esant labai dideliems greičiams, elektronų masė didėja; elektronus iš katodo išmuša likusių vamzdelyje dujų teigiami jonai. *B. Ktr.*

Katolikas (gr. katholikos ‚visuotinis')

nuo VI a. armėnų gregorionų ir gruzinų pravoslavų bažnyčios patriarchų titulas.

Katona 1. J ó z s e f (1791–1830) vengrų rašytojas, dramaturgas. Baigęs teisės mokslus, kurį laiką vertėsi advokatūra, paskui dirbo teatre. 1814 parašė tragediją Bánkbán, kur vaizduojamos vengrų kovos dėl laisvės. Po jo mirties veikalas susilaukė didelio pasisekimo vengrų teatre.

2. L a j o s (1862–1910) vengrų rašytojas, tautosakininkas ir literatūros istorikas. Jis daugiausia laiko skyrė vengrų tautos pasakoms rinkti ir tirti. Kaip literatūros istorikas, jis išaiškino sąsają viduramžinės vengrų literatūros su V. Europos literatūra. Jo žymiausi veikalai: Lyginamosios literatūros istorijos uždaviniai 1900, Petrarka 1907, Literatūrinės studijos 2 tt. 1912 ir kt. *St.Vk.*

Katonas žr. Cato.

Katoptrika (gr.) pasenęs pavadinimas optikos skyriaus, kuris išdėsto šviesos atsispindėjimo dėsnius ir aprašo tų dėsnių taikymą optinių instrumentų įtaisymui.

Katoptrinis susijęs su katoptrika, pvz. k a t o p t r i n ė sistema optikoje vadinama tokia lęšių ar veidrodžių sistema, kurioje daikto vaizdas juda priešinga daikto judesio linkme. Jei vaizdas juda daikto judėjimo linkme, tokia sistema vadinama dioptrine sistema.

K a t o p t r i n i s t e l e s k o p a s žr. Refraktorius.

Katorga (rus. katorga iš gr. katergon ‚sunkus darbas') carinėje Rusijoje priverstinių sunkiųjų darbų vieta ištremtiems kaliniams. K. įvedė 1691 Petras I. Nubaustieji pradžioje buvo siunčiami į Uralo ir Sibiro valdžios kasyklas. K. bausmė buvo tik vienu laipsniu švelnesnė už mirties bausmę: mirti nuteistieji, lengvinant jiems bausmę, gaudavo k. Iki XVIII a. pabaigos nebuvo nuostatų, už kokius nusikaltimus skirtina k. bausmė, ir jokių nubaustųjų traktavimo taisyklių. Tokiu būdu katorgininkai būdavo atiduodami k. kalėjimų bei katorginių įmonių vedėjų savivalei. Pvz. Kotrynos laikais dvarininkams buvo suteikta teisė tremti baudžiauninkus į Sibirą arba atiduoti k. darbams. Dar XIX a. pirmoje pusėje k. nubaustuosius baudžiauninkus, prieš siunčiant į priverstinius darbus, žiauriai nuplakdavo rykštėmis arba rimbais, veide įdegindavo ženklus, nupiaudavo ausis, sukaustydavo pančiais ir varydavo Sibiran tūkstančius kilometrų pėsčius, po 6 ar daugiau prirakintus prie geležinio virbo, kad nepabėgtų. Paskyrimo vietas pasiekdavo tik maža jų dalis, nes daugumas katorgininkų žūdavo pakeliui. XVIII–XIX a., katorginiai kalėjimai ir katorginės darbo įmonės buvo sutelktos apie Nerčinską (Čitos apylinkėse), kur buvo net 18 atskirų k. vietovių: Akatui, Zarentui, Kara ir kt. Šitose vietovėse buvo kasamas auksas, kuris priklausė caro dvarui. Nerčinsko katorginės sistemos viršininkai, norėdami įsiteikti caro dvarui, naudojo žiauriausias priemones, kad pasmerktieji iškastų daugiau aukso. Be to, dar buvo garsios Sachalino k. ir kiti katorginiai kalėjimai Sibire.

H. Rauchinger Katorgoje

Nuo XIX a. pradžios k. būdavo baudžiami ir politiniai nusikaltėliai, kuriuos siųsdavo į Šliselburgą, Aleksandrovską (Irkutsko srityje), Tobolską ir kt. Sibiro k. kalėjimus. 1905–08 karo ir normalūs teismai už politinius ir kitus nusikaltimus k. kasmet nubausdavo apie 10.000 žmonių. Rusijoj buvo sukurta katorginių kalėjimų sistema. Tam reikalui panaudodavo geriau įrengtus ir stipriau apsaugotus kalėjimus. Buvo garsūs Orlo, Smolensko, Vologdos, Jekaterinoslavo, Pskovo, Rygos ir daugybė kitų katorginių kalėjimų. Čia vyravo nepaprastai žiaurus režimas. 1910 VIII 9 Orlo kalėjime už katorgininkų pasipriešinimą dirbtuvėse, 33 gavo po šimtą rykščių, 100 buvo sukaustyta pančiais, o 18 atiduota Maskvos kariuomenės teismui. Politiniai kaliniai įvairiais būdais (bado streikais ir kt.) protestuodavo prieš kalėjimo administracijos žiaurumus ir ypač prieš baudimą rykštėmis. 1889 Karos (Nerčinsko) katorgoje nusižudė 22 politiniai kaliniai, jų tarpe 3 moterys.

Iš Lietuvos katorgon buvo ištremta daug 1831 ir 1863 sukiklėlių, kiek vėliau knygnešių ir pagaliau 1905 revoliucinio sąjūdžio dalyvių.

K. nubaudimas reiškė civilinę mirtį: nubaustieji prarasdavo teisę į savo turėtąjį

turtą bei šeimą, būdavo išrašomi iš valsčiaus ir apgyvendinami Sibire. Katorginiinkai, kol sėdėdavo kalėjimuose, buvo laikomi kalėjimų valdybos žinioje. Išėję iš kalėjimo, po įstatymu numatyto laiko (10 metų), įgydavo ištrėmimo vietos valstiečio teises, bet negalėdavo grįžti namo. K. bausmės būdavo skiriamos nuo 4 m. iki gyvos galvos. Nepilnamečiams bausmę mažindavo trečdaliu. Dabartiniu laiku Vorkutos, Karagandos ir daugybė kitų priverčiamojo darbo stovyklų pasižymi ta pačia katorgine sistema. *K.Bln.*

Katovicai (lenk. Katowice, vok. Kattowitz, nuo 1953 Stalinogród) mst. p.v. Lenkijoj, Aukštutinės Silezijos provincijos administracinis ir ūkinis centras; 140.000 gyv. (1951), iš kurių 5000 vokiečių. Akmens anglies kasyklos, geležies, cinko ir švino rūdos tirpinimo krosnys. K. yra vienas didžiausių Lenkijos metalo pramonės miestų. 1866 gavo miesto teises, 1921 atiteko Lenkijai iš Vokietijos, 1939 užimtas vokiečių, nuo 1945 vėl Lenkijos.

Katpėdė (Gnaphalium, Antennaria), graižažiedžių (Compositae) šeimos žolinė gentis. K. dvinamė (A. dioeca) labai dažna smėlinėse, sausose augavietėse. Panašiose augavietėse randama k. gelsvoji (G. luteo-album), k. miškinė (G. silvaticum). K. pelkinė (G. uliginosum) laikosi drėgnuose laukuose, grioviuose.

Katrà upė Gardino aps., Nemuno deš. intakas, 116 km nuo Pelesos ežero, su aukštupiu Pelesa 141,3 km. Pelesa teka iš Lydos aps., nuo Pelesos bžk. lygiu pelkėtu slėniu ir turi žymų deš. intaką Nočią; po 25 km ji įteka į pailgą Pelesos ež. ir nuo to ež. vad. Katra. Žemiau Dubičių mst. iš jos prakastas Dubičios upelis į šiaurę, į Ūlą, Merkio intaką. Tuo būdu K. netenka viso aukštupio; jis ilgio telieka 113 km, ir baseino plotas sumažėja 328 km². Žemiau atsišakojimo į K. iš kair. šono įteka Dratiliškė iš Moterties ež., aukštupy Balbata; tą upę reikia laikyti dabartiniu K. aukštupiu, su kuriuo ji būtų 128 km ilgio. K. keičia kryptį į pietvakarius, nuo Beržtų mst. į pietus. Žemupy ji teka giliu slėniu į vakarus ir ties Kamatavo bžk. įteka į Nemuną 21 km aukščiau Gardino. Žymiausi kair. intakai Neviša, Astryna, Skidlius, deš. Pira iš Ežeronių ežerų. Baseinas lygus, upė labai vingiuota ir turi mažą kritimą: nuo Pelesos ež. ligi Skidliaus ji krinta 19 m arba 20,2 cm/km, žemiau krinta 10 m arba 45,4 cm/km. Bendras kritimas nuo Pelesos ež. yra 29 m arba 24,8 cm/km. Baseinas išlygintas dugninės morenos, į kurią giliai įsigraužė Nemuno vaga Gardino apylinkėse, dėl to K. slėnis žemupy siauras ir gilus, stačiais molio skardžiais, dar nepasiekęs pusiausvyros, užtat labai gražus. K. baseino plotas buvo 2506 km²; netekus aukštupio liko 2178 km², su Neviša 731, su Skidlium 1489, su Pira 1489 km². Vandens debitas prie žiočių vid. 13 m³/sek., mkm. 250, mnm. 4 m³/sek.

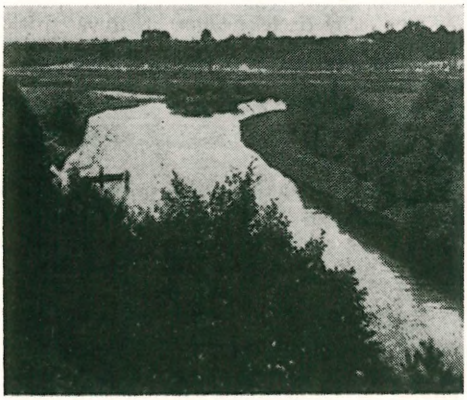

Katros žiotys

K. pakrantės, kaip rodo V. Šukevičiaus surasti titnaginiai dirbiniai, buvo gyvenamos jau viduriniame akmens amžiuje. Netoliese K. ir Nemuno santakos buvęs K. dvaras minimas pačioje XVI a. pradžioje. Tuo metu jis priklausė Jurgiui Radvilavičiui. *S.K.*

Katrenas (prc. quatrain) ketureilis, eilėraščio posmas iš keturių eilučių.

Kattak (ag. Cuttack) mst. r. Indijoje, apie 300 km į p.v. nuo Kalkutos, Mahanadžio upės deltoje; 75.000 gyv. (1951). K. buvo britų valdymo laikais Orissos provincijos sostinė. K. yra žymus mokslo centras; yra universitetas (nuo 1943), medicinos ir inžinerijos aukštosios mokyklos, ryžių tyrimo institutas.

Katta-Kurgan mst. Uzbekijoje, Samarkando srityje, Zeravšano upės klonyje; apie 25.000 gyv. Į pietus nuo miesto 1950 baigta statyti pirmoji užtvanka, sudaranti 700 mil. m³ vandens tvenkinį; jo vanduo naudojamas drėkinimui 60.000 ha dykumos laukų Samarkando ir Bucharos apylinkėse.

Kattaros įduba (ar. Monkhafad el Qattara) Egipto įdubęs baseinas, 18.000 km² ploto. Jo centras 350 km į v. nuo Kairo ir 100 km nuo Vidžemio jūros. Žemiau-

sia vieta 137 m žemiau j.l. Paruoštas projektas įdubą sujungti perkasu su jūra ir besiveržiantį į ją vandenį panaudoti elektros energijai gauti.

Kattegat žr. Kategatas.

Kattowitz žr. Katovicai.

Katulas žr. Catullus.

Katunė upė Sibire, Obės aukštupys, 614 km ilgio; teka iš Altajaus kalnų, pro Gornoaltaisko mst.; ties Bijsku jungiasi su deš. intaku Bija ir sudaro Obę. Baseino plotas 60.900 km², vid. debitas 630 m³/sek.

Katuogė, arba avietė (Rubus saxatilis), erškėtinių (Rosaceae) šeimos augalas. Iki 30 cm augščio avietė sutinkama spygliuočiuose ir lapuočiuose miškuose. Vaisiai apyrūgšti. Liaudies medicinoje k. vartojamos kaip vaistas nuo skorbuto, hemorojaus.

Katz 1. Benzion (g. 1875 Dauguose, Lietuvoje) žydų rašytojas ir žurnalistas. 1903–15 Petrapilyje ir Vilniuje redagavo Hazeman, 1905–06 Di Ceit. Už paskelbimą manifesto prieš pagromus vienerius metus kalintas. 1917–20 Maskvoje redagavo Haam, vėliau gyveno Kaune ir Berlyne. Bendradarbiavo hebrajų bei žydų spaudoje. 1931 išvyko į Palestiną, kur redagavo Habaker. Jo istoriniai raštai paskelbti Hazemane ir kt. *P.Plk.*

2. David (1884–1953) psichologas. 1906 gavęs dr. laipsnį Göttingeno univ., paliktas ten pat asistentu. Toliau profesoriavo: 1919–33 Rostocke, 1933–37 Manchesteryje, 1937–53 Stockholme. K. domėjosi spalvų pagavos studijomis. Savo veikale Die Erscheinungen der Farben (1911) K. paskelbė eksperimentais pagrįstą teoriją, kad spalvos priklauso nuo erdvės, kurioje jos regimos. Pagal šią teoriją spalvų pagava nėra tik akstino registracija retinoje, bet ji priklauso ir nuo to, kaip ir kur mes spalvotą daiktą regime. K. nustatė kad esama skirtumo tarp spalvos kaip spalvos ir spalvos pagavos bendroje, kitus faktorius įjungiančioje, pagavoje. Savo moksliniuose tyrinėjimuose K. teikė pirmenybę fenomenologiniam metodui, ir dėl to jis Woodwortho laikomas tipišku fenomenologinės psichologijos atstovu. Jo pagavos teorijos yra tapusios vienu iš pagrindinių bendrosios psichologijos elementų. Išsp. Die Erscheinungsweisen der Farben und ihre Beeinflussung durch die individuelle Erfahrung (Zeitschrift für Psychologie, Ergbd. 7, 1911); Der Aufbau der Farbenwelt 1930; Der Aufbau der Tastwelt (Zeitschrift für Psychologie, Ergbd. 11, 1925); The World of Colour 1935 ir kt.

E. G. Boring, A History of Experimental Psychology ²1950; *R. S. Woodworth,* Contemporary Schools of Psychology ²1948. *Vyt.B.*

Katžolė paprastoji (Nepeta Cataria) lūpažiedžių (Labiatae) šeimos žolinis augalas. Lietuvoje auga patvoriais, panamėse.

Kauai sala, didumu ketvirtoji Havajuose, 1427 km², 29.800 gyv. (1950). Sala vulkaninės kilmės, aukščiausias kalnas Vaialeale 1738 m. Dirvožemiai derlingi, juose gerai dera cukrinės nendrės, tropikiniai vaismedžiai ir ananasai. Žymiausia vietovė Lihue.

Kauar (prc. Kaouar) Saharos dykumos oazių grupė pakeliui iš Tripolio į Čado ežerą, apie 6000 gyv. Didžiausia grupės oazė Bilma.

Kaubojus (ag. cowboy) Š. Amerikos raitas piemuo, raitas saugąs kaimenę.

Kaucija (lot. cautio ‚atsargumas') užstatas, laidas. 1. baudžiamojoj teisėj viena iš kardomųjų priemonių užkirsti įtariamajam pasislėpti nuo teismo. Teismas, vietoj laikyti įtariamąjį kalėjime, skiria tam tikrą sumą pinigų, kurią jis ar kitas už jį įneša į teismo depozitą. Įtariamajam pasislėpus nuo teismo, įnešti pinigai konfiskuojami valstybės iždo naudai. 2. romėnų teisėje žr. Cautio.

Kaučiukas (ag. caoutchouc iš indėnų kahučū ‚guma') guma. Anglai šio termino apimtį susiaurino, k. vardą palikdami tik neapdirbtai gumai. Žr. Guma.

Kaučiukiniai augalai pagrindinis šaltinis gumai gaminti tropikiniuose kraštuose. Vienas iš svarbiausių šios rūšies medžių, vad. kaučiukmedis brazilinis (žr.). Yra daug ir kitų kaučiuko turinčių augalų, pvz. Euphorbia Intisy, Castilla elastica, Cryptostegia grandiflora, C. madagascariensis, Ficus elastica, Landolphia skirtys, augančios Afrikoje, Parthenium argenteum, auganti JAV pietuose ir Meksikoje. Pastarojo kaučiukas yra geros kokybės. P. argenteum auginamas Ispanijoje, Kaukaze, Vidurio Azijoje. Vidutinio klimato kaučiuko turį augalai taip pat įvairūs. Minėtina piktšašė (Taraxacum), Scorzonera, Chondrilla, klemalis sirinis (Asclepias syriaca). Plačiausiai jų Sovietų Rusijoje vartojamas Taraxacum Kok Saghyz.

Lietuvoje kaučiuko turi visa eilė savaime augančių augalų, bet jo eksploatavimas dėl nežymaus kiekio neapsimoka. Botanikos sode Kaune ir Dotnuvoje buvo pradėti bandymai veisti Taraxacum Kok Saghyz. Be šio, Lietuvoje gerai auga ir

klemalis sirinis (Asclepias syriaca), taip pat išbandytas botanikos sode. Iš nurodytų augalų Lietuvoje būtų galima gaminti kaučiuką. Apsimokėjimo klausimas reikalingas tyrimo.

Ulmann, Wertvolle Kautschukpflanzen des gemässigten Klima 1951; *K. Regelis,* Ar galima Lietuvoje gaminti kaučiuką (Tautos Ūkis 1940); *J. K.,* Koksagyzo auginimas (Žemės Ūkis 1941). *K.Rgl.*

Kaučiukmedis brazilinis (Hevea brasiliensis), karpasiūlinių (Euphorbiaceae) šeimos apie 30 m aukščio medis, P. Amerikos čiabuvis, gausiausiai augąs Amazonės bei Orinoko srityse. Gumapienis (latex) tekinamas iš įstrižai (30°) rėžiais suraižytos žievės, nesiekiant kambio. Surinktas gumapienis sukrešinamas apie 50 kg gabalais. Šie jau kaip gumos žaliava siunčiami į fabrikus. K.b. duoda 95–98% pasaulinės gumos. Henry Wickhamas 1876 Amazonės miškuose surinko 70.000 kaučiukmedžio sėklų ir atsigabeno į Angliją. Iš jų Kew botanikos sode išauginti sodintiniai davė k.b. pradžią plantacijoms Britų Malajuose, Ceilone, Javoje, Sumatroje ir kt. II pas. karo metu šių plantacijų plotas jau siekė apie 2.250.000 ha su 98% pasaulinio gumos derliaus. JAV firmos po 1924 taip pat ėmėsi veisti kaučiukmedį: Firestone — Liberijoje, Ford, Goodyear — tropikinės Amerikos šalyse. Pradžioj plantacijos vystėsi sėkmingai, bet vėliau skaudžiai tapo paveiktos ir kone sunaikintos grybo Dothidella Ulei. Atitinkamų kovos priemonių dėlei dabar kaučiukmedžio auginimas daugelyje šių vietų vėl vyksta sėkmingai. *J.Rkt.*

Kaudalinis (iš lot. cauda ‚uodega') gyvulių anatomijoje — užpakalinis, esąs netoli uodegos.

Kaudern Walter (1881–1942) švedų zoologas ir etnografas, Göteborgo muziejaus etnografijos skyriaus vedėjas. Keliavo į Madagaskarą (1906–07, 1911–12) ir Celebes (1920–21). Kelionių medžiagą yra paskelbęs Ethnografical Studies in Celebes I–IV 1925–28.

Kaudijaus perėjos (lot. Furculae Caudinae ‚K. šakutės') siaura tarpukalnė tarp Kapujos ir Benevento ties samnitų vietove Caudium. 321 pr. Kr. čia 4 romėnų legionai buvo samnitų apsupti, nuginklуoti ir pervaryti po negarbingu iš ietių sudarytu jungu.

Kaudilizmas žr. Caudilismus.

Kaudzītis Matīss ir Reinis, broliai, autoriai žymiausio ir populiariausio latvių romano Mērnieku laiki (Matininkų laikai).

1. Matīss (1848–1926) iki 1911 mokytojavo pradžios mokyklose, aktyviai dalyvaudamas visuomeninėje veikloje (dainų draugijos, teatro organizavimas, paskaitos). Kartu su broliu Reiniu keliavo Latvijoje, Rusijoje ir daugelyje kitų Europos šalių. Jo eilės sutelktos dviejuose rinkiniuose: Dziesminas (Dainelės) 1872 ir Dzejoļi (Eilėraščiai) 1877. Poezija be polėkio, artimesnė XIX a. galo siaurai visuomeninei poezijai, negu tautos atbudimo gyvastingiems posmams. Proza yra parašęs Jaunie mērnieku laiki (I–IV 1924–27). Daug įdomių ir svarių faktų surinkta jo atsiminimų knygoje (Atmiņas no tautiskā laikmeta 1924) ir rašiniuose apie Vecpiebalgą (gimtinę). Jis yra parašęs taip pat visą eilę kritikos straipsnių, laikomų iki šios dienos objektyviausiu ir nuosaikiausiu to laikotarpio latvių literatūrinės kūrybos vertinimu. Autorius didesnio skaičiaus vadovėlių ir vertimų iš rusų poezijos (Puškinas, Lermontovas).

2. Reinis (1839–1920) pradžioje amatininkas, vėliau mokytojas, savivaldybės tarnautojas, draugijų veikėjas. Nuo 1870 rašė latvių spaudoje apie visuomeninius klausimus, keliones, meteorologiją. Išleido vadovėlių, kurių keletas susilaukė net dvidešimtos laidos. 1928 išleistas nebaigto romano fragmentas (Izjurieši), kurį leidėjas priskyrė jo paties plunksnai, tačiau vėliau išsiaiškinta, kad ir šis fragmentas buvęs abiejų brolių sutelktinis darbas. Pagrindinis ir pats svarbiausias abiejų brolių kartu rašytas kūrinys Mērnieku laiki (1879) yra neabejotinai labiausiai paplitęs, išverstas į vokiečių, rusų ir lietuvių kalbas (liet. Matininkų laikai, vertė K. Korsakas, 1939), susilaukęs per 40.000 egz. tiražo, įvertintas, pripažintas latvių literatūros epinis kūrinys. Dukart dramatizuotas (Gruznos ir Zeltmačio), išleistas sutrumpinta forma mokykliniam naudojimui.

‚Matininkų laikų' veiksmas vyksta rašytojų gimtinėj. Siužetas paimtas iš antrosios XIX a. pusės, kai Latvijoje buvo vykdomi smulkiųjų ūkininkų žemės matavimo darbai. Šis laikotarpis taip pat atžymėtas aktyvia tautinio atbudimo veikla. Broliai K. tačiau sugebėjo, vertindami šiuos aktualius įvykius, išlaikyti meno kūriniui reikalingą distanciją, todėl jų knyga savo literatūrinę vertę išlaikė ligi mūsų laikų. Architektoninė veikalo struktūra primena Ch. Dickenso kūrinius, nes apima tris lygiagrečius romanų žanrus: sentimentalinį (Kasparo ir Lienos meilė), kriminalinį

(Raknio, Feldhauzeno ir Šrekhuberio epizodai) bei satyrinį (Pietuko Krustinio, Švauksto ir Kenčio išmonės). Pirmasis šiandien teturi reliatyvinę literatūrinę vertę, nes senstelėjęs ir perdaug įtakotas vokiečių sentimentalistinės manieros. Kriminaliniai romano pasažai tėra antraeiliai, pagalbiniai, tarnaują kūrinio intrigos rutuliojimui. Beveik visiškai laiko tėkmės nepaliesta išliko knygos satyrinė dalis, kur talentingai ir sąmojingai iškristalizuoti to meto negatyvieji tipai ir apskritai komiškosios žmogaus ypatybės. Kaip tik pastarasis momentas, latvių literatūros istorikų ir teoretikų laikomas esminiu, teikiąs K. kūriniui savosios literatūros raidoj panašios reikšmės, kaip Swifto kūriniai — anglų, Voltaire — prancūzų literatūrinei evoliucijai. Paminėtinas taip pat ir N. Gogolio Mirusiųjų sielų tam tikras giminiškumas K. romanui. Matininkų laikų visuomeniniai ir kultūristoriniai aspektai buvo plačiai išstudijuoti ir aprašyti, o mažiau aptartas brolių K. pagrindinis meninis nuopelnas: išėjimas iš siauro aktualijų rato, perkeliant romano personažus iš vienadienio galiojimo į pasaulinės literatūros personažų galeriją. *H. N.*

Kauener Zeitung vokiečių okupacinės valdžios organas, dienraštis, ėjęs Kaune 1941 X 11 — 1944 VII 15. Leidėjas Hildebrandas, vyr. redaktorius Martynas Kakys (Kakies). Dienraščio turinį sudarė įsakymai, potvarkiai, įvairaus turinio straipsniai, grožinė literatūra. Laikraštis iliustruotas, 4–8 psl.

Kaufbeuren miestas p. Bavarijoje, prie Wertacho upės, 60 km į p. nuo Augsburgo; 24.300 gyv. (1954); pranciškonų vienuolynas, dailiųjų amatų m-la, tekstilės, pieno perdirbimo, medžio pramonė. Miestas minimas 1240. Išlikusios viduramžinio miesto mūrų dalys su 5 bokštais, šv. Blažiejaus ir parapinė bažnyčia (XV a.), keletas XVI a. pastatų. 1802 atiteko Bavarijai. *A. B.*

K. l i e t u v i a i. Tremtinių stovykla įsteigta 1945 VI 5. Komitetą sudarė: pirm. A. Ustijanauskas, nariai — dr. Virkutis ir E. Juzumas. Stovyklos vedėjas E. Juzumas. Klebonu buvo kun. J. Kardauskas, vėliau iškeltas į Braunšveigą. Pradžioje buvo apie 200 gyv., 1946 pradžioje teliko 150. Dalis tremtinių gyveno viešbutyje, kiti — kaimuose. Kol stovykla nebuvo pradėjusi skirstytis, kultūrinis veikimas buvo gyvas. 1945 XI 13 paties miesto surengtas ir gerai įvertintas I. Vasyliūno smuiko koncertas. 1945 XII 16 Pabaltijo stovyklos atidarymo metu programoje dalyvavo iš Augsburgo atvykę solistai Šeštakauskienė, J. Krištolaitytė ir S. Baranauskas, muz. J. Kačinskas, A. Ambrozaitis ir Fl. Valeika su savo orkestru. 1945 surengtos bendros Kūčios ir eglutė. Gražiai paminėta 1946 Vasario 16-oji. Stovykloje veikė anglų kalbos ir šoferių kursai. Be to, buvo ir sporto ratelis, kuris turėjo kelerias rungtynes su vokiečiais. Stovykla ėmė skirstytis 1946 pabaigoje. Vieni buvo iškelti į Augsburgą, kiti į Kempteną, Memmingeną ir kt.

J. Vdl.

Kauffmann Angelica (1741–1807) šveicarų tapytoja, tapytojo Joseph Johann K. duktė. 1752 su tėvu išvyko Italijon ir 1762 tapo Florencijos akad. nare. 1766–81 gyveno Londone, kur gavo Reynolds ir kt. anglų portretininkų įtakos ir tapė madingas sienų dekoracijos drobes antikės mitologijos motyvais. Ištekėjusi už italų tapytojo Antonio Zucchi grįžo Romon, kur garsėjo portreto darbais. Romoje ją lankė bei ja domėjosi visa eilė to meto žymių asmenybių (Goethe, Winckelmann, Herder), o valdovai, kaip imp. Juozapas II, bei kitoki didikai, mielai pirko jos darbus, kuriems kainą ji nustatydavo pagal figūros dydį.

Angelika Kauffmann (autoportretas)

K. pasisekimo priežastis — labiau jos moteriška asmenybė ir atitikimas laiko srovei, kaip jos meno savybės. K. tapyba ėjo su klasicizmu, nors dar turėjo daug rokokui būdingo jautrumo. Jos portretai nepasižymėjo įsigilinimu į asmenį, bet buvo patrauklūs ir švelnių spalvų. Labiausiai žinomas jos 1787 Goethės portretas (Veimare). Religinių temų darbams stinga jėgos (pvz. Natanas prieš Dovydą, Marijos vainikavimas). Nebuvo jai svetimos alegorinės antikės bei viduramžių romantinės temos, pvz. ‚Leonardo da Vinci mirtis' (nupirko caras Povilas I). Paliko 36 oforto bei akvatintos grafikos darbus.

E. Engels, A. K. 1910; *V. Manners*, and *G. C. Williamson*, A. K. 1924. *P. Rkl.*

Kaufman 1. Aleksandr Arkadiejevič (1864–1919) žydų kilimo rusų ekonomistas ir statistikos specialistas. 1887-1905 tarnavo žemės ūkio ministerijoje, domėjosi žemės klausimu, kadetų partijoje žemės klausimo specialistas. Išsp. Pereselenije i kolonizacija 1905, Agrarnyj vopros 1908, Statistika 1911, Statističeskaja nauka v Rossii 1922. Lietuviškai A. Kelmutis (Klimas) išvertė Ekonominio ūkio istorija 1922.

2. Georg Simon (g. 1889) amerikiečių dramaturgas ir žurnalistas. Kaip dramos kritikas turėjo didelės įtakos teatrui. Pats vienas parašė The Butter and Egg Man 1925, kitus dramos veikalus rašė kartu su Marc Connelly, Edna Ferber, Morrie Ryskind ir Moss Hart. Iškiliausios komedijos: You Can't Take it With You 1936 ir The Man Who Came to Dinner 1939 (parašytos kartu su M. Hart). Be to, išsp. The Late George (su Marquand) 1946, The Solid Cadillac (su H. Teichmann) 1954 ir kt. 1932 ir 1937 gavo Pulitzer premiją.

A. L.

3. Konstantin Petrovič (1818–1882) rusų generolas ir administratorius, austrų kilmės. Baigęs karo inžinerijos mokyklą, 1844-52 dalyvavo karuose Kaukaze, 1853–56 turkų kare. Nuo 1856 gen. mjr., valstybės tarybos narys ir vyr. štabo viršininkas, nuo 1861 karo ministerijos kanceliarijos viršininkas, 1864 gen. adjutantas. 1865 IV—1866 X 21 Vilniaus generalgubernatorius ir Vilniaus apg. kariuomenės virš. Perėmęs iš Muravjovo pareigas, iš karto pabrėžė eisiąs savo pirmatako keliu ir 1865 IX 9 įvedė liet. spaudos draudimą. 1866 įsakė kun. seminarijų auklėtinius pratinti sakyti pamokslus rusų kalba ir apskritai ėmė taikyti visas kitas priemones kraštui rusinti. Užleidęs savo vietą Baranovui, 1867 paskirtas Turkestano karo apygardos viršininku, 1868 nugalėjo buchariečius, 1873 nukariavo Chivą, 1875 nugalėjo chaną Kokandą, pabaigdamas kovas Turkestane.

K. P. Kaufman

P. Č.

Kaufmanas 1. Liudas (1885 IV 14 Rokų k., A. Panemunės vls., Kauno aps. — 1937 XII 16 Kaune) atsargos majoras. Karo prievolę atlikęs Petrapilyje, grįžo į Lietuvą ir 1919 II 2 įstojo į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo Kauno komendantūroje, eidamas įvairias pareigas. Po to ilgus metus buvo Kauno įgulos plac-adjutantu. Dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose ir už pasižymėjimus jose apdovanotas Vyčio kryžiaus ordino V laipsniu.

2. Povilas, žr. Kaupas, Povilas.

Kaufmann Erich (g. 1880) vokiečių teisininkas, teisės filosofas. Nuo 1913 viešosios teisės ir teisės filosofijos prof. Karaliaučiuje, 1917 Berlyne, 1920 Bonnoje, 1927 vėl Berlyne; grįžęs iš egzilo, 1947–50 Münchено univ. prof. Ligi 1933 buvo Reicho vyriausybės, o nuo 1950 V. Vokietijos kanclerio įstaigos teisių patarėjas tarptautiniais klausimais. Išsp. Studien zur Staatslehre des monarch. Prinzips 1906, Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula rebus sic stantibus 1911, Bismarcks Erbe in der Reichsverfassung 1917, Kritik in der neukantischen Rechtsphilosophie 1921, Zur Problematik des Volkswillens 1931, Deutschlands Rechtslage unter der Besatzung 1948, Die Grenzen der Verf.-Gerichtsbarkeit 1952 ir kt.

Kaugars Arturs (g. 1910) latvių poetas. Baigęs Mintaujos mokytojų institutą, mokytojavo Vidžemėj ir tremtyje, Vokietijoje. Pirmuosius eilėraščius išspausdino antologijoje Jauno Lira (Jaunųjų lyra) 1927, vėliau spausdino periodikoje ir 1946 išleido rinkinį Mūžīgs ritums (Amžinas tekėjimas). K. eilėraščiai didele dalim parašyti baladės forma; siužetas intelektualinis, poetika — klasikinė. Kalba išraiški ir kondensuota. K. yra parašęs ilgesnį straipsnį apie intelektualinę poeziją. *H. N.*

Kauka upė, Kolumbijoje, P. Amerikoje, svarbiausias kair. Magdalenos intakas; 1100 km ilgio. Išteka iš Kordiljerų; žemupio dviejuose tarpuose nuo Kali ligi Kar-

tagos ir nuo Antiochijos ligi žiočių tinka laivybai.

Kaukai tam tikros dvasios, įsivaizduojamos mažų žmogelių pavidalu, dažniausiai vyriškos, bet retkarčiais ir moteriškos lyties. Žinių apie tai duoda M. Lietuvos ir iš dalies Žemaičių tautosaka (plg. J. Basanavičius, Lietuviškos pasakos II 1902, 135–38 psl.).K. pasirodą apsirengę spalvotais drabužiais, bet dažnai rodosi ir labai nuplyšę. Jie gali būti matomi ir kalba, bet moka pasidaryti ir nematomi. Paprastai rodosi būriais, bent po du, tik retkarčiais ir vienas. K. gyvena ne tiek laukuose, kiek žmonių namuose, tvartuose, daržinėse ir klėtyse. Jie atnešą namams laimę, rūpinasi šeimininko gerove, prižiūrį jo arklius ir pn., tačiau mėgstą ir pokštus išdarinėti. Apdovanoti drabužėliais pradingstą dejuodami, kad šeimininkui nebesą reikalingi ir jis juos išvaras, užmokėdamas algą. Labai panašūs šiuo atžvilgiu yra vokiečių ‚Kobold' ir ‚Heinzelmännchen'. Anot M. Lietuvos tautosakos rinkėjo J. Banaičio (1871-1905), ‚Tranelis, kaukas, karlas, barsdukas — tai buvo vardai vyriškų laumių, vok. ‚Zwerge' vadinami... Atlyginimas turėjo būti... šitoks — anie vis labai nuplyšusiais drabužiais pasirodydavo, taigi, jei norėjo tuos geradėjus drabužiu apdovanoti, tai turėjo būti sekančiai pritaisyti: linai iš kūlelių ryšių turėjo būti ketverge delčioje tą pačią dieną išmyti, plakti, verpti, austas audimas ir tą patį vakarą pasiūti drabužiai. Tokią tai dovaną galėjo priimti kaukas arba karlas ir kaip šiaip vadinamas buvo. Kitokią dovaną negalėjo priimti, ir jei kokia dovana nebuvo taip pritaisyta, tai anie verkdami iš tų namų atstojo, kuriems buvo daug gero padarę' (Tautosakos Darbai III 56).

Dabartiniai tikėjimai į k. ir pasakojimai apie juos (pvz. išperėjimas k. iš septynerių metų gaidžio kiaušinio arba iš tokio pat amžiaus kuilio kiaušių) dažnai sutampa su tradicijomis apie aitvarą (žr.). Jau Mažvydas (1547) juos sugretina, kaip panašias būtybes (‚qui ad malas artes adiiciunt animum, Eithuaros et Caucos deos profitentur suos'). Prūsai pažino namų dvasią ‚cawx', kurią krikščionys rašytojai nemokėjo kitaip pavadinti, kaip ‚velnias' (visos stabmeldiškos būtybės jiems buvo velniai). Tačiau atrodo, kad k. buvo namų dvasios, skirtingos nuo velnio ir jam giminiško aitvaro. Tradicija yra sena. Yra vietovardžių, kaip Kaukališkis, Kaukstyra (upelis), Kaukėnai, Kaukviečiai (visi M. Lietuvoje). Ir Užnemunės Paliose į š. nuo Dovinės yra trys maži ‚kaukų kalneliai', ant kurių, esą, tam tikri kunigai degindavę aukas (J. Totoraitis, Lietuvių Tauta I:2, 1908, 184). M. Praetorius mini burtininkus ‚kaukučones', J. Brodovskis ir K. Milke savo žodynuose paduoda kalnų dievą ‚Kaukarius'. Suom. ir est. ‚kouko', ‚kouki' reiškia dvasią, velnią, mešką ir kt., tačiau sekant E. Setälä, tos reikšmės kilusios iš mirusio žmogaus vėlės įsivaizdavimo. Išvedžiojama, kad tuos žodžius suomiai ir estai labai senais laikais pasiskolinę iš baltų (Finnisch-Ugrische Forschungen XII 193). Vienas suomių epo Kalevala (žr.) didvyris turi vardą Kauko, Kaukomieli. Tad k. gali būti sena baltų mitologinė būtybė. Ir dabartinėse tradicijose galima įžiūrėti, kad k. yra mirusių vaikų vėlės. Žr. Barzdukai. *J. B.*

Kaukaras 1. kalnas netoli Ragainės, kairėje Nemuno pusėje, priešais Rambyną. Čia kalvotose apylinkėse yra likučių 5 pi-

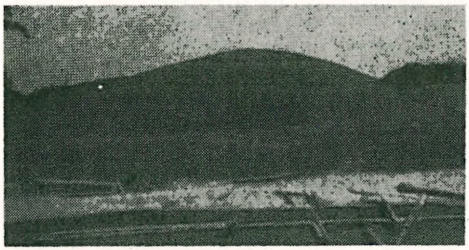

Kaukaras

liakalnių, iš kurių žinomiausi K. ir Didysis piliakalnis. Šios sustiprintos vietovės buvo užimtos kryžiuočių 1276. Padavimas sako, kad K. gyvenusi kalno dvasia Kaukaras.

2. K. kalnas Kražių vls., Raseinių aps. Vietovė minima Raseinių žemės teismo knygose 1599.

Kaukas Juozas (apie 1863 Penkvalakių k., Pilviškių vls., Vilkaviškio aps. — 1895 VII 27 Berne, Šveicarijoje) medicinos gydytojas, varpininkas. Mokėsi Marijampolės gimn. Atsisakęs eiti į kunigus, nustojo tėvų paramos, todėl mokslą baigė versdamasis pamokomis. Mediciną studijavo Varšuvos univ., kurį baigė 1889. Paskui kurį laiką buvo gydytoju Lazdijuose, 1891 persikėlė į Seinus, kur buvo aps. ligoninės vedėju. Kaip gydytojas

J. Kaukas

turėjo gerą vardą, nemokamai gydydavo neturtingus lietuvius. Besimokydamas Marijampolėj, K. buvo paveiktas Petro Kriaučiūno ir įsijungė į lietuvių tautinį sąjūdį. Ypačiai aktyviai reiškėsi Varšuvos lietuvių studentų tarpe. 1888 buvo vienas iš steigėjų Varšuvos liet. studentų d-jos ir pirmosios valdybos kasininkas, parūpindamas d-jai lėšų. K. buvo vienas iš tų, kurie palenkė V. Kudirką lietuvybėn. Dar tebebūdamas studentu, K. įsijungė į varpininkų eiles, 1888 VI 29 dalyvavo pirmajame varpininkų suvažiavime Marijampolėje ir kituose varpininkų suvažiavimuose. K. buvo vienas iš stambiausių Varpo rėmėjų, savo didele finansine parama (davė 2000 rublių iš kraičio savo būsimos žmonos, iš Rygos kilusios varšuvietės) nulėmęs Varpo išleidimą. Tuo buvo sustiprintas ir Ūkininko leidimas. Organizavo slaptosios liet. spaudos platinimą Rudaminos, Lazdijų, Būdviečio, Šventežerio ir Veisiejų apylinkėse. 1894–95 bendradarbiavo Varpe, pasirašydamas Raulo slapyvardžiu. Mirė džiova Berne. Jo palaikai žmonos ir giminių rūpesčiu pargabenti į tėviškę ir palaidoti Seinų kapinėse.

Medicina 1929, 762, tt.; *K. Grinius,* Atsiminimai ir mintys I 1947. *J. Vlt.*

Kaũkaspenis suakmenėjusių belemnitų (žr.) griaučių liekana. Liaudyje k. laikomi kaukų (žr.) speniu. Paskusto k. milteliais gydomos žaizdos.

Kaukazas Europos-Azijos pasienio kalnynas tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų, tęsiasi 1100 km tiesia linkme nuo Tamano pusiasalio priešais Krimą ligi Apšerono pusiasalio. K. yra jaunas raukšlėtinis kalnynas, pradėjęs formuotis tretinio laikotarpio pabaigoje ir įgijęs dabartinę savo formą tik ketvirtiniame laikotarpyje. Skersai kalnus yra 100–180 km. Šiauriniai pakraščiai nuolaidžiai pereina į plokščiakalnį, o pietiniai yra statūs. Vidurinė kalnyno dalis susidariusi daugiausia iš granito ir kristalinių skalūnų, kitur vyrauja kalkakmeniai, gneisai ir smiltainiai. Aukščiausios viršūnės: Elbrusas (5629) m), Kazbekas (5043), Dyktau (5198), Koštantau (5146), Jangitau (5049) ir eilė kitų viršūnių, pralenkiančių aukščiausius Alpių kalnus. Vakarinė kalnyno dalis apaugusi lapuočių miškais; čia p. pakraščiuose auga subtropikų augalai, bet rytų linkme miškai greitai dingsta, juos atstoja krūmai ir žolės. K. pasižymi aukštomis aštriomis viršūnėmis, giliais tarpekliais ir nebuvimu skersinių perėjų. Vienintelis ištisus metus naudojamas kelias skersai K., yra vad. Gruzinų Karo Kelias. Abiem pusėm kalnyno ir abiem pajūriais nutiesti geležinkeliai. Nors K. yra aukštųjų kalnų kraštas, bet ledynai, palyginti, nedideli. K. labai turtingas naudingųjų mineralų; ypačiai dideli ištekliai naftos, mangano ir vario rūdos. *A. B.*

K. i s t o r i j a. Kaukazas jau buvo gyvenamas senajame akmens amžiuje. Naujajame akmens amžiuje Užkaukazyje, tarp Jerivanės ir Tifliso, buvo įsikūrę žemdirbiai, o šiauriniame K. gyveno medžiotojų tautelės. Šiaurės vakariname K. anksti išsivystė metalo pramonė ir iškėlė krašto gerovę. Sen. graikams K. buvo žinomas kaip legendų ir pasakų šalis: Prometėjas buvo prikaltas ant K. kalnų, argonautai vyko aukso vilnų į Kolchidę. VII a. pr. Kr. graikai, įkūrę Juodosios jūros pakraštyje kolonijas, palaikė ryšius ir su K. gyvenančiomis tautomis. Nors K. nuo senų laikų gyvenamas, bet tik pietuose buvo susikūrusios valstybės: Armenija ir Gruzija, išsilaikiusi 2000 metų. Daugybė tautelių gyveno šiaurėje ir kalnuose, jos dažnai buvo nusiaubiamos kaimynų. Nukariavimo bangos turėjo didelės įtakos ir K. tautų susiformavimui. I a. pr. Kr. Armenija atiteko Romai, vėliau Rytų imperijai. III a. Armeniją ir Gruziją buvo užėmę chazarai, VI a. įsibrovė hunai ir avarai. X a. surusėję variagai, slinkdami Volga ir Kaspijos jūros pakraščiais, pasiekė K. ir užėmė Bardą. Ankstyvaisiais viduramžiais iš Bizantijos Gruzija ir Armenija priėmė krikščionybę. VIII a. rytiniame K. įsigalėjo islamas, kuris ilgainiui XVII–XVIII a. išstūmė krikščionybę ir iš vakarinio K. XVIII a. pradžioje Rusija pradėjo savo ekspansiją į K., užėmusi Kubanę ir Tereko liniją su Baku. XIX a. pradžioje Rusija prisijungė Gruziją (1801) ir Armeniją (1828). Ilgai kovota užimant čerkesus, čečenus, lesginus ir Dagestaną. Mahometonai atkakliai spyrėsi rusų invazijai. Pasienio kovos tęsėsi kelias dešimtis metų su Šamilio suvienytais mahometonais prieš Rusiją. Tik 1859, paėmus į nelaisvę Šamilį, kunigaikštis Bariatinskis nukariavo rytų K. 1864 panaikinta paskutinė čerkesų valstybė. Turkų karo metu 1877 čerkesai bandė sukilti, bet tuoj buvo numalšinti. San Stefano taika ir Berlyno kongreso susitarimu (1878) Karsas ir Ardachanas prijungti prie Rusijos; Maskvos taika (1921 III 16) Turkija perleido ir Batumą, kaip laisvą uostą. 1917 Rusijoje kilusi revoliucija kėlė vilčių K. tautoms išsikovoti laisvę, bet Spalio revoliucija tas

viltis palaidojo. Sudaryta iš Tereko kazokų ir kalnų tautelių Tereko-Dagestano vyriausybė laikėsi tik kalnuose, o žemumoje šeimininkavo bolševikų įkurta Šiaurės K. federalinė respublika. 1919 iš pietų K. pasitraukus turkų ir vokiečių armijoms ir anglams įsikišus, Denikinui (žr.) buvo pavykę išlaisvinti visą Kaukazą, bet 1920 K. vėl pateko bolševikų valdžion. 1924 VII 7 iš atskirų tautų sudaryti administraciniai vienetai: Dagestano, Kabardų-Balkarų, Čečėnų, Ingušų, Šiaurės Osetų autonominės sovietinės respublikos bei Čerkesų, Adigų ir Karačajų autonominės sritys. Pietų K. sudarytos trys sovietinės respublikos: Armenija, Gruzija ir Azerbaidžanas. II pas. karo išsilaisvinimo viltys buvo padidėjusios, vietomis net sukilta, todėl 1944 –45 čečėnų, balkarų ir karačajų autonominiai vienetai panaikinti ir gyventojai iškeldinti.

G. Baumgarten, Sechzig Jahre des kaukasischen Krieges 1861; *R. V. Erckert,* Der Kaukasus und seine Völker 1887; *F. Kazemzadeh,* The Strugle for Transcaucasia 1917–21, 1942; *W. E. D. Allen* and *P. P. Muratov,* Caucasian Battlefields 1828–1921, 1953. *P.Plk.*

K. kalbos 1. Plačiąja geografine prasme visos dabar Kaukaze kalbamos kalbos. Be K.k. siaurąja prasme čia atstovaujamos ir indoeuropiečių (rusų, ukrainiečių, osetinų, armėnų, kurdų ir kt.), altajiečių (azerbaidžaniečių, kumikų) ir net semitų (sirų) kalbos.

2. Siaurąja kalbotyrine prasme K.k. terminas taikomas labai margai (per 40 atskirų kalbų), bet skaičiumi negausiai (vos 3,5 milijono) kalbų grupei, jau tūkstančius metų paplitusiai K. kalnuose ir iš dalies prieškaukazio lygumose. Vengdami sąvokos dviprasmumo kai kurie tyrinėtojai (A. S. Čikobuva), pasigavę iberų (žr.) vardą, čia vartoja iberokaukaziečių terminą. O N. J. Marras (žr.), klaidingai sugiminiavęs K.k. su semitų kalbomis, vėl jas buvo pavadinęs jafetitų kalbomis. Skirstomos K.k. trimis grupėmis: pietų, vakarų ir rytų.

I. Pietinė (kartveliškoji, arba iberiškoji) grupė:

1. Gruzinų kalba (žr.), žymiausia ir gausiausia (apie 1.611.000) iš visų K.k., su sena originalia literatūra (seniausias Bolniso įrašas iš 493 ar 494) ir savu raštu (Zatmainos: chucuri — bažnytinis ir mchedruli — vad. karinis, dabar visuotinai vartojamas), susidariusiu, kaip ir armėnų (žr.) raštas, apie 400 iš ankstyvojo vid. persų (pehlevi) raidyno su žymia graikiška priemaiša. Gruzinų tarmių yra ir už Gruzijos ribų: ingilojų (Azerbaidžane), imerchevų (Turkijoje) ir fereidanų (Persijoje).

2. Zanų kalba, kurią sudaro dvi, palyginti, artimos tarmės: mingrelių (vakarinėje Gruzijoje ir pietinėje Abchazijoje, apie 284.000) ir lazų, arba čanų (Juodosios jūros pakraščiu, Gruzijos–Turkijos pasienyje ir Turkijoje, apie 160.000). Dažnai šiedvi tarmės buvo laikomos atskiromis kalbomis (Marras ir kt.). Apskritai zanų kalba labai artima gruzinų kalbai.

3. Svanų kalba, suskilusi keturiomis smulkiomis tarmėmis (tarp Elbruso ir Kazbeko, į š. nuo mingrelių, tik 13.000). Ji žymiai jau skiriasi nuo gruzinų kalbos ir sudaro lyg pereiginę grandį į vakarines K.k. O šiaip ji savo senoviškumu labai svarbi pietinių kalbų istorijai.

Zanų ir svanų kalbos — liaudinės ir nerašytos. Raštui jie naudojasi gruzinų k.

II. Vakarinė (abchazų-adigų) grupė:

1. Abchazų (žr.) kalba, suskilusi keturiomis tarmėmis: abažujų (kadorų) ir bzibų (į pietus nuo Kaukazo gūbrio, Abchazijoje, centras: Suchumis), tapantų ir ašcharų, jungiamų į abazinų (abaza) tarminę grupę (šiaurinėje Kaukazo gūbrio pusėje, čerkesų ir adigų autonominėse srityse). Iš viso abchaziškai kalbančių yra per 70.000. Raštijai vartojamas gruzinų raidynas, o naujai kuriamai abazinų — rusiškas.

2. Čerkesų (žr.), arba adigų (adyghe) pogrupę sudaro dvi artimos kalbos: kiachų ir kabardinų. Kiachų (adigų, žemutinių čerkesų) kalba dabar kalbama tik adigų autonominėje srity (apie 90.000, centras: Maikopas), bet seniau kalbėta ištisai visoje stepėje į pietus nuo Kubanės upės iki pat Juodosios jūros ir K. atšlaičių. Rusams 1864 užėmus šias sritis, daugumas kiachų išsikėlė Turkijon ir prieš I pas. karą gyveno išsiblaškę Sirijoje, M. Azijoje ir Balkanų pusiasalyje. Kabardinų (žr., kabardiečių, aukštutinių čerkesų) kalba kalbama to vardo autonominėje respublikoje (sostinė: Nalčikas) ir, be to, čerkesų autonominėje srityje, iš viso apie 164.000. A. S. Čikobava abiem kalbomis kalbančių priskaito net 300.000 ir, be to, dar Turkijoje randa 130.000 čerkesų. Pastarasis skaičius aiškiai perdėtas.

3. Ubichų kalba (ubyh) sudaro lyg pereiginę grandį tarp abchazų ir čerkesų pogrupės kalbų. Ja seniau kalbėta Juodosios jūros pakraščiuose, į šiaurę nuo abchazų. Bet dėl rusų okupacijos 1864 visi

ubichai išsikėlė Turkijon, daugiausia Anatolijon. Jų palikuonys Izmido apl. yra išlaikę savo kalbą net iki šių dienų.

III. Rytinė grupė. Jos sričiai tenka trikampis, kurį sudaro Terekas, Kaspijos jūra ir K. gūbrys. Ši grupė daug įvairesnė ir labiau suskilusi nei kitos dvi. Iš viso joje priskaitoma apie 30 atskirų kalbų. Dažniausiai jos skirstomos dviem pogrupėmis: centrinė — šiaurėje ir dagestaniečių — pietuose. Savo tarpe jos žymiai skiriasi, palyginti, maža ir žodyno bendrybių.

1. Centrinei pogrupei priklauso čečėnų (žr.), ingušų (žr.) kalbos ir bačų (cova-tušinų) bei kistinų tarmės, kuriomis kalbama keliose vietovėse Gruzijoje (Zemo-Alvani Kachetijoje ir trys kaimai Achmeto rajone). Čečėniškai ir ingušiškai kalbančių prieš II pas. karą buvo 296.000 ir 74.000. Bet po karo, sovietams abi tautas ištrėmus Sibiran, faktiškai šios kalbos K. išnyko.

2. Labai susmulkėjusi yra dagestaniečių pogrupė. Joje išskiriamos trys šakos: avarų–andų–didų, darginų–lakų ir samuriečių. Avarų kalba labiausiai paplitusi ir žymiausia visame Dagestane (žr.). Dar prieš sukuriant avarų rašomąją kalbą buvo susidariusi bendrinė šnekamoji vad. ‚bol macc' (= kariuomenės kalba), vartojama tarpkiltine dagestaniečių susisiekimo kalba. Iš viso avariškai kalbančių skaitoma apie 235.000. Andų skilčiai priklauso: andų, botlichų, godoberinų (ghodoberi), karatinų (karata), čamalalų, bagulalų, tindalų (tindi) ir achvachų kalbos. O didų skiltį vėl sudaro: didų (dido), chvaršinų (chvarši), kapučinų (kapuči), hunzalų ir ginuchų kalbos. Tomis trylika kalbų kalbama nuo 1000 (chvaršinai), o daugiausia iki 8000 (andai) žmonių, susispietusių paprastai keliuose kalnų kaimuose. Kai kurios iš jų gal tik tarmės, pvz. godoberinų, nes nei pačios kalbos nei jų tarpusavio santykiai dar pakankamai neištirta.

Darginų (dargva) tarmėmis kalbama vidurio Dagestane (apie 200.000). Rašomosios kalbos pagridu eina akchušinų tarmė. Be pagrindo atskiromis kalbomis dažnai laikomos jos chaidakų ir kubačinų tarmės. Tarp avarų ir darginų pačiame Dagestano centre yra įsispraudusi lakų (kazi-kumuchų) kalba (apie 60.000), ypačiai įdomi savo gramatine sandara. Darosi ir rašomoji kalba.

Į p. nuo avarų, Samuro upyne iki pat Kaspijos jūros yra paplitusios vad. samuriečių kalbos. Visos jos yra stipriai paveiktos azerbaidžaniečių kalbos, kuri jas pamažu išstumia iš vartosenos. Gausiausia ir gajausia iš šios skilties yra lezginų (žr.), arba kiurinų (küri) kalba, paskui tabasaranų (žr.), abi rašytinės. Kitos čia priklausančios smulkios (nuo 2000 iki 12.000 kalbančiųjų) nerašytinės kalbos yra: agulų, buduchų, cachurų, džekų (krizų) ir rutulų. Visos jos daugiau ar mažiau syja su lezginų kalba.

Visai izoliuotos dagestaniečių pogrupėje yra trys smulkutės, taip pat nerašytos kalbos: udinų (udi, ja kalba 2700 kalnėnų dviejuose kaimuose, Nidž ir Vartašen, Azerbaidžane ir Oktomberi k. Gruzijoje), chinalugų (2000, to paties vardo kaime Šach-Dago kalno papėdėje) ir arčinų (vos 850, Arči k. Dagestano kalnuose).

Dabartiniame raidos laipsnyje K.k. savo tarpe tiek daug skiriasi, jog net galima būtų abejoti jų morfologinio tipo bendrumu. Pvz. abchazų kalboje daiktavardžiai visai nelinksniuojami, bet veiksmažodyje ypačiai gausu lyčių; jomis reiškiama asmenys, skaičiai, laikai, nuosakos, galiniuotumas (tranzityvumas), statiškumas, dinamiškumas, dargi esama daleIyčių vietos ir laiko aplinkybėms reikšti. O iš kitos pusės lezginų kalboje gerai išplėtotas linksniavimas, bet veiksmažodyje neskiriama nei asmenų nei skaičių, tik laikai ir nuosakos. Bet lyginamasis tyrinėjimas visgi parodė, kad dabartiniai K.k. skirtumai nėra pirminiai, o tik atsiradę ilgos raidos būvyje. Vis daugiau ir daugiau konstatuojama bendrų bruožų gramatinėje sandaroje ir žodyne. Tokie yra fonetikoje: priebalsių gausumas palyginus su balsiais, būtent trys sprogstamųjų ir afrikatų eilės (skardieji, o dusliejі aspiruoti ir vad. abruptyviniai, t. y. su kietuoju prataru). Morfologijoje būdinga silpna daiktavardžio ir veiksmažodžio diferencija, pasyvinė veiksmažodžio konstrukcija (nėra tiesioginio papildinio, taigi ir galininko linksnio) ir veikslų neskyrimas, atskiros gramatinės kategorijos žmogui (asmeniui) ir daiktui, žodžio šaknų vienaskiemeniškumas. O iš ryškesnių grupinių tipologinių skirtumų pažymėtina, kad vakarinės kalbos veiksmažodžio asmeniniais priešdėliais reiškia ne tik veiksnį, bet ir papildinį, o rytinėse veiksmažodis yra beasmenis ir vardažodžiai pasižymi gausia kaityba. Pietinės grupės kalbos apskritai yra kaitomosios ir tipologiškai laiko viduri tarp vakarinės grupės ir indoeuropiečių kalbų.

Beieškant K.k., ypačiai pietinių, giminystės ryšių su kitomis kalbomis daug klaidžiota. Iš to tik galutinai paaiškėjo, kad jos neturi nieko bendro nei su indoeuropiečių, nei su altajiečių, nei su semitų kalbomis. Bet pastebėta kai kurių bendrybių iš vienos pusės su baskų (žr.), o iš kitos su kai kuriomis mirusiomis priešakinės Azijos ir Mezopotamijos kalbomis (protohetitų, elamų, churų, urartų ir sumerų). Bet tuo tarpu kokių aiškesnių genetinių ryšių neįrodyta. Dabar veik visuotinai priimta yra nuomonė, pareikšta F. Müllerio jau 1864, pagal kurią K.k. laikomos liekana, kaip ir baskų kalba Pirenėjuose, gausios priešistorinės kalbų grupės, kai kurių tyrinėtojų (T. Milewski) vadinamos azianitų vardu. Azianitų kalbos buvo paplitusios ir užkaukazyje, iki pat Persų įlankos, M. Azijoje ir, spėjama net Pirenėjų pusiasalyje bei britų salose.

Išskyrus seną literatūrinę gruzinų kalbą, iš kitų K.k. rašomosiomis, ir būtent po 1920, yra pasidariusios tik 10. Visų pirma joms buvo įvestas lotynų raidynas, bet nuo 1938 primesta veik visuotinai rusiškas.

K.k. tyrinėjimui pradžioje daug yra nusipelnęs baronas P. Uslaras, vėliau A. Dirras, o naujaisiais laikais N. Trubeckojus, N. F. Jakovlevas, L. Žirkovas ir A. S. Čikobava.

A. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen 1928; *N. F. Jakovlev,* Jazyki i narody Kavkaza 1929; *R. Bleichsteiner,* Die kaukasische Sprachgruppe (Anthropos XXII, 1937); *T. Milewski,* Zarys językoznawstwa ogólnego II (su atlasu) 1948; *G. Duméril,* Études comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest 1932; (") Introduction à la grammaire comparée des langues caucasiennes du Nord 1933; *P. K. Uslar,* Etnografija Kavkaza I–VI 1887–93; žurnalas Caucasica I–XI, 1924–34. *A. S.*

K. r a s ė žr. Rasė.

K. l i e t u v i a i. I pas. karo metu (1914–18) lietuvių K. susirinko keliolika tūkstančių. Daugiausia jų susispietė Tiflise. Po Rusijos revoliucijos Užkaukazis atskilo nuo Rusijos, ir susidarė laikinoji vietos vyriausybė Tiflise. Ten esančios įvairios tautinės mažumos sudarė savus komitetus. Lietuviai Tiflise pirmieji sudarė tautinę tarybą, o Pr. Dailidės pastangomis 1917 XII 27–30 sušauktas ir visos K. srities lietuvių suvažiavimas, kuris pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę. Suvažiavime išrinkta K. lietuvių taryba: inž. P. Vileišis, Pr. Dailidė, Stasys Jazdauskas ir Ona Kerpauskaitė. 1917 XII 31 P. Vileišis iš pirm. pasitraukė, užleisdamas savo pareigas Pr. Dailidei. K. lietuvių taryba pravedė visų lietuvių registraciją ir atstovavo lietuviams prie laikinosios K. vyriausybės ir kt. 1918 III 23 jai pavyko susitarti su laikinąja vyriausybe, kad lietuviai bus atleidžiami nuo mobilizacijos pagal K. liet. tarybos išduotus pažymėjimus. Šis tarybos žygis apsaugojo lietuvius ir nuo įvairių lenkų viliojimų. Lietuviais buvo laikomi visi Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino, o iš dalies kartais dar ir Mogiliavo bei Balstogės gub. gyventojai. Nuo 1918 IV 10 K. lietuvių taryba išdavinėjo Lietuvos pilietybės pažymėjimus, kuriuos pripažino laikinoji K. vyriausybė. K. lietuvių taryba ėjo Lietuvos atstovybės pareigas su visomis konsularinėmis ir diplomatinėmis teisėmis. 1918 V 29 pirm. Pr. Dailidė Lietuvos vyriausybės vardu pasveikino Gruzijos tautinį susirinkimą (seimą). 1918 VI 2 taryba išsiuntė Pr. Dailidę ir St. Jazdauską į Lietuvą, kurie per Juodąją jūrą, Balkanus po 23 dienų kelionės pasiekė Lietuvą, bet buvo sulaikyti vokiečių. VII 23 Lietuvos valstybės taryba, išklausiusi pranešimų, Pr. Dailidei suteikė nepaprastus įgaliojimus ir šis išvyko atgal į Tiflisą. K. lietuvių taryba 1918 VIII 22 sustabdė savo veiklą, nes Tiflise pradėjo veikti oficiali Lietuvos atstovybė prie Gruzijos vyriausybės. K. lietuvių taryba, be pravestos lietuvių registracijos ir atstovavimo, įstengė išsiųsti dvi dideles tremtinių grupes į Lietuvą ir suorganizavo trečiąją, kurią grąžino jau Tiflise veikianti Lietuvos atstovybė. Lietuviai kaukaziečiai ir Nepriklausomoje Lietuvoje palaikė artimus tarpusavio ryšius. 1938 I 8 Kaune įvyko jų suvažiavimas.

P. D(ailidė), K. lietuvių taryba ir jos veikla Lietuvos Aidas nr. 31, 33, 35, 1938); *P. Gudelis,* Lietuviai Rusijoje (Karo Archyvas IX 1938).

Kaukazija žemyno sąsmauka tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų, nuo Manyčo upės ligi Turkijos ir Irano sienos. Įstrižai K. traukiasi Kaukazo kalnynas, kuris ją skiria į dvi nelygias dalis: šiaurinę — Prieškaukazį (250.000 km², 8 mil. gyv.) ir pietinę — Užkaukazį (190.000 km², 8,5 mil. gyv.). Prieškaukazyje vyrauja lygumos; jų žemiausioje vietoje Manyčo žemumoje, teka į Azovo jūros Taganrogo įlanką Manyčo upė, o į Kaspijos jūrą — Kuma. Ši vieta perkasta kanalu, jungiančiu Azovo (Juodąją) jūrą su Kaspijos jūra. Prieškaukazis žinomas derlingomis žemėmis; tai vienas didžiausių Rusijos kviečių aruodų. Daugumas gyventojų yra senieji (XVII–XVIIIa.) kolonistai ukrainiečiai-kazokai ir vėliau apgyvendintieji rusai. Užkaukazis yra viena egzotiškiausiųjų sovietinės imperijos sričių su reto gražumo gamta ir didelio

etnografinio, tautinio įvairumo žmonėmis, kurių žymiausios tautos yra armėnai, gruzinai ir azerbaidžaniečiai. Į Juodąją jūrą įtekančios Riono upės slėnis yra šilčiausio klimato vieta Sovietų Sąjungoje su labai vešlia, amžinai žaliuojančia augalija; ten auginami ir arbatkrūmiai. K. yra labai turtinga naudingųjų mineralų: ji duoda 42% visos Rusijos naftos (Baku, Groznyj, Maikopas), 50% mangano, vario (Armėnijoje), akmens anglies, chromo, volframo, molibdeno, švino, cinko, geležies, kaolino, mineralinio vandens (Piatigorsk, Mineralnyje Vody, Jesentuky, Boržomi, Kislavodsk). K. yra viena vėliausiai rusų nukariautų ir prie Rusijos prijungtų sričių. Ypačiai rusų invazijai kietai priešinosi gruzinai ir armėnai, kurie, kilus I pas. karo metu revoliucijai, buvo atkūrę nepriklausomas respublikas ir atkakliai priešinosi bolševikinei okupacijai. *A. B.*

Káukė ant veido uždedamas žmogaus veido, gyvulio snukio ir kt. atvaizdas, maskė.

K. e t n o g r a f i j o j e. Kaukinimasis ir persirengimas randamas tiek pirmykščių, tiek šių dienų žmonių bendruomenėse (pvz. kaukių baliai, maskaradai). Dabartinė kaukinimosi prasmė ir tikslas yra pasidaryti nepažįstamam, pasislėpti, ką nors kitą atvaizduoti. Tada persirengėlis laisviau jaučiasi, gali išdarinėti visokius pokštus, pajuokti kitus, būdamas apsisaugojęs nuo nemalonių tokio elgesio pasekmių. K. yra gera priemonė dramatinei ar komiškai vaidybai (plg. senovės graikų teatrą).

Seniau K. turėjo rimtesnę prasmę. Pirmykštėse tautose k. vaizduoja kokias nors dvasias, demonus, mirusius kilties narius. Kaukinamasi laidojant įžymų vyrą, mirusiems paminėti skirtose šventėse ir jaunuolių brandos iškilmėse (žr. iniciacijos). Kaukinimasis išimtinai vyrų reikalas: moteriškes vaizduojančias k. yra persirengę vyrai. Mūsų Užgavėnių ‚žydės', ‚čigonės' ir ‚ubagės' yra persirengę vyrai. Moterys lieka pasyvios stebėtojos, kurias kaukininkai dažnai užsipuola. Mėgiamiausias kaukinimosi metas yra žiema: apie Kalėdas ir Užgavėnes. Šaltis ir tamsa gąsdino žmones; buvo manoma, kad tuo metu kaip tik siaučia visokios dvasios. Laikotarpis tarp Kūčių ir Trijų Karalių buvo laikomas pačiu pavojingiausiu metu žmonėms, gyvuliams ir laukams. Lietuvoje šiuo ‚tarpukalėdžio' arba ‚tarpušvenčių' metu k. nėra taip labai populiarios, kaip Užgavėnėse, bet seniau jos pasirodydavo per Kalėdas ir

Užgavėnių kaukė iš Mažeikių apylinkės (Šiaulių Aušros muziejuje)

N. Metus. Dar k. pasirodo per vestuves ir linų mynimo talkos pabaigtuvėse (Giseviaus liudijimu apie 1838 Rambyno apyl.), tad abiem atvejais vėlyvą rudenį ir paprastai rodomasi gyvulinėmis k. Mėgia-

miausias k. pasirodymo laikas yra vakaras ir naktis. Užgavėnių vaikštynės visada prasideda po pietų, nes tuo metu greit sutemsta.

Yra kelios k. kilmę ir prasmę aiškinančios teorijos. A. Spameris mano, kad čia yra sumišusios apsisaugojimo ir vaisingumo papročių liekanos, be to, papročiai, susiję su pereinamuoju metu iš žiemos sunkumų į pavasario viltis. Apsikaukinimas pirmykščių žmonių yra laikomas gera priemone apsisaugoti nuo demonų: demonai esą apgaunami, ir juos pamėgdžiojęs žmonės įgauną antgamtinės galios. Demonais persirengę žmonės dažnai patys jaučiasi ir elgiasi nebe kaip žmonės, bet kaip demonai, užtat kronikininkai apie Užgavėnių kaukininkus dažnai rašo, kad jie elgiasi kaip velnio apsėsti. Tikrieji demonai keršiją juos pamėgdžiojantiems žmonėms, užpuolą ir kankiną, dargi nužudą, įsimaišydami į persirengėlių tarpą. K. Meuli įrodinėja, kad senovėje k. turėjo vaizduoti mirusiųjų prosenių dvasias: jos rodosi tamsoje, turi savotišką eiseną ir kalbą, kelia triukšmą, ima aukas ir baudžia, kartais savo apdarais primena lavoną, skleidžia puvėsių kvapą. Mūsų Užgavėnių papročiuose tokių pažymių maža. Tiesa, kaukininkams duodamos dovanos arba jie patys pasigrobia valgių ir daiktų; tam tikra bausmė nuo jų gresia tik ‚bergždenikėms' (senmergėms), šiaip numirėliškų pažymių k. dabar neturi, nors kitose tautose jų galima pastebėti (pvz. amer. Halloween papročiai). W. Mannhardtas įrodinėjo, kad k. vaizduoja vegetacijos arba augumo demonus. Šią teoriją lietuviškos Užgavėnių k. labai atitinka; jos laistomos vandeniu, ir tatai žada gerą javų derlių, ypač linų. Ryškiu vegetacijos demono vaizdavimu yra laikomas persirengimas lokiu, apsivyniojus žirnių virkščiomis. Toks lokys pas mus pasirodydavo Kalėdose. Užgavėnių lokys buvo daromas apsivilkus išvirkščiais kailiniais. Rengimasis lokiu Lietuvoje išnyko XX a. pradžioje. Visos šios teorijos turi šiek tiek tiesos, bet nė viena jų paimta skyrium visko neišaiškina. Dabartinėms mūsų Užgavėnių k. išaiškinti labiausiai tinka Spamerio teorija.

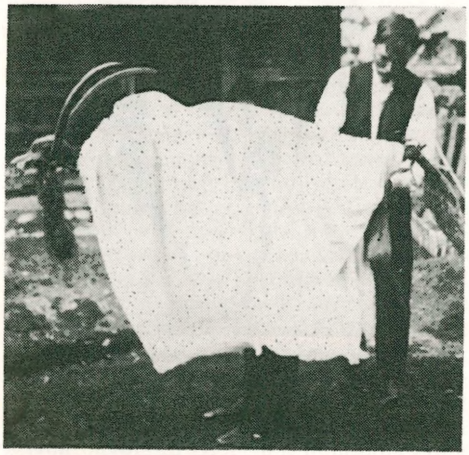

Užgavėnių ožys
(Dimgailiai, Vaiguvos vls., Šiaulių aps.)

Seniausia forma yra galvos k.: pirmykščiai žmonės galvą laikė visų magiškų jėgų ir sielos buveine. Gyvulinės k. žinomos jau iš paleolito laikų: urvų piešiniai rodo žmogų užsidėjusį tikrą šiaurinio elnio galvą (Trois Frères ola Prancūzijoje). Paskum k. buvo daromos iš žievės, kailio, audeklo, ypač dažnai išdrožiamos iš medžio, pagaliau iš metalo ir popieriaus.

Lietuviškas k. galima paskirstyti į gyvulines, demoniškas ir žmogiškas. Mėgiamiausi gyvuliai yra arklys, ožys ir gervė (seniau ir lokys). Užgavėnių žirgas padaromas taip: vyras prisiriša diržu prie juosmens pora rėčio lankų, vieną priešaky ir kitą užpakaly, prie priešakinio lanko iš šiaudų pritaiso arklio galvą, o prie užpakalinio kanapinę uodegą, apsidengia drobule (šilalė). Žemaičiai arklį daro dar iš lentos: išpjauna arklio galvą, įdeda linius karčius ir uodegą, žmogus apsižergia tą lentą ir apsidengia iki žemės. Aukštaičiai (Kupiškio apyl.) mokėdavo verpiamą ratelį aprėdyti, kaip arklį ir ant jo joti. Arklys visuomet trypia ir moka gerai įspirti neatsargiai prisiartinusiam. Tokį iš dviejų rėčio lankų šyvį (‚der Schimmel') daro ir vokiečiai, tai demoniškas gyvulys. Persirengimas arkliu gerai pažįstamas ir rusams, tačiau tas paprotys esąs atėjęs iš vakarų (D. Zeleninas). Užgavėnėse jodinėjama ir tikrais arkliais. ‚Ožys' padaromas taip: paima pusę ratlankio, jį vyras apžergia, o į viršų išsikišusius ratlankio galus suriša įtempta virve, kurią laiko ant peties; prie priešakinio ratlankio galo pririša išriestomis šakomis kelmą — tai ožio galva su ragais; tuos ragus apsmaluoja, padaro iš linų ožiui barzdą, o prie antrojo ratlankio galo pririša maišelį su pelenais — tai ožio kapšas; padaro iš šiaudų uodegą, į kurią įpina dagilių (kad smalsuoliai nepešiotų) ir pritaiso virvutę uodegai ju-

dinti; žmogus apsidengia balta paklode iki žemei. Toks ‚ožys' mėgsta pasilipti ant stalo, badyti ragais, nuolatos bliauna, kimba prie moterų ir dulkina pelenus. ‚Žydė' bando jį melžti: prašo indo ir vandens jam išplauti, ‚ožys' melžiamas spardosi, išlieja vandenį ir dulkina savo ‚pieną' — pelenus. Šis persirengimas turi aiškų ryšį su vaisingumo simboliais. ‚Gervė' padaroma taip: apsisiaučia išvirkščiais kailiniais, vieną rankovę paslepia, o per kitą abiem rankom laiko iškišęs medinį paukščio kaklą ir judantį snapą, kuris gali ‚lesti'. Tokį paukštį daro ir žemaičiai, ir aukštaičiai. Apie Pagirius (Ukmergės aps.) Užgavėnių vaikštyninkai vadinami tiesiog ‚gervininkais'. Vakarop eina per kaimą 3–4 ‚gervės' ir keli vyrukai su maišais, užsuka į kiekvieną kiemą ir prašo riešutų. Jei kuri mergina mėgintų neduoti, tą ‚gervės' puola kapoti, o palydovai sugriebia ją ir ištepa suodžiais ar anglimis, — tai ženklas, kad ir kitais metais ji liks netekėjusi. Todėl kiekviena turi iš anksto paruošusi lėkštę riešutų (riešutai — vaisingumo ženklas). Ištekėjusios moterys duoda pupų. ‚Gervė' mėgsta galąsti savo snapą į grindis, apversti puodus ir kibirus su vandeniu, supykinta kala į nugarą, mėgsta savo snapu kilnoti į viršų moterų sijonus. Tad visų persirengėlių reikia pasisaugoti. Rečiau minimi yra persirengimai bezdžione (pajuokiama madas vaikanti moteris) ir kupranugariu (reikia dviejų vyrų).

Iš demoniškų būtybių pirmoj eilėj reikia paminėti Užgavėnių pamėklė. V. Žemaitijoj (Laukuva, Tverai, Rietavas) ir Klaipėdos krašte ji vadinama Morė arba Morynė (plg. slav. ‚mara'), labiau į rytus (Šilalė, Raseiniai, Kurtuvėnai, Padubysys) vadinama Kotrė, kartais Munka (Kretinga). Padaroma ji taip: paima nekaustytų rogių pavažą (dvasios bijo geležies), ant vidurinio jos stipino užmauna tekinį, ant jo uždeda grūstuvę, ją aprengia moteriškai, uždeda eglišakių vainiką ir prikemša dideles krūtis, į rankas pritaiso spragilą ir šluotą; ant rato pritaisyta pamėklė važiuojant sukasi (ją ant ilgų virvių tempia kaukėti ‚žydai') ir mosuoja spragilu, gindamasi nuo smalsuolių. Visi kaukininkai, pėsti ir raiti, ją lydi, keldami didelį triukšmą ir užsukdami į kiekvieną kiemą. Toks būrys vadinamas ‚Užgavėnių Kotrės vestuvėmis', ji vadinama ne tik ‚pasileidėle Kotre', bet ir ‚motynėle', ji esanti visų ‚žydų' (kaukininkų) motina. Tatai rodo, kad čia turime derliaus ir vaisingumo dvasios įpavidalinimą. Rogių ir rato sujungimas dar pabrėžia netrukus įvyksiantį pasikeitimą iš žiemos į pavasarį. R. Lietuvoje tokia pat pamėklė būdavo daroma vyriško pavidalo ir vadinama ‚Užgavėnių diedas', ‚diedelis' ar tiesiog ‚čiučela'. Toks kaukininkų siautimas turėjo pažadinti gerą ateinančių metų derlių, užtat kaukininkai dainuodavo: ‚Čiučela, vežela važinėtų, kad mūsų lineliai uždėrėtų'. Apie Kupiškį pamėklės vietoj būdavo vežamas arba varomas per kaimą Gavėnu (žr.) aprengtas berniokas; tačiau jis būdavo aprengiamas moterišku sijonu. Dar pasakojama, kad seniau buvę pavaizduojama dviejų persirengėlių, Lašininio ir Kanapinio dvikova, kurią laimi Kanapinis, nes vidurnaktį prasidės pasninkas. Apie tą kovą dabar yra išlikusios tik pasakos vaikams, bet šitokia persirengėlių vaidyba galėjo būti daroma seniau ir pas mus, nes ji plačiai žinoma iš V. Europos, kaip kova tarp žiemos ir vasaros, vėliau išvirtusi dvikova tarp Mėsiedo ir Gavėnios.

Užgavėnių arkliukas (Dimgailiai, Vaiguvos vls.)

Kitos demoniškos būtybės, velnias ir mirtis, yra vėlyvos kilmės.

Veidui pridengti pasidaro k. iš medžio

žievės, kutkailio, arba vakarojimo metu jas išdrožia ar iškala iš medžio, priklijuoja ūsus ir barzdą, nosį nudažo raudonai, jos gale ant siūlo pakabina mažą burbuliuką — tai smurgas, arba įkala vinelę — kai nori pabučiuoti moterims rankas, tai įduria. Kartais dantyse yra skylutė papirosui įdėti. Apskritai lietuviškosios k. gana primityviškai atrodo ir dėl to jos yra įdomios. Profesionalių k. drožėjų, atrodo, nebuvo, kiekvienas pasidarydavo, kaip pats išmanydavo ir sugebėdavo. Pasitaiko ir gyvulio pavidalo veidinių k., bet daugiausia jos vaizduoja ‚žydus', ‚čigonus' ir ‚velnią'. Žr. dar Kaukininkai. *J. B.*

K. m e n e atskiras fantastinio pobūdžio veidas naudojamas ornamentu. Antikėje buvo plačiai paplitusi Gorgo (Medūzos) k., užtinkama kaip įvairių dirbinių ir pastatų reljefas. Antikės k. motyvus perėmė viduramžių knygų iliustracija, o architektūroje k. reljefai virto monumentalia karikatūra (kapiteliuose, choro suolų drožiniuose ir kt.). Gotikos mene pasirodo lāpinės k. motyvas (žinomas jau romėnamas nuo I a. po Kr.), kuriame veidas susilieja su medžio lapais. Renesansas ir ypač manierizmas, mėgęs fantastinę groteską, išvystė išsišiepusio fauno ir pn. k., plačiai naudotas ir baroke skulptūriškai pastatams puošti bei grafikoje, vad. taip pat maskaronu. Schlüterio 21 reljefas Berlyno arsenalui su mirštančių karių k. yra išimtis išraiškos rimtimi (1696). XIX–XX a. ekspresionizmas susidomėjo etnografine primityviųjų tautų k. ir, ieškodamas demoniškumo išraiškos, dažnai k. vaizdavo tapyboje ir grafikoje (Ensor, Nolde, Picasso ir kt.). *P.Rkl.*

Kaukė frize (XVI a.)

Kaukelė maža skobtinė geldelė, dubenėlis. K. prausdavosi burną, plaudavo rankas, mažesnę k. darydavo šuns lakalui ir t.t. Taip pat apskritas k. vartojo miltams, grūdams samstyti, uogoms rinkti, medui, sviestui ar taukams laikyti.

Kaukėnai (vok. Kaukehmen, 1938 Kuckerneese, susovietinta Jasnoje) bžk., vls. centras, Pakalnės aps., prie Kaukės ir Rusnės upių santakos. 1939 apie 4000 gyv. Apylinkės derlingos. K. yra Nemuno garlaivių sustojimo vieta, traukinėlio Didžioji Britanija–Karklė stotis, didelė gyvulių ir javų prekyvietė.

Vietovė sena. Dar Ordino laikais čia buvo muitinė, padėjusi K. išaugti. 1547 čia buvo parapija ir mokykla. Jurgis Fridrichas savo lietuviškai rašytame rašte Tilžėje 1572 XII 6 nusiskundžia, kad K. bažnyčia retai lankoma ir klausomasi Dievo žodžio. Ne tik K., bet ir kitose vietose lietuviai tikį burtais, užkalbėjimais ir kt. Be to, lietuviai nesilaiką savų bažnyčių, bet važiuoją į Žemaičius. Kad patrauktų žmones į K., pradėta statyti erdvesnė bažnyčia, kuri baigta 1576. Vėliau jos vietoje 1614 pastatyta nauja bažnyčia. Šioje lietuviškoje parapijoje klebonais yra buvę: Mažvydo bendradarbis Aleksandras Rodūnionis (m. 1583), vėliau jo sūnus Aleksandras, 1728–49 lietuviško giesmyno leidėjas Jonas Berentas, 1809–24 Rėzos globėjas ir auklėtojas Kristijonas Dovydas Vitikas, 1858–73 liet. tikybinių raštų rašytojas Karolis Leopoldas Neiseris ir kt. 1861–62 čia ėjo lietuviams skirtas laikraštis Kaukehmer Wochenbote für die litauische Niederung. Čia atvykdavo ir Tilžės lietuvių choras, pvz. 1909 VI 6 lietuviškame vakare vaidinta Panemunės Jono ‚Žento dėl'. Kaip matyti iš Hennebergerio žemėlapio, 1595 Kaukės upelis dar jungė abi didžiąsias Nemuno šakas: Giliją (senąją) ir Rusnę. Po 1613 reguliacijos Kaukė ir Šalteikė, atskirtos nuo didžiosios vandens srovės, liko mažais upeliais. *M.Nb.*

Kaukinė k., Žiežmarių vls., Trakų aps. K. ir apylinkių miškai sutelkti K. girininkijon, kuri įeina į Žiežmarių miškų urėdiją. Girininkijos būstinė Pakertiškiuose.

Kaukininkai kaukėti persirengėliai Užgavėnių metu. Lietuvoje dažniausiai jie vadinami ‚Užgavėnių žydais', rečiau ‚čigonais'. Žemaičių k. mėgdžioja žydišką tarseną (patogumas, kad iš balso nepažintų), sakosi esą pirkliai, turį daug pinigo (barš-

Užgavėnių kaukininkai Kretingsodoje, Kretingos aps. (Viduryje Kotre su prijuoste)

kina į maišelius supiltas puodų šukes). Pasisako, kad jie esą iš Nugnybto (Egipto) žemės, keliauja iš anapus Šišės, dviejų savaičio kelio. Pasakojasi, kad turį milžiniškus turtus, kur esą virvė prie virvės, mietas prie mieto, bet gyvulio nei plauko. Tokie ‚žydai' visados perka zuikeną-puikeną, meškeną-šeškeną ir kt. Daugiausia pageidaujama prekė — ‚bergždenikė' (senmergė), dėl kurios vyksta ilgos derybos: jas nori apžiūrėti, ar riebios, ar bus geros mėsos, šeimininkas nori parduoti, šeimininkė gina, o ir jos pačios ginasi vandeniu ir sniegu, tačiau dažnai esti išpaišinamos. Per Užgavėnes senmergės kenčia ir kitur, pvz. vokiečiuose. Dabar tai pramoga ir pasityčiojimas, bet seniau galėjo turėti rimtesnį tikslą — padėti joms, kad susirastų vyrą, išgydytų nuo nevaisingumo. Tie ‚žydai' dainuoja juokingas dainas, sako oracijas, groja visokiais triukšmą keliančiais instrumentais ir šoka, esti apliejami vandeniu (lietaus burtas), bet ir pavaišinami riebiais Užgavėnių valgiais, gauna išgerti. Jie eina iš kiemo į kiemą, pliauškina botagais, groja keisčiausiais instrumentais, kelia didžiausią triukšmą (triukšmas nubaido demonus). Jie vedžiojasi savo ‚gyvulėlius', yra ir moteris su vaiku-lėle, kur nuolatos šlapinas (motina — persirengęs moterimi vyras — turi buteliuką su vandeniu). Tarp žydo, velnio ir mirties (giltinės) dažnai įvyksta kivirčai, kaltas lieka žydas, giltinė jį nusmaugia, o velnias nusigabena. Negalima nudraskyti persirengėlių drabužių, tačiau jei šeimininkas juos atpažįsta, tai gali išrengti iki apatinių marškinių ir išvyti lauk. Kelyje susitikę du k. būriai paprastai susipeša, kovoja mediniais kalavijais, stengiasi vieni kitų apdarus nudraskyti ir dažnai vieni ir kiti nusidraskę grįžta namo. K. vaikščioja ne tik todėl, kad turėtų progos paišdykauti, gauti pavalgyti ir išgerti. Apie Ylakius sakoma: ‚Užgavėnių dieną eina žydais, kad per tuos metus turėtų gerą pasisekimą prie arklių; ūkininkai duoda jiems pinigų, vaisių ir kita ko, kad jų arkliai gražūs būtų'. Tokiu būdu senos apeigos ir tradiciniai tikėjimai liko sujungti su pramoga ir išdykavimu.

Vakare visi k. jau be kaukių susirenka smuklėje ar pas kurį ūkininką. Ten valgo ir geria, ką vaikštynėse susirinkę arba pasigrobę, dainuoja ir šoka, įvairių pramogų ir žaidimų prasimano, kurių įdomiausias yra ‚kepti genelius'. Vidurnaktį kartais būdavo išvežama pamėklė ir ant kalnelio sudeginama arba nuo aukšto kranto nustumiama į vandenį. Dabar tai reiškia

linksmojo mėsiedo galą, seniau reiškė žiemos demono sunaikinimą, greitą pavasario pradžią. Vidurnaktį visos linksmybės baigiasi, prasideda Gavėnia. Kad gaidys negiedotų ir ilgiau būtų galima paũžti, kartais pavoždavo gaidį po duonkubiliu ir išsiskirstydavo tik auštant.

Kodėl k. vadinami ‚žydais'? Atrodo, kad paslaptis glūdi kaukėse, kurios, iš esmės vaizduodamos demoniškas būtybes, visose tautose stengiamasi kuo baisesnes padaryti. Daugiausia baisumo ir demoniškumo kaukei suteikia didelė, grubi ir lenkta nosis, ilga barzda. Kai buvo pamiršta senoji kaukių prasmė, pradėta kumpanoses ir barzdotas demonų kaukes laikyti dažnai matomo žydo vaizdavimu. Tokiu būdu ir pats svarbiausias demonas, Morė, kurią visi k. lydėdavo, iš visų demonų motinos pasidarė visų ‚žydų' motina.

Dar ir šiandien kaimo žmonės dažnai pažodžiui sako apie k.: reikia taip daryti, kad linai gerai augtų, kad iš viso pasėlė gerai derėtų, kad arkliai būtų riebūs ir eitų rankon, kad gerai nusipenėtų kiaulės, pagaliau — kad jaunimas ištekėtų ar vestų. Apsisaugojimas nuo kenksmingų demonų, žiemos išvarymas, derliaus ir vaisingumo pažadinimas buvo pirmykštė k. siautimo prasmė.

K. Meuli, Maske, Maskereien (Handw. dt.Abergl. V 1741–1852); *P. Mc Pharlin*, Masks, Occult and Utilitarian 1940; *J. Balys*, Fastnachtsbräuche in Litauen (Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Bd. 45, 1948, 40–69, su iliustracijomis ir bibliografija); ('') Lithuanian Masks (Lietuvių Dienos, kovo mėn. 1954). *J.B.*

Kaukolė (cranium) mirusio žmogaus ar gyvulio galvos kiaušas. Antropologijoje daromi k. matavimai rasės ir kt. požymiams susekti. Pagrindiniai žmogaus k. matavimai yra šie:

1. K. t a l p a. Šiandieninio žmogaus k. talpa yra apie 1450 cm^3 vyro ir apie 1300 cm^3 moteries, išskyrus australoidus, kurių k. talpa mažesnė. Priešistorinio žmogaus k. talpa apskritai yra buvusi mažesnė, tačiau pvz. Cro-Magnon'o rasės žmonių ji dažnai siekė net per 1660 cm^3.

2. K. i n d e k s a s. Jį sudaro k. plotis, padalintas iš jos ilgio ir padaugintas iš 100. Matuojant k. plotis imamas tarp abiejų eurijų (eurya) plačiausioje jos vietoje, t.y. tuojau viršum nosies šaknies ir ilgis — toje pat linijoje nuo glabelos iki tolimiausio taško pakaušyje (opisthokranion). Jei padalijus jos plotį iš ilgio ir dalmenį padauginus iš 100 gauname mažiau 75, tokia k. laikoma ilgagalve (dolichocephalic), jei gauname 75–80, tai vidutine (mesocephalic) ir jei per 80 — plačiagalve (brachycephalic). Sudarytasis k. indeksas svarbus rasėms skirti ir jos kitimams susekti. Matuojant gyvų žmonių galvas, sudaromi galvos indeksai, kurie atliepia k. indeksus.

3. K. a u k š t i s matuojamas nuo ausies skylutės iki viršugalvio, k. laikant taip, kad jos ašis (frankfurtinė linija) būtų horizontali, būtent, kad akies duobės apačios ir ausies skylutės linija būtų lygiagreti žemei. Žemiausią k. aukštį šiandien iš gyvųjų rasių turi australoidai; žemesnės k. yra ir priešistorinių rasių. Kai kas iš šio mamatavimo bando nustatinėti rasių inteligencijos duomenis.

4. K. k a u l ų s t o r i s nėra vienodas. Storiausi paprastai yra proistorinių rasių k. kaulai. Taip pat matuojami a n t a k i n i o k a u l o išsikišimo ir storio skirtumai bei k. jungties su nugarkauliu vieta ir jos skylės vieta bei kampas.

R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie 1928.

Kaũkonys (lat. Kalkūne, liet. klaidingai Kalkūnai) vietovė p.r. Latvijoje, Alūkštos (lat. Ilukstės) aps., apie 2,5 km į p.v. nuo Daugpilio, susidedanti iš seno dvaro su dideliais 3 aukštų rūmais, miestelio ir Vilniaus–Daugpilio linijos glžk. stoties. K. valsčiuje 1926 dar buvo lietuviais užsirašę 882 gyv., o anksčiau jų būta žymiai daugiau. 1928 čia atidaryta liet. pradžios mokykla. 1919 IX po smarkių kautynių su bolševikais K. buvo užėmusi Lietuvos kariuomenė. *A.B.*

K. k a u t y n ė s. 1919 VIII 30–31 čia įvyko lemiamos kovos tarp Lietuvos kariuomenės ir bolševikų. Po sunkių kovų VIII 24–30 Lietuvos kariuomenė buvo atsiėmusi Zarasus ir privertusi bolševikus trauktis iš Lietuvos. VIII 30 bolševikai traukėsi į šiaurinį Dauguvos krantą ir Daugpilyje suorganizavo gynimą. VIII 30 po pietų Lietuvos kariuomenės Vilniaus batalionas ir 1 bei 2 pėst. pulkai pasiekė Daugpilio priemiesčius, užėmė K. ir gretimas vietoves. Užėmę K., lietuviai slinko prie Daugpilio tiltų ir Gryvos. Bolševikai sutiko lietuvius smarkia artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi. Išsikišęs į priekį Vilniaus batalionas nukentėjo nuo priešo ugnies ir buvo priverstas drauge su 1 ir 2 pėst. pulkais pasitraukti. Pasitraukę lietuviai užėmė aukštumas prie K. dvaro ir gretimas gyvenvietes. Į pavakarę deš. lietuvių sparne atsirado lenkų pėst. pulkas, kuris vietomis net užlindo į priekį mūsų kariuomenės. VIII 31 anksti rytą mūsų ir

lenkų kariuomenės dalys stovėjo vietoje ir tvirtinosi. Iš abiejų pusių smarkiai veikė artilerija. Bolševikai ruošėsi puolimui, norėdami atmesti mūsų ir lenkų kariuomenę nuo Daugpilio miesto. Pavakare prasidėjo smarkus mūsų ir lenkų pozicijų bombardavimas lengvąja ir sunkiąja artilerija. Saulei leidžiantis bolševikai ėmė pulti tirštomis gretomis. Lenkai, buvę mūsų pozicijų priekyje ir dešinėje, buvo išblaškyti ir pasitraukė. Paveikti pasisekimo, bolševikai perėjo lenkų pozicijas ir artėjo prie lietuvių įsitvirtinimų. Mūsų kariai prisileido bolševikus labai arti ir po to staiga paleido stiprią šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Po trumpo šaudymo mūsų kariai pakilo ir kontratakavo. Priešpuolis buvo labai smarkus, bolševikai neišlaikė ir ėmė bėgti atgal. Mūsiškiai juos vijosi iki pat Dauguvos. Šių kautynių metu pasižymėjo karininkai E. Noreika, S. Puzinas ir viršila A. Labutis. *K.Alš.*

Kaulakis 1. Alfonsas Dominikas (g. 1898 V 28 Sausių k., Endriejavo vls., Kretingos aps.) visuomenės veikėjas. 1912 atvyko į JAV, 1922–33 korporacijos ‚Bell Press' Čikagoje pirm., 1925–30 leido savaitinį laikraštį ‚Telegramas', kurio red. buvo J. Laukys, kartu leido ir ‚Community Newspaper', kuriame buvo spausdinamos žinios iš liet. gyvenimo. 1937 Čikagoje įst. vieną iš didžiausių lietuvių spaustuvių ‚Progress Printing Company', kurioje buvo spausdinami didesnieji liet. veikalai. 1947 Čikagos aps. Balfo pirm., 1950 Miami, Fla., suorganizavo lietuvių tarybą, SLA 44 kuopą ir kt.

2. Juozas (1868 I 25 Pagerdaujos vsd., Gargždų vls., Kretingos aps. — 1933 VII 15 Filadelfijoje, Pensilvanija) kunigas, visuomenės veikėjas. Baigęs Gargždų valsčiaus m-lą, dvejus metus mokėsi Rucavoje (Latvijoje) ir vienerius metus Palangos progimn. 1887 VIII 14 baigė Liepojos gimn. 4 klases ir 1891 Petrapilio kunigų sem. Po to vienerius metus studijavo Krokuvos universitete, įstojo į amerikiečių kolegiją Louvaine (Belgijoje), kur 1893 VI 29 įšv. kunigu. Paskui išvyko į JAV ir 1893 VII 16 paskirtas pirmosios Filadelfijos liet. šv. Antano (vėliau šv. Kazimiero) parapijos klebonu; tas pareigas ėjo iki mirties. K. nuopelnai bekuriant pirmąją lietuvių parapiją Filadelfijoje yra dideli. Jis kartu su šv. Antano d-ja (įst. 1890) 1894 nupirko iš protestantų bažnyčią, kuri dėl kivirčų su parapiečiais 1899 buvo uždaryta. 1905 nupirkta kita bažnyčia (dabartinė) ir pavadinta šv. Kazimiero vardu. 1906 K. įkūrė lietuvišką parapinę mokyklą ir 1919 pastatė jai erdvius namus. Be to, 1902 II 15 įsteigė naują šv. Jurgio parapiją ir buvo pirmuoju jos klebonu.

Kun. J. Kaulakis

Be parapinių ir katalikiškų organizacijų steigimo, K. aktyviai dalyvavo ir šiaip visuomeninėje veikloje. 1897–1900 atstovas SLA seimuose, 1906 II 22 prisidėjo organizuojant pirmąjį liet. seimą Filadelfijoje, kur reikalauta Lietuvai laisvės ir savivaldos, 1909 Kunigų Vienybės įgaliotinis emigrantų reikalams, aukojo Tautos namams Vilniuje, nuo 1914 VI 27 Vilniaus Lietuvių mokslo draugijos narys-labdarys, Kauno šv. Kazimiero d-jos garbės narys, I pas. karo metu Filadelfijos komiteto pirm. nukentėjusiems dėl karo šelpti, platino Lietuvos Laisvės Paskolos lakštus ir kt. Nemaža nuveikė ir spaudos srityje. Bendradarbiavo Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje (1894–95), Garse Amerikos Lietuvių (1897–98, kartu buvo ir vienas iš jo leidėjų), Katalike (1899), Žvaigždėj (1901) ir kt. 1916–19 pradžioje su adv. M. Šliku, vėliau vienas leido informacinį žurnalą apie Lietuvą ‚A Plea for the Lithuanians' (žr.), redagavo Apaštalystės Maldos lapelius ir kt. Be to, išsp.: Apie Joną Tvardaucką garsų burtininką ir jo darbus sykiu su apraszymais apie burtus. Pagal lenkiszką sutaisė J. K. 1897, Du broliai (vertimas iš lenkų kalbos) 1897, M. Valančiaus Istorija Szventa Senojo ir Naujojo Instatymo 1898, ²1907, Dogmatas apie pragarą, iszaiszkintas faktais, iszimtais kaip isz gyvenimo szventųjų 1899, ²1908, Trumpi atsakymai ant užmetinėjimų priesz Religiją 1899, Iszguldymas Lioretaniszkos Litanijos pritaikytos prie dievmeldystės gegužio mėnesio (versta iš prancūzų kalbos) 1899, Juoku knygelė 1900, Paslapcziai gyvojo rožančiaus 1900, Dvi seserys. Apysaka 1902, Socializmo ateitis (versta iš vokiečių kalbos) 1902).

Tiesos Kelias 12, 1933, 751–752. *J.P.*

3. Leonas (1903 IV 17 Silvestrų k., Laukuvos vls., Tauragės aps.) elektrotechnikas. 1928 baigė LU technikos fakultetą. Dar būdamas studentu, 1926 III 1 išrinktas elektrotechnikos katedros jaunesniuo-

ju laborantu, 1928 X 1 vyr. laborantu. Nuo 1929 X 1 jaunesnysis asist., nuo 1930 IX 1 — vyr. asist., vėliau doc. Likęs Lietuvoje. 1932 atstovavo VDU elektrotechnikos kongrese Paryžiuje ir 1940 Rygoje. Bendradarbiavo Technikoje ir Ūkyje, Energijos komiteto darbuose ir kt. Išsp. Die gegenwärtige Elektrifizierungslage in Litauen u. ihre voraussichtliche Entwicklung 1940 ir kt.

Kaulamilčiai sumalti žali kaulai arba kaulai, iš kurių išimtos riebalinės ar želatininės medžiagos. K. naudojami trąšai arba pašarui.

K., pagaminti iš žalių kaulų, turi 3–5% N, 16–24% P_2O_5 ir 25–30% CaO. K., iš kurių išimti riebalai, — 3–4% N, 19–23% P_2O_5 ir apie 25% CaO. K., iš kurių išimti riebalai ir želatininės medžiagos, — 0,5–2% N, 27–32% P_2O_5 ir apie 25% CaO. Lietuvoje k. pradėta gaminti dar prieš I pas. karą Kaune, R. I. Tilmanso ir Ko fabrike, Marijampolėje, Vilkaviškyje ir kt. Nepriklausomoje Lietuvoje kaulų malimo darbą atlikinėjo akc. b-vė Tilka, akc. b-vė Trąša (įst. 1928) ir kt.

Kaulas yra pagrindinis elementas žmogaus ir stuburinių gyvių griaučių. K. grupės sudaro tam tikrus griaučių skyrius. Pagal savo formą k. skirstomi į ilguosius, arba vamzdinius (petikaulis, šlaunikaulis, blauzdikaulis ir kt.), plokščiuosius, arba plačiuosius (kiaušo, veido k.), ir trumpuosius (slanksteliai, pėdos, plaštako k. ir kt.). K. sudaro: kaulinis audinys, antkaulis, čiulpai, kraujo indai, nervai. Kauliniame audinyje yra 65% mineralinių ir 35% organinių medžiagų.

K. p r a m o n ė j e. Gyvulių kaulai, kaip pašalinis produktas mėsos apdirbimo pramonėje, naudojami įvairiems reikalams. Iš jų gaminamos sriubos, kurios be kitų maistingų medžiagų turi organizmui reikalingų druskų. K. smegenys yra aukštos kokybės maistas, turįs geležies ir kt. medžiagų, kurios naudojamos kraujo gamybai. Sumalti k. naudojami šėrimui.

Kaulai susideda iš $^1/_3$ organinių ir $^2/_3$ mineralinių medžiagų. Organines medžiagas sudaro riebalai (2–33%) ir želatininės medžiagos. K. turi 3–5% N, 16–24% P_2O_5 ir 25–30% CaO. Kaulų riebalai naudojami kremų ir muilo gamybai. Iš avių, galvijų ir arklių kojų k. pagaminta alyva vartojama jautrių odų dirbiniams tepti. Vien iš galvijų kojų pagaminta ir gerai išvalyta nuo stearininių medžiagų alyva naudojama jautriai mašinerijai (laikrodžiams, ginklams ir t.t.) tepti. Iš želatininių medžiagų gaminami įvairūs klijai, želatina. Žali k., arba k., iš kurių išimti riebalai ar ir želatininės medžiagos, naudojami trąšų gamybai. Nuo XVII iki XIX a. vidurio, t.y. kol išsiplėtė fosforo rūgšties gamyba iš mineralinių fosfatų, k. buvo pagrindinė žaliava fosforinių trąšų gamyboje.

Tinkamu būdu paruošta k. anglis technologijoj naudojama košimui, kaip priemonė pašalinti iš skysčių spalvą ir kvapą. Plačiai naudojama cukraus, spirito ir dažų gamyboje. K. pelenai naudojami porceliano gamyboje. Be to, iš k. gaminamos įvairios sagos, peiliams, šakutėms kriaunos ir kt., tačiau pastaruoju laiku šioje srityje k. vis daugiau pakeičia dirbtinės medžiagos. *J.Šmk.*

Kaulāvaisis sultingųjų vaisių rūšis, vaisius su kauleliu. Žr. Vaisius.

Káulažolė žr. Taukė.

Kaulbach Wilhelm (1805–1874) vokiečių tapytojas. Mokėsi Düsseldorfo akademijoje. Cornelius remiamas, 1826 persikėlė į Münchenę, kur tapė freskas Odeono salėje, Hofgarteno arkadose, hercogo Maxo rūmuose ir kt. 1837 Hunnenschlacht paveikslu (Poznanėje) išgarsėjo ir tapo Bavarijos karaliaus dvaro tapytoju. 1845 Prūsijos karalius užsakė freskas Naujajam muziejui (Neues Museum) Berlyne. 1849 akademijos dir. Münchene. K. buvo gabus piešėjas su polinkiu karikatūron; tai rodo jo 1841 Reinecke Fuchs iliustracijos ir piešinių palikimas, tačiau pasisekimas K. nuvedė monumentaliojon tapybon, kurioje nepasižymėjo nuoširdumu. Laikėsi klasicistų linijiškumo, stengdamasis jį pabrėžti ir pagražinti. Jo 1842/45 Jeruzalės sugriovimas, milžiniška drobė Münchene (Naujoje Pinakotekoje), perkrauta neišbrandintu turiniu ir barokiniais jude-

W. von Kaulbach Jeruzalės sugriovimas

siais, reiškė klasicizmo galą. Kurį laiką trukęs K. populiarumas kilo dėl jo tada madingos tematikos (tėvynės istorija, mitologija, sentimentali alegorija). *P.Rkl.*

Kaulelis žaidžiamasis anksčiau graikuose buvo vartojamas užpakalinių avių kojų kauleliai (astragalos), vėliau iš dramblio kaulo ir akmens. Du šonai būdavo apskriti, kiti keturi pažymėti taškais, 1 ir 6, 3 ir 4 priešingose pusėse. Mesdavo visada 4 kaulelius nuo delno arba iš taurės (gr. pyrgos). Geriausias metimas (gr. bolos) vadindavosi iactus Veneris arba Afroditė, Midas ar Heraklis, jei kauleliai rodydavo 1, 3, 4 ir 6. Blogiausias ‚šuo' (gr. kyon), jei visi rodydavo tą patį skaičių.

Vėliau vartodavo retai aptinkamą tarpinio pavidalo kaulelį, išpiautą iš kaulo, aštriais kraštais, ne kubinį, bet ilgiu prašokantį aukštį, astrogalo ilgumo. Pagaliau imtas vartoti kubinis kaulelis. Iš graikų ir romėnų k. žaidimą perėmė kitos tautos. Tacitas pasakoja apie aistringą germanų žaidimą, kurie, pralošę turtą, užstatydavo laisvę (Germania 24).

Antikinius kaulelius dėdavo žaidėjui į karstą, tad jų išliko daugybė.

W. Richter, Die Spiele der Griechen u. Römer 1887. *A.Rkš.*

Kaulėliškės (lenk. Konwaliszki, ar Smolin) mstl. Dieveniškių vls., Ašmenos aps. 54 km į p. nuo Vilniaus, 44 km į p.v. nuo Ašmenos. Anksčiau buvo Umiatovskių nuosavybė. Miestelyje yra bažnyčia, mokykla, policijos nuovada, miškų girininkija (įeinanti į Rūdninkų miškų urėdiją) ir kelios krautuvės. Medinė šv. Mikalojaus bžn. pastatyta 1808 Mikalojaus Jankausko, Minsko katedros kanauninko ir jo brolia-vaikių. Bažnyčios rūsyje palaidoti jų palaikai. Prie K. mstl. buvęs didelis K. dvaras, turėjo didelius miškų plotus, priklausė Jokimui Chreptavičiui, o po 1786 Pranciškui ir Mikalojui Jankauskams. 1818 Jonas Korsakas, Ašmenos sričių teisėjas, paskyrė dalį K. dvaro pajamų fondui išlaikyti Vilniaus akademijos 20 lietuvių studentų. Prie dvaro buvo arijonų bažnyčia, jos bokšte užrašas: Renovatum A. D. 1666 ir Restauratum 1724; vėliau ji perdirbta į javų sandėlį. K. apylinkės nutautėję, lietuviškai moka tik vyresnieji, tačiau liet. dainų moka ir padainuoja dar ir jaunimas. 1915 VII įst. Liet. d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti maitinimo punktas, kur buvo maitinama 50 liet. pabėgėlių.

V. Klb.

Kaulėnas 1. Alfonsas (g. 1908 VII 7 Subačiuje, Panevėžio aps.), dipl. ekonomistas, visuomenininkas, žurnalistas. 1928 baigė Panevėžio gimn. ir 1932 VDU teisių fak., gaudamas dipl. ekonomisto vardą. Atsargos leitenantu baigęs Karo mokykloje aspirantų kursus, kurį laiką dirbo VDU teisių fakultete prof. V. Jurgučio asistentu. Vėliau buvo mokesčių inspektoriaus padėjėju Kaune ir mokesčių inspektorium Mažeikiuose. 1938 paskirtas L.T.J.S. Jaunosios Lietuvos vadu ir tose pareigose išbuvo iki 1939 VII. Nuo 1939 vidurio valstybės loterijos vedėjas. 1940 VII 4 bolševikų suimtas, laikytas Kauno kalėjime, už akių nuteistas 8 metams priverčiamųjų darbų stovyklos ir išgabentas į Vorkutą, o atkalėjęs negavo teisės grįžti į savo kraštą ir buvo išsiųstas į Sibirą.

Be L.T.J.S. Jaunosios Lietuvos, yra dar dalyvavęs Liet. tautininkų s-goje ir Vilniui vaduoti s-goje. Bendradarbiavo Jaunojoje Kartoje, Lietuvos Aide ir kt. Išvertė Gladiatorius.

2. Algirdas Jonas (g. 1912 III 27 Subačiuje, Panevėžio aps.) žurnalistas, rašytojas, visuomenės veikėjas, (1) brolis. Mokėsi Panevėžio gimn. ir Jėzuitų gimn. Kaune, 1935–39 studijavo teisę VDU, kurį baigė dipl. teisininku. 1940–41 pradžios mokyklos mokytojas Krekenavos vls. ir Subačiuje, 1942–44 Panevėžio dramos teatro dir. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 atvyko į Angliją. Aktyviai dalyvavo Šaulių s-goje, Vilniui vaduoti s-goj, Jaunojoje Lietuvoje (1939 dirbo vyr. vadovybės propagandos skyriuje), 1947–49 D. Britanijos lietuvių s-gos centro valdybos narys, Lietuvos atgimimo sąjūdžio steigėjas Anglijoje ir šios organizacijos vietininkijos valdybos pirm., 1950 kartu su kitais įsteigė Londone lietuvių dramos mėgėjų teatrą. Nuo 1930 bendradarbiauja spaudoje (straipsniai, beletristika), pasirašydamas pavarde, Subatiečio, A. Brutenio ir kt. slapyvardžiais. Rašė Mūsų Kraštui, Jaunajai Kartai, Kariui, Laisvajai Lietuvai ir kt. 1941–43 Panevėžio Apg. Balso red., 1947–49 Britanijos Lietuvio red., nuo 1955 leidžia ir redaguoja Lietuvos atgimimo sąjūdžio vietininkijos organą Tėvų Žemę. Lietuvoje yra parašęs ir periodikoje išspausdinęs dramos veikalus: Audra, Sielos rauda, Pavergtie-

A. J. Kaulėnas

ji broliai (šis išsp. 1931); tremtyje Londono dramos mėgėjų teatrui parašė dramas: Milžinai, Sapnas, Žiedas ir komediją Maharadža.

Kaulenis (Cotoneaster), erškėtinių (Rosaceae) šeimos krūmai, apie 15 skirčių. Mūsų parkuose sutinkami k. paprastasis (C. integerrima) ir k. gausiažiedis (C. multiflora), kilęs iš Azijos.

Kaulinis Leonas (g. 1917 I 16 Petrapilyje). Baigęs Utenos valstybinę gimn., 1937–40 mokėsi Karo mokykloje Kaune, 1941–44 Vilniaus muz. mokykloje ir 1947 Augsburgo konservatorijoje. Iš Lietuvos pasitraukė 1944, į JAV atvyko 1949. Priklausė Lietuvos skautų s-gai. 1946–47 Dillingeno lietuvių stovykloje buvo muz. mokytoju ir mokinių choro vedėju. 1950 suorganizavo Filadelfijoje vyrų oktetą, 1951 moterų oktetą, kiek vėliau mišrų chorą, tautinių šokių grupę (pradžioje vadovavo Irena Karalienė, nuo 1953 Br. Gasparėnienė) ir dramos būrelį (vadovas A. Šalčiūnas). Šis K. iki 1956 vasaros vadovautas Filadelfijos liet. meno ansamblis turėjo 80 pasirodymų Filadelfijoje ir kitose lietuvių kolonijose.

Kauliņš Jānis (1863–1940) latvių kalbininkas. 1891 baigė Tartų univ. 1920–31 Latvijos univ. pedagogikos doc., 1931–34 prof. 1921–32 kultūros fondo reikalų vedėjas. 1930 K. suteiktas Latvijos univ. garbės daktaro titulas. 1938 prie Latvijos univ. filologijos fak. įsteigė fondą, paaukodamas 40.000 latų. Išspausdino raštų iš kalbotyros ir pedagogikos srities.

Kaulunas (ag. Kowloon) britų Hongkongo kolonijos p. Kinijos pajūryj uostas K. pusiasalyj (8,5 km²), priešais Hongkongo salą; apie 1.000.000 gyv. (1955), kurių daugumas yra pabėgėliai iš komunistinės Kinijos.

Kaun Hugo (1863–1932) vokiečių pianistas, dirigentas ir kompozitorius. Mokėsi Berlyno karališkojoje akademijoje. 1884 persikėlė į JAV, Milwaukee. Susižeidęs dešinę ranką, turėjo atsisakyti pianisto karjeros ir dirigavo vyrų chorams. 1901 grįžo į Berlyną, kur išrinktas Meno akad. nariu. Nuo 1922 dėstė kompoziciją Klindworth-Scharwenka konservatorijoje. Iš jo gausių ir įvairių veikalų (jų tarpe operos: Der Pietist, Sappho 1917, Der Fremde 1920, Menandra 1925) ypač paminėtina choriniai kūriniai: Psalm C vyrų chorui, Auf dem Meere baritonui, chorui ir orkestrui, Normannenabschied, Mutter Erde, Zigeunertreiben, Psalm CXXVI, Requiem, kantatos Abendfeier in Venedig, Wachet auf ir kt. Stilistiniu atžvilgiu K. kūryba yra nuosaikus vidurys tarp Wagnerio-Liszto ir R. Strausso savybių. Išsp. Harmonie- und Modulationslehre 1915, autobiografija Aus meinem Leben 1932.

R. Schaal, H. K. 1946. *Iz.V.*

Kaunackis 1. Ferdinandas (1861 V 30/VI 11 Kivylių dv., Skuodo vls., Kretingos aps. — 1935 VI 11 Kivyliuose), med. gydytojas, visuomenės veikėjas, S. Daukanto seserėnas. 1881 baigęs Liepojos gimnaziją, įstojo į Charkovo univ. medicinos fak., kur 1887 gavo gydytojo diplomą. Po to paskirtas į choleros epidemijos sritis — Rostovą prie Dono. 1891 grįžo į tėviškę ir čia vertėsi gydytojo praktika. 1893 išvyko į Tartų univ., kur 1894 gavo med. dr. laipsnį. Nuo 1895 vėl praktikavo Kivyliuose. 1911–13 specializavosi ginekologijoje ir chirurgijoje Berlyno, Vienos, Krokuvos ir kt. klinikose. 1913–14 Sedos ligoninės vedėjas, 1915–18 Skuodo aps. gydytojas, 1918–20 Sedos aps. viršininkas, 1920–21 Skuodo ligoninės vedėjas, o vėliau iki mirties praktikavo Skuode.

1895 savo tėviškėje įrengė slaptą lietuvišką knygų skaityklą ir nemokamai dalijo lietuviškuosius spaudinius. Draudžiamąją spaudą, kurią gaudavo iš Mažeikių ir Židikių apl., slėpdavo pakelės koplytėlėse (Margininkų k., Židikių vls., Gedrimų k., Ylakių vls. ir kt.). Iš šių pakelės slėptuvių K., važiuodamas pas ligonį, pasiimdavo knygų ir jas veždavosi tarp medicinos įrankių. K. savo tėviškėje išsaugojo Simano Daukanto biblioteką, kurią padovanojo Lietuvių mokslo d-jai Vilniuje. Aktyviai reiškėsi šaulių s-goje ir kt. org.

N. I(ndrašius), A. a. med. dr. F. K. (Medicina 1936, 624–625 psl.); *A. Tarvydas,* Apie žemaičių šaulį a. a. F. K. (Trimitas 24, 1936); XXII knygos mėgėjų metraštis II, 69 psl. *A.Mž.*

2. (rašėsi Kownacki) Mykolas (1583–?) žemaitis jėzuitas, pamokslininkas. 1605 įstojo į jėzuitus. 1621 VII 11 padarė keturis iškilmingus įžadus. 1622–28 Kražių kolegijos rektorius, nuo 1636 tos pačios kolegijos ekonomas. Be to, buvo Žemaičių vysk. nuodėmklausiu ir provincijolo padėjėju.

Kaunakiemis buvęs kaimas dabartiniame Kauno karmelitų rajone, prie Girstupio. Vietovė minima Kauno magistrato aktuose. K. minimas taip pat Jono Kazimiero ir Mykolo Kaributo privilegijoje, duotoje Kauno jėzuitams. Ta privilegija jėzuitams buvo pavesta valdyti 6 valakai žemės, kuri tęsėsi nuo Kaunakiemio iki

Kauno dvaro (a Pago Kavnokiemie dicto ad Oeconomium Cavnensem pertinetibus).

Kaunas antrasis didumu ir svarbumu Lietuvos miestas, Nemuno ir Neries upių santakoje, 54°54′ š. pl. ir 23°56′ r. ilg. K. užima visą santakos ir Nemuno slėnį, toli nusidriekia į Žaliakalnį ir apima Aleksoto ir A. Fredos aukštumas, aprėpdamas apie 45 km² plotą. Senamiestis yra apie 28 m nuo j.l., Vytauto kalnas 73 m, Žaliakalnio aukščiausias iškilimas 81 m. Nemuno vandens lygmuo ties Kaunu 21 m nuo j.l.

K. v a r d a s. Lietuvių šviesuomenėje iš seno paplitusi mokytinė liaudinė K. vardo etimologija jungia jį su veiksmažodine lytimi k á u n a s i. Juk prie K. ir dėl K. pilies tiek senovėje kautasi su vokiečiais... O XV a. pasaka, vėliau išplėtota Narbuto, vėl teigia, kad K. pilį įsteigęs Palemono sūnus Kunas (žr.), kaip ir kitas nebuvėlis Borkus (žr.) — Jurbarką. Iš kalbininkų pirmas A. Sennas, trumpoje pastaboje, K. vardą kildina iš asmenvardžio (dabar pavardės) K a ū n a s ir šį laiko veikėjo daiktavardžiu (nomen actoris), išvestu iš veiksmažodžio k á u t i s ir reiškus narsuolį (Tauta ir Žodis III, 510). P. Jonikas taip pat pasisakė už asmenvardinę kilmę (Beiträge zur Namenforschung II 1950–51, 20 t.). Tiesa, daugumas dabartinių pavardinės kilmės vietovardžių vartojami daugiskaita, pvz. Šiauliaĩ, Šakiaĩ, Sintautaĩ (iš Šiaulỹs, Šakỹs, Sintautas). Bet turime ir senų vienaskaitinių vietovardžių, kurie neabejotinai yra susiję su asmenvardžiais. Plg. B i r š t o n a s (žr.), miestelis ir Basanavičiaus motinos tėvo pavardė, S ù b a t a s, miestelis Latvijoje, bet ir pavardė, S k u õ d a s, miestelis ir tos apylinkės pavardė, S u d á r g a s ir t.t.

Dabar pavardė K a ū n a s ypačiai paplitusi Šakių aps., pvz. Balsėliškių k. (Sintautų vls.) gyventa vien Kaunų ir kaimas paprastai žmonių vadinamas Kaunaĩs. Bet pavardė pažįstama ir kitose vietose, pvz. Skuodo apl. Taip pat ir Kalvaičio minimas Kaunaitis ir Kaunis, kuris skaitytinas Kaunỹs. Šią pastarąją lytį patvirtina ir Biržų vls. kaimo ir dvaro vardas Kauniaĩ.

Etimologiškai K a ū n a s ir K a u n ỹ s neatskirtini nuo dzūkiškos žodžių grutės k a u n ù s ‚kuris mėgsta kautis', k a ū n i u s ‚kuris mušasi' (Marcinkonys), k a ū n i s ‚mūšis, dūžis' (Merkinė), k a u n i à ‚kova' (Valkininkai). Matyti, būta ir priesaginio vedinio *K a ū n a t a(s), kaip tai rodo Kaunatiškė (šiluvos vls. palivarkas) ir Kaunatavà (Telšių aps. bžk.). Darybai plg. p l i a ū š k a s ‚plepys, tauškalas' : p l i a u š k a t a ‚t. p.', Rùkas (pavardė Rukaĩ, Klaipėdos krašto bžk.) : rùkata ‚susiraukėlis' ir pavardes Grãmas : Grãmatas, Kùras : Kùratas. Kaũnas, Kaunỹs ir Kaũnata(s) kadaise bus buvusios pavardės ir reiškusios mušeiką, peštuką. Kauno ar Kaunio asmenvardį turėjo pažinti ir prūsai. Tai rodo išvestinės lytys Cawnyn (1419), Kawnythe (būtų liet. *Kaunýnas, *Kaunýtis) ir vietovardis Kawniten (1346, dabar Konitten, Heilsbergo aps.).

Pirminis *k a ũ n a s (: k á u t i) greičiausia bus sudaiktavardėjęs būdvardis, kaip ir Bretkūno p l o n a s ‚laitas, grendymas', kuriam atliepia pr. plonis ‚t.p' ir la. plāns ‚laitas, plūktinė asla' iš būdvardžio p l ó n a s (: p l ó t i). Daryba kaunùs taip sutinka su *kaũnas, kaip lepnùs : lẽpnas ir sraunùs : sraũnas.

Tokia žymi vietovė, žinoma, turėjo palikti ir šiaip pėdsakų vardyne. Pažįstama dabar, palyginti, reta pavardė K a u n i ẽ t i s ir vietovardžiai K a u n ì š k i a i (Suv. Kalvarijos ir Gražiškių vls. k.), K a u n i ó n y s (lenk. Kowniany, Balios vls. k. ir palivarkas, prie Gardino), o XVI a. dar minimi K a u n i n i n k a i (Kovneniki, Panemunės dv. kaimas). Nuo XVI a. galo šaltiniuose pasirodo bajorai K a u n a c k i a i. Deltuvos apylinkėje 1619 vėl minimas taip pat bajoras K o v e n s k i s, vėliau ir Lietuvos žydų pavardė. Keli Jurbarko ir Naumiesčio gyventojai 1561 užrašyti pavarde K o w n i a n i n. Visos šios pavardės bus suslavintos iš liet. Kauniẽtis ar *Kaunìškis.

Lietuvos kaimynai yra labai anksti susidūrę su K. vardu. Todėl jį ir lytimi prisitaikė savo kalboms. Senosios mūsų valstybės raštinė gudiškai rašė K o v n o, o lotyniškai rašytuose dokumentuose Cawno (1409), vėliau Cowno ir K o w n o (1429). Pastarąją lytį vartoja ir lenkai. Kryžiuočiai, neskaitant įvairių kraipytinių lyčių, dažniausiai rašydavo Cauwen, Kauwen, Cawen, Kawen, iš kurių yra kilęs ir dabartinis vok. K a u e n (randamas jau Bornbacho kronikoje). Jų lotyniškuose šaltiniuose pasitaiko dar Cawna ir su prikergta lot. priesaga C a w o n i a. Lotyniškos Detmaro kronikos Kawenpille pasidaryta nusižiūrėjus į tokius prūsų pilinius vietovardžius, kaip Sassenpile (1303), Waistotepila (1326), Wosepille (1331). Rusų administracija po 1863 bandė K. dar rusiškiau padailinti, rašė K o v n a (plg.

Tula, Penza). Gudai dabar K., tardami ir Vilnia, vadina K o ũ n i a. Latvių spauda seniau irgi rašydavo K a u ņ a, kaip ir Vilņa. Bet J. Endzelynas buvo pataręs vartoti K a u n a. Mat, latvių vietovardžiai paprastai moteriškos giminės. Prancūzai ir anglai paprastai rašydavo iš lenkiškos lyties K o w n o. Bet pažymėtina, kad Gilbert de Lannoy (žr.) rašė C a u n e. Manoma, kad ir Al. Idrisio (žr.) veikale minimas ir iš arabiškos rašybos įvairiai atstatinėjamas Qanya, Qaynu ar net Kabnu reiškia K.

Sriptores rerum prussicarum II-V 1863-74; *A. Prochaska,* Codex epistolaris Vitoldi 1882; Opis dokumentov Vilenskago Centralnago Archiva I-X 1901 -13; *K. Jablonskis,* Istorijos archyvas I 1934. *A.S.*

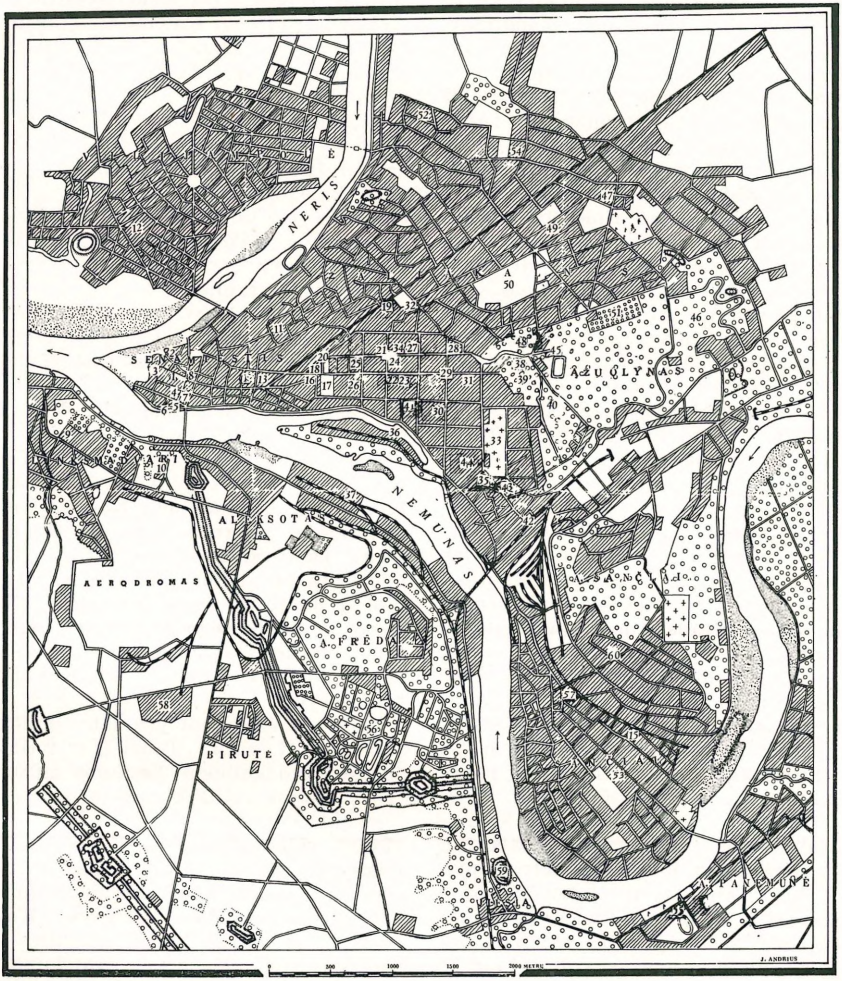

KAUNO MIESTO PLANAS. Plane skaičiais pažymėta: 1. Rotušė, 2. Pilies griuvėsiai, 3. Kunigų seminarija, 4. Jėzuitų institucijos, 5. Vytauto D. bžn., 6. Garlaivių prieplauka, 7. Miesto ligoninė, 8. Bazilika, 9. Astronomijos observatorija, 10. Fizikos-Chemijos institutas, 11. Meno akademija, 12. Veterinarijos akademija, 13. Prezidentūra, 14. Senieji seimo rūmai, 15. Drobės fabrikas, 16. Aušros gimnazija, 17. Valstybės teatras, 18. Paštas, 19. Saulės rūmai, 20. Naujieji seimo rūmai, 21. Vytauto D. muziejus, 22. Pienocentras, 23. Pažangos rūmai, 24. Vienybės aikštė, 25. Lietuvos Bankas, 26. Muzikos konservatorija, 27. VDU I-ji rūmai, 28. VDU didieji rūmai, 29. Įgulos bažnyčia, 30. Vyriausias kariuomenės štabas, 31. Ateitininkų rūmai, 32. Prisikėlimo bažnyčia, 33. Miesto kapinės, 34. Ministrų Kabineto rūmai, 35. Lietūkis, 36. Prekių uostas, 37. Javų elevatorius, 38. Neolituanų rūmai, 39. Vytauto parkas, 40. Radijo stotis, 41. Kalėjimas, 42. Geležinkelių stotis, 43. Autobusų stotis, 44. Karo ligoninė, 45. Kūno kultūros rūmai, 46. A. Mickevičiaus slėnis ir zoologijos sodas, 47. Aklųjų institutas, 48. Parodos aikštė, 49. Husarų kareivinės, 50. Petro Vileišio aikštė, 51. Miesto gėlynas, 52. VDU klinikos, 53. Kareivinės, 54. Klimatologijos institutas, 55. Karo mokykla, 56. Botanikos sodas, 57 Metalo fabrikas, 58. Maistas, 59. Napoleono kalnas, 60. A. Šančių gimnazija.

K. p r o i s t o r ė. K. ir jo apylinkių žemėvaizdis galutinai susiformavo ledynų pabaigoje. Ištirpus ledynams, Nemuno ir Neries vagos yra buvusios labai plačios; apie tai liudija jų gilūs ir platūs proslėniai. Netrukus į K. apylinkes atsikėlė pirmieji klajoklių-medžiotojų būriai, kurių stovyklų liekanų apstu Neries ir Nemuno pakrančių smėlynuose. To meto medžiojamojo gyvulio mamuto kaulų aptikta ir K. apylinkėse. Pvz. Aleksote (Nemuno krante) surastas gerai išlikęs apatinis žandikaulis, Neryje (apie 8 km nuo K.) dantų liekanų, Rokų k. (prie Jiesios) iltis. Žymesnės vidurinio akmens amžiaus gyventojų stovyklos K. apylinkėje yra šios: Eiguliai II (žr.), Drąseikiai (žr.), Lapių vls., Radikiai (žr.), Lapių vls., Linkuva (žr.), Raudondvario vls., Laumėnai (žr.), A. Panemunės vls., Petrašiūnai (žr.), Pažaislio vls. ir kt. Čia surasta nemaža to laikotarpio titnaginių dirbinių. Maždaug tose pat stovyklose ir pačiame K. (Meno mokyklos rajone) surasta ir naujojo akmens amžiaus kultūros liekanų. Pačiame K. keliose vietose aptikta ir gludintų akmeninių kirvukų, jų tarpe vienas mažas kirvukas su išlikusiu mediniu kotu (kirvukas rastas Vilniaus g., prieš žaliają vaistinę, kasant griovį kanalizacijai, po mediniu grindiniu). Ypačiai gausu medžiagos iš geležies amžiaus, pradedant pirmaisiais amžiais po Kr. ir baigiant ankstyvosios istorijos laikais. K. apylinkėse tyrinėti dideli kapinynai Eiguliuose (žr.), Sargėnuose (žr.) ir Veršvuose (žr.). Ir pačioje K. pilyje 1925 surasta V–VI a. lietuviško tipo šaukštinė antkaklė. Aptikta radinių ir prie K. katedros. K. ribose, be pilies Nemuno ir Neries santakoje, yra dar du piliakalniai: Eigulių (žr.) ir Pajiesio, žmonių vadinamas Napoleono kalnu. Pastarasis yra Jiesios ir Nemuno santakoje; jį sudaro lygumoje iškilusi kalva su stačiais šlaitais. Piliakalnis apima apie 1000 m², yra 42 m aukščio, 40 m ilgio ir 32 m pločio. Prie piliakalnio, daržuose, susidurta su naujojo geležies amžiaus sodybos liekanomis.

K. p i l i s. Senoji K. praeitis yra labiausiai susijusi su pilimi. Vieta piliai tiek topografiniu, tiek ir strateginiu atžvilgiu parinkta labai vykusiai: ji pastatyta nedidelėje kalvelėje, Nemuno ir Neries santakoje. Kada ši vieta pradėta naudoti gynimosi reikalams, nežinome. Atskirų radinių pilies kieme turime jau iš V a. Galimas daiktas, kad ši vieta galėjo būti naudojama apsigynimo reikalams priešistoriniais ar ankstyvosios istorijos laikais. Kilus vokiečių invazijos pavojui, ypačiai pradėjus jiems veržtis į Lietuvos gilumą, susirūpinta K. pilies statyba. Ta pilis turėjo ginti ne tik patį Kauną, bet taip pat Nemuno ir Neries kelią. Tą ginamąją sistemą dar papildė ir aplinkiniai piliakalniai: kiek žemiau Nemuno krante pastatyta Pyplių pilis (žr.), o Neries krante — Eigulių (žr.). Be to, K. pilis buvo svarbi ir kaip strateginė bazė, iš kurios lietuviai galėjo vykdyti savo žygius į priešo užimtas žemes. Pačioje pradžioje K. pilis turėjo būti medinė, tačiau Kęstučio laikais čia jau buvo pastatyta tvirta mūrinė pilis, be to, dar sustiprinta grioviu iš pietų ir rytų pusės. Tas gilus griovys nuo miesto pusės ir dabar aiškiai matomas, ypač tarp pilies ir šv. Jurgio bažnyčios.

Istorinių žinių apie pačią ankstyvąją K. pilį neturime, o ligšioliniai kasinėjimai dar nėra išaiškinę pilies pradmenų. Teodoras Narbutas, remdamasis M. Stryjkovskio ir greičiausiai jo paties sukurta Bychovco kronika (žr.), K. įkūrėju laiko legendarinį Palemono sūnų Kuną, kuris 1030 Nemuno ir Neries santakoje pastatęs pilį. Tačiau tai tėra legenda. Toliau toje pačioje kronikoje rašoma, kad Gedimino laikais, apie 1317–20, K. pilį buvo užpuolę vokiečiai, ją sugriovę ir jos vadą Gostautą paėmę į nelaisvę. Šis žygis, be abejo, yra supainiotas su 1364 Veliuonos pilies išgriovimu ir jos gynėjo Gostauto (žr.) paėmimu į nelaisvę. Vokiečių kronikos to Ordino žygio į K. visai nemini. Pirmutinė ir labai plati žinia apie K. pilį yra iš 1362, kada ji Ordino buvo sugriauta. Manytina, kad ta mūrinė pilis buvo pastatyta Kęstučio, greičiausiai, neseniai prieš ją užpuolant vokiečiams. Ta pilis, kaip viena iš lietuvių bazių ir kaip nemaža kliūtis Ordino veržimuisi į Lietuvos žemes sulaikyti, vertė vokiečius ją sunaikinti. Iš plataus 1362 K. pilies išgriovi-

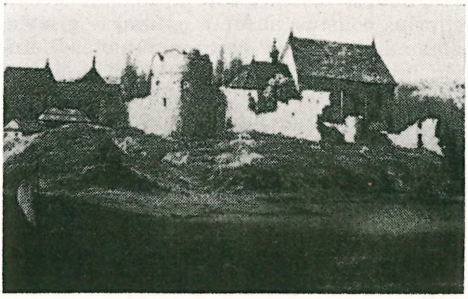

Kauno pilies griuvėsiai XIX a. viduryje

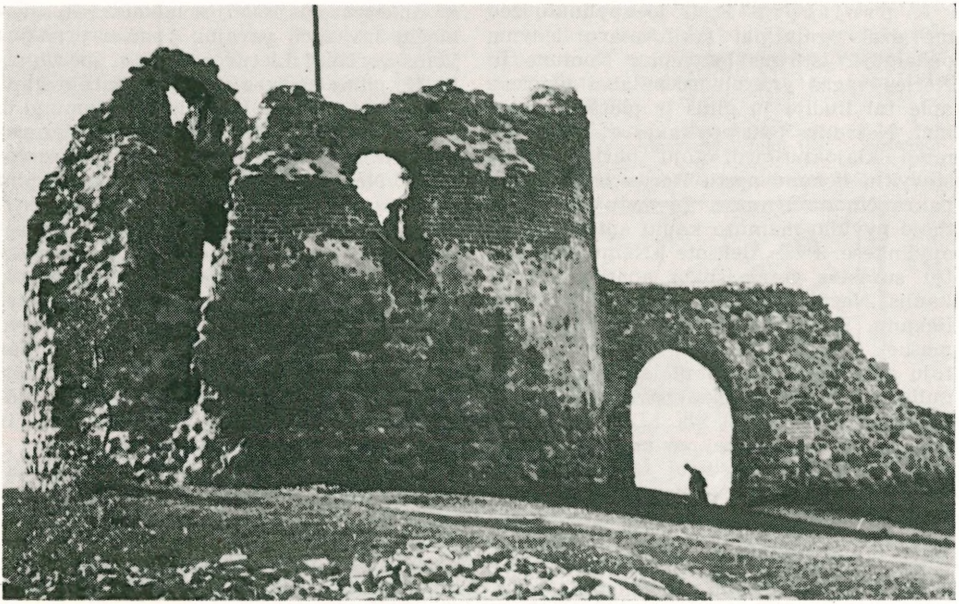

Rytinis Kauno pilies bokštas

mo aprašymo šį tą sužinome ir apie pačios pilies išvaizdą. Tam žygiui Ordinas ruošėsi labai rūpestingai iš anksto, kvietėsi talkininkų net iš kitų kraštų ir gaminosi visokių mašinų piliai griauti. Kryžiuočiai pasitelkė Livonijos Ordiną ir daugybę svečių iš Vokietijos, Anglijos ir Italijos. Jėgų telkimo bazė buvo Karaliaučiuje. Pagaliau 1362 III 13 Ordino magistras Vinrichas von Kniprode su savo kariuomene, svečiais ir Sembos vyskupu išplaukė laivais Nemunu, praplaukė Veliuonos (žr.) bei Bisenos (žr.) pilis ir per tris dienas pasiekė Nemuno ir Neries santakos sritį. Čia ruošėsi puolimui: pasistatydino tiltus (greičiausiai per Nerį ir Nemuną) ir įsistiprino prie pat pilies. K. pilis, kaip rašo Vygandas Marburgietis, yra buvusi mūrinė, turėjo aukštas sienas, stiprius bokštus, apsupta pylimų ir griovių, ginama didelės ir gerai ginkluotos lietuvių įgulos, vadovaujamos Kęstučio sūnaus Vaidoto. Kęstutis su Algirdu, sužinoję apie Ordino paruošiamuosius darbus K. piliai pulti, buvo atvykę pilies ginti, bet jų žygis nepasisekęs: jie buvo atremti ir turėjo pasitraukti į kalną. III 29 magistras pradėjo pilies puolimą: išilgai Neries iškasė griovį iki Nemuno, jį sustiprino pylimu ir tvirta tvora, prie pirmosios apsaugos sienos (propugnaculum) pastatė pastolą su bokšteliais, iš kurio sulipę kariai šaudydavo pilies įgulą (jį taip pat apkasė grioviu). Paruošiamųjų darbų metu pilies įgula šaudė iš lankų strėlėmis kryžiuočius, tačiau įsitvirtinimo darbų negalėjo sutrukdyti. Vokiečiai pasistatė dar du taranus, mašinas pilies sienoms ir bokštams griauti: vieną prie pilies bokšto nuo Nemuno pusės, antrą — nuo Neries pusės. Pradėjus pilies puolimą, tais taranais nugriauti abudu bokštai ir smarkiai apardytos ginamosios sienos. Pilies įgula dieną naktį kovojo, ypač tose vietose, kur stovėjo taranai; atkakliai buvo ginamas bokštas, stovėjęs prie Neries, bet jis buvęs nuverstas į Nerį. Nuvertę bokštą, vokiečiai ėmė griauti sieną, kuri bevirsdama palaidojusi daug lietuvių ir vokiečių su vėliava. Lietuviai atstatydavo išgriautas vietas ir pro išlaužtą sieną šaudė vokiečius strėlėmis, padarydami jiems daug nuostolių. Kovos truko dvi savaites, bet kryžiuočiai pilies negalėjo užimti, nes jėgos buvo išsisėmusios. IV 10 jiems į pagalbą atėjo Livonijos Ordino kariuomenė, vadovaujama magistro Arnoldo. Verbų sekmadienį (IV 10) pilis vėl apsupta iš visų pusių. Smarkiausios kautynės vyko prie pralaužtos sienos. Kovos ėjo iki D. penktadienio, ir tada prasidėjusios Kęstučio derybos su magistru. Nepavykus deryboms, vokiečiai prie išgriautos mūro sienos spragos pastatė medinį pastatą, lygų

sienoms, ir ji padegė. Pilyje kilęs didelis gaisras. Didįjį šeštadienį pilis ir toliau buvo griaunama taranais bei šaudoma švininėmis kulkomis. Pilies sienos nebeišlaikiusios ir griuvusios. Lietuviai tada padegę pilies likučius; gaisro metu žuvę daug karių iš abiejų pusių. Pagaliau Vaidotas su 36 pilies gynėjais patekęs į priešo rankas. Iš stiprių sienų telikusi mūrų dalis nuo Neries pusės. Kova baigėsi D. šeštadienį, o pirmąją Velykų dieną ant pilies griuvėsių suruoštos iškilmingos pamaldos, laikomos Sembos vyskupo. Antrąją Velykų dieną Ordino kariuomenės likučiai nuvyko į uostą, kur stovėjo jų laivai, ir išplaukė į Prūsus. Vygandas Marburgietis, rašo, kad lietuvių žuvę 3500, o J. von Posilge – 2000; vokiečių, esą, žuvę 7 broliai ir 200 karių. Lietuvių žuvusiųjų skaičius, be abejo, yra gerokai perdėtas. Iš kovų aprašymo atrodo, kad K. pilis tikrai yra buvusi labai stipri, jei vokiečiai su moderniomis anų laikų pilių griovimo priemonėmis tegalėjo ją užimti per kelias savaites.

Kęstutis, norėdamas sulaikyti Ordino veržimąsi į Lietuvą, netrukus pasistatydino naują pilį Vyrgalės saloje, esančioje Nemuno ir Nevėžio santakoje; ją pavadino Naujuoju Kaunu. 1368 vokiečiai tą pilį sugriovė ir jos vietoje kitais metais pasistatydino Gotteswerderio (žr.) pilį, buvusią kurį laiką kryžiuočių baze. Po didžiojo K. pilies sugriovimo, netrukus pilis vėl atstatyta. Ji ir toliau nuolat buvo puldinėjama Ordino, ėjo iš rankų į rankas. Tik Vytauto laikais, ypačiai nuo 1409, prasideda ramus jos gyvenimas. Vytautas gana dažnai apsistodavo K. pilyje (turime iš čia jo rašytų laiškų), čia jis priiminėdavo svečius. Po Vytauto mirties K. pilyje buvo įsikūrusios administracinės įstaigos. 1549 V 1 Žygimantas Augustas užrašė savo žmonai Barborai Radvilaitei K. pilį su miestu ir Rumšiškių dvaru, su visais kitais K. dvarais ir dvareliais, tarnais keliauninkais ir valstiečiais, su galviniu K. mokesčiu, su visomis muitinių, tiltų ir kt. pajamomis. XVI a. gale pilis buvo gražiai įrengta. 1655 rusų kariuomenė apgriovė K. pilį. XVIII a. pilyje yra buvęs kalėjimas. 1812 Napoleono kariuomenė taip pat apnaikino pilį. 1847 rusų administracija leido pilies rajone statyti namus, kurių pamatams ir gatvių grindiniui imta naudoti plytos ir akmenys. Neglobojamos pilies griuvėsiai ėmė nykti, ypačiai Neriai ardant jos krantą.

Tikslių senosios K. pilies piešinių, iš kurių būtų galima nustatyti ankstyvąją pilies išvaizdą, neturime. T. Narbuto duodamas senosios K. pilies vaizdas yra fantazijos padaras. 1831 raižinys, paskelbtas veikale La Pologne 1935–36, nėra tikslus. Taip pat ir Napoleono Ordos XIX a. vidurio piešinys nepasižymi detalių tikslumu. Atrodo, kad tuo metu rytinis ir vakarinis bokštas bei sienos dar buvo žymiai geriau išlikusios, negu vėliau. Čia matome dar nemažą ir vakarinės sienos fragmentą. 1861 Ciglinskio piešinys (paskelbtas Tygodnik Ilustrowany) vaizduoja maždaug šių dienų pilies griuvėsių padėtį. 1871 piešinys K. Tiškevičiaus veikale Wilija i jej brzegi taip pat artimas šių dienų pilies padėčiai.

K. pilies apsauga ir jos globa tesusirūpinta Nepriklausomoje Lietuvoje. Valstybės archeologijos komisijos pavestas, dailininkas architektas Arkadijus Presas 1924–25 atliko bandomuosius kasinėjimus, padarė pilies planą ir visą eilę pilies matavimo darbų. Vietomis sustiprintos mūrinės pilies dalys.

Ryšium su Vytauto D. metais Kauno miesto savivaldybė išpirko aplink pilį buvusias lūšneles, nugriovė jas ir aptvarkė pilies rajoną. Patys pilies griuvėsiai imta konservuoti. 1930 ir 1932 E. Volteris yra kasinėjęs pilies kiemą. Konservavimo darbai su pertraukomis vyko iki 1939 imtinai. 1954 vėl pradėti sistemingesni kasinėjimai K. pilyje; be to, vykdomi ir restauraciniai darbai (restauruojamas rytinis bokštas ir kt.). Iš visų ligi šiol atliktų kasinėjimų yra paaiškėję kai kurios pilies statybos detalės. Pilis greičiausiai yra buvusi trapecijos formos ir turėjo 4 bokštus. Dabar teišlikę dviejų bokštų likučiai, kiti yra Neries nugriauti. Geriausiai išlikę rytinis bokštas, kurio viršutinioji dalis yra apskrita ir turi visą eilę šaudomųjų angų. Vakarinio bokšto teatkasta apatinė dalis, kuri yra keturkampė. Aukščiausia siena rytinė. Aptikta sienų likučių pietinėje ir vakarinėje pilies dalyje. Šiaurinė siena su ten buvusiais bokštais Neries nuplauta ir galutinai sunaikinta. Rytinio bokšto išorinėje pusėje 1939 surasta mūrinio barbakano liekanų. Sienų statyba nevienodos technikos. Pvz. vakarinio bokšto apatinioji dalis statyta tik iš akmenų, o viršutinioji iš akmenų ir plytų, — lygiai taip pat kaip Trakų, Vilniaus ir Gardino pilyse. Statant rytinį bokštą vartota gana didelis degtų plytų kiekis; jomis buvo paįvairinamas sienų monotoniškumas. Arch. J. Getneris, kuris nuodugniau yra studijavęs statybos detales, spėja, kad apatinė sienos dalis, statyta

tik iš akmenų, yra pati ankstyviausia; sienos iš akmenų ir plytų priskirtinos Kęstučio laikams, o viršutinė bokšto dalis, aptaisyta plytomis — Vytauto laikams.

Kasinėjimų metu surasta nemaža radinių. Prie pačių ankstyviausių priskirtini XIV a. strėlių antgaliai, kurie yra dvejopo tipo: keturkampiais ir paplokščiais galais. Tokio pat tipo antgalių aptikta Veliuonos piliakalnyje, Vilniuje ir kt. Surasta ir mūrams daužyti apskritų akmeninių svedinių. Ypačiai gausu XVI–XVII a. koklių. Aptikta ir XVI–XVII a. kapų, kur mirusieji palaidoti aukštininki.

Sriptores rerum Prussicarum II ir III; *T. Narbutt,* Pomniki do dziejów litewskich 1846; *E. Volteris,* Senojo Kauno tvirtovės likimas (Naujoji Romuva 30–31, 1932, 689–690); *K. Wagner,* Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje (Naujoji Romuva 107, 1933); *J. Getneris,* Konservuojant Kauno pilį (Naujoji Romuva 1939, 803–806); ('') Das alte Kauen und seine historischen Bauten (Ostland 1:8, 1943). *J. P.*

K. istorija pačioje pradžioje yra susijusi su pilimi, apie kurią spietėsi sodybos, iš kurių ilgainiui išaugo pats miestas. Tikruoju K. miesto kūrėju laikytinas Vytautas. Čia ne tik jis pats dažnai lankydavosi, bet ir priiminėdavo užsienio svečius ir darydavo visokius suvažiavimus. 1404 Kaune Vytautas suruošė dideles vaišes Ordino magistrui, kuriam žemaičių bajorai prisiekė ištikimybę. 1408 Kaune susitiko Vytautas, Jogaila ir kryžiuočių bei kalaviju-očių did. magistrai ginčijamoms Ord. ir Lenkijos sienoms nustatyti. Vytautas šiame ginče buvo arbitru. 1412–13 Kaune lankėsi imperatoriaus Zigmanto atstovas Benediktas Makra, kuris abiejų pusių sutikimu turėjo išspręsti Ordino ir Lietuvos sienas. Jis nusprendė, kad Žemaičiai ligi Nemuno su Klaipėda turi priklausyti Lietuvai. Kryžiuočiai su tuo nesutiko, ir sienų ginčas nusitęsė ligi 1422 Melno taikos (žr.). 1413–14 žiemą K. lankėsi riteris Gilbertas de Lannoy.

Kauno herbas (pagal J. Burbos projektą 1934)

Trumpalaikiai karai, dažniausiai nukreipti siauru ruožu, kad ir sutrukdydavo normalų gyvenimą miestuose, bet prekyba vėl greitai atgydavo. Anų laikų karai netrukdė bendrauti priešingų kraštų pirkliams ir gabenti reikalingas prekes. Pirkliai nukentėdavo dažniausiai tada, kai jų prekių transportai patekdavo į karinio žygio sūkurį. Todėl nepaisant nuolatinių karų, K. jau XIV a. pabaigoje virsta dideliu Lietuvos prekybos centru, kuriame ėjo prekių apykaita tarp vakarų ir rytų. Į K. atplaukdavo Dancigo, Karaliaučiaus ir Ragainės laivai su prekėmis, iš Hanzos miestų ir net iš Anglijos, o iš čia jos eidavo į Vilnių, Gardiną, Maskvą ir net siekdavo Naugardą. Iš K. į Prūsus, ir apskritai į vakarus ėjo miško medžiaga, javai, pelenai, degutas, vaškas, kailiai, potašas ir daugelis visokių dirbinių. Manytina, kad Kaune, be lietuvių, buvo ir vokiečių pirklių bei amatininkų, kurie galėjo čia atsirasti naudodamiesi Gedimino 1323 kvietimu. Vokiečių buvimą jau aiškiai aptinkame XV a. pradžioje, kai Vytautas stengėsi atstatyti dažnokai karo viesulų apnaikinamą miestą. Jis į Kauną atkėlė ir dalį totorių bei karaimų, kurie buvo patekę nelaisvėn per karus arba buvo patys perbėgę į Lietuvą nuo chanų persekiojimų. Jie buvo apgyvendinti miesto pakraštyje, Totorių (dabar Kanto) gatvės rajone.

Rūpindamasis miestą atstatyti ir aptvarkyti, Vytautas 1408 II 14 (Valentino dieną) yra suteikęs K. miestui privilegiją, leidžiančią savarankiškai tvarkytis, turėti miesto svarstykles, gelumbės ir vaško dirbtuves, kruopų malūną ir t.t., su visu iš jų gaunamu pelnu. Taip pat K. priskirta žemės kitapus Nemuno, pradedant nuo Jiesios upelio intako ir maždaug ligi Zapyškio trijų mylių juosta į krašto gilumą. Leidžiama nemokamai naudotis miško medžiais statybai per 10 metų, atleidžiama nuo mokesčių, leidžiama turėti 8 dienų turgus per šv. Oną ir Žolinę. K. Jablonskis mano, kad ši privilegija buvusi vėliau sufalsifikuota. Kaip bebūtų, K. augimas jau žymiai pastebimas nuo pat XV a. pradžios: Vytauto laikais pastatyta dabar vadinamoji Vytauto bažnyčia, parapinė bažnyčia (dabartinė katedra-bazilika), vienuolynas ir kt. Pro Kauną 1413-14 žiemą pravažiuodamas Burgundijos riteris Gilbertas de Lannoy rašo, kad jis matęs didelį sutvirtintą miestą Caune su labai gražia didele pilimi.

Miesto privilegijas (Magdeburgo teises) Kaunui patvirtino ir Vytauto brolis Žygimantas (1432) ir Kazimieras Jogailaitis 1444 bei 1463. Kazimiero laikais K. turėjo druskos sankrovos teisę. Nebuvo leidžiama svetimiems pirkliams, vadinamiems ‚svečiais', ja naudotis. Ir kitų Lietuvos miestų pirkliai (Vilniaus ir kt.) nusipirkti druskos galėjo tik Kaunui tarpininkaujant (Z. Ivinskis, Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-tojo amžiaus

Jan Styka Vytauto D. priesaika prie Kauno

pusėje. Židinys 8–9, 1933, 142). Kazimiero laikais K. buvo susiformavusi Hanzos kontora, priklausiusi Dancigui (seniausia žinia siekia 1445). Pagal 1470 Kazimiero suteiktą privilegiją kontoros nariais galėjo būti tik Hanzos (žr.) miestų pirkliai, bet ne Kauno, kad ir vokiečių kilimo pirkliai (ta kontora suiro 1532). Tuo metu vokiečių pirkliai buvo įsitraukę į Kauno gyvenimą, ir visa eilė jų yra buvę magistrato nariais ir burmistrais. Pats Kazimieras mėgęs K. ir čia 1464 žiemą gyvenęs su savo šeima.

Kazimiero sūnus Aleksandras, užimdamas Lietuvos sostą, 1492 patvirtino visas jo pirmtakų K. suteiktas privilegijas, uždrausdamas žydams ir svetimšaliams gyventi ir verstis prekyba pačiame mieste. Tas draudimas buvo kartojamas ir kitose privilegijose, žydams leidžiant gyventi kitapus Neries, Vilijampolėje (kituose miestuose jie galėdavo gyventi priemiesčiuose arba jiems skirtose miesto dalyse-gete). Patogi geografinė padėtis, Neries, Nevėžio, Dubysos ir Šventosios žiočių artumas, K. pavertė ne tik prekybiniu centru, bet ir didelės Lietuvos dalies maisto, ypač javų, aruodu. K. viena po kitos dygo užsienio prekybos faktorijos (rūmai) su savo sandėliais. Apie XV a. pabaigą K. veikė Venecijos, Anglijos, Olandijos, Švedijos, Hanzos ir kt. prekybinės atstovybės. Jos senamiestyje prisistatė didelių gražių namų ir prekėms sandėlių. Statėsi namus ir praturtėję pirkliai. 1542 viduryje didelės aikštės pastatyta Kauno rotušė, suteikdama miestui tipingą V. Europos prekybinio centro vaizdą.

Lengvai Nemunu pasiekiamas K. pasidarė tarpininkas prekybinei apykaitai tarp Vilniaus ir V. Europos. Ilgainiui tuodu miestai ėmė vienas su kitu varžytis. Panemunių ir panerių gyventojai taip pat norėjo pasipelnyti, ypač tie, kurių žemės siekdavo upės krantus. Jie per upę ištiesdavo užtvaras ir reikalaudavo, kad laivų savininkai ir sielių plukdytojai išsipirktų pravažiavimą. Buvo atsitikimų, kad vienas ar kitas miestas susitardavo su užtvarininkais išnaudoti konkurentą. Tokį lupikavimą mėgino sudrausti net aukščiausioji krašto valdžia: Aleksandras 1502 uždraudė užtvarų savininkams imti savo naudai rinkliavas. Ne visai sąžiningai vykdomą šį draudimą, Žygimantas S. pakartojo ir 1525 leido K. ir Vilniui nekliudomai prekes gabenti upėmis ir sauskeliais bei K. laikyti visų prekių sandėlius. To įsakymo vykdymas pavestas specialiai komisijai, sudarytai iš Vilniaus, Trakų, Gardino, Dancigo pirklių ir K. mst. atstovų. Ir šiomis aplinkybėmis K. rado būdų priversti Vilniaus pirklių gabenamas prekes tikrinti ir už jas imti muitą. Tas darbas buvo pavestas prisiekusiems prekių kainotojams ir tikrintojams. 1541 privilegija tokią tvarką patvirtina,

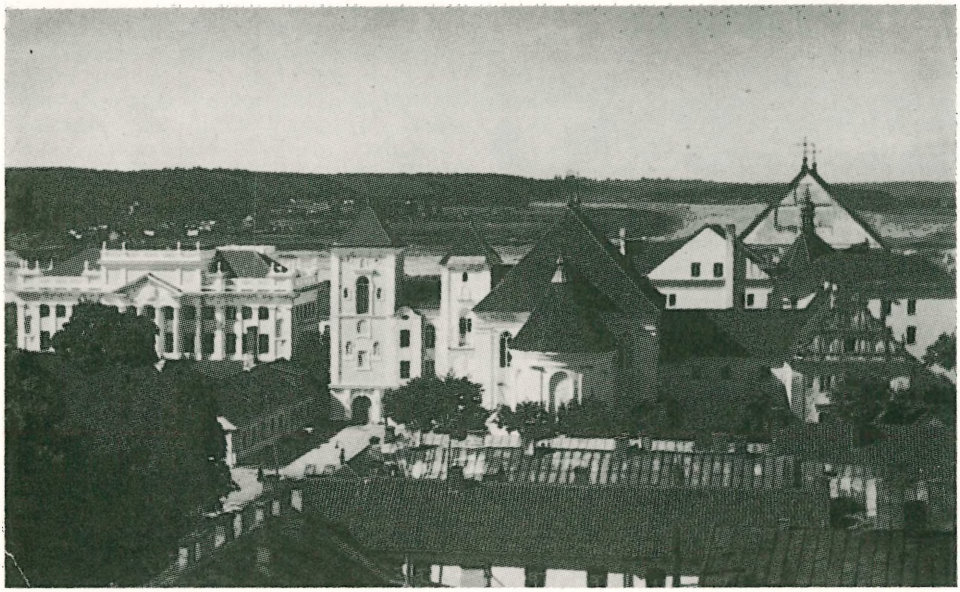

Kaunas Nemuno ir Neries santakoje: Kunigų seminarijos rūmai, Švč. Trejybės ir Šv. Jurgio bažnyčios

praplėsdama suvaržymus kitų tautų pirkliams, o kauniškiams visai nuimamas muitų mokėjimas ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje. Tvirtindamas 1547 šią privilegiją, Žygimantas Augustas uždraudė kauniečiams varžyti Vilniaus prekybą. 1558 kauniečiai gavo dar naujų lengvatų: iš jų toliau nereikalaujama valdžios reikalams pastočių (žyginių arklių) ir leidžiama žvejoti Nemune ir Neryje su dešimčia tinklų. Tai rodo, kad K. buvo teikiama išimtinių teisių, kurios gali liudyti jo svarbą, o kauniečių apsukrumą tas privilegijas išgauti.

K. augimas ir klestėjimas tęsėsi dar visą šimtą metų, ir privilegijas tvirtino bei didino dar ir toliau kiti karaliai: Henrikas Valois, Steponas Batoras, Zigmantas Vaza, Vladislovas IV, Jonas Kazimieras ir t.t. Miesto plotas prasiplėtė ir gyventojų skaičius paaugo. Gyventojų didžiumą sudarė lietuviai ir vokiečiai, kurie pirmavo prekyboje ir pramonėje. Greta jų dar buvo totorių ir kt. Magistrato knygos buvo rašomos lotyniškai ir vokiškai. Beveik visose privilegijose atsispindi kietas kauniečių nusistatymas neįsileisti svetimųjų. Anksčiau gyvenusieji buvo laikomi savais, nežiūrint kokios kilmės, visi kiti buvo svetimtaučiai. Kaune, kaip ir visuose Europos miestuose, amatininkai jungėsi į savo amato draugijas-cechus: odininkų, stalių, audėjų, tekintojų ir t.t. Apie XVII a. vidurį K. yra buvę apie 100 odininkų meistrų, neskaitant jų padėjėjų bei darbininkų; audėjų yra buvę apie 70, dailidžių apie 50, siuvėjų apie 40 ir t.t. Buvo taip pat ginklų, šarvų, šalmų dirbtuvės ir Kauno pinigų kalykla (žr. Kauno kalykla). Kiek daug svėrė K. amatininkai, galima spręsti ir iš to, kad Steponas Batoras, ruošdamasis į Livonijos karo žygį prieš rusų carą (1579), pontonus persikelti per Dauguvą užsakė dirbti Kaune, ne Daugpily ar kuriame kitame mieste. Metinė Kauno miesto prekybos apyvarta siekė apie vieną milijoną dukatų (arti 2 mil. dolerių). Žygimanto Augusto laikais Lietuvoje gyvenęs gydytojas Antanas Schneebergeris aprašo savo laikų K., kaip dailų ir linksmą miestą, gyvenamą vaišingų miestiečių, valdininkų bei pirklių, kur puotų metu upeliais liejęsis garsusis K. midus. XVI a. pabaigoje ir XVII a. K. veikė popieriaus dirbtuvė (A. Vasiliauskas, Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė. XXVII Knygos mėgėjų metraštis II 1937, 25–36). Pradėjus plisti protestantizmui Lietuvoje, ir K. 1542 apsigyveno pirmasis protestantų kunigas. Kadangi miestas yra buvęs labai katalikiškas, todėl buvo kilusi ilga kova su protestantais. Tik nuo 1577 jiems tebuvo leistos viešos pamaldos. Ryšium su beplintančiu protestantizmu 1642 K. įsikūrė jėzuitai, kurie vedė viešus disputus su protestantais.

XVI–XVII a. K. pasiekė savo aukso metą. Jis išaugo gražiu miestu, atsirado puikių bažnyčių ir šiaip pastatų (žr. K. meno paminklai). Tačiau šį gražų miesto augimą sustabdė 1655 rusų įsiveržimas ir po to sekusios kitos krašto nelaimės. 1655 VIII 8 į K. įsiveržė rusų kariuomenė. Vadovybė kariams leido viską plėšti ir naikinti. K. buvo sudegintas ir nusiaubtas, daugumas gyventojų išbėgiojo, daug žuvo. Be daugelio dalykų, rusų kariuomenė išgrobė trijų bažnyčių (parapinės, šv. Jurgio ir šv. Trejybės) dokumentus ir, nuvežę į Vilnių, juos sudegino. Šią didelę krašto nelaimę dar didino švedai, kurie norėjo Joną Kazimierą priversti išsižadėti teisių į Švedijos sostą ir, užpuolę Lenkiją per Prūsus, o Lietuvą per Žemaičius, palietė ir K. Dviejų Lietuvos karo vadų (Kristupo Paco ir Kristupo Sapiegos) dėka K. iš rusų išlaisvintas 1661 IV 28. Netrukus nuo priešų buvo apvalytas ir visas kraštas. Norėdamas pagelbėti K. atsistatyti, Jonas Kazimieras 1662 atleido visus miestiečius 10 metų nuo mokesčių, rinkliavų bei muitų, o nuo prievolės išlaikyti kareivius atleido visam laikui. Be to, leido nemokamai gamintis miško medžiagą karaliaus giriose apgriautam miestui atstatyti ir upių pakrantėms sutvarkyti. Per ketverius metus kauniečiams leista plukdyti į Prūsus ąžuolą ir potašą be muito. Tačiau ir šios priemonės, tur būt, ne labai paspartino miesto atsistatymą, nes Jonas Sobieskis 1676 teikia dar naujų lengvatų: uždraudžia Kaune gyventi žydų pirkliams, užsienio pirkliams leidžia verstis prekyba tik per Kauno krikščionių pirklius, kuriems jis panaikina įvežamuosius ir išvežamuosius muitus ir atnaujina tris dvisavaitines mūges (Žolinės, Šv. Kryžiaus atradimo ir Šv. Kryžiaus paaukštinimo). Į XVII a. pabaigą pirkliai suspėjo kiek atsistatyti ir išaugo naujų mūro namų, kurių ne vieni tebestovi ligi šiol, pvz. protestantų konsistorijos namai, vad. Napoleono namai Nemuno kranto gatvėje, kai kurie Vilniaus gatvės ir Rotušės aikštės namai.

Jau kiek atkuntantį Kauną 1701 XII 24 ištiko nauja invazija: įsibrovė švedų kariuomenė ir K. išbuvo 12 savaičių. Tai buvo Šiaurės karo metas. 1717 seimo konstitucija vėl suteikė K. kai kurių lengvatų, o 1726 Augustas II atidavė jam kai kurias valstybines rinkliavas, kad miestas galėtų išbristi iš skolų. Vos jam ėmus kil-

Kauno senamiestis ir Vytauto D. tiltas *(V. Augustino nuotrauka)*

Rotušės aikštė

ti, 1731 ištinka didelis gaisras, kuris sunaikino beveik visą miestą. Išliko vos keliasdešimt namų, pirkliai išvažinėjo, sandėliai buvo tušti. Kitais metais vokiečiai perkasu sujungė Nemuną su Prieglium ir į Karaliaučių atitraukė visą K. prekybą. Veltui seimai darė nutarimus, karaliai davė privilegijas—K. prekyba nekilo. Nuo 1750 atsiradę K. žydai ėmė supirkinėti apdegusius namus bei sklypus ir miestas pamažu kilo. 1800 gaisras sunaikino apie 1/3 miesto. 1811 kaitros ir sausros pakenkė ne tik K. apylinkėms, bet ir pačiam miestui, nes per Nemuną ir Nerį buvę galima perbristi; sustojo laivai, o su jais ir prekyba.

K. rusų valdžioje. Po 1795 Lietuvos-Lenkijos padalijimo K. atiteko rusams, o kairioji Nemuno pusė ir jo žiotys priskirtos Prūsams. Tai K. atėmė naudingą užnugarį ir sutrukdė prekybinius ryšius, ėjusius Nemunu. 1812 K. pateko į Napoleono žygio sūkurį ir gerokai nukentėjo. Imperatorius pasirinko K. kaip tinkamiausią vietą keltis per Nemuną. Sutelkęs savo kariuomenę dabartinės Panemunės apylinkėse, Napoleonas pats nuo Pajiesio kalno (dabar vadinamo jo vardu) tvarkė ir stebėjo kėlimąsi per Nemuną. Tarp A. Panemunės ir Šančių buvo per naktį nutiesti trys pontoniniai tiltai, o ketvirtasis ties Aleksotu. VI 12 prancūzai jau buvo Kaune. Napoleonas iš pradžių apsigyveno karmelitų vienuolyne, o paskui persikėlė į Gechelio namus priešais Aleksoto tiltą. Iš rusų pasipriešinimo nebuvo, tad K. vyko kariuomenės persigrupavimas ir jos išsiuntimas reikalingomis kryptimis. Pontoniniai tiltai buvo nuimti, o jų vieton per Nemuną ir Nerį pastatyti nuolatiniai. Lapkričio mėn. gale prancūzai vėl atsidūrė K.: tai buvo bėgančios sumuštos kariuomenės likučiai, kuriuos įkandin persekiojo rusų gen. Platovo vadovaujami kazokai. Sušalę ir išbadėję kareiviai K. grobė viską, kas tik pakliuvo, kol rusų spaudžiami XII 2 ledu perėjo Nemuną, K. palikdami daug gaisrų. Kitą dieną jau Platovas šventė pergalę, o miestas buvo plėšiamas rusų. Gaisro metu apdegė ir Vytauto bažnyčia, kurioje prancūzai buvo įtaisę ginklų sandėlį. Pergalei atminti rusai Rotušėje pastatė aukštą paminklą, kuris vėliau buvo vaizduojamas kaip K. simbolis (I pas. karo metu vokiečiai jį nugriovė).

XVIII a. pradžioj K. buvo gan tirštai gyvenamas: 1723 buvo apie 28.000 gyv., o rusams jį užėmus, 1796 buvo belikę vos 8500. Po Napoleono žygio teliko apie 3000. Miestas augo gana lėtai, ir magistratą sudarė tik 4 asmenys. Rusai maža tekreipė į jį dėmesio, kol 1842 pertvarkė visą okupuotos Lietuvos administraciją. Iš buvusios vienos Vilniaus (Lietuvos) gubernijos, jie atėmė dalį teritorijos ir įsteigė K. guber-

nijį su centru Kaune, kur tada buvo jau apie 8500 gyv. Tačiau pastarųjų sąstatas buvo jau pakitėjęs: apie trečdalis buvo žydai, kurie čia atsirado 1796 uždraudus jiems gyventi kaimuose ir bažnytkaimiuose. Rusų įsakymo intencija buvo žydams pakenkti, bet išėjo atvirkščiai. Prekyba ir amatai ėmė telktis žydų rankose. Todėl 1844 ir 1848 rusai žydus apdėjo mokesčiais už ‚lapsardokų' ir ‚jarmulkų' dėvėjimą, imdami po 50 rublių metams iš I gildijos pirklių, 30 rb. iš II ir 20 rb. iš III. Kiti mokėjo po 10 rb. ir dar priedo kiekvienas turėjo mokėti 10 rb. už ‚jarmulkų' dėvėjimą.

K. įsikūrus gubernijos centrui, mieste atsirado daugiau gyventojų. Padidinta ir kariuomenės įgula. Kilo reikalas miestui plėstis. Tam tikslui sudarytas ir 1847 caro patvirtintas Kauno planas, pagal kurį vėliau išaugo lygiais ketvirtainiais išdalytas naujamiestis, siekiąs ligi Vytauto prospekto. Žaliakalnyje buvo išvestas magistralinis kelias, vėliau pavadintas Ukmergės plentu. Buvusios liuteronų (apg. teismo rajone) ir katalikų kapinės (dabartiniame miesto sode) perkeltos kitapus Vytauto prospekto, atseit, už miesto ribos. Plane nėra pažymėta nė vieno trobesio senosios Kauno turgavietės ir Lukšio gatvės rajonuose. Čia tebūta daržų ir pievų. Nemuno rajone, iki Ugniagesių ir Kranto gatvių, jau buvo medinių trobesių. Įgulos bažnyčios apylinkėse buvo Kartofliškių palivarkas, iš kurio trobesių išliko vad. A. Mickevičiaus namelis. Karmelitų pusėn buvo pušynais apaugę smiltynai, o Kęstučio gatvės rajonas — lapuočiais medžiais. Žaliakalnis ligi 1831 buvo visai negyvenamas, apaugęs didele lapuočių giria. Napoleonui keliantis per Nemuną, šančiai buvo plika dykra. K. su Aleksotu, kuris priklausė Lenkų karalijai, jungė plaukiantis tiltas ties Vytauto bažnyčia. 1851 Nemuno pakrantės ties senamiesčiu sutvirtintos akmens mūru. Vilijampolė turėjo savo atskirą savivaldybę. Nemuno aptvarkymas ir geležinkelio pravedimas (1833) daug padėjo kilti K. prekybai. Dancigo, Karaliaučiaus, Klaipėdos bei Tilžės laivai ėmė lankyti K., ir senamiestyje išdygo kelių aukštų prekių sandėliai.

Rusai rengėsi K. kiek galėdami greičiau surusinti: plėtė savo administraciją, didino kariuomenės įgulą ir t.t. Pirmas žingsnis buvo nukreiptas į jėzuitų bažnyčią,

Jėzuitų bažnyčia ir rotušė *(V. Augustino nuotrauka)*

Kauno vaizdas nuo Vytauto D. kalno

kuri tuojau po prancūzmečio paversta Aleksandro Nevskio soboru. 1832 supravoslavinta Pažaislio bažnyčia. 1845 panaikinti visi vienuolynai. Karmelitų bažnyčia uždaryta, o vienuolynas jau 1831 paimtas ligoninei, kuri vėliau pavesta kariuomenei. Bažnyčia vėl leista atidaryti 1881, kai karmelitų rajone išaugo fabrikai ir išsiplėtė miestas. Vytauto bažnyčia kelerius metus stovėjo tuščia. 1853 caro įsakymu ji buvo atnaujinta ir paversta šv. Mikalojaus cerkve padėkai už išsigelbėjimą caro Mikalojaus I, kuris važiuodamas ledu per Nemuną įlūžo ir vos neprigėrė. Domininkonų bažnyčia prie Vilniaus gatvės paversta amunicijos sandėliu, o 1866 supravoslavinta. Vienuolynas atiduotas mokytojams gyventi. Vienuolyno žemėje 1868 pastatyti trijų aukštų mūro namai gimnazijai. Pravoslavijos neišvengė ir mažutė šv. Elijo bažnytėlė (arti Nemuno ir Kanto g.), kurią rusai naudojo kariuomenės pamaldoms.

1831 ir 1863 sukilimai K. gyvenimo daug nepakeitė, nors čia būta neramumų ir daug kas buvo įstojęs į sukilėlių eiles. K. teko būti liudininku rusų žiaurumo baudžiant kai kuriuos 1863 sukilimo vadus. Netoli akmeninių laiptų iš Ožeskienės gatvės į Ukmergės plentą, kuris tada buvo užmiestyje, Muravjovo įsakymu viešai pakarti kunigai Mackevičius ir Račkauskas, Bialozoras, Kareiva ir daug kitų.

Tačiau K. pajuto kitą 1863 sukilimo pasekmę: žemaičių vyskupijos sosto perkėlimą iš Varnių į K. Jau anksčiau K. gubernatoriai neturėjo akies ant vysk. Valančiaus ir buvo beprojektuoją buv. katalikų kapinėse pastatyti katedrą ir čia apgyvendinti vyskupą, kurį valdžia galėtų lengviau sekti. Tas projektas centro valdžiai pasirodė perbrangus. Dabar, numalšinę sukilimą, rusai neparuošę reikalingų patal-

pų, 1864 XII 3 vysk. Valančių perkėlė į K. Vyskupas apgyvendintas augustijonų vienuolyne, o jo kanceliarija įkurdinta kiek toliau Rotušės a., nedideliuose namuose, kur vėliau įsteigtas miesto muziejus. Seminarijos tuo laiku nebuvo (pakriko sukilimo metu). Vysk. Valančius norėjo šv. Petro ir Povilo bažnyčią paversti savo katedra, bet valdžia trukdė visus jo žygius. Tik 1883 vysk. Paliulioniui pavyko gauti iš pop. Leono XIII tų atmainų patvirtinimą, bet tas nutarimas tebuvo įvykdytas tik 1895, jau mirus carui Aleksandrui III. Tais pačiais metais baigtas statyti ir Kauno soboras (vėliau Įgulos bžn.), suteikęs savotišką atspalvį visam naujam miestui. Vyskupo sosto perkėlimas K. padarė ne tik religiniu lietuvių tautos židiniu, bet ir tautinės veiklos centru.

K. administravimui gyventojai maža teturėjo įtakos. Nuo 1808 miestą tvarkė Vilniaus (Lietuvos) generalgubernatoriaus įsteigtoji miesto ‚dūma', kurią nuo 1843 prižiūrėjo Kauno gub. valdyba. Tik nuo 1876 įvesta gyventojų renkamoji atstovybė. Tačiau pastarąją tegalėjo rinkti siauras cenzuotų (turinčių tam tikrą nuosavybę) gyventojų būrys. Ir tas pats rinkimais nedaug tesidomėjo. Pvz. iš apie 30.000 gyventojų 1876 rinkikų teisę turėjo tik 1319, tačiau balsavo tik 370. Kad ir nelabai pajėgi savivaldybė, vis tik stengėsi miestą gerinti. 1876 įvestas žibalinis gatvių apšvietimas, kuris nuo 1899 pakeistas elektriniu, kai belgų inž. Velcas gavo koncesiją pastatyti elektros stotį. 1887 pradėtos grįsti gatvės. 1892 kitam belgų inž. Duponui atiduota koncesija įvesti arklių tramvajų ‚konkę', kuris pakeitė ligi tol naudotas ‚balagolas' ir ‚kalamaškes'. Iki 1881 iš Kauno į Jurbarką tekursavo du garlaiviai (Kęstutis ir Neris), o nuo tol padidėjo ligi 10 (1901 į Alytų pradėjo plaukioti Birutė). Miesto gražėjimą ir augimą gerokai prislėgė 1887 pradėtosios statyti rusų tvirtovės ir tariamai strateginiais sumetimais uždraudus statytis ne aukštesnius kaip dviejų aukštų namus.

Magistrato pastangomis ir miesto lėšomis Rotušės antrame aukšte ištaigingai įrengta pravažiuojantiems carams rezidencija, kuria ypatingai mėgo naudotis Mikalojus I. Baldai gaminti iš raudonmedžio, brangūs kilimai, veidrodžiai, sietynai, žvakidės puošė karališkuosius rūmus. Prieš antrąjį lenkmetį carui liovusis čia lankytis, brangiosios patalpos su visais baldais išnuomotos klubui. 1863 jose apsigyveno naujas gubernatorius Mikalojus Muravjovas (vad. Koriko sūnus). Persikeldamas į nuolatinį butą, jis išsigabeno visus baldus, kurių vėliau išvykdamas iš K. nebegrąžino. Dalį pardavė, o kitus išsivežė. 1867 magistratas ėmė jų ieškoti. Dalis jų atsirado,

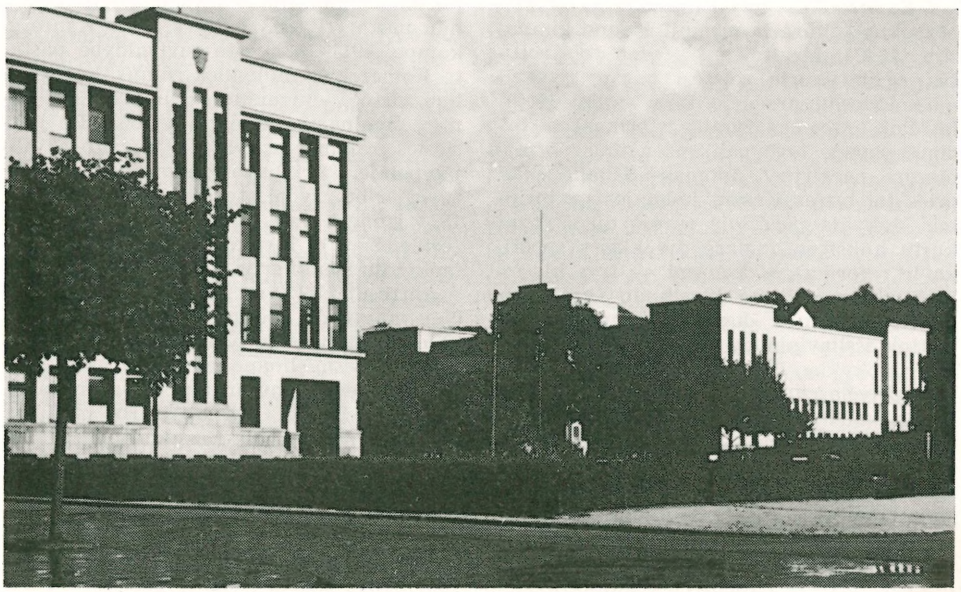

Žemės bankas ir Vytauto D. muziejaus rūmai

Vienybės aikštė

bet brangiausieji dingo. Rotušė buvo naudojama teatrui, kol 1892 pastatyti dabartiniai rūmai.

Į K. atsikėlus gyventi jėzuitams (1642), netrukus įsikūrė ir pirmoji Kauno gimnazija (1649). Jėzuitai apsigyveno prie rotušės, aplink kurią spietėsi miesto gyvenimas. Prie jų prisidėjo trys broliai Kojalavičiai (Albertas žymus istorikas) ir ordinui pavedė tėvo paliktus namus. Vyresniuoju paskirtas Adomas Sabaliauskas, prieš tai buvęs Kražių kolegijos rektoriumi. Mokykla pradžioje turėjo du skyrius, kurių aukštesnį sudarė dvi klasės (poetika ir retorika), o žemesnį — trys klasės. Buvo daug mokoma klasikinių (graikų ir lotynų) kalbų ir duodamas geras humanistinis išsilavinimas. Jėzuitai laikė ir pradinę mokyklą. Panaikinus jėzuitų ordiną, jų bažnyčią, namus ir mokyklas perėmė pranciškonai (1787). Pastariesiems trūkstant mokytų žmonių ir nepajėgiant laikyti mokyklų, kolegiją 1806 perėmė pasauliečiai, ją paversdami ‚apskrities mokykla' (gimnazija), kurioje 1821–22 yra dėstęs ir Adomas Mickevičius. Kol ta mokykla išsilaikė, nežinia. Tikrai rusų gimnazijai K. pradžią davė iš Kražių po lenkmečio perkeltoji buv. jėzuitų kolegija, vėliau ‚bajorų mokykla'. Ji įkurdinta 1843 buv. domininkonų vienuolyne, kurio žemėje 1868 rusai pastatė 3 aukštų rūmus ir juose įkurdino gimnaziją. Mergaičių gimn. rūmai pastatyti 1883 Laisvės al. ir Kanto g. kampe. 1911–13 miesto savivaldybė pastatė Komercinės mokyklos rūmus, kurie vėliau virto I universiteto rūmais. Kat. kunigų seminarija atgaivinta 1865. Be garsiosios rabinų mokyklos (ješiboto), Vilijampolėje, kuri buvo žinoma toli už Lietuvos ribų, žydai turėjo maldos namų. 1871 įsteigta vad. choralinė sinagoga (Ožeškienės g.). Pirmoji lietuviška ‚Saulės' mokytojų seminarija įkurta 1907.

Antrojoje XIX a. pusėje K. ėmė sparčiau augti dėl besiplečiančios pramonės. Iš didesnių įmonių yra paminėtina: 1853 įst. Volfo-Engelmano alaus varykla, 1860 M. Rekošo mašinų ir ūkio įrankių fabrikas, 1870 Leono Ožinskio ir Br. malūnas, 1878 Br. Tilmanso ir Ko akc. b-vė gaminti įvairių rūšių sraigtams — pirmoji tokios rūšies įmonė visoje Rusijos imperijoje, 1879 Br. Šmidtų metalo ir mašinų fabrikas (Nepriklausomybės metu pavadintas Metalu), 1884 degtukų fabrikas ‚Balkan', 1887 įst. miesto skerdykla (likviduota 1925), 1891 Rozmarino dešrų ir rūkytos

mėsos įmonė, 1888 saldainių fabrikas ‚Aškinazi', 1899 papirosų gilzių fabr. ‚Mars' ir daug smulkesnių įmonėlių. Prekybos didžiuma perėjo į žydų rankas, bet pramonėje dirbo lietuviai, kurie atsikeldavo iš kaimų.

Sprendžiant iš rusų išleisto 1889 Kauno almanacho (pamiatnaja knižka), 1888 K. yra buvę 53.164 gyv. (29.123 vyrai, 24.041 moteris), kurie tikybos atžvilgiu taip pasiskirstę: pravoslavų 6827, katalikų 9417, žydų 33.415, protestantų 2690. Sentikių, reformatų, baptistų, mahometonų buvę po mažiau. Karinio luomo žmonių su jų šeimomis buvę 8524. Toje pat statistikoj randame, kad dvasinę seminariją lankė 150 klierikų, berniukų gimn. 406 mokiniai.

L i e t u v y b ė. K. nuo pat jo įsikūrimo pradžios buvo lietuviškas miestas, turėjęs jo dalių lietuviškus pavadinimus: Raginė, Antakalnis, Vokios kampas, Kaunakiemis ir t.t. Tik po Liublino unijos (1569) pamažu ima skverbtis lenkybė, nors ir vėliau Lietuvos Metrikos užrašuose daugiausia mirga grynai lietuviškos pavardės. Lenkų kalba įsiskverbė ne su lenkais ateiviais, bet ji plito tarp pačių lietuvių kaip anų laikų praprususių žmonių mados dalykas. Parapinėje bžn. (dabar katedra) visados buvo sakomi lietuviški pamokslai. Tai ypačiai rėmė jėzuitai. XIX a. pabaigoje ir ypačiai XX a. pradžioje lietuvybė K. ėmė atgyti. Tautinę sąmonę ėmė gaivinti tiek kunigai, tiek ir pasauliečiai. Kunigų seminarijoje Kaune lietuvybei kelius pramynė kun. Antanas Baranauskas (vėliau vysk.) ir kun. Kazimieras Jaunius, kurie pirmuosiuose dviejuose kursuose dėstė lietuvių kalbą. 1888–90 klierikų tarpe atsirado dvi slaptos patriotinės d-jos: Lietuvos mylėtojų ir Šv. Kazimiero. Su lietuvybės sąjūdžiu K. yra susiję visa eilė vardų: kun. Maculevičius-Maironis, kun. A. Dambrauskas-Jakštas, kun. J. Tumas-Vaižgantas, kun. Kazimieras Pakalniškis - Dėdė Atanazas, Saliamonas Banaitis, Juozas Naujalis, Tadas Daugirdas ir daugybė kitų. 1899 įkuriama Dainos d-ja (žr.), kuri yra suruošusi daugybę koncertų ir vaidinimų. Čia buvo susitelkęs gražus pasauliečių inteligentų būrys. 1904 XII įsisteigė pirmasis lietuviškas Juozo Naujalio (žr.) knygynas, leidęs gaidas, dainas, giesmynus (užsidarė 1911). 1905 Saliamonas Banaitis (žr.) atidarė savo spaustuvę, kur ilgą laiką buvo spausdinamos lietuviškos knygos ir laikraščiai. 1907 įsisteigė Onos Vitkauskaitės ir Šv. Kazimiero knygynai. 1905 pradėjo eiti Nedėldienio Skaitymai, 1907 literatūros ir mokslo žurnalas Draugija, kuri nuo 1911 ėmė leisti moksleiviams priedą Ateitį ir kt. Tuo pat metu atsirado visa eilė lietuviškų d-jų, kurios turėjo didelės įtakos lietuvybei stiprėti ne tiktai K., bet ir visame krašte. Iš jų ypačiai paminėtinos: Saulės (žr.), Blaivybės (žr.), Šv. Juozapo darbininkų d-ja (žr.), Šv. Zitos tarnaičių d-ja (žr.), Šv. Kazimiero d-ja (žr.) ir kt. 1908 III pradeda veikti R. Šliūpo, Paškevičiaus ir kt. įsteigtas Kauno lietuvių ratelis, kuris ruošė koncertus ir rūpinosi atitraukti lietuvius nuo lenkų.

Nepaprastos reikšmės turėjo 1906 suorganizuoti Saulės kursai, kurie kitais metais jau virto nuolatine mokykla mokytojams ruošti. Čia dėstė T. Žilinskas, Lekeckas, Matulevičius, kun. K. Olšauskis, M. Vasiliauskas ir kt. Nuo 1907 kursams vadovavo Juozas Vokietaitis. 1913 baigti statyti Saulės rūmai (projektas inž. Malinovskio, darbų priežiūrą vykdė inž. K. Šakenis ir inž. Sližys). Tai buvo pirmoji lietuviška mokykla. Nors joje visi dalykai turėjo būti dėstomi rusiškai, tačiau kursantai tarpusavyje kalbėjo lietuviškai, dalyvavo Dainos chore ir kitose organizacijose. Netrukus Lietuvos pradžios mokyklose atsirado visa eilė lietuvių mokytojų. 1908 įsteigta ‚Dailės darbo akademija', vadavaujama St. Čiunkytės. Tai buvo amatų mokykla mergaitėms. Prie jos veikė dar ir vakarinė mokykla liaudies mokytojams ruošti. 1914 kun. P. Januševičius atidarė Dailiųjų amatų mokyklą-dirbtuvėlę, kur kursas buvo išeinamas per 3 metus (įstatai patvirtinti 1913 XI 23). 1911 įsteigtas Kauno lietuvių bankas, kuris labai greitai augo; 1914 turėjo 423 narius ir balansas siekė 556.542,89 rublius. Jo vadovybę sudarė A. Petraitis, S. Banaitis, A. Grigalauskas ir kt. 1912 M. Yčas ir dr. J. Alekna įkūrė Lietuvių klubą ‚Avilį', 1914 Kaune įvyko III lietuvių dailės paroda.

V o k i e č i ų o k u p a c i j a. Prieš pat I pas. karą K. buvo apie 70.000 gyv. Miestas buvo jau gerokai išsiplėtęs. Išaugo ir jo priemiesčiai: Vilijampolė, daugiausia žydų varguomenės gyvenama, Aleksotas ir Šančiai, kur telkėsi fabrikų darbininkai ir kariuomenė. Žaliasis kalnas taip pat nusistatė trobesiais, kurie nusidriekė ligi medinių dragūnų kareivinių. Visas miestas buvo apsuptas tvirtovės fortais su trijų eilių geležine tvora ir vandens pripildomais grioviais. K. buvo I eilės tvirtovė. 1914

VIII 1 prasidėjus karui, Kaune paskelbtas karo stovis, ir visa valdžia atiteko karo komendantui. Kadangi visi keliai buvo uždaryti geležiniais vartais, tai be komendanto leidimo niekas negalėjo iš miesto išeiti nė įeiti. Seni ir negalį dirbti žmonės išvežti į Rusijos gilumą. Valdžios įstaigos ir tarnautojai taip pat išsikraustė. Vyr. Rusijos karo vadas Nikolaj Nikolajevič 1915 V 18 įsakė ištremti iš K. visus žydus per tris dienas. Visi žydai evakuoti, jų namai ir krautuvės uždaryta. K. ištuštėjo. Rusai, norėdami panaikinti tolimoms vokiečių patrankoms orientacinę kryptį, išsprogdino Garliavos, Raudondvario ir visai neseniai pastatytos Zapyškio bažnyčios bokštus. Rusų kovos su besiveržiančiais vokiečiais tetruko 10 dienų, ir 1915 VIII 17 vokiečiai, vadovaujami gen. Lietzmanno, užėmė K. Kovų metu apardyta seminarijos bažnyčia ir namai, kur rusai turėjo įsirengę ligoninę. Traukdamiesi rusai susprogdino viduriniąją geležinkelio tilto dalį ir sunaikino pontoninį Aleksoto tiltą. Rusams traukiantis K. labai nukentėjo nuo plėšimų. Rugsėjo mėn. K. aplankė vokiečių kaizeris Vilhelmas II ir feldmaršalas von Hindenburgas.

Okupacijos metu vokiečiai K. mažai tesirūpino. Todėl patys gyventojai sudarė laikinę savivaldybę, kuri pradžioje buvo toleruojama, bet vėliau panaikinta, ir miestą valdė karinės valdžios paskirtas miesto viršininkas (Stadthauptmann). Visi lietuviški laikraščiai uždaryti. Jų vietoje pradžioje leistas mažas valdinis laikraštėlis Anzeiger für Kowno, vėliau Kownoer Zeitung, o 1916 iš Tilžės perkeltas Kaunan vokiškos dvasios lietuviškas laikraštis ‚Dabartis'. Draugijinis gyvenimas sustojo, nes daug liet. veikėjų buvo pasitraukę į Rusiją. Teveikė Lietuvių komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti. Saulės seminarijai karo pradžioje išsikėlus į Voronežą ir išnykus dviem čia prieš karą veikusioms rusiškoms gimnazijoms, K. liko be aukštesniosios mokyklos. Todėl 1915 pabaigoje S. Banaičio iniciatyva, padedant likusiems lietuvių visuomenės veikėjams, įsteigta ‚Aušros' gimnazija, kuri įsikūrė Palangos ir Gardino g. kampe, nes ankstyvesnių mokyklų patalpas buvo užėmę vokiečiai. Pirmuoju direktorium buvo kun. Šova, o paskui Pr. Dovydaitis. Tai buvo pirmoji mokykla, kur viskas buvo dėstoma lietuviškai. Be to, 1915 įsisteigė K. ir

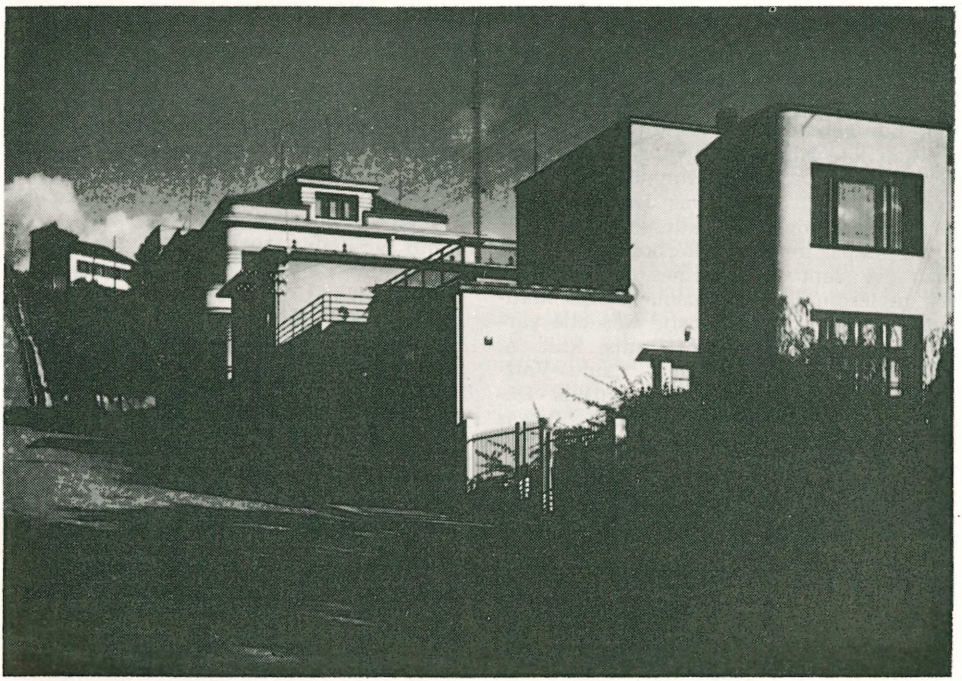

Modernūs gyvenamieji namai Kaune

žydų gimnazija. Frontuose ėmus nesisekti, vokiečiai kiek apminkštėjo, ir 1917 prel. A. Jakštas-Dambrauskas gavo leidimą savaitraščiui Vienybei spausdinti. Pamažu pradėjo atgyti organizacinis gyvenimas.

K. laikinoji Lietuvos sostinė. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir 1919 I 5 bolševikams užėmus sostinę Vilnių, Lietuvos vyriausybė buvo priversta keltis į Kauną. Tvarka mieste buvo pakrikusi, miestas karo nuvargintas. 1918 XII 18–19 išrinktoji miesto taryba, susidedanti iš tautinių mažumų daugumos (iš 71 atstovo buvo: 30 lenkų, 22 žydai, 12 lietuvių, 6 vokiečiai ir 1 rusas), nepajėgė išsirinkti burmistro. Iš Vilniaus pasitraukusiai Lietuvos vyriausybei su Valstybės tarybos pirmininku A. Smetona ir ministru pirmininku M. Sleževičium teko rūpintis ne tiktai viso krašto reikalais, bet ir paties K. tvarka. Ministrų kabinetas, Valstybės taryba, iždas, finansų ir vidaus reikalų ministerijos susispietė į vienus namus Maironio ir Donelaičio g. kampe, o kitos įstaigos prisiglaudė privačiuose butuose. Netrukus, 1919 I 17–19 Kaune, miesto teatre, įvyko Lietuvių konferencija. Čia iš viso krašto susirinkę atstovai apsvarstė pagrindinius atsikuriančios valstybės klausimus ir papildė Valstybės tarybą, kuriai pavedė išrinkti prezidentą ir paruošti Steigiamojo seimo rinkimų įstatymą. IV 4 posėdyje Valstybės taryba prezidentu išrinko Antaną Smetoną. Rinkimai ir prezidento priesaika atlikta mažoje pašto rūmų salėje. Prieš šį istorinį aktą, kovo mėn., valdžia likvidavo lenkų ruošiamą, vad. ‚peoviakų' sukilimą. Į Kauną rinkosi savanorių būriai, organizavosi į pulkus ir V 20 vysk. Pr. Karevičiui vadovaujant, Lietuvos kariuomenė Rotušės aikštėje iškilmingai prisiekė ginti tautos laisvę ir nepriklausomybę. 1920 V 15 Kaune susirinko viso krašto išrinktas Steigiamasis seimas, kuris pradžioje posėdžiavo teatro rūmuose, o vėliau įsikūrė buv. berniukų gimnazijos patalpose.

Miesto tvarkymas tiesiogiai priklausė renkamai savivaldybei, tačiau ji pradžioje nebuvo veikli, nes bendram darbui daug kenkė nesutarimai tarp atskirų tautybių. Dėl dominavimo kovos miestas kurį laiką negalėjo turėti burmistro, todėl miesto reikalus tvarkė iš įvairių grupių išrinkta valdyba. Tik 1921 išleidus savivaldybių įstatymą, VIII 1 išrinkta nauja Miesto taryba, kuri X 21 burmistru išsirinko Joną Vileišį. Pastovios Lietuvos valiutos įvedimas padėjo lengviau tvarkytis finansiškai, ir miesto vadovybė griebėsi stambesnių planų, kurių pirmoje vietoje buvo kanalizacijos ir vandentiekio įvedimas. Greta to būtinai reikėjo pergrįsti ir naujai išgrįsti daugelį gatvių. Švietimas, sanitarija ir socialinė globa taip pat pareikalavo daug lėšų. Todėl miesto sąmata augo kasmet: 1923 ji siekė 3,2 mil. litų, 1929 pakilo ligi 7,5 mil., o 1934 — 9,6 mil. Kanalizacijos darbai pradėti 1924. Per 10 metų nutiesta 46 km latakų, kurie atsiėjo 5 mil. litų. Vandentiekis pradėtas 1928, ir per 5 metus jo tinklas nusidriekė 58 km, pajėgdamas aptarnauti beveik visą miestą. Vanduo buvo imamas iš Kleboniškių, o jo rezervuaro stotis atidaryta Kaune, Petro Vileišio aikštėje, 1933 III 9. Vandentiekiui išleista apie 4 mil. litų. Vedant kanalizaciją ir vandentiekį, buvo pertvarkomos gatvės ir daugelis jų, vieton grubių netašytų akmenų, apsiklojo meksfaltu. Archainę ‚konkę', aptarnavusią K. susisiekimą nuo 1887, pakeitė autobusų susisiekimas. Pirmieji autobusai pradėjo kursuoti 1924. Aleksoto ir Vilijampolės priemiesčiai su centru sujungti didžiuliais gelžbetonio tiltais: Petro Vileišio tiltas per Nerį (1929) ir Vytauto Didžiojo—per Nemuną (1930). Abu tiltai pastatyti valdžios lėšomis. Į žaliąjį kalną Aušros taku 1931 pastatytas keltuvas. Kitas keltuvas įrengtas Aleksote. Nepaprastai pagerėjo susisiekimas su įvairiomis Lietuvos vietomis autobusais (1939 į K. autobusų stotį kasdien suvažiuodavo apie 300 autobusų). Taip pat padidėjo judėjimas ir Nemunu garlaiviais.

K. gyventojų skaičius tolydžiai augo. 1921 yra buvę 53.000 gyv., 1923—81.546, 1934—104.038, 1942 V 27 vokiečių surašymo duomenimis buvo 130.000 gyv. (be žydų), iš jų 94,9% lietuvių, o 1944 — apie 155.000 gyv. K. tapus sostine, ypačiai pasidarė opus butų klausimas. Vien tik pirmojo dešimtmečio metu (1919–29) pastatyta 3832 trobesiai. Drauge su miesto pažanga neįprastu tempu augo didžioji miesto statyba. 1923 pastatyta Meno mokykla, o greta jos 1925 išaugo Čiurlionio meno galerija. 1927 pastatyti didžiuliai Lietuvos banko ir Fizikos-chemijos instituto rūmai. Toliau kasmet po kelis augo didieji valdžios, savivaldybės, organizacijų, pramonės bei prekybos b-vių pastatai. Iš jų paminėtini bent patys didieji: teisingumo mjos ir vyr. tribunolo rūmai (1929), Lietuvos bankas (1929), centrinis paštas (1930), Žemės ūkio rūmai (1932), Kauno apskri-

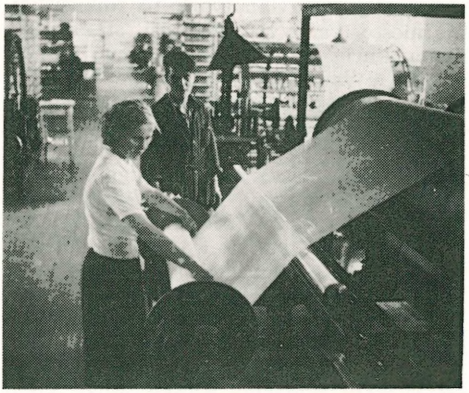

‚Kauno Audiniai' fabrikas

ties savivaldybė (1933), Valstybės draudimo įstaiga (1933), medicinos fakultetas (1933), Ligonių kasos (1934), Kūno kultūros rūmai (1934), Darbo rūmai, Prekybos ir pramonės rūmai, automatinė telefono stotis, Žemės bankas, VDU klinikos ir kt. Pastatytos modernios pradžios mokyklos (J. Jablonskio, V. Kudirkos ir kt.), Šančių gimnazija (1939). Pasistatė rūmų ir kai kurios organizacijos (ateitininkai, neolithuanai, Pažanga, Karininkų Ramovė) ir ekonominės b-vės (Pienocentras, Lietūkis, Parama ir kt.). Išaugo daug gražių ir didelių privačių namų, ypač apie Vytauto kalną ir jo pašlaitėse. Modernią statybą vainikavo Vytauto Didžiojo muziejus, statytas (1930–34) valdžios ir visuomenės aukomis. 1933 pradėta statyti didelė paminklinė Prisikėlimo bažnyčia.

Statybą plėtė ir miestą didino dar ir smarkiai kylanti p r a m o n ė, kuri apėmė veik visas gamybos šakas, išskyrus stambesnes mašinas ir elektros reikmenis. Kai kurias pramonės įmones, kaip minėta, K. paveldėjo iš senesnių laikų, bet daugumas jų atsirado nepriklausomybės laikais, padarant sostinę ne tik politiniu, bet ir didžiausiu pramonės centru visoje Lietuvoje. Greta nuolat augančių ir tobulinamų metalo apdirbimo ir mašinų fabrikų, K. smarkiai iškilo maisto gaminių pramonė su didelėmis Maisto (įst. 1923), Pienocentro (įst. 1925) ir Sodybos b-vėmis. Atsirado įvairių smulkių ir stambesnių audyklų, iš kurių pažymėtina ‚Drobė' (1920), kiek vėliau ‚Litex', ‚Kauno tekstilė' ir stambi šilko tekstilės įmonė ‚Kauno Audiniai' (1930). Medžio pramonė reiškėsi ne tik lentpiūvėmis, kaip pirmiau, bet atsirado visa eilė baldų dirbtuvių. Senos elektros jėgainės K. nepakako, todėl Petrašiūnuose pastatyta nauja. 1935 K. buvo 275 pramonės įmonės su 8029 darbininkais.

K u l t ū r i n i s K. g y v e n i m a s ligi nepriklausomybės laikų buvo labai silpnas. I pas. karo metu K. teturėjo vieną lietuvišką bei vieną žydų gimnaziją ir kelioliką pradžios mokyklų. 1920 mieste jau veikė 12 liet. pradžios mokyklų, 11 lenkų, 7 žydų, 3 vokiečių ir 1 rusų. 1919 įsisteigia Saulės mergaičių mokytojų seminarija, Muzikos mokykla, Kauno komercijos mokykla, Liet. prekybiniai kursai ir lenkų gimn. 1920 įsikuria Valstybės teatras (žr.), išaugęs į tris stiprius vienetus: operą, dramą ir baletą. 1921 veikė Kauno rusų mkt. s-gos gimn. 1922 įst. Lietuvos univ., Lietuvos meno mokykla, Lietuvių mokytojų profesinės s-gos gimn., Lietuvių moterų kultūros d-jos mergaičių mokytojų seminarija. 1923 įsikuria Pavasario gimnazija, Saulės mergaičių gimn. 1924 atsidaro Simano Daukanto mokytojų seminarija, Jėzuitų gimn. 1927 atskiriama iš Aušros gimnazijos atskira Aušros mergaičių gimn. 1928 Pavasario suaugusių gimn. paverčiama Pavasario suaugusių aukštesniąja komercijos mokykla, įsteigiamas Aklųjų institutas. 1933 atidaroma Marijos Pečkauskaitės gimn., 1938 Valstybinė prekybos mokykla, II amatų mokykla ir t.t. Be to, veikė Metropolijos kun. seminarija, Technikos mokykla, visa eilė amatų mokyklų ir t.t. Jau 1933–34 mokslo metais K. buvo 59 pradžios mokyklos su 9314 mokinių ir 210 mokytojų, 6 vidurinės (2 bendro lavinimosi ir 4 specialios bei amatų) su apie 800 mokinių, 18 gimnazijų su apie 4500 mokinių, 10 specialių aukštesniųjų mokyklų (Meno mokykla, Metropolijos kun. seminarija, Technikos mokykla ir kt.) su per 2000 moksleivių, 2 aukštosios mokyklos — Vytauto Didžiojo universitetas su 230 mokomojo personalo ir 4500 studentų ir Kauno konservatorija su 238 studentais.

K. telkėsi ir viso krašto įvairių organizacijų centrai, kurie ruošdavo kongresus, konferencijas ir visokio pobūdžio šventes. Kiekviena organizacija čia turėjo ir savo leidžiamų spaudinių redakcijas. Todėl K. ėjo labai daug laikraščių. Pvz. 1934 ėjo 108 periodiniai leidiniai: 12 dienraščių, 25 savaitiniai, 14 dvisavaitinių, 37 mėnesiniai ir 20 rečiau išeinančių specialinių leidinių. K. telkėsi ir žymios spaustuvės (Spindulio, Žaibo, Varpo, Vilties) ir daug knygų leidyklų (šv. Kazimiero d-ja, Švyturys, Sakalas, Spaudos Fondas, Dirva, Švie-

timo m-jos knygų leidimo komisija ir t.t.). Daug reikšmės turėjo ir nuo 1925 veikiąs Radiofonas. K. buvo ruošiamos Žemės ūkio ir pramonės parodos, Dainų šventės (žr.), Eucharistinis kongresas (1933), Sporto olimpijada (1938), Tarptautinė aviacijos diena (1939). Kultūriniam K. gyvenimui daug reiškė bibliotekos (Valstybės centrinis knygynas, V. Kudirkos, A. Balošerio, VDU, Centrinė kariuomenės biblioteka). Gausu buvo ir muziejų: Bažnytinio meno, Botanikos, Čiurlionio Galerija, Kauno Miesto, Motinos ir Vaiko, Higienos, Pedagoginis, Vaižganto, Vytauto Didžiojo, Zoologijos ir Mineralogijos, Žemės Ūkio.

Per 20 metų K. iš primityvaus provincijos miesto išaugo tikru didmiesčiu. Tačiau tolimesnį jo augimą sustabdė II pas. karas: 1940 VI 15 jį okupavo Sovietų Rusija, 1941 VI 25 jį užėmė vokiečiai ir 1944 VIII 1 vėl Sovietų Rusija.

K. Avižonis, S. Kolupaila ir Ig. Končius, 20 kelionių po K. aps. 1937; *V. Bičiūnas,* K. 1030–1930, 1930; *V. Čižiūnas,* Vadovas po K. ir jo apylinkes 1935; *T. Daugirdas,* K. vokiečių okupacijoje. Spaudai paruošė M. Urbšienė (Karo Archyvas IX 1938); *K. Forstreuter,* Kauen, eine deutsche Stadtgründung (Jomsburg 1–2, 1942); *Z. Ivinskis,* Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; *K. Jablonskis,* Dėl 1408 m. Vytauto privilegijos K. miestui tikrumo (Praeitis I 1930, 329–339); K. ‚Aušros' mergaičių valstybinė gimnazija (red. M. Skardžiuvienė ir A. Skrupskelienė) 1937; K. Jėzuitų gimnazija 1924–1934 (red. J. Beleckas ir J. Danyla) 1934; K. miesto savivaldybės 1918–1936 išleisti veikiantieji privalomieji įsakymai ir nutarimai 1936; K. miesto statistikos metraštis 1935–1936, 1937; *A. Kučinskas,* Kęstutis lietuvių tautos gynėjas 1938; Naujas Žodis 23–24, 1930 (skirtas K. miestui); *J. Puzinas,* Iš mūsų savivaldybių praeities (K. istorija iki 1928); Savivaldybė nr. 5, 6, 7, 8, 9, 1928); (") K. susisiekimas seniau ir dabar (Savivaldybė 5, 1929); (") Senosios K. privilegijos (Savivaldybė 3, 1930); (") XIV–XV a. Lietuvos miestai ir Magdeburgo teisė (Savivaldybė 8, 1929); (") K. miesto savivaldybė XVI a. (Savivaldybė 12, 1930); (") Vytautas — K. savivaldybės įkūrėjas (Lietuvos Aidas 152, 1930); (") K. ir jo lankytinos vietos (Mokykla ir Gyvenimas 3, 1930); *A. Ružancovas,* Iš K. miesto valdybos archyvo 1812–1813 metų bylų (Karo Archyvas 1928); *V. Steponaitis,* Iš K. gubernatoriaus archyvo bylos (Karo Archyvas IV 1928). *A.Kč.*

K. meno paminkai. K. senamiestis savo planu, miestiečių pastatais ir bažnyčiomis dermėje su gamtine aplinka yra vientisas meno kūrinys. Kaip prekybos centras K. įsikūrė gotikos viešpatavimo laikais XIV–XV amžiaus sąvartoje. Tačiau karai, gaisrai ir miesto smukimas XVIII a. pabaigoje išnaikino mieste buvusius tapybos ir kt. meninio įrengimo darbus bažnyčiose, rūmuose ir turtingų pirklių namuose, todėl K. meno paminklams atstovauja beveik tik architektūra. Bet iš rašytinių šaltinių sužinome, kad dar XVII a. pradžioje K. buvo įvairių meno šakų specialistų, pvz. auksakalių; taip pat olandų kilmės tapytojas Abraham van Dehlen K. turėjo savo dirbtuvę. K. nėra tiek gausu meno paminklų kaip Vilniuj, bet yra eilė sostinės menui giminiškų reiškinių. K. daugiau už Vilnių išlaikė gotikos architektūros palikimo, bet nepalyginamai mažiau baroko. Dalis K. gotiškųjų bažnyčių išliko neglaistytos ir turi būdingą senovinę raudonų plytų spalvą. K. gotikoje ir miestiečių namų stiliuje jaučiama didesnė Baltijos jūros artuma ir jos miestų (Karaliaučiaus, Dancigo) bei flamų įtaka, nors visi K. pastatai turi vietinį savitą kaunietišką veidą, savas proporcijas ir palinkimą į originalius architektūrinės ornamentikos derinius. K. architektūra nėra

Vad. Perkūno namai (XVI a.)

Kaunas

‚Vokios kampas' dabar Gardino g.
(G. Bagdonavičiaus piešinys

importuota, bet sukurta vietoje pagal įvairius dar nesusektus pavyzdžius.

K. charakterizuoja pats K. senamiesčio planas, kuris gerokai skiriasi nuo Vilniaus. Vilniuje miesto gatvių tinklas laisvai ‚užaugo' pagal didžiuosius į visas šalis išsiskiriančius kelius ir centre turi daug nereguliarių gatvelių; K. senamiečio planas jau XV a. tapo ‚įkurtas' ir pagal senesnę tradiciją suplanuotas. Seniausios gatvės beveik tiesiomis paralelėmis linijomis jungia Neries pusės prieplaukas su Nemuno puse (Valančiaus-Aleksoto gatvės ir Daukšos g.); tarp šių, prie senosios parapinės bažnyčios (dab. arkikatedra-bazilika), buvo įsiterpusi seniausioji prekyvietė (Vilniaus gatvės pradžia). Kiek vėliau, XVI a. vidury, prisijungė didžioji prekyvietė (rotušės aikštė) visiškai taisyklingo ketvirtainio plano, su tiesiai suplanuotomis šoninėmis gatvelėmis.

Senųjų gatvių staigūs lūžiai (Gardino gatvėje ir Lukšio-Mapu g. kampe) atžymi seniausio miesto ribas. Jau 1414 K. miestas, Gilberto de Lannoy liudijimu, turėjo ginamąją sieną; tuo metu Vilniaus ir Trakų miestams jos dar trūko. Nežinia, kuriuo laiku ji sulyginta su žeme; taip pat išnyko š. krašte stovėjęs bokštas (vartų bokštas?). Netoli dabartinio miesto sodo yra išlikusi vėlesnės (XVII a.) miesto fortifikacijos liekana — cilindrinės formos mūrinis bokštas, stovėjęs anuomet miesto pakraštyje.

Už miesto sienos ir miesto jurisdikcijai nepriklausė p i l i s, kurios griuvėsiai išlikę prie pat Neries, š.v. senamiesčio kampe. Jie yra liekana didesnės ketvirtainio plano pilies, turėjusios apvalius bokštus (ant ketvirtainių pamatų) prieš visus kampus. Pilies mūrų saugomajame viduje pastatai yra buvę mediniai. Šią pilį senesnės pilies vietoje, kiek galima spręsti iš įvairių duomenų, pastatė ir jai galutinę formą davė Vytautas apie 1404–09. Tai grynai lietuviško tipo pilis, kaip ir kitos Vytauto sukurtos pilys orginaliai jungiant r. ir v. Europos pilių architektūros savybes ir techniką. Pilis buvo iš visų pusių apsupta vandens ir yra, šalia Trakų, viena iš seniausių ‚vandens pilių' Lietuvoje. Pilyje vėliau rezidavo kunigaikščio vietininkas, dar vėliau čia buvo kalėjimas. XVII–XVIII a. į Nerį suvirto vandens paplauti du bokštai ir sienos. Teliko stovėti tik p.r. bokštas, o š.v. bokšto apatinė dalis atkasta 1939, atliekant pilies griuvėsių konservavimo darbus (žr. K. pilis).

Kuri K. bažnyčia yra seniausia, sunku nustatyti. Tikslių žinių apie jų pastatymo datas neturime. Bet nėra abejonės, kad 4 gotikinės bažnyčios siekia patį seniausią K. miesto kūrimosi laikotarpį — XV a.

1. Buv. p a r a p i n ė bžn. (dabartinė Šv. Petro ir Povilo arkikatedra-bazilika) senamiesčio centre, pagal priimtą tradiciją įkurta Vytauto laikais, pasižymi savo išorės grynu gotišku statybos pobūdžiu, ir yra viena didžiausių senųjų bažnyčių Lietuvoje; tokio ilgio ir aukščio tapo pastatyta miestui sustiprėjus ir praėjus karo pavojams XV a. (žr. Kauno arkikatedra-bazilika).

P r a n c i š k o n ų (Šv. P. Marijos Dangun Ėmimo), arba V y t a u t o b a ž n y č i a. Tradicija, laikanti Vytautą bažnyčios statytoju, patvirtinta 1596 pranciškonų vizitatoriaus Jono Donato Kaputus a Cupertino ir pakartota A. Vijuko-Kojalavičiaus (1650). Pranciškonai K. minimi jau 1439. Jų vienuolynas buvo dab. miesto ligoninės vietoje, o bažnyčia pastatyta prie Nemuno kranto, kur sustodavo pirklių laivai. Po rusų ir švedų invazijų 1669 bažnyčia atnaujinta, bet labai nukentėjo 1812 prancūzams padegus. Po to, 1819 pranciškonų gvardijonui Grigaliui Golickiui surinkus pinigų, ji vėl žymiai atnaujinta, pristatant įspūdingą aštuonkampį bokštą su že-

mu stogeliu. Bažnyčia halinė, trijų navų ir turi transeptą (skersinę navą). Gan žemų sienų choras yra iš lauko remiamas labai stiprių kontraforsų ir viduje turi gražiai išlikusius žvaigždinius gotikinius skliautus ant konsolių, kurie neprieštarautų chorą priskirti pirmajai XV a. pusei. Sienos iš lauko labai gausiai suskaidytos smailalankiais ir apskritainiais išbaltintais įsieniais, net su kontraforsais.

Š v. M i k a l o j a u s b a ž n y č i a (Seserų Benediktinių) minima 1495, kai pop. Aleksandras VI jai suteikė visuotinius atlaidus. 1503 Aleksandro privilegijoje K. klebonui ji būdinama: ‚šv. Mikalojaus koplyčia prie pat Antakalnio'. Už bžn. senumą kalba jau pats jos titulas ir vieta Antakalnio papėdėje. Ji bus buvus įkurta labai senos sodybos vietoje, o vėliau laikėsi kaip parapinės bažnyčios filija. Jau apnykusi 1624 Andriaus Skorulskio rūpesčiu ji buvo pavesta benediktinėms. Bažnyčios yra išlikęs gotikinis choras, iš lauko remiamas kontraforsų, o viduje jis turi vėlyvosios gotikos skliautus su ogivų tinklu ant konsolių. Šalia choro stovi vienas aštuoniakampis bokštas su vėlyvajai gotikai nesvetimomis apvalios arkos angomis. Nava pristatyta chorui nesimetriškai ir turi barokinį pinijoną.

Š v. G e r t r ū d o s (marijonų) bažnyčia minima kartu su Šv. Mikalojaus bažnyčia Aleksandro 1503 privilegijoje; ji taip pat buvo parapijos filija, bet jau už miesto ribų, prie kelio Vilniun. 1750–1918 šalia jos buvo ligoninė, kurią XVIII a. laikė rokitai, o XIX a. seserys šaritės. 1918 bažnyčią perėmė marijonai. Nors kelis kartus perstatyta ir šviesiai užglaistyta, bažnytėlė turi seną gotikinį poligonalų chorą, kontraforsus, statų stogą su išskaidytu užpakaliniu pinijonu ir kitų gotikos požymių.

Tolimesniam gotikinės bažnytinės architektūros tarpsniui K. atstovauja dar du pastatai:

B e r n a r d i n ų š v. J u r g i o (žr.) mūrinė bžn. (vėliau seminarijos), kuri, bernardinams įsikūrus greta pilies, pradėta statyti XV a. pabaigoje, o baigta XVI a. pradžioje. Gražus bžn. choras su profiliuotais stulpais, iš lauko kolonėlių pavidalo, primena Vilniaus šv. Onos bžn. chorą ir jau priklauso XVI a. gotikai, trumpai sušvitusiai prasidėjus renesansui. Bažnyčia yra trijų navų halė, iš lauko turi vėlyvosios plytų gotikos požymius su smailos arkos langais ir kontraforsais. Po 1603, 1624 ir 1668 gaisrų įgriuvus gotiškiems skliautams, bažnyčia atstatyta su žemesniu stogu. Bernardinų vienuolynas po 1867 perstatytas ir pritaikytas Kunigų seminarijai. Išlikęs vienuolyno vartų bokštas pagal formas priskirtinas XVI a., vėliau gavo klasikinių detalių, o 1933, pristačius Bažnytinio meno muziejų, prarado istorinį pobūdį.

B e r n a r d i n i ų Š v. T r e j y b ė s bažnyčia (nuo 1899 parapinė) turi baroko bruožų, vis dėlto arch. J. Getnerio priskiriama XV a. gotikinių pastatų grupei. Aktuose bernardinės K. minimos nuo 1595. Kng. Aleksandro Masalskio dukteriai įstojus į šį vienuolyną, jis 1634 apdovanojo bernardines namais bei žemėmis ir parėmė bažnyčios statybą. Bažnyčia yra taip pat gotikinė halė su gotiško tipo choru ir skliautais, langai — smailios arkos, bet kontraforsai yra tik v. fasade, iš lauko sienos nuglaistytos baltai ir išskaidytos pilastrais. Vėliau pristatytas tvirtas ketvirtainis renesansinis ginamasis bokštas-varpinė. Ginamąjį pobūdį turi masyvių kontraforsų remiamos aukštos mūrinės šventoriaus sienos. Bažnyčios vidus turtingai rokokiškai įrengtas.

K. baroko bažnyčios, lyginant su Vilniaus baroku, yra daug santūresnių ir griežtesnių formų. Visų gražiausia yra

Š v. K r y ž i a u s (karmelitų bažnyčia) įkurta 1510, tada apie 3 km nuo miesto, K. užmiesčio gyventojams ir K. miesto magistrato prižiūrima. 1685–90 kun. Kazimiero Žodkevičiaus rinkliavomis pastatyta italų vėlyvojo baroko stiliaus, grįžtančio prie renesanso santūrumo, bažnyčia yra

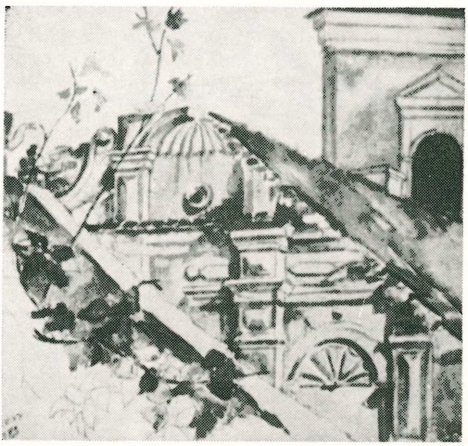

XVII a. frontonas Rotušės a. 4 (A. Preso piešinys)

kryžminio plano su čekišku kupolu, paslėptu po stogu; viduje reiškiasi galingos klasikinio tipo kolonos su antablimentais ir skliautų plokštumos išskaidytos ornamentų rėmais, kuriuose, kaip ir kupole, išliko italų darbo freskų. Didysis altorius yra gerų proporcijų su marmuro kolonomis ir užbaigtas horizontaliniu antablimentu. Fasado pora ketvirtainių neaukštų bokštų ir trikampis frontonas virš vidurinės dalies sudaro vertikalinių ir horizontalinių linijų harmoniją. Karmelitai, anksčiau turėję šv. Elijo ir Teresės mūro bažnytėlę Gardino gatvėje, 1772 perėmė šv. Kryžiaus bžn. ir prie jos išsilaikė iki 1845, palikdami jai dabartinį vardą.

J ė z u i t ų bžn. (šv. Stanislovo Kostkos) Rotušės a., statyta jau XVIII a., pašventinta 1722 ir dar kartą 1759, yra lietuviško vėlyvojo baroko stiliaus atmainos su pora lieknų bokštų ir su pinijonu labai santūrių formų, be voliutų ir su griežtu trikampiu frontonu. Rokoko įrengimas labai nukentėjo rusų valdymo metais; gerų proporcijų didysis altorius, su marmuro kolonomis, tapo 1923–24 atnaujintas (žr. Jėzuitų bažnyčia).

D o m i n i n k o n ų bažnyčia (Šv. Sakramento) su vienuolynu įkurta 1641, pašventinta 1678; ji yra taip pat baroko stiliaus, kryžminio plano su pora bokštų fasade. Rusų paversta cerkve, neteko meninių požymių.

XVII a. protestantų konsistorijos rūmai Gardino g. 63 (G. Bagdonavičiaus piešinys)

E v a n g e l i k ų - l i u t e r o n ų bažnyčia (Šv. Trejybės) kuklus pastatas, vienos navos (salė), pastatytas kieme 1682-83, viduje turi gražų barokinį altorių su data 1692 X 18. Bokštas statytas 1860.

Civilinės senamiesčio architektūros priešakyje stovi r o t u š ė s r ū m a i, vėlyvojo baroko stiliaus su klasicizmo detalėmis. XVI a. jų išvaizda buvo kitokia. Pagal magistrato aktus naujojoje prekyvietėje rotušė pradėta statyti 1542 VII 29 ir baigta 1562 (arch. Benediktas Choinovskis); šio pastato stilius nėra žinomas. Rotušėje buvo kelios krautuvės ir miesto įstaigos. Dabartinį pavidalą gavo 1771. Grakštus 6 aukštų bokštas, miesto laisvės simbolis, baigtas statyti kiek vėliau. Bokštas apačioje ketvirtainis, bet nuo trečio aukšto, vis siaurėdamas, pereina į aštuoniakampį; kampų piliastruose ir puskolonėlėse kas aukštas vis keisdamas dorinę, joninę, kompozicinę tvarką. Bokštas turi laikrodį ir miesto varpus.

Pirklių mieste ponų rūmams nebuvo daug vietos; vėliau jie pateko į miestiečių rankas ir tapo apleisti. Išsilaikė buv. P a c ų r ū m a i (Maironio namai) Muziejaus g. 5, statyti Kristupo Paco, Pažaislio vienuolyno statytojo, antrojoje XVII a. pusėje. Rūmai turi ilgą dviejų aukštų ir 17 ašių fasadą iš gatvės ir portalą, papuoštą balkonu ant 4 toskaninių kolonų ir virš portalo iškeltu dviejų aukštų pinijonu su piliastrais ir voliutomis. Čerpių stogas kiek išlenktas ir perlaužtas. Vidaus įrengimas žuvo, tik kelios fajansinės olandų kilmės plytelės, dengusios sienas, pateko muziejun. Šiuos rūmus perėmus seminarijai, juose gyveno Maironis, o po jo mirties įrengtas Maironio, vėliau Literatūros muziejus.

K. senamiesčio būdingoji savybė yra senieji miestiečių mūro namai, kurių išliko nemažas skaičius dar senos struktūros. Daugelio išorinė išvaizda vėliau pakeista, bet poros namų viduje aptikti net gotikiniai (korėti) skliautai liudija juos kilus XV–XVI a. Daugumas namų yra dviaukščiai ir atsisukę savo ilguoju šonu į gatvę; bet vienas kitas stovi siauruoju šonu į gatvę ir rodo puošnų aukštą gotikos, renesanso ar baroko pinijoną. Šio tipo miestiečių namai paplitę flamų-olandų bei vokiečių žemaičių pajūrio miestuose. Tokių namų senasis K. turėjo daug; išlikę yra gerokai sužaloti remontų. Žymiausias jų ‚P e r k ū-

no namai (Aleksoto g. 5), turį dar neblogai išlikusį nuostabų vėlyvosios gotikos pinijoną su komplikuota ornamentika; tai orginalus XVI a. kūrinys pagal flamų bei Dancigo pavyzdžius. Jie greičiausiai priklausę turtingam prikliui, kur jis turėjo butą ir prekių sandėlį. Dar 1642 namai buvo gyvenami, kai atvykę jėzuitai jį nupirko iš Žemaičių pilininko Jono Lackio; 1643 čia įrengta koplyčia, kur buvo sakomi lietuviški pamokslai. Tada bus atsiradęs ir šio namo vardas. 1661 rusai namus apgriovė. 1838 T. Narbuto paskelbta žinia, kad namo sienoje buvusi rasta K. miesto dievaičio statula, nėra tikra. ‚Napoleono namai' (Prieplaukos krantas 39) turi sužalotą renesanso lyčių pinijoną: kartojant apvalios arkos bei plonų lizenų motyvus iš plytų, pinijonas vainikuojamas segmentiniu frontonu. Panašiais motyvais papuoštų pinijonų yra dar poroje kitų namų. Napoleono vardą šie namai gavo per klaidą, nes Napoleonas 1812 juose nebuvo sustojęs. Evangelikų konsistorijos nami (Gardino g. 63) prieš darytą apie 1933 remontą dar turėjo du įdomius pinijonus, kurių priekinis buvo komponuotas panašiai, kaip Napoleono namų, bet apvalios arkos motyvai čia jungėsi su barokiniais karnizais. Buv. Bernardinių vienuolyno namai (Šv. Trejybės parapijos namai) taip pat turi statų trijų aukštų baroko pinijoną su puskolonėmis, voliutomis, vazomis ir pertrauktu frontonu. Gotikos požymių dar išlaikė seni vad. ‚Muravjovo namai' (Jonavos g. 6) su dviem sparnais kieme, kurie iš gatvės paslėpti barokinio fasado. Pagal Nemuno krantus Gardino gatvėje ir į p. nuo Rotušės a. dar užtinkami senieji sandėliai (XVI–XVIII a.), kurie pasižymi į ilgį ištęstomis proporcijomis, sienos kur-ne-kur remiamos kontraforsų, langai maži su grotomis ir pastogėje turi kranų įrengimus prekėms užkelti. Kai kurie sandėliai perstatyti į gyvenamuosius namus.

Klasicizmas K. žymesnių pėdsakų nepaliko, neskaitant kelių klasikiniais frontonais papuoštų miestiečių namų ir vartelių. XIX a. rusų valdymo laikotarpyje atsiradęs tiesių gatvių naujamiestis apstatytas daugeliu įstaigų bei gyvenamųjų namų su eklektinio pobūdžio fasadais, kaip buvo įprasta Rusijos gubernijų miestuose. Įsteigus 1887 tvirtovę, uždrausta statyti aukštesnius kaip dviejų aukštų namus. Du to laikotarpio pastatai yra verti didesnio dėmesio; tai teatro rūmai (1890–1902),

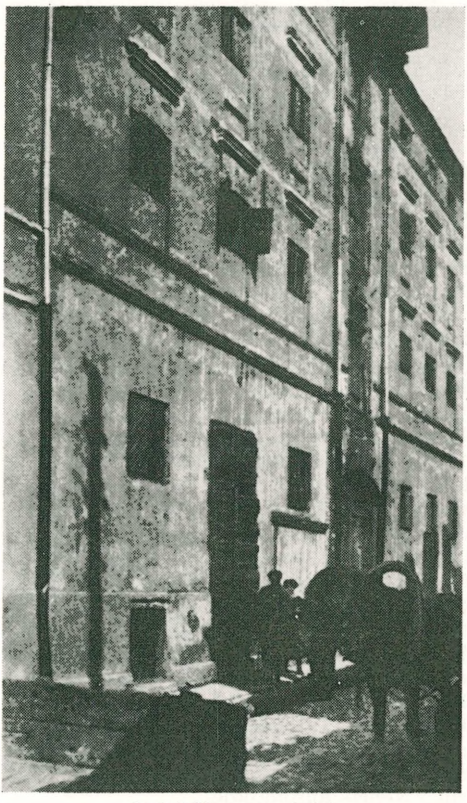

Senieji Kauno sandėliai

kurio statytojai turėjo daug takto, suteikdami jo fasadui simpatiškesnių banguotų linijų Vilniaus vėlyvojo baroko, vainikuojamo suskaldyto pinijono ragais, ir monumentalioji Įgulos bažnyčia (žr.) (1891–95) dominuojanti visam naujamiesčiui, laimė, savo formomis pasekusi graikų bizantiniu stiliumi, bet ne nacionaline rusiška jo atmaina.

M. Balinski, Starożytna Polska III 396–419; *V. Bičiūnas,* K. 1030–1930, 1930; *V. Čižiūnas,* Vadovas po K. 1935; *Dobužinskis ir Mošinskis,* Apie pražudytą K. groži (N. Romuva 7, 1938); *Th. von Dowgird* (Das Litauen-Buch 1918, 109–111); *P. Galaunė,* Senojo K. siela (Vairas III 1931); *J. Getneris,* Konservuojant K. pilį (N. Romuva 45, 1939, 803–806); *G. Gettner,* Das alte K. und seine historischen Bauten (Ostland I : 8, 1943, 22–26); *V. Gidžiūnas,* De Fratribus Minoribus in Lituania 1950, 46–48; *P. Karge,* Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und K. (Das Litauen-Buch 1918); *Kažukauskas,* Iš K. bažnyčių istorijos (Tiesos Kelias 1928, 568–575); *H. Mortensen,* Litauen. Grundzüge einer Landeskunde 1926, 288–314; *T. Narbutt,* O posągach w Kownie odkrytych (Dzieje Narodu Litewskiego IV 1838, 80–84, priedas XVIII); (") Miasto K. (Pomniejsze pisma historyczne 1856, 270–286); *J. Puzinas,* Iš K. bažnyčių istorijos (Savivaldybė 11, 12 1928 ir 1 1929); (") K. ir jo lankytinos vietos (Mokykla ir Gyvenimas 3, 1930, 123–129);

(") Kada statyta K. rotušė? (Savivaldybė 12, 1930, 15–17); *M. Valančius,* Trumpa K. bažnyčių istorija (Žinyčia 2, 1900); *P. Veblaitis,* Šv. Kryžiaus bažnyčia (N. Romuva 18, 1935, 403); (") K. bazilika (N. Romuva 16–17, 1935, 379–380 ir 19, 434); *Verbickis ir Getneris,* Kauno pilies 1939 metų konservavimo darbai (Technika ir Ūkis 2, 1940). *P.Rkl.*

Kaunas prekybinis laivas, priklausęs Lietuvos Baltijos Lloydui. Statytas geležinių sijų transportui, talpa 1521 b.r.t. Pradžioje buvo prisirašęs Klaipėdos uoste, bet 1939 vokiečiams užėmus Klaipėdą, prisirašė prie Šventosios uosto. 1939 XI 19 pakeliui iš Belgijos į Olandiją (6,5 jūrmylių nuo Nord Hinder švyturlaivio) torpeduotas povandeninio laivo. Žuvo jaunesnysis jūreivis Krulikauskas, likusi įgula išsigelbėjo.

Kaunas 1. Antanas (g. 1884 Balseliškių k., Sintautų vls., Šakių aps.) mokytojas, matematikas. Baigęs Veiverių mokytojų sem., 1906 I paskirtas Papilės pradžios m-los mokytoju. Vėliau išvyko į Maskvą, prie švietimo apygardos išlaikė egzaminus gimn. atestatui gauti ir įstojo į Maskvos univ. fizikos - matematikos fakultetą, kurį baigė prieš I pas. karą. 1913 VI 25 priimtas Vilniaus Lietuvių mokslo d-jos nariu. Nepriklausomojoje Lietuvoje iš pradžių buvo Saulės gimn. mokytoju Kaune, nuo 1920 VIII paskirtas I Kauno gimn. mokytoju. Nuo 1927 IX 1 Kauno Aušros berniukų gimn. mokytojas ir vicedirektorius. Nuo 1928 švietimo ministerijos egzaminų k-jos narys. Likęs Lietuvoje.

A. Kaunas

Parašė eilę matematikos vadovėlių: Aritmetikos uždavinynas I (gimnazijoms ir vidurinėms mokykloms) 1924, ²1932, Aritmetikos uždavinynas II d. (gimnazijoms ir vidurinėms mokykloms) 1933, Skaičiavimo vadovėlis pradžios mokyklos V skyriui ir gimnazijos I parengiamajai klasei ⁴1938, Algebros uždavinynas I d. (kartu su P. Dailide) 1941, Plokštumos trigonometrija (kartu su G. Žilinsku) 1941.

2. Izidorius Jurgis (g. 1902 IV 7 Balseliškių k., Sintautų vls, Šakių aps.) medicinos gydytojas. 1922 baigė Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje, 1922–27 studijavo mediciną LU, 1930 įsigijo gydytojo teises. 1930 XI 1 — 1940 VII ir 1941 VI 31 — 1944 VI 31 Vilkaviškio aps. gydytojas, nuo 1940 VII iki 1944 VII pabaigos Vilkaviškio aps. ligoninės vidaus ligų skyriaus vedėjas. Į Vokietiją pasitraukė 1944; emigravo į Australiją 1949.

K. yra vienas iš steigėjų ateitininkų studentų Kęstučio korp. Bendradarbiavo Kosme, Tėviškės Aiduose (Melbourne, Australijoje).

3. Jonas (1873 Pavilktinių k., Sintautų vls., Šakių aps. — ?) atsargos plk. ltn. Mokėsi Sintautuose, 1891 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Kurį laiką mokytojavo Lenkijoje ir Suvalkuose. Rusų persekiojamas, 1893 atvyko į JAV. 1895–97 redagavo Vienybę Lietuvininkų. Jam redaguojant šiame laikraštyje buvo spausdinama Simano Daukanto Lietuvos istorija, J. Šliūpo Mythai, pasakos ir legendos žemaičių. 1897 XII grįžo Lietuvon, gavo mokytojo vietą Lenkijoje ir ten mokytojavo iki 1908. Vėliau baigė karo mokyklą, dalyvavo I pas. kare. Grįžęs Lietuvon dalyvavo laisvės kovose ir išsitarnavo plk. ltn. laipsnį. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Skarde, Lietuvos Žiniose ir kt.

4. Juozas (1870 VI 13 Pavilktinių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1936 VIII 26) mokytojas, savivaldybininkas, (3) brolis. 1890 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Mokytojavo Klebiškų (Marijampolės aps.), Suvalkuose. I pas. karo metu gyveno Tambove. 1918 grįžo į Lietuvą ir mokytojavo Ž. Panemunėje. 1919 I 28 paskirtas į vidaus reikalų m-jos savivaldybių dpt., nuo 1921 IV 1 savivaldybių dpt. dir. padėjėjas, nuo 1924 I 1 vyr. revizorius, 1926 V 1 išėjo į pensiją, vėliau išrinktas Jonavos burmistru. Ypačiai daug nusipelnęs organizuojant savivaldybes Lietuvoje (prieš 1920). 1924–25 vadovavo valsčių savivaldybių raštvedžių ir sekretorių kursams. Yra bendradarbiavęs spaudoje.

5. Ksaveras (g. 1915 VII 29 Balseliškių k., Sintautų vls., Šakių aps.) statybos inžinierius, Jurgio sūnus. 1933 baigė Šakių Žiburio ginm., 1941 VDU statybos fak. gavo dipl. statybos inž. laipsnį. 1941–44 dirbo akc. ‚Statybos' b-vėje Šiauliuose. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946–48 Aukštesniojoje technikos m-loje Schw. Gmünde dėstė statybos kursą ir buvo statybos skyriaus vedėjas. 1949 atvyko į JAV. Nuo 1951 yra Liet. inžinierių ir architektų sąjungos narys.

Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1936, rašydamas Lietuvos Žinioms žemės ūkio, ekonominiais ir statybos klausimais. Trem-

tyje rašė Inžinieriaus Kelyje. Prisidėjo prie Lietuvos ūkio planavimo darbo, studijuodamas statybos konstrukcijas ir medžiagą. JAV bendradarbiauja Lietuvių Kelyje, Nepriklausomoje Lietuvoje ir Sėjoje. Įkūrus Technikos Žodį, nuo 1951 IV iki 1952 pradžios buvo redakcinės komisijos nariu ir statybos skyriaus redaktoriumi. LE bendradarbis.

6. P r a n a s (1891 VI 11 Kaunų k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1954 IV 16 Toronte, Kanadoje) Lietuvos kariuomenės pulkininkas, savanoris kūrėjas. Pasimokęs Veiverių mokytojų seminarijoje, mokslą ėjo Petrapilyje. 1911 gavo mokytojo cenzą ir paskirtas mokytoju Rusijoje. I pas. karo metu pašauktas į kariuomenę ir, baigęs Čugujevo karo mokyklą, pakeltas į pirmą karininko laipsnį. Dalyvavo kovose prieš vokiečius. 1918 grįžo į Lietuvą ir mokytojavo Šakių aps. Pradėjus organizuoti Lietuvos kariuomenę, K. Sintautų apylinkėje surinko būrį savanorių (33 vyrus) ir drauge su jais I 12–13 atvyko į Kauną, į A. Panemunę, 2 pėst. pulkan; čia paskirtas mokomos kuopos vadu. Vadovaudamas puskarininkių mokyklai, išleido dvi puskarininkių laidas. Karo metu su lenkais K. buvo 5 pėst. pulko vado padėjėju, 1922 10 pėst. pulko vadu Marijampolėje. 1923 paskirtas Karo mokyklos inspektorium ir vėliau Karo mokyklos viršininku. 1928 dirbo Kariuomenės štabe mobilizacijos skyriuje, vėliau buvo karo komendantu Mažeikių, Biržų ir Panevėžio apskrityse. Ypač aktyviai reiškėsi Lietuvos šaulių s-gos darbe. 1939 paskirtas Vilniaus karo komendantu. Bolševikams okupavus Lietuvą, iš karo komendanto pareigų atleistas ir VII 26 bolševikų suimtas. Kalėjime išbuvo 8 mėn. 1941–49 gyveno Vokietijoje, iš čia persikėlė į Kanadą. Toronte organizavo Ramovėnų s-gą ir buvo jos pirmininku. K. bendradarbiavo spaudoje: Karyje, Karde, Mūsų Žinyne ir kt. Buvo parašęs atsiminimus iš pirmųjų Liet. kariuomenės kūrimosi laikų.

P. Kaunas

K. Alš.

Kaunatavà bžk., Luokės vls., Telšių aps., pakeliui iš Luokės į Tryškius. 1940 K. buvo 20 sodybų (130 gyv. 1923), kat. bažnyčia, stačiatikių cerkvė, 1918 K. Bubėnaitės įst. pradžios mokykla, pašto agentūra ir 5 krautuvės. Anksčiau dar buvo vartotojų bendrovė, mineralinių trąšų sandėlis, javų valykla. K. veikė Jaunųjų Ūkininkų ratelis, jaunalietuvių sk., Šaulių būrys ir Laisvamanių etinės kultūros d-jos sk.

K. vardas kilęs iš to pat vardo Kauneckių dv., esančio antroje (dešinėje) Upynos upelio pusėje. Dvaro būta didelio ir seno; jo likę tik dalis mokyklai atremontuotų rūmų, tvartų griuvėsiai, vandens malūnas ir smuklė. Paskutinieji trys trobesiai plūkti iš žalio molio, labai storomis sienomis. Dvarvietėje išlikę žuvų ūkio įrengimai ir pramoginis tvenkinys su salomis prie malūno. Pagal pasakojimus, salos supiltos ant ledo per keletą žiemų. Parko liekanose, netoli rūmų, yra kalnelis, apaugęs alyvų krūmais, kurį žmonės vadina Kapu. Kat. bažnyčios šventoriuj yra Kauneckių giminės mauzoliejus su keleta metalinių karstų ir dideliu granito kryžiumi viršuje, ant kurio yra herbas ir surašyta dv. istorija. Ten pažymėta 1802 — pirmosios bažnyčios pastatymo data.

Po 1863 sukilimo paskutinieji Kauneckiai pabėgę į Prancūziją, o dvaras išdalytas rusų kolonistams. 1892 nugriauta kat. bažnyčia ir netoli jos pastatyta cerkvė. 1924 kun. Adomo Šaikūno rūpesčiu bažnyčia atstatyta, panaudojant šventoriaus akmeninę sieną. Naujoje gotikinėje bažnyčioje buvo liaudies skulptoriaus Kazimiero Mockaus dvi šv. Petro ir Povilo statulos. K. apylinkėje buvo gyvos sen. tradicijos per Užgavėnes eiti ‚žydais' su kaukėmis ir per Velykas stovėti prie Kristaus karsto ‚žalnierių' sargybą, sudaromą iš dviejų būrių po 12 jaunuolių, pasipuošusių popieriniais šarvais ir mediniais, pasidabruotais kardais. Sargyba pakaitomis budėdavo visą naktį, saugodama prie karsto padėtą kryžių, kurį stengdavosi pagauti kiti, apsirengę ‚žydais' ir budeliais.

Vietos rusai kolonistai jau pirmosios bolševikinės okupacijos metu (1940–41) buvo įskundę keliolika lietuvių, iš kurių K. Kisevičius, K. Paulauskas, A. Butkus, P. Maskolenka ir Simutis buvo nukankinti Rainių miškelyje, o kiti suimtieji ištremti į Sibirą. *V.Jnk.*

Kauniai dv. Biržų vls., šalia jo 5 ūkių kaimas, 4 km į p.v. nuo miesto, prie plento į Pabiržę. K. laukuose yra gipso klodai, dėl to žemės paviršius labai duobėtas. Duobių šonuose matyti siauri, sluoksniuoti su moliu ar dumblu gipso klodai, o jų dugne

telkšo vanduo, kuris kai kur turi požeminius urvus nutekėti.

Kaunitz Wenzel Anton (1711–1794) kunigaikštis, austrų valstybininkas ir diplomatas. 1748 dalyvavo Aacheno kongrese ir ten pasirodė gabus diplomatas. K. buvo labai greitos orientacijos ir geras žinovas anuometinės Europos politikos. 1750–53 Austrijos pasiuntinys Prancūzijoje. K. buvo enciklopedistų gerbėjas: savo privačiu sekr. buvo nusisamdęs J. J. Rousseau. Nuo 1753 iki 1792 buvo valstybės kancleris ir užsienio reikalų ministras. Svarbiausias K. politinis tikslas buvo sutaikinti Austriją su Prancūzija ir sudaryti koaliciją prieš Prūsijos Fridrichą. 1756 pasirašė su Prancūzija draugiškumo sutartį. Taip pat į koaliciją prieš Prūsiją stengėsi pritraukti ir Rusiją ir šių valstybių pagalba nuslopinti Prūsijos karinę galią. Marijos Terezijos valdymo metu K. turėjo didesnės įtakos krašto politikai negu Juozapo II metu, nors K. ir Juozapo II politikos tikslai gan vienodi: plėsti valstybės sienas, aprėžti diduomenės teises, iškelti centrinę valstybės valdžią, pajungti bažnyčią tarnauti valstybei. K. bus turėjęs įtakos Lietuvos-Lenkijos padalijimo bylai. Globojo mokslą ir meną ir pats turėjo žymų meno rinkinį.

W. A. Kaunitz

A. Novotny, Staatskanzler K. als geistige Persönlichkeit 1947. *P.Č.*

Kauno aklųjų mokykla, vadinama ir Aklųjų inst., įk. 1928 Lietuvos aklųjų s-gos. Vėliau iki rusų okupacijos ji buvo išlaikoma Akliesiems globoti d-jos (įst. 1930). Mokslas susideda iš 2 skyrių: bendrojo ir profesinio lavinimo. Pirmasis apima pradžios mokyklos kursą. Profesinio lavinimo skyriuje aklieji mokomi kurio nors amato: audimo, mezgimo, pynimo, šepečių darymo ir kt. Mokykla turi aklųjų knygoms spausdinti spaustuvę ir biblioteką. Nuo 1937 jau pajėgė sutalpinti visus Lietuvos mokyti tinkamo amžiaus akluosius. Direktoriais buvo: M. Kviklys, J. Ignatonis, P. Maldeikis, E. Elskytė ir J. Bružas. 1955 mokėsi 140 mokinių, mokyklos dir. Kasperavičius. *P.Mld.*

Kauno apygardos teismas (įst. 1918) apeliacinis teismas savo apygardos taikos (vėliau apylinkės) teisėjų byloms ir pirmoji instancija didesnių nusikaltimų baudžiamosioms ir didesnėms civilinėms byloms. Be to, jo pirmininkas ar jį pavaduojąs teisėjas dalyvavo visų ministerijų vyriausiose komisijose, kur buvo numatytas teismo atstovo dalyvavimas, pvz. Vyr. žemės tvarkymo komisijoje, Vyr. mokesčių komisijoje ir t.t.

Iš K.a.t. teisėjų daugiausia buvo komplektuojami aukštesni Lietuvos teismai: Vyriausias tribunolas ir Apeliaciniai rūmai. Jo pirmuoju pirmininku buvo Vladas Mačys, vėliau Simas Petrauskas, Juozas Grigaitis, Andrius Dubinskas, Juozas Brazinskas. Prokurorai: Kazys Sąmajauskas, Rapolas Skipitis, Jonas Rimša, Jurgis Byla, Juozas Brazinskas. Paminėtini teisėjai, kurie vėliau sukomplektavo aukštesnius teismus ir profesūrą: Petras Adomavičius, Balbachas, Saliamonas Baltūsis, Julijonas Boreiša, Česlovas Butkys, Konstantinas Jablonskis, Kazys Kazlauskas, Boleslovas Masiulis, Matas Mataitis, Aleksandras Milčinskas, Mačys Račinskas, Jonas Staškevičius, Aleksandras Vaitonis ir kt. Net kai kurie iš to teismo kandidatų pasiekė teismuose aukštų vietų: Vytautas Bulota, Duoba, Julius Indrišiūnas. *Č. B.*

Kauno arkikatedra-bazilika stovi prie Rotušės aikštės, Vilniaus ir Valančiaus gatvių kampe. Apie jos pradžią nėra tikslių žinių, nes seniausios privilegijos yra dingusios. Pats ankstyviausias dokumentas yra 1503 Aleksandro rašto nuorašas, kuriame pažymima, kad ta miesto parapinė Švč. Panos Marijos Gimimo, šv. Petro ir Povilo ir šv. Kotrynos vardo bažnyčia buvusi įsteigta, pastatyta ir apdovanota Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių dar pagonybės laikais. Taigi, ta gotikinio stiliaus bažnyčia greičiausiai buvo pastatyta XV a. pradžioje, kuriantis miestui. Aleksandras 1503 bažnyčios klebonui Jonui Zaluskiui, Plocko kan., patvirtino D.L.K. dovanas ir pats suteikė bažnyčiai įvairaus turto. Bažnyčiai tuo metu priklausė šv. Mikalojaus koplyčia, esanti kalne, prie pat Antakalnio; šv. Gertrūdos koplyčia, esanti už miesto, einant Vilniaus link, taip pat namas ir sklypas, esąs prie jos; Kleboniškių (Plebaniszki) duba, žmonių vadinama Vaištariškiais (Woysztariszki), esanti tarp Eiguliškių ir Biruliškių dubos, priklausančios šv. Kotrynos altaristai, palei Neries upę, Vilniaus link; kitapus Neries Žemaitkiemio sodyboje 5 žmonės; trys dešimtinės — viena iš kauniškės dubos ir dvi iš Rumšiškių ir Kurnatavos; dešimtinė viso-

Kauno arkikatedra–bazilika

keriopos žuvies iš Neryje esančios ir Kaunui priklausančios užtvankos; namai ir sklypas, kur anksčiau buvo Viliamienės daržas, prieš Kauno viršininko Petro namą; plytnamis su daržu, nameliu ir jam priklausančiu sklypu, esančiais prie šv. Mikalojaus koplyčios ir prie kūdros; užvažiuojamieji namai ir kt. Vėliau atskiri asmenys ir D.L.K. bei Lenkijos karaliai apdovanodavo bažnyčią turtais. Pvz. 1531 XI 3 Margarita Ačėnaitė užrašė parapijos bažnyčiai mūro namelius, buvusius Gojaus Petrausko gatvėje (na Ulicy Gay Piotrowskiej), greičiausiai, rajone tarp Vytauto bažnyčios ir santakos. 1579 IV 6 Steponas Batoras, 1680 IV 10 Jonas Sobieskis ir kt. apdovanojo bažnyčią.

1655 rusams užėmus Kauną, bažnyčia labai nukentėjo. 1732 gaisro metu sudegė stogas ir įgriuvo du skliautų tarpsniai. Stanislovui Augustui paaukojus 40.000 auksinų, bažnyčia atnaujinta, perstatant vidų vėlyvojo baroko stiliumi.

Galima manyti, kad jau XV a. parapinėje bažnyčioje nebuvo pamaldų vokiečių kalba, nes 1439 K. pranciškonams buvo leista aptarnauti vokiečių pirklius vokiškai. Vėliau įsigalėjus lenkų kalbai, netgi iš XVIII a. (1764–95) yra žinia apie lietuviškai sakomus pamokslus sekmadieniais ir šventadieniais po 10 val. sumos. 1808 carui Aleksandrui I leidus, bažnyčia atiduota iš Vilniaus atkeltiems augustinijonams. 1864 augustinijonų vienuolyną uždarius, Muravjovas įsakė perkelti žemaičių vyskupijos sostą iš Varnių į K., ir tais metais bažnyčią perėmė vysk. M. Valančius. 1895 pop. Leonas XII bažnyčiai suteikė katedros titulą, 1921 IV 26 Žemaičių vyskupijos 500 metų sukakties proga Benediktas XV pakėlė bazilika (žr.), o 1926 sudarius konkardatą su Šv. Sostu Pijus XI — arkikatedra–bazilika.

Bažnyčia imponuoja savo monumentalumu, dydžiu, rūsčiomis, mažai išskaidytomis sienomis, plytų gotikos formose. Ji yra viena iš pačių didžiųjų bažnyčių Lietuvoje (ilgis 84 m, plotis 34 m, aukštis 28 m). Už jos senumą kalba ir konstrukcija: ji yra bazilikinio tipo (vidurinė nava yra žymiai aukštesnė už šonines), choras su poligonalia apsida yra vienodo aukščio su vidurine nava, kaip ir kitų Lietuvos

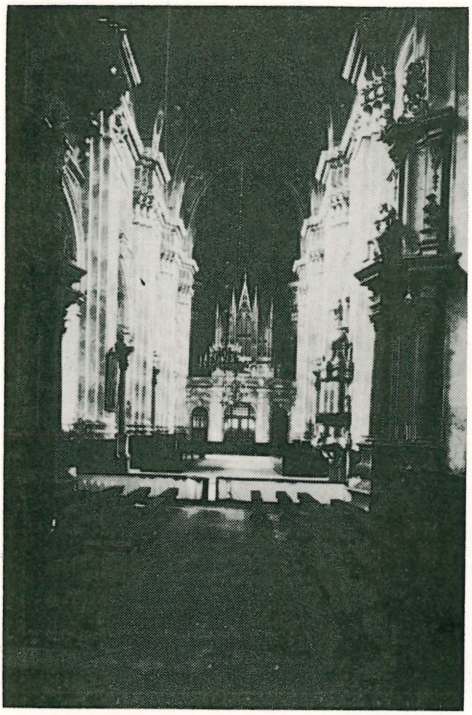

Vaizdas nuo altoriaus vargonų pusėn

miestų parapinėse bažnyčiose. 1772 inventoriuje tvirtinama, kad bažnyčia senovėje iš pradžių buvusi tik dabartinio choro dydžio, o nava pristatyta vėliau. Langų ir kontraforsų formos taip pat gotikinės. Viduje gotikiniai žvaigždinių ogivų skliautai tėra išlikę choro apsidoje ir pirmo straipsnio viršuje, o per ilgą vidurinę navą permesti jau barokiniai apvalūs skliautai su įkirstais langais. Gotikinių korinių skliautų turi zakristija ir giedotojų tribūna. Masyvus bokštas p. pusėje harmoningai įterptas į šoninę navą ir įspūdingai dominuoja rotušės aikštės kampui; jis suskirstytas 4 aukštais, turi nukirstus kampus ir profiliuotas smailių arkų angas.

Vidus turtingų baroko formų. Storos keturkampės kolonos suskaldytos korintiniais piliastrais ir užbaigtos laužytu architravu. Iš ilgos ir plačios navos akys betarpiškai krypsta į didįjį altorių, statytą 1775, imponuojantį didelėmis 12 apaštalų statulomis tarp korintinių marmuro kolonų; centrinė Golgotos grupė tapytame fone iškelta efektingu apšvietimu; visuma dvelkia šaltu iškilmingumu ir liturgine rimtimi. Rokoko stiliaus yra XVIII a. sakykla ir prie piliorių priglausti šoniniai altoriai su korintinėmis kolonomis, remiančiomis atskeltus architravų gabalus su angelais. Atskiri altoriai priklausė įvairiems cechams ir brolijoms. Pažymėtinas šv. P. Marijos Dangun Ėmimo altorius (XVII a.), priklausęs Confraternitas Literatorum brolijai, įsteigtai prieš 1501, turėjusiai vyskupų ir karalių privilegijų ir turto; jai priklausė Kauno bajorai ir aukšti pareigūnai. Jėzaus žaizdų ir Sopulingosios Dievo Motinos altorius (XVII a.), priklausęs parapijos brolijai, turi M. E. Andriollio paveikslą. Trijų Karalių altorius (XVII a.) priklausė audėjų cechui, šv. Juozapo — mūrininkams ir dailidėms, šv. Jono Nepomuko — kalviams, šv. Teklės — batsiuviams ir t.t. 1895–96, keliant bažnyčią katedra, J. Moniuška ir J. Čajevičius nutapė freskų navos archivoltų viršuje (šv. Petro ir Povilo gyvenimas). 1890–91 M. E. Andriolli (žr.) katedrai nutapė 11 didelių paveikslų: Apreiškimas, Mykolas Arkangelas, šv. Steponas, šv. Kazimieras, Nuėmimas nuo Kryžiaus, šv. Petro išlaisvinimas, Trys Karaliai, šv. Juozapas, šv. Cecilija, šv. Teklė ir Stebuklinga žvejyba. Chore šone kabąs Vytauto portretas yra Vilniaus katedron iš Lietuvos Brastos au-

Didysis altorius

gustinijonų vienuolyno patekusio paveikslo kopija, padaryta vysk. Valančiaus užsakymu. Šalia choro, p. pusėje, vysk. M. Paliulionio (grafo Przezdzieckio lėšomis) pastatyta neogotikinė ištaiginga koplyčia, įrengta Tirolio ir Švedijos meistrų, istorinės vertės neturi. Čia yra P. Kalpoko, J. Zikaro ir kt. dailės darbų. Įtaisytos Lietuvos ganytojų paminklinės lentos (epitafijos) bei portretiniai reljefai. Navoje vysk. M. Valančiui (su biustu) ir vysk. Merkeliui Giedraičiui, chore vysk. M. Paliulioniui, vysk. G. Cirtautui ir arkiv. P. Karevičiui, šventoriuje prel. J. Mačiuliui - Maironiui (su laipteliais į kriptą) ir prel. A. Dambrauskui-Jakštui. Kriptoje ilsisi vyskupų M. Valančiaus, M. Paliulionio, G. Cirtauto, nuncijaus mons. Faidutti ir kt. kūnai.

P. Veblaitis, Kauno Bazilika (N. Romuva 16–17, 1935, 379–380 ir nr. 19, 434 psl.); *V. Bičiūnas,* Kaunas 1030–1930, 1930, 195–200 psl.; *K. Jasėnas,* Baroko stiliaus monumentai Lietuvos sostinėse (Židinys 3, 1935, 278-281). *P.Rkl.*

Kauno arkivyskupija Kauno arkivyskupo jurisdikcijoje esanti sritis. Buv. Žemaičių vyskupija, atskyrus 1920 VI 9 Kuršą su 97.091 kataliku ir 1925 X 25 atskirtus lenkų užimto Zarasų dekanato didžiumą su maždaug 60.000 katalikų, 1926 turėjusi 1.145.542 tikinčiuosius, — 1926 IV 4 apaštališkąja pop. Pijaus XI konstitucija ‚Lituanorum gentę' padalyta į Panevėžio, Telšių vyskupijas ir K.a., kuri turėjo apie 460.000 katalikų, 247 kunigus, 76 parapines bažnyčias, 31 filijinę, 11 rektoratų ir šiuos dekanatus: Kauno, Kėdainių, Veliuonos, Raseinių, Krakių, Šiaulių, Joniškio, Šiluvos, Žeimių ir Ukmergės. XXXIX-sis Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius vyskupijos atsisakė, buvo pakeltas tituliniu Skitopolio arkivyskupu ir įstojo į marijonų vienuoliją. Kauno arkivyskupu metropolitu 1926 IV 5 paskirtas buvęs Žemaičių vyskupo pagalbininkas tit. Ceramos vysk. J. Skvireckas, kuris į Kauno katedrą-baziliką iškilmingai įžengė 1926 V 13, dalyvaujant apaštališkajam vizitatoriui arkiv. J. Matulaičiui, vyskupams, Respublikos prezidentui Al. Stulginskiui, ministrams, diplomatų korpusui. K.a. buvo pajungtos sufraganinės Kaišiadorių, Panevėžio, Telšių ir Vilkaviškio vyskupijos ir apie 1.856.000 katalikų. Tuo būdu apjungta Lietuva ir bažnytiškai tapo nuo kaimyninių kraštų nepriklausoma. 1940 IV 2 Kauno arkivyskupo pagelbininku šv. Sostas paskyrė vyskupą V. Brizgį. Nuo 1944 arkivyskupui ir vyskupui esant tremtyje, arkivyskupiją valdė kapituliniai vikarai: prel. St. Jokūbauskis, o jam mirus iki šiol kan. J. Stankevičius. Arkivyskupija iki 1940 paaugo 11 parapijų, 121 kunigu ir apie 40.000 kat.

S. Mil.

Kauno batalionas Lietuvos kariuomenės dalinys, 1919 VII 1 sudarytas iš Kauno karo komendantūros 1-4 kuopų, ryšių, grenadierių ir kulkosvaidininkų komandų. Jo vadu paskirtas Vincas Petrauskas. Batalionas 1919 X 9 išvyko į bermontininkų frontą, 1919 XI 8 iš jo susiformavo 7 pėst. pulkas, kuris 1920 pasižymėjo kovose su lenkais ties Širvintomis ir Giedraičiais.

Kauno Darbininkas 1. Lietuvos socialdemokratų partijos laikraštis, kurio 1897 išėjo vienas numeris; 2. Savaitraštis, ėjęs Kaune 1925 VIII–XII 20. Iš viso išėjo 15 numerių, buvo žurnalo formato.

Kauno giria miškų masyvas, tuo vardu vadintas 1559 Grigaliaus Valavičiaus Lietuvos girių aprašyme. K.g. ribos buvusios šios: rytinę sieną sudarė vad. Kristoforo kelias, ėjęs iš Kauno į Prienus; pietinė riba ėjo Vyčiaus upeliu iki Jiesios, Jiesia iki Jūrės upelio ir toliau iki Pilvės ir Šešupės santakos; nuo čia K.g. riba išvesta Višakio Rūdos link ir palei Nemuną kirto Lekės, Kerupio ir Dievogalos upelius; čia K.g. nesiekė Nemuno. Girioje buvo piaunamos pušinės lentos ir degami pelenai.

Revizija korolevskich pušč v byvš. Velikom Kniažestve Litovskom Grigorija Voloviča 1559 g. Vilna 1867, 43–44.

Kauno gubernija rusų okupacijos meto administracinis Lietuvos vienetas. Caro įsakymu, 1842 XII 12 nuo Vilniaus atskirtos 7 vakarinės apskritys ir 1843 suorganizuota iš jų nauja K.g., egzistavusi iki 1915 rudens. K.g. apėmė 40.188 km², arti pusės visos etnografinės Lietuvos. Ji turėjo šias apskritis: Telšių, Šiaulių, Raseinių, Kauno, Panevėžio, Ukmergės ir Zarasų. Čia duodama lentelė vaizduoja K.g. gyventojų augimą ir tautybę:

	1857	1897	1909	
Iš viso	969.369	1.544.564	1.614.761	
			miestuose %	kaimuose %
Lietuvių	79,6%	66,0%	20,6	74,9
Žydų	9,4	13,7	49,6	12,5
Lenkų	3,1	9,0	8,3	2,9
Rusų	2,2	4,7	17,0	3,6
Latvių	1,6	2,7	?	?
Vokiečių	1,5	1,4	?	?

1909 lietuvių procentas visų gyventojų buvo pasiekęs 70%, o krikščionių tarpe — 86,8%.

1857 gudų rasta 708 tik rytiniame Zarasų aps. pakraštyje, o 1897 rusų statistika jų skaičių dirbtiniu būdu pakėlė iki 35.000; lenkų okupacijos metu (1919–39) beveik visi šie gudai buvo užrašyti lenkais. 1942 vokiečių statistika sumažintoje Zarasų aps. (be Brėslaujos apylinkių) rado tik 503 gudus. Ta pati vokiečių statistika 1942 buv. K.g. plote rado apie 95% lietuvių, o Kauno mieste iš 123.349 gyv. buvo 94,8% lietuvių, o 1897 jų procentas buvo 6,6, 1909—12,2 ir 1923—jau 59%. 1857 K.g. buvo priskaityta apie 425.000 žemaičių ir 362.000 aukštaičių. K.g. tūkstančiui gyventojų tekdavo:

	gimimų:	mirimų:	prieauglio:
1895	34,2	21,2	13,0
1900	33,7	23,7	10,0
1905–1909	29,9	20,9	9,0
1912	27,4	16,7	10,7

Seniausieji K.g. rusai yra sentikiai, pabėgę Lietuvon po 1655, kuomet Rusijoje prasidėjo žiaurūs jų religijos persekiojimai; iki 1865 sentikių skaičius K.g. padidėjo iki 16.000, o 1897 — iki 32.930.

Civilizacijos lygio geriausias kriterijus— tai žmonių amžiaus vidutinis ilgumas. 1857 K.g. jis siekė 28,3 metų, o to meto Šveicarijoje 37,1, Anglijoje 33,0, Belgijoje 32,1 ir Maskvoje 22,0 m.

D. Afanasjev, Kovenskaja Gubernija 1861; *P. Klimas,* Le Gouvernement de Kovno (Kaunas) 1919; *P. Semionov,* Geografičesko - statističeskij Slovar' Rossijskoj Imperii II 1865; Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m., 1919.

K.Pkšt.

Kauno Jachtklubas žr. Jachtklubas.

Kauno kalykla. Kada buvo įrengta pirmoji monetų kalykla Kaune, tuo tarpu neišaiškinta. Kai kurie lenkų numizmatai spėlioja, kad jau XIV a. gale čia yra buvusi kalykla. Turime visai aiškių duomenų apie 1665–66 Kaune veikusią varinių šilingų kalyklą. Jono Kazimiero viešpatavimo metais patekus kraštui į didelius ekonominius sunkumus, nutarta paleisti darban sustojusias monetų kalyklas, iš kurių visuomet būdavo pelno. Tito Livijaus Boratinio planu 1665–66 atmušdinta Lietuvai ir Lenkijai apie 10 mil. auksinų sumai menkaverčių varinių šilingų. Tos monetos buvo mušdinamos ir keliose naujai įrengtose kalyklose, jų tarpe ir Kaune. Pastarajai kalyklai vadovavo Jurgis Hornas, atsikraustęs su varinių šilingų gaminimo įrankiais iš Olivos, prie Dancigo. K.k veikė trumpą laiką. Kaip matyti iš inventoriaus likučių, kalykla buvo įrengta viename name rotušės aikštėje.

Nepriklausomoje Lietuvoje monetų kalykla Kaune įrengta 1936. Ji buvo Spindulio b-vės rūmuose, Miško g. 11; čia iki II pas. karo pradžios (1939) buvo mušdinamos l i t o valiutos monetos (sidabrinės — 1, 5 bei 10 litų ir žalvarinės — 1, 2 bei 5 centų). K.k. priklausė finansų ministerijai ir veikė finansų ministro su Valstybės kontrolieriumi patvirtintomis taisyklėmis. Kalyklos vedėju buvo Jonas Kareckas; reikalingi monetų kalimo priežiūrai valdininkai priklausė tai pačiai ministerijai. Technikus bei darbininkus teikė Spindulys, atsiskaitydamas su finansų ministerija. Modelius monetoms darė skulp. Juozas Zikaras; pagrindinius štampus raižė ir reikiamo metalo plokšteles gamino Monnaie Royal de Belgique (Belgijos karališkieji monetų rūmai), o matricos būdavo gaminamos vietoje turimomis priemonėmis. Kalyklos patalpos buvo izoliuotos nuo kitų, ir darbas jose ėjo užrakintomis durimis. Dieną naktį budėjo ginkluoti pareigūnai. Atmušdintos monetos rūšiuotos rankomis ir patekdavo į Lietuvos banką leisti apyvarton visos kaip viena. Bent mažiausiai neatitinkančios pirmojo pavyzdžio būdavo metamos į laužą. Skaičiuotos vietoje išrastomis liežėlėmis; nuo skaičiavimo mašinos, kuri gali bet kada sugesti, atsisakyta. Svorio svyravimas buvo toleruojamas atskiroms monetoms vos keliais mg. Visuose priežiūros veiksmuose, be specialių valdininkų, nuolatos dalyvavo Valstybės kontrolės atstovas. Apie atliktus kalykloje veiksmus rašyti smulkūs aktai, patvirtinami nemažiau kaip trijų atsakingų pareigūnų parašais. Vedama speciali buhalterija rodė medžiagos ir gamybos balansus po kiekvienos operacijos įrašymo. Medžiagai, štampams bei monetoms laikyti seifai ir metalinės visos patalpos durys turėjo po du užraktus, kurių vieną raktą laikė kalyklos vedėjas, antrą — Valstybės kontrolės atstovas. Nakčiai ar ilgesnei pertraukai prie visų užraktų dar būdavo pridedami abiejų šių pareigūnų smalko antspaudai.

Šią K.k. techniškai įrengė, supirko jai mašinas ir aprūpindavo medžiaga finansų ministerijos įgaliota akc. Spindulio b-vė, kurios per 50% akcijų turėjo Valstybės iždas. Žr. Monetos.

J. K. K.

Kauno karo komendantūra Lietuvos kariuomenės įstaiga, įsikūrusi Kaune 1919 I 5. Bolševikams užėmus Vilnių, Lietuvos vyriausybei teko persikelti į Kauną, kur tuo metu vyravo suirutė: savivaliavo vo-

kiečių kariai, kėlė netvarką komunistų agentai ir kt. K.k.k. tikslas pačioje pradžioje ir buvo kovoti su vidaus priešais, palaikyti tvarką ir ramybę gyventojų tarpe. Pirmuoju komendantu paskirtas karininkas Juozas Mikuckis. Kad palengvintų komendantūros darbą, 1919 II 13 Lietuvos vyriausybė paskelbė karo stovį Kaune ir Kauno aps. J. Mikuckis paskirtas Kauno miesto ir aps. karo komendantu. Per gana trumpą laiką atstatyta reikiama tvarka, ir Lietuvos vyriausybė galėjo saugiai dirbti valstybės atstatymo darbą. Pirmieji K. k.k. tarnautojai buvo savanoriai, karininkai ir kareiviai iš Vilniaus karo komendantūros. Savanorių skaičius greitai augo, jų jau buvo perdaug komendantūros reikalams, todėl prie komendantūros pradėjo formuotis atskiri kariuomenės daliniai, iš kurių netrukus išaugo pirmas husarų pulkas, Vilniaus batalionas (vėliau 5 pėst. pulkas), Kauno batalionas (vėliau 7 pėst. pulkas). Svarbesnieji K.k.k. uždaviniai atlikti šie: sargybų tarnyba ir gyventojų ramybės užtikrinimas; kova su priešvalstybiniais gaivalais, kurie norėjo sukliudyti Lietuvos valstybės atstatymo darbą ir ruošė sukilimus (tai buvo komunistai ir lenkų P.O.W. organizacija); kova su vokiečių demoralizuotais kariais (keletas lietuvių kareivių, daugiausia sargybiniai, žuvo nuo vokiečių užpuolimų Kauno mieste); kova su plėšikų ir vagių gaujomis. Ilgainiui, karo veiksmams su Lietuvos priešais pasibaigus ir gyvenimui sunormalėjus, K.k.k. palaipsniui grįžo prie savo tiesioginių pareigų, t.y. įgulos sargybų tarnybos tvarkymo, atsarginių registracijos ir naujokų ėmimo. Daugiau K.k.k. į administracinius reikalus nebereikėjo kištis. K.k.k. komendantais 1919–40 buvo šie karininkai: Juozas Mikuckis, Jonas Mačiulaitis, Vladas Braziulevičius, Kazys Skučas, Pranas Saladžius, Jurgis Bobelis.

Kauno karo komendantūra 1919–1929, red. P. Jurgelevičius 1930; Kauno karo komendantūra 1919–1937 (Lietuvos Aidas 3, 1937). *K.Aiš.*

Kauno kunigų seminarija yra tęsinys Žemaičių kun. seminarijos, 1864 rusų valdžios perkeltos iš Varnių į Kauną. Iki 1926 buvo dar vadinama Žemaičių seminarija. 1926 įsteigus bažnytinę Lietuvos provinciją, K.k.s. mokėsi klierikai Telšių (nuo 1927 pirmi kursai savos seminarijos), Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupijų. 1938 VII 2 pop. Pijaus XI raštu K.k.s., nustatant naują valdymo būdą, pavadinta tarpdiecezine, nes turėjo tarnauti taip pat Kaišiadorių ir Panevėžio vyskupijoms tol, kol

Kunigų seminarijos vartai po restauravimo

ten bus įsteigtos savos seminarijos. Nuo 1926 iki 1940 K.k.s. turėjo 3078 auklėtinius. Bendras metinis vidurkis 205. Palaipsniui augdama, 1932–33 K.k.s. pasiekė didžiausią 262 auklėtinių skaičių. Po to tolydžio mažėjo. 1938–39 liko mažiausias skaičius: 145. Telšių ir Vilkaviškio seminarijas 1940 užėmus bolševikams, jų auklėtiniai atvyko į Kauną, kur iš viso buvo 175 klierikai. Ir čia 1941 I 12 visas K.k.s. patalpas sekvestravus, mokytasi bažnyčiose, privačiuose butuose. 1941–44 atgauta seminarijos patalpų dalis ir K.k.s. vėl tarnavo minėtoms trims vyskupijoms. Antrojoje rusų okupacijoje šios patalpos vėl atimtos, bet K.k.s., vienintelė Lietuvoje, su apribotu 150, o vėliau 75 auklėtinių skaičium dar veikė. K.k.s. rektoriai: prel. Jonas Mačiulis-Maironis, kan. Pr. Penkauskas, vysk. V. Brizgys, kun. Pr. Petraitis (salezietis), kun. St. Gruodis S.J., kun. Aug. Vaitiekaitis, kun. Kz. Sirūnas, kan. Kz. Žitkus. Seminarijos šv. Jurgio bažnyčia pastatyta 1471 respublikos maršalo Šandzivaičio lėšomis. Nauji seminarijos rūmai pastatyti 1934. Seminarija turėjo vertingą apie 90.000 tomų biblioteką. Prie se-

minarijos 1935 įkurtas bažnytinio meno muziejus, kuriam pastatytos specialios patalpos drauge su rektoratu.

V. Brizgys, Kunigų seminarija Kaune bolševizmo metais (Lietuvių Archyvas I, 1942, 56–65 psl.)

S.Mtl.

Kauno ligoninė (oficialiai Valstybinė ligoninė) viena iš didžiųjų Kauno ligoninių, įsikūrusių buv. pranciškonų vienuolyno rūmuose (Gardino g. 67). Rusų okupacijos metu senieji vienuolyno rūmai pritaikyti ligoninei, kuri priklausė Kauno miestui. 1904–14 ligoninės direktorium buvo A. Hagentornas, kuris šią įstaigą gerokai pertvarkė, sumodernino, papildė nauja aparatūra bei instrumentais ir pritraukė visą eilę lietuvių gydytojų. I pas. karo metu K.l. buvo užėmę vokiečiai, o jiems pasitraukus, ligoninę perėmė sveikatos departamentas. Nuo to laiko ligoninė aptarnaudavo ne tiktai Kauną, bet ir provinciją. 1923 čia įsisteigė Lietuvos universiteto klinikos, pradžioje chirurginė ir vidaus ligų propedeutinė, vėliau pagrindinė vidaus ligų klinika, odos ir veneros ligų klinikos. Universiteto klinikos išbuvo tenai iki 1940 VI 15 rusų okupacijos. Administracija ir ūkis, taip pat žemesnysis ir pagalbinis medicinos personalas pasiliko sveikatos dpt. žinioje. Universiteto klinikų vedėjai buvo kartu ir ligoninės skyrių vedėjai. Jaunesnių gyd. personalas buvo dviejų rūšių: univ. klinikų asistentai, skiriami universiteto, ir ordinatoriai, skiriami sveikatos departamento. Ligoninės direktorius taip pat buvo skiriamas departamento. K.l. turėjo 220–250 lovų, kurių daugiau kaip pusė priklausė chirurgijos skyriui. 1940 atėję rusai paėmė K.l. karo reikalams, o univ. klinikas iškėlė į univ. klinikų pastatus (Žaliakalnyje), kuriuose vidaus įrengimai dar nebuvo galutinai baigti. 1941 vokiečiai naująsias VDU klinikas užėmė kariuomenės reikalams ir univ. klinikas grąžino atgal į seną K.l. ir į Kauno žydų ligoninę.

K.l., turėdama pagrindines univ. klinikas ir mokslindama visam kraštui specialistus, per 20 su viršum metų vaidino vadovaujantį vaidmenį Liet. medicinoje. Iš visos Lietuvos į čia suvažiuodavo pacientai, reikalingi specialistų kvalifikuoto gydymo. Per tą laiką iš čia išėjo daug mokslo darbų įvairiais medicinos klausimais, taip pat apie 10 disertacijų, kurių autoriams buvo suteiktas med. dr. laipsnis. Žymi profesūros prieauglio dalis VDU medicinos fakultetui paruošta šitoje ligoninėje. *V.Kn.*

Kauno ligonių kasos žr. Ligonių kasos.

Kauno lombardas žr. Lombardas.

Kauno medicinos draugija medicinos gydytojų organizacija įst. 1919 V 2. Prieš kelis mėnesius pradėjusi veikti Kauno miesto gydytojų s-ga (žr.) su vyraujančia joje rusų kalba negalėjo patenkinti liet. gydytojų, todėl kilo sumanymas įkurti naują organizaciją, kuriai rūpėtų ne tik vietiniai profesiniai gydytojų reikalai, bet drauge med. mokslas ir sanitarinis Lietuvos švietimas. D-jos tikslas buvo 1. medicinos mokslo plėtotė ir med. žinių populiarinimas bei sveikatingumo kėlimas Lietuvoje ir 2. dirbančių med. srityje organizavimas. Tam tikslui d-ja šaukė narių susirinkimus, Lietuvos gyd. suvažiavimus, organizavo Aukštuosius med. kursus, įsteigė knygyną, leido mėnesinį žurnalą Mediciną ir t.t. D-ja įsteigta gyd. J. Žemgulio ir M. Nasvyčio iniciatyva. Joje susitelkė ne tik Kaune, bet ir provincijoje gyveną gydytojai. Pirmąją valdybą sudarė: M. Nasvytis — pirm., J. Žilinskas — v.pirm., J. Brundza — I sekretorius, El. Draugelis — II sekr., P. Sližys — kasininkas, J. Žemgulys — knygininkas. 1919–20 be pranešimų ir demonstracijų, d-jos posėdžiuose svarstyta šie svarbesni klausimai: kova su dėmėtąja šiltine, gailestingųjų seserų organizacija, svetimšalių gydytojų praktika Lietuvoje, darbo atlyginimo normos, Lietuvos gyd. suvažiavimas, med. laikraščio leidimas (juo pradėta rūpintis 1920 pradžioje, o pirmas numeris pasirodė 1920 V), mediciniško knygyno steigimas gyd. ir stud. medikų reikalams aprūpinti. Dėl valdžios sumanymo kviestis iš užsienio chirurgus ir higienistus pasisakyta prieš; nutarta stengtis paruošti savų gydytojų. Svarbiausias d-jos pirmųjų metų darbas — Aukštųjų kursų medicinos skyriaus steigimas; tais metais pradėjo veikti I, IV ir V kursai. Susirinkus Steigiamajam seimui ir sudarius prie jo sveikatos k-ją, d-jos veikimas apsiribojo aktualiais med. klausimais, rūpinimusi naujų jėgų paruošimu ir kt. D-ja suėjo į artimesnį kontaktą su Kauno miesto gydytojų s-ga, kad profesiniai gydytojų reikalai būtų sprendžiami abiejų valdybų jungtiniuose posėdžiuose. 1921 IX d-ja sušaukė I Lietuvos gydytojų suvažiavimą, kuriame dalyvavo apie 200 gyd. ir perskaityti 43 pranešimai. D-ja buvo suplanavusi sudaryti fondą medicinos raštams leisti, bet tepajėgta leisti žurnalą Mediciną, kurį nuo 1924 XI 10 leido drauge su LU medicinos fakultetu. 1923 II 22–24 įvyko II Lietuvos

gyd. suvažiavimas ir 1924 X 2–4 trečiasis. XII 8 suruoštas iškilmingas dr. Vinco Kudirkos minėjimas, kuriame J. Staugaitis padarė pranešimą: Dr. V. Kudirka — gydytojas. 1926 suruošti J. Basanavičiaus ir K. Griniaus minėjimai. Pirmajame skaitytas V. Nagevičiaus pranešimas: Dr. J. Basanavičius—gydytojas. Antrajame, skirtame K. Griniaus 60 m. gimimo sukaktuvėms paminėti, skaityti du pranešimai: M. Nasvyčio ‚Gydytojas — visuomenės veikėjas' ir V. Tercijono ‚Dr. Kazys Grinius — gydytojas visuomenininkas' (išleistas atskira brošiūra). 1928 paminėta d-jos pirm. ir Medicinos red. J. Staugaičio 60 m. gimimo ir 35 m. gydytojo darbo sukaktis. Šiame iškilmingame pasėdyje padaryti šie pranešimai: V. Tercijono ‚Dr. J. Staugaitis — biografiniai bruožai', A. Matulevičiaus ‚Dr. J. Staugaitis — Medicinos redaktorius', K. Griniaus ‚Medicinos būtis Lietuvoj per paskutinius 35 metus' ir P. Avižonio ‚Apie profesinę gydytojų etiką'. 1928 XI 1–3 įvyko IV Lietuvos gyd. kongresas ir 1937 III — penktasis suvažiavimas.

D-jos narių daugumą sudarė liet. gydytojai, bet būta ir kitataučių. Narių skaičius augo palaipsniui nuo 47 (1919) iki 141 (1934). Iš to skaičiaus apie $^3/_4$ gyveno Kaune (apie 100 narių), likusieji — provincijoje. Į d-jos visumos posėdžius atvykdavo apie 25–30 Kaune gyveną nariai; iš provincijos nariai posėdžiuose paprastai nedalyvaudavo arba atvykdavo atsitiktinai. Pradžioje d-jai priklausė keletas dantų ir veterinarijos gyd., farmacininkų, gamtininkų, tačiau vėliau jie pasitraukė, įsisteigus jų atskiroms organizacijoms. Tik vet. gyd. Jonas Bulota pasiliko d-joje visą laiką ir buvo išrinktas garbės nariu. Į d-jos visumos posėdžius atsilankydavo svečių ir iš ne gydytojų tarpo, kai buvo liečiami teismo medicinos ir eugenikos klausimai.

Antrame d-jos dešimtmetyje pradėjo steigtis specialistų d-jos: chirurgų, akių gyd., vaikų gyd., dermato-venerologų, d-ja kovai su vėžio liga ir kt. Tos draugijos veikė savarankiškai. Specialistų d-jos atitraukė dalį aktyvių narių iš K.m.d., ir jos veikimas kiek nusilpo. D-jos nariai, gyveną provincijoje, ir negalėdami atvykti į posėdžius, didesniuose miestuose įsteigė gydytojų d-jas Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Klaipėdoje. 1939, atgavus Vilnių, ir ten pradėjo veikti Lietuvių gyd. d-ja. Šiauliuose lietuvių gydytojai sudarė vieną draugiją, o antra buvo žydų ir šiaip kitataučių, kur dažniau buvo vartojama rusų kalba. Toks gydytojų d-jų skaldymasis pagal kalbas silpnino jų veiklą.

Garbės nariai. Jų d-ja turėjo 5: Joną Basanavičių, Joną Bulotą, Kazį Grinių, Joną Staugaitį ir Joną Šliūpą.

D-jos valdyba antraisiais savo veikimo metais buvo beveik ta pati kaip ir pirmaisiais, tik su mažais pasikeitimais. Po to pirmininku buvo J. Staugaitis, vicepirm. J. Žemgulys. 1920–40 pirmininku buvo J. Staugaitis. M. Nasvytis buvo renkamas visą laiką į valdybą ir turėjo vicepirmininko pareigas. V. Tercijonas buvo išrinktas d-jos I sekretorium 1924 ir nuo to laiko tas pareigas ėjo iki d-jos uždarymo. II sekr. buvo J. Ciplijauskas, V. Vaičiūnas, O. Pūdymaitis ir A. Garmus.

K.m.d. nuo pat pirmų metų turėjo nuosavą biblioteką, kurioje buvo surinkta per 1000 tomų knygų. Medicinos žurnalo redaktorium 1920 V — 1922 VI buvo J. Žemgulys, o nuo 1922 VI iki 1944 (antrosios rusų okupacijos) — J. Staugaitis.

Iš čia duodamos 1919–34 d-jos veiklos lentelės galima susidaryti gana aiškų nuveikto darbo vaizdą:

Metai	Narių skaičius	Visuotiniai susirinkimai	Pranešimai: moksliniai	Pranešimai: informaciniai	Demonstracijos: ligonių	Demonstracijos: preparatų
1919–20	47	21	7	4	3	—
1920–21	42	10	6	2	20	—
1921–22	63	16	13	10	20	8
1922–23	82	13	9	1	11	—
1923–24	92	10	12	1	8	—
1924–25	97	13	14	1	20	12
1925–26	101	11	14	3	15	10
1926–27	99	12	9	6	18	12
1927–28	102	14	15	2	32	15
1928–29	128	9	6	7	30	15
1929–30	130	10	12	6	28	7
1930–31	134	9	11	6	8	10
1931–32	139	11	13	4	46	
1932–33	139	12	20	4	47	
1933–34	141	21	21	3	59	
Iš viso per 15 m.	192	182	60	454		

Maždaug tokiu pat tempu darbas ėjo per paskutinius 6 metus. Beveik visi pranešimai ištisai atspausdinti Medicinoje, o ligonių ir kt. demonstracijos įrašytos d-jos protokoluose, taip pat įdėtos Medicinoje. D-jos 20 metų darbas (pranešimai ir kt.) sudaro beveik daugiau kaip pusę Medicinos žurnalo turinio. Į d-jos veiklą buvo įsijungęs didelis gydytojų skaičius. Chirur-

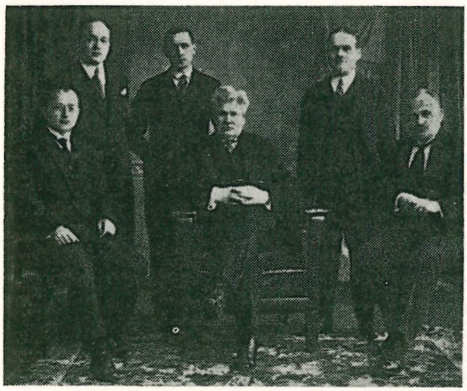

Kauno medicinos d-jos valdyba 1929. Sėdi iš kairės į dešinę: V. Tercijonas, J. Staugaitis ir M. Nasvytis. Stovi: V. Kanauka, O. Pūdymaitis ir A. Matulevičius

gai: A. Hagentornas, J. Žemgulys, Vl. Kuzma, V. Kanauka, J. Čeponis, B. Zacharinas, M. Mickus ir kt.; vidaus ligos: Ambraziejūtė-Steponaitienė, M. Nasvytis, A. Garmus, Laurinavičius, Ch. Finkelšteinas, L. Koganas ir kt.; akių ligos: P. Avižonis, V. Avižonis, Landsbergienė - Jablonskytė, J. Nemeikša, Marcinkus ir kt.; vaikų ligos: V. Tumėnienė, A. Birutienė, A. Matulevičius, V. Tercijonas, P. Baublys, Kronzonas, Luinienė, Gilde-Ostachovienė ir kt.; ausų, nosies ir gerklės: P. Radzvickas, J. Alekna, J. Zubkus, St. Žilinskas; nervų-psichiatrijos: J. Blažys, J. Brundza, V. Vaičiūnas, V. Bendoravičius; moterų ir akušerijos: P. Mažylis, J. Ciplijauskas, E. Bliūdžiūtė, A. Šliūpaitė ir kt.; visuomeninkai: K. Grinius, J. Staugaitis.

K.m.d. uždaryta 1940 pabaigoje, pirmosios rusų bolševikų okupacijos metu. Jos archyvas ir protokolų knygos perduotos komjaunimo organizacijai, o vėliau atiteko vokiečiams ir žuvo.

V. Tercijonas, K. M. D. 10 metų veikimo trumpa apžvalga (Medicina 11, 1929); Metinių susirinkimų protokolai, atspausdinti Medicinoje iki 1941.
V.Trc.

Kauno meno mokykla žr. Meno mokykla.

Kauno meteorologinė stotis veikia nuo 1922 Tvirtovės alėjoje, buvusiame VII forte; geogr. platumas 54°54′,8, geogr. ilgumas 23°55′,7 (Gr.), barometro nulis 85,62 m nuo j.l. Stotis buvo aprūpinta visais instrumentais oro reiškiniams automatiškai registruoti. Kartu 1922–41 tilpo Centrinis meteorologinis biuras. 1882–1915 veikė meteorologinė stotis ties Kauno geležinkelio stotimi, arti tunelio. Vidutinės 1926–39 išvados: oro temperatūra +6,7°C, amplitudė 22,7°C, saulėtumas 4,8 val./diena, drėgmenys 600 mm (1882–1912 buvo 617 mm). *S.K.*

Kauno miesto archyvas apima bylas nuo 1522 iki paskutiniųjų laikų imtinai. Iki II pas. karo laikytos Kauno rotušėje. Senosios archyvo bylos rusų buvo išvežtos į Maskvos centrinį archyvą. Remiantis 1920 VII 12 taikos sutartimi (str. IX), archyvinė medžiaga, išvežta iš Lietuvos į Rusiją I pas. karo metu, turėjo būti sugrąžinta Lietuvai. Tuo reikalu ilgą laiką buvo vedamos derybos, tačiau archyvo grąžinimas užtruko net iki 1929. Archyvo grąžinimo reikalu susirūpinus Kauno miesto savivaldybei, 1929 buvo komandiruotas į Maskvą Kauno miesto muziejaus konservatorius J. Puzinas. Lietuvos pasiuntinybei tarpininkaujant, pavyko išgauti senoji K.m.a. dalis. 1930 grąžinta 32 tomai bylų: 14 Kauno magistrato knygų (1522–1773) ir 18 Kauno žemės teismo knygų (1522–1705). 1934 tos bylos perduotos VDU rankraščių skyriui. Bylos nuo 1808 buvo laikomos Kauno rotušėje.

Ypačiai didelės istorinės vertės turi senoji archyvo dalis, kur yra daug medžiagos Kauno magistrato ir miesto istorijai. Iš vėlyvesnių laikų yra išlikę per 100.000 bylų. Čia yra vertingos medžiagos 1812 Napoleono žygio laikotarpiui nušviesti (miesto išlaidos, rekvizicijos), 1830–31 ir 1863 sukilimų laikotarpiui, 1905 revoliuciniam sąjūdžiui ir kt. Daugiausia archyvinės medžiagos iš šio archyvo yra paskelbęs A. Ružancovas Lietuvos Gaisrininke, Ugniagesyje, Savivaldybėje, Mūsų Žinyne, Karo Archyve ir kt.

A. Ružancovas, Pertvarkytas K.m.a. (Savivaldybė 6, 1937, 172–173); (") K.m.a. (Aidai 1, 1951, 41–43). *J.P.*

Kauno miesto gydytojų sąjunga įst. dar prieš I pas. karą. Didžiumą jos narių sudarė žydų tautybės med. gydytojai. Jos pirmininku buvo dr. Mejerovičius (m. 1922), ilgametis Kauno žydų ligoninės dir. 1918 vokiečių okupacinės valdžios patvirtinta ‚Kownoer Ärzteverein' vardu. Nepriklausomoje Lietuvoje s-ga pradėjo veikti 1919 pradžioje, legalizuota 1919 IX 19. Tada ji turėjo 22 narius. S-gos pirmininkais yra buvę I. Kocinas, A. Feinbergas ir L. Finkelšteinas, sekretoriais — F. Garfinkelis, Ch. Finkelšteinas. Valdybos nariais yra buvę: Švarcas, Lapinas, L. Epšteinas, Pr. Gudavičius, Zacharinas, V. Lazersonas, Pogodinas. Garbės nariai: Mejerovičius, Kocinas, J. Basanavičius ir K. Grinius. 1924 įsteigta savišalpos kasa, kuri turėjo ne-

mažą pinigų fondą. Visuotiniai susirinkimai paprastai buvo šaukiami kas mėnesį Mapu skaitykloje, vėliau žydų realinėje gimn. Juose buvo daromi moksliniai pranešimai ir ligonių demonstracijos. Daugelis gydytojų priklausė ir Kauno medicinos draugijai (žr.).

Medicina 1928, 757–763. *Ch.F.*

Kauno miesto muziejus įst. 1897 VII 30. Jo pagrindą sudarė 1897–98 Kauno tvirtovės artilerijos plk. E. Goliškino archeologinis ir mineralogi nis rinkinys, padovanotas miestui. Netrukus prel. Rodavičius padovanojo muziejui apie 800 įvairių monetų. Pradžioje muziejų tvarkė E. Goliškinas, vėliau gimn. dir. K. Gukovskis. Muziejaus rinkiniai buvo sudėti mažose Kauno rotušės patalpose, apatiniame aukšte. 1907 mirus muziejaus vedėjui K. Gukovskiui, T. Daugirdas pasisiūlė Kauno miesto savivaldybei bendradarbiauti, ir 1907 II 8 miesto savivaldybė išrinko muziejinę k-ją iš J. Horbačevskio, M. Davainio Silvestravičiaus, J. Prancūzevičiaus, A. Zaborskio, M. Rekošo ir T. Daugirdo, kuris buvo paskirtas muziejaus konservatoriumi. Jis padovanojo miestui savo nemažą archeologinį, numizmatinį ir etnografinį rinkinį, kurį laikė savo dvare. Ypačiai archeologinis rinkinys buvo didelės vertės. 1907 jame buvo 464 akmens dirbiniai, 621 žalvario, 15 sidabro, 324 geležies, 29 gintaro, 302 molio, 7 stiklo ir 20 šiaip įvairių eksponatų. Per lietuvišką spaudą kreipėsi į visuomenę, informuodamas apie muziejaus darbus ir prašydamas siųsti įvairius radinius bei eksponatus. 1909 I 23 T. Daugirdas oficialiai perėmė muziejų ir pergabeno savo rinkinius iš Plemborgo į Kauną. Muziejui paskirtos naujos patalpos, dviejų aukštų namai. T. Daugirdas paruošė muziejaus statutą ir iš pagrindų pertvarkė muziejų: sudarė eksponatų katalogą, išdėstė juos planingai naujai padirbtose spintose bei gablotėse. Archeologiniai eksponatai, daugiausia jo paties surinkti ar iškasti, suskirstyti atskirais kapais, lentelės pailiustruotos kapų piešiniais, fotografijomis ir situacijos planais. Vėliau jis muziejų tolydžiai turtino naujais eksponatais iš savo kasinėjimų ar dovanomis iš atskirų asmenų. Jis išsaugojo muziejaus rinkinius I pas. karo metu ir tvarkė juos iki pat savo mirties (1919 XI 1). Mirus T. Daugirdui, muziejaus dir. paskirtas E. Volteris. 1928–30 ir 1934–40 muziejaus konservatoriumi ir direktoriumi buvo J. Puzinas, kuriam vadovaujant muziejus vėl buvo pertvarkytas ir įrengtas naujas Kauno miesto kultūros skyrius.

Muziejuje yra buvę šie skyriai: archeologijos, numizmatikos, Kauno miesto kultūros, etnografijos, paveikslų, mineralogijos ir paleontologijos. Turtingiausias skyrius yra buvęs archeologinis. Jame be atsitiktinių radinių buvo daug vertingos medžiagos iš T. Daugirdo kasinėjimų. Numizmatikos skyriuje yra buvę romėniškų Lietuvoje surastų monetų, sidabrinių ilgųjų, lietuviškų, lenkiškų, rusiškų ir kt. pinigų. Kauno kultūros skyriuje sukaupta medžiagos Kauno miesto istorijai ir savivaldybės praeičiai pavaizduoti. Čia buvo gausu medžiagos, surastos senamiestyje vykdant kanalizacijos ir kt. statybos darbus; čia buvo išstatyti senieji miesto planai, M. Dobužinskio, G. Bagdonavičiaus paveikslai, A. Preso pilies matavimo planai, graviūros, piešiniai, nuotraukos, kasinėjimų metu surastoji medžiaga ir kt. Etnografiniame skyriuje dėl patalpų stokos daugiausia apsiribota tautodaile ir smulkiąja būtovės medžiaga. Paveikslų skyriaus pagrindą sudarė grafo A. Tiškevičiaus deponuotieji paveikslai, kurių tarpe yra buvęs Rubensui ar jo mokiniams priskiriamas paveikslas ‚Nukryžiuotasis', olandų, lenkų ir kitų menininkų paveikslų. Be to, čia buvo ir paties T. Daugirdo bei kitų lietuvių menininkų tapytų paveikslų. Mineralogijos skyriuje buvo gausus rinkinys mineralų, surastų Lietuvoje ir ypačiai Rusijoje (Uralo kalnuose ir kt.). Paleontologijos skyriuje yra buvę ir amonitų, surastų juros periodo sluoksniuose ties Papile, Ventos pakrantėse. Pagaliau muziejus turėjo nemažą rankraščių skyrių (čia buvo ir vad. Babinovskio kodeksas — Žemaičių vyskupijos privilegijų kopijų knyga), daugiausia dokumentų, surinktų dvaruose, ir gerą parankinę biblioteką.

Steigiant Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, 1934 K.m.m. reorganizuotas: muziejuje palikti tik miesto ir savivaldybės istoriją liečią eksponatai, kiti eksponatai perduoti atitinkamoms įstaigoms: archeologinis skyrius perkeltas į V. D. kultūros muziejų, kur jis sudarė pagrindą naujai įsteigtam priešistoriniam skyriui; numizmatikos ir etnografijos rinkiniai taip pat perduoti Kultūros muziejui; paveikslai perkelti į M. K. Čiurlionio galeriją (vėliau į Kultūros muziejų); mineralogijos ir paleontologijos skyriai atiduoti VDU; rankraščiai VDU rankraščių skyriui; biblioteka taip pat išskirstyta — Kauną lie-

čiančios knygos paliktos muziejuje, o kitos perduotos V. D. Kultūros muziejui ir VDU bibliotekai. K.m.m eksponatai perkelti į rotušę ir čia įkurtas tikrasis Kauno miesto muziejus. Numačius iškelti savivaldybės įstaigas į kitas patalpas, buvo planuojama visus rotušės rūmus paskirti muziejui, tačiau šis planas II pas. karo sutrukdytas. *J.P.*

Kauno miškų urėdija su Būdų, Jonavos, Kalnėnų, Kauno, Kertupio, Pravieniškių, Rumšiškių, Turžėnų girininkijomis apėmė 35.000 ha ploto. Didžiausieji miškai Pravieniškių ir Būdos. Vyrauja spygliuočiai. Laikosi briedžiai. Kauno girininkijos būstinė buvo Biruliškių k.

Kauno Naujienos nepartinis, nepriklausomas dienraštis, ėjęs Kaune nuo 1925 XI 1. Leido Kauno Naujienoms leisti kooperacinė b-vė (likviduota 1928 pradžioj). Atsakingas red. A. Dilys.

Kauno radijo stotis pirmoji valstybinė radijo telegrafo stotis Lietuvoje. Dar prieš I pas. karą Vytauto kalne yra buvusi tvirtovės radijo telegrafo stotis, kurios po karo teišliko betoniniai mašinų pamatai, trys

Kauno radijo stotis

balti stiebai, mūrinis kareivinių pastatas ir nebaigtas statyti betoninis bunkeris. Lietuvos kariuomenei atsikuriant, 1919 pradžioje prie elektrotechnikos kuopos, kuriai vadovavo karininkas V. Petraitis, susiformavo radiotelegrafininkų grupė iš savanorių, beveik išimtinai gimn. auklėtinių. 1919 VII 8 iš vokiečių perimta kibirkštinė (su Wieno kibirkštininku) tvirtovės radijo stotis ‚Telefunken' firmos 1,5 kW galingumo. Ta stotis buvo Vytauto kalne ir vadinta ‚Kauno nuolatine radijo stotimi' (tuo metu dar turėta kilnojamoji bei vežiojamoji lauko radijo stotis apie $\frac{1}{2}$ kW galingumo). Vėliau toji ‚nuolatinė' radijo stotis pradėta vadinti Kauno radijo stotimi. Stotis buvo gerokai apdėvėta, bet dar pajėgė dirbti — veikimo tolis siekė iki 200 km. Imtuvas ‚E28' buvo detektorinis, dviejų virpančių grandinių. Stoties viršininkas buvo karininkas P. Masiulis, jo padėjėjas A. Šeferis. K.r.s. aptarnavo krašto apsaugos ministeriją ir užsienio reikalų ministerijos diplomatines bei karo atstovybes. Stotis dirbdavo ištisą parą, nes vielinis ryšys po karo su daugeliu kraštų dar nebuvo tinkamai sutvarkytas. Iki 1920 X radijo stotis priklausė elektrotechnikos batalionui, iki 1921 VII ji buvo atskira dalimi, po to vėl priskiriama elektrotechnikos batalionui. 1923 gale K.r.s. likviduota: siųstuvas ir imtuvas perduoti aukštiesiems karo techn. kursams, stoties pastatai ir kitoki trobesiai — pašto-telegrafo ir telefono valdybai. Iš stoties komandos ir likusio turto suformuota radijo kuopa prie elektrotechnikos bataliono.

Pašto-telegrafo ir telefono valdyba ėmėsi žygių pastatyti galingą radijo stotį. Stoties viršininku paskirtas inž. K. Gaigalis. Betoninis bunkeris Vytauto kalne atkastas ir atitinkamai išbaigtas, pristatant antžeminį aukštą. 1923 X 29 Pašto-telefono ir telegrafo valdyba sudarė sutartį su prancūzų firma Societé Française Radioélectrique radijo telegrafo stočiai pastatyti už 64.260 dol. Buvo numatytas ir priedėlis radiotelefonijai, tačiau tik individualiai kalbai iš mikrofono būdelės perduoti; bet tai praktiškai neteko panaudoti. Pirmasis moduliatorius buvo magnetinis. Stoties statyba ir jos įrengimas dėl įvairių techninių netikslumų ir formalių kliūčių ilgokai nusitęsė. 1926 stoties viršininku pakviestas inž. A. Jurskis; jo padėjėju buvo inž. A. Stankevičius. Po atitinkamų pataisymų bei sutvarkymų 1926 V stotis iš firmos priimta. Savo pajėgomis tame pa-

čiame siųstuvo pastate, greta su ‚trafiko' kambariu, įrengiama pirmoji radijo studija, iš kurios 1926 VI 12 pradėta reguliariai skelbti naujienas radiofonu. Greit išsivystė ir meninės programos perdavimas: buvo sudarytas geras simfoninis radijo orkestras, vadovaujamas F. Vorzingo. Visi muzikai buvo Valstybės operos orkestro dalyviai. Taip pat buvo kviečiami solistai, paskaitininkai, ruošiamos vaikų valandėlės, karių pusvalandžiai ir pn. Pirmąją vaikų valandėlę pradedant, stoties viršininkas prabilo į jaunuosius klausytojus žodžiais: ‚Čia kalba radijo dėdė...' Paskui ‚radijo dėdės' vardas ir prigijo radiofono pranešėjui. Pirmuoju radiofono pranešėju, o vėliau vedėju buvo Petras Babickas. Siųstuvo galingumas praktiškai siekė 7 kW antenoje, banga 1935 m (155 kc/s). Antena buvo nutiesta tarp dviejų 150 m aukščio stiebų, kuriuos rėmė storos plieno atotampos. Imtuvams su rėminėmis antenomis ir automatiniais priėmimo aparatais buvo pastatytas atskiras namelis. 1927 XI 28 radijo stotis iš susisiekimo ministerijos perėjo krašto apsaugos ministerijos žinion. Radiofonui vadovauti sudaryta radijo taryba iš įvairių žinybų atstovų. Pirm. buvo L. Gira, sekr. A. Jurskis, nariai: V. Nagevičius, V. Rastenis, A. Jakobas, programos tvarkytojas bei radiofono vedėjas P. Babickas. 1928 I 17 radijo studija įrengta erdvesnėse patalpose Laisvės al. 11. Radiofonas suvalstybintas, radijo taryba panaikinta ir radiofono direktorium paskirtas Antanas Sutkus. Pati K.r.s. įgauna grynai radiofoninę paskirtį, ir 1930 V 5 perduota susisiekimo ministerijai. Radiofoniniai įrengimai vystomi ir tobulinami. 1933 I 1 radiofonas įsikuria dar geriau pritaikytose patalpose, Donelaičio 12. Čia buvo atskiri kambariai administracijai, dvi studijos, atskiri programų vedėjų ir pranešėjų kambariai, o taip pat svečių bei laukiamieji kambariai. 1934 IX 1 direktorium pakviestas Juozas Bieliūnas.

Technikos pažanga, valstybiniai ir tarptautiniai reikalavimai vertė susirūpinti naujos, daug galingesnės stoties statyba, juo labiau, kad netenkama turėtos 1935 m (155 Kc/s) ilgosios bangos (pagal tarptautinį bangų paskirstymą Kaunui teko 480 m , 625 Kc/s, banga). Naujai stočiai vieta parinkta Setkūnų k., 18 km nuo Kauno, prie Žemaičių plento. 120 kW galingumo vidutinių bangų (480 m) siųstuvas ir trumpųjų bangų (nuo 16 iki 50 m) įrangos užsakomos Standard Ltd. firmoje, Anglijoje; elektrinė — Sulzer firmoje ir stiebas (240 m aukščio, sveriąs 56 tonas) — Prancūzijoje, Société Française Radioélectrique. Pagal sutartį stotis turėjo pradėti veikti 1940, tačiau II pas. karas sustabdė bebaigiamus statybos darbus. Paskutiniams vokiečių daliniams iš Kauno pasitraukiant, 1944 VII 27 išsprogdinta ir K. r.s. Vytauto kalne.

Majoras Masiulis, Kauno Radijo Stotis 1919 VII 9 — 1923 (Mūsų Žinynas 1928); *A. Jurskis,* Mūsų galingoji radijo stotis (Lietuva 1926 VI 26).

A.J.

Kauno spaustuvė įst. 1930, atpirkus ją iš Martyno Kuktos. Pradžioje ji veikė Laisvės al. 19, vėliau Gedimino g 12. Savininkas V. Vebras. Čia buvo spausdinami laikraščiai: Naujos Žinios, Rytmetinės Naujos Žinios, Šventadienis (šiuos visus tris leido V. Vebras), Verslas, Amatininkas, Tėvų Žemė, Aukso Keliais, Naujas Pasaulis, Iliustruotas Pasaulis, Pasaulio Lietuvis (trumpą laiką) ir visa eilė knygų, blankų, daugumas kariuomenei.

Kauno teatras žr. Valstybės teatras.

Kauno teniso klubas (stp. K.T.K.) įkurtas 1924, kultivavo lauko teniso sportą. Turėjo Kaune, šalia Kūno kultūros rūmų, savo teniso aikštes. K.t.k. išaugino ir subrandino beveik visus Lietuvos lauko tenisininkus, iš kurių minėtini: Al. Katilius, Kačergis, A. Remeikis, J. Smetona, A. Jakutis, F. Giedrys, V. Gerulaitis, Kuprevičius, Anilionis ir kt. Moterys: J. ir V. Ščukauskaitės, V. Danauskaitė ir kt. Klubas atstovavo Lietuvai tarpvalstybinėse ir tarptautinėse rugtynėse. K.t.k. ruošdavo tarptautinius lauko teniso turnyrus, į kuriuos suvažiuodavo nemažas skaičius žinomų lauko teniso žaidėjų ne tik iš Pabaltijo, bet ir iš kitų kraštų.

Bolševikams 1940 okupavus Lietuvą, K. t.k. likviduotas, jo turtas konfiskuotas ir perduotas Dinamo organizacijai. Vokiečių okupacijos metu klubas atnaujino savo veiklą, bet negalėdamas gauti teniso sviedinių, suorganizavo krepšinio komandą, kurioje susispietė eilė žinomų krepšininkų, pvz. L. Baltrūnas, St. Šačkus, Parancevičius, V. Norkus ir kt. Čia išaugo naujos pajėgos: R. Bagdonas, V. Butautas, Sercevičius, Petkevičius ir kt.

Pradžioje K.t.k. vadovavo V. Žadeikis, vėliau S. Radzevičius. *S.Rdz.*

Kauno tvirtovė carinės Rusijos okupacijos laikais pastatyta įtvirtinimų sistema Kauno apylinkėse. Rusams užėmus Lietuvą, tuojau kilo sumanymas pastatyti K.t. Ji turėjo būti pastatyta kalne, dabartinės

meno mokyklos vietoje, tačiau šis sumanymas neįvykdytas. 1807 vėl kilo mintis statyti K.t., tačiau pirma nutarta sustiprinti Daugpilį, Vilnių ir Gardiną. Tik 1873 pradėta daryti tvirtovės fortų projektai. Ypačiai nesaugiu buvo laikomas kairysis Nemuno krantas. 1879 Aleksandras II įsakė pradėti statybos darbus. Tvirtovės statyba prasidėjo 1882. Pirmuoju tvirtovės statytoju buvo karo inž. plk. Bertholdas. 1883 pradėta statyti 1, 2, 3, 4, 5, 6 ir 7 fortai ir 1, 2, 3, 5, 6 ir 9 baterijos. Nutiesta 4 km tvirtovės kelių. Intensyvi fortų ir baterijų statyba ėjo iki 1890. Išleista per 9 mil. rublių. Po 1890 statyba šiek tiek sulėtėjo. Pastačius K.t., čia buvo laikoma gana didelė rusų kariuomenės įgula, ypač gausi artilerija. 1890 Kauno įguloje buvo apie 35.000 rusų kariuomenės ir 572 įvairaus kalibro artilerijos pabūklų. Prieš I pas. karą baigta statyti aštuoni fortai ir 9 baterijos; taip pat buvo statomi IX ir X fortai. Prieš pat I pas. karą pastebėta, kad pastatyti fortai yra jau pasenę ir neatitinka karo technikos padarytos pažangos. Fortų žiedas yra buvęs permažas. Todėl K.t. planas peržiūrėtas ir padaryta daug pataisų. Numatyta fortų skaičių padidinti iki 15, padidinant gynimosi žiedą, senuosius fortus pritaikyti naujiems karo reikalavimams ir išbetonuoti. K.t. statyba liko nebaigta. I pas. karo metu K.t. puolimui vadovavo vokiečių gen. Litzmannas. Atakai parinko ruožą tarp Jiesios ir į v. nuo Jiesios upelio iki Nemuno, kur buvo patys seniausi I, II ir III fortai. Pajėgų skaičiumi rusai turėjo persvarą, bet vokiečių technika buvo pranašesnė. Tvirtovei griauti vokiečiai buvo atsigabenę galingą artileriją, 42 cm ‚Berthą', tačiau iš jos tepaleista keletas šūvių. Vokiečiams paėmus I, II ir III fortus, rusų tarpe kilo panika, ir jie pradėjo trauktis. 1915 VIII 17 vokiečiai perėjo Nemuną, užėmė Kauną ir VI bei VII fortus. Rusai dar buvo įsitvirtinę Neries krante (VIII ir IX fortuose), bet ir iš jų greitai pasitraukė. K.t. netekimas smarkiai paveikė rusų kariuomenės ir visuomenės nuotaiką. Ieškant kaltininkų, Kauno komendantas gen. Grigorjevas, kuriam buvo pavesta tvirtovės gynimas, ir karinės žvalgybos virš. plk. Mesojedovas buvo teisiami ir nubausti.

Nepriklausomos Lietuvos laikais tvirtovė buvo laikoma pasenusiu ir atgyvenusiu dalyku. Tik 1939, kilus II pas. karui, buvo kilęs sumanymas panaudoti Kauno miesto fortus gynimuisi, staigiai priešui puolant. Buvo sudarytas ir tinkamas planas, tačiau jo panaudoti neteko.

Gen. Litzmann, Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas. Vertė mjr. inž. Novickis (Mūsų Žinynas 1930, 120–142); *K. Boleckis*, Kauno tvirtovės gynimas (Mūsų Žinynas 1926, 250–267). *K. Alš.*

Kauno uostas įrengtas įlankoje, atskirtoje nuo Nemuno vagos dirbtiniu pusiasaliu Nemuną reguliuojant. Uostas išsidriekia tarp Karmelitų bžn. ir Kanto g. Pusiau uždaras baseinas prekių apyvartai buvo vad. žiemos uostu. To baseino tąsa už užuolankos, pagal Karmelitų g., sudarė dirbtuvių baseiną, kurio gale buvo laivų remonto dirbtuvės. Ties Kauno vandens kelių rajono būstine taip pat buvo viena krantinė, 110 m ilgio ir 3040 m² ploto grįsta krovimo aikštė. Buvo numatyta K.u. padidinti, kad galėtų daryti apyvartos

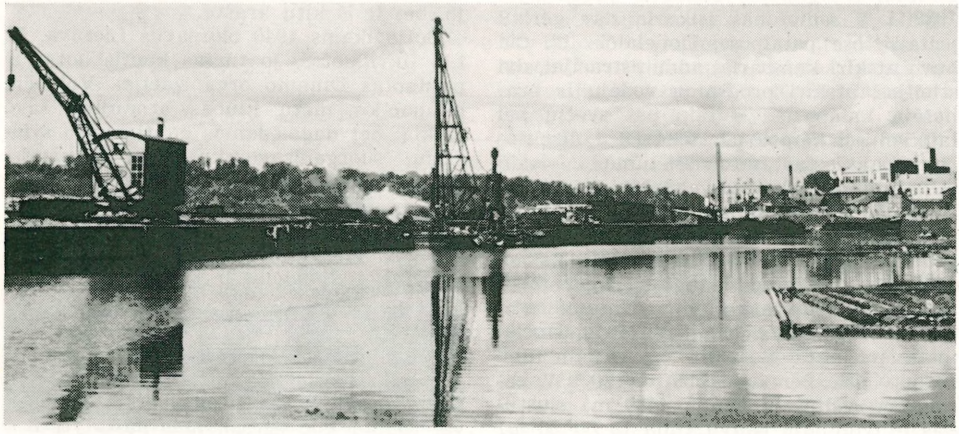

Kauno žiemos uostas

1,5 mil. t per metus ir žiemojimui būtų vietos 300 laivų. Tam reikalui būtų tekę pastatyti dar du baseinus.

K.u. yra pakrovimo vieta iš sausumos transporto priemonių į upinius laivus ir atvirkščiai. Uostui svarbūs sausumos keliai (plentai ir geležinkeliai) yra palankiai nukreipti į Kauną, tačiau nebuvo pakankamai išplėtoti užnugario visuotiniam apjungimui.

K.u. vandens keliai yra Nemuno upynas. Tuo tarpu žymesnės reikšmės turi tik kelias Nemunu ir Kuršių marėmis arba kanalais iki Klaipėdos ir Karaliaučiaus. Nemuno sureguliuotoje dalyje, iki Smalininkų, galėjo plaukioti laivai iki 400 t, tačiau nuo Smalininkų iki Kauno upė dar nebuvo sureguliuota, todėl Kauną pasiekdavo laivai ne didesni kaip 300 t, su 1,70 m grimzle.

Nemunas, sujungtas su Dniepru ščaros upe ir Oginskio kanalu, sudaro K.u. didelius tranzito galimumus, kai bus atstatytas Ukrainos ir Gudijos laisvas ūkinis santykiavimas su V. ir Š. Europa. Tačiau Dniepro – Nemuno tarptautinis vandens kelias reikia žymiai praplėsti ir aptvarkyti, kad galėtų turėti įtakos K.u. tarptautinei apyvartai. Kelias, ilgą laiką mažai naudojamas, buvo apleistas: ščaros gylis tik 0,6 m, Oginskio kanalo — 1 m. Tam tikslui reikėjo reguliuoti ir Nemuną aukščiau Kauno. Lietuviškasis K.u. užnugaris (vidurinė, rytinė ir pietinė Lietuva) reikalavo skubaus Neries ir Nevėžio pritaikymo laivininkystei iki Vilniaus ir Panevėžio.

KAUNO UOSTO APYVARTA

PRIEŠ SROVĘ

	1934	1935	1937	1938
Keleiviai (1000)	111,3	89,4	139,8	168,3
Garl., baidokų žygiai	2545	1836	2037	2403
Krautų laivų %	86,0	85,7	86,9	84,1
Kėlimo galia (1000 t)	178,4	122,5	181,1	247,9
Kroviniai (1000 t)	25,7	19,4	39,3	54,4

PASROVIUI

	1934	1935	1937	1938
Keleiviai (1000)	89,1	108,7	144,5	166,2
Garl., baidokų žygiai	2588	1809	2000	2303
Krautų laivų %	83,0	93,5	95,1	82,8
Kėlimo galia (1000 t)	89,1	108,7	181,1	247,9
Kroviniai (1000 t)	15,6	14,9	83,3	39,8
Sielių skaičius	2117	—	171	28
Sielių kiekis (1000 t)	101,0	—	73,8	2,6

Bendra K.u. prekių apyvarta 1937 buvo 77.600 t įvairaus krovinio ir 73.800 t sielių, o 1938 — 94.200 t įvairaus krovinio ir 2600 t sielių. Ši nedidelė apyvarta tik maža dalimi išnaudojo uosto ir jo užnugario galimumus. Tarptautinis tranzitas K.u. buvo sustabdytas dėl ilgametės Vilniaus krašto okupacijos ir komunistinio ūkio autarkijos. *A.P.Mž.*

Kauno vandens matavimo stotis veikia Kauno senamiestyje, deš. Nemuno krante, 1 km aukščiau Nemuno ir Neries santakos, 209,9 km nuo žiočių, ties garlaivių prieplauka ir Vytauto bažnyčia. Stotis įst. 1877 I 13 Vilniaus vandens kelių valdybos; karas nutraukė stebėjimus 1915 VIII 16, vokiečiai atgaivino 1916 I 1 ir Kauno vandens kelių rajonas tęsė stebėjimus nuo 1919 III 31. Stoties matuoklė įtaisyta prie granito krantinės, žemiems horizontams yra du poliai. Nulio altitudė 20,800 m nuo j.l. Didelėmis pastangomis pavyko surinkti, sutvarkyti ir paskelbti visus tos stoties stebėjimus: a. 1877–81: Pamiętnik Fizyograficzny III 1883, 51–74 ir Hidrometrinis Metraštis III 1933, 519–524; b. 1881–1910: Svedenija ob urovne vody I, IV ir VIII; c. 1877–1913 ir 1916–25: Nemuno ties Kaunu 1877–1925 matavimai, Kaunas 1925; d. 1913–16: Hidrometrinis Metraštis II, 384 – 398; e. 1925 – 32. Hidrometriniai Metraščiai II ir III. Pagal tuos stebėjimus 1877-1914 vid. horizontas buvo 0,98 m, mkm. 6,61 (1906), mnm. –0,28 m (1889); 1915–32 vid. 1,32 m, mkm. 6,78 (1931), vėliau 7,24 (1940). Tie stebėjimai buvo ypatingai svarbūs dažnai pasikartojančių pavojingų ir nuostolingų Kauno miestui potvynių. Nemuno užšalimų ir paleidimų datos surinktos nuo 1812. Nemunas užšąla vid. XII 19, tarp XI 11 (1919) ir II 13 (1936), laužo ledus vid. III 20, tarp XII 21 (1924) ir IV 17 (1931). Nemunas buvo po ledo danga vid. 90 dienų, nuo 142 (1942) ligi 6 dienų (1924–25). Ledo reiškiniuose jaučiami 11 metų periodiniai svyravimai. K.v.m.s. apibūdina vidurinio Nemuno nuotakį ligi santakos su Nerimi: jo baseino plotas 46.267 km². Nuotakiui sekti ties Kaunu atlikta daug debito matavimų: 1897–98 2 kartus, 1917–18 2 kartus, 1922–42 175 kartus, ties Žaliuoju tiltu 1931–41 200 kartų, ties A. Panemune 71 kartą. Nuotakio skaičiavimą ties Kaunu apsunkina kintamas dugnas ir Neries patvanka: skaičiavimui naudojami kartu Gastilonių, Petrašiūnų ir Panemunės stočių stebėjimai ir sudėtingesni redukcijų metodai. Per 24 metus (1920–43) vid. Nemuno debitas ties Kaunu gautas 298 m³/sek. arba 6,52 litro per sek. nuo 1 km² baseino ploto: iš vid. drėgmenų aukščio 585 mm nuteka 207 mm arba 35,4%. Debitai svyravo tarp 2320

(1931 IV 1) ligi 100 vasarą ir net 27 m³/sek. užšalimo metu.

S. Kolupaila, Nemuno ties Kaunu 1877–1925 m. matavimai 1925; (") Kauno niveliacijų reperiai (Technika II 1925); (") Daviniai apie paleidimus Nemuno upės ties Kaunu (Kosmos 1, 1922–23); (") Žinios apie Nemuno ties Kaunu vidutinius ir kraštutinius horizontus (Kosmos 1, 1924); (") Šių metų Kauno potvynis (Kosmos 2–3, 1926); (") Nemuno užšalimas ties Kaunu (Gamtos Draugas 1–2, 1936); (") Nemuno paleidimas ties Kaunu ir potvyniai (Gamtos Draugas 3, 1936); (") 1940 metų potvynis Kaune ir kitur (Kosmos 4–6, 1940); (") Nemuno baseino nuotakio studijos 1945 (rankraštis). *S.K.*

Kauno veterinarijos akademija žr. Veterinarijos akademija.

Kauno žydų gydytojų draugija (Refua) įst. 1938 veikė iki 1940. Jos pirmininkais buvo: dr. Benjaminas Bergeris ir dr. Chaimas Finkelšteinas. V-bos nariai: dr. Levitanas ir dr. Elkes jr. D-jos vartojamoji kalba — žydų (idiš). Narių turėjo apie 25. Posėdžiai vykdavo kartą per 6 savaites, kur būdavo svarstomi profesiniai ir medicinos mokslo klausimai. *Ch.F.*

Kauno Žinios informacinis laikraštis, ėjęs du kartus per mėnesį lietuvių, lenkų ir vokiečių kalbomis. Ėjo nuo 1919 pradžios iki 1920 pradžios. Leido Kauno miesto valdyba.

Kauno Žodis iliustruotas savaitraštis, ėjęs Kaune 1919 VI — IX 25. Iš viso išėjo 25 numeriai. Leistas prekybos reikalui, todėl didesnę laikraščio dalį užėmė skelbimai.

Kaupai-Skirmantiškiai dv., Varnių vls., Telšių aps. Yra piliakalnis, kuriame sakoma buvusi sen. lietuvių šventovė. Be to, yra 2 km ilgio pylimas.

Kaupaitė 1. Kazimiera (1880 I 6 Gudelių k., Ramygalos vls., Panevėžio aps.— 1940 IV 17 Čikagoje) vienuolė, Šv. Kazimiero seserų kongregacijos įsteigėja ir generalinė vyresnioji, Motina Marija. Brolio kun. Ant. Kaupo (žr.) kviečiama, 1897 atvyko Amerikon ir apsigyveno Scrantone, Pa. Čia ji susipažino su seserų nazaretiečių siekimais ir nusprendė tapti vienuole. Kun. A. Miluko patariama 1902 išvyko į Šveicariją ir iki 1905 mokėsi Šv. Kryžiaus vienuolyne Ingenbohle. 1905 grįžusi į Scrantoną, įstojo į Nekalčiausios Marijos Širdies seserų vienuolyną. 1907 VIII 30 K. kartu su savo draugėmis Judita Dvaranauskaite ir Antanina Unguraityte atliko įžadus ir tapo kun. A. Staniukyno rūpesčiu įsteigtos Šv. Kazimiero seserų kongregacijos vienuolėmis. Pradžioje įsikūrė Mount Carmelyje, Pa., kur turėjo savo namus ir liet. pradžios mokyklą. 1911 K. persikėlė į Čikagą ir čia 1913 išrinkta generaline vyresniąja. Šiose pareigose ji buvo iki mirties. 1920 vysk. P. Karevičiaus rūpesčiu buvo gautas pop. Benedikto XV leidimas steigti Lietuvos Šv. Kazimiero seserų kongregaciją. K., grįžusi į Lietuvą, 1920 suorganizavo vienuolyną Pažaislyje. K. buvo puiki organizatorė ir administratorė. Ji atidarė 29 pradžios mokyklas, 3 aukštesniąsias m-las, 2 ligonines. Ji turėjo savo globoje apie 400 seselių. Už jos nuopelnus lietuvybei Lietuvos valdžia 1933 apdovanojo Gedimino ordinu. K. bendradarbiavo Šaltinyje ir kt.

Motina M. Kaupaitė

A. a. Motina Marija-Kazimiera Kaupaitė — Šv. Kazimiero seserų kongregacijos įsteigėja (Draugija 9, 1940, 55–56). *J.P.*

2. Salomėja (1905 Gudelių k., Ramygalos vls., Panevėžio aps. — 1941 VI 24 Kaune) Nekaltai Pradėtosios Švč. Marijos seserų kongregacijos vienuolė, gamtininkė. Mokėsi Ramygalos pradinėje mokykloje ir Panevėžio gimn. VDU studijavo gamtos mokslus. 1936 įstojo į vienuolyną Marijampolėje. 1937 padarė vienuolinius įžadus. Dirbo vaikų daržely ir Šešupės spaustuvės administracijoje. Bendradarbiavo N. Vaidilutėje, Liepsnose. Bolševikams 1940 uždarius vienuolynus, tarnavo Rokiškio valstybiniame banke. 1941 birželio pradžioje atvyko į Kauną ir karui prasidėjus žuvo. Palaidota Kauno kapinėse. 1942 jos kūnas iš Kauno kapinių perkeltas į vienuolijos kapines Marijampolėje. *J.Vdl.*

Kaupas 1. Antanas (1870 II 1 Gudelių k., Ramygalos vls., Panevėžio aps. — 1913 X 27 Čikagoje) kunigas, visuomenės veikėjas. Gimnaziją lankė Šiauliuose, bet už rusų draudžiamų raštų skaitymą išvarytas iš 6 klasės. 1888 įstojo į Kauno kun. seminariją, kur 1889 buvo slaptos Šv. Kazimiero d-jos narys, 1890 iš seminarijos pašalintas, nes kratos metu rasta Aušros ir kitokios klierikams neskaitytinos literatūros. Pabuvęs vienerius metus Petrapilyje, vėl grįžo Kaunan, kur

Kun. A. Kaupas

buvo repetitorium ir pats ruošėsi 7–8 klasės kurso egzaminams. Tačiau 1892 kratos metu rasta Varpo ir kitos draudžiamos literatūros, todėl buvo priverstas išvykti į JAV. 1892 VIII 26 atvyko į Čikagą ir netrukus įstojo į lenkų kun. seminariją Detroite. 1896 V 6 įšv. kunigu. Beveik metus klebonavo Wilkes-Barre, Pa., nuo 1897 Scrantone, Pa., kur pastatė mūrinę bažnyčią, 1907 persikėlė į Pittstoną, Pa., kur taip pat pastatė mūrinę bažnyčią ir 1912 su Draugu persikėlė į Čikagą.

K. buvo vienas iš žymiausių ano meto lietuvių visuomenės veikėjų JAV. Jis gerai pažino JAV liet. gyvenimą ir aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Jau 1899 IX 27 kartu su kun. J. Žilium ir A. Miluku įkūrė ‚Motinėlę' (inkorporuota 1901 I 8), kurios tikslas buvo gaivinti, kelti ir išlaikyti lietuvybę, iškovoti Lietuvai žodžio, spaudos, tikėjimo laisvę ir nepriklausomybę. Įkūrė Katalikų Tiesos d-ją, kuri rūpinosi katalikų pasaulėžiūros gynimu ir 1910 kartu su kitais suorganizavo Kunigų sąjungą. Rėmė Lietuvių mokslo d-ją Vilniuje ir nuo 1910 VII 29 buvo jos narių. Be to, buvo LRKS narių ir kurį laiką pirm., vienas iš Lietuvos Vyčių organizatorių, daug prisidėjo bekuriant Kat. Federaciją ir Šv. Kazimiero seserų mokytojų kadrą.

Ypačiai gyvai reiškėsi spaudos darbe. Pasižymėjo lengva, aštria plunksna tiek publicistikoje, tiek ir beletristikoje. Bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų (1893, 1896, 1900), Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje (1893-94), Lietuvoje (1894, 1901), Garse Amerikos Lietuvių (1896–98), Ryte (1896), Tėvynėje (1897–98, 1900–01), Dirvoje (nuo 1901), Žvaigždėje (nuo 1901), Draugijoje (nuo 1907), Vilniaus Žiniose, Viltyje ir kt. A. Milukui išvykus Europon, nuo 1901 kartu su kun. M. Šedvydžiu ir J. Kuru leido ir redagavo Dirvą, 1904 dengdamas beveik didesnę pusę jos nuostolių. 1908 redagavo Katalikų Draugą, 1909–13 Draugą. Dažniausiai pasirašydavo: A-as, A. K., K. A. K., An-Ka, A. K-as, S., Selimas, Karvojus, Patrimpas, Amerikos Kunigas, Antanukas ir kt. Be publicistinių straipsnių, K. yra parašęs ilgesnių studijų sociologiniais, eugenikos ir kt. klausimais. Išsp. Socializmo silpnos pusės 1904, Pergyventos valandos 1906, Tėvynmeilio mintys 1906, Patrimpo laiškai 1907, Evoliucija, ne revoliucija 1907, Švento Kazimiero seserys 1914 ir kt. Vertimai: K. Promyk, Akywi Apsireiszkimai Swiete ant kuriu žmones nuolatos žiuri, bet jų gerai nesupranta 1894, Graf. Leliva (spv. Motrosovo), Padejimas Lietuvių Tautos Rusu Vieszpatystėje 1896, J. Bliziński, Žentas del parodos 1897, Z. Przybylski, Nesiprieszink 1897, M. Radzevičiūtė, Tetervinams burkuojant 1897, H. Sienkiewicz, Tvanas I–II 1900, R. L. Stevenson, Iždų sala 1902, D. Defoe, Robinzonas Krusius arba pasekmės nepaklusnumo 1894, ²1903. Jo laiškai, spausdinti Žvaigždėje, 1934 išėjo atskiru atspaudu.

K. J. T(umas), A. a. A. K. (Vairas 1, 1914, 11); *J. Senkus*, Kun. A. K. (Vairas 1, 1934, 104–107).

J. P.

2. Julius (1890 I 7 Gudelių k., Ramygalos vls., Panevėžio aps. — 1945 V 27 Kaune) finansininkas, visuomenės veikėjas, (1) brolis. Pradžios mokslą ėjo Ramygaloje, vidurinį Liepojoje, bet 1906 ryšium su revoliuciniu sąjūdžiu iš 4 klasės pavarytas. Vėliau įstojo į Saulės kursus Kaune, kuriuos baigė 1909. Po to 1909–11 buvo Tulos vaistinėse mokiniu. 1911 išvyko į JAV, stojo į Valparaiso univ., kur iki 1914 studijavo chemiją ir gamtos mokslus. 1916 įstojo į Katalikų univ. Vašingtone, D. C., kur lankė sociologijos kursus. 1917–18 tęsė sociologijos mokslus Fordhamo univ. Naujorke. 1918–19 dirbo JAV valdžios propagandos žinybos išlaikomame Lietuvių biure Vašingtone. 1919 rudenį grįžo į Lietuvą. 1920 išrinktas į Steigiamąjį seimą (Lietuvos ūkininkų s-gos sąrašu), kur buvo ekonominės k-jos sekr., be to, dirbo valstybės ūkio pakomisėje. 1922 I 19 išrinktas Tarptautinio banko valdybon. 1922 IX 28 pasitraukė iš Tarptautinio banko ir perėjo dirbti į Lietuvos banką, kur išrinktas direktorium. Vėliau iki 1940 vasaros buvo Lietuvos banko Kauno skyriaus direktoriumi. Visuomeninėje veikloje ėmė reikštis 1913. 1914 jau buvo Lietuvos Vyčių eilėse. 1919 Amerikos liet. tarybos siunčiamas į Paryžių Lietuvos reikalais. Bendradarbiavo Lietuvos Ūkininke, Viltyje ir kt. JAV 1914 redagavo laikraštį Moksleivį, 1915–16 Draugą ir 1917 V 17 — 1918 IV savaitraštį Garsą. *J. P.*

J. Kaupas

3. Julius Viktoras (g. 1920 III 6 Kaune) rašytojas, kritikas, literatūrinis publicistas, gydytojas, (2) sūnus. 1938 bai-

gė Tėvų jėzuitų gimn. Kaune, studijavo VDU medicinos fak., kurį 1944 baigė med. gyd. laipsniu. 1946 doktorizavosi Tübingeno univ. 1947 mokėsi tapybos Freiburgo (Breisgau) École des Arts et Métiers. 1947–49 Freiburgo univ. studijavo filosofiją, literatūrą. Atvykęs į JAV specializavosi psichiatrijos srityje ir 1952–53 dėstė neurologiją gailestingųjų seserų kursuose Altone, Ill.

J. V. Kaupas

Pirmuosius savo literatūrinius darbus spausdino Žiburėlyje 1942. Sekančiais metais laimėjo ‚Savaitės' žurnalo novelės premiją (‚Banknotas'). Gyvendamas Vokietijoje rašė Aiduose, Tremtinių Mokykloje, Žiburiuose ir kurį laiką redagavo akademinio jaunimo žurnalą Šviesą. 1948 išleido pasakų ir fantastinių istorijų rinkinį ‚Daktaras Kripštukas pragare', už kurį gavo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus jaunimo literatūros premiją. Gyvendamas JAV bendradarbiavo Aiduose, Literatūros Lankuose, Drauge, Naujienose, Dirvoje, Lietuvių Dienose ir kt., kur paskelbė nemaža beletristikos, kritikos straipsnių, psichologinių essays ir t.t. Literatūros kritikos straipsnius dažniausiai pasirašo Coppeliaus slapyvardžiu.

K. priklauso žemininkų-lankininkų literatūrinei generacijai. Brendęs E.T.A. Hoffmanno, Dickenso ir M. de Unamuno poveikyje, K. yra vienintelis savo kartos beletristas, kurio estetika ir formos koncepcija remiasi klasiškosios Europos kultūros tradicija. K. proza, tiek formos, tiek minties požiūriu, neturi beveik nieko bendra nei su moderniaisiais sąjūdžiais, nei su etnografine mūsų literatūros mokykla. Būdingiausi jo stiliaus ir formos bruožai yra aiškumas, simetrija ir pusiausvyra. Geriausių K. pasakų (Daktaras Kripštukas pragare, Kaip velnias Juoduodegis blogais keliais nuėjo, Pasaka apie Arlekino meilę ir Burtininką be vardo ir kt.) pagrindus sudaro moralinės problemos: Gėrio ir Blogio mistika bei idealistinės kovos prieš Blogį sublimacija. Jo personažai nepripažįsta žmogiško vidurio: jie yra universalinio Gėrio ar universalinio Blogio atstovai. K. tikrovės koncepcija yra idealistinė: nėra ribos tarp fantazijos ir tikrovės; tikrovė yra fantazija ir fantazija yra tikrovė; velnias, blogio simbolis, gyvena tiek fantazijoje, tiek tikrovėje. K. novelės skiriasi nuo pasakų tuo, kad čia fantaziją pakeičia psichologija. Būdingiausi jo novelių personažai yra melancholiški idealistai, ‚saulėgrąžos mėnulio šviesoje', siekią saulės, bet turį gyventi mėnulio, t. y. atspindžio šviesa. K. kritiką taip pat būtų galima pavadinti idealistine. Ir kritikoje, kaip ir pasakose, jis yra tam tikra prasme moralistas, grožį siejąs su gėrio ir idealo sąvokomis. *A. Č.*

4. Kazys (1903 I 17 Šipylių k., Gruzdžių vls., Šiaulių aps. — 1936 I 25 Kaune) mokytojas, karininkas. Mokėsi Gruzdžiuose ir Šiauliuose, kur baigė mokytojų seminariją. 1928 baigė karo mokyklą aspirantu. Mokytojavo Šiauliuose ir Kaune (J. Jablonskio vardo pradžios mokykloje). 1929 įsijungė į šaulių s-gos darbą. Kurį laiką buvo Šiaulių rinktinės vadu. Aktyviai dalyvavo kultūrinėse ir jaunimo organizacijose: jaunalietuviuose, skautuose. Bendradarbiavo spaudoje.

5. Povilas (g. 1898 XII 16 Kaune) dailininkas, tapytojas. Dailės mokėsi Kauno meno mokykloje, vėliau tęsė tapybos studijas privačioje J. Vienožinskio studijoje. Nuo 1935 Lietuvos dailininkų sąjungos narys, tremtyje — Lietuvių dailės instituto narys. Dalyvavo visose Liet. dailininkų s-gos rengtose parodose Lietuvoje ir užsieniuose. K. tapybos darbai yra Čiurlionio galerijoj, Vilniaus dailės muziejuj, Šiaulių Aušros muziejuj ir Telšių Alkos muziejuj. Nuo 1949 gyvena JAV. K. savo tapybos darbuose ieško nuosaikaus savito braižo ir charakteringų išraiškos priemonių, likdamas ištikimas plačiai suprastai impresionistinei mokyklai. Šios srovės laimėjimus dailininkas yra sugebėjęs atitinkamai moduliuoti ir pritaikyti išraiškiam savitam stiliui. K. tapyba spalvinga, sodri, nelinkusi į kraštutinį eksperimentavimą. K. kūriniai pasižymi ramia ir išieškota kompozicija, šviežiu ir lygiu koloritu, skoningu ir kultūringu atlikimu.

P. Kaupas

H. N.

Kaupelytė Pranciška žr. Kaveckienė.

Kaupelytė-Ragaišienė-Biliūnienė Aleksandra Elena (1896 XII 3 Buivydiškio vsd., Pandėlio vls., Rokiškio aps. — 1953) medicinos gydytoja, visuomenės veikėja. I pas.

P. Kaupas Peizažas

karo metu baigė liet. gimnaziją Voroneže ir 1928 LU medicinos fakultetą. Po to dar tobulinosi dermatologijos srityje Vienoje. Nuo 1925 dirbo kaip gailestingoji sesuo odos ir venerinių ligų ambulatorijoje, 1929 XII 1 — 1937 LU ir VDU odos ir venerinių ligų klinikos jaunesnioji asistentė. Nuo 1929 Kauno medicinos d-jos narė. Buvo viena iš veikliųjų abolicionistinio sąjūdžio narių, nuo 1925 priklausė Lietuvos abolicionistų d-jai, jos iždininkė ir 1940 vicepirmininkė. Viena iš steigėjų Lietuvos sveikatos d-jos kovai su venerinėmis ligomis sekcijos. Viešosios dorovės klausimais skaitė daug paskaitų. Bendradarbiavo ir spaudoje. Kartu su B. Sidaravičium parašė Salvarsano sužalojimai (Medicina 1931, 454–472) ir kt.

Kaupert Gustav (1819 – 1897) vokiečių skulptorius. 1867–92 dėstė skulptūrą Städelio meno institute Frankfurte (a. M.). K. buvo natūralistinės krypties. Atliko Vašingtono paminklo (Richmond) cokolio reljefus ir talkino kitiems darbams šio paminklo autoriui Th. Crawfordui. Vašingtono kapitoliui K. nulipdė frontono skulptūras, nuliedino žalvarines duris ir 35 pėdų aukščio statulą ‚Amerika' ant kupolo viršūnės. Jo statula ‚Motinos meilė' (1855) bei eilė paminklų kapinėse ir aikštėse Kasselyje, Hannoveryje, Frankfurte (G. E. Lessingui ir L. Börne), skulptūros Frankfurto biržai ir operai padarė K. populiarų.

Kaupiamieji augalai yra tie, kurie vegetacijos periodo metu reikalingi kaupimo bei purenimo. Prie k.a. priklauso bulvės ir šakniavaisiai, pvz. runkeliai, sėtiniai, ropės, morkos. K.a. reikšmė krašto ir privatiniam ūkiui yra didelė, ir paprastai nuo šių kultūrų išplitimo labai priklauso ūkio pažanga ir intensyvumas. K.a. yra reikalingi gero žemės išdirbimo, paruošimo, intensyvaus tręšimo ir geros pasėlių priežiūros. Visa tai bendrai pagerina dirvos savybes ir sudaro geras sąlygas kitiems augalams tarpti. Be to, nuolatinis purenimas bei kaupimas labai palengvina kovą su piktžolėmis. Paprastai tik maža k.a. dalis sunaudojama žmonių maistui. Daugumas jų, pvz. pašariniai runkeliai, leidžia plėsti gyvulininkystę ir tuo būdu intensyvinti ūkį. Gyvulinkystė padidina ūkyje gamybą natūralių trąšų, kurios yra gera priemonė dirvos kultūrai ir derlingumui kelti. K.a. lyginant su varpiniais reikalauja didesnės darbo jėgos. Šios kultūros turi teigiamos įtakos darbo jėgos pasiskirstymui metų būvyje ir taip prisideda prie racionalesnio darbo jėgos išnaudojimo ūky. K.a. derliaus didelis vandeningumas yra pagrindinis jų trūkumas. Tai pabrangina transportą ir laikymą. Be to, laikant juos dėl didelio vandeningumo biologiniai procesai yra aktyvūs, ir nuostoliai dėl to susidaro palyginti dideli. *J. Vng.*

Kaupimas. Tam tikros augalų kultūros (pvz. bulvės) augimo metu reikia apkaupti. K. tikslas yra paskatinti ir sudaryti geras sąlygas šakniavaisiams tarpti, gumbams užmegzti ir normaliai vystytis. Požeminiai augalų gumbai normaliai yra reikalingi gero vėdinimo (aeracijos). K. ir purenimas čia daug padeda. Be to, kaupiant besivystantieji gumbai yra padengiami puria žeme ir taip apsaugoma nuo šviesos ir pažaliavimo. Taip pat kaupiant sunaikinamos ir piktžolės. K. ypatingai svarbus sunkesnėse ir drėgnesnėse žemėse, kur dirva lengvai supuola ir aeracijos sąlygos susidaro nepalankios. Pats k. turi būti taip atliktas, kad vagų šonai būtų padengiami puria žeme ir vagos dugnas gerai supurentas. Kaip dažnai kaupti, priklauso nuo augalų kultūros ir pačios dirvos: sunkios ir drėgnos dirvos turi būti kaupiamos dažniau, pvz. 2–3 kartus augimo metu; durpynuose ir lengvose žemėse k. dažnai visai nereikalingas. Kaupiama kauptuku (žr.). *J. Vng.*

Kaūpiškiai Vilkaviškio aps., Kybartų vls. buvęs dvaras ir greta jo 2 kaimai: K. I ir K. II; krūvon paėmus čia 1923 buvo 65 ūkiai ir 488 gyv. K. yra prie pat Rytų Prū-

sijos sienos, maždaug pusiaukelėje tarp Kybartų ir Vištyčio. Senosios Rusijos okupacijos metu čia buvo įst. K. vls. centras, kuris išsilaikė ligi 1933 III 1. Buvusios valsčiaus įstaigos patalpos perleistos šauliams. 1927–30 čia veikė Ūkininkų vienybės skyrius, nuo 1926 IV pieninė. Šalia K. yra durpynas 95 ha ploto ir 2,3 m gylio; sudurpėjimas geras. Pelkė žemutinio tarpinio tipo, 112 ha.

Kaupo lybių seniūnas, Henriko Latvio kronikos vadinamas dar ir karalium (rex et senior). Jo valdytos sritys sudarė apie 1/3 lybių krašto, Metsepolio, tarp Dauguvos ir Gaujos žemupių. Valdė iš Turaidos pilies Gaujos krante, bet savo žinioje turėjo dar stiprią Krimuldos pilį. Kai lybių šalį puolė vokiečiai ir sunku buvo nuo jų gintis, K. pasidavė Rygos vyskupui, krikštijosi (1194–1200) ir ištikimai vokiečiam talkino krikštyti ir užvaldyti lybių gentis. Kaip Rygos vysk. Alberto pasiuntinys 1203 vasarą lankėsi Romoje pas pop. Inocentą III. Misijos tikslas buvo gauti popiežiaus pritarimą savarankiškai Rygos vyskupijai, kuri priklausė Bremeno arkivyskupo. Iš Romos parvežė Rygos vyskupui pop. Inocento III dovaną — ranka rašytą Šv. Raštą, kuris Rygos katedroje buvo iki 1501. Kelionės metu K. pilys buvo jo giminių užimtos; gyveno vokiečių statydintose Ikškilės ir Salaspilio pilyse prie Dauguvos krantų. Paskatinti Polocko rusų pažadėtos paramos, visi lybiai tuo metu sukilo. K. su vokiečiais Ikškilės ir Salaspilio tvirtovėse atsilaikė, Dauguvos pakrančių lybiai buvo įveikti, o 1206–07 surengti kryžiaus žygiai Gaujos krantų lybiam užvaldyti. Tame kare pats K. puolė ir sudegino abi savo pilis — Turaidą ir Krimuldą. Užimta lybių žemė 1207 pasidalyta tarp Rygos vyskupo ir Livonijos ordino; iš to akto žinoma, kad K. valdė stambias lybių sritis. Lybius galutinai užvaldžius (1208), K. padėjo vokiečiams gintis nuo kuršių ir estų. Jam vadovaujant buvo atmuštas stiprus kuršių antpuolis (1210), siekęs sunaikinti ne per seniai įsteigtą Rygą (1201). Kovose su estais prie Imeros žuvo jo sūnus Bertoldas ir svainis Vaine, o mūšyje prie Pernavos 1217 IX 22 pats buvo sunkiai sužeistas ir mirė. Tame mūšyje iš estų pusės žuvo pagarsėjęs Sakalos srities seniūnas Lembitas (Lembitu). K. valdytos žemės po jo mirties atiteko Rygos vyskupui.

Script. rer. Liv. I 1853; *H. Moora,* Eesti biograafiline leksikon II 1927; Latviešu konversācijas Vārdnīca VI 1931; *V. Lamsters,* Ikškile-Salaspilis 1934; *A. Švābe,* The Story of Latvia 1950. *S. Suž.*

Kauprė vsd., Krekenavos vls., Panevėžio aps., 5 km nuo Krekenavos. Vietovė minima 1584–99 Raseinių žemės teismo aktuose.

Kauptukas rankinis įrankis žemei purenti, kaupti, piktžolėms naikinti, daigams retinti ir t.t. Jis plačiai vartojamas daržininkystėje, kur įvairios daržovių kultūros yra reikalingos geros priežiūros bei dažno purenimo. K. yra įvairiausių rūšių: vieni skiriami žemei purenti, kiti daigams retinti, treti piktžolėms naikinti ir pn. Žemei negiliai supurenti ir piktžolėms naikinti dažnai vartojamas vad. olandiškas k., kurio aštrus peilis-noragėlis yra veik vienoje plokštumoje su kotu. Darbininkas, dirbdamas juo, žengia atgal prieš save purendamas ir piktžoles naikindamas. Tokiu būdu supurenta dirva yra nemindžiojama.

Be rankinių yra ir sudėtingesnių arklinių k. Jie paprastai turi rėmus ir eilę noragėlių, pritaikintų tarpvagiams purenti. Mažesnis panašios išvaizdos k. gali būti vartojamas ir kaip rankinis įrankis, kurį stumdamas arba traukdamas darbininkas purena dirvą. *J.Vng.*

K. sen. Lietuvos kaime. XIX a., pradėjus sodinti didesniais plotais bulves, buvo dar kaupiama paprastu, vienos žagrės, arklu. Jei kaupdavo dvinoragiu arklu, tai žemiau vyčių įtaisydavo dvi mažas lentukes, kad žemė birtų į abi puses. Iš vienažagrės, pritaikius lentukes, atsirado paprastas kelminis k., dar neturįs pavažos. Nusižiūrėjus į dvarų plūgą ir pirktinį k., buvo daromas medinis k., užkaltas vienu trikampiu noragu, su pavaža ir žemėms berti mediniais ar geležiniais sparneliais, kuriems vėliau buvo pritaikytas įtaisas, leidžiąs sparnelius suglausti ar išskęsti. Po 1930 mediniai k. pradėjo nykti, užleisdami vietą geležiniams, paprastai su ratuku priešakyje, o kartais ir su trimis noragais, purenančiais vagą. Šis naujas k., arba ravėtuvas, buvo plačiai vartojamas šakniavaisių laukams ravėti ir kaupti, labai dažnai ne pirktas, bet apylinkės kalvių savaip perdirbtas ir vietos sąlygoms pritaikytas; vadintas ir kaupikù. *A.Mž.*

Kauri žr. Cypraea.

Kausija (gr. kausia) helenistiniais laikais balta, plačiom atbrailom makedoniečių skrybėlė nuo saulės karščio. Bajorų k. būdavo purpurinės spalvos, karalių dar su diadema. K. perėmė romėnų žvejai ir jūrininkai, po to didikai teatre nuo saulės.

Kaustika (gr. kaustikos ‚deginąs') 1. medicinoje — gyvojo audinio degini-

mas chemikalais: stipriomis rūgštimis, gailiais šarmais, stipriai deginančiais metalų junginiais. Deginant gaunama koaguliacija, nekrozė, nykimas. K. medicinoje vartojama navikų, karpų, polipų ir per daug išaugusių granuliacijų deginimui. Rūgštys vartojamos skysto pavidalo, dažnai gerokai praskiestos, šarmai ir metalų junginiai — skysto ir kieto pavidalo ant kotelių, virbalų ir kt. Seniau medicinoje prideginamieji koteliai buvo plačiai vartojami apkrėstoms bei apnuodytoms žaizdoms ir įkandimams išdeginti. Tais atvejais, kai vietoje chemikalų panaudojama aukšta temperatūra, procesas vadinamas termokaustika (žr. Kauterizacija). *V.Kn.*

2. O p t i k o j e — linija, juosianti vietą, kur sueina spinduliai, lūžę lęšyje arba atsispindėję nuo veidrodžio.

Kaustikinė soda, kitaip natrio hidroksidas NaOH, natrio šarmas, populiariai — muilo akmuo. Soda Na_2CO_3 paverčiama k.s. pastarąją veikiant gesintomis kalkėmis pagal reakciją:

$$Na_2CO_3 + Ca(OH)_2 \rightarrow 2NaOH + CaCO_3$$

Kalcio karbonatas atkošiamas, ir tirpale lieka k.s. Naudojama muilo gamyboje, tekstilės pramonėje ir kt.

Kaustymas 1. apkalimas, apmušimas ko nors metalu, pvz. skrynių, ratų ir kt.; 2. gyvulių k. — prikalimas geležinių plokščių (pasagų) prie gyvulio kanopos, nago. Dažniausiai kaustomi arkliai, kad nesusidėvėtų kanopa, o žiemos metu, kad neslystų. Kaustomi ir darbiniai jaučiai, kad apsaugotų nagą nuo per greito susidėvėjimo.

K. Mašanauskas, Arklių kaustymo vadovėlis 1929.

Kaustobiolitai (iš gr. kaustikos ‚deginąs', bio ‚gyvis' ir lithos ‚akmuo') organinės kilmės iškastinės (fosilinės) degiosios medžiagos: kietos (akmens anglis, durpės, sapropelitas ir kt.), skystos (nafta) ir dujinės (gamtinės degiosios dujos). Siauresne prasme k. vadinamas mineralinis kuras.

Kaušas geriamasis ar semiamasis medinis indas, turįs ilgą kotą ir gilią kaukelę. Seniausias Pabaltijy k. rastas Sarnatės durpyne (Latvijoje). Jis priskiriamas žalvario amžiui. XIX a. ir iki paskutinių dienų geriamąjį k. skobė iš klevo ar liepos medžio, nes toks k. neturi aštraus kvapo. Pasitaiko geriamųjų k. skobtų ir iš kadagio, tačiau gana skalus. Šiaip ūkiškieji k. skobiami iš juodalksnio, žilvičio, beržo ar kt. diržingo medžio. Muziejuose (Aušros, Rokiškio) yra išlikusių XIX a. geriamųjų k., kurių kotas gražiai išrašytas. Kartais buvo išrašomas ir pats k. mažais lapeliais ar šiaip smulkiu raštu. Visi ūkiškieji k. yra paprasti ir nuo samčio tesiskiria gilesne kaukele (kaušu) ar ilgesniu kotu. Ilgakočiai (70–100 cm) paprastai tėra ėdalui ar kt. apyvokai skirtieji k., o pirtyje vartoti k. yra trumpakočiai (30–50 cm); valtyse jie dar trumpesniais kotais (iki 20 cm).

Mūsų k. įdomus savo paplitimu Pabaltijyje. Jo vardą iš baltų yra gavę lybiai ‚kouš', estai ‚kaus'. Pagal J. J. Mikkola baltiškos kilmės laikomi ir rusų ‚kovš', suomių ‚kousa' ir net švedų ‚kaus, kosa', danų ‚kovs', vokiečių žem. ‚kowse, kause' ir kt. Suomijoje, kur tuo pačiu vardu vadinama ir vardadienių gertuvės, k. kaip geriamasis medinis indas, seniau vartotas iškilmių metu, yra žinomas jau nuo 1539. Jų, taip pat ir švedų, k. būdingas gražiai išpuoštomis ir aukštomis ąsomis, kokių dar šiandieną užtinkame ne tik sen. piešiniuose, bet ir švedų ar danų muziejuose. Apeiginis ir iškilminis k. pažįstamas šaltinių ir Lietuvoje, pvz. M. Praetorius (1690) mini, kad Žemynėlė buvo palabinama vartojant ir k., o gražus k. buvo vartojamas dar XIX a. Kamajų apylinkėse ir jaunavedžiams užgerti.

K. Vilkuna, Die Kosa, eine nordische Festschale Acta Ethnologica I, 1936, 17–33 psl.); *J. J. Mikkola,* Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen (Mem. de la Soc. Finno-Ougrienne VII, 121 psl.). *A.Mž.*

Kauterizacija (gr.) chirurgijoje — gyvojo audinio deginimas įkaitintu metalu: virbalu, viela, metaline kilpa ir pn. Prietaisas, vadinamas kauteriu, įkaitinamas elektros srove arba ugnyje. Tam reikalui vartojami įvairūs aparatai, pvz. Paquelino kauteris ir kt.

Kautilja pusiau mitologinis indų valstybininkas, apie 300 pr. Kr. karaliaus Čandragubtos kancleris. Jis laikomas autoriumi Artašastros, knygos apie ‚pasaulio ir valstybės gyvenimą'. Čia yra daug vertingos medžiagos sen. Indijos valstybiniam ir ūkiniam gyvenimui pažinti.

Kautynės dviejų ginkluotų pajėgų susirėmimas karo lauke. Mūšis susideda iš vienu laiku ar paeiliui vykstančių kautynių. K. gali būti puolamosios ar ginamosios. Siekiant užimti tam tikrą teritorijos plotą arba sunaikinti priešą, vykdomos puolamojo pobūdžio k. Jei puolimas sėkmingai baigiasi, vyksta priešo persekiojimas. Norint išlaikyti tam tikrą plotą ar laimėti laiką, vykdomos ginamojo pobūdžio k.

Tam tikrais atvejais ginančiajam tenka atsipalaiduoti ir trauktis, kitais atvejais— stabdyti priešą; tada vyksta vad. stabdomosios k. Tačiau k. niekada nebūna ištisai puolamosios arba ginamosios, prireikus vienur puolama, kitur laikinai ginamasi. Jeigu abi kariaujančios pusės tuo pačiu laiku puola ir susiremia įvyksta vad. susirėmimas, kurio metu, ypač anksčiau, įvykdavo durtuvų k.

Durtuvų k., taisyklės 1928; *Plk. ltn. Žutautas,* K. pratimai eiliniui, grandžiai ir skyriui 1933; Lietuvos kariuomenės pėstininkų statutas II 1939. *K.Alš.*

Käutner Helmut (g. 1908) vokiečių filmų ir teatro režisierius. Germanistiką ir teatro meną studijavo Miuncheno univ. Kurį laiką buvo kabareto aktorium. Nuo 1935 pradėjo dirbti filme. Ypačiai po II pas. karo Vokietijoje iškilo kaip vienas iš pajėgiausių filmų režisierių, filmui suteikęs stiprų meninį apipavidalinimą, iškėlęs socialinius, gyvenamojo pokarinio meto reiškinius (Vokietijos karinis, moralinis palūžimas, žmogiškosios tremtinių likimo apraiškos). Iš prieškarinių K. pastatytų filmų išskirtini: Kitty und Weltkonferenz 1939, Auf Wiedersehn Franziska 1941, Grosse Freiheit Nr. 7 1941. Socialiniai motyvai, simbolika, karo padariniai iškelti pokariniuose K. filmuose: In jenen Tagen 1947, Der Apfel ist ab 1947, Šveicarijoje pastatytas Die letzte Brücke 1953, Das Mädchen aus Flandern 1956. *V.Als.*

Kautsky Karl (1854–1938) vokiečių socialistų vadas. 1875 Vienoje įstojo į socialdemokratų partiją. 1880 persikėlė į Zürichą. Nuo 1881 gyveno Londone kaip Fridricho Engelso (žr.) privatinis sekretorius. 1883 įsteigė žurnalą Die neue Zeit, kuris iki 1888 ėjo Londone, o po to iki 1917 Stuttgarte. K. buvo vienas iš pagrindinių II internacionalo (žr.) šulų ir Erfurto programos (žr.) autorių. Po F. Engelso mirties (1895) K. tapo vadovaujančių marksizmo doktrinos interpretatorium. Persikėlęs į Berlyną, kovojo su E. Bersteino (žr.) revizionizmu ir R. Luxemburg (žr.) radikalizmu. 1917 kartu su Hugo Haase (žr.) įkūrė vokiečių nepriklausomųjų socialdemokratų partiją. K. buvo bolševizmo priešas. Norėdamas padėti menševikams, buvo nuvykęs į Armeniją, bet po bolševikų laimėjimo grįžo Vienon. Hitleriui užėmus Austriją, 1938 K. emigravo į Olandiją, kur netrukus ir mirė Amsterdame.

Be daugelio K. teoretinių darbų pažymėtini: Karl Marx, ökonomische Lehren 1887, ^{26}1930, Das Erfurter Programm 1892, Vorläufer des neueren Sozialismus 2 tt. 1895, Der Ursprung des Christentums 1908, Die Diktatur des Proletariats 1918, Materialistische Geschichtsauffassung 2 tt. 1927 ir kt. Nemaža jo smulkesnių darbų yra išversta lietuvių kalbon, pvz. Prie žydų klausimo (vertė A. Janulaitis) 1904, Partija, klasa ir visuomenė (vertė A. Janulaitis) 1905, Pričkus Engels (vertė A. Janulaitis) 1908, Darbininkai ir visuomenė (pagal Kautsky A. Purėnas) 1908, Socijaldemokratų Mokslo Pamatai (vertė P. Kovas) 1910, Ant rytojaus po socialės revoliucijos (vertė P. Grigaitis) 1917, Kas tai yra socializacija (LSDP leidinys) 1922, Seimas ir demokratija (vertė A. Janulaitis) 1922, Socialdemokratija ir komunizmas (sulietuvino P. Ancevičius) 1949 ir kt.

K. Renner, K. K. 1929; *L. P(urėnienė),* K. K. (Kultūra 11, 1938, 716–719); *K. Bielinis,* K. K. (Darbas 1, 1955, 22–25). *J.P.*

Kauza Vincas (1896 III 25 Leliušių k., Švenčionių aps.) medicinos gydytojas, 1930 baigęs VDU Kaune. Nuo 1927 IX 15 LU teismo ir socialinės katedros jaun. laborantas, nuo 1930 III 15 jaun. asistentas, 1931 III 1 — 1939 vyr. asistentas, vėliau iki 1944 VU teisės mokslų fak. teismo medicinos katedros adjunktas ir vedėjas. Be to, buvo VU poliklinikos vedėjas. K. reiškėsi visuomeniniame gyvenime: dirbo šaulių s-goje, vilniečių s-goje ir kt. Ilgą laiką buvo Lietuvos šaulių s-gos ruošiamų priešcheminės apsaugos kursų vedėju. 1940 buvo vienas iš Vilniaus medicinos d-jos steigėjų. Nuo 1931 bendradarbiavo Trimite, Medicinoje ir kt. Išsp. Pirmoji pagalba cheminiame kare 1935, ^{2}1937.

Kauzalgija (gr. kausis ‚deginimas, degimas' ir algos ‚skausmas') aštrus skausmas rankoje ar kojoje po galūnių sužalojimo, kai pažeisti nervai. Praėjus keletai savaičių, o retais atvejais tuojau po galūnės sužeidimo, ligonis pradeda jausti žemiau sužeidimo nuolatinį ir stiprų deginamą skausmą. Tos srities oda yra labai jautri (hiperalgija), sąnariai sąmoningai surakinti, nes norima apsaugoti juos nuo judesių, kurie sukelia kankinamą skausmą. Skausmo priepuolių priežastis gali būti staigus triukšmas, netikėtas stiprus kambario apšvietimas, įsivaizdavimas ar prisiminimas buvusio sužeistos vietos tvarstymo ir t.t. Ligonis pasidaro apatiškas ir susirūpinęs tik savo skaudančia galūne. Skausmus visuomet lydi įvairūs sutrikimai. Perskaudinta oda dažniausia yra išblyškus, šalta, aprasojus šalto prakaito la-

šais. Kartais ji yra šalta, sausa ir pleiskanojanti. Galūnė gali būti pabrinkus. Jei liga nusitęsia kelias savaites, tai odoj pradeda reikštis mitybos sutrikimai, nagai pasidaro trapūs ir raukšlėti. Po 4–6 savaičių rentgeno nuotraukos parodo smulkiųjų galūnių kaulų atrofiją ir dekalcifikaciją. Labai sunkiais atvejais skausmas gali persimesti net į kitos pusės sveiką galūnę.

Specifinio gydymo nėra. Retkarčiais liga pranyksta savaime. Kartais gerai padeda psichoterapija. Bet tikriausias gydymas yra chirurginis. Per ilgai delsti su chirurginiu gydymu nepatariama, nes nuolatiniai raumenų spazmai ir kraujo apytakos sutrikimai labai deformuoja galūnę ir sužaloja jos funkcionavimą. *D.Js.*

Kauzalinis (iš lot. causa ‚priežastis') priežastinis, priežastingas. Pvz. k. gydymas, siekiąs panaikinti priežastį, kuri sukėlė ligą. K. gydymas yra simptominio gydymo priešybė.

Kauzalitetas žr. Priežastingumas.

Kava (iš ar. kahva) prieskonis, gaunamas iš kavamedžio (žr.). K. pupelių kokybė daugiausia priklauso nuo dirvožemio bei vietovės pakilimo nuo jūros lygio. Iš aukštesnės vietos (2000 m) išaugusių k. pupelių gaunama geresnio kvapo ir skonio k. Vaisiai skinami prinokę. Kadangi jie ne visi iš karto prinoksta, tai skinami palaipsniui. Derlius svyruoja nuo ½ iki vieno kg pupelių nuo vieno kavos medelio per sezoną. Kavos pupelės paruošiamos dviem būdais: sausu būdu (senas, mažai bevartojamas), kada pupelės džiovinamos saulėje ir valomos specialiose mašinose, ir šlapiu būdu, kada jos traiškomos kalendriniuose grūstuvuose, rauginamos 24 valandas ir plaunamos ilguose cementiniuose kanaluose. Tuo būdu pašalinama vaisiaus sultingoji dalis, o žalia pupelė džiovinama saulėje apie 2–3 savaites, lukštenama mašinomis ir rūšiuojama (šitai taikoma tik aukštos kokybės kavai). Pupelės pakuojamos į maišus, paprastai po 60 kg. Kava pagal kilmę skirstoma į dvi pagrindines rūšis: 1. aštraus kvapo (Rio de Janeiro) brazilinė kava ir 2. saldaus, silpnesnio kvapo k. (Javos, Porto Rico, Maracaibo, Gvatemalos ir kt.). K. perkama pagal ragautojų analizę ar gerą pupelių išvaizdą. Degintos k. pupelės įgauna galutinę k. spalvą, skonį ir kvapą. K. deginama įvairiai. Pastaruoju laiku ji deginama infraraudonųjų spindulių kaitinimu. Deginamos pupelės nustoja apie 12–18% savo svorio (drėgmės, kai kurių lakių bei riebalinių ir dalies cukrinių medžiagų). Kai kur (Prancūzijoje) praktikuojamas cukrumi glaziruotų k. pupelių deginimas. Jos kaitinamos žymiai aukštesnėje temperatūroje.

Deginta k. malama arba pakuojama į popierinius maišus ir siunčiama parduotuvėms, kur smulkinama pagal vartotojų pageidavimus. Geresnės rūšies k. pakuojama į skardines ir, ištraukus iš jų orą, hermetiškai uždaroma. Tokiu būdu įpakuota k. geriau išlaiko savo kvapą. K. kvapui pagerinti vartojami įvairūs kvapiųjų medžiagų mišiniai. K. kvapiųjų medžiagų cheminė sudėtis dar mažai žinoma, nors paskutiniu laiku nemaža tiriama ir ši sritis.

Cheminė k. sudėtis priklauso nuo dirvožemio, auginimo sąlygų, vaisiaus prinokimo laiko ir jos paruošimo būdo. Jos fiziologinis veikimas priklauso nuo joje esančio kofeino (žr.), kurio kiekis būna nuo 1,2–1,5%. Neseniai Indijoje rastos k. rūšys, kurių pupelėse būna iki 2,2–2,6% kofeino; jis iš dalies gali būti pašalinamas k. pupeles apšutinant vandens garais autoklavoje ir ekstrahuojant organiniais tirpikliais, o pastaruosius išvarant vandens garais. Nors visiškai kofeino pašalinti iš k. ir nepavyksta, tačiau taip paruošta kava džiovinama, smulkinama ir pardavinėjama kaip k. be kofeino.

Tirpstanti k. būna miltelių pavidalo gryna arba sumaišyta su dekstroze ar maltoze. Ji gaunama k. ekstraguojant vandeniu, ekstraktą išgarinant ir gautuosius k. miltelius džiovinant sumažintame slėgime. Yra ir kitokių būdų šiai k. gaminti. K. milteliai lengvai ištirpsta vandeny ir vartojami kaip tikra k. Sutirštintas k. skystas ekstraktas dėl savo nepastovumo retai tevartojamas.

K. pakaitalai, ypač karo metu, buvo gana plačiai naudojami. Jie gaminami iš degintų grūdų (kviečių, rugių, miežių), primaišant mažesnį ar didesnį kiekį degintų figų, ąžuolo gilių, cikorijos, sojos pupelių, sėmenų ir dedant dirbtinių k. kvapiųjų medžiagų.

1955–56 pasaulinė kavos produkcija siekė apie 45 mil. maišų (po 60 kg svorio). JAV vienas gyventojas suvartoja per metus apie 6 kg kavos.

R. Louis Joly, Le Café (Chim. et Ind. 1951); *W. H. Ukers,* Coffee and Tea (Jacobs The Chemistry and Technology of Food Products 1, XXII, 1944); *R. Ulrich,* Der Kaffee und das Kaffein 1953.

A.Vtk.

Kavakava, arba kava, Pacifiko salų gyventojų gėralas, veikiąs raminamai, mig-

domai ir pn., kaip opiumas sukeliąs nuotaikingus sapnus. Vartojamas didžiosiose šventėse ir tikybinėse apeigose, dėl to turįs daug svarbos čiabuvių socialiniame, politiniame ir religiniame gyvenime. Vartojamas ir kaip kasdieninis gėrimas. K. gaunama iš Piperaceae šeimos apie 2 m aukščio Pipiro krūmo (Piper methysticum) šaknų. Šio krūmo esama savaiminio Fidžio ir kt. Pacifiko salose. *J.Rkt.*

Kavala mst. Graikijoje, Makedonijoje, priešais Taso salą Egėjo jūroj; apie 50.000 gyventojų (1955). Didelė tabako pramonė, prekyba ir jo išvežimo į užsienius uostas. Artimoje apylinkėje senovėje yra buvęs Neapolis, kuriame lankėsi apaštalas šv. Povilas.

Kavalergárdai (iš prc. cavalier ‚raitininkas' ir garde ‚sargyba') karališkosios šeimos asmenų garbės sargyba ir asmens sargybiniai ypatingai iškilmingais atvejais. Didžiosiose Europos valstybėse atsirado XVIII a. Pradžioje k. buvo karalių ar imperatorių raitoji apsauga kelionių ar išvykų metu. Vėliau buvo suformuoti atskiri k. pulkai, į kuriuos būdavo priimami aukšto ūgio, stiprūs ir gražios išvaizdos vyrai. Rusijoje k. nuo 1799 išliko iki 1917.

Kavalerija (prc. cavalerie ‚raitoji kariuomenė') raitoji kariuomenė, raitininkai. Tai viena iš seniausių ginklų rūšių, žinoma nuo seniausių laikų. Sen. Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, k. sudarė pagrindinę jėgą. Tai matyti iš tuometinių lietuvių karo žygių ir kautynių vedimo metodo. Pradžioje lietuvių k. apginklavimą sudarė lankai su strėlėmis ir ietys; kardus turėjo tik vyresnieji vadai. Vietoje šarvų dėvėjo kailius. Arkliai buvo balnojami ir žabojami taip pat kaip ir Vakaruose. Vytauto D. laikais Lietuvos k. buvo sustiprinta Lietuvoje apsigyvenusiais totoriais, kurie sudarė lengvosios k. rūšį, ėjo žvalgybos tarnybą žygy, postovy ir netikėtai puldinėdami priešą. Vytauto D. ir Jogailos laikais liet. karinė organizacija įgavo kai kurių bendrų bruožų su lenkų kariuomene, tačiau Lenkijos k. Lietuvos pavyzdžiu buvo padalyta į sunkiąją ir lengvąją. Lietuvos k. ugdant, buvo sugalvota keletas šaukimo būdų. Pagal vokiečių pavyzdį k. atsirado dragūnų vardai. Husarai (žr.) Lietuvos kariuomenėje sutinkami Stepono Batoro laikais (1576–86). Krašto ginti iš seno būdavo šaukia-

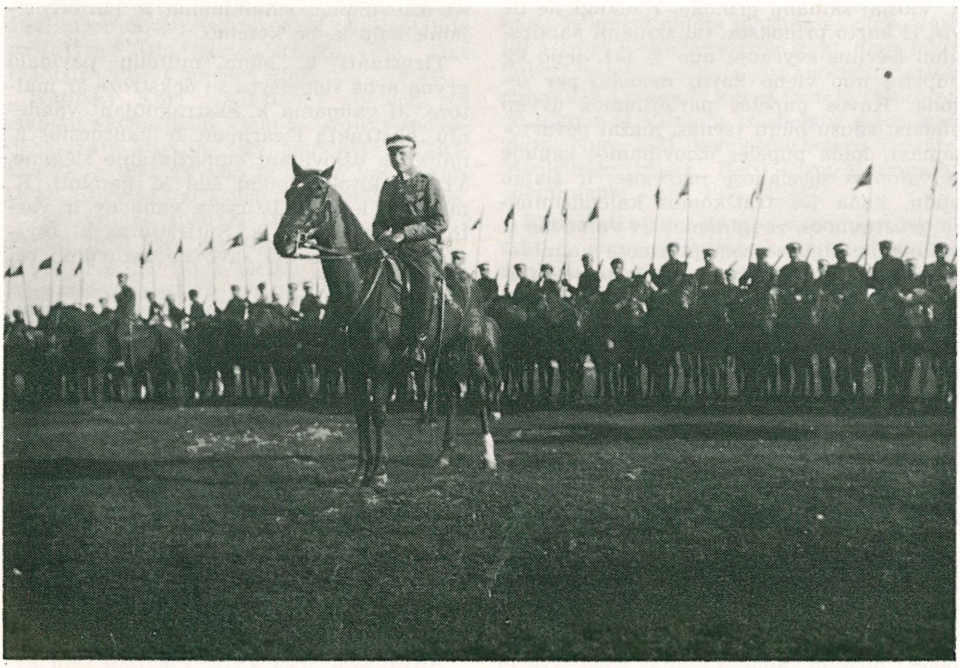

Lietuvos kavalerija Nepriklausomybės pradžioje

ma bajorai. Jie ėjo karan ne tik patys, bet vesdavosi ir tam tikrą skaičių tarnų. Neiną kariuomenėn galėdavo netekti žemės. Husarai buvo komplektuojami iš turtingųjų bajorų. Kiekvienas husaras turėjo su savimi dar 4 raitelius, 20 husarų sudarydavo eskadroną (100 arklių). Eskadrono vadu buvo vad. rotmistras, kuris savo žinioje pagal 1590 ir 1593 įstatymą turėjo leitenantą ir 4 pavaduotojus — visi iš aukštesniųjų bajorų. Panaši organizacija buvo ir kituose k. daliniuose. XVI a. bajorija labai nenoriai eidavo į karą. Pagaliau karalius galėjo šaukti bajorus į kariuomenę tik seimui nutarus. XVII a. bajorai jau visai nebuvo šaukiami į karą: juos pakeitė samdytoji kariuomenė. Samdomi buvo Lietuvos žmonės ir iš svetur. Samdytoji kariuomenė irgi buvo raita. Kariuomenė būdavo samdoma tik karo metui, bet jeigu lėšų pakakdavo, likdavo ir taikos metui. 1776 Lietuvoje reguliarios kariuomenės buvo 4770 žmonių. Ją sudarė: 2 brigados raitininkų (husarų ir šarvuotininkų) po 478 žmones, raitoji gvardija iš 318 žmonių ir 5 įvairaus dydžio raitininkų pulkai (nuo 150 iki 395 žmonių). Nors kariuomenę keletą kartų buvo nusistatyta didinti ir įvesti pėstininkus, tačiau dėl lėšų stokos ir bendro Lietuvos-Lenkijos respublikos pakrikimo planai liko neįgyvendinti.

Nepriklausomos Lietuvos laikais buvo sudaryti trys k. pulkai: husarų, ulonų ir dragūnų (įsteigti 1919–20) K. viršininkais buvo gen. Skomskis, gen. Plechavičius, plk. Jackevičius ir gen. Tallat-Kelpša. Žr. Lietuva (kariuomenė).

K. Boleckis, K. bruožai (Mūsų žinynas 28, 1926, 27–47, 97–98); *Lanskoronskis,* (K. Mūsų žinynas 30, 1926, 387-401; 31, 176-189); *Kraunaitis,* Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame Nepriklausomybės dešimtmetyje (Mūsų žinynas 45, 1928); Kavalerijos statutas II 1938, 544 psl.; *O. Urbonas,* Lietuvos k. senovėje (Karys 8, 1955). *O.Urb.*

Kavalierius (per slavus iš it. cavaliere) 1. senovėje religinio riterių ordino narys, vėliau kilmingasis; 2. XVIII a. išauklėtas žmogus, moterų palydovas ir globėjas; 3. asmuo, apdovanotas tam tikru ordinu (pvz. Vyčio kryžiaus k.); 4. jaunikis, nevedėlis; dabita.

Kavaliūnaitė Adelė (apie 1845 Penionyse, Anykščių vls., Utenos aps. — 1910 Anykščiuose) knygnešė. Apie 25 metus nešė knygas iš Prūsų ir platino Anykščių apylinkėse. Palaikė ryšius su knygnešiais Valeru Laskausku ir Juozu Razicku. Rusų buvo suimta ir laikyta kalėjime.

Kavaliūnas Pranas (g. 1892 X 6 Keragalviškių vsd., Panemunėlio vls., Rokiškio aps.) teisininkas. Vidurinį mokslą ėjo Petrapilyje. 1921–25 studijavo teisę Aukštuosiuose kursuose, vėliau LU, kurį baigė 1925, gaudamas dipl. teisininko vardą. 1920 VII 1 — 1921 V 1 aps. viršininko padėjėjas, 1921 V 10 — 1925 III 1 Respublikos prezidento kanceliarijos ved., 1925 X 1 — 1934 II 28 apylinkės teisėjas, 1934 II 28 — 1941 IV 1 Kauno apygardos teismo teisėjas ir 1941 X 1 — 1944 apygardos teismo skyriaus pirm. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV. Bendradarbiauja Drauge, Naujienose ir kt.

Kavalkadà (prc. cavalcade iš it. cavalcata) drauge jojančių raitininkų būrys, dalinys.

Kavãmedis (Coffea), lipikinių (Rubiaceae) šeimos priešėtais lancetiniais lapais iki 15 m aukščio amžinai žaliuoją medžiai arba krūmai. Žiedai balti, kuokštais lapų pažastyje. Vaisiai trešniški, raudonos spalvos iki 2,5 cm skersmens. Sėklų po dvi, rečiau vieną, kurios vad. kavos pupelėmis; šios vienasėklių vaisių pupelės laikomos geriausios rūšies. K. kilęs iš Abisinijos, kur jis buvo auginamas jau prieš 500 metų, ir dabar paplitęs įvairiose šalyse abiem pusėmis pusiaujo iki 25° augdamas savaime bei auginamas. Mėgsta drėgną ir šiltą klimatą. K. yra apie 25 skirtys, kurių trys vertingos medžio pramonėje. Minėtinas k. konginis (C. robusta), k. liberinis (C. liberica) ir svarbiausias k. arabinis (C. arabica), duodąs 90% pasaulinio kavos derliaus. Auga medeliu iki 9 m aukščio, bet skynimo ir našumo sumetimais

Arabų kavos krūmas: *a* — žiedas, *b* — vaisius, *c* — vaisiaus išilginis piūvis, *d* — skersinis piūvis

auginamas krūminės formos. K. arabinis turi apie 15 atmainų, kurių aukščiausios rūšies kavą duoda atmaina Mokka, auganti Raudonosios jūros srityje. Vaisių jau duoda trečiaisiais metais; derlių neša iki 30 metų. K. auginamas Vidurio bei P. Amerikoje, Indonezijoje, Afrikoje ir kt. Daugiausia jo esama Brazilijoje, kur pirmuoju k. augintoju XVIII a. buvo vienuolis pranciškonas Villaso šv. Antano vienuolyne. Amerika augina $^5/_6$ pasaulinio kavos derliaus. Pats k. auginimas reikalauja didelės priežiūros, ypač sunki kova su įvairiomis medelio ligomis bei kenkėjais. *J.Rkt.*

Kavárskas bžk., Ukmergės aps., valsčiaus centras, apie 1000 gyv. (1923 buvo 130 sodybų su 869 gyv.). K. yra prie Šventosios upės, 23 km nuo Ukmergės ir 17 km nuo Anykščių. K. turi Lietuvos miesteliams būdingą keturkampę aikštę su iš trijų jos kampų išeinančiomis gatvėmis.

K. i s t o r i j a. Ties K. yra piliakalnis, kurio viršuje išlikę mūrinių sienų, vad. ‚švedų koplyčia'.

K. vietovė minima jau XV a. Tada K. valdė Grigalius Ostikas, prie dv. buvo ir koplyčia. Iš G. Ostiko K. perėjo Oginskiams. XVIII a. antroje pusėje, kaip matyti iš Vilniaus vysk. Ign. Masalskio 1774 sudaryto vyskupijos bžn. sąrašo (Vatikano archyvas, Nun. di Varsavia vol. 142), K. buvo atitekęs Tiškevičiams, kurie turėjo ir K. bžn. patronato teisę. Po to K. kartu su Pienionių ir Traupio dv. priklausė Siesickiams.

Kavarsko bažnyčia ir kryžius

Pirmoji medinė šv. Jono Krikštytojo bžn. statyta Oginskio 1463, jos beneficiją žymiai padidino 1697 Mscislavlio pilininkas M. Oginskis. Pagal 1744 Vilniaus diecezinio sinodo duomenis, K. parapija priklausė Ukmergės dekanatui. 1781 K. parapija turėjo 2304 parapiečius, mstl. buvo mokykla, kurioje mokėsi 8 bajorų, 1 miestiečio ir 12 valstiečių vaikų. Dabartinė barokinė vienu bokštu mūrinė bžn. pastatyta Leono Daumanto 1887. Jos altoriai buvo dailiai išpiaustyti iš medžio vietinio skulptoriaus. Per I pas. karą K. bažnyčia smarkiai nukentėjo, ją taisė ir gražino K. parapijos klebonai L. Špakevičius ir vėliau A. Barkauskas, padedami parapiečių. Bžn. restauracijai ir kt. darbams vykdyti lėšų gausiai teikė iš K. parapijos (Žvirblėnų k.) kilęs JAV lietuvis Pranciškus Kalibatas. Jo lėšomis įrengti trijų manualų vargonai, bžn. gražiai išdekoruota, altoriai papuošti dailiomis statulomis, įtaisyti varpai ir laikrodis bokšte. Prie bžn. pastatyta dviejų aukštų mūrinė parapijos mokykla, įrengta užtvanka ir pastatyta elektros stotis, kuri energija aprūpindavo bžn., kleboniją, mokyklą ir kt. bžn. pastatus; už mstl., prie Kavarsko – Ukmergės vieškelio, 1936 pastatytas 20 m aukščio gelžbetoninis kryžius. K. buvo apylinkėje pagarsėjęs gydančio vandens šaltiniu ir šv. Jono Krikštytojo atlaidais, į kuriuos VI 24 suvažiuodavo iš kaimyninių ir tolimesniųjų parapijų tūkstančiai maldininkų. K. par. 1940 turėjo 5300 parapiečių.

1905 revoliucinė dvasia palietė ir K. 1905 XI 17 maištininkai atleido rusų mokytoją ir sueiga nutarė reikalauti lietuvio mokytojo. Kauno švietimo direkcija kavarskiečių prašymą atmetė. 1906 I grįžęs rusas mokytojas teturėjo 6 mokinius. Lietuviai ir toliau reikalavo savo mokytojo ir tam reikalui rinko parašus. Ryšium su tuo X 29 prasidėjo kratos ir tardymai, kurie tęsėsi ir 1907 I. Suimta visa eilė lietuvių. 1910 įst. Taupomoji-skolinamoji b-vė, kurios pagrindinis kapitalas 1914 I 1 buvo 16.296 rubliai, indėlių 97.377 rubliai, narių 511.

1913 I atidarytas Blaivybės d-jos knygynas -skaitykla. 1920 XI 18 į K. buvo įsibrovusi lenkų Vilniaus kavalerijos brigada. 1923 jau veikė vartotojų b-vė Turtas, 1926 III pradėjo veikti pieno perdirbimo b-vė Šaltinis. 1939 buvo pradžios mokykla, rajono agronomas, sveikatos punktas, girininkija (būstinė Anulyno vsd.), odų dirbtuvė, vaistinė ir kt.

N. Rouba, Przewodnik po Litwie i Białejrusi; *M. Baliński,* Starożytna Polska III, 1846; Słownik geogr. IV, 1883; Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Barkauskas ir Aleks. Vabalas 1938; *P. Tarasenka,* Lietuvos archeologinė medžiaga 1928; (") Lietuvos piliakalniai 1956; Elenchus omn. eccl. provinciae Lituanae 1940. *R.Krs.*

Kavasaki Tokijo priemiestis Honšu saloje, apie 350.000 gyv. (1955), vyrauja plieno pramonė.

Kavatinà žr. Cavatina.

Kaveckas 1. Konradas (g. 1905 X 21 Tirkšliuose, Mažeikių aps.) dirigentas ir kompozitorius. Baigęs Aušros gimn. Kaune, buvo įstojęs į VDU hum. mokslų fak. 1919 įstojo į muzikos mokyklą Kaune, vėliau perorganizuotą į konservatoriją. Čia pas J. Naujalį baigė vargonų klasę. 1928 Vilkaviškio žiburio gimnazijos muzikos mokytojas praktikantas. 1930–33 Paryžiaus aukštesniojoj muzikos m-loje studijavo pas M. Dupré, muz. istorijos klausė Sorbonos univ. o Grigaliniame inst. — grigalinį choralą. 1933 su savo vadovaujamu Paryžiaus liet. studentų chору dalyvavo tautų šventėse Grenobly, Lijone, Nicoje. Grįžęs 1933 rudenį paskirtas VDU stud. choro vedėju, kuriam vadovavo iki 1940. Su šiuo choru atliko ne tik savųjų kompozitorių kūrinius, bet paruošė eilę oratorijų ir kantatų. Be to, ruošė liet. kompozitorių kūrinių akademinius koncertus su paskaitomis. Su VDU studentų choru koncertavo ir užsienyje: 1935 Latvijoje, 1936 Švedijoje, 1937 Paryžiuje, 1938 Čekoslovakijoje. Nuo 1936 Kauno bazilikos vyr. vargonininkas. Rengė vargonų muzikos rečitalius. 1938 Pavasario federacijos dainų šventės Kaune vyr. dirigentas. 1940 VU vadovavo 70 studentų chorui. Tais pat metais drauge su J. Bendorium suorganizavo Vilniaus muz. mokyklą, kur dėstė ir buvo mokslo dalies vedėjas, 1946–49 direktorius. Įsteigus Vilniuje valstybinę konservatoriją, K. čia dėstė vargonus, chorinį dirigavimą ir buvo chorinio dirigavimo katedros vedėjas. 1949 paskirtas valstybinės filharmonijos choro vyr. dirigentu ir meno vadovu. Su tuo choru koncertavo Ukrainoje, Guduose, Moldavijoje, Užkaukazyje ir kt. 1954 dalyvavo Maskvos dekadoje. Trijose Lietuvos dainų šventėse buvo vyr. dirigentu. Be to, su filharmonijos choru, simfoniniu orkestru ir solistais yra pastatęs Mozarto Requiem, Haydno Metų laikus ir kt. Maskvos dekados proga K. suteiktas ‚nusipelniusio meno veikėjo' vardas ir konservatorijos docento laipsnis.

K. Kaveckas

Muzikos klausimais plačiai bendradarbiavo Muzikos Baruose, Muzikos Žiniose, Draugijoje, N. Romuvoje, Vilniaus Balse ir kt. Iš jo studijų, atspausdintų daugiausia Muzikos Baruose, pažymėtina: Lenkų muzika; J. Gruodžio muzikos stiliaus genezė; Varpas ir muzika (Kudirkos muzikos studija); Teatras ir muzika Vilniuje senaisiais laikais; 550 metų krikščioniškos muzikos Lietuvoje; Juozo Naujalio gyvenimas ir kūryba; Vargonai Lietuvoje; Lietuvių muzikos ugdymas ir kt.

K. kūryba plati ir įvairi: 1938 parašė mišias ‚Pro Patria' vyrų chorui ir daugybę giesmių, motetų: O Kristau, pasaulio valdove (mišriam chorui), Dievo Motina Marija (300 m. žem. Kalvarijos sukakčiai), Velykų motetus ir kt. Iš jo solo dainų populiarumo susilaukė ‚Na, tai kas?', ‚Palmė' ir kt. Yra parašęs dainų chorui, sukūrė instrumentalinių ir orkestrinių veikalų keliems dramos teatro veikalams. Rašė dainelių ir vaikams, pvz. Kastantas-Muzikantas, Su tėvelio kepure. Jo dainos pasižymi nuotaikingumu, lyriškumu, paprastumu, švelnumu ir akademine forma. Dainų harmoninė slinktis paprasta, nesudėtinga. *J.ž.*

2. Vladas (apie 1890 — 1941 VI 25 Rainių miškelyje, Telšių aps.) teisininkas. Teisės mokslus baigė Rusijoje. Nepriklausomoje Lietuvoje kurį laiką buvo Kretingos teisėju, vėliau visą laiką Šiaulių notaru. Aktyviai reiškėsi visuomeniniame gyvenime, ypačiai Lietuvos šaulių s-goje ir Tautininkų s-goje (kurį laiką buvo Tautininkų s-gos Šaulių apygardos pirm.). Talkininkavo Šiaulių Aušros muziejui. 1940 VII 13 bolševikų areštuotas, kalintas Šiaulių ir Telšių kalėjimuose ir 1941 VI 25 kartu su kitais politiniais kaliniais (iš viso 73) nužudytas Rainių miškelyje.

Kaveckienė-Kaupelytė Pranciška (g. a-

pie 1908) operos dainininkė, lyrinis dramatinis sopranas, muziko Konrado Kavecko žmona. Baigusi Kauno konservatorijos V. Grigaitienės dainavimo klasę, nuo 1930 tęsė dainavimo studijas Paryžiuje. Baigusi studijas, 1934 XII debiutavo Toskoje Valstybės operoje Kaune. Po to dainavo Žydėje, Pikų damoje ir kt. Yra daug koncertavusi Kaune ir provincijoje. Aktyviai veikė Liet. muz. d-jos muzikos mokytojų sekcijoje. Nuo 1941 muzikos mokytoja Vilniaus konservatorijoje. Bendradarbiavo Muzikos Baruose, N. Romuvoje ir kt. Parašė vaikams dainų, pvz. Laikrodėlis ir kt.

Kaveckis Mykolas Stasys (g. 1889 V 20 Orenburge, Rusijoje) geologas. 1912 baigė Charkovo univ. fizikos-chemijos skyrių, 1914–16 studijavo Kijevo politechnikos institute. Grįžęs į Lietuvą, 1921–22 Lietuvos aukštųjų kursų asistentas, 1922 II 16 LU fizikos katedros asist., 1922 X 15 mineralogijos katedros vyr. asist., 1923 IX 1 docentas ir nuo 1929 III 12 e.o. prof. 1923 įsteigus mineralogijos-kristalografijos kabinetą, jo vedėjas. Iki 1926 III 16 buvo valstybinės chemijos laboratorijos neorganinės chemijos skyriaus vedėjas. 1926–36 LU ir VDU geologijos-mineralogijos katedros vedėjas, nuo 1936 mineralogijos-kristalografijos katedros vedėjas, nuo 1940 Lietuvos geologinės tarnybos hidrogeologinio skyriaus vedėjas. 1930–31 studijų reikalais lankėsi Latvijoje, Estijoje, Čekoslovakijoje ir Vokietijoje. Antrosios bolševikų okupacijos metu skaitė VU gamtos-matematikos fak. mineralogiją ir dalyvavo geologinių ekspedicijų tyrinėjimuose. Nepriklausomoje Lietuvoje bendradarbiavo Kosmose, Medicinoje, N. Romuvoje ir kt. Iš svarbesnių darbų pažymėtini: 1925 ir 1926 m. Lietuvos geologinės ekspedicijos apyskaitos (LU Mat.-Gamtos Fak. Darbai IV 1928); 1927–1930 metų geologiniai tyrinėjimai ir Lietuvos geologijos pagrindai (ten pat V 1931); 1931 metų Geologijos kabineto tyrinėjimai (ten pat VI 1932); Apie Lietuvos mineralinius vandenis, jų būtį ir perspektyvas (Medicina 1929); Meteoritų sąstatas, klasifikacija ir jų reikšmė kosmo struktūrai pažinti (Kosmos 1936); Lietuvos žiemių rajono gipsų ir dolomitų zonos (Kosmos XVII 1936) ir kt.

J. P.

Kavečinskis (rašėsi Kaweczyński) Andrius (1620–1667 I 29 Nesvyžiuje) jėzuitas. Į jėzuitus įstojo 1634. Baigęs studijas ir įšventintas kunigu, buvo Naugarduko kolegijos ekonomu. 1655 VIII 8 užėjus rusams, buvo suimtas, kalintas Maskvos kalėjime ir ištremtas į Sibirą. Po 4 metų grįžo į Nesvyžių.

Kavelin Konstantin Dimitrijevič (1818–1885) rusų teisininkas ir rašytojas, nuo 1844 civilinės teisės prof. Maskvos, nuo 1848 Petrapilio univ. ir nuo 1861 Karo teisės akademijoje. Savo asmeniniais ryšiais ir raštais turėjo įtakos Rusijos valdžiai baudžiavos panaikinimo reikalu. Rašė teisės, politinės ekonomijos, istorijos, istorijos filosofijos, etikos, psichologijos ir kt. klausimais.

Kaveri (Cauvery) P. Indijos upė, 800 km ilgio, teka į Bengalų įlanką, turi krioklių ligi 90 m aukščio, žemupy naudojama irigacijai ir laivybai. Baseino plotas 82.250 km^2, vid debitas 316 m^3/sek.

Kaverin (Zilberg) Venjamin Aleksandrovič (g. 1902) žydų kilimo rusų rašytojas. Pradžioje mokėsi muzikos, vėliau studijavo rytų kalbas ir literatūrą. Apie 1920 įstojo į Serapijono brolių ratelį ir čia su Luncu atstovavo vakarietiškai tendencijai. Iš pradžių K. kūryboje jaučiama E. T. A. Hoffmano, Edgaro Poe, R. L. Stevensono, L. Sterne'o įtaka. Jo formalistiniai polinkiai reiškėsi ne tiek stiliaus ornamentika, kaip daugelio bendradarbių, bet kompozicijos bei siužeto srityje. K. yra vienas iš ryškiųjų sovietų romano atstovų. Iš ankstyvojo laikotarpio reikšmingiausias romanas Chudožnik neizvesten (1931). Jis rašė taip pat teatrui, literatūros teorijos straipsnių, aprašymų. Išsp. Mastera i podmasterja 1923, Konec chazy 1926, Deviat desiatych sudby 1926, Bubnovaja mast 1927, Skandalist 1928, Revizor 1931, Prolog 1934, Dva kapitana 1939, Otkrytaja kniga 1949 ir kt.

G. Struve, Soviet Russian Literature 1917–1950.

J.Bl.

Kaverna (lot. caverna ‚urvas, tuštymas') ertmė, atsiradusi organe, ligos procesui sunaikinus jo audinius. Labiausiai žinomos plaučių k., padarytos džiovos infekcijos, būtent, džiovos bacilų nuodingų medžiagų. Manoma, kad čia turi nemažos reikšmės ir kitos priežastys pvz. antrinės mišrios infekcijos. K. dažniausiai atsiranda viršutinėse plaučių dalyse. Jų dydis įvairuoja nuo kanapės grūdelio iki kumšties. K. forma nevienoda. Plaučių k. gali būti uždarytos ir atdaros. Pastarosios būna, jei jos yra susijungusios su vienu ar su keliais bronchais. K. yra priežastimi sunkių ir dažnai mirtingų kraujoplūdžių; jos labai apsunkina džiovos gydymą.

D. Js.

Kaviaras (iš turkų chaviar) sūdyti įvairių žuvų ikrai (žr.). Daugiausia k. gaminamas iš erškėtrų (žr.) ikrų. Paruoštas k. turi apie 48% vandens, 29% baltymų, 14% riebalų, 8% mineralinių dalių, vitaminų ir kt. Valgomosios druskos k. yra 5–15%. Šviežias k. yra šviesus ir permatomas. Be grūdinio k., yra dar presuoto ir skysto k. Kaviaras dar gaminamas iš lašišų, menkių, silkių ir kt. žuvų ikrų.

Tikrasis juodas k. Prūsuose buvo gaminamas iš erškėtro ikrų jau XIV a. Net apie 1800 vien tik iš Piliavos būdavo išvežama per 1000 statinėlių. Rusijoje k. paruošimas išplito nuo XVIII a. Dabar k. gamybos centras yra Astrachanėje. JAV daugiausia k. paruošiama Aliaskoje ir Oregone.

Kavyl Michas' (g. 1915) gudų poetas. 1930 išleido eilėraščių rinkinį Rostań. 3 metus išbuvo sovietų koncentracijos stovykloje. Po II pas. karo atsidūrė Vokietijoje, vėliau emigravo į JAV, kur išleido Pad zorami bielymi 1955.

Kavinė užeigos vieta, kur pardavinėjama ir patiekiama kava, arbata, pienas, gaivinantieji gėrimai ir saldumynai. Svaigieji gėrimai ir stipresnieji valgiai k. retai tepardavinėjami. K. dažnai būna pramoginės muzikos. Pirmoji k. buvo įsteigta Londone 1652. Garsiosios Vienos kavinės taip pat turi pradžią XVII. Kai kurios k. pasiekė tarptautinio garso, pvz. Lloydo k. Londone, kurios lankytojai laivų savininkai, pirmieji pradėjo drausti laivus. Iš to vėliau išsivystė ir visoks kitoks draudimas. Paryžiaus k. garsios savo įrengimu ir žymiais lankytojais — menininkais. Jos gausiai lankomos turistų. Be to, k. turi didelio pasisekimo Londone, Vienoje, Berlyne, Budapešte, JAV k. nepopuliarios. Nepriklausomoje Lietuvoje ypač garsėjo dvi Kauno kavinės (Konrado ir Monikos) ir Literatų k. Vilniuje. Čia be kitų rinkdavosi visų šakų menininkai. *L. Drg.*

Kavitacija (iš lot. cavitas ‚įdubimas, ertmė') tuštumų susidarymas judančiame skystyje; k. sukelia turbinų metalinių dalių, ypač darbinio rato menčių, vandensraigčių ir kt., koroziją.

Kavolinė giria Pagėgių aps., Dinkių miškų urėdijos, Kavolių girininkijos plotuose, apie 300 ha. Dirvožemis smėlio. Vyrauja pušies medynai su eglės ir lapuočių priemaiša.

Kavolis 1. Martynas Arminas (g. 1897 XI 14 Gargžduose, Kretingos aps.) teisininkas, ev. liuteronų kunigas. 1915 baigė mokytojų seminariją Tauragėje, 1918 aukštuosius vok. mkt. kursus Yluvoj ir 1919 Kaune. 1921 įstojo į Aukštuosius kursus Kaune ir 1925 IX 13 baigė LU teisių fak. 1943 teisę studijavo Berlyno univ., o 1944–49 teisę, filosofiją ir teologiją Tübingeno univ., kur 1948 X 2 gavo teisių dr. laipsnį. Teologinius egzaminus išlaikė Kanados sinode 1953 ir 1953 IX 30 įšv. kunigu. 1916–18 pradžios mokyklos mokytojas Tauragėje ir 1919 Naumiestyje. 1920–23 muitinių dpt. valdininkas, vėliau valstybės iždo gynėjas teisme. 1923 įstojo teismo tarnybon, kur buvo apygardos teismo kandidatu, svarbesnių bylų tardytoju, apygardos prokuroro padėjėju ir 1927 XII — 1940 VII 1 Vyr. tribunolo prokuroro padėjėju. Čia prižiūrėjo ir Klaipėdos krašto prokuratūros teisminį darbą. Be tiesioginio darbo, K. 1925–36 buvo Lietuvos ev. liuteronų konsistorijos prokuroras, 1930–40 Lietuvos banko revizijos k-jos narys, 1934–40 Lietuvos kooperacijos banko tarybos narys, 1934–40 Kauno mst. tarybos narys. Ilgą laiką buvo Pažangos b-vės ir Vilties spaustuvės valdybos narys. 1935 pakviestas VDU evangelikų teol. fak. priv. docentu bažnytinei teisei ir 1940 aukštųjų administracinių kursų lektorium baudžiamajai administracinei teisei dėstyti.

Kun. M. Kavolis

K. aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje. Nuo 1919 priklausė Lietuvos šaulių s-gai, 1919 dalyvavo kovose su bermontininkais ir 1920 su bolševikais. Nuo pat įsikūrimo priklausė Neo Lithuania korp., kur ėjo namų statybos ir garbės teismo pirm. pareigas. Be to, priklausė Liet. tautininkų s-gai, Lietuvos vakarų s-gai, Politinių ir socialinių mokslų institutui.

Politiniais, teisiniais ir kultūriniais klausimais rašė Vaire, Mūsų Žinyne, Akademike, Lietuvos Aide ir kt. Išsp. Tikybinė mišriosios moterystės teisinė padėtis Lietuvoje 1930 (vokiškai 1931), Baudžiamojo proceso įstatymo komentaras 1933, Baudžiamojo statuto komentaras 1934, Lietuvos įstatymdavystė ir teisdarystė 1918–1928, 1939 ir kt. Nuo 1953 būdamas liet. evangelikų liuteronų kunigu Kanadoje, ruošia ir leidžia tikybinę literatūrą (Parapijos žinios ir kt.).

2. Vytautas Martynas (g. 1930 IX 8 Kaune) sociologas, (1) sūnus. 1949 baigęs Hanau gimn. Vokietijoje, išvyko į JAV, kur 1950–52 studijavo sociologiją Wisconsino ir Čikagos univ., o nuo 1952 sociologiją ir antropologiją Harvardo univ. 1952 Wisconsino univ. gavo bakalauro laipsnį, o 1956 Harvardo univ. sociologijos magistro laipsnį. Nuo 1954 Harvardo univ. mokomojo personalo narys. K. aktyviai reiškėsi studentų gyvenime. 1951–52 Lietuvių studentų s-gos JAV vicepirm., 1952–54 pirm., 1954–55 Lietuvių studentų Santaros pirm. 1948–49 redagavo moksleivių kudirkiečių laikraštį Aukurą, nuo 1956 Santarvės žurnalo redakcinio kolektyvo narys, 1952–56 Dirvos ir Vienybės studentų skyrių redakcinio kolektyvo narys. Redagavo Santaros metraščius: Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą 1954 ir Į laisvę veda mūsų kelias (kartu su V. Adamkavičium) 1956. Bendradarbiauja Dirvoje, Naujienose ir Santarvėje, be to, kolektyviniame leidinyje The Soviet Zone of Germany 1956. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

V. Kavolis

Kavoliūnas Juozas (g. 1885 V 17 Šuklelių k., Kybartų vls., Vilkaviškio aps.) ūkininkas, visuomenės veikėjas. Mokėsi namie. Bendradarbiavo Viltyje ir Šaltinyje. Buvo Žiburio, Blaivybės ir Žagrės d-jų nariu. 1917 dalyvavo liet. konferencijoje Vilniuje. 1918 kaip Lietuvos krikščionių demokratų partijos atstovas dalyvavo II liet. konferencijoje Kaune. Čia išrinktas į Valstybės tarybą ūkininkams atstovauti. Vėliau ūkininkavo Lauckaimyje.

Kavos rūgštis ($C_9H_8O_4$), geltoni, monokliniai kristalai, lydosi 195°C temperatūroje; tirpūs vandenyje, labai tirpūs etanolyje, mažai tirpūs eteryje. Ji gana plačiai paplitusi, kiltinių pavidale, augaluose. Gaunama ekstrahuojant su šarmais Cinchona Cuprea žievę bei hidrolizuojant chlorogeninę rūgštį, randamą kavos pupelėse. Ji išskiriama ir valoma chromatografiniais būdais.

Kawerau Georg Siegfried (1886–1934) vokiečių istorikas ir pedagogas, 1919 kartu su P. Oestreichu įkūręs mokykloms reformuoti sąjungą Bund entschiedener Schulreformer. Nuo 1927 būdamas Kölno gimn. direktorium, įvedė pačių mokinių savivaldą. 1920–23 leido pedagoginį laikraštį Die neue Erziehung. Išsp. Weissbuch zur Schulreform 1920, Soziologische Pädagogik 1921, Synopt. Tabellen für den geschichtlichen Arbeitsunterricht 1921, Alter und neuer Geschichtsunterricht 1924, Die ewige Revolution 1925, Selbstbildnis 1928 ir kt.

Kazakai (seniau dar kaizakai, kirgizai-kazakai, kartais ir kirgizai) tiurkų kilmės tauta, artima uzbekams, gyvenanti Kazakstane, Uzbekistane ir Sibiro stepėse. 1465–66 k. išsiskyrė nuo uzbekų, XVII a. atskilo nuo kirgizų ir susiskirstė ordomis. Šiandieną skiriamos jų dvi pagrindinės ordos: didžioji ‚ulu' (rytuose) ir mažoji ‚kiši' (vakaruose). Kiekviena orda valdoma atskiro chano, kurie savo kilmę veda iš Džengiskano. Patys k. save skirsto į kilminguosius (‚baltakauliai') ir pavaldinius arba minią (‚juodakauliai'). K. yra grynai mongoliško tipo, plataus veido, stambiais žandikauliais, žema nosies šaknimi ir mažomis, įstrižomis akimis. Jie buvo gryni nomadai — gyvulių augintojai, paskutiniu metu sovietų valdžios sėslinami. Jų palapinė statoma iš kartinių griaučių, stačiomis sienomis, išklotomis pintiniais arba veltiniais, lentinėmis, gražiai išdrožinėtomis durimis, kurios visada nukreiptos į p. ar p.v. (Mekkos kryptimi). Stogas kupolinis. Palapinių vidus išklotas medžiagomis ir kilimais. Retai kurie turi lovas, papaprastai pasiklojama ir užsiklojama vilnonėmis antklodėmis; vietoj pagalvės pasidedama balnas arba viršutiniai drabužiai. Visas turtas saugomas skryniose. Pagrindinis valgis duona ir kepta aviena, o gėrimai — arbata ir kumisas. Seniau našystoje vyravo marškiniai, plačios turkestaninės kelnės ir ilgas švarkas, veltinė kepurė. K. yra mahometonai, ir žmonas perkasi. *A. Mž.*

K. kalba priklauso tiurkų kalbų (žr.) šiaurės vakarų arba kipčakų šakai, o joje dar sudaro artimesnę grupę su kipčakų ir nogajų kalbomis. 1897 kazakiškai kalbėjo 4.286.000, o 1939, dėl sovietų naikinamosios politikos, tas skaičius buvo sumažėjęs iki 3.099.000. Tarminiai k. kalbos skirtumai nežymūs. Rašomoji kalba, arabų raidyno pagrindu, susidarė antrojoje XIX a. pusėje. Nuo 1920 buvo pereita į lotynų raidyną, bet 1938 sovietai primetė rusišką. Tremtyje gyvenantieji k. laikosi lotyniško rašto.

S. Kenesbajev, Grammatika kazachskogo jazyka 1941; *G. B. Begalijev,* Kazachsko-russkij slovar 1945. *A. S.*

Kazakas Julijonas (g. 1886 I 2 Kalakiemio k., Gelvonių vls., Ukmergės aps.) kunigas marijonas. Mokėsi Vilniaus kun. seminarijoje, 1910 baigė Petrapilio dvasinę akad. teol. magistro laipsniu. Kun. įšv. 1910 V 15. Toliau mokslus gilino Romoje, 1912 įstojo į marijonus. 1913 drauge su kunigais J. Matulaičiu-Matulevičium ir F. Kudirka atvyko į JAV ir čia padėjo įsikurti marijonams. Čikagoje administravo Draugą, Tikybą ir Dorą, bendradarbiavo spaudoje. 1923 generalinės marijonų kapitulos narys Dancige, kur vienuolijos generolu buvo perrinktas vysk. J. Matulaitis. Marijampolės marijonų gimnazijos ilgametis inspektorius ir klasikinių kalbų mokytojas, Lietuvos marijonų provincijos tarybos narys ir sekretorius. Nuo 1940 kunigavo Varėnoje ir kt. 1956 gyveno Vilniuje. *S. Mtl.*

Kazakauskas (rašėsi Kozakowski) Stanislovas (1837–1863 VII 8 Ukmergėje) 1863 sukilimo dalyvis. Jo tėvas buvo Šalkuvos, Kurėnų ir Novosiolkos dvarų savininkas. Pabėgęs iš rusų kariuomenės, 1863 įstojo į Sierakovskio dalinį, dalyvavo kovose su rusais prie Karsakiškio, pateko į rusų rankas ir kartu su Mykolu Stanišausku sušaudytas Ukmergėje.

Kazakevičius 1. Juozas (g. 1905 III 6 Antakalnyje, Lietuvoje) medicinos gydytojas. 1924 baigęs Kauno Aušros gimn., įstojo į LU medicinos fak., kurį baigė 1929. 1931 įsigijo med. gyd. diplomą. 1947 Frankfurto a. M. univ. gavo dr. laipsnį. Iš Lietuvos pasitraukė 1944, į JAV emigravo 1949. 1932–40 Karo mokyklos jaun. sanitarijos karininkas, 1935–39 Dr. J. Basanavičiaus vardo karo ligoninės akių skyr. vedėjo padėjėjas, 1945-49 akių skyriaus vedėjas Hanau D. P. ligoninėje. 1949–53 dirbo Marcy, N. Y. ligoninėje, 1952 įsigijo gyd. teises Naujorko valstybėje. Nuo 1919 iki 1949 aktyviai reiškėsi Lietuvos skautų sąjungoje.

2. Jurgis (1873 Bevardžių k., Padovinio vls., Marijampolės aps. — 1934 Pittstone, Pa.) visuomenės veikėjas. 1883–86 mokėsi Pažvelsių pradžios mokykloje. 1887 atvyko į JAV, apsigyveno Hazletone, Pa., kur 1889 įkūrė šv. Petro ir Povilo d-ją. Nuo 1889 SLA narys ir 1895–96 SLA centro valdybos sekr. Vienas iš Tėvynės mylėtojų d-jos steigėjų, 1896–97 pirmininkas, 1912 –14 vicepirm. Daugelio suvažiavimų atstovas. 1895-1918 Vienybės Lietuvininkų bendradarbis. Be to, bendradarbiavo Tėvynėje, Sandaroje, Vienybėje ir kt.

Kazakevičius Smolka Jonas (apie 1582 Daustarų dv., Raseinių aps. — 1646 Varniuose) Merkelio Giedraičio auklėtinis, Medininkų kapitulos kanauninkas ir vysk. sufraganas (1643–46), žymus Žemaičių pamokslininkas. Kilmės K. buvo bajoras, nors gausiuose bžn. jo bylų teismo aktuose vis būdavo pridedama ‚kunigaikštis' (Kniaz' Jan Smołka Kozakiewicz), tačiau jis pats, pasirašinėdamas dokumentus, to titulo nevartojo. Biografinių duomenų apie K. daugiau sužinome iš kanoninės bylos, sudarytos jį skiriant pavyskupiu. Kur K. mokėsi, taip pat tiksliai nežinoma. Net K. gerai pažįstą liudininkai per kanoninį apklausinėjimą, nežinojo K. išsimokslinimo eigos. Buvo teigiama, kad K. mokęsis Braunsbergo (žr.) popiežinėje seminarijoje. Tačiau jos matrikulų sąrašuose, kuriuose pasitaiko Žemaičių bajorų klierikų, K. neduodamas. K. buvo įgiję dr. laipsnį. Apie tai žino bylos liudininkai per viešus disputus Vilniuje (Vat. Arch. Proc. Consist. 43 f. 371), tai patvirtina ir Valančius, pažymėdamas, jog K. buvo ‚teologios ir bažniczes istatimų daktars' (Žem. Vysk. I 159). Tur būt M. Giedraičio globojamose mokyklose (Varniai, Alsėdžiai) pamokytas, K. buvo išsiųstas į Vilniaus kunigų seminariją ir akad. Savo klierikus Medininkų vysk., neturėdamas savo seminarijos, vis siųsdavo sostinėn. Kad Giedraitis pats vadovavo K. studijoms, rodo jo paties atlikti visi K. šventimai. Varniuose 1603 IX 20 K. buvo įšv. subdiakonu, XII 20 Giedraitis Alsėdžiuose jį išv. diakonu, o 1604 III 13 Kražiuose K. buvo įšvęstas kunigu, turėdamas tik 22 m.

Geras pamokslininkas ir ‚žemaitiškai' kalbąs vietos kunigas, kokių Giedraitis tada stengėsi išsiauklėti, K. tapo uoliu vysk. talkininku, ir kaip Giedraičio testamentas rodo, net jo ‚ekonomu ir namiškiu'. Jaunam K., kuris dar prie Giedraičio buvo paskirtas Viduklės klebonu ir Medininkų kapitulos kanauninku, Giedraitis pavedė, kaip vienam iš 4 asmenų, ir savo testamento vykdymą. Savo patikėtiniui, ‚kuriam net mano mintys yra gerai žinomos ir įžvelgiamos' (testamento žodžiai), atiduodamas vertingų drabužių ir kt. daiktų, Giedraitis pavedė taip pat surinkti skolas, išdalyti giminėms turtą, paskirstyti jo bibliotekos knygas. Apie K. savo plačiame testamente vysk. daugiausia šiltų žodžių pasakė. 1638 Varnių kapitula buvo pavedusi Giedraičio ‚mokyklą' išėjusiam K. parašyti ir jo biografiją, tačiau ji nebuvo paruošta dėl K. daugybės darbų.

Vos tapęs kunigu ir veikdamas Giedrai-

čio dvasioje, K. ėmėsi atkovoti iš protestantų buv. kat. bžn. Dar 1606 užvedė K. bylą dėl Kelmės par. bžn. į kurią jis tada buvo paskirtas. Šitas išgarsėjęs procesas užsitęsė 8 m., bet iš kalvino Jono Gruževskio Kelmės (žr.) bžn. buvo per teismą atkovota (1614). Kaip rodo išsp. bylos aktai, dėl Kelmės atgavimo K. įvairiuose teismuose (iki pat Vyr. tribunolo) padėjo daug triūso. Valančius išryškina K. veiklą šioje srityje, taip jį charakterizuodamas: ‚K. buwa wirs didelej buklus ir ant wisa parsimanus; bejeszkodams wienok bažnicziu nu netikielu pagłemžtuju, bajsej ikirieje kalwinams' (t. p. I 159). Iš kanoninio proceso (1642), kuris K. atvaizduoja, kaip ‚labai aštrų heretikų priešą' ir ‚schizmatikų rykštę', negalima tiksliai nustatyti, kiek jis atkovojo bžn. ir parapinių žemių. Artimai bendradarbiaudamas su Giedraičio į Žemaičius atkviestais jėzuitais, K. atgavo Šiluvos ir Liolių bžn. Jau 1610 IV Roma buvo pripažinus K., šalia kanonikato, teisę pasilaikyti sau dar trejus metus Viduklės par., nes jis buvo daug išlaidų padaręs bžn. atgauti. K. 1612 pradėjo bylą dėl Šiluvos bžn., ir po 10 m. nusitęsusio proceso, laimėjo jį, kaip ir Kelmėje, gaudamas dar ir 3000 auksinų nuostoliams padengti (t. p. I 127). Apie 1627 K. tapo ir Šiluvos klebonu. Nemakščių klebono B. Miniotos teigimu, K. savo lėšomis ir Šiluvos bžn. pastatęs, kai ten vykdė pastoraciją. Prie medinės bažnytėlės, kurios pastatymo metus Valančius nurodo 1629 (I 144), K. įsteigė mokyklą. Net ‚Kantičkų' giesmėje apie Šiluvos Šv. Mergelės stebuklingą paveikslą yra paminima, kaip K. veikliai yra prisidėjęs prie seniau sugriautos Šiluvos bažnyčios ir jos turtų atgavimo. Toje srityje K. ir toliau veikė M. Geišo (žr.) ir vysk. St. Kiškos (žr.) stipriai palaikomas. Pradėjęs vėl ilgą bylą, K. iš kalvinų laimėjo 1628 Liolių bžn. (I 144).

Nors tada buvo Tridento nuostatų dvasioje kovojama prieš beneficijų sutelkimą, K., šalia Šiluvos, dar valdė nuo 1623 Raseinių par., buvo Vilniaus klebonas (Proc. Cons. 43 f. 371). Vysk. St. Kiškai mirus (1626), su Medininkų kan. Babinovskiu (žr.) tvarkė Vilniuje jo palikimą. Trimis atvejais po vysk. mirties K. vis esąs buvęs tapęs laikinu diecezijos valdytoju. Po Kiškos mirties iš administratorių vyskupijoje jis pasitraukė, patyręs iš kunigų opozicijos. Tada kapitula K. vieton paskyrė Joną Višemirskį (žr.). K. tapo diecezijos tribunolo nariu.

K. amžininkai stipriai išryškino, jog jis Raseiniuose, Kražiuose ir Šiluvoje sakydavo parapiečiams pamokslus, kurie turėjo būti ‚žemaitiški', kaip ir kito M. Giedraičio auklėtinio-Geišo. Energingą kleboną, kuris apie 20 m. buvo veikęs Raseiniuose ir Šiluvoje, jau sulaukusį 60 m., po pavyskupio J. Višemirskio mirties 1642 XII 9 Varnių kapitula išrinko kandidatu į Medininkų sufraganus vysk. Jurgiui Tiškevičiui. 1643 VIII 31 K. buvo patvirtintas Medininkų sufraganu — titulariniu Spigaco (Konstantinopolio patriarch.) vysk., gaudamas kasmet iš sufragano beneficijos apie 1500 auksinų pajamų (dv. ir baudžiauninkai). Katalikybės restauracijos metu XVII a. pirmoje pusėje K. buvo Žemaičių aktyvus ir svarbus veikėjas. Jis buvo iškilmingai palaidotas Varnių katedros rūsyje.

Vat. Arch.: Processus Consistorialis 43 ff. 364–375; Nunziatura di Polonia 37 A f. 27; 174 f. 102; Acta Congregat. Consistorialis vol. 7 (1640–43) f. 873–880; Bibliot. Vaticana: Barb. Lat. 6648 f. 439; *B. M. Gružewski*, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach 1912 (gausi medžiaga apie K. pastangas dėl Kelmės bžn.); *K. Jablonskis*, Vysk. Merk. Giedraičio testamentas (Tauta ir Žodis VII 1931, 398–411; įdomi medžiaga Giedraičio ir K. santykiams); *A. Karbowiak*, Dzieje wychowania i szkół w Polsce III 1923, 93; *J. Wolff*, Kniaziowie litewsko-ruscy 1895; *M. Valančius*, Žemaičių Vyskupystė I 1848; Hierarchia Catholica IV 1935, 320; Giesmių knyga arba Kantičkos (M. Valančius) 1906, 296; *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III 1916, 108. *Z. I.*

Kazaks Jēkabs Roberts (1895–1920) latvių dailininkas. Vienas žymiausių latvių tapybos novatorių. K. dailės mokslus ėjo

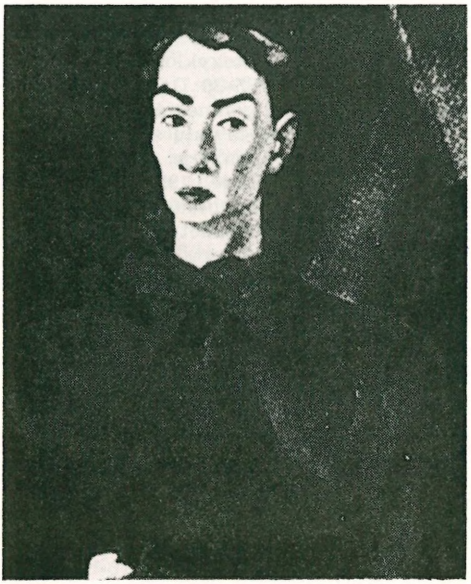

J. Kazaks Autoportretas

kartu su garsiais latvių dailininkais V. Tone, K. Ūbānu ir R. Suta. 1918 mokytojavo Aluksnėje, 1919 grįžo Rygon, kur buvo ekspresionistų (vėliau pasivadinusių Rygos grupe) pirm. K. tapyboje laimingai apjungti: puikus piešinys, gera kompozicija ir pažymėtinai intensyvi spalvinė gama. Įtakotas senųjų meistrų (Tintoretto) ir prancūzų modernistų (fovisto Derain). Vėlesnėje kūryboje K. pasuka į didžiulių formatų figūrines kompozicijas, vaizduodamas latvių šaulius, karo pabėgėlių tragediją ir šiaip kasdieninę žmonių buitį. Šios kompozicijos atliktos užtikrintai valdomu teptuku, tvirtai ir priežastingai sukomponuotos, kupinos paslėptos dinamikos ir gyvasties. K. kūriniai turi savitą, labai latvišką, charakterį. Savo trumpos karjeros laikotarpyje K. yra pasiekęs retai sutinkamų rezultatų kolorito ir ypač toninio intensyvumo srityje. Jo autoportretai pasižymi nepaprasta išraiška ir psichologiniu subtilumu. Pažymėtini taip pat ir K. piešiniai bei dinamiški linoleumo ir medžio raižiniai. Jo kūrinių yra Rygos valstybiniame, karo ir miesto muziejuose. K. dalyvavo daugelyje parodų Latvijoje ir užsienyje (Oslo, Kopenhagoj, Paryžiuj, Londone). Rašė dailės klausimais straipsnius ir savo dienoraštyje yra palietęs įdomias kūrybines problemas. Apie K. kūrybą išleista išsami B. Viperio monografija.

H. N.

Kazakstanas, Kazakija, Kazakų Socialistinė Sovietinė Respublika, didumo (plotu) antroji Sovietų Rusijoje; 2.734.700 km², apie 7,5 mil. gyv. (1955). Ji tęsiasi nuo Volgos žiočių ligi Kinijos, apimdama visą Užuralės stepių sritį ligi Irtyšo aukštupio. Apie 93% viso ploto yra stepės ir dykumos. Ganykloms tinkamas plotas 160 mil. ha stepių ir 12 mil. ha pievų. Žemdirbystei tinka 7 mil. ha. Pietų dalyj, upių Il, Kara Tal, Lepsa vandeniu iriguojamuose laukuose išplėstas medvilnės auginimas. K. labai turtingas mineralinių iškasenų: Karagandoje (žr) didžiuliai ištekliai akmens anglies, prie Embos upės (į š. nuo Kaspijos) naftos versmės, Altajaus kalnuose iškasama švino ir kitų spalvuotųjų metalų, prie Balchašo ež. vario rūdos klodai. Maždaug nuo 1935 mineralingose vietose kuriami nauji pramonės centrai. Dėl to anksčiau negyvenamuose plotuose išaugo nauji miestai; nutiesti geležinkeliai, iškasti perkasai, atidarytos kasyklos. Visiems šiems darbams vykdyti panaudojami darbo vergai—tremtiniai. Iš visos azijinės

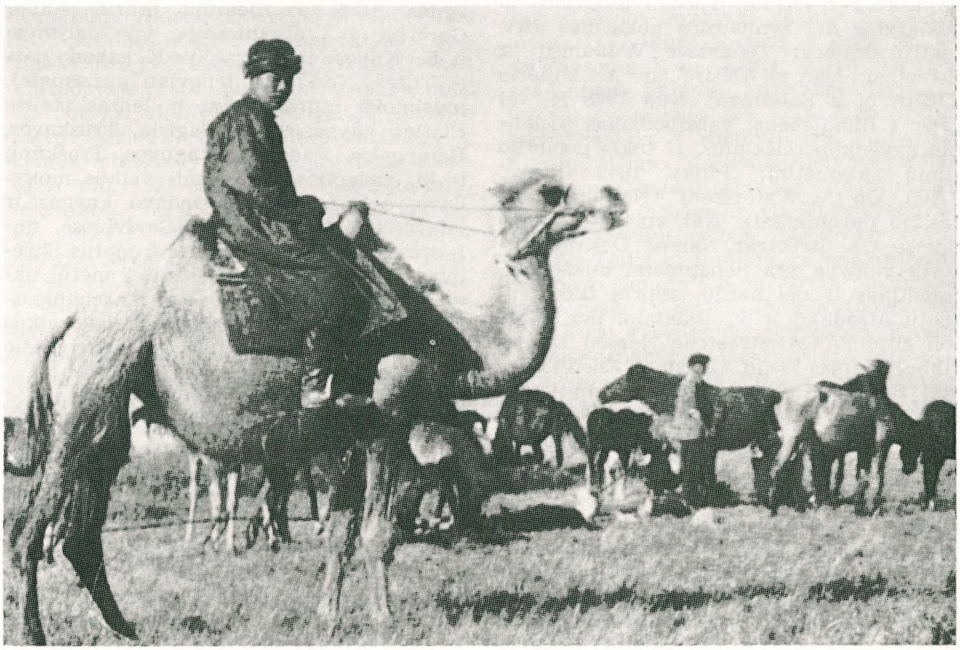

Kazakas arklių kaimenėje

Sovietų Rusijos p. dalies Kazakstane yra daugiausia koncentracijos stovyklų ir prievarta apgyvendintų ‚laisvųjų' tremtinių, iš kurių kelios dešimtys tūkstančių lietuvių. Klimatas labai sunkus: vasaros metu dideli karščiai ir sausros, o žiemą nepakenčiami šalčiai. Adm. centras Alma Ata, p. pakraštyj, prie Užilio Ala-Tau kalnų. Kiti didesnieji miestai: Semipalatinskas, Ust-Kamenogorskas (š.r. pakraštyj), Karaganda, Petropavlovskas, Balchašas, Akmolinskas, Kustanai, Aktiubinskas ir Gurevas. *A.B.*

Kazan Elia (g. 1909) amerikiečių filmų ir teatro režisierius ir aktorius, kilimo graikas. Pradžioje K. dirbo teatro scenoje. Bedirbdamas Naujorko Broadway teatruose, K. atkreipė dėmesį meniškais ir originaliais teatro pastatymais. 1942 sėkmingai režisavo Pulitzerio dovaną laimėjusią dramą ‚The Skin of Our Teeth'. Netrukus pakviestas į Hollywoodą, kur 1945–56 pastatė 12 filmų. 1945 savo pirmuoju filmu ‚A Tree Grows in Brooklyn' K. pasirodė sugebąs iškelti filme realizmą, mokamai valdyti intensyvios vaidybos scenas. 1947 jis režisavo filmus ‚Boomerang!' ir ‚Gentleman's Agreement'. 1947 grįžo į scenos darbą Broadway, pasireikšdamas dinamišku režisierium. Ypačiai iškeltinos jo pastatytos dvi žymiausios pokarinės JAV teatro dramos: Tennessee Williamso ‚A Streetcar Named Desire' ir A. Millerio ‚Death of a Salesman'. Nuo 1948 K. vėl grįžo į filmo meną, vaizduodamas socialinio gyvenimo reiškinius. Iš tokio pobūdžio filmų pažymėtini: ‚Pinky' 1949 (negrai JAV), ‚On the Waterfront' (Naujorko uostas, jo darbininkai). Kai kuriuose jo filmuose (‚A Streetcar Named Desire') aktorių vaidyba yra nepaprastai aukšta. K. minėtinas ir dėl naujų, stiprių filmo talentų atradimo ir jų iškėlimo, pvz. Marlon Brando (‚A Streetcar Named Desire' filme), James Dean (‚East of Eden'), Caroll Baker (‚Baby Doll'). K. filmai įvertinti įvairių organizacijų: 3 parinkti metų geriausiais Naujorko kritikų, 2 pripažinti geriausiais Filmų akademijos.

Film Culture 2 : 2, 1956. *V.Als.*

Kazan Watanabe (1793–1841) samurajų kilmės japonų tapytojas, žinomas taip pat Sadajasu, Šian Hakuto, Nobori, Guikado ir kt. vardais. Buncho mokinys, K. studijavo Nanga mokyklos ir europietiškąjį tapybos stilių, kinietišką liniją derindamas su chiaroscuro technika. K. daugiausia žinomas paukščių, vabzdžių, gėlių studijomis ir portretais. Garsiausias jo darbas — Ichikava Beian portretas, kuriame paprastumas jungiasi su psichologiniu subtilumu ir vakarietiškai suprantamu panašumu. Už Tokugavos režimo kritiką K. buvo internuotas Tavaros miestelyje ir ten nusižudė.

A. Lc.

Kazanauskas 1. Jonas J. (g. 1890 VIII 13 Panevėžyje) bankininkas. Mokėsi Panevėžio pradžios mokykloje ir Mintaujos gimn., kur baigė 5 klases. 1910 atvyko į JAV. Valparaiso univ. baigė buhalterijos kursus. Banke pradėjo tarnauti 1917. 1919 išrinktas Čikagos Mutual Federal Savings and Loan Association direktorium, o nuo 1932 tos pačios b-vės pirmininku. K. aktyviai reiškiasi ir lietuvių visuomeninėje veikloje. 1914 Čikagoje dalyvavo liet. seime, kur keltas Lietuvos nepriklausomybės reikalas, dalyvavo komitete Klaipėdos kraštui atgauti, 1935–44 buvo Dariaus-Girėno legiono posto direktorius ir pirm. Be to, K. dalyvauja ALT darbuose ir finansiškai remia lietuviškuosius reikalus.

2. Vincas (1863 VII 19 Kaukėnų k., Raseinių vls. ir aps. — 1930 XII 30 ten pat) knygnešys. Skaitymo ir rašto pramoko pats. Knygas gabenti ypačiai jį paskatino 1884 Tytuvėnų kun. Leonardas Tarvydas. 1885, J. Bieliniui įkūrus slaptą Garšvių (žr.) organizaciją, joje dalyvavo ir K. Knygas ir laikraščius K. gabeno pats iš Tilžės. Kad būtų lengviau apsisaugoti, prasimokė mūrininkauti ir lentas piauti. Platino knygas Šėtos, Pagirių, Truskavos, Ramygalos, Vadoklių, Raguvos, Troškūnų ir kt. parapijose. Žiemomis vaikus mokydavo, o vasaromis platindavo knygas ir laikraščius. 1895 suimtas Garšviuose, nuteistas 2 metus kalėjimo ir 3 metus ištrėmimo. Ištremtas į Rusiją, kur 2 metus buvo Vologdos gub. ir 1,5 metų Archangelske. Grįžo Lietuvon 1900, kur mokė vaikus ir daržininkavo. Nuo 1928 gavo knygnešio pensiją (75 litus mėnesiui).

Knygnešys I 1926, 81, 88, 164–165 ir kt.

Kazanavičienė Aldona žr. Didžiulytė-Kazanavičienė, Aldona.

Kazanė (tot. kazan ‚katilas') mst., nuo 1920 Totorių Autonominės Socialistinės Sovietinės Respublikos sostinė, prie Volgos upės, apie 600.000 gyventojų (1955; 1926 179.000). K. yra žymus europinės Rusijos kultūros centras. 1758 čia įkurta pirmoji gimnazija, kurioj mokėsi rašytojai Aksakovas ir Deržavinas, 1804 įkurtas vėliau išgarsėjęs univ. (jame studijavo L. Tolsto-

jus), kuriame prasiskleidė idealistinių revoliucininkų nihilistų Černiševskio ir Dobroliubovo skelbiamos socialinės idėjos. Totorių operos ir baleto teatras, rusų dramos teatras, 10 specialiųjų aukštųjų mokyklų. Pramonė: didžiausias Rusijoj riebalų perdirbimo kombinatas, tekstilės, kailių, odų, garvežių, dirbtinės gumos, rašomųjų mašinėlių, lėktuvų, motorų fabrikai. Ligi XIX a. labai žymus prekybos centras su kasmetinėmis mūgėmis. K. yra už 5 km nuo Volgos, kur įrengtas jos uostas. Pastačius ties Kuibyševu Volgos užtvanką, vanduo priartėjo prie miesto. *A.B.*

K. i s t o r i j a. Pirmoji K. mst. vieta buvo apie 45 km į š.r. nuo dabartinės K. Senovėje šioje srityje gyveno suomių-ugrų kilmės tautelės, kurios XIII a. buvo nukariautos hunams giminiškų bulgarų (žr.), kurie įsikūrė Volgos ir Kamos upyne. 1236 totoriams sunaikinus Volgos bulgarų valstybę, 1257 Aukso Ordos (žr.) chanas Sajanas, Batu (žr.) sūnus, įkūrė K. Iš čia totoriai nuolat puldinėjo kaimynines suomių-ugrų tauteles ir ypačiai besikuriančios Maskvos valstybės sritis. Didžiajam Maskvos kng. Vosyliui pavyko paimti ir sunaikinti K. 1391. Miesto gyventojai persikėlė toliau, link Volgos, ir čia 1437 Aukso Ordos chanas Ulu-Machmetas pastatė pilį. Tuo būdu įkurta dabartinė K., kuri nuo 1438 pasidarė atskiro K. chanato (žr.) sostinė. Didžiojo Maskvos kng. Jono III (žr.) kariuomenė 1487 buvo laikinai paėmusi K., bet jos išlaikyti neįstengė. K. chanato metu (XV–XVI a.) pasidarė turtingas ir žymus miestas, ypač XVI praplėtus miestą ir pilį. 1521–51 K. buvo Turkijos protektorate. 1552 K. nukariavo Maskvos caras Jonas IV (žr.), pastatė čia savo pilį ir įjungė į savo valstybę. Tuo būdu K. buvo ne tik rusų nukariauta, bet ir pamažu surusinta. Žlugus K. chanatui, Volga ir jos pakraščiai atsivėrė rusų prekybai ir tolimesnei kolonizacijai, ypač Jonui IV 1554 nukariavus Astrachanę. 1579 pastatytas K. vienuolynas plačiai pagarsėjo dėl stebuklingos Dievo Motinos ikonos. XVII a. K. išaugo į žymų prekybos miestą, 1708 pakelta K. gubernijos centru. Nuo tada čia pradėjo kurtis pramonė. XVIII a. valstiečių sukilimo metu kazokų ir valstiečių vadas E. Pugačovas paėmė ir sudegino K., 1774 Kotrynos II vėl atstatyta. *K. Avž.*

K. l i e t u v i a i. Lietuvių K. jau aptinkama nuo XIX a. vidurio. Nuo 1861 K. universitete profesoriavo Andrius Ugianskis (žr.), kuris čia ir mirė. 1862 trumpai K. mokytojavo kalbininkas Jonas Juška (žr.), vėliau nuo 1875 iki mirties pastoviai gyvenęs K. Palaidotas K. kapinėse. Antkapyje įrašas. Jonas Juškeviče Rašytojas Lietuvos 1815–1886. 1879 į K. atvyko pas savo brolį Joną ir kun. Antanas Juška (žr.), kuris čia išspausdino Lietuviškas dainas (3 tt., 1880, 1881 ir 1882) bei Svotbinę rėdą 1880. Jo antkapyje lotyniškas įrašas: Antonius Juszkevicz Lietuviensis 1819 Iunii 4 natus 1880 octobris 20 mortuus. Requiescat in pace. Tose pačiose kapinėse palaidotas ir dr. Balandis (Bołondź), kuris savo antkapiui akmenį atsigabeno iš Lietuvos. XX a. pradžioje K. gyveno didesnis lietuvių būrelis. Čia kurį laiką klebonavo kun. K. Jaunius, kuriam K. universitetas suteikė lyginamosios kalbotyros garbės daktaro laipsnį. Iš kitų pažymėtini vaistininkai: Antanas Januškevičius, Konstantinas Grinevičius, Jonas Žaldokas ir Jakševičius. 1915-19 K. susibūrė nemaža liet. pabėgėlių; čia buvo įst. liet. pradžios m-la, eilė kursų ir kt. Liet. globa ypač rūpinosi dail. A. Jaroševičius. *J.P.*

Kazanės chanatas totorių valstybė 1438–1562 Volgos vidurupio srityje su sostine Kazane. XV a. pradėjus irti Aukso Ordai, ji pamažu suskilo į atskirus Krymo, Astrachanės ir Kazanės totorių chanatus. Iš Aukso Ordos išvarytas chanas Ulu-Machmetas 1437 įkūrė Kazanę ir 1438 įst. nepriklausomą K.ch., kuris užėmė sen. Volgos-Kamos bulgarų valstybės teritoriją, totorių nukariautą jau 1236. K.ch. gyventojai susidėjo iš suomių-ugrų, bulgarų ir totorių mišinio. Maskvos valstybei plečiantis ir rusų kolonistams skverbiantis į rytus, į K.ch. atbėgo ir čia apsigyveno nemaža mordvinų, čuvašų, baškirų ir kt. pabėgėlių. Dalis tų tautelių gyvenamų žemių irgi buvo įjungta į K.ch. Greta plačių prekybos ryšių su Sibiru, Persija, Užkaukaziu ir su rusų gyvenamomis žemėmis, K. chanai tęsė tradicinę Aukso Ordos politiką, — kaimyninių sričių plėšimą, nukariavimą ir priespaudą, apdedant nukariautų sričių gyventojus sunkiomis duoklėmis. K.ch. sudarė ypač didelį pavojų kaimyninei Maskvos valstybei. Jau Jonas III pradėjo ilgas ir sunkias kovas su K. totoriais. 1467–69 maskviečių karo žygiai laikinai sustabdė K. totorių puolimus. 1487 Jono III kariuomenei pavyko paimti pačią K. Į chanato sostą Jonas III pasodino nuversto Ali-Chano brolį Muchamed-Eminą, kuris pripažino save Jono III vasalu ir buvo šalininkas totorių bendradarbiavimo su Maskva. Bet

K. totoriai, palaikomi Astrachanės ir Krymo totorių bei remiami turkų, netrukus nusikratė Maskvos viršenybe ir vėl pradėjo puldinėti Maskvos valstybės žemes. 1521 jungtinė totorių kariuomenė apsupo pačią Maskvą ir nuplėšė jos apylinkes. 1521–51 K.ch. buvo Turkų imperijos protektorate. 1535 K.ch. totoriai apiplėšė Žemutinio Naugardo, Muromos ir Kostromos apylinkes. Didysis Maskvos kng. Vosylius III tik gynėsi, bet Jonas IV vėl pradėjo pulti K.ch. Jis patraukė savo pusėn čuvašus ir kitas totorių spaudžiamas vidurinio Pavolgio tauteles, kurios palaikė Joną IV keliuose žygiuose prieš K.ch. 1552 Jonui IV pavyko galutinai paimti Kazanę ir panaikinti K.ch., kurio žemės buvo įjungtos į Maskvos valstybę. 1554 tas pat atsitiko su Astrachane ir jos totorių chanatu.

B. D. Grekov, Zolotaja Orda i jeje padenije 1950; *G. Z. Kuncevič*, Istorija v Kazanskom carstve 1905. *K.Avž.*

Kazanlik mst. vidurinėje Bulgarijoje, p. Balkanų kalnų pakraštyj, į p. nuo Šipkos perėjos; apie 20.000 gyv. (1955). K. apylinkėse, K. upelio (Tundžos intako) klonyj, yra žymiausia pasaulyje vieta, kur auginama rožės, kurių žiedų aliejų vartoja aukščiausios rūšies kvepalams gaminti. Visas gaunamas rožių aliejus eksportuojamas į Prancūziją.

Kazantzakis Nikos (g. 1885 XII 2 Kretos saloje) graikų romanistas, dramaturgas ir poetas. Atėnų universitete įsigijęs teisės dr. laipsnį, Prancūzijoje pas H. Bergsoną studijavo filosofiją, vėliau Italijoje ir Vokietijoje literatūrą. Daug keliavo Europoje, Rusijoje, Kinijoje, Japonijoje ir Egipte. Atėnų universiteto prof. Labai plataus masto rašytojas, sukūręs visų literatūros žanrų ir net filosofijos veikalų. Jo raštų išleista 30 tomų. Kai kurie jo romanai, garsūs meistriškai sukurtais charakteriais, išversti ir į kitas kalbas. Iš tokių romanų minėtini: Graikas Zorbas, Iš naujo nukryžiuotasis Kristus (indeksuotas; ag. vert. Greek Passion), Laisvė ar mirtis ir Kapitonas Michaelis. Atėnų univ. jam yra suteikęs premiją už dramas ‚Užvaizdas' ir ‚Aušra švinta', o Atėnų teatras daug kartų vaidino jo dramą ‚Kapodistrias'. Pačios vertingiausios jo dramos yra Nikeforas Fokas, Ulisas ir Kristus ir Julijonas Apostatas. K. dramos yra filosofinės. Iš filosofinių veikalų pažymėtini: Nietzsche ir teisės filosofija, Asketizmas ir Bergsonas.

N. Kazantzakis

K. yra išvertęs į naująją graikų kalbą Iliadą, Odisėją, Goethės Faustą ir Dantės Dieviškąją komediją. Jis yra parašęs ilgą poemą apie Odisėjo likimą; ji prasideda ten, kur Homeras ją buvo užbaigęs.

K. kelis kartus kandidatavo Nobelio premijai gauti. *J.T.*

Kazbegi Aleksandre (1848–1893) gruzinų rašytojas, realistas. 1867–71 studijavo Maskvos žemės ūkio akademijoje. Rašė noveles, pasakojimus, romanus. Savo raštuose kovojo prieš rusų valdininkų neteisybes ir gynė gruzinų ūkininkų teises. Iš jo raštų paminėtini Elgudža 1881, Eliso 1882 ir kt.

Kazbekas aukštumo antrasis (po Elbruso) Kaukazo kalnas, 5043 m. Jis yra vulkanas, amžino sniego padengta viršūne.

Kazeinas (iš lot. caseus ‚sūris') pieno baltyminė medžiaga, nusėdanti rūgstant pienui; varškės sudėtinė dalis. K. karvių piene yra 2,7–4,0%. K. gamybai vartojamas nugriebtas pienas, kai kuriais atvejais ir pasukos. K. gaunamas veikiant rūgštims, raugui arba susidaro dėl fermentavimosi. Dėl užsilikusio k. mažo riebalų kiekio, jo spalva yra gelsvai balzgana. Gerai pagamintas ir išdžiovintas rūgštus k. gali išstovėti 2,5 metų. Parduodamas sauso pavidalo žirnių didumo grūdeliais arba maltas. Naudojamas dažų, plastinių masių, klijų, lakų ir kt. gamybai. Iš galalito gaminamos šukos, sagos ir kt. Didžiausi k. vartotojai yra JAV ir Vokietija, o gamintojai — Argentina, Australija, N. Zelandija, Prancūzija, Danija. Lietuvoje 1938 k. buvo gaminamas 5 Pienocentro pieninėse ir privačioje Naujamiesčio pieninėje.

Kazematas (prc.) 1. fortifikacinis įrengimas žemėje arba po žeme, apsaugąs nuo šaudymo, kulkosvaidžių ir artilerijos ugnies, taip pat nuo aviacijos bombų. Didesniuose fortifikaciniuose įrengimuose būna ir keletas k., kuriuose gali būti įtaisyti ginklams lizdai su šaudymo angomis. 2. Šarvuota patalpa laive vidutinio (vad. priešminininio) kalibro pabūklui pastatyti. 3. Carinėje Rusijoje vienutė tvirtovėje politiniams kaliniams laikyti.

Kazėnas 1. Jonas (g. apie 1907) vertėjas. Mokėsi Linkuvos gimn. Jau 1927 Lietuvoje davė vertimų iš R. Tagorės raštų. Išvertė: Sven Hedino Kelionė po Tibe-

tą 1928; Ukraina svetimoj valdžioj tautinių Ukrainos kovotojų nušviesta 1930; Rabindranat Tagorės Laivo sudužimas I–II 1932, Išsipildymo naktis 1934, Sanyasi asketas, Pavasario skritulys 1935 ir Nacionalizmas 1937; R. Ravendro Šokanti liepsna 1936; O. S. Mardeno Ką darai, daryk gerai 1936, Ugdykime talentus 1936 ir Valios jėga 1938; B. G. Niebuhro Graikų herojų legendos 1938; K. v. Steinen Su Brazilijos indėnais Šingu paupiais 1938 ir kt.

2. Julius (g. 1913 IV 12 Pasvalyje, Biržų aps.) solistas, muz. mokytojas. Mokėsi Pasvalio vidurinėj mokykloj ir Kauno suaugusiųjų gimn. Baigė Panevėžio kurijos vargonininkų kursus ir 1941–44 mokėsi dainavimo Vilniaus muz. mokykloje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 2 m. mokėsi dainavimo Aukštojoje Stuttgarto muz. mokykloje. Atvykęs į JAV, tęsė muz. studijas Clevelando muz. m-loje. 1928–35 buvo Pasvalio šokių kapelos dalyvis, pavasarininkų dūdų orkestro dalyvis, vėliau vedėjas. 1942–44 Vilniaus operos solistas, 1945–47 Švyturio meninio vieneto vedėjas, 1947–48 Čiurlionio ansamblio chormeisteris, 1949–50 Bostono vyrų kvarteto vedėjas, nuo 1950 Clevelando Ąžuolų okteto organizatorius ir vedėjas. *J.Ž.*

J. Kazėnas

3. Magnus J. (g. 1885 VII 2 Parvalkų k., Pasvalio vls., Biržų aps.) kunigas. Mokėsi Pasvalyje ir Panevėžyje. 1904 atvyko į JAV. Brolio Petro K. šelpiamas, įstojo į Lenkų kolegiją Detroite, Mich., kurią baigė 1908. 1913 VI 7 įšv. kunigu. Pradžioj kunigavo mišrioje parapijoje Briar Hill, Pa., vėliau liet. parapijose: 1913–17 Donoroje, Pa., 1917—20 Bridgevillėje, Pa., ir nuo 1920 V 10 Pittsburghe, Pa., šv. Kazimiero parapijoje. Čia beklebonaudamas aktyviai įsijungė į lietuvių visuomeninį darbą, įsteigė skyrius Lietuvos Vyčių (su sekmadienine lietuviška radijo valandėle), ALRK federacijos ir ALRK moterų s-gos. 1942 XI 5 beveik išimtinai savo lėšomis nupirko spaustuvę ir leido bei redagavo savaitraštį Lietuvių Žinias, kol jas 1951 perėmė pranciškonai ir sujungė su Darbininku. Be parapinės pradžios mokyklos, K. 1934 įsteigė pirmą JAV lietuvių aukštesniąją m-lą, kurios krepšininkų komanda Pensilvanijos valstybės kat. aukštesniųjų m-lų varžybose laimėjo pirmenybes 1945, 1946 ir 1957. Be to, K. pastatė naują kleboniją, įrengė šv. Kazimiero kapines ir nupirko vietą gegužinėms. K. yra vienas iš šv. Pranciškaus lietuvių seserų vienuolyno steigėjų Pittsburghe. Bendradarbiavo Vilniaus Žiniose, Katalike ir kt., pasirašydamas Magnaus Parvalkiečio slapyvardžiu. Išvertė 1 akto komediją ‚Nieko be priežasties' 1907, Mūsiškiai užsienyje 1909 ir kt. *V.Bdr.*

Kun. M. Kazėnas

Kazickas Juozas (g. 1918 IV 16 Čiorna Padina, Saratovo gub.) ekonomistas. 1937 baigė P. Vileišio vardo komercinę mokyklą Pasvalyje, 1942 VU ekonomikos fak., 1951 Yale univ. (JAV) už disertaciją ‚The Sovietization of the Czechoslovakian Economy' gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1941–44 įmonių sk. viršininkas Vilniaus savivaldybėje. Lietuvoje vokiečių okupacijos metu dirbo pogrindyje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 atvyko į JAV. JAV yra Lietuvių Fronto centro valdybos narys. Ūkio srityje yra direktorius ir dalininkas keletos tarptautinės prekybos bendrovių: Neris International, Inc., Neris Carbon and Oil Corp., Neris Transatlantic, Inc. (Naujorke, N.Y.). Finansiškai remia liet. organizacijas.

J. Kazickas

Kazimieraitis (žuvęs 1946 VI Lietuvoje) pulkininkas, prisidengęs šiuo slapyvardžiu antrosios bolševikų okupacijos metu buvo vienas iš partizanų vadų P. Lietuvoje, vadovavęs partizanų A. apygardai. Kurį laiką ėjo Vyr. ginkluotų pajėgų štabo viršininko pareigas.

Kazimieras dažnas vyrų vardas Lietuvoje ir Lenkijoje.

Lenkijos karaliai:

1. K. I Atstatytojas, arba Taikusis (1015–58) Lenkijos karalius (1034–58), Mieško II sūnus. Už mažametį K. Lenkiją valdė jo motina Riksa. 1034 paskelbtas Lenkijos karaliumi, 1037 pabėgo

į Vengriją savo motinos ir bajorų išvarytas iš Lenkijos, kurioje paskui įsigalėjo anarchija ir daugelis lenkų grįžo pagonybėn. Krokuva ir Gnieznas buvo paimti Čekijos (Bohemijos) kunigaikščių. Vokietijos imp. Henriko III padedamas, K. 1041 atkariavo didelę Lenkijos dalį, atstatė tvarką ir vėl įvedė krikščionybę, kuriai stiprinti steigė vienuolynus. K. vedė didžiojo Kijevo kng. Vladimiro dukterį. 1054 užėmė dalį Silezijos ir Mozūrų. Kariavo su prūsais, bet čia jam nesisekė, nes buvo priverstas mokėti jiems duoklę.

2. K. II Teisingasis (1138–1194) Lenkijos karalius (1177–94), Boleslovo III jauniausias sūnus. Jo tėvas 1139 mirdamas buvo padalijęs Lenkiją 4 savo sūnums. K. vėl pavyko sujungti Lenkiją ir užimti karaliaus sostą 1177, savo priešus privertus bėgti į Voliniją ir Lietuvą ir atkariavus kelias Lenkijos anksčiau valdytas sritis. Buvo gabus valdovas. 1180 sušaukė Lenčicoje didikų suvažiavimą, kuris pripažino K. įpėdiniams paveldėjimo teises į Lenkijos sostą; už tai K. suteikė bajorams ir dvasininkams privilegijų. Lenčicos suvažiavimas laikomas vėlyvesnės Lenkijos Ponų tarybos (senato) pagrindu. K. įstatymais globojo valstiečius. Po kelių kovų su vengrais atnaujino sutartį, nustatančią Karpatų kalnus siena tarp Lenkijos ir Vengrijos. 1192 ir kitais metais kariavo su prūsais ir jotvingiais (žr.), kurie nuolat puldinėjo Lenkijos žemes.

3. K. III Didysis (1310–1370) Lenkijos karalius (1333–70), Vladislovo Loketkos ir Kališo kunigaikštytės Jadvygos sūnus.

K. vidaus politika. Būdamas didelių valstybinių gabumų, K. baigė Lenkijos vienijimo darbą, pasiekė jos konsolidacijos viduje ir žymios kultūrinės bei materialinės krašto pažangos. Jam pavyko baigti nesantaiką bei varžybas dėl galios tarp D. ir M. Lenkijos ir įjungti į savo valstybę Mozūrus bei Kujaviją. Užbaigęs Lenkijos vienijimą, K. perorganizavo jos administraciją, įsteigdamas Lenkijos kanclerio, maršalo ir iždininko vietas ir skirdamas seniūnus provincijai valdyti. Perorganizavo valstybės finansus, įvedė visuotinį bajorų žemvaldžių šaukimą kraštui ginti, pastatė eilę pilių šiaurės ir rytų pasieniui saugoti, steigė miestus, į kuriuos kvietė vokiečių kolonistus, davė miestams savivaldybės teises (vad. ‚vokiečių teisę'), išvystė prekybą ir muitais bei kitomis priemonėmis globojo ją ir amatus, rėmė statybą (rado Lenkiją ‚medinę', paliko ją ‚mūrinę'), leido žydams apsigyventi Lenkijoje, suteikė jiems privilegijų ir juos globojo, būdamas savo meilužės žydės Esteros (Esterka) didelėje įtakoje. Norėdamas turėti tą pačią teisę visame krašte, Gniezno arkiv. Jaroslavo Skotovickio (buv. Bolonijos univ. prof.) padedamas, K. kodifikavo D. ir M. Lenkijos įstatymus 1347, sudarydamas pirmąjį Lenkijos rašytą teisyną, Petrikovo ir Vislicos statutus. Siekdamas tos pačios teisminės santvarkos visoje Lenkijoje, K. 1356 įsteigė vyr. apeliacijos teismą. Krašto gerovei kelti, greta miestiečių, K. ypačiai globojo valstiečius savo dvaruose ir kitur ir gynė juos nuo bajorų priespaudos, griežtomis, net mirties bausmėmis bausdamas valstiečių skriaudėjus. Už tai jis buvo dažnai vadinamas valstiečių karaliumi. Bajorų ir dvasiškių įsigytas teises K. taip pat gerbė. Neturėdamas sūnaus, K. pripažino savo sesers Elzbietos, ištekėjusios už Vengrijos karaliaus Karolio Roberto d'Anjou, sūnų Liudviką savo sosto įpėdiniu, kuris prižadėjo patvirtinti Lenkijos bajorų ir dvasininkų privilegijas ir skirti tik lenkus į valdžios vietas. K. taip pat globojo mokslą ir meną. Bolonijos univ. pavyzdžiu 1364 V 12 įsteigė Krokuvos universitetą, apdovanojo jį žemėmis ir turtais ir pakvietė žymių profesorių. K. taip pat įsteigė kelias mokyklas ir ligonines. Dėl to jis Lenkijos istorijoje nusipelnė Didžiojo vardą. Mirė 1370 nelaimingame atsitikime medžioklės metu, palikdamas Lenkiją galingą valstybę. Jo mirtimi pasibaigė tiesioginė Lenkijos valdovų Piastų linija, valdžiusi Lenkiją apie 530 metų.

K. užsienio politika. Būdamas gabus diplomatas, K. išvedė Lenkiją iš daugelio pavojų ir ją smarkiai praplėtė, įjungdamas daug kaimyninių žemių, nors kai kurių anksčiau Lenkijos valdytų žemių ir turėjo atsižadėti. Jis pats užaugo Lenkijos kovų su Čekija ir Vokiečių Ordinu metu. Jam paveldint sostą iš savo tėvo Vladislovo Loketkos, čekai buvo užėmę Sileziją ir jų karalius Jonas Liuksemburgietis pretendavo į Lenkijos sostą, Vok. Ordinas buvo nukariavęs ir įsitvirtinęs Pamaryje, ir Lenkijai grėsė pavojus iš Lietuvos ir totorių pusės. K. Lenkiją išvedė iš visų tų pavojų. 1335 Trentčino sutartimi susitarė su Čekijos karaliumi Jonu, kuris atsisakė savo pretenzijų į Lenkijos karaliaus titulą ir už tai pasilaikė Sileziją Čekijos valdžioje. Vėliau kovos su Čekija

dėl Silezijos atsinaujino, bet Vengrijai ir popiežiui įsikišus, taika atstatyta 1346. K. padėtis gerokai palengvėjo mirus čekijos karaliui Jonui ir jo sūnų Karolį IV išrinkus Vokietijos imperatoriumi. Po kelių nesėkmingų žygių prieš kryžiuočius K. bandė diplomatijos būdu sustabdyti Vok. Ordino veržimąsi į lenkų ir kitų vakarinių slavų gyvenamas žemes bei atgauti kai kurias Vok. Ordino užimtas sritis. K. veikė per popiežiaus kuriją prieš Ordiną. Popiežius atsiuntė savo legatus 1339 Varšuvon Ordino ir Lenkijos bylai nagrinėti. Legatų sprendimas buvo palankus Lenkijai, nes legatai įsakė Ordinui grąžinti dalį užimtų žemių ir sumokėti už padarytus nuostolius, bet Ordinas legatų neklausė. Ginčai tarp Ordino ir Lenkijos buvo baigti kompromisine 1343 Kališo taika (žr.), kuria K. pripažino Ordinui Pamarį, Kulmą ir Michelovą, o Ordinas grąžino Lenkijai kai kurias mažesnes anksčiau užimtas žemes. Po to susitarimo K. laikėsi taikos su Ordinu ir visa savo energija ėmė veržtis į rytus nuo Lenkijos, kur 1349 jam pavyko galutinai užimti Haličą (žr.) su Lvovu ir dalį Volinijos. Taip pat jam pavyko atmušti totorius. K. diplomatija buvo paremta draugyste su Vengrija, kurios karalius Karolis Robertas buvo vedęs K. seserį Elzbietą. Diplomatiniams ryšiams stiprinti K. plačiai naudojo ir kitas politines vedybas. Jo pirmoji žmona buvo D. L. K. Gedimino duktė Aldona, antroji Hesijos landgrafo Henriko duktė Adelaidė, trečioji Silezijos kng. duktė Jadvyga. Jo vienintelė duktė buvo išleista už Štetino kunigaikščio. Savo sosto įpėdiniu jis paskyrė savo sesers Elzbietos, Vengrijos karalienės, sūnų Liudviką.

K. santykiai su Lietuva. Nuolatiniams lietuvių karo žygiams į lenkų, ypač mozūrų, žemes išvengti ir bendrų interesų sąjungininkui įsigyti kovose prieš aršiausią to meto Lenkijos priešą, Ordiną, jau K. tėvas Vladislovas Loketka ėmė artintis su Lietuva ir 1325 buvo sudaręs sutartį su D.L.K. Gediminu bendrai kovoti prieš kryžiuočius. Tam bendradarbiavimui sustiprinti 15-kos metų amžiaus K. vedė Gedimino dukterį Aldoną. Nors Lenkijos ir Lietuvos bendradarbiavimas kovose prieš Ordiną ir nebuvo labai sklandus ir darnus, bet Vladislovas Loketka ir po jo mirties 1333 K. pasiekė bent taikos su Lietuva. 1339 mirus Lenkijos karalienei Aldonai, netrukus prasidėjo ilgos lenkų ir lietuvių kovos dėl Haličo ir Volinijos žemių. Dar

J. Matejko Kazimieras Didysis

1324, mirus Andriui ir Leonui, paskutiniams Haličo ir Romano dinastijos Volinijos kunigaikščiams, Haliče įsiviešpatavo Mozūrų kng. Traidenio, vedusio Andriaus ir Leono seserį Mariją, sūnus Boleslovas, priėmęs Jurgio II vardą. 1331 Boleslovas Jurgis vedė Gedimino dukterį vad. Ofka. Paskutinio Volinijos kng. Andriaus dukterį buvo vedęs Gedimino sūnus Liubartas, gavęs valdyti Lucką Volinijoje XIV a. trečiojo dešimtmečio pradžioje ir čia žinomas savo krikščioniško Dimitro vardu. Nors lietuviai jau ir anksčiau reiškė pretenzijų į Haličo ir Volinijos žemes, Boleslovas Jurgis, valdęs Haličą, ir Liubartas, valdęs Voliniją, sugyveno taikingai. Liubartas dėl savo giminystės ryšių su senaisiais Haličo ir Volinijos kunigaikščiais ir su Boleslovu Jurgiu, kurio žmona Ofka buvo Liubarto sesuo, buvo laikomas natūraliu ir teisėtu Boleslovo Jurgio įpėdiniu Haliče. 1340 Boleslovui Jurgiui mirus be vyriško įpėdinio, Haličo ir Volinijos vieninteliu valdovu buvo pripažintas Liubartas. Bet K., susitaręs su savo sesers Elzbietos vyru, Vengrijos karaliumi Karoliu Robertu d'Anjou, sumanė bendromis lenkų ir vengrų jėgomis užimti Haličą ir 1340 įsiveržė į Haličo kunigaikštiją, tuo būdu pradėdamas eilę

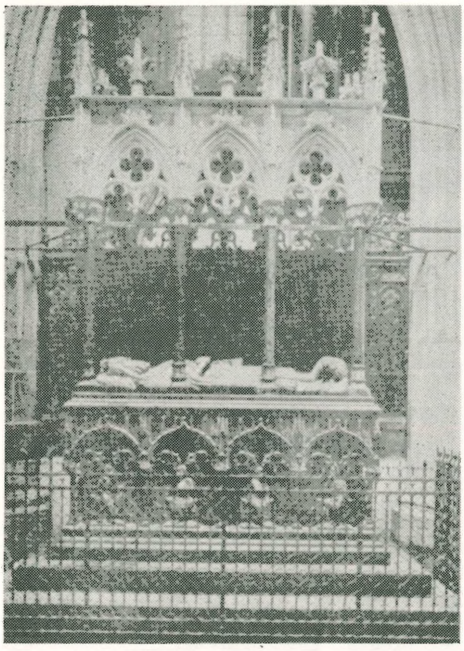

Kazimiero D. antkapis Krokuvos katedroje

ilgų karų su Lietuva. 1344 K. pavyko užimti dalį Haličo žemių, kurioms valdyti Lenkijos ir Vengrijos karalių vardu buvo paskirtas vietinis bajoras Dimitras Detko. Galutinai užimti Haličą K. pavyko tiktai 1349, kada jis paėmė ir v. Volinijos dalį, o Liubartas pajėgė išsilaikyti Lucke ir r. Volinijoje. Bet K. užimtos žemės Volinijoje greit vėl buvo prarastos. Nežiūrint dviejų naujų lenkų ir vengrų žygių, K. nepajėgė paimti Volinijos; tų kovų metu paimtas nelaisvėn Lietuvos kng. Kęstutis, kuris buvo atvykęs padėti savo broliui Liubartui. Matydamas, kad vienas su vengrų pagalba nenugalės lietuvių, K. kreipėsi į popiežių, prašydamas skelbti kryžiaus žygius prieš pagonis lietuvius, bet Kęstutis tą K. planą suardė, pažadėdamas krikštytis, nors rimtai ir neketino priimti krikščionybės. Kęstučiui pabėgus iš Lenkijos nelaisvės, karas tarp Lietuvos ir Lenkijos vėl atsinaujino. 1350 Liubartas, padedamas savo brolių Kęstučio ir Algirdo, vėl atsiėmė visas Volinijos pilis ir įsiveržė į pačią Lenkiją, nuteriojo Lukovo, Sandomiro ir Radomo sritis. K. nebesitikėdamas atsispirti prieš lietuvius ir norėdamas užsitikrinti tolimesnę Vengrijos pagalbą, 1350 oficialiai pripažino, kad Haličas priklauso Vengrijai, o Vengrijos karalius Haličą perleido K. ligi jo gyvos galvos. Liubarto ir kitų Lietuvos kunigaikščių žygiai prieš Lenkiją ypačiai sekėsi 1352, kada K. buvo priverstas sudaryti paliaubas su visais Lietuvos kunigaikščiais; Lenkijai liko tik Lvovas. Toliau karas tarp Lietuvos ir Lenkijos truko daugelį metų be aiškios persvaros. Jame dalyvavo ir totoriai, palaikydami vieną ar kitą kariaujančią pusę. Taip pat ir Liubarto brolio Karioto sūnūs, Volinijos kunigaikščiai, ir Jurgis Norimantaitis kartais dėjosi su lenkais, kartais su lietuviais, stengdamiesi išlaikyti ar praplėsti savo valdomas sritis. 1353 pats Liubartas, lenkų ir vengrų sumuštas, buvo patekęs į K. nelaisvę, bet vėliau išsivadavo. Liubartui padėdavo ypač Kęstutis ir kiti Liet. kunigaikščiai. 1366 K. vėl suruošė gana sėkmingą žygį prieš Lietuvą, vėl užėmė v. Volinijos dalį su Vladimiro pilimi ir prikalbino kelis tų sričių kunigaikščius pasiduoti jam vasalais. Kariotaičiai, valdę Podolę, tuo metu buvo gana palankūs K. Aiškios persvaros nesant, buvo prieitas kompromisas tarp Lietuvos ir Lenkijos. 1366 buvo sudaryta sutartis, vad. ‚amžinoji taika' tarp K. bei jo karo žygio metu įsigytų vasalų Jurgio Norimantaičio ir Jurgio bei Aleksandro Kariotaičių iš vienos pusės ir Algirdo, Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto iš kitos pusės. Ta sutartimi Haličas ir v. Volinijos žemės atiteko K.; didžioji Volinijos dalis su Vladimiru buvo pripažinta Liubartui, kuriam paliko ir Lucko sritis be mažos p.v. dalies. 1366 sutartis lietė taip pat ir Palenkės bei Paliesės žemes, buvusias ginčo ir karų objektu tarp Lietuvos ir Lenkijos. Chelmo ir Belzo (žr.) žemės atiteko Jurgiui Norimantaičiui, turėjusiam pripažinti Lenkijos viršenybę. Kobrinės sritis pripažinta Algirdui. Be to, K. atsisakė savo pretenzijų į Brastos ir Drohičino žemes, kurias valdė Kęstutis. Pagal šią sutartį tarp K. ir Algirdo turėjo būti sudaryta puolimo-gynimosi sąjunga. Tačiau šita ‚amžinoji' taika buvo labai trumpa. Dar 1366 Jurgis Norimantaitis su savo valdomomis žemėmis atkrito nuo Lenkijos. Karas tarp K. ir Liubarto vėl prasidėjo 1367. 1368 lietuviai nusiaubė Mozūrus. Karas tęsėsi ligi pat K. mirties 1370. Tada Lietuvos kunigaikščiai atsiėmė visas žemes, kurių buvo nustoję 1366 sutartimi. Tačiau Haličas ir toliau pasiliko lenkų rankose.

The Cambridge History of Poland I 1950; *J.K. Kochanowski,* Kazimierz Wielki 1900; *K. Stadnicki,* Olgerd i Kejstut 1870; (") Synowie Gedymina 1849–53; *M. Hruševskij,* Istorija Ukrainy-Ru-

si IV; *I. I. Šaranevič*, Istorija Halycko-Volodimirskoj Rusi 1899; *I. P. Filevič*, Borba Polši i Litvy - Rusi za Galicko - Vladimirskoje nasledije 1890. *K.Avž.*

4. Kazimieras Jogailaitis (1427–1492) Lenkijos karalius, žr. Kazimieras Jogailaitis.

Lietuvos kunigaikščiai:

5. K. Jogailaitis (1427 XI 29 Krokuvoje — 1492 VI 7 Gardine), D.L.K. 1440 VI 29 — 1492, Lenkijos karalius 1447 VI 25 — 1492, jauniausias (trečiasis) Jogailos ir Sofijos (‚Sonkos'), Alšionių kgn. Andriaus dukters, sūnus. Tėvui mirus (1434), vyresnysis K. brolis Vladislovas tapo Lenkijos karaliumi. Po imp. Zigmanto Liuksemburgiečio mirties (1437 XII 9) K. buvo vilties tapti Čekijos karaliumi, nes husitai jam buvo pasiūlę karūną. Bet Zigmanto dukters vyras Albrechtas užbėgo K. už akių ir karūnavosi Čekijos karaliumi. Jam greitai mirus (1439 V 4), K. brolis Vladislovas galėjo užimti ir Vengrijos sostą (1440). Tuo tarpu 1440 III 20 Trakų pilyje broliai Jonas ir Aleksandras Čartoriskiai, padedami Trakų vaivados Leliušio (žr.) ir Vilniaus vaivados Jono Daugirdo buvo nužudę D.L.K. Žygimantą Kęstutaitį. Išvykusi pas Vladislovą įtakingų Lietuvos ponų delegacija prašė užimti Lietuvos sostą ir atsiųsti K. vietininku (Dlugošas).

K. išrinkimas D. L. K. Vladislovas, patenkindamas Lietuvos didikų prašymą, ir atsiuntė Lietuvon K. savo vietininku. Trylikos metų einantį K. lydėjo per 2000 kariuomenės ir būrys lenkų ponų-patarėjų, kurie ‚iš Lietuvos prelatų ir ponų reikalavo, kad jie K. neskelbtų D.L.K.' (Dlugošas). Tai buvo Zbignevo Olesnickio programa, išryškėjusi dar 1429 Lucke, stengiantis statyti įvairias kliūtis Lietuvos atsipalaidavimui. D. L. K-tijoje padėtis buvo gana neaiški. Neramu buvo jos pakraščiuose: Smolenske, Kijeve, Volinijoje ir Mozūrų pasienyje. Šalia Vladislovo Jogailaičio, kuris save laikė tikruoju D. L. K-tijos valdovu, Vilniaus sosto pretendentais buvo labiausiai Žemaičių palaikomas Mykolas Žygimantaitis (žr.) ir Švitrigaila. Abu turėjo savo šalininkų. Nors Mykolas į Vilnių vykstančiam K. pakeliui, išjojęs iš Gardino pilies su 500 raitininkų, Svisločiaus stovykloje buvo pareiškęs savo klusnumą, prašydamas nubausti ir tėvo užmušėjus (Dlugošas), tačiau jis dar ilgai intrigavo prieš K. Bet nežiūrint visų kliūčių ir pretendentų, D. L. K-tijos ponai, susivažiavę Vilniun, ‚vieną rytą Lenkijos ponams tebesiilsint lovose ir ko nors panašu nesitikint', K. išrinko ir paskelbė D.L.K., o Vilniaus vysk. jį karūnavo katedroje. Prie K. buvo priskirti lietuviai pareigūnai, ‚kurie jį mokė savo kalbos ir papročių'. Iš Lenkijos atsiųstus patarėjus lietuviai esą išstūmę ‚savo neapykanta ir persekiojimais' (Dlugošas). Apie lenkų patarėjų protestą žino ir Avraamkos (žr.) metraštis.

K. valdymas Lietuvoje iki 1447. Prie K. išrinkimo D.L.K. buvo daug prisidėjęs Jonas Gostautas (žr.), kuriam 1440 VII buvo atiduota Trakų vaivadija, atimta iš Leliušio, vieno iš sąmokslininkų prieš Žygimantą. K. ištikimai tarnavo ir Vilniaus vaivada J. Daugirdas, pasižymėjęs politinis jauno K. globėjas. Net pop. Eugenijus IV, 1442 prašydamas K. daryti žygių išlaisvinti iš Maskvos kalėjimo metropolitą Izidorių, atskirą bulę siuntė Daugirdui, ‚D.L.K. patarėjui'. Jam mirus (1443), Vilniaus vaivada tapo J. Gostautas, kuris išryškėjo kaip D. L. K-tijos interesų gynėjas. Iš tariamos ‚unijos' bebuvo likęs tik šešėlis. Tad Lenkijoje su pasitenkinimu buvo žiūrima, kai kelios Lietuvos žemės, istorijos būvyje autonomiškai išsivysčiusios, reiškė savo reikalavimus. K. turėjo patvirtinti privilegijas stačiatikiško Kijevo ir Smolensko, kuris buvo sukėlęs revoliuciją, siekdamas ‚grįžti prie senovės' ir savo laisvių. Žemaičius nuraminti K. tegalėjo taip pat tik atskira privilegija (žr. Kazimiero privilegija). Nuo 1442 K. vis labiau įsitvirtino D. L. K-tijoj. Vis nerimstą Vilniaus sosto varžovai jam nebebuvo pavojingi. Viltimis atgauti savo teises į tėviškę dar gyveno Mykolas, kuris po 1447 vėl tikėjosi tapti K. vietininku Lietuvoje. Lietuvos pietuose vis nenorėjo nurimti ir Švitrigaila, 1442 iš Moldavijos sugrįžęs į Voliniją, ir čia reikšdamas savo pretenzijas iki pat mirties (1452). O prieš Mozūrų Boleslovą IV, kuris po Žygimanto nužudymo buvo užgrobęs dalį Palenkės (Melniko, Bielsko, Drohičino sritis), reikėjo pavartoti ir ginklą. Už senas D. L. K-tijos sienas kariavo Gostautas, net su totorių pagalba 1444 nusiaubdamas Mozūrus. Lietuvos didikų įtakoje K. brendo politiškai. Tačiau atėjusi žinia apie netikėtą K. brolio Vladislovo žuvimą žygyje prieš turkus (1444), K. pastatė prieš naują padėtį. Vladislovo žuvimas reiškė Lenkijos ir Vengrijos unijos pabaigą.

K. noras vilkinti išvykimą Lenkijon. Vladislovui žuvus, lenkų po-

Kazimieras Jogailaitis (iš antkapio)

nai, vadovaujami Olesnickio ir veikdami Horodlės (žr.) dvasioje, nematė kitos išeities, kaip pasiūlyti Lenkijos karūną K., vieninteliam gyvam Jogailos sūnui. Lietuviai tačiau spyriojosi, nenorėdami netekti savo valdovo Vilniuje. Jie baiminosi, kad lenkų politikų (Olesnickio) įtakoje, K. gali imti šališkai žiūrėti į nebaigtą D. L. K-tijos pietinių sienų bylą. Lietuvoje taip pat prisibijota, kad silpnas ir už tėvo nužudymą siekiąs keršyti Mykolas gali būti paskirtas vietininku. Ir pats K., nors Lenkijoje apie jo motiną Sofiją susibūrę jo kvietimo šalininkai nestatė jam jokių sąlygų, pradžioje delsė ir išsisukinėjo. Kai K., norėdamas suderinti abiejų valstybių priešingumus, jau antri metai vis atidėliojo, Piotrokavan susivažiavę lenkai (1446 III) ėmė K. gąsdinti. Jie sąlyginai nutarė Lenkijos karaliumi kviesti Mozūrų kng. Boleslovą IV, senosios Piastų dinastijos narį. Olesnickis buvo kėlęs net Brandenburgo Fridricho kandidatūrą. Tik šitaip prispirtas K. buvo priverstas greičiau apsispręsti. Jis sutiko priimti Lenkijos karūną tik tokiomis sąlygomis, kurios praktiškai D. L. K-tiją padarė nepriklausoma. Lietuviai tesutiko K. išleisti, gavę iš jo privilegiją, kurią parėmė ir senas D. L. K-tijos interesų gynėjas Švitrigaila. K. pažadėjo saugoti Lietuvos sienų neliečiamybę. O tai reiškė D. L. K-tijai palikti Voliniją ir atgauti Lenkijos užgrobtą Podolę.

J. Gostauto kova už Lietuvos nepriklausomybę. K., subrendęs lietuviškoje Gostautų ir kt. didikų dvasioje, 1447 VI 25 karūnuodamasis Krokuvoje, atmetė Lenkijos karūnos pretenzijas į D. L. K-tijos titulą, jį sau atskirai pasilaikydamas. Įsisąmoninęs, kad jis pats yra būtinai reikalingas abiem valstybėms, kurio asmuo tebuvo vienintelė jas abi rišanti grandis, K. lenkams nedavė pasižadėjimų. Čia jis pasirodė kietas ir gudrus. Jis net nepatvirtino jokių privilegijų, kurias anksčiau buvo gavę ponai ir bajorai. Išvykęs Krokuvon, K. atsipalaidavo iš stiprios globos Vilniaus vaivados, kuris, kaip didžiausias Olesnickio priešas, iki pat savo mirties (1458) aštriai reiškėsi ir prieš K. Palaikydamas iš Vytauto ir Švitrigailos įgytą politinę programą, Gostautas kietai gynė Lietuvos nepriklausomybę ir jos sienų neliečiamybę. Ypač 1451–56 J. Gostautas sukėlė prieš K. didelę opoziciją Lietuvoje, nuo seno turėdamas planų į D.L.K. pakviesti Mykolą (dar 1446), ar Radvilą Astikaitį (1452), ar pagaliau savo žentą Kijevo Simaną Olelkaitį (1456), Algirdo provaikaitį. Išlaikyti Volinijai ir atgauti Podolei Gostautas planavo ginkluotą žygį. Apskritai lietuvių ir lenkų santykiai buvo taip pablogėję, kad dalis lietuvių didikų 1451 Parčovo seime, esą, grąžinę herbus (žr. Horodlės aktai). Kai 1452 mirdamas Švitrigaila testamentu Voliniją paliko Lietuvai, kaimynų santykiai dar labiau paaštrėjo. Kad tada tarp Lietuvos ir Lenkijos nekilo karas, daug padėjo savo atsargumu ir šaltumu pats K.

K. pastangos sustiprinti karaliaus valdžią. Kad ir jaunas su patarėjais pradėjęs Lietuvoje valdyti, Lenkijoje K. linko į stiprią valdžią. Sostą stiprindamas, pritarimo jis rado naujai į Lenkiją atėjusioje humanizmo srovėje, kuri populiarino senąją Romos teisę. Jos atstovų ėmė rastis ir Krokuvos univ. (žr. Jogailos universitetas). Šalia kanonų teisės K. laikais čia plačią dirvą rado Romos teisė. K. humanistų įtakoje pirmiausia norėjo išsilaisvinti iš įtakos dvasinės hierarchijos, kuriai iki tol buvo vadovavęs Oles-

nickis (m. 1455). Anuometinis Bažnyčios suskilimas K. palengvino siekti savo nusistatymo. Dar 1431 prasidėjęs Bazelio bžn. susirinkimas buvo stengęsis įvykdyti bažnytinę reformą, skelbdamas, jog konsilija yra aukštesnė už popiežių. Prieš tokias reformas pasisakius pop. Eugenijui IV, bžn. susirinkimas buvo perkeltas į Ferrarą (1438), o paskui į Florenciją. Ten įvyko Rytų ir Vakarų Bažnyčių unija. Bet dalis pasilikusiųjų Bazelyje 1439 išrinko antipopiežių Feliksą V ir ten toliau posėdžiavo ligi 1449. Olesnickio vadovaujama, Lenkijos Bžn. buvo pasiskelbusi neutrali. Tuo tarpu Eugenijui IV mirus (1447) ir Feliksui V atsisakius (1449), Bazelyje išrinktas naujas pop. Mikalojus V. Jis gavo imp. Fridricho III pritarimą ir norėjo gauti Lenkijos pripažinimą. K. pasinaudojo susidariusia padėtimi. Jis atsisakė neutralumo, ir pripažindamas Mikalojų V, iš jo išgavo teisę Gniezno arkivyskupijoje, kuriai ir D. L. K-tija priklausė, daryti skyrimus į 90 beneficijų ir dalį bžn. dešimtinės panaudoti kovai su turkais. Įsistiprinęs savo bžn. politikoje, K. susikirto su Olesnickiu, kuris, remdamasis kitados pravestomis popiežiaus Grigaliaus VII reformomis, nepritarė karaliui suteiktai privilegijai skirstyti kunigams vietas. Savo keliu K. nepripažino Krokuvos kardinolui (Olesnickiui) jokios pirmenybės prieš Gniezno arkivyskupą, jau Konstancos bžn. susirinkime pripažintą Lenkijos primą. Laimėtą teisę dvasininkams skirstyti vietas K. labai brangino ir jos kietai laikėsi, panaikindamas ligi tol Lenkijoje buvusią bžn. hierarchijos nepriklausomybę. Mirus Olesnickio įpėdiniui T. Strzempińskiui (1460), popiežius norėjo Krokuvos vyskupu paskirti jam nuolankų J. Sienieńskį (pati kapitula išsirinko J. Luteką iš Brzezios), o karalius paskyrė vieną iš savo patarėjų J. Gruszczyńskį, nevengdamas konflikto su kapitula. Nors Roma taip pat prieštaravo, bet K. įvykdė savo nusistatymą, sakydamas: ‚Geriau netekti karalijos, negu turėti vyskupą ne pagal savo norus'. Sienieńskį su jo kanauninkais iš Krokuvos jėga išvarius (tarp jų buvo ir Długošas) ir įsodinus Gruszczyńskį, kuris buvo labiau tik K. politinių interesų įrankis (1464–74 Gniezno arkiv.), K. turėjo neginčijamą teisę skirti vysk. į katedras. Šitoji nominavimo teisė buvo reikalinga Romos patvirtinimo. Daug įdomios polemikos yra sukėlęs tas klausimas tada Lenkijos dvasininkuose. Savo pažiūras Długošui plačiai dėstė žymus XV a. teologas ir kalbėtojas Sędziwój z Czechel. Apie jį žinoma, jog jis K. prašomas nesutiko būti skiriamas Vilniaus vysk. (1472), kadangi jau esąs per senas išmokti lietuviškai (Cod. epist. saec. XV, I 267).

K. v i d a u s p o l i t i k a L e n k i j o j e. Įveikęs bžn. hierarchijos nepriklausomybę, K. taip pat stojo ir prieš pasaulinius didikus. Nors didikai seimuose grumodavo, K. nenorėjo tvirtinti jų privilegijų. Jis nesiskubino Lenkijai pripažinti Podolės ir Volinijos, nors M. Lenkija grasino Lietuvai atviru karu. K. nusileido tik atsiradus pavojui netekti sosto. 1453 Piotrokavo suvažiavime Olesnickio pasiūlymu kilmingieji (ponai ir bajorai) ėmė tartis atskirai dviem grupėmis. Vikriai derindamas abiejų grupių nutarimus, Olesnickis stengėsi stipriau paspausti K. Ponai ir bajorai nutarė atsisakyti klausyti karaliaus ir skelbti naujus rinkimus, jeigu K. nepatvirtins jų reikalaujamų privilegijų. Šitaip priverstas K. pažadėjo nebeatskirti ir prie Lenkijos jau prijungtų žemių (Podolės). K. turėjo sutikti, kad prie karaliaus būtų priskirti 4 didikai-pareigūnai, kurių nepritariamas K. negalėjo spręsti svarbesnių reikalų. Bet ir patvirtinęs privilegijas K. neatsisakė savo kovos su didikais ir visaip stengėsi laužti magnatų politinę galybę, įgytą Jogailos ir Vladislovo laikais. Kadangi miestiečių luomas buvo silpnas, K. turėjo remtis smulkiaisiais bajorais, siekiančiais išsivaduoti iš didikų valdžios. Bajorams davė progos pasireikšti, ypač Trylikos metų kare (1454–66), prieš Vokiečių ordiną.

K. k a r a s P r ū s u o s e i r b a j o r ų p r i v i l e g i j o s. Po Žalgirio 1410 ir Šventosios 1435 pralaimėjimų Ordino valstybė Prūsuose ir Livonijoje nebegalėjo atsigauti. Kryžiuočių slėgiami miestiečiai sudarė Prūsų sąjungą, kurioje veikliausi buvo Driežų sąjungos (žr.) nariai, pasiryžę iškovoti sau daugiau laisvės, kurios turėjo daugiau lenkų bajorai. Gavę K. pritarimą, kuriam priešinosi tik Olesnickis, Prūsų ir Pamario gyventojai pradėjo kariauti prieš kryžiuočius, per savo delegatus pasiduodami Lenkijai. K. šventė Krokuvoje savo vestuves, kai atvyko Prūsų sąjungos delegacija. Pradėdamas Trylikos metų karą su samdyta kariuomene, K. tikėjosi greito jo galo. Nuvykęs į Torunę ir priėmęs priesaiką, K. ruošėsi atakuoti Marienburgą ir Choinicą. Pažadėdamas lygias teises su lenkais, K. 1454 II įjungė Prūsus į Lenkiją. Kadangi kryžiuočiams skubėjo

pagalba iš Vokietijos, K., ypač palaikomas D. Lenkijos magnatų, trokštančių prieiti prie Vyslos žiočių, pašaukė kariauti D. Lenkijos bajoriją. Susirinkę prie Cerekvicos k. (netoli apsuptų Choinicų), bajorai, kuriuos K. laikė savo sąjungininkais prieš didikus, triukšmaudami iš ten atvykusio K. ėmė reikalauti patvirtinti jų teises. Kadangi jie grasino nekariauti, jeigu reikalavimai nebus patenkinti, K. turėjo nusileisti ir duoti privilegiją. Bet atpratusi kariauti lenkų bajorų kariuomenė, kaip parodė ir vėlesnės karo operacijos, buvo atsilikusi nuo kryžiuočių kariavimo technikos. Jos pralaimėjimas prie Choinicų, kuris galėjo baigtis Varnos (1444) katastrofa ir K. patekimu nelaisvėn, užtęsė visą karą. K. tada mobilizavo visos Lenkijos bajorus, išskyrus tik rusų žemių bajoriją. Susitelkę ties Opokų k., prie Niešavos, bajorai pakėlė didesnį triukšmą negu prie Cerekvicos. K. vėl reikėjo nusileisti ir duoti privilegiją M. Lenkijos bajorams. Šitaip kovodamas su magnatų įtaka, K. turėjo užmokėti nuolaidomis smulkiesiems bajorams. Čia K. buvo daroma stiprių priekaištų (J. Rytwiański), kad visa jo politika esanti tik rėmimas Lietuvos, kuriai paliekamas Luckas, o gal ir visa Podolė. Daliniai (Cerekvicos ir Opokų) pažadai 1454 buvo apjungti bendra privilegija visai Lenkijai, pavadinta Niešavos statutais. Iš dalies jie apėmė patvirtinimą senesnių laisvių, kurios buvo tiksliau formuluotos. Bet buvo ir visai naujų dalykų, nes buvo pripažįstama apskričių (pavietų) seimelių galia. Ką tik bajorai turėjo atlikti, buvo aptariama aps. seimeliuose, net mobilizacijos reikalai. Teisėjo, jo padėjėjo ir raštininko vietoms bajorai gavo teisę duoti 4 kandidatus. Bajoras galėjo būti teisiamas, jeigu buvo pagautas nusikaltimo vietoje. Prasiskynę sau kelią prie įstatymų leidžiamosios valdžios, bajorai savo seimelių atstovus siųsdavo į karaliaus nurodytas vietas. Šitaip ėmė formuotis bajorų atstovų seimas, kuris reiškė smūgį didikams, iš kurių susidariusi karaliaus taryba gavo senato vardą. Nors karas su Ordinu nebuvo pasibaigęs dėl bajorų bruzdėjimo ir stokos pinigų, kurių daug reikėjo samdytis kariuomenei, tačiau K. buvo patenkintas, kad jis nugalėjo išaugusią aristokratų įtaką. Iždui nebeturint kuo algininkams (žr.) mokėti, kariuomenės vadai nebeklausė K. arba patys atsilygindavo plėšdami. Ir kita pusė panašiai vargo. Savo naudai karo persvarą K. laimėjo, kai su Prūsų miestų pagalba papirko (1457) neapmokėtos Ordino kariuomenės vadą (Ulrichą Czerwonką). Šis lenkams atidavė kryžiuočių sostinę Marienburgą ir palengvino nukariauti eilę Ordino pilių. Šitame ilgame kare K. parodė įžvalgumą ir užsispyrimą. Karui jis krapštė lėšas iš savo domenų, skolinosi, kur tik galėjo, kad galima būtų apmokėti algininkams. Daug K. padėjo turtingasis Dancigas, stengiąsis nusikratyti Ordino valdžios. Pasirodė lenkų pusėje pagaliau ir kompetentingas gen. Petras Duninas, kuris išvadavo Dancigą ir nugalėjo priešą Pamaryje prie Pucko. Pop. Povilui II tarpininkaujant, 1466 XI 19 Torunėje tarp K. ir Ordino vyr. magistro Liudviko Erlichshauseno pasirašyta taika, kuria kryžiuočiai lenkams sugrąžino nuo Kazimiero D. laikų neužmirštą r. Pamarį su Dancigu ir Kulmo bei Michalovo žemes su Torune. Lenkijai dar buvo atiduota dalis V. Prūsų su Marienburgu, Elbingu ir Varme. Ypač buvo svarbus Pamario atgavimas su Vyslos žiotimis. Laimėtąsias žemes pavadinę ‚Karališkaisiais Prūsais', lenkai prie Baltijos jūros kranto išsilaikė iki pat padalijimų. Pasilikę beveik dvigubai sumažėjusiuose Rytprūsiuose su sostine Karaliaučiuje, kuris pradžioje karo irgi buvo nuo Ordino atkritęs, vyr. ordino magistrai, tapę Lenkijos vasalais, per 6 mėn. nuo savo išrinkimo turėdavo pareikšti savo vasalitetą. Tuo būdu Lenkija viena baigė suimti Žalgirio ir Šventosios kautynių laimėjimų vaisius, nes Lietuva, nežiūrint jai daromų ir viliojančių teritorinių siūlymų (Dlugošas), Trylikos metų kare laikėsi neutraliai. Ji buvo perdaug įsipykusi su lenkais dėl Podolės ir kt. ginčų. Užatakuota ir iš Lietuvos pusės Ordino valstybė būtų galutinai žlugusi, o D. L. K-tijai būtų atitekę prie Žemaičių besišliejančios sritys su Nemuno žiotimis, kair. krantu ir plačiu priėjimu prie jūros. Nors Ordino galybę bei jo reikšmę ir vieni lenkai stipriai susilpnino, bet jis pasiliko reikšmingas potencialus veiksnys Lenkijos, o dar labiau Lietuvos ateičiai.

Dinastinė K. politika – laimėjimas Čekijos ir Vengrijos karūnų. Savo užsienio politikoje K. paliko tradicinį skverbimąsi į r. ir Juodosios jūros sritį. Pagal žmonos giminystę jis pareiškė savo pretenzijas į Čekiją ir Vengriją, kada ten 1457 mirė bevaikis imp. Albrechto II sūnus Vladislovas Posthumus (gimęs po tėvo mirties), kuris buvo K. žmonos Elzbietos Habsburgaitės brolis.

Nors vengrai savo karaliumi išsirinko Motiejų Korviną Hunyadį, kovose prieš turkus pasižymėjusio Jono Hunyadžio sūnų, o čekai — husitą Jurgį iš Podiebrado, Elzbietai, kuri giliai buvo sau įsisąmoninusi legitimizmą, abu rinktieji karaliai atrodė tik uzurpatoriai, o jos sūnūs (Vladislovas ir Kazimieras) tikrieji teisėti įpėdiniai. Tik jos vaikai dar tebebuvo lopšeliuose. Bet vos tik jiedu sulaukė keliolikos metų, Krokuvos dvaras nerimo. Kada čekų katalikai, neklausydami ekskomunikuoto Jurgio, sostą pasiūlė vyr. sūnui Vladislovui, tėvas dar buvo perdaug užimtas karu su Ordinu. Tada Jurgio priešai kreipėsi į Motiejų Korviną, ir šis dėl kaimyninio sosto pradėjo karą. Gelbėdamasis Jurgis Prahos seime išsirūpino, kad būtų išrinktas K. sūnus, su teise jam pačiam palikti soste iki gyvos galvos. Po jo mirties (1471) Vladislovas Kazimieraitis ir buvo išsiųstas Čekijon su kariuomene, kur jis tapo karaliumi, kai viltis kitą sūnų aprūpinti Vengrijos sostu nepasitvirtino (žr. Šv. Kazimieras). Už Vengrijos žygį K. keršijo Motiejus Korvinas, su kuriuo karas truko 8 m. Energingas Motiejus susidėjo net su Ordinu ir su Prūsų dvasininkija, suėjusia į aštrų konfliktą dėl Varmės vyskupo paskyrimo. Kapitulos išrinktasis ir Romoj pašventintas (1468) Mykolas Tüngenas ilgai negalėjo sulaukti, kad K. jį patvirtų ir įleistų Varmėn. Karalius užsispyrė, nes turėjo savo kandidatus (Kulmo vysk. Vincentą Goslawskį-Kielbasą ir A. Oporowskį). Nepasiduodamas Tüngenas sukėlė ‚kunigų karą' (Pfaffenkrieg), kuriame gavo pagalbos iš Motiejaus ir buvo remiamas Ordino. Tik 1479 VI 24 Piotrokavo seime ‚kunigų karas' pasibaigė, kai buvo aiškiai nustatyti santykiai tarp Varmės vysk. ir Karūnos. Vengrų Motiejui mirus, K. paskyrė ten karaliauti savo tretįjį sūnų Joną Albertą (žr.). Bet K. priešų pakviestas Vladislovas nugalėjo savo brolį ties Košicais ir pats vainikavosi Vengrijos karaliumi (1490).

K. santykiai su Maskva ir sąmokslas Vilniuje. Pradžioj K., kaip D. L. K-tijos valdytojas, lietuvių patarėjų įtakoje norėjo eiti drąsiais Vytauto keliais ir siekė palaikyti Lietuvos hegemoniją rytuose. Bet čia jis turėjo nepasisekimų. Pietų stepėse vis labiau įsistiprino Krymo totoriai, kurie ėmė plėšti pasienius. O Mykolas iki pat savo mirties intrigavo Maskvoje, kur buvo 1452 nunuodytas. K. buvo ruošęsis žygiui ir prieš pačią Maskvą (1443–44), bet po brolio Vladislovo mirties pakeitė politiką ir 1449 VIII 31 su Maskvos Vosyliumi II sudarė taiką. Kiekviena pusė pasiliko prie savo valdų, vienas kitam pasižadėjo padėti prieš varžovus ir bendrai veikti prieš Krymo totorius. 1449 taikos sutartis pradžioje atrodė tik laikinis susitarimas, bet ji virto pagaliau lemiamu ir pastoviu faktu Lietuvos ir Maskvos santykiuose, nuo kurio prasideda aiški persvara Maskvos naudai. K. nebeteko iniciatyvos rytuose, nes nusigręžė į kitus reikalus (Trylikos m. karas, dinastiniai rūpesčiai Čekijoje ir Vengrijoje). Ypač Lietuvai tapo pavojingas šis K. pasyvumas, nes Maskva jai buvo didesnis priešas už kitus. O prieš Maskvos Jono III didėjančias politines užmačias K., ypač į savo valdymo galą, vis turėjo daryti nuolaidų. Kai Jonas III pasiskelbė visų rusų žemių valdytoju, kaip prieš šimtmetį Vilniuje buvo daręs Algirdas, K. ano suktumui ir diplomatiniams sugebėjimams pasirodė per silpnas partneris. Įsigijęs stiprų sąjungininką Krymo totorių chano Mengli-Giriejaus asmenyje, Jonas III atvėrė Lietuvai ir Lenkijai žaizdą iš pietų. K. savo koalicijon prieš Maskvą įtraukė Aukso ordą, bet jos chanas Achmatas negavo pakankamai paramos iš K., ir Maskva 1480 liovėsi totoriams mokėti duoklę. Kaip ir 1380 Jogaila, K. vienai Aukso ordos chano kariuomenei buvo palikęs žygiuoti prieš Maskvą. D. Naugardas 7 m. laikotarpyje (1471–78) keliais atvejais kreipėsi į K. pagalbos prieš Jono III spaudimą, bet buvo žiauriai įveiktas ir įjungtas Maskvos valstybėn. K., nesiryždamas stipriau išeiti prieš Maskvą, turėjo savo priežasčių. Jis baiminosi atviro karo. Jam atrodė, jog vienai Lietuvai, kurios rytuose buvo daug stačiatikių, bus sunku laikytis prieš Maskvą. Nebuvo bendro pavojaus įvertinimo, nes Lenkijoje buvo nusistatymas nesimaišyti į jai tolimus Maskvos reikalus, kaip lietuviai neutraliai laikėsi sunkiame lenkų kare su Ordinu. Tik padaręs taiką su Motiejumi (1479), K. ryžosi, po eilės Maskvos laimėjimų, kreiptis į Rytus. Jis išskubėjo Lietuvon, kur praleido 4 m. Čia jis bandė sudaryti prieš Maskvą plačią sąjungą, pritraukdamas Livoniją, Švediją, Volgos totorių chaną Achmatą, net ir nuskriaustus Jono III brolius. Kaip kitados iš tėvo sąjungos su Mamajumi nebuvo Lietuvai naudos, taip ir sūnus savo pradėtoje Rytų politikoje turėjo trauktis be karo žygio. Okos ir Ugros baseine buvo neramu, ir dar 1483 IV 10 buvo saikdinami Vilniuje

anų aukštupių kunigaikščiai (Novosilskiai, Odojevskiai, Vorotinskiai), kad jie ‚be klastos' tarnaus D.L.K-tijos labui. O Maskva vis kurstė stačiatikių kunigaikščius; net prieš patį K. ir jo sūnus Vilniuje buvo ruošiamas sąmokslas juos iššudyti kng. Bielskio vestuvių metu. Pats Jonas III tiesė rankas į Kijevą. Jis planavo, sąmokslo padedamas, tapti ir Lietuvos valdovu, tačiau sąmokslas laiku susektas. Atsakingi kunigaikščiai Mykolas Olelkaitis ir Jonas Alšioniškis Vilniuje 1481 VIII nukirsdinti, o trečias sąmokslininkas Teodoras Bielskis pabėgo pas Joną III ir drauge su šiuo dalyvavo žygyje prieš Lietuvos sąjungininką Tverės kng. Mykolą, Boriso sūnų. D. L. K-tijos santykiai su Maskva labiau tempėsi. Lietuva mobilizavosi ir vieną kariuomenę pastatė Smolenske, o kitą Bagdonas Sakevičius nuvedė į Kijevą, kuris iš naujo 1483–84 buvo sustiprintas. Bet nė viena pusė prieš kitą nesijudino, ir prasidėjo derybos. K. Lietuvos ponams pažadėjo, kad po jo mirties sūnus Aleksandras gyvens Vilniuje pastoviai ir Rytų pavojui išvengti ves Jono III dukterį. Šitaip K. išvengė karo su Maskva, bet uždėjo įpėdiniams labai sunkų palikimą, kuris jau nuo 1499 reiškė nebaigiamą karą. Vertinant pasyvią K. Rytų politiką, reikia šalia jo rūpesčių v. ir p. fronte (čekai, vengrai, karas su Motiejumi, Tüngeno maištas, nesutikimai su Roma), pridėti, jog D.L.K-tijos ir Lenkijos pasienyje K. atsirado ir naujų priešų.

T u r k a i i r t o t o r i a i. K. laikais turkai (osmanai) užėmė Konstantinopolį (1453). 1462 Valakiją jie padarė vasalu ir Juodosios jūros pakraščiu pasistumėjo į š., grasindami ir Lenkijos vasalui Moldavijai. Iš jos sultonas Bajazetas II 1484 atėmė Kilijos ir Akermano (Bielogorodo) tvirtoves, kurios saugojo svarbius prekybos kelius Dunojaus ir Dniestro žemupiuose. Tai buvo vartai į lietuvių, lenkų ir totorių valdas. Jau 1475 turkai buvo užėmę genujiečių prekybos koloniją Kafą, kuri ir Lietuvai buvo svarbi. Tuo būdu turkai galėjo kontroliuoti totorių apsėstą Juodosios jūros krantą. K. žemėms totoriai ėmė vis labiau darytis pavojingi, nors dar prieš K. totorių valstybė, vad. Aukso, arba Kipčako, orda, buvo suskilusi jau į 3 chanatus (Kazanės, Astrachanės ir Krymo). Krymo totoriai, nuo Perekopo įtvirtinimų gavę Perekopo ordos vardą, chano Mengli-Giriejaus valdymo laikais ėmė pripažinti turkų viršenybę ir nuo 1479 drauge su jais beveik kasmet ėmė puldinėti Lietuvos ir Lenkijos žemes. Sugrįžęs atgal į Krymą, Mengli-Giriejus tapo uolus Jono III sąjungininkas. Maskvos naudai organizuotą sąmokslą prieš K. likvidavus (1481), Krymo chanas paleido savo būrius plėšti Lietuvos žemių. Žygis Lietuvai buvo katastrofiškas. Pačiame Kijeve 1482 IX 1 sudeginti naujai įrengti mediniai įtvirtinimai, o mst. gynėjas vaivada Jonas Chodkevičius su šeima, kat. vyskupas ir Pečioros archimandritas pražuvo be žinios nelaisvėje. Tai buvo Jono III kerštas už K. ‚nepataisomumą', kam jis Achmatą buvo užsiundęs ant did. Maskvos kunigaikščio. Tada K. Užvolgio totorius nukreipė prieš Mengli-Giriejų, nes reikėjo ‚šunį piudyti kitu šunim'. Tik tokiu būdu kelerius metus (1483–86) iš Krymo šono buvo ramu. Kovai su totoriais labiau atsidėjo Jonas Albertas, kuris 1487 juos išvijo iš Podolės. Bet iki 1490 vis pasipildavo nauji plėšianieji būriai. Tuo tarpu K. padarė dvejų metų paliaubas su sultonu. Jungtinės lietuvių ir lenkų jėgos prie Zaslavlio (1491 I 25) sulaikė ir Užvolgio totorius. Siekdamas po Motiejaus Korvino mirties (1490 IV 6) savo dinastijai Vengrijos karūnos, K. norėjo jos jėgas panaudoti ir kovai prieš turkus. Nors į sostą taikė 4 kandidatai, bet Stepono Zapolijos vadovaujami didikai stojo už Vladislovą Kazimieraitį, kuris kovose su turkais jau pasižymėjusį ir pastovią kariuomenę pietų sienoms ginti suorganizavusį Joną Albertą ginklu išmušė iš Vengrijos.

K. s a n t y k i a i s u L i e t u v a. Savo privilegijoje Lietuvos bajorams K. buvo pažadėjęs Lietuvai išlaikyti Vytauto laikų sienas. Tai reiškė Lietuvai palikti Volinią ir grąžinti Podolę. Tas ginčas tęsėsi toliau, nes Podolė D. L. K-tijai nebuvo sugrąžinta. Lietuvos ponai taip buvo perpykę, kad suvažiavimuose su lenkais prieidavo prie labai aštrių ginčų. Po Jono Gostauto mirties įtempimas tarp Lietuvos ir Lenkijos atslūgo, bet lietuviai nepaliovė kelti klausimo, kad K. Lietuvai duotų vietininką. Kai K. 1478 III su dviem vyresniais sūnumis (Kazimieru ir Jonu Albertu) dalyvavo Lietuvos seime Brastoje, lietuviai, akivaizdoje vis stiprėjančio Maskvos spaudimo, labai maldavo karaliaus, kad kurį nors savo sūnų paliktų Lietuvoje vietininku. Sujaudintas karalaitis Jonas Albertas tada ‚tyliomis ašaromis' parėmė Lietuvos ponų prašymą (Dlugošas). Tėvui, kuris Lietuvos valdymą laikė labai sunkiu, tai nepatiko, ir todėl jis atsakė, jog,

kol gyvas, D. L. K-tijos niekam kitam nepatikėsiąs.

Lietuvoj K., tęsdamas Vytauto centralizacijos politiką, ieškojo progų naikinti dalines k-tijas. Kai Kijeve mirė Simanas Olekaitis, Kijevo k-tiją K. betarpiškai įjungė, paversdamas vaivadija. Naujuoju Kijevo vaivada 1471 paskirtas Jono Gostauto sūnus Martynas, kuris priešingai savo mirusiam tėvui, K. ištikimai tarnavo. Išjungdamas iš paveldėjimo Simano brolį Mykolą Olelkaitį, kuriam davė valdyti Naugarduką, K. sukėlė prieš save nepasitenkinimą Kijevo žemės stačiatikių, kurie nenorėjo pasiduoti lietuvio, ir dar kataliko, vadovybei. O pats Mykolas, jautriai pergyvendamas tokią skriaudą, ieškojo progos atnaujinti savo teisėms į Kijevą. Olelkaičių išvarymas iš Kijevo Lietuvoje tačiau paliko stiprų įspūdį, ir Jono Gostauto vestoji Lietuvos savarankiškumo politika į K. valdymo galą buvo apsilpusi. Savo lojalumą K. rodė Mantvydai, net Radvilai. Jam tarnavo Kęsgailos, kurių Jonas, Mykolas ir Stanislovas buvo žymūs K. pareigūnai Lietuvoje ir jo laikais labai praturtėjo. Tuo tarpu M. Gostautui 1474 vasarą nepasisekė išvengti žiauraus Krymo totorių plėšimo žygio ir atremti jų įsiveržimo į D. L. K-tijos ir Lenkijos pietines sritis. Kadangi Kijevo vaivada buvo iš anksto K. įspėjęs, Lenkijoje kilo įtarimas, jog patys lietuviai užtraukę tą rykštę ant Podolės ir kt. žemių. Nelaimės iš pietų tik didėjo, kai turkų spaudžiamas Krymo chanas Mengli-Giriejus ir Kafos vysk. pradžioje prašė Gostauto pagalbos. Lietuvos pietinėms sienoms ginti K. ieškojo naujų sąjungininkų ir siuntė 1476 gale drauge su savo diplomatu Kallimachu (žr.) ir Kijevo vaivados brolį, Vilniaus kleboną Jurgį Gostautą į Veneciją. Tada Kijeve buvo sustojęs, į Aukso ordą vykdamas, ir Venecijos pasiuntinys Trevisano, kuriam kelionei M. Gostautas paskolino 270 dukatų. Iš sunkaus ir atsakingo pasienio posto Gostautas 1480 vasarą perkeltas vaivada į Trakus, o į Kijevą paskirtas K. ištikimas stačiatikis Jonas Chodkevičius. Į savo gyvenimo galą K. pats bandė suaktyvinti savo politiką Rytuose. Jis dažnai lankėsi Vilniuje, Trakuose ir Gardine. Pagal tiksliai ištirtą jo kelionių maršrutą matyti, jog, išskyrus 1485, 1489 ir tik trumpą 1491 sustojimą Gardine, į Lietuvos sostinę ir Trakus per Gardiną, kartais keliems mėnesiams, jis atvykdavo nuo 1480 kasmet, t.y. buvo iki 1492 sustojęs ten 9 kartus. Po totorių niokojimo Kijeve (1482) K. bandė ruoštis karui (1483–84) dviem frontais. Formalaus karo nebuvo, tačiau dėl kunigaikščių Vorotinskių išdavimo Peremišlis, Sereiskas ir Kozelskas perėjo Maskvos kontrolėn.

Lietuvos vidaus gyvenimas K. laikais. Nors etnografiniai liet. plotai galėjo naudotis nepertraukiama taika, tačiau kultūrinis-religinis, socialinis ir ekonominis gyvenimas nedarė žymių šuolių į priekį. Smarkiu posūkiu pradėtas Vytauto ir Jogailos v. D. L. K-tijos dalies krikščioninimas lotynų apeigomis sulėtėjo. K. laikų Lietuvą tyrinėjęs Fr. Papée bandė aiškinti, jog ‚pusės amžiaus pertrauka' įvykusi dėl išaugusio Lietuvos separatizmo, dėl jos sąmoningo noro nusigręžti nuo Lenkijos. Ginklams nutilus, Vakarų kultūra Lietuvon ėjo ir iš Vokietijos, Prūsų, Livonijos. K. laikais atsirado Lietuvos studentų Vokietijos univ., jų skaičius gausėjo ir Krokuvoje. Bet kunigų Lietuvoje vis buvo dar maža. Nebuvo čia jiems paruošti jokios įstaigos. Vilniuje prie katedros veikė mokykla, kurios mokytojui Kazimiero įsakymu (1452 IV 25) Vilniaus pilies ūkvedis turėjo kasmet mokėti po 8 kapas grašių iš Vilniaus smuklių. Parapinių mokyklėlių XV a. gale turėjo būti ir prie kitų bžn., ir jos buvo reikalingos pramokyti vaikus bažnytinių patarnavimų. Parapijų skaičius tačiau labai pamažu tedidėjo. 1440–92 laikotarpyje, pagal M. Valančiaus duomenis, plačioje Medininkų vyskupijoje tebuvo pastatytos 4 bažnyčios (Alsėdžiuose 1467, Pašvitinyje ir Šiluvoje 1459, Šiauliuose 1445). Bet Vilniaus vyskupijoje religinis gyvenimas žymiai geriau tarpo ir aukščiau stovėjo. Žemaičiuose per visą XV a. nebuvo įkurta jokio vienuolyno; Vilniuje ir R. Lietuvoje K. laikais labiau įsistiprino bernardinai. Sostinėje 1468 juos įkurdino pats K.; juos jis atkvietė ir aprūpino taip pat Lietuvos Brastoje. 1469 bernardinai įsikūrė Kaune, o 1479 — Tykocine (Palenkėje). K. ir privačių asmenų bernardinai į XV a. galą buvo įvairiai apdovanojami. Labai uolus jų rėmėjas buvo Martynas Gostautas su savo seseria Aleksandra, 1487 Vilniuje įstojusia į tretininkes. Bernardinai K. laikais sėkmingai dirbo misijų darbą D. L. K-tijos stačiatikių plotuose. Nuo K. laikų domininkonai (žr.) taip pat labiau stiprinosi Vilniaus vyskupijoje. Sostinėj K. juos įkurdino (Šv. Dvasios bžn.) apie 1441; paskui juos įsteigė ir N. Trakuose. Buvo didinamos ir para-

pijos. Kelias jau Vytauto laikais pastatytas parapines bžn. (Darsūniškyje, Gardine, Merkinėje, Švenčionyse, Valkaviske) K. aprūpino žemėmis arba kūrė naujas kat. parapijas (Ašužoje, Odelske, Slanyme, Vosyliškėse, Žaludke, Zieteloje). Apdovanojo ir Vilniaus katedrą.

Apskritai K. per savo valdymą pasižymėjo įvairiais apdovanojimais. Jis išdalijo daug žemių Lietuvos bajorams, kad šie eitų jam karinę tarnybą. Su žemėmis, jeigu jos buvo dirbamos, buvo užrašomi ir valstiečiai su savo prievolėmis ir pareigomis dvarui. Tad nuo K. laikų, ne vien dėl bajorų 1447 privilegijoje gautų laisvių, bet ir dėl to, kad daug D.L.K. plotų perėjo į bajorų rankas, ėmė sunkėti valstiečių būklė. Buvo imta didinti ir dv. apdirbamos žemės plotai, nors tikroji konjunktūra žemės ūkio produktams Lietuvoje labiau padidėjo tik XVI a. Kaip rodo ‚D.L.K. Kazimiero dovanų knygos' ir atskiri gana gausūs užrašymai, K. be žemių dar dalydavo įvairias dovanas. Lietuvos Metrikoje, palyginti, gerai išlikę K. aktai rodo, jog jis iš D.L.K. muitinių ir sandėlių gausiai dovanodavo kailių, gelumbių, druskos, iš smuklių pajamų užrašydavo piniginių dovanų. Ypač D.L.K. Kazimiero dovanų knygose randama daug tos rūšies dovanų, kurios yra įdomios K. laikų lietuvių kultūros istorijai, nes, be kitko, padeda išaiškinti XV a. muitinių, sandėlių ir gausių smuklių vietoves. Nors K. laikais Lietuva dar tebegyveno senąjį patriarchalinį gyvenimą, kuris mažai skyrėsi nuo Vytauto laikų, tačiau taikos metai atnešė didesnį ekonominį pakilimą. Geri prekybiniai Vilniaus ir Kauno santykiai vystėsi su Karaliaučiumi, ir ypač su Dancigu, kurio Hanzos kontora Kaune ypač išaugo K. valdymo metu. Apie ją jau tikrai žinoma nuo 1445. Per visą K. laikotarpį vystėsi prekybiniai santykiai su Prūsais, o Dauguvos prekyba nuo Vitebsko ir Polocko (ten buvo tada irgi Hanzos kontora) buvo nukreipta Rygon. Dėl Kafos užėmimo į K. valdymo galą visai sutriko tolimoji Dniepro žemupio prekyba ir tranzitas per tuos plotus.

Fr. Papée perdėtai yra vaizdavęs K. laikų Lietuvą dar žemos kultūros, tegalinčią pastatyti 40.000 kariuomenės, kai žymiai mažesnė Lenkija stačiusi jau 60.000 kariuomenės. Pagal savo plotą Lietuva turėjusi statyti 180.000 kariuomenės, tačiau jos perdėm natūralinis ūkis ir labai nedidelis miestų skaičius (iš jų tik 5 Magdeburgo teisėmis) neleidę Lietuvai labiau pakilti. M. Liubavskio tyrinėjimai tačiau yra parodę, jog kaip tik Trakų ir Vilniaus vaivadijos drauge su Žemaičių seniūnija D. L. K-tijoje buvo tirščiau gyvenamos žemės, ir ano meto Lietuva nebuvo tokia skurdi ir pustuštė, kaip ją prieš I pas. karą savo tyrinėjimuose Papée ir A. Brückneris yra ryškinę. K. tvarkė ir teisinius santykius Lietuvoje. Tačiau jo Teisynas (‚Sudebnik'), paskelbtas 1468 II 29, buvo toli nuo Lietuvos Statuto teisinės sąmonės. K. Teisyne, pvz., buvo numatytos griežtos kartuvių bausmės valstiečiams už vogimą, kai kuriais atvejais atsakomybę uždedant žmonai ir vaikams, sukakusiems 7 metus, kurie parduodami nelaisvėn.

K. š e i m a. Po senelio Algirdo K. buvo vienintelis valdančioje dinastijoje užauginęs taip pat gausią šeimą. Elzbieta Habsburgaitė, kurios tėvas Albrechtas II buvo Zigmanto Liuksemburgiečio žentas, dar tebebuvo vienerių metų, kai iškilo planas (1437) sužieduoti ją su K.; tačiau tam tėvas pasipriešino. Nepasisekė to padaryti ir antrąkart (1439). K. broliui tapus Vengrijos karaliumi, sumanymą apvesdinti K. su Elzbieta sutrukdė jos motinos Elzbietos Liuksemburgaitės mirtis (1442 VII 14). Kai pagaliau mirė ir Elzbietai numatytasis sužadėtinis, Saksonijos Fridrichas 1451, ketvirtą kartą iškilo tas pats projektas. Jį rėmė ir popiežius, ieškodamas taikos Vidurio Europoje, akivaizdoje turkų įvarytos baimės Konstantinopoliui žlugus (1453). Labai sunkiai Breslave vyko vedybų derybos, dalyvaujant ten ir garsiajam pamokslininkui šv. Jonui Kapistranui. Tris kartus sutarties tekstas vis buvo keičiamas. 1454 II 9 Krokuvoje įvyko vestuvių apeigos, kurių Kapistranas negalėjo atlikti kalbos nemokėdamas. Bet jis specialiai turėjęs K. padrąsinti vesti gražiu visai nepasižyminčią Habsburgaitę. K. vedė eidamas 27 m. ir iš ‚karalių motinos' Elzbietos per 38 vedybų metus, 1456–78 laikotarpyje, sulaukė 11 vaikų: 6 sūnų ir 5 dukterų: Vladislovas 1456, Jadvyga 1457, šv. Kazimieras 1458, Jonas Albertas 1459, Aleksandras 1461, Sofija 1464, Elzbieta 1466, Žygimantas 1467, Fridrichas 1468, Ona 1476 ir Barbora 1478.

K. sūnūs gavo rūpestingą auklėjimą, tačiau nė vienas jų neparodė tėvo sugebėjimų. Iš tokio gausaus palikuonių būrio atrodė tvirtai garantuota K. dinastijos ateitis, bet daugumas Kazimieraičių greitai išmirė. Nors K. labai daug buvo stengęsis

užtikrinti Vengrijos ir Čekijos sostus savo sūnums, tačiau vaikaičiui Liudvikui žuvus (1526) kovoje prieš turkus, abi valstybės tuoj pateko Habsburgams ir jų valdžioje išbuvo iki I pas. karo. Pačioje Lietuvoje-Lenkijoje K. sūnūs mirė gana jauni: šv. Kazimieras—24 m., Fridrichas—35, Jonas Albertas—42, Aleksandras—45. Po 1572 iš gausaus sūnų būrio nebebuvo jau nė vieno vyriško jo giminės įpėdinio. Ir pats K. mirė netikėtai Gardine, pakeliui iš Vilniaus į Radomo seimą, eidamas 65 metus. Jis buvo labai iškilmingai palaidotas 1492 VII 11 Krokuvos katedroje. Sarkofagą padarė Vitus Stoss iš Nürnbergo. K. dukterys buvo išleistos už Bavarijos-Landshuto (Jadvyga), Brandenburgo (Sofija), Silezijos-Liegnitzo (Elzbieta), Pamario (Ona) ir Saksonijos (Barbora) kunigaikščių. Jomis labiausiai rūpinosi motina, kuri K. pralenkė savo kultūra ir išauklėjimu. Elzbieta mokėjo rašyti (tada tarp moterų buvo retas dalykas), o K., tur būt, plunksnos iš viso nevaldė, bent nėra likę jokių pėdsakų. Užtat suprantama, kad šita plataus horizonto ir energinga moteris, ypač antrojoje K. gyvenimo pusėje, jam darė įtakos. Nežiūrint savo gausios šeimos reikalų, ji lydėdavo ir patį K. į tolimas keliones iki pat Vilniaus. Elzbieta visada buvo įsisąmoninusi, kad ji imperatoriaus duktė, karaliaus žmona ir ‚karalių motina'. Jai kiekvienas sūnus buvo gimęs karalius.

K. politikos ir jo asmens charakteristika. Po vyr. brolio Vladislovo (1434–44) K. buvo jau trečias Gediminaitis Lenkijos soste. Tad jis jautėsi jame nepalyginamai drąsiau negu jo tėvas Jogaila. Lenkai laiko jį vienu iš geriausių savo karalių, nes niekas tiek daug nepraplėtęs Jogailaičių valdyto ploto, kiek K. Nuo pat 1447 K. buvo pasitenkinęs tik personaliniu ryšiu. Jis pats vienas valdė abi valstybes ir nesudarė jokių aktų. Savo testamentu, kurio originalas nežinomas, jis esąs aiškiai rekomendavęs sutraukyti net esamus ryšius, atskiriant Lietuvą nuo Lenkijos, kaip jau buvo žadėjęs lietuviams, jų norą tenkindamas 1483–84, kada sutiko po savo mirties Aleksandrą apgyvendinti pastoviai Vilniuje. O dėl jo apvesdinimo su Jono III dukterimi jau tada (1484) buvo prasidėję pasitarimai. K. rūpėjo išlaikyti Lietuvą paveldimą valstybę savo dinastijos (sūnų) rankose, neleidžiant jai formaliai susijungti su Lenkija, kur karalius buvo renkamas. Bet iš kitos pusės, lenkai (tyrinėtojai) K. taktui ir apdairumui priskiria, kad labai įtempti Lietuvos ir Lenkijos santykiai nevedė prie galutinio pradėtų ryšių išardymo, kaip dėl kitų priežasčių atsitiko du kartus unijos santykiuose su Vengrija. Lenkijoje K. ne kartą buvo kaltinamas, kad jis Lietuvai, net Lenkiją skriausdamas, perdaug rodęs palankumo. O lietuviai savo keliu buvo nepatenkinti jam išvykus Krokuvon. Jaunas K., išmokytas Vilniuje lietuviškai ir ten susipažinęs su jos reikalais, iki Trylikos metų karo, kai reikėdavo atsistoti tarp lietuvių ir lenkų interesų, Lietuvai davė pirmenybę ir laikėsi 1447 privilegijos pažadų; po vedybų (1454 II 9) jo dėmesys vis labiau buvo nukreiptas į pietus. Tai, ką K. tik neaiškiai pradžioje teapčiuopė, veikli Elzbieta sugebėjo pateikti aiškia forma. Gindama paveldėjimą (legitimizmą), ji sudarė visą dinastinės politikos programą, nors čekų ir vengrų sostai de facto tada buvo elekciniai. Didėjant sūnų ir dukterų būriui, kurių vedybų politiniai projektai nuo jų lopšio buvo svarstomi, ir pats K. natūraliai įsisąmonino Elzbietos mintį. Tad jis politikai ir davė naujas vėžes, energingai naudodamas Lenkijos valstybės jėgas savo dinastinei politikai. Tuo pačiu jis apleido ir Lietuvos reikalus, kai rytuose smarkiai kilo Maskvos galybė. Nekruvinoje kovoje prieš Joną III K. pasirodė silpnesnis už šį suktą diplomatą. Šiaip jau K. buvo kietų nusistatymų. Jis pirmasis ėmė nominuoti vyskupus ir tos teisės užsispyręs laikėsi. Mat, jis turėjo ‚lietuviškos flegmatiškos kantrybės, net užsispyrimo' (F. Papée).

Iš savo tėvo K. paveldėjo nuosaikumą, paprastumą, kuris jam teikė patriarchalinių bruožų, ir kietus gyvenimo papročius. Iš motinos jis taip pat turėjo kai kurių būdo savybių, nes, kaip ir ‚Sonka', K. buvo ‚kilnios širdies, bet linkęs supykti'. Lietuvos stačiatikiai laikė jį ‚geru ir teisingu', o vokiečiai ‚protingu ir išmintingu' valdovu. Kronikininkas Miechovita rašė, kad jis ‚tesėdavo pažadus ir buvo tiesiakalbis'. Nebuvo K. reformatorius ir nemėgo ‚senovės' griauti. Užtat jo laikais nėra daug pažangos, nes gyvenimas plaukė senomis vėžėmis. Jeigu kas nauja atsirasdavo, K. paremdavo. Bet jis pats nebuvo praaugęs savo amžininkų. Nesigailėjo jis savęs kare (Trylikos metų karas) ir kelionėse, kurių savo plačiose valdose labai daug atliko. Užsigrūdinęs buvo aistringai mėgiamose medžioklėse. Ypač Lie-

tuvoje, kaip ir jo tėvas Jogaila, K. ilgai ir noriai medžiodavo dideliuose girių masyvuose, turinčiuose stambių žvėrių. Dėl medžioklės K. apleisdavo net svarbius politinius reikalus. K. mėgo pasirodyti pokyliuose, ypač per savo vaikų krikštynas. Apie jį tačiau teigiama, kad jis buvęs blaivus ir gerdavęs tik vandenį. K. pasižymėjo duosnumu, kuris pereidavo į išlaidumą. Dėl to net karo žygiuose iškildavo sunkumų, kada nebuvo kuo apmokėti esamų algininkų pulkų ar pasamdyti reikalingų naujų kareivių. Nors pats K. buvo visai nemokytas, tačiau savo sūnums rinko pačius geriausius, pamaldžiai auklėjančius mokytojus. Pats K. irgi buvo pamaldus. Mokslą K. pats labai brangino ir jaunimą pratino mokytis lotyniškai, reikalaudamas tos kalbos, kai skirdavo į kokias pareigas. O jis pats nesuprato nė kiek lotyniškai, ir kada į Dancigą atvyko švedijos karalius, su kuriuo K. palaikė draugiškus santykius, susitikęs galėjo susikalbėti tik per vertėją. Apie K. išvaizdą yra žinoma, kad jis buvo aukšto ūgio, pailgo ir lieso veido, plikas, truputį šveplavo.

K. yra laikomas žymiausiu Gediminaičiu Lenkijos soste po Jogailos. Lietuvai jis paliko neišsprendęs svarbių klausimų, nors jautė savo istorinę misiją. K. buvo kelio paruošėjas naujų D. L. K-tijos ir Lenkijos politinio ir kultūrinio gyvenimo laikų XVI a.

J. Dlugosz, Opera omnia XIV 1877; Codex epistolaris saec. XV, I–III 1876–94; Codex diplomat. Ecclesiae cathedralis necnon dioceseos Vilnensis išl. J. Fijałek ir Wł. Semkowicz) I 1932–48; Polnoje Sobranije Russkich Lietopisej XVI, XVII; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, hgg. v. Phil. Schwartz und Aug. v. Bulmerincq X–XII 1896–1910; Akty otnosiaščyjesia k istorii Zapodnoj Rossii I 80-83 (K. teisynas) 1846; Litovskaja Metrika (Russk. istorič. biblioteka XXVII) 1910 (K. dovanojimų užrašai); Akty Litovskoj Metriki (išl. F. I. Leontovič) I 1896; Akty Litovsko-Russkago gosudarstva (išl. M. Dovnar-Zapol'skij) I 1900 (daug K. dovanojimų iš muitinių, smuklių ir kt.); Pamiatniki diplomat. snošenii drevnej Rossii I 1851; *V. Ulanicki,* Materijały dlia istor. vzajemn. otnošenii Rossii, Polši, Moldavii etc. 1877; Sbornik Imp. russkago istoričeskogo obščestva t. 35 (Maskvos santykiai su Lietuva), t. 41 (su totoriais); *Th. Wierzbowski,* Matricularum Regni Poloniae Summar. 1447–92, 1905; Teki Pawińskiego (księgi Skarbowe) I–II 1897; *E. Joachim–W. Hubatsch,* Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum I–II 1948–50; Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, hgg. von M. Töppen IV, V 1886; Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Anteils (Westpreussen), hgg. von Franz Thunert I, II 1896; *Fr. Priebatsh,* Publicationen aus den Preussischen Staatsarchiven t. 59, 67, 71; *E. Weise,* Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen II (1438–1467) 1955; *Fr. Papée,* Polska i Litwa I 1902; (") Studya i szkice historyczne 1907; (") (Encyklopedia Polska V : 1, 1920, 546–603); (") Jan Olbracht 1936; *L. Kolankowski,* Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1930; (") Polska Jagiellonów 1936; *O. Halecki,* Dzieje unji Jagiellońskiej I–II 1919–20; (") Ostatnie lata Swidrygiełły 1915; *A. Lewicki,* Powstanie Swidrygiełły 1892; *B. Barvinskij,* Zigimont Keistutevič 1905; *A. Kopystiański,* Książe Michał Zygmuntowicz (Kwart. Histor. XX 1906); *A. Pawiński,* Sejmiki ziemskie 1895; *K. Pułaski,* Stosunki Polski z Tatarzyzną 1881; *G. Denis,* George de Podiebrad 1890; *V. Fraknoi,* Mathias Corvinus 1891; *J. Ptaśnik,* Kultura włoska wieków średnich w Polsce 1922; *J. Caro,* Geschichte Polens IV, V 1886–87; *J. Dąbrowski,* Dzieje Polski średniowiecznej II 1926; *J. Bardach* (red.), Historja państwa i prawa Polski I–II 1957; *L. Koczy,* Poddanie się Prus Polsce w 1454 (Teki Historyczne VI, nr. 3–4, 1954); *A. Vetulani,* Rokowania krakowskie w r. 1454 i zjednoczenie ziem pruskich z Polską (Przegląd Historyczny 2, 1954); *Marian Biskup,* Handel Wiślany w latach 1454–1466 (Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych XIV 1952); (") Z problematyki polsko-gdańskiego drugiej połowy XV wieku (Przegląd Hist. XLV 1954); *F. Koneczny,* Rzekoma koalicja Litwy z Tatarami przeciwko Moskwie w r. 1480 (Aten. Wileńskie I 1923); (") Geneza uroszczeń Iwana III do Rusi Litewskiej (t.p. III); (") Sprawy z Mengli-Girejem 1473–1504 (t.p. 1927); (") Litwa a Moskwa w latach 1449–92, 1929; *W. Białowiejska,* Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiell. 1492–99 (t.p. VII 1930); *St. M. Kuczyński,* Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy 1936; *K. V. Bazilevič,* Vnešniaja politika russk. gosudarstva. Vtoraja polovina XV v. 1952; *Wł. Semkowicz,* Gasztold Jan, Gasztold Marcin (Polski Słownik Biograf. VII 1948); The Cambridge History of Poland I 1950; *M. Liubavskij,* Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Lit.-Russk. gosudarstva 1892; *V. Gidžiūnas,* De Fratribus Minoribus in Lituania I 1950; *Aug. Voldemaras,* Nacijonal'naja bor'ba v Vel. Kn. Litovskom v XV–XVI v. (atsp. iš Izv. otd. russk. jazyka i slovesnosti Imp. Akad. Nauk XIV, kn. 3) 1909; *J. Matusas,* Švitrigaila 1938; *Z. Ivinskis,* Kovos dėl Žemaičių sienų (Athenaeum VI 1935); (") Geschichte d. Bauernstandes in Litauen 1933; (") Lietuvos prekyba su Prūsais 1934. *Z.I.*

6. K., šventasis (1458 X 3 Krokuvoje — 1484 III 4 Gardine; palaidotas Vilniaus katedroje; nuo 1953 V karstas perkeltas į šv. Petro ir Povilo bžn. (Antakalnyje), Kazimiero Jogailaičio sūnus, Lietuvos globėjas, jos jaunimo patronas.

K. jaunystė ir jo auklėjimas. K. seneliai Jogaila (žr.) ir Sofija Alšioniškė buvo lietuviai. K. buvo antrasis Kazimiero sūnus ir negalėjo tiesiogiai turėti slaviško kraujo. Jo motina buvo austrė Elzbieta Habsburgaitė (žr.), duktė Albrechto II Habsburgo ir Zigmanto Liuksemburgiečio dukters Elzbietos. Apie K. asmenį, ypač apie jaunystę, teliko kelios šaltinių nuotrupos (Długošas, Kallimachas, Contarini ir traktatas apie K. auklėjimą). 1467 prasidėjo karalaičių auklėjimas ir mokslinimas, kai K. teturėjo 9 m. K. ir kt. jo brolių mokymu pirmiausia rūpinosi du įtakingi Krokuvos dv. pareigūnai, broliai Šidloveckiai (Szydłowiecki). Labiausiai pasižymėjo pilininkas Stanislovas Šidloveckis, su visa savo šeima labai prie berniuko K. prisirišęs. Jis 1471 lydėjo K. ir į Vengriją. Nuo 1467 K. ir jo brolių

mokytoju (‚magister curiae'; ‚natorum regis magister curiae') buvo Mikalojus Šidloveckis. Vyriausią Kazimiero sūnų Vladislovą išsiuntus karalium į Čekiją, didesnis dėmesys atkreiptas į auklėjimą K., po nelaimingo Vengrijos žygio grįžusio Krokuvon. Apie jo auklėjimo programą žinoma iš vieno jam specialiai skirto traktato, kurį yra aptikęs St. Kot. To traktato autoriumi galėjo būti St. Šidloveckio pirmosios žmonos vyr. sūnus, kun. Jonas, kuris 1468 užsirašė į Krokuvos univ. (Fr. Papée). Rašytojas išsitaria, jog norėdamas geriau pažinti K. papročius, kreipėsi pirmiau į savo namiškius, ‚su manimi krauju sujungtus' (‚mihi sanguine iunctos'). Yra žinoma, kad Šidloveckio antrosios žmonos vaikai buvo artimi karalaičių bičiuliai. Iš K. skirto traktato matyti, jog stipriai pabrėžiant maldingumą, nuosaikumą, susitvardymą, pratinant anksti keltis, duodant fizinės mankštos ir kt., stengtasi lavinti ir karalaičio protą. Čia svarbią vietą turėjo užimti iškalba. Mokant auklėtinį vengti pataikūnų, o ieškoti išmintingų patarėjų, pagal šitą surašytą programą K. turėjo būti mokomas teisingumo, kuklumo ir kt. dorybių.

J. Dlugošas ir kt. K. mokytojai. Svarbiausias K. mokytojas buvo kan. J. Dlugošas (žr.), kuris iki pat savo gyvenimo galo (1480) buvo ir visų kitų jaunesniųjų K. brolių mokytoju (‚magister et institutor'). Į Dlugošo mokyklą K. su kt. jaunesniais broliais (Jonu Albertu ir Aleksandru) atiduotas jau 1467 X 1. K. mokslas prasidėjo lotyniškų tekstų skaitymu ir rašymu. Visus karalaičius Dlugošas išmokė rašyti įprastomis tuo metu gotiškomis raidėmis pagal savo rašyseną; todėl, kaip rodo išlikę K. rašto pavyzdžiai iš laikų, kada jis pavadavo savo tėvą (1483), jo rašysena buvo labiausiai panaši į jo mokytojo Dlugošo, kurį K. labai gerbė. Didelės reikšmės buvo skiriama išmokyti sakyti gražias kalbas. K. išmoko sakyti lenkiškai kalbą tėvui, o bžn. dignitoriams — lotyniškai. Yra išlikusių ir tokių kalbų tekstų. Gana daug dėmesio skirta vad. epistolografijai, dabar iš dalies atitinkančiai stilistiką.

Iki šiol būdavo samprotaujama, kad Kazimiero vaikai buvę griežtai laikomi, dažnai iš Dlugošo gaudavę rykščių, vilkėję šiurkščiais avies kailinukais, buvę gana paprastai maitinami ir turėję kietą guolį. Nauji tyrinėjimai rodo, kad tokie teigimai yra perdėti. Iš dvaro sąskaitų matyti,

J. Matejko Šv. Kazimieras

kad karališkas valgis buvo gausus ir įvairus, vartota ir importuoti dalykai (ryžiai, migdolai, džiovintos vynuogės ir kt.). Dvaro drabužiai buvo daromi iš gerų Florencijos, Belgijos ir Anglijos medžiagų. Sąskaitose minimas aksamitas, atlasas, šilkas, purpuras (Cod. epist. saec. XV, I 273). Iš sąskaitų įsakmiai matyti, kad tokie pat kailiai (greičiausiai vilkenos) 1476 perkami K. su kt. 4 jo broliais, kaip ir tėvui. K. auklėjimui skirtame traktate kalbama ir apie jo auksu siuvinėtus drabužius bei plaukų papuošimą. Kazimiero vaikų mokyme Dlugošas laikėsi griežtos dv. tvarkos ir karališką gyvenimą suprastindavo tik išvežęs berniukus kitur, pvz. Tynecą, Nepolomicą, Liubliną ir kt. Jie negalėjo būti fiziškai liečiami. Apskritai, pagal humanistus (En. S. Piccolomini), aukštos kilmės vaikai negalėjo būti plakami. Mušti buvo galima tik belaisvius.

Prie K. lavinimo yra dar prisidėjęs garsus XV a. lenkų teologas ir kalbėtojas Sędziwój z Czechel, apie kurį yra žinoma, jog jis nesutiko būti skiriamas Vilniaus vyskupu vien todėl, jog buvęs per senas (1472), kad galėtų išmokti lietuviškai. K. mokslinime labai atsargiai reikia vertinti Kallimacho (žr.) vaidmenį, kuris dažnai perdedamas. Iš viso Kallimachas K. jaunystėje nemokė ir nelavino, nes tas lengvabūdis ir pinigą mėgstąs humanistas su karaliaus dvaru susiartino tik 1472 gale ar 1473 pradžioje, kai K. lavinimas jau ėjo galop. Pačiam Dlugošui Kallimachas buvo pirmoje eilėje ne pedagogas, bet literatas, kuris nuolat buvo užimtas diplo-

matinėmis kelionėmis. Tik protarpiais Krokuvos rūmuose tepasirodydamas, Kallimachas negalėjo būti nė jaunesniųjų Kazimieraičių auklėtoju (J. Garbacik). Kaip žymus kalbėtojas, Kallimachas galėjo iš Vengrijos apie 1473 grįžusį K. ir Joną Albertą šiek tiek pamokyti iškalbos meno, tada laikomo svarbiu auklėjimo dalyku. Kallimachas galėjo nurodyti, kaip vesti ginčus, skaityti knygas ir apskritai praplėsti K. pasaulio ir politikos akiratį.

K. mokymas ir auklėjimas buvo staiga nutrauktas, paaukojant jį politikos reikalui. Abu vyresnieji Kazimiero sūnūs 1471 buvo išsiųsti užimti sostų, vienas į Čekiją, kitas į Vengriją.

K. kandidatas į Vengrijos karalius. 1457 mirus Vengrijos ir Čekijos karaliui Vladislovui (Posthumui), K. motina pasijuto tikroji įpėdinė dviejų karalijų, nors abiejose buvo išrinkti tautiniai karaliai: Čekijoje husitas Jurgis Podebradietis, o Vengrijoje — Motiejus Korvinas. Abiejose valstybėse Kazimiero sūnūs turėjo savo šalininkų, tačiau jų kandidatūras reikėjo paremti pinigais ir karine jėga. Kai į Čekiją 1471 buvo išruoštas vyr. sūnus, Vladislovas, Vengrijon turėjo vykti K. Toji žemė Elzbietai buvo dar brangesnė. Ten bevaldydamas jos senelis Zigmantas buvo iškilęs į imperatorius, ten mirė ir jos tėvas imp. Albrechtas II. Tad Vengrijon iš Krokuvos išsiųstas 12 m. berniukas K. su 12.000 vyrų. Toje kariuomenėje buvo daug samdinių ir 1000 totorių. Vengriją energingai valdė Motiejus Korvinas, o nepatenkintųjų juo nebuvo tiek daug, kiek Krokuvoje tikėtasi. K. rėmė pora vyskupų (jų tarpe arkiv. Jonas Vitezas) ir keliolika (16) magnatų, kurie, kviesdami K. Vengrijon, žadėjo čia jį stipriai paremti. Pradėdamas Vengrijos žygį, K. 1471 IX 20 paskelbė Korvinui karą. K. vardu surašytas raštas buvo ištisas kaltinimas Motiejui, įrodinėjant, kad jo teisės į Vengrijos sostą esančios niekinės. Tai buvo pastovi Elzbietos tezė, kuri šitam ‚beteisiui įsibrovėliui' niekada nesigailėjo piktų žodžių ir aistringos paniekos. K. atsišaukime toliau nurodoma, jog Motiejus leidžiąs turkams plėšti vengrų žemę ir krikščionis imti nelaisvėn. Nebegalėdamas tačiau ilgiau neteisybės kęsti ir norėdamas krikščionis apginti, K. pagaliau ir įžengęs Vengrijon. Bet jo žygis nesisekė ir karo veiksmai vystėsi K. nenaudai. Karinė vadovybė buvo silpnose rankose (Dersław z Rytwian), ir šis vis elgėsi priešingai gerų K. patarėjų nurodymams. Labai maža Vengrijos pilių tepasidavė K. Net ėmė mažėti anoji didikų dalis, kuri K. buvo skelbusi savo karaliumi. Didžiausias K. šalininkas, arkiv. J. Vitezas ėmė svyruoti ir, 1471 XII susitaikęs su Korvinu, mirė (1472). Apskritai Vengrijos didikų opozicija prieš ‚vaikelį' (taip vengrai vadino K.) yra buvusi didelė. Dar 1471 rudenį Budoje susirinkęs vengrų seimas nepripažino moteriškos įpėdinystės (Elzbietos) teisių. Prie K. žygio nesėkmės prisidėjo dar ir tai, kad algininkai, negavę atlyginimo, pakriko. Jie grįždami ėmė plėšti dvasininkų ir Krokuvos vysk. žemes. Ir pačioje Lenkijoje ne visi buvo pritarę K. siuntimui ir jo kišimuisi į Vengriją. Dalis lenkų didikų atvirai palaikė Korviną. Net buvo jo pusėje kovojančių lenkų. Tačiau K. ir jo patarėjai nenorėjo pasiduoti. Karalaičio vardu buvo rašinėjami laiškai kaimynams. Vienas jų yra išlikęs iš 1472 I 30 K. giminaičiui imp. Fridrichui III. Iš jam pasidavusios Nitros pilies K. plačiai aprašė karo veiksmus, net nurodydamas, kaip esančios išskirstytos įgulos. Fridrichas III tačiau svyravo, neteikdamas K. jokios paramos.

K. siuntimas Vengrijon buvo labai nepopuliarus ir Romos kurijoje. Kai turkų pavojus vis labiau augo, pop. rūpinosi sujungti visus krikščionių valdovus ir suorganizuoti bendrą žygį prieš turkus. O jų tarpusavio dinastiniai ginčai silpnino jėgas. Tad pop. Paulius II, stipriai palaikydamas Motiejų Korviną, kai K. buvo siunčiamas užimti Vengrijos sostą, nepritarė Lenkijos karaliaus žygiui. Reikšmingas paties jauno K. pasirodymas, kad jis pop. Siksto IV atsiųstajam legatui Marco Barbo pats atsakė ilga lotyniška kalba, save laikydamas teisėtu Vengrijos paveldėtoju. Išauklėtam motinos legitimizme, K. buvo įdiegta, jog tik jis yra iš Dievo malonės Vengrijos karalius, o Korvinas neteisėtai pagrobęs šv. Stepono karūną. Romai tie klausimai kitaip atrodė, ir ji stengėsi sutaikinti K. tėvą ir Korviną, siekdama net į bendrą kovos prieš turkus frontą pritraukti ir Maskvos Joną III. Romos kurijai veikliai prisidedant, Jonas III buvo vedęs ir kovoje su turkais žuvusio paskutinio Bizantijos imp. palikuonę. Romos kurija, traukdama į sąjungininkus Maskvos Joną, rengėsi jam pripažinti ir caro titulą. Uolus pop. gynėjas K. vėliau stojo prieš šitokius Romos sumanymus.

Pop. legatui tarpininkaujant, 1472 III 31 padarytos metinės paliaubos tarp K. bei jo tėvo ir Korvino. 1473 jos buvo pratęstos. Nors arčiau susipažinęs su K. programa ir pamatęs jo gerus norus (kovoje su turkais), legatas M. Barbo ėmėsi rūpestingiau tarpininkauti, tačiau sunkiai sekėsi. Nuo 1474 karalius Kazimieras ėmė pabrėžti nebe K. teises į Vengriją, o savo pirmagimio Vladislovo, kuris turėjo ne mažų sunkumų ir Čekijoje, nes ‚čekų katalikų sąjunga' ir čia karaliumi buvo išrinkusi Motiejų, karūnuotą paties pop. legato. Nors tėvo kova su ‚įsibrovėliu' vyko toliau, tačiau K. jau galutinai iškrito iš kandidatų į Vengrijos karūną. Motiejus tačiau laikinai laimėjo prieš K. uoliai gintą legitimizmą. Karalaitis buvo dar per jaunas, kad tikrai galėtų įvertinti būklę kietos kovos su Motiejumi, kuriuo rėmėsi Romos kurija.

XIX a. istoriografijoje, pradedant J. Caro veikalu, buvo prigijęs netikslus aiškinimas, jog K. nepaprastai išgyvenęs Vengrijos žygio nesėkmę, ir todėl, pasukdamas vien maldos sritin, visai atsisakęs nuo šio pasaulio. Tad čia ir įžiūrėta K. viso gyvenimo posūkis, kai jis pirma porai savaičių užsidaręs vienoje pilyje, o paskui iš viešo gyvenimo pabėgęs. Tiesa, jaunutį K. Vengrijos žygis sukrėtė. Jis tai išgyveno ir ilgai negalėjo užmiršti, tačiau iš politinio gyvenimo nesitraukė. K. laikinai buvo dar grąžintas Dlugošo mokyklon (1472–74), kurioje dar buvo mokomi trys karalaičiai. Čia K. dar pasimokė svetimų kalbų (vokiečių, lotynų), riteriško meno (įvairių žaidimų-lenktynių) ir kt. Su Dlugošu ir broliais 1474 pavasarį K. buvo išvykęs į Liubliną ir į Sączą. Į r. toliau vykstąs Venecijos ambasadorius Ambrosios Contarini (žr.), po audiencijos pas tėvą Lenčicoje, balandžio mėn. užsuko ir į Liubliną aplankyti karalaičių. K. čia buvo pats vyriausias, ir, tur būt, jis buvo tas sūnus, kuris Contarinio vizito metu pasakė jam keletą žodžių, ‚tiek kilnių, kiek jų buvo galima pasakyti'. Stebino diplomatą, kad jaunuoliai rodė daug pagarbos savo mokytojui, ‚labai vertingam žmogui'.

Vengrijon sugrįžti K. turėjo palaidoti visas viltis. Jo tėvui dar liko nemalonus palikimas peštis su Motiejumi, kurį pop. laikė ir teisėtu Čekijos karaliumi. Šis triumfavo ir surinko apie save visus nepatenkintus karalium Kazimieru. Su juo vis dar ėjo pop. legatas. Motiejaus įtakoje ir Ordino magistras laikėsi priešiškai, ragindamas lietuvius neklausyti Kazimiero. O Motiejaus vengrai sumušė K. tėvo būrius Silezijoje ir niokojo pačią Lenkiją. Nors veikli motina Elzbieta, išleisdama K. seseris (Jadvygą ir Sofiją) už vok. kunigaikščių, mezgė santykius, tačiau Vengrijoj iki pat Motiejaus mirties (1490) buvo pralaimėta.

Šv. Kazimieras (Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčios altoriuje, apie 1536)

K. kelionės su tėvu ir jo ruošimas įpėdiniu. 1471 smūgį pergyvenęs, Vladislovui nuolat sėdint Prahoj, K., kaip ‚antragimis' (secundogenitus), daug kur įvairiose kelionėse lydėdavo tėvą, kaip būsimas įpėdinis. Ir vos Dlugošui užbaigus 1474 XII teorinį K. ir Jono Alberto mokslinimą (Długosz, XIV, 620), antrasis auklėjimo laikotarpis jau buvo praktiškas susipažinimas su politiniais reikalais. Tėvo vaidmuo vaikus paruošiant gyvenimui yra buvęs žymiai didesnis negu iki šiol samprotauta. Remiantis motinos Elzbietos aukštesne kultūra, paprastai iki šiol labiau pabrėžta jos auklėjamoji reikšmė, o neįvertinta paties tėvo Kazimiero pastangų pratinti sūnus valdovo gyveni-

mui (Fr. Papée). Tėvas buvo parinkęs vaikams ir mokytojus (Šidloveckius, Długošą), paimdamas paskui sūnų ‚mokymą valdyti' į savo rankas. Tad vis kuris nors iš sūnų pasirodydavo kartu su tėvu viešuose politiniuose reikaluose ir kelionėse. Taip buvo ir su 17 m. einančiu K., kurį pirmą kartą tėvas, drauge su Jonu Albertu, išsivežė Lietuvon. Tesusekamos tų K. kelionių tik sausos datos: išvykę per Radomą (1474 XII 31) ir Gardiną, pakeliui į sostinę Vilnių, Beržtuose jie sustojo medžioklės. Vilniuje K. praleido Velykas (1475 III 26), o jo tėvas ten priiminėjo svetimų valstybių pasiuntinius. Kiek ilgai tada K. užtruko Vilniuje ir ką jis ten veikė, nežinoma. Jau 1476 IV gale vėl abu vyresnieji sūnūs su tėvu buvo Marienburge, kuris nuo 1466 taikos priklausė Lenkijai. 1476 Kalėdoms tėvas su abiem sūnumis vėl atvyko Vilniun, užtęsdamas Lietuvoje ir šį savo žiemos sustojimą keletą mėnesių (Długosz XIV 654), nes dar 1477 gavėnios metu K. buvo Trakuose. Čia tėvas vėl iškilmingai priėmė (II 15) iš savo tolimų diplomatinių kelionių (iš Persijos) grįžtantį A. Contarinį, ir šis vėl aprašė, kaip šalia tėvo buvo anie du sūnūs, apsivilkę tamsiai raudono satino drabužiais, ir tokie jauni ir gražūs, kaip du angelai (‚che pareano doi angeli'). Velykų metu (1477 IV 6) K. jau buvo Liubline, o Kalėdų Radome. 1478 pradžioje tėvas dalyvavo Lenkijos seime, o kovo viduryje vėl abu su Jonu Albertu buvo Lietuvos Brastoje, kur, po didelio lietuvių prašymo duoti vieną iš sūnų vietininku D. L. K-tijai, Jonas Albertas susigraudinęs ir apsiverkęs. Tad tris kartus pamečiui K. vis atvykdavo Lietuvon ir tokiomis progomis turėjo jos reikalus pažinti. Tėvas tačiau, nors nepasitenkinimas prieš ji D. L. K-tijoje stiprėjo, nei K., nei jo brolio nepaliko vietininku. K. jis greit išsivežė Lenkijon. Jau 1478 vasarą K. minimas Sandomire (Długosz 675; Cod. ep. XV, II 282). 1479 rudenį K. su broliais (Jonu Albertu ir Aleksandru) ir tėvu sustojo Korčine (žr.), kur naujas Ordino magistras M. Truchsess von Wetzhausenas atliko vasaliteto pareiškimą. Po medžioklės trys broliai per 1479 Kalėdas buvo jų dažnai lankomame Gardine. Atsiveždamas K. jau ketvirtu kartu Lietuvon, tėvas siekė numaldyti didikų nepasitenkinimą; ir čia jis pasiliko ilgiau. Vilniuje karalių su sūnumis ištiko ir 1481 pavasario sąmokslas. Pasisekus sąmokslui būtų žuvęs ir K. Tai, be abejo, paliko jaunuoliui gilų įspūdį. Vilniuje K. pajuto giliai įsiskverbusią stačiatikišką įtaką.

Cerkvių statymo klausimas. Pasiremiant legenda seniau buvo teigiama, jog K. iš tėvo Vilniuje išprašęs išleisti įsakymą, draudžiantį D. L. K-tijoje statyti naujas ir taisyti senas cerkves. Ši žinia istoriškai nepatikrinta. K. pastangos gali būti išaiškintos tik ryšium su misijomis bernardinų, kuriuos labai rėmė K. tėvas, nesigailėdamas gausių dovanų. Jie vykdė tada gana sėkmingas misijas religiškai mišriose srityse. Stačiatikius jie grąžindavo Romos Bžn. be naujo krikštijimo ir kt. formalumų. Tai buvo laikas po bažnytinio Florencijos susirinkimo (1438–39), nustačiusio stačiatikių naujai nekrikštyti. Tad K., norėdamas paremti misijų darbą, yra rūpinęsis, kad nebūtų statomos naujos cerkvės ten, kur bernardinai buvo išvystę savo misijų darbą. Yra eilė autentiškų duomenų, įrodančių, jog cerkvėms statyti varžančius nuostatus jau buvo išleidęs Jogaila. XV a. buvo draudžiamos statyti mūrinės cerkvės (J. Fijałek). Stačiatikių ir katalikų vis didėjančių diferencijų laikotarpyje bei ano meto prasidėjusių su Maskva karų dvasioje ir buvo K. priskirtas draudimas D. L. K-tijoje statyti cerkves.

K. politikoje. Savo sūnų atžvilgiu tėvas turėjo aiškų nusistatymą. Parodęs viešąjį gyvenimą (seimus, pasiuntinių priėmimus ir kt.) iš arti, 22 m. sukakusį K. karalius įjungė į aktyvią politiką. K. buvo pavestos įvairios pareigos administracijoje, teismo, karo ir kanceliarijos srityse. Vilniuje pasilikusį tėvą tvarkyti Lietuvos reikalų, K., 1481 sugrįžęs Lenkijon, pavadavo dvejus metus. Pagal ano meto šaltiniais paremtus tyrinėjimus (Fr. Papée, A. Prochaska), K. parodė žymių valstybininko gabumų. Taupydamas valstybės iždo pinigus, jis ėmė išpirkinėti tėvo užstatytas valdines žemes. Dvaro aplinkoje jis kėlė moralinę discipliną, pašalindamas netikusius dvariškius. K. stengėsi pagerinti Lenkijos ir Romos santykius, kuriuos tėvas, bendradarbiaudamas su Čekijos husitais ir kovodamas su Motiejumi, buvo pablogines. Savo nusistatymą K. turėjo ir nebaigtu Vengrijos sosto klausimu. Nepamiršęs ano nesėkmingo jaunystės žygio, jis daugiau rūpesčio skyrė ne kaimyniniam sostui laimėti, o vis didėjančiam turkų pavojui atremti. Yra žinoma, kad jis dažnai prisimindavo toje kovoje žuvusį dėdę Vladis-

lovą, kurio gyvenimą Kallimachas surašė tik K. įprašytas. Jaunas K. iki 1483 sėkmingai pavadavo Lenkijoje tėvą, paprastai gyvendamas Radome. Iš politinio K. veikimo laikotarpio yra išlikusi žinia, jog motina Elzbieta turėjusi noro K. apvesdinti. Dar 1481 rudenį Brandenburgo pasiuntinys patyrė Romoje, jog esančios vedamos derybos suvesti K. su imp. Fridricho III dukterimi (Publicat. aus d. preuss. Archiven t. 71, 117).

1483 gegužės mėn. K. Vilniuje sutinkamas jau šeštą kartą. Jis čia atliko tartum praktiką D. L. K-tijos kanceliarijoje. Ėmus drauge vakuoti kanclerio ir pakanclerio vietoms, pakanclerio knygose yra K. ranka lotyniškai užrašyta, kad jis (‚antrasis gimimu'), trūkstant karaliaus patvirtinimo, pradedęs ‚savo rankomis registraciją kvitų, reikalingų tėvo patvirtinimo'. Tai Kazimieras ir padarė Liublino seime 1484 II. Yra specialiai tyrinėtas K. rankraščio autentiškumo klausimas, duodant jo rašto pavyzdžių (Prochaska, Przegląd Powsz. IV 1912, 70).

K. iš sunkių pareigų Radome greičiausiai pasitraukė ir persikėlė į D. L. K-tijos kanceliariją Vilniuje todėl, kad jo sveikata ėmė silpnėti. 1483 jau buvo pasirodę aiškūs džiovos ženklai; ligos priežasties ieškoma jo asketiškame gyvenime. Apie K. sveikatos pablogėjimą liudija ir vienas faktas. Kai 1483 VII Ordino did. magistras Truchsess atvyko į Trakus derybų su karaliumi Kazimieru, priekyje žymaus ginkluoto būrio svečio pasitikti teišjojo Jonas Albertas ir Aleksandras, o K. laukė su tėvu pilies prieangyje. K. gyvenimo galui yra dar svarbus Žemaičių seniūno Jono Kęsgailaičio 1484 I 25 laiškas vyr. Ordino magistrui (Cod. epist. saec. XV, III 327). Pranešdamas iš Kražių, jog pats karalius išvyko į Liublino seimą, seniūnas pastebėjo, jog ‚karalienė su dviem sūnumis dar tebesėdi Gardine'. Iš ten K. iki pat mirties vargu begalėjo pasitraukti. Prie jo budėjo jo motina.

K. mirtis Gardine. Kada K. sustojo Gardine, plaučių džiova per žiemą (1483–84) jau buvo įsigalėjusi. To meto gydytojai prieš ją, kaip ir prieš daugelį kitų ligų, buvo bejėgiai. Pvz. K. tėvas pakeliui iš Vilniaus į Trakus buvo susirgęs kruvinąja (dizenterija). Kai gydytojai negelbėjo, į Gardiną atvežtas vieno bernardino nurodymu buvo gydomas, duodant valgyti rupios lietuviškos duonos ir keptų kriaušių (Miechowita). Dėl to sutino kojos, karalius neteko daug kraujo, nusilpo širdis. Klaidingi gydymai taip pat į kapus nuvarė nuo seniau sirguliuojantį sūnų Joną Albertą (1501), kuris buvo norima išgydyti karštomis voniomis, jį tik dar labiau nusilpninusiomis. Kokiu būdu buvo norima išgelbėti jauno K. gyvybę, to laiko šaltiniai nerašo. Vėliau atsirado aiškinimas, jog gydytojai patarę sulaužyti skaistybę. Kai tėvas skubiai sugrįžo iš Liublino į Gardiną, kur jis pats po 8 m. mirė, K. jau gulėjo mirties patale, ir III 4, ketvirtadienį po Pelenės, vos išaušus, mirė.

K. mirties vieta istorinėje literatūroje nuo XVI a. iki šiol vis dar yra painiojama. Ir dabar dar dažnai, net pačiose naujausiose enciklopedijose ir kt. leidiniuose K. gyvenimo aprašymuose minima, jog K. esąs miręs Vilniuje. Tokiam teigimui pagrindą davė Miechovitos kronika. Ja vėliau rėmėsi J. Kraševskis, M. Balinskis, Przyalgowskis, Lipnickis, Kirkoras, Zahorskis ir kt. K. mirties vietos klausimas tačiau yra išaiškintas. Jis 1484 pradžioje sirgo Gardine ir iš ten jau nesijudino. Tad pirmasis K. biografas Zacharijas Ferreri (žr.) ir rašė, kad K. mirė Gardine. Šitam klausimui yra svarbus XVI a. pradžios benediktinų metraštis, kuris, kaip ir Ferreri, mirties vietą nurodo Gardino pilį (A. Jodziewicz, Aten. Wil. III 1925, 95–103). K. kūnas buvo pervežtas ir palaidotas Vilniuje. K. tėvas tais pat metais, labai pergyvendamas sūnaus mirtį, VII 17 įsteigė Vilniaus katedroje amžinąsias maldų metines. Paskirdamas atskirą beneficiją, tėvas įpareigojo Vilniaus kapitulos prelatus ir kanauninkus kasmet ketvirtadienį po Pelenės už K. atgiedoti egzekvijas ir atlaikyti pamaldas.

K. asmens charakteristika. Kadangi K. mirė pačioje jaunystėje, tad jo trumpo gyvenimo asmens charakteristikai trūksta platesnių žinių. Jo amžininkų tarpe liko tik gyvas prisiminimas, jog K. yra buvęs gerai išsilavinęs, gabus ir tauraus būdo. Taip jį apibūdino Dlugošas, Kallimachas, Jonas iš Targovicos, Plocko vysk. Petras iš Bino. Dlugošas jį apibūdino kaip ‚puikų, retų gabumų ir nuostabaus mokslumo jaunikaitį' (XIV 557). Tą charakteristiką patvirtina ir tėvo patarėjų apgailestavimas, jog toks gabus sūnus, užuot jį savo krašte valdovu pasilaikius, išleidžiamas Vengrijon. Kallimachui K. buvo ‚šventas jaunuolis' (divus adolescens). O, kai K. pavadavo tėvą Lenkijoje, Prūsų kronikininkas rašė apie jį, jog ‚jis buvo la-

bai protingas ir doras', ir ,visi žmonės apie jį tik daug gera kalbėjo' (Archiv für österr. Geschichte t. 55, 62). Iš savo tėvų jis buvo paveldėjęs visas gerąsias jųdviejų ypatybes. Jeigu A. Contarini K. tėvą laikė teisingiausiu karaliumi, tai sūnuje šita dorybė buvo dar žymesnė. Jis buvo kur kas energingesnis, valingesnis ir gabesnis už savo vyr. brolį Vladislovą ir už visus 4 jaunesniuosius brolius. K. buvo labai pamaldus. Kiek pamaldumo jam buvo įkvėpta mokytojų (kan. Dlugošo) ir rūmų aplinkoje, ir kiek jis pats (iš kitų brolių ryškiai išsiskyręs) pats įsigijo, istoriškai nenustatoma. Karališkųjų rūmų moralinis lygis yra buvęs gana aukštas. Motina Elzbieta buvo prisidėjusi prie pamaldžios atmosferos sudarymo. Šiaip jau ji, nuolat užimta beveik kasmet atsirandančiais kūdikiais ir, palyginti, vėliau daug važinėdama su vyru po plačiąją valstybę, negalėjo parodyti ypatingo dėmesio K. Į XV a. galą vis labiau K. tėvų dv. išryškėjo Šv. Marijos garbinimas. Ryšium su tuo aiškintina ir ypatinga K. meilė Marijos himnui ,Omni die dic Mariae', kurio autoriumi klaidingai jis buvo laikomas. Tas himnas randamas ir jo brolio Aleksandro 1491 maldaknygėje. Nors ir brėsdamas turtingoje aplinkoje, kur buvo prabangos ir karališko pertekliaus, K. išaugo tvirta asmenybė. Jis nepasitraukė iš viešojo gyvenimo, kaip pvz. padarė labai pamaldus jaunas Romos kng. Aloizas Gonzaga (žr.), pabėgdamas į jėzuitų vienuolyną. Beveik iki pat savo gyvenimo galo stovėdamas prie savo tėvo politiniuose reikaluose ar jį pavaduodamas, K. tačiau abejingai žiūrėjo į žemiškąsias gėrybes ir siekė dangiškųjų. Dar nesuėjus 20 m. nuo jo mirties (1501 V 15) Romoje Aleksandro pasiuntinys Erazmas Ciolekas (žr.) jau gavo bulę, iš kurios matyti, kad K. buvo laikomas švento gyvenimo vyru. Vienas italų humanistas, rašydamas vadovėlį, kaip auklėti K. vyr. brolio Vladislovo sūnų, be kitko, paminėjo, jog ,K. palikuoniai pastatė tarp šventųjų, nes jis nepaprastai branginęs tikėjimą' (Acta Alexandri 1927, 360). Dar daugiau apie šventą K. gyvenimą galėjo pasakyti po 35 m. nuo jo mirties specialiai Vilniun atsiųstas pop. Leono X legatas Z. Ferreri. Jis K. gyventoje Lietuvos sostinėje apklausinėjo dar gyvus jo gyvenimo liudininkus, kurių ten dar turėjo būti daug. 1521 Ferreri ir išspausdino pirmą K. biografiją (Vita b. Casimiri, scripta Vilnae), kuri yra vienintelis XVI a. šaltinis K. asketiškam gyvenimui pažinti. Pagal Ferrerį K., be kitko, vilkėjęs ašutinę, apmąstydavęs Kristaus kančią, vykdęs artimo meilės ir gailestingumo darbus, miegodavęs ant plikos žemės, melsdavęsis Vilniuje prie uždarų katedros durų, alkinęsis. Tarp eilės ,Vitae' išskaičiuotų K. dorybių, jo teisingumas, santūrumas, išmintingumas įsakmiai paliudyta kitų K. laiko šaltinių. Tad greitai po K. mirties plito jo švento gyvenimo garsas, ir jau 1501 iš pop. Aleksandro VI buvo išrūpinti atlaidai tiems, kurie tam tikromis dienomis lankys K. karsto koplyčią. Tos bulės tekstas, kuriame sakoma, jog K. garsėjąs gausiais stebuklais, yra pirmasis oficialus dokumentas, liudijąs jo šventą gyvenimą.

Nebaigta K. kanonizacija XVI a. Sklindant K. šventumo garsui, jau 1516 II 18 kreipėsi į pop. Leoną X atskirais raštais Vilniaus vysk. Albertas (Vaitiekus) su kapitula ir sostinės pranciškonai (bernardinai), prašydami K. ,įrašyti į šventųjų skaičių', nes iš to ,būtų Lietuvos žemėj tikėjimui didelė parama' (pranciškonų raštas). Lietuvos ir Lenkijos valdovas, K. brolis Žygimantas Senasis rašė iš viso keturis laiškus Romon, o 1517 rudenį, drauge su imp. Maksimilijono laišku, siuntė į Romą vysk. Albertą ir katedros kleboną. Dėl tokios uolios akcijos, kurioje tedalyvavo Lietuva, Romoje kardinolų kolegijai Leonas X 1517 XI 4 įsakė sudaryti K. procesui komisiją ir išsiuntinėti tuo reikalu vyskupams breves. 1520 rudenį Vilniun atvyko ir Leono X legatas Z. Ferreri, kuris iki tų metų galo pabaigė informacinį kanonizacijos procesą. Leonas X savo instrukcijoje buvo įsakęs, nepaisant K. garsios giminės ir karališko kraujo, viską ištirti, dokumentus surašyti ir juos gerai užantspaudavus, atsiųsti Romon (Acta Tomiciana V 187). Legatas, vyskupų komisijos padedamas, surinko visus duomenis ir įrodymus, klausinėjo liudininkus, tyrinėjo stebuklus. K. procesas jau nebegalėjo būti pabaigtas pop. Leono X, mirusio 1521 XII 1. Pats Z. Ferreri, kaip įsakmiai žinoma, dar 1521 IV 8 sėdėjo Torunėje. Vatikano archyvo šaltiniai (jų tarpe ir ceremonijų magistro Paris de Grassis dienoraštis) patvirtina, jog Romoje Leonas X K. kanonizacijos byloje nebeatliko daugiau jokio akto. Pop. Klemenso VII vicekanclerio knygose 1526 XII 17 pažymėta, jog ,buvo pateiktas procesas iš Lenkijos, pabaigti kanonizacijai P(alai-

mintojo)...' Byla buvo pavesta ‚dviem kardinolams ir dviem Romos Rotos teisėjams - vienuoliams'. Pačios Vilniaus kapitulos aktai rodo, jog 1525 X dar buvo renkamos aukos K. kanonizacijai. Bet mirė ir antrasis pop. Klemensas (1534), K. bylos nepabaigęs. 1539 Romon atvykęs Žygimanto pasiuntinys Jonas Wilamowskis (Kameneco vysk.) turėjo aiškią instrukciją prašyti pop., kad karaliaus brolis K. būtų įrašytas į šventųjų skaičių, nes jo šventas gyvenimas esąs dokumentuotai paliudytas stebuklų ir daugybės žmonių pareiškimų.

Po Romos nuniokojimo ir apiplėšimo 1527 pavasarį nuostolių neišvengė ir Vatikanas. Tada nukentėjo ir kanceliarijos bylos (o K. procesas buvo pradėtas prieš 6 mėn.). Kodėl Apeigų kongregacijos archyve nėra K. bylos ir apskritai ten trūksta iš to meto apie jį bet kokio rašto, pasilieka neįspėta mįslė. Dešimtmečiai ėjo be jokio sprendimo. Religinių kovų ir karų metu Romos kuriją perdėm slėgė kiti rūpesčiai. Ir Lietuvą buvo užliejusi stipri reformacijos banga. Tad iki XVI a. galo vis dar nėra autentiškų įrodymų apie K. kanonizacijos pabaigą. Kaip eilė kitų kanonizacijos procesų, ir K. byla buvo užsivilkinusi (plg. pop. Inocento beatifikaciją, pradėtą XVII a. gale, baigtą tik 1956). Kad K. XVI a. gale formaliai dar nebuvo laikomas įrašytas į šventųjų skaičių, yra keli įrodymai. 1579 Vilniuje jėzuito P. Skargos išspausdintuose ‚Visų metų šventųjų gyvenimuose' dar nebuvo įrašytas K. gyvenimas. Jis terandamas tik 1610 leidime. Kai 1582 II 25 Vilniaus vysk. Jurgis Radvila savo ganytojiškame laiške sužymėjo visas Vilniaus diecezijoje švenčiamas šventes, K. šventės neįtraukė, nes jos dar nebuvo. 1582 X 10 Vilniaus kapituloje buvo susirūpinta, kad iš ‚K. fondo' buvo paskolinta 500 kapų grašių, reikalingų procesui pabaigti.

K. pripažinimas šventuoju ir jo kultas XVII a. Su katalikybės restauracija Vilniuje, kuris, jėzuitams vadovaujant, pasidarė gyvas kat. religinio gyvenimo centras, kilo reikalas formaliai sutvarkyti K. kultą. Kai tik pasibaigė įkyrus 8 m. (1592–1600) trukęs konfliktas dėl paskyrimo Vilniaus vyskupo, kuriuo tapo Benediktas Vaina (Voina), tuoj susirūpinta iš Romos gauti reikalingą patvirtinimą. Iš Vilniaus Zigmantas Vaza 1601 IX 6 rašė pop. Klemensui VIII, prašydamas K. įrašyti į mišių knygas ir brevijorių, pripažįstant jam iškilmingą liturgiją (duplex officium). Dabar jau buvo veikiama greitai, ir 1602 III 15 į Romą buvo siunčiamas Vilniaus kapitulos kan. Grigalius Svencickis su vysk. Vainos prašymu (Svencickiui išmokėta kelionės ir kanonizacijos išlaidoms 300 auksinų).

Šv. Kazimiero karsto atidarymas (Del Bene freska Šv. Kazimiero koplyčioje Vilniuje, apie 1690)

Dar būdamas pop. Siksto V legatu Lietuvoje-Lenkijoje, pop. Klemensas VIII buvo iš arčiau pažinęs tų kraštų būklę. Jis nedelsė jau ir kultą sutvarkydamas. Pažymėdamas, kad jau Leonas X buvo paskelbęs K. šventuoju (t.y., pagal duomenis, pradėjęs jo kanonizacijos bylą), Klemensas VIII 1602 XI 7 davė brevę ir paskelbė K. šventuoju, atlikdamas tai, kas iki tol nebuvo padaryta. Tad buvo pagaminta ir raudono aksomo ‚Šventojo vėliava' (labarum) su K. paveikslu, kaip paprastai daroma iškilmių metu per kanonizacijas.

Svencickiui grįžus su K. vėliava ir Romos sprendimu apie jo kultą, Vilniuje tris dienas 1604 V 10–12 buvo triumfuojama. Pirmiausia suorganizuota didelė džiaugsmo procesija gatvėmis, kurios buvo išpuoštos keleriais vartais, gyvaisiais paveikslais ir užrašais. Iškilmėje organizuotai dalyvavo jėzuitų akademijos auklėtiniai, kurie tada sukūrė apie K. daug lotyniškos poezijos. Į eitynes jungėsi visas miestas ir Vilniun suplaukę D. L. K-tijos

katalikai. O pats kancleris Leonas Sapiega nešė K. vėliavą. Smulkiai tos įspūdingos iškilmės aprašytos Vilniaus kapitulos aktuose, pop. nuncijaus pranešimuose ir keliuose specialiuose tų metų leidiniuose Vilniuje. Jėzuitas K. Knogleris, kuris rūpinosi visa iškilmių tvarka, davė plačiausią apyskaitą atskirame leidinyje.

Atidarius K. karstą (prie jo galvos buvo rastas Bernardo iš Morley sukurtos giesmės ‚Omni die dic Mariae' tekstas), paskelbus pop. brevę ir atlaikius iškilmingas pamaldas (V 11), prie turgaus aikštės pašventintas kertinis akmuo. Ten jėzuitai, kurie labiausiai buvo susirūpinę išplėsti šv. K. kultą, ėmė statyti puošnią jo vardo barokinę bžn., prie jos sutelkdami visas svarbiausias Lietuvos jėzuitų įstaigas.

Klemensas VIII K. kultą buvo pripažinęs lokaliniu, t.y. tik Lietuvai ir Lenkijai. Jo įpėdinis pop. Povilas V jį padarė visuotinį, įrašydamas K. maldas į mišiolą ir į brevijorių. Zigmantas Vaza K. garbei Vilniaus katedroje ėmė statyti atskirą puošnią koplyčią, kurion su nepaprasta iškilme 1636 VIII 14 buvo perkeltas K. kūnas. K. relikvijos per didžiulę sostinės šventę, kurioje dalyvavo Vladislovas Vaza ir daug Lietuvos didikų, pirmą kartą buvo nešamos gatvėmis, kurios vėl buvo išpuoštos vartais ir vainikais. K. vėliavą pakaitomis nešė aukštieji D. L. K-tijos pareigūnai. Urbonas VIII tada K. paskelbė Lietuvos globėju ir jo šventę leido švęsti iškilminga liturgija (‚sub ritu duplici'). Iki tol šv. K. buvo Lietuvos globėju, šalia šv. Jurgio ir šv. Mikalojaus. 1636 K. iškeltas į vyr. Lietuvos globėjus. 1652 IX 28 Vilniaus vysk. Jurgis Tiškevičius iš pop. Inocento X išrūpino leidimą švęsti šv. K. relikvijų perkėlimo šventę, pirmą sekmadienį po Švč. Marijos Dangun Ėmimo oktavos, t.y. sekmadienį po VIII 22.

Dar prieš šitą atbaigiamąjį aktą K. kulto istorijoje jo garbinimas buvo ėmęs plačiai skleistis. Jėzuitai, kol iš jų pačių tarpo atsirado Aloizas Gonzaga (kanonizuotas 1726), buvo uoliausi šv. K. garbės skleidėjai. Metinės jėzuitų apyskaitos rodo, kaip rūpestingai jie K. garbinimą platino ir gudiškose unitų srityse. XVII–XVIII a. K. garbei išspausdinti pranciškonų ir bazilijonų-unitų leidiniai (pamokslai) taip pat parodo ir kitų vienuolių pastangas.

Nuo XVII a., kuris buvo tikrasis K. kulto išsivystymo šimtmetis, Lietuvoje (1920 sienose) buvo pastatyta 13 K. vardo bžn. Keturių mst. herbuose (Darsūniškis, Kretinga, Kvėdarna, Nemunaitis) K. yra randamas vis su jam įprasta lelija ir kryžiumi rankose. Vilniaus krašte K. buvo pasidaręs populiariausias šventasis, ir III 4 ‚Kaziuko mugė' sostinei teikdavo kartą metuose specifiškai originalų vaizdą.

Šv. K. garbinimas svetur. Kaip kiekvienas šventasis, ir K. išėjo už D. L. K-tijos ribų. XVII a. jo kultas pasiekė Vokietiją (ypač katalikišką Bavariją, kur buvo nutekėjusi K. sesuo Jadvyga), giminiškų Habsburgų žemes, Italiją (Florenciją, Neapolį, Palermą, Romą), Belgiją, Maltos riterių ordiną. K. buvo statomas jaunimui skaistybės ir pamaldumo pavyzdžiu. XVII a. išdalyta daug K. relikvijų (ypač Vilniaus vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikais, 1649–55) karalių šeimoms, didikams. Labai aukšta šventojo kilmė rodė kilmingiesiems, jog ir karališkuose rūmuose galima siekti šventumo idealo. Nors šv. K. garbinimas svetur dar nėra iki šiol ištirtas, tačiau iš dalies jo kulto plitimą padeda nustatyti pasirodę jo garbei įvairūs leidiniai, kurių Estreicherio bibliografijoje (Bibl. Polska) yra iš viso 98. Lotyniškai paskelbtoji Z. Ferreri knygutė apie K. buvo dar kelis kartus perspausdinta ir panaudota XVII a. itališkuose leidiniuose apie šv. K. (M. Cervini — 1620; R. Pico–1622; Hilarione–1629, 1636; H. Orsini—1653; B. Colle—1656; E. Calcolona—1676). Nors tos knygutės nieko nauja neduoda iš šv. K. gyvenimo, bet parodo dėmesį tam aukštos kilmės šventajam. Vilniaus augustinijonai, arba atgailos kanauninkai, per savo konfratrus, kaip liudija 1636 Palerme išleista Hilarijono knygutė, K. garbinimą nunešė ir Sicilijon. Iš motinos pusės su Habsburgais surišto K. kultas pateko į Habsburgų valdomą Neapolio karaliją. Šv. Jurgio Didžiojo (San Giorgio Maggiore) bžn. buvo įsikūrusi kilmingųjų sodalicija, kuri savo globėju pasirinko šv. K. Iš Vilniaus jėzuitų (per vysk. J. Tiškevičių) gautos relikvijos (pirštо narelis) buvo laikomos medinėje šv. K. statulėlėje. Su didžia pagarba didelei K. relikvijai (šlaunies kaulas), 1677 gautai iš Vilniaus vysk. M. St. Paco, Etruskų (Florencijos) kng. Kosmas III įtaisė brangų barokinį relikvijorių. Per procesijas ir po II pas. karo tas relikvijorius, padėtas ant specialaus padėklo (stalo), 4 vyrų yra nešamas gatvėmis. Ant relikvijoriaus yra lotyniškas K. skais-

tybės šūkis:‚Malo mori quam foedari' (Geriau noriu mirti, negu susitepti). Toliau netiksliai užrašyta: ‚S. CASIMIRVS MAGNVS DVX LITHVANIAE', nes šv. K. niekada nebuvo D.L.K.

Vilniaus kapitulos protokolo duomenimis (1690 X 11), pakartotinai K. relikvijų buvo prašę kardinolas Orsini ir Maltos ordino riteriai, kurie amžius kovoję prieš turkus, K. išsirinko savo dangiškuoju globėju. Po paskutinio karsto atidarymo (1677) gausiai dalytos K. relikvijos buvo greitai sumažėjusios, ir todėl Maltos ordinas buvo įspėtas ‚laikyti tai paslaptyje, kad ir kiti nereikalautų' (Kurczewski, Kościół Zamkowy III 261).

V. Europoje K. kultui išplisti daug padėjo vienuolynų ryšiai. Jėzuitų kolegijos auklėtinių sodalicija Mechelne (Belgijoje) savo susirinkimų kambary turėjo K. paveikslą ir prie jo kasdien rinkdavosi pasimelsti. Nešiojo auklėtiniai taip pat jo medalikėlius. O kai 1692 Mechelną pasiekė K. relikvijos, kolegijos mokiniai atvaizdavo iškilmingose eitynėse visą K. giminę, pradėdami Jogaila. Iš čia K. kultas išsiplėtė ir kt. Belgijoje, kurios bžn. buvo šv. K. paveikslų. Tik XVIII a., šalia šv. K., jaunimui vis daugiau V. Europoje buvo pavyzdžiu statomas taip pat aukštos kilmės ir ypatingai švento gyvenimo Aloizas Gonzaga, tapęs jaunimo globėju.

K. kultas dabar. Nors K. relikvijos Lietuvos maldininkams 1920–39 buvo atkirstos demarkacijos linijos, tačiau jo kultas buvo gyvas ne tik Vilniaus krašto lietuviuose, bet ir Nepriklausomoje Lietuvoje. III 4, kuri buvo privaloma šventė, vis būdavo ruošiami minėjimai su meninė programa, paskaitomis. 1926 įsteigtos Panevėžio vyskupijos vyriausiuoju globėju tapo K., ir Kristaus Karaliaus katedros (1929) didžiojo altoriaus viršuje buvo atvaizduotas stebuklingas K. pasirodymas prie Dauguvos. Vysk. K. Paltarokas apie šv. K. gyvenimą atsidėjęs rinko medžiagą. II pas. karo metu kun. St. Yla organizavo K. garbei platų sąjūdį, kurio metu turėjo įvykti K. mirties 460 ir jo karsto į altorių perkėlimo 340 m. (1604–1944) minėjimas. Nors 1943 kovo mėn. areštai ir universitetų uždarymas sutrukdė įvykdyti planą, tačiau 19 liet. dailininkų nupiešė paveikslus iš šv. K. gyvenimo. Šv. K. kultui ypatingą dėmesį parodė Kauno metropolitas arkiv. J. Skvireckas. Vokiečių okupacijos metu jis išleido keletą ganytojiškų laiškų (platus laiškas 1943 III 4), kuriuose vis kreipė Lietuvos katalikus link K. Arkiv. J. Skvirecko rūpesčiu pop. Pijus XII 1948 VI 11 paskyrė K. lietuvių jaunimo ypatinguoju globėju. Su kitais dviem tremtyje esančiais vysk. (V. Brizgys, V. Padolskis), arkiv. J. Skvireckas 1950 Velykomis, Apeigų kongregacijos nustatytą K. relikvijų perkėlimo šventę (‚duplex 2 classis') VIII 27 paskyrė ‚viso bet kur esančio lietuvių tautos jaunimo švente'. Tuo pat metu šv. K. kultu tremtyje rūpinosi ir Apaštalų Sosto delegatas lietuviams Vokietijoje ir Austrijoje kan. F. Kapočius. Delegatūros rūpesčiu išleista S. Sužiedėlio knygelė apie šv. K. (1947), pasirodžiusi 20 m. po A. Aleknos knygutės (1927).

Šv. K. garbinimą lietuviai ir lenkai nusinešė ir į Ameriką. Vien lietuvių jo vardo bžn. yra JAV per 20. Paskutinė K. vardo liet. par. bžn. yra Montrealyje (Kanadoje), pašventinta 1957 III 3. Ten jau prieš I pas. karą yra buvusi šv. K. bžn. Su K. vardu yra surišta visa eilė liet. organizacijų ir įstaigų. Savo globėju šv. K. yra pasirinkę skautai, Lietuvos vyčiai (JAV). Jau 1889 Kauno kun. seminarijos 10 klierikų, gavę iš Vilniaus šv. K. relikvijų, susijungė krūvon, pasižadėję leisti liet. religinę literatūrą. Įsikūrus šv. K. knygų leidimo d-jai, pop. Pijus X 1907 IV 10 suteikė jos nariams šv. K. dieną visuotinius atlaidus. 1907 JAV įsisteigė šv. K. seserų kongregacija. Lietuvių pranciškonų ir liet. marijonų provincijos JAV turi pasirinkusios šv. K. vardą. Romoje nuo 1948 veikia šv. K. vardo lietuvių kunigų kolegija.

Šv. K. reikšmė lietuvių tautai. Per 4 amžius K. išryškėjo kaip antirusiškos kovos simbolis D. L. K-tijoje. Ryški pradžia buvo 1518, kai pagarsėjo, jog ant balto žirgo pasirodęs jaunas riteris padėjo lietuvių kariuomenei persikelti per patvinusią Dauguvą ir sumušti daug didesnę maskviečių kariuomenę. Apie tą stebuklingą įvykį po 2 m. jau rašė Z. Ferreri. K. formaliai paskelbus šventuoju, jo kultas vis buvo nukreipiamas į D. L. K-tijos rytus, stengiantis ten sulaikyti didėjančią stačiatikių įtaką. Net ir jo bžn. buvo pastatyta toje sostinės dalyje, kur iki tol stovėjo medinės stačiatikių cerkvės. XVII a., kai lietuvių kovos su Maskva įgavo vis platesnę apimtį, su šv. K. buvo siejami nauji stebuklai. G. Svencickis išskaičiavo 8 įvairių stebuklų atvejus. Nors tų stebuklų autentiškumas niekada nebu-

vo tiriamas, jie tačiau liudija žmonių tikėjimą ir šaukimąsi šv. K. Žmonių tikėjimas ir toliau vis siejo šv. kultą su antistačiatikišku ir antirusišku nusistatymu. Vienas bajoras vysk. Tiškevičiui prisiekdamas liudijo, jog šv. K. 3 kartus pasirodęs, kai 1654 Lietuvon brovėsi Šeremetjevo vadovaujama Maskvos kariuomenė. K. lietuviai šaukėsi po Maskvos okupacijos iki pat XIX a. vis spausdinamoje ir labai populiarioje ‚Giesmėje čiesų praėjusių Lietuvoje'.

Prieš rusams 1655 vasarą užimant Vilnių, šv. K. karstas 8 m. paslėptas Rožencoje. 1703 jis buvo vėl išvežtas apsaugoti, kai per Didįjį šiaurės karą (žr.) švedai įsiveržė Lietuvon. Varžė šv. K. rusai ir XIX a. Pagaliau nerado šv. K. palaikai ramybės, kai antrą kartą bolševikai užėmė Lietuvą. Vilniaus katedrą paverčiant muziejumi, šv. K. relikvijos iš jo garbei ten pastatytos puošniosios koplyčios 1953 V perkeltos į šv. Petro ir Povilo bažnyčią Antakalnyje.

Vatik. Arch.: Acta Miscellanea 6 f. 184, 7 f. 121; Acta Vicecanceliarii 2 f. 53, 3 f. 134; Fondo Borghese I 182, 567, III 90 f. 149, 96 A–B f. 32; Nunziatura di Polonia 42 a f. 11, 47 f. 275, 322, 468, 62 f. 346; Lettere di Principi 2 f. 39; Segretaria dei Brevi 832 f. 496; Acta Sanctorum, Martii I, edd. Papenbroch, S. J. 1633, 337–357; Analecta Romana, edd. J. Korzeniowski, Scriptores rerum Polonicarum II 1894; *K. Estreicher,* Bibliografja Polska XIX; Giesmė česų praėjusių Lietuvoje (Lietuvių poezijos antologija, sudarė J. Aistis ir A. Vaičiulaitis) 1951, 119; *J. Kurczewski,* Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska II 1910; III 1910; *M. de Miechow,* Chronica Polonorum 1521 (Script. rerum Polonicarum II 1874); *St. Rostowski,* Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem 1877; *A. Alekna,* Šv. K. Karalaitis 1927; *J. Fijałek,* Opisy Wilna (Aten. Wil. II 1924, 131–158); *P. Klimas,* Abrosio Contarini, Venecijos ambasadorius Lietuvoje (Praeitis II 1933, 158–182); *R. Krasauskas,* Šv. K. Vilniuje (Lux Christi 1, 1956, 30–41); *St. Lipnicki,* Życie, cuda i cześć Sw. Kazimierza 1907; *M. Mozūraitis,* Šv. K. relikvijos (Draugija 1939, 263–267); *Fr. Papée,* Swięty Kazimierz (Studya i szkice historyczne 1907); *A. Prochaska,* Czy autograf św. Kazimierza? (Przegląd Powszechny IV 1912); (") Sw. Kazimierz w dziejach (t.p. t. 157, 1923, 50, 152, 258); (") Sw. K. Jagiellonczyk w historji (Litwa i Ruś XII 1913); (") Wyprawa Sw. K. na Węgry (Aten. Wil. I 1923, 10–28, 112–139); *S. Sužiedėlis,* Šv. K. 1458–1484, 1947; *Z. Ivinskis,* Šv. K., 1955. Žr. dar bibliografiją Kazimieras Jogailaitis.

Z. I.

K. m e n e. K. ikonografija nėra sistemingai ištirta. Autentiško K. portreto neišliko (F. Papée spėja, kad toks buvęs padirbtas 1481). Iš XVI a. turime du žymius K. paveikslus. Idealinį K. portretą (medžio raižinys) randame 1521 nuncijaus Z. Ferrerio parašytos pirmosios K. biografijos (Vita b. Casimiri scripta Vilnae) tituliniame lape: Šventasis pavaizduotas viso ūgio, dešinėje laiko rožančių (pamaldumas), kairėje — leliją (nekaltybė), aukštąją kilmę pažymi karūna, atlasiniai drabužiai su šermuonėlio kailiu bei Lietuvos ir Lenkijos herbai; veide — šypsena, o ilgi plaukai atitinka XV a. madą. Ikonografiškai panašus aliejinis paveikslas Vilniaus šv. Kazimiero koplyčios altoriuje, datuojamas apie 1536 (atnaujintas 1594), ir turi tuos pačius atributus, kaip Ferrerio knygos raižinys. Abu paveikslai gal būt atspindi dingusį autentišką portretą. Paveikslo savotiškumas yra dvi dešinės rankos, laikančios nekaltybės leliją. Vietinė tradicija tai aiškina legenda, kad nežinomasis dailininkas betaisydamas nupiešęs antrą dešinę, o pirmąją norėjęs užtepti, bet ji pro dažus stebuklingu būdu vėl pasirodžiusi. Motyvas turi greičiausiai simbolinės reikšmės (plg. vad. bizantiniame mene — trijų rankų Dievo Motinos vaizdavimo formą, Tricherussa, o Indijos mene keturrankį Šivą). XVII a. paveikslas buvo padengtas sidabro skarda, paliekant atvirą tik veidą ir rankas.

XVII a. plačiau paplitusi jėzuitinė arba barokinė paveikslo forma skiriasi tik atributais: kryžius vietoj rožančiaus dešinėje rankoje, nekaltybės lelija — kairėje. Šv. K. koplyčioje Vilniuje ant šventojo sidabrinio karsto stovinti statulėlė su ekspresyviai iškeltomis rankomis ir padidintais atributais yra šios formos; taip pat sidabrinė statulėlė didžiajame katedros altoriuje (XVII a.). Ja pasekė gausūs XVIII–XIX a. vario bei medžio raižiniai, kai kurių mst. herbai (Darsūniškis, Kretinga, Nemunaitis ir Kvėdarna), liaudies medžio skulptūra ir grafika. Galicijos Krosne 1637 paveikslas, išeidamas iš senojo tipo, interpretavo jį laisviau: Šventasis atsikreipęs į dešinę, kairiąja ranka laimina, o dešinėje laiko palmę (kankinių atributas). Šia tapybiškesne forma, patikslinus atributus, sekė kai kurie XVIII–XIX a. raižiniai bei K. paveikslas Viduklės bžn.

Šv. Kazimieras (Vilniaus katedros altoriuje, XVII a.)

Šventojo gyvenimo bei stebuklų sceniniai paveikslai atsirado XVII a. visų pir-

ma kaip hagiografinės literatūros iliustracijos. 1529 Neapolyje išėjęs Hilarijono sudarytas ‚Il breve compendio della vita, morte e miracoli del santissimo Prencipe Casimiro etc.' turi eilę vario raižinių iliustracijų, įvairiai įterptų į tekstą, pvz. K. švento gyvenimo scenų: K. meldžiasi, K. miega ant grindų, K. randamas naktį prie bažnyčios durų, K. gydo vargšus ligonius, K. atsisako Vengrijos sosto, K. plakasi, K. klūpo pasidėjęs karūną priešais Dievo Motiną ir gieda Marijos himną, toliau K. pomirtiniai stebuklai — mirusioji mergaitė prisikelia prie K. kapo, K. perveda Lietuvos kariuomenę per Dauguvą, K. pasirodžius debesyse, Lietuvos kariuomenė nugali maskviečius prie Polocko. Iš knygų iliustracijų K. scenų vaizdavimas tapo perkeltas į monumentalųjį meną. Iš šv. K. koplyčioje buv. Giacinto Campanos apie 1636 tapytų freskų po 1655 invazijos teliko tik dviejų scenų fragmentai pandantivuose (K. priima iš angelų šventumo ženklus ir K. gieda Marijos himną), gerai išliko dvi didelės K. stebuklų freskos šoninėse sienose (mergaitės prisikėlimas ir K. karsto rekognicija); jos yra Del Benės darytos apie 1690 ir remiasi kita tradicija kaip Hilarijono knygos scenos. XVII a. pabaigoje sukurtas ir reljefas šv. Petro ir Povilo bžn. (šv. Karžygių koplyčioje) vaizduojąs K. karalaitį kariuomenės priešakyje; jis kondensuoja iš Hilarijono iliustracijų žinomąją kovos sceną; tai skelbia ir reljefo įrašas: S. Casimiro apparente in aere quasi duce exercitus M. D. L. vicit Muscos. K. kultas Italijoj XVII a. paliko pėdsakų ir mene. Carlo Dolci (Pitti galerija) tapytas kilmingų jaunuolio bruožų biustinis portretas yra lyriškai koncentruota Marijos himno scena. K. paveikslų buvo Belgijoje, Vokietijoje (žr. Kilian). XIX a. K. gyvenimo vaizdai atpasakojami didesniu sentimentalizmu ir natūralizmu (plg. Vičiulkovskio litografija, J. Mateikos pav. ir kt.). Modernioji lietuvių dailė taip pat ėmėsi K. tematikos. Grafika sukūrė vientisų sprendimų iš liaudies meno pradmenų (V. K. Jonynas, V. Petravičius), tapyba (J. Mackevičius, A. Galdikas ir kt.) bei vitražai (A. Valeška, V. K. Jonynas, Z. Kolba), naudodamiesi ikonografine tradicija, ją modifikavo pagal monumentalinio uždavinio reikalavimus.

F. Papée, O najstarszych wizerunkach św. Kazimierza (Kwartalnik Historyczny XIX 1905, 428–438); *P. Galaunė,* Lietuvių liaudies menas 1930, 181–183 psl.; *P. Jurkus,* Šv. K. dailėje (Ateitis 3. 1952, 52); *Z. Ivinskis,* Šv. K. 1955 (Šv. K. paveikslai 129–132, 151, 155 psl.). *P.Rkl.*

Šv. Kazimieras (liaudies raižinys)

Pamario kunigaikščiai:

7. K. I (1151–1181) Pamario kng., valdęs sritį tarp Oderio ir Vyslos, pasižymėjo tuo, kad kartu su savo broliu įkūrė Olivos vienuolyną (1164), kuriame 1660 buvo sudaryta Olivos taika (žr.), reikšminga ir Lietuvos istorijai.

8. K. V (1345–1377), populiariai vadinamas Kazka, Boguslavo V ir Elzbietos, Lenkijos karaliaus Kazimiero D. dukters sūnus, savyje sujungęs dvi galingas ano laiko R. Europos dinastijas — Piastus ir Gediminaičius (Elzbietos motina buvo Aldona Gediminaitė). Kazimieras D. jį buvo apdovanojęs daugeliu lenkiškų žemių, pagaliau įsūnijęs ir numatęs Lenkijos sosto įpėdiniu po Liudviko, kuris neturėjo vyriškų įpėdinių, mirties. Jo planai siekė dar toliau. Smarkiai kentėdamas nuo lietuvių antpuolių, kurie siekdavo ligi Vyslos baseino, 1360 jis padėjo apvesdinti K. V, štetino kunigaikštį, su Algirdo mažamete dukrele Joana (žr.). Tuo būdu Kazimieras D. manė pasieksiąs trejopą tikslą: 1. pakrikštyti Lietuvą (taip jis atvirai rašė popiežiui), 2. sudaryti sąjungą tarp Lenkijos ir Lietuvos ir 3. apsupti Vokiečių Ordiną iš visų pusių ir, gal būt, jį visiškai sunaikinti. Deja, Joana mirė pirma (1368 IV 27)

negu Kazimieras D. (1370), o vėliau ir K. V ėmė savarankiškai politikuoti, nebeklausydamas senelio patarimų ir 1370 net sudarydamas su Lenkijos priešu imp. Karoliu IV sutartį.

9. K. VI (1380–1434) Pamario ir Štetino kunigaikštis, nežiūrint savo vasališkų ryšių su Jogaila, dalyvavęs su savo 600 vyrų Žalgirio kare 1410 Ordino pusėje. Čia jis pakliuvo į nelaisvę ir buvo išlaikytas ligi 1411 VI 8. Vis dėlto jam buvo leista dalyvauti pergalės puotoje kartu su kitais didikais. Tolimesnis jo gyvenimas praėjo kovose su kylančiais Hohencolernais (Brandenburgo hercogu Fridrichu VI), čekų husitais ir su savo paties pavaldiniais Štetino miestiečiais, kurie buvo sukilę dėl per didelių mokesčių. Sukilimas buvo numalšintas, bet K. VI buvo priverstas duoti Štetino miestui platesnes savivaldybės teises.

Kitų Pamario ir Štetino kunigaikščių Kazimierų valdymas tiesioginio ryšio su Lietuvos istorija neturėjo.

Wehrman, Geschichte von Pommern 2, 1904; *Kujot*, Dzieje Pomorza 1309–1382 (Roczniki Towarzystwa Nauk. w Toruniu, t. 29–31); *O. Halecki*, Dzieje Unii Jagiellonskiej 2 t.; *Kaczmarczyk*, Kazimierz Wielki 1948. *V.Trp.*

Kazimierietės (Švento Kazimiero seserų kongregacija) vienuolija įkurta JAV 1907. Motiniškieji namai Čikagoje. K. užuomazgą davė trys lietuvaitės: sesuo M. Marija Kaupaitė, sesuo M. Immaculata Dvaranauskaitė ir sesuo M. Concepta Unguraitytė. Kun. A. Miluko globojamos savo misijai jos pradėjo rengtis 1902 Šveicarijoje, Ingenbohlo šv. Kryžiaus seserų vienuolyne, o 1905 kun. A. Staniukyno ir Harrisburgo vysk. Shannhano parkviestos į JAV savo pasiruošimą dar dvejus metus tęsė pas Nekalčiausios Marijos Širdies seseris Scrantone, Pa. K. abitą jos gavo 1907 VIII 29, o įžadus padarė sekančią dieną. Pirmasis jų vienuolynas buvo Mount Carmelyje, Pa., kur jas įkurdino kun. A. Staniukynas.

Pagrindinis apaštalavimo tikslas buvo lietuviškų parapijų mokyklose mokyti ir auklėti lietuvių vaikus religinėje ir tautinėje dvasioje. Su k. įsikūrimu atsirado ir pastovesnių lietuviškų mokyklų JAV. Pirmoji jų vedama mokykla atidaryta 1907 Mount Carmelyje, Pa., šv. Kryžiaus parapijoje. Prieš I pas. karą jos jau dirbo 7 mokyklose, 1932 turėjo 2 mergaičių akademijas ir vadovavo 25 par. mokykloms, kuriose mokėsi apie 7000 vaikų, o 1955 k. jau turėjo 6 aukštesniąsias mokyklas, kuriose mokytojavo 88 seserys ir mokėsi 1514 mokinių ir vadovavo 37 pradžios mokykloms, kuriose dirbo 224 seserys ir mokėsi 9394 vaikai. Iš k. laikomų mokyklų ypačiai pažymėtina Šv. Kazimiero akademija (nuo 1952 Maria High School) Čikagoje. Ji įst. 1911 kun. A. Stasiukyno rūpesčiu. Akademija tolydžiai augo ir 1911–42 ją baigė 1091 mokinė. Akademijai išlaikyti 1919 kun. F. Kemėšio iniciatyva įst. rėmėjų d-ja. 1950 VI 11 pradėti naujų rūmų statybos darbai ir 1952 IX 2 pradėjo veikti aukštesnioji mokykla nauju Marijos vardu. Statybai išleista per 3 mil. dolerių. 1955 rudenį čia buvo 1507 mokinės ir 57 mokytojai.

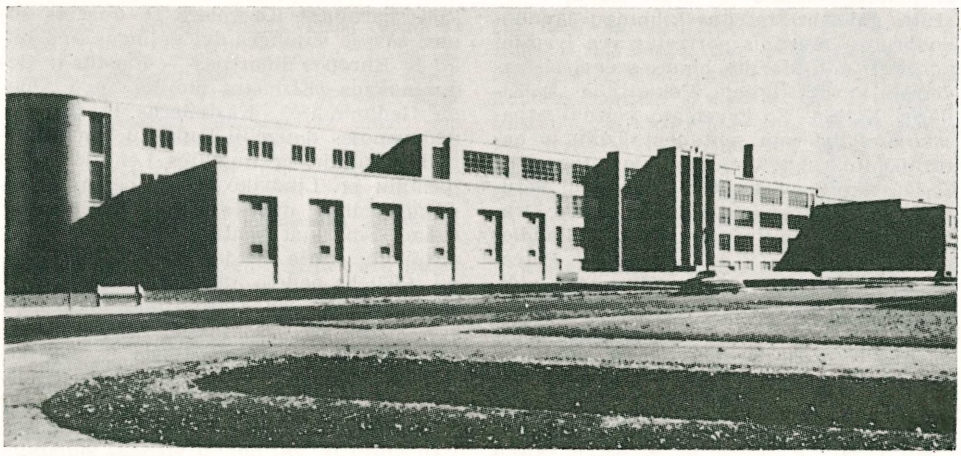

Šv. Kazimiero seserų aukštesnioji mokykla Čikagoje

Šv. Kazimiero seserų aukštesniosios mokyklos Čikagoje auditorija

K. dirba ir labdarybės srityje. Jų priežiūroje yra Šv. Kryžiaus, Neligh ir Loreto ligoninės Čikagoje, kur 1955 dirbo 44 seserys, 153 slaugės, 375 darbininkai; buvo 401 lova ir 8198 ligoniai. Vadovauja ir senelių prieglaudai šv. Šeimos viloje, Orland Parke, Ill., kur dirba 8 seserys ir turi 65 senelius.

K. yra išleidusios nemaža lietuviškų knygų, kurių daugumą sudaro mokyklų vadovėliai, dainos, pratimai ir religinio turinio knygos. 1925–53 leido ir žurnalus ‚Šv. Kazimiero Akademijos Aidus' ir ‚Aidutį'. Motiniškuose namuose turi 1928 įkurtą ir gerai sutvarkytą lietuvišką biblioteką, kurioje yra 1488 tomai lietuviškų knygų, 452 periodiniai žurnalai, 735 brošiūros ir pilni visų metų ‚Draugo', ‚Darbininko' ir ‚Garso' komplektai. Bibliotekoje yra ir dailės muziejus. Aukštesniosios Marijos mokyklos biblioteka turi apie 600 lietuviškų knygų, kurios kaštavo 3000 dol.

K. veikė ir Lietuvoje. 1920 X 2 vysk. P. Karevičiaus pakviesta į Kauną atvyko Motina M. Marija Kaupaitė su seserimis M. Immaculata Dvaranauskaite, M. Ona Marija Rakauskaite, M. Kotryna Balčaite ir M. Angelė Braškiūte. Vyskupas ir Lietuvos vyriausybė k. apgyvendino buv. Pažaislio kamaldulų vienuolyne. Čia 1920 XI 19 formaliai įkurta Šv. Kazimiero seserų kongregacija Lietuvoje. Lietuvos dvasininkų, valdžios ir JAV lietuvių dosnumu Pažaislis buvo gražiai atnaujintas ir tapo gausiai lankoma vieta. 1928 V 17 Pažaislin pargabentas stebuklingas Švč. Mergelės Marijos paveikslas, kuris karo metu buvo išvežtas Rusijon.

Lietuvoje k. kūrimosi darbui 1921–28 vadovavo Motina M. Immaculata Dvaranauskaitė. Jos ir seselių pastangomis k. greitai pradėjo augti. 1921 įstojo 20 kandidačių; jų skaičius kasmet didėjo. Pradžioje seserys perėmė Pažaislio vienuolyne veikusią valdžios mokyklą. 1923 prie mokyklos įsteigė pensijonatą. Tais pačiais metais netoli Pažaislio, Vieškūnuose, atidarė pradžios mokyklą, vaikų darželį ir Petrašiūnuose perėmė globoti senelių prieglaudą, o Kaune ‚Saulės' namuose įkūrė šv. Kazimiero gimnaziją, kuri vėliau tapo didžiausia k. įstaiga Lietuvoje; čia dirbo apie 30 seserų, gimnaziją lankė apie 600 mergaičių. Pradžios mokyklų ir vaikų darželių k. turėjo A. Panemunėj (1924), Kaune prie Karmelitų bžn. (1929), Telšiuose

(1930), Petrašiūnuose (1930), Ž. Kalvarijoj (1930), Vabalninke ir Žaliakalnyj prie Prisikėlimo bažnyčios. Prie Šaričių bažnytėlės Kaune laikė studenčių bendrabutį, o Telšiuose ir Vabalninke turėjo amatų mokyklas. Prieš bolševikams užimant Lietuvą, 1940 k. turėjo 150 seserų, 13 misijų namų, 1 gimnaziją, 2 amatų mokyklas, 2 senelių prieglaudas, 1 vaikų prieglaudą, 10 pradžios mokyklų, apie 20 vaikų darželių ir 3 bendrabučius. Be to, kelios seserys dirbo kaip gailestingos seserys ligoninėse. Bolševikams užėjus, k. namai nusavinti, seserys išblaškytos ir tik kelioms jų pavyko pasiekti JAV ir įsijungti į Šv. Kazimiero seserų kongregacijos veiklą.

Kan. Dr. J. B. Končius, Šv. Kazimiero seserų kongregacija (1907–1932) 1932. *V.Gdž.*

Kazimieriškių ež. Paberžės vls., Vilniaus aps., 4 km į p.v. nuo Paberžės bžk., ties Kazimieriškių dv., 32 ha ploto; paviršius 129 m nuo j.l.; priklauso Musės (Neries) baseinui.

Kazimiero Akademijos Aidai, Šv. žurnalas, leistas Šv. Kazimiero akademijos Čikagoje. 1925 VI — 1929 IX ėjo kas mėnesį, redagavo sesuo M. Ona Marija. 1933 XII 18 — 1938 vietoje jo buvo leidžiamas žurnalas Aidutis, o nuo 1938 XI iki 1953 vasaros vėl leisti Šv. Kazimiero Akademijos Aidai. Pradžioje žurnalas spausdintas rotatoriumi, vėliau spaustuvėje. Jo turinį sudarė ne tik religiniai, bet taip pat literatūriniai ir kultūriniai dalykai. Duota daug straipsnių iš Lietuvos istorijos, geografijos, lietuvių literatūros, tautosakos.

Kazimiero bažnyčia, Šv., Vilniuje buvo pagrindinė jėzuitų bžn., sykiu pats pirmasis ir didžiausias baroko pastatas sostinėje. Statyba pradėta 1604 V 12, šv. Kazimiero kanonizacijos šventės metu, pašventinus kertinį akmenį. Vieta bažnyčiai parinkta prie didžiosios prekyvietės aikštės (dabar Didžioji g.). Statybą rėmė Zigmantas III ir Karolis Ferdinandas Vaza, Plocko ir Breslavo vyskupai, Leonas Sapiega ir kt. Bžn. baigta statyti 1609 (Kłos). Šalia bažnyčios buvo Profesorių namai (vienuolynas), baigti 1615. Bažnyčia degė 1610, 1655 ir 1749, po gaisrų vis atnaujinama. Jėzuitų ordiną uždarius, bažnyčia tarnavo kunigams emeritams, vėliau tapo parapine. 1812 prancūzai naudojo ją sandėliu. 1831 atiduota stačiatikiams. 1840–1915 rusų šv. Mikalojaus soboras. 1922 grąžinta jėzuitams. Žymus neorokokinis perstatymas ir išpuošimas atliktas 1867 arch. F. I. Čagino. Restauruota 1925 (arch. J. Borovskis). 1944 karo veiksmų metu nukentėjo vidus ir fasadas (apgriauti bokšteliai), po karo uždaryta. Iki 1955 dar nebuvo restauruota.

Bažnyčios plano kūrėjas nežinomas. Greičiausiai brėžiniai buvo atsiųsti iš Romos, o statybos darbai vykdyti vietinių architektų. Vienas jų buvo jėzuitas brolis Jonas Prochovičius. Konstrukcijos mintis atitinka Romos jėzuitų Il Gesù bažnyčios schemą: lotyniško kryžiaus plano bazilika su plačia vidurine nava, apjuosta galingu dantytu architravu ir pridengta apskritu skliautu. Šoninių navų vietoje yra atskirų koplyčių eilės. Vertikaliai sienas viduje skaido platūs piliastrai su vešliais kompoziciniais kapiteliais. Virš vidurinės navos susikirtimo su kryžmine nava ant pandantivų uždėtas didelis kupolas (40 m aukščio ir 17 m skersmens), kuris baigtas tik 1749–55. Savo būgno ir stogo banguotu paviršiumi, išlankstytu ir daugel sykių perlaužtu architravu bei baliustradomis šis kupolas yra tikra romiečio Borrominio ir turiniečio Guarinio architektūrinių minčių sintezė. Kunigaikščio kepurės pavidalo žibinto viršūnė 1867 pašalinta, bet 1941–43 vėl atnaujinta pagal arch. J. Muloko projektą. Kupolo vidus išskaidytas plokščių stucco piliastrų ir banguojančių rokoko

Šv. Kazimiero bažnyčios Vilniuje fasadas (apie 1840)

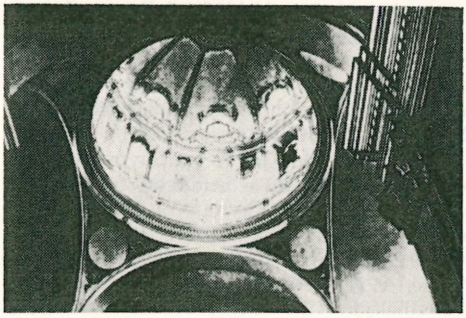

Šv. Kazimiero bažnyčios Vilniuje kupolas

rėmų motyvais. Šoniniuose fasaduose išlikę gotinio tipo kontraforsai ir apskriti bokšteliai abipus choro liudija apie pirmųjų bažnyčios meistrų senesnės vietinės statybos papročius. Taip pat priekinis gatvės fasadas (po 1749 gaisro ir 1867 žymiai perstatytas), kaip liudija apie 1840 darytas piešinys, XVIII a. turėjo masyvių bokštelių porą (su laikrodžiais), iškilusią dviem aukštais virš fasado sienos, išskaidytos piliastrais; fasado vidurys buvo vainikuotas barokiniu pinijonu. 1867 pinijonas pakeistas trečiu bokšteliu, kartu portalas buvo užstatytas ciborijos pavidalo neorokoko stiliaus prieangiu (plg. pav. LE II, 215 psl.). Vidaus įrengimas po 1749 gaisro gavo vėlyvojo baroko (rokoko) formas; jį dirbo Steinbichleris, T. Kulakovskis (m. 1766) ir kt.; tapybos darbus atliko Malakovskis (m. 1806). Gaisruose ir 1867 perstatant į cerkvę bažnyčios vidus neteko didžiumos senesnio dekoracinio įrengimo, neskaitant kelių altorių (XVIII a.); gerų proporcijų didysis altorius, vieningai užpildąs presbiterijos absidės erdvę, yra trijų aukštų ir sukomponuotas iš didelių kolonų su korintiniais kapiteliais, vainikuojamų ne architravo, bet voliutų motyvais ir vazomis. Vargonų tribūna ir visa eilė barokinių skulptūrų 1867 pašalintos, dalis jų pateko į šiaurinio Vilniaus katedros fasado įsienius: jos vaizduoja jėzuitų ordino šventuosius. 1925 pašalinta dalis menkesnės vertės 1867 uždėtų neorokokinių ornamentų.

D. O. M. Lapis Angularis aedis S. Casimiro Ducis Lithuaniae totiusque Sarmatiae Tutelari Divo, Vilnae 1604; *J. Kłos*, Wilno 1937, 176–178; *M. Morelowski*, Barok wileński (Prace i materiały sprawozdawcze sekcji historji sztuki III) 1938–39, 247–248, 254; ('') Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia 1940, 9, 12; *J. Grinius*, Vilniaus meno paminklai 1940, 57–63; *M. Vorobjovas*, Vilniaus menas 1940, 33; *A. Kulpavičius*, Der Barock in den Sakralbauten Litauens 1951, 28–34; *Z. Ivinskis*, Šv. Kazimieras 1955, 104, 189; Vilnius, architektūra iki XX amžiaus pradžios 1955, 220–221. *P.Rkl.*

Kazimiero draugijos, Šv. Tuo vardu Lietuvoje veikė kultūrinės d-jos ir daugelis religinių ar savišalpinių d-jų įvairiose JAV lietuvių kolonijose.

1. Slapta Žemaičių kunigų seminarijos (Kaune) klierikų d-ja, įsisteigusi 1889. Jos tikslas buvo ruošti ir leisti lietuviškus tikybinius raštus. Būrelio pradininku buvo klierikas Povilas Šilinskas, kuris parsivežęs iš Vilniaus šv. Kazimiero relikvijų, jas sudėliojo į žalvarinius kryželius ir išdalino dešimčiai savo draugų — steigėjų: K. Karklinskui, A. Kaupui, F. Laliui, K. Prapuoleniui-Pakalniškiui, J. Tumui, P. Viengaliui, J. Visbarui, Ad. Žeimavičiui ir kt. D-jos nariai buvo paruošę spaudai keletą leidinių, bet dėl lėšų stokos teišleido kun. K. Pronckiečio verstą Šviesa Dievo akivaizdoje. Būrelis turėjo įtakos klierikų tautinei sąmonei stiprėti. Po kelerių metų būrelis išsiskirstė.

2. D-ja, įsteigta Kaune 1905 X 13. Leidus lietuviams spaudą, jau 1904 lietuviško nusistatymo kunigai pradėjo rinktis ketvirtadieniais ir svarstyti laikraščio leidimą. Žemaičių kun. seminarijos prof. P. Januševičius (žr.), nepranešęs savo vysk. M. Paliulioniui, laikraščio leidimo reikalu 1905 buvo padavęs prašymą Kauno gubernatoriui, bet leidimo negauta, pirma pareikalauta vyskupo sutikimo. Kun. Januševičiaus įtikintas vyskupas išsiuntinėjo 7 kunigams kvietimus: V. Jarulaičiui, M. Miežiniui, J. Visbarui, K. Olšauskiui, P. Januševičiui, J. Strimavičiui ir J. Laukaičiui. 1905 X 13 šie kunigai įregistravo pas Kauno notarą Šv. K. d-ją kaip p a s i t i k ė j i m o b-vę knygoms leisti. Jos kapitalas buvo 1800 rublių, kurių 1200 davė kun. V. Jarulaitis, o kiti dėjo po 100 rublių. Valdybos pirm. išrinktas kun. V. Jarulaitis. Dėl lėšų stokos laikraščio leidimas atidėtas ir apsiribota knygų leidimu. 1905 išleista kun. P. Turauskio Maža dovanėlė (50.000 egz.), kurią kunigai dalydavo kalėdodami vaikams nemokamai. 1906 išleistos jau 8 knygos, jų tarpe A. Aleknos Trumpa kat. Bažnyčios istorija. 1906 VII 20 d-ja persitvarkė, sudaryti nauji įstatai, kuriuos pavyko 1906 X 3/16 įregistruoti Kaune. 1906 XI 30 sušauktas steigiamasis susirinkimas, kuriame tikraisiais nariais priimta 175 kunigai ir 3 moterys. Pirmąją valdybą sudarė: pirm. kun. A. Dambrauskas (iki 1938), sekr. kun. Pr. Žadeikis (iki 1910), ižd. kun. P. Januševičius (iki 1909) ir nariais — kun. P. Dogelis (nuo 1909 ižd., 1929–32 v.pirm.), kun. A. Bajorinas

ir Anupras Vaitkevičius. Vėliau d-jos valdybose buvo kunigai: J. Skvireckas (1911–13), J. Bikinas (1918–20), Pr. Penkauskas (1921-24), A. Maliauskis (1924-28), N. Raštutis (1928–29), J. Dobužinskis (1911–13), F. Kemėšis, A. Alekna (1913–21), M. Vaitkus (1921–32), prof. M. Sandanavičius ir kt. Iš pasauliečių d-joje veikė: A. Vaitkevičius, V. Bičiūnas, Pr. Dovydaitis, O. Zoštautaitė ir kt. 1910 d-ja kažin keno įskųsta ir rusų buvo uždaryta, tačiau 1911 III 12 kun. K. Olšauskiui pavyko išgauti iš vidaus reikalų ministro Stolypino leidimą d-jai veikti. I pas. karo metu veikimas buvo apmiręs. 1919 XI 29 d-ja įregistravo savo įstatus lietuviškai, išplėsdama savo veiklą visoje Lietuvos valstybės teritorijoje (rusų ir vokiečių metais turėjo tenkintis Kauno gubernija). Nepriklausomoje Lietuvoje d-ja, prisiderindama prie naujų įstatymų, persiregistravo 1923 X 8, 1928 I 2 ir 1936 V 2.

D-jos nariai buvo ketveriopi: tikrieji (jie mokėjo 50 rublių; 250 litų), amžinieji (35 rb.; 175 lt.), metiniai (1,5 rb.; 7,5 lt.) ir garbės (per 100 rb; per 500 lt. arba nusipelnę). Visi jie gaudavo jos leidinių už 3 rublius arba 10 litų. 1906 d-ja turėjo: 313 tikruosius narius, 82 amžinuosius ir 3546 metinius (iš viso 4063); 1914–416 tikruosius, 724 amžiniuosius, 9706 metinius ir 26 garbės narius (iš viso 10.872). Karo metu narių skaičius nukrito iki 1166, 1918—3597, 1921—10.161 (iš jų 8622 metiniai), bet įvedus litus vėl nukrito iki 2563 (tik 812 metiniai). Vėliau metinių d-jos narių skaičius ėmė augti ir 1939 siekė apie 5000; iš jų apie 1000–1500 būdavo JAV.

D-ja 1906–40 VI 15 buvo išleidusi per 740 įvairių knygų, iš kurių per 30 neturėjo eilės numerio. Pats knygų leidimas pamečiui taip atrodo: 1906 (neįskaitant šv. K. b-vės)—11 knygų, 1907—12, 1909—25, 1914—23; 1919—25 ir paskui kasmet po 20–25 knygas. Be religinių knygų, ji leido ir vadovėlius, dailiosios literatūros ir kt. Iš jų atskirai minėtini: visas Šventasis Raštas I–VI (1911–35), K. Būgos Aistiški studijai 1908, A. Aleknos Lietuvos istorija 1911, Motiejus Valančius 1922, Maironio raštai, nuo 1907 iki 1940 leistas Kauno kalendorius (15.000–20.000 tiražo) ir kt. D-ja savo leidinius yra siuntinėjusi ir į kai kurias užsienio bibliotekas (Vatikano ir kt.). Be knygų, d-ja leido laikraščius ir žurnalus nuo 1907 Draugiją (žr.), 1906–07 Nedėldienio Skaitymą, 1907–15 ir nuo 1919 Vienybę, 1910–14 ir 1916–18 Ateitį, 1910–14 ir 1924–29 Garnį, 1910–15 Rygos Garsą, 1909–14 Žemdirbį, 1920–26 Žvaigždę, 1919–22 Ganytoją; be to, yra padėjusi Lietuvaitei (1910–14), Pavasariui (1912–15), Kosmos (1919–24), Lietuvos Mokyklai (1918–22), Vilčiai ir kt.

Šv. K. d-ja knygas ir pardavinėjo. 1913 XI 30 jau gavo teisę atidaryti Kaune lietuviškų knygų knygyną. 1918 ji atidarė knygyną Vilniuje, kurį 1920 lenkai uždarė. 1919 IX 15 atidarytas knygynas Šiauliuose, 1921 Telšiuose, 1922 Tauragėje ir Radviliškyje (iki 1929), 1923 Panevėžyje, Mažeikiuose, 1925 antrasis Kaune, 1931 Vilkaviškyje ir kt. 1940 vėl buvo atsikurta Vilniuje.

Šv. K. d-ja 1906 darbą pradėjo 8800 rublių kapitalu (tiek įmokėjo jos 175 nariai kunigai). 1912 III 31 nupirkti namai už 24.500 rublių, kuriems pataisyti dar išleista 15.000 rublių; jų vertė 1940 prašoko 300.000 lt. 1918 XI 1 iš S. Banaičio nupirkta spaustuvė, kuri pavadinta Šviesos vardu. Vėliau ši spaustuvė praplėsta, įrengta rišykla ir kt.; jos vertė 1940 prašoko 250.000 lt. Joje buvo spausdinamas Židinys, Tiesos Kelias, Ateitis, Pavasaris, N. Vaidilutė, Lietuvos Mokykla, Kosmos, visa eilė VDU leidinių, Sakalo leidžiamos knygos ir kt. Šiauliuose ir Tauragėje ji turėjo savus namus, kurių vertė buvo 187.609 lt. D-jos apyvartos balansas 1923 buvo 1.049.210 lt., 1930—1.520.385 lt., o 1940 pirmojo pusmečio balansas prašoko 2 mil. lt.

Okupavus Lietuvą bolševikams, jau 1940 VI 18 sukonfiskuota keletas leidinių (J. Dauliaus, A. Maliauskio ir kt.). 1940 VI Šviesos spaustuvė pavesta bolševikiniam komisarui ir visa leidykla pavadinta Raudonosios Vėliavos vardu. D-jos leidiniai buvo perimti Valstybinės leidyklos ir Glavlito, dalis išvežta į Petrašiūnų popieriaus fabriką ir sunaikinta.

A. Dambrauskas, Šv. Kazimiero draugija 1932. *A.Mž.*

3. Lietuvių Šv. Kazimiero d-ja, įst. 1925 Vilniuje. Jos tikslas rūpintis jaunosios kartos švietimu. Jau prieš I pas. karą kai kurios lietuviškos d-jos Vilniuj pradėjo steigti krašte pradžios mokyklas. Vėliau imta rūpintis ir vyresniojo jaunimo švietimu. 1922 kunigai N. Raštutis, P. Kraujalis, J. Skruodis, V. Taškūnas, V. Zajančkauskas ir kt. sumanė steigti jaunimui šviesti ir globoti d-ją, pavadintą Liet. Šv. Kazimiero d-jos vardu. D-jos steigimą norėta suderinti su Šv. Kazimiero kanonizavimo 400 metų jubiliejaus iškilmėmis 1922 V 28. Į-

teiktas lenkų okupacinei valdžiai statutas nepatvirtintas. Tuomet jis perredaguotas ir pasirašytas naujų steigėjų: kun. J. Vaičiūno, K. Aleksos, gyd. J. Bieliukienės, gyd. V. Alseikienės ir E. Stragaitės; tačiau ir po to gautas neigiamas atsakymas. Tik apeliavus į vidaus reikalų m-ją, 1925 X 5 įstatai patvirtinti. Steigiamajame susirinkime 1925 XI 22 išrinkta valdyba: kun. A. Viskantas—pirm., K. Aleksa—sekr., I. Budzeika—ižd., kun. N. Raštutis ir D. Palevičienė—nariai. D-jos tikslas—teikti jaunimui švietimo, dorovės, sveikatos bei socialinės paramos. Tam d-ja steigė jaunimo skyrius, skaityklas, knygynus, bendrojo lavinimosi ir amatų mokyklas, vakarinius kursus, vaikų darželius; rėmė neturtinguosius mokinius; tam tikslui steigė prieglaudas, bendrabučius, valgyklas, vasarnamius bei poilsio namus; rūpinosi jaunimo sveikata ir t.t. Pagrindinis d-jos rūpestis, kad jaunimas būtų auklėjamas tautiškai ir katalikiškai. D-jos nariais galėjo būti ne tiktai jaunuoliai ir mergaitės, bet ir vyresnio amžiaus lietuviai katalikai. D-jos skyrių nariai iš savo tarpo rinkosi 1 metams valdybą 3–5 narių; sekcijos turėjo atskiras valdybas.

Netrukus ėmė steigtis d-jos skyriai visame Vilniaus ir Suvalkų krašte. 1926 pradžioje buvo 10 skyrių, 1928—150 su 3810 narių, 1932—386 ir 1936—476 skyriai su 18.000 narių.

1934 d-jos skyrių apskrityse buvo: Vilniaus mieste — 4, Vilniaus-Trakų aps. — 83, Švenčionių — 165, Brėslaujos — 26, Ašmenos — 9 (lenkų valdžios neleista įsteigti 4), Lydos — 43, Gardino — 19, Suvalkų — 30, Valažino — 2. 1934 maždaug 300 skyrių knygynėliuose buvo apie 48.000 knygų. Apskrityse knygų turėta: Švenčionių — 17.294, Lydos — 3630, Vilniaus-Trakų — 8341, Gardino — 1689, Ašmenos — 968, Suvalkų — 6050. D-ja turėjo 39 viešas skaityklas: Vilniuje — 1, Vilniaus-Trakų aps. — 5, Švenčionių — 14, Brėslaujos — 8, Lydos — 9, Suvalkų — 2. Patys skyriai išlaikė daugumą skaityklų, ir jos buvo gausiai lankomos. Pvz. Švenčionių skaitykla 1932 VII 17 — 1933 IX 8 naudojosi 17.088 asmenys.

D-ja suorganizavo ir išlaikė 26 vaikų darželius: Vilniuje — 2, Vilniaus-Trakų aps. — 5, Brėslaujos — 9, Lydos — 8 ir Valažino — 2; juos lankė 750 priešmokyklinio amžiaus vaikų. Vaikų darželiai buvo organizuojami daugiau sugudėjusiose srityse. Vaičiuliškėje (Suvalkų aps.) d-ja įsteigė pradžios m-lą, kuri veikė 1927–32.

D-ja, norėdamas palaikyti ryšį su skyriais, turėjo savo instruktorius, kurie lankė skyrius, padėjo jiems organizuotis, ruošė paskaitas, rodė kinus, teikė įvairių ūkio, medicinos ir kt. patarimų. Ilgiau dirbę instruktoriai: Alf. Bielinis, Ad. Butrimas, Ant. Stanelis, dr. Kunavičius, dr. Habdankienė ir kt. Švenčių ir vasaros metu studentai ir studentės, įgalioti Šv. K. d-jos, taip pat lankydavo skyrius ir ruošdavo paskaitas.

Skyrių veikla buvo plati ir šakota. Skyriai rengė vaidinimus, akademijas, minėjimus, sukaktis, dainų šventes, gegužines, sporto rungtynes, palaikė ir platino liet. katalikišką spaudą, statė kryžius, paminklus ir t.t. Kai kurie skyriai turėjo savo chorus, orkestrus. Labiausiai skyrių buvo mėgiami vaidinimai, kurių dažnas skyrius per metus surengdavo po keletą. Pavyzdžiui 1933 Švenčionių apskrities 152 skyriuose suruošta 190 paskaitų ir 165 vaidinimai. Svarbesniems lietuvių tautos įvykiams paminėti ruošė minėjimus. 1930 tokių minėjimų buvo suruošta 206, o 1934 —357. Vytauto Didžiojo (1930) ir šventaisiais metais (1933) skyriai statė jubiliejinius paminklus ir kryžius. Tokių paminklų ir kryžių pastatyta per 50. Prie kai kurių skyrių suorganizuotos kuopelės-sekcijos: vaidintojų, sportininkų, jaunųjų ūkininkų rateliai, vaikų kuopelės, kurias globojo patys skyriai. Vilniuje veikęs moterų skyrius, vadovaujamas Z. Stašienės, rūpinosi vaikų darželiuose neturtingųjų šelpimu, teikė paramos liet. politiniams kaliniams (ligi lenkų valdžia tai uždraudė), 1935 surengė didžiulę Vilniaus krašto liet. liaudies meno parodą.

Skyrių veikimui subendrinti, d-jos centro valdyba šaukė atstovų suvažiavimus: 1934 Vilniuje ir Švenčionyse, 1933, 1935— Švenčionyse, Apse, Pelesoje. Tuose suvažiavimuose dalyvaudavo daug atstovų. 1933 IV 21–23 Švenčionyse susirinko 110 (tiktai Švenčionių apskrities). Suvažiavimai buvo kursų pobūdžio; čia buvo skaitomos paskaitos, referatai, aptariami veiklos planai ir būdai.

Šv. K. d-jos ir jos skyrių veikimo sąlygos buvo labai sunkios. Kai kuriose vietose lenkų valdžia neleido steigti skyrių. Ypatingai buvo varžoma veikla sugudėjusiose srityse. Rengiant vaidinimą, minėjimą, šventę ar iškylą, reikėdavo gauti vietinio apskrities viršininko leidimą. Scenos veikalai buvo cenzūruojami, patalpos tikrina-

mos; ‚saugumo sumetimais' buvo draudžiama vaidinti klojimuose. Kai kurių bažnyčių klebonai neįsileisdavo bažnytinių šv. Kazimiero vėliavų. Religinės procesijos trukdomos: 1936 VI 13 procesija, ėjusi iš Adutiškio į Tverečių, pakeliui apsupta ginkluotos policijos, sulaužytas kryžius, sudraskyta vėliava, sužeista daug žmonių. D-jos nariai, ypačiai esą valdyboje, dažnai buvo kratomi lenkų policijos arba pasienio kariuomenės, konfiskuojamos skyrių ir privačios knygos, žemėlapiai, baudžiami piniginėmis baudomis ir kalėjimu. Vien Švenčionių aps. 1937 pirmą pusmetį surašyta 1819 protokolų.

Policija ir pasienio kareiviai (KOP) išvertė ar sunaikino d-jos skyrių pastatytus 29 kryžius (Marcinkonyse, Kašėtose, Nevaišiuose, Meironyse ir kt.). Veiklesnieji d-jos nariai buvo tremiami į Lenkijos gilumą arba į Nepriklausomą Lietuvą. 1936 XI 6 ištremtas kun. N. Raštutis, centro valdybos iždininkas.

Ypač 1936 okupacinė lenkų valdžia ėmė griauti d-ją. 1936 I 14 Rimšės policija uždarė 6 d-jos skaityklas (Zabarnykuose, Bieniūniuose, Stašionyse, Magūnuose, Čižiūnuose, Antakalnėje); 1936–37 uždaryti skyriai Vilniaus, Balstogės ir Naugarduko aps. 1936 XII 3 Vilniaus vaivada L. Bocianskis uždraudė d-jos skyrių veikimą Švenčionių, Brėslaujos, Dysnos, Pastovio, Vileikos, Vilniaus-Trakų ir Maladečinos aps. 1936 II 26 Balstogės vaivada Kirtiklis uždarė d-jos skyrius Gardino ir Suvalkų aps. Taip per trumpą laiką d-ja neteko 476 skyrių, apie tiek pat knygynėlių, 39 viešųjų skaityklų ir 26 vaikų darželių. Likusieji d-jos skyriai sustojo veikę 1937 XII 31, Vilniaus miesto storastai sulaikius d-jos centro veikimą. Buvo paduotas apeliacijos skundas Vilniaus vaivadai 1938 I 13, tačiau L. Bocianskis 1938 II 25–26 d-jos uždarymą patvirtino. Uždarius d-ją, nusavintas jos turtas, kuriam likviduoti valdžia paskyrė kuratorius.

Paskutinioji d-jos valdyba buvo: kun. V. Taškūnas—pirm., Z. Stašienė—v.pirm., kun. P. Bieliauskas—ižd., R. Bagdonas—sekr. Be valdybos narių, d-jos darbe ypačiai pasižymėjo Alf. Bielinis, Ad. Butrimas, A. Stanelis, dr. Kunavičius, dr. Habdankienė, R. Bagdonas.

D-jos reikšmė buvo nepaprastai didelė. Tai buvo vienintelė ano meto organizacija, subūrusi per 80% rytų ir pietų Lietuvos jaunimo lietuviškam darbui.

*Ad. Jušk*evičius *ir J. Mac*eika, Vilnius ir jo apylinkės 1937, 224–228; Vilniaus Rytojus, Jaunimo Draugas ir kt. *V.Klb.*

Kazimiero Kolegija Romoje, Šv. (oficialiai: Lietuvių Šv. Kazimiero Kolegija Romoje) įstaiga ruošianti kunigus ir sudaranti palankias sąlygas jauniems kunigams, kurie savo vysk. ordinaro siunčiami, atvyksta Romon pagilinti studijų. Jau 1921 pradėta rūpintis lietuvių kolegijos steigimu Romoje, tačiau tik 1945 XII 4 arkiv. J. Skvirecko ir kt. rūpesčiu įsteigta kolegija, pavadinta Šv. Kazimiero vardu. Kolegijos rektoriumi paskirtas prel. L. Tulaba. Kardinolo J. Pizzardo intervencija laikinai gautos patalpos Pium Latinum Americanum. Į kolegiją jau buvo atvykę 20 klierikų ir 23 kunigai. 1946 rudenį nupirktas namas ir 1946 XI 4 įsikurta savose patalpose. 1947 V 4 kun. A. Briška (žr.) paaukojo kolegijos namo pirkimo ir įrengimo išlaidoms padengti 33.000 dol., tuo tapdamas kolegijos fundatorium. Kanoniškai kolegija įsteigta 1948 V 1. Už arkiv. J. Skvirecko dispozicijoje buvusius ir kolegijai skirtus pinigus 1949 VII 1 netoli Tivolio mst. (29 km nuo Romos) nupirktas 10 ha ūkis, iš kurio gaunama maisto produktų, o vasarą čia atostogauja kolegijos auklėtiniai. 1950 IX 8 kolegijos vadovybės paruoštą statutą ir regulą patvirtino Seminarijų ir universitetų kongregacija. 1955 kolegijos globėju paskirtas kardinolas J. Pizzardo.

Kolegijai vadovauja: 1. p r e z i d e n t a s, skirtas Seminarijų ir univ. kongregacijos; jo pareigas nuo 1951 II 5 eina vysk. V. Padolskis; 2. r e k t o r i u s, kurį minėtoji kongregacija parenka iš Lietuvos vyskupų pateiktų kandidatų, o išrinkimą tvirtina popiežius; rektoriaus pareigas nuo pat kolegijos susiformavimo pradžios (1945

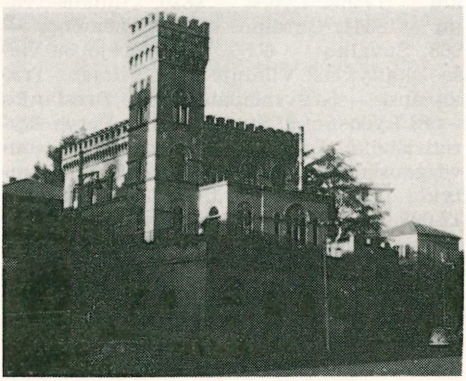

Šv. Kazimiero kolegija Romoje

Šv. Kazimiero kolegijos Romoje auklėtiniai su kardinolu J. Pizzardo, msgr. A. Briška ir vadovybe

XII 4) eina prel. L. Tulaba; 3. vicerektorius, skiriamas Lietuvos vyskupų; 1947 X 6 — 1951 III 10 tas pareigas ėjo kan. Z. Ignatavičius; 4. dvasios tėvas, kurį toms pareigoms paskiria Lietuvos vyskupai; juo nuo 1945 XII 4 yra kun. V. Balčiūnas.

Auklėtiniams studijų reikaluose pagelbsti studijų prefektas, kuriuo 1946 XI 1 — 1949 XII 5 buvo kun. M. Čyvas, o nuo 1956 II 27 yra kun. V. Bitinas. Ekonominius reikalus tvarko kolegijos ekonomas.

Į kolegiją priimami lietuviai jaunuoliai turį mokslo pažymėjimą, duodantį teisę stoti į universitetą. Gali būti priimti ir su mažesniu mokslu; tuo atveju reikalingą universitetinėms studijoms pažymėjimą jie įsigyja lankydami mažąją seminariją. Kunigui būtinos filosofinės ir teologinės studijos trunka 6 metus. Už pragyvenimą kolegijoj kunigai moka 35 dol. per mėnesį. Klierikams, nepajėgiantiems užsimokėti už pragyvenimą ir mokslą, duodamos grąžinamos ir negrąžinamos stipendijos. Kad užtikrintų studijuojantiems reikiamas materialines sąlygas, kolegijos vadovybė rūpinasi sutelkti lėšų, surasti kolegijos geradarių ir suburti didesnį jos rėmėjų skaičių. Tuo reikalu 1946 vysk. Pr. Būčys MIC, važinėdamas po Ameriką, surinko kolegijai 5572 dol. Tuo pat tikslu po Ameriką ir kitus kraštus yra padaręs tris keliones (1948, 1951, 1955) prel. L. Tulaba ir vieną kelionę vysk. V. Padolskis.

Nuo 1945 rudens iki 1957 pradžios į kolegiją buvo įstoję 85 studentai, iš jų 40 kunigų ir 45 klierikai. Iš klierikų 27 įšventinti kunigais, 9 išstojo iš kolegijos, 9 mokosi toliau. Visi studentai vyskupijomis pasiskirsto taip: Kaišiadorių — 3, Kauno — 20, Panevėžio — 12, Telšių — 21, Vilkaviškio — 22, Vliniaus — 5, Liepojos — 1, San Paulo — 1.

Auklėtiniai studijuoja Gregorianumo, Angelicumo, Laterano univ., specialiuose institutuose bei mokyklose. 26 kunigai yra baigę studijas doktoratu (du kun. įgijo po dvigubą doktoratą), kurie disciplinomis pasiskirsto taip: teologijos 15, orientalinės teol. 2, bažnytinės teisės 5, Bažnyčios istorijos 2, filosofijos 2, Šv. Rašto 1, bažnytinės archeologijos 1. Šv. Kazimiero kolegija yra lietuviška įstaiga, ruošianti kunigus atgimstančiai Lietuvai. Kol negalima grįžti į Lietuvą, studijas baigę kunigai vyksta pastoraciniam darbui į įvairius pasaulio kraštus.

Kolegija turi nemažą biblioteką. Į kolegijos skaityklą ateina daug lietuviškų laikraščių ir periodikos įvairiomis kalbomis. Kolegijoj veikia Studentų ateitininkų draugovė, Liet. kat. kun. s-gos skyrius, savišalpos reikalams auklėtiniai yra įsteigę fondą ‚Kauką', kurį paremia buvę kolegi-

jos auklėtiniai. Apie kolegiją koncentruojasi kultūrinis ir visuomeninis Romos lietuvių veikimas.

Collegii lituani a Santa Casimiro de Urbe Statuta et Regulae 1950; Lietuvių šv. Kazimiero Kolegijos Romoje kronika (rankraštyje). *R.Krs.*

Kazimiero koplyčia, Šv., Vilniaus katedroje. Pradžioje šv. Kazimieras buvo palaidotas koplyčioje, buvusioje š. katedros pusėje (vėliau Valavičių koplyčia). Šventojo tėvas karalius Kazimieras 1474 davė jai Šv. Marijos vardą, XVI a. ji vadinta K. koplyčia (Capella beati Casimiri), o palaidojus joje karalių Aleksandrą ir vėliau abi Žygimanto Augusto žmonas (Elzbietą ir Barborą) taip pat — Karališkąja koplyčia. Žygimanto Senojo laikais ji baigta puošti. 1604 paskelbus šv. K. kanonizaciją ir atlikus karsto rekogniciją, jo palaikai buvo padėti Gostautų - Chodkevičių koplyčioje. Apie tą laiką kilo mintis įrengti katedroje naują šventojo relikvijų kultui menę ir mauzoliejų karaliams. Vieta parinkta p. katedros pusėje, šalia presbiterijos ir durų į kunigaikščių rūmus. Ten buvusią Valavičių koplyčią perėmė karalius, Valavičiams atiduodamas Karališkąją. Šį mainą patvirtino Zigmanto III Vazos privilegija 1624 III 8. Statybai daugiausia aukojo Zigmantas III ir Vladislovas IV Vazos (apie 3 mil. auksinų). 1630 nuncijaus Visconti reliacija jau kalba apie nepaprastą koplyčios puošnumą. Galutine darbų pabaigos data tenka laikyti 1636, kai didele iškilme šventojo palaikai buvo į ją pernešti (VIII 14). Apie tai skelbia XVII a. marmuro lenta, esanti p. K.k. sienoje, iš lauko pusės. Kripton po šv. K.k. perkelti Aleksandro, Elzbietos ir Barboros karstai, kurie čia buvo atrasti 1931; vėliau padėti Vladislovo IV širdis ir viduriai. Pop. Urbonui VIII paskelbus šventąjį Lietuvos patronu (šalia šv. Mikalojaus ir šv. Jurgio) koplyčia tapo tautos šventove. Apie tuometinį buvusį jos architektūrinį meniškumą ir vidaus išpuošimą marmurais, porfyru, auksu, sidabru, stiukais ir freskomis kalba Starovolskis (1652) ir Vilnių lankiusio italo pranciškono Breve ragualio (1657). Apie šv. K.k. turtingumą kalba faktai, kad jai buvo paskirtas atskiras klebonas, žemės Panevėžyje, Ramygaloje, Papiškyje, Vilniuje malūnas ir mūriniai namai šv. Jono gatvėje. Tikslesnių duomenų apie tuometinį šv. K.k. pavidalą nėra, taip pat apie

Šv. Kazimiero koplyčia ir D.L.K. rūmai Vilniuje apie 1800 (iš 1832 Pšibilskio litografijos)

jos architektūrą. 1635–36 minimas arch. Constantino Tencalla (Zigmanto Vazos dvaro architektas, pastatęs Zigmanto koloną Varšuvos pilies aikštėje) prie darbų Vilniaus katedroje. Morelovskis spėja, kad šis italas buvęs visos šv. K.k. statytojas. T. Narbuto ir kt. kartotą tvirtinimą, kad šv. K.k. architektu ir jos freskų tapytoju buvęs olandas Danckerts de Rij (Zigmanto Vazos dvaro tapytojas-portretininkas 1605–61), Kairiūkštytė ir Morelovskis laiko nepagrįstą. Už architektą italą kalba pačios šv.K.k. planas ir ankstyvojo italų baroko formos, kurios primena pvz. Capella Sixtina ir Paolina prie S. Maria Maggiore Romoje. Maskvos invazijos metais (1655–61) šv. Kazimiero relikvijos buvo iš Vilniaus išgabentos apsaugai, šv.K.k. vidų, marmuro ir stiuko puošmenas sunaikino rusai. Po 1692 šv.K.k. atnaujino nežinomas stiukų meistras italas, tada buvo padarytos ir naujos freskos. Remontai įvyko 1703, 1858 ir 1931–34. 1777 L. Stuokos-Gucevičiaus katedros perstatymo projektas šv.K.k. paliko nepaliestą. 1953 šv. Kazimiero relikvijos perkeltos į šv. Petro ir Povilo bžn. Tuo būdu šv.K.k. nustojo savo kultinės prasmės.

Šventovėn iš katedros navos įveda reprezentatyvus koloninis portalas iš gelsvo marmuro su įrašu frize ‚Sancti Casimiri' ir Lietuvos-Lenkijos herbu. Ketvirtainio plano koplyčios vidaus sienas visame aukštyje dalija apskritos arkos įsieniai: p. įsienyje yra altorius su šventojo relikvijomis, kurios buvo padėtos į sidabrinį karstą (1704), įmūrytą virš mensos. XVII–XVIII a. relikvijų daug išdalijus, likusiosios karste sutilpo mažoje sidabrinėje dėžutėje. Pagal Homolickį, altorius buvo visas iš sidabro ir turėjo kelioliką gryno sidabro statulų bei žvakidžių. Sidabras buvo Jono Kazimiero laikais paimtas karo išlaidoms padengti. Virš altoriaus esąs stiuko reljefas ‚Dievo Motina debesyse tarp angelų' yra geras XVII a. pabaigos darbas. Visos sienos padengtos juodu itališku marmuru, jas skaidantieji 12 piliastrų iš rusvo gysloto marmuro, turi joniškus kapitelius, kurie jungiasi į aplink bėgantį gyvų formų balto marmuro figūrinį frizą (serafinų galvutės, ereliai, maskaronai). Sienas užbaigia lygus rusvo marmuro frizas ir stipriai išsikišęs karnizas. Prie kampų giliuose įsieniuose Jogailaičių statulos (medinės figūros, apdengtos sidabrine skarda yra vidutiniški baroko darbai). Dešiniame kampe taurės pavidalo puošni paauksuotos sidabro skardos sakykla laikoma vietos auksakalių kūriniu. Koplyčia perdengta apskritu kupolu ant aukšto tambūro. Šviesa krinta iš viršaus pro langus tambūre ir iš žibinto. Kupolas iš vidaus padengtas plokščiais stiuko reljefais. Balkonėliai (coretti) p. ir v. sienose buvo sujungti su kunigaikščių rūmais. Seniausias freskas atliko Giacinto Campana (m. 1650); dviejų jo freskų fragmentai pandantyvuose buvo atnaujinti 1934 prof. Rutkovskio (šv. K. priima iš angelų kryžių ir leliją su įrašu ‚His ornari et mori' ir šv. K. tarp angelų gieda himną ‚Omnis die dic Mariae'). Kiti du pandantyvai turi P. Smuglevičiaus tapytas drobes. Sienose buvusias G. Campana bei Strobelio freskas sunaikino rusai 1655. Įsieniuose v. ir r. sienoje tarp plačių balto marmuro rėmų su suskaldytais frontonais išliko dvi didelės šventojo stebuklų freskos: Mergelės pagijimas ir šventojo karsto rekognicijos scena; jas nutapė apie 1692 neapolietis Del Bene (1694 dirbęs Pažaislyje). Savo formomis šios freskos priklauso Venecijos tapybos mokyklai. Freskoms būdingi Lietuvoje tuo laiku nešioti

Šv. Kazimiero koplyčia iš katedros navos

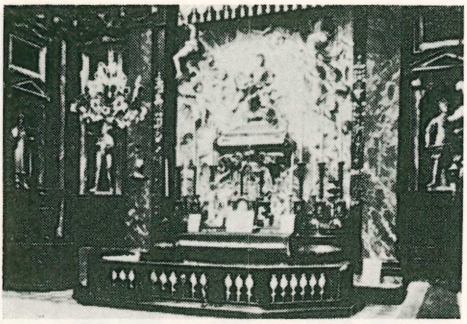

Šv. Kazimiero koplyčios altorius

kostiumai ir kitos realistinės detalės. 1858 jas atnaujino dail. St. Jarockis.

Šv.K.k. visuma yra labai brangus buvusiųjų dinastinių ryšių su Romos Bažnyčia ir Italijos menu paminklas Lietuvoje.

W. Zahorski, Kaplica Św. Kazimierza w Katedrze Wileńskiej 1901; ('') Katedra wileńska 1904, 72–104 psl.; *M. Lowmiańska,* Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku 1929, 47 psl.; *H. Kairiūkštytė-Jacynienė,* Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen 1928, 35 psl. išn. 1; *Z. Batowski,* Giacinto Campana i kaplica Św. Kazimierza w Wilnie (Biuletyn Naukowy Pol. Warsz. I 1932, 72-75 psl.); *M. Morelowski,* Zagadnienie twórcy kaplicy św. Kazimierza i kość. św. Teresy w Wilnie a Constantino Tencalla, projektodawca kolumny Zygmunta III w Warszawie (Prace i materjały sprawozdn. sekcji hist. sztuki Tow. Przyj. Nauk. II 1935, 302 ir 247 psl.); *J. Klos,* Wilno ²1937, 122–123 psl.; *J. Grinius,* Vilniaus meno paminklai 1940, 67–72 psl.; *Z. Ivinskis,* Šventas Kazimieras 1955, 106, 126–127 psl. *P.Rkl.*

Kazimiero privilegija D. L. K-tijai 1447. Po Lenkijos karaliaus Vladislovo mirties Lietuvos didikai Kazimiero Jogailaičio ilgai nenorėjo išleisti į karalius Lenkijon. Per audringus seimus (lietuviai Lietuvos Brastoje ir lenkai — Parčove) nepasiekta susitarimo. Lenkai vis priešinosi lietuvių norui, kad Lietuva ir Lenkija tebūtų apjungtos vieno valdovo valdžioje kaip dvi nepriklausomos valstybės. Lietuviai pagaliau sutiko Kazimierą išleisti tik tada, kai jis 1447 V 5 davė Liet. dvasininkams, bajorams ir miestiečiams privilegiją. Joje atsispindėjo Lietuvos ir Lenkijos tuometiniai santykiai. K.p. rodo pilną D. L. K-tijos nepriklausomumą nuo Lenkijos. Joje matyti dvi tendencijos. Iš vienos pusės Lietuvos bajorams duodama daugiau teisių lenkų kilmingųjų pavyzdžiu, bet iš kitos pusės 1447 privilegijoje ginamas Lietuvos politinis savarankiškumas, kuris buvo išraiška tos politikos, kurią pradėjo Vytautas 1429 Lucko suvažiavime. Privilegijoje buvo eilė svarbių politinių punktų, rodančių visišką D.L.K-tijos nepriklausomybės restauraciją. Kazimieras pasižadėjo D.L.K-tiją išlaikyti Vytauto sienose. Jis turėjo duoti pažadą laikyti sienas nepaliestas, kad būtų galima sulaikyti lenkų pretenzijas Volinijoje ir jų užgrobtoje Podolėje. Ir kitas punktas buvo aiškiai nukreiptas prieš lenkus, kuriuo Kazimieras pasižadėjo jokiam svetimšaliui neduoti valdyti žemių, pilių, miestų ir dvarų. Tik į bžn. vietas, jeigu bus reikalinga, jis galėjo skirti ‚antros tautos asmenį' (lenką). Socialiniu atžvilgiu K.p. taip pat buvo svarbi. Bajorų valstiečiai, kuriems Kazimieras išdovanojo daug žemių, buvo atiduoti didesnėn žemių savininkų priklausomybėn. D.L.K. pasižadėjo be bajorų žinios nesiuntinėti į jų žemes savo teismo vykdytojų (dzeczske). Kaltininkų baudimas atiduodamas jų ponui. Bajorų valstiečiai buvo atleisti nuo prievolių valstybei, paliekant jas pono naudai. Jau Žygimantas Kęstutaitis 1434 privilegijoje buvo atleidęs privačius (bajorų) valstiečius nuo javų piliavos (žr. Duoklė) D. L. K-ščiui. Kazimieras atleido bajorų valstiečius ir nuo piniginio mokesčio ‚sidabrinės', nuo prievolių duoti pastotes, ‚nuo pristatymo akmenų ir tašytų rąstų pilims (statyti) ir nuo malkų plytoms arba kalkėms degti, nuo šienavimo ir kitų teise mažiau paremtų darbų'. Nors dar buvo galioje paliktos kitos prievolės, kaip ‚stacijos' (D.L.K. ir jo valdininkų aprūpinimas maistu), naujų tiltų statymas, senųjų taisymas ir kelių priežiūra, tačiau daugumas ikitolinių valstiečių pareigų valstybei atiteko bajorų naudai, ir dėlto valstiečių būklė dar labiau pasunkėjo. Kad valstiečiai iš bajorų žemių nebėgtų į D.L.K. žemes, kur jiems buvo laisviau, Kazimieras savo privilegijoje pažadėjo savo pareigūnams uždrausti priiminėti pabėgusiuosius.

Šituose K. p. nuostatuose yra ižiūrimi pagrindai baudžiavos, kuri sustiprėjo po Kazimiero mirties, patiems bajorams savo dv. pardavimui į užsienį ėmus sėti daugiau javų. Kiek K.p. sunkino socialinę bei ekonominę valstiečių būklę, tiek joje yra nuostatų stiprinančių bajorų padėtį. Be teismo — vien skundu remiantis — jie nebegalėjo būti baudžiami, o kiti šeimos nariai (žmona, tėvas) neturėjo atsakyti už vyro ar sūnaus nusikaltimus. Suteikdamas laisvę bajorams išvykti į svetimus kraštus ir patvirtindamas jiems Vytauto ir Žygimanto dovanotas žemes, Kazimieras nustatė našlėms ir sūnums paveldėjimo tvarką, leisdamas dukteris ištekinti D.L.K. neatsiklausus (iki tol D.L.K. prižiūrėdavo, kad

žemės, dukteris išleidžiant, patektų į karines prievoles galinčių atlikti rankas).

K.p. (iš viso 14 §§) buvo atnaujinta ir vėl patvirtinta, seną datą (1447) ištrinant ir įrašant naują 1457, drauge prikabinant ir naują antspaudą. Tad kartais per klaidą 1457 laikomi tikrąja K.p. data.

Codex epist. saec. XV, III 9–12; *M. Liubavskij*, Očerki istorii Litovsko-russkago gosudarstva do Liublinskoj unii ²1915; (") Litovsko-russkij sejm 1901; *M. Krasauskaitė*, Die litauischen Adelsprivilegien bis Ende des 15. Jhs. 1927; *Z. Ivinskis*, Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933; *A. Prochaska*, Nowsze poglądy na ustrój wewn. starej Litwy (Przegląd Litwy XV 32–34); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955. *Z.I.*

Kazimiero privilegija Žemaičiams 1441. Nuo istorinių laikų pradžios, iš dalies gyvendami atskirą politinį gyvenimą, žemaičiai su D.L.K. bendradarbiavo pagal reikalą ir parodydavo savarankiško nusistatymo. Ordino kovose žemaičiams buvo tekęs ypatingas vaidmuo. Jogailos, Vytauto ir Švitrigailos užrašomi jie buvo kryžiuočiams dovanoti šešiais atvejais. Nors 1420 Vytautas imper. Zigmantui aiškino, jog žemaičiai ir Lietuva yra tas pats, — ‚ir mūsų titule Žemaičių (atskirai) neminime' — tačiau iš Vytauto dar 1413 buvo gavę privilegiją. Nuo 1411 Žemaičių seniūnu Vytautas buvo paskyręs Kęsgailą Valimantaitį (žr.), ir Kęsgailų giminė Žemaičius su trumpa pertrauka valdė beveik paveldimai iki 1532. Pirmasis duodamas Žemaičiams atskirą privilegiją, Vytautas, kuris juos daugiausia Ordinui buvo atidavinėjęs, išryškino jų padėtį. Net krikštas ten ėjo atskiru keliu. Nors 1387 krikštijimas Vilniuje reiškė oficialų Lietuvos krikšto patvirtinimą, tačiau Žemaičiuose jis buvo surištas su pastangomis Konstancos susirinkimo, kuris, Medininkų vyskupiją kuriant, atliko reikšmingą vaidmenį. Žemaičių žemės savitumai išliko ir ateičiai.

Žygimantui Kęstutaičiui žuvus, žemaičiai pasisakė už Žygimanto sūnų Mykolą. Visas Žemaičių kraštas, anot Dlugošo, ‚karštai ir viešai rėmė kng. Mykolą dėl malonių, kurių Žemaičiams buvo suteikęs jo tėvas, D.L.K. Žygimantas' (XIII 620). Išvarydami Kęsgailą Valimantaitį 1440, kuris buvo pakeitęs trumpai seniūnu (1435–38) tebuvusį Kantautą (žr.), žemaičiai laukė palankių Mykolo žygių. Sukilimą ir visas derybas, panaudodamas ir įdomią Karaliaučiaus archyvo medžiagą, ištyrinėjo O. Haleckis. Pirmieji sukilimo pėdsakai minimi 1441 II, ir Ordino maršalas II 27 pranešė savo vyr. magistrui apie jo eigą, vėliau nurodydamas, ką žemaičiai nori turėti savo seniūnais, ir kad nė vienas neturėtų būti ‚lietuvis' (‚auch sonst keynen littauen', Karal. arch. OBA XVI 32). Kiek su šiuo Žemaičių sukilimu, kuris rodė žemaičių separatizmą, vėl jungėsi antikrikščioniškos tendencijos (plg. 1418 sukilimas), sunku nustatyti. Žemaičių priekyje stojo pagonis Daumantas, apie kurį Kazimieras rašė Ordino maršalui, jog jis esąs didelis pagonis (‚eyn sulch heyde'). Ir Daumantas nuėjo visų prieš Vilniaus dvarą nepasitenkinimą reiškiančiųjų keliu, kuriuo buvo ėjęs ir pats Vytautas. Jis ieškojo pagalbos pas kryžiuočius. Kazimiero prašymu Ordino maršalas jį buvo sulaikęs Įsrutyje. Kryžiuočiai laikėsi 1435 taikos, nenorėjo erzinti Kazimiero ir Daumanto neparėmė, bet jį paleido. Aukštieji Kazimierą remią Vilniaus ir Trakų pareigūnai (Gostautas ir Daugirdas) jau buvo sutraukę į Kauną kariuomenę ir norėjo jėga laužti žemaičių užsispyrimą. Pajutę, kad Mykolas pabėgo į Mozūrus, o pagalbos iš Ordino nebuvo, žemaičiai, Kantauto tarpininkaujami, sutiko derėtis. Jie tik reikalavo patvirtinti jų savivaldą. Kazimieras priėmė pastatytas sąlygas ir 1441 gale (X–XII) patvirtino Žemaičiams privilegiją. 1447 V 5 privilegija duota Vilniuje, o Žemaičių privilegijos davimo vieta nurodyta Kaunas. Originalas yra dingęs. M. Stryjkovskis savo kronikoje yra nurodęs, jog Kazimiero privilegija Žemaičiams buvo duota Kaune. Toji žinia turėtų būti tikra. Privilegija tebuvo duota tik susitarus su sukilėliais, su kuriais Kaune vyko derybos. Panašiai rašo ir Bychovco kronika. Ši tačiau negali būti joks autentiškas šaltinis, nes buvo T. Narbuto sukompiliuota iš M. Stryjkovskio ir kitų kronikų. Patį privilegijos tekstą yra bandęs atstatyti J. Jakubowskis, remdamasis 1492 D.L.K. Aleksandro patvirtinta privilegija. Žemaičių privilegija įrašyta Žemaičių pilies teismo knygose 1661 V 3 su daugybe klaidų; turime ir XVIII a. nuorašų, padarytų iš jau susidėvėjusio originalo. Pagal visus tuos duomenis, daug tiksliau privilegijos turinį (tekstą) yra patiekęs K. Jablonskis. XVIII a. nuorašas rodo, kad 1441 gale Kazimieras tokią privilegiją buvo davęs Medininkų vls. ‚bajorams, kilmingiesiems, valstiečiams, seniems ir jauniems vyrams ir visai liaudžiai'.

Kazimieras tvirtino Vytauto D. duotąją privilegiją. Bet pradžioje buvo įrašyta, jog niekas negalįs Žemaičiams prikišti, kad jie esą kardu nugalėti ir prievarta prijungti, bet jie ‚gera valia prisijungė prie mūsų'. Tvirtindamas Žemaičių laisves, Kazimie-

ras sutiko, jog jie gali ir toliau medžioti, ‚kur pirmiau medžiodavo', išskyrus tik Vytauto medžioklių vietas. Jie turi išlaikyti tik tuos D.L.K. dvarus, kurie buvo prie Vytauto. Kas prie ano Kęstutaičio neturėjo pareigos piauti šieno ir į pilių (statymo) darbus eiti, tie paliekami laisvi. Kazimieras tvirtino visus dovanojimus bajorams ir kt. kilmingiesiems, kuriuos buvo suteikę D.L.K. Vytautas, Švitrigaila ir Žygimantas. Pasižadėjo ‚už Nevėžio upės' nesiuntinėti savo pareigūnų, teismo vykdytojų, bet patys Žemaičiai galėjo sau rinktis valdininkus (tijūnus) ir seniūną, kuriuos Kazimieras turėjo patvirtinti. Kai kurie 1441 privilegijos nuostatai yra sutinkami plačiau išreikšti 1447 privilegijoje. Susitaręs su Žemaičiais, Kazimieras 1442 II Kęsgailą grąžino į seniūnus.

K. privilegiją, vis pridėdami naujų laisvių, tvirtino D.L.K. Aleksandras Vilniuje 1492 VIII 22, Žygimantas Senasis Gardine 1507 XI 29. Tvirtino ją taip pat Žygimantas Augustas, Zigmantas Vaza. Ją buvo spėjęs patvirtinti net Henrikas Valois Krokuvoje 1574 IV 9. Įdomu, kad Kazimiero 1441 privilegijoje visai nėra tų normų, kuriomis tvarkomi Žemaičių bajorų savitarpiniai santykiai, kaip apie juos rodo 1492 Aleksandro privilegija. Nieko čia nėra taip pat apie našlių teises vyro palikimui, apie baudas bajorui nužudžius bajorą ir t.t. Ar Kazimieras, vėliau labiau susigyvenęs su Žemaičiais, davė jiems naują privilegiją antrukart, ar tie nauji straipsniai atsirado tik Aleksandro 1492 privilegijoje, nėra duomenų. K. Jablonskis yra linkęs manyti, jog kitas Aleksandro privilegijoje sutinkamas laisves, kurios dar 1441 tekste nežinomos, Žemaičiai gavo dar iš Kazimiero, jo valdymo metu.

K. Jablonskis, D. K-ščio privilegija Žemaičių žemei (Praeitis II 1933, 423–427); Lietuvos istorijos šaltiniai 1955, 157; *M. Stryjkovski*, Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi II 1846, 209; *J. Jakubowski*, Zemskije privil. V. Kn. Lit. (Żurnal Ministerstva Narodn. Prosvešč. VI 1903, 294–296); Akty Zapadn. Ross. I. nr. 103 1492 privilegija Žemaičiams); III, nr. 59 (Henriko Valois privilegija); *Leontovič*, Akty Litovskoj Metriki I, nr. 775 (Žygimanto Senojo privilegija); Zbiór praw litewskich 1841, 67–72; *O. Halecki*, Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe W. Ks. Litewskiego 1916 (atsp. iš Rozpr. Akad. Umiejętn. hist.-phil., t. 34, 236–254); *Z. Ivinskis*, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (atsp. iš Athenaeum VI 1935, 97–100); *L. Kolankowski*, Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów I 1930, 232–233. *Z. I.*

Kazimiero seserų kongregacija, Šv. žr. Kazimierietės.

Kazimiero teisynas (Judicature Code, ‚Sudebnik') Lietuvos baudžiamosios teisės rinkinys, išleistas Kazimiero Jogailaičio 1468 II 29, peržiūrėtas 1492. Kazimiero teisynas sudarė pagrindą Lietuvos Statuto baudžiamiesiems nuostatams. Tekstas atspausdintas rinkinyje Akty otnosiaščijesia k istorii Zapadnoj Rossii I, nr. 67, 1846, 80–83 psl.

Kazimiero vardas. Kazimieras vienas iš dažniausių lietuvių krikštavardžių, paplitęs nuo XVI a. vidurio. Kadangi Lenkijoje K. vardas jau nuo XI a. pradžios buvo labai populiarus valdančiųjų bei sritinių kunigaikščių, vėliau karalių tarpe, tai ir Jogailos brolis Karigaila (žr.) buvo pakrikštytas tuo, nors ir nešventojo vardu. Bet šiaip niekas Lietuvoje šiuo kunigaikštišku vardu nesivadina iki pat XVI a. vidurio. Tik 1528 kariuomenės sąrašuose randame keturis Lietuvos totorius besivadinančius tėvavardžiu Kazimirovič. Totoriai apskritai mėgo rinktis garsius vardus, todėl nenuostabu, kad jie griebėsi ir Lietuvos kunigaikščio bei Lenkijos karaliaus vardo. Galėjo čia paskatinamai veikti ir šaknimi panašus pačių totorių asmenvardis Kazim. Lietuvių tarpe K. krikštavardis, matyti, bus ėmęs plisti ryšium su šv. Kazimiero (žr.) kultu. 1561 tuo vardu jau vadinasi vienas Karšuvos aps. bajoras (Kazimir Bortkowicz). Jis vienintelis (rašoma: Kazimer) visuose Žemaičiuose minimas ir 1567 kariuomenės sąrašuose. 1595–1600 Žemaičių žemės teismo knygose kelis kartus liudytoju paminėtas kitas bajoras K. Petraitis Stirnelis (lenkiškuose inventoriuose: Kazimierz, Kazymierz, Każimierz Piotrowicz, o gudiškuose parašuose: Kazimer Styrnel, Kazimer, Kazymeŕ Petrovič; gudiškame 1600 inventoriuje: Kazimer Petrovič Styrnel). Anksti K. krikštavardžio imta plisti ir valstiečių tarpe, nes inventoriuose pasirodo jau net mažybinės jo lytys Kaziulis ir Koziulis (1574 Kelmės dv., 1596 Pavandenės ir Luobos dv., originale: Kaziulis, Kaziul, Koziulis). Iš K. vardo kilusių pavardžių šaltiniuose, palyginti, reta. 1586–96 Lietuvos Metrikoj minimas Petras Kazimerskij, arba Kazimirskij, valdęs turtą Grūstės vls. (Žemaičiuose), 1620 Stanislovas Kazimirovič (Ukmergės aps.), o 1758 Palangos vls. inventoriuje ir Jonas Kazimieraitis (Virkštininkų k.).

Liet. Kazìmieras yra skolintas (per gudiškosios raštinės Kazimer) iš lenkų XVI a. lyties Kazimierz. Anksčiau lenkų buvo tariama Kazimirz, o prieš XV a. tik Kazimir. Plg. kronikų ir kitų lotyniškai

rašytų dokumentų Casimirus, Cazimirus, Casimir, Kasimirus, Kazimirus. Iš senovinės lenkiškos lyties skolinti ir rus. Kazimír bei ukr. Kazymýr. Jei krikštavardis lietuvių kalbon būtų patekęs bent XV a., tai šiandien tartume *Kazìmyras. Tarmėse rečiau pasitaiko ir lyčių Kazimiẽris (Salantai, labiau juokais), Kazimiẽrius, kurioms atliepia XVI a. raštinės Kazymeŕ. Sankaitinės lytis yra Kamìzaras (panevėžiečiuose).

Lenkiškasis vardas yra dviskiemenis. Pirmasis kamienas etimologiškai jungiamas su lenk. kazać ‚sakyti (pamokslą), skelbti, liepti', o antrasis, dėl liaudinės etimologijos su mir ‚taika', yra perdirbtas iš prasl. -měrŭ, kuriam atliepia got. -mērs ‚didis', sva. mâri ‚garsus', gr. enchesí-moros ‚garsus ietimi (=jos metimu)'. Plg. sen. rus. Volodiměrŭ ‚garsus valdžia', dabar Vladímir. Taigi K. pirminė reikšmė bus buvusi ‚didžiakalbis, garsus savo kalba arba liepimais'. Tik vėliau iš liaudinės etimologijos jis aiškinta kaip ‚taikos skelbėjas' arba net ‚taikos gadintojas' (: lenk. kazić ‚gadinti, keršti'). Asmenvardis nėra vien lenkiškas, bet apskritai slaviškas. Plg. ček. Kazimír (taip pat kazimír ‚taikos trukdytojas'), srb. Kàzimīr, sen. pamarėnų Kazimar (kunigaikščiai).

Liet. Kazìmieras (iškilmingoji, krikštinė lytis) bendrinėje kalboje paprastai trumpinama Kazỹs, o tarmėse ir Kãzius, žem. Kãzė. Iš mažybinių lyčių bendrinėje kalboje labiau įprastas Kaziùkas, o tarmėse pašįstami ir Kazẽlis, Kazẽlė, Kazýtis, Kazýtė, Kaziùlis, Kazáitis, Kazáitė ir net Kazẽnas (Dusetos, kiek peikiamai). Moteriškoji krikštinė lytis Kazìmiera visuotinai įprasta trumpinti Kãzė, mažybinė Kazýtė, Kaziùtė. Rytiečiai sako ir Kazià, Kaziunià, mažybinė Kaziunýtė, o žem. Kaziùnė, mažybinės Kaziunẽlė, Kaziunìkė, Kaziunáitė. Plg. lenk. Kazia, Kaziunia.

Iš trumpinių K. lyčių yra kilusios ir (daugiausia rytiečių) pavardės Kazẽnas, Kaziónis. Čia priklauso ir žem. Kazõnas (Kazonaĩ, Plungės vls. k.), taip pat. ryt. Kõzulis. Pagaliau K. kilimo gali būti ir dabartinė pavardė Kažỹs (Skuodo apl.), būtent sutrumpinta iš *Kažimieras (1597: Kažimierz) ir jos vediniỹs Kažẽnis. 1554 Linkmenų dv. inventoriaus įrašas ‚ludzi (= žmonių) Kożeykow' rodytų, kad būta ir pavardės *Kažeika. Vietovardžiu pažįstami Kaziùliai (Leipalingio vls. k.), pora Kazimieriškių (Turgelių vls. k. ir Antazavės vls. vsd.) ir Kazėniškių (Pabaisko ir Gelvonų vls. vsd.), Kažìškiai (Tauragės vls. k.), Kažẽniai (Kučiūnų vls. k.) ir apie 20 dvarininkų pramintų Kazimieravų, daugiausia dvarų ir palivarkų. O Kvietiškio vls. Čiuoderiškių k. lenkiškai buvo rašomas net Kazimierzpol.

K. Jablonskis, Istorijos archyvas 1934; *A. Brückner,* Słownik etymologiczny języka polskiego 1927.
A. S.

Kazinas (prc. casino iš it. casino ‚namelis') pradžioje namelis parke ar užmiesty je įvairioms draugijinėms pramogoms (Italijoje nuo XVI a.); nuo XIX a. tuo vardu vadinami karininkų namai, klubai, lošimų namai, pagaliau užmiesčio restoranas su estradinėmis programomis.

Kazinczy Ferenc (1759–1831) vengrų rašytojas ir kritikas. 1787 įst. pirmąjį vengrų laikraštį Magyar Muzeum. K. savo laiku yra buvęs stambiausias vengrų literatūros autoritetas ir vadovaująs vengrų kalbos reformatorius. Jis yra laikomas ir vengrų komedijos tėvu. K. komedijos (Nusivylimas, Mergaičių saugotojas, Sąmokslininkai) pasižymi tipų ryškumu ir įvairumu. Jis yra išvertęs vengrų kalbon nemaža Cicerono, Šekspyro, Herderio, Goethės, Lessingo, Wielando ir kt. veikalų.

J. von Farkas, Die ungarische Romantik 1931.

Kaziónys (seniau Ožiūnai) bažnytkaimis Tverečiaus vls., Švenčionių aps., prie Dysnos ir Drūkšelės upių santakos, prie Tverečiaus–Dysnos vieškelio, 19 km nuo Tverečiaus ir 92 km nuo Dysnos. K. bžk. yra prie Lietuvos–Gudijos sienos, pažymėtos 1920 ir 1940 sutartimis. K. susieina trijų apskričių ribos: Švenčionių, Dysnos ir Brėslaujos. Apie 600 gyv. Seniau K. priklausė Strutinskiams. Šios giminės Joana Strutinskaitė, įstodama į Vilniaus benediktinių vienuolyną, K. buvo atidavusi vienuolynui su sąlyga, jei vienuolynas būtų uždarytas, K. vėl turi grįžti Strutinskių giminei. 1794 vienuolyną uždarius, K. atiteko Strutinskių giminei — Plateriams. K. bažnyčioje yra Dievo Motinos paveikslas, apylinkės gyventojų laikomas stebuklingu. Rusų laikais paveikslas buvo išmestas, o bažnytėlė paversta cerkve. Daugumas K. gyventojų stačiatikiai. Čia buvo 1925 Vilniaus hidrometrinio biuro įsteigta vandens matavimo stotis. K. labai nukentėjo I pas. karo metu, o 1931 X 2 gaisras sunaikino 25 gyvenamuosius namus.

V. Klb.

Kazitėnas Jonas (g. 1893 I 13 Vilkaragio k., Pasvalio vls., Biržų aps.) plk. ltn. Tarnaudamas rusų kariuomenėje 1915 pavasarį eksternu baigė II realinę D. Naugardo gimn. ir 1915 VIII Trečiąją karo m-lą Petrapilyje. I pas. karo metu dalyvavo v., š. ir p. v. frontuose, 1918 I–III Vitebsko liet. bataliono kuopos vadas. 1921–40 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1921 VII—1922 X 12 pėst. pulko kuopos vadas, 1922 X—1923 X lankė Aukštuosius karininkų kursus, 1923 X — 1925 Karo mokyklos kuopos vadas, 1926–1928 V Lietuvos šaulių s-gos karinio parengimo skyriaus virš., 1927–40 s-gos centro valdybos narys, 1928 V — 1930 X Karo m-los bataliono vadas, 1930 X – 1933 IV 7 pėst. pulko vado padėjėjas, 1933 IV — 1937 XII Lietuvos šaulių s-gos štabo virš. Būdamas viršininku, 1936–37 vadovavo Lietuvos atletikos s-gai ir buvo Studentų šaulių rinktinės vadu. 1937 XII — 1940 Seinų, vėliau Ukmergės aps. karo komendantas. Likviduojant Lietuvos kariuomenę, 1940 XII paleistas į atsargą. 1944 dalyvavo Vietinėje rinktinėje, eidamas Lazdijų aps. komendanto pareigas. 1944 pasitraukė iš Lietuvos. 1949 Ravensburge baigė topografijos kursus. 1949 emigravo į Kolumbiją, kur aktyviai dalyvauja lietuvių bendruomenės veikloje (iki 1955 ėjo Kolumbijos krašto valdybos nario pareigas). Bendradarbiavo Trimite, rašydamas tautinio auklėjimo temomis. *E. Ptr.*

J. Kazitėnas

Kazitiškis miestelis Dūkšto vls., Švenčionių aps., prie Kazitiškio ežero, arti Vilniaus–Daugpilio geležinkelio, buvęs prie demarkacijos linijos (didesnė parapijos dalis buvo Nepriklausomoj Lietuvoj). XVIII a. K. priklausė Butleriams, kurie čia 1745 įkūrė bazilijonų vienuolyną ir pastatė bažnyčią, vėliau perėjo Belkovičių ir Radeckių nuosavybėn. 1864 rusai kat. bažnyčią uždarė ir pavertė cerkve. 1906 gautas leidimas naujai mūrinei šv. Stanislovo bažnyčiai statyti. 1919 K. filija gavo parapijos teises. 1938 kun. V. Bobino rūpesčiu bžn. atnaujinta. K. parapija yra gyvenama vienų lietuvių, todėl ir pamaldos visą laiką buvo lietuviškos. Tik lenkų okupacijos metu prądžioje prieš sumą įvestas lenkiškas pamokslas, o 1939, po arkiv. Jalbžykovskio apsilankymo, ir mišios su lenkišku pamokslu kiekvieną sekmadienį (9 val.). 1934 buvo suorganizuotas bažnytinis choras, tačiau 1935 pasienio karinė valdžia uždraudė choristams rinktis į repeticijas. Kiti pobūviai taip pat buvo kontroliuojami. 1934 V 8, per šv. Stanislovo atlaidus, Dūkšto policijos komendantas nubaudė pinigais (po 5 auksinus) visą eilę lietuvių, atvykusių į atlaidus iš kitų parapijų. K., kaip esąs prie pat demarkacijos linijos, ir šiaip buvo suvaržytas ypatingų valstybės įstatymų. Buvo varžomas lietuvių švietimo ir kultūros darbas. 1929 Šv. Kazimiero d-jos įsteigtas skyrius uždarytas 1936. Ir parapijos klebonas V. Bobinas buvo nubaustas už lietuvišką veiklą 5 metams sunkiųjų darbų kalėjimo.

K. rastas vienas žalvarinis Marko Aurelijaus pinigas (II a. po Kr.). *V.Klb.*

Kaziukas, arba Kaziuko turgus — prekymetis, vykstąs kasmet Vilniuje III 3–5, šv. Kazimiero šventės proga. Manoma, kad šis prekymetis atsirado po to, kai šv. Kazimiero palaikai buvo perkelti į katedrą (1636) ir čia netrukus įvesti atlaidai, kurie sutraukdavo daug maldininkų. Tuo metu turgus yra buvęs pačioje katedros aikštėje. Tačiau tikrų žinių apie K. Vilniuje turime tik nuo XVIII a. Vėliau turgus perkeltas į Lukiškių aikštę, kur K. išaugo į didelį regionalinį 3 dienų prekymetį. K. prasidėdavo šv. Kazimiero šventės išvakarėse (III 3) ir baigdavosi III 5. Paruošiamieji darbai prasidėdavo kiek anksčiau, nes tekdavo gauti prekybinius patentus ir pasirūpinti vieta. Jau beveik prieš savaitę imama statyti būdeles ir ruošti stalus. Prekyvietės išplanavimas vyksta tam tikra nusistovėjusia tvarka: būdelės, palapinės, stalai, vežimai rikiuojami eilėmis, paliekant plačius takus praeiti, o prekės grupuojamos pagal rūšis. Didžiajam pavasario prekymečiui iš anksto ruošiasi ūkininkai,

Kaziuko širdys

Riestainių krūvos Kaziuko turguje

žiemos metu gamindami įvairius medžio dirbinius, audinius, Vilniaus priemiesčių ir aplinkinių miestelių gyventojai. Atvežama prekių nuo Švenčionių, Brėslaujos, Pastovio, Gervėčių, Ašmenos, Lydos, Maladečinos, Smurgainių ir kt.

Pagrindinės K. prekės yra medžio dirbiniai: vežimai, ratai, ratlankiai, rogės, statinės, kubilaičiai, kibirai, praustuvės, geldos, skalbtuvės, niekotės, šaukštai, samčiai, grėbliai, kraitelės, įvairios pintinės, rėčiai ir kt. K. garsėja ir jam būdingais kepiniais: Smurgainių riestainiais, meduoliais ir gražiai išdabintomis su įvairiais įrašais, dailiai įpakuotomis širdimis. Garsios ir vilnietiškos verbos, sudarytos iš įvairiaspalvių džiovintų laukinių gėlių. Būdavo gausu vaikų žaisliukų, ne tiktai liaudies dirbinių, bet ir fabrikinių gaminių. Palei šv. Jokūbo bažnyčią telkdavosi vaistažolės: ramunėlės, čiobreliai, liepų žiedai ir kt. Čia pat buvo pardavinėjamos įvairios šaknys ir džiovintos gyvatės. K. turgaus metu Vilniaus turizmo organizacijos ir universiteto studentai ruošdavo maskaradinio pobūdžio eitynes.

K. turėjo nemažos ekonominės reikšmės Vilniaus kraštui. Čia ūkininkai galėdavo parduoti savo gaminius. 1938 į K. turgų atvežta apie 250 vežimų įvairiausių medžio dirbinių, apie 30 vežimų ratlankių, apie 10 vežimų grėblių, apie 15 vežimų rėčių ir kt. Tais metais parduota kaimo dirbinių už 150.000 zlotų. 1940 K. turgų vien tik iš Kauno aplankė apie 10.000 žmonių.

V. Klb.

Kaziùliai k., Dieveniškių vls., Ašmenos aps., prie Gaujos upės. Kaimas lietuviškas. 1920 įsteigta lietuvių Ryto d-jos mokykla, kuriai 1932 lenkų mokyklų kuratorija nedavė koncesijos toliau veikti ir vaikai buvo priversti lankyti valdinę lenkų mokyklą. Netekę lietuviškos mokyklos, kaziuliečiai įsteigė Ryto d-jos skaityklą, kuri 1938 II 26 uždaryta.

Kazlas (anksčiau Kazlauskas) Petras (g. 1903 X 22 Maišymų k., Rudaminos vls., Lazdijų aps.) med. gydytojas. 1924 baigęs Marijampolės gimn., įstojo į LU med. fak., kurį baigė 1932. Akių ligų specialisto pažymėjimą gavo 1935. Apgynęs disertaciją ‚Kauno pradžios mokyklų mokinių akių tyrimai', 1939 VI 13 gavo med. dr. laipsnį. Vertėsi privačia praktika ir dirbo ligoninėse Klaipėdoje, Telšiuose, Kaune ir Vilniuje. Studijų tikslu lankėsi užsienyje ir dirbo eilėje akių klinikų. Nuo 1941 VIII 1 VDU med. fak. adjunktas. 1942 fakultetui įteiktas darbas ‚Lietuvių akių spalvos klausimu' pripažintas atstojąs habilitacijos darbą, ir K. pakeltas docentu. Nuo 1942 VII 1 Vilniaus univ. med. fak. dekanas, oftalmologijos katedros vedėjas ir VU akių klinikos dir. 1944 VII 1 pakeltas e.o. prof. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 atvyko į JAV, kur 1954 gavo teisę verstis gydytojo praktika. Aktyviai reiškėsi ateitininkų, pavasarininkų ir šiaulių veikloje, bendradarbiavo kat. spaudoje. Taip pat buvo veiklus Lietuvos ir Pabaltijo akių gydytojų d-jų narys. Iš medicinos srities yra atspausdinęs kelioliką mokslo darbų, iš kurių pažymėtini: Akių pakenkimas dagiais (Medicina 1933), Apie optinio nervo atrofijos gydymą retrobulbarinėmis atropino injekcijomis (VDU Med. Fak. Darbai 2, 1934), Apie keratitis punctata superficialis (Medicina 3, 1935),

P. Kazlas

Berufs-Dermatose des Augenarztes (Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde 99, 1937), Būdai su trachoma kovoti Lietuvoje (Medicina 4, 1938), Kauno pradžios mokyklų mokinių akių tyrimai 1939, Lietuvių akių spalva 1940, Lietuvių akių spalvos klausimu (Lietuviškoji Medicina 1, 1942), Akiniai (ten pat, 4, 1942), Cysticercus cellulosae priekinėje akies kameroje (ten pat, 3, 1943) ir kt.

Kazlauskas 1. Antanas (g. 1907 IX 24 Ilgižių k., Betygalos vls., Raseinių aps.) kunigas, marijonas. 1930 baigė Marijampolės marijonų gimn. ir 1934 VDU teologijos-filosofijos fak. 1934–35 vikaras Žemaičių Kalvarijoje, 1935–36 Marijampolės marijonų gimn. mokytojas, 1936–40 Marijampolės par. viceklebonas, 1940–44 klebonas. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1948 persikėlė į Angliją, kur yra Londono liet. šv. Kazimiero bžn. rektorius. Žem. Kalvarijoje pastatė salę 600 žmonių, o Marijampolėje — 1000 žmonių. Pastaroji buvo pritaikyta operos gastrolėms (vok. okupacijos metu čia buvo Marijampolės dramos teatras). Įkūrė naują par. Skardupių k. (13 km nuo Marijampolės). Marijampolėje buvo Katalikų veikimo centro pirm., Anglijoje yra D. Britanijos liet. s-gos valdyboje, Pasaulio liet. bendruomenės Anglijos valdyboje, Anglijos liet. skautų rajono kapelionas ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovas Anglijai.

2. Bronis žr. Kaslas, Bronis.

3. Kazimieras (1865 III 15 Kvėdarnos par. —?) kunigas. Įšventintas kunigu 1892 XI 29, paskirtas vikaru į Vidžius, nuo 1895 vikaru Rumšiškėse. Už lietuvišką veiklą rusų nubaustas ir 1896–97 uždarytas Kretingos vienuolyne. Nuo 1897 II 16 Rozalimo vikaras, nuo 1901 I 5 Karklėnų filijalistas, nuo 1907 Švėdasų klebonas, 1915 Krekenavos, 1923 Gruzdžių, 1930 Deltuvos klebonas ir nuo 1939 Lapių kuratas. L. Aukupaičio slapyvardžiu 1896–97 bendradarbiavo Tėvynės Sarge ir 1909 Viltyje. Išvertė D. Bončovskio Platesnioji šventa istorija Naujojo Įstatymo 1905.

4. Leonas (apie 1780 — apie 1841) kunigas. Kartu su T. Venslauskiu padėjo versti vysk. Juozapui Arnulpui Giedraičiui Naująjį Įstatymą, padėjo taisyti kalbą ir prižiūrėjo korektūrą. 1838 vyskupijos valdytojui J. K. Gintilai sumanius išleisti naują Naujojo Įstatymo leidimą, K. buvo numatytas jo redaktoriumi.

5. Petras žr. Kazlas, Petras

6. Vytautas (g. 1919 IX 5) kunigas. 1932–38 mokėsi Marijampolės marijonų gimn., 1938–44 Vilkaviškio kun. seminarijoje, 1944 įšv. kunigu, 1945–46 studijavo teol. Innsbrucko univ., 1946–50 Grigaliaus pontifikaliniame univ. Romoje ir 1951–52 Pro Deo univ. Romoje sociologiją. 1950 Grigaliaus univ. už disertaciją ‚Die litauische Agrarreform vom Jahre 1922 und ihre Beurteilung nach der kirchlichen Soziallehre' gavo teol. dr. laipsnį. Nuo 1950 Vatikano radijo lietuviškų programų vedėjas, 1951–53 Liet. kunigų s-gos Romoje pirmininkas. Bendradarbiauja Drauge, Aiduose ir kt.

Kazlėkas žr. Baravykas.

Kazliškis bžk., Pandėlio vls., Rokiškio aps., 15 km į š.v. nuo Rokiškio, drauge su dvaru 1923 turėjo 125 gyv. Medinė kat.

Kazliškio bažnyčia

bžn. statyta 1910, atnaujinta 1938. Pradžios mokykla, 1925 įkurtas kooperatyvas, pieno perdirbimo b-vė, spirito varykla.

Kazlų Rūdà, arba Kazlaĩ, mstl., vls. centras, Marijampolės aps., apie 1900 gyventojų 1940 (1923 buvo 1385 gyv.). K.R. yra svarbi geležinkelio stotis. Geležinkelis Kaunas–Kybartai nutiestas apie 1862, o 1925 K.R. sujungta plačiuoju geležinkeliu pro Marijampolę su Šeštokais–Alytumi. I pas. karo metu vokiečiai dar buvo nutiesę siaurąjį geležinkelį iš K.R. pro Lekėčius į Pavilkiją miškui išvežti. 1939 K.R. pradėta jungti plačiuoju geležinkeliu pro Šakius ir Jurbarką su Taurage.

Pirmą žinią apie K.R. turime iš 1744; tada ji priklausė Pilviškių parapijai. Vardą vietovė gavo nuo rūdininkų ar geležies dirbėjų, kuriuos aplinkiniai gyventojai vadino kazlais. Geležis čia buvo dirbama ir prieš 1744. Vėliau ji dirbta iki XIX a. pabaigos. 1883 prie Jūrės upelio dar buvo geležies rūdos kalykla su dviem ratais; čia būdavo iškalama iki 200 centnerių geležies, perdirbtos į žagres, kirvius, kryžių ornamentus ir kt. Rūdynų būta ne tiktai prie K.R. kaimo, bet taip pat ir kitose vietose: Karčrūdėje, Judrarūdėje (prie Judrės upelio), Senojoje Rūdoje, Višakio Rūdoje ir kt.

K.R. yra susijusi ir su 1863 sukilimu. Čia bent kelis kartus sukilėlių daliniai, vadovaujami Kaminskio, buvo susikovę su rusais. 1863 vasarą atsirado Špoko suorganizuotas valstiečių būrys, susidedąs iš keliasdešimt žmonių. VII 21 įvyko kautynės, kur sukilėliai neteko 12 užmuštų ir 4 sužeistų, kuriuos rusai pribaigė. Sukilėlių kapeliai yra prie Smalinpečio k., miške.

Prieš I pas. karą K.R. yra buvusi eigulio sodyba ir keletas pirkelių. Nepriklausomos Lietuvos metu K.R. išaugo miestelių. Kat. parapija suorganizuota 1922 iš kaimų, priklausiusių Višakio Rūdos, Sasnavos ir Skriaudžių bažnyčioms. Pradžioje pamaldos buvo laikomos mūrinėje troboje, priklausiusioje geležinkelio stočiai. 1925 pastatyta medinė bažnyčia. 1928 K.R. tapo naujai sudaryto Kazlų valsčiaus būstinė. 1937 pastatyti vietos šaulių būrio namai su didele sale vaidinimams ir susirinkimams, modernūs trobesiai K.R. miškų urėdijos būstinei. Prieš pat II pas. karą K.R. buvo policijos nuovada, vaistinė, 8 skyrių pradžios mokykla, K.R. urėdijos ir dviejų girininkijų (Kazlų Rūdos ir Runkių) raštinės, apylinkės teismas, klebonija, pašto įstaiga; nuolat gyveno gydytojas, advokatas, veterinarijos felčeris, rajono agronomas, pribuvėja. Veikė trys lentpiūvės, dvi medžio apdirbimo įmonės, šerių dirbtuvė; prekyba ėjo medžio dirbiniais, miško uogomis, grybais, buvo keletas žydų ir lietuvių krautuvių ir kooperatyvas. Dėl vietos sausų pušynų ir gero susisiekimo geležinkeliais, K.R. susilaukdavo nemaža vasaratojų.

K. R. v a l s č i u s sudarytas 1928 iš buv. Višakio Rūdos ir dalimi iš Antanavo bei Gudelių valsčių. Jam priklausė šios seniūnijos: Višakio Rūdos, Kazlų Rūdos, Jūrės, Papilvės, Agurkiškės, Ąžuolų Būdos, Šalniškės, Bebruliškės, Krūvelių, Kazlų, Kardokų ir Klampupio. Tai vienas iš miškingiausių valsčių Lietuvoje. Jo ribose buvo apie 23.000 ha miško. K.R. vls. plote veikė 8 lentpiūvės, iš jų 5 priklausė lietuviams ir trys žydams. K.R. valsčiaus dirvožemis — smėlis ir priesmėlis. Vietos gyventojai, be žemės ūkio, ypatingai daug uždirbdavo iš ūkiškos miško sortimentų paruošos, jų išvežimo į sandėlius, iš prekybos miško medžiaga, iš miško uogų ir grybų. Ypač pastebimai vietos žemės ūkis pakilo panaikinus 1930 gyvulių ganiavą miškuose.

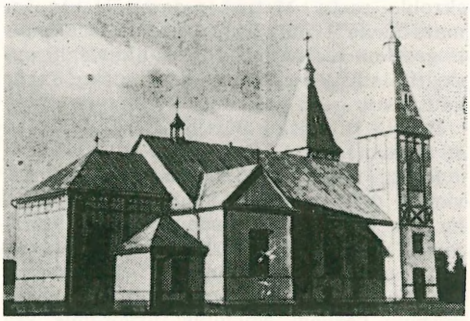

Kazlų Rūdos bažnyčia

K. R. g i r i n i n k i j a apima 2100 ha miško plotą, į kurį įeina K.R. ir dalis Jūrės miško, esančio Pilvės ir Jūrės takoskyroje. Dirvožemis perdėm smėlis su didesniais raistais: Meškalizdis (dar palikęs vidury K.R. miestelio) ir Rūdupis su Mauličiškiu. Vyrauja pušis su egle, o drėgnose, šlapiose vietose ir raistuose — juodalksnis.

K. R. m i š k ų u r ė d i j a įst. 1918. Pradžioje būstinė yra buvusi Šalniškėje (4 km į p. nuo K.R.), o 1937 perkelta į naujus pastatus prie K.R. geležinkelio stoties. K. R. urėdija apėmė 24.000 ha miškų ploto, apie pusę K.R.–Lekėčių miškų masyvo. 1927 prie K.R. urėdijos prijungtas iš Prienų miškų urėdijos — Varnabūdės miškų masyvas (apie 6000 ha). 1929 K.R. miškų urėdija buvo padalyta pusiau, įsteigiant naują Jūrės miškų urėdiją (apie 14.000 ha). K.R. miškų urėdija (apie 15.000 ha) likosi su šiomis girininkijomis: Velniakalnio, Bagotosios, K.R., Ąžuolų Būdos, Sasnavos, Varnabūdės ir Pajiesio. Miškų dirvožemis įvairus: pradedant lekiančiu smėliu (prie Bagotosios ir Kazlų Rūdos k.) ir baigiant kietu moliu (prie Plutiškių bžk.). Ūkiškoji sortimentų paruoša pradėta 1926 žiemą. Metinė kirtimo norma (drauge su sausuoliais, išvirtėliais) siekė 60.000 ktm. Kasmet būdavo paruošiama vidutiniškai 5–6000 ktm juodalksnio ir apie 500 ktm

skroblo rąstų. Metinė pajamų-išlaidų sąmata siekė 1 mil. litų. Geras susisiekimas ir gretima mažai miškinga Vilkaviškio apskritis leidžia vesti intensyvų miškų ūkį ir gauti iš jo gerų pajamų.

Prie K.R. miškų būstinės 1930–40 veikė II eilės meteorologijos stotis.

K. R. – Lekėčių miškų masyvas, vienas didžiausių Lietuvoje, siekia 50.000 ha. Jis priklauso keturioms miškų urėdijoms (1940): K.R. (9000 ha), Jūrės (14.000 ha), Lekėčių (23.000 ha) ir Ž. Panemunės (su Ežerėlio durpynu apie 4000 ha). Šio masyvo perdėm smėlėtas dirvožemis yra priešpaskutinio ledynų laikotarpio padaras. Palaidas, kol ilgainiui neapžėlė miškais, vėjo pustomas smėlis sudarė vietomis banguotą, kalvotą šio masyvo žemės paviršių, net sunešė aukštumas (iki 50–60 m), vad. Školkaupio-Briedžkampio kalnais, palei upelį Judrę, Jūrės miškų urėdijoje (Runkių-Agurkiškės girininkijose). Vietomis tarp smėlio kalvų paliko įvairaus dydžio ir gylio — slėsni, drėgni ar vandens pilni plotai, kurie ilgainiui apaugo samanomis, virto pelkynais-durpynais, ar alksnomis, raistais — pilnais puvenų. Vienur dabar kasamos durpės, kitur auga puikūs juodalksnynai. Šio masyvo pagrindinės medžių rūšys (skirtys) spygliuočiai: pušis (apie 60%), eglė (apie 25%); apie 15% užima juodalksnynai ir kiti lapuočiai mišriai: drebulė, beržas, uosis ir pat šiaurės rytų daly (Šališkių girininkija) — skroblas ir ąžuolas. Šio masyvo pušis ir juodalksnis vietomis, ypač Lekėčių daly, sprendžiant iš jų lieknumo, augalotumo ir bendro medienos tūrio 1 ha, turi optimales augavietės sąlygas visame Vidurio Europos miškų regione. Miško traką, ypač Lekėčių daly, sudaro kadagynai, drėgnesnėse vietose — šaltekšnis, šermukšnis, ožekšnis; baltalksnis čia retenybė. Pušynai daugiausia Calluna ir Mirtyllus tipo.

Šio masyvo miškai yra buvę valstybiniai; nuo Napoleono laikų juos tvarkė lenkų miškų administracija pagal Napoleono kodeksą; rusų miškų administracija atsirado apie 1880. Taksacinį aprašymą rusai padarė 1908, mūsų miškotvarka — 1923 ir 1932–33. Masyvo miškai smarkiai nukentėjo 1861–63 ir 1910–12 nuo verpiko vienuolinio vikšrų (Lymantria monacha), bet kur kas daugiau vokiečių okupacijos laikais I pas. karo metu ir ypačiai II pas. karo metu.

Miškų naudojimui geras sąlygas sudaro Nemuno artumas, platusis geležinkelis,

1863 sukilėlių kova su rusais (pagal to meto litografiją)

kertąs šį masyvą link Kybartų ir Marijampolės, taip pat siaurasis geležinkelis, kuris iš K.R. ir Jūrės geležinkelio st. per masyvo miškus pasiekia Nemuną ties Pavilkija.

Šiuose miškuose laikosi baltasis ir pilkasis kiškis, stirnos, lapės, šernai, barsukai, ūdros; iš paukščių: tetervinai, dudutis, žalvarnis, genys, meleta, vietomis (Rūdupyje) dar prieš II pas. karą pasitaikydavo juodasis garnys. Iš šliaužikų paminėtini: žaltys ir gyvatės (margoji, varinė ir kanapinė). Rečiau sutinkami vilkai, kurie turi savo pastovias gulyklas sunkiai prieinamose, pelkėtose vietovėse (pvz. Nendryne). Į p. nuo Ežerėlio durpyno paskutinis lūšis nušautas šio šimtmečio pradžioje. Išnykę ir briedžiai. *V.Žmt.*

Kazokai (rus. kozaki iš turk. ‚plėšikas, valkata') iš pradžių būriai laisvų žmonių p. Rusijos ir Ukrainos pasieniuose, gyvenną savarankiškomis bendruomenėmis, organizuotomis kariškais pagrindais, besiverčią šiek tiek žemės darbu, bet daugiau medžiokle, plėšikavimu ir karu. Vėliau, nuo XVIII a., speciali žmonių kategorija Rusijos valstybėje, gyvenančių savotiška militarine organizacija p. Rusijoje ir rusų valdomuose Azijos kraštuose.

K. k i l m ė. Su k. susiduriama jau antroje XV a. pusėje Maskvos ir Lietuvos valstybių pietiniuose ir rytiniuose pasieniuose, totorių sunaikintose, mažai gyvenamose srityse. Čia telkėsi įvairios socialinės ir rasinės kilmės žmonės, nemėgstą jokių varžymų, iešką laisvės ir nuotykių, pabėgę nuo bausmių už nusikaltimus, arba, baudžiavoms stiprėjant, ir nuo baudžiavos. Tautiškai k. buvo labai mišri grupė, savotiška rusų, lenkų, gudų, ukrainiečių, totorių ir kt. elementų mišinys su vyraujančiu vietomis rusų, vietomis ukrainiečių elementu ir vartojąs daugiausia rusų bei ukrainiečių kalbą. Nemaža k. buvo ir bajorų bei miestiečių kilmės. Ilgainiui jie pagarsėjo puikiais raiteliais. XV a. pabaigoje k. jau buvo Riazanės apylinkėse, XVI a. Dono, p. Dniepro, žemutinės Volgos, Uralo, Tereko, Sibiro, Samaros ir kt. srityse. Tačiau pagrindinės k. šakos yra buvusios Dono ir Padnieprio (Ukrainos) k.

D o n o k. pasidaro galingi jau XVI a. pabaigoje. Jie nuo XVI a. vidurio gyveno savarankiškomis kariško pobūdžio bendruomenėmis, išsirenkančiomis savo seniūnus ir etmonus (atamanus). Jų sostinė buvo Čerkaskas, 1570 pastatytas netoli Dono žiočių. Dono k. nuolat puldinėjo artimesnes Maskvos valstybės teritorijas arba totorių bei turkų sritis. XVII a. Rusijos carai bandė panaudoti juos savo karuose prieš turkus ir totorius ir kaip Rusijos pasienio gynėjus. Iš Dono srities dalis k. XVI a. pabaigoje ir XVII a. paplito Uralo, Azovo, Sibiro ir kt. srityse. Taip iš Dono k. kilęs Ermakas stojo į Uralo srityje gyvenančios turtingos pirklių Stroganovų šeimos tarnybą, jų siunčiamas 1581 su savo k. perėjo Uralo kalnus ir nukariavo visą v. Sibirą. Nuo to laiko k. istorija yra glaudžiai susijusi su Rusijos ekspansija į rytus per Sibirą bei didelių Azijos plotų nukariavimu. Daugumas Dono k. vaidino svarbų vaidmenį keliuose valstiečių sukilimuose, kurių vadai buvo I. Bolotnikovas (žr.) ir St. Razinas (žr.) XVII a. ir K. Bulavinas bei E. Pugačovas (žr.) XVIII a. Dono k. aktyviai dalyvavo XVII a. pradžios neramumuose, paremdami tariamąjį Dimitrą (žr.). XVIII a. Dono k. pateko visiškon Rusijos valdžion.

P a d n i e p r i o k. jau XVI a. susiformavo tada Lietuvai priklausiusioje p. Padnieprio Ukrainoje, kuri dėl nuolatinių totorių puldinėjimų buvo retai gyvenama. Šitų sričių, ligi 1569 Liublino unijos buvusių Lietuvos valdžioje, o po to oficialiai priklausiusių Lenkijai, kolonizavimas vyko labai palengva. Didieji Lietuvos kunigaikščiai ir Lenkijos karaliai tuščius p. Ukrainos žemės plotus dalijo didikams ir bajorams, kurie čia kvietė kurtis valstiečius, duodami jiems laisvę net ligi 40 metų. Po to pradėjus juos versti baudžiauninkais, valstiečiai bėgo į negyvenamus žemutinio Dniepro plotus ir dėjosi į k. būrius. Čia susidarę Padnieprio k. būriai gyveno medžiokle ir plėšimu. K. centras iš pradžių buvo Kaneve (žr.), į p. nuo Kijevo. Tos srities k. buvo palyginamai ramūs. Daug karingesni k. būrėsi toliau į pietus, anapus Dniepro rėvų, vad. Zaporožėje. Vyriausia jų stovykla buvo Sičėje, kur k. susiorganizavo kariškon bendruomenėn; jos nariai turėjo likti nevedę ir visą savo gyvenimą kariauti bei plėšikauti. Zaporožės k., išsirinkę vadus, vad. etmonus, ne tik nuolat puldinėjo ir plėšė totorių gyvenamas sritis Juodosios jūros pakraščiuose, bet savo valtimis pasiekdavo ir apiplėšdavo Konstantinopolio priemiesčius. Keršydami už tuos plėšimus, totoriai dažnai įsiveržd avo į Ukrainą ir plėšė Kijevo ir Podolės sritis, kurias naikino taip pat ir turkai. K. žygiai ir plėšimai nekartą įveldavo Lietuvą ir Lenkiją į karus su totoriais ir

turkais, kurie reikalavo Žygimantą Augustą, kad jis suvaldytų k., nes oficialiai k. teritorijos priklausė Lietuvai, vėliau Lenkijai. Tačiau nedrausmingi k. nelabai klausė Lietuvos ir Lenkijos valdžios ir nekartą sauvaliavo net pačioje Ukrainoje, ypačiai plėšdami bajorų dvarus ir miestus bei juose gyvenančius žydus. Jau XVI a. pabaigoje įvyko pirmieji k. sukilimai, vėliau turėję ir religinio pobūdžio, nes stačiatikiai k. kovojo prieš katalikybės stiprinimą ir bažnytinės unijos įvedimą Ukrainoje. Neramiems k. sudrausminti ir sutvarkyti Lietuvos-Lenkijos valdžia ir bajorai sugalvojo sudaryti iš jų specialius pasienio kariuomenės dalinius kraštui nuo turkų ir totorių ginti. Jau Steponas Batoras buvo sudaręs iš k. specialų samdomos kariuomenės raitelių dalinį. Nuo Zigmanto Vazos laikų k. buvo surašomi į specialius sąrašus-rejestrus. Rejestriniams k. buvo skiriami vadai ir mokama alga kaip samdomosios kariuomenės daliniams, o kiti, nepatekę į k. sąrašus, buvo verčiami baudžiauninkais. Tai buvo eilės maištų ir k. sukilimų priežastimi XVII a. Sukilimai kartais apimdavo ir sėslius valstiečius, norinčius nusikratyti baudžiavų bajorams. Tokiems sukilimams užgniaužti Ukrainos didikai, paprastai lenkai, savo dvaruose laikydavo privatinės kariuomenės pulkus. Kartais sukilusiems k. malšinti Lietuvos-Lenkijos bajorų seimai nutardavo siųsti ir valstybės kariuomenę. Sunku buvo išlaikyti drausmėje net ir rejestrinius k., nes, trūkstant lėšų Lenkijos ižde, jiems žadėtos algos nebuvo sumokamos. Vienas didžiausių k. maištų XVII a. buvo jų etmono Bagdono Chmelnickio (žr.) sukilimas, prasidėjęs 1648, kuris apėmė visą Ukrainą. K. karai ukrainiečių yra laikomi kovomis už savo nepriklausomybę, nes sukilę k. bandė įkurti savo pačių valstybę. 1648, išvadavęs didelę Ukrainos dalį nuo lenkų valdžios, Chmelnickis pasidarė tos valstybės galva, suorganizavo savo kariuomenę, administraciją, teismus bei finansus. Bet Zaporožės k. toje valstybėje ir toliau išlaikė savotišką Sičės organizaciją. Lenkams su lietuvių pagalba vėl pradėjus atkariauti Ukrainą, Chmelnickis bandė ieškoti Krymo totorių, Turkijos ir 1653 Maskvos paramos. Jis su savo k. 1654 Perejaslavlio taika pasidavė globai Maskvos caro Aleksiejaus, kuris kair. Dniepro kranto Ukrainai pažadėjo išlaikyti k. autonomines vst. teises. Tačiau Maskva to pažado nesilaikė. Tada Chmelnickis bandė nusikratyti Maskvos globos ir 1656 sudarė sąjungą su Transilvanijos valdovu, 1657 derėjosi su švedais ir vėl atnaujino derybas su Lenkija, bet, neišsprendęs k. valstybės ar bent autonomijos likimo klausimo, mirė 1657. K. pasidavimas Maskvai 1654 įvėlė Lietuvą ir Lenkiją į ilgą ir sunkų karą su Maskva, kuris pasibaigė 1667 Andrusovo taika, pagal kurią Lenkija užleido dalį Ukrainos, visą kair. Dniepro krantą, o likę deš. Padnieprio k. įjungti į Rusiją per pirmąjį Lenkijos padalijimą 1772.

R u s i j o s k. Padnieprio ir Dono k. patekus Rusijos valdžion, Maskva stengėsi sistemingai likviduoti k. autonomiją, nors ir buvo žadėjusi ją gerbti. Tik Padnieprio k. įstengė išlaikyti bent dalį savo autonomijos ligi XVIII a., nors carai nuolat kišosi į jų etmonų rinkimus bei k. teises ir laikė rusų kariuomenės įgulas Ukrainos miestuose. XVIII a. pradžioje Padnieprio k., vadovaujami etmono Mazepos (žr.), bandė išsivaduoti iš Maskvos valdžios ir, susidėję su Švedijos Karoliu XII, kariavo prieš carą Petrą I. Mazepos sukilimas ukrainiečių laikomas pakartotiniu bandymu įsteigti nepriklausomą Ukrainą. Tačiau jiems nepavyko pasiekti nepriklausomybės, nes rusams laimėjus 1709 Poltavos mūšį, k. ir ukrainiečių laisvės gerokai apkarpytos. Nemaža Padnieprio k. dalis bėgo į Dono k. sritį, kuri tuo metu dar nebuvo Rusijos visiškai užgrobta. Padnieprio k. autonomija galutinai panaikinta antroje XVIII a. pusėje, ir Ukrainoje įvesta Rusijos gubernijų administracinė tvarka. Zaporožės k. vis nerimaujant, 1775 Kotryna II sunaikino Zaporožės Sičę ir net formaliai panaikino Zaporožės k. vardą. Kiek vėliau ji leido kai kuriems jų įsikurti Kubanės srityje ir sudaryti Juodosios jūros k. Tuo būdu Kubanės k. buvo tiesioginė tąsa bent dalies Padnieprio Zaporožės k. Tačiau daugumas jų išvyko į Turkiją ir ligi 1828 buvo Dobrudžoje.

Dono k., patekę Rusijos valdžion XVIII a. būvyje, taip pat pamažu prarado savo privilegijas, likdami tik laisvi nuo mokesčių mokėjimo, bet už tai turėjo eiti praktiškai nuolatinę karo tarnybą savo arkliais ir apranga. 1773 Dono k. dalyvavo E. Pugačovo ir valstiečių sukilime prieš Kotryną II, bet sukilimą užgniaužus, jų savivalda panaikinta. Galutinai k. įjungus į Rusijos sąstatą, iš jų buvo sudaromos specialios pastovios nuolatinės karo pajėgos, daugiausia naudojamos valstybės pasie-

niams saugoti. Rusijai plečiantis giliau į Aziją, buvo formuojamos naujos k. kariuomenės su savotiška karine savivaldybe. XIX a. sudaryta net 11 k. kariuomenių: Dono, Kubanės, Tereko, Astrachanės, Orenburgo, Uralo, Sibiro, Semirečensko, Užbaikalio, Amūro ir Usurio. Kiekvienai k. kariuomenei buvo paskirta speciali didelė žemių sritis jiems gyventi ir išsimaitinti. Čia vyravo bendruomeninis žemės valdymas, nors ilgainiui k. vadai ir vyresnieji įsigijo ir privatinės žemės nuosavybės. XIX a. pradžioje k. pavestos žemės apėmė apie 230.000 kv. mylių ir jose gyveno apie 8 mil. žmonių, iš kurių 3 mil. turėjo specialią k. padėtį ir sudarė k. kariuomenes. Išėję karinį auklėjimą jau vaikystėje, k. pradėdavo privalomą karo tarnybą k. kariuomenėse nuo 18 m. amžiaus. Karinė prievolė truko 22 metus. Nemobilizuoti k. vertėsi daugiausia žemdirbyste, bet kiekvienas k., nežiūrint jo amžiaus, prireikus galėjo būti pašauktas kariuomenėn.

Būdami puikūs raiteliai, pasižymį drąsa ir ištikimybe carams bei stačiatikybei, k. carų valdžios dažnai buvo naudojami įvairiems neramumams bei sukilimams malšinti. Ir Lietuvoje k. būriai dalyvavo Kražių skerdynėse ir šiaip panaudoti lietuvių tautiniam atgimimui užgniaužti. Carai naudojo k. taip pat ir karuose su Vakarų valstybėmis, pvz. XVIII a. Septynerių metų kare, XIX a. Napoleono ir vėliau Krymo bei Turkų karuose ir pagaliau I pas. kare. 1917 prasidėjus Rusijos revoliucijai ir paskui pilietinio karo metu dalis k. prisijungė prie bolševikų, kita dalis kovojo prieš raudonąją armiją, sudarydami žymią dalį gen. Denikino armijos. Bolševikams sumušus baltąją armiją, apie 30.000 k. pabėgo į užsienius, o likę Rusijoje tęsė partizanų kovą prieš komunizmą. K. priešinosi 1928 kolchozų steigimui. Už tai daugelis Kubanės k. ištremti į Sibirą ir kitus kraštus. Sutramdžius k. ir galutinai įjungus juos į sovietinę santvarką, 1936 dalis k. pulkų vėl buvo atnaujinta. II pas. karo metu, atsitraukiant Rytų frontui, per 30.000 Dono, Kubanės ir Tereko k. su šeimomis buvo pasitraukę kartu su vokiečiais į Vakarus ir buvo prisiglaudę Austrijoje, britų zonoje, tačiau 1945 V 22 jie buvo išduoti Sovietų Rusijai.

M. Hruševskij, Istorija Ukrainy-Rusi 1904–07; *M. Choroščin*, Kozačja Vojska 1881; *D. Evarnitskij*, Istorija Zaporožskich kozakov 1–3, 1895–1900; *M. Hruševskij*, Istorija Ukraini 1922–37; *M. Slabčenko*, Socialno-pravova organizacija Siči Zaporožskoj 1927. *K.Avž.*

Kazokai k., Kaltinėnų vls., Tauragės aps. Prie Akmenos upės yra piliakalnis.

Kazokas 1. Leonardas (g. 1905 VII 27 Kaune) dailininkas. 1929 baigė Kauno meno mokyklą, kurioje studijavo tapybą dail. J. Vienožinskio vedamoje studijoje. Papildomų studijų tikslais lankėsi Prancūzijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Anglijoje, Švedijoje, Norvegijoje. 1930 pirmosios Lietuvių nepriklausomųjų dailininkų draugijos parodos dalyvis. 1936 ir 1938 surengė savo darbų parodas Kaune ir dalyvavo daugelyje Liet. dailininkų s-gos ruoštų parodų Lietuvoje ir užsienyje. 1933 Liet. nepriklausomųjų dailininkų d-jos pirmininkas. 1940–41 Kauno dailės kooperatyvo

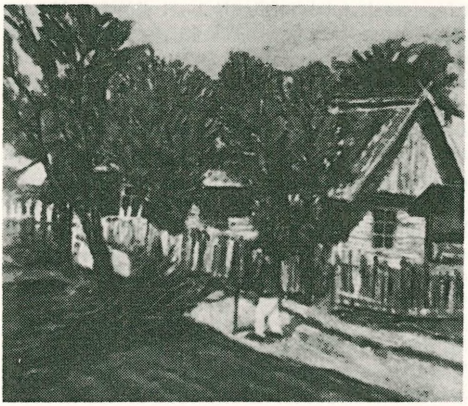

L. Kazokas Kaime

‚Marginių' vedėjas. 1941–42 Vilniaus vakarinių paišybos kursų vedėjas. N. Romuvos žurnalo bendradarbis. M. K. Čiurlionio galerijos bendradarbis renkant liaudies meną. Likęs Lietuvoje. Tapybos darbų yra įsigiję Vilniaus dailės muziejus, M. K. Čiurlionio galerija Kaune, Telšių Alkos muziejus, Šiaulių Aušros muziejus ir kt. Darbai impresionistiniai-realistinio pobūdžio, ryškūs savo formų, spalvų ir kompozicijos paprastumu. Peizažuose K., kartais paskęsdamas į pilkai sidabrinius tonus, kartais režiančių kontrastų gamoje, gana paprastomis ir kukliomis priemonėmis išreiškia gamtos intimią nuotaiką. Jo natiurmortuose sprendžiamos daugiau spalvų tapybinės problemos, o portretuose ieškoma išreikšti vaizduojamo asmens charakteris jo gyvenimiškoje aplinkoje. *V.Vzg.*

2. Vincas (g. 1919 I 15 Mėčiūnų k., Kapčiamiesčio vls., Seinų aps.) rašytojas. Mokėsi Lazdijų gimn., brandos atestatą

V. Kazokas

gavo 1938 prie švietimo ministerijos. Germanistiką studijavo 1938–40 VDU teol. - filosofijos fak. 1940 mokėsi Valstybiniame pedagoginiame inst. Vilniuje, 1941 VU, 1941–43 filosofijos fak. Kaune, 1946–47 Tübingeno univ. Dirbo: 1941–43 VDU filosofijos fak. raštinėje, 1943–44 centr. vst. bibliotekoje Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946–47 Reutlingeno liet. gimn. vokiečių k. mokytojas. K. reiškėsi plačiai visuomeninėj veikloj: Lazdijų gimn. slaptame ateitininkų būrelyje (todėl iš gimnazijos pašalintas); 1938–40 Šatrijos meno d-joje, 1941–44 pogrindyje, 1946–47 Stud. ateitininkų s-gos pirm. Vokietijoje. 1949 emigravęs Australijon, 1951–53 Australijos lietuvių bendruomenės krašto v-boje (švietimo vadovas), 1956 Sidnėjaus Plunksnos klubo pirmininkas.

Eilėrašius ir straipsnius spausdino Ateityje (nuo 1936; vėliau, 1939–40, buvo jos red. kolegijoj), Darbininke (1939–40), Studentų Dienose (1939–40), Į Laisvę (1941–42) ir kt.; Aiduose (nuo 1946), Tėviškės Pastogėje ir kt., pasirašydamas pavarde, V. K., Radasta, Dzūkaitė ir kt. Dalyvavo Tremties Metuose (1947), Lietuvių Poezijos Antologijoje (1950) ir kt. Atskirai išsp. Sapnų pėdomis (eilėraščiai) 1953; vertimai: A. Koestlerio Nulis ir begalybė 1947, A. Gide'o Sūnus palaidūnas (Mūsų Pastogėje 1953), F. Dostojevskio Didysis Inkvizitorius (prie A. Maceinos Didžiojo Inkvizitoriaus 1946).

K. poezija yra atstumto ir nesuprasto žmogaus skundas ir ieškojimas artimos, draugiškos širdies. Jis yra nuoširdus, trapus ir asmeniškas, bandydamas susilieti su gamta, užsimiršti jos grožy, atleisti visiems ar atrasti paguodą laiške draugui; idėjinius ar filosofinius motyvus gvildenančiuose eilėraščiuose daug kur justi bendralaikių poetų įtaka. K. eilėraščių forma yra paprasta ir tradicinė.

Kazõkiškės bžk. Vievio vls., Trakų aps., 7 km į š. nuo Vievio, prie Neries ;apie 120 gyv. (1940). Mūrinė bžn. statyta 1600. Pradžios mokykla įkurta 1921, vartotojų b-vė Vienybė suorganizuota 1925. Parapijoj ligi nepriklausomybės atgavimo vyko atkaklus lietuvių priešinimasis lenkinimui, kurį vykdė kai kurie kunigai ir dvarininkai. Klebonas Babkevičius 1912 viešai prisaikdino parapiečius nekalbėti lietuviškai, o susipratę kaimiečiai dar 1905 reikalavo liet. mokyklos. Liet. kalba pakeitė lenkiškąją bažnyčioje tik 1925 IV. *A.B.*

Kazuarai (prc. casoar iš malajų kasuvari) stambūs, juodi į strutį panašūs paukščiai su neišsivysčiusiais sparnais, siauromis, į plaukus panašiomis plunksnomis ir su ‚šalmu' ant galvos. Jų 4 rūšys gyvena Š. Australijoje, N. Gvinėjoje ir rytinėse Malajų salyno salose. Minta daugiausia uogomis ir nukritusiais vaisiais. Deda 5 žalsvus kiaušinius, kuriuos peri patinai apie 56 dienas. Didžiųjų rūšių k. sveria iki 100 kg.

Kazuarina žr. Casuarina.

Kazuistika (iš lot. casus ‚atvejis') 1. teisėje — teismo bylų atskirų pavyzdžių (kazusų) nagrinėjimas tuo požiūriu, kaip jie turi būti sprendžiami pagal teisės normas. 2. Moralės mokslo dalis, kuri svarsto pareigų atskirais konkrečiais atvejais susikirtimo klausimus ir ieško jų sprendimo. Pradėta stoikų, k. ypačiai buvo išplėtota scholastikų, o vėliau jėzuitų. Kartais k. žodis vartojamas ir peikiamąja prasme, kada kazuistams prikišama, kad jie savo loginėmis subtilybėmis galį bet ką pateisinti.

Kazuistinis (lot.) 1. susijęs su kazuistika; 2. supainiotas, įmantrus, suktas; 3. ypatingas savo retumu ar savotiškumu, pvz. medicinoje k. atsitikimas.

Kazuro Stanisław (g. 1881 Teklinopolyje prie Vilniaus) lenkų kompozitorius, chorų dirigentas, mokytojas. Baigęs Varšuvos konservatoriją, muzikos studijas gilino Šv. Cecilijos muzikos akad. Romoje. Nuo 1935 buvo Varšuvos filharmonijos chorvedys ir orkestro dirigentas. Tuo pat metu buvo Varšuvos konservatorijos profesorius. Čia dėstė kontrapunktą, solinį ir ansamblinį dainavimą. Nuo 1945 Varšuvoje valstybinės aukštosios muz. mokyklos prof. ir rektorius. Parašė daug veikalų iš muz. pedagoginės srities. Sukūrė op. Bajka ir Powrót, simfoninę trilogiją Smutna ziemia, 12 preliudų ir fūgų vargonams, keletą simfonijų, oratorijų. *Iž.V.*

Kazusas (lot. casus) atsitikimas, atvejis, atskiras faktas. Teisėje — atsitikimas, turįs išorinius nusikaltimo požymius, bet neturįs kaltės elemento, t.y. tokia veikla, kurioje jos įvykdytojas neparodė nei tyčios darbo, nei neatsargumo, ir dėl to nebaudžiamas.

Kazvinas (Qazvin) š.v. Irano provincijos sostinė, 135 km nuo Teherano; apie 70.000

gyv. (1955). K. yra p. Elbruso kalnų papėdėje, 1280 m nuo j.l. K. įkurtas IV a., VIII a. mečetės griuvėsiai, XIII a. sunaikintas mongolų, bet atstatytas ir XVI a. karaliaus Tahmaspo I padarytas sostine. Dažni žemės drebėjimai.

Kažyński Wiktor (1812 XII 18 Vilniuje — 1867 Petrapilyje) kompozitorius, dirigentas, smuikininkas. Literatūrą studijavo Vilniaus univ., muzikos mokėsi 1836–38 Varšuvos konservatorijoje. Po to buvo pirmuoju smuikininku Vilniaus teatre ir šv. Jono bažnyčios vargonininku. Jo muzikinė drama ‚Fenella' 1840 pastatyta Vilniuje, taip pat ir jo romantinė opera Žyd wieczny tułacz. 1842 persikėlė į Petrapilį, kur nuo 1845 buvo Aleksandro teatro orkestro dirigentu. Yra parašęs uvertiūrų, kantatų, operą Mari et femme (1848) ir dainų, kurios išleistos 1855. Be to, išsp. Notatki z podróży po Niemczech 1845.

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński III 1899–1900, 416 psl.

Kažukauskas Andrius (1900 Kaune — 1940 XII Kaune) šaulys, visuomenininkas. Dalyvavo kovose dėl Lietuvos laisvės ir 1923 Klaipėdos sukilime. Ilgą laiką buvo Kauno-Šančių 22 šaulių būrio vadu. Aktyviai dalyvavo daugelyje visuomeninių organizacijų: Vilniui vaduoti s-goje, Vytauto Didžiojo komitete, Šančių šaulių chore, sporto klube ‚Kove' ir kt. 1940 rusų raudonajai armijai okupavus Lietuvą, K. buvo suimtas, inscenizuota byla ir drauge su kitais lietuviais sušaudytas.

Kč. čekų kronos santrumpa.

Kea (sen. gr. Keos) graikų sala Kikladuose, 103 km² dydžio, 570 m nuo j.l.

Kea (Nestor notabilis) didelė papūga, gyvenanti N. Zelandijos p. saloj; apie 60 cm ilgio, pilksvos žalios spalvos. Minta vabzdžiais, sėklomis, vaisiais, dvėsliena, ypačiai mėgsta avies inkstus. Jos dideliais būriais laikosi prie skerdyklų tykodomos pagrobti mėsos atmatų. Neretai k. puola gyvas avis, prakerta nugarą ir suleidžia snapą į inkstą. N. Zelandijos valdžios organai skatina jų naikinimą.

Kean 1. Charles John (1811–1868) anglų aktorius, (2) sūnus. Vaidinti pradėjo 1827, iki 1833 vaidino kartu su tėvu, 1850–59 vadovavo Prince's teatrui. Jo stiprybė buvo melodrama. Jo gausūs Šekspyro pastatymai buvo labai puošnūs, bet paviršutiniški. Pagrindines roles vaidino ir jo žmona Ellen Tree.

2. Edmund (1787–1833) anglų aktorius, (1) tėvas. Po vargo ir skurdo keliaujančiose trupėse jis iš karto pagarsėjo 1814 Shylocko vaidmeny Drury Lane teatre Londone. Kiti žymieji jo vaidmenys buvo Othello, Macbeth, G. Overreach. Jis pasikliovė ne tiek balsu, kiek veido išraiška; tai buvo naujiena jo laikotarpiui. Savo laukinį būdą ir aistrų sąmyšį jis sugebėjo sukristalizuoti scenoje į nepaprastą jėgą ir įžvalgą. K. gastroliavo Amerikoj ir Paryžiuj. Tarp jo gerbėjų buvo Byronas, Coleridge ir Hazzlitas.

H. N. Hillebrand, E. K. 1933. *A.L.*

Kearny Stephen Watts (1794–1848) amerikiečių generolas. Pasižymėjo 1812 kare prieš britus. Prasidėjus karui su Meksika, jis buvo paskirtas Š. Amerikos vakarų armijos vadu. Jis užėmė Santa Fe miestą N. Meksikoje ir vėliau Los Angeles. Jis buvo Kalifornijos kariniu gubernatoriumi ir 1848 ėjo tas pat pareigas Vera Cruz bei Mexiko City miestuose Meksikoje.

Kearny mst. New Jersey (JAV) valstybėje, Newarko priemiestis kitapus Hackensacko upės; 39.952 gyv. (1950). Laivų statybos, naftos valyklų, chemikalų, linoleumų, mašinų, batų, siūlų pramonė. K. kaip mst. atsirado 1867, atskyrus Harrisono dalį ir ją pavadinus gen. Kearny (žr.) vardu. Miesto teises gavo 1895.

K. lietuviai. K.-Harrisono vietovėje gyvena per 2000 lietuvių; jau 1914 čia jų būta arti 1000. Pradžioje jų daugiau būta Harrisone, bet sparčiau augant K. miestui, daugumas persikėlė į ten ir šiuo metu sudaro kad ir nelabai didelę, bet labai veiklią lietuvių koloniją. 1914 pabaigoje įkurta Sopulingosios Dievo Motinos vardo parapija, o 1916 pastatyta Harrisone maža, paprasta bažnytėlė, kurioj pamaldos vyksta ligi šiol. Parapijai 1956 priklausė apie 600 šeimų; apie 450 šeimų gyvena Kearny, o kitos Harrisone. Parapijos klebonu nuo 1931 yra kun. Leonas Voicekauskas. Nuo pat par. įkūrimo veikia choras, kuris ypačiai sustiprėjo ir įsijungė į viešą kultūrinį veikimą nuo 1950, kai jam pradėjo vadovauti vargonininkas Al. Kačanauskas (žr.). Parapijoj veikia Šventojo Vardo, Sopulingosios Dievo Motinos, Sodaliečių, Šv. Onos, Maldos Apaštalavimo ir Tretininkių d-jos. 1952 sudarytas naujosios bžn. statymo fondo komitetas, susidedąs iš 70 narių; jo pirmininkas P. Velevas, o direktorius kun. D. Pocius. Daugiausia šio komiteto pastangomis pastatyta bžn. ir klebonija, kainavusios 580.000 dolerių. Bažnyčia pašventinta 1955 III 20. Parapijos pirmosios bažnyčios pastatymo 40 m. sukakčiai atžymėti 1956

Lietuvių bažnyčia ir klebonija Kearny, N. J.

išleistas anglų ir lietuvių kalbomis J. Mėlynio redaguotas leidinys, kuriame pateikta naujajai bažnyčiai statyti aukų apyskaita ir visų vietos liet. organizacijų aprašai. JAV Liet. bendruomenės apylinkė įkurta 1953. Šeštadieninė mokykla veikia nuo 1950. Kultūriniam gyvenimui skatinti 1953 I susiorganizavo 20 kultūrininkų grupė, pasivadinusi Kultūros būreliu. Lietuvos Vyčių 90-ji kuopa suorganizuota 1917; jai 1956 priklausė 50 narių. LRKSA kuopa įkurta 1915; jai 1956 priklausė 80 narių. 1907 įkurta Lietuvos Sūnų ir Dukterų savišalpos d-ja, turinti 180 narių. 1930 įkurta ALRK Moterų s-gos 63-ji kuopa, turinti 35 nares. 1934 įkurta Jaunųjų liet. vyrų d-ja, turinti 100 narių. 1944 suorganizuotas Balfo skyrius. 1953 pradėjo veikti Liet. kat. bendruomenės centras; ši organizacija anksčiau vadinosi Lietuvių Amerikos piliečių klubu. Ši organizacija turi savo namus su sale, apie 230 narių ir yra vaidinusi žymų vaidmenį. 1912 įkurtas Liet. politikos klubas, turįs savo namus, daug aukojęs Lietuvos nepriklausomybės reikalams; jam priklauso apie 150 narių. 1924 susiorganizavo grynai lietuviška finansinė b-vė Schuyler Savings and Loan Association of Kearny, daranti milionines apyvartas ir įsigijusi plačioje visuomenėje stiprų pasitikėjimą. Ši b-vė remia liet. kultūrinį veikimą. 1954 pradėjo veikti liet. knygynas Mintis.

Kearny-Harrisono liet. d-jų pirmininkai ir grupių vadovai 1955

K. lietuvių kolonija turi eilę aktyvių čia gimusių kultūrininkų-visuomenininkų, kurių žymiausieji yra Petras Velevas, Kazys Paulauskas (Ch. Paulis), Andrius Salvest ir Lietuvoje gimęs Kazys Nekrošius. *A.B.*

Keats John (1795 Londone — 1821 Romoje) anglų poetas. 1803–11 mokėsi Clarke mokykloje Einfielde. Po to dirbo vaistininko padėjėju Edmontone ir Šv. Tomo ligoninėj Londone. 1816 išlaikė chirurgo egzaminus. Pažintis su L. Huntu jį palenkė poezijon. Eilėraščius pradėjo rašyti 1812. Pirmasis K. poezijos rinkinys Poems 1817 pasižymėjo sonetais. 1818 pasirodė jo ilga poema Endymion ir prasidėjo

J. Keats

lemtingoji meilė su Fanny Brawne. Netrukus po Lamia, Isabella (1812), The Eve of St. Agnes (1819), and Other Poems (1820) išleidimo jis išplaukė Italijon, kur mirė džiova. K. yra vienas didžiausių poetų, rašiusių anglų kalba. Jo iškiliosios poemos Ode to a Nightingale, Ode on a Grecian Urn, To Autumn yra nepalyginamo melodingumo ir vaizdų turtingumo. Iš K. išleistų veikalų žinomiausi: viduramžinė baladė La Belle Dame Sans Merci (1820) ir nebaigta epinė poema Hyperion (1819). Žymesni sonetai: When I have fears that I may cease to be, Bright star! would I were steadfast as thou art. Jo poetinės dramos yra mažavertės. K. dvasinė ir estetinė tėvynė buvo Graikija. Siekdamas graikiško idealo formoje, jis netvardė romantinio vaizdų pertekliaus išsiliejimo. Jo poezija, suderinusi tyrą muzikalumą ir juslingumą, dainavo ir garbino žemės grožį.

S. Colvin, K. 1887; *J. M. Murry*, Studies in K. 1930; *H. E. Rollins, ed.*, The K. Circle: Letters and Papers, 1816–1878, 1948. *A.L.*

Kebeliai Priekulės vls., Klaipėdos aps. 1948 netoli Veiviržo upės, grauže, 2–2,5 m gilumoje, surasta ilgagalvio žmogaus kaukolės viršutinioji dalis. Kakta nuolaidi, antakiniai kaulai stambūs. Ši maždaug 30–35 metų amžiaus vyro kaukolė rasiniu atžvilgiu užima vidurį tarp Homo sapiens ir Neandertalio žmogaus. Radinys priskiriamas vidurinio akmens amžiaus pabaigai.

Priroda 6, 1952, 118.

Keberis Karolis Gothardas (1756 X 25 Girdavoje — 1835 I 7 Gumbinėje). M. Lietuvos tikybinis rašytojas. Išėjęs vidurinę mokyklą Girdavoje, 1773 stojo į Karaliaučiaus univ. teisių fakultetą. Po to išvyko privatiniu mokytoju į Rusiją, grįžęs mokytojavo Kašubų dv. prie Gumbinės ir ten pramoko lietuviškai. Privatiškai pasimokęs teologijos, 1779 stojo į teol. fak. Karaliaučiuje, ten lankydamas ir lietuvišką seminarą. 1780 buvo to seminaro docentu. Nuo 1781 Galdapės juodųjų husarų pulko kapelionas. 1787 paskirtas Gumbinės klebonu, ligi 1808 kartu ir superintendentu. Nors K. išėjo į kunigus padedamas Mielkiemio klebono D. P. Milkės, bet šio broliui K. Milkei 1806 išleidus savo lietuvišką giesmyną (Senos ir naujos Krikszczioniszkos Giesmės), K. griežčiausiai stojo prieš tame giesmyne įvestus giesmių pakeitimus, nustatė prieš ji pirkėjus, ir dėl to giesmynas nebuvo perkamas. 1832 K. išleido savo perredaguotą oficialinį giesmyną (Isz naujo pérweizdetas ir pagerintas Giesmju Knygas), jam pridėjęs ir naują trečią dalį, kurioje įdėjo ir 47 savo parašytas giesmes. Bendradarbiavo ir Rėzai renkant lietuviškas dainas, tačiau Rėzos giesmyne nėra jo pateiktų giesmių.

Preuss. Provinzial-Blätter XIII 1838; *M. Biržiška*, L. Rėzos dainos I 1935; *Vc. Biržiška*, Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Keblaitienė-Sabockaitė Barbora (g. 1894 III 4 Dungerių k., Kaltinėnų vls., Tauragės aps.) visuomenininkė. 1913 atvyko į JAV. Nuo 1920 apsigyvenusi Detroite, Mich., įsijungė į liet. visuomeninę veiklą. Nuo 1935 Liet. socialistų s-gos 116 kuopos narė, SLA labdaros komisijos narė ir organizatorė (į SLA įrašiusi apie 200 narių), 1940–45 SLA 352 kuopos v.pirm., nuo 1944 SLA atstovė Detroito Lietuvių organizacijų centre, 1946–48 Balfo centro direktorė ir 76 skyriaus vicepirmininkė. Nuo 1948 Žiburėlio d-jos Detroite iždininkė, daugelio Alto, SLA ir Balfo suvažiavimų atstovė. Bendradarbiauja Keleivyje (nuo 1946), Naujienose (nuo 1935) ir Tėvynėje (nuo 1939).

B. Keblaitienė

Keblienė-Bogutaitė Vitalija (g. 1934 IV 11 Krakėse, Kėdainių aps.) 1951 baigusi aukštesniąją mokyklą Baltimorėje, Md., chemiją studijavo Notre Dame of Maryland kolegijoje, kurią baigė 1956. 1955–56 Baltimorės ateitininkų skyriaus pirmininkė. Spausdina eilėraščius Drauge, Ateityje ir Aiduose.

Keblinskas Pranas (g. 1902 X 23 Skaisgirių k., Sintautų vls., Šakių aps.) mokytojas. 1925 baigė Šakių Žiburio gimn., 1930 VDU gamtos-matematikos fak. 1929–40 Šakių Žiburio gimn. mokytojas, 1940–41 Merkinės ir Alytaus gimn. mokytojas, 1941–44 Šakių gimn. direktorius, 1945 lietuvių gimnazijos direktorius Detmolde (Vokietijoje) ir 1946–49 Grevene. 1949 atvyko į JAV. Veikė ateitininkuose, bendradarbiauja kat. spaudoje.

Keblys Kęstutis (g. 1933 I 20 Šakiuose) 1949 baigė liet. gimn. Grevene, 1935 Northeastern univ. Bostone gavo bakalauro laipsnį ir 1957 Purdue univ. magistro laipsnį. Nuo 1955 bendrosios chemijos asistentas Purdue univ. Veikia ateitininkuose ir Liet. studentų s-goje. 1954–55 Studentų ateitininkų s-gos pirm. 1953–54 redagavo SAS biuletenį anglų kalba. Bendradarbiauja Ateityje, Literatūros Lankuose, Ai-

duose. 1955 Liet. stud. s-gos literatūriniame konkurse laimėjo premiją už novelę Veidrodį.

Kebnekaise aukščiausia Švedijos uolynų viršūnė Laplandijoje, į p.v. nuo Tornės; š. viršūnė siekia 2105 m nuo j.l., pietinė — 2130 m. Abiejų ledynų viršūnės susiliejusios.

Keckeis Gustav (g. 1884) šveicarų rašytojo dr. Johannes Muron pseudonimas. Leidyklos vedėjas ir ilgametis leidėjas žurnalo Literarischer Handweiser. Šiuo metu leidžia Schweizer Lexikon. Vaizdingo stiliaus ir plačios tematikos prozaikas. Rašąs ir literatūros kritikos bei problematikos klausimais. Iš raštų minėtini: Dramaturgische Probleme 1907, Die bewegenden Kräfte der schönen Literatur 1922, Der Fährmann. Ein Buch für werdende Männer 1922, Der Vetter (apysaka) 1922, Die spanische Insel (romanas apie Kolumbą) 1926–28, Der Seefahrer (romanas) 1928, Himmel über wanderndem Sand (laiškai) 1931, Das kleine Volk (romanas) 1939, Die fremde Zeit (romanas) 1947 ir kt. *H.N.*

Kecskemet mst. vidurio Vengrijoje, 80 km į p. nuo Budapešto; 87.300 gyv. (1941). Prieš rusų okupaciją čia veikė kalvinistų teisių akademija su turtinga biblioteka. Odų, vyno ir žemės ūkio produktų perdirbamoji pramonė. 1956 X 24 vienas iš sukilimo prieš komunistų vyriausybę ir rusų okupaciją centrų.

Keda (Kedah) Malajų Federacijos valstybė, v. Malakos pusiasalio pakrašty; 8784 km², apie 600.000 gyv. (1956) malajų ir kinų. Ligi 1909 Siamo (Tajo), nuo 1948 Malajų federacijoje. Sostinė Alor Star turi apie 22.000 gyv. Krašto pagrindiniai produktai: ryžiai, kaučiukas, tapioka, kokoso riešutai.

Kėdáiniai mst., Kėdainių aps., administracinis ir kultūrinis centras; 8662 gyv. (1939), iš kurių ligi 1941 buvo apie 2500 žydų. K. yra prie Nevėžio, kur į jį įteka Smilga ir Dotnuva, 50 km į š. nuo Kauno (vykstant pro Babtus ir Labūnavą), įsikūręs žemame, lygiame upių klonyje — Nevėžio ir Smilgos santakos trikampyje, kur telpa beveik visas mst. Nors K. yra lygumų mst., bet dėl upių klonių šlaitų atrodo lyg būtų kalvotoje vietoje. K. žymybės: dvaro rūmai (susprogdinti 1944), statydinti grafų Čapskio ir Totlebeno su parku ir jame esančiu mečetės minaretu, šv. Jurgio bžn., 1627–54 statyta evangelikų reformatų bžn. (rūsyje kunigaikščių Radvilų karstai), 1937 statyti naujieji gim-

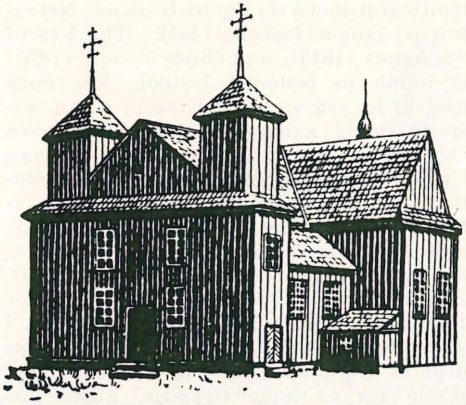

Medinė Šv. Juozapo bažnyčia, statyta 1766

nazijos rūmai (1944 besitraukiančių vokiečių susprogdinti), buv. karmelitų vienuolyno rūmai, Lietuvos banko rūmai ir kraštotyros d-jos įst. muziejus. Šalia dvaro yra glžk. st., o už jos pušyne Babėnų vasarvietė su keliolika vasarinių ir vaikų sanatorija. Nepriklausomybės metu mst. ne tik pasipuošė keliais dideliais pastatais (gimnazija, pradžios mokykla, ligoninė, Lietuvos bankas) ir naujamiesčio gyvenamaisiais namais, bet ir pasidarė švarus, praplėstas naujai išplanuotu naujamiesčiu su 400 naujų sklypų, kuriuose ligi 1937 pastatyti 154 namai. 1920 buvo 30 gatvių, o 1937 jau 56; 1920 iš viso buvo 3,8 km grįstų gatvių, o 1937 — 9,4 km. 1922 pastatyta elektros stotis. K. buvo gyvas kultūrinis gyvenimas. Mokyklos: 1919 įkurta progimnazija, kuri nuo 1925 padaryta pilna gimnazija, 1923–27 dvaro rūmuose veikė mokytojų seminarija, o nuo 1927 ten įkurta aukštesnioji kulturtechnikų mokykla (žr.), 3 pradžios mokyklos (1 žydų), žydų progimnazija ir amatų mokykla. Įvairios d-jos, organizacijos ir klubai: Scenos mėgėjų kuopa (1920–23), Pavargėliams šelpti d-ja (nuo 1921), K. bendra profesinė s-ga (1921–23), K. rajono žemės ūkio d-ja (ligi 1931), Liet. inteligentų ratelis (nuo 1921), šachmatininkų klubas (1926–28), Sporto d-ja (nuo 1926), Švietimo ir šelpimo d-ja Šviesa (nuo 1927), bitininkų d-ja (nuo 1924), Liet. Jaunimo s-gos skyrius, Ryto klubas (1924–28), Lietuvių stalių ir dailidžių d-ja (nuo 1932), žydų amatininkų ir smulkių pramonininkų d-ja (nuo 1920), Aukšt. kulturtechnikų mokyklos mokiniams šelpti d-ja (nuo 1930), ugniagesių d-ja, kuri 1925–28 turėjo savo klubą, Liet. ūkininkų s-gos sky-

rius (nuo 1926), Liet. verslininkų s-gos skyrius, šaulių, pavasarininkų, jaunalietuvių, ateitininkų ir skautų padaliniai. K. ėjo laikraščiai: Kėdainių žinios (žr.), 1941 VII 25 pradėtas leisti Liet. aktyvistų fronto K. skyriaus Laisvas Žodis (teišėjo du numeriai). Ūkinės organizacijos ir įstaigos: Žemės ūkio kooperatyvas Dirva (įst. 1923), darydavęs per metus apie 3 mil. litų apyvartos ir turėjęs savus namus už 142.000 litų, sandėlius ir parduotuvę Šėtoje, smulkaus kredito d-ja, K. žemės ūkio d-ja (1923–31), darbininkų kooperatyvas Bitė (ligi 1931), Mokytojų profesinės s-gos vartotojų b-vė Švietimas (1929), Geležinkelio tarnautojų vartotojų b-vė Aušra, keli bankai, spaustuvė, 2 knygynai, 2 malūnai ir lentpiūvės, makaronų, mašinų, baldų gamyklos, 3 kepyklos, garinė Pienocentro pieninė, linų ir sėmenų apdirbimo b-vė Pluoštas (ligi 1928) ir kt. Mieste buvo 3 vaistinės. K. yra Lietuvoje plačiai žinomi daržų ūkiu. Iš viso kelių daržininkystės įmonių bendras plotas apie 100 ha, o 1939 Sodybos b-vė įsteigė ir savo įmonę su kopūstų raugykla. Vien tik agurkų per metus išveždavo į kitus miestus apie 1500 t. K. dvare žemės ūkio ministerija laikė žirgyną su grynakraujais trakėnais ir anglų rasės eržilais ir kumelėmis. Šalia žirgyno 1941 pastatytas karinis aerodromas.

Už 5 km į p. nuo K. esančiame Taučiūnų kaime 1919 II 8 žuvo nuo bolševikų pirmasis Lietuvos savanoris kareivis Povilas Lukšys, kuriam žuvimo vietoje pastatytas paminklas, o jis pats palaidotas šv. Jurgio parapijos kapuose.

K. kaip aps. administracinis centras turėjo visas apskrities valdines įstaigas, o nuo 1931 ir žemės tvarkymo įstaigą. Apskrities savivaldybė 1918 suorganizuota daugiausia dr. Jarašiaus pastangomis.

D. Blt. ir *A. B.*

K. v a r d a s. Aplinkinėse tarmėse miesto vardas tariamas K i d á i n i a i, su atviru, trumpu ir neaiškiu i. Bet šis balsis yra kilęs iš nekirčiuoto ė. Plg. vietos trm. b i g i ó t', g é l b i k iš bėgióti, gélbėk. Taigi bendrinėje kalboje rašoma ir rašytina K ė d á i n i a i. Aiškų balsį ė rodo ir pajūriškių žemaičių lytis K ė d a i n i a i (su šakniniu kirčiu). Bet dar XVII a. viduryje tebetarta *K ė d á i n y s ar *K ė d a i n y s. Tai rodo reformatų 1653 Knygos nobažnystės ir Maldų krikščioniškų antraštinių puslapių vietininko linksnis K ė d a i n y s e (originale: Kiedaynise). Plg. tos pačios darybos Benekáinys, Geranáinys (Vilniaus krašto miesteliai), kurie vietomis (Rodūnia) tariami naujoviškai Benekáiniai, Geranáiniai.

Vien jau iš daugiskaitinės lyties K. galima spėti esant asmenvardinės kilmės. Ir

Kėdainių gimnazija

iš tikrųjų dar ir dabar gyvos pavardės K ė d a i n i s (Raseiniai) ir K e d a ĩ n i s. Jos yra būdvardiniai *Kėdỹs, Kedỹs (žemaičių pavardė) vediniai, o šie vėl savo ruožtu veikėjo daiktavardžiai (nomina agentis), sudaryti iš veiksmažodžių k ė d ó t i ‚rankomis mosuoti, draskyti, iškėstomis kojomis eiti', k e d ė t i, k e d ý t i ‚brigzti, plyšti'. Darybai plg. pliùškis (yra ir pavardė Pliuškỹs) : pliùškainis : pliuškėti, sliñkis ‚tinginys' : slìnkainis ‚t. p.' : sliñkti. Gyvojoje kalboje pažįstamas ir bendrinis daiktavardis k ė d a ĩ n i a i ‚mašina vilnoms kedenti'. Seniau visos anos pavardės bus buvusios pravardės, reiškusios apibrizgėlį, apiplyšėlį arba gebantį mosikuoti žmogų, iškėstakoją.

Iš XVI a. raštinės rašybos Keidaini, Keidoini, Keidoni, Keidony, Keidany (Dlugošo kronikoje: oppidum Kieidany, dabar lenk. Kiejdany) galima būtų manyti, kad seniau tarta ir *Keidainys, *Keidonys. Tačiau tuo rašymu pasikliauti negalima, nes ir Ariogala tų pačių šaltinių paprastai rašoma Oiragola, tik retkarčiais Oriagola. Taip pat ir Górainiai (Kražių vls. k.) rašomi ne tik Garaini, Goraini, Garoini, bet ir Garoni, Goirani, o Kadáičiai (Platelių vls. k.)—Koidoiti. H. Vartbergiečio kronikos ‚terra Gaydine' (1372) paprastai (dėl kitų kartu minimų vietovių) irgi identifikuojama su K. Metraščiuose kartais painiojama k ir g arba gal kiek prūsiškai mokąs kronikininkas liet. vietovardį perdirbo pagal pr. gaydis ‚kviečiai'. Minimas Prūsuose ir vietovardis Gaiden (1507, dabar Goiden, Marungo aps.).

I. Sprogis, Geografičeskij slovar drevnej žomoitskoj zemli 1888. *A. S.*

K. p r o i s t o r ė. K. apylinkės jau buvo gyvenamos priešistoriniais laikais. Apie 1908 S. Massalitinovas iškasė 6 pilkapius, kur surasta 2 antkaklės trimitiniais galais, 2 antkaklės buoželiniais galais, karolių apvara, sudaryta iš žalvarinių įvijų, perskirtų žalvariniais karoliais, 2 ritiniai (ritės pavidalo) smeigtukai, profilinga segė, 2 segės trikampėmis kojelėmis, 7 juostinės apyrankės, 1 kampuota apyrankė, segė plačia bei trumpa kojele ir kt. Daugumas radinių priklauso II a. po Kr. pabaigai ir III a. pradžiai. Radiniai VU muziejuje.

M. Makarenko, Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej (Kwartalnik Litewski II 1910, 105). *J.P.*

K. i s t o r i j a. Kaip ir kitų Lietuvos miestų, senoji K. praeitis apsupta legendomis. Pasakojama, kad seniau čia buvusi Perkūno šventykla, kurios vietoje kryžiuočiai XIV a. pastatę bžn. Kronikininkas Hermanas Vartbergietis mini, kad apie 1372 kryžiuočiai niokoję tarp kitų ir K. sritis (Gaydine). Lenkų XV a. istorikas J. Dlugošas (Hist. Pol. lib I, 19 p.) jau kalba apie K. miestą (oppidum Kieidany). Vėlesniuose lotyniškuose šaltiniuose K. vadinami civitas Caiodunensis, arba tiesiog Caiodunum. Atrodo, kad XV a. pradžioje K. priklausė netoli į š. prie Nevėžio upės esančiam Apytalaukio dvarui, kuris savo ruožtu buvo viena iš Ariogalos tėvūno Petro Šiukštos valdų. Sakoma, kad pirmą kartą šv. Jurgio bžn. kair. Nevėžio upės krante pastatyta 1403 kryžiuočių iš raudonų Torunės plytų.

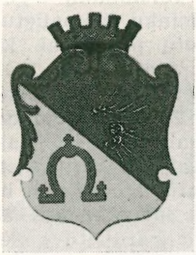

Kėdainių herbas

Daugiau žinių apie K. turime nuo XV a. pabaigos, kai jie pakliuvo į bajorų Kiškų, vėliau į Radvilų rankas (1495–1796 laikotarpio K. archyvo dokumentai paskelbti Archeografičeskij Sbornik, 8 t.). Nežinia. kokiomis aplinkybėmis 1536 K. atsidūrė Žemaičių ir Kauno seniūno Mykolo Radvilos sūnaus Jono Radvilos rankose (Lietuvos istorijos šaltiniai I, 115–116 psl.). Vėliau K. vėl minimi kaip Jono Kiškos nuosavybė. 1581 K. buvo suteiktos laisvo uosto teisės. Kaip matyti iš Jurbarko muitinės įrašų, K. plačiai prekiavo oda, batais, linais ir kt. gaminiais su Karaliaučiumi. 1590 Žemaičių seniūnas ir Vilniaus pilininkas J. Kiška išsirūpino iš Zigmanto III privilegiją, suteikiančią K. savivaldybės teises (magdeburgijas). XVII a. pradžioje buvo pastatyti tiltai per Nevėžio, Dotnuvėlės ir Obelies upes. 1611 Zigmantas III suteikė S. Kiškai teisę rinkti mokesčius už pervažiavimą per tuos tiltus.

Didžiausio kultūrinio ir ekonominio klestėjimo K. pasiekė XVII a., kai jie galutinai pakliuvo į galingųjų Radvilų rankas. 1614 Kristupas Radvila Perkūnas vedė Stanislovo Kiškos dukterį Oną ir kraičio gavo pusę K. Vėliau buvo atpirkta ir antroji pusė. Kaip žinia, Biržų-Kėdainių Radvilų šaka buvo priėmusi Kalvino tikėjimą ir pasidarė uolūs kalvinizmo ir reformacijos platintojai Lietuvoje. Jau XVI a. antroje pusėje protestantizmas buvo smarkiai užliejęs Lietuvą, ir šv. Jurgio bažnyčia K. tapo protestantiška. Katalikybei vėl sustiprėjus prasidėjo ilga kova dėl šv. Jurgio

bažnyčios, kurią galutinai laimėjo katalikai pagal 1627 susitarimą tarp K. Radvilos ir vysk. E. Valavičiaus. Toje byloje ypač pasižymėjo K. kunigas Kobilinskis.

Vis dėlto per visą XVII a. K. buvo vienas iš reformacijos ir protestantizmo židinių Lietuvoje, ypač 1625 įkūrus garsiąją K. mokyklą. Į K. ėmė plaukti iš visų kraštų katalikiškos reakcijos persekiojami protestantai. Nemažas skaičius čia atsirado net skotų, vadinamųjų Knox'o sekėjų. 1626 pradėta statyti didžiulė reformatų bažnyčia, išsilikusi ligi mūsų laikų. 1627 privilegija buvo praplėstos K. savivaldybės teisės, leidžiant laisvai atvykti ir išvykti, pirkti ir parduoti.

Daugiausia pasidarbavo K. miesto geroVei garsusis Lietuvos etmonas, Vilniaus vaivada Jonušas Radvila, kuris tarpais jautėsi esąs tikrasis Lietuvos valdovas ir kuris iš K. padarė beveik Lietuvos sostinę. 1647 Vladislovo privilegija buvo nustatyti santykiai tarp J. Radvilos ir K. gyventojų, suteikiant šiems pastariesiems rinkimo teises. Įdomu, kad renkamais magistratais (vaitu, burmistru, teisėjais, raštininkais) galėjo būti asmenys be tikybos ir tautybės skirtumo. J. Radvila pasiliko teisę tvirtinti išrinktus magistratus. Pirmuoju vaitu buvo išrinktas P. Prozoras, Trakų mst. raštininkas. 1652 Jonas Kazimieras patvirtino naują K. privilegiją, kurios tikslas ‚padėti įvesti mieste gerą tvarką ir patikrinti saugumą'. Pagal tą privilegiją miestiečiai turėjo prisiekti, kad jie saugos savivaldybės teises (magdeburgijas), eis naktines sargybas, registruos atvykstančius svečius, dalyvaus vieną kartą per metus rengiamame kariniame parade. Be to, 3 metams apsidėjo mokesčiais už midų ir degtinę naujai rotušei statyti. Sekančiais metais ši privilegija praplėsta nauja teismų tvarka, įvedant tarp kita ko dešimtininkų (decemvirų) institutą, kuris turėjo atstovauti ir ginti žmonių interesus ir prižiūrėti privalomas karines pratybas. Imtasi priemonių prieš naktinius triukšmadarius ir suvaržytas žydų apsigyvenimas K. Pastarasis reikalas buvo plačiau aptartas 1666 Boguslavo Radvilos privilegijoje, įvedant getą.

Didžiojo Lietuvos etmono J. Radvilos laikais pastatyta ir pirmoji stačiatikių cerkvė K. Tuo pasirūpino jo žmona, Marija, Moldavijos kng. Bazilijaus Vilko (Vasile Lupul) duktė, kurią J. Radvila vedė 1645. Medinė cerkvė pastatyta 1648. 1869 buvo pastatyta mūrinė cerkvė, kuri yra išlikusi ligi mūsų laikų.

J. Radvilos laikais klestėjo K. amatai ir pramonė. Šalia senų įmonių čia buvo pastatytas stambus popieriaus fabrikas ir spaustuvė, kurioje buvo atspausdinta keletas religinių knygų ir liet. kalba: S. Minvydo ir J. Borzymowskio Katechismas Aba Trumpas Pamokslas Wieros Krikščioniszkos del waykialu mažu 1653, Maldos Krikščioniszkos, Wisokiam meatuy ir reikalams, bendriems prigulinčios 1653, S. J. Telegos, Kniga Nobaźnistos Krikščioniszkos... ąntra karta perdrukawota 1653, Summa Aba Trumpas iszguldimas Ewangeliu szwentu 1653. Pirmuoju spaustuvėje vedėju buvo Jurgis Rheto iš Dancigo. K. plėtėsi taip pat tekstilės pramonė.

Tuo būdu K. apie XVII a. vidurį buvo vienas geriausiai susitvarkiusių Lietuvos miestų ir žymus kultūrinis ir ūkinis centras. 1654–61 karas su Maskva ir švedais, kuris smarkiai nuplėšė visą kraštą, palietė ir K. Čia 1655 buvo sudaryta garsioji Kėdainių sutartis (žr.) su švedais. Vėliau K. užėmė Maskvos kariuomenė, priversdama daugelį kėdainiečių bėgti. Kai kurie jų pasiekė net Karaliaučių. Vargino K. ir po to karo sekusios kariuomenės kontribuci-

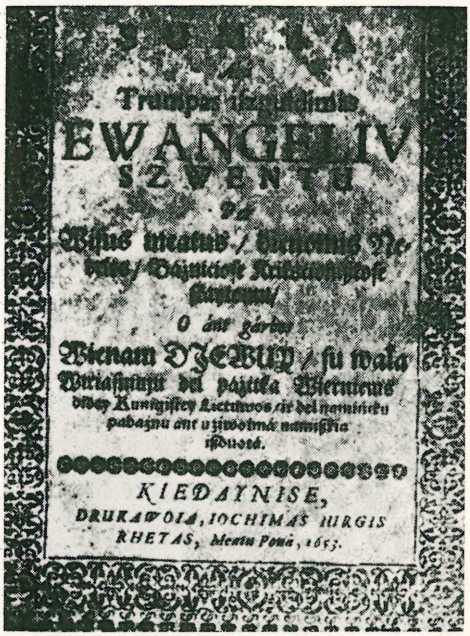
Trumpas iszguldimas
EWANGELIV
SZWENTV
KIEDAYNISE,
DRUKAWOIA, IOCHIMAS IURGIS
RHETAS, Metu Pona, 1653.

1653 Kėdainiuose spausdintos knygos ‚Summa'... antraštinis lapas

Kėdáiniai

Kėdainių dvaro rūmai (iš senos graviūros)

jos, dėl to 1663 K. belikę tik 40 apgyventų namų.

XVIII a. pradžioj švedijos karaliaus Karolio XII gen. Loewenhauptas vėl įsiveržė į K. Trumpam čia buvo sustojęs ir pats Karolis XII, dalyvaudamas pamaldose liuteronų bažnyčioje. 1710 maras palietė ir K. Nuo XVIII a. pradžios K. ima stiprėti katalikybės įtaka. 1705 čia atsikėlė karmelitai ir pasistatė vienuolyną, kuris vėliau paverstas kareivinėmis.

XIX a. K. dvaras atiteko grafams Čapskiams (žr.). Napoleono karų metu Stanislovas Čapskis su 22 lietuvių pulku dalyvavo Drezdeno ir kitose kautynėse, o 1815 vėl grįžo į K. 1831 sukilimo metu ties K. veikė Prozoro sukilėlių daliniai. Čia žuvo nemaža rusų, susprogdinus Nevėžio tiltą su besikeliančia rusų kariuomene. Šio sukilimo metu K. buvo paskelbta centrinė Lietuvos vyriausybė. Tuo būdu antrą kartą K. pasidarė Lietuvos sostine.

Nemaža nuopelnų K. turėjo grafas M. Čapskis, kuris buvo surinkęs didelę biblioteką ir pinigų kolekciją. Be to, 1858 jis išsirūpino iš caro leidimą atidaryti K. gimnaziją su lenkų dėstoma kalba. Už dalyvavimą 1863 sukilime M. Čapskis buvo ištremtas į Sibirą, jo dvaras konfiskuotas, o pinigų ir knygų kolekcija išgabenta į Vilnių. 1865 gimnazija uždaryta, o 1866 K. dvaras atiduotas Krymo karo didvyriui gen. Totlebenui, kuris to karo atminimui pastatė K. mečetę. 1871 pravestas geležinkelis pro K. ir pastatytas geležinkelio tiltas per Nevėžį, rusų susprogdintas 1915 ir vokiečių atstatytas 1916. 1877 restauruota kalvinų bažnyčia, 1888 pastatyta ligoninė. 1899 K. buvo 6111 gyventojų. Tuo metu K. buvo parapinė, pradžios ir liuteronų mokyklos, vežimų dirbtuvės, plytinė, malūnai, odos ir alaus pramonė. 1909 atidaryta Stolypino vardo cerkvinė mokykla.

K. ž y d a i. Atskirai reikia paminėti K. žydus, kurie sudarė apie pusę miesto gyventojų. K. buvo svarbus žydų kultūrinis centras. Jau XVI a. K. žydai pasižymėjo piniginėmis operacijomis ir amatais. Čia susiorganizavo jų amatininkų cechai: siuvėjų, kepurininkų, mėsininkų ir kt. Tie cechai palaikė ryšius su Kauno cechais. J. Radvila buvo pripažinęs žydams lygias teises, bet jo sūnus Boguslovas Radvila 1666 privilegija tas teises apkarpė, nustatydamas gatves, kuriose žydai galėjo gyventi. Už skolas jie galėjo perimti nuosavybę ir kitose miesto dalyse, bet ją turėjo per tam tikrą laiką parduoti. Ta pačia privilegija buvo įvestos kasmetinės karinės pratybos žydams. Žydų bendruomenės administraciniu požiūriu XVII a. antrojoje pusėje sudarė vieną iš trijų vadinamos Me-

Minaretas Kėdainių dvaro parke

dinat Samut apygardų. Apie žydų persekiojimus K. turime žinių iš 1698 ir 1707 metų, kada dvarininkas Gurskis už skolas visus žydus buvo suvaręs į sinagogą. 1766 K. buvo 501 mokesčius mokąs žydas. 1778 ir 1782 K. buvo garsūs žydų suvažiavimai, pastarajame dalyvaujant ir vyriausiam Lietuvos Brastos rabinui. Tarp K. rabinų yra žinomas ne vienas garsus talmudistas. 1844 panaikintas žydų kahalas K. K. pagarsėjo savo garsiais žydų amatininkų statutais, kuriuos nagrinėjo M. Wischnitzeris (Die Statuten der jüdischen Handwerkerzünfte in Keidany. Blätter für Demographie, Statistik u. Wirtschaft der Juden, 1925). K. žydų istoriją yra nagrinėję žymieji žydų istorikai Beršadskis ir Dubnovas.

K. mokykla įst. 1625 K. Radvilos, o 1824 III 1 uždaryta Novosilcevo įsakymu. K.m. suvaidino didelį vaidmenį Lietuvos švietimo istorijoje, kaip protestantizmo kultūrinis židinys. Savo didžiausio klestėjimo metu (XVII a.) ji buvo vadinama gymnasium illustre (garsioji gimnazija). Iš pradžios ji buvo tiesioginėje Radvilų globoje, kurie parūpindavo mokytojams algas, išlaikydavo mokinių bendrabučius, aprūpino ją puikia biblioteka (apie 30.000 tomų). 1629 buvo sudaryta programa keturioms klasėms. 1631 K. Radvilos iniciatyva pavadinta gimnazija. Karų su švedais ir rusais metu buvo uždaryta (1654). 1661 vėl atidaryta, bet jau tik su 3 klasėmis. Laikinai buvo užsidariusi ir XVIII a. pradžioje. K.m. buvo dėstoma lenkų, lotynų, žydų, prancūzų, vokiečių ir graikų kalbos. Lietuvių kalba nebuvo dėstoma, bet vienas iš dviejų pamokslininkų turėjo būti lietuvis. Vėliau K.m. buvo išlaikoma Lietuvos evangelikų sinodo. 1803 Vilniaus universitetui perėmus administruoti visą Lietuvos (Vilniaus mokslo apygardos) švietimą, K.m. taip pat pakliuvo į jo priežiūrą, bet finansiškai ir toliau pasiliko Sinodo žinioje. Tais metais mokykloje buvo 6 mokytojai ir 77 mokiniai. Mokyklos rektoriumi buvo Jonas Mollesonas. Be to, tuo metu K.m. priklausė 6 parapinės evangelikų mokyklos (Biržuose, Kelmėje, Naujamiestyje, Radviliškyje, Švobiškyje ir Papilėje). Panaši parapinė evangelikų mokykla 1803 buvo įkurta ir pačiuose Kėdainiuose su 17 mokinių.

Prasidėjus revoliuciniam filomatų, filaretų ir kitų studentų draugijų sąjūdžiui Vilniaus univ., ta dvasia persimetė ir į kitas Lietuvos mokyklas, neaplenkdama ir K.m. 1823 kng. Konstantino įgaliotinis Lietuvoje Novosilcevas pasiryžo nuslopinti tą sąjūdį tiek pačiame Vilniaus universitete, tiek kitose Lietuvos mokyklose. 1824 III 1 dekretu K.m. buvo uždaryta, visi mokiniai išsiųsti namo ir atiduoti policijos priežiūrai. 1858 grafo Čapskio iniciatyva Kėdainiuose vėl buvo atidaryta gimnazija, bet jos jau nebegalima sieti su K.m., nes ji jau nebepriklausė Lietuvos evangelikų sinodo.

Archeografičeskii sbornik 8 t.; *P. Šinkūnas*, Kėdainių miesto istorija 1928; *J. B(uszyński)*, Brzegi Niewiaży 1873; *I. Ptaškin*, Mestečko Keidany 1899; Vadovas po Lietuvą 1938; *Balińskl i Lipińskl*, Starożytna Polska 4, 1850; Evreiskaja enciklopedija 9 t. *V.Trp.*

Kėdainis Juozas (g. 1915) skulptorius 1939 baigė Meno m-lą Kaune. K. skulptūros, beveik išimtinai iš medžio, būdingos savo sintetinėmis ir dekoratyviai stilizuotomis formomis, išlaikytomis tradicinio realizmo dvasioje. K. darbuose pastebima

J. Kėdainis Tarkuotoja

Pundziaus ir Mikėno kūrinių įtaka, tačiau, užuot šių mėgiamo statiško monumentalumo, K. labiau linkęs į subtilesnį ir miniatiūriškesnį lyriškumą. K. kompozicijų pagrindinė tematika — įvairios darbo scenos, atliktos kruopščiu įsijautimu į anatomines detales ir specifinio judesio ritmą (pvz. medžio skulptūra—Tarkuotoja). Pastaruoju metu K. ėmė dirbti ir keramikos srityje (Keramikos frizas, atliktas kartu su Mikėnu 1947). Dalyvavo nepriklausomybės meto ir okupacijos laikmečių apžvalginėse parodose. *H.N.*

Kėdainių Garsas laikraštis, pradėjęs eiti 1926 II, kairus, skirtas rinkiminei propagandai. Nr. 2 konfiskuotas. Yra išėjęs ir nr. 3. Redagavo Juozas Jakonis.

Kėdainių kautynės įvyko 1919 II 7–8 tarp lietuvių ir rusų bolševikų, ryšium su Pskovo divizijos tikslu užimti Kauną ir pasiekti Rytprūsių sieną. Bolševikų 2 šaulių pulkas sausio mėn. užėmė Šėtą, o II 7 tęsė puolimą, siekdamas užimti Kėdainius ir apeiti Kauną iš šiaurės. Kėdainius gynė Panevėžio apsaugos būrys (apie 120 vyrų) ir Kėdainių apsaugos būrys (apie 80 vyrų). Kautynėms pradžioje vadovavo karininkas J. Šarauskas, vėliau karininkas J. Variakojis. Anksti rytą II 7 bolševikai nustūmė lietuvių sargybą iš Kolupių k. ir artėjo prie Kėdainių. Panevėžio apsaugos būrys tuoj išvyko iš Kėdainių, užėmė poziciją arti miesto prie geležinkelio, kair. Nevėžio upės krante, ir sustabdė bolševikų puolimą. Tuomet rusai pradėjo eiti iš pietų ir užėmė Eigulių k. Karininkas Šarauskas pasiuntė Kėdainių apsaugos būrį, kuris užėmė Kėdainių pietinį pakraštį ir sustabdė bolševikų puolimą. Rusams stengiantis užimti vieškelį Kėdainiai–Kaunas, karininkas Šarauskas ten pasiuntė mažą dalinėlį, kuris gerai pažindamas apylinkės vietovę ir drąsiai veikdamas, puikiai atliko savo uždavinį: ne tik sutrukdė rusų apėjimą, bet užėjo rusams iš užpakalio ir privertė juos pasitraukti iš Eigulių. Apie 12 val. II 7 į Kėdainių glžk. st. rajoną atvyko vokiečių dalinys su artilerija. Susitarus imta veikti bendrai: vokiečiai parėmė artilerijos ugnimi, o panevėžiečiai puldami užėmė Kolupių k. Pavakare kautynės aprimo. Naktį buvo pasiųsti įvairiomis kryptimis žvalgai išaiškinti priešo veikimui. Vieną iš žvalgų būrelių II 8, aušt ant, besiartinant prie Taučiūnų k., bolševikai užklupo smarkia šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi. Čia ir žuvo Povilas Lukšys — pirmasis kareivis kautynių lauke dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Tą pačią dieną lietuviai apėjo bolševikų dešinį sparną ir privertė bolševikus pasitraukti į Šėtą. II 10 bendrai su vokiečiais paimta ir Šėta. *E.Alš.*

Kėdainių kultūrtechnikų mokykla, žr. Aukštesnioji kultūrtechnikų mokykla.

Kėdainių miškų urėdija su Dotnuvos, Josvainių, Kėdainių, Krakių, Lančiūnavos, Paliepių, Pernaravos, Surviliškio, Šėtos ir Žeimių girininkijomis apima veik visos Kėdainių aps. miškus. Įkurta 1918 XII 16, Kauno miškų inspektoriui A. Rukuižai iš okupacinės vokiečių valdžios perėmus vokiečių karinę inspekciją ir laikinai pavedus globoti Kėdainių komitetui. Plotas 24.584 ha. Be to, jos priežiūroje buvo dar 7950 ha privatinių miškų. Miškai telkiasi viduriniame Nevėžio upyne: Obelies su Lankesa ir Šiumera, Šušvės, Dotnuvėlės, Smilgos, Krostos ir kt. upelių. Dirva molio ir priemolio, drėgna. Vyrauja eglė su beržo, drebulės, juodalksnio, baltalksnio, ąžuolo, uosio, skroblo, guobų priemaiša. Gausiausia yra beržo ir drebulės medynų, ąžuolynai sudaro 819 ha, uosynai, skroblynai su guobynais 1252 ha. Yra ir pušyno sala 470 ha. Seniau gausesni buvę eglynai, greičiausiai verpiko vienuolinio (Ocneria monacha) 1861–63 antplūdžio metu Lietuvoje, buvo apnaikinti ir po to, įsigalėdami beržynai, drebulynai su baltalksnynais sukliudė jiems atsikovoti savo buvusias augavietes. *A.Rkž.*

Kėdainių sutartis, arba K. u n i j a. Taip istorinėje literatūroje vadinama dalies Lietuvos bajorijos 1655 X 20 Kėdainiuose pasirašyta sutartis su Švedijos karaliaus Karolio X Gustavo atstovais, kuria visos Lietuvos luomų vardu atsisakoma valdinių priesaikos D.L.K. ir Lenkijos karaliui Jonui Kazimierui ir D. L. K. pripažįstamas Švedų karalius Karolis X, tuo būdu nutraukiant unijos ryšius su Lenkija ir užmezgant panašius ryšius su Švedija. Šitas įvykis jau anais laikais buvo sukėlęs didelių aistrų, kurios dar ir šiandien labai prieštaraujančiai vertinamos. Liet. spaudoje tai iškeliama kaip reikšmingas ano meto Lietuvos savarankiškumo pasireiškimas, o lenkai tiek tada, tiek ir dabar tai vadina ‚Radvilos išdavyste'. Skubėjimas įvykius vertinti moraliniu požiūriu yra įnešęs daug painiavos pačius įvykius aiškinant. Dar neturime nei vienos spausdintos studijos, kurioje visa įvykių eiga būtų atvaizduota teisingai. Ilgai iš šio įdomaus politinio epizodo tebuvo žinoma tik pora dokumentų. Nebuvo žinomas net pagrindinės

sutarties tekstas, o išvados buvo daromos iš atsitiktinai į literatūrą patekusių antraeilių dokumentų bei projektų arba vienos pusės pasirašytų, o antros pusės nepriimtų aktų, o labiausiai iš amžininkų pasisakymų laiškuose arba publicistinėje literatūroje. Dažniausiai būdavo cituojamas 1655 VIII 17 Lietuvos bajorų pasidavimo aktas —Instrumentum deditionis, paskelbtas Rudawskio, pakartotas Gronskio ir dar perspausdintas kartu su nevykusiu vertimu P. Šinkūno, visur neteisinga data—VIII 18. Bet tai yra dokumentas, kurio nesutiko priimti švedai, kuris buvo vėliau pakeistas tikruoju K.s. aktu.

K.s. buvo vienas epizodas iš labai sunkaus Lietuvos gyvenimo laikotarpio — Švedų ir Maskvos karo, H. Senkevičiaus romano išpopuliarinto Tvano vardu.

Karas su Maskva buvo vaisius kazokų (žr.) karų. Kai B. Chmelnickis 1654 I Perejeslavly pasidavė Maskvos carui, karas buvo neišvengiamas. Nors kazokų–Ukrainos byla buvo Lenkijos reikalas, bet caras savo smūgius nukreipė į Lietuvą ir tų pačių metų rudenį užėmė seniai trokštąjį Smolenską. Lietuva rimtesnio pasipriešinimo suorganizuoti nepajėgė, nes viską trukdė vidaus painiavos — Jono Kazimiero kova su stambiausiu Lietuvos ponu etmonu bei Vilniaus vaivada Jonušu Radvila. Valdovo pastangos suvaržyti Radvilą, neleisti jam veikti, iškeliant sau klusnų ponelį lauko etmoną bei krašto iždininką V. Gosievskį (žr.), sutrukdė bet kokius krašto gynimo organizavimo planus. 1655 V seimas numatė lėšas, paskyrė mokesčius stambesnei kariuomenei, bet jau nebebuvo laiko — grįžę po triukšmingo seimo iš Varšuvos etmonai Lietuvos kariuomenės saujelę rado nuo Minsko jau pasitraukusią beveik prie pat Vilniaus. Jos tebuvo apie 10.000. Ji, be to, buvo seniai begavusi algas ir buvo pareiškusi vadovybei klusni liksianti tik iki VIII 8. Jei iki to meto algų negausianti, susikonfederuosianti savo teisių ginti. Su tokia saujele net ir gerai aprūpintos kariuomenės būtų buvę neįmanoma sulaikyti atslenkančias tris šimtatūkstantines caro armijas — vieną nuo Smolensko, antrą nuo Polocko ir trečią (Zolotarenkos kazokus) nuo Senojo Bychovo. Dėl to po nedidelių stabdomųjų kautynių tarp Nemėžės ir Vilniaus, etmonas Radvila Antakalnyje pastatytu pontoniniu tiltu persikėlė per Nerį ir nužygiavo į Kėdainius. Į neginamą Vilnių VIII 8 įsiveržė caro kariuomenė—pirmiausia kazokai. Lauko etmonas Gosievskis, po seimo iš Varšuvos grįžęs prieš pat sostinės praradimą, net nebesuskubo pasiekti savosios divizijos ir kartu su Radvila vyko į Kėdainius. Jo divizija, nespėjusi nė prisijungti prie per Žaliąjį tiltą pasitraukusios Vilniaus įgulos, traukėsi per Panerius ir pagaliau atsidūrė Užnemunėje. Tuo būdu lauko etmonas Kėdainiuose, savo rivalo stovykloje, atsidūrė be savos kariuomenės. Radvilos kariuomenė vis dėlto nesusikonfederavo, kaip buvo grasinusi, liko etmono vadovaujama. Ji buvo paskirstyta stovyklauti Žemaičiuose ir laukė, kokių vaisių duos Radvilos diplomatinės pastangos prieš Maskvą gauti Švedijos paramos, kuri jau VII 19 buvo paskelbusi Lenkijai ir Lietuvai karą, o Daugpilį buvo užėmusi jau VII 9, žinoma, tam, kad jo neužimtų Maskva.

Jonušas Radvila, etmonas ir pirmasis Lietuvos senatorius, matydamas, kad Jonas Kazimieras nieko nedaro ir jausdamas didelį pavojų, dar 1654 pradėjo kelti mintį, kad Lietuva pati turinti pasirūpinti savo saugumu. Jis tarėsi su Lietuvos senatoriais, šaukė bajorijos pasitarimus, reikalavo sušaukti Lietuvos konvokaciją (žr.), kuri pasirūpintų krašto gynimo reikalais, o kai visa tai nedavė vaisių, jis pradėjo dairytis atramos užsienyje. Jo akys natūraliai nukrypo į Švediją, tuo metu stambiausią karinę pajėgą šiame Europos rajone, o be to, Maskvos rivalę.

Tarp Lietuvos su Lenkija ir Švedijos tuo metu veikė 1635 Stumdorfo paliaubų sutartis, turėjusi galioti iki 1661. Šios sutarties numatytos derybos dėl pastovios taikos nedavė vaisių dėl Jono Kazimiero užsispyrimo reikalauti kompensacijos už atsisakymą nuo teisių į Švedijos sostą. Naujasis Švedijos karalius Karolis X Gustavas, svajojęs pasekti savo dėdės Gustavo Adolfo pėdomis, troško karo, juo labiau, kad didelė kariuomenė po Bremeno karo buvo be darbo. Ją paleisti buvo pavojinga. Tad buvo nuspręsta duoti jai darbo paskelbiant karą Jonui Kazimierui. Karas, atrodė, turės būti nesunkus, nes jo valstybės jau klupo po Maskvos kardu. Karas buvo nuspręstas jau 1654 gale. Dėl to suprantama, kodėl Radvilos pastangos Stockholme atsimušė kaip į sieną. Jis tyrė dirvą per Kuršo kunigaikštį, per atskirus švedų valstybės vyrus Rygoje ir Stockholme, bet vis negavo jokio atsakymo. Kai 1655 V 19 susirinkęs seimas pagaliau privertė Joną Kazimierą pasiųsti delegaciją į Stockhol-

mą derėtis dėl taikos, Karolis X jai pasakė, kad jau esą pervėlu, įteikė karo paskelbimo raštą ir VII 19 išvyko pas kariuomenę, jau žygiuojančią per Pamarį į Lenkiją. Derėtis, esą, būsią galima ir karui vykstant. VII 23 į Rygą atvyko Švedijos senatorius bei iždininkas grafas Magnus Gabriel de la Gardie, paskirtas karaliaus vietininku Livonijoje su aiškiu uždaviniu, žūt būt, geruoju ar jėga, paimti savo valdžion Lietuvą, betgi neužkabinant Maskvos, nesukomplikuojant reikalų su ja. Tai buvo aiškiai priešinga Radvilos planui pasiremti švedais prieš Maskvą. Dėl to visos jo pastangos nedavė jokių vaisių ir tik jį patį sukompromitavo.

Vos atvykęs, Gardie kreipėsi į Lietuvos ponus siūlydamas užmegzti ryšius su Švedija. Į tai VII 28 raštu atsiliepė etmonas Radvila, jo pusbrolis arklininkas Boguslovas R. ir Vilniaus vyskupas Tiškevičius, ‚gerų kaimyninių santykių' pagrindu paprašydami paramos Vilniui apginti. Kadangi apie karo paskelbimą Vilniuje be

Magnus Gabriel de la Gardie

abejonės, jau buvo žinoma, tai šito laiško vaisių niekas negalėjo laukti. Žinoma, be to, Gardie kvietimą pasiduoti švedų karaliaus globon, o laiko ilgoms deryboms jau nebesant, abu Radvilos savo pasiuntiniui Liubeneckiui įteikė ir jau pasirašytus savo pasidavimo raštus ir visos Lietuvos pasidavimo akto projektą. Liubeneckiui buvo pavesta pirmiausia išgauti paramos prieš Maskvą. Lietuva už tai turėjo likti neutrali Lenkijos-Švedijos kare, o po karo, jei Karolis X išeitų laimėtoju, Lietuva jį pripažintų savo didžiuoju kunigaikščiu. Abiem Radviloms už šiuos nuopelnus turį būti išskirtos dvi vasalinės kunigaikštijos: Jonušui — Brastos vaivadija bei Valkavisko ir Gardino pavietai, o Boguslovui — Naugarduko, Minsko ir Palenkės vaivadijos. Ištikimybę Karoliui jie betgi žadėjo prisiekti tik karui pasibaigus.

Gardie Radvilų sąlygas svarstyti atsisakė. Dabar nesą laiko. Jas vėliau išspręs pats karalius. Jis paruošė savas pasidavimo sąlygas ir reikalavo jas pasirašyti. Liubeneckis Radvilų vardu tas sąlygas pasirašė VIII 10. Perredaguotos tos pačios pasidavimo sąlygos buvo išspausdintos — jų buvo 11, — ir lapai buvo išsiuntinėti po Žemaičius ir pakuršės Aukštaičius pasirašyti visai bajorijai. Tas sąlygas priėmus Gardie žadėjo švedijos karaliaus globą ir apsaugą. Bajorija, žinoma, suprato, kad žadama ir pagalba prarastoms sritims bei sostinei atsiimti.

Tuo tarpu Maskvos kareiviai jau antrą dieną plėšė ir degino Vilnių, o etmonas Radvila su kariuomene traukėsi į Kėdainius. Su juo vyko ir Gosievskis. Vysk. Tiškevičius jau buvo išvykęs į Prūsus, o Boguslovas Radvila su savo asmenine kariuomene traukė į Palenkę. Radvila apie Gardie sąlygas sužinojo jau Kėdainiuose. Jos jam atrodė nepriimtinos, tad jis pasirūpino, kad nei bajorija, nei kariuomenė jų nepasirašytų. Vietoje jų VIII 17 (ne VIII 18, kaip rašoma sekant Rudaviskiu), Kėdainiuose surašytas bendras visų pasidavimo aktas. Jį pasirašė abu etmonai ir dar 434 bajorai bei kariai. Šitas aktas be reikalo literatūroje lig šiol dažnai tebeskelbiamas K. unijos aktu, dėl kurio Radvila lenkų apšauktas išdaviku. Tikrasis unijos aktas iš tikrųjų atsirado dar tik po 2 mėnesių, o šis yra vaisius Radvilos pradedamos diplomatinės kovos su Gardie. Radvila stovi už pasidavimą, be ne už besąlyginį ir beatodairinį pasidavimą. Dėl to į šį aktą buvo įtrauktos visos 11 Gardie anuose lapuo-

se surašytų sąlygų, tačiau jų kiekviena apipinta rezervais, paimtais iš dar Vilniuje Radvilų paruošto projekto. Tie rezervai užtikrina Lietuvos interesus. Taip čia pvz. Lietuvos kariuomenė pavedama Švedų karaliaus dispozicijai, tačiau neleidžiama jos panaudoti prieš Lenkiją ir jos karalių; į Lietuvą įžengusią Švedijos kariuomenę žadama aprūpinti, tačiau tik po to, kai būsianti aprūpinta savoji. Lietuvai garantuojama luominių bei tikybinių teisių neliečiamybė. Būsimose taikos derybose Lietuva turinti sėstis greta Lenkijos. Jei tada Lenkija ką geriau išsiderėtų, tai tas pats turį būti pripažinta ir Lietuvai, o jei Lenkijai tektų priimti sunkesnes sąlygas, tai Lietuvai turį šios likti ir t.t. Slaptu raštu Radvila sau vėl reikalavo vasalinio kunigaikščio teisių. Gosievskis tokiu pat raštu sau reikalavo nedaug mažiau žemių ir grafo titulo.

Radvila jaudinosi, kad švedų kariuomenė vis nėjo į Lietuvą, kai caro daliniai užėmė jau Kauną, o nuo Anykščių, kur buvo sustoję kiek stambesnės jėgos, jų raitelių būriai pasiekdavo net Biržų apylinkes. Gardie tik pasiuntė įgulą į Biržus (VIII 17 aktu jų ūkio administravimas buvo rezervuotas Radvilai), o kitos pajėgos sustojo iš pradžių Nemunėlio–Radviliškio, o paskiau Pasvalio stovykloje. Gardie vis laukė, kaip reaguos į viską caras Aleksiejus, tuo metu tebebuvęs Vilniuje, o Radvilai rašė, kad pirma reikią priimti jo pateiktąsias pasidavimo sąlygas. Gardie nieko nedarant, Kėdainiuose ėmė kilti nepasitenkinimas, prasidėjo murmėjimas, priekaištavimai Radvilai, o Gosievskis net užmezgė ryšius su caru, pasisiūlydamas tarpininkauti derybose su Jonu Kazimieru. Sužinojęs tai, Radvila Gosievskį areštavo. Nuo šio meto Kėdainių įvykiams tiesioginės įtakos jis nebeturėjo. Bet tai dar labiau suerzino kariuomenę. Į Užnemunę nuėjusi Gosievskio divizija į Žemaičius nebeatėjo. Ji ten susikonfederavo ir išsirinko savo vadovybę. Pas ją nuėjo net dalis Radvilos kariuomenės. Tuo būdu jo jėgos dar labiau susilpnėjo. Be švedų pagalbos jis atskilėlių negalėjo nei sulaikyti, nei sunaikinti. Jis tik nervinosi ir tūžo dėl švedų delsimo, o tie, matydami, kad kaip tik jis daugiausia kliudo jų planams, jo susilpnėjimu net džiaugėsi. Gardie aplinkoj buvo net svarstoma, ar nevertėtų iš Radvilos visą kariuomenę atimti.

VIII 17 aktas, kuris iš tikrųjų iš pamatų išgriauna visas Gardie paruoštas sąlygas, šiam buvo nepriimtinas. Gardie reikalavo neatšaukiamo pasidavimo ir, svarbiausia, teisės jau dabar panaudoti Lietuvos pajėgas ir išteklius kare su Lenkija, kurioje švedų kariuomenė tuo tarpu visur žygiavo dar triumfališkai. Radvila reikalavo palikti nepaliestą visą Lietuvos santvarką, visas teises bei privilegijas, o vykdomosios valdžios prieky pastatyti vietos žmogų. Aišku, jis tikėjosi pats tokiu karaliaus vietininku pasidarysiąs. Su juo nesusikalbėdami, švedai nutarė kreiptis stačiai į bajorijos mases, Radvilą apeiti. Rugsėjo vidury į Kėdainius buvo sušaukta Žemaičių ir Upytės, Kauno, Ukmergės bei Brėslaujos pavietų Maskvos neužimtų dalių bajorija. Su ja derybų vesti atvyko Gardie padėjėjas Estijos gubernatorius baronas Skytte, gudrus diplomatas. Jis tuojau pastebėjo, kad katalikiškoji bajorija yra labai nepalanki kalvinui Radvilai, ir pasistengė tas nuotaikas išnaudoti. Viename pranešime iš Kėdainių savo viršininkui jis ciniškai rašė, kad dabar geriausiai tinkąs divide et impera metodas. Taip jis pasiekė tokio pasidavimo akto, kokio Gardie norėjo. Jį priėmė bajorija prieš Radvilos norą. X 20 pasirašytasis Lietuvos-Švedijos unijos aktas palieka nepaliestą visą Lietuvos santvarką bei luomines ir tikybines privilegijas. Karolis X Gustavas skelbiamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jis gali visas Lietuvos pajėgas panaudoti ne tik prieš kitus kaimynus, bet ir prieš Lenkiją. Jis gali Lietuvoje negyventi, bet laikyti čia savo vietininką. Iš kokių žmonių jis turi būti parinktas, akte nepasakyta. Tai buvo Radvilos pralaimėjimas. Gardie, kuris į Kėdainius atvyko prieš pat derybų pabaigą, Radvilai karaliaus vardu dovanojo Šiaulių ekonomijos (žr.) dvarus, o dėl prašytosios vasalinės kunigaikštijos Gardie ir Skytte davė jam raštą, kad tą klausimą dar spręsias pats karalius. Apie vietininkystę tuo tarpu negalėjo būti nei kalbos. Nusivylęs Radvila unijos akto nenorėjo net pasirašyti. Esą, jis pasidavimo aktą jau seniai pasirašęs. Jį betgi privertė pasirašyti. Su juo dar pasirašė Žemaičių vysk. Parčevskis, Vilniaus vyskupo vardu kan. Bialozoras ir 1134 bajorai. Dažnai klaidingai rašoma, kad pasirašęs ir Boguslovas Radvila. Iš tikrųjų jo tada net nebuvo Kėdainiuose. Jis buvo Palenkėje. Gosievskis buvo Radvilos areštuotas ir taip pat nepasirašė. Tuojau po to jis buvo perduotas Gardie kaip belaisvis.

Radvila jautėsi labai nusivylęs. Gardie

prieš Maskvą nepajudino nei pirštо, tik pranešė carui apie Lietuvos pasidavimą, reikšdamas vilčių, kad jo karaliaus žemių nelies, bet iš Vilniaus ir kitų sričių pasitraukti nei neprašė. Jam buvo svarbu tik saugiai valdyti Maskvos neužimtąją Lietuvos dalį. Įsitikinęs, kad Maskva neužkabins, jis nusprendė, kad jau gali su kariuomene išvykti pas karalių į Prūsus. Lietuvą valdyti jis paliko baroną Skytte su legato titulu, prie kurio buvo sudaryta pavietų atstovų taryba — po 3 nuo kiekvieno pavieto. Radvila neįėjo į tą tarybą ir net nepasirašė jos skyrimo rašto. Šios tarybos vaidmuo buvo menkas. Ji turėjo tvirtinti viską, ką Skytte arba vėliau iš Prūsų grįžęs Gardie įsakinėjo. Krašte iš tikrųjų buvo įvesta karinė okupacinė valdžia. Net mokesčius ėmė rinkti švedų karininkai. Radvilos pastangos mokesčius panaudoti Lietuvos kariuomenei išlaikyti nedavė jokių vaisių. Jis pats buvo jau be lėšų, kariuomenės iš savo kišenės išlaikyti nebegalėjo, tad buvo priverstas perduoti švedams ir dalį tos kariuomenės, kuri jo dar nebuvo palikusi. Negavęs jokio vaidmens krašto administravime ir likęs su maža kariuomenės saujele, jis paskum Gardie patraukė už Nemuno ir toliau paprūse į Palenkę ir ten Tykocine XII 21 mirė.

Daug triukšmo sukėlusi K.s. buvo vaisius Radvilų didelio politinio plano iš Švedijos ir Lietuvos su Lenkija sukurti didžiulę rytų Europos imperiją, kuriai Maskva nebesudarytų jokio pavojaus. Deja, jo partneriai neturėjo jokio polėkio ir tuo planu, nesidomėjo. Karolis X Gustavas net po K.s. niekad net neprisiminė gautojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Jam rūpėjo tik sutriuškinti Joną Kazimierą ir džiaugėsi, kad Lietuva jau išjungta. Gardie taip pat buvo politikas be plačių horizontų ir žiūrėjo tik, kad įvykdytų savo karaliaus pavestą uždavinį, — žūt būt, užimti Lietuvą. Jis žaidė su Radvila, ji viliojo tol, kol nuginklavo ir išjungė iš Lietuvos gyvenimo. K.s. aktas jam buvo tik priemonė šiai Lietuvos sričiai paimti savo valdžion ir garantuoti jos išlaikymą. Nors K.s. aktas buvo surašytas visos Lietuvos vardu, bet pats Gardie juo daugiau niekad nebesirėmė. Žygiuodamas į Prūsus, jis buvo ilgėliau stabtelėjęs Augustave ir iš ten kreipėsi į gretimų sričių bajoriją K.s. visai neprisimindamas, tik kviesdamas pasiduoti, kaip esą jau pasidavę Žemaičiai ir kitos sritys. K.s. aktas jo akyse buvo tik pasidavimas Karolio X valdžiai. Kadangi pavasarį kilo Žemaičių bei jų kaimynų sukilimas prieš švedus, tai ir tas pasidavimas buvo anuliuotas, o K.s. taip ir liko pamiršta, minima tik gausių etmono Radvilos priešų. Boguslovas Radvila po kurio laiko susitaikė su Jonu Kazimieru, buvo 1657 seimo amnestuotas ir dalyvavo toliau kovose prieš Maskvą. Jis pagaliau atgavo ne tik visus savo dvarus, bet taip pat ir pusbrolio Jonušo, kurio vienturtę dukterį vedė. Taip su dėme lenkiškoje istoriografijoje paliko vien etmonas Jonušas.

O. S. Rydberg, Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar V; *P. Gronskis*, Instrumentum Lituanicae deditionis 1655 (Tauta ir Žodis II); *W. Konopczyński i K. Lepszy*, Akta ugody kiejdańskiej 1655 (Ateneum Wil. X); *L. Kubala*, Wojna Moskiewska 1910; (") Wojna Szwedcka 1913; *P. A. Kuliš*, Odpadenije Malorosii od Polši 1890; *E. Kotlubaj*, Życie Janusza Radziwiłła 1859; *A. Šapoka*, Jonušas Radvila ir Švedija (Židinys 1939); (") Lietuva ir Lenkija po Liublino Unijos 1938; *J. Walewski*, Historia wyzwolenia Polski za Jana Kazimierza I–II 1816, 1818; *B. Kalicki*, Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski 1877. *A.Š.*

Kėdainių vandens matavimo stotis veikia nuo 1924 deš. Nevėžio krante, 57,8 km nuo jo žiočių, ties Kėdainių mst. tiltu. Nulio altitudė 24.400 m nuo j.l. 1925–32 vid. horizontas 1,29 m, mkm. 5,22 m (1931 IV 22), mnm. 0,14 m (1929 VII 4). 1925–43 vid. debitas 16,1 m^3/sek., mkm. 334 (1942), mnm. 0,1 m^3/sek. (1941). Nuo baseino ploto 3220 km^2 vid. nuotakis 5,0 l/sek. km^2; nuotakio aukštis 158 mm arba 27,4% nuo drėgmenų aukščio 577 mm per metus. Vid. atskirų mėnesių debitai: XI—18,4, XII—8,2, I—10,2, II—12,1, III—36,3, IV—52,7, V—16,1, VI—9,0, VII—5,1, VIII—6,1, IX—7,6, X—11,3 m^3/sek. Vid. užšalimo data XII 13, paleidimo III 17, upė po ledu vid. 86 d.

S. Kolupaila, Nevėžis 1936; (") Nevėžio nuotakis ties Kėdainiais. Nemuno baseino nuotakio studijos 1945 (rankraštis). *S.K.*

Kėdainių Žinios savaitinis politikos, ekonomijos ir kultūros laikraštis, leistas Kėdainiuose 1926 III priešrinkiminiams reikalams. Laikraštis artimas Lietuvos ūkininkų s-gai, red. ir leidėjas Vl. Kateiva.

Kedarai arabų nomadų kiltis, kildinama iš antrojo Izmaelio sūnaus Kedaro. K. gyveno į š.v. nuo Sinajaus ir į p. nuo Palestinos. Iš izmaelitų k. buvo bene svarbiausia giminė, nes jos vardu vėliau vadinosi dykumų nomadų giminės. Iš k. kildinamas ir Mahometas.

Kedėbliškiai k., Paežerėlių vls., Šakių aps. Čia yra buvusi būstinė K. girininkijos, įėjusios į Šakių miškų urėdijos sudėtį.

Kedenė (Usnea), kedeninių (Usneaceae)

šeimos barzdos pavidalu nukarusios kerpės. K. v i s l i o j i (U. florida) ir k. š i u r k š č i o j i (U. hirta) auga ant spygliuočių medžių žievės, ypač skurdesnių ir augančių blogesnio vėdinimosi augavietėse. Šių kerpių taip pat esama ant tvorų ir kt.; Lietuvoj sutinkamos dažnai.

Kedenimas vilnų draikymas, pašymas. Kedenama rankų pirštais, avies vilnų sulipę plaukeliai praretinami garbanas pašant ne išilgai, bet tik skersai. Vilnos rankomis kedenamos tik namų pramonėj, paruošiant jas karšimui. Nukirpta avies vilna plaunama, džiovinama, kedenama ir rūšiuojama pagal vilnos ilgį bei avies kūno dalį. Ilga vilna naudojama metmenims ir geresniems audiniams, trumpa—ataudams.

Kederys Petras (g. 1911 Žemaitkiemio k., Birštono vls., Alytaus aps.) teisininkas. Mokėsi Prienų Žiburio gimn. Po to baigė VDU teisių fakultetą ir Karo mokyklą. Būdamas gimn. kartu su J. Leonu red. Jaunosios Lietuvos draugovės laikraštį ‚Pirmieji Žygiai'. Vėliau bendradarbiavo Sargyboje, Tautininkų Balse ir Akademike. 1941 ištremtas į Sibirą.

Kedešas žr. Kadešas.

Kediri mst. Javos salos r. dalyje, prie Branto upės; apie 52.000 gyv. (1955). Cukraus, medvilnės pramonė. K. plačiose apylinkėse yra turtingos plantacijos cukrinių nendrių, kakavos, kavos, kokos, kasavos ir ryžių. Netoli miesto yra vulkanai Kelutas ir Vilis.

Kedys Jonas Petras (g. 1914 VI 15 Raišupio k., Igliškėlių vls., Marijampolės aps.) visuomenės veikėjas. Baigęs Marijampolės gimn. ir Miškų mokyklą Alytuje, studijavo ekonomiką Vilniaus univ. 1949 baigė Erlangeno univ. filosofijos fak. ekonomijos skyrių. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1950 emigravo į Australiją. Dirbdamas Jurbarko miškų urėdijoje pirmosios bolševikų okupacijos metu dalyvavo rezistenciniame sąjūdyje. Bolševikų suimtas ir kalintas, išsilaisvino vok. užėjus. 1945 Kasselio stovykloj buvo vienas iš lietuvių gimn. organizatorių. Australijoje įsteigė ‚Šviesos' skyrių ir jam pirmininkavo. Miškininkų d-jos Australijos skyriaus pirm., prekybos b-vės ‚Baltia' dir. Bendradarbiavo Mūsų Giriose, Lietuvos Aide, Lietuvos Žiniose, Jaunojoje Kartoje, Trimite, Mūsų Pastogėje, Australijos Lietuvyje, Vienybėje, Girios Aide ir kt.

J. P. Kedys

Kedras (Cedrus), pušinių (Pinaceae) šeimos medžiai, spygliais panašūs į maumedžius, kankorėžiais į kenius. K. l i b a n i n i s (C. Libani) yra 25–40 m aukščio, dažnai didelio drūtumo medžiai, gyveną 2000-3000 m. Šis k. jau bibliniais laikais buvo vartojamas dekoracijai, taip pat statybai. Saliamonas iš jo pastatęs Jeruzalės šventovę. Egiptiečiai k. sakais balzamuodavę mirusiųjų kūnus. Savaime auga M. Azijoje, daugiausia Taure, Libane, Kipro saloje. Veisiamas Anglijoje, Prancūzijoje. K. a t l a s i n i s (C. atlantica) sudaro grynus medynus Atlaso kalnuose Š. Afrikoje. Veisiamas Anglijoje. K. h i m a l a j i n i s (C. Deodara), 50 m aukščio medis, pavieniais atsitikimais, siekia 100 m. ir 5 m diametro. Indusų laikomas šventu medžiu (Deodara iš indų žodžio devadara ‚dievo medis') ir vartojamas šventovėms apsodinti. Išplitęs Himalajuose, taip pat Afganistano, Beludžistano kalnuose. Veisiamas Vidurio Vokietijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. Kipro saloje žinomas dar k. t r u m p a s p y g l i s (C. brevifolia). K. yra sodinių atmainų. Visi šie k. kaip dekoraciniai auginami JAV Pacifiko bei šiltosiose Atlanto srityse. *J.Rkt.*

Kedronas žr. Cedronas.

Keduša (hebr. ‚pašventinimas') yra tretysis iš 18 palaiminimų, kurie sudaro svarbiausią žydų maldą.

Keeler James Edward (1857–1900) JAV astronomas, 1881 baigęs John Hopkins univ., dirbo Allegheny ir Lick observatorijose ir Western University of Pennsylvania. Nuo 1898 iki mirties buvo Lick observatorijos direktorius. Tyrinėjo šienpiovių ūko spektrą ir Saturno žiedą. Jo padaryti Saturno žiedo spektro tyrimai parodė, kad šis žiedas susideda iš atskirų mažų dalelių. Išsp. Spectroscopic Observations of Nebulae 1894 ir kt.

Keen William Williams (1837-1932) JAV chirurgas. 1866 – 75, 1889 – 1907 Jeffersono medicinos kolegijos prof., 1866–75 Filadelfijos anatomijos mokyklos vedėjas. Pasižymėjo kaip smegenų ir nervų sistemos chirurgas. Išsp. American Textbook of Surgery 1892, System of Surgery 8 tt. 1906–21 ir kt.

Keene Charles Samuel (1823–1891) anglų karikatūristas, vienas iš produktyviausių XIX a. laikraščių iliustratorių. K. turėjo įtakos anglų kalbai ir literatūrai; bu-

vo ne vien sąmojaus, bet ir linijos meistras. Raižiniai pagal K. piešinius dėti nuo 1847 Illustrated London News, nuo 1851 Punch ir nuo 1859 Once a Week savo tematika liečia anglų mieščionijos ir proletariato buitį.

J. Penell, The Work of Ch. K. (with Bibliography of the Books K. Illustrated and a Catalogue of his Etchings by W. H. Chesson) 1897; *L. Lindsey,* C. K. The Artists Artist 1934.

Keesom Willem Hendrik (g. 1876) olandų fizikas, nuo 1918 Utrechto univ. prof., nuo 1923 — Leideno univ. prof. Pagarsėjo išgarindamas skystą helijų, pasiekęs labai žemas temperatūras, būtent, tik 0,6°C aukščiau absoliutinio nulio. Išsp. Helium 1942 ir kt.

Kefalas (gr. Kephalos, lot. Cephalus) graikų mitologijoje Atikos karaliaus Erechtėjo dukters Prokridės vyras. Deivė Eos, paviliojusi jį, apdovanojo sugebėjimu virsti kuo nori. Tą savybę K. išnaudojo Prokridės ištikimybei patikrinti. Neišlaikiusi bandymo, Prokridė pabėgo į Kretą. Nors ir susitaikė su ja, bet, slinkdamas iš paskos iš pavyduliavimo ir per apsirikimą palaikęs medžiojamu žvėrim, K. ją nudūrė iešmu.

Kefalinas (iš gr. kephale ‚galva') fosfolipidas, riebalinė medžiaga randama smegenyse, kraujuje, kiaušinio trynyje ir augalų sėklose. K. yra sudėtas iš dviejų molekulių riebalinių rūgščių, glicerino, fosforo rūgšties ir kolamino, amino etilo alkoholio, arba serino, β-oksialanino.

Kefalometras žr. Cefalometras.

Kefalometrija (gr.) galvos matavimas antropologinių tyrinėjimų tikslams.

Kefalonija (sen. gr. Kefallēna, lot. Cefalonia) didžiausia ir svarbiausia Jonijos salų Graikijos v. pakrantėje, plotas 717 km², apie 58.000 gyv. Paviršius labai kalnuotas; aukščiausias kalnas p. pakraštyje Ainos Oros 1628 m. Krantai karpyti, statūs, yra 2 gilios įlankos, bet nėra patogaus uosto. Gyventojai verčiasi vynuogių, daržovių, vaismedžių auginimu ir žvejyba; administracinis centras Argostolion. Sala 430 pr. Kr. susijungė su Atėnais, III a. priklausė Etolijos sąjungai, 189 romėnai užkariavo ir sujungė su romėnų provincija Epiru. Nuo 395 po Kr. priklausė Rytų Romos imperijai, vėliau normanams, Venecijai, Turkijai, vėl Venecijai, Austrijai, nuo 1863 Graikijai. 1953 nukentėjo nuo žemės drebėjimo.

Kefalopodai žr. Cephalopoda.

Kefauver Estes (g. 1903) JAV senatorius, vienas iš žymesniųjų demokratų partijos vadų. Baigęs teisių mokslą Tennessee univ., vertėsi advokato praktika. 1939–49 kongreso atstovas, nuo 1949 senatorius, nusikaltimui tirti k-jos pirm. 1952 kandidatavo į JAV prezidentus, 1956 VIII 17 demokratų konvencijoje buvo nominuotas kandidatu viceprezidento vietai.

Kefėjas (gr. Kepheus, lot. Cepheus) 1. Mitologinis Tegėjos karalius, Heraklio sąjungininkas, kritęs su savo 20 sūnų kovoje prieš spartietį Hipokoontą.

2. Mitologinis Etiopijos karalius, Belo sūnus, Kasiopėjos vyras, Andromedos tėvas, Persėjo uošvis, paverstas žvaigždynu. Dėl panašaus persų ir Persėjo žodžių skambėjimo K. buvo laikomas persų protėviu, ir helenai persus senovėje vadinę kefėjiečiais (Kēfēnes).

3. Atšiaurio žvaigždynas (Lietuvoje niekad nenusileidžia) tarp Gulbės, Slibino, Mažųjų Grįžulo Ratų, Žirafos, Jukštandžio ir Driežo žvaigždynų. Šiame žvaigždyne yra kintamoji žvaigždė Delta Cephei, kurios šviesos kitimas tarp 3.6 ir 4.3 ryškumo. Ši žvaigždė pirmoji tyrinėta jos vardu pavadintoje Kefeidų klasėje. Kefeidos sudaro įdomiausią kintamųjų klasę. Žr. Atšiaurio žvaigždės.

K–efektas tam tikra žvaigždžių spektro linijų pasistūmimo į raudonąją pusę dalis. Spektro linijų pasistūmimas į raudonąją pusę rodo žvaigždės judėjimą tolyn nuo stebėtojo, vad. spindulinį greitį. Apskaičiavus spindulinį greitį, kurį sukelia visos žinomos priežastys, randama, kad jo efektas linijų pasistūmimui mažesnis, negu iš tikrųjų randamas. Tą skirtumą pirmieji pastebėjo Adams ir Frost 1904. Campbell įvedė šį reiškinį į savo radialinio greičio lygtį, pažymėdamas jį K. Iš čia ir kilo vardas K-efektas, arba K-narys. Šis dar neišaiškintas žvaigždžių spektro linijų pasistūmimas yra kitoks kiekvienam žvaigždžių spektro tipui, pvz. B tipo žvaigždėms jis atitinka 4.6 km per sekundę, klasei G tėra tik 0.2 km per sekundę.

Buvo bandyta aiškinti, kad K-e. atsiranda dėl: 1. netikslaus šviesos bangų ilgio matavimo, 2. didelio spaudimo, kuris egzistuoja žvaigždėse, 3. žvaigždžių atmosferose kritimo srovių ir 4. galaktikos plėtimosi. Šiandien jau yra žinoma, kad nei vienas iš šių argumentų negali išaiškinti to greičio skirtumo. Dabar yra du plačiau priimti aiškinimo būdai. Pirmas iš jų yra vietinės žvaigždžių srovės judėjimas. Ši idėja buvo stipriai kritikuota, bet vis tiek yra galima dalį to radialinio greičio skir-

tumo išaiškinti šiuo būdu. Antras — remiasi reliatyvybės teorija ir yra pats patikimiausias aiškinimas, pagal kurį stiprus žvaigždžių gravitacijos laukas šviesos bangas pastumia į raudoną pusę. Pagal Plasketto ir Pearse'o aiškinimą jo dar pilnai neužtenka išaiškinti šiam skirtumui. Pvz. B. žvaigždėms šis pasistūmimas duoda 3 km/sek. Taigi telieka tik mažas skirtumas, t. y. ši teorija bemaž išaiškina K-e.

R. Zlb.

Kefer Linus (g. 1909) austrų rašytojas. Rašo prozą ir eilėraščius. Išsp. Der Sturz des Blinden (apysaka) 1938, Die Nacht des Hirten (eilėraščiai) 1943, Die Sommergöttin (eilėraščiai) 1950, Die Zerbrochenen (vaidinimas) ir kt.

Kefermarkt miestelis Austrijoje į š. nuo Linzo. XV a. pabaigoje K. garsėjo, kaip šv. Volfgango kulto vietovė. Gotine parapinė bžn. (pašventinta 1476) turi 13,5 m aukščio iš liepos drožinėtą vėlyvosios gotikos skulptūrinį altorių, didelės vertės meno kūrinį: jis gretinamas su M. Pacherio St. Wolfgango ir W. Stoss (Stwosz) Krokuvos altoriais. Meistras nežinomas. Altorių užsakė Weinbergo pilies savininkas Christoph von Zelking apie 1490–98, tur būt, Passau mieste. Vidurinėje jo dalyje yra šv. Kristoforo, šv. Volfgango ir šv. Petro statulos, sparnuose Marijos istorijos scenos reljefai, pinijone šv. Kotrynos ir šv. Barboros, šalia sparnų — būdingos ‚Skrynios saugotojų' riterių šv. Florijono ir šv. Jurgio statulos. Skulptūrinės masės suskaldytos į smulkias detales, darbas turtingas šešėlių efektų ir pasižymi veidų ir rankų traktavimo raiškumu.

Meister von Kefermarkt: Šv. Florijonas

S. Kruckenhauser, Das Meisterwerk von K. 1939; *R. Reicherstorfer,* Der St. Wolfgangskult und die spätgotische Kunst im Oberdonau (Christliche Kunstblätter Linz I) 1941. *P.Rkl.*

Kefyras (turk. kefir ‚kumelės pienas') žmonių maistui vartojamas raugintas, tirštas, saldžiai rūgštaus skonio pieno gėrimas, kurio rauginimui vartoja k. grūdelius, susidedančius iš mielių (Torula Kefir, Saccharomyces fragilis), pieno rūgšties bakterijų (Bacterium caucasicum), sviesto rūgšties bakterijų (Bacillus Kefir, Bacillus esterificans). Rūgimo metu minėti mikroorganizmai iš pieno cukraus pagamina pieno rūgštį, anglies dvideginį ir truputį alkoholio, o pieno kazeiną iš dalies peptonizuoja. V. Europoje ir Amerikoje k. gamina iš karvių pieno. Kaukaze ir p. Rusijoje senais laikais k. buvo gaminamas iš kumelių pieno. *J.Plt.*

Kefisas (gr. Kephisos, lot. Cephissus) vardas keletos sen. Graikijos upių: 1. Fokidės ir Beotijos upė (dabar Mavroneron), ištekanti š. Parnaso pusėje ir įtekanti į dabar nusausintą Kopaido ež.; 2. Atikos upė (dabar (Sarantapotamos), tekanti iš Kiterono į Eleusiną; 3. Atikos upelė (dabar Podonifti), tekanti iš Pentelikono Atėnų pajūrio slėniu.

Kefisodotas (gr. Kephisodotos) dviejų graikų skulptorių vardas. 1. K. Senasis dirbo Atėnuose apie 375 pr. Kr. Plinijus ir Pausanijas pasakoja apie didelį skaičių K. darbų, bet jų surasti nepavyko. Vienintelė išimtis tėra Eirenė su Plutonu ant ran-

Kefisodotas Eirenė

kos (‚Taika ir Turtas'). Išliko šios statulos antikinė marmuro kopija Münchene (Staatliche Antikensammlungen, iš Villa Albani Romoje); ji yra taip pat pavaizduota ant pinigų. Taikos metais 371–375 pr. Kr. sukurtasis originalas buvo iš žalvario ir stovėjo Atėnų mst. prekyvietėje. K. čia stengėsi duoti dviejų figūrų harmoningą vienumą: statula gali būti laikoma Madonos su Kūdikiu prototipu. Judesiai laisvi, pagrindinė nuotaika yra gracingas švelnumas. Šią kryptį plačiai išvystė skulptorius Praksitelis, kuris buvęs K. sūnum. 2. K. Jaunasis, Praksitelio sūnus, dirbo apie 300 pr. Kr. ir tęsė tėvo gražųjį stilių. Originalių darbų tėra išlikę tik vieno marmuro altoriaus skulptūrų fragmentai iš Asklepijo šventyklos Koso saloje.

Allgem. Lexikon der bildenden Künstler (Thieme-Becker) 20 t. 1927, 163–167; *G. Lippold*, Die Söhne des Praxiteles (Jahrbuch d. Deutschen Archäolog. Instituts 38–39 t., 242).

Kegai dv., Žarėnų vls., Telšių aps. Čia surasta baltiško tipo akinė segė, priklausanti II a. po Kr.

Kėgliai (vok. Kegel) žaidimas, per kurį reikia rutuliu numušti medines figūras-kėglius, sustatytus tam tikra tvarka k. take. Tai germanų kilmės žaidimas. Pradžioje k. žaisdavo kilmingieji ir turtingieji. Apie 1300 po Kr. žaidime vartota nuo 3 iki 17 kėglių. Martynas Liuteris buvo aistringas kėglininkas ir nustatė, kad žaidimui geriausiai tinka 9 kėgliai. Užuot anksčiau vartotų akmeninių rutulių imta vartoti mediniai. K. žaidimas labiausiai buvo populiarus Vokietijoje. XIX a. pradžioje jis išplito JAV (pirmiausia Naujorke, 1835–40 N. Anglijoje ir Vašingtone). JAV įsigalėjo 10 k. žaidimas. 1895 įkurta organizacija ‚American Bowling Congress'. 1953 JAV buvo įregistruota net 341.000 klubų su per 2 mil. žaidėjų. 1916 įkurta ir moterų kėglininkių organizacija.

Pagal dabar JAV veikiančias taisykles k. takai turi būti padaryti iš medžio, takų ilgis apie 19 m, plotis apie 26 cm. Kėgliai daromi iš klevo, jų svoris apie 1,4 kg, aukštis apie 38 cm. Vokietijoje žaidžiama 9 kėgliais. Lietuvoje k. žaidimas nebuvo išplitęs, težaista kai kuriose vasarvietėse (Birštone ir kt.). *A.Kt.*

Kegumas (lat. Kegums) Latvijos hidroelektrinė stotis Dauguvoje, 54 km nuo žiočių, 29 km nuo Rygos mst., pastatyta 1936–39; pilnas galingumas 70.000 kW; 1944 dalis užtvankos susprogdinta, vėliau atstatyta.

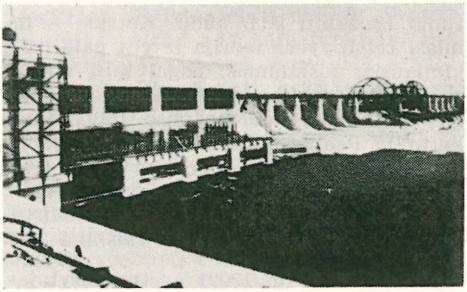

Kegumo jėgainė 1940

Kehr Paul Fridolin (1860–1944) vokiečių istorikas, nuo 1893 Marburgo univ. doc., nuo 1898 Göttingeno univ. prof., 1903–36 Prūsijos (Vokiečių) instituto dir. Romoj, 1915–29 generalinis Prūsijos archyvų dir., 1919–35 Monumenta Germaniae Historica vyr. direktorius. K. buvo geras dokumentų tyrėjas ir labai sumanus kolektyvinio istorijos tyrimo darbo organizatorius. 1896 jis pasiūlė Göttingeno mokslo akad. pagal patikimiausius rankraščius išleisti iš naujo jau skelbtas ir neskelbtas popiežių bules, siųstas įvairiems kraštams, iki Inocento III (1198). Pats pirmas ėmėsi to darbo, rinkdamas Italijai skirtas bules ir išleisdamas 8 tomus Italia Pontificia. Pagal jo sudarytą planą išleistas ir Vokietijai skirtų bulių rinkinys — Germania Pontificia 3 tt. (išleido A. Brackmann). Monumenta Germ. Hist. ribose K. paskelbė: Urkunden der Karolinger, 3 tt. ir Urkunden Ottos III. Savo gilų, griežtai metodišką šaltinių nagrinėjimo būdą K. parodė daugely monografinio pobūdžio darbų, kurie laikytini klasiškais istorijos mokslo pavyzdžiais. *J.J.*

Kehrer 1. Ferdinand (g. 1883) vokiečių psichiatras ir neurologas, nuo 1925 Münsterio universiteto prof. Jo pagrindiniai mokslo darbai susiję su paveldėjimo problemomis, simptomatologija, smegenų ir nervų sistemos ligomis. Svarbiausi veikalai: Verstehen und Begreifen in der Psychiatrie 1951, Vom seelischen Altern 1950, ²1952 ir kt.

2. Hugo (g. 1876) vokiečių meno istorikas. 1902 Müncheno univ. doc. 1906 keliavo Turkijoje ir Graikijoje, 1909–10 Ispanijoje, Prancūzijoje ir Italijoje. 1915 Müncheno univ. prof., 1916–18 inventarizavo Belgijos meno paminklus. Po I pas. karo vėl prof. Münchene, kur dėsto Ispanijos meno istoriją ir grafikos techniką bei jos istoriją. Išsp. Die Hl. Drei Könige 2 tt.

1908–09, Die Kunst des Greco ³1920, Francisco de Zurbaran 1918, Velasquez 1919, Spanische Kunst von Greco bis Goya 1926, Dürers Selbstbildnisse und die Dürer-Bildnisse 1934, Franz von Lenbach 1937, Greco als Gestalt des Manierismus 1939, Deutschland und Spanien 1953. 1920–27 išleido Goya ofortus (Proverbios, Desastres de la Guerra, Tauromaquia).

Kei (indonezų Evaat) salų grupė p. Molukų salyne; apie 1500 km² su 51.000 gyv. malajų. K. priklauso Indonezijai ir yra kat. misijų centras. Svarbiausia vietovė Tocal.

Key Elen (1849–1926) švedų pedagogė, feministė, žymi kalbėtoja, liaudies švietėja. Nuo 1880 Stockholmo gimn. mokytoja, bet nuo 1910 atsidėjo tik rašymui. Savo raštuose ir kalbose, daugiau vaduodamasi jausminiais argumentais negu logika, ji labai atkakliai gynė individualizmą bei natūralizmą. Pagrindinis jos pedagoginis principas — vaiko individualybės neliečiamumas. Ji smerkia šeimos ir mokyklos auklėjimą, pagrįstą prievarta ir autoritetu, kuriuos ji reikalauja pakeisti laisvės ir meilės atmosfera. Bendrojo auklėjimo mokyklą su klasėmis, mokomaisiais dalykais, pažymiais ir egzaminais ji norėtų pakeisti paties vaiko pasirenkamu kūrybiniu veiklumu dirbtuvėse, bibliotekose, parkuose ir sporto aikštėse. Vaiko teisių aukštinimu ji pralenkia net ir J. J. Rousseau (Vaikų šimtmetis I–II 1900). Tokiu pat individualizmu ji siekė pagrįsti ir šeimos gyvenimą (Apie Meilę ir Vedybas). Daugelis jos pedagoginių darbų išversta į kitas kalbas.

J. Landquist, E. K. 1900. *P. Mld.*

Keihin Port sujungtų (1941) Tokijo ir Jokohamos uostų bendras pavadinimas.

Keiksmas formulinio pobūdžio išsireiškimas, kam nors pikto lėmimas, susidedąs iš žodžių, turinčių demonišką, šventvagišką ar obscenišką prasmę. Dažniausios k. formulės yra: ‚Kad tave... paimtų', ‚Kad tu...', ‚Eik po...' Seniau iš tikrųjų buvo tikima demoniškų arba ‚stiprių žodžių' magiška galia: atsitiks taip, kaip susijaudinęs, supykęs ar įžeistas asmuo kitam ar sau pačiam linki. Taip atsitiksią padedant kokiam nors dievui, velniui ar likimui. Dabar tie k. greičiau virto įpročiu ir dažnai vartojami be rimtos priežasties, kaip pertaras. Vietoje ‚stiprių žodžių', vartojami ir nieko nedėti, pvz., ‚kad tave bala', arba ‚eik po plynių'. Yra likę pėdsakai stipraus tikėjimo, kad k. įvykstą, ypač tada, kai prakeikiąs mirštąs žmogus, nekaltai nuteistas mirti, tėvai (ypač motina), seni žmonės, apgauta mergaitė, nėščia moteris, burtininkas. K. esąs neatšaukiamas, todėl reikia būti atsargiam, valdyti savo jausmus ir žodžius. Atsitinką, kad supykusiam tėvui ar motinai sušukus į vaiką ‚kad tave velnias paimtų', nelabasis iš tikrųjų pasiimąs jam skirtą auką. Arba: viena motina, labai supykusi ant savo dukters, pasakiusi, ‚kad tave Perkūnas nutrenktų!', taip ir atsitikę. Plačiai žinoma yra sakmė, kaip supykusi motina pasakė sūnui: ‚Kad tu, vaike, jaunose dienose pražūtum', tai šis ir pražuvęs (prasmegęs į žemę) vestuvių dieną. Tikima buvo, kad k. galįs nugramzdinti rūmus, pilį arba visą miestą ‚skradžiai žemę', tada juos labai sunku atburti. Pats žmogus irgi galįs save patį užkeikti, paversti medžiu, paukščiu ar akmeniu, nusigramzdinti į žemę. Buvo tikima, kad pikta dvasia nubaidoma, pavadinus ją vardu (velne, šėtone ir pn).

Šiandien magiška k. galia nebetikima Liko tik psichologinis pagrindas ir blogas įprotis. Jau pats bet kurių garsų stiprus ištarimas reiškia tam tikrą sukauptos energijos išeikvojimą ir suteikia susijaudinusiam žmogui palengvėjimą.

Yra būdingų k. kiekvienoje tautoje. Lietuvių labai mėgstamas k. su Perkūnu. Paprasta formulė, ‚kad tave Perkūnas nutrenktų', sustiprinama nepaprastomis aplinkybėmis, pridėjus ‚iš giedro dangaus', ‚vidury žiemos', ‚ant gryno lauko', ‚negriovęs, nežaibavęs į devynis stuomenis', ‚skradžiai žemę', ‚devyni Perkūnai'. Įtūžęs žmogus čia šaukiasi dievybės kerštо, tačiau nenori jos užgauti, užtat parodo jai ir savotiškos pagarbos: ‚Dieve duok, kad tave Perkūns (švents Perkūns, Dievaitis, šventas Dievaitis) užmuštų, užtrenktų' (Brodovskis); ‚kad tave Perkūnas Dievulėlis nutrenktų' ir pn. (Tautosakos Darbai III 164–167). Griausmingus k. mėgsta ir vokiečiai. Dažnai k. atsispindi senos mitologinės pažiūros, pvz. tokie dainų posmai: ‚Tvaskėk, žaibeli, trenk, Perkūnėli, užmušk piktą vyrelį' (Jušk. LD N 1524), arba: ‚Oi kad tave, seną diedą, žemelė neneštų, ... saulelė nešviestų' (Perloja). Tai labai stiprūs k., tiesiog magiškos formulės. Būdinga formulė yra ‚kad tave Giltinė nusmaugtų (papiautų)'. Kiti k. mini ‚rupūžę, ‚gyvatę', užkeikiama ‚žeme', pvz., ‚kad tu pereitumei kiaurai žemę!', ‚kaip tave šventa žemė nešioja' ir kt. Žemės šaukiamasi Prancūzijoj ir Vogėzuose. Formulė pačiam sau, ‚juoda žemė ne-

turėtų mane nešioti', žinoma ne tik pas mus, bet taip pat latviuose, rusuose, vokiečiuose, sen. graikuose ir romėnuose.

Žmonės k. vartojimo negiria, ‚keikūnas' yra blogas atsiliepimas apie asmenį. Patarlė sako, kad ‚keikestis per burną išeit, per nosį (ausį) atlenda', tad turi nemalonių pasėkmių, sudaro pačiam nesmagumą. Kartais išleidžiami įstatymai ir nustatomos bausmės už viešą k. vartojimą. *J.B.*

Keilhack Konrad (1858–1944) vokiečių geologas; nuo 1896 Berlyno kasyklų akademijos ir aukštosios technikos mokyklos prof. Tyrinėjo š. Vokietiją geologiniu atžvilgiu, ledynų laikotarpio padarinius ir rudosios anglies išteklius. Parašė daug mokslo veikalų, iš kurių svarbiausi yra vadovėliai, išleisti daugeliu laidų: Lehrbuch der praktischen Geologie ^{4}1922, Lehrbuch der Grundwasser und Quellenkunde ^{3}1935. Suredagavo 60 tt. (1901–37) žurnalo Geologisches Zentralblatt.

Keim Franz (1840–1918) austrų dramaturgas. Studijavo Vienos ir Züricho univ. 1875–90 gimnazijos mokytojas St. Pöltene. Nuo 1902 Vienoje. Rašė scenos veikalus, kuriuose užtinkama Hebbelio ir Anzengruberio įtakų. Išsp. Sulamith (drama) 1875, Der Königsrichter 1879, Die Spinnerin am Kreuz 1891, Mephistopheles in Rom (drama) 1892, Der Schelm vom Kahlenberg (komedija) 1893, Münchhausens letzte Lüge (komedija) 1898, Fridolin, ein Donaumärchen 1907 ir kt. Gesammelte Werke, 5 tomai 1912.

Keynes John Maynard (1883–1946) lordas, anglų ekonomistas. 1906 baigė Cambridge univ., nuo 1915 finansų ministerijos ūkio patarėjas, 1920–40 Cambridge univ. ekonomikos prof., II pas. karo metu Anglijos banko direktorius ir finansų ministerijos ūkio patarėjas. Tai vienas iš pačių stambiausių naujųjų laikų ekonomistų. Pirmiausia K. pagarsėjo kaip finansinis patarėjas 1919 Versalio konferencijoj. 1919 VI 5 iš tos konferencijos pasitraukė, nepritardamas sąjungininkų ūkiniams reikalavimams. Savo argumentus išdėstė knygoje The Economic Consequences of the Peace (1919, ^{2}1952). Čia jis aštriai kritikavo Versalio taikos sutartį, kėlė jos nemorališkumą ir nepateisinamumą ūkiniu atžvilgiu. Vėliau K. išleido eilę pagrindinių veikalų, kuriuose išdėstė savo ekonomines pažiūras. Iš jų svarbiausi: The Economic Consequences of Mr. Churchill 1925, A Treatise on Money 1930, The General Theory of Employment, Interest and Money 1936 ir kt. Pastaroji knyga didele dalimi inspiruota 1929–33 pasaulinės krizės ir depresijos. Po šios knygos išleidimo Vakarai K. laiko savo pagrindiniu ekonominiu ideologu ir JAV ekonominė politika seka daugiau ar mažiau K. mokslu. K. ieškojo kelio į laisvąjį ūkį, nors ir kartkartėmis ribojamą valstybinės iniciatyvos. Totalinį valstybinį socializmą laikė pasenusiu dalyku. K. nuomone, laisvasis ūkis yra vienintelė išeitis, kad laisvė iš viso galėtų būti išsaugota. Kapitalizmas, reikiamai vairuojamas, gali greičiau pasiekti tikslo, kaip bet kuri kita ūkinė sistema. Važinėjo kelis kartus Sovietų Rusijon, bet jos eksperimentais nesusižavėjo. K. Markso Kapitalą laikė pasenusiu ir moderniems laikams nepritaikomu vadovėliu. Depresijos metu ūkis, jo nuomone, gali pasilikti stagnacijoje ir nebūtinai jis turi pats iš ten automatiškai išbristi. Laisvajame ūkyje automatiško paklausos ir pasiūlos išsilyginimo nėra. Nepasitikėjo ir aukso standartu. Gerovė, K. manymu, priklauso nuo investicijų, ne nuo santaupų. Jeigu įmonės nepajėgia investuoti tiek, kiek sutaupoma, tautos pajamos pradeda mažėti, ir einama krizės link. Santaupų suma neprivalo būti lygi kapitalo sumai. Jei investicijos prašoka santaupas, tai turime gerovės laikotarpį su palinkimu į infliaciją, o jei santaupos pralenkia investicijas, turime depresiją ir nedarbą. Gelbėtis iš depresijos K. siūlė dirbtinai didinti pinigų apyvartą, kad tuo būdu darbininkai būtų grąžinti į darbus. II pas. karo metu, kai sąlygos yra buvusios kitokios, K. siūlė priverstinį taupymą ilgaterminiinių lakštų pavidalu. Laisvojo ūkio pradžia ir galas — iniciatyva. Jis atsisakė ‚Laissez faire' nuostato. Ūkio ateitis priklausysianti nuo valstybinės ir privatinės iniciatyvos suderinimo. Valstybė neturinti rodyti savo iniciatyvos ten, kur yra privačios pakankamai. Palūkanas K. aptaria ne kaip mokestį už kapitalo naudojimą, bet kaip atlyginimą už baimę, atiduodant naudoti santaupas.

Be to, K. 33 metus redagavo įtakingą žurnalą ‚Economic Journal'.

L. R. Klein, The Keynesian Revolution 1947; *R. F. Harrod,* The Life of J. M. K. 1951; *K. L. Heilbroner,* The Worldly Philosophers 1953. *L.Drg.*

Keinys Pranas (1872 Dadotkų k., Nevarėnų vls., Telšių aps.—?) visuomenės veikėjas. Mokėsi Telšių dviklasėje mokykloje, vėliau dirbo fabrike, prie geležinkelio ir ūkininkavo. 1907–12 buvo III-sios ir 1912–17 IV-sios Valstybės dūmos atstovas. Lietuvoje reiškėsi demokratu, o Dūmoje—

darbiečiu (‚trudoviku'), dirbęs kartu su A. Bulota ir M. Januškevičium. 1913 Dūmoje išrinktas žemės ir tikybos reikalų komisijon. Nors ir buvo mažo mokslo, bet su Dūmos darbų tvarka buvo gerai susipažinęs. 1911 VII 28 išrinktas Lietuvių mokslo d-jos nariu Vilniuje. 1914 X 21-22 dalyvavo Dūmos atstovų pasitarime Vilniuje ir XI 21, steigiant Lietuvių d-ją nukentėjusiems dėl karo šelpti, darė pranešimą iš aplankytos pafrontės. 1922 IV 2 Nevarėnuose įst. Liet. valstiečių s-gos kuopą ir buvo jos pirm.

Keir Hardie James žr. Hardie, James Keir.

Keiser Reinhard (1674–1739) kompozitorius, vienas ryškiųjų vokiečių ankstyvojo baroko operinės muzikos atstovų. Didžiąją savo gyvenimo dalį praleidęs Hamburge (pradžioje gyveno Braunšveige, vėliau trumpai Kopenhagoje ir Stuttgarte), K. parašė savo ilgą laiką vadovaujamam operos teatrui apie 100 operų (išliko apie 30), iš kurių išskirtinos: Adonis 1697, Pomona 1702, Claudius 1703, Octavia 1705, Almira 1706, Krösus 1710, L'inganno fedele 1714, Der Hamburger Jahrmarkt 1725, Circe 1734 ir ypač Jodelet 1726. Nors dėl jo operų populiarumo ir gausumo K. savo amžininkų buvo vad. ‚didžiausiu pasaulio operų kompozitoriumi', tačiau po jo mirties visos jo operos netrukus dingo iš repertuaro. 1700–03 K. vadovavo Hamburgo vad. žiemos koncertams, turėjusiems nemažos reikšmės simfoninių koncertų raidai Vokietijoje. Nuo 1728, pasitraukęs iš operinio gyvenimo, K. vargoninkavo Hamburgo katedroje. Be operinės muz., K. yra parašęs eilę kantatų (rinkiniai Gemütsergötzung 1698, Divertimenti serenissimi 1713, Musikalische Landlust 1714, Kaiserliche Friedenspost 1715), oratorijų (Der sterbende Jesus 1714, Der gekreuzigte Jesus 1715) ir smulkesnių bažnytinės muzikos kūrinių.

H. Leichtentritt, R. K. in seinen Opern 1901; *R. Petzoldt,* Die Kirchenkompositionen und weltlichen Kantaten R. K.s 1935. *K.O.*

Keyser 1. H e n d r i k de (1565–1621) olandų architektas ir skulptorius. Iš architektūros darbų Amsterdame minėtini 1603–14 Zuiderkerko reformatų bažnyčia, 1606 Oost-Indische Huis, 1608 birža, 1620 Westkerk (baigta 1638). Architektūroje K. reikšmingas, kaip pirmasis olandas, pasisavinęs italų vėlyvojo renesanso formas. Jo architektūra pasižymi skulptūrinių puošmenų turtingumu fasaduose, kurie teikia neramų ir manieringą įspūdį. Vėlesni K. projektai pereina į klasicizmą. K. turėjo Amsterdame didelę skulptūros dirbtuvę, kuri taip pat, kaip ir C. Floris dirbtuvė Antverpene, labai daug eksportavo į Š. Europos kraštus. Jo 1614 paminklas Vilhelmui Oraniečiui (Tyliajam) Neuwe Kerk Delfte yra pats svarbiausias olandų ankstyvojo baroko skulptūros pavyzdys. 1621 sukūrė paminklą Erazmui Roterdamiečiui.

2. N i c a i s e de (1813–1887) belgų tapytojas. Vienas iš pirmųjų nacionalinės belgų tapybos atstovų. Svarbia K. pasisekimo priežastimi laikytina jo patriotinė tematika, atitikusi to meto belgų nuotaiką po nepriklausomybės atgavimo. Jo 1836 didelis paveikslas ‚Pentinų kova prie Courtrai' (flamų pergalė prieš prancūzus 1302) buvo tautinis įvykis. Po to sekė 1839 ‚Mūšis prie Woeringeno' ir ‚Mūšis prie Nieuporto', kurį užsisakė pats Belgijos karalius. Po 1840 K. tapė eilę paveikslų istorinio žanro bei pasaulinės literatūros temomis. Nuo 1855 buvo Antverpeno meno akad. dir. K. reikšmingas romantizmo pradininkas belgų tapyboje, atmetęs anksčiau įsigalėjusį prancūzų klasicizmą ir savo kultivuotu koloritu grįžęs prie didžiosios flamų tapybos tradicijos. Jo kompozicijos teatriškumas ir perdėtas jausmingumas mūsų dienų žiūrovo įtikinti negali.

H. Hymans, Belgische Kunst des 19. Jahrhunderts 1906, 32–38.

3. T h o m a s de (1597–1667) olandų tapytojas ir architektas, (1) sūnus. K. buvo pirmasis olandų vad. ‚clairobscur' tapybos meistras ir žymiausias Amsterdamo portretininkas prieš Rembrandtą. Apie 1625 K. įvedė mažo formato individualinius bei grupinius portretus, kurie savo natūralumu, gyvu koloritu ir orumu nustatė olandų portreto meno gaires, turėjusias nemažos reikšmės Rembrandtui. Būdingas K. palinkimas pereiti iš gryno portreto į žanrą. Pvz. 1619 Dr. Vrij anatomija, 1627 Pirklys ir sūnus, 1632 ir 1633 Šauliai, 1638 Trys burmistrai. Po 1660 K. dirbo elegantiškus raitininkų portretus peizažų fonuose (šiuos įtapydavo kiti meistrai), taip pat nedidelius biblinius paveikslus. 1662 tapęs miesto architektu, dirbo prie rotušės baigiamųjų darbų.

R. Oldenbourg, Th. de K.-s Tätigkeit als Maler 1911. *P.Rkl.*

Keyserling 1. E d u a r d (1855—1918) grafas, vokiečių rašytojas. Pabaltijo vokiečių didikų kilmės (gimęs Latvijoj), atsikėlusios Livonijon 1492. Daugiausia vaizdavo savo kilmės ir gimtinės žmonių gyvenimą. Impresionistas, dekadentas. Savo

laiku labai populiarus. Iš raštų minėtini: Beate und Mareile (romanas) 1903, 6819̃25, Schwüle Tage 1906, 61916, Benignens Erlebnis (drama) 1906, Dumala (romanas) 1908, 101925, Bunte Herzen (novelės) 1909, 41917, Wessen 1911, 101920, Abendliche Häuser 1914, 141923, Am Südhang (romanas) 1916, 511924, Fürstinnen (romanas) 1917, 201924, Im stillen Winkel (novelės) 1918, 321924, Feiertagskinder (romanas) 1919. Gesammelte Erzählungen, 4 tomai 1922.

K. Knopf, Die Erzählungen E. von K.s 1929.

2. Hermann (1880–1946) grafas, vokiečių kultūros filosofas bei psichologas. Kilęs iš Pabaltijo vokiečių didikų, be Estijos mokyklų (Pernau gimn. ir Tartu univ.), studijavo įvairiuose užsienio univ. (Ženevoje, Heidelberge, Vienoje, Paryžiuje). Rimtoms studijoms jį dar studento metais paskatino sunkus sužeidimas dvikovoje. Studijavo iš pradžių gamtos mokslus ir specializavosi geologijoje, bet vėliau atsidėjo filosofijai. Nuo 1908 gyveno savo tėvų dvare Rayküll, Estijoj. Po I pas. karo persikėlė į Vokietiją, kur nuo 1920 vadovavo savo įkurtai Darmstadto ‚išminties mokyklai', turėjusiai savo tikslu žadinti ‚kūrybinį pažinimą'. Kreipdamasis prieš paprastu žinojimu pagrįstą racionalinę kultūrą, K. rūpinosi ugdyti išmintį, kaip tokį žinojimą, kuris formuoja gyvenimą. Jos pagrindas yra kūrybine intuicija suvokiamas ‚prasmės kosmas', iš kurio turi būti suprantamos visos atskiros kultūros. Savo ieškomai naujai dvasios ir sielos sintezei, kurioje pažinimas būtų drauge išganymas, jis siejo vakarietinę tradiciją su rytietine indų ir kinų išmintimi. Populiariausia jo knyga Das Reisetagebuch eines Philosophen 1919, 81932. Iš kitų veikalų minėtina: Schöpferische Erkenntnis 1922, Menschen als Sinnbilder 1926, Wiedergeburt 1927, Das Spektrum Europas 1928, America, Set Free 1929, Südamerikanische Meditationen 1932, Das Buch vom persönlichen Leben 1934, Betrachtungen der Stille und Besinnlichkeit 1941, Das Buch vom Ursprung 1947, Reise durch die Zeit I 1948, Kritik des Denkens 1949 ir kt.

R. Röhr, Graf K.s magische Geschichtsphilosophie 1939. *J.G.*

Keitel Wilhelm (1882–1946) vokiečių generolas feldmaršalas. 1929–38 dirbo krašto apsaugos ministerijoje, 1938 paskirtas Reicho vyriausiojo štabo viršininku, tas pareigas ėjo iki 1945 kapituliacijos. K. buvo Hitlerio patarėjas ir rėmėjas. 1945 V 8 Berlyne pasirašė besąlyginę Vokietijos kapituliaciją. 1946 X 1 Tarptautinio karinio tribunolo Nürnberge pasmerktas mirti ir X 16 pakartas.

Keith 1. Arthur. Sir (g. 1866) skotų antropologas ir anatomas. Nuo 1912 Londono Antropologijos instituto pirm., 1917–23 Karališkojo instituto fiziologijos prof., nuo 1924 Anglijos karališkosios chirurgų kolegijos prof. Išsp. Human Embryology and Morphology 1901, Ancient Types of Man 1911, The Human Body 1912, Menders of the Maimed 1919, Nationality and Race 1920, Concerning Man's Origin 1927, Darwinism and its Critics 1935, Essays on Human Evolution 1946, Authobiography 1950 ir kt.

2. George (1638–1716) skotų pamokslininkas. 1663 įstojo į kvakerių sektą ir, atvykęs į Š. Ameriką, 1684 tapo atskiros grupės, žinomos ‚Christian Quakers' vardu, vadovu. Grįžęs Anglijon 1700 įšventintas anglikonų kunigu, po to nuo 1702 vėl pamokslininkavo Š. Amerikoje. Savo Journal of Travels from New Hampshire to Caratuck 1706 jis aprašo savo keliones Š. Amerikoje.

3. George (1693?–1778) skotų didikas, kovojęs už Stiuartų šeimos grąžinimą į Skotijos sostą. Dalyvavo nesėkmingame 1715 sukilime ir nepavykusioj ispanų invazijoje į Skotiją 1719. Vėliau K. stojo Prūsijos tarnybon ir buvo Fridricho Didžiojo favoritu, kuris jį 1751 paskyrė ambasadoriumi Paryžiuje ir Ispanijoje.

E. E. Cuthell, G. K. 1915.

4. George Elphinstone (1746 — 1823) britų admirolas. Jo karjeros viršūnės buvo Capetowno užėmimas 1795, Sheerness maišto numalšinimas 1797 ir vadovavimas Vidužemio laivynui, 1801 anglams užimant Egiptą.

5. James Francis Edward (1696–1758) skotų didikas, Prūsijos feldmaršalas, (3) brolis. Kartu su savo broliu George K. jis dalyvavo nesėkminguose Stiuartų šalininkų sukilimuose 1715 ir 1719. Pabėgęs į kontinentą, jis tarnavo Ispanijai ir Rusijai. 1747 Fridrichas Didysis paskyrė jį Prūsijos feldmaršalu ir vėliau Berlyno gubernatorium. K. daug nusipelnė Prūsijai Septynerių metų kare. Žuvo Hochkircho mūšyje.

6. Minor Cooper (1848–1929) amerikiečių prekybininkas, 1872 Costa Ricoje pradėjęs statyti geležinkelius. Kartu su geležinkelių statyba vertėsi bananų auginimu, kurį vėliau išplėtė visoje P. Amerikoje. 1899 įsteigė United Fruit Company

ir 1912 International Railways of Central America.

Keitiklis srovės arba įtampos transformatorius. 1. S r o v ė s k. padarytas iš geležinės šerdies ir dviejų apvajų, vartojamas kintamajai srovei matuoti. Jo tikslas: 1. izoliuoti gyvybei pavojingą pirminę aukštos įtampos apvają nuo antrinės, susietos su matavimo aparatais; aukštos įtampos pavojui pašalinti antrinė apvaja ir šerdis įžeminamos; 2. didelę matuojamą linijos srovę transformuoti tiksliai nustatytu santykiu į tinkamą standartiniams matavimo aparatams vertę. Nominalinė antrinė srovė paprastai būna 5 amperai (A).

Pirminė srovės k. apvaja nuosekliai įjungta į liniją, kurios srovė matuojama, turi keletą vijų. Kai pirminė srovė yra 1000 A ar daugiau, pirminė apvaja turi tik vieną viją-stiebą, praveriantį geležinę šerdį. Pirminės ir antrinės srovių santykis apytikriai yra lygus atvirkščiam vijų santykiui. Antrinė apvaja trumpai sujungta mažos varžos ampermetru ir nuosekliai su juo sujungtais kitais srovės veikiamais aparatais: skaitikliu, vatmetru, rele. JAV srovės k. gaminami 4 apkrovoms: 2½, 5, 12½ ir 25 voltamperų prie 5 A srovės. K. iki 22 kW būna sauso tipo, o aukščiau tos įtampos — pripildyti aliejaus. Svoris svyruoja nuo kelių dešimčių kg žemos įtampos k. iki 2000 kg 110 kW keitiklio.

Pirminės ir antrinės amperinės vijos yra apytikriai lygios ir sukelia priešingos krypties magnetinį sriautą, del to srovės k. šerdis turi labai silpną magnetinę indukciją (neprašoka 1000 gausų). Antrinė neturi būti atidaryta, kai pirminė yra su srove, nes tuomet pirminės amperinės vijos, veikdamos be antrinių įtakos, sukelia labai stiprią magnetinę indukciją, kuri indukuoja antrinėje didelę įtampą ir perdaug įkaitina šerdį.

Tikslus matavimas reikalauja, kad pirminės ir antrinės srovių santykis būtų pastovus įvairioms apkrovoms esant ir kad antrinės srovės fazė skirtųsi tiksliai 180° nuo pirminės fazės. Dėlei mažų galingumo nuostolių šerdyje ir mažos magnetinančios srovės tie reikalavimai nėra tiksliai išlaikomi; dėl to k. yra transformacijos koeficiento ir kampo klaidos, kurios kiek kinta su apkrova. Pirmoji atitinkamai suklaidina visų įjungtų į antrinę aparatų parodymus, o kampo klaida atsiliepia tik į vatmetro ir skaitiklio parodymus. Pataisos koeficientas yra santykis, iš kurio reikia padauginti antrinę srovę, kad gautume jos tikslią vertę. Aukščiausios klasės k. tas koeficientas neišeina iš ribų 0,995–1,005, o žemiausios klasės 0,976–1,024. Kampo klaida gali siekti nuo kelių iki kelių dešimčių minučių. Kampas laikomas teigiamas, kai pasuktas 180° antrinės srovės vektorius pralenkia pirminę srovę; tat dažniausiai praktikoje pasitaiko.

Į t a m p o s k., arba įtampos transformatorius,—transformatorius su geležine šerdim ir dviem apvajomis, skiriamas kintamajai įtampai matuoti. Jo tikslas: 1. izoliuoti gyvybei pavojingą aukštos įtampos pirminę apvają nuo antrinės, susietos su matavimo aparatais; visiškam aukštos įtampos pavojui pašalinti antrinė ir šerdis įžeminamos; 2. transformuoti linijos matuojamą aukštą įtampą į žemą antrinę įtampą, kurios nominali vertė paprastai būna 115 ar 120 V.

Pirminė apvaja yra prijungta prie linijos matuojamos įtampos ir turi didelį vijų skaičių. Pirminės ir antrinės įtampos santykis čia lygus tiesioginiam vijų santykiui, kaip ir paprastame galingumo transformatoriuje. Antrinė sujungta su voltmetru bei lygiagrečiai prie jo prijungtomis vatmetro ir skaitiklio įtampos ritėmis. Įtampos k. šerdis turi stiprią magnetinę indukciją (apie 10.000 gausų), ir antrinės atjungimas, pirminei turint įtampą, nesudaro jokio pavojaus, nes antrinės amperinės vijos nežymios palyginti su pirminėmis. Priešingai srovės k. įtampos k. antrinės trumpas sujungimas pavojingas, nes jis sukelia dideles sroves abiejose apvajose, kurios gali susvilti.

Įtampos k. yra taip pat transformacijos koeficiento ir kampo klaidos, tačiau jos mažiau reikšmingos negu srovės k. Pataisos koeficientas aukščiausios klasės įtampos k. neišeina iš 0,997–1,003 ribų, o žemiausios — 0,988–1,012. Antrinės standartinė apkrova siekia nuo 12½ iki 200 voltamperų esant 120 V įvairių tipų keitikliams. *V.Ptr.*

Key West 1. Florida Keys (žr.) salų grandinės sala, apie 150 km į š. nuo Kubos, 1944 nutiestu plentu (Overseas Highway), 123 mylių ilgio, sujungta pro kitas grandinės salas su Floridos p. krantu.

2. Miestas K.W. saloje, piečiausias JAV, 26.433 gyv. (1950, 1940 12.950). K.W. yra mėgiamas žiemos kurortas su švelniu klimatu, tropikine augalija, plačiomis gatvėmis. Cigarų pramonė, daug viešbučių, dideli bananų, datulių, kokoso palmių, avokadų ir kitų tropikinių vaismedžių sodai.

Jūros vėžlių ir žuvų konservų gamyba ir išvežimas į š. rinkas. K.W. yra svarbi JAV karo laivyno bazė su aerodromu ir povandeninių laivų uostu. 1846 pastatytas Tayloro fortas, o vidaus ir Ispanijos kare K. W. vaidino svarbų vaidmenį. XIX a. gale K.W. buvo didžiausias Floridos mst.

Kejėnai vsd., Girkalnio vls., Raseinių aps. Čia ardomame naujojo geležies amžiaus kapinyne, be kitų radinių, aptikta pasidabruota balno kilpa, kurios pakraščiai papuošti trikampiais. Darbas vietinis. Kilpa priskiriama XI–XII a.

Kekava upė Žiemgaloj (Latvijoj), kair. Dauguvos intakas; teka nuo Balduonės (Baldone) mst.

Kekė neribotojo žiedyno (žr.) rūšis; ant vieno stiebelio keli riešutai, žiedai ir pn.

Kekeras pilkasis (Botritis cinerea), mucedinių (Mucedinaceae) šeimos grybelis, dažnas pelėsis ant daržovių, įvairių augalinių produktų, maisto medžiagų.

Kekkonen Urho Kaleva (g. 1900) suomių juristas ir politikas, agrarų partijos vadas, 1936–37, 1944–46 teisingumo ministras, 1937–39 vidaus reik. ministras, 1948–50 seimo pirmininkas, 1950 ministras pirmininkas ir vidaus reikalų ministras, nuo 1951 tik ministras pirm. 1955 išrinktas Suomijos prezidentu.

Keklỹs upelis Marijampolės ir Kauno aps., Rūdės (Jiesios, Nemuno) kair. intakas, 10,7 km ilgio; teka nuo Veiverių mstl. į pietų rytus (į Garliavos vls.), jungiasi su Rūde prieš pat jos santaką su Jiesia.

Kekropas (gr. Kekrops, -opos) mitologinis Atėnų karalius, pusiau žmogus, pusiau angis. Atėniečiai laikė jį savo protėviu, bet greičiausiai jis yra buvęs priešatikinių gyventojų vietos dievas. K. sujungęs pirmykščius Atikos gyventojus į 12 valsčių, pastatęs Kekropijos pilį, davęs teisės pagrindus (įvedęs moterystę, nuosavybės teisę) ir nustatęs Dzeuso ir Atėnės garbinimą. Nuo jo atėniečiai buvo vadinami kekropidais.

Keksas (ag. cake, ds. cakes) saldus, su pienu, sviestu keptas pyragas su razinomis, keturkampio kepaliuko pavidalo.

Kėkštai, Brėslaujos aps. Čia surastas žalvario amžiaus II–III periodo gyvatgalvis kaplys, būdingas baltų gyvenamajai sričiai.

Kėkštas žvirblinių būrio margas miško paukštelis (Garrulus glandarius). K. yra vidutinio didumo, kiek mažesnis už kuosą, plunksnos įvairiaspalvės, viršugalvis balsganas su išilgomis juodų plunksnų dė-

Kėkštas

melėmis. Kaklas, nugara ir apatinė kūno dalis pilkai rusvos spalvos, vietomis su violetiniu atspalviu. Sparnai ir uodega juodos spalvos, tik sparnų galai balti. Sparnuose yra trumpesnių baltų su mėlynais pakraštėliais plunksnelių. Snapas didelis ir stiprus. Gyvena miške žiemą ir vasarą. Puola mažus paukštelius, geria kiaušinėlius, minta gilėmis, uogomis, vaisiais, vabalais. Čiulba įvairiais balsais: pamėgdžioja strazdą, šarką, varnėną. Lizdą suka medyje, patelė padeda 6–9 kiaušinėlius, peri balandžio mėn. K. gausu Lietuvoje ir kitur Europoje, kur yra miškų.

Kėkštas 1. Jonas žr. Mačys, Jonas.

2. Juozas (g. 1915 Taškente, V. Turkestane) poetas. Mokėsi Vilniaus V. D. gimnazijoje, kurią, kaip nepatikimas lenkų okupacinei valdžiai, baigė su ‚vilko bilietu', t.y. be teisės stoti į bet kurį valstybinį Lenkijos univ. 1937–39 klausė polonistikos paskaitų Varšuvos Wolna Wszechnica univ. Keliais atvejais už konspiratyvinę veiklą buvo suimtas ir kalinamas (3 metus Lukiškių kalėjime, 1 metus Kartūzų Berezos koncentra-

J. Kėkštas

cijos stovykloje). Literatūrinę veiklą pradėjo su draugais organizuodamas bei redaguodamas periodinius ir vienkartinius leidinius: Varsnas, Varpą, Versmę, Vingį, Sėją, Piūvį, Vienkartinį. Pirmąjį eilių rinkinį ‚Toks gyvenimas' paskelbė 1938. Bolševikams užėmus Vilniaus kraštą dirbo Vileikos apygardos liaudies švietimo įstaigoje, apkaltintas kontrrevoliucine veikla, nuteistas 8 m. priverčiamų darbų stovyklos ir išvežtas į Viatlagą (Kirovo srityje). 1942, kaip buv. Lenkijos pilietis, amnestuotas, įstojo į gen. Anderso armiją, su kuria per Samarkandą, Krasnovodską, Persiją, Iraką, Transjordaniją, Libaną ir Palestiną pasiekė Egiptą; iš čia iškeltas Italijoje, kur dalyvavo Taranto, Monte Cassino bei Adrijos pakraščių mūšiuose. Buvo du kartus sužeistas ir apdovanotas Bronzos kryžiumi, Italijos Žvaigžde ir Britų Karo kryžiumi. Po karo apsigyveno Romoje, kur dirbo Vidurio Europos federacijos klube, redagavo Lietuvių Balsą ir išleido eilių rinkinius Rudens dugnu ir Staigus horizontas (abu 1946). 1947 išvyko į Argentiną ir apsigyveno Buenos-Aires. Čia gyvendamas išleido Diena naktin (antras Rudens dugnu ir Staigaus horizonto leidimas, 1947), J. Slowackio ‚Mano palikimo' vertimą (1948); dalyvavo deklaratyvinėje naujosios lietuvių poezijos antologijoje ‚Žemė' ir išleido poezijos knygą ‚Ramybė man' (1951); paruošė savo poezijos rinktinę Etapus ir išvertė bei suredagavo Cz. Milosz poezijos knygą Epochos sąmoningumo poeziją (1955). K. yra Literatūros Lankų redakcinio kolektyvo narys ir vienas pagrindinių žurnalo steigėjų bei iniciatorių.

K. yra vienas žymiausių naujosios lietuvių poezijos atstovų. Poetinio kelio pradžioje K. savo kūryba buvo daugiausia susijęs su Vilniaus lietuvių literatūriniais sąjūdžiais ir bendrojoje lietuvių poezijoje stovėjo nuošaliai. To nuošalumo priežastis buvo ne tik skirtinga politinė situacija, bet taip pat ir intelektualinė atmosfera. Į bendrą lietuvių poezijos srovę K. pilnai įsijungė tik emigracijoje. Tai buvo ne p r i a r t ė j i m o, bet s u a r t ė j i m o procesas. K. poeziją galima suskirstyti į tris laikotarpius, išreiškiančius atskirus jo poetinės bei intelektualinės evoliucijos etapus. Rinkinio ‚Toks gyvenimas' laikotarpyje dominuoja politinio bei pasaulėžiūrinio angažavimosi premisos: revoliucinis romantizmas ir proletarinės kultūros įtaka. Forma — ekspresionistinė. ‚Diena naktin' ir ‚Staigaus horizonto' periode K. politinį angažavimąsi ir revoliucinį romantizmą pakeitė abstraktaus humanistinio romantizmo forma, angažuodamasis jau tik grynai individualinėje plotmėje, bet formaliai tebesilaikydamas ekspresionistinės estetikos normų. ‚Ramybės man' laikotarpyje ir ypač ‚Negyvo angelo dainos' cikle K. poezija, tiek turinio, tiek formos požiūriu, jau visiškai perėjusi revoliuciją, perkeista, įgijusi galutinę formą; dikcija savita, tik jam vienam būdingos tonacijos, kieta ir sąmoninga. Šio periodo poetinė kūryba, žodinės technikos ir vaizdo konstrukcijos bei logikos prasme, telpa surrealizmo tradicijoje, o savo idėjų technika bei formos koncepcija yra artimesnė egzistencinei estetikai. Tradiciniame lietuvių literatūros gamtovaizdyje K. poezija, brendusi skirtingų estetinių sampratų poveikyje, dvelkia tam tikra egzotika: ji yra tipingai pasaulietiška, be dialekto ir be tradicinio lietuvių poezijoje ryšio su liaudies kūryba. *A.Č.*

3. J u r g i s (1873 Vilijampolėje — 1936 III 22 Kaune) baletmeisteris. Apsigyvenęs su tėvu Petrapilyje, įstojo į Imperatoriškąją teatro mokyklą, kurią baigė 1891. Dar besimokydamas pradėjo šokti Marijos teatro balete. Čia jis dirbo iki 1911. Tarptautinio šokėjo vardą įsigijo 1905, kai rusų baletas gastroliavo Italijoje, Anglijoje ir Prancūzijoje. K. ypač pasižymėjo groteskinio šokėjo vaidmenyse. 1919 grįžo į Lietuvą, bet čia neradęs savo profesijai darbo, išvyko į užsienį. 1926–28 buvo Colon teatro baletmeisteris Buenos Aires, vėliau gyveno Paryžiuje. 1930 K. pakviečiamas Valstybės teatro baletmeisteriu, kur dirbo iki 1932. Čia atnaujino ‚Tuščią atsargumą', ‚Gulbių ežerą' ir kt. Vėliau, išėjęs iš teatro, dirbo Vaičkaus kino studijoje ir turėjo savo privačią baleto studiją.

Kekulé v. Stradonitz August (1829–96) vokiečių chemikas. Nuo 1859 Gento univ. prof., nuo 1865 Bonos univ. prof. Vienas iš žymiausių teorinės organinės chemijos atstovų XIX a. Aptiko anglies atomo keturiavalentingumą ir benzolo žiedo struktūrą. Pagrindinis veikalas: Lehrbuch der organischen Chemie 4 tt. 1861–87.

Kelantanas Malajų federacijos valstybė r. pusiasalio krašte; 13.800 km², 448.600 gyv. (1947), sostinė Kota Bahru. Iškasama cino, mangano ir geležies rūdos; žemės ūkis produkuoja ryžius, kokosą, kasavą, kaučiuką, vaisius. K. 1909 iš Siamo perėmė britai. K. valdoma autonomiškai

sultono, kuris priklauso britų gubernatoriaus.

Kelatas, Kalatas, Beludžistano čiabuvių autonominė provincija Pakistane; 73.900 km², 166.650 gyv. (1951). Sostinė K. mst. yra 2260 m nuo j.l. K. 1839 užimtas britų, nuo 1948 Pakistano. Žemės paviršius kalnuotos dykumos.

Kelbauskas Bronius (g. 1905 Liepojoje, Latvijoje) baletmeisteris. I pas. karo metu su savo motina buvo pabėgęs į Rusiją ir ten pradėjo mokytis baleto. 1918 grįžęs į Lietuvą, baleto mokėsi pas O. Dubeneckienę ir 1922 pirmasis vyras šokėjas priimtas į baleto grupę prie Valstybės operos. 1935 gastroliavo su Valstybės baletu Monte-Carlo ir Londone, paskui buvo įstojęs į kitą baleto trupę ir gastroliavo V. Europoje ir Afrikoje. Pasitobulinti choreografijoj buvo nuvykęs į Leningradą ir Maskvą. Nuo 1935 paskirtas Valstybės teatro baletmeisteriu. Pastatė baletus: Šecherezada, Jūrininkai, Bachčisarajaus fontanas, Baltosios rožės, Kaukazo belaisvis, Raudonoji aguona, Sužadėtinė ir perdirbo eilę kitų. Šoko ir vaidino pagrindinius vaidmenis beveik visuose baletuose ir operose. Eilę metų vadovavo valstybinei baleto studijai. *A.Btk.*

Kelch žr. Kelkis, Fridrichas.

Kelečius Jonas (g. 1918 I 1 Rygoje) aktorius. Mokėsi Rokiškio Tumo Vaižganto gimn., vėliau aktyviai reiškėsi skautų ir šaulių sporto veikloje. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir 1945 pabaigoje kartu su S. Petkum Hanau stovykloje įsteigė liet. teatrą Atžalyną. Čia vaidino: Schillerio-Gozzi Princesėje Turandot—Kalafą, K. Binkio Atžalyne — Petrą, K. Binkio Generalinėje repeticijoje—Zajončiką, Molière Tariamajame ligonyje — Arganą, V. Adomėno Svetimosiose plunksnose — adv. Čicioką ir kt. 1949 atvykęs į JAV įsijungė į Lietuvių teatrą Čikagoje ir čia vaidino A. Škėmos Živilėje — Karijotą, P. Vaičiūno Naujuosiuose žmonėse — Zigmą, A. Rūko Bubulyje ir Dundulyje — Dundulį, V. Alanto Buhalterijos klaidoje — Grigonį ir kt. 1955 Čikagoje baigė Institute of Lettering Design ir įsikūrė reklamų bei iškabų įmonę.

Keleivio Draugas 1. (pilna antraštė: Keleiwio Draugas, praneszas wisokes grazes Zines isz kasdieniszko gyvenimo), Tilžės Keleivio savaitinis priedas, ėjęs nuo 1898 III iki 1911 III 25. Sustojo ėjęs, pradėjus Tilžės Keleivį leisti tris kartus per savaitę. Priedas skiriamas daugiausia jaunimui, vokiškos dvasios. Ta tendencija pasireiškė ypač redaguojant Kristupui Jurkšaičiui.

2. Naujojo Tilžės Keleivio dvisavaitinis priedas, leistas Tilžėje 1927–39. Leidėjas Ensis Jagomastas, red. Ona Jagomastaitė (pasirašydavo slapyvardžiu Ona Prūsaitė). Turinys — grožinė literatūra, mokslo populiarizacija, straipsniai apie Lietuvą. *J. Vdl.*

Keleivis slapyvardžiai P. Višinskio 1901 Ūkininke, Jono Vileišio 1901 Varpe, J. Smolskio 1902 Ūkininke, J. Rupšio 1902 Tėvynės Sarge, J. Gabrio-Paršaičio 1905 Ūkininke.

Keleivis visa eilė liet. laikraščių, ėjusių tuo vardu M. Lietuvoj, JAV ir Vokietijoj:

1. Keleiwis isz Karaliaucziaus Broliams Lietuwininkams Žines parnesząs, įst. Karaliaučiuje 1849 VII 2. 1849 pradėjus Vokietijoje siausti neramumams, gen. von Plehwe, bijodamas ir lietuvių sukilimo bei iš Prūsų valstybės išsiskyrimo, sumanė leisti lietuvišką laikraštį, kuris turėjo būti ištikimas Vokietijai ir kaizeriui. Šį laikraštį išleisti pavedė kun. Fridrichui Kuršaičiui ir davė 450 markių pašalpos. 1849 VII 2 pasirodė gotikiniais rašmenimis leidžiamas savaitinukas (ėjo trečiadieniais), perdėtai ištikimas nurodytajai linkmei. Fr. Kuršaičio redaguojamas K. visiškai negynė lietuvybės, bet puolė kiekvieną savarankiškesnę ir lietuviškesnę mintį. Laikraštis ir toliau buvo valdžios šelpiamas. K. buvo duodami šventadieniniai pamokslai, politinės ir kt. žinios. 1880 II K. sustojo, ir jį Fr. Kuršaitis perleido mokytojui Adomui Einorui (žr.), kuris 1880 IV 1 vietoje K. išleido Tilžėje Naują Keleiwį.

2. Keleiwis Brolems Lietuwninkams Žines parnesząs. 1883 V 18 Naujam Keleiviui virtus Tilžės Keleiviu, kurį leido J. Reylanderis, 1883 A. Einoras Ragainėje vėl pradėjo leisti savaitinį K. Einoro K. pradžioje bandė būti šiek tiek lietuviškesnis, tačiau gaunamoji ta pati 450 markių metinė pašalpa, nulemdavo jo ištikimybę Vokietijai. Iš Ragainės K. perkeltas į Tilžę, kur A. Einoras jį pardavė Jurgiui Traušiui (Priekulėje).

3. Keleiwis, Konzerwatywu Draugystės Laiszko priedas, pradėtas leisti 1886 J. Traušio Priekulėje. Pradžioje jį redagavo Priekulės bžn. mokytojas V. Kučius (Kuczius), vėliau ir pats J. Traušys. V. Kučiaus redaguojamo K. dvasia buvo vokiška, nes leidėjai ir toliau gaudavo iš Prūsų valdžios po 450 markių pašalpos. K. buvo savaitinis, o nuo 1898 turėjo dar atski-

rą priedą ‚Kelejwio Draugas'. K. sustojo 1910.

A. B. Klaipėdiškis (Bruožis), Prūsų lietuvių laikraščiai (Draugija 1914, nr. 89 90, 70 76 psl.).
A. Mž.

4. Savaitinis laikraštis, pradėjęs eiti 1905 II 9 So. Bostone, Mass. Jo steigėjas ir leidėjas buvo Antanas Žvingilas. Iki 1906 pradžios K. redagavo M. Paltanavičius, kuris iš jo pasitraukęs pats pradėjo leisti Amerikos Lietuvį (žr.). Jo redaguotas K. buvo tautiškai katalikiškas ir menko turinio. Vėliau K. dar trumpai redagavo J. Smelstorius, P. Bukšnaitis (paštu iš Naujorko), A. Montvydas. 1907 gale jo redaktoriumi pakviestas St. Michalkevičius-Michelsonas. K. teturėjo apie 1000 skaitytojų. Neturėdamas iš K. pelno, A. Žvingilas nusprendė nuo 1909 pradžios jo nebeleisti.

St. Michelsonas, pasikvietęs Darbininkų Vilties spaustuvininką J. Gegužį, atpirko iš A. Žvingilo spaustuvę ir K. Ėmęs redaguoti St. Michelsonas iš karto K. davė aiškiai socialistinę kryptį. Naujai paimta aštri ir socialistinė kryptis patiko skaitytojams, tiražas pakilo, pats K. buvo padidintas iki 8 psl., įsigyta naujos spaustuvei mašinos. 1917 K. pasistatė savo spaustuvei namus už 45.000 dol., ir jo spaustuvėje kurį laiką buvo spausdinami latvių Stradnieks, lenkų Kurjer Codzienny, Przegląd Tygodniowy ir anglų Weekly Record.

St. Michelsono redagavimo metu K. buvo pasiekęs 23.000 tiražą; iš jo iki 5000 egz. buvo siunčiama į Nepriklausomą Lietuvą. Pats Michelsonas rašė daug knygučių socialistinėmis ir antireliginėmis temomis, kurias K. leido dideliais tiražais ir išplatindavo Lietuvių socialistų s-gos kuopos. Nuo 1912 K. kasmet leidžia Keleivio kalendorių.

1943 mirus J. Gegužiui, K. leido Stasys ir Margarita Michelsonai, o 1945 VII 1 perleido Lietuvių socialistų s-gai Amerikoje. Nuo 1945 VII K. redagavo J. Januškis, nuo 1953 VII 1 redaguoja J. Sonda. *S.Mich.*

5. Neperiodinis laikraštis, ėjęs 1921 Priekulėje. Buvo 6 psl., mažo formato, išėjo 3 numeriai.

6. Mažosios Lietuvos lietuvių laikraštis, po II pas. karo atkurtas Mažosios Lietuvos tarybos nutarimu 1949 suvažiavime Hanau a. M. mieste. Nuo 1950 VII 1 iki 1952 leido M. Lietuvos tarybos spaudos komisija; nuo 1952 leidžia M. Lietuvos Tėviškės Mylėtojų d-ja. Atsakingais ir faktinais redaktoriais buvo; 1950–51 Ansas Lymantas, 1951–52 Albertas Puskepalaitis; nuo 1952 redaguoja redakcinė komisija, už turinį atsako E. Žilius, techninis red. H. J. Jakužaitis. Eina kas mėnuo, leidžiamas Hannoveryje - Kleefelde, Vokietijoje. Žymesnieji bendradarbiai: A. Endrikaitis, J. Grigolaitis, kun. A. Keleris, dr. K. O. Oselis, E. Simonaitis, F. Šlenteris, kun. A. Trakis.
J. Pr.

Kéler Béla (Adalbert Paul von Keller, 1820–1882) vengrų smuikininkas, dirigentas ir lengvosios muzikos kompozitorius. Muziką studijavo Vienoje. Grojo Vienos teatro orkestre. Dirigavo žinomą Lanner io orkestrą Vienoje. Wiesbadene buvo dūdų orkestro kapelmeisteriu. Parašė 130 dalykų, daugiausia uvertiūrų, šokių muzikos, smuikui solo dalykėlių. Jo veikalai pasižymi lengvu, paviršutinišku charakteriu, sumaniai interpretuoti.
Z. Sztehlo, K. B. 1930. *Iz.V.*

Kelerija (Koeleria; pavadinta Mainzo univ. prof. G. L. Kölerio, 1765–1807, garbei), varpinių (Gramineae) šeimos žolė. Mūsų sausose pievose sutinkama k. s k i a u t e r ė t o j i (K. cristata), o miškuose k. m e l s v o j i (K. glauca) ir k. a u k š t o j i (K. pyramidata).

Keleris Adolfas (g. 1906 IX 14 Šmurų k., Veiverių vls., Marijampolės aps.) kunigas. 1929 baigė Tauragės gimn. ir 1935 VDU evangelikų teol. fakultetą Kaune. Buvo kunigu: 1935 Batakiuose, 1936–40 Tauragėje. Be to, buvo evangelikų tikybos mokytoju 1936–40 Tauragės gimnazijoje ir Mokytojų seminarijoje. 1948 XII 7 – 12 Imshausene (Vokietijoje) Lietuvių evangelikų liuteronų bažnyčios sinodo išrinktas tremties bažnyčios senjoru ir Vyr. bažnyčios tarybos pirmininku. Atstovavo tremties Lietuvių evangelikų liuteronų bažnyčiai Pasaulio liuteronų s-gos kongresuose: 1947 Lunde (Švedijoje) ir 1952 delegacijos pirm. Hannoveryje (Vokietijoje). 1952 PLB Vokietijos krašto tarybos narys. Lietuvoje aktyviai veikė Evangelikų studentų s-goje. Bendradarbiauja tremties bažnytinėje spaudoje. Nuo 1957 liet. ev. liuteronų laikraščio Svečias atsakingasis redaktorius. *A.Gnt.*

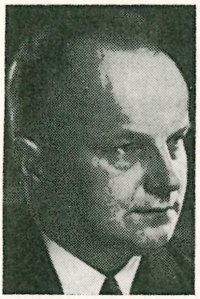
Kun. A. Keleris

Kelheim mst. Žemutinėje Bavarijoje, toje vietoje, kur Liudviko perkasas ir Altmühlės upė įsijungia į Dunojų; apie 12.000 gyv. Į v. nuo K. 1842–63 pastatytas Vokie-

tijos išlaisvinimui priminti paminklas ‚Befreiungshalle'.

Kelias yra žemės paviršiaus juosta ar erdvė virš jos, skiriama susisiekti. Platesne prasme k. skiriami į 4 rūšis: sausumos, geležinkelius (žr.), vandens ir oro. Siauresne prasme k. yra sausumos k., arba sauskeliai: vieškeliai, plentai, autostrados, gyvenamų vietų gatvės (žr.). Sauskelis yra žemės rėžis ant įžemio (žr.), padengtas k. pluta-grindiniu (žr.) arba gružu (vieškeliai). Žmonėms buriantis į miestus militariniais, prekybos ar administraciniais tikslais, k. tinklas augo ir tebeauga. Kinijoje jau 3000 pr. Kr. buvo tiesiami k. V a. pr. Kr. Persijos sostinė buvo sujungta su provincijomis iki 1500 km ilgio k. Sen. Graikijoje, padalytoje į nepriklausomus miestus - valstybes, mažai reikšmės buvo skiriama k. statybai, bet netrukus Romos imperijoje išaugo pastovių ir tiesių k. tinklas, kurio dalys išliko iki šių laikų (žr. Grindinys). Nuo 300 pr. Kr. iki 400 po Kr. romėnai nutiesė apie 80.000 km gerų k. Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir Anglijoje. Romos imperijai žlugus, Europos k. statyba buvo apleista iki XIX a. P. Amerikoje gerus k. turėjo Inkų valstybė. Kol dar nebuvo paplitęs motorizuotas susisiekimas, daugiausia reikšmės turėjo vandens k. ir geležinkeliai. Tik XX a. išaugo gerų plentų tinklas, kuris šiandien ne visur bepatenkina automobilių vairuotojus.

Plentų planavimo principai yra: 1. Sujungti miestus tiesiomis ir trumpomis linijomis, tačiau moderniosios autostrados nekerta miestų, o prisijungia atšakomis; vengiama ilgų tiesių plentų, nes juose vairuotojo dėmesys atbunka. Tad pavingiuojama didelio spindulio (per 2000 m) kreivėmis. 2. Seniau k. buvo tiesiami statmenai geležinkeliams, kurie buvo naudojami tolimajam susisiekimui; šiais laikais pastarųjų reikšmė sumažėjo, ir plentai vedami lygiagrečiai su upėmis ir geležinkeliais. 3. K. nuolydis apribojamas: autostrados 90–160 km/val. greičiui iki 3%, plentai 80–120 km/val. iki 6%, kalnų k. iki 12%. Kur natūralus žemės paviršius nelygus, k. tiesiami iškasomis, pylimais ar viadukais. 4. Neleidžiami staigūs posūkiai: lygumose kreivių spinduliai nemažesni kaip 300 m, kalvotose vietose 150 m, kalnuose 50 m. Posūkiuose k. paplatinamas pagal numatomą greitį ir kreivės spindulį.

Plentas turi šias konstruktyvines dalis: 1. pagrindą (natūralus įžemis arba pylimas); 2. važiuojamąją gristą dalį (sudėta iš 2 iki 8 eismo juostų, mažiausiai 3 m pločio); 3. plentkraščius, arba šalikeles, pėstiesiems eiti, vežimams laikinai sustoti, remonto medžiagai sukrauti (2–3 m pločio); 4. paplentes (rėžiai šalia plento didesniam remonto medžiagų kiekiui sukrauti ir apvažiavimui įrengti); 5. drenažo įtaisus vandeniui nuo k. ir paplenčių nuleisti (tam tikslui važiuojamosios dalies skersinis nuolydis esti nuo 1% iki 5% pagal grindinio rūšį); 6. pagalbinius įtaisus: apsaugines tvoras, atramines sienas, eismo signalus,

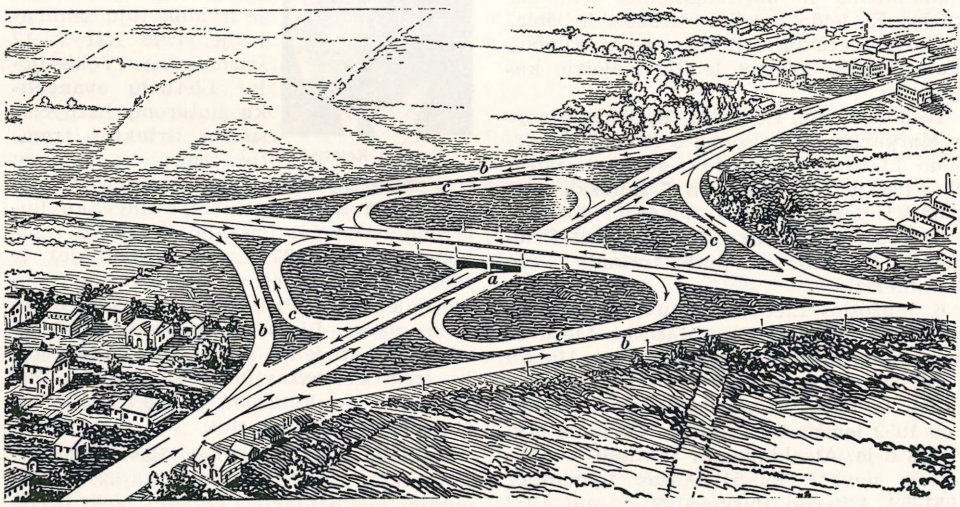

Autostrados kryžkelė su tiltu ir dobilo formos pralankomis

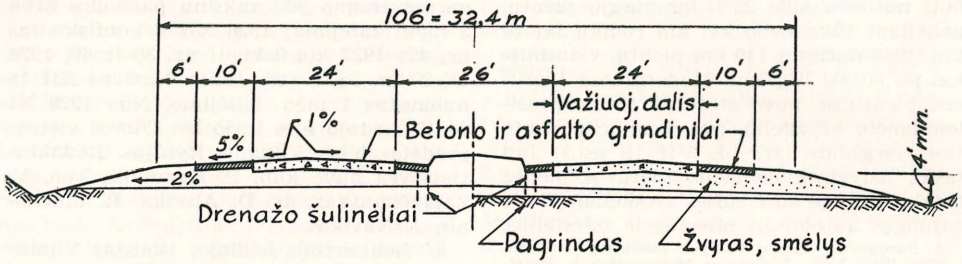

JAV autostrados skerspiūvis (New Jersey Turnpike 1949)

įspėjamuosius ženklus, apšvietimo lempas.

Autostrados yra plentai greitam ir gausiam tolimo atstumo eismui (žr.). Jos pradėtos tiesti paskutiniame dešimtmety prieš II pas. karą V. Europoje ir JAV. Dabar autostradų tinklas sparčiai auga visame pasaulyje. JAV jos projektuojamos taip, kad praleistų per 20.000 autovežimių per parą. Kryžkelėse statomi tiltai ar tuneliai, o pervažiavimui į kitą k. išriečiamos dobilo formos pralankos. Priešingų krypčių važiuojamosios dalys atskiriamos apželdyta juosta; viena kryptimi leidžiamos mažiausiai 2 ar 3 juostos. Kai kuriose autostradose imami mokesčiai iš pravažiuojančiųjų, ir tuo būdu atsiimamas statybon investuotas kapitalas ir k. palaikymo išlaidos.

J. Gabrys, Sauskeliai I t.: Plentai ir grįsti k. 1930; (") II t.: Gruntkeliai 1930; (") Modernios k. konstrukcijos 1939; *AASHO,* A Policy on Geometric Design of Rural Highways 1955. *J.Gbr.*

K. Lietuvoje. Priešistoriniais laikais būta prekybos tarp baltų ir kitų šalių, tad galėjo būti ir k., tačiau konkrečių žinių apie sauskelius nėra. Pagrindinį Lietuvos sauskelių tinklą sudaro žvyruoti vieškeliai, kuriuos D. L. K-tijoje ir vėliau iki šių laikų turėjo taisyti ūkininkai. Nepriklausoma Lietuva paveldėjo iš Rusijos gerokai apleistus k.; 1940 buvo apie 15.000 km I rūšies vieškelių, jungiančių visus miestelius, ir apie 16.000 km II rūšies tarp kaimų. Ūkininkams teko taisyti vidutiniškai po 100 m vieškelių; per metus buvo išpilama apie 1 mil. m^3 žvyro. Plentų statyba su makadamo grindiniu pradėta Lietuvoje XVIII–XIX a. sąvartoje, kaip ir V. Europoje. Dėl skirtingo istorinio likimo plentų tinklas daugiausia išaugo Užnemunėj (Suvalkijoj), kuri buvo valdoma Prūsų, vėliau Varšuvos kunigaikštijos, ir jos ūkininkai turėjo geresnes ūkininkavimo sąlygas, nei Rusijos okupuotoje Lietuvoje. XIX a. buvo nutiesti per Lietuvą du tarpvalstybinio susisiekimo plentai: Joniškis–Šiauliai–Tauragė ir Zarasai–Ukmergė–Kaunas į vakarus. Nepriklausomoj Lietuvoj plentus tiesė ir prižiūrėjo susisiekimo mjos kelių valdyba, savivaldybių padedama. 1937–39 nutiestas Žemaičių plentas iš Kauno į Klaipėdą, ir įpusėtas Aukštaičių plentas Kaunas–Biržai. 1940 buvo pradėta Kauno–Vilniaus autostrada. Neskaitant Klaipėdos krašto, kuris turėjo palyginti daug plentų, Lietuvoje 1935 buvo 1222 km plentų, 1940 — 1600 km. Tūkstančiui kv. km Lietuvos teritorijos teko 25 km plentų (1938); Sovietų Rusijoje 7,5, Latvijoje 22, Danijoje 162, Vokietijoje 477 km. Pagal Lietuvos vyriausybės planą 1938–48 turėjo

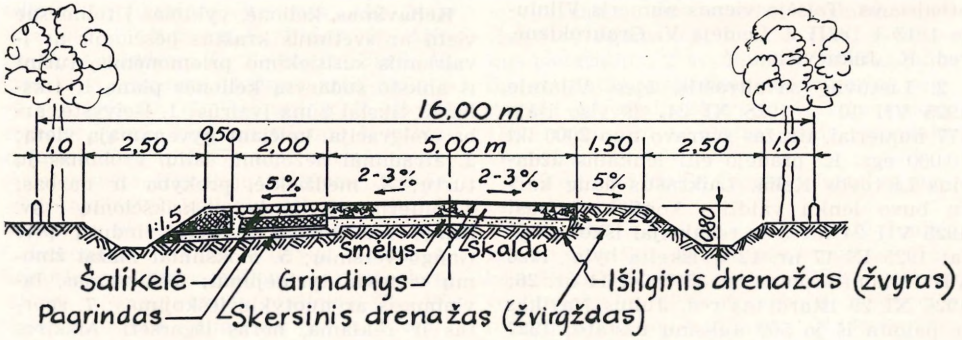

Lietuvos plento skerspiūvis

būti nutiesta apie 2600 km naujų plentų, pakeliant tūkstančio kv. km rodiklį iki 70 km. 1940 nutiesta 140 km plentų, vidutiniškai po 60.000 litų/km. Moderniuose Lietuvos plentuose buvo statoma tiltais prasilenkiančių kryžkelių, pvz. Žemaičių plente ties Gargždais (žr. LE VII 15 psl.). Jau tasai, palyginti, nedidelis Lietuvos plentų tinklas drauge su I rūšies vieškeliais, buvo sujungęs autobusais miestus ir miestelius.

A. Barauskas, Žiemos tarnyba sauskeliuose (Technika 1944, 1–3); *J. Gabrys,* Moderniškos k. konstrukcijos ir jujų taikymas Lietuvoje (Technika ir Ūkis 1938, 4–6); *K. Germanas,* Susisiekimas ir transportas (Išlaisvintos Lietuvos Ūkis I, 1949); Karo Technikos Valdyba, Trumpas vadovėlis vieškeliams taisyti 1923; *J. Šimoliūnas,* Danijos sauskeliai ir jų palyginimas su mūsų keliais (Technika 1929, 5); *L. Tuskenis,* Sauskelių tinklas (Technika ir Ūkis 1938, 4–6); Kelių Fondo įstatymas (Vyriausybės Žinios 1939, 678 : 5018 ir 708 : 5508). *J.Gbt.*

K. Lietuvos kaime. Pobaudžiaviniais metais žmonės k. vesdavo susitarę ir telkdami jungus, ypač kai naujas k. reikėdavo pravesti per miškus arba pelkes. Klampiose pelkėse buvo klojami skersai ir išilgai pušiniai ar kt. rąstai, medžių šakos, viršun jų verčiami akmens ir žemės. Laukų k. pakeisti, pravesti jį nauja vieta, reikėjo sušaukti kaimo vyrai ir gauti jų pritarimą. Viensėdžiuose gyvenantieji ūkininkai, pakeisdami k., tardavosi su kaimynais. Savo valia pakeisti ir išarti k. buvo skaitoma nusikaltimu; jam įvykus dažnai susirinkdavo patys vyrai ir nuėję atstatydavo k., suardami po dvi vagas iš šalių ir užkaišydami biržėmis.

Senųjų įsitikinimu k. buvo šventas, juo ir vėlės vaikščiodavusios, todėl žmogus jo neprivalo įžeisti ir teršti. *A.Mž.*

Kelias laikraščiai ėję tuo vardu Lietuvoje:

1. Mėnesinis laikraštis, skiriamas visuomenės, politikos, literatūros reikalams. Jis buvo išleistas Valstybės Dūmos rinkimų atbalsiams. Teišėjo vienas numeris Vilniuje 1913 I 18/II 2. Leidėja V. Graurokienė, red. K. Juknevičius.

2. Lietuvių savaitraštis, ėjęs Vilniuje 1925 VII 10 — 1928 XI 24. Iš viso išėjo 177 numeriai, tiražas svyravo nuo 2000 iki 10.000 egz. K. pradėjo eiti lenkams uždarius Lietuvos Kelią. Laikraštis daug kartų buvo lenkų valdžios konfiskuojamas: 1925 VII 24 nr. 3 ir redakcijai iškelta byla; 1925 IX 17 nr. 12 ir iškelta byla; 1926 VII 18 konfiskuotas nr. 25 ir XI 11 nr. 26; 1926 XI 29 ištardytas red. Julius Navikas ir paimta iš jo 500 auksinų užstato; 1927 XII 2 redaktorius nubaustas Vilniaus apygardos teismo 300 auksinų pabaudos arba 2 mėn. kalėjimo; 1926 XII 3 konfiskuotas nr. 49; 1927 konfiskuoti nr. 39 ir 40, 1928 IX 20 nr. 38, o red. Julius Navikas XII 18 nubaustas 1 mėn. kalėjimo. Nuo 1928 XI 24 K. sustojo ėjęs ir jo bei Dirvos vietoje pradėtas leisti Vilniaus Rytojus. Redaktoriais yra buvę kun. P. Kraujelis, kun. V. Zajančkauskas, dr. D. Alseika, R. Mackonis, J. Navikas.

3. Vienkartinis leidinys, išleistas Vilniuje 1938 II 24 (32 psl.). Leidėjas ir red. Albinas Lapinskas. Konfiskuotas tą pačią dieną, bet išleista antroji laida su motto iš Lenkijos konstitucijos 109 str.: ‚Kiekvienas pilietis turi teisę laikytis savo tautybės, vartoti savo kalbą ir ugdyti savo tautines tradicijas'.

V. Steponaitis, Vilniaus lietuvių spauda ir josios persekiojimai 1919–1929 (Mūsų Žinynas XIX t., nr. 67, 1930, 327–329). *J.Pr. ir J.Vdl.*

4. Savaitinis lietuvių evangelikų liuteronų laikraštis, ėjęs 1935–39; spausdintas Klaipėdoje. Jo redaktorium visą laiką buvo kun. Petras Dagys. K. buvo Lietuvių evangelikų s-gos organas ir tarnavo lietuvių ev. bažnytiniams-religiniams, švietimo ir visuomeniniams reikalams, spausdindamas tikybinius, kultūrinius, filosofinius, pedagoginius ir tautiškai politinius straipsnius bei duodamas žinių iš evangelikų gyvenimo. K. kalba ir rašyba buvo bendrinė.

K. Gudaitis, Lietuviai Evangelikai 1956. *K.Gdt.*

Keliavedys 1. kelio vadovas, rodytojas; žiemos metu per pelkes ar ežerus pirmasis miną žiemos kelią, o pavasariais padedąs kaimynams ir kt. pravažiuoti ežeru, gerai žinąs, kuri vieta pavojinga, lūžtama. 2. vykstant į kitą šoną (vestuvėse), vedąs kelią visiems ar tik kraitvežiams; asmuo, kuris, vyro pusėn nuvažiavęs, slapta sugebėdavo įnešti pirkion marčios duoną ir ją padėti ant stalo, būtent ‚išpirkti marčiai namus'.

Keliavimas, kelionė, vykimas į tolimesnę vietą ar svetimus kraštus pėsčiomis ar įvairiomis susisiekimo priemonėmis, turint iš anksto sudarytą kelionės planą ir tikslą. K. tikslai būna įvairūs: 1. išeivystė, arba emigracija, keičiant gyvenamąją vietą; 2. atradimai nežinomų šalių, grobimas jų turtų; 3. medžioklė, prekyba ir darbas; 4. piligrimų kelionės — krikščionių į Šv. Žemę, musulmonų į Meką, indusų prie Gango versmių; 5. moksliniai mažai žinomų vietovių tyrinėjimai; 6. turizmas, lavinimasis ar nuotykių ieškojimas; 7. sportas ir reklama, noras išgarsėti. Atskiros kelionių rūšys: 1. ekspedicijos — tyrimo

reikalais, pvz., aplink pasaulį, į poliarines sritis, į kalnų viršūnes, į pavojingas džiungles, požemius, jūrų gelmes, stratosferą, tarpplanetines erdves (žr. Ekspedicija, mokslinė); 2. ekskursijos — trumpesnio pobūdžio, atskirų asmenų ar didesnių grupių, kraštui pažinti (žr. Ekskursijos, Camping); 3. suvažiavimai, kongresai, gastrolės, dainų šventės, maldininkų procesijos, trėmimai. Keliaujama įvairiomis priemonėmis: pėsčiomis, jojant arkliu ar kupranugariu, pasiūžomis, ratais ar rogėmis, pakinkytais arkliais ar šunimis, traukiniu, automobiliu, dviračiu, motociklu, plaukiant laiveliu, plaustu, laivu, garlaiviu, motorlaiviu, povandeniniu laivu, skrendant lėktuvu, orlaiviu, balionu, sklandytuvu, raketa. Seniau kelionė buvo didelis žygis: reikalavo daug laiko, patyrimo, drąsos ir pasišventimo, sunkaus darbo, pavojų ir ligų, lėšų ir išteklių. Dabar kelionės pasidarė lengvesnės ir pigesnės: visur patogus susisiekimas, saugumas, turistiniai viešbučiai, informacijos biurai, vadovai, žemėlapiai. Nūdienei kelionei tereikia pinigų ir atliekamo laiko. Kelionės lavina žmogų, praplečia akiratį, suartina su gamta ir gyventojais, padaro gyvenimą įdomesnį. Skaitytojai mėgsta kelionių aprašymus, ypač jaunimas. Tie aprašymai yra viena įdomiausių literatūros sričių ir auklėja visuomenę. Greta dokumentinių kelionių aprašymų bei dienoraščių (F. Nansen, S. Hedin, A. Humboldt, H. M. Stanley) yra garsių, lakios rašytojų fantazijos sukurtų romanų (J. Verne, D. Defoe, J. Swift, C. Flammarion). Ypatingai garsios kelionės: graikų jūrininkų žygis į Gruziją (žr. Argonautai), faraono Nechao plaukimas aplink Afriką, veneciečio Marco Polo kelionė į Kiniją, K. Kolumbo Amerikos atradimas, Vasco de Gamos kelionė į Indiją, F. Magellano aplink pasaulį (žr. Atradimai), poliarinės kelionės (E. Nordenskjöld, F. Nansen, R. Peary, žr. Arktis; R. Amundsen, R. Scott, R. Byrd, žr. Antarktis). Kopimą į kalnus, arba alpinizmą, pradėjo M. G. Paccard ir H. B. de Saussure, kurie pirmieji užkopė Montblano kalną 1786 ir 1877; tarptautinės rungtynės pasiekė Himalajų viršūnes 1953–54.

Garsiausias iš kelionių lėktuvu Ch. A. Lindbergo pirmas skridimas per Atlantą, H. Eckenerio kelionės orlaiviu, pirmas A. Piccardo pakilimas balionu į stratosferą. Į jūros gelmes pirmas nusileido Ch. W. Beebe batosferą, vėliau tas pat A. Piccardas batoskafu, laisvu nardymu tiria ir fotografuoja gelmes J. Y. Cousteau ir L. Marden.

Kelionių vadovas Lietuvos geležinkeliais, oro, sauskeliais ir vandens keliais 1938. *S.K.*

Kėlyba yra žodžio dalies kėlimas iš vienos eilutės į kitą. Keliama paprastai ne mažesnė dalis kaip pilnas skiemuo, pvz. d a r - b a s, todėl vienskiemeniai žodžiai visai nekeliami. Paprastai nekeliama ir nepaliekama viena raidė, nors ji reikštų ir visą skiemenį.

Keligas ežeras Seinų vls. ir aps., ties Berzninko bžk., 8 km į r. nuo Seinų, 11 ha ploto; paviršius 128 m nuo j.l. K. ež. priklauso Kuonės (Maros, Juodosios Ančios, Nemuno) baseinui.

Kelimutu vulkanas Indonezijos Flores saloje. Jo krateriuose yra susidarę 3 ežerai, kurių vieno vanduo raudonas, antrojo mėlynas ir trečiojo — žalias.

Kėlinys 1. laiko tarpas dirbant kokį nors darbą vienu pradėjimu, be perstogės. Vietomis (Kamajai) k. suprantamas rytinis orės tarpsnis, nuo aušrelės iki pusryčių, kitur žinomas k e l e n o vardu. 2. Sporte— rungtynių laiko dalis, puslaikis.

Kelio refleksas — keturgalvio raumens staigus susitraukimas. Jis sukeliamas staigiu aštriu smūgiu į tiesiu kampu sulenktos ir ant kitos kelio kojos laisvai kabančios kojos girnelės sausgyslinį raištį. K.r. turi visi sveiki žmonės, bet jo nėra įvairių galvos ir nugaros smegenų ligų atveju. K.r. kitaip vadinamas girnelės, arba patelarinis, refleksas.

Kėlis, klùpstis (lot. genu) 1. a n a t o m i j o j e sąnarys, rišąs šlaunį su blauzda. Tai didžiausias ir sudėtingiausias žmogaus kūno sąnarys. Jame susieina 3 kaulai: šlaunikaulis iš viršaus, blauzdikaulis iš apačios ir kelio girnelė (lot. patella) iš priekio. Lankstomas labai stiprių šlaunies ir blauzdos raumenų. Be sinovinio apdangalo (kapsulės), turi stiprius išorinius raiščius (lot. ligamenta) ir savo viduj savotiškus padarinius: 2 kryžminius raiščius (lot. lig. cruciata), neleidžiančius sąnariui perdaug į užpakalį iškrypti, ir 2 meniskus (lot. menisci) — atviro žiedo pavidalo kremzles. *V.Kn.*

2. B o t a n i k o j e šiaudo krumplys, narelis, kulniukas.

Keliuotis 1. A l f o n s a s (g. 1912 Joniškio k., Rokiškio vls. ir aps.) poetas. Mokėsi Rokiškio gimn., vėliau VDU studijavo lituanistiką. 1933–40 dirbo J. Keliuočio redaguojamos ir leidžiamos N. Romuvos redakcijoje, eidamas korektoriaus ir re-

dakcijos sekretoriaus pareigas. Tuo pat metu pradėjo spausdinti romantinio pobūdžio, liaudies dainų dvasioj rašomus eilėraščius. 1939 išleido jų rinkinį Nerūpestingas berniokas. Bendradarbiavo N. Romuvoje, Kūryboje ir kt. *B.Br.*

2. Juozas (g. 1902 VIII 22 Joniškio k., Rokiškio vls. ir aps.) žurnalistas, rašytojas, (1) brolis. Mokėsi Biržų, Rokiškio ir Panevėžio gimn. 1923 baigė Panevėžio gimn., 1923–26 studijavo LU teol.-filosofijos fakultete, kurį baigė 1926 licenciato laipsniu. Liet. kat. mokslo akad. pasiųstas, 1926–29 studijavo žurnalistiką Sorbonos univ. Paryžiuje. Jo studijų šakos buvo: filosofija, literatūra, žurnalistika, menas ir sociologija. 1935 lankėsi Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Jugoslavijoje ir Vokietijoje. 1935 rudenį pakviestas į VDU teol.-filosofijos fak. dėstyti žurnalistikos. 1942–44 V. D. univ. filosofijos fak. žurnalistikos katedros vedėjas adjunkto titulu. Antrosios bolševikų okupacijos metu K. buvo ištremtas keleriems metams į Sibirą, vėliau grąžintas.

J. Keliuotis

K. yra ypačiai daug nusipelnęs žurnalistikos srityje. Dar studijuodamas 1924–26 redagavo Pavasarį. Grįžęs iš Paryžiaus, 1929 pakviestas Ryto vyr. redaktoriumi. 1930 pradėjo leisti moksleivių žurnalą Ateities Spindulius, kuriuos redagavo iki 1932. Vienas iš didžiausių K. darbų liet. kultūros srityje yra savaitinio iliustruoto Naujosios Romuvos žurnalo leidimas ir redagavimas. Beredaguodamas šį žurnalą 1931–40 sutelkė apie jį daugumą mūsų mokslo, meno ir literatūros žmonių. Ir pats bene daugiausia yra rašęs jame įvairiomis kultūrinėmis, meno, literatūrinėmis ir visuomeninėmis temomis. 1943–44 redagavo kultūros žurnalą Kūrybą. Iš kitų K. žurnalistinių darbų pažymėtina: 1926 redagavo kelių autorių (J. Tumo-Vaižganto, A. Dambrausko-Jakšto, J. Purickio, J. Keliuočio, J. Grušo) straipsnių rinkinį iš žurnalistikos srities — Jaunam spaudos veikėjui. Be to, parašė knygą Šių dienų spaudos problemos 1936. Buvo aktyvus Liet. žurnalistų s-gos narys.

Reiškėsi K. ir kaip rašytojas. Jau 1930 redagavo naujosios liet. literatūros almanachą Granitą, apie kurį buvo susispietę jaunieji kat. krypties rašytojai. 1940 išleido didžiulį romaną Svajonės ir siaubas. Buvo ilgametis Liet. rašytojų d-jos valdybos sekretorius. Gyvai reikšdamasis visuomeniniame gyvenime, be daugelio straipsnių spaudoje, yra išleidęs ir didelę studiją: Visuomenės idealas. Visuomeninės filosofijos metmenys 1935. Iš K. vertimų ypačiai minėtinas Louis Bertrando Šventasis Augustinas 1930. *J.P.*

Kelių prižiūrėtojas D. L. K. rūmų pareigūnas XVI–XVIII a. Be krašto ir rūmų k.p., jų buvo dar kiekviename paviete. Pačioje pradžioje jų žinioje buvo kelių ir tiltų statymas bei priežiūra, bet ilgainiui jie nebeturėjo jokių konkrečių pareigų ir k.p. virto grynai garbės pareigūnais. K.p. istorinėje literatūroje kartais klaidingai vadinamas tiltininku.

Kelkis (vok. rašėsi Kelch) Fridrichas (1801 VI 10 prie Tilžės — 1877 II 19 Kisinuose, Klaipėdos aps.) M. Lietuvos tikybinis rašytojas, vienas iš liet. periodinės spaudos pradininkų. Mokėsi Karalienės (žr.) mokytojų seminarijoje, kurią baigęs mokytojavo Įsėje ir 1850–67 Kretingalėje. 1868, pasitraukęs iš mokytojo pareigų, apsigyveno Kisinuose pas savo žentą. Jau 1831 išspausdino (nepažymėjęs savo pavardės) knygutę ‚Žmogaus Szirdis ar Bažnyczia Diewo ar darbo wieta Szetono'. Sekdamas 1823–24 Fridricho Ostermeyerio periodiniu leidiniu ‚Nusidawimai Diewo Karalisteje', 1832 Klaipėdoje pradėjo leisti religinio turinio laikraštį ‚Nusidawimai apie Ewangelijos Prasiplatinimą tarp Žydu ir Pagonu'. Laikraštis kiek vėliau perkeltas į Tilžę, 1836–75 leistas Karaliaučiuje ir 1877 perduotas leisti F. Kuršaičiui. K. beveik vienas paruošdavo medžiagą tam laikraščiui. Čia, be religinio turinio straipsnių, verstinių ir jo paties parašytų giesmių, buvo duodama kiek žinių iš užsienio ir M. Lietuvos. 1875 pradėjo leisti laikraštėlį ‚Pasiuntinystes Laiszkelis', kurį, K. mirus, 1877 perėmė Mikelis Kibelka. 1854 bendradarbiavo F. Kuršaičio redaguojamame Keleivyje (žr.).

F. Kelkis

K. buvo evangeliškai pietistinės krypties, priklausė vad. ‚Jurkūniškių surinkimui' ir pats yra sakęs nemažą pamokslų. K. žinomas kaip giesmių autorius ir ver-

tėjas. Pirmąjį giesmių rinkinį išleido 1861 — ‚Giesmes apie Ewangelijos Praplatinimą tarp Žydu ir Pagonu' (čia buvo išsp. 126 giesmės, antrame leidime 1863 išsp. 154 giesmės ir trečiame 1866 ir ketvirtame 1879 leidime — 168 giesmės). Iš kitų jo gausių tikybinių raštų pažymėtina: Apmastymai wisu Kentejimu Kristaus 1866 (versta iš J. Rembako), Miszios isz Szwentu Gromatu 1867 (versta iš E. Millerio ir kt. kartu su Lauknų bžn. mokytoju Lapaičiu), Pamokslas apie Neszima Kryžiaus Kristaus (vertimas) 1867, Salamons bey Sulamyte 1870 (vertimas), Keliones Attestas tikro Krikszczionies 1874, Wisokios Naujos Giesmes 1876 (iš naujo perredaguotos giesmės), Koks yr' Žmogaus Mirims be Kristaus 1877 ir kt. Suredagavo Krikszczioniszkas Kalendras ant Meto 1877. Talkino A. Schleicheriui ruošiant lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką, taip pat davė medžiagos ir F. Kuršaičio žodynams. Yra išlikę K. du silpni pasaulietinio turinio eilėraščiai (išsp. Saulėtekoje 1910, nr. 8, 9 ir 10–11). Eilėraštyje ‚Lietuwininkai' aprašoma liet. senovė, o ‚Wiernas Kretingos Žmogus' — tos apylinkės papročiai, ginamos lietuvių teisės, pasisakoma prieš vokiečių įtakos plitimą ir kt. Ir šiaip K. rūpinosi lietuvybės išlaikymu; pašalinus lietuvių kalbą iš mokyklų, K. rašė valdžiai peticijas, kur buvo prašoma grąžinti lietuvių kalbą į mokyklas.

V. Gaigalaitis, Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje 1904; *Prabočių Anūkas,* Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai 1920, 54–59; *A. B. Klaipėdiškis,* Prūsų lietuvių laikraščiai (Draugija 1914); *Vc. Biržiška,* Iš mūsų laikraščių praeities 1932; (’’) Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953. *K.Gdt.*

Kelley Edgar Stillman (1857–1944) amerikiečių kompozitorius ir muzikos kritikas. Muz. mokslus ėjo Čikagoje ir Stuttgarte. Ilgą laiką buvo vargonininku San Francisco ir Oaklande, Kalifornijoje. 1893–95 rašė muzikos klausimais The San Francisco Examiner laikraštyje. Kurį laiką gyveno Pacifiko uostuose, studijuodamas kiniečių muziką. Šių studijų įtaka atsispindi jo vėlesnėje siuitoje Aladdin (1915). 1892 parašė komišką operetę Puritania, kurią statė Bostone ir kt. miestuose. 1901–02 profesoriavo Yale univ. 1902–10 dėstė fortepijoną Berlyne. Nuo 1910 kompozicijos mokytojas Cincinnati konservatorijoje. Svarbesni kūriniai: Ben Hur 1899, simfonijos New England 1913 ir Gulliver — His Voyage to Lilliput 1914, oratorija The Pilgrim's Progress 1918, siuita Alice in Wonderland 1919, styginis kvartetas, fort. kvintetas ir kt. Išsp. Chopin the Composer 1913 ir Musical Instruments 1925. *Iz.V.*

Keller 1. Adolf (g. 1872) šveicarų protestantų teologas, Züricho univ. prof. Teologiją, filosofiją ir psichologiją studijavo Bazelyje, Berlyne ir Ženevoje. Buvo evangelikų par. kunigu Kaire, Burg-Steine, Ženevoje ir Züriche. 1920–40 Šveicarų bažnyčių federacijos sekr. Dirbo Life and Work sąjūdyje. Aktyviai dalyvavo ekumeniniuose suvažiavimuose Stockholme 1925, Edinburghe 1938, Amsterdame 1948, Evanstone, Ill. 1954. Pasaulio presbiterijonų s-gos v.pirm. (1937). Išsp. Eine Sinaifahrt 1901, Protestant Europe 1927, Der Weg der dialektischen Theologie 1931, Church and State on the European Continent 1936, Christian Europe to day 1943 (čia K. rašo ir apie Liet. ev. bažnyčias ir jų kunigus 1940–1942), Amerikanisches Christentum heute 1943 ir kt.

2. Albert von (1844—1920) vokiečių tapytojas Münchene, kilimo šveicarietis. Tapyboje sėkmingai pradėjo reikštis 1869 santūriais ir skoningais interjerais, pvz. Chopin (N. Pinakotekoj) ir kt., kuriuose šalia Makarto, Lenbacho ir Böcklino žymi olandų žanristų įtaka. Nuo 1885 perėjo prie Šv. Rašto, spiritistinių, religinių bei psichologinių temų. Savo kūryba K. išvadavo Müncheno žanrinę tapybą iš motyvo diktatūros. Interesas motyvui K. kūryboje buvo dar stiprus, bet jis jau aiškiai jungiamas su objektyviai apgalvotu ir dekoratyviu paveikslo sutvarkymu bei tiksliu spalvų niuansų stebėjimu; tai K. priartino prie impresionistų ir Leiblio.

R. Oldenbourg u. H. Uhde=Bernays, Die Münchner Malerei im neunzehnten Jahrhundert II 1927, 252–256.

3. Boris Aleksandrovič (1874-1945) rusų botanikas, augalų fiziologas, ekologas, floristas. Studijavo Maskvos ir Kazanės univ., 1913–31 Agronomijos inst. Voronežе prof., 1931–37 Petrapilio botanikos sodo dir., nuo 1936 Mokslo akad. narys ir naujai įkurto Maskvos botanikos sodo dir. Pasižymėjo dykumų augalijos ir jos ekologijos tyrimais. Jo garbei pavadinta visa eilė augalų skirčių. Jo gausūs darbai išsp. Izbranyje sočinenija 1951.

4. Ferdinand (1800—1881) šveicarų proistorikas. Pradžioje buvo protestantų teologas, nuo 1831 Pramonės m-los Züriche mokytojas. 1853 jis aptiko prie Obermeileno kalstinės statybos liekanas ir jas tyrinėjo. K. laikomas šveicarų proistorės grindėju.

5. Ferdinand (1842–1922) vokiečių tapytojas. Nuo 1873 Karlsruhės meno mokyklos prof. Gavo įtakos iš Feuerbacho ir dėl didelių teatriškai sukomponuotų paveikslų turėjo ‚Badeno Makarto' vardą. Atliko eilę didelių freskų, pvz. 1865–71 Karlsruhės muziejui, 1870 Heidelbergo jėzuitų bžn., 1886 Heidelbergo univ., 1894 Stuttgarto muziejui. Būdinga jo scenos uždanga Drezdeno teatre (Hoftheater) 1876. K. buvo virtuozas visų tapybos šakų: akto, kostiumo, figūrų, ornamento, peizažo, portreto, taip pat iliustracijos ir nuo 1896 plakato.

6. Gottfried (1819-1890) šveicarų rašytojas. Amatininko sūnus, pradžios mokslus ėjo nepasiturinčiųjų mokykloje ir berniukų inst. (šiuos savo jaunystės pergyvenimus K. aprašė žinomose prozos knygose: Der grüne Heinrich ir Die Leute von Seldwyla). Vėliau K. lankė prekybos mokyklą, iš kurios dėl niekingo nesusipratimo buvo išvarytas ir šios nuoskaudos nepamiršo visą gyvenimą. Tada K. išvyksta į Müncheną ir, mokydamasis savo jėgomis, svajoja apie dailininko karjerą. Tačiau tapyba K. greitai nusivilia ir 1848, gavęs valstybinę stipendiją, išvyksta studijų į Heidelbergą. Tenai prof. Hettneris, o ypač Feuerbachas, dėstęs filosofiją, padarė didelės įtakos K. pasaulėžiūriniam apsisprendimui. Dar po trumpų studijų Berlyne, 1850 K. grįžta į Zürichą ir, dirbdamas miesto sekretoriumi (1861–75) bei versdamasis laisvo rašytojo profesija, sukuria visą eilę savo veikalų. K. kūryba giliai humaniška ir žemiška; jos pradmenų ieškotina, pirmiausia, vokiečių klasicizme (Goethe, Schiller, Herder), vėliau gi besiformuojančiame realistiniame sąjūdyje, kurio pirmaisiais atstovais buvo Ludwig, Storm, Raabe. Pastaruosius K. pralenkė, nes savo laikmetyje pirmasis sukūrė išbaigtą ir aukštos meninės vertės romaną, atsipalaidavusį nuo romantinės tradicijos ir įstengusį tikrovę atvaizduoti skaidriai ir aštriai su žmogiška šiluma bei pažymėtinu pastabumu. Būdingos šveicarų šalies gyventojo savybės labai aiškiai atsispindi K. gyvoje ir vaizdingoje prozoje: sveika nuovaka ir vengimas sentimentalumo, užtikrinta viduriniojo luomo žmogaus laikysena, praktiškas žvilgsnis į žmones ir jų gyvenimą bei vengimas metafizinių sprendimų. Visi šie bruožai matyti K. reikšmingiausiame veikale Der grüne Heinrich, autobiografiniam auklėjamam romane, laikomam ne tik pačiu stipriausiu vokiško realizmo kūriniu, bet taip pat giliausiu šio žanro pavyzdžiu po Goethės Wilhelm Meister. Čia prabėga prieš akis vieno jaunuolio kova už savo gyvenimo svajones, klupimai ir kėlimasis, kitų žmonių likimai ir jų dalia, – iš tiesų, didelė išpiova žemiškojo gyvenimo, priimta ir atpasakota rašytojo atvirom akim ir troškuliu patirti ir išsemti visas galimybes, kurias teikia pasaulis kiekvienam žmogui: laimę ir nelaimę, džiugesį ir sopulį. K. žodžiais, rašęs taip, kad ‚žmonės galėtų tikėti: taip, tokie mes esam, toks mūsų gyvenimas'. K. parašė dar visą eilę meistriškų novelių, pasakų, buitinių pasakojimų, satyrų ir eilėraščių. K. poezija ne tokia lanksti, labiau skirta perduoti ‚auksinį pasaulio perteklių' savo bendrakeleiviams. Kai kurie politinių motyvų poezijos gabalai turėję perduoti ‚žmonijos linksmą kairiąją pakraipą'. K. kūrybai buvo prikišamas siaurumas ir užsidarymas siauram rėme (das Bürgerliche), tačiau šiandien kritikai sutinka, jog šiuos negatyvumus visai išperka jo gilus žmoniškumas ir gili žemės bei jos gyventojų meilė. Iš kitų K. raštų dar minėtini: Gedichte 1846, Neuere Gedichte 1851, Die Leute von Seldwyla 1856, Sieben Legenden 1872, Romeo und Julie auf dem Dorfe 1876 (lietuviškai: Romėjus ir Julija sodžiuje. Išvertė Jonas Rudys 1940), Züricher Novellen 1878, Das Sinngedicht 1881, Martin Salander 1886. Gesammelte Werke, 10 tt. 1886, Werke, hist. krit. Ausg., hrsg. von J. Fränkel 1926, tęsiami C. Helbling, 24 tt. *H.N.*

G. Keller

7. Hellen (g. 1880) amerikiečių rašytoja, visuomenininkė, akla ir kurčia nuo dvejų metų amžiaus. 1887 pedagogės A. S. Macy globojama išmoko kalbėti ir 1904 baigė Radcliffe kolegiją. Labdaros tikslais ji keliavo su paskaitomis Amerikoje, Europoje, Azijoje. Iš jos knygų žinomiausios: The Story of My Life 1903, The World I Live In 1908, Hellen Keller's Journal 1936–1937, 1938.

8. Hermann (1851–1924) vok. hidrotechnikas, Prūsų upių tyrimo įstaigos dir.; išleido kelioliką tomų upių monografijų, jų tarpe ir apie Nemuną ‚Memel-, Pregel- u. Weichselstrom, ihre Stromgebiete und

ihre wichtigsten Nebenflüsse' 1899, 4 tomai teksto, vienas tomas tabelių ir didelis žemėlapių bei brėžinių atlasas; tai buvo pats rimčiausias Nemuno žemupio aprašymas. Be to, išsp. Der Oderstrom 1896, Weser und Ems 1901. Tyrė potvynius ir santykius tarp drėgmenų ir nuotakio Vidurio Europoje; žinoma jo lygtis h=0,924H–405, kur h — nuotakio aukštis, H — drėgmenų aukštis; visi skaičiai milimetrais. *S.K.*

9. Paul (1873–1932) vokiečių rašytojas. Baigė mokytojų seminariją. Pradžioje rašinėjo mažas apysakaites, vėliau parašė visą eilę romanų. Savo kūryboje nesprendė gilesnių žmonijos klausimų, tačiau pasižymėjo žodžio meistriškumu. Iš jo romanų minėtini: Waldwinter 1902, Die Heimat 1904, Der Sohn der Hagar 1907 (1935 A. Žagrakalienės išversta liet. kalbon), Die Insel der Einsamen 1913, Ferien vom Ich 1916 ir kt. Lietuvių kalbon išversta: Suvytę lapai 1933 (J. Žagrakalys), Čigonėlė 1933, ²1943 (A. Žagrakalienė), Trys žiedai 1936, ²1939 (J. Paškevičius).

10. Paul Anton (g. 1907) austrų rašytojas, lyrikas ir prozaikas. Raštai: Erleben (eilės) 1924, Gesang vor den Toren der Welt (eilės) 1931, Mensch, du Tier... (novelės) 1931, Franz von Assisi 1934, Der klingende Brunn (eilės) 1938, Die Garbe fällt (eilės) 1941, Jahre, die gleich Wolken wandern (vaikystės pasakojimai) 1948, Schattenreich 1949 ir kt.

Kellermann 1. Bernhard (1879–1951) vokiečių rašytojas. Prozaikas, ankstyvuose kūriniuose stiprioje Knut Hamsuno impresionistinių romanų įtakoje, vėliau pradėjęs rašyti fantastinius ir sensacingus ateities romanus. Savo impresionistinėse knygose K. subtilus ir nuotaikingas, gerai apvaldęs išradingą trumpasakį ir žaismingą stilių, vėliau priartėja prie realistinio pasakojimo būdo, pasirinkdamas tematiką iš technikos srities. Ypačiai didelio pasisekimo sulaukė jo technikinis-utopinis romanas Der Tunnel (1913), išverstas į daugelį kalbų (liet. vertimas P. Būtėno). Iš raštų minėtina: Yester und Li 1904, Ingeborg 1906, Der Tor 1909, Das Meer 1910, Ein Spaziergang in Japan 1910, Der Krieg im Westen 1915, Der neunte November 1920 (liet. vertimas A. Venclovos 1938), Die Heiligen 1922, Die Brüder Schellenberg 1925, Der Wiedertäufer von Münster 1925, Auf Persiens Karawanenstrassen 1928, Der Weg der Götter 1929, Die Stadt Anatol 1932, Lied der Freundschaft 1935, Das blaue Band 1938, Was sollen wir tun? 1945, Totentanz 1948 ir kt. *H.N.*

2. François Christophe de (1735–1820) prancūzų maršalas. 1752 įstojo į prancūzų armiją, sėkmingai dalyvavo Septynerių metų kare, 1792 paskirtas armijos vadu ir IX 20 kartu su Dumouriez ties Valmy privertė Prūsų kariuomenę pasitraukti. Kelis kartus buvo revoliucinio tribunolo apkaltintas ir 13 mėnesių išsėdėjo kalėjime. Napoleonas 1799 jį paskyrė senatoriumi ir 1808 jam suteikė Valmy kunigaikščio titulą.

H. Heim, K., duc de Valmy 1949.

3. François Étienne de (1770—1835) prancūzų generolas, (2) sūnus, 1800 VI 14 nulėmė Napoleono pergalę prie Marengo ir buvo pakeltas divizijos generolu. Be to, jis sėkmingai dalyvavo 1805 Austerlitzo mūšyje, 1808 kare ir 1815 kovoje ties Quatre Bras ir Waterloo.

Kellgren Johan Henrik (1751–1795) švedų poetas, literatūros kritikas. Studijavo Abo akad. Karaliaus Gustavo III patikėtinis teatro pjesėms rašyti. 1780 paskirtas karališkuoju bibliotekininku, o 1785 karaliaus asmeniniu sekretoriumi. Nuo 1786 Švedų akad. narys ir pirmasis jos dir.

Jau nuo gimnazijos laikų K. buvo didelis švietimo garbintojas. Jo šaltiniai buvo Shaftesbury ir Rousseau optimizmas. K. vertė Horacijų, perdirbinėjo Saint-Lambert ir kt. rokoko laikotarpio poetus. Estetikos srityje nebuvo dogmatikas, tačiau su daugeliu vienalaikių rašytojų stipriai polemizavo. Savo satyromis K. kiek įmanydamas pliekė savo vienalaikius. Į pabaigą pasidavė to meto anglų rašytojų poveikiams. Rinktiniai raštai 1–3 tt. 1796. Nuo 1922 pradėta leisti kritiška, su komentarais jo raštų laida. *J.Lng.*

Kelly 1. Grace (g. 1929) JAV filmų aktorė, 1956 ištekėjusi už Monako princo Rainier III. Baigusi aukštesniąją mokyklą Filadelfijoje, Pa., dvejus metus studijavo Dramos meno akad. Naujorke. Studijų metu dirbo ir foto modeliu, reiškėsi televizijos programose. Baigusi akad., K. dalyvavo JAV vasaros teatruose, 1949 debiutavo Broadway teatre (A. Strindbergo 'Tėvas'). 1951 pakviesta filmo darbui Hollywoodan. Pasirodžiusi smulkesniuose vaidmenyse filme ‚14 hours' ir ‚High Noon', K. ligi 1955 vaidino dar 8 filmuose, kur filmų kritikų įvertinta kaip skirtingas, šviežias tipas, pabrėžiąs moters-žmogaus vertybes. K. filme pasirodė ir gabi dramatinė aktorė. Filmų meno akad. ‚Oscar' apdovano-

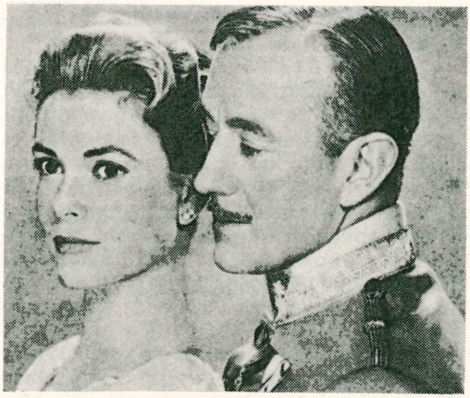

G. Kelly su A. Guinessu filme ‚The Swan'

ta už 1954 suvaidintą alkoholiko žmoną nufilmuotoje Clifford Odet teatro pjesėje The Country Girl. Paskutinieji filmai, dalyvaujant K., pastatyti 1956: The Swan ir High Society. *V.Als.*

2. Howard Atwood (1858–1943) amerikiečių chirurgas, ginekologas, urologas. 1882 baigė Pensilvanijos univ. 1893–1919 Johns Hopkins univ. Baltimorėje, Md. ginekologijos ir obstetrikos prof. 1892 įst. Howard A. Kelly ligoninę, kurioje atliko daug sudėtingų operacijų ir išrado visą eilę chirurginių instrumentų, kurių daugelis vadinama jo vardu. K. buvo vienas iš pirmųjų, panaudojęs radį vėžiui gydyti. Daugelį savo sudėtingų operacijų yra aprašęs medicinos žurnaluose (per 500 str.). Išsp. Operative Gynecology 2 tt. 1898, 1906, The Vermiform Appendix and Its Diseases 1905, Medical Gynecology 1908, 1912, Cyclopedia of American Medical Biography 1912, Dictionary of American Medical Biography (kartu su W. L. Burrage) 1928. *K.Bbl.*

Kellner 1. Lorenz (1811–1892) vokiečių pedagogas, mokytojavęs pradžioje Erfurte ir Heilingenstadto mokytojų seminarijoje, vėliau buvo vedėju Marienverderyje (1848) ir Triere (1855–86). K. ypatingai skatino gimtąja kalba mokymą. Ryšium su tuo jis iškėlė šeimyninio auklėjimo svarbą. Išsp. Praktischer Lehrgang für den gesamten deutschen Sprachunterricht 1837, [18]1863, Zur Pädagogik der Schule u. des Hauses, Aphorismen 1850, [18]1912, Skizzen und Bilder aus der Erziehungsgeschichte 3 tt. 1862, [3]1880 ir kt.

2. Oskar Johann (1851–1911) žemės ūkio chemikas. 1880–92 vadovavo savo įkurtai žemės ūkio tyrimų įstaigai Japonijoje, 1893–1911 žemės ūkio tyrimų įstaigos Möckerne (Leipcige) dir. Čia dirbdamas sukūrė gyvulių šėrimo normas ir chemiškai fiziologinį metodą pašarų maistingumui išreikšti krakmolo ekvivalentais. Išsp. Die Ernährung der landwirtschaftlichen Nutztiere 1905, [10]1924, Grundzüge der Fütterungslehre 1908, [11]1952 ir kt.

Kellogg Frank Billings (1856–1937) JAV teisininkas ir diplomatas. Prezidento Th. Roosevelto administracijoj specialinis patarėjas vyriausybės akcijoj prieš didžiuosius trestus. 1912 išrinktas Amerikos federalinės advokatūros pirmininku, 1916–23 senatorius, 1925–29 valstybės sekr., 1930–35 Hagos tarptautinio tribunolo teisėjas. Būdamas valstybės sekretoriumi K. padėjo likviduoti ilgametį ginčą dėl Tacna-Arica tarp Čilės ir Peru. Tačiau daugiausia žinomas kaip vienas iš autorių Kelloggo-Briand'o pakto, kuriuo karas, kaip nacionalinės politikos priemonė, pastatomas už įstatymo ribų. 1929 K. suteikta Nobelio taikos premija. *D.Kr.*

F. B. Kellogg

Kelloggo paktas, arba Briand'o-K. paktas, pasirašytas 1928 VIII 27 Paryžiuje penkiolikos valstybių, vėliau prie jo prisidėjo beveik visos pasaulio valstybės, jų tarpe ir Lietuva. Du pagrindiniai principai, išdėstyti to pakto 1 ir 2 str., sudaro jo esmę. Pirma, valstybės smerkia karą, kaip priemonę tarptautiniams ginčams spręsti ir atsisako nuo jo, kaip nacionalinės politikos priemonės savo tarpusavio santykiams, ir antra, valstybės pripažįsta, kad ginčams spręsti, vis tiek kokia šių ginčų prigimtis bebūtų, turi būti naudojamos tik taikios priemonės. Valstybėms, kurios ateity stvertųsi karo, turi būti atimtos šio pakto garantijos.

K.p. turinys buvo labai iškreiptas išlygų, kurios buvo prie jo prijungtos, ratifikuojant šį paktą. Pvz. JAV senatas ratifikavo šį paktą išlygomis: 1. paktas nėkiek nemažina JAV teisės gintis prieš išorinį užpuolimą; 2. kiekviena pasirašiusi paktą valstybė turi teisę pati nustatyti gynimosi reikalingumą ir didumą; 3. Monroe doktrina yra JAV jų nacionalinio saugumo dalis, ir todėl paktas jos neliečia; 4. paktas nenumato jokių sankcijų ir neuždeda valstybėms jokių pasižadėjimų imtis

baudžiamųjų priemonių prieš valstybę, sulaužiusią paktą; 5. valstybės atpalaidojamos nuo pakto pasižadėjimų prieš tą valstybę, kuri sulaužys paktą; 6. JAV būklė ir jų sudarytos sutartys su kitomis valstybėmis pakto nekeičiamos. Taip pat D. Britanija ir Prancūzija įrašė išlygų. Tuo būdu pirminis bendras karo uždraudimas buvo apribotas tik draudimu pradėti puolamąjį, bet ne ginamąjį karą, paliekant kiekvienai valstybei teisę apsispręsti. Praktiškai šio pakto nuostatai buvo pritaikyti Nürnbergo karinio tribunolo prieš karo nusikaltėlius. Tačiau šiuo metu jis yra nustojęs savo reikšmės, kadangi karo priemonių panaudojimas yra apribotas Jungtinių Tautų Sandaros.

J. T. Shotwell, War as an Instrument of National Policy and its Renuntiation in the Pact of Paris 1929. *D.Kr.*

Kelmas 1. nukirsto ar nulaužto medžio liekana virš žemės paviršiaus. Miškus dirvomis verčiant, dar ir XX a. pradžioje labai dažnai didieji k. buvo dirvoje paliekami, tik juos apskaldant ar apdeginant. Maži k. buvo iškertami kirviu, kapone arba apkirtus išverčiami dalba, laužtuvu. Vėliau didieji k. buvo stengiamasi išimti ir sunaudoti kurui, nors daug kur ir paskutiniuoju metu į k. išgręžtą skylę buvo pilama salietros, žibalo, ji užkalama, ir po kurio laiko toks k. padegamas, kad išdegtų su šaknimis.

2. Iš medžio stuobrio išskobtas, iki 2 m ilgio bitėms avilys. Tokiam aviliui skobti buvo imama eglė ar pušis, dažniausiai jau sutrūnėjusiu viduriu. Vidus iškertamas vedega, šone padaroma iki 1,5 m ilgio ir 20 cm pločio anga, kur įdedami du lentiniai plautai, jų apačioje padaroma landos ir prikalama paplautė, arba lakta. Avilio galai, jei sutrūnėję, užtaisomi lentukėmis ar dugnais. Viduje avilio įtaisoma lazdelė su akstinais, kad bitės turėtų kur korius pradėti. Toks bičių k. buvo statomas sode ar miške s t a č i a s po medžiu, jo viršų plačiu dangčiu užkalant ir uždengiant eglės luobu bei prislėgiant akmeniu. Statieji kelminiai aviliai paskutiniu metu buvo sutinkami tik Vilniaus krašte ir iš dalies–Dzūkuose; jų buvo išlikusių dar ir Latvijoje. Pastaruoju metu kelminis bičių avilys daugiausia buvo guldomas, vieną jo galą paliekant ant žemės, o kitą padedant ant akmens, ožiuko; tačiau buvo dar šios rūšies avilių, kur ir abu galai pakelti ant ožiukų. Gulstiniai kelminiai aviliai iki paskutinių laikų dar buvo sutinkami visoje Lietuvoje ir kaimynuose, nors jau buvo baigiami rėminių avilių išstumti. K. vadina ir bičių spiečių.

3. Arklo, plūgo, verpiamojo ratelio ar kito padargo pagrindas, prie kurio pritvirtinamos kitos, dažnai mažesnės dalys; žvakidės, žibinto, lempos ar kt. pastatomo daikto pagrindas.

4. Pirmapradė giminė, prosenoliai, kuriuos dar pasakojimais prisimena; pradinės giminės, prosenolių ūkis, namai. *A.Mž.*

Kelmė mst. Raseinių aps., prie Kražantės upės ir Tilžės–Rygos plento, 15 km nuo Tytuvėnų glžk. st., 43 km nuo Šiaulių; 3705 gyv. 1939, 1923 2890), iš kurių arti 2000 buvo žydai. K. yra žymus plačios apylinkės ūkinis centras, prieš bolševikinę Lietuvos okupaciją garsėjęs dideliais turgais, į kuriuos normaliais laikais atvykdavo pirklių ir iš Vokietijos. Kelmės valsčiuje 1939 buvo 13.100 gyv. ir apie 35.000 ha žemės. Miestas turi savivaldybę valsčiaus teisėmis. K. katalikų parapija 1940 turėjo 7004 parapiečius. Be to, mieste yra mūrinė reformatų-kalvinų bendruomenės bžn., sinagoga ir dvaro centras, kurio mūrinių vartų antrajame aukšte seniau yra buvusi biblioteka, apačioje viename šone dvaro daboklė. Prieš II pas. karą, ku-

Kelmės dvaro vartai *S. Kolupailos nuotrauka*

rio metu (1941 VI 23–25) tapo sunaikinta apie 90% miesto pastatų, bet išliko sveikos bažnyčios, buvo 15 mūrinių dviaukščių namų, o kiti mūriniai ar mediniai vienaaukščiai. Pramonę sudaro 4 malūnai (iš jų 2 su lentpiūvėmis), linų pluošto ir sėmenų apdirbimo įmonė, didelė garinė pieninė su sūrine, alaus ir vaisvandenių gamyklos, 2 krakmolo dirbtuvės, odų dirbtuvė, skerdykla ir įvairios amatų įmonės. Jau 1918 suorganizuotas žemės ūkio kooperatyvas, išaugęs į stiprią prekybinę įmonę, 1938 išleidęs savo sukaktuvinę dvidešimtmečio apyskaitą. Smulkaus kredito d-ja, Ūkio banko ir Žydų liaudies banko skyriai aptarnaudavo gyventojus taupymo ir paskolų srityj. Mieste buvo paštas, apylinkės teismo, tardytojo, notaro įstaigos, girininkija (Tytuvėnų miškų urėdijos sudėtyje), privati ligoninė, 4 medicinos gydytojai, 3 dantų gydytojos, veterinarijos gydytojas ir 2 vaistinės. 1923 įkurta buv. dvaro bravoro patalpose vidurinė mokykla, kuri 1936 paversta pilna gimnazija. Pačiame mieste buvo 2 pradžios mokyklos (viena žydų), o valsčiuj jų buvo 15 (1940). Be to, K. veikė žymi aukštesnioji žydų teologijos mokykla rabinams ruošti. Pavasario s-gos kuopa turėjo įsteigusi Liet. kat. blaivybės d-jos arbatinėje-valgykloje biblioteką ir skaityklą. Vietos šaulių s-gos būrys buv. dvaro arklidėse įtaisė salę teatrui, kinui ir susirinkimams. Jų namuose 1936 pradėtas kurti kraštotyros muziejus. Mieste buvo seselių kotryniečių vedamos senelių ir našlaičių prieglaudos. Jas išlaikė K. labdarybės d-ja, kuriai vadovavo kun. A. Vyturis ir E. Gruzdienė. Be to, K. buvo autobusų stotis. Kat. parapijos kapuose palaidotas šaulių s-gos kūrėjas Vl. Putvys (žr.), o už 7 km nuo miesto yra jo gimtinė Graužikų dv. Parapijoje yra

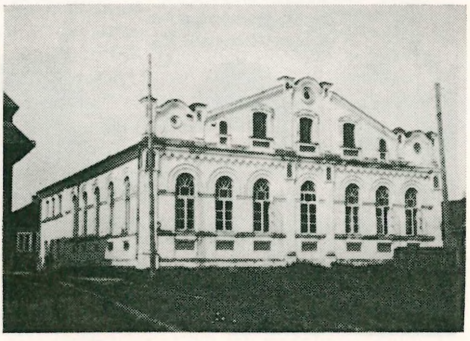

Kelmės naujoji sinagoga

Palendrių oratorija, Jukniškių ir Verpenos koplyčios. *A.B. ir J.Čsn.*

K. i s t o r i j a. Kelmės apylinkės gana tirštai buvo gyvenamos priešistoriniais laikais, ypač pradedant pirmaisiais amžiais po Kr. čia yra visa eilė kapinynų ir piliakalnių. Pačioje K. yra pagoniškas istorinių laikų kapinynas. XIII a. Kelmėje yra buvusi pilis, kuri Ordino kronikose apie 1294 minima Kymel vardu. Vytauto laikais buvo pastatyta bažnyčia. XV a. Kelmėje yra buvęs didelis D.L.K. dvaras. Turime žinių, kad XV a. pabaigoj Aleksandras davė valdyti K. dvarą Jonui Kantautui, Žemaičių seniūno Kantauto sūnui. Vėliau K. dv. perėjo į Bartoševičių, paskui į Hlebavičių rankas, o po 1549 atiteko Solomereckiams. 1591 K. dv. iš B. Solomereckio nupirko Jonas Gruževskis. Iš 1574 surašyto inventoriaus (Istorijos Archyvas I, 209–216 psl.) matyti, kad K. dv. priklausė tada daugiau kaip 25 kaimai. Vėliau, įsigijus kaimiečiams žemę nuosavybėn, dalį žemės konfiskavus bei įvykdžius kai kuriuos padalinimus, K. dv. žymiai sumažėjo. XIX a. antroj pusėj, valdomas Juliaus Gruževskio, jis turėjo (kartu su palivarkais) dar 160 valakų žemės. Nuo 1527 K. valsčius priklausė Žemaičių seniūnui Stanislovui Kęsgailai.

K. dv. savininkai Gruževskiai buvo reformatai. 1615 Gruževskiai pastatė prie pat K. mstl. kalvinams mūrinę bžn., kleboniją (kuri 1751 buvo sudeginta) ir mokyklą. Bažnyčios ir kunigo išlaikymui jie užrašė iš savo dv. nemažą fundaciją. Kalvinų bžn. atnaujinta 1767. XVIII a. K. kalvinų bžn. globėju buvo gen. Jurgis Gruževskis. Jis įtaisė bžn. gerus vargonus. K. dv. jis turėjo apie 5000 tomų biblioteką. Vieną egz. Londone spausdintos Chilinskio liet. biblijos J. Gruževskis 1805 padovanojo Vilniaus univ. Jis buvo sudaręs ir gausų monetų bei medalių rinkinį. K. dv. turėjo įdomius vartus, kurių patalpose buvo biblioteka. 1701 K. buvo sustojęs švedų karalius Karolis XII.

K. iš seno pasižymėjo gyva prekyba. 1830 įsteigta pirmoji spirito varykla. 1831 sukilėliai, vadovaujami Karolio Jautakio, buvo užėmę K. 1848 Žemaičiuose pradėjusi siausti choleros epidemija, stipriai palietė K. Dalis gyventojų išvengė mirties pasislėpę miškuose. Ir 1863 sukilimo metu VI 20 ties K. įvyko Šimkevičiaus vadovaujamo dalinio susidūrimas su rusais. Apie 1865 K. buvo 347 namai ir 1800 gyv., kurių daugumą sudarė žydai. Nuo seno bu-

Kelmės reformatų bažnyčia

vo žinomi K. arklių turgai, ypač garsi buvo žiemos metu — po Trijų Karalių šventės ketvirtadienį arklių ir rogių mugė. 1880 įkurta ugniagesių komanda, 1908 I 19 Kaune buvo teisiama 16 kelmiškių, dalyvavusių 1905 sąmyšyje. Sipavičius su Cirtautu nuteisti po 2 metus tvirtovės, kiti išteisinti. Nežiūrint to, 1908 K. buvo ruošiami lietuviški vakarai.

K. buvo vienas iš pirmųjų krikščioniškųjų židinių Žemaičiuose. Medinė kat. švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bžn. buvo pastatyta Vytauto 1416 (M. Valančiaus, Žemaičių Vyskupystė I, 288). 1503 D.L.K. Aleksandras atsisakė teisės skirti klebonus K. parapijai ir ją perdavė Žemaičių vyskupui Martynui III. 1507 prie K. bžn. Alb. Ordinavičius įsteigė altariją, aprūpindamas ją beneficija. Kai XVI a. stipriai įsigalėjo protestantizmas, K. buvo maža belikę katalikų. K. klebonas Ben. Kotarskis perėjo į kalvinų tikėjimą; parapijos bžn. kurį laiką stovėjo uždaryta, paskui ją, su visu jai priklausančiu turtu, užėmė kalvinai ir nuo 1596 pradėjo joje laikyti evangeliškas pamaldas. Tuometiniai K. dv. savininkai: J. Gruževskis ir jo motina Sofija 1610 išleido potvarkį, kuriuo įpareigojo visus K. miestiečius ir valstiečius sekmadieniais ir šventadieniais dalyvauti protestantų pamaldose, krikštyti, tuoktis ir laidoti protestantiškomis apeigomis bei vaikus leisti į protestantų mokyklą. Nevykdą to potvarkio buvo baudžiami piniginėmis bausmėmis ir geležiniais pančiais prirakinami prie bažnyčios sienos. 1606 Žemaičių kapitulos kan. Jonas Kazakevičius (žr.) pareikalavo iš protestantų grąžinti K. bžn. katalikams ir pradėjo bylą. Pirmoji teismo instancija Raseiniuose atmetė kan. J. Kazakevičiaus ieškinį. Tada byla perkelta į Vilniaus tribunolą, kurio sprendimu K. bžn. buvo pripažinta katalikams (1622 Jurgis Gruževskis kalvinams pastatė naują mūrinę bažnyčią). Byla dėl bžn. turto užtruko dar iki 1614. 1613 K. bžn. sudegė, bet buvo greit atstatyta, 1745 dar kartą perstatyta. Dabartinė mūrinė bažnyčia statyta kun. Petro Janušausko rūpesčiu, pakonsekruota 1918 vysk. P. Karevičiaus. Be to, parapijos ribose buvo trys koplyčios: Palendriuose, Varpėnuose ir Jukniškiuose.

M. Baliński, Starożytna Polska III 1846; Słownik geograficzny IV 1883; *M. Wolonczewski,* Žemaitiu Wiskupistė I–II 1848; *Z. Tis,* K. byla (Lietuvos Ūkininkas 6. 1908, 79–80); *B. Ml. Gružewski,* Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach 1912; Istorijos Archyvas, surinko K. Jablonskis 1934; Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Barkauskas ir A. Vabalas 1938; Elenchus omnium eccles. 1940; Lietuvos Istorijos Šaltiniai I 1955. *R.Krs.*

Kelmelis Ignotas Juozas (g. 1882 VII 30 Navikų k., Kapčiamiesčio vls., Lazdijų aps.) prelatas. Mokėsi Kapčiamiestyje ir Seinuose. 1901 atvyko į JAV, kur pradžioj dirbo fizinį darbą ir mokėsi vakariniuose kursuose. Įstojęs į Valparaiso kolegiją, studijavo klasikinius ir kitus mokslus. Iš ten persikėlė į Šv. Marijos kolegiją Orchard Lake, Mich., kurią 1911 baigęs įstojo į Šv. Kirilo ir Metodijaus kun. seminariją Orchard Lake, Mich. Kunigu įšv. 1916 VI 24. Pradžioje kunigavo Michigano valstybėje, 1921 paskirtas vikaru Elizabethe, N.J., 1922 klebonu Newarke, N.J. Čia beklebonaudamas gerai sutvarkė parapiją ir už uolumą bei pareigingumą 1949 X 20 pakeltas prelatu. K. aktyviai reiškėsi ir lietuvių visuomeniniame darbe: organizavo moksleivius, Liet. Vyčius, LRKSA kuopas, daug rūpinosi Lietuvos nepriklausomybės atstatymu.

Prel. I. J. Kelmelis

Kelmenė (Vibrissea truncorum), kelmeninių (Geoglossaceae) šeimos grybas, laikosi ant tekančiame vandenyje apsemtų pūvančių medžių šakų.

Kelmynai k., Šiluvos vls., Raseinių aps. Čia yra ardomas priešistorinis kapinynas, kuriame rastos III a. po Kr. antkrūtininės grandinėlės, susidedančios iš vieno keturiastipinio ratelinio smeigtuko, prie kurio prikabintos žalvarinės grandinėlės. Radinys Vytauto D. kultūros muziejuje Kaune.

Kelmscott Press anglų poeto ir dailininko William Morris 1891 įsteigta privatinė spaustuvė London-Hammersmithe, žymiai prisidėjusi prie knygos estetinės reformos sąjūdžio. Spaustuvė naudojo raides, kurias Morris pagamino pagal XV a. pavyzdžius. Inicialus ir iliustracijas projektavo W. Crane, E. Burne-Jones ir kt. Visas spaudos darbas buvo atliekamas labai rūpestingai rankomis senoviniu metodu, taip pat popieriaus gamyba ir įrišimas. Kai kurie egz. buvo atspausdinti pergamente. 1898, dvejiems metams po Morris mirties praslinkus, K.P. užsidarė, išspausdinusi 52 veikalus.

A Note by William Morris on his Aims in Founding the K.P. 1898; *H. H. Sparling,* The K.P. and William Morris 1924.

Kėlmuonas upelis Taujėnų vls., Ukmergės aps., Aptekos (Juodos, Nevėžio) aukštupys, 8,5 km ilgio; teka į vakarus pro Užulėnio k. ir įteka į Lėno ež.

Kelmutis paprastasis (Armillaria mellea, Agaricus melleus), lakštabudžių (Agaricaceae) šeimos grybas. Vaisiniai kūnai rudenį gausiai (dešimtimis, šimtais) apauga medžių kelmus, šaknis, rečiau liemenis. Šio grybo micelio veikiama mediena pūva vad. baltuoju puvimu. Įveikta mediena yra mažais kubiniais gabalėliais. Nukenčia daugiausia spygliuočiai, ypač eglės. Grybas valgomas, Lietuvoje dažnas.

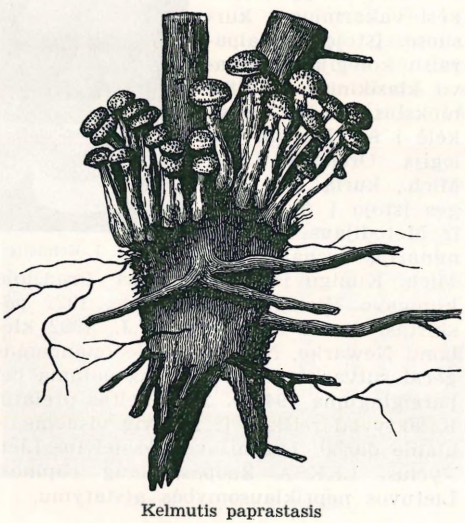

Kelmutis paprastasis

Kelmutis A. — slapyvardis Adolfo Klimo (žr.).

Kelneris (vok.) alinės, kavinės, restorano ir pn. padavėjas, patarnautojas. Mažesnėse valgyklose k. viską patarnauja, o didesnėse yra atskiri alaus, vyno, kavos ir valgių padavėjai. Taip pat yra sąskaitų k., kurie prižiūri kainų vienodumą. K. parenkami geros išvaizdos, ištvermingi vaikščioti ir stovėti, mandagūs, geros atminties ir moką kalbų. Vokietijoje k. turi būti baigę 3 m. specialią m-lą. K. turi savo organizacijas ir specialią spaudą.

Kelneriškiai k., Pagėgių aps. Čia yra piliakalnis, vadinamas Sidabriniu kalnu.

Kelnės ant kojų ir juosmens dėvimas ir dažniausiai per juosmenį užsegamas drabužis. Jos būna prilaikomos ir petnešomis. Ankstyviausių priešistorinių duomenų apie k. turime iš žalvario amžiaus pabaigos. Vėliau ilgas kelnes nešiojo skitų raitininkai, romėnai, germanai ir kt. Germanuose tuo pačiu metu aptinkama ir trumpų k.

L i e t u v i ų etnografinių drabužių k. būdavo siuvamos iš viso išausto audeklo pločio, ilgos ir plačios, patogios dirbant fizinį darbą. Pačios senoviškiausios k. klyne turėdavo lopą (dėl audeklo taupymo ir pasiuvimo suprastinimo). Juosmuo senoviškų k. surišamas prisiūtų juostelių galais, vėliau per juosmenį susegamos medinėmis, vėliausiai odinėmis sagomis.

Paprasčiausios darbo k. buvo vadinamos trinytės ir šviesios, o išeigai būdavo audžiamos skersai arba išilgai dryžuotos ir net languotos, beveik visada lininės, tik žiemai vilnonės ir pusvilnonės. K. galai užaudžiami tamsesniais siūlais ir smulkiu rašteliu, jie gražiai suklostomi arba suraukiami prisiuvimui prie juostelių—kelnių galų. K. galai apvyniojami autais arba užaunami kojinėmis. Autų viršuje suraišiojama, sukryžiuojama naginių ar vyžų apivarai. Išeigai per k. juosmenį perrišama puošni spalvota juosta. *A.Tm.*

Kėlnupis upelis Babtų vls., Kauno aps., kair. Nevėžio intakas, 9,5 km ilgio; teka nuo Muniškių į šiaurės vakarus, įteka 2 km žemiau Babtų, ties Stabaunyčios k.; čia buvo laivybos Nevėžiu galas ir senovėje prieplauka; baseino plotas 18,8 km².

S. Kolupaila, Nevėžis 1936.

Keloidas (gr.) odos auglys (tumoras), susidedąs iš balkšvų tankaus jungiamojo audinio plokštelių bei mazgų. Dažnai jie auga randuose, po traumų, turi tendenciją pasikartoti po operacijos; dažnai būva jautrūs ir skausmingi. K. gana dažnai pasitaiko tarp juodukų.

Kelpinigiai kelionės išlaidų atlyginimas tarnautojams ir kariams, vykstantiems tarnybos reikalais. K. paprastai kompensuoja tik keliavimo išlaidas: traukinių, autobusų, laivų ir kt. susisiekimo priemonių naudojimo išlaidas nustatytomis sąlygomis ir normomis, suderintomis su susisiekimo priemonių tarifais. Buto ir maisto išlaidas kompensuoja dienpinigiai (žr.).

Kelpša (rašėsi Kilpsz, Kielpsz) Mykolas (1718–1765) lietuvių jėzuitas, poetas, įstojęs į jėzuitus 1737. Baigęs studijas, daugiausia gyveno Varšuvoje, kur 1757–58 buvo visos Lietuvos jėzuitų provincijos ekonomas, o 1760 moralinės teologijos prof.

Kelpšaičiai k., Laukuvos vls., Tauragės aps., 2 km nuo Laukuvos. 1923 buvo 2 ūkiai su 28 gyv. Minimi kaip viensėdis (Kelpšoiti) Raseinių žemės teismo aktuose 1578–99.

Kelpšiškiai k., Sedos vls., Mažeikių aps. Išnykęs kaimas minimas Raseinių žemės teismo aktuose 1583 ir 1585, kaip priklausąs Sedos valsčiui.

Kelrodis y Ziona mėnesinis laikraštis, ėjęs Tilžėje 1912. Jis yra išvirtęs iš ‚Krikszczioniszkas Surinkimo Laiszkas', pasirodžius 6 nr. Sustojo 1912 gale. Iš viso išėjo 3 numeriai. Leido Jugnaičių (Šilutės) krikščionių draugovė, redagavo Endrikis Matzickas.

Kelsas (gr. Kelsos) žr. Celsus.

Kelsen Hans (g. 1881 Prahoje) austrų teisės filosofas. Profesoriavo Vienoje 1917, Kölne 1929, Ženevoje 1933, Prahoje 1936, Harvarde 1940, Barkley 1942 univ., dėstydamas teisės filosofiją, konstitucinę teisę ir tarptautinę teisę. K. yra žinomas kaip ‚grynojo teisės mokslo' arba ‚Vienos mokyklos' įkūrėjas. Jo mokymu, teisės norma nepriklauso nuo ją sudarančios valios, bet nuo kitos normos, iš kurios ji gauna savo juridinę galią. Taigi juridinės normos galiojimas remiasi kita norma, kuri reguliuoja jos atsiradimą. Tuo būdu visa teisė yra vieninga sistema, kuri pagaliau remiasi pagrindine hipotetine norma, nustatančia visas kitas normas. Valstybę jis laiko teisės sistema. Šios teorijos pagrindai buvo priimti Anzilotti ir ypač plačiai išvystyti A. Verdrosso, kuris pagrindine norma laiko principą p a c t a s u n t s e r v a n d a. Jo mokiniai yra buvę A. Tamošaitis, D. Krivickas. Svarbiausi jo mokslo veikalai: Hauptprobleme der Staatslehre 1911, 1923, Der sozialogische und juristische Staatsbegriff 1922, 1928, Allgemeine Staatslehre 1925, Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und der Rechtspositivismus 1928, Das Problem der Suveränität und die Theorie des Völkerrechts 1920, 1928, Vom Wesen und Wert der Demokratie 1920, 1929, Reine Rechtslehre 1934, The Law of the United Nations 1950, 1951, Principles of International Law 1952. *D.Kr.*

Kelsterbach mst. v. Vokietijoj, kair. Maino upės krante tarp Frankfurto ir Mainzo; 9953 gyv. (1954). Didelės dirbtinio šilko dirbtuvės. Tarp K. ir Frankfurto aerodromo pamiškėj 1943–45 buvo svetimšaliams įrengta pereinamoji priverstinių darbų stovykla, per kurią daugiausia pereidavo sugaudyti ir čia atvežti lenkai, prancūzai, italai. Lietuvių 1944 per ją perėjo keli šimtai asmenų.

Keltai indoeuropiečių kilmės tautų grupė. Jų pirminės sodybos yra buvusios p. ir v. Vokietijoje, Šveicarijoje ir r. Prancūzijoje. Čia jie, sprendžiant iš priešistorinių duomenų, susiformavo apie 2000 pr. Kr. Jų kaimynai yra buvę germanai ir italikų protėviai. Įsibrovėlių iš Dunojaus srities, vėliau ir iš šiaurės slenkančių germanų spaudžiami, k. ėmė plisti į kitus kraštus. VII a. pr. Kr. pasklido visoje šių dienų Prancūzijoje, VI a. pasiekė Pirenėjų pusiasalį, apie V a. per Lamanšą jie įsibrovė į Britų salas ir Airiją, kur pirmavo iki atsikeliant germanams. V a. pabaigoje k. plačiai pasklido v. ir r. Europoje. Antroji jų banga užplūdo Ispaniją, kur jie ėmė maišytis su anksčiau gyvenusiais iberais ir sudarė mišrią keltiberų tautą, kuri pirmavo pusiasalyje iki III a. pr. Kr. Žymi k. dalis nuslinko į pietus ir Po upės lygumoje įsikūrė keliomis bendruomenėmis. Iš čia jie įvykdė garsų Romos puolimą (389 pr. Kr.). Bet labiausiai k. paplito rytuose, daugiausia pagal Dunojų, pasiekė Graikiją ir Makedoniją (apie III a. pr. Kr.). Čia jie gavo graikų jiems duotą antrą galų (galatoi) vardą. Šį pavadinimą pasisavino romėnai ir iš jo keltiškos Prancūzijos ir Italijos žemės gavo Galijos (žr.) vardą.

Bene toliausiai į š.r. bus pasiekę iš Italijos išstumti k. bojai, įsiveržę į Čekiją bei aplinkinius kraštus ir jai davė lotyniš-

ką Bohemijos vardą. Rusų kalbininkas A. Šachmatovas bandė vietovardžiais įrodinėti, jog k. siekę ir Lietuvą, tačiau K. Būga įtikinamai sugriovė jo išvedžiojimus.

K. buvo įsikūrę ir pačiame Dunojaus žemupyje, kur, sumišę su skitais, davė pradžią keltoskitų mišiniui.

Dalis jų per Helespontą persikėlė (278 pr. Kr.) į M. Aziją ir čia įsteigė sau valstybę—Galatiją (žr.). Nors svetimųjų apsupti, k. čia ilgai išliko savaiminga tauta, kuriai apaštalas Povilas skyrė vieną savo laiškų ir kuri dar šv. Jeronimo metu (IV a.) kalbėjusi savo kalba.

K., gyvenę plačiai Europoj ir palikę nemaža archeologinių ir kalbinių paminklų, ypač vietovardžių, ilgainiui ištirpo germanuose ir slavuose. Ilgai išliko jie Britanijos, Airijos ir aplinkinėse salose, kol čia, nuo V a. ėmę kurtis iš kontinento besiveržią germanai, juos pradėjo smelkti. Tačiau prieš nusmelkiami k. grįžo į kontinentą su sava krikščionybe ir čia (skotais vadinami) išvystė plačią misinę veiklą, siekdami Italijos ir Padunojo kraštų. Salų k., pakliuvę į anglo-saksų valdžią, per amžius nyko; šiandien jie gausiausiai išlikę Airijoj, kiek Skotijoj ir Mano saloj. Airiai, kovodami dėl nepriklausomybės, ypač kėlė aikštėn savo keltiškąją kilmę ir, tapę nepriklausomi, griebėsi gaivinti gerokai pamirštą gelų kalbą, kuri paskelbta valstybine kalba.

Salų k. palikuonys yra Prancūzijos srities—Bretanės čia įsikūrę pabėgėliai, kai į jų kraštą ėmė keltis anglosaksai.

A. Šachmatov, Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen (Archiv für slavische Philologie 33, 1911, 51–99); *K. Būga*, Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? (Rocznik slawistyczny 6, 1913); G. Tsenov, Die Abstammung der Bulgaren 1930; *H. Hubert*, The Rise of the Celts 1934; (") Greatness and Decline of the Celts 1934; *P. Bosch y Gimpera*, Two Celtic Waves in Spain 1941; *A. Grenier*, Les Gaulois 1945. *J.J.*

K. kalbos sudaro atskirą ide. kalbų šaką, priklausančią kentuminei grupei. Skiriamos dvi pagrindinės k. kalbų grupės: 1. gelų (ag. Gaelic, vok. Gälisch) ir 2. britų, arba bretonų (ag. British arba Brythonic). Gelų (sen. Goidelic) vardas kilęs iš tautos vardo Goidil, kuriuos romėnai vadino Scotti. Britų, arba bretonų, vardu romėnai vadino Britanijos gyventojus keltus (Britani arba Brittones). Gelų kalbą vartoja airiai ir v. Skotijos (ag. Welsh) bei Mano salos (ag. Manx) gyventojai, kurie viduramžių laikais yra čia atvykę iš Airijos. Bretoniškai kalbama dalyje Valijos provincijos, Kornvalijoje (iki XIX a.) ir Bretanės pusiasaly (Prancūzijoj). Abi šios grupės skiriasi tuo, kad ide. q u, k w gelų grupėje išliko q u: equos ‚arklys'; sonantiniai m ir n ne gale žodžio pavirto em, en; sr- žodžio pradžioje lieka nepakitęs: srutus ‚srovė'. Bretonų grupėje šiems garsams atitinka p; am, an; ir fr- : epos, frutus. Senosios k. kalbos morfologija gana archaiška: turėjo vardų niekatrąją giminę ir dviskaitą, o veiksmažody daug kaitomųjų formų, kaip graikų ar sanskrito kalbose. K. kalbos turi abi gimines ne tik keturiems, kaip lietuvių kalboj (keturi ir keturios), bet ir trims (tri v.g. ir téoir m.g.). Seniausi k. kalbų paminklai (įrašai) siekia V–VII po Kr., o airių literatūra VI–IX a. Senovėje k. kalbos buvo vartojamos daug plačiau — didžiojoje Vakarų ir Vidurio Europos dalyje: šiaurinėj Italijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj iki Elbės, Dunojaus slėny, o taip pat britų salose. Žemyno keltus romėnai vadino galais (žr.), kurie irgi priklausė bretonų grupei. Iš jų kalbos yra išlikę tik tikrinių vardų romėnų šaltiniuose ir kiek įrašų.

K. kalbos daugiausia panašumo turi su italikų (žr.) kalbomis. Su lotynų kalba jos turi šias bendras ypatybes: vs. km. v.g. ir n.g. galūnė abiejose grupės yra -ī : lot. lupī ‚vilko', sen. airių maqi ‚sūnaus'; bendra veiksmažodinių daiktavardžių priesaga -tion, veiksmažodinių būdvardžių priesaga -to; būsimojo laiko veiksmažodžių priesaga -b : lot. amābo, sen. airių léiciub; pasyvinių veiksmažodžių priesaga -r; lot. daiktavardžiams vir, rex, brachium k. kalboj atitinka viros, rix, brac ir kt. Šias bendrybes galima paaiškinti glaudžia kaimynyste priešistoriniais laikais. Tačiau žodynas neturi tiek bendrybių, kad būtų galima prileisti genealoginį keltų-italikų vienumą, nors yra kalbininkų, kalbančių apie vieną italokeltų prokalbę. Žodyne yra daugiau bendrybių su germanų kalbomis, bet visiškai skirtinga šių kalbų morfologija rodo, kad tos žodyninės bendrybės yra vėlesnių santykių padarinys.

A. Meillet ir M. Cohen, Les langues du monde 1952; *H. Pedersen*, Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen I–II 1903–13; *H. Lewis ir H. Pedersen*, Concise Comparative Celtic Grammar 1937; *G. Dottin*, La langue gauloise 1920; *W. Stokes*, Urkeltischer Sprachschatz 1894; Zeitschrift für keltische Philologie 1897–1953; Journal of Celtic Studies 1949–52. *L.D.*

K. menas pasireiškė ornamentuotais geros kokybės keramikos, metalo ir audimo dirbiniais. K. įvedė į Vidurio ir Š. Eu-

Keltai

ropą žiedžiamąjį ratą puodininkystėje ir ištobulino geležies pramonę. K. architektūra buvo iš medžio, bet jie turėjo ir sustiprintų miestų, apsuptų iš akmenų sukrautomis sienomis. K. menas vaizdinės tapybos ir skulptūros neišvystė. Per visą savo istoriją jis yra abstraktus, priešingas antropomorfizmui, linkstąs stilizuoti organiškąsias augalinio bei gyvulinio ornamento formas, tačiau ne geometriškai kampuotai, o kreivėmis, kurios sugestijonuoja judesį. Pagrindinis k. ornamentikos motyvas — lašo formos sraigė. Skirtinos senojo ir naujojo k. meno epochos.

S e n a s i s k. menas prasideda geležies amžiuje apie 450 pr. Kr., vad. lateninėje La-Tène) kultūroje. Turtingiausias radinių yra ankstyvasis šios kultūros periodas, ypač p. Vokietijoje, kur kapuose rasta gausybė auksinių, žalvarinių, emalinių ir kt. papuošalų. Šis menas gavo etruskų (žr.) įtakos, jų motyvus suabstraktindamas, stilizuodamas kreivių ornamentais. Pasitaiko panašiai traktuojamų gyvulių figūrų ir kaukių, kurių kūnai apibendrinti apskritinėmis masėmis. Lateninio laikotarpio viduriniame (300–100 pr. Kr.) ir vėlyvajame (100 pr. Kr. — Kr. g.) periode k. menas smunka ir įsigali Romos imperijos provincijos meno įtaka. K. stilistinio principo pastovumą rodo tų laikų k. monetos, kurios seka graikų - romėnų pavyzdžiais, bet jų vientisas ir plastiškas reljefines figūras suskaido į atskirus gabalus, juos suabstraktina ir įjungia į ritmišką kompoziciją (labai panašiu metodu mūsų amžiuje kūrė Picasso). Senasis k. menas ilgiau laikėsi D. Britanijos salose (50 pr. Kr. — 150 po Kr.). Ten klestėjo metalo dirbinių pramonė (raižyti žalvario veidrodžiai, raudonos emalės dirbiniai ir kt.), kurių ornamentai stilizuoja romėnų akantą ir išvysto subtilių abstrakčių motyvų.

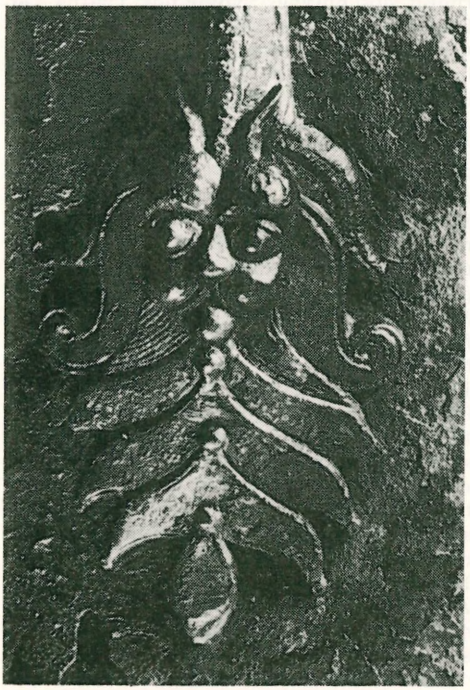

Žalvarinio ąsočio detalė iš Klein-Aspergle 400 pr. Kr.
(Foto Würtembergisches Landesmuseum Stuttgart)

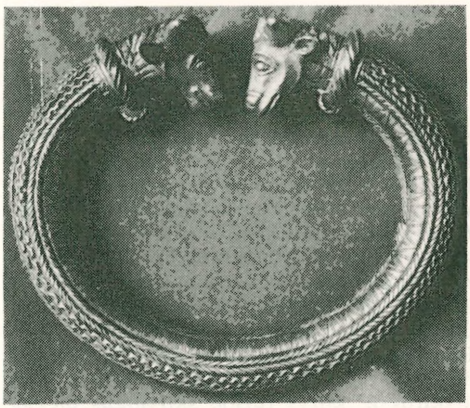

Sidabrinė apyrankė iš Trichtingeno, La-Tène laikotarpis
(Foto Würtembergisches Landesmuseum Stuttgart)

Po skurdaus pereinamojo laikotarpio n a u j a s i s k. menas pražysta Airijoje ir Skotijoje VII a. po Kr. Jis atgaivino senąją lateninės kultūros ornamentiką ir jungė ją su Rytų krikščionių pyne bei su germanų gyvulinio ornamento stiliumi, vėliau ir su Karolingų, vikingų ir viduramžių romaniškojo meno elementais. Šios epochos šedevrai yra airių knygos Book of Durrow (VII a.) ir Book of Kells (VIII a.) iliustracijos ir inicialai, sudaryti iš abstrakčių įvijų ir pynės puošmenų, kurie sutinkami taip pat segėse, taurėse ir iš akmens iškaltuose airiškuose kryžiuose. Jau apie 850 šis stilius prarado savo jėgą, o apie 1170 jis baigėsi su anglų ir normanų įsiviešpatavimu k. gyvenamose salose. Viduramžių (romanikos ir gotikos) meno fantastiškumas ir formų abstraktiškumas yra žymia dalimi k. meno palikimas.

R. Allen, Celtic Art in Pagan and Christian Times 1904; *G. Coffey,* Guide to the Celtic Antiquities of the Christian Period 1910; *S. F. H.*

Robinson, Celtic Illuminative Art 1908; *A. Mahr,* Christian Art in Ancient Ireland 1932; *E. T. Leeds,* Celtic Ornament in the British Isles 1933; *W. v. Jenny,* Keltische Metallarbeiten aus heidnischen u. christlichen Zeit 1935; *L. Lengyel,* L'art gaulois dans les médailles 1954. *P.Rkl.*

K. mitologija ir folkloras. Žinių apie k. mitologiją turime iš sen. autorių (Cezaris ir kt.) ir lotyniškų paminklų įrašų; čia minima daugybė k. dievų vardų, yra likę ir jų atvaizdų, tačiau jų funkcijos nėra aiškios, bet šiek tiek aiškumo duoda jų sugretinimas su atitinkamais romėnų dievų vardais. Neatrodo, kad k. būtų turėję vieną vyriausią dievą, nors dievas Crom, kurio stabą sunaikinęs šv. Patrikas, įvesdamas Airijoje krikščionybę, dar buvo gerbiamas ir XIX a. Atrodo, kad atskiros k. kiltys turėjo skirtingus dievus arba jie buvo vadinami kitokiais vardais. Tik nedaugelio dievų vardai yra panašūs įvairiose k. grupėse, pvz. jūros dievas air. Manannan, bret. Manawyddan, kurio kultas Mano saloje išsilaikė iki XIX a.; kitas vandens dievas air. Ler, bret. Llyr; visokių amatų ir menų dievas air. Lug, bret. Llew arba Lleu, galų Lugus, kuris gal buvo ir saulės dievu; mokslo, poezijos ir medicinos dievaitė air. Brigit, bret. Brigantia, galų Brigindo; dievų motina air. Danu, bret. Don. Ypač pažymėtinas moteriškų dievybių gausumas. Galuose ir bretonuose buvo labai išsivystęs matronų kultas: paminkluose dažnai vaizduojamos trys moterys (matres, mamau). Derliaus ir vaisingumo dievybių gausumas, jų moteriškas pavidalas rodo, kad k. anksti pasidarė žemdirbiai ir juose buvo daug matriarchatinių pradmenų. Net ir karo dievybės dažnai buvo moteriškos: air. Morrigan ir Macha. Iš gamtos jėgas vaizduojančių dievybių buvo galų griausmo dievas Taranis, žaibo — Leucetius, vėjo — Vintius. Labai išsivystęs buvo upių ir šaltinių gerbimas, todėl būta daug tos rūšies dievybių, kaip moteriškų (Devona, Serona, Bormana), taip ir vyriškų (Danuvius, Bormanus ir kt.). Buvo gerbiami gyvuliai: buvo arklių dievas ir dievaitė (Epona), lokių dievaitė (Artio), net mulų dievas. Šalia arklio ir buliaus (plg. mitiškas būtybes, kaip vandens arklys ir bulius), dar buvo gerbiamos ‚raguotos' gyvatės; buvo ir gyvačių dievas. Kiauliena laikoma dievų maistu. Yra ir totemizmo pėdsakų. Sausažemio k. šventas medis buvo ąžuolas, Airijoje uosis ir spygliuotis ‚yew', magiškos apeigos buvo daromos su amalo šakelėmis. K. maldyklos buvo šventi miškai. Garbino akmenis ir ginklus, ypač kardą. Kai kurie dievai vaizduojami su kūju (Dispater) arba ratu. Buvo kunigų arba burtininkų luomas ‚druidai'. Atskiros profesijos turėjo savo dievus globėjus: kalvių dievas — air. Goibniu ir bret. Govannon; stalių — air. Luchtine; dainių — bret. Gwydion. Teisingumo dievas buvo bret. Math, meilės dievaitė bret. Crerwy, medicinos ir sveikatos — air. Diancecht, bret. Mabon, rašto dievas — air. Ogma, galų Ogmios. Kiekviena sritis ar miestas vėl turėjo savo dievus globėjus.

K. dievybės išsivystė iš gamtos gerbimo ir gamtos dvasių-globėjų. Medžiotojai vyrai garbino gyvulius ir gyvulių dievus. Žemę dirbančios moterys išvystė motinos žemės kultą, gausingas vegetacijos ir vaisingumo dievybes, kurios buvo įsivaizduojamos moteriškos lyties, tik vėliau jų tarpe atsirado ir vyriškų. Šiai pirmykštei žemdirbystės dievų grupei pridera air. Dagda, bret. Cerunnos, galų Esus.

Senesnis, negu tikėjimas į specifiškas antropomorfines dievybes, yra tikėjimas į fėjas, kuris labai ryškus išliko iki pastarųjų laikų, ypač airiuose. Tikėjimas į fėjas yra specifiškai keltiškas reiškinys. Airiuose šios būtybės vadinamos Tuatha Dé Danann (dievaitės Danu žmonės), jos gyvenančios priešistorinių laikų pilkapiuose, ir vadinamos ‚side'. Jos atstovauja geram ir šviesiam pradui, o jų priešininkai Fomarians atstovauja blogajam pradui, tai demonai ir milžinai. Apie ‚side' kilmę pasakojama, kad tai buvę pirmykščiai Airijos gyventojai, kuriuos nugalėję naujai atsikėlę milesiečiai; tada tie žmonės persikėlę gyventi į pilkapius, ten jie gyvena panašiai, kaip kiti žmonės žemės paviršiuje. Tačiau tie ‚side' esą nepaprasti žmonės: jie nemirtingi, gali keisti savo formą, jie gyvena negamtiškose sąlygose, tačiau nuolatos maišąsi į žmonių tarpą ir jų reikalus, turi meilės santykių su mirtingaisiais ir daugybę kitų nuotykių. Ta kova tarp ‚side' ir milesiečių aiškinama simboliškai, kaip grumtynės tarp senosios religijos ir krikščionybės. Iš esmės visos tos dievybės, žinomos visose k. gyvenamose srityse ir jų įtakon patekusiems kaimynams. Fėjų tradicijos labai gerai išsilaikė Britanijoj ir Airijoj (žr. S. O'Suilleabhain, A Handbook of Irish Folklore 1942, 450–474). Tos fėjos turi labai daug panašumo su liet. deivėmis arba laumėmis.

Iš žemesniosios mitologijos būtybių pažymėtina namų dvasia air. ‚puca', valiečių ‚pwca', kurių pabūdis daug kuo panašus

į liet. ‚pukį' ir ‚kauką'. Airių moteriška būtybė ‚banši' daug kuo panaši į liet. ‚giltinę' (žr.). Vienoje airių VIII a. poemoje ji vaizduojama plaunanti žmonių žarnas; lygiai tą patį daro laumė vienoje mūsų sakmėje (Cappeller, Lit. Märchen nr. 15A). K. turėjo tris žymias metines šventes: pavasario pradžios, arba V 1 (Beltaine), vidurvasario (Lugnasad) ir žiemos pradžios (Samhain).

K. folkloras ir jo giminystė su lietuvių folkloru. Airių folkloro įstaigos Dubline yra surinkusios turtingiausią pasaulyje vienos tautos folkloro rinkinį. Labai gausios ir originalios airių pasakos. Iki pat paskutiniųjų laikų Airijoje išsilaikė profesionalai pasakų sakytojai (‚šanačie'). Paminėtinos tos k. tradicijos, kurios turi labai ryškių atitikmenų lietuvių tautosakoje.

1. Airių būtybė ‚leprechaun', arba ‚clúracaun', yra vaizduojama, kaip mažas išsipuošęs batsiuvys, kurį netikėtai užklumpa žmogus ir gali priversti parodyti savo paslėptą lobį; tačiau jis paprastai sugeba nukreipti kitur žmogaus dėmesį ir pasprukti. Lietuviai irgi pasakoja apie nepaprastą batsiuvį, siuvantį mėnesienoje batus iš puikios odos, turintį brangius įrankius, bet kai žmogus juos atima, tai puiki oda pavirsta beržo tošimi, auksinė yla — akėtvirbaliu ir pn. (Tautosakos Darbai VI 105–107).

2. Maži bretonų žmogeliai ‚corrigan' naktimis mėgsta šokti ratelius ir dainuoti: pirmadienis, antradienis, trečiadienis. Atsitiktinai ten pakliuvęs žmogus prideda jų dainai žodį ‚ketvirtadienis' ir laimi jų palankumą. Lietuviai pasakoja, kaip vienam kupriui jaujoje už tokį pat patarnavimą nuima kuprą; kitas irgi bando savo laimę, prideda dar žodį ‚penktadienis', bet tuo sugadina dainą, ir tie žmogeliai jam užkrauna ir pirmojo kuprą. Motyvas plačiai žinomas Britanijoj, Airijoj ir Skotijoj. Tai labai sena tradicija.

3. Bretonų fėjos naktimis velėja savo drobes prie upių ir kudrų. Lygiai tą patį daro ir lietuvių laumės.

4. Lietuviai pasakoja, kaip vagis eina jaunikio žirgo vogti, o velnias nuotakai sveikatos atimti. Abu susitaria kartu veikti. Bet vagis pasigaili nuotakos ir jai sučiaudėjus atsako: ‚į sveikatą'. Tada velnias šaukia: ‚Laikykit vagį!' Jaunikis padovanoja vagiui žirgą už žmonos išgelbėjimą. Šis pasakojimas yra labai populiarus airiuose, tik ten nori ne sveikatą atimti, bet pačią nuotaką pavogti.

5. Laumės pavagia ar apmaino žmonių kūdikius, mergaites gražiai užaugina, parūpina kraitį, o paskum savo augintinę ištekina už turtingo vyriškio (apmaino nuotakas ir pn.). Sakmė žinoma Airijoje ir Skotijoje.

6. Moteris vakare pasikviečia deives padėti jai verpti. Jos bematant viską suverpia. Netekusios linų ar vilnų, jos ima verpti moters plaukus ar žarnas. Moteris sušunka: ‚Dangus dega, vaikai verkia ir pn.' Deivės išbėga laukan apsižvalgyti, moteris užtrenkia duris ir išsigelbsti. Tema labai populiari visuose k. kraštuose, randama dar Tirolyje ir Ž. Austrijoje, kur kadaise k. gyveno.

7. Vyras pagauna laumę, prirakina ją grandine kamaroje prie girnų, ji turi malti. Panašiai pasakoja ir airiai.

8. Berną naktį lanko laumė, jis ją sugauna ir veda; gyvena laimingai, kol vyras padaro kokią klaidą (pvz. išima šermukšnio kaištį iš klėties durų plyšio, per kur ji įlįsdavo), tada žmona pradingsta, tik kartais paslapčiomis naktį aplanko savo vaikus. Greičiausiai k. kilmės tema.

9. Muzikantas patenka į dvasių (velnių) vestuves, ten groja šokiams. Matydamas, kaip visi kiti pasivilgo akis, muzikantas irgi pasitepa vieną akį. Paskum ta akimi mato velnią ir jį užkalbina: ‚Kuria akimi mane matai?' Pirštu išduria jam tą akį. K. kraštuose šis nuotykis siejamas su priėmėja, kurią požeminiai pasikviečia prie savo gimdyvės.

10. Naktį vienam keliaujančam žmogui užšoka ant nugaros kažkokia būtybė (‚ožiukas'), kurią žmogus turi sunkiai nešti tolimą kelią, kol visai išvargęs sukrinta. Populiarus motyvas airiuose, žinomas ir vokiečiams.

11. Pasakos apie nedorą pamotę raganą yra daug kuo panašios į airių pasakas apie karaliaus Liro vaikus, pamotės paverstus gulbėmis ar antimis.

12. Po vandeniu yra kitas pasaulis, kuriame gyvena skenduoliai: ten viskas panašiai dedasi, kaip žemės paviršiuje. Pagal airių tradicijas, ten yra Manandan Mac Lir karalystė.

13. Airių pasaka ‚The Black Horse' (J. Jacobs, More Celtic Fairy Tales 1894, 57–66) labai daug kuo panaši į lietuvišką ‚Septyni broliai ir vandens karalaitė' (J. Balys, Liet. tautosakos skaitymai I 50–70).

Tokie dideli ir gausūs panašumai tarp k. ir lietuvių pačių senųjų tradicijų, ypač

sakmėse apie fėjas arba laumes (plg. dar medžių ir ąžuolo, šaltinių, akmenų ir gyvačių gerbimą, ‚banši', ‚puca' ir kt.), yra labai būdingas reiškinys. Nuostabu, kad lietuvių ir k. tradicijos rodo daugiau giminiškumo, negu su artimaisiais lietuvių kaimynais. Tų panašumų kilmė gali būti dvejopa: bendras palikimas iš bendros indoeuropiečių protautės laikų arba kokie nors artimesni ryšiai tarp lietuvių ir k. priešistoriniais laikais (Pierson ir Rozwandowski). Kai kurie archeologai mano, kad baltai ir k. turėję artimesnių santykių apie 500 pr. Kr. Tačiau šis klausimas dar nėra išaiškintas.

P. Kennedy, Legendary Fictions of the Irish Celts 1866; *J. Rhys*, Celtic Folklore, Welsh and Manx 2 tt. 1901; *H. d'Arbois de Jubainville*, Irish Mythological Cycle and Celtic Mythology, vertė R. I. Best 1903; *E. Anwyl*, Celtic Religion in Pre-Christian Times 1906; *J. A. MacCulloch*, Religion of the Ancient Celts 1911; *W. Y. E. Wentz*, The Fairy-Faith in Celtic Countries 1911; *K. Jackson*. Studies in Early Celtic Nature Poetry 1935; *M. L. Sjoestedt*, Dieux et héros des celtes 1940; *M. Löpelmann*, Erinn. alte irische Märchen und Geschichten 1944; *J. Balys*, Die Sagen von den litauischen Feen (Die Nachbarn I 1948, 32–71); ('') Lithuanian and Celtic Fairy-Lore (Living in Freedom) 1949; *P. T. Cross*, Motif-Index of Early Irish Literature 1952. *J.B.*

Kéltas prietaisas per upę keltis. K. paprastai statomas ten, kur neekonomiška ir nepraktiška statyti tiltą. K. pradžioj naudoti išimtinai žmonių, ilgainiui pritaikyti ir arklių, o mūsų laikais automašinų ir traukinių perkėlimui. Jų konstrukcija priklauso nuo krantų ir krantinių formos, vandens srovės stiprumo, krantų atstumo ir perkeliamų krovinių rūšies.

Vidaus vandenyse kėlimuisi naudojami plaustai, valtys, valčių junginiai arba motorinės valtys. Srauniose upėse šie k. esti kartais prijungti prie lynų arba grandinių, ištemptų nuo kranto iki kranto, ir tuomet plaukia vandens srovės stumiami arba mechaniškai varomiems dantiračiams įsikabinant į grandinių narelius. Uostuose, pajūryje arba didesniuose vandens plotuose k. tampa specialios paskirties laivais. Manevravimo savybė čia itin svarbi, todėl šalia dažnai aptinkamų šoninių ratų

Druskininkų keltas XIX a.

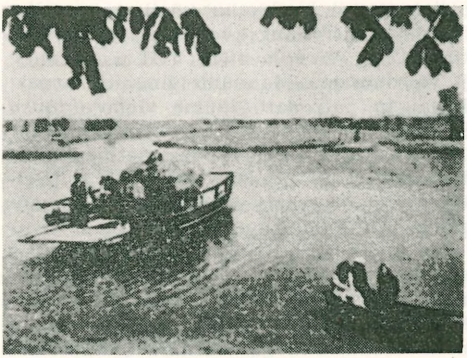

Keltas per Miniją

arba dviejų sraigtų sistemos, vis labiau įsigali vad. Voith-Schneiderio varymo sistema, kurios pagalba k. gali judėti pirmyn, atgal, pražambiai ir šonu. Konstrukcijos atžvilgiu vieno denio k. vidurinė dalis skirta automašinoms, o išorinė — keleiviams; k. su dviem deniais, žemutinės patalpos skirtos automašinų arba traukinių įvažiavimui bei sustatymui, o viršutinės — keleiviams, virš kurių patalpų įrengtas pasivaikščiojimo denis. Naujausias šios rūšies k. yra kanadiečių ‚William Carson' susisiekti su Newfoundlandu. Panašiais k. keliasi ištisi keleiviniai traukiniai iš vieno krašto į kitą, pvz. Kopenhaga–Malmö, Doveris–Dunkirkas ir t.t.

Lietuvoje k. buvo naudojami apie 1880 per Nemuną į Druskininkus, vėliau tarp Klaipėdos ir Smiltynės kursavo ‚Neringa', ‚Smiltynė' (vien žmonėms) ir ‚Klaipėdos Miestas' (žmonėms ir automašinoms); visi trys buvo motoriniai su bendru 2000 žmonių kėlimo pajėgumu. Tarp Klaipėdos ir kitų Kuršių Užmario vietovių susisiekimą palaikė kurortinis motorlaivis ‚Kuršių Marės', kėlęs vasarotojus ir automašinas. *L.Bls.*

Lietuvos kaimuose, kur per upes buvo kilnojami žmonės ar net vežimai, apylinkės kaimai mokėdavo sutartą metinę duoklę pinigais arba grūdais. Vienas iš įdomiausių k. yra buvęs Santeklių dv., Viekšnių vls. (per Ventą). Čia prieplaukos yra buvusios medinės, vad. prieplaustais. Suktinis vielų lynas (senovėje — kanapinis) pririštas abiejuose upės krantuose prie ąžuolinių stuobrių. Lynas ištemptas virš vandens apie 2 m aukštyje. Pats k. arba plaustas padarytas iš dviejų medinių valčių-dėžių, su rąstų grindimis viršuj. Kelia iki 6 tonų, tad perplukdo vežimus ir lengvus sunkvežimius bei trakto-

rius. K. varomas dviejų vyrų, tempiant pagal lyną su vėzdais, vad. kurėliais. K. tarnautojams yra trobelė ir įrankių sandėliukai upės krante.

J. Petrulis, Santeklių dvaro keltas (Gimt. Kraštas 31, 1943, 299–302 psl.). *J.Gbt.*

Keltiberai keltų ir iberų (žr.) tautų mišinys, susidaręs Pirenėjų pusiasalyje įsiveržus keltams. Pirmoji keltų banga ten aptinkama jau VI a. pr. Kr. K. kalboje vyravo keltiškasis elementas, šiaip k. išorė, statyba yra buvusi iberiška. Didžiausios k. kiltys yra buvusios arevakai, lusonai, belai ir kt. Vėliau karingi k. iš dalies buvo pavergti kartaginiečių. Apie porą šimtų metų k. kovojo su romėnais, kol 133 pr. Kr. jie buvo romėnų užimti.

C. H. V. Sutherland, The Romans in Spain 1939.

Keltis cheminis elementas; Prancūzijoje tuo vardu vadinamas hafnis (žr.).

Keltų Bažnyčia arba airių skotų bažnyčia—IV-V a. britų salose atsiradusi krikščionių bažnyčia, organizuota ne diecezijomis, bet vienuolijomis. VI a. gale K.B. prisiderino prie Romos bažnyčios santvarkos.

Keltuvas 1. Vežimas žmonėms ar kroviniams vertikaliai vežioti trobesiuose, dar vad. liftu. Maždaug 26 pr. Kr. romėnų arch. Vitruvijus rašė apie k. sunkenybėms kiloti, naudotus 236 pr. Kr. K. su lynais būta Romos imperatorių rūmuose. Paprasti k., kilojami lynais, buvo naudojami viduramžių vienuolynuose, kaip vienintelis įėjimas, lengviau apsaugomas nuo plėšikų. XVII a. prancūzas Velayer'is išrado k. su atosvoriu, vad. ‚skraidančiąją kėdę'. Senųjų laikų k. buvo kilojami žmonių, gyvulių ar vandens jėgos.

XIX a. pradžioje Anglijoje panaudoti mechanizuoti k. su slėgiamo vandens jėga, vad. hidraulinės sistemos, kur k. keliamas ant vertikalinio stiebo, didinant vandens slėgimą apatiniame cilindre, su kurio vožtuvu sujungtas keliamasis stiebas. 1835 patobulintas Velayer'io lyno ir atosvorio principas, panaudojant skrysčius, kurie pakėlė varomosios jėgos našumą. Netrukus, 1850 panaudojama garo variklių jėga k. kiloti, tačiau lyno ir atosvorio principas išliko iki šių laikų. Tik nuo 1852, E. G. Otisui JAV išradus automatiškai veikiantį saugumo prietaisą, neleidžiantį k. kristi, lynams nutrūkus, k. pradėti gaminti pramoniniu būdu ir plačiai naudojami žmonėms kilnoti namuose. 1875 hidrauliniai varikliai pakeitė garinius; k. greitis pasiekė 180 m/min. 1880 W. Siemensas Vokietijoje sukonstruavo elektra keliamus k., kurie ištobulėjo ir tebėra naudojami visame pasaulyje. Patogi signalizacijos sistema automatiškai iškviečia k. į reikalingą aukštą ir sustabdo, kur norima. Dangoraižių k. kyla iki 500 m/min. greičiu ir yra saugiausia moderniojo susisiekimo priemonė. Tik k. ištobulinus, galima buvo statyti dangoraižius. Nepriklausomoje Lietuvoje ligoninėse ir 4–7 aukštų namuose buvo mechanizuoti k.

2. Geležinkelis, arba funikulierius, vežąs į kalną didesniu nuolydžiu nei trintimi važiuoją lokomotyvai. Du vagonai sujungiami lynu, varomu mechanizuotu velenu viršutinėje stotyje. Vienam vagonui kylant, antrasis leidžiasi, kaip vienas antro atosvariai. Vagonai prasilenkia pusiaukelėje įrengtoje bėgių pralankoje. Vienas iš trijų bėgių yra dantytas, kuriuo rieda vagono dantratis. Kaune buvo k. į Žaliakalnį ir Aleksoto Linksmakalnį ties VDU fizikos-chemijos institutu.

Keltuvės vestuvių dalis, iškilmingai pirmąjį rytą vyro pusėje jaunavedžius prikeliant. Žr. Vestuvės.

Kelvin (anksčiau William Thomson, 1824 1907) britų fizikas. Mokėsi Cambridge'o univ. 1848–99 Glasgowo univ. gamtos filosofijos prof. K. išvystė dinaminę šilumos teoriją, ypač James Preston Joule'io mintis, ir 1848 įvedė absoliutinės temp. skalę, kuri taip pat vadinama K. skale. K. darbe, pateiktame 1851 Britų karališkajai d-jai, pirmą kartą suformuluotas termodinamikos antrasis dėsnis, t.y. entropijos, arba energijos išsisklaidymo, dėsnis (pirmasis termodinamikos dėsnis yra energijos pastovumo dėsnis).

Lordas Kelvin

K. teoriniai telegrafijos darbai daug prisidėjo prie telegrafo ištobulinimo. Už savo mokslinius patarimus, tiesiant transatlantinius telegrafo laidus 1857–58 ir už kitus mokslo darbus Thomsonas gavo Larsų barono Kelvino titulą.

Jūrininkystei K. davė potobulintą kompasą, jūros potvynių matavimo aparatą, suprastintą būdą laivo padėčiai nustatyti pagal žvaigždžių stebėjimą.

K. paskelbė apie 300 mokslinių darbų, kurių žymi dalis perspausdinta rinkiniuose: Reprint of Papers on Electricity and Magnetism 1872, Mathematical and Phy-

sical Papers 1882, 1900, Popular Lectures and Addresses 1889–94.

Kemal Atatürk žr. Atatürk, Kemal.

Kemalizmas Turkijos tautinis sąjūdis, atsiradęs 1919 ir pavadintas pirmojo Turkijos prezidento Atatürko Kemalio vardu. K. atmetė panislamizmą ir turanizmą ir vadovavosi tik Turkijos interesus liečiančia užsienio politika. K. tikslas buvo apsaugoti Turkiją nuo svetimų jėgų ir iškelti jos vardą tarptautinėje plotmėje. Jis siekė Turkijos ūkio ir technikos europeizacijos.

Kembrinė sistema žr. Kambris.

Kemė 1. Karelijos upė, Baltosios jūros vakarinis intakas, 385 km ilgio; teka iš ežerų, įteka ties Kemės mst.; baseino plotas 29.040 km², vid. debitas 280 m³/sek.

2. Sibiro upė, Jenisiejaus kair. intakas, 176 km ilgio; baseino plotas 4513 km².

3. Estijos upė, žr. Kemijoki.

Kemeras (Eupatorium cannabinum), graižažiedžių (Compositae) šeimos žolinis augalas. Aptinkamas drėgnose augavietėse, paežerėse, paupiais.

Kemeriai (lat. K'emeŗi) Latvijos kurortas į v. nuo Lielupės žiočių ir į r. nuo Tukumo, prie Rygos įlankos, 6 km nuo Baltijos jūros. Turi šaltą sieros šaltinį (+7,2° C). Kaip žvejų kaimas minimas 1561. XVIII a. jau čia buvo gydomi ligoniai, sergą odos ligomis ir reumatizmu. 1825 pradėta gydyti ligonius jodu ir sieros gausiomis dumblo voniomis. 1936 baigtas statyti didelis patogiai įrengtas naujas vasarnamis su 115 kambarių. Jis kainavo 2,5 mil. latų. Aplink jį tinkamai sutvarkytas miškas. Iš viso K. 1938 buvo vietos 684 ligoniams. Tais metais duota 140.537 vonios ir purvo kompresai. Gydoma reumatizmas, kaulų džiova, inkstų ir tulžies akmenų priepuoliai, žarnų, širdies ir nervų ligos. Vandenyj ir dumble yra žymūs sieros jodo kiekiai. Į K. vykdavo gydytis ir lietuviai. *A.B.*

Kemerovo (ligi 1932 Ščeglovsk) mst. v. Sibire, Kuznecko baseine (žr.); per 200.000 gyv. (1955). Akmens anglies kasyklų centras, kokso, chemikalų, mašinų, dirbtinės gumos (fabrikas perkeltas iš Vokietijos, Auschwitzo) pramonė, kasyklų institutas. 1943 atskyrus dalį Novosibirsko srities, sudaryta atskira K. sritis, 95.000 km² dydžio su apie 2,5 mil. gyv.

Kemėšis Fabijonas (1879 I 20 Vastapų k., Aluntos vls., Utenos aps. — 1954 I 21 Marijinske, Krasnojarsko srityje, Sibire)

Kan. F. Kemėšis

garbės kan., ekonomistas, visuomenės veikėjas. Kilęs iš susipratusios lietuviškos šeimos. Jo tėvas Domininkas (m. 1891) Vastapų dv. centre buvo sukūręs veiklų lietuvišką židinį, turėjusi įtakos visai apylinkei. Už lietuvišką knygų platinimą suimtas ir tardytas. Fabijonas pradinį mokslą įgijo šeimoje. 1890–95 mokėsi Palangos progimn., 1895–97 Liepojos gimn., kurios nebaigęs stojo į Kauno kun. senm. ir joje mokėsi 1897–1902. Seminarijoje priklausė slaptai lietuvių klierikų d-jai, skaitė klierikams referatus ir ruošė meno vakarus. Savo lietuviška veikla kritęs į akį inspektoriui Ks. Kriškijonui, buvo įspėtas mesti tą ‚velnišką reikalą' (szatańska sprawa), kurį dar siejo su socialine akcija. Leono XIII socialinės enciklikos sukėlė K. dėmesį ir tiems klausimams vėliau K. skyrė daug laiko.

Kunigu įšv. vysk. G. Cirtauto 1902 X 1, vikaro pareigas ėjo Tauragėje, Subačiuje ir Vabalninke. 1902–07 buvo Tauragės parapijos administratorium, pavadavęs savo giminaitį kleboną V. Kemėšį. Čia 1907 suorganizavo didesnį lietuvišką vakarą, kuriame dalyvavo iš Tilžės atvykęs Birutės choras, rūpinosi paruošti mokytojų parapinėms pradžios mokykloms, įsteigė liet. kooperatyvą. Kooperacijoje matė liet. ekonominio pakilimo priemonę; be to, ji siejosi su socialinėmis pažiūromis į santalkos darbą. Subačiuje 1907–08 mokytojams ruošti sutelkė apie 15 jaunuolių, organizavo kat. draugijas, režisavo vaidinimus, pagausino kat. spaudos prenumeratą (400 egz. Šaltinio), rašė įvairiems laikraščiams visuomeniniais klausimais, skatino lietuvius imtis amatų ir prekybos, padėjo įsteigti ir rėmė vienintelę miestelyje lietuvišką vaistinę (svainio St. Nasvyčio). Vikaro populiarumas, o ypač jo veržlumas į kultūrinį ir socialinį darbą, užkliuvo klebonui Pr. Kazlauskui. Iškeltas į Vabalninką, kur bevikaraudamas 1908–11 ėmėsi visuomeninio darbo ir vėl susidūrė su tomis pačiomis kliūtimis. Tuo metu K. jau buvo įsijungęs ir į centrines liet. organizacijas: Šv. Kazimiero, Blaivybės, Ryto, Saulės ir Liet. mokslo d-ją Vilniuje; pastarojoj buvo ir valdyboje (1912), kai nusikėlė į Vilnių dirbti Vilties redakcijo-

je 1911–13. Vilniuje įsteigė Blaivybės skyrių ir buvo jo pirm., o Utenoje kiek anksčiau (1907) buvo padėjęs savo seseriai Margaritai įkurti pirmąjį tam miestely liet. knygyną ir arbatinę. Blaivybė ir mokslo populiarizacija — dar dvi sritys, kurioms negailėjo savo triūso.

Savo darbui sutikęs kliuvinių iš rusų valdžios ir senesnės kartos kunigų, 1913 išvyko Skotijon, kur Glasgowe 1 metus redagavo Išeivių Draugą. 1914 pradžioje atvyko į JAV, pakviestas redaguoti Čikagoje leidžiamo Draugo. Kartu ėjo vikaro pareigas Dievo Apvaizdos par. Amerikoje gyvai įsijungė į liet. kat. akciją ir tautinį darbą, paskatinęs atsirasti visą eilę naujų organizacijų bei laikraščių. Kartu su kun. A. Staniukynu 1914 III 29 įst. Labdaros s-gą (jai parašė ir įstatus), 1914 XI 17 padėjo įsikurti Moterų s-gai bei jos laikraščiui Moterų Dirvai; buvo tos s-gos pirmuoju dvasios vadu. Daug energijos skyrė prieš metus įsikūrusiem Lietuvos vyčiams: steigė naujus skyrius, organizavo chorus, dramos ratelius, vakarinius kursus, bibliotekas, 1915 sumanė ir padėjo leisti laikraštį Vytį. Esant Draugui LRKSA organu, rūpinosi tą draudimo organizaciją stiprinti ir plėsti, 1917 įskatino leisti atskirą laikraštį Garsą. 1914 IX 21–22 Čikagoje sukvietė politinį kat. suvažiavimą, kuris įsteigė Tautos fondą Lietuvos laisvės kovai paremti ir sudarė Amerikos Lietuvių tarybą, K. buvo tos tarybos nariu ir jėjo į delegaciją, kuri 1918 V 3 lankėsi pas JAV prez. Woodrow Wilsoną Lietuvos nepriklausomybės reikalais. Čikagoje kilus minčiai organizuoti lietuvius kat. darbininkus, pasitraukė iš Draugo redakcijos ir atsidėjo tik šiam darbui. Išvykęs į Bostoną ir apsigyvenęs šv. Petro lietuvių par., 1915 VI 10 įsteigė Lietuvių darbininkų s-gą ir IX 9 jos laikraštį Darbininką, kurio buvo vyr. red. ir s-gos dvasios vadu. Trumpu laiku sutelkė 10.000 dol. namams pirkti, aplankė daug liet. kolonijų, kurdamas LDS skyrius, Darbininke daug polemizavo su liberalinių ir socialistinių pažiūrų žmonėmis. Brukline 1916 IX 28 padėjo organizuoti kat. ir tautininkų Lietuvos atstatymo b-vę ir buvo vienas iš jos direktorių. LDS sustiprinęs, vėl grįžo į Čikagą redaguoti dienraščio Draugo. 1917–18 dirbo Draugo redakcijoje, ėjo vikaro pareigas šv. Jurgio par. ir studijavo sociologiją Loyolos univ. Nusikėlęs į Detroitą, 1919–22 buvo šv. Jurgio par. klebonas, suorganizavo parapinę mokyklą ir pastatydino jai namus (visai baigti 1930). Pasitraukęs iš klebono pareigų, 1922–24 toliau studijavo Katalikų univ. Vašingtone, kurį baigė 1924 daktaro laipsniu, parašęs disertaciją apie liet. kooperacinę veiklą Amerikoje. 1924 grįžo į Lietuvą, iš kur JAV lankė dar porą kartų (1934 ir 1936).

1924 paskirtas Žemės ūkio akad. docentu, 1927 pakeltas į e.o. prof. Čia visą laiką buvo žemės ūkio ekonomikos katedros vedėjas, dėstė politinę ekonomiją, žemės ūkio kooperaciją (iki 1935), protarpiais anglų k., 1924–34 bibliotekos vedėjas ir šv. Povilo bažnyčios rektorius (1924–35 ir 1942–44). Politinę ekonomiją 1924–27 dar dėstė Žemės ūkio technikume Dotnuvoje ir 1924–25 administracijos kursuose Kaune. Savo paskaitose rėmėsi anglosaksų autoriais, popiežių socialinėmis enciklikomis, pabrėžė socialinio teisingumo ir krikščioniškos etikos principus. Ką dėstė, stengėsi praktiškai įgyvendinti, veikdamas įvairiose organizacijose arba jas kurdamas. 1930 XII 30 pakeltas Kauno kapitulos garbės kanauninku.

Dotnuvoje suorganizavo švietimo ir savišalpos d-ją Šviesą lietuvinti aplenkintus apylinkės žmones, pirmas sutelkė Jaunųjų ūkininkų ratelį, įkūrė Dotnuvos darbininkų smulkaus kredito d-ją ir amatų mlą. Kaune 1925 įsteigė knygoms leisti kooperacinę b-vę Žiniją, buvo jos valdybos iždininku. Taip pat buvo vienas iš steigėjų Vilniui vaduoti s-gos, kurį laiką ėjo vicepirmininko pareigas ir tos s-gos Geležinio fondo pirm. Jo reikalais lankėsi JAV 1934. Priklausė Užsienio lietuviams remti draugijai, pavasarininkams, ateitininkams, blaivininkams ir kai kurioms tautininkų organizacijoms. Stengėsi taikyti tautininkus su katalikais.

Bolševikams Lietuvą okupavus, 1940 rudenį atleistas iš Žemės ūkio akad., gyveno Vilniuje, kur rinko medžiagą lietuvių ir gudų etnografinėms sienoms nustatyti ir buvo parašęs pirmąją redakciją stambaus veikalo tuo klausimu. Vokiečių okupacijos metu 1941–44 vėl profesoriavo Žemės ūkio akad. ir rašė studiją apie diktatūrinių režimų ekonomines teorijas ir jų praktiką. Antru kartu bolševikam grįžus, 1944 rudenį buvo pasitraukęs į Paberžės kleboniją. 1947/48 ištremtas į Sibirą, iš kur gyvas nebesugrįžo.

Pradėjęs rašyti dar spaudos draudimo metu į Tėvynės Sargą, paskui bendradarbiavo Nedėldienio Skaitymuose, Vilniaus Žiniose, Vienybėje, Draugijoje, Šaltinyje,

Ateityje ir Viltyje; Amerikoje — Drauge, Pažangoje, Moterų Dirvoje, Vytyje, Darbininke, Monthly Labor Review; nepriklausomoj Lietuvoj — atgaivintoje Draugijoje, Ryte, XX Amžiuje, Tiesos Kelyje, Sargyboje, Talkoje, Židinyje, N. Romuvoje ir kt. Pasirašinėjo Uosio slapyvardžiu arba tikrąja pavarde. Yra parašęs visą eilę brošiūrų ir stambesnių mokslinių straipsnių bei knygų: Girtybė ir kova prieš ją Lietuvoje 1910, Alkoholizmo klausimu 1911, Lietuvių vartotojų d-jos Vilniuje 1912, Kurių bus viršus 1916, Naujos gadynės priešaušryje 1920, Turto norma 1923, Pramoninės demokratijos pagrindai 1923, Cooperation Among the Lithuanians in the United States of America 1924 (disertacija), Blaivinimo priemonės 1926, Tautos būdas ir ekonominė aplinka 1928, Dvasios galybė ir girtavimas 1928, Žemės ūkio kooperacija (Žemės Ūkio Vadovas 1931, 100 psl.), Kelio beieškant (kapitalistinės santvarkos krizė, 1932), Lietuvybės išlaikymo reikalu 1934, Socialinis Kristaus religijos pobūdis 1938, Įvadas į socialinę ir politinę ekonomiją 1938 (430 psl.), Ideologinės kovos lietuviškoje Š. Amerikos išeivijoje (Krikščionybė Lietuvoje, 1938), Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę (Pirmasis dešimtmetis, 21952), Lietuvių R. K. Susivienijimo istorija (parašyta, surinkta ir bolševikų išbarstyta 1940; perredaguota ir papildyta A. Kučo 1956) ir kt. Išvertė: C. Coppens, S. J., Trumpas moralinės filosofijos vadovėlis 1928.

V. Manelis, Kan. F. K. veikla nepriklausomoje Lietuvoje (Vytis 11, 1956); *J. Stakauskas,* Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje (Tiesos Kelias 5, 1939); *S. Sužiedėlis,* Šviesus kunigas tarp dviejų sūtemų (Darbininkas 32-35, 1956); *L. Šimutis,* Kan. F. K. (Vytis 11, 1956); Žemės Ūkio Akademijos Metraštis 1934–1936. *S.Suž.*

Kemešys ežeras Saldutiškio vls., Švenčionių aps., 3 km į š.r. nuo Saldutiškio bžk., 1,3 km ilgio, 62 ha ploto; paviršius 183 m nuo j.l.; iš ež. teka Kemešės upelis, 9,0 km ilgio, Vyžintos kair. intakas; Vyžinta teka į Geluonų ež., Aisetos (Kiaunos, Žeimenos, Neries) baseine.

Kemežys 1. Kazys (g. 1901 IX 16 Alvite, Vilkaviškio aps.) ekonomistas, žurnalistas. I pas. karo metu mokėsi lietuvių progimn. Jaroslavlyje, grįžęs į Lietuvą baigė Liet. mokytojų sąjungos suaugusių gimn. Kaune ir 1935 VDU teisių fak. ekonomikos skyrių. Dirbo Geležinkelių valdyboje, 1935 redagavo dvisavaitinį laikraštį Geležinkelininką, 1935 X 10 paskirtas susisiekimo ministro sekretorium, nuo 1936 Ryto b-vės dir. Klaipėdoje, nuo 1939 Spindulio b-vės dir. Kaune. Dalyvavo rezistencinėje veikloje, bolševikų suimtas ir kalintas, bet prasidėjus vokiečių-rusų karui išsigelbėjo. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1945 leido ir redagavo laikraštį Lietuvį Hassendorfe, vėliau buvo Šveicarijos Lietuvių bibliografinio archyvo atstovas britų zonai. 1949 emigravo į Australiją, kur yra nuolatinis Mūsų Pastogės bendradarbis. *St.Vk.*

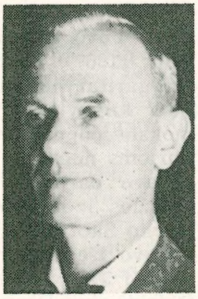

K. Kemežys

2. (rašosi Kemežis) Mykolas Jurgis (g. 1907 IX 28 Newarke, N.J.) kunigas. Baigęs aukštesniąją mokyklą Kearny, N.J., 1925–29 studijavo Seton Hall, N.J. kolegijoje, kurią baigė A.B. laipsniu. 1933 baigė akademinę kun. seminariją Darlingtone, N. J. magistro laipsniu. 1933 VI 10 įšv. kunigu. 1933–35 vikaras Šv. Marijos par. Patersone, 1935–39 vikaras Šv. Petro ir Povilo par. Elizabethe, N. J., 1939–41 administratorius Šv. Onos parapijoje Jersey City, N.J., 1941–53 klebonas Šv. Mykolo par. Bayonne, N.J., nuo 1953 klebonas Šv. Petro ir Povilo par. Elizabethe, N.J. Per 20 metų dėstė lietuvių kalbą diecezijos kunigų seminarijoje. K. aktyviai reiškėsi liet. visuomeniniame darbe, organizavo Lietuvos Vyčius, buvo jų dvasios vadu, 1952 Naujorko ir New Jersey aps. Kunigų vienybės pirm., dosnus labdarybei, skiria metines stipendijas moksleiviams. *T.Žr.*

Kun. J. Kemežis

3. Vincas (g. 1899 XI 6 Alvite, Vilkaviškio aps.) žurnalistas, (1) brolis. Mokėsi Marijampolės vyrų gimnazijoje, I pas. karo metu M. Yčo gimn. Voroneže, o 1920 baigė gimn. Smeloje (Ukrainoje). Grįžęs į Lietuvą, K. studijavo Lietuvos universitete ir 1929 išklausė teisių fakulte-

V. Kemežys

tą. Nuo 1922 dirbo Eltoje, pradžioje bendradarbiu, o vėliau vienu jos red. 1930 paskirtas Eltos atstovu į Rygą. 1933 Lietuvos Aido redaktorius ir vyr. redaktoriaus pavaduotojas. 1938 perėjo dirbti į vidaus reikalų ministerijos Visuomenės darbo vadybą. 1938 pirmosios Lietuvos tautinės olimpiados komiteto sekr. 1940 siunčiamas į Vilnių cenzoriumi. Vokiečių okupacijos metu Savitarpinės Pagalbos Žinių red. ir vidaus reikalų vadybos spaudos sk. virš. 1944 pasitraukė į Vokietiją, apsigyveno Pamaryje, po II pas. karo tą sritį priskyrus Lenkijai, bolševikų suimtas ir išvežtas.

K. buvo vienas iš aktyviųjų žurnalistų ir redaktorių. Buvo nuolatinis Liet. žurnalistų s-gos valdybos narys, žurnalistikos kursų lektorius, dalyvaudavo spaudos konferencijose ir atstovavo Lietuvos spaudai užsienyje. Buvo pirm. Tautininkų s-gos VI apylinkės, kuriai daugiausia priklausė laikraštininkai. Bendradarbiavo ekonominiais, politiniais ir kt. klausimais Lietuvos Ūkyje, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Trimite, Vaire, Ūkininko Patarėjuje, Studijų Biuro biuletenyje. Pasirašydavo pavarde, slapyvardžiu Paširvintys, kriptonimais V. Km., V. Kmžs. ir kt. 1928 įsteigė ir redagavo Sekmadienį. Redagavo šiuos leidinius: Antrąjį Lietuvos žurnalistų Sąjungos Metraštį (kartu su J. Paleckiu) 1937, Lietuvą 1918–1938, 1938, Pirmąją Lietuvių Tautinę Olimpiadą 1938. Išvertė: Ad. Erso, Račinskio meilės paslaptis 1936, P. Rozyčio, Antklodė ir skrybėlaitė 1937, I. Turgenevo Pirmoji meilė 1937, A. Grino Nameikio žiedas 1939. Išsp. Laikraščių rūšys ir tiražai ir lietuvių periodika (kartu su A. Ružancovu) 1933 ir Ištremtieji (kartu su J. Petrėnu) 1942. *St.Vk.*

Kemijoki upė š. Suomijoje, 512 km ilgio, iki 1 km pločio. Teka į p.v. per Kemijärvio ežerą (ežeras yra 142 km² ploto, 149 m nuo j.l.), pro Rovaniemio mst. ir ties Kemio mst. (žymus medžio pramonės centras, apie 20.000 gyv.) įteka į Botnijos įlankos šiaurinį galą. Baseino plotas 51.400 km², vid. debitas 534 m³/sek. Pastatytos 2 hidroelektrinės 200.000 kW galingumo, numatyta dar 15.

Kemmerer Edwin Walter (1875—1945) JAV ekonomistas. 1924 priklausė Dawes komisijai, kuri paruošė tarptautinę sutartį, vadinamą Dawes'o planu; juo buvo patvarkytas Vokietijos reparacijų mokėjimas po I pas. karo. Buvo finansinis patarėjas įvairiose P. Amerikos valstybėse. Išsp. Modern Currency Reforms 1916, High Prices and Deflation 1920 ir kt.

Kempė (Trametes), skylėtbudžių (Polyporaceae) šeimos grybai. Lietuvoje sutinkama keletas skirčių. K. šakninė (T. radiciperda) vaisiniai kūnai plokšti, atvirkšti, viršutine puse plačiai priaugę prie substrato, nepastovios formos. Hymenis — baltas. Išauga ant šaknų, kelmų. Sukelia vad. raudonąjį puvimą. Grybo apardytoje medienoje reiškiasi baltos dėmės su juodos spalvos micelio susitelkimu viduryje. Šis parazitas skaudžiai veikia eglynus. K. pušinė (T. pini), vaisiniai kū-

Kempė pušinė

nai netaisyklingos kanopos pavidalo, plačiai šonu priaugę prie medžio liemens. Siekia apie 50 metų amžiaus. Laikosi augančiose pušyse, pūdydama branduolinę medieną, greičiausiai įveikdama metinių rievių pavasarinę dalį. Pradžioje ji parausta ir papuvusi lupasi sluoksniais, kurie esti išmarginti gausių baltų dėmių (celiuliozės liekanomis). Medžiai dažniausiai apsikrečia per nulaužtas šakas. Mūsų miškuose dažna ir nuostolinga. Ji kenkia taip pat maumedžiams, keniams, eglėms. Kovojama šalinant grybo apimtus medžius.

J. Rkt.

Kempelė (Polystictus), skylėtbudžių (Polyporaceae) šeimos grybai, Lietuvoje keletas skirčių. K. raudonoji (P. cinnabarinus) aptinkama ant lapuočių medžių liemens (rudenį, žiemą, pavasarį), k. daugiametė (P. perrenis) — smėliniuose dirvožemiuose, spygliuočių miškuose, k. margoji (P. versicolor) dažnai ant lapuočių medžių.

Kempener Peter de (isp. Pedro Campaña, 1503–1580) flamų tapytojas iš Briuse-

lio. 1529 Italijoje gavo Raffaelio ir Michelangelo mokyklų įtakos. 1537–62 gyveno Sevilijoje, kur reiškėsi kaip matematikas, astronomas bei architektas, o tapyboje pasidarė Sevilijos mokyklos galva. Jo 1547 altorių paveikslai Sevilijos katedroje, pvz. Nuėmimo nuo Kryžiaus scenoje, savo šiurpiu ekspresionizmu yra tikras ispanų tautinis menas, o fundatorių portretuose kalba senoji flamų tapybinė kultūra. Ispanijoje K. tapybos reikšmė buvo labai didelė. Dar ne visi jo darbai išaiškinti ir ištirti. 1563 grįžo į Briuselį, kur buvo hercogo Albos inž. ir kilimų manufaktūros vedėju.

L. Mayer, Die sevilianische Malerschule 1911.

Kempff Wilhelm (g. 1895) vokiečių pianistas ir kompozitorius. 1924–29 Stuttgarto konservatorijos dir. ir prof. Nuo 1930 dažnai koncertuoja užsienyje, ypač pasižymėdamas improvizacijomis ir tokiu būdu yra nemaža prisidėjęs prie šios muz. srities atgaivinimo. Kaip kompozitorius laikosi daugiau tradicinės muz. krypties. Jo kūriniai: simfonijos es-dur ir d-moll, fortepijono koncertas (Dies irae), smuiko koncertas 1933, kelios siuitos (jų tarpe Arkadische Suite 1939), uvertiūros ir simfoninės poemos; operos König Midas 1931, Die Familie Gozzi 1934, Die Fasnacht von Rottweil 1937; 4 kvartetai ir eilė smulkesnių kamerinės bei vokalinės muz. kūrinių. Išsp. autobiografiją Unter dem Zimbelstern 1951 (prc. 1955). *K.O.*

Kempinė (Polyporus) 1. botanikoje skylėtbudžių (Polyporaceae) šeimos grybai. Šios genties vaisiniai kūnai dažniausiai minkštesni, vienametiniai. Lietuvoje keletas skirčių, jų tarpe yra medžių kenkėjų. K. beržinė (P. betulinus), inksto pavidalo ir spalvos, aptinkama ant nusilpusių beržų liemenų, pelkėtose augavietėse. K.

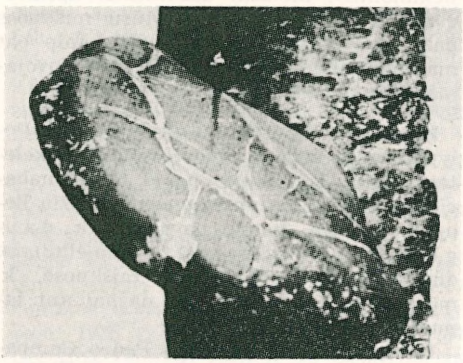

Kempinė beržinė

kuokštinė (P. frondosus) lapuočiuose miškuose ant senų medžių prie pat žemės. Auga vasarą, rudenį, valgomas grybas. K. žvynuotoji (P. squamosus) parazituoja ant lapuočių medžių. Vaisiniai kūnai pavasarį, vasarą, rudenį. K. geltonoji (P. sulphureus) ant lapuočių, rečiau spygliuočių medžių. Vaisiniai kūnai kartais daugiaeiliai, geltoni, minkšti, sultingi; jauni valgomi. Auga pavasarį, vasarą. K. šakotoji (P. umbellatus) aptinkami ant senų lapuočių medžių liemenų, pažemėje. Valgomas grybas, sutinkamas vasarą, rudenį.

2. Zoologijoje priklauso žemesniosios organizacijos gyvulijos. Demospongia klasės Euspongia, Hippospongia, Spongia ir kt. gentims. Jos išakytas kūnas (poruotas), stipriai absorbuojąs vandenį. Dauginasi lytiniu ir nelytiniu keliu. Prisotintas vandens visas gyvulio skeletas yra švelnesnis ir minkštesnis, bet elastiškas ir patvarus. Vartojamas rašomosioms lentoms valyti, kūnui nusiplauti ir kt. Minėtina k. paprastoji, arba graikinė (Euspongia officinalis), gyvenanti rytinėje Vidužemio jūros dalyje ir labiausiai Graikijos Adrijos jūros pakraščiais keletos metrų gylyje. Apskritai laikosi šiltųjų bei atogrąžinių sričių jūrose, rečiau gėluose vandenyse. *J.Rkt.*

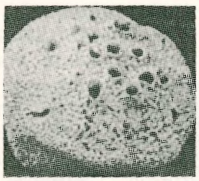

Kempinė (Euspongia)

Kempis Thomas à, žr. Tomas iš Kempio.

Kempner Alfred žr. Kerr, Alfred.

Kempten mst. p. Bavarijoje, Illerio upės klonyj, 690 m nuo j.l.; 41.500 gyv. (1954). Senamiestyj šv. Mango (XV a.) bžn. su kripta ir XV a. rotušė; aukščiau esančiame naujamiestyj XVII a. barokinė šv. Lorenco bžn. ir rezidenciniai rūmai. K. yra žymus pieno perdirbimo pramonės centras, sūrio gamyba su 1921 įst. sūrio ir sviesto birža. Popieriaus, baldų, spaudos, hidrometrinių aparatų ir kitų precizinių instrumentų pramonė.

K. buvo įkurtas keltų, romėnų Cambodunum, XIII a. laisvasis mst. 752 įkurtas tą. Nuo 1922 dirbo Eltoje, pradžioje bendradarbiu, o vėliau vienu jos red. 1930 paskirtas Eltos atstovu į Rygą. 1933 Lietuvos Aido redaktorius ir vyr. redaktoriaus pavaduotojas. 1938 perėjo dirbti į vidaus reikalų ministerijos Visuomenės darbo vadybą. 1938 pirmosios Lietuvos tautinės olimpiados komiteto sekr. 1940 siunčia-

benediktinų vienuolynas, kurio abatai nuo 1360 turėjo kunigaikščio titulą. Vienuolynas 1802 uždarytas; 1803 K. atiteko Bavarijai.

A. Weitnauer, K. 1949. *A.B.*

K. lietuviai. Pirmieji lietuviai tremtiniai atsidūrė K. 1944 vasarą. 1945 IV 27 užėmus K. amerikiečiams, netrukus mieste suregistruota apie 300, o apylinkėse per 2000 lietuvių. 1945 gegužės mėn. pradžioje Realinėje mokykloje apgyvendinta 551 lietuvis: 287 vyrai, 176 moterys ir 88 vaikai. Vėliau dar gauta viena mokykla (Parkschule), vad. Illerio bendrabutis, o lapkričio mėn. didelės kareivinės, pavadintos Vytauto bendrabučiu. Šiose kareivinėse gyventa iki 1946 VIII 30. Užėmus tas patalpas amerikiečių kariuomenei, stovykla perkelta į Pilies kareivines (Schlosskaserne). 1945 V 14 įvyko visuotinis K. lietuvių susirinkimas, kuriame išrinktas pirmasis komitetas: pirm. dr. J. Kaškelis, v.pirm. prof. J. Paltarokas, I sekr. A. Jakševičius, II sekr. A. Beresnevičius, ižd. A. Klimas, nariais plk. J. Andrius ir plk. A. Gaušas. Komitetas tuojau suėjo į kontaktą su K. mst. komendantu, Lietuvių s-ga Würzburge, Lietuvos Raudonuoju Kryžiumi ir kitomis liet. stovyklomis. 1945 VI 13 UNRRA aprūpino maistu 1041 K. lietuvį, o už stovyklos ribų dar gyveno 480 asmenys. VIII 14 visuotiniame liet. tremtinių susirinkime išrinktas naujas komitetas, jau pasiskirstęs darbu atskiromis sritimis: pirm. J. Kaškelis, v. pirm. inž. K. Pabedinskas, sekr. plk. A. Gaušas, ižd. prof. S. Kolupaila, nariu švietimo ir kultūros reikalams dr. A. Damušis, nariu socialiniams ir ūkio reikalams plk. P. Žukas ir nariu gen. V. Mieželis. Komitetas pirmiausia ėmėsi žygių, kad lietuviai nebūtų repatrijuojami, ypač po žiauraus įvykio 1945 VII, kada iš rusų bažnyčios prievarta buvo išvežta daug rusų į repatriacijos stovyklą Münchene.

Švietimo ir kultūros reikalams tvarkyti sudarytas atskiras skyrius, į kurį įėjo Stepas Kairys, Anatolijus Kairys, Vytautas Volertas, A. Damušis ir kt. 1945 V 22 įsteigta 6 skyrių Vinco Kudirkos vardo pradžios mokykla, kurią lankė 67 mokiniai. Mokyklai vadovavo V. Daukantas, J. Girdžiūnas ir kt. 1945 VI 15 atidaryta Maironio vardo gimn., kurios direktorium pradžioje buvo dr. A. Damušis, vėliau R. Zalubas. 1946 išleista pirmoji

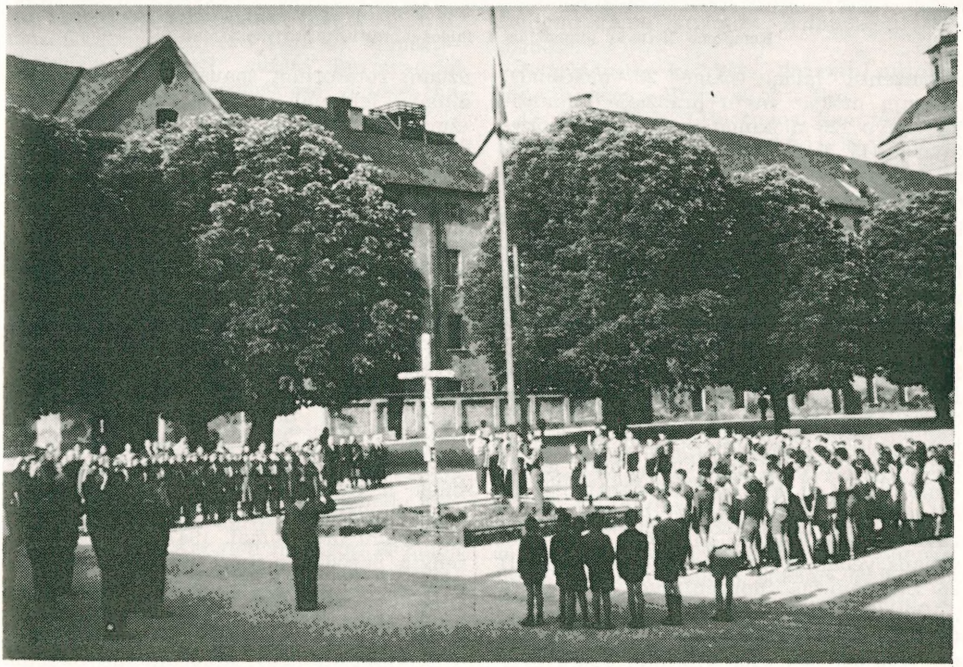

Kempteno lietuvių stovyklos kieme iškilmių metu *K. Daugėlos nuotrauka*

Kempteno lietuvių gimnazijos I laidos abiturientai su mokytojais

abiturientų laida (baigė 23 mokiniai). Antrųjų mokslo metų pradžioje gimnazijoje buvo 123 mokiniai ir dirbo 28 mokytojai. 1945 V 26 atidarytas vaikų darželis, kuriam vadovavo A. Balinskaitė. Pradžioje darželį lankė 30 vaikų, vėliau — per 50. 1945 X 1 įsteigtas Liaudies universitetas, kuriam vadovavo J. Andrius, vėliau V. Volertas ir kt. Be to, veikė įvairūs kursai: anglų ir prancūzų kalbos, buhalterijos, mašinraščio - stenografijos, medicinos seserų, hidrometrijos ir hidrologijos (vadovas prof. S. Kolupaila), Aukštųjų technikos kursų statybos skyrius (vadovas prof. S. Kolupaila), elektrotechnikos, radijo technikos, šoferių, odininkų, batsiuvių, siuvėjų, lietuviškų lėlių gaminimo kursai ir kt. 1945 VI pabaigoje suorganizuotas vyrų choras, kuriam vadovavo Alg. Šimkus, vėliau veikė J. Statkevičiaus vedamas vyrų kvartetas. 1945 VII 26 Br. Jonušas suorganizavo vyrų chorą ‚Lithuania'. 1946 I 26 P. Armono sudarytas mišrus choras-ansamblis, į kurį įsijungė visa eilė solisčių. Tautinių šokių grupei vadovavo A. Riaubienė. K. buvo leidžiami rotatorium spausdinami šie periodiniai leidiniai: 1945–46 Alguvos Baras (žurnalas), 1945–46 Alguvos Baras (biuletenis), 1945–49 Alguvos Baro Dienos Naujienos, 1946 Dypukas (humoristinis), 1946 Geležinis Kelias, 1946 Vis Budžiu (skautų), 1947 Geležinio Vilko Balsas (skautų), 1947 Į Aukštumas (ateitininkų), 1948–49 Informacinis Biuletenis, 1948 Inžinieriaus Kelias, 1949 Dienos Žinios ir kt. Neperiodinių leidinių išleista: 1945 — 3 (rašomąja mašinėle ir rotatorium), 1946—3 spaustuvėje ir 5 rašomąja mašinėle ir rotatorium, 1947 — 3 rašomąja mašinėle ir rotatorium (jų tarpe prof. S. Kolupailos Hidraulika) ir 2 šviesoraščiu, 1948 — 1 litografija (žemėlapis) ir 1 rašomąja mašinėle ir rotatorium. Be to, nuo 1945 rudens nuolatos buvo ruošiamos paskaitos ar daromi pranešimai. 1947 VII 26–30 surengta paroda, kurioje yra buvę šie skyriai: meno, rankdarbių bei tautodailės, amatininkų, spaudos, statistikos, filatelijos ir foto.

K. veikė stiprus krepšininkų vienetas ‚Šarūnas', vadovaujamas Z. Puzinausko.

Iš kitų sporto šakų minėtinas tinklinis, futbolas, stalo tenisas ir šachmatai. 1946 II 2–3 K. įvyko amerikiečių zonos lietuvių sporto šventė, kurioje dalyvavo 10 įvairių liet. komandų.

K. veikė įvairios organizacijos: skautų, ateitininkų, studentų, mokytojų, inžinierių, ekonomistų, teisininkų, ūkininkų, geležinkelininkų, karininkų, liet. politinių kalinių ir kt.

Katalikų tikybinius reikalus aptarnavo klebonas kun. A. Riškus, po jo kun. A. Stanevičius, jam padėjo kan. J. Meškauskas. Koplyčia buvo įrengta Vytauto bendrabutyje 1946 I 5.

Stovykla turėjo ambulatoriją ir dantų gydymo kabinetą. Ambulatorijos vedėjais yra buvę: J. Mikelionis, J. Mačys, J. Šimoliūnienė, A. Petraitis ir S. Virkutis. 1945 VII 9 sudarytas ir stovyklos teismas, kuriam pirmininkavo V. Mieželis, vėliau B. Masiulis.

1947 prasidėjus emigracijai į Belgiją, Angliją ir Kanadą stovyklos gyventojų skaičius ėmė mažėti. 1938–49 didžioji tremtinių dalis emigravo į JAV, Australiją, Argentiną, Venecuelą ir Braziliją.

J. Kšk.

Kemsas (žem. kęsas), kupstas, nedidelis, iki 1 m skersmens kamuolinės formos žemės iškilimas. K. esti įvairios kilmės — skruzdžių surausti, sužėlę kurmrausiai, gyvulių išminti, drėgnesnėse vietose tankiai suželiančios augalijos ir kt.

Kemsa vingialapė (Catharinea undulata), gegužlininių (Polytrichaceae) šeimos drėgnų miškų samana.

Kemsinis ežeras, Smalvų vls., Zarasų aps., 6 km į r. nuo Smalvų bžk., 11 ha ploto; paviršius 144 m nuo j.l.; pro ežerą teka Smalva į Drūkšių ež.

Kena žr. Joana, Algirdo duktė.

Kenas (jap.) japonų ilgio matas, lygus 1,818 m.

Kendall Edward Calvin (g. 1886) amerikiečių biochemikas. Nuo 1914 Minnesotos univ. prof. 1919 surado skydinės liaukos hormoną tiroksiną. Už darbus hormonų tyrinėjimo srityje kartu su P. S. Hench ir Th. Reichsteinu 1950 gavo Nobelio premiją. Svarbiausias darbas Thyroxin 1947.

Kenėjas (gr. Kenaion ir akron Kenaion ‚K. aukštuma', lot. Cenaeum) Eubojos salos kalnynas, kuriame senovėje buvo garbinamas Zeusas, nuo kalnyno gavęs Zeuso Kenejiečio pravardę.

Kenevičius Jeronimas (m. 1864 X Kazanėje, Rusijoje) 1863 sukilimo dalyvis. Buvo pogrindžio vyriausybės narys, vėliau Lietuvos atstovas Varšuvoje. Rusų suimtas ir sušaudytas Kazanėje.

Kėngė 1. Į staktą įkaltas kablys, ant kurio durys varstosi; vyris; 2. kablys drabužiams ar kam kitam pakabinti; gembė; 3. durims ar vartams uždaryti medinis ar geležies užtaisas, pakeliamas kaiščiu (žr. Durys); 4. prietaisas, kur būdavo įkaustomi baudžiauninkai, atgailotojai.

Kengūra (ag. kangaroo iš australų k., lot. Macropus) sterblinių būrio žinduolis gyvulys, gyvenąs Australijoj ir prie jos esančiose salose. K. yra apie 50 rūšių, vadinamų įvairiais vardais; jos sudaro atskirą ilgakojų (Macropodidae) šeimos Macropodinae pošeimį, skirstomą į keletą genčių. Visoms šio pošeimio gentims ir skirtims yra būdinga: patelių papilvėj maišelis, ilgos ir stiprios užpakalinės kojos, ilga ir stipri uodega, trumpos priešakinės kojos, maža galva ir plonas sprandas. Visi šie gyvuliai yra tikri vegetarai, baikštūs ir negudrūs. Jie yra įvairaus didumo ir skirtingos išvaizdos: didžiausios skirtys yra ligi 3 m ilgio, o mažiausios — žiurkės dydžio. Skirtingos gentys prisitaikiusios gyventi prie įvairių gamtos sąlygų: vienos iš jų gyvena miškuose, kitos žemyno stepių lygumose, kalnuose ar medžiuose.

Svarbiausios k. rūšys, dažniau sutinkamos ir geriau žinomos, yra šios:

D i d ž i o j i k. (Macropus giganteus, ag. great gray) ir r a u d o n o j i k. (Macropus rufus, ag. woolly) yra didžiausios k. skirtys. Jos, sėdėdamos ant ‚trikojo', kurį sudaro sulenktos užpakalinės kojos ir uodega, yra lygios vid. žmogui, bet jų jaunikliai gimsta dar neišsivystę, tik 2–2,5 cm ilgio. Paprastai patelė gimdo 1–2 jauniklius, kurie būdami pliki ir akli, bet irdamiesi priešakinėmis kojelėmis sugeba įšliaužti į motinos papilvės maišelį ir įsisiurbti į speneli, nuo kurio neatsiskiria kelias savaites. Pienas speneliu įšvirkščiamas jo nečiulpiant. Po kelių mėn. jaunikliai pamažu palieka maišelį ir pratinasi maitintis žole. Medžiojama k. išmeta jauniklius į tankmę, o išlikusi gyva juos vėl pasiima. Bėgdama daro ligi 9 m tolumo šuolius. Uolėtuose kalnuose gyvenančios skirtys sugeba laipioti stačiais šlaitais ir peršokti gilius tarpeklius. Raudonųjų k. patinai turi rausvos spalvos odos sekreciją nudažytą kaklą. Priešakinės kojos turi po 5 pirštus su aštriais, lenktais nagais. Užpakalinių kojų yra 4 pirštai, iš kurių

Kengūra

vienas yra labai išlavėjęs. Gindamosi priešą kerta užpakaline koja, kurios didysis nagas gali vienu smūgiu perpiauti medžioklinį šunį. Užpultos vandenyje pagriebia priešakinėmis kojomis šunį ir panardinę palaiko, kol jis prigeria. Macropus brunii gyvena toliau į šiaurę, prie pusiaujo esančiose Aru salose, nekaip kitos skirtys. Ją 1682 pastebėjo olandų keliautojas Kornelis Philander de Bruyn. Tai pirmoji k. skirtis, pamatyta europiečių. Į ją labai panaši, bet kiek stambesnė yra Macropus robustus (ag. wallaroo). Iš mažųjų k. pažymėtina į kiškį panaši Lagorchestes gentis. Onychogale genties uodega baigiasi raginiu pentinu, kurio vaidmuo nežinomas. Petrogale gentis gyvena uolų olose ir yra naktinis gyvulys. Dendrolagus yra vienintelė gentis, gyvenanti medžiuose.

K. yra primityviškesni žinduoliai už placentinius gyvulius. Kadangi Australijoj ir jos kaimyninėse salose nėra kitų pranašesnių gyvulių (elnių, antilopių, taurų), tai k. išsišakojo į daugelį tipų pagal pasirinktas gyvenamosios aplinkos sąlygas. K. vardas europiečiuose įvestas jūreivio J. Cooko, kuris šiuos gyvulius matęs 1770 Australijos š.r. pajūryje. *A. B.*

Kengūrų sala (ag. Kangaroo Island) Australijos sala į p.v. nuo Adelaidės, 25 km nuo žemyno; 4371 km², apie 800 gyv. Ji yra vulkaninės kilmės, sauso klimato, aptikta 1802 Flinderso.

Kenyatta Jomo, arba Johnston (g. 1893) negrų politinis veikėjas, kikujų genties 1952–56 sukilimo prieš britus Kenijoje organizatorius ir vyr. vadas. Mokėsi skotų misijų mokykloje Nairobi mieste. 1922 įstojo nariu į Kikujų centrinę asociaciją (KCA) ir greit iškilo į jos vadovybę. 1928 pradėjo leisti Nairobi mst. Kikujų kalba laikraštį, 1929–46 gyveno Europoje, daugiausia Londone. Etnologo Br. Malinovskio globojamas studijavo ekonomiką. Būdamas palankus komunistams, kelis kartus lankėsi Maskvoje ir ten, sovietų vyriausybės remiamas, studijavo antropologiją. 1945 vienas organizatorių ir pirm. prokomunistinio panafrikinio kongreso Manchesteryje. 1946 grįžo į Keniją ir tapo Kenijos afrikinės unijos (KAU), įsteigtos vieton britų uždarytosios KCA, vadu. Jis paėmė savo įtakon mokytojų kolegiją ir nepriklausomųjų mokyklų sąjungą. Apkaltintas vadovaująs antibritiškam revoliuciniam mau-mau (žr.) sąjūdžiui, 1952 X 21 suimtas ir 1953 IV 8 nuteistas 7 metus kalėti. *A.B.*

Kenig Włodzimierz (g. 1883 Suvalkuose) lenkų kompozitorius ir dirigentas. Studijavo Varšuvos konservatorijoje ir Münchene. Grįžęs 1915–16 buvo pirmuoju Varšuvos filharmonijos orkestro dirigentu. Dirigavo visą eilę koncertų Vokietijoje. Yra parašęs tris simfonijas, dvi simfonines poemas, veikalų smuikui, violončelei, dainų ir kt. Jo pirmoji simfonija 1912 atžymėta Varšuvos premija.

Kenija 1. kalnas (ag. Mount Kenya) r. Afrikoje, aukštumo antrasis kontinente (5195 m). Tai užgesęs vulkanas su perskelta viršūne, apdengta amžinu sniegu, iš kurio susidaro 15 ledynų, duodančių pakankamai drėgmės 1800–2000 m aukštumo juostoje augti vešliems miškams. K. yra į š. nuo Kilimandžaro (žr.).

2. Britų kolonija ir protektoriatas ten pat, tarp Indijos vandenyno ir Viktorijos ež., tarp Etiopijos iš š. pusės ir britų Tanganikos teritorijos iš pietų; 582.374 km² ir apie 5,7 mil. gyv. (1955), iš kurių apie 100.000 indų, 42.000 europiečių ir 25.000 arabų. Adm. centras Nairobi su 170.000 gyv. Nors yra du lietingi metų periodai,

bet dėl drėgmės trūkumo apie 70% viso ploto netinka žemės ūkiui. Didžioji krašto dalis yra aukštumų savanos — krūmokšlynai. Žemės turtų neaptikta; tėra viena laivybai tinkama upė Tana, kurią projektuojama užtvenkti ties Septyniomis šakomis ir įrengti apie 100.000 a.j. jėgainę. Svarbiausi K. eksporto dalykai yra sizalas (žr.), kava, medvilnė, arbatžolės, kukurūzai, daržovės ir gyvulių produktai. K. yra trys pagrindinės geografinės sritys: 1. Pajūrio drėgno klimato juosta, 3–15 km pločio; ji pakopomis kyla ir pereina į plokščiakalnių zoną. Ši K. dalis formaliai priklauso Zanzibaro sultonui, kuriam už ją anglai moka kasmet po 16.000 svarų sterlingų nuomos, nors ji vadinama britų protektoratu. Čia yra ir svarbus Mombasos uostas. 2. Šiaurės K., kuri apima didesnę viso krašto dalį, bet yra daugiausia dykumos ir savanos. 3. Vidurio plokščiakalnių zona 1000–3000 m nuo j.l., su derlinga Baltųjų Aukštumų (White Highlands) apygarda, apimančia apie 40.000 km². Čia yra britų kolonistų centras, nes sveikas klimatas ir geros sąlygos plantacijų ūkiui. K. yra 6 laukiniams gyvuliams apsaugoti rezervatai ir 6 tautiniai parkai, iš kurių Tsavo parkas (20.000 km²) yra didžiausias pasaulyje. Baltųjų Aukštumų š. pakraštyj yra Aberdaro kalnai, kurių bambukynai ir kitokiais medžiais apaugę šlaitai buvo mau-mau (žr.) sukilėlių slėpimosi vieta. Išilgai v. Kenija tęsiasi didysis Rift slėnys, kuris ryškiausiai regimas už 45 km į š.v. nuo Nairobi. Čia jis yra stačiais šlaitais, 500 m gylio ir apie 100 km pločio. Britų vyriausybė, norėdama kolonizuoti K., pasiūlė 1903 žydams sionistams steigti Baltosiose Aukštumose autonominę žydų valstybę, bet sionistai pasiūlymą atmetė. Pagrindinė K. problema yra dirbamos žemės trūkumas, kurį ypačiai jaučia čiabuviai, nes daugumą geriausių žemių iš jų paveržė britai kolonistai, o Baltosiose Aukštumose bent kokią nejudomą nuosavybę gali turėti tik europiečiai. 1901 visoje K. buvo tik 13 kolonistų, o 1921 jau 7000, kuriems priklauso 40.000 km² ūkiui tinkamos žemės, o 5,5 mil. afrikiečių tenka likusi dalis 135.000 km². Baltosiose Aukštumose gaunama per metus du javų derliai, nežinomos miego ir maliarijos ligos ir yra labai geras klimatas. Čia apie 1 mil. čiabuvių kikujų yra suspausti į 5000 km², o keli tūkstančiai britų naudojasi 40.000 km² erdve. Čiabuviams kikujams, masajams ir kambams yra įkurti tautiniai rezervatai (apie 120.000 km²), t.y. plotai, kuriuose neturi teisės įsikurti europiečiai, bet žymi tų plotų dalis netinka žemės ūkiui. Apie 300.000 kikujų gyvena Baltosiose Aukštumose be leidimo, bet jie ten toleruojami, nes pageidaujami kaip pigūs laukų darbininkai, dažnai atlyginami mažais sklypeliais žemės. Žemės klausimą dar labiau paaštrina didelis gyventojų prieauglis: čiabuvių skaičius padvigubėja per 25 m. Paskutiniuoju metu pradėta kurti pramonė; 1955 jau veikė cemento, konservų, batų, sodos fabrikai.

I s t o r i j a. Vasco da Gama, plaukdamas aplink Afriką į Indiją, 1498 buvo sustojęs prie Galanos upės žiočių ten, kur dabar yra Malindi uostas. Mombasoj 1593 portugalai įtaisė Jėzaus tvirtovę, kuri yra išlikusi ir paversta kalėjimu. Portugalus iš K. pajūrio XVIII a. išstūmė arabai, kurie čia įkūrė vergų prekybos stotis. 1837 K. pajūrį pajungė Zanzibaro sultonas, o 1887 jį nuomos teisėmis įsigijo britai. Ligi 1920 K. buvo vadinama Britų Rytų Afrika. Po II pas. karo prasidėjo reikštis organizuotas kikujų pogrindžio sąjūdis prieš europiečių kolonistus ir britų administraciją. Jis žinomas mau-mau vardu ir 1952 rudenį prasidėjo masinis sukilėlių teroras prieš baltuosius. Britų vyriausybė 1952 X paskelbė apsiausties būvį ir pradėjo siųsti kariuomenę sukilėliams malšinti. Sukilimas truko ligi 1957 pradžios; jo metu žuvo kelios dešimtys tūkstančių čiabuvių. Jam vadovavo Kenyatta (žr.).

Colin Wills, Who Killed Kenya? 1953; *Jomo Kenyatta,* Facing Mount Kenya ²1953; *M. Salvadori,* La colonisation européenne au Kénya 1938; *E. Huxley,* Settlers of Kenya 1948; The Yearbook and Guide to East Africa 1953. *A.B.*

Kenyon Sir Frederic George (1863-1952) anglų klasikinis filologas ir papirologas. Nuo 1909 Britų muziejaus rankraščių skyriaus direktorius, nuo 1918 Londono univ. senovės istorijos prof. Išsp. Classical Texts from the Papyri of the British Museum 1891; Catalogue of Greek Papyri in the British Museum 3 tt. 1893–1907; Our Bible and the Ancient Manuscripts 1895, ⁴1939; Handbook to the Textual Criticism of the New Testament 1901, ²1912; Ancient Bible Manuscripts in the British Museum 1901; The Bible and Archaeology 1940; The Bible and Modern Scholarship 1948 ir kt.

E. G. Turner, Gnomon 1952.

Kėnis 1. K. (Abies), pušinių (Pinaceae) šeimos medinė gentis, apie 40 skirčių, savaime augančių Amerikoje, Europoje, Afrikoje, Azijoje. Žiedai vienalyčiai, vienanamiai. Kankorėžiai dideli, cilindriškai ko-

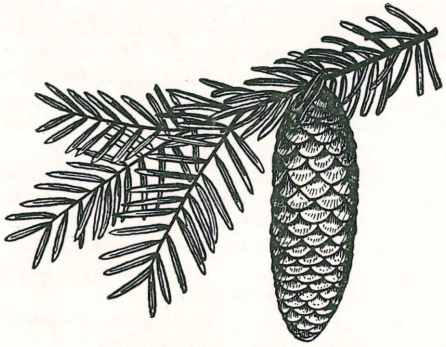

Kėnio šakelė su kankorėžiu

niški, laikosi stačiai, prinokę suyra nekrisdami žemėn; pats pasparas liekasi šakose keletą metų. K. europinis (A. alba), vadinamas dar baltakiniu, iki 45 m aukščio medis. Savaime auga Vidurio ir V. Vokietijoje, rytuose siekia Lenkijos. Lietuvoje dekoracinis. K. sibirinis (A. sibirica) siekia 40 m aukščio. Europos Sovietų Rusijos šiaurės rytų dalyje savaiminis, Sibire, taigoje, vyraujanti skirtis. Dažnas Lietuvos parkuose. K. balzaminis (A. balsamea) iki 15 m aukščio medis. Savaime auga didesnėje Kanados dalyje ir JAV šiaurės rytuose. Iš jo žievės gaunamas vad. Kanados balzamas (žr.). Sutikamas ir Lietuvos parkuose. Be šio JAV dar yra 9 k. savaiminiai (čia vad. fir). Didesniųjų tarpe, siekiančių iki 75 m aukščio, minėtina A. magnifica, A. nobilis, A. grandis. Gražumu pasižymi Kalifornijoje augąs k. pilkasis (A. concolor). Lietuvos klimatą atlaiko gerai.

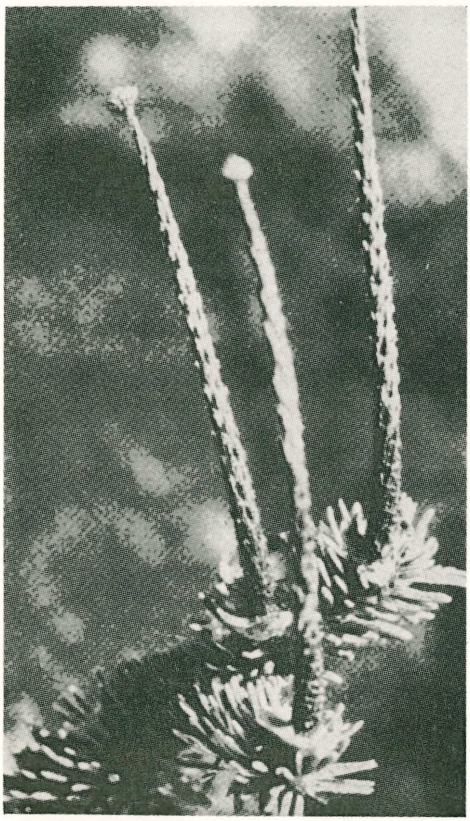

Kėnio kankorėžio pasparai, likę skujoms nubyrėjus

2. Gausiai sakinga, sukietėjusiais sakais, pušies mediena, paprastai išsiskirianti tamsiai rausva spalva. Kaip labai deganti branginama prakurams. *J.Rkt.*

Kenitai, arba kenisitai, sen. klajoklių tautelė, gyvenusi Sinajaus pusiasalyje, vėliau drauge su izraelitais įsibrovusi į Kananą ir įsikūrusi į p. nuo Hebrono. Manoma, kad k. buvę midianitų šaka, nes Mozės uošvis Jetro vienur vadinamas midianitų kunigu (Iš. 3, 11), kitur kildinamas iš kenitų (Teisėjų 1, 16; 4, 11–17). Sauliaus laikais k. susijungė su Judo gimine. 1905 vakarinėje Sinajaus dalyje rasti įrašai priskiriami kenitams.

Kennan George (1845–1924) JAV tyrinėtojas, žurnalistas, rašytojas. 1864 Rusų-amerikiečių telegrafo kompanijos, kaip telegrafistas, buvo pasiųstas kartu su visa ekspedicija į Sibirą ištirti, kaip sujungti Ameriką su Europa telegrafo linija. Vėliau, pravedus telegrafo kabelį per Atlantą, šio plano buvo atsisakyta, bet K. liko Sibire, tyrinėdamas tenykštį gyvenimą. Grįžęs per Petrapilį į Ameriką, 1870 jis išleido nuotykingą knygą Tent Life in Siberia. 1885 kaip The Century žurnalo korespondentas jis vėl siunčiamas į Sibirą su uždaviniu ištirti Rusijos kalėjimų ir trėmimų sistemą ir politinių tremtinių gyvenimą. Tai, ką K. patyrė Sibire, visiškai pakeitė jo politines pažiūras — iš konservatoriaus jis pasidarė radikalas. Jo 1891 išleistas veikalas Siberia and the Exile System (2 tt.) yra svarbus šaltinis šiam klausimui nagrinėti. Tarp kita ko jis jame mini ir po 1863–64 sukilimo ištremtus į Sibirą lietuvius ir lenkus

G. Kennan

(lenkų vardu). Vėliau K. tyrinėjo Kubos ir Japonijos gyvenimo sąlygas ir parašė daug veikalų ir straipsnių, kuriuose griežtai pasisakė prieš priespaudą ir už socialinę bei politinę laisvę. *V.Trp.*

Kennebunk Port mstl. Maine valstybėje (JAV), prie Kennebunk upelio, įtekančio į Atlantą; 1522 gyv. (1950). Prancūzų tyrinėtojas Samuel de Champlain 1604 šią vietą pavadino Port aux Isleis. Vėliau jo vardas keitėsi ir tik 1821 jis pavadintas Kennebunk Port. Pirmieji kolonistai čia apsigyveno 1614, bet 1689–90 indėnai buvo sunaikinę šią koloniją. Pradžioje gyventojai vertėsi medžio apdirbimu ir žuvininkystę, o vėliau pagarsėjo laivų statyba. Ilgainiui čia įsikūrė vasarvietė.

K. P. l i e t u v i a i. Čia yra didžiausias Lietuvos pranciškonų vienuolynas JAV, jų provincijos centras. Bolševikams užėmus Lietuvą ir nacionalizavus visus vienuolynus, pranciškonai sumanė laikinai įsikurti JAV ir apaštalauti lietuvių tarpe. Kai Greene, Me. vienuolynas tapo per ankštas, provincijolo T. Justino Vaškio rūpesčiu 1947 IX 8 nupirkti didesni namai K.P., pritaikyti vienuolyno reikalams, įrengtos dvi koplyčios, įkurtas konventas, iš Greene vienuolyno perkelta provincijolo įstaiga bei ‚Šv. Pranciškaus Varpelio' redakcija ir administracija. 1948 VIII 8 naujojo vienuolyno proga surengta pirmoji lietuvių diena K.P. su religine ir kultūrine programa. Nuo tada tokios lietuvių dienos ruošiamos kasmet, į kurias iš įvairių vietų atvyksta 4000–6000 lietuvių. Tėvų J. Vaškio, J. Gailiušio ir K. Butkevičiaus rūpesčiu bei lietuvių aukomis 1952 vienuolyno prieangyje įrengta šv. Antano šventovė ir 1953 pagal inž. J. Muloko planą pastatytas lietuviško stiliaus Liurdas. Be to, vienuolyno parką puošia lietuviškas kryžius, šv. Antano, Fatimos Marijos ir kt. stovylos. Čia pranciškonai turi 3 bibliotekas: 2 vienuolyne ir 1 mokykloje. Vienuolyno sienas ir koridorius puošia lietuvių ir kt. dailininkų paveikslai. Pradžioje čia buvo ir kultūros žurnalo Aidų redakcija ir administracija. Nuo 1950 vasaros K.P. ruošiamos vaikų stovyklos, kuriose kasmet vasaroja ir mokosi apie 100 liet. berniukų. 1956 IX 12 atidaryta šv. Antano kolegija-gimnazija su

Pranciškonų vienuolynas Kennebunk Porte, Maine

valdžios mokyklų teisėmis, kurioje mokosi lietuvių kandidatai į pranciškonus. Vasaros metu į K.P. atvyksta vasaroti didelis skaičius lietuvių. Tam tikslui įrengti atskiri namai. K.P. provincijolu yra buvęs tėvas J. Vaškys, dabar tėvas J. Gailiušis, gvardijonais — tėvai J. Vaškys, J. Gailiušis, V. Gidžiūnas, J. Dyburys. Vienuolinę šeimą sudaro 10 kunigų ir 1 broliukas.

Lietuvos pranciškonai 1948; Lithuanian Franciscan Fathers 1952; Catalogus Independentis Commissariatus Lituaniae S. Casimiri Ordinis Fratrum Minorum sedem habens in statibus Foederatis Americae Septentrionalis 1954. *V.Gdž.*

Kenosha mst. JAV Wisconsino valstybėje, prie Michigano ež., apie 50 km į p. nuo Milwaukee; 54.360 gyv. (1950). K. yra žymus pramonės centras su automobilių, motorų, dinamo motorų, vielos virvių ir kabelių, įrankių, čiužinių, šaldytuvų, baltinių, mezginių ir pieninių mašinų fabrikais.

K. lietuviai. Tikrų žinių apie pirmuosius lietuvius turime iš 1896. Netrukus susidarė nemaža kolonija, kuri ėmė telktis į draugijas. 1898 kartu su lenkais įsteigta Šv. Kazimiero pašalpinė draugija. Darbas nėjo darniai, todėl 1900 lietuviai įsisteigė atskirą Šv. Petro d-ją, kuri pradėjo rūpintis ir pastoviomis lietuviškomis pamaldomis. Pamaldos jau buvo laikomos nuo 1899 V 29 vokiečių Šv. Jurgio bažnyčioje. Lietuvių dvasinius reikalus aptarnaudavo iš kitur atvažiavę kunigai. 1903 Šv. Petro d-jos rūpesčiu įsteigta atskira liet. parapija. Laikinai pamaldos buvo laikomos Šv. Jurgio ir Šv. Kazimiero (lenkų) bažnyčiose pakaitomis. 1907 jau susiorganizavo ir parapijos choras. 1908 nupirkta iš ev. liuteronų dabartiniai bažnyčios pastatai. Pirmuoju Šv. Petro parapijos klebonu buvo kun. J. Klonauskas. Nuo 1927 parapijos reikalais ėmė rūpintis tėvai marijonai (dabartinis klebonas kun. Antanas Miciūnas, MIC). Parapinė mokykla atidaryta 1915, nuo 1924 joje mokytojauja seserys pranciškietės.

Be visos eilės religinių organizacijų, pvz. Švento Vardo d-ja, Gyvojo Rožančiaus d-ja (įst. 1925), Šv. Pranciškaus tretininkų d-ja (įst. 1923) ir kt., veikia visa eilė savišalpinių draugijų: Šv. Petro d-ja (įst. 1900), Šv. Benedikto d-ja (įst. 1907), Birutės d-ja (Lietuvių dainos, dramos ir savišalpinė d-ja, įst. 1912), kuri yra suvaidinusi gana daug veikalėlių: Živilę, Kovą ties Žalgiriu, Genovaitę ir kt. SLA 212 kuopa įsisteigė 1909 (ji turėjo savo chorą, vaidintojų ratelį ir per 15 metų K. ir apylinkėse yra suruošusi koncertų, operečių ir vaidinimų). 1916 įsikūrė LRKSA 22-ji kuopa. 1922 III 4 įsteigtas Amerikos lietuvių politikos klubas, kurio tikslas apjungti visokių įsitikinimų lietuvius. Klubas turėjo apie 300 narių.

Pirmieji lietuvių tremtiniai atvyko į K. 1949. Tų pačių metų rudenį įsteigė Liet. tremtinių d-ją, kuri rūpinosi padėti Vokietijoje likusiems ligoniams ir seneliams. Be to, ji talkino dėstant lituanistinius dalykus parapinėje mokykloje. Prie d-jos sudaryta scenos mėgėjų grupė, vadovaujama Jadvygos Jarienės. Pastatyti keli veikalai: Aušros sūnūs, Kuprotas oželis, Dėdė atvažiavo, Jaunas daktaras, Inteligentai ir kt. 1956 Liet. tremtinių d-ja persiorganizavo į JAV LB apylinkę.

Kenotafas (gr. kenotafion ‚tuščias karstas') gr. senovėje kapas be numirėlio, supiltas iš žemių ar akmeninis, prigėrusiems jūroje, žuvusiems karo lauke ar šiaip dingusiems, kurių kūnų negalėdavo atgabenti laidoti. Būti nepalaidotam sen. graikams būdavo didelė nelaimė, nes nepalaidotųjų vėlės nerasdavusios ramybės. Šventindami k. triskart vardu šaukdavo numirėlį, kad įeitų gyventi į karstą.

K. vadindavo taip pat ir kapą, pastatytą sau ir saviškiams dar tebegyvenant.

Kenotronas (gr.) didelio vakuumo diodas, naudojamas lygintuvo įtaisuose su aukšta atiduodamąja įtampa, bet mažu amperažu. Toks diodas turi apsaugotą kaitinimo siūlelį-katodą, kad atgalinė srovė nuo anodo jo nesugadintų. K. yra gana patvarus, palyginus su dujiniu vamzdeliu, nes volframo (tungsteno) katodas atlaiko jonų bombardavimą, todėl labai tinkamas naudoti aukštos įtampos įrengimuose. K. daromi nuo 1500 voltų iki 230.000 voltų viršutinės atgalinės įtampos su atitinkama nuo 3 ma iki 30 ma anodo srove. K. skiriami srovės reguliavimui, keičiant anodo arba kaitinimo siūlelio įtampą. K. vartojami elektros tiekimo įrengimuose, elektrofiltruose, medžiagoms bandyti aukšta įtampa ir X-spindulių aparatuose. *A.Šmn.*

Kensington 1. Londono dalis su apie 120.000 gyv., K. parku ir karaliaus rezidencija (K. House), Viktorijos ir Alberto muziejumi, Imperijos institutu ir Karališkosios geografinės d-jos būstine. Čia XI a. buvo dvaras, o XVII a. karalius Viljamas III (William) įkūrė savo rezidenciją.

2. Kaimas V. Minnesotos valstybėj (JAV), į p.v. nuo Alexandria. Čia 1898 rastas akmuo su runų įrašais. Įrašas iškaltas norvegų kalba ir pasakoja apie 30 švedų ir

norvegų kelionę į šį kontinentą 1362. Šis runinis akmuo vienų laikomas tikru, bet daugumos — falsifikatu.

H. R. Holand, The Kensington Stone 1932; America 1355–1364, 1948.

Kenstavičius 1. L e o n a s (g. 1895 Dapšių k., Mažeikių aps.) med. gydytojas, plk. ltn. 1915 baigęs Liepojos gimn., įstojo į Kazanės univ., kur studijavo mediciną. Čia išėjo tris kursus. Grįžęs į Lietuvą, studijas tęsė LU, 1921 gavo med. gyd. diplomą ir 1922, išlaikęs valstybinius egzaminus, įsigijo praktikos teises. Tarnavo Lietuvos kariuomenėje, ilgiausiai 7 pėst. pulke, kur buvo vyr. gyd. Išėjęs iš kariuomenės buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ligoninės direktorius, 1941 bolševikų išvežtas į Sibirą. Bendradarbiavo spaudoje, ypačiai Medicinoje. Išsp. Dėl kelio sąnario tuberkuliozės konservatiško ir operatiško gydymo 1927 (atspaudas iš Medicinos), Pirmoji pagalba, kariuomenės sanitarų mokymas 1938.

2. S t e p o n a s žr. Kęsgaila, Steponas.

Kent William (1684–1748) anglų tapytojas ir dekoratorius. 1736 gavo karaliaus tapytojo vietą, nežiūrint Hogartho prieš K. nukreiptų satyrų. Karaliaus dvarui K. dirbo įvairiausius meno darbus: pastatė Horse Guards, Treasury Buildings in Whitehall, neogotiškuosius Law Courts Westminsteryje, projektavo paminklus, baldus ir net moterų madas, iliustravo Gay ‚Fables', Pope ‚Works', Spenser ‚Fairy Queen'. Epochinės reikšmės turėjo jo sodų projektai, kuriuose K. atsisakė nuo barokinės sodo kompozicijos ir taikė naujas ‚grįžimo gamton' idėjas. Pvz. Kensington Gardens, Rousham House, Carlton House: su jais prasideda angliškojo parko istorija.

Kentas 1. Pietų rytų Anglijos pajūrio grafija, tarp Temzės upės ir Lamanšo sąsiaurio (į p. nuo Londono); 3904 km² ir 1.586.000 gyv. (1951). Derlingose žemėse intensyvus vaismedžių, daržovių, apynių ūkis. Adm. centras Maidstone. Popieriaus, keramikos, plytų, alaus, cemento pramonė.

K. i s t o r i j a. K., būdamas artimiausias žemynui, jau I a. pr. Kr. buvo prietilčiu J. Cezariui įžengti į salą ir organizuoti romėnišką Angliją. K. išsikėlė (597) ir pirmasis romėniškas Anglijos apaštalas Augustinas, pradėjęs krašto krikščioninimą ir įkūręs vyskupiją Canterbury mieste, kuris ligšiol tebėra anglikoniškos bažnyčios primo buveinė. K. buvo pirmoji iš Jutlandijos ar iš artimų Vokietijos sričių kilusių germanų jutų įkurtoji valstybė (V a.), apie 700 tapusi Wessexo vasalu ir vėliau įsiliejusi į Anglijos karaliją. K. grafija, dabar viena derlingiausių kraštų Anglijoje, dėl artumo kontinentui, labiausiai kentėjo II pas. karo metu, kada ji, ypač jos miestas Doveris, galėjo būti iš žemyno apšaudytas vokiečių patrankų. *J.J.*

2. JAV mst. Ohio valstybėj, 16 km į š.r. nuo Akrono; per 12.000 gyv. (1957). Čia 1910 įkurtas valstybinis K. univ. Autobusų, elektrinių motorų, užraktų, įrankių pramonė.

Kentas grafo titulas, įkurtas XII a. ir dalijamas pirmoj eilėj karališkos giminės nariams. 1710 jis pakeistas kunigaikščio titulu. Iš K. kunigaikščių minėtinas Edvardas Augustas (1767–1820), karaliaus Jurgio III sūnus ir karalienės Viktorijos tėvas. Dabar tą titulą turi karalienės Elzbietos II pusbrolis ir karaliaus Jurgio V sūnaitis Edvardas (g. 1935).

Kentauras (gr.) 1. sen. graikų mitinė būtybė, pusiau žmogus, pusiau arklys, miškų, kalnų ir upių demonas. Kentauras Cheronas buvo Achilėjo auklėtojas, o kentauras Nesas — Heraklo nužudytas (žr. Heraklas). Homerui k. laukinė girtuoklių tauta Tesalijoje tarp Peliono ir Osos kalnų. K. buvę palikuonys Iksiono sūnaus K. ir Nefelės, kurių sūnūs su kumelėmis pagimdę puszmogius - pusarklius mišruolius H i p o k e n t a u r u s. Per Piritojo vestuves iš girtumo ir geidulingumo kilus kovai su lapitais, vadinamai k e n t a u r o m a c h i j a i, k. buvo iš dalies sunaikinti, iš dalies išvaikyti, ypač į Arkadiją, kur Heraklas su jais kovojęs. K., ypač jų kovos, davė mitologijai, poezijai ir plastikos bei tapybos menui turtingą medžiagą. Seniausiais laikais k. vaizduodavo arklį be galvos, primityviai sujungtą su žmogum. Klasicizmo laikmečiu gr. menininkai natūralų arklio į žmogaus kūno perėjimą sugebėjo perduoti nepaprastai vykusiai. Kentauromachija atvaizduota vakariniame Zeuso šventovės Olimpijoje frontone (dabar tenykščiame muziejuje), Tezėjo, Partenono, Figalijos šventovių frizuose ir metopėse. Vėliau k. vaizduodavo Dioniso palydovus, traukiančius dievo pergalės vežimą. Kapitolio muziejuje yra dar k. su Erotu (Erosu) ant nugaros, puikūs Aristėjo ir Papijo iš Afrodisijos kūriniai, daug kartų senovėje kopijuoti.

Nežinia kaip atsirado graikuose sakmės apie k. ir panašias būtybes, pvz. H i p o k a m p u s, arklius, kurių užpakalinė kū-

no dalis pereina į žuvį raityta uodega. Paskatos galėjo ateiti iš Rytų, pvz. Babilone buvo žmogjaučiai, Egipte sfinksai, liūtai vyro galva. Mažiau tikėtina, kad k. būtų buvę gr. vaizduotės padaras (negyvenamų kalnų šmėklos). Kai kas k. laiko vėjų demonais ir jų vardą bando sieti su indų Gandharva.

C. G. Meyer, Indogermanische Mythen I: Gandharven-Kentauren 1883; *Baur,* Centaurs in Ancient Art 1912; *Dumézil,* Le problème des Centaures 1930. *A.Rkš.*

K. Lietuvos kilmingųjų herbuose. K. arba hipokentauras XVI-XVIII a. buvo vartojamas daugelio Lietuvos kunigaikščių giminių ir kt. kilmingųjų herbuose (plg. W. Kojałowicz, Herbarz, 4). Tarp jų buvo Giedraičiai, Girskiai, Ostikovičiai, Siesickiai, Svirskiai. K. herbas sutinkamas taip pat Hornostajų ir Alšioniškių kunigaikščių giminėse. K. randamas antspauduose dar iš 1433 Simano Jonaičio Alšioniškio (Aten. Wil. VII 711), Simano Jurgaičio (1503) ir Vilniaus vysk. Povilo Algimanto. Kai buvo populiari teorija apie lietuvių kilmę iš romėnų, V. Kojalavičius savo Herbyne aiškino, jog k. herbas esąs patekęs Lietuvon iš Italijos. Lietuvos kunigaikščių ir vėliau kt. kilmingųjų vartojamame herbe patį k. vaizduodavo sidabriniame arba raudoname dugne. Kojalovičiaus teigimu, tą herbą jau vartojęs kng. Dausprangas ir jo sūnus Deltuvos kng., kuris vedęs Kerniaus (žr.) dukterį Pajautą. Bet iš tikrųjų k. herbas Lietuvoje aptinkamas tik po Horodlės aktų(žr.).

W. W. Kojałowicz, Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskego; *Fr. Piekosiński,* Heraldyka Polska wieków średnich 1899, 226–227; *K. Niesiecki,* Herbarz Polski IV 1839, 338–9; *A. Boniecki,* Herbarz Polski VI 13; *M. Gumowski,* Pieczęcie książąt Litewskich (Ateneum Wileńskie VII 1930, 711, tekstas ir du antspaudų pav.). *Z. I.*

2. Astromijoje—pietų dangaus pusrutulio žvaigždynas, gulįs tarp Pietų Kryžiaus, Karinos, Burės, Oro Siurblio, Hidros, Kiškio, Kompaso ir Musės žvagždynų. K. Lietuvoje nematomas.

Kentėjimo Gromata tikybinis laikraštukas got. rašmenimis, leistas 1890. Spausdino G. Kühno spaustuvė Neu-Ruppine.

Kentia žr. Palmė.

Kenton Simon (1755–1836) amerikiečių karys ir keliautojas. 1775 jis apsigyveno Daniel Boone sodyboje, Boonesboro, ir kartu su juo dalyvavo daugelyje kautynių su indėnais, kurių metu jam teko būti indėnų ir britų nelaisvėje. K. įsikūrė Ohio valstybėj ir 1804 buvo paskirtas milicijos brigados generolu. 1812, per karą su britais, jis vadovavo Kentucky savanoriams.

Kentrãliai dv., Luokės vls., Telšių aps. Ardomame vidurinio geležies amžiaus kapinyne surasta 47 cm ilgio plačių peilių platėjančiu galu ir kt.

Kentratis Kristupas (1901 Šilutės aps.—1950 VII 12 Mecklenburge, Vokietijoje) mokytojas. Mokėsi Šilutėje ir Klaipėdoje. 1929–39 mokytojavo Svencelėj, po to vokiečių atleistas. Vėliau mokytojavo prie Jurbarko. Dirbo su liet. jaunimo organizacijomis ir bendradarbiavo spaudoje. 1944 pasitraukė iš Lietuvos ir apsigyveno Mecklenburge. Čia buvo patekęs į bolševikų rankas ir žiauriai kankintas.

Kentriai k. Šaukėnų vls., Šiaulių aps. Čia yra durpynas, kurio plotas siekia 109,4 ha, gylis 4 m. Sudurpėjimas geras. Pelkė 134 ha ploto, aukštutinio tipo.

Kentucky 1. JAV valstybė (stp. Ky.) tarp Tennessee iš pietų pusės ir Indianos-Ohio iš šiaurės; 105.145 km², 2.948.000 gyv. (1955). Sostinė Frankfort (12.000 gyv.), kiti žymiausi miestai: Louisville (370.000), Covington (65.000) ir Lexington (56.000). K. yra žemės ūkio ir pramonės kraštas. Kalnuotosios vietos apaugusios kietmedžių miškais; žemėje dideli ištekliai akmens anglies (metinė produkcija apie 66 mil. t) ir degamųjų dujų, kurių per metus sunaudojama apie 25 bilijonus m³. Naftos gaunama apie 12 mil. statinių, o natūralaus gazolino apie 150.000 t. Iš viso per metus gaunama iš žemės mineralinių žaliavų už maždaug 400 mil. dol. Žemės ūkyj vyrauja kukurūzai (apie 75 mil. bušelių metinės produkcijos) ir tabakas (apie 220.000 t metinės produkcijos). Louisvillėje ir Lexingtone yra didelės alkoholinių gėrimų daryklos. Be to, išsivysčiusi maisto produktų, tabako, medžio, metalų ir drabužių pramonė. Valstybėj yra 11 aukštųjų mokyklų; iš jų žymiausios: Berea kolegija, Valstybinis univ. Lexingtone ir Louisvilles universitetas.

Istorija. Prancūzų tyrinėtojas La Salle 1669 pirmasis iš europiečių atvyko į K. Pirmoji ateivių kolonija įkurta 1774. Kovos su indėnais truko ilgai; ypač smarkus mūšis įvyko 1782 prie Blue Lick Springs, kur indėnai, iššudę apie dešimtadalį naujakurių, laimėjo. Ligi 1787 K. buvo Virginijos dalis, atsiskyrusi 1792 buvo priimta konfederacijos nariu. Pilietinio karo metu K. iš pradžių bandė išlikti neutrali, bet negalėjo karo išvengti. Unijai ji

davė apie 90.000 karių, o konfederatams 40.000. *A.B.*

2. JAV upė, Ohio kair. intakas, 410 km ilgio; teka Kentucky valstybėje pro jos sostinę Frankfortą; baseino plotas 18.050 km², vid. debitas 248 m³/sek.

Kentucky Derby žymiausios metinės arklių lenktynės Š. Amerikoje, rengiamos kasmet nuo 1875 Louisville's Churchill Downs hipodrome. Lenktynėse gali dalyvauti tik trimečiai arkliai; kelio ilgis 1,25 mylios (ligi 1895 buvo 1,5 mylios). Rekordinis greitis 2 min. $1^2/_5$ sek. pasiektas 1941. K. D. yra vienerios iš trejų lenktynių, kurias reikia laimėti norint gauti ‚trigubo vainiko' titulą; kitos dvejos yra Belmont Stakes prie Bruklino ir Preakness Baltimorėje. Ligi 1957 tik 7 arkliai jas yra laimėję.

Kentuminės kalbos žr. Indoeuropiečiai (kalbos).

Kenzan (1663–1743) japonų tapytojas, kaligrafijos specialistas ir keramikas, taip pat žinomas ir Ogata Shinsei, I-in, Shoko ir Toin vardais. Mokėsi pas savo vyr. brolį Korin. Visą savo gyvenimą praleido Kijote ir tik prieš mirtį persikėlė į Tokiją. Savo kūryboje K. yra linkęs į abstrakciją; kompozicijoje dominuoja dramatinis momentas. Žymiausi darbai: Hara kolekcijoje esančios Gėlių pintinės, Irisai, Varna ant uolos ir kt.

Keos žr. Kea.

Kepaišis iš rupokai maltų kviečių, sąmalinių, miltų iškeptas tamsokas ragaišis. K. kepa plokščiais paplotėliais, bet ne inde. Kartais žemaičiai k. vadina ir baltų miltų pyragą (Telšiai, Salantai).

Kepalas duonos ar ragaišio keptinis. R. ir Vidurio Lietuvoje sutinkame pailgus ir gana didelius (10–12 kg) duonos k., Žemaičiuose ir kai kur Užnemunėje jie mažesni ir daug siauresni (7–10 kg). V. Žemaitijoje, M. Lietuvoje ir iš dalies Užnemunėje vyrauja apyplokščiai ir apskriti duonos k., nes prieš kepant tešlą įdeda į šiaudų ar skalų pintinius indelius. Apskritieji k. sveria tik apie 5 kg.

Visas duonos k. buvo vežamas per Vėlines elgetoms, jis tarnams duodamas paviršio ir dar XIX a. gale per vestuves nuotakos žvalgai bei lankuonys jį stengdavosi slapta įnešti į vyro namus ir pasidėti ant stalo (‚namus duona užimti'). Žr. Duona.

A. Mž.

Kepalas Kazys (g. 1891 II 16 Petraukokoje, Kamajų vls., Rokiškio aps.) mokytojas, kalbininkas. Baigęs Vilniaus II gimnaziją, 1912–15 studijavo Petrapilio universiteto istorijos - filologijos fak. ir 1924-25 LU hum. mokslų fak. sen. graikų, lotynų ir liet. kalbas. 1926 baigė LU. 1915–18 lotynų ir sen. graikų k. mokytojas Vilniaus I gimn. 1919 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir baigė Karo m-lą. 1920–25 Generalinio štabo karo mokslų skyriaus leidinių red. padėjėjas, 1921–22 Kario red., 1923–44 Kauno Aušros berniukų gimn. mokytojas, 1926–32 VDU lotynų k. lektorius. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–48 buvo Miuncheno liet. gimn. mokytojas. 1949 atvyko į JAV. Veikė šiose organizacijose: Lietuvos savanorių kūrėjų s-goje, Lietuvos atsargos karininkų s-goje, Liet. mokytojų sąjungoje, JAV priklauso Liet. karių s-gai Ramovei ir dirba JAV liet. bendruomenės Naujorko I apylinkėje. Kalbotyros ir istorijos klausimais daugiausia rašė Mūsų Žiniyne, Vaire, Karyje. Išsp. Chrestomatia latina I–II 1918 (versta iš rusų k.), N. Sančurskio Trumpa lotynų kalbos sintaksė 1919, K. Ivanovo Senovės istorija 1920, 31922, Parinktos Kvinto Horaciaus Flakko giesmės (odės) su komentarais ir žodžiais 1928.

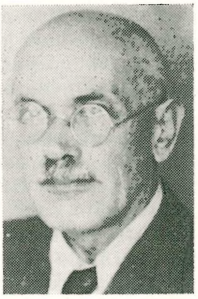

K. Kepalas

Kepaluškalnis kalva Kaltinėnų vls., Tauragės aps., 1 km į š. nuo Kaltinėnų mst.; kartu su gretima Bytaučio kupra yra paskutinės kalvos Žemaičių kalnų grandinėj, jos p.r. gale.

Kepėjai D. L. K-jos mst. ir stambiuose dv. bei D.L.K. ūkiuose (domėnuose) sudarė atskirą specialistų rūšį, inventorių sąrašuose vad. lenk. piekarz ir rus. pekar. XVI a. jau yra žinomi dv. virėjai (lenk. kucharzy ir kuchmistrzy), kurie ėjo ir k. pareigas. 1529 Lietuvos Statutas už k. ir kitų amatininkų užmušimą numatė galvos baudos 12 grašių. Ankstyvi XVI amžiaus inventoriai mini Lietuvos dv. kepyklas (‚piekarnia', ‚pekarnia'), kartais net po porą viename dvare: Kruonio, Kelmės, Panevėžiuko, Raseinių, Gaurelių (Telšių aps.), Betygalos, Svirnų (Ukmergės aps.) ir kt. Tos kepyklos buvo atskiri pastatai su prieangiais ir keliais langais. Jose paprastai randamos rankinės girnos grūdams malti ir grūdams trinti (grūsti) grūstuvas. Tačiau dvaruose k. amatas dar

nebuvo griežtai atskirtas nuo kitų pareigų. K. turėdavo kartais dar mokėti ir činšą. Taip buvo pažymėta N. Valios (Virbalio) 1561 inventoriuje.

K. cechai atsirado vėlai. Vilniuje, kuris buvo žymiausias cechų mst. D. L. K-joje, k. iš viso nesusiorganizavo į atskirą savo amato broliją. Vien dėl tos priežasties, kad k. neturėjo savo cecho nuostatų, sostinės magistratui 1753 VII 21 reikėjo išspręsti jų savitarpio vaidus. Vilniaus magistratas siūlė vietos k. tuoj susisiekti su Krokuvos ar Dancigo k. ir, iš jų pasiėmus k. cecho nuostatus, prašyti karalių jiems k. cechą patvirtinti. Kol tai bus padaryta, Vilniaus mst. reikalavo k. susitaikyti, vienas nuo kito nebevilioti k. darbininkų. Tik tikri mst. gyventojai galėjo verstis k. amatu, nes paaiškėjo, jog iš kitur atvykę k. (pavardės rodo vokišką kilmę), vietos k. darė skriaudą. Vienam pasižymėjusiam Vilniaus k. buvo pavesta priežiūra visų mst. k. 1776 VIII 23 Vilniaus miestiečių skunde prieš magistratą už amatininkų išnaudojimą, yra minimi ir k., kurių 1789 buvo 10 (iš jų 7 vokiečiai). K. cechas yra žinomas tik Mogiliave; jo platų statutą 1664 XI 26 patvirtino Jonas Kazimieras. Cechui priklausė pyragų, riestainių ir duonos k. Kaip paprastai, ceche buvo prievarta apjungti visi k. Jiems buvo numatyta tvarka miltams gauti iš malūnų, reguliuojami tarpusavio santykiai ir numatomos pabaudos už prasižengimus, mokant mst. ir į ‚cecho skrynutę'. Pvz. per šventes ir sekmadieniais buvo draudžiama kepti pyragus ir duoną. Nusižengusieji turėjo mokėti 3 grivinas (žr.) mst. ir 2 grivinas cechui, o duoną atiduoti vargšams. Smulkiai buvo numatytas grūdų pirkimas, kad būtų išvengta nesutikimų. Neatvykusieji į cecho susirinkimą turėjo mokėti 2 svarus vaško. Nario mirties atveju k. cechas turėjo dalyvauti laidotuvėse ir nupirkti medžiagos mirusiam aprengti. Pakasynose nedalyvavusieji k. duodavo ‚bezmėną' vaško pabaudos. Iš kitur atvykstą su duona ir pyragais k. tik trečiadieniais ir penktadieniais galėjo mst. pardavinėti, sumokėdami cechui 2 grašius. Šiaip jau duonos ir tešlainių gaminimas ir pardavinėjimas ėjo tik su k. cecho meistro ir magistrato žinia. K. cechas dar vienu atžvilgiu nesiskyrė nuo kitų cechų ir brolijų. Karalius k. leido du kartus metuose (per Kalėdas ir Šv. Mikalojų) išsivirti sau midaus, suvartojant po 12 pūdų (1 pūdas = 16 kg) medaus. Atlikęs vaškas turėjo būti atiduodamas dviem Mogiliavo bžn. per pusę. Tad k. cechas buvo ne tik amato, bet ir savišalpos labdaros brolija.

Nuo XIX a. atlaiduose, mūgėse, prekymečiuose Lietuvoje, kur suplūsdavo tūkstančiai žmonių, populiarūs pasidarė k.-riestainininkai, kurie riestainius pardavinėdavo virtinėmis, tuzinais ar dešimtimis. Grįžtantieji iš mstl. veždavo lauktuvių riestainių, jų numesdavo iš vežimo pakeliui piemenims už atkeltus vartus. Lietuvos bžk. ir mstl. paprastai būdavo riestainių kepyklos. Duonos per turgus būdavo atvežama ir iš kaimų. Ūkininkai patys sau kepdavosi duoną; vienas iš svarbiųjų samdinių mergaičių rūpesčių būdavo iškepti gerai nusisekusią ir tinkamai išraugintą duoną (žr.).

Akty Vilenskoj Komissii X 486–487; Istoriko-Juridičeskije Materijaly X 1879, 340–347; Istorijos Archyvas, surinko K. Jablonskis, I 1934 (daug medžiagos apie kepyklas dv.); *M. Łowmiańska*, W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich w. XVI–XVIII (Aten. Wil. VII 1930, 346–350). *Z.I.*

Kepenys, kepenos, jeknos — didžiausias žmogaus parenchimatozinis (neturįs ertmių) liaukinis organas. K. užpildo dešinės dangos skliautus. Vidutiniai jos sveria apie 1,5 kg (moterų k. kiek lengvesnės). K. laiko trys raiščiai (lig. falciforme, coronarium ir triangulare). Krūtinės tarpplėvinėje erdvėje esąs neigiamas spaudimas visą laiką traukia k. į viršų. Apačioje k. yra žarnų kilpos, kuriose visuomet yra oro. Tad k. guli ant ‚orinių pagalvių'. Kai oras patenka žemiau dangų, k. nusmunka žemyn. K. yra būtinas gyvybei organas. Šuo, kuriam išimamos k., gyvena 12–48 val.

Morfologinis ir funkcinis k. vienetas yra k. skiltelė (lobulus). Pavienės k. skiltelės yra apgaubtos jungiamojo audinio, vad. Glissono plėvele, kuri skiria vieną skiautelę nuo kitos ir taip pat sudaro savotiškus griaučius, į kuriuos skiautelės atsiremia. Glissono plėvelėje yra k. arterijos ir vartinės (portalinės) venos išsišakojimai bei tulžies latakėliai. Iš Glissono plėvelės vartinės venos kapiliarai pereina į skilteles ir susijungdami sudaro centrinę veną (vena centralis), kuri teka skiltelės viduryje; ji priklauso k. venos apytakai. K. skiltelė sudaryta iš k. parenchimos specifinių narvelių, kurie, lyg kokios sijos, statmeniškai nukreiptos į centrinę veną. Tarp dviejų k. narvelių sluoksnių bėga beepitelinis tulžies kapiliaras. Toks anatominis vienetas, du sluoksniai k. narvelių su įterptu tarp jų tulžies kapiliaru, vadi-

namas trabekula. Kiekviena trabekula apraizgyta kraujo kapiliarais. Tarp narvelių, išklojančių kapiliarų sieneles, yra vad. Kuppferio žvaigždiniai narveliai. Jų viena dalis plūduriuoja pratekančiame kraujuje. Jie pasižymi fagocituojančiomis savybėmis. Skiltelės kraujotaka yra įcentrinė, o pagamintos tulžies — išcentrinė. Beepitelinis tulžies kapiliaras skiautelės periferijoje įkrinta į prekapiliarinius tulžies latakėlius, išklotus kubiniu epiteliu ir pereinančius į didesnius tulžies latakus, gulinčius Glissono plėvelėje. Ilgainiui jie stambėja, sudarydami įvairaus dydžio tulžies latakus, kurie susibėga į bendrąjį lataką, įeinanti į dvylikapirštę žarną. K. labai gausiai aprūpintos kraujo indais ir limfos latakais. K. darbą reguliuoja sudėtinga nervų sistema. Jos funkcijomis didžiausios įtakos daro hormonai daugelio liaukų su vidine inkrecija (kasos Langerhanso salelės, smegenų priedėlis, antinkstinės liaukos, skydinė liauka).

K. narveliai pasižymi nepaprastomis regeneracinėmis savybėmis. Šunes ir žiurkės, kuriems yra pašalinta apie 70% k. parenchimos, sugeba per keletą savaičių atauginti 90% k. Jei yra nors 20% sveikų k., tai ta dalelė gali atlikti visas k. funkcijas.

Svarbiausios k. funkcijos: 1. maisto medžiagų sandėliavimas ir jų gaminimas, 2. įvairių kitokių medžiagų gaminimas, 3. detoksikacija, 4. kraujo paskirstymo reguliavimas, 5. tulžies gaminimas.

I. Maisto medžiagų sandėliavimas. Angliavandeniliai - dekstrozė, levuliozė ir galaktozė, esančios maiste ir iš žarnų patekusios į vartinę veną, paverčiamos glikogenu (glikoneze) arba gyvuliniu skrobylu ir sukraunamas kepenyse. Normaliai maitinamas organizmas turi k. 4–5% glikogeno. Badavimo metu glikogenas hidrolizuojamas (glikogenolizė) į dekstrozę ir išmetamas į kraujotaką. Glikogenolizę skatina splanchnikinių nervų erzinimas, epinefrino ar tiroksino injekcijos, anoksemija, acidozė, cukraus sumažėjimas kraujo plazmoje. Badaujant glikogenas išnyksta iš kepenų per 11–12 val. Glikogeno ištekliams pasibaigus, k. gamina cukrų iš kitokių medžiagų. K. taip pat sandėliuoja proteininės medžiagas. Badavimo metu k. per 2 dienų netenka 20% proteino, o kiti organai — tik 4%. Ilgiau užtrunkančiuose badavimuose proteinas sumažėja 40%. Normaliai mintančio žmogaus k. yra 3–55% riebalų, kurių 40–70% sudaro neutralūs riebalai ir likutį — fosfolipinas. K. sandėliuoja vitaminą B_{12}, kuris gydo piktybinę mažakraujystę. K. gausu vitaminų A ir D ir vitamino B komplekso, taip pat geležies ir vario.

II. Maisto medžiagų gamyba. Narveliai minta beveik išimtinai ypatinga cukraus rūšimi - dekstroze. Kitų cukraus rūšių — levuliozės ir ypačiai galaktozės — maistui naudojami nereikšmingi kiekiai. Jei jos su maistu patenka į organizmą, tai k. jas pakeičia į dekstrozę. Pieno rūgštį, kuri atsiranda dirbant raumenims, k. paverčia glikogenu. K. gali pagaminti dekstrozę iš kai kurių amininių rūgščių. Kazeinas turi apie 48%, mėsa — 58% ir kai kurie augaliniai proteinai net didesnį kiekį amininių rūgščių, iš kurių gali būti pagaminta dekstrozė. Taip pat manoma, kad k. gali gaminti dekstrozę iš riebalų molekulės glicerininės dalies. Yra įrodyta, kad k. dalyvauja reguliavime cukraus kiekio kraujuje. K. sunkiai susirgus arba jas pašalinus, cukraus kiekis kraujuje labai sumažėja. K. sugeba pagaminti riebalus iš dekstrozės, proteino ar glicerino, o taip pat sintetina kai kurias neesmines aminines rūgštis. K. gamina įvairias organines rūgštis, kurios vėliau oksiduojamos. Jos reikšmingos šilumos gamybai arba kitų junginių sintezei. K. gamina vitaminą A iš karoteno.

III. Įvairių kitokių medžiagų gamyba. Gemalo k. ir blužnis gamina raudonuosius kraujo rutulėlius. Manoma, kad ypatingais skubos atvejais ir subrendusios k. pajėgia tą veiksmą atlikti. Kraujo fibronogenas ir visi kiti kraujo plazmos proteinai yra daugiausia kepeninės kilmės. Heparinas arba antiprotrombinas gaminami k. K. gamina ketoninius junginius. Dekstrozės buvimas sulėtina jų atsiradimą badavimo metu arba diabeto ligoje, jei organizme yra atitinkamas insulino kiekis. K. gamina tulžies druskas ir kai kuriuos tulžies pigmentus. Manoma, kad k. gamina histaminą anafilaktinio smūgio metu ir įvairius antikūnus, turinčius didžiausios reikšmės žmogaus kūno šilumos gamyboj.

IV. Detoksikacija. K. detoksikuoja įvairias žalingas medžiagas, kurios atsiranda organizme ar į jį patenka įvairiais kitais būdais. Tai atliekama oksidacijos priemonėmis. K. sulaiko kai kuriuos sunkiuosius metalus, pvz. gyvsidabrį, įvairius vaistus ir mikrobus ir išskiria juos į tulžį. K. sugeba suardyti įvairius nuodus, pvz. šunų k. — strichniną, triušių — atropiną.

K. retikulo-endoteliniai narveliai sulaiko ir naikina mikrobus, svetimus proteinus, dažus ir tuo būdu išima juos iš kraujotakos.

V. Kraujo paskirstymo reguliavimas. K., kaip blužnis, yra labai svarbus kraujo rezervuaras: jos veninėse tuštumose susitelkia gausūs raudonieji kraujo rutulėliai ir dideli kraujo plazmos kiekiai. Manoma, kad k. gali susitelkti 10–12,5% viso kraujo kiekio. Tuo būdu k. apsaugo dešinę širdies pusę, kaip plaučiai apsaugo kairiąją pusę nuo perdidelio išsiplėtimo. K. susitelkęs kraujas išstumiamas į kraujo apytaką atsiradus reikalui ir dalimis. Įšvirkštus didesnį skysčių ar kraujo kiekį sveikam žmogui ar gyvuliui, jų kraujo spaudimas ir sruvenančio kraujo kiekis nepadidėja, bet palieka pastovus. Įvestą perteklių suima k. Tokią išvadą leidžia padaryti jų staigus padidėjimas, sustangrėjimas ir sukietėjimas. Toks pat vyksmas stebimas širdies ligų metu. K., sutelkdamos savyje staiga padidėjusį organizme skysčių kiekį, neleidžia per daug atsiskiesti kraujuj, ir todėl jo sąstatas palieka artimas normai. Mineralinių druskų koncentracija ir jonų pusiausvyra palieka nesužalota.

VI. Tulžies gamyba. Viena svarbesnių k. funkcijų yra tulžies gamyba. Ją gamina k. narveliai. Tulžis tik k. narvelių išskirta yra permatomas, šarminės reakcijos, netirštas oranžinės - gelsvos spalvos skystis. Svarbiausios sudėtinės dalys yra tulžies rūgštys, tulžies pigmentai ir cholesterolis. Randami mažesni kiekiai licitino, riebalinių rūgščių, muilo, kalcio, magnezijos fosfatų. Dalis tulžies nuplaukia tiesiog į dvylikapirštę žarną, o dalis sandėliuojama tulžies pūslėje. Pastaroji yra netekusi didelės dalies vandens. Todėl ta tulžis yra tirštoka, tamsi, limpi ir rūgščios reakcijos. Tulžis gaminama nuolat, net nevalgant. Per 24 val. jos pagaminama 500–1000 cc. Tulžis (žr.) turi didžiausios reikšmės virškinimo procesams.

Carl J. Wiggers, Physiology in Health and Disease 1949; *Portis,* Diseases of the Digestive System 1953. *D.Js.*

Kepenų ekstraktai farmaciniai preparatai, naudojami Addisono piktybinei mažakraujystei (anaemia perniciosa) gydyti. Gaminami iš raguočių kepenų ekstrakcijos būdu. Naudojami į vidų ar injekcija į raumenis. Ekstraktų veiklumas yra išreiškiamas antianeminiais vienetais pagal klinikinio tyrimo rezultatus duodant preparatą pacientams. Lietuvoje buvo populiarus kampolonas. Kepenų ekstraktų veiklioji medžiaga yra cianokobalaminas (vitaminas B_{12}, žr. Vitaminai). Cianokobalamino ir natrio chlorido vandeniniai tirpalai, duodami injekcijų būdu į raumenis, praktiškai pakeitė kepenų ekstraktus. *S.K.*

Kepykla specialiai įrengta įmonė, kur kepama duona (žr.), bandelės, pyragaičiai, spurgai, sausainiai ir kt. miltiniai gaminiai. K. būna mažos, amatinės, ir didelės, pramoninės. Kadangi duona greit senstanti prekė ir per trumpą laiką turi pasiekti vartotoją, amatinės k. tvirtai tebesilaiko ir šiais stambiosios pramonės suklestėjimo laikais. Amatinei k. tinkamiausia vieta — mieste, arčiausia vartotojų. Amatinę k. geriausia rengti pirmame aukšte, gatvės lygyje, greta su parduotuve. Sausas rūsys, su privažiavimu ir įėjimu iš kiemo, tarnauja kaip sandėlys didesnėms miltų ir kt. žaliavų atsargoms; patalpa turi būti šviesi, gerai vėdinama, grindys ir sienos šviesios spalvos, lengvai plaunamos; reikalingas šilto bei šalto vandens ir drėgno garo tinklas. Pagrindinius įrengimus ir mašinas sudaro (žr. schemą): mažo-

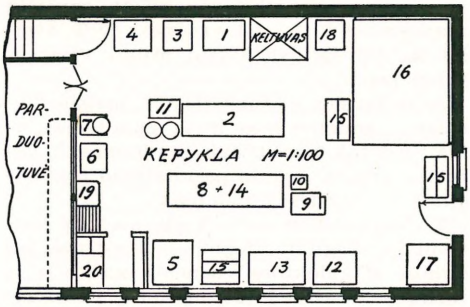

Kepyklos planas

sios miltų atsargos aruodas (1); svarstyklių stalas su stalinėmis mažajai kitų žaliavų bei prieskonių atsargai (2); miltų sijojimo ir maišymo mašina (3); maišų išdulkinimo mašina (4); duonos minkytuvė (5); pyragaičių minkytuvė (6); skystų tešlų ir kt. mišinių plakimo mašina su įvairiais pakeičiamais plakimo įrankiais ir įvairaus dydžio pakeičiamais katilais (7); duoninės tešlos raugintuvė (dažnai po darbo stalu) (8); duoninės tešlos skirstymo ir stambių kepalų (450–3600 g) darymo mašina (9); bandelių (20–150 g) darymo mašina (10); skystos pyragaičių tešlos išpilstymo mašina (11); duonos kepalų brandinimo spinta (12); tešlos ir kepalų rūgimo lėtintuvė (šaldymo spinta) (13); darbo stalas (14); padėklų lentynos ir kt. vežio-

jamos lentynos (15); viena arba, geriau, dvi duonai kepti krosnys-keptuvės (16); pyragaičiams kepti krosnis (17); spurgų virykla (18); didelis indams plauti lovys su nuvarvėjimo lenta (19); elektrinė virykla (prieskoniams paruošti, naujiems kepimo receptams tikrinti) (20).

Mašinų sistema ir pajėgumas turi atitikti užsibrėžtą ir rinkos pateisinamą k. gamybinį mastą. Visos mašinos aprūpinamos individualiais elektros varikliais. Ypatingą svarbą k. turi tešlos minkytuvės ir kepimo krosnys. Minkytuvių yra įvairių sistemų. Duonos tešlai minkyti labiausiai paplitusios minkytuvės su judriu, rankos judesius pamėgdžiojančiu minkikliu ir sukamu, pakeičiamu (vežiojamu) duonkubiliu; tas pats minkiklis aptarnauja kelis duonkubilius, skirtus įvairių rūšių tešlai paruošti. Duonos kepimo krosnys (keptuvės) seniau buvo kuriamos malkomis, anglimis arba durpėmis. Dėl sunkumo palaikyti švarą ir nelankstaus temperatūros reguliavimo, nuo minėtųjų kuro rūšių ilgainiui atsisakyta. Naujoviškos keptuvės šildomos dujomis, žibalu, suslėgtu garu arba elektra. Elektrinės keptuvės yra švariausios ir patogiausios, tačiau elektros energija, net ir pagal nupigintus tarifus, daug kur tebėra per brangi. Šildymas aukšto slėgimo garu ekonomiškiausias, bet reikalingas labai stropios priežiūros. Šiuo metu daugiausia vartojamos dujinės ir žibalinės keptuvės. Keptuvės būna mūrinės ir dvisienės metalinės su izoliaciniu tarpu. Metalinės keptuvės yra lengvesnės, greičiau pastatomos ir geriau laiko šilumą. Stalai daromi iš natūralaus kieto medžio (buko) arba dirbtinio medžio (ksilolito), arba paprastesnio medžio, viršų padengiant nerūdijančio plieno skarda. Loviai ir spintos— taip pat iš kieto medžio, dažnai išklojant nerūdijančio plieno skarda, arba vien iš storesnės nerūdijančios plieno skardos. Katilai, duonkubiliai ir įvairūs mažesni indai geriausi iš nerūdijančio plieno. 2–3 darbininkų aptarnaujamos vidutinio dydžio amatinės k. įrengimas (neskaitant patalpos) JAV šiuo metu kainuoja apie $10.000.

Pramoninė k. aptarnauja didesnę apylinkę ir statoma prie gerų kelių, kad būtų patogu parsigabenti žaliavas ir išvežioti gaminius. Pramoninėje k. dažniausiai sutinkamos 4 atskiros gamybinės sritys: duonos, bandelių, spurgų ir pyragaičių. Sausainių kepyklos dažnai būna atskiros. Pramoninėje k. vyksta tie patys procesai (žr. Duona), kaip ir amatinėje, tik įrengimai ir mašinos čia daug pajėgesni ir tobulesni. Miltai brandinami ir laikomi milžiniškuose aruoduose, maišomi, sijojami ir sveriami automatuose. Naujoviškos k. minkytuvės tolydinio veikimo. Rauginimas vyksta patalpose, kurių temperatūra ir drėgmė tiksliai reguliuojamos. Tešla skirstoma ir kepalai formuojami galingomis automatinėmis mašinomis (po 50–100 kepalų per minutę). Keptuvės tolydinio veikimo, tunelinės arba sukamosios, automatiškai pakraunamos ir iškraunamos, 2000–6000 kepalų pajėgumo per val. Iškepta duona aušinama šaldomose kamerose, automatų pagalba suraikoma ir įvyniojama. Visoje gamybos eigoje transportas atliekamas pneumatiniais, juostiniais ar sraigtiniais konvejeriais, žmogaus rankai nepaliečiant nei žaliavos, nei gaminio. Sausainių k. ypatingai automatizuotos. Yra dviejų žmonių aptarnaujamų įmonių, kurių gamybinis pajėgumas prašoka 6000 svarų per valandą. Visas proceso ciklas, nuo miltų iki sausainių, trunka vos 17 min. Aišku, tokių įrengimų kaina aukšta ir apsimoka tik labai masiškoje gamyboje.

Apie sen. Lietuvos kepyklas žr. Kepėjai.

A. Luraschi, Panificazione casalinga, artigiana ed industriale 1946; *M. L. Way,* Retail Bakery 1946; *P. Pelschenke,* Handbuch der neuzeitlichen Bäckerei 1950; *E. J. Pyler,* Baking Science and Technology I–II 1952; *Jno. C. Summers,* Science and Practices of Breads and Rolls Manufacture 1952; *H. Büskens,* Die Backschule 1953; Food Engineering 1953–56. *J.Vbr.*

Kėpis varškėtis ar kanapių piene iškeptos mažos kvietinių miltų bandukės, kartais ir didesni ragaišio ar baltos duonos kepaliukai, kepti su varške, obuoliais ar kanapių piene. Taip pat k. žemaičiai vadina ir rupų kepaišį, sklindžius, nenusisekusią duoną arba ir visą, vienu kartu iškeptą, duonos kepimą bei pakabinamą šakotį ar kežį, kuriame laiko duoną, ją nuo pelių ir pelėjimo saugodami.

Kepler Johannes (1571 XII 27 Württemberge — 1630 I 15 Regensburge) vokiečių astronomas. Iš vaikystės dienų K. rankos buvo luošos; tai labai sunkino jam mokslinių instrumentų vartojimą. Be to, K. regėjimas buvo per silpnas astronominiams stebėjimams. K. studijavo teologiją ir klasiką. Tübingene K. susipažino su Koperniko teorija, kuri turėjo didelės įtakos jo moksliniam

J. Kepler

darbui. 1594–1600 K. dėstė matematiką ir astronomiją Graze. Tačiau jo pagrindinės pareigos buvo astrologijoje, apie kurią jis yra pasakęs, kad kaip kiekvienam gyviui Dievas yra davęs išsilaikymo priemones, taip astronomijai yra tekusi astrologija. Graze K. susipažino su turtinga Barbara von Müleck ir 1597 ją vedė. Jai 1611 mirus K. vedė antrą kartą 1613 Zuzaną Reutlingen. 1600 K. buvo pakviestas į Prahą ir paskirtas Tycho Brahe asistentu, kuris buvo imp. Rudolfo II dvaro astronomas. Po Tycho Brahe mirties ši vieta teko K. Kartu K. atiteko ir nepaprastai kruopščių ir tikslių Tycho Brahe stebėjimų duomenys, kuriuos K. panaudojo savo garsiesiems planetų judesio dėsniams nustatyti. Pirmieji du K. dėsniai, būtent: 1. planetos keliauja apie saulę elipsiniais takais, saulei būnant viename iš židinių, ir 2. plotai, aprašyti planetos orbitoje tiesios linijos, jungiančios planetos ir saulės centrą, per lygius laiko tarpus yra lygūs (t.y., juo arčiau planeta ateina prie saulės, tuo smarkiau ji juda), buvo paskelbti K. veikale Astronomia nova aitiologetes, seu Physica coelestis tradita comentariis de motibus stellae Martis 1609.

K. d ė s n i a i. Apie planetų judėjimą jis yra nustatęs tris dėsnius: 1. planetos takas-elipsė, kurios židinyje yra saulė S. 2. Jei planeta nueina iš P_1 iki P_2 per laiką t ir nuo P_3 iki P_4 per tą patį laiką t, tai užbraukyti plotai P_1SP_2 ir P_3SP_4 yra lygūs ir 3. vad. harmoninis dėsnis, paskelbtas 1618, nusako: planetų sukimosi periodų kvadratai yra proporcingi jų vidutinių tolių nuo Saulės kubams. K. užbaigė ir 1627 Ulme atspausdino Tycho Brahe pradėtas astronomines lenteles, pavadintas Rudolfo lentelėmis imp. Rudolfo II garbei, kurio globojamas Tycho Brahe tas lenteles pradėjo. Šios lentelės apėmė 777 Tycho Brahe stebėtų žvaigždžių duomenis, kurie buvo K. papildyti iki 1005. Be to, lentelės apėmė logaritmus, atmosferos refrakciją įvairiomis sąlygomis ir kt.

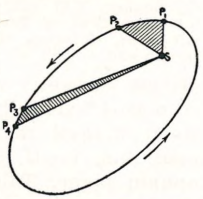

Keplerio dėsnis

Be astronomijos darbų, K. parašė žymių optikos, ypač refrakcijos srities, lęšių teorijos, o taip pat ir matematikos veikalų. Tobulindamas trūkių skaičiavimą jis įvedė begalines mažybes. Šis metodas Newtono ir Leibnizo vėliau buvo išvystytas į diferencialinį ir integralinį skaičiavimą.

Be daugelio kitų K. darbų, ypač minėtini: Prodromus Dissertationum Cosmographicum seu Mysterium Cosmographicum 1596, Astronomiae pars Optica, Dioptice 1611, Harmonice Mundi 1619, Epitomes Astronomiae Copernicanae 1621. *B.Ktr.*

K. p r o b l e m a yra planetos padėties jos orbitoje nustatymo uždavinys. Jei planetos orbita ir perihelio (žr.) metas yra žinomi, tai planetos padėtį galima surasti apskaičiuojant vadinamą ekscentrinę anomaliją, t.y. kampą, kurį sudaro tiesės nuo perihelio iki saulės ir nuo saulės iki taško, kuriame tiesė statmena pirmajai tiesei kerta apskritimą gulintį planetos orbitos plokštumoje su didžiąja orbitos ašimi kaip skersmeniu. Ekscentrinė anomalija ir laikas t nuo perihelio surišti pareinamybe: $n - e \sin u = \frac{2\pi}{T} t$, kur e yra orbitos ekscentricitetas ir T apsisukimo periodas. Taigi K.p. suvedama į šios transcendentinės lygties sprendimą. Ši lygtis negali būti išspręsta baigtinėje formoje elementarinėmis funkcijomis, tačiau sprendimas lengvai išreiškiamas begaline eilute arba –dar patogiau–randamas kuriuo nors numeriniu apytikriu būdu. *Č.M.*

Keppen Piotr žr. Koeppen.

Keptuvas seniau molinis, dengtinis ir pailgas indas mėsai ar kam nors kitam kepti, o po 1925 paplitęs skardinis, emaliuotas.

Keptuvė plokščias metalinis ir apskritas indas skryliams, skilandžiams ar mėsai kepti. XIX a. k. dažniau buvo iš ketaus, vėliau ir geležinės, dažnai dar emaliuotos, dabar ir aliuminiaus.

Kepuraitė gaubtinis galvos apdangalas, nešiojamas dažniausiai moterų, rečiau vyrų.

K. L i e t u v o s p r o i s t o r ė j e. Lietuvoje ir Prūsuose k. buvo mėgiamos nešioti jau priešistoriniais laikais. Ypačiai jos buvo išplitusios II–IV a. po Kr. Jos buvo daromos iš storo vilnonio audinio, gaubtuvėlio ar pusrutulio formos, ankštai užmaunamos ant galvos. Jų kraštai ar net ir visas paviršius būdavo pagražinama žalvarinėmis išgaubtomis plokštelėmis, sąsukomis, sankabėlėmis ir kt. Reikia manyti, kad k. buvo megztos iš įvairių spalvų siūlų, tik jos nebeišliko iki mūsų laikų. Pačių ankstyviausių k. liekanų turime iš II a. po Kr. Vienos gaubtuvėlio pavidalo k. liekanų surasta 1939 Sargėnuose (Lapių vls.,

Kauno aps.) tyrinėtame kape nr. 152. K. yra buvusi nerta iš storų vilnonių siūlų, plotis apačioje siekė 26 cm. K. palei kraštą aplink buvo pagražinta trimis sankabėlių eilėmis, kiek aukščiau viena eile iškilių plokštelių ir k. viršuje, priešakyje, keturiomis iškiliomis plokštelėmis, kurios sudarė kryžinį raštą. Sankabėlės padarytos iš 0,15 cm storio žalvarinės vielos, kurios galai suploninti ir k. vidaus pusėje užlenkti. Iškilios žalvarinės plokštelės yra apvalios, 1 cm skersmens. Plokštelės turi po du liežuvėlius, kurie buvo įsegti į medžiagą ir antroje jos pusėje užlenkti. Tame pačiame kape rasta antkaklė trimitiniais galais, dvi masyvios apskrito piūvio apyrankės, profilinga segė aukštais skydeliais, ritinis smeigtukas su grandinėlėmis, žiedai ir kt. Kapas priskiriamas laikui apie 200 po Kr. Panašių išgaubtų plokštelių surasta ir kape nr. 51, tik čia jos gulėjo kaklo srityje. Išgaubtų plokštelių dar surasta II a. Visdergių pilkapiuose (Kuršėnų vls.), Miežionių pilkapyje (Švenčionių vls.) ir kt. Geriausiai išlikusi IV a. k. surasta 1890 Šernuose (Klaipėdos aps.), mergaitės kape nr. 10. Ji taip pat yra buvusi gaubtuvėlio formos, padaryta iš storo vilnonio audinio. Medžiagoje prisagstyta eilėmis apskrįtų išgaubtų plokštelių su dviem užlenktais liežuvėliais. Tokiomis plokštelėmis papuoštas beveik visas k. paviršius, tik palei kraštą ir viršugalvyje palikti plokštelėmis neapsagstyti trikampiai medžiagos ploteliai. Apačioje prie k. kraštų prikabintos akinių pavidalo žalvarinės sąsukos. Tokio pat tipo ar jų liekanų aptikta ir kituose to paties laikotarpio Nemuno žemupio kapinynuose: Šernuose, Plūčiuose, Tilžėje. Be to, jų surasta Semboje ir net V. Prūsuose. Už baltų gyvenamųjų ribų tokių išgaubtų plokštelių žinoma Gotlande. Ten I–II a. kapuose jų randama ne tiktai kaukolės srityje, bet taip pat krūtinės ir juosmens vietoje. Matyti, jomis būdavo puošiami ir drabužiai.

Viduriniame geležies amžiuje k. Nemuno žemupyje ir V. Lietuvos pajūrio srityse beveik nepakeitusios savo formos tebebuvo vartojamos ir toliau, tik jų papuošimas buvo skirtingas. Ankstyvojo tipo k. surasta Linkūnuose, Pakalnės aps. Viena jų buvo šiaip papuošta: palei k. kraštą ant medžiagos buvo pritvirtinti šalia vienas kito maži sidabriniai ir žalvariniai vamzdeliai, o skersai galvos apmauta lanku uždėta žalvarinės skardos juostelė, pakraščiuose pagražinta įmuštomis duobutėmis; juostelės vidurinioji dalis taip pat ornamentuota duobutėmis, kurios sudaro kryžinį raštą. Antroji k. yra buvusi tokia pati, tik kraštas priešakyje buvo papuoštas 10 mažų sidabrinių kibirėlio pavidalo kabučių, perskirtų gintariniais karoliais. Tokių pat k. ar atskirų jų pagražinimų surasta dar Linkūnuose, Greižionyse, Tilžėje-Spitrėje, Šilgaliuose, Rambyne ir Althofe (Įsruties aps.). Šios V–VI a. kepuraitės būdavo nešiojamos ne tiktai moterų, bet ir vyrų. Vėlyvojo tipo (VIII–IX a.) k. yra buvusios taip pat gaubtuvėlio formos. Jų kraštai ir viršutinioji k. dalis būdavo pagražinama plonais sidabriniais inksto pavidalo ir apskritais kabučiais, ornamentuotais spaustiniu raštu. Kabučiai būdavo perskiriami sidabrinėmis ar žalvarinėmis įvijomis bei gintariniais karoliais. K. aptinkamos moterų ir vyrų kapuose. Daugiausia tokių k. surasta Vėžaičių ir Barvų kapinynuose (Šilutės aps.).

O. Almgren, Die ältere Eisenzeit Gotlands 1914, 147 tt.; *D. Waetzoldt,* Zur Tracht der Bewohner des Memelgebietes in der Eisenzeit (Alt-Preussen 4, 1939); *W. Gronau,* Altpreussischer Kopfschmuck (Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg 1939); *W. La Baume,* Ein ostpreussisches Frauengrab mit Stoffhaube aus Gr. Ottenhagen, Kreis Samland (Alt-Preussen 1, 1942).

J.P

K. sen. Lietuvoje buvo dėvimos ne tiktai kaimiečių, bet ir aukštesniojo luomo moterų. Pagal senas lietuvių tradicijas ištekėjusios moterys būtinai turėdavo pridengti galvą. Moterys net ir namuose niekad nesirodydavo vienplaukės, o išeiti iš namų nepridengta galva — neleistina. Per vestuves pamergės nuotakai nukaišydavo rūtas, nuimdavo mergaitės galvos papuošalą ir uždėdavo kyką — kepuraitę. Kykas yra buvęs apatinis moters galvos apdangalas, o kepuraitė — viršutinis galvos papuošalas. Namuose moterys paprastai nešiodavo kyką, o išeidamos iš namų į svečius ar bažnyčią, kyką pridengdavo skepetaite, galvaraiščiu arba nuometu. Aukštaitės moterys be skepetaičių ir nuometų išeigai siūdindavosi puošnias k., panašias į kykus.

K. siuvama iš dviejų dalių ir papuošiama siaura, ilga, raštuota juostele. Užpakalinė k. dalis siuvama iš ypatingai puošnaus, rinktiniu būdu išausto audeklo arba iš rinktinių juostų, kurių raštai išrenkami iš aukso ir sidabro gijų. K. viršugalviui ir abiem pusėm audeklas audžiamas keturnytis, pluoštinis arba rinktinis, taip pat puošnus, spalvingas, su sidabro ir aukso siūleliais. Užpakalinė k. dalis, jei kerpama iš audeklo, būdavo iš vieno ga-

balo, o jeigu iš juostų, tai iš dviejų arba keturių gabalų. Sukirptų juostų sujungimas taip pat puošiamas, pakraščiai apneriami dantukais. K. viršugalvis ir pakraštys apie veidą kerpamas lenktai; ties pačiu viršugalviu, ties plaukų skyrimu, plačiau, žemyn—siauriau, kad matytųsi plaukai, o ties ausimis iškirpimas platėja, kad uždengtų ausis. K. užbaigimui išaudžiama rinktinė siaura, ilga juostelė. Juostelė apneriama dantukais, prisiuvama k. pakraščiu palei veidą, ausį, kaklą iki užpakalinės dalies, kad juostelių galais būtų galima k. surišti, suveržti. Užsidėjus k. ant galvos, užrišamos juostelės, surišamos dvi ilgos kilpos, o likę už kilpas ilgesni juostelių galai lieka karoti iki pusės nugaros. Kepuraitėms įsiuvamas spalvotas pamušalas. K. pagal savo dydį būna gana sunki, nes aukso ir sidabro gijos svarios.

A. Tamošaitis, Lietuvių Moterų Tautiniai Drabužiai 1939. *An.Tm.*

Kepurė 1. galvos apdangalas, dažniausiai nešiojamas vyrų. Jų pradmenys siekia gilius priešistorinius laikus. Pradžioje šaltose klimato srityse nešiotos kailinės k. Naujajame akmens amžiuje, pradėjus auginti avis ir sėti linus, atsiranda medžiaginių k. Ąžuoliniuose žalvario amžiaus karstuose Danijoje ir kt. surasta gerai išlikusių vilnonių k., kurios yra buvusios dažniausiai apskritos, gaubtuvo pavidalo. Istoriniais laikais išsivystė labai įvairios k. formos. Jų išvaizdos skirtingumas priklausė nuo medžiagos, iš kurios buvo siuvamos, nuo nešiotojo rango bei profesijos, be to, įvairiose tautose buvo susidarę skirtingi k. tipai. Ankstyvosios didikų k. buvo labai puošnios, pasiūtos iš brangios medžiagos ir kailio. XVI a. kai kur net ir karaliai (pvz. Skotijos karalius Jokūbas V) vietoje karūnos nešiojo k. Ilgainiui atsirado daugybė įvairių profesijų k.: dvasininkų, karių, įvairiausių valdininkų, pirklių ir kt. Be išeiginių ir kasdien nešiojamų k., atsirado daugybė uniforminių k. kariuomenėje, įvairių tarnautojų (geležinkelininkų, muitininkų, policininkų ir kt.), moksleivių ir t.t. Tos uniforminės k., be to, dar labai skiriasi kiekviename krašte.

J.P.

L i e t u v o j e pačių ankstyviausių k. liekanų surasta nuo pirmųjų amžių po Kr. (žr. Kepuraitė). Vėliau turime duomenų, kad jos būdavo siuvamos iš įvairių kailių (kiaunės, ėriuko, kiškio), vilnonės ir kt. medžiagų. Šios rūšies amatininkų-kepurninkų (žr.) yra buvę Lietuvos miestuose; jie buvo susibūrę į cechus. Lietuvos kaime iki paskutiniųjų laikų žiemos metu būdavo nešiojamos kailinės k., o šiltesniais metų periodais — medžiaginės, dažniausiai pirktinės. Anksčiau niekas nevaikščiodavo be k., tik po I pas. karo pradėta vaikščioti ir be jų.

2. Pėdas, arba kūlys, kuriuo gaubiama javų guba, šieno stirta arba kanapės. Lietuvoj daugiausia sutinkama l a u ž t i n ė s k., kur pėdą pusiau perlaužus ir varpas praskleidus apgaubiamas gubos viršus. Tokių k. ražus paprastai susuka į vidų, o jei statoma viena eile — į rytus, nes vakarų vėjai sunkiau jas nuvarto. XIX a. laužtinės k. buvo daugiau vartojamos vasarojui negu rugiams dengti. Jos sutinkamos ne tik Pabaltijyje, bet ir kt., net nukeliavusios į JAV (Ohio, Indiana). S k l e i s t i n ė, stačio pėdo k. daroma iš gerai suveržto piautuvinio pėdo, jį gražiai ant rankos išskleidžiant ir vidinius pėdo šiaudus skleistinai išpinant. Užstačius skleistinę k. (ji stačia), varpos gražiai išskleidžiamos apie visą gubą. Šios k. geriausiai saugo gubą nuo lietaus, todėl R. Aukštaičiuose XIX a. gale jos visuotinai buvo vartojamos rugiams ir kviečiams bei miežiams dengti, nors jos paruošimas šešis kartus ilgiau trunka kaip laužtine dengiant. Skleistinės k. būdingos baltams ir gudams.

Šieno ir kt. stirtas žiemai dengia šiaudų kūliu skleistinės k. būdu, jos varpas prispaudžiant lazdyno ar karklo lanku ir prismeigiant dvišakėmis (saugos būdas prieš vėjus). Tuo pačiu būdu dengia ir kanapių gubą, k. prispaudžiant lanku ar suveržiant vytimis.

3. Vėjinio malūno viršutinė, grėžiamoji (drauge su sparnais) dalis (žr. Malūnas).

4. Stogastulpio ar stulpinės varpų stoginės keturšlaitis stogelis; dengtų vartų, šulinio stogelis arba laužytinio (mansardinio) stogo viršutinė dalis.

5. Stačio arba gulstinio rąstinio (kelminio) avilio luobinė danga arba lentinis gaubtas.

6. Kuliamosios mašinos atverčiama dalis (gaubtas), kurioje susukti dantys arba sudėti kultuvai. *A.Mž.*

Kepurinė lietuvių liaudies šokis keturioms arba aštuonioms moterims, laikančioms rankoje po šiaudinę skrybėlę. Pirmoji posmo dalis yra lėta, $^4/_4$ takto ir atliekama sveikinimosi - nusilenkimo judesiais, antroji posmų dalis yra greita, $^2/_4$ takto, kurioj greitais žingsneliais pasikeičiamos vietos. Sveikinimosi - nusilenkimo motyvas varijuojamas, pergrupuojant šo-

Kepurinės šokis

kėjas į vieną eilę, į keturkampius, po dvi. Šokis baigiamas žilvičio figūra.

Senovės lietuvių judesio menas (Tautos Mokykla 6, 1936, 156–157). *B.V.*

Kepurinė vsd., Šimonių vls., Panevėžio aps. Čia yra 231 ha ploto durpynas. Jo gylis 3,8 m. Sudurpėjimas mažas. Pelkė 328 ha, aukštutinio tipo.

Kepurninkai kepurių dirbėjai ir pardavėjai. D. L. K-tijoje tai buvo atskira amato rūšis. Nuo XVI a. žymiuosiuose mst. buvo žinomi k., kurie sudarė savo brolijas, arba jungėsi į cechus su giminiškais amatininkais. Nuo 1582 Vilniuje jau buvo susijungę k., sermėgininkai ir kojinių gamintojai. Pradžioj ceche daug svėrė stačiatikių elementas, ir gudiškai rašytame nuostatų tekste kalbama apie privalomą cerkvės lankymą. K. amato brolija jau turėjo Vilniuje savo aiškias tradicijas, nes Zigmanto Vazos 1619 IV 4 Polocko k. ir kailiadirbiams (žr.) patvirtintoje privilegijoje, kurią atnaujino Jonas Kazimieras 1652, yra pažymėta, jog šie amatininkai turi naudotis tomis pat teisėmis, kaip kad buvo duotos tos rūšies Vilniaus amatininkams. Iš naujai 1636 XII 3 Vladislovo Vazos patvirtintų Vilniaus k. ir tūbininkų cecho nuostatų (viso 20 §§) matyti, kad stačiatikių elementas brolijoje jau buvo visai susilpnėjęs, ir šalia 2 kat. seniūnų, buvo 2 unitų seniūnai. Rinkimai buvo atliekami per Šv. Joną (VI 24). Buvo nustatyta, kad k. ir veltininkai meistrai galėjo dirbti kepures, laikydami ne daugiau kaip 3 darbininkus. Vienas kitam prekyboje nekenkdami, jie galėjo savo gaminius patys arba jų žmonos ir rinkose pardavinėti. Stodami pas meistrą, jauniai (mokiniai) turėjo pristatyti kilmės dokumentus. Cecho vidaus gyvenimas buvo tvarkomas įvairiomis pabaudomis, kurios mokamos cecho skrynion, pvz. už nedalyvavimą meistro laidotuvėse mokėta 16 grašių arba neklaužados k. mst. magistrato nuožiūra siųsta į kalėjimą.

1655 maskviečių okupacija suardė ir Vilniaus cechų gyvenimą. Pražuvo ir jų statutai. 1672 aiškėjo, jog per visą dešimtmetį ginčytasi k. ir kailiadirbių (žr.) dėl kailinių kepurių gaminimo. K. stengėsi išsikovoti draudimą, kad kailiadirbiai nesiūtų kailinių kepurių, o šie kovojo prieš k., kailiais apsiuvančius kepures. Tada (1672) vėl k., dirbą moterų galvos apdangalus, skundėsi, kad vyriškų kepurių dirbėjų cechas siuvąs moteriškas kepures.

1684 VIII 19 Vilniaus mst. magistratas patvirtino naujus k. cecho nuostatus, kartu prijungdamas kojinių, kumštinių pirštinių, veltinių dirbėjus ir milo audėjus. Kaip ir daugeliui kitų Vilniaus brolijų, k. cechui bernardinų bžn. buvo paskirtas altorius, ir į pamaldas nesilankantieji turėjo mokėti pabaudas (meistrai 6 gr., kiti — 3 gr.). Meistro teisėms įgyti reikėjo sumokėti cecho skrynion 100 auksinų, iškelti cecho nariams vaišes ir atlikti pavyzdinį

darbą, kurių vienas buvo pagaminti pagal nustatytas sąlygas skrybėlę. Tapti pameistriu reikėjo pas meistrą išdirbti 4 metus. Statute nustatytas k. gaminių pardavimo sritys tarp Vilniaus, Gardino, Kauno, Naugarduko, Minsko, Polocko ir Daugpilio miestų.

XVIII a. Vilniuje šalia k. jau atskirai figūravo skrybėlininkai, kurių 1789 tebuvo 4 (iš jų 3 vokiečiai). K. ten 1722 buvo 18 (iš jų tik 2 vokiečiai), 1750 k. buvo 15. Vidaus nesantaikos (katalikų k. nesugyvenimas su gudais, kurie rėmėsi disunitais) ir mst. magistrato amatininkus išnaudojanti politika susilpnino ir k. egzistenciją. Vis daugiau į tą amatą atėjo cechui niekada negalėję priklausyti žydai. XIX a. mstl. ir mst. k. beveik išimtinai ir tapo žydai.

Archeograficeskij Sbornik I 1867, 158–165 (Vilniaus k.); Akty Vilenskoj Komissiji X 1879, 24–29, 88–94 (Vilniaus k. cecho statutas; 394, 462 (nesantaikos); Istoriko-Juridičeskije Materijaly V 323–332 (Polocko k.); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955, 302; *M. Łowmiańska,* W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (Aten. Wil. VII 1930, 346–350); *F. Klimenko,* Zapadno-russkije cechi 1914, 29, 58, 124, 138. *Z.I.*

Kerala Indijos valstybė p.v. Indostano pusiasalio pajūryj; 38.850 km² ir 13,6 mil. gyv. (1956), sostinė Trivandrum. Pajūris žemas ir pelkėtas, o rytinėj dalyj yra aukštumos ligi 2400 m, kur klimatas netaip karštas, kaip žemumose. Daug upių su derlingais kloniais. K. yra iš tankiausiai gyvenamų Indijos sričių su apie 355 gyv. viename km², ji yra mažiausia ir ūkiškai neturtingiausia Indijos s-goje, bet turi mažiausią analfabetų procentą (48%, o likusioj Indijoj yra 82%). Joje yra žymus ir inteligentų bedarbių skaičius, o iš viso bedarbių 1956 buvo per 1,5 mil. Dėl šių sunkių socialinių sąlygų įsigalėjo komunizmas ir 1957 rinkimuose komunistai iš 126 vietų gavo 60. *A. B.*

Keramika (iš gr. keramikos ‚molinis') puodininkystė, įvairių dirbinių gamyba iš gamtinių molių, o taip pat ir patys dirbiniai.

P r i e š i s t o r i n ė k. Molio sukietinimas degimo būdu atrastas anksti. Iš paleolito pabaigos turima duomenų, kad Vidurio Europoje molinės gyvulių figūros buvo išdegamos židiniuose. Mezopotamijoje, ankstyviausiose žemdirbių sodybose, degto molio gyvulių skulptūrėlių rasta pačiuose ankstyviausiuose sluoksniuose. Puodai pasirodo vėliau negu gyvulių skulptūros. K. pradžia yra taip pat ankstyvesnė už žemdirbystę. Karim Šahiro sodyboje (Mezopotamijoje, apie 6000 pr. Kr.) šalia titnagi-

Egiptiečiai gamina puodus (apie 1450 pr. Kr.)

nių ir gludinto akmens dirbinių rasta daug degto molio žmonių ir gyvulių figūrėlių, tačiau nei žemdirbystės pėdsakų nei puodų joje neaptikta. Jarmo (Mezopotamijoje) ir Jericho (Palestinoje) sodybų vėlyvesniuose sluoksniuose rasti puodai rodo, kad puodų lipdymas galėjo prasidėti apie 4500 pr. Kr. Artimuose Rytuose jau V tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje bei IV tūkstantmetyje pr. Kr. puodai buvo gana gražios formos ir įvairiai ornamentuojami. IV tūkstantmetyje pr. Kr. jau turime dažytos k. Į P. ir Vidurio Europą k. atėjo Vidužemio jūros pakraščiais iš Mezopotamijos IV tūkstantmetyje pr. Kr. Manoma, kad Egiptą, Indiją bei Kiniją puodų dirbimo menas taip pat bus pasiekęs iš Artimųjų Rytų. Ar Pabaltijy ir š. Eurazijoje k. išrasta savarankiškai, ar tas sritis ji pasiekė per Vidurio Europą ir p. Pabaltiją, tuo tarpu neišaiškinta. Ankstyviausioji

Puodžiaus žiedžiamasis ratas Bretanėje

Keramika

Rytprūsių k. žiedadulkių analizės būdu priskiriama laikui apie 4000 pr. Kr. Tos pat datos, greičiausiai, turėjo būti ir ankstyviausioji k. p. Lietuvoje. III tūkstantmetyje pr. Kr. Europoje k. buvo plačiai žinoma. Atskiros kultūrinės sritys išvystė savarankiškus k. tipus. Pagal puodų formą ir jų ornamentavimą archeologai net yra davę atitinkamus vardus priešistorinėms kultūroms (pvz. juostinės, šukinės, piltuvėlinės keramikos kultūros), o pagal k. tobulumą vertinamas ir kultūros laipsnis.

Ankstyviausios puodų formos imituoja pintines, akmeninius puodus, odinius maišus, stručio kiaušinius ar natūralias vaisių formas. Pirmieji puodai dažniausiai buvo daromi apvaliais ar net smailiais dugnais. Šiaurės rytų Europoje, Suomijoje ir Rusijoje bei Sibire medžiotojų ir žvejų kultūros puodai smailėjančiais arba apvaliais dugnais aptinkami III–II tūkstantmetyje pr. Kr.

K. tobulėjo palaipsniui, bet ne visose pasaulio dalyse vienodu tempu. Pats didžiausias išradimas puodų lipdymo technikoje buvo žiedžiamasis ratas. Sukant puodą ant rato, pasiekama ne tik gražesnė forma, bet ir sutaupoma laikas. Pagal dabartinius archeologijos duomenis spėjama, kad žiedžiamasis ratas išrastas Mezopotamijoje (Sumeruose) Uruko periode, prieš 3000 pr. Kr. Čia jis žinomas anksčiau nei Egipte, Kinijoje ar Kretoje. Sirijoje ir Palestinoje žiedžiamasis ratas žinomas 3000 pr. Kr. Egipte jau apie 2600 pr. Kr. turime paveikslų, kur vaizduojamas puodų žiedimas. Kretoje žiedžiamasis ratas aptinkamas nuo 2000 pr. Kr., Graikijoje nuo 1800, Italijoje nuo 750 pr. Kr., Vidurio Europoje nuo 400 pr. Kr., o Amerikoje nuo 1550 po Kr.

Primityvūs puodai buvo lipdomi dviem būdais: paėmus molio rutulį, spausta nykščiu viduryje ir po to pirštais ploninta sienelės, kol suformuojamas puodelis ir virš puodo ratu sukta ir ploninta pirštais ilgas molio ritinėlis. Puodai ir prieš žiedžiamojo rato išradimą buvo dažniausiai apskritos formos; retai pasitaiko keturkampių, stačiakampių ar apvalainų. Nuo naujojo akmens amžiaus puodų formos buvo amforų, ąsočių, taurių, dubenių, lėkščių ir kt. pavidalo. Pietų rytų Pabaltijo naujojo akmens amžiaus galo sodybose, priklausančiose baltų giminių protėviams, taip pat rasta įvairios formos puodų, pradedant apskritomis vazomis bei dideliais

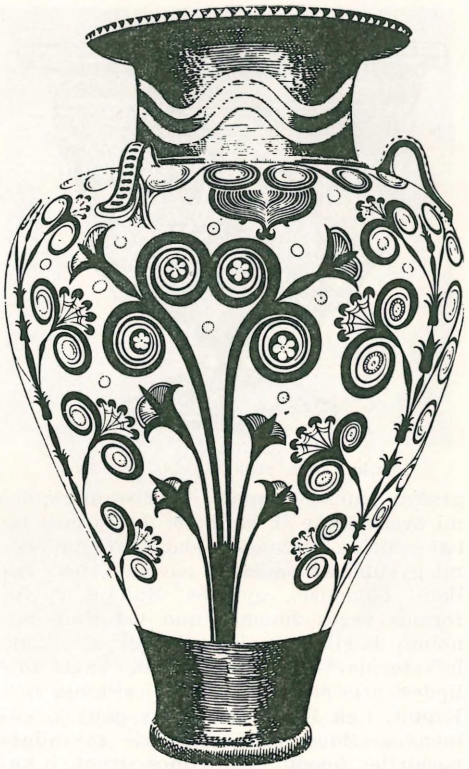

Minoinė keramika Kretoje
(II tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga)

plačiagurkliais puodais, baigiant plokščiomis stačiakampėmis lėkštėmis. Nuo ankstyviausiųjų laikų (Mezopotamijoje IV tūkstantmetyje pr. Kr.) puodams pakelti, nešti ir pakabinti virš ugnies buvo daromi išsikišimai arba ir skyrium prilipdytos ąsos.

K. degimas priešistoriniais laikais daugiausia ėjo atvirame židinyje. Temperatūra negalėjo būti pasiekta aukštesnė negu 800°. Civilizacijos centruose išrastos specialios krosnys puodams degti (egiptiečiai jų jau turėjo III tūkstantmetyje pr. Kr.). Vertikalinės krosnys vaizduojamos piešiniuose; taip pat surasta miniatūrinių molinių modelių. Panašios krosnys aptinkamos ir VI a. pr. Kr. graikų piešiniuose. Horizontalinės krosnys puodams degti (jos vartojamos ir šiais laikais) buvo žinomos Kinijoje Hano dinastijos metu, pirmaisiais amžiais po Kr.

K. priešistoriniais laikais turėjo praktinę ir sakralinę paskirtį. Greta kasdieninių, nedekoruotų, randama dailios formos ir

Romėnų terra sigillata (I a. pr. Kr.)

gražiai papuoštų puodų. Pastarieji randami šventyklose ir kapuose. Jų formos labai įvairios. Dažnai puodai buvo nulipdomi gyvulio ar paukščio pavidalo, pvz. buliaus, balandžio, gyvatės. Buliaus galvos formos vazos žinomos nuo vidurinio minoinio laikotarpio Kretoje iki klasikinio laikotarpio Graikijoje. Buliaus ragai prilipdyti prie puodų — dažnas reiškinys tiek Kretos, tiek Dunojaus srities naujojo akmens amžiaus kultūroje. Prie sakralinės paskirties puodų priskirtinos urnos, į kurias buvo supilami sudeginti žmogaus kaulai ir pelenai. Jos buvo uždengiamos dangteliu ir apvožiamos didesniu puodu. Vienos iš būdingiausių urnų buvo veidinės arba ir žmogaus pavidalo urnos. Tokios žmogaus formos urnos pasirodo žalvario amžiaus pradžioje M. Azijoje (Trojoje), VIII–VI a. pr. Kr. jų randama Italijoje, etruskų kultūroje, o apie VI a. — Prūsų krašte, Pamaryje ir Jutlandijoje. Šio tipo urnos pasirodė Baltijos jūros srityje greičiausiai ryšium su gintaro prekyba. Urnos buvo dekoruojamos, ant jų yra išlikę įvairių simbolinių ženklų.

K. dekoruojama nuo pat ankstyviausiųjų laikų. Primityvioji k. buvo puošiama pirštų įspaudais, įrėžimu, sraigės ar dantyto įrankio spaudu. III tūkstantmetyje pr. Kr. Kinijoje, Artimuosiuose Rytuose ir Balkanuose plačiai paplito k. dažymas viena ar keliomis spalvomis. Raštas buvo išdažomas vingiuotomis ar tiesiomis linijomis, įvijomis ir kt. Š. Europoje priešistoriniais laikais dažytos k. nerasta; čia k. buvo puošiama įrėžimo ir įspaudų būdu. Š.r. Europoje akmens amžiaus k. buvo dekoruojama lyg šukų įspaudimu, dėl to ji vadinama ‚šukine keramika'. Vidurio Rusijoje randama k. su įspaustomis duobutėmis, ir ji vadinama duobutine k. Ankstyviausioji indoeuropiečių k. Europoje vad. virveline k. dėl to, kad ji papuošta įspaudžiant virvutę į minkšto puodo paviršių. Š. Rusijoje ir Sibire k. nuo 1000 pr. Kr. ir vėliau, buvo puošiama įspaudžiant audinį, todėl ji vadinama tekstiline. Žalvario amžiuje Vidurio Europos k. formos dažnai pamėgdžioja metalinius puodus, dėl to ir jų dekoravimas kartais imituoja metaliniams puodams būdingus ornamentavimo būdus, pvz. suliedinimo ženklus ar iš vidaus išmuštus taškus. Žr. Fajansas, Majolika, Vaza.

M. Hoernes, Die Formentwicklung der prähistorischen Tongefässe (Jahrbuch für Altertumskunde 5, 1911); *H. Frankfort,* Studies in Early Pottery in the Near East 1924–27; *G. P. Wu,* Prehistoric Pottery in China 1938; *G. M. A. Richter,* Craft of Athenian Pottery 1923; *G. H. S. Bushnell and A. Digby,* Ancient American Pottery 1955; *A. O. Shepard,* Ceramics for the Archaeologist 1956; *L. Scott,* Pottery (History of Technology I 1954). *M.Gbt.*

K. Lietuvoje. Statybinės k. pavyzdžių turime iš XII a. Gardino pilies bžn. rasta spalvotų fajansinių plytelių, išdėstytų grindyse; to paties amžiaus Koložos bžn. prie Gardino fajansinės plytelės įmūrytos kryžiais išorės sienose. Įvairių formų plytų su palaja turi Lietuvos gotikos pastatai XV–XVI a., ypač aplink portalus. Statybinės k. puošiamųjų plokščių bei koklių fragmentų randama Lietuvos pilių ir rūmų griuvėsiuose. Trakų pilyje rasta 120 įvairių rūšių koklių. Fajanso koklių rasta taip pat Gardino Stepono Batoro pilyje. Biržų muziejus turi keliolikos rūšių koklių rinkinį su heraldinėmis figūromis reljefe iš Radvilų rūmų Biržuose. Vilniaus Antakalnio Sapiegų rūmų vidaus sienos buvo išklotos Delfto fajanso plytelėmis,

Vaza iš Vilniaus vaivados Mykolo Jeronimo Radvilos (1744–1831) dirbtuvių

taip pat Pacų rūmų Kaune (Maironio namai). Fajanso, farforo bei porceliano indai Lietuvoje pradėti vartoti XVIII a. Tada Lietuvos diduomenė ėmėsi steigti k. dirbtuvių krašte. Ona Sanguškaitė-Radvilienė įsteigė k. dirbtuvę Bialoje 1738 (veikė iki 1768), Mykolas Radvila — Sviežniuje (veikė ligi 1763), kiek vėliau ir prie Radvilų stiklų fabrikų Nalibokuose ir Zažečėje buvo gaminami k. dirbiniai (1741–95). Oginskis turėjo k. dirbtuvę Slanyme. Kitą k. įmonę įsteigė XVIII a. gale Tyzenhauzas Gardine ‚Respublikos fajanso fabriko' vardu. Nei ženklas nei istorija šitos įmonės nėra žinomi. Dar kitą k. dirbtuvė įsteigta kng. Povilo Puzino D. Grūžiuose (Vaškų vls., Biržų aps.) dirbo fajansą ir terakotą; vedėjas buvo Slavomiras Celinskis. Ši dirbtuvė turėjo ženklą — dvi kryžmai sudėtos ‚P'. Jos gamintų lėkščių buvo Panevėžio muziejuje. Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje žinomos trys k. dirbtuvės. 1832 ten veikė Mato Navicko dirbtuvė, gaminusi vazas, lėkštes, ąsočius ir puodelius. Tuo pačiu metu Vilniuje veikė Jurgio Simanovskio k. dirbtuvė, o kiek anksčiau Igno Ceiziko (žr.) k. įmonė, gaminusi juodo ir raudono molio vazonus gėlėms, pypkes, puodelius ir kt. Ceiziko dirbtuvė anksčiau buvo Slucke, ir jo dirbiniai žymėti dvejaip: ‚Ign. Ceyzik 1818 Sluck' arba ‚Ign. Ceyzik Wilno'. Puodžių dirbtuvėlių, savo gaminius parduodančių turguose, Lietuvoje buvo daug, bet niekas nėra jų gamybos būdo aprašęs. Meniškąją k. pramonę XX a. atgaivino Napoleonas Taseckis Biržuose. Ženklai: ‚N. T. Birža', ‚Napoleon Tasecki 1902 W. M. Birža' arba ‚N. T.' Taseckis gamino ąsočius ir puodus; jo gamybos pavyzdžių turėjo Kauno miesto muziejus ir dail. A. Žmuidzinavičius savo rinkinyje. Naujojoje lietuvių dailėje k. pirmasis pasireiškė Petras Rimša, išstatęs VII Lietuvos dailės parodoje k. darbų. Lietuvos meno apžvalginėje parodoje buvo išstatyta visa eilė Jurgio Rimšos ir P. Brazdžio k. darbų. P. Brazdys nuo 1924 prie Viekšnių vidurinės mokyklos turėjo molio dirbinių klasę, o paskui kurį laiką ėjo k. studijos vedėjo pareigas Meno mokykloje. Keramikas buvo ir jo brolis V. Brazdžius, suruošęs kartu su K. Šklėriumi k. parodą Kaune 1929. Kauno meno mokyklos k. studija atidaryta 1931, jai vadovavo L. Strolia. 1936 rudenį Kaune (Miškų g. 13) įsteigta pirmoji keramikos mokykla, kurios dir. paskirtas Jurgis Kiaunė. Mokykloje yra buvę dailiosios ir statybinės k.

1733 ąsotis su D. L. K-tijos ir Lenkijos herbais

skyriai. Mokytojai buvo Butkus, A. Murauskas, J. Steponavičius, J. Tamulevičius ir kt. Mokykla buvo gavusi ir gana didelių užsakymų. Tremtyje skulptūrinėje keramikoje reiškėsi E. Lukštaitė-Marčiulionienė ir J. Bakis, o likę Lietuvoje V. Miknevičius, T. Miknevičienė, J. Mikėnas, M. Narvydaitė ir kt.

J. Borovskis, Trakų salos pilis, kaip tvirtovė ir Didžiojo Kunigaikščio rezidencija atliktų konservacinių darbų šviesoje (V. D. Kultūros Muziejaus Metraštis I, 1941, 214); *P. Galaunė,* Iš stiklo ir keramikos istorijos (Mūsų Senovė I 1922, 519–527); *Z. Przyrembel,* Farfurnie polskie dawne i dzisiejsze 1936. *P.Rkl.*

Lietuvių liaudies k. labiausiai išplito XVIII ir XIX a. Atskirų Lietuvos sričių skirtingi gyvenimo papročiai ir savitas grožio pajautimas labai ryškiai atsispindi ir k. Daugiausia puodžių dirbtuvių yra buvę XIX a. viduryje, didesnės jų išliko iki paskutiniųjų laikų Viekšniuose. Tačiau primityvios puodų degimo krosnys, nepakankamas techninis puodžių pasiruošimas neleido lietuvių k. iškilti aukščiau kitų etnografinių dirbinių lygio. Be to, fabrikinių k. dirbinių importas sutrukdė jos tolimesnį vystymąsi. Tačiau lietuvių k. formų įvairumas, paprastumas, savitas spalvinimas ir ornamentavimas ją išskiria iš kaimyninių tautų k. dirbinių.

Keramika

Puodžiaus žiedžiamasis ratas Lietuvoje *(B. Buračo nuotrauka)*

Darbo technika. Mažiau patyrę puodžiai lipdyte lipdė puodus iš vietinio molio. Žemaičiuose anksčiau puodo formą padarydavo iš šiaudų pynelės, ją aplipydavo moliu, puodą apdžiovinus pynelę išimdavo, puodą aplygindavo ir po to jį degdavo. Lipdyti puodai, dubenėliai ir kt. indai nebuvo tiek lygūs, kaip žiesti. Labiau pritytę puodžiai puodus žiesdavo. Daugelis jų sugebėdavo išsukti labai aukštus ąsočius bei puodus ir suteikti jiems menišką pavidalą. Žiestų puodų sienelės buvo plonos. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje išmokta puodus lieti formose. Pradžioje vartotos degto molio, vėliau gipsinės formos. Puodai būdavo degami labai primityviose krosnyse, truputį įkastose į žemę. Krosnys turėjo tik vieną skyrių, būdavo kūrenamos malkomis, dūmai ir liepsna neleido labai įvairinti puodų palajos (palyvos) ir jų spalvos.

K. dirbinių rūšys. Lietuvių liaudies k. dirbinius galima suskirstyti į 3 grupes: puodus (indus), dekoratyvinius dirbinius ir žaislus. 1. Puodai yra buvę gana įvairūs: juodpuodžiai, ąsočiai, dubenys, dubenėliai, lėkštės, puodukai, lauknešėliai, ir kt. Jie dažnai būdavo palajoti, kartais ir dekoruoti. Labai saviti buvo juodpuodžiai, vartoti kepti ir virti. Juos tik ką išimtus iš degimo krosnies dar karštus užplikydavo duonos rūgštimi; tada jie pajuosdavo ir kepant ar verdant krosnyje nuo karščio nesprogdavo. Juodpuodžiai būdavo žemi, platūs, lyg dubenys, viršus įgaubtas vidun. Ąsočių formos buvo pačios gražiausios iš visų puodų. Vieni iš jų buvo labai aukšti, siauru kakleliu, lyg graikų vazos, kiti žemi, treti lyg paprastos pieno puodynės. Visi jie buvo su ąsomis ir snapais. Biržų apylinkės ąsočiai pasižymėjo ypatingu grožiu. Ten iš jų dažniausiai gerdavo midų ir alų. Kad ąsotis gautų gerą

1. ąsotis iš Višakio Rūdos ir 2. vazonas iš Viekšnių apylinkės *(A. Tamošaičio piešiniai)*

formą, prieš džiovindami apipindavo šviežia beržo tošimi ir, įkišę į karštą krosnį, tiek išdžiovindavo, kad jos susitrauktų ir gerai suverštų indo sieneles. Kiti degti ąsočiai, puodai, puodynės būdavo iš vidaus palajojami, o iš viršaus dar ir dekoruojami. Lėkštės, dubenys būdavo ornamentuojami ir iš vidaus. Vieni iš įdomiausių puodų — lauknešėliai. Tai du draugėn sulipdyti puodai, per vidurį sujungti bendra ąsa. Jais nešdavo darbininkams į lauką viralą. Lauknešėliai buvo itin puošniai išmarginti. Puodynės pienui laikyti buvo aukštos, nedekoruotos. Dubenys ir dubenėliai būdavo gilūs, visaip išmarginti, o lėkštės plokščios, gražių spalvų ir puikių raštų.

Dekoratyviniai dirbiniai daugiausia visokių formų gėlių vazonai (kartais jų šonuose dar būdavo prilipdyti ma-

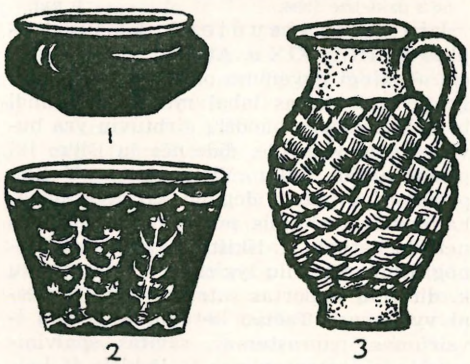

Liet. keramika: 1. juodpuodis ir 3. ąsotis iš Biržų apylinkės, 2. vazonas iš Utenos apylinkių

ži vazonėliai). Jie beveik visada būdavo įvairiai rantyti, išmarginti ir dažyti. Žemaičių vazonai buvo vazų formos, iš abiejų šonų prilipdytomis išraitytomis ąsomis. Tai reto puošnumo indai skintoms gėlėms įstatyti. Kiek rečiau turtingesnių ūkininkų buvo vartojamos molinės žvakidės — vienai arba dviem žvakėms.

Moliniai žaislai buvo itin paplitę kaimuose. Lipdyti žirgeliai, avinėliai, antelės, penpiukės, paukščiukai ir visokios švilpynės bei birbynės. Visi tie lipdyti moliniai žaislai buvo įdomios formos, nulieti spalvotomis palajomis ir pamarginti raštais.

K. dirbinių dekoravimas buvo gana įvairus. Visas ar dalis indo paviršiaus buvo užliejama žalsva, rusva ar kitos spalvos palaja, o ant jos marginami raštai, dažniausiai baltos spalvos. K. dirbinių spalvinimas dėl stokos įvairių palajų ir dėl degimo krosnių primityvumo nebuvo labai gausus. Ornamentavimui vartota keletas būdų. Brėžtinis-linijinis dekoravimo būdas laikomas vienu iš seniausių. Lietuvių puodžiai tik nulipdytą ar nužiestą puodą-indą aštriu įrankiu įraižydavo, įbrėždavo ar įspausdavo visokius vingučius, raitytas linijas, žvaigždutes, saulutes ir t.t. Vėlyvesniuose k. dirbiniuose įbrėžtinėmis linijomis būdavo apvedžiojamos ornamentų, medžių, gėlių ar gyvulėlių formos. Kiek retesnis yra buvęs iškilusis-lipdytinis dekoravimas. Tačiau retkarčiais randama lipdytinių ornamentų, gėlių, paukščių ar žvėrelių, kuriais aplipdomi k. dirbiniai; jų atitinkamas nuspalvinimas dar paįvairindavo indus. Dažniausias yra buvęs pieštinis dekoravimas.

Aukštaičių lauknešėlis *(A. Tamošaičio piešinys)*

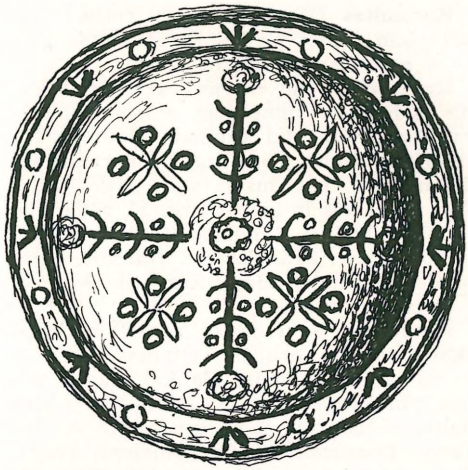

Lėkštė iš Šakių apylinkės *(A. Tamošaičio piešinys)*

Be įvairių linijų, vingučių, kripučių, saulučių, žvaigždučių ir mėnulių, dažnai pasitaiko nupieštų gėlių vazonų, paukščių ir kitų gyvių. Raštai ne kopijuojami, bet daromi laisvai ranka, todėl induose jie labai įvairuoja. Daug kur spalvų užliejimas pasiekia aukštą lygį, o linijos — prityrusio dailininko brūkšnį. Pagaliau paminėtinas mišrusis dekoravimas. Labiau prityrę kaimo puodžiai gražindavo savo darbo k. dirbinius labai įvairiais būdais: dalį puodo papuošdavo lipdytiniais ornamentais, kitą dalį išraižydavo, o kitas vietas išmargindavo visokiais raštais. Tas įvairumas labai praturtindavo indų meninę išvaizdą. Daugumoje lietuvių k. dirbinių vyrauja stilizuoti, simboliniai raštai; realistinis pradas labai retas.

A. Rūkštelė, K. rinkiniai ir inventorizavimas (Gimtasai Kraštas 1, 1934, 17–18); *V. Miknevičius*, K. šiaulių Aušros muziejuje (ten pat 21, 1939, 531–534). *A.Tm.*

Molinis žirgelis iš Plungės *(A. Tamošaičio piešinys)*

Keramitas (iš gr. keramis ‚čerpė') ligi sukepimo degtos plytos, keturkampės formos; naudojamos keliams grįsti.

Kerargiritas (gr. keras ‚ragas' ir ‚argyros ‚sidabras') mineralas, sidabro chloridas AgCl. Kristalai kubiniai, kietumas 25, specifinis svoris 5,5, blizgesys dervinis iki deimantinio, panašus į ragą, pilkos, žalsvos, violetinės ir kt. spalvos. K. rūda turi iki 75% sidabro. Randama Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Anglijoje, Čilėje, Argentinoje, JAV.

Keras žr. Burtai.

Keratinas (iš gr. keras ‚ragas') netirpus skleroproteinų grupės baltymas (žr.), iš kurio yra pasigaminę plaukai, nagai, vilnos, plunksnos ir kt. K. skiriasi nuo kitų baltymų tuo, kad jame yra nuo 3 iki 5% sieros. Degdamas duoda nemalonų kvapą. Tuo būdu, pvz., galima atskirti tikrą šilką nuo dirbtinio.

Keratitas (gr.) medicinoje — akies ragenos uždegimas.

Keratofyras (gr.) paleozoinė žalsvai pilkos spalvos eruptyvinė uoliena su anortoklazo įtarpais tankioje masėje. K. uolienos masė susideda iš albito, šiek tiek diopsito, atsitiktinio biotito, geležies rūdos, apatito ir cirkono. Jei uoliena turi kvarco, tai vadinama kvarciniu k. Daugiausia k. randama Harce ir Harco-Fichtelio kalnuose (Vokietijoje).

Keratoidas (gr.) panašus į ragą ar raginį audinį.

Keratoma (gr.) medicinoje — bet kuris raginis auglys (tumoras) arba raginio audinio auglys.

Kerbedis Stanislovas (1810 Panevėžio aps. — 1899 IV 19 Varšuvoje) statybos inžinierius. Mokėsi Panevėžio ir Kauno gimnazijose, ligi 1829 Vilniaus univ. 1829 stojo į Petrapilio susisiekimo inžinierių korpuso inst. ir dar studentu būdamas 1830 dirbo prie Ventos-Dubysos perkaso statybos. 1831 baigė institutą, nuo 1837 to instituto adjunktas. Nuo 1838 kalnų instituto, nuo 1841 Petrapilio univ. taikomosios mechanikos dėstytojas. 1850 pastatė Petrapilyje jį išgarsinusį vad. Mikalojaus tiltą. Po to išrinktas mokslo akad. nariu korespondentu. 1856 pastatė Peterhofo geležinkelį, 1857–94 Stieglitzo organizuotos rusų geležinkeliams statyti d-jos valdybos narys. 1857 mokslo akad. garbės narys. Nuo 1861 Varšuvos susisiekimo apygardos virš. Varšuvoje pastatė vad. Pragos tiltą. Nuo 1863 dirbo Petrapilyje susisiekimo ministerijoje, 1886–87 ėjo ir susisiekimo ministro pareigas. Nuo 1891 gyveno Varšuvoje.

Kerbela (ar. Mešhed Husein ‚Huseino kapas') mst. Irake, 25 km į r. nuo Eufrato, dykumų oazėje, sujungtoje su upe kanalu; 122.719 gyv. (1947). Mahometonų šiitų šventovė su keliomis didelėmis mečetėmis paauksuotais kupolais. Per metus miestą aplanko apie 200.000 maldininkų. Vienoje iš jų yra Huseino kapas. K. yra būdingas r. arabų mst. su siauromis persų gatvelėmis, nešvarus, žemais namais, kurių storos molio sienos saugo nuo vasaros karščių. Sena namų pramonė, gaminanti rankinius ginklus, papuošalus, kilimus, įvairius reikmenis.

Kerbelis Vytautas (g. 1921 V 1 Kaune) kompozitorius. 1940 baigė Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje, 1940–43 studijavo Kauno konservatorijoje kompoziciją pas J. Gruodį. Tremtyje 1945–48 gilino muz. studijas Šv. Cecilijos akademijoje Romoje ir privačiai pas prof. Garofolą. 1948 emigravo į Argentiną, 1955 persikėlė į Kanadą, kur yra Montrealio Aušros Vartų bažnyčios vargonininku.

Iš K. muzikos kūrinių pažymėtina: 7 vizijų ciklas ‚Prie jūros' fortepijonui; 7 preliudai fort., kurių pagrindinę temą sudaro liaudies dainų motyvai; Nuotaikos momentai, Siuita ir visa eilė mažesnių kūrinių fortepijonui; mišios vienam balsui ir keletas koncertinių dalykų vargonams, iš kurių pažymėtina Fantasia; eilė solo dainų, iš kurių ‚Burės nakties jūroj' 1950 gavo Margučio konkurse II premiją. Išsp. Lietuvių liaudies dainos jauniesiems pianistams 1950. *Br.Kv.*

Kerckhoff Susanne (1918–1950) vokiečių rašytoja. Poetė ir prozaikė. Raštuose keliamos socialinės problemos. Išsp. Tochter aus gutem Hause 1939, Das zaubervolle Jahr (romanas) 1941, In der goldenen Kugel (romanas) 1944, Das innere Gesicht (eilės) 1946, Menschliches Brevier (eilės) 1948, Berliner Briefe 1948 ir kt.

Kerčė (rus. Kerč) 1. Krymo pusiasalio r. dalis, sudaranti patį pusiasalį tarp Azovo ir Juodosios jūrų, 110 km ilgio ir iki 50 km pločio, apie 3000 km² ploto. Paviršius žemas, stepių augalija; randama geležies rūdos ir naftos.

2. Sąsiauris, skiriąs K. pusiasalį nuo Tamano (Kubanės) pusiasalio; 40 km ilgio, 3–15 km pločio, 5–19 m gylio. Jis yra vienintelis vandens kelias iš Juodosios į Azovo jūrą. Dėl K. 1943 ėjo smarkios kauty-

nės tarp puolančiųjų rusų ir įsitvirtinusių vokiečių.

3. Mst. K. pusiasalio r. krante; 104.500 gyv. (1939). Geležies rūdos kasyklų šachtos, metalurginis kombinatas su geležies rūdos tirpyklomis, plieno liejyklomis ir kokso gamyba. Žuvų konservų ir tabako gaminių pramonė. Sena (VIII a.) šv. Jono Krikštytojo bažnyčia.

K. yra labai sena vietovė, įkurta skitų, iš kurių paveržė graikai ir įkūrė savo Hermisijono koloniją. Kelis šimtmečius pr. Kr. K. buvo Bosforo karalijos sostinė ir vadinosi tuo pačiu vardu. Buvo kurį laiką Bizantijos ir totorių valdoma, 1318 atiteko Genujai, 1475 Turkijos, 1771 Rusijos, 1855 Krymo karo metu mst. sunaikintas, 1941–44 vokiečių okupuotas. K. apylinkėse rasta vertingų graikų ir gotų radinių.

L. Stephani, Die Altertümer von Kertsch 1880; *M. Ebert,* Südrussland im Altertum 1921. *A.B.*

Kerdiejus (rašėsi Kierdej) 1. Jeronimas (1592 – ?) lietuvis jėzuitas. Baigęs gramatiką, sintaksę ir poetiką, 1610 VIII 5 (kitur 1611 VIII 5) įstojo į jėzuitus. 1625 užtinkamas Vilniaus akademijoje, 1633 Gardino rezidencijos viršininkas, pakaitomis buvo studijų prižiūrėtojas. *A.Lm.*

2. Jonas (1892 Bučionių k., Žaslių vls., Trakų aps. — 1937 III 21 So. Bostone, Mass.) spaustuvininkas, visuomenės veikėjas. 1909 atvykęs į JAV, lankė vakarines mokyklas, specialius žurnalistikos ir komercinės korespondencijos kursus Bostone ir Wanthwortho amatų mokyklą, kur studijavo dalykus, susijusius su spaudos technika. Po to So. Bostone (598 Broadway) įsigijo nuosavą spaustuvę, kur spausdino liet. sieninius kalendorius, daugybę įvairios formos paprastų ir paveiksluotų lakštų laiškams rašyti. Bendradarbiavo Amerikos lietuvių spaudoje: 1911 – 1937 Vienybėje Lietuvninkų, 1912–14 Tarkoje, 1914–16 Ateityje (Bostone), 1919–35 Sandaroje ir kt. 1924–26 leido ir redagavo satyros mėnesinį laikraštį Bitę (Bostone). Buvo veiklus SLA narys ir 1919–20 ALT Sandaros sekr. bei administracijos vedėjas, kartais eidamas ir redaktoriaus pavaduotojo pareigas. *A. M. R.*

Kerdžius arba skerdžius, vyr. piemuo, jų vadovas. Žr. Ganymas.

Kėrė iš medžio pašaknio padaryta kėdė, arba sostas, žagarams kapoti stačia trinka, rytuvų ar mestuvų stovas, malkoms piauti ožys, puodams džiovinti šakotis ir t.t.

Kerėjimas žr. Burtai.

Kerėjos durpynas Molėtų vls., Utenos aps., 115 ha ploto, 1,5 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 130 ha, aukštutinio tipo.

Kereliai k., Skapiškio vls., Rokiškio aps. Pelkėje yra apvalios formos piliakalnis. Randama kaulinių dirbinių, suanglėjusių rugių ir kviečių grūdų, puodų šukių ir kt.

Kerényi Károly (g. 1897) vengrų klasikinis filologas. Iki 1943 profesoriavo Budapešte, 1943 persikėlė į Šveicariją, nuo 1948 Züricho C. G. Jungo instituto tyrimo vadovas. K. mokslinio darbo sritis — religijos istorija ir mitologija. Išsp. Die griech. -orientalische Romanlit. in religionsgeschichtlicher Beleuchtung 1927; Dionysos und das Tragische in der Antigone 1935; Apolon 1940, ³1953; Die antike Religion 1940, ³1952; Pythagoras u. Orpheus 1940, ³1950; Mythologie und Gnosis 1942; Prometheus 1946; Der göttliche Arzt 1948; Die Mythologie der Griechen 1951 ir kt.

Kerenkos porevoliucinės Rusijos popieriniai atsiskaitymo ženklai, dideliais kiekiais išleisti Kerenskio (žr.) valdymo laikais. Notos buvo 20 ir 40 rublių. Šie piniginiai ženklai spausdinti paprasčiausiu būdu ir blogame popieriuje, todėl k. buvo gausiai padirbinėjamos. Daug k. pateko ir Lietuvon jos atsistatymo metais. Čia jos 1919 II 4 uždraustos kaip mokamoji priemonė. *J.K.K.*

Kerenskij Aleksandr Feodorovič (g. 1881) Rusijos teisininkas, revoliucionierius, valstybininkas. 1904 baigė teisę Petrapilio univ., 1906–12 pasižymėjo kaip politinių bylų advokatas ir politinių kalinių gynėjas. Iš pradžių aktyviai dalyvavo socialistų revoliucionierių partijoje, 1905 areštuotas už savo revoliucinius raštus, vėliau perėjo į nuosaikesnę darbiečių (Trudoviki) partiją, 1912 kaip tos partijos atstovas išrinktas į IV Dumą (žr.), kur buvo darbiečių frakcijos pirm. ir pasižymėjo iškalbingumu. Po 1917 vasario mėn. revoliucijos įėjo į laikinosios Rusijos vyriausybės sąstatą teisingumo ministru ir bendradarbiavo su konstituciniais demokratais (kadetais, žr.). Būdamas laikinojoje vyriausybėje parengė amnestijos įstatymą, panaikino nepaprastus teismus ir mirties bausmę, leido spaudos, žodžio ir susirinkimų laisvę, atstatė Suomijos, Kaukazo, Turkestano ir

A. Kerenskij

kt. autonomiją. 1917 V 5, karo ministrui Gučkovui pasitraukus, K. pasidarė karo ir laivyno ministru laikinojoje vyriausybėje. Norėdamas pakelti kariuomenės drausmę ir moralę pats važinėjo fronte ir rengė kariuomenę ofenzyvai. J. E. Lvovui pasitraukus iš ministro pirmininko pareigų, K. 1917 VII 8/21 pasidarė Rusijos laikinosios vyriausybės ministru pirmininku, nuo IX 12 kartu ir vyriausiu kariuomenės vadu. 1917 IX 15 K. paskelbė Rusijos demokratinę respubliką. Tačiau kariuomenės ir civilinei tvarkai vis labiau irstant ir bolševikų įtakai stiprėjant, laikinosios vyriausybės galia silpnėjo, ir ji buvo bolševikų nuversta 1917 spalio mėn. revoliucijos metu. K. pasitraukė iš Petrapilio ir su sau ištikimais kariuomenės daliniais (kartu su gen. Krasnovu) bandė atstatyti tvarką, bet buvo bolševikų sumuštas ir po to pabėgo iš Rusijos į užsienius, iš pradžių į Londoną, vėliau į Paryžių, kur gyvendamas redagavo socialistų revoliucionierių antikomunistinį laikraštį Dni (Dienos) rusų kalba. 1927 ir 1938–40 lankėsi JAV ir vėliau čia pastoviai apsigyveno. Pirmasis Rusijos revoliucijos periodas dažnai vadinamas ‚K. periodu'. Išsp. Delo Kornilova 1918, The Prelude to Bolshevism 1919, The Catastrophe 1923, Erinnerungen 1928, La révolution Russe 1928, Crucifixion of Liberty 1934, L'expérience Kerenski 1936. Apie K. vaidmenį revoliucijoje daug parašyta tų laikų atsiminimuose (N. N. Suchavono, P. N. Miliukovo, V. Stankos ir kt.); sovietų pažiūra: Istorija graždanskoj voiny, 2 tt., 1935–42.

Kerėpla, arba kerė, vaikų ir suaugusių lauko žaidimas. Lygioje pievoje ar kieme pastato k. arba šiaip įbeda lazdą, kurią kiti apibrėžia 10 žingsnių ratu. Nuo jos už 20–30 žingsnių nubrėžia mušimo lauką. Vienas iš žaidėjų nuskiriamas ‚boba' arba ‚žydu' ir atsistoja maždaug už 15 žingsnių nuo k. (šone). Visi žaidėjai turi po lazdągeinį ir iš eilės muša savo lazda (sviesdami) k. Ją nuvertus, visi nusviedę lazdas, bėga šių pasiimti, o ‚boba', pastačiusi k. vejasi žaidėjus. Jei prilietė bėgantį žaidėją, nepasiekusį savo lauko, ranka ar vytimi, jis lieka ‚boba'. Kitur, žaidėjas priliestas k. rate, 3 kartus bobauja. Nenumušus nei vienam k., ‚boba stoja prie jos, o žaidėjai bėga pasiimti lazdų, kuriuos ji gaudo. Prieš 20 m. žaidimas buvo dar ir suaugusių žaidžiamas ir atskirose vietose žinomas ‚bobos', ‚žydo', ‚puodų', kerepėto, kerepėžos ir kt. vardais.

Kerėpla ežeras, Tauragnų vls., Utenos aps., ties Kačiūnų k., 4 km į š.r. nuo Kuktiškių bžk. ir 7 km į p.v. nuo Tauragnų mst., 10 ha ploto; paviršius 179 m nuo j.l.; upelis ežerą jungia su Krašuona (Vyžuonos, Šventosios, Neries).

Kerėplis ežeras, Onuškio vls., Trakų aps., 3 km į p.v. nuo Onuškio bžk., 22 ha ploto; paviršius 142 m nuo j.l.; priklauso Mūšos (Varėnės, Merkio, Nemuno) baseinui.

Kerės (gr. Keres) sen. graikų mitologijoje pradžioje nelaimingo likimo, ypač mirties kare, kančių, ligų, senatvės deivės, Nakties dukterys ir Mirties seserys. Vėliau panašios į erinijas, baudžiančios nusikaltimus demoniškos būtybės, klajojančios ir nelaimę nešančios vėlės. Sen. graikų pažiūra, vėlės turėdavusios tokių pat valgymo, gėrimo ir kitų geidimų, kaip ir gyvenantieji žmonės. Jei tie geidimai nebūdavo patenkinti, jos klajodavusios ir kenkdavusios žmonėms.

Erwin Rhode, Psyche ^{10}1925. *A. Rkš.*

Keres Paul (g. 1916) estų šachmatų didmeistris. Šachmatais lošti pradėjo 5 metų amžiaus. 1930 laimėjo Estijos mokyklų pirmenybes Taline. K. daug lošė korespondencinių partijų, turėdavo iki 150 partijų tuo pačiu metu. 1934 K. pakeltas į meistrų klasę, nuo 1934 iki šiol Estijos čempionas. Pasaulinio garso pasiekė 1936, laimėdamas su dr. Aliochinu Bad Nauheimo turnyrą Vokietijoje. 1937 laimėjo Prahos, Vienos ir Semmeringo tarptautinius turnyrus ir gavo didmeistrio titulą. 1938 laimėjo garsųjį AVRO turnyrą. 1938 žaidė Kaune. 1939 pasaulio pirmenybėse Buenos Aires Estijos komanda su K. priešaky laimėjo trečią vietą. Po II pas. karo K. triskart laimėjo visos Sovietų Rusijos pirmenybes 1947, 1950, 1951. 1948 pasaulio pirmenybėse K. laimėjo trečiąją vietą, o 1953 ir 1956 — antrą.

K. lošimas tiek pozicinis, tiek kombinacinis pasižymi dideliu meistriškumu. Jo partijų rinkiniai išleisti įvairiomis kalbomis ir naudojami šachmatų studijoms. Išsp. Theorie der Schacheröffnungen 2 tt. 1952–53, Best Games of Chess 1941, 1946 ir 1949 (redagavo Fred Reinfeld). *K.Mrk.*

Kerestur mst. š. Jugoslavijoje, per 7000 gyv. (1953). Beveik visi jo gyventojai ukrainiečiai, čia įsikūrę po 1750, kai Bačkos kraštas buvo išlaisvintas iš turkų okupacijos. Mieste veikia ukrainiečių gimnazija. Į K. 1939 atsikėlė Vološyno vadovauja-

ma Pakarpačio Ukrainos vyriausybė, kai jos kraštą okupavo Vengrija.

Kerėtojas žr. Burtininkas.

Kerėža (Rhytidiadelphus), kerėžinių (Rhytidiaceae) šeimos kerpių gentis. Mūsų miškuose dažna k. tribriaunė (R. triquetrus); įvairesnėse augavietėse, pievose, durpynuose, miškuose, dargi ant šiaudinių stogų, auga k. garbiniuotoji (R. squarrosus).

Kerėžiai 1. k. Vegerių vls., Mažeikių aps. Yra piliakalnis, vadinamas Lokuvos kalnu. Iš piliakalnio imant graužą aptikta anglių, akmenų.

2. dv., Šaukėnų vls., Šiaulių aps. Dvaras anksčiau priklausė grafui Adomui Broel-Plateriui. Čia 1863 sukilimo metu buvo sukilėlių židinys. Sukilime dalyvavo visa Platerių šeima, Rapolas Putvinskis (Vlado Putvio tėvas), kuris buvo ištremtas 10 metų į Sibirą.

Kergimo punktas ūkis, kuriame laikoma vienas ar daugiau veislinių, žinomos kilmės, reproduktorių (bulių, eržilų, kuilių, avinų) tikslu apvaisinti savo ir apylinkės ūkininkų gyvulius ir per geresnį gyvulių prieauglį pagerinti gyvulių veislę. Kai aukštos veislinės vertės reproduktoriaus sėkla surenkama ir panaudojama gyvulių apvaisinimui, turime dirbtinį apvaisinimą. Tuo būdu vienas reproduktorius apvaisina keliolika kartų didesnį gyvulių skaičių ir palieka tiek pat kartų daugiau palikuonių, negu naudojant natūralų apvaisinimą. *J.Mln.*

Kerguelai (prc. ir Iles de Désolation) salų grupė p. Indijos vandenyne, apie 3200 km į p.r. nuo Madagaskaro, ties 49° p. platumos ir 68° r. ilgumos; iš viso apie 7000 km². Apie pusė viso ploto tenka didžiausiajai grupės salai, kurią kpt. J. Cook 1776 pavadino Désolation vardu. Ji yra labai karpytais krantais su daug fiordų ir kalnuota; aukščiausia viršūnė 1839 m. Apie trečdalis visos salos apklotas ledyno. Iš augalų pažymėtinas K. kopūstas (Pringlea antiscorbica) su stambiu požemio stiebu (krieno skonio), o lapai sudaro kopūsto išvaizdos galvą. Salas aptiko 1772 prancūzų jūreivis Kerguelen - Trémarec, 1893 prijungtos prie Prancūzijos. K. yra banginių medžiotojų bazė. *A.B.*

Kerija (Kerria), erškėtinių (Rosaceae) šeimos gentis. K. japoninė (K. japonica), krūmas, Japonijos čiabuvis. Lietuvoje dekoracinis.

Kerikėjas (gr. kerykeion iš keryks ‚šauklys') šauklio lazda, graikų dievų pasiuntinio Hermio atributas. Žr. Caduceus.

Kerintas (gr. Kerinthos) žr. Cerinth.

Kerkira senesnis graikiškas Korfo (žr.) salos vardas.

Kerkopai (iš gr. kerkops ‚sukčius') graikų mitologijoje du vagiliai kaukai, kartais Olu ir Euribatu, kartais Silu ir Tribolu ar dar kitaip vadinami. Motina Teja įspėjusi juos saugotis žmogaus ‚juodu užpakaliu' (Melampygos). Kai jie bandė apvogti miegantį Heraklį, tas juos sučiupo ir, kojomis pririšęs prie sijos, nešė juos galva kabančius žemyn. K. suprato, kad juos nešė tas, kurio reikėjo saugotis. K. krečiami juokai taip patiko Herakliui, jog tas juos paleidęs.

Jau seniausios šventovės Selinunte reljefas vaizduoja k., Heraklio nešamus ant sijos. Atėnų komedijoje jie dažnai atlieka suktų vagių vaidmenį.

Kerkuk žr. Kirkuk.

Kerle Jacob van (Jacobus de Kirl, apie 1531–1591) flamų kompozitorius ir vargonininkas. Gavęs muzikinį išsimokslinimą gimtajame Ypres mst., 1555 buvo Orvieto (Italijoje) vargonininku, 1561 jam pavesta parašyti muziką Tridento susirinkimo maldoms, kurias jis ir dirigavo. Nuo 1562 K. dirbo Augsburge ir Romoje. 1566 Dillingeno univ. gavo mokslo laipsnį. Nuo 1583 tarnavo pas imp. Rudolfą II Vienoje, nuo 1585 — Prahoje. Žinoma 10 stambių K. rinkinių, kurių tarpe 10 mišių, keletas Te Deum, Magnificat, daugybė motetų, himnų, 10 responsorijų ir kt. K. veikalų stiliui būdinga didingumas ir monumentalumas.

O. Ursprung, Jacobus de Kerle 1913. *Iz.V.*

Kerll (Kerl, Cherll) Johann Caspar von (1627–1693) vokiečių vargonininkas, kompozitorius. Nuo 1656 tarnavo pas Bavarijos elektorių Münchene. 1677 užėmė vargonininko vietą Vienos šv. Stepono katedroje, nuo 1680 karaliaus dvaro vargonininkas. 1684 grįžo į Müncheną. K. parašė nemaža operų, kanconečių, kamerinių veikalų, sonatų ir religinių koncertų vargonams, mišių, Requiem ir kt. Jo opera Oronte buvo statoma Müncheno operos rūmų atidarymui (1657). Jis praturtino savo stilių išspręsdamas disonansus nauju būdu. Dėl šios savybės K. laikomas reikšmingu Bacho pirmataku. *Iz.V.*

Kerman (kitaip Kirman) mst. p.r. Irane, to paties vardo provincijos sostinė; 51.000 gyv. (1942). K. yra plačiai žinomas kilimų pramone.

Kermanšah (kitaip Kirmanšah) mst. v.

Irane, prie mažos upės, 1300 m nuo j.l.; 89.000 gyv. (1942). Žymi gyv. dalis yra kurdai. Senas prekybos centras tarp Bagdado ir Hamadano, naftos valyklos.

Kermėžys ežeras Leliūnų vls., Utenos aps., 4 km į š.r. nuo Leliūnų bžk., ties Utenos plentu, greta Užugirių km, 15 ha ploto; paviršius 150 m nuo j.l.; per gretimą Ilgio ež. priklauso Utenaitės (Vyžuonos, Šventosios, Neries) baseinui.

Kern 1. Fritz (1884-1950) vok. istorikas, pradžioje Frankfurto, vėliau Bonos univ. prof. Daugiausia domėjosi viduramžių teisiniais klausimais ir vokiečių - prancūzų santykiais. Drauge su G. Belovu bandė gaivinti istorikų atmestą seną H. Sybelio pažiūrą, smerkiančią vokiečių karalių bei imperatorių Italijos politiką. Paskutiniais metais pakrypo nuo viduramžių prie pasaulinės istorijos ir buvo iniciatorius kolektyvinio Historia Mundi (1951 tt.) veikalo.

Pagrindiniai veikalai: Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik 1910, Acta Imperii 1911, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter 1914, Geschichte und Entwicklung (pomirtinis leidinys) 1952. *J.J.*

2. Jerome David (1885 — 1945) žydų kilmės amerikiečių lengvosios muz. kompozitorius, pasižymėjęs amerikietiško stiliaus operetėmis, iš kurių (apie 50) išskirtina Very Good, Eddie 1915, Have a Heart 1917, Oh Boy 1917, Sally 1920, Stepping Stones 1923, Sunny 1925, The Cat and the Fiddle 1931, Music in the Air 1932, Roberta 1933 ir ypač Show Boat 1928. Iš jo paskirų dainų ypač didelio pasisekimo yra susilaukę Ol' Man River (iš Show Boat) ir Smoke Gets In Your Eyes (iš Robertos). Nuo 1931 K. daugiausia rašė muz. lengvo žanro filmams. 1955 išl. jo populiariausių dainų rinkinį The Jerome Kern Song Book.

D. Ewen, The Story of J. K. 1953. *K.O.*

3. Leonhard (apie 1588–1662) vokiečių skulptorius. 1609–14 lankėsi Italijoje. Nuo 1640 Schwäbisch Hall turėjo tarptautinio garso dirbtuvę smulkių skulptūros dirbinių (alebastro, steatito, dramblio kaulo, buko reljefų bei statulėlių), kurie labai paplito nuo Vienos iki Ispanijos. Jų stilius krypsta nuo renesansinio manierizmo į didesnį natūralizmą ir sunkumą, kuriame reiškiasi Rubenso ir flamų baroko poveikis. Didesnis darbas 1617 Nürnbergo rotušės gulinčios frontono figūros.

Keřnadėtas ežeras, Utenos vls. ir aps., 10 km į p. nuo Utenos mst., ties Kvyklių k., 30 ha ploto; paviršius 170 m nuo j.l.; priklauso Talės (Viešos, Vyžuonos, Šventosios, Neries) baseinui; šiauriniu ež. krantu eina Utenos–Švenčionėlių glžk. linija.

Kernãvas ežeras Jašiūnų vls., Vilniaus aps., Rūdninkų girios centre, 65 ha ploto; paviršius 140 m nuo j.l.; ežeras sunkiai prieinamas, užaugęs; iš jo teka upelis į Visinčią (Šalčios, Merkio, Nemuno).

Kernavė upelis Salų vls., Ašmenos aps., Ašmenos (Neries) kair. intakas, 17 km ilgio; teka į r. nuo Ašmenos glžk. stoties; 3 km į v. nuo Salų mst. suka į šiaurę.

Kernavė bžk., Musninkų vls., Ukmergės aps.; apie 300 gyv. (1923 45 ūkiai su 252 gyv.). K. yra deš. Neries slėnio krante, 110 m nuo j.l. ir apie 55 m nuo upės vandens vidutinio horizonto, 35 km į š.v. nuo Vilniaus, 13 km į š. nuo Vievio. Šioje vietoje Neries slėnio krantas yra status ir skersinių erozijos griovių išraižytas tokiu būdu, kad tarp jų susidarė 3 atskiri gaubriai, vadinami Aukuro, Lizdeikos ir Pilies kalnais. Visą K. iš š. pusės supa Lielupės upelis, įtekąs į pelkėtą Pragarinės ežerėlį (1 km į š.r.), iš kurio išteka į Nerį giliu grioviu Kernavėlė. Atskira p.r. Kernavės dalies sodyba vadinama Krivaikiškiu; čia pagal vėlyvos kilmės padavimus gyvenęs krivių krivaitis. Nepriklausomybės metu (1920–39) K. buvo aklame pasienyje, nes už 1 km ėjo administracinė linija, bet maždaug nuo 1930 jos klebonui kun. N. Švogžliui - Milžinui, vilniečiui, išgarsinus Kernavę kaip buv. pirmąją Lietuvos sostinę, įkūrus pradžios mokyklos naujuose rūmuose senienų muziejų, pastačius prie klebonijos ant akmeninio pastolo Geležinį Vilką, K. patapo mėgiama keliautojų lankymosi vieta. Keliautojams patraukti 1939 pastatytas nakvynių namas – turistinė vasarinė. Dviejų aukštų mūriniai mokyklos rūmai pastatyti 1929. Juose 1935 V 30 iškilmingai atidarytas Kernavės muziejus, kuris pradėtas kurti 1931 mokytojo Šiaučiūno ir kun. N. Švogžlio. Jame buvo priešistorinių radinių, senų pinigų, ginklų, etnografinių būtovės daiktų, senų knygų ir kt. vietinės muziejinės reikšmės dalykų. 1934 IV 29 pašventinti parapijos namai ir atidengtas jau seniau pastatytas Geležinio Vilko paminklas. 1926–30 veikė vartotojų b-vė Lietuva. K. ir apylinkių gyventojų dalis buvo aplenkėję, kalbėjo lenkišku žargonu, bet nepriklausomybės metu atlietuvėjo. 1922 XII 1 Kernavę buvo užėmę lenkai. *A.B.*

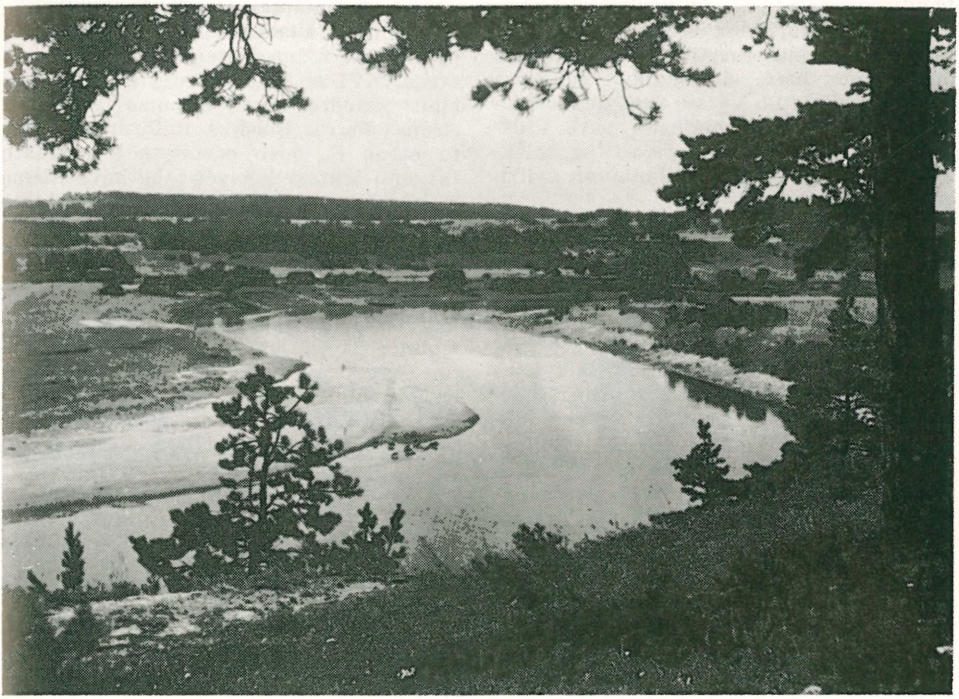

Neris ties Kernave

K. istorija. K. ir jos apylinkės jau buvo gyvenamos priešistoriniais laikais. Smėlynuose bent keliose vietose randama naujojo akmens amžiaus sodybų liekanų. Deš. Neries krante, žemiau K., yra pilkapių, kur surasta senojo geležies amžiaus dirbinių: geležinis kūgio pavidalo antskydis, importuota žalvarinė Jupiterio statulėlė, kuri populiarioje literatūroje vadinama ‚Perkūno' statulėle. Viename pilkapyje aptiktas mirusysis palaidotas sėdimoje padėtyje. Be to, pilkapių yra ir prie kelio K.–Maišiagala. Yra ir piliakalnis, žmonių vadinamas Pilies kalnu. Jis yra dirbtiniu grioviu atskirtas nuo aplinkumos, o š. pusėje turi pylimą. 1925 K. surastas vidurinių amžių pinigų lobis, kuriame aptikta ir Vytauto D. pinigų.

Istoriniuose šaltiniuose K. minima jau nuo XIII a. Daugelis istorikų ją sieja su centrine Lietuvos valstybės vieta. Ne tik lietuvių istorikai (Z. Ivinskis, J. Stakauskas ir kt.), bet taip pat ir lenkai (L. Kolankowski, Fr. Papée, H. Paszkiewicz) teigia K. buvus Mindaugo sostine. Tačiau jie pastebi, kad K. laikytina Mindaugo sostine ne dabartinių valstybių sostinių prasme, bet ano meto, t.y., kad K. buvusi viena iš svarbiausiųjų Mindaugo pilių, kurioje valdovas dažnai gyvendavęs. Ar Mindaugas buvo vainikuotas K., istoriniai šaltiniai nepasako. 15 m. po Mindaugo mirties K. jau aiškiai iškilo kaip kng. Traidenio valdomos Lietuvos sostinė. Geografinė K. padėtis tiko to meto sostinei, nes ji buvo krašto gilumoje, atokiai nuo priešiškų kaimynų.

Stipri K. tvirtovė buvo nekartą Lietuvos priešų taikinys. 1250 Livonijos ordino kariai, vadovaujami krašto mistro Andriaus iš Stierlando (žr. LE I, 167 psl.), surengė žygį į Aukštaičius, kur nusiaubę Nalšėnų sritį, pasuko prie Mindaugo sostinės ir ją apgulė, bet pilies paimti neįstengė. Ordino magistras Ernestas, pastatęs 1274 Daugpilio pilį, pradėjo vėl eilę žygių prieš Lietuvą, plačiu ruožu naikino Aukštaičių sodybas, pasiekdavo K. pilį, tačiau jos nepaimdavo. Perkėlus Gediminui savo rezidenciją į Trakus, o paskui į Vilnių, K. liko Lietuvos srities centras. K. valdyti Gediminas atidavė savo vyriausiam sūnui Manivydui.

K. mėgo ir Vytautas: nemaža jo doku-

mentų yra rašytų K. Jis titulavosi kartais K. kunigaikščiu (dux Kernoviensis); kai kurie jo Ordinui rašyti laiškai baigiami: ‚in unserem hoffe an Kyrnaw'. Pilis yra buvusi medinė. Po Vytauto mirties jo brolis Žygimantas K. kalėjiman buvo uždaręs Algirdo vaikaitį, Kijevo kng. Aleksandrą (Olelką), įtartą palankumu Švitrigailai.

K. buvo valdovinis mstl. 1522 Žygimantas Senasis K. atidavė valdyti Simanui Podbereckiui, o 1547 K. vietininku buvo Matas Giedraitis (žr.). 1551 Vilniaus seime nustačius valdiniams mstl. mokesčius, K. tada buvo skirta mokėti 5 kapos grašių, o 1582 K. karališkojo dv. laikytojas mokėjo iždan 78 kapas ir 16 grašių. K. seniūnija apie 1738 turėjo 378 šeimas (dūmus) ir dėl savo ribų ginčijosi su kaimyniniais dvarais. 1773–75 seimas paskyrė 8 pareigūnų komisiją pastovioms K. seniūnijoms riboms nustatyti. 1791 Stanislovas Augustas patvirtino K. privilegijas ir herbą, kuris vaizduoja miesto vartuose stovintį ginkluotą karį, o apačioje parašą: ‚Geriau netekti gyvybės, negu laisvės'.

Pirmoji kat. bažnyčia Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo vardo pastatyta Vytauto Lietuvos krikšto metu, greičiausiai su kitomis pirmosiomis Lietuvos bažnyčiomis. Yra žinoma, kad Vilniaus vysk. Petro iš Kustinės vyskupavimo metu (1414–21) K. jau buvo bžn. Naujai ją apdovanojo turtu K. dv. valdytoja Ona Kareivaitė-Mačkuvienė 1495. Pirmąją K. bžn. donaciją atnaujino Žygimantas Senasis 1512, vėliau ją patvirtino ir Vladislovas IV. Prie K. bažnyčios XVI a. buvo įsteigta šv. Mykolo altarija. XVI a. K. klebonu yra buvęs Vilniaus katedros prel., žinomas teisininkas ispanas Petras Roisijus. Reformacijos metu netoli K. buvo pastatyta protestantų (arijonų sektos) koplyčia; jie buvo užėmę ir altarijos beneficiją. Sudegus Vytauto statytai bžn., 1729 pastatyta nauja medinė iš storų ąžuolinių rąstų. Ši bažnyčia 1933 nugriauta. Mūrinė K. bžn. pradėta statyti I pas. karo metu, pakonsekruota 1925. Jos didžiajame altoriuje yra Dievo Motinos paveikslas, panašus į Aušros Vartų. Paveikslas apvilktas sidabriniais drabužiais, nulietais, kaip pasakojama, iš sidabro, rasto pilies kalne. Parapija priklausė Širvintų dekanatui, Kaišiadorių vyskupijai. Ji turėjo dvi koplyčias: vieną Plikiškėse, antrą K. prie piliakalnio, mūrinę, kurioje palaidoti kunigaikščių Puzinų, grafų Romerių, Lubaneckių ir Chrapoveckių šeimų nariai. Čia yra ir 1821 mirusiojo Trakų maršalo, Stanislovo Augusto sekr., Stanislovo Puzino palaikai.

1804 K. mokykloje mokėsi 5 mokiniai. 1866 K. mstl. turėjo 260 gyv.: 188 kat., 60 žydų, 12 stačiatikių. Lenkams užėmus Vilniaus kraštą, demarkacijos linija padalijo K. parapiją, Lietuvos pusėje liko jos tik trečdalis.

M. Baliński, Starożytna Polska III 1846; Codex Epist. Vitoldi 1882; Słownik geograficzny IV 1883; *P. Tarasenka,* Lietuvos archeologijos medžiaga 1928; (’’) Lietuvos piliakalniai 1956; *H.*

Kernavės piliakalnis

Kernavės bažnyčia

Paszkiewicz, Jagiełłonowie a Maskwa 1933; *L. Kołankowski*, Dzieje W. Ks. L. za Jagiełłonów I 1930; *J. Stakauskas*, Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. 1934; *M. Gumowski*, Herby miast litewskich (Ateneum Wileńskie X 1935); Vadovas po Lietuvą, red. Pr. Barkauskas ir A. Vabalas 1938; Elenchus omnium eccles. 1940; *Z. Ivinskis*, Mindaugas und seine Krone 1954; (") Mindaugas ir jo karūna (Aidai 1, 1954); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955. *R.Krs.*

Kerner Justinus (1786–1862) vokiečių rašytojas. 1808 baigė medicinos studijas Tübingeno univ. Šalia gydytojo praktikos jis daug laiko skyrė literatūrai ir spiritistiniams tyrinėjimams (studijavo demonologiją, mesmerizmą ir somnabulizmą). K. namai pagarsėjo ‚poetų buveinės' vardu. Čia viešėjo ir gyveno kartkartėmis romantikai: Tieck, Lenau, jo draugai švabai: Uhland, Schwab, taip pat Eschenmayer, Görres, Geibel, Schubert, Baader ir kt. bei to meto karaliai ir grafai: Švedijos karalius Gustavas IV, Bavarijos princas Adalbertas, Württembergo grafas Alexandras ir kt. Išleido poezijos almanachą, pirmą kartą apjungusį švabų poetus; tokiu būdu įsteigė taip vadinamą Švabiškąją romantikų mokyklą. Tolinosi nuo bet kokios politinės veiklos. Tipiškas romantinės poezijos atstovas, mąstytojas ir mistikas, apjungęs savo kūryboje pesimistines nuotaikas su subtiliu komizmu, nuoširdų religingumą (K. buvo tikįs protestantas, kai kuriais atžvilgiais artimas katalikybei) su aistringu dėmesiu okultizmui ir vaiduokliškiems šešėlių karalijos pasireiškimams. Trejetą metų gydė ir stebėjo ‚Seherin von Prevost' vardu pagarsėjusią somnabulistę, vizijų regėtoją Friederike Hauffe ir išleido šių stebėjimų knygą: Die Seherin von Prevorst 1826–29. K. poezija kupina melancholijos ir Anapus ilgesio. Tačiau K. kūryboje randamas ir gyvas prisirišimas prie gamtos, posmai melodingi (jo parašyta viena populiariausių keliautojų dainų: Wohlauf noch getrunken den funkelnden Wein), sklandūs ir vaizdingi. K. gerai pažino vokiečių liaudies dainas ir jų motyvus bei poetiką naudojo plačiai savo eilėse. Tarp daugelio keistybių, kuriomis buvo išpopuliarėjęs, sugalvojo vadinamą ‚kleksografiją' — sulenktam lape išsiliejusių rašalo dėmių aiš-

J. Kerner

kinimą (šiuo metu naudojamą kai kuriuose psichologiniuose testuose). Išsp. Die Reiseschatten von dem Schauspieler Luchs 1811, Deutscher Dichterwald 1813, Geschichte zweier Somnabülen 1824, Gedichte 1826, Dichtungen 1834, Briefe über die Geschichten Besessener 1836, Lyrische Gedichte 1847, Bilderbuch aus meiner Knabenzeit 1849, Der letzte Blütenstrauss 1852, Winterblüten 1859. Jo raštai išleisti: Werke, hrsg. von Pissin, 2 tomai 1914; Sämtliche Werke, hrsg. von Heichen, 8 dalys 1903; Briefwechsel, 2 tomai 1897.

J. Richert, Geschichte der Lyrik K.s 1909; *Th. Kerner,* Das K.-Haus und seine Gäste ³1913; *H. Straumann,* J. K. und der Okultismus 1928; *B. Grell,* Medizingeschichtliches bei K. 1939.

H.N.

Kernitas bespalvis, baltas ar opalinis, peršviečiamas, stiklinio, lengvai satininio, blizgesio mineralas: $Na_2B_4O_7 \cdot 4H_2O$. Kristalai monokliniai, prizminiai; kietumas 2.5, specifinis svoris 1.9. Svarbi borakso žaliava.

Kernius legendinis Lietuvos kunigaikštis, Kernavės įkūrėjas, vėlyvosios (plačiausios) Lietuvos metraščio redakcijos minimas kaip Palemono vaikaitis. Tai padaras to meto, kai Lietuvos bajorijoje buvo įsigalėjusi nuomonė, jog lietuviai esą kilę iš romėnų. D. L. K-tijos ir Žemaičių metraštyje (Lietopisiec Vel. Kniaž. Litovskago i Žomoitskago), kurio įvairūs kodeksai (Krasinskio, Račinskio, Archeologijos komisijos, Jevreinovo, Olševskio, Bychovco) yra išlikę tik iš XVI a. galo ir XVII a. pradžios, taip pat ir M. Stryjkovskio kronikoje K. vardas yra siejamas su lietuvių įsikūrimu Aukštaičiuose. Niekur senųjų ir kritiškų šaltinių nežinomoje ir tik XVI a. sudarytoje Lietuvos vardų ir vietovardžių kilmės aiškinimo konstrukcijoje K. laikomas tariamojo Kauno įkūrėjo Kuno sūnumi ir Gimbuto (žr.) broliu. Kai Gimbutas paveldėjęs ir užvaldęs Žemaičius bei Kauną, K., plėsdamas savo žemes, nuėjęs toliau į rytus už Neries (Vilijos). Ten Užnerės kranto gyventojų, kurie grojo ‚ąžuoliniais trimitais' (tuba), sritį K. sava (lotynų) kalba pavadinęs ‚Litusba', ‚Litbonia'. Lotyniškai tarti nemokėdami, žmonės tą kraštą vadinę ‚Litva'...

Kernavės įkūrėjas K. esą teturėjęs vienintelę dukterį Pajautą (žr.), kuriai jis nenorėjęs atimti paveldėjimo teisės ir priėmęs iš Kentaurų (žr.) giminės į žentus Dausprango sūnų Girą. Toji fantazinė K. ir kitų pirmųjų Lietuvos kunigaikščių genealogija, papildyta M. Stryjkovskio kronikos duomenimis, su dar platesniais aiškinimais perėjo į T. Narbuto ‚surastą' ir išpopuliarintą Bychovco kroniką (žr.), greičiausiai paties Narbuto, su jam reikalingomis įtarpomis sukompiliuotą (žr. Kiburg). Tos kronikos pasakojimas, kad K. ir Gimbutas žygiavę prieš Brėslaują ir Polocką, yra taip pat neistorinis. Narbutui iš dalies yra pasisekę tarp Lietuvos romantikų, užsidegusių savos praeities mylėtojų, išgarsinti aną tariamą kunigaikščių vardyną. Iki I pas. karo K. taip pat nuolat būdavo minimas Lietuvos istorijos raštuose ir vadovėliuose (J. Šliūpas, Pranas, Pajauta ir kt.). Tik A. Aleknos Lietuvos istorijoje, pradėtoje prieš I pas. karą jo redaguotos ‚Vienybės' puslapiuose blaiviai ir kritiškai pasisakyta prieš K.

Polnoje Sobran. Russkich Lietopisej XVII 229 (Krasinskio kod.), 242 (Archeologijos draugijos) 298 (grafo Račinskio), 360 (Jevreinovo), 424 (Olševskio), 476 (Bychovo); *T. Narbutt,* Pomniki do dziejów Litwy 1846; *M. Stryjkowski,* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka I 1846; *K. Avižonis,* Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a. (atspaudas iš Praeities III 1939). *Z.I.*

Kernius-Kernauskas Alfonsas (1895 Palangoje — ?) aktorius. Mokėsi Palangoje, Petrapilyje ir Voroneže. Mėgėjų spektakliuose pradėjo vaidinti 1911 Palangoje ir Liepojoje. 1913–14 vaidino Kaune Dainos ir Šv. Juozapo darbininkų d-jų ruoštuose vaidinimuose. 1915 Petrapilyje kartu su U. Babickaite pastatė ‚Beauštančią aušrelę'. 1916 Voroneže režisavo paties parašytą 4 veiksmų dramą Sugriautą gyvenimą, pastatė Genovaitę, Jono širdį, Audrą giedroje ir pats šiuose veikaluose vaidindamas. 1917 Simferopolyje (Kryme) taip pat organizavo lietuviškus vaidinimus. 1918, grįžęs į Lietuvą, Kauno Liaudies namuose režisavo Šv. Juozapo darbininkų d-joje Genovaitę, Mirgą, Brangųjį pabučiavimą. 1919 dirbo Tautos teatre, 1920 vaidino K. Glinskio vadovaujamoje studijoje Vilniuje (Pinigėliai, Pavasario auka, Viltis, Adomas ir Jieva), 1925–26 buvo Valstybės teatro Kaune direkcijos narys (kartu su L. Gira ir A. Rucevičium). 1926–29 dirbo O. Rymaitės vadovaujamame Mūsų Teatre. Vėliau iki 1932 buvo Šiaulių jaunalietuvių ‚Romuvos' teatro vedėjas, 1933 vadovavo Zarasų jaunalietuvių rajono teatro kursams. Mirė džiova. Išsp. Lietuviškai rusiškas žodynas 1919.

Kernstock Ottokar (1848–1928) vokiečių poetas, kunigas, Grazo (Austrijos) univ. filosofijos garbės daktaras. Be poezijos rašė ir archeologinėmis, istorinėmis ir

bažnytinės retorikos temomis. K. eilės, rašytos senosios vokiečių poetinės tradicijos dvasioje, subtilios ir rūpestingai išieškotos formos. Daugelis eilių harmonizuota. Jis yra autorius pirmosios Austrijos respublikos himno. Išsp.: Die wehrhaft Nachtigall 1900, Aus dem Zwingergärtlein 1901, Unter der Linde 1905, Turmschwalben 1908, Tageweisen 1912, Schwertlilien aus dem Zwingergärtlein 1915, Der redende Born 1922, Verloren und wiedergefunden (Kalėdų pasaka-vaidinimas) 1894 ir kt.

O. Floeck, O. K., der Sänger auf der Festenburg ²1923. *H.N.*

Keřnuvių kalnas aukštas Nemuno deš. kranto šlaitas, siauriausioje Birštono kilpos sąsmaukoje, 2 km į p.r. nuo Birštono mst.; krantas Nemuno graužiamas; seniau, pagal padavimus, čia buvusi pilaitė. Kalnas 98 m nuo j.l., 48 nuo Nemuno lygmens. Nuo kalno puikus reginys į Nemuno vingį; vieta lankoma Birštono vasarotojų.

Kerpauskaitė Ona (1892 Šarnelės vsd., Alsėdžių vls., Telšių aps. — 1941 I 28 Kaune) medicinos gydytoja, rentgenologė, Igno Kerpausko (žr.) sesuo. 1911 baigė Narutavičienės progimnaziją Telšiuose, 1914 gimnaziją Vilniuje. 1915–18 studijavo mediciną Moterų medicinos institute Petrapilyje ir 1920–25, kaip švietimo m-jos stipendininkė, Berlyno univ., kurį baigė 1925 ir už disertaciją ‚Uterus bicorneatus atvejai' gavo med. dr. laipsnį. Nuo 1925 dirbo valstybinės Kauno miesto ligoninės rentgeno kabinete padėjėja, nuo 1926 VDU klinikoje kaip rentgeno kabineto vedėja. 1928 gavo medicinos gydytojos teises. Priklausė Kauno medicinos d-jai. Bendradarbiavo Medicinoje rentgeno terapijos ir diagnostikos klausimais.

J. Geimanas, O. K. (Medicina 1940, 1068); Bibliografijos žinios 1, 1941, 34. *A.Brt.*

Kerpauskas 1. Ignas (1875 V 22/VI 3 Šarnelės vsd., Alsėdžių vls., Telšių aps. — 1937 III 30 Kaune) gydytojas, visuomeninkas. Mokėsi Palangos progimnazijoje ir Mintaujos gimnazijoje. 1904 baigė mediciną Charkovo univ. ir mobilizuotas į rusų kariuomenę. Paleistas iš kariuomenės, dirbo Pavlogrado ligoninėje. 1914 vėl mobilizuotas ir austrų-rusų fronte buvo lauko ligoninės vyr. gyd. 1922 grįžo į Lietuvą, 1923–33 Raseinių ligoninės vedėjas ir chirurgas. K. buvo veiklus šaulys, skaitė daug paskaitų sveikatos reikalais šauliams ir visuomenei. 1928–29 Raseinių aps. tautininkų komiteto pirm.

N. Indr(ašius), A. a. gydytojas I. K. (Medicina 1937, 945–946 psl.).

2. Juozapas (1844–1912 V Kaune) kunigas, Gargždų klebonas. Už lietuviškos spaudos platinimą sėdėjo Žemaičių Kalvarijos domininkonų vienuolyne, o 1889 IX

Kernuvių kalnas

16 — 1890 X 17 buvo uždarytas Kretingos vienuolyne.

Kerpė Lichenes klasės augalas. Jų yra apie 10.000 skirčių, suskirstytų 13 šeimų, kurių tarpe pažymėtinos šios: šiūrinės (Cladoniaceae), meškapėdinės (Stictaceae), žiauberinės (Physciaceae), taureninės (Caliciaceae). K. yra jungtinis grybo ir dumblio augalas. Dalyvaujant aukšliagrybiams jos vad. aukšliakerpėmis, o rečiau papėdgrybiams — papėdkerpėmis. Stambesnę kūno dalį sudaro grybas, kartu teikdamas ir išorinę k. išvaizdą, apipynęs viduje dumblių celes (čia dažniausiai būna žalieji dumbliai, Chlorophyta). Jos esti paprastai plokščios, šakotos, pilkos spalvos. Šie du augalai, sudarydami bendrą kūną, gyvena naudingoje simbiozėje. Bendram vartojimui dumblis, kaip chlorofilinis, teikia jo pagaminamų organinių, grybas — neorganinių medžiagų. Be to, pastarasis apsaugo dumblį nuo išorinių neigiamų veiksnių ir įsitvirtina substrate rizoidais. Kaip epifitai k. auga ant medžių, akmenų, uolų. Yra jų ir žemės augavietėse, pvz. šiūrės (Cladonia), kerpenos (Cetraria). Dauginasi lytiniu ir nelytiniu keliu, soridijomis. K., augančios uolose, sutelkdamos apie save oro dulkių sluoksnius, yra aukštesniosios augalijos augaviečių pradininkės. K., apaugusios medžius, kartais gana gausiai, taip pat telkia dulkes, drėgmę ir kt. medžiagas. Dėl to gali nukentėti medžio žievė, kvėpavimas, nors jokio maisto iš medžio jos neima. *J.Rkt.*

Kerpė Petras (1889 II 4 Juodupio k., Veiviržėnų vls., Kretingos aps. — 1943 IV 20 Stutthofe, Vokietijoje) teisininkas. Vidurinį mokslą ėjo Palangos progimnazijoje ir Kauno gimn. 1917 baigė Maskvos univ. teisių fak. Kiek padirbėjęs Maskvos mst. savivaldybėje, 1918 grįžo į Lietuvą; tų pačių metų rudenį savo iniciatyva perėmė iš vokiečių Vėžaičių aps. viršininko įstaigą, kuri vėliau perkelta į Kretingą, ir paskirtas Kretingos aps. viršininku. Po to K. perkeltas į Kauną ir paskirtas Kauno aps. viršininku. 1920–23 buvo vidaus reikalų viceministras, 1923–43 susisiekimo ministerijos juriskonsultas. Kurį laiką dėstė teisę Policijos ir Technikos mokyklose. 1943 III 16 vokiečių suimtas ir išsiųstas į Stutthofo koncentracijos stovyklą, kur ir mirė.

R. Skipitis, P. K. (Teisininkų žinios 3, 1953).

Kerpena (Cetraria), kežinių (Parmeliaceae) šeimos kerpių gentis. Pas mus auga k. tvorinė (C. saepincola), ant medžių, šakų, tvorų, k. blakstienotoji (C. aculeata) ir k. islandinė (C. islandica). Ši k. dažna miškuose. Vartojama medicinos reikalams (Lichen islandicus).

Kerpena islandinė

Kėrpsamanės (Hepaticae) žr. Samanos.

Kerr 1. Alfred (anksčiau A. Kempner, 1867–1948) vokiečių rašytojas ir teatro kritikas. Studijavo Breslavo univ. Apkeliavęs daugelį kraštų. Žinomas savo įžvalgiomis teatro kritikomis, kurias rašė 1900–19 (Tag) ir nuo 1920 (Berliner Tagblatt) Berlyne. Rašęs kelionių aprašymus, libretus, eiles, proza ir literatūros bei teatrologijos klausimais. 1933 emigravo į Londoną, iš ten grįžo Vokietijon prieš mirtį. Išsp. C. Brentanos Jugenddichtungen 1894, Godwi (disertacija) 1898, Herr Sudermann 1903, Das neue Drama 1904, Schauspielkunst 1904, Die Harfe 1918, Die Welt im Drama 5 tt. ir 1904–17, Die Welt im Licht 2 tomai 1920, Der Krämerspiegel 1922(Richard Strausso muz.), New York und London 1923, O Spanien! 1924, Yankeeland 1925, Caprichos 1925, Es sei wie es wolle 1927, Die Allgier trieb nach Algier 1929, Spanische Rede vom deutschen Drama 1930, Eine Insel heisst Korsika 1933, Die Diktatur des Hausknechts 1934, Walter Rathenau 1935, Melodien (eilės) 1938 ir kt.

J. Chapiro, Für A. K. 1928; *M. Richner* (Der Deutsche Merkur 3 : 4, 1949). *H.N.*

2. John (1824—1907) anglų fizikas, Thomsono mokinys ir bendrabarbis. Dėstė matematiką Glasgowe. Pirmas pastebėjo šviesos spindulio poliarizacijos pasikeitimą elektriniame ir magnetiniame laukuose. Žinomas 1875 ir 1876 atrastais jo vardu pavadintais efektais.

K. efektai optikoje žinomi du—elektrinis ir magnetinis. Stiprus elektrinis laukas, veikdamas izotropinę medžiagą, padaro ją anizotropinę ir optiškai dvigubai refraktuojančią su optine ašimi, orientuota elektrinio lauko linkme. Elektrinis laukas, veikdamas standų kūną, perorientuoja molekules iš lėto, bet skysčiuose tasai laikas labai trumpas, apie 10^{-9} sek. Tad

K. celė su skysčiu, pvz., nitrobenzinu, patalpinta apie 45° kampu sukryžiuotų nikolių, yra greitai veikiąs šviesos vožtuvas, praleidžiąs šviesą tik elektriniam laukui veikiant. K. celė buvo sėkmingai naudota šviesos greičiui matuoti. Magnetinis K.e. pasireiškia mažu poliarizacijos plokštmės pasukimu šviesai atspindint. *M.Kr.*

Kerschensteiner Georg (1854–1932) vokiečių pedagogas, teoretikas ir praktikas. Studijavo matematiką ir gamtos mokslus Miuncheno univ., vėliau gimn. mokytojas Nürnberge, Schweinfurte ir Münchene, nuo 1895 Miuncheno gimn. direktorius. Nuo 1911 tampa vienu iš vadovaujančių asmenybių švietimo srity. Nuo 1920 Miuncheno univ. garbės prof. Pasisakęs prieš tradicinį mokymo būdą, jis steigė darbo mokyklas, senąsias palaipsniui perorganizavo į amatų ir profesines, pakeitė mokymo metodą iš žodinio-atminties į darbo-veiksmo metodą, skatino dėstyti gamtos mokslus. Norėdamas pateisinti švietimo reformas, K. sukūrė savo auklėjimo teoriją, kur charakterio ugdymui skiriama viena iš svarbiausių vietų. Savo raštuose K. iškelia dvasinio išsivystymo reikšmingumą ir darbo vertės supratimą. Kiekvienas ugdymas, K. teigimu, geriausiai atsiekiamas darbu, veiksmu, konkrečiu užsiėmimu. Mokyklos tikslas esąs paruošti produktyvius specialistus ir gerus savo valstybės piliečius. To tikslo siekdamas K. ir steigė darbo mokyklas, keisdamas programas ir metodą iš pačių pagrindų. K. auklėjimo teorija ypatingai iškelia socialinį W. Dilthey momentą ir gerokai nuspalvinta amerikiečio John Dewey idėjomis. K. parašė daug ir reikšmingų mokslo veikalų, iš kurių pažymėtini: Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend 1901, Grundfragen der Schulorganisation 1907, Begriff d. Arbeitsschule 1912, Autorität und Freiheit als Bildungsgrundsätze 1924, Theorie der Bildung 1926 ir kt. Jo darbai susilaukė daugelio laidų. Lietuviškai išversta Auklėtojo siela (vertė J. Tarvydas) 1938.

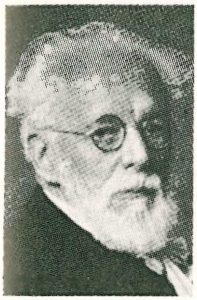

G. Kerschensteiner

M. Kerschensteiner, G. K. ³1954; *G. Fèrnau-Kerschensteiner*, G. K. oder Die Revolution der Bildung 1954. *At.K.*

Kersten Charles J. (g. 1902) JAV politikas, didelis pavergtų tautų draugas, išlaisvinimo politikos propaguotojas. Baigęs Marquette univ. Milwaukee teisių mokyklą, nuo 1928 praktikavo kaip advokatas, 1937–43 Milwaukee aps. prokuroro pavaduotojas. 1946–54 JAV kongreso narys. 1955 trumpą laiką tarnavo asistentu JAV Prezidento ‚psichologinio karo' vedėjo įstaigoje. K. yra respublikonas, griežtas antikomunistas, priklausė konservatyviajam senatorių R. Tafto ir J. McCarthy respublikonų partijos sparnui. K. yra autorius priedo prie ‚Mutual Security Act of 1951', pagal kurį JAV kongresas paskyrė 100 mil. dol. laisvoms komunistų pavergtų tautų kariuomenėms organizuoti. JAV prezidentai tačiau šiais pinigais iki 1957 nesinaudojo. K., Alto pakviestas, 83-ojo kongreso metu pasiūlė rezoliuciją įsteigti Komitetą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijai tyrinėti, vėliau pavadintą Komitetu komunistų agresijai tirti (žr.). Komitetą įsteigus, buvo jo pirmininku. *V. Vrd.*

Kersteno komitetas žr. Komitetas komunistų agresijai tirti.

Kersting Georg Friedrich (1785—1847) vokiečių tapytojas. 1805–08 mokėsi Kopenhagos meno akademijoje. Nuo 1808 gyveno Drezdene ir susidraugavo su romantiku peizažistu C. D. Friedrichu (žr.). 1816 buvo Varšuvoje kunigaikštienės Sapiegie-

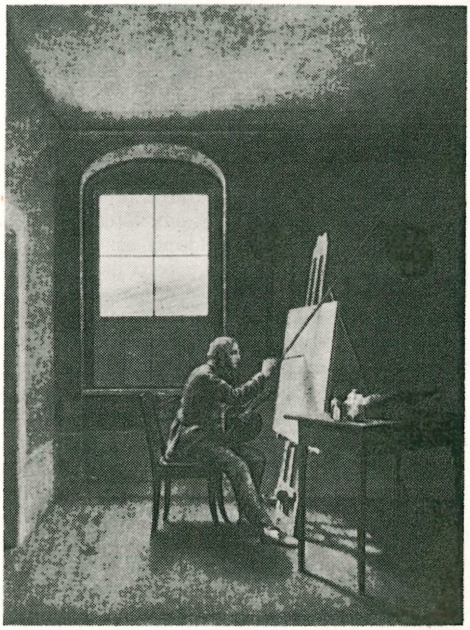

G. F. Kersting C. D. Friedrich savo atelje

nės paišybos mokytoju. 1818 tapęs Meisseno (prie Drezdeno) porceliano dirbtuvės vedėju, tapydavo tik laisvalaikiais. K. greit perėjo nuo portreto prie žanro. Mažais paveikslais K. vaizdavo kuklų miestiečio kambarį ir jo gyventoją, užsiėmusį vienišą, jaukaus kontempliatyvumo nuotaikos žmogų. Pvz. Siuvinėtoja (1812), C. D. Friedrich savo atelje (1819), Mergina prieš veidrodį (1822) ir kt. Jų piešinys atliktas atsargiai ir santūriai, spalvos pablyškusios ir skleidžiasi švelniais šešėliais: K. kūryba dvelkia panašiu tyliu pamaldumu, kaip C. D. Friedricho peizažai. Žinoma vos 30 K. darbų (visi iš 1800–45) Berlyno, Drezdeno, Hamburgo, Kielio ir kt. muziejuose. XIX a. antroje pusėje K. buvo visai užmirštas ir tik 1906 šimtmečio parodoje jis išryškėjo kaip Biedermeierio laikotarpio (vokiečių romantikos pabaigos) interjerų tapybos būdingas atstovas.

K. K. Eberlein, Deutsche Maler der Romantik (Kunst und Künstler 1920, 18 t.); *C. Gehring*, G. F. K. 1932; *G. Vriesen*, Die Innenraumbilder des G. F. K. 1935. *P.Rkl.*

Keršenšteinas žr. Krišpinas.

Kerševičius Vincas (g. 1898 VIII 15 Londone, Anglijoje) visuomenės veikėjas. 1908 atvyko į JAV, aukštesnįjį mokslą ėjo Binghamtone, N. Y. Gyvendamas Scrantone, Pa., aktyviai reiškėsi liet. visuomeniniame gyvenime, ypačiai SLA kuopoje, Taurų klube, Tėvynės mylėtojų d-joje, Sandaros kuopoje, Lietuvai vaduoti s-goje ir kt. Nuo 1917 bendradarbiavo Vienybėje Lietuvninkų, vėliau Vienybėje, Tėvynėje, Sandaroje.

Keršiai (Keršỹs) ežeras Balninkų vls., Ukmergės aps., 7 km į š. nuo Balninkų bžk., susideda iš dviejų dalių, bendro 1,5 km ilgio ir 23 ha ploto; paviršius 132 m nuo j.l.; per gretimą Baldono ež. priklauso Plaštakos (Siesarties, Šventosios, Neries) baseinui.

Kerštas sąmoningas padarymas kam pikto, norint atsilyginti už padarytą skriaudą, įžeidimą ir pn. Daugelio pirmykščių tautų tikėjime k. turi sakralinės reikšmės, pvz. nužudytasis arba dievai neturį ramybės, kol už jo mirtį nebus krauju atkeršyta ir pn. Apie prūsų, taigi ir lietuvių, k. mini P. Dusburgas, kad ‚nužudymui atsitikus, neįmanoma sutaikinti, kol žmogžudys arba jo giminaitis (gentis) nužudytojo tėvų nebus nužudytas (S.r.Pruss. I 54 psl.). Sakralinio k. veiksmus galima įžiūrėti ir kt., pvz. 1249 XI 30 nužudant vieną kryžiuotį (išvyniojo jo vidurius), nors tai gal buvo pritaikintas vokiečių žiaurus mirties būdas jau perkeltas į šį kraštą (plg. 1231 Pipino mirtį) arba 1261 I sudeginant Hirzchalsą ir pn. Ir vėlesniais laikais atsiteisimo prasme k. taip pat sutinkamas.

Krikščionybei k. smerkiant, jis Lietuvoje pamažu nyko. XIX a. k. žmogžudystės veiksmų taip pat pasitaiko, nors čia kartais jie vargiai galima išskirti iš liaudies teismo sprendimų (plg. Vaižganto Vaduvų krašto burlioko nudaigojimą, kur pasakojiman įjungtas buvęs tikras atsitikimas) ir t.t. Tačiau XIX a. k. dažniau vykdomas netiesiogiškai, bet auka-malda. Pvz. statomas buvo kryžius, kad jo priešas mirtų, išprotėtų, sudegtų jo turtas; duodavo varpams ar pinigą įrišdavo į varpų virvę, kad skambinant priešas neturėtų ramybės arba išprotėtų; duodavo žydų kahalui (kas žmonėse vadinama ‚juodosioms mišioms'), kad šie pasimelstų ir jo priešas mirtų arba jo namus gaisras nušluotų, kas dažnai ir įvykdavę ir t.t. Paskutiniu metu k. padegimų taip pat netrūko, pagrindinai tai buvo nuskriaustų merginų k. atsisakiusiems jas vesti. *A. Mž.*

Keršulis žr. Balandžiai.

Kertamasis ginklas rankinis šalto tipo ginklas aštriais ašmenimis. Tokiu ginklu dažnai ne tik kertama, bet ir duriama. Prie k.g. priklauso kalavijas, kardas, špaga, kirvis ir kt.

Kertamoji mašina mašina žolei, dobilams ir javams piauti. K.m. pagalba derliaus nuėmimo darbas ne tik papiginamas, bet ir žymiai pagreitinamas. Pagal paskirtį, k.m. konstrukcija įvairuoja, tačiau veikimo principas yra tas pats. Jėga iš važiuojamų ratų perduodama velenu ir švaistikliu į kertamąjį aparatą, kuris veikia žirklių principu: aštriais trikampės formos peiliais nusagstytas dalgis, abipusiais judesiais slankiodamas tarpe pirštuotos dalbos, kerpa į tarpupirščius patenkančių augalų stiebus. Tokių abipusių judesių dalgis padaro apie 700–800 per minutę. Dalgio kertamasis plotis siekia apie 1,35–1,50 m.

Paprasčiausios konstrukcijos yra arklinė šieno-dobilų k.m. Lietos geležies rėmai ir visas kertamasis aparatas guli ant dviejų ratų. Dalgis darbui nuleidžiamas, reikale pakeliamas, įjungiamas darbui arba išjungiamas. Minimos k.m. atliekamas darbas siekia apie 0,35 ha per val. Ūkininkai, turį traktorių, vietoj arklinės k.m. vartoja atskirą kertamąjį aparatą, pritaisomą prie traktoriaus šono.

Javams kirsti mašinos yra trijų tipų: į pėdus surenkamoji, rišamoji ir kombainas. Pėdų surenkamoji k.m., priešingai dviratei šienpiovei, guli ant vieno pagrindinio rato. Užpakaliniame dalgio šone yra pritvirtinta ketvirtadalio apskritimo formos platforma, ant kurios aplink skrie-

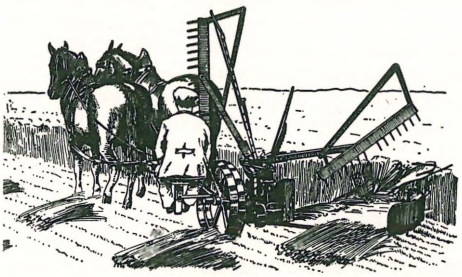

Arklinė javų kertamoji mašina

jančių sparninių grėblių surenkami pėdai ir nustumiami nesurišti taip, kad negulėtų k.m. kelyje sekančiam bare. Pėdų didumą galima reguliuoti.

Pėdų rišamoji k.m., be kertamojo ir į pėdus surenkamojo prietaiso, yra aprūpinta ir rišamuoju aparatu. Lygiagrečiai virš dalgio besisukančių sparnų dėka javai dailiai priderinami nukirsti. Nukirsti javai nuo platformos perduodami pėdų rišimo aparatan. Į pėdus surišti javai nustumiami žemėn. Rišama špagatu. Rišamajai k. m. traukti reikia 3, o kalvotesnėje dirvoje net 4 stiprių arklių. Jų skaičius atitinkamai sumažinamas, jei k.m. turi guminius, oro pripūstus, ratus ir jei kertamasis ir pėdų rišamasis aparatas varomas atskiro motoro. Tokiu atveju 2 arkliai pajėgia traukti k.m. Pėdų surenkamosios ir rišamosios k.m. atliekamas darbas siekia apie 0,35 ha per val. Turintieji traktorių vietoj arklių jėgos naudoja motorinę. Tuo atveju atliekamas darbas yra kiek didesnis. Jei dalgio ilgis yra 1,8 m, tai per valandą nukertama apie 0,55 ha. Prie k.m. galima prijungti įvairūs pagalbiniai prietaisai: 1. sugulusius javus kertant — varpoms nuo žemės pakelti; tas prietaisas prijungiamas prie kertamojo dalgio pirštų; 2. vėjo susuktiems javams išskirti į pėdus; 3. surištus pėdus nustumti nuo platformos grupėmis, kad palengvintų jų statymą į gubas; 4. berišant į pėdus išbirusiems grūdams surinkti.

Trečiojo tipo k.m. yra kombainas, kuris nukirstus javus tuo pačiu metu iškula ir išvalo. Kombainas yra racionalus didesniuose ūkiuose, sausesniame klimate.

J. Mck.

Kertė vidinis pastato kampas. Lietuviams, taip pat ir kt. tautoms, pirkioje viena k. turi sakralinės reikšmės, paprastai žinoma krikštasuolės vardu. Jau dedant gyv. namui pamatus, ši k. išskiriama, į ją įdedant šventintos žvakės, pinigą, iškertant kryželį ir t.t. K. statomas stalas, ant lentynėlės dedamas kryželis, maldaknygės, pašventinti žolynai ir t.t. K. paprastai sodinamas ir garbingas svetys, o šiaip arčiau jos sėdi namų senukas arba pats šeimininkas. Kitoje k., prie durų, kur stovi šluota, paprastai turėdavo atlikti bausmę vaikai (pastatomi, suklupdomi) ar net ir suaugusieji.

G. Ränk, Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker 1949, 74 tt. *A. Mž.*

Kerteklė 1. skersai kotą atsuktais ašmenimis skobiamasis kirvis, arba vedega; 2. skersašmenis kelmams kirsti įrankis, kaponė; vietomis ir ilgakotis kirvis (kirtiklis).

Kertenỹs upelis Skaudvilės ir Batakių vls., Tauragės aps., Šešuvies (Jūros) deš. intakas, 9,2 km ilgio; teka į pietus, priima deš. intaką Ramoną ir įteka 1 km prieš Ančios žiotis.

Kertùkas ilgakotis storas peilis, kuriuo kalvis apkerta arklio kanopą.

Kertuojaĩ ežeras Molėtų vls., Utenos aps., 2 km į š.r. nuo Anturkės bžk., 3,0 km ilgio, ligi 2,5 km pločio, 551,5 ha ploto; perimetras 11,65 km, paviršius 146,2 m nuo j.l., gilumas ligi 5,0 m (vid. 1,9 m); lygūs smėlio krantai; į ež. įteka Išnara iš Išnarų ež., išteka Kertuoja, 1,2 km ilgio upelis, į Juodųjų Lakajų ež., priklauso Lakajos (Žeimenos, Neries) baseinui. Baseino plotas 120 km². Ež. priklauso Molėtų grupei ir sudaro vieną grandį ilgo vandens kelio, mėgiamo turistų.

S. Kolupaila, Molėtų ežerai (Girios Aidas 3–4, 1951); (") Mūsų vandens keliai ²1938; *M. Eidrigonis,* 500 km Lietuvos ežerais 1940. *S.K.*

Kertupis upelis Rumšiškių vls., Kauno aps., deš. Karčupio (Nemuno) intakas, 5 km ilgio; ties juo Kertupio sustojimo vieta Palemono–Kaišiadorių gležnu.

K. girininkija turi savo būstinę Karčupio k. (prie Palemono). Žr. Kauno miškų urėdija.

Kertùs upelis Žiežmarių vls., Trakų aps., kair. Strėvos (Nemuno) intakas, 14,5 km ilgio; teka į š., įteka ties Žiežmarių mst.

Kertušà upelis Širvintų ir Šašuolių vls., Ukmergės aps., deš. Širvintos (Šventosios, Neries) intakas, 11,0 km ilgio, su Taur-

upių 16,2, su Balže, kaip aukštupiu, 19,1 km ilgio. Teka iš Kertušo ež.; jo aukštupys Balžė teka nuo Zybalų bžk. ir jungiasi su Kertuša arti ežero. Intakai deš. Parija su Ąžuoluona, Ratupis. Upelis teka pro Krikštenų bžk. Baseino plotas 122 km².

Kėrtušas ežeras Šašuolių vls., Ukmergės aps., 5 km į p.v. nuo Šašuolių miestelio, 40 ha ploto; paviršius 113,9 m nuo j.l.; į ežerą įteka Taurupys, išteka Kertuša.

Kerularija (gr. Kerullarios) Michael (apie 1000–1058) Konstantinopolio patriarchas (1043–58). Jis 1054 baigė Fotijaus (žr.) parengtą Rytų Bažnyčios skilimą. K. buvo panaikinęs Bulgarijoje bažnytines lotynų apeigas ir viename laiške Apulijos vyskupui užsipuolė Romą. Pop. Leonas IX tam reikalui ištirti pasiuntė delegatą į Konstantinopolį. Imp. Monomachas popiežiaus pasiuntinį pradžioje maloniai priėmė, bet K. atsisakė Romos klausyti. Tada pop. delegatas, palikęs šv. Sofijos bažnyčioje atskyrimo bulę, iš Konstantinopolio išvyko.

A. Michel, Humbert und Kerullarios 2 tt. 1925–1930.

Kėrulė upelis Viduklės vls., Raseinių aps., deš. Upės (Šešuvies) intakas, 9,8 km ilgio; teka į pietvakarius, priima kair. intaką Plaukupį; įteka 4 km į r. nuo Viduklės.

Keruotis 1. ežeras Švenčionėlių vls., Švenčionių aps., 7 km į š.v. nuo Švenčionėlių, 38 ha ploto; paviršius 143 m nuo j.l., iš jo teka Leda į Gilutį, Kiaunos (Žeimenos, Neries) baseine.

2. ežeras Molėtų vls., Utenos aps., 8 km į r. nuo Stirnių bžk., 11 km į v. nuo pirmojo K., 27 ha ploto; paviršius 150 m nuo j.l.; priklauso Peršuokšnos (Lakajos, Žeimenos, Neries) baseinui.

Kerùpė upelis Zapyškio vls., Kauno aps., kair. Dievogalos aukštupys, 7 km ilgio; kartu su Kačupiu sudaro Dievogalą, kuri netrukus įteka į Nemuną, 1 km aukščiau Zapyškio. Žemaičiuose yra 3 maži Kėrupiai.

Kèrvelis žr. Builis.

Kęsgaila (šaltiniuose: Kesgaylo, Kenzegall, Kenzgal, Keszgall, Kezygal, Gensegal, Kgezgal, Kgezgkal, Kinsgal, Kynsgail, Kynsgalo, Kysgeylo ir kt.) sena Lietuvos didikų giminė, kurios tėviškė laikoma Deltuva prie Ukmergės. Jau XV a. pirmoj pusėj K. buvo iš žymiausių Lietuvos didikų ir vaidino jos gyvenime svarbų vaidmenį. Ilgainiui didžiųjų kunigaikščių dovanojimais, pirkimais bei paveldėjimais jie įsigijo didelį turtą ir XV–XVI a. Žemaičiuose buvo labai įtakingi ir galingi. Be to, kaip matyti iš Kęsgailų koplyčios Vilniaus katedroje fundacinio akto, jie turėjo nemaža dvarų ir kitose Lietuvos srityse, nes tai koplyčiai išlaikyti Mykolas Kęsgailaitis 1476 paskyrė savo Buketiškių dvarą esantį prie Beržūnos su Veronos ir Černevičių kaimais, dešimtinę javais iš Rakavo (prie Minsko) ir medaus duoklę iš Lukomlios (Vitebsko vaivadija). Kęsgailos buvo stiprūs Vytauto politikos rėmėjai. Jis pavesdavo jiems atsakingas misijas ir skirdavo svarbesnėms pareigoms užimti. 1409 savo vietininku Žemaičiuose Vytautas paskyrė Kęsgailos brolį Rumbautą, o po Torunės taikos (1411) Žemaičių seniūnu buvo paskirtas Mykolas K. Po Vytauto mirties Kęsgailos buvo Švitrigailos šalininkai; už tai nukentėjo nuo Žygimanto Kęstutaičio. Kęsgailos, tarsi paveldėdami, valdė Žemaičius su maža pertrauka per 120 metų (1412–1532). Būdami Žemaičių seniūnais, jie šeimininkavo krašte beveik savarankiškai, skirdami savo nuožiūra net didžiojo kunigaikščio dvarams valdyti tėvūnus. Kęsgailos užėmė taip pat ir kitas atsakingas vietas centre bei provincijoje. XVI a. viduryje Kęsgailų giminė pasibaigė, 1556 mirus paskutiniam jų vyriškam palikuoniui — Stanislovui K.

1. Valimantaitis, arba Mykolas (m. 1451), Valimanto sūnus. Jo gimimo data nežinoma. 1401 I 8 kartu su kitais Lietuvos didikais prisiekė ištikimybę karaliui Jogailai ir D.L.K. Vytautui. 1410 Ukmergės seniūnas, 1412 paskirtas Žemaičių seniūnu ir rezidavo Kražiuose, kur apie 1416 pastatė bažnyčią. 1417 priėmė atvykstančius į Žemaičius Konstancos susirinkimo pasiuntinius: Lvovo arkiv. Joną ir Vilniaus vysk. Petrą, o paskui juos lydėjo į Trakus. 1425 VII 9 K. buvo Vytauto siųstas tartis su kryžiuočiais. Šie vadina jį griežtuoju riteriu. Rūpinosi Vytauto karūnacija. Tuo reikalu K. su broliu Šedibaru 1430 vyko į Romą. Švitrigaila juos siuntė pas karalių Jogailą; 1431 jie pasirašė Skirsnemunėje Švitrigailos sudarytą sutartį su Ordinu. Kaip Žemaičių seniūnas K. 1432 X 15 pasirašė Žygimanto Kęstutaičio sutartį su Jogailos atstovais. Valdant Žygimantui, K. su savo trimis broliais už slaptų ryšių palaikymą su Švitrigaila buvo suimti; du jo broliai buvo nubausti mirtimi, o K. išliko gyvas, bet keleriems metams neteko Žemaičių seniūno vietos. 1434–37 dokumentuose randami jo parašai

yra jau be titulo, paprastai tik ‚Kęsgaila Valimantavičius' arba ‚Kęsgaila iš Deltuvos'. Tuo tarpu Žemaičių seniūniją 1434 valdė Galminas (žr.), o po jo 1435–38 Kantautas. Mirus Žygimantui, 1440 K. vėl paėmė į savo rankas Žemaičių seniūnijos valdžią, bet ne ilgam, nes sekančiais metais žemaičiai jį pašalino. Pagaliau 1442 II Kazimieras Jogailaitis paskyrė jį Žemaičių seniūnu; tas pareigas jis ėjo iki mirties. Be to, 1445–48 buvo taip pat ir Vilniaus pilininku. 1445 kartu su savo žmona Elena įsirašė geradariais į Krokuvos univ. albumą. 1445 K. pastatė Šiauliuose medinę bžn.

2. Jonas Kęsgailaitis (m. 1485), Kęsgailos Valimantaičio (1) ir Elenos sūnus, po tėvo mirties 1451 tapęs Žemaičių seniūnu. Be šių pareigų, 1477–78 jis dar buvo Vilniaus pilininku. Už nuopelnus jis gavo iš D.L.K. Kazimiero Batakių dvarą. K. su broliu Mykolu atstatė ir aprūpino (1476) Deltuvos bažnyčią.

3. Mykolas Kęsgailaitis (miręs 1476), Kęsgailos Valimantaičio (1) ir Elenos sūnus. Apie jo ankstyvesnes pareigas trūksta žinių. 1446–76 buvo Lietuvos kancleris, be to, 1451–58, kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio vietininkas, valdė Smolenską. Mirus Jonui Gostautui, 1458 tapo Vilniaus vaivada. 1476 Vilniaus katedroje įrengė vadinamą Kęsgailų koplyčią ir užrašė jai išlaikyti Buketiškių dvarą ir duoklių iš kitų savo žemių.

4. Stanislovas K. (m. 1526), Jono (2) sūnus, po tėvo mirties 1486 išrinktas ir patvirtintas Žemaičių seniūnu. Nuo 1490 gavo dar Trakų pilininko vietą, o 1522 perkeltas toms pačioms pareigoms į Vilnių. 1493 vyko pasiuntiniu į Maskvą. D.L.K. Aleksandras jam pavedė Želvos dvarą, 1511 paveldėjo Kaltinėnus, o iš D.L.K. Žygimanto Senojo gavo patvirtinimą ankstyvesniųjų didžiųjų Lietuvos kunigaikščių jo pirmtakams, jam ir jo žmonai duotų žemių, kaimų, miškų ir ežerų, esančių Žemaičių vakarinėje dalyje, tarp Minijos ir Šventosios upių. Buvo vedęs Zofiją Petkevičienę Svirskaitę, turėjo tris sūnus ir vieną dukterį Oną, kuri buvo ištekėjusi už Vilniaus pilininko Radvilos.

5. Stanislovas K. (m. 1532), Stanislovo (4) sūnus, 1527 IV 28 Žygimanto Senojo paskirtas Žemaičių seniūnu. Jis buvo paskutinis iš Kęsgailų giminės šiose pareigose. Su jo paskyrimu įvesta pakeitimų į seniūno valdžios apimtį. Žygimantas Senasis pavedė jam valdyti Žemaičius ne tomis pačiomis sąlygomis, kaip kad valdė jo tėvas, senelis ir proseneliai. Jis pasiėmė sau ne tik tuos dvarus ir valsčius, kurie ligi tol priklausė didžiajam kunigaikščiui (pvz. Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė, Josvainiai), bet ir eilę valsčių, buvusių seniūno žinioje, būtent: Beržėnus, Užventį, Dirvėnus, Biržinėnus, Viešvėnus, Telšius, Tverus, Rietavą, Šauduvą, Gandingą, Pajūrį, Palangą, Karšuvą, Kaltinėnus, Pašilę ir Ariogalą. Šiuose valsčiuose seniūnui buvo palikta tik teismo valdžia, o jiems vietininkus ir tijūnus skirti bei visas pajamas imti buvo valdovo teisė. Žemaičių seniūnui priklausė šie valsčiai: Kražiai, Kelmė, Viduklė, Žarėnai, Karklėnai, Tendžiogala, Medingėnai, Pavandenė, Patumšiai ir dar pačiam K. įkeistas Jurbarkas. Savo valsčiuose Žemaičių seniūnas pats skyrė vietininkus ir ėmė pajamas, tik vadinamosios kiaunių duoklės ir iš jo valsčių turėjo eiti didžiajam kunigaikščiui. Nuo 1527 Žemaičių valsčių suskirstymas į didžiojo kunigaikščio ir seniūno valsčius pasiliko ir toliau ilgą laiką. K. seniūno pareigas ėjo iki 1532. Nuo 1528 jis buvo taip pat ir Trakų pilininkas. Buvo vedęs našlę Oną Radvilienę Kiškaitę. Apie jo turtingumą liudija faktas, kad jis karo atveju iš savo dvarų statydavo per 600 arklių. Mirdamas dalį savo dvarų ir Platelius užrašė karalaičiui Žygimantui Augustui.

Codex epist. Vitoldi 1882; *J. Wolff,* Senatorowie i dygnitarze 1885; *A. Boniecki,* Herbarz Polski X 1907; *J. Fijałek,* Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę (Polska i Litwa 1914); *Wł. Semkowicz,* O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle (Miesięcznik Heraldyczny VII : 1–2, 1914); *K. Jablonskis,* Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos (Lietuvos Istorijos Instituto Darbai I 1951); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955. *R.Krs.*

Kęsgaila (anksčiau Kenstavičius) Steponas (g. 1910 XII 8 Dapšių k., Židikų vls., Mažeikių aps.) teisininkas. 1930 baigė Mažeikių valstybinę gimn., 1935 VDU teisių fak. Nuo 1931 tarnavo Kauno mst. savivaldybėje, eidamas vyr. kasininko, mst. inspektoriaus, nuo 1941 švietimo sk. vedėjo ir kt. pareigas. 1942–44 Kauno miesto burmistras. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1947 išvyko į Angliją, 1948 į Kanadą. Aktyviai reiškėsi tautinėse organizacijose. 1932–35 Jaunosios

S. Kęsgaila

Lietuvos s-gos centro valdybos narys ir Kauno mst. bei aps. jaunalietuvių vadas, 1933–34 korp. ‚Samogitia' pirm., 1934–35 korp. ‚Prezidiumų sambūrio' pirm. 1949 Kanadoje įsteigė Liet. tautinę s-gą, 1952 Kanados Liet. bendruomenės laikinojo organizacinio komiteto pirm. Montrealyje, vėliau Kanados Liet. bendruomenės krašto tarybos narys ir Kultūros fondo įgaliotinis Montrealyje. Bendradarbiavo Jaunojoje Kartoje, Lietuvos Aide, Vaire, Dirvoje, Nepriklausomoje Lietuvoje ir kt.

Kesiai k., Akmenės vls., Mažeikių aps., 12 km nuo Akmenės. Ties Agluona yra kalnas, vad. Alka. Kalno galo yra didelis akmuo, apie kurį pasakojama įvairių padavimų. Sakoma, kad senovėje kalne gyvenusi mergaitė Agluona, kuri visą savo gyvenimą kurščiusi aukuro ugnį, o kai pasenusi — pasiprašiusi sudeginama.

Kėsinimasis (pasikėsinimas) baudžiamojoje teisėje — asmens veikimo pradžia įvykdyti nusikalstamąjį darbą, kuris neįvyko ne dėl to asmens gero noro, bet dėl ne nuo jo valios priklausančių aplinkybių. K. yra lengviau baudžiamas negu įvykdytas nusikaltimas.

Kesiūnaitė Dominika (g. 1903 VIII 17 Orenburge, Rusijoje) medicinos gydytoja, skaučių veikėja. 1921 grįžusi į Lietuvą, 1922–27 studijavo LU med. fak., kurį baigė med. gyd. laipsniu. 1932 pradėjo dirbti moterų klinikoje, kur įsigijo moterų ligų gyd. specialybę. Vėliau medicinos praktika vertėsi Babtuose ir Vandžiogaloj, vesdama ir Motinos -Vaiko sveikatos centrus. Vėliau dirbo Zarasų aps. ligoninėje, nuo 1939 Vilniaus akušerijos mokyklos lektorė bei inspektorė. Be to, med. žinias gilino Berlyno, Berno, Budapešto, Paryžiaus univ. bei klinikose. 1944 pasitraukė į Vakarus, 1945 Hanau stovyklos ligoninėje vedė moterų ir vaikų skyrių. 1949 emigravo į JAV, kur 1952 gavo teisę verstis med. praktika. Medicinos ir higienos klausimais yra rašiusi Medicinoje ir kt.

D. Kesiūnaitė

Į skaučių organizaciją įstojo 1916 Rusijoje; Lietuvoje vėl aktyviai įsitraukė į skautų veiklą. 1924 X 16 drauge su kitais LU įst. LU studentų skautų draugovę, dirbo vyr. skautų štabe, vadovavo visai eilei skaučių ir jų vadovių stovyklų, įsteigė eilę naujų skautiškų vienetų, suorganizavo skaučių vadovių laikraštį, skautininkų klubą, parašė skautėms patyrimo laipsnių programas, dalyvavo tarptautinėse skaučių stovyklose bei konferencijose. Vokietijoje drauge su kitomis suorganizavo Hanau skaučių tuntą, vadovavo akad. skaučių draugovei, išrinkta vyr. skautininkės pavaduotoja. JAV rūpinosi skaučių vienetų steigimu ir buvo Akademinio skautų sąjūdžio centro v-bos vicepirmininkė. 1952–54 vyriausioji skautininkė, ilgalaikė PLSS tarybos narė. 1956 iš skautiškos veiklos pasitraukė. Bendradarbiavo skautiškosios pedagogikos klausimais Skautybėje, Vadovėje, Skautų Aide, Mūsų Vytyje ir kt.

Kesiūnas Povilas (g. 1893 I 8 Stenionių k., Pandėlio vls., Rokiškio aps.) teisininkas, rašytojas. 1920 baigė Panevėžio gimn., 1926 LU humanitarinių mokslų fak., 1930 VDU teisių fak. ir 1951 Jones prekybos mokyklą Čikagoje. 1920–22 gimnazijos mokytojas Rokiškyje ir 1923–41 Kaune, 1941-44 advokatas Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur 1945–49 buvo Hanau liet. gimn. mokytojas. 1949 atvyko į JAV, 1952 įsteigė sąskaitybos mokyklą. K. reiškėsi ir visuomeniniame darbe: 1917 Panevėžio gimn. suorganizavo aušrininkų būrelį, vėliau priklausė Liet. mokytojų profesinei s-gai, Teisininkų d-jai ir kt. Prieš I pas. karą ruošdavo lietuviškus vakarus kaimuose, tremtyje Hanau stovykloje buvo įsteigęs mėgėjų teatrą Atžalyną, kuriam vadovavo 4 metus. K. yra parašęs apysakų, dramų ir romanų. Išsp. Vergijos griuvėsiuose (drama) 1924, Liūdna gegužinė (apysaka) 1927 ir Tarp žalsvų palapinių (romanas) 1953. Be to, 1923–24 redagavo Jaunimą.

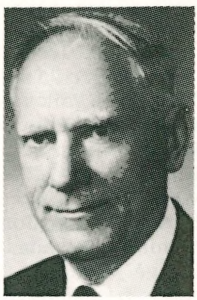

P. Kesiūnas

Kęsmas 1. l o g i n e p r a s m e viena iš 10 būties kategorijų, būtent veiksmui priešinga kategorija; 2. m o r a l i n e p r a s m e kentėjimas, kančia (žr.).

Kesonas (prc. caisson) 1. medinė arba metalinė, apačioj atvira (be dugno) dėžė, nuleidžiama į upės, jūros dugną; joje darbininkai dirba povandeninius darbus; oras kvėpuoti pripumpuojamas į k. su tam tikru slėgimu, kad neleistų sunktis į k. vidų vandeniui; 2. metalurginėse krosnyse —

tuščiavidurė geležinė dėžė su joje cirkuliuojančiu vandeniu ataušinimui; 3. architektūroje k. žr. Kasetė.

Kesonas (ag. Kesong) mst. Korėjoje į šiaurės vakarus nuo Seulo; 88.700 gyv. (1949). Porceliano pramonė. K. maždaug nuo 915 iki 1392 buvo Korėjos sostinė. Jo apylinkėse yra išlikę Korėjos karalių kapų. Korėjos karo metu mst. labai nukentėjo. 1950 VI 25 užimtas šiaurės korėjiečių, rugsėjo mėn. atsiimtas JT karinių pajėgų, bet 1950 XII 28 vėl atiteko š. Korėjai. 1951 VII 10 čia vyko pirmosios paliaubų derybos.

Kessel 1. Hieronymus van K. (1578–1636) buvo Cornelio Floriso mokinys Antverpene. 1609–15 dirbo Augsburge, Innsbrucke, Italijoje ir Kölne. 1622 grįžo į Antverpeną, kur reiškėsi portretininku.

2. Jan van K. (1626–1679), (1) sūnus, buvo gėlių ir vabzdžių tapybos specialistas, dirbo gėlių motyvais kartonus kilimų gamybai ir yra plačiai žinomas iš graviūrų, raižytų pagal jo įvairių motyvų darbus (pvz. paukščių ciklas ir kt.).

3. Jan van K. II (1654–1708), (2) sūnus, persikėlė Ispanijon, kur 1686 gavo dvaro tapytojo vietą ir atliko Pilypo IV raitelio portretą (Prado muziejuje Madride).

4. Martin (g. 1901) vokiečių rašytojas. Studijavo Berlyno, Müncheno ir Frankfurto a. M. univ. Kleisto premijos laureatas (1926). Romanų, novelių, poezijos ir essays autorius. Kūriniai pasižymi savotišku žaismingu supynimu (romantikos žymė) pažinimo ir naivumo, skepticizmo ir iliuzijų, komizmo ir tiesaus nuoširdumo. Išsp. Eine Frau ohne Reiz (novelės) 1929, Herrn Brechers Fiasco (romanas) 1932, Romantische Liebhabereien (essays) 1938 (1947 ir 1948 nauji leidimai), Die Schwestern des Don Quichote (apysakos) 1938, Erwachen und Wiedersehen (eilės) 1940, Dir zu Liebe (eilės) 1947, Essays und Miniaturen 1947, Aphorismen 1948, Gedichte 1950. *H. N.*

Kesselring Albert (g. 1885) vokiečių generolas feldmaršalas. 1936–37 oro laivyno generalinio štabo virš., II pas. karo metu vadovavo oro laivynui žygiui į Lenkiją, vakarų, rytų ir Viduržemio jūros karo veiksmuose. 1947 britų kariuomenės teismo nubaustas mirti, bet vėliau sprendimas pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos. 1952 iš kalėjimo paleistas. Išsp. Soldat bis zum letzten Tag 1953.

Kessels Mathieu (1784-1836) belgų skulptorius. Mokėsi auksakalio amato ir vertėsi smulkių sidabro ir vaško figūrėlių gamyba Hamburge, Petrapily, Paryžiuje ir Romoje, kur tapo Thorvaldseno mokiniu. 1819 ten laimėjo Canovos konkurso prizą ir pradėjo garsėti; gavo užsakymą iš Belgijos valdžios ir diduomenės. Jo atelje ir rinkinys, kurį jam Romoje mirus nupirko Belgijos valstybė, davė pradžią Belgijos valstybiniam skulptūrų muziejui. Minėtini darbai: Comtesse de Celles paminklas (San Giuliano dei Belgi bžn. Romoje), Diskobolas ir Tvano grupė (abu Briuselio muziejuje). K. yra Belgijos skulptūrų klasicizmo galva, betgi didėjąs vėlesnių darbų tapybiškumas, natūralizmas ir jausmingumas jį darė vis romantiškesnį.

Kessler Christian Friedrich (1799–1854) vokiečių tapytojas. 1822–24 studijavo Berlyno meno akad., 1824 apsigyveno Tilžėje, kur tapė portretus ir Tilžės, Gumbinės, Įsruties, Klaipėdos, Karaliaučiaus ir kt. vietovių gamtovaizdžius. Nutapė altorių Tilžės liuteronų bažnyčiai. Daugelis jo gamtovaizdžių buvo litografuota. Keletas jo paveikslų buvo Karaliaučiaus meno muziejuje.

Kęstaičiai k., Alsėdžių vls., Telšių aps., 9 km į š. vakarus nuo Telšių, prie kelio iš jų į Alsėdžius. Mūsų laikais K. yra kaimas (1923 buvo 24 ūkiai su 132 gyv.), bet senovėje čia būta dvaro, kuris, kaip matyti iš Raseinių žemės teismo knygų, 1586 priklausė Kęstavičiams. 1701 Jonas Kęsgaila Kęstavičius dvarą pardavė už 100 kapų gražių kitiems Kęstavičiams, o vėliau jį įsigijo Antanas Šaudys - Rimgaila, kuris 1738 III 31 padovanojo vienuoliams rokitams su sąlyga įsteigti beturčiams 12 lovų ligoninę. Vienuolynui ir ligoninei išlaikyti jis dovanojo 18 valakų žemės su 38 žmonėmis. Ligoninėje buvo slaugomi psichiniai ligonys, o nuo 1843 čia buvo kunigų invalidų prieglauda, nes po 1830 sukilimo, atėmus beveik visą dirbamą žemę (buvo palikta tik 33 dešimtinės pelkių ir smėlyno), vienuoliai neįstengė ligoninės išlaikyti. Ligoninėje būdavo apie 20–30 ligonių, o vėliau 6 paliegę kunigai. Augustas III 1738 patvirtino Rimgailos dovanojimą bei vienuolyno steigimą ir suteikė teisę įvesti turgus ir laikyti smuklę. Rimgailos pastatydintoje bažnyčioje pop. Pijus VI atskira bule įsteigė šv. Roko ir šv. Sebastijono atlaidus ir atsiuntė šv. Roko relikvijų, kurias vysk. A. D. Tiškevičius 1764 VIII 11 įsakė viešai išstatyti. Bažnyčia ir ligoninė 1808

sudegė, bet 1820 buvo pastatyta nauja medinė bžn. ir ligoninė. Bažnyčioje kabojo tikinčiųjų laikomas stebuklingu šv. Roko paveikslas.

1886 VII viduryje rusų valdžia pareikalavo iš Žemaičių vyskupo uždaryti bažnyčią, vienuolyną ir kunigų prieglaudą, o visą nejudomą turtą atiduoti Skuodo stačiatikių kunigui. Vyskupui delsiant įsakymą vykdyti, policija išvežė kunigus invalidus ir juos globojusius 2 rokitus į Kretingos vienuolyną, o žemę atidavė Skuodo stačiatikių kunigui. Apylinkės žmonės subruzdo ir pasiryžo neleisti uždaryti bažnyčios. Jie būriais susirinkę ją dieną naktį saugojo nuo rusų pasikėsinimų. Bažnyčios saugotojams maitinti buvo improvizuotos šventoriuje virtuvės, kurioms maistą pristatydavo apylinkių gyventojai. Vien tik avių per visą budėjimo laiką, kuris truko 6 savaites, papiauta apie 400. Ne kartą rusų žandarai bandė virtuves sunaikinti, — bet juos deglais išvaikydavo virėjos moterys. Kauno gubernatorius Valerijonas Melnickis buvo atsiuntęs ypatingiems reikalams valdininką bažnyčiai uždaryti, bet žmonės jį išvijo. Tada gubernatorius nutarė panaudoti karinę jėgą ir pats vadovauti šiai operacijai. Šiam tikslui XI 19 iš Telšių buvo pasiųsta 3 eskadronai kazokų ir reikalingi įrankiai bažnyčiai nugriauti. Jis išsaukė atvykti ir Alsėdžių dekaną kun. Tamašauską ir kleboną kun. Mažeiką, kurie turėjo atkalbinti žmones nuo pasipriešinimo ir išgabenti švč. Sakramentą. Pirmieji atvyko kazokai ir, daužydami kardais bei kapodami bizūnais, išvaikė saugus nuo šventoriaus, bet į pačią bažnyčią nesibrovė. Likusieji gynėjai bažnyčioje giedojo šventas giesmes ir nepaklausė nei gubernatoriaus, nei dekano raginimų nutilti. Tada gubernatorius įsakė kazokams įsiveržti į sausakimšai gynėjų prisigrūdusią bažnyčią ir jėga juos išmesti. Žmonės klūpojo susikibę rankomis, giedojo giesmes ir nesidavė išvaromi. Rusai puolėsi po vieną plėšti susikibusius ir vesti iš bažnyčios. Prasidėjo kautynės aplink bažnyčią, o viduje klyksmas ir priešinimasis. Jėga išvestuosius apdaužydavo ir uždarydavo vienuolyne. Vakare juos išvežė į Telšių kalėjimą. Sunkiai nukentėjusius kalėjimo gydytojas pasiuntė į ligoninę. Kautynėse su rusais dalyvavo ne tik vyrai, bet ir moterys (viena iš jų Domicelė Drobaitė, kuri taip pat buvo pasodinta į kalėjimą). Saugotojus nugalėjus, bažnyčios šventenybės buvo nugabentos į Telšius, o kazokai ėmėsi bažnyčią naikinti. Jie kirviais sukapojo altorius, kryžius, sakyklą, klausyklas, šventoriuje kryžiaus kelio stotis-koplytėles, sudaužė paveikslus ir bandė nugriauti bokštą bei nuplėšti stogą, bet nebaigę savo darbo, drauge su gubernatoriumi išvyko į Telšius. Suimtieji (apie 30 žmonių) netrukus buvo paleisti, už juos sumokėjus po 200 rublių. Bažnyčios filialistas kun. Juknevičius buvo apkaltintas kurstymu priešintis ir ištremtas 5 metams į Vologdos guberniją.

K. bažnyčios gynimas buvo pirmasis lietuvių masinis pasipriešinimas rusų kėslams pravoslavinti kat. bažnyčią Lietuvoje. Nors K. įvykiai nesusilaukė tokio plataus atgarsio kaip Kražių skerdynės, bet jie turėjo skatinančios įtakos liet. tautinei ir religinei tolimesnei rezistencijai.

P. Veblaitis, Kova su caro valdžia už K. bažnyčią (Draugija 9–10, 15–16, 17–18, 20, 21 ir 22 nr., 1938 ir atskiras atspaudas). *A. B.*

K. d u r p y n a s yra 45 ha ploto ir 3 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 55 ha, tarpinio tipo.

K. m i š k a s apima 230 ha plotą. Vieta kalvota. Vyrauja eglės medynai, vietomis su pušies priemaiša. Senovėje čia yra buvusi K. bažnyčia; miške išlikusios senosios K. parapijos kapinės.

Kesten Hermann (g. 1900) vokiečių rašytojas. Studijavo Erlangeno ir Frankfurto univ. 1927–33 literatūros skyriaus vadovas G. Kiepenheuerio leidykloje Berlyne ir 1933–40 Allert de Lange leidykloj Amsterdame. Nuo 1940 apsigyveno Naujorke. K. pirmasis romanas Joseph sucht die Freiheit (1927) susilaukė plataus dėmesio (išverstas į 12 kalbų) ir buvo atžymėtas Vokietijoje Kleisto vardo premija. Autorius romanų, dramų, biografijų, novelių ir antologijų. Ironiškas, sąmojaus ir humoro kupinas, žmogiškos egzistencijos nušvietimas ir gili tolerancijos apoteozė — jo raštų pagrindinė žymė. Puikus stilistas. Šioje srityje minimas šalia Th. Manno. Brandžiausiu kūriniu laikomas naujausias romanas ‚Casanova', kuriame K. parodo visą savo kūrybinės potencijos amplitudę: gilaus humanisto ir šypsančio ironizuotojo bei racionalisto šių amžių žmogaus sielos pažinimą ir gebėjimą perteikti tai rinktiniu ir išdailintu žodžiu Išsp. Maud liebt beide (komedija) 1927,

H. Kesten

Admet (tragikomedija) 1928, Ein ausschweifender Mensch (romanas) 1929, Die Liebesehe (romanas) 1929, Babel (vaidinimas) 1929, Einer sagt die Warheit (komedija) 1929, Glückliche Menschen (romanas) 1931, Der Scharlatan (romanas) 1932, Der Gerechte (romanas) 1933, Ferdinand und Isabella (romanas) 1935, König Philipp II. (romanas) 1937 (pakartotinis leidimas 1951 pavadintas: Ich, der König), Die Kinder von Gernica (romanas) 1939, Die Zwillinge von Nürnberg (romanas) 1946, Copernicus (biografija) 1947, Die fremden Götter (romanas) 1949, Copernicus und seine Welt (biografija) 1948, Gestalten und Schatten (essays) 1948, Meine Freunde, die Poeten 1953 ir kt. *H. N.*

Kestenberg Leo (g. 1882) žydų pianistas, Liszto veikalų interpretatorius ir pedagogas. Mokytojavo Klindworth-Scharwenka konservatorijoj Berlyne. 1918 švietimo ministerijos muz. patarėjas Prūsijoje. Pagrindinai perorganizavo muzikinį Prūsijos auklėjimą. Šiuo klausimu išspausdino knygas ‚Musikerziehung und Musikpflege' (1921) ir ‚Jahrbuch der deutschen Musikorganisation' (1929), kurios labai patarnavo muzikiniam auklėjimui visoje Vokietijoje. 1933 emigravo į Prahą. Čia suorganizavo Tarptautinę muzikinio auklėjimo sąjungą (International Society for Musical Education) ir jai vadovavo. 1939 nuvykęs į Palestiną, iki 1944 buvo Palestinos orkestro meno vadovu. Nuo 1945 dirba išimtinai pedagoginėje srityje. Įsteigė pirmąją Palestinoje muzikos mokytojų mokyklą. *Iz. V.*

Kėstės dvi sujungtos kartys (apie 4–6 m ilgio) šiaudams, šienui ir kt. nešti. Krovinys nešamas dviejų žmonių. Varnių ir kt. apylinkėse sutinkamos ir arkliais velkamos k. Kestėmis vadinami ir sanitariniai neštuvai.

Kestner August (1777–1853) vokiečių diplomatas, estetas ir dailininkas diletantas. Kaip Hannoverio pasiuntinybės valdininkas nuo 1817 gyveno Romoje, kur globojo vokiečių dailininkų koloniją — vad. nazariečius (romantikus) ir gynė juos raštais prieš Goethės kritiką, (Über die Nachahmung in der Malerei 1818 ir kt.). 1829 Romoje įsteigė Vokiečių archeologijos institutą. Jo antikės meno rinkinys ir 12 tomų savų piešinių (daugiausia portretai dailininkų, rašytojų bei įvairių meno mėgėjų, kuriuos K. buvo sutikęs Romoje), saugomi K. vardo muziejuje Hannoveryje.

Kęstučio apygarda partizaniniai vienetai, apjungę Žemaičių partizanus. 1944–45 Žemaičių partizanai buvo labai gerai organizuoti ‚LLA Vanagų' org. rėmuose; jie turėjo savo tarpe didelį skaičių Lietuvos karininkų. Bolševikai bandė Žemaičių partizaninį veikimą palaužti, pasiųsdami ten savo dalinius. Bet dėl to tik dar didesnis lietuvių skaičius pasitraukė iš normalaus gyvenimo į partizanus. 1945 pabaigoje visi partizaniniai vienetai Žemaičiuose buvo sujungti į Kęstučio apygardą. K.a. vadas buvo Visvydas. Žemaičių partizanai per K.a. įsijungė į bendrą Lietuvos partizaninį vienetą. Laisvės Varpas yra buvęs K.a. organas.

Daumantas, Partizanai už geležinės uždangos 1950, 234 tt.; *S. Žymantas* Laisvosios spaudos nelaisvėje puslapius atkėlus (Santarvė 10, 1954, 363–370). *P.N.*

Kęstučio Brasta (Kinnstottinbrast) brasta upelyje prie Gregersdorfo, tarp Ario miestelio ir Eckersbergo k., Rytprūsiuose. Jos vardas neabejotinai yra susijęs su D.L.K. Kęstučio žygiais į Ordino žemes. Ar Kęstutis tą vietą brasta naudojo dažnai, ar tik vieną kitą kartą (pvz. kai jis netyčia 1361 pateko kryžiuočių nelaisvėn), istoriniai šaltiniai nieko nesako. Prūsų tas vardas buvo gerai žinomas ir net beveik po šimto metų dokumentuose minimas. Karaliaučiaus valstybiniame archyve (dabar Göttingene) yra nuorašų tomas ‚Ostpreussischer Foliant 332', kurio 41 lape yra įtrauktas kryžiuočių magistro Paul v. Russdorfo užrašas, 1437 priskiriąs lauką dviem vokiečiams, pažymint lauko ribas ‚uff Kinnstottinbrast bey dem Arischen wegk'. Kadangi tas užrašas vadinamas ‚Der Gregersdörfer Verschreibung', tai tos vietos ir tenka ieškoti ties Gregersdorfo k., kuris yra tarp Ario mstl. ir Eckersbergo kaimo. Pro Gregersdorfą teka upelis, kuris jungia Spirdingo ir Šaimos ežerus. Čia ir yra ta vadinama K.B.

J. Gerullis, Kęstutis prūsų atmintyje (Tauta ir žodis II 1924, 27–28); *A. Kučinskas*, Kęstutis 1938, 62–65. *A. Kč.*

Kęstučio pulkas žr. Lietuva: Lietuvos kariuomenė.

Kęstutis (apie 1300 — nužudytas Kriave 1382 apie VIII 15), didysis Lietuvos kunigaikštis, ketvirtas ar penktas Gedimino sūnus.

K. vardas. Pirmojoje lietuviškai rašytoje Lietuvos istorijoje, Daukanto 1822 Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių, kunigaikščio vardas rašomas dvejaip: Keistutis ir Keistutas. Rankraštis yra ištisai nuorašas, darytas net kelių žmonių. Bet atrodo, kad pats Daukantas bus var-

tojęs lytį K e i s t u t i s, o D. Poška savo nurašytoje dalyje tai ištaisė į K e i s t u t a s. Abi lytys remiasi lenk. K i e j s t u t (jau Gniezno XIV a. metraštis rašo: Kyeystut, Kyeystud), tik Daukantas sulietuvino priesagą. Ši daukantinė lytis lietuvių šviesuomenės buvo vartojama iki pat I pas. karo. Dar ir dabar pasitaiko inteligentų dėvinčių Keistučio vardą. Pvz. ir J. Šliūpas savo sūnui buvo parinkęs tą vardą, kurio jis ištikimai visą amžių ir laikėsi. Tiesa, būta ir pavardės K e i s t ù t i s (: keĩstas), ją mini M. Valančius Varnių apylinkėje. Iš jos taip pat yra kilę Keistutiškė (Rudaminos vls. k.) ir Keistutiškis (Kamajų vls. vsd.). Bet tai nieko bendra neturi su kunigaikščio vardu.

Ordino šaltiniai K. vardo šaknyje sutartinai rašo e n, e i n arba y n, i n. Pvz. Hermano Vartbergiečio kronika: Kenstuthe, Keinstut(e), o Vigando Marburgiečio: Kynstut (per 50 kartų) ir Kynstud. Šiaip Ordino raštinė dar parašo: Kinstot, Kynstotte, lot. Kynstodus. Ir Vytautas savo vokiškai rašytame skunde prieš Jogailą vartoja: Kinstut(t), Kinstutte, Kynstutt. Šitokia rašyba neabejotinai rodo, kad šaknyje būta nosinio balsio ę, kuris XIV a. vakariečių lietuvių tebebuvo tariamas panašiai į e n, o rytiečių tarmėse jau virto i n, iš kurio tolimesnėje raidoje atsirado y (ryt. kyst'=kęsti). Be to Ordino rašybinei praktikai galėjo atsiliepti ir prūsų asmenvardis, šaltiniuose rašomas Kinstut, Kynstut, Kynstudt, Kynstot (liet. būtų *Kįstùtis). Mat tie patys metraštininkai retkarčiais prūsiškai parašo ir Algirdo vardą, būtent Algard. Rusų šaltiniai (dėl tos kalbos fonetinių savybių), rašydami lietuviškus vardus, nosinių neišreiškia, todėl ir K. jų rašomas: Kestutij, Kestutej, Kistiutij, net Kestiuta (surusintas pagal Maliuta).

Darybos atžvilgiu Kęstùtis yra priesaginis vedinys iš *K ę s t ỹ s, kurį liudija kaimų vardai Kęsčiaĩ (Tauragės ir Kaltinėnų vls.), Kęstiškė (Pašilės apl.) ir Kęstáičiai (Alsėdžių vls.). XVI a. pažįstama ir daugiau Kęstaičių, vieni (1595) Betygalos apl., o kiti Tauragės (originale: Kiestaycie), kur 1571 gyventa ir dviejų tos pavardės valstiečių: Grigalius ir Jonas K ę s t a i t i s (Kiestaytis). Kitas dvipavardis Stanislovas Kryžaitis Kęstaitis minimas 1586 Raseinių teismo aktuose. Iš Kęstaičio gali būti suslavinta ir dabartinė pavardė Kenstãvičius (plg. trm. keñsti=kęsti). Iš Kęsčio taip pat yra padaryti XVI a. vietovardžiai K ę s t ė n a i (1577 Kestiany, Vilkijos vls.) ir K ę s t ì n ė ar K ę s t ỹ n ė (1599 Kestine, Pavandenės vls.). Pagaliau jis turi atitikmenį ir prūsų kalboje Kynste (1354, liet. būtų *Kįstỹs arba ir *Kįstas).

O pats *K ę s t y s (: kęsti) yra veikėjo daiktavardis ir taip pat sutinka su K ę s t ù t i s, kaip k r a p š t ỹ s ‚kas krapštosi, pamažu viską daro' (: krapštyti) su k r a p š t ù t i s ‚t. p.' ir t e k ỹ s arba tėkis (: tekėti) su t e k ù t i s ‚perkūno oželis'. Plg. dar pavardes G y l ỹ s : gylỹs ‚arklinis geliantis vabzdys; toks paukštis' (: gilti), P l i u š k ỹ s : pliùškis : pliuškùtis ‚t. p.' (: pliuškėti), R a u k t ỹ s : raũktė ‚nuolat susiraukusi moteris, pikčiurna' (: raũktis). Vadinasi K. Gedimino šeimoje buvo pramintas maloniniu mažybiniu vardu, gal todėl, kad vaikutis viskuo kęsdavosi, pasižymėjo kantrybe. Ir tas vardas jam liko visam amžiui. Būdinga, kad brolis Jaunutis (žr.) pavadinta tos pačios darybos vardu. Juose labai paprastai išreikšti tėvų, greičiausia motinos, švelnūs jausmai. Bet visi kiti Gedimino sūnūs dėvi vad. iškilminguosius dviskiemenius vardus: Manivydas, Norimantas, Algirdas, Karijotas, Liubartas. K. su Jaunučiu nėra jokia išimtis mūsų vardyne. Tos priesagos asmenvardžių pažįstama iš senų senovės. Pvz. šaltiniuose aptinkami Barutis 1248, Sirputis 1270, Eikutis 1390, Gaudrutis 1406, Daugutis ir Daukutis 1528.

Formaliai imant K., per trumpinį *K ę s t a s (plg. Kantas : Kantautas), galėtų būti išriedėjęs ir iš *K ę s t a u t a s (plg. Lietuvos Metrikos Bogdan Keistovtovič 1520, Ukmergės aps. bajoras) ar *K ę s t a r t a s (XVI a. šaltiniuose: Kestort, Keistort, Kiesztort, Kęstort). Bet jeigu K. tikrai vienu kuriuo tų vardų būtų vadinęsis, lauktume ja pasirodant ir šaltiniuose. Tiesa, vėlesnė vokiška Schützo kronika vartoja lytį Kinstoud, bet ji tik analogiškai pasidaryta pagal jo ir kitų metraštininkų vartotą Witoud. K. asmenvardis, matyti, tebebuvo gyvas dar ir XVI a. Tai rodo iš *K ę s t u t á i t i s suslavinti tėvavardžiai Kestutevič (dvarų inventoriuose), Kestucevič (1528, Upytės aps. bajoras).

Pirmas K. vardą įmanomai bandė aiškinti J. Spūdulis 1900 Žinyčioje. Jo išvada: ‚taigi regimai, kad lietuviškai tas vardas bus K ę s t u t i s (sumažėjęs) arba Kęstautis (Kęst-taut-); kaip tai tolimas nuo suambryto iš lenkiško Keistutas!'. Vėliau K. Būga galutinai K. prigydė rašomojoje kalboje.

Scriptores rerum prussicarum II 1863; *K. Jablonskis*, Istorijos archyvas I 1934; *K. Būga*, Apie lietuvių asmens vardus 1911. *A. Š.*

D.L.K. Kęstučio gimimo laikas ir ankstyvesnė politinė veikla nei iš metraščių, nei kitų šaltinių neatsekama. Pirmą kartą jo vardas užtinkamas 1338, kai Lietuvos metraščiai išvardina visus Gedimino sūnus ir jiems pavestas valdyti Lietuvos sritis. K. yra tekę Trakai. Kaip seniai jis pradėjo valdyti Trakus ir koks buvo jo žemių plotas, tikslių žinių neturime. Visai pagrįstai galime spėti, kad tas sritis jis valdė nuo pat savo subrendimo dienų, nes Gedimino mirties metu (1341) jau buvo aiškiai žinoma, kad K. valdė Žemaičius, Trakus, Gardiną ir Palenkę su Lietuvos Brastos miestu. Kitaip tariant, jam buvo pavesta Lietuvą ginti nuo kalavijuočių, kryžiuočių, mozūrų ir lenkų. Vyresniam jo broliui Algirdui, valdžiusiam Kriavą ir Vitebską, teko rūpintis santykiais su šiaurės ir rytų rusų žemėmis (pvz. Pskovu, D. Naugardu, Tvere, Maskva). Kiti K. broliai buvo paskirstyti mažesnėse srityse: Manivydas gavo Kernavę ir Slanymą, Norimantas—Pinską, Karijotas—Naugarduką, Liubartas – plačias Volinijos žemes, o Jaunučiui liko Vilnius.

Gediminui pavyko išplėsti savo valdžią toli į pietus ir rytus. Jis stengėsi taikingai gyventi su lenkais, bet niekaip jam nepavyko be kardo susikalbėti su kryžiuočiais, kurie XIV a. pradžioje ėmė vis dažniau puldinėti Lietuvą, kurią planavo paversti savo būsimos imperijos centru. Tai jų minčiai pritarė popiežius ir vokiečių imp. Liudvikas, kuris 1337 specialiu raštu jiems padovanojo visą Lietuvą, išreikšdamas norą, kad neseniai prie Nemuno pastatytoji Bajerburgo pilis taptų pagrindine žygiams baze ir arkivyskupo metropolito sostine. Šiai grėsmei atsispirti Gediminas pastatė savo karingą sūnų Kęstutį. Žvelgdamas į rytus ir pietryčius, Gediminas matė daug kliūčių iš Maskvos ir totorių, kurie turėjo savo valdžioj ne tik daug rusų žemių, bet ir patį Maskvos valdovą. Tuo rūpintis buvo pavesta Algirdui. Saugiausią ir ramiausią sritį prižiūrėti jis leido vienam iš savo vidurinių sūnų — Jaunučiui (žr.). Tai buvo Vilnius, valstybės sostinė. Jaunutis neturėjo tėvo gabumų ir netiko būti koordinatorium tarp brolių, kurių kiekvienam teko susidurti su svarbiomis problemomis. Silpną valdovo ranką pajutę, kryžiuočiai pirmieji ruošėsi suduoti Lietuvai mirtinį smūgį. Jiems daug pagelbėjo lenkai, kurių karalius Kazimieras 1343 Ordinui atidavė Kulmo, Kujavų ir Pamario žemes, kad tik galėtų turėti laisvas rankas prieš Liubarto valdomą Volinįją ir Haličą. O Ordinas jau seniai laikė apsupęs Žemaičius iš p. ir š. (Livonijos ordino žemės), palikdamas tarp kryžiuočių ir kalavijuočių valdomų plotų vos siaurą skiriantį ruoželį, kuriuo Lietuvos teritorija ties Palanga lietė Baltijos jūrą. Pakeliui į viso Pabaltijo užviešpatavimą stovėjo žemaičiai, kuriuos pavergti Ordinas ruošėsi per ištisus 1344 metus. Jam talkon, ‚kryžiaus karan', atvyko Čekijos karalius Jonas su savo sūnumi Karoliu, būsimuoju imperatoriumi, Vengrijos karalius Liudvikas, Olandijos grafas Vilhelmas IV ir daugelis kitų V. Europos žemių valdovų. Kitais metais jie jau buvo bežygiuoją į Lietuvą, kai staiga sužinojo, jog lietuviai sutelkę jėgas užpulti Sembai. Pasitarę, kas daryti, grįžo atgal gelbėti savo žemių, o tuo tarpu lietuviai pasuko visai priešinga kryptimi ir smarkiai apiplėšė Livoniją. Šis gudriai lietuvių sugalvotas manevras sumaišė kryžiuočių planus ir jų vadus sukompromitavo vakariečių akyse. Tai atsitiko kaip tik tuo metu, kai neseniai perversmo keliu Jaunutis buvo pašalintas iš Vilniaus ir vyriausioji Lietuvos valdžia pateko į Algirdo ir K. rankas.

Kęstutis

Kęstučio antspaudas (1379)

Perversmą buvo sutarę abu broliai, bet jį įvykdė vienas K. Tai gal buvo parankiau, kad nesukeltų įtarimo, nes K. Trakai buvo labai arti Vilniaus. Nušalinęs Jaunutį, K. parsikvietė Algirdą ir jam pavedė valdyti Vilnių, paskelbdamas jį didžiuoju kunigaikščiu. Algirdas su K. sutarė gyventi santaikoje ir vienas kitam padėti, o naujai įgytas žemes ir miestus dalytis pusiau. Juodu nedarė jokių administracinių pakeitimų, paliko visus brolius savo vietose, išskyrus Norimantą ir Jaunutį, kurie nepanoro klausyti, ir visą Lietuvą pasidalijo taip, kad kiekvienam teko po dalį Lietuvos ir rusiškų žemių. Toks pasidalijimas abu broliu vertė lygiai domėtis tiek lietuviškomis, tiek rusiškomis žemėmis, ir jų interesai buvo bendri. Sutartinis jų veikimas padarė juos lygiateisius valstybėje, ir dėl to istorija abu juos vadina didžiaisiais kunigaikščiais. Užsienis anais laikais irgi negalėjo išskirti, kuris iš jų vyresnis, todėl raštuose abu kunigaikščiu tituluodavo karaliais (reges). Kadangi vakariečiams dažnai tekdavo susitikti su K. kovos lauke, tai jų kronikos dažnu atveju jį vadindavo Lietuvos kariuomenės vadu.

Nors po perversmo abu broliai ėmėsi kraštą valdyti bendrai, tačiau jų uždaviniai buvo gana skirtingi: Algirdui teko visi rytai ir santykiai su rusais bei totoriais, o K. teko vakarai ir santykiai su kryžiuočiais, mozūrais ir lenkais. Skirtingi valdomieji plotai bei politiniai partneriai diktavo jiems ir skirtingus veikimo metodus. Nepaisant to, ilgas 32 metų laikotarpis (ligi Algirdo mirties 1377) buvo atžymėtas nepaprastai darniu dviejų brolių valdymu. Vykdydami savus uždavinius, jie talkindavo vienas kitam tik svarbesniais atvejais, niekad nesueidami į konfliktą nei dėl žygio prasmės, nei dėl jų vykdymo būdo. Tai įgalina istorijos tyrinėtojus kalbėti apie kiekvieną jų atskirai, nepastumiant vieną antro šešėlin.

Kovos su Vokiečių ordinu apėmė didžiausią K. veiklos dalį ir buvo vienas svarbiausių jo gyvenimo uždavinių. Tos kovos nebuvo vien tik kaimyninių nesusipratimų išdava. Tai buvo kovos dėl pačios Lietuvos, dėl liet. tautos egzistencijos. Nuo pat atsikraustymo į Prūsų žemės pakraščius (1231), Ordinas skelbėsi čia atėjęs krikštyti pagonių. Pagal jo metodus, pirmiau reikėjo užvaldyti, o paskui krikštyti. Toks apaštalavimo būdas anais laikais buvo laikomas natūralus, tad kryžiaus karams vesti prieš pagonis Ordinas vis kviesdavosi iš V. Europos talkininkų, ir jų čia atvykdavo. Vieni keliaudavo į karus prieš pagonis idėjiniais motyvais, kiti tikėjosi lengviau įsigyti riterio titulą, trečius traukė avantiūra ir noras pasiplėšti, o dar kitus čia atstūmė atgailos reikalas. Jų talka padėjo Ordinui užgrobti visus Prūsus ir 1283 atsidurti ties Nemunu. Visus užimtus kraštus sustiprino pilimis, kur laikė karines įgulas, ir taip pat tikėjosi daryti Lietuvoje. Tačiau prūsus vergiant, lietuviai jau spėjo susiorganizuoti ir ryžosi pastoti kryžiuočiams kelią. Lietuvos puolimas ir jos gynyba telkėsi apie Nemuną, kurio vandenys ir intakai šakojosi į pačią Lietuvą. Todėl visai nenuostabu, kad jo krantuose greitai išaugo visa eilė Ordino pilių, kaip Tilžė, Ragainė, Jurbarkas, Skirsnemunė, Bajerburgas, o prieš jas atsistojo lietuvių Bisėnai, Peštvėnai, Veliuona ir kt.

Gedimino viešpatavimo pabaigoj ir Jaunučio laikais, kaip jau matėme, kryžiuočiai buvo suplanavę savo vokišką imperiją ir 1345 žygiu tikėjosi užgrobti Žemaičius. Tačiau Lietuvos soste įvykusieji pasikeitimai ir gudrūs lietuvių manevrai pavertė visą tą užsimojimą niekais. Ordino magistras Ludolfas Königas buvo priverstas atsistatydinti, o jo vieton XII 13 išrinktas Henrikas Dusemeris, jau anksčiau pasižymėjęs kovose su lietuviais. Naujasis magistras suprato, kad vienu žygiu Lietuvos neparblokš, todėl jis nusprendė pakeisti ligšiolinę taktiką: užuot rengęs didelius žygius, jis pasiryžo puldinėti Lietuvą par-

tizaniniu būdu, stengdamasis nuplėšti kuo daugiausia žemių, deginti trobesius ir paimti į nelaisvę žmonių bei gyvulių.

Kryžiuočiai buvo nusprendę kasmet suruošti bent du žygius: vieną žiemą (apie Grabnyčias, II 2), o kitą vasarą (apie Žolinę, VIII 15) — abu paskirti Švč. Mergelės Marijos garbei. Tačiau ne kasmet taip įvykdavo. Ir patys žygiai buvo ne vienodo masto. Vienus galima būtų pavadinti didžiaisiais, kuriems vadovaudavo pats magistras ar jo maršalas, o kitus mažesniaisiais, kuriuos darydavo pasienių (Ragainės, Įsrutiės, Osterodės) komtūrai bei viršininkai, ir atsitiktinai suorganizuotais pasiplėšimo žygiais, nukreiptais į pakraščių teriojimą. Viso K. viešpatavimo laiku (1345–82) kronikose yra suminėta apie 70 kryžiuočių ir apie 30 kalavijuočių žygių. Iš lietuvių pusės pirmiesiems atlyginta apie 30, antriems — 10. Taigi, 37 metams tenka 140 žygių, kurių skaičius, galime spėti, buvo dar didesnis, nes ne kiekvienas galėjo būti kronikose atžymėtas. Savo žygiams Ordinas vis parsikviesdavo iš vakarų ritierius, kurių tarpe būdavo ir stambių valdovų. Visi jų žygiai būdavo dengiami krikščionybės plėtimo skraiste, o lietuvių žygius kronikininkai nekartą pavadindavo ‚velnio įkvėptais'.

Žygių aprašymuose mirgėte mirga jų žiaurumas ir beatodairinis plėšimas, deginimas ir žudymas, neišskiriant nei amžiaus, nei lyties. Priešas buvo stengiamasi užklupti iš pasalų. Kiek iš aprašymų matyti, kryžiuočiai iš anksto apšnipinėdavo numatytas pulti vietas ir sustiprinimus bei karines pajėgas. Taip pat jie ištyrinėdavo gamtines kliūtis — upes, pelkynus, miškus, tinkamas sustojimui ir ganykloms vietas. Iš tokių pranešimų ilgainiui susidarė kryžiuočių žygiaraščiai (Wegeberichte), kurie ir šiais laikais yra įdomūs Lietuvos geografijai pažinti. Greta žygių ir kautynių pavaizdavimo kronikininkai rūpestingai sužymėdavo, kiek paimta nelaisvėn žmonių, arklių ir galvijų, kuriuos visus varydavosi į Ordino žemes. Tai buvo nemenkas grobis kryžiuočių ūkiui palaikyti. Taip pat žymimas ir užmuštųjų skaičius, kuris priešo sąskaiton dešimteriopai ir šimteriopai padidinamas (tos proporcijos laikosi abi pusės), paduodamas kritusių karių skaičius, o daugeliu atvejų kronikos mini, kad abi pusės kovojusios panašiais ginklais.

Kryžiuočių žygiai daugiausia buvo kreipiami į Žemaičius. Gaižuvos (netoli Vilkijos), Ariogalos, Raseinių ir Pernaravos žemės būdavo beveik be paliovos niokojamos. Pasiekdavo ir Medininkus, Kaltinėnus, Viduklę, Kražius. Užpuldinėdavo Nevėžio ir Neries žemupius, kartais nusistumdami net ligi Labūnavos, Kėdainių, Žeimių ir Ukmergės. Vilniaus ir Trakų link mėgino žygiuoti 1348, 1365 ir 1377. Nuo 1372 pradėjo puldinėti Darsūniškio, Alytaus, Merkinės, Gardino, Bielsko bei Lietuvos Kameneco apylinkes, bet tai buvo daug retesni užpuolimai. Kalavijuočiai dažniau įsiveržd avo į Panevėžio, Upytės ir Ramygalos apylinkes, kartais prasistumdavo ligi Ukmergės, Utenos ir Dubingių bei Giedraičių žemių. Savuose žygiuose lietuviai taip pat siekdavo toli į Ordino žemes. Įsrutis, Vėluva, Tepliuva, Girdava, Alna, Friedlandas, Rastenburgas, Lünenburgas, Ragainė ir kt. žemės dažnai būdavo aplankomos. Nelenkė nė pilių, kaip Rastenburgas, Rešlius, Vartenbergas, Ungura, Johannisburgas, Gotesverderis ir kt. 1370 užpuolė net Rūdavos pilį, kuri tebuvo 10 mylių nuo Karaliaučiaus. Livonijos ordino kraštuose lietuviai dažnai puldinėdavo Kuldingos, Mintaujos, Duobelės, Lazduonos, Daugpilio, Berzaunės, Kryžbarko (Krustpilio) ir kt. apylinkes.

Daugumas lietuvių žygių buvo paties K. suplanuoti ir vadovaujami. Dalis jų buvo strategiškai reikšmingi, dalis buvo išprovokuoto kerštо, o didžiuma mažesnių turėjo tokį pat pobūdį, kaip kryžiuočių — grobis ir niokojimas. Algirdas nedaug kur savo broliui talkino, lygiai kaip jam K.: talkos tereikėjo tik svarbesniuosiuose žygiuose. Per ilgus kovos metus nė vienas susidūrimas nebuvo lemiamas, dėl to ir neįvyko jokių teritorinių pasikeitimų, nors materialiniai nuostoliai buvo jaučiami abiejose pusėse. Daugiau jų buvo Žemaičiuose, nes iš viso vien kariška gyvenimą gyvendami kryžiuočiai turėjo progos dažniau ir skaudžiau suduoti. Į jų žemes lietuviams veržtis buvo kur kas sunkiau, nes buvo tirščiau pilimis apstatytos, tankiau apgyventos ir turėjo daugiau ginkluotų vyrų, o lietuviams tekdavo laikytis ne tik prieš abu ordinus, bet ir kautis su lenkais, totoriais ir rusais.

Iš didesnių kautynių arba bent tų, kurių aprašymus išpūtė kronikininkai, tenka paminėti Strėvos (1348), Kauno (1362) ir Rūdavos (1370). Pirmosios yra nuskambėjusios dideliais lietuvių nuostoliais ir fantastišku kautynių aprašymu, kuris galėtų tikti šimtą kartą didesnei upei. Toks pasi-

Kęstutis

gyrimas kryžiuočiams buvo reikalingas atstatyti 1345 prarastam prestižui ir tolimesniems riterių iš vakarų viliojimams. Kauno puolimas buvo seniai planuojamas, nes jo strateginė reikšmė buvo labai didelė. Užsienio svečius privilioti pasisekė su dideliu laimikiu, kai pasklido žinia, kad K. yra Ordino nelaisvėje. Tai atsitiko 1361 pavasarį, Eckersburgo apylinkėje (pietryčių Prūsuose), kur K. buvo su nedideliu būriu vyrų mažesniame žygyje ar medžioklėje. Gausesnio kryžiuočių būrio netikėtai užpultas, K. pateko nelaisvėn ir buvo nugabentas į Marienburgą. Čia rūpestingai saugomas, jis išbuvo daugiau kaip pusę metų. Vieno iš savo tarnų (Alfo ar Adolfo) padedamas, XI 11 ar 17–18 persirengęs kryžiuočio drabužiais, K. paspruko iš nelaisvės ir grįžo Lietuvon. Buvęs kryžiuočių džiaugsmas virto kerštu ir sekančiais metais (1362 III 13) jie su didelėmis jėgomis Nemunu išplaukė pulti Kauno. Nutaikė patogų laiką, kai K. su Algirdu buvo iškeliavę arti Juodųjų jūrų

M. E. Andrioli:
Kęstutis kryžiuočių nelaisvėje Marienburgo pilyje

kariauti su totoriais. Kauno būta stiprios mūro pilies, ir kryžiuočių apsupimą bei moderniomis karo mašinomis tvirtovės puolimą jos gynėjai atlaikė per 4 savaites. Negavę jokios paramos, išsekus visokiems gynimosi ir maisto ištekliams, lietuviai buvo priversti pasiduoti (IV 16), bet gyvųjų nelaisvėn pateko tik 36 vyrai su įgulos vadu Vaidotu, K. sūnum. Apgriovę ir sudeginę pilį, kryžiuočiai tuoj pasitraukę. Kauno užpuolimas yra vienas iš ilgiausiai trukusių žygių — šešias savaites. Paprastai jų užpuolimai tęsdavosi tik kelias dienas, retai kada siekdami dešimties. Kauno išgriovimas paaštrino tolimesnes kovas, kurios nuo šiol daugiausia telkėsi apie Nemuną. 1369 vasarą Gotesverderio piliai einant iš rankų į rankas ir liepsnose žuvus 109 žmonėms, kuriems kryžiuočiai neleido iš pilies pasitraukti, K. Ordino maršalui pažadėjo kitais metais atsilankyti jo žemėse. Pažadą ištesėjo: 1370 pirmoje pusėje vasario, kai jau kryžiuočiai buvo bežygiuoją link Lietuvos, lietuviai įsiveržė į Sembą ir II 17 užėmė Rūdavos pilį (apie 10 mylių į š. nuo Karaliaučiaus). Žygiui vadovavo K. ir Algirdas. Su jais buvo Vytautas (turėjęs tada 20 metų) ir Jogaila (22 m.). Nuo Karaliaučiaus atskubėję kryžiuočių vadai stojo su lietuviais į kovą, kurioje žuvo jų maršalas Hennigas von Schindekopfas, keletas komtūrų ir daug žymių karių, kurių tarpe buvę trys žymūs vakarų svečiai. Lietuviai žymesnių aukų neturėjo ir, pasisklaidę būriais, grįžo namo su dideliu grobiu. (Smulkesnį aprašymą žr. A. Kučinskas, Kęstutis, 57–86 psl.).

K a r a i s u L e n k i j a. Greta labai atkaklių kovų su kryžiuočiais, K. teko susidurti ne viename kare ir su lenkais. Varžytynių tarp Lietuvos ir Lenkijos objektas buvo Volinijos-Haličo žemės, kurias po Boleslovo-Jurgio mirties teisėtai paveldėjo K. brolis Liubartas (1340). Kitados (XII–XIII a.) tos žemės sudarė gana gal'ngą valstybę, kurios kng. Danielius buvo iš popiežiaus gavęs karaliaus vainiką (1253), bet tai buvo jau tik smunkančios galybės gelbėjimas, nes Haličo žemėse jis turėjo būti totorių (jie čia įsiveržė 1240–41) ir iš dalies vengrų vasalas. Jo įpėdiniai dar labiau susilpnėjo ir susiskaldė, tad Liubartas tiesiogiai paveldėjo tik Volinijos žemes. Dėl Haličo rungtyniavo vengrai su totoriais, o vėliau įsikišo ir Lenkija, kurios karalius Kazimieras D. (1333–70) ypatingai stengėsi užgrobti rusų žemių. Ilgai ruošęsis, užsitikrinęs taiką iš Ordino, popiežių

įtikinęs, kad norįs lietuvius apkrikštyti, Kazimieras 1349 užpuolė Volinijos-Haličo žemes, ir jam pavyko kai kur įsistiprinti. Tas užpuolimas sulaukė greitos reakcijos iš K., kuris 1350 Lenkiją užpuolė net du kartus (V ir VIII mėn.) ir siekė Lukovo, Radomo, Sandomiro ir Lvovo žemes. Nuo tada K. nuolatos talkino Liubartui. Kitais metais teko susidurti su Vengrijos karalium Liudviku, kuris ėjo pagalbon Kazimierui. 1352 su Kazimieru pasirašyta sutartis, pagal kurią Lvovo žemės teko Lenkijai, o Vladimiro, Lucko, Belzo, Chelmo ir Brastos žemės — Lietuvai. Lucko žemių pasienio miestas Kšemenecas pavestas Jurgiui Norimantaičiui. Tačiau taika sulaužyta jau kitais metais, ir Liubartas Lenkijos žemes užpuolė net tris kartus. Tai paskatino Kazimierą ruošti didelį žygį prieš Lietuvą, į kurį jis įtraukė totorius, vengrus, mozūrus ir Ordiną. Pastarasis, užuot laikęsis pažadų, užpuolė mozūrus. Kokios buvo 1355 žygio pasekmės, tikrų žinių nėra. Jos, tur būt, nedavė Kazimierui lauktų vaisių, nes kitais metais jis apskundė Ordiną popiežiui už susidėjimą su pagonimis (lietuviais), gi atsikirsdamas Ordinas įrodinėjo popiežiui, kad Kazimieras sėbrauja su totoriais ir pasirašinėja taikos sutartis su pagonimis. Šis skundas Kazimierui suteikė didelį smūgį, nes jis kelis kartus buvo prašęs popiežių paremti jo kryžiaus žygį prieš lietuvius ir vis gaudavęs keleriems metams atleidimą nuo dešimtinės mokesčio.

Po šių įvykių beveik dešimtį metų buvo ramu. Tuo laiku kaip tik padažnėjo lietuvių kovos su kryžiuočiais ir rusais. Bet 1362 Algirdo ir K. laimėjimas prieš totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis ir Kauno išgriovimas Kazimierą vėl paskatino į žygį. 1363 jis užpuolė Belzą ir, tur būt, užėmė Vladimirą, nes tas žemes 1366 sutartis jau pripažino Lenkijai. Vladimirą vasalo teisėmis Kazimieras atidavė valdyti Aleksandrui Karijotaičiui, o Belzą, dar pridėjęs Chelmą — Jurgiui Norimantaičiui. Neilgai trukus, 1368 K. jau vėl niokojo Lenkiją. Kazimieras vėl šaukėsi popiežiaus pagalbos. Antrą žygį K. suruošė tuojau Kazimierui mirus (1370), sugriovė Vladimiro pilį ir atgavo visas anksčiau prarastas Volinijos žemes. Kazimiero įpėdinis, Vengrijos karalius Liudvikas, tuojau susitaikė su Ordinu, jį atpalaiduodamas kovoms su Lietuva, ir mažai tesidomėjo Kazimiero vesta kova dėl rusų žemių. Dėl kažkokių kivirčų 1376 K. įsiveržė į Sandomiro žemes ir atsidūrė netoli Krokuvos. Kitais metais Liudvikas buvo nesėkmingai užpuolęs Belzą. Talkon atvykęs K. susitaikė su Liudviku, nes jau buvo miręs Algirdas ir K. buvo reikalinga taika. Haličas buvo priskirtas tiesiog Vengrijai (1378). Volinijos žemių atgynimas nuo lenkų agresijų buvo labai reikšmingas, nes jis sulaikė Lenkijos slinkimą į rytus ir Lietuvai galėjo atkirsti tolimesnius kelius į pietines rusų žemes bei sukliudyti Dniepro baseino užvaldymą, kuriame Lietuva vis smarkiau stiprinosi. K. nuolatinė talka Liubartui buvo ne vien broliška talka, — tai buvo sąmoningas visos valstybės interesų gynimas. Tas faktas, kad K., o ne Algirdas nuolat talkino, liudija, kad Volinija ir visos Lietuvos vakarinės sienos buvo pavestos ginti K. Tai patvirtina ir vėlyvesni įvykiai: Jogailos konflikte su K. Liubartas talkino Kęstučiui, ir Volinijos žemės vėliau teko Vytautui.

K r i k š t o r e i k a l a i. Lietuviai buvo iš visų pusių apsupti krikščionių, betgi patys gana ilgai išliko pagonys. Susidurdami karo lauke su krikščionimis kaimynais, lietuviai patyrė pastarųjų žiaurumo ir kėslų užgrobti kraštą. Tai nežadino jokios meilės nė pagarbos jų religijai. Dėl to ir krikščionybės priėmimo aplinkybės turėjo subręsti politinėje dirvoje, ne iš misijų, kurių tada beveik nebuvo. Bet vis tik lietuviai neturėjo nė vieno valdovo, kuris būtų atstūmęs ar persekiojęs krikščionis savame krašte. Todėl ir pats krikšto klausimas kartkartėmis susilaukdavo valdovų dėmesio. Taip buvo ir K. laikais.

Pirmas pasiūlymas krikštytis kilo iš Lenkijos karaliaus Kazimiero iniciatyvos. Būdamas nekokiuose santykiuose su Ordinu, jis norėjo įsigyti popiežiaus palankumą ir užsitikrinti taiką iš Lietuvos. Tuo reikalu jis nurašė pop. Klemensui VI laišką, išreikšdamas pageidavimą naujai apkrikštyto krašto bažnyčią prijungti Lenkijos Gniezno arkivyskupijai. Popiežius sumanymą priėmė nuoširdžiai ir 1349 parašė laiškus Kazimierui, K. ir Gniezno arkivyskupui, ragindamas į Lietuvą išsiųsti dorų, pamaldžių ir išmokslintų misininkų. Kokios buvo tų laiškų pasėkos, tiksliai nežinoma. Tėra aišku, kad Kazimieras spėjo susitaikinti su Ordinu ir tuojau pat užpuolė Volinijos ir Haličo žemes. Galimas daiktas, kad popiežiaus bulė K. pasiekė vėliau, negu žinia apie lenkų pradėtą karą.

Kitas krikšto projektas iškilo 1351 Vengrijos karaliaus Liudviko žygio į Lietuvą

metu. Talkinęs Kazimierui, karalius Liudvikas susitiko K., atžygiuojantį su savo kariuomene pačiame Lietuvos pasienyje. Užuot stoję į kautynes, valdovai pradėję derybas ir K. pažadėjęs krikštytis, jei Lenkija ir Vengrija Lietuvai sugrąžins kryžiuočių užgrobtas lietuvių žemes ir pažadės ateity ginti nuo Ordino ir totorių užpuolimų. Savo krikšto pažadui patvirtinti, K. padaręs pagonių apeigomis priesaiką. Ir iš šio sumanymo nieko neišėjo, nes į trečią dieną K. dingęs iš Liudviko stovyklos.

Pats rimčiausias krikšto reikalų svarstymas iškilo 1358. Spėjama, kad ir šio projekto mintis kilo iš Kazimiero, kuris, kaip jau matėme, 1356 Ordiną buvo apskundęs popiežiui. Jis vėl parašė popiežiui, kad Lietuvos kunigaikščiai žada pasikrikštyti ir siūlė šį kartą tarpininku parinkti imp. Karolį IV (aišku, norėjo jį užangažuoti prieš Ordiną), neužmiršdamas priminti, kad naujai apkrikštytieji būtų pavesti Gniezno arkivyskupijai. Iš likusių šaltinių nėra tikslių žinių, kaip reagavo popiežius. Iš imperatoriaus laiško, rašyto 1358 IV 18 Lietuvos kunigaikščiams, atrodo, lyg jis veikė savo vardu. Tuojau pat buvo išsiųsta Lietuvon delegacija, kurią sudarė Prahos arkiv. Ernestas, Opavijos kunigaikštis ir Vokiečių ordino magistras visai Vokietijai (Deutschmeister). Per savo žemes ligi Lietuvos tą delegaciją lydėjo pats Ordino magistras. Kai pasiuntiniai atvyko į Lietuvą ir pranešė savo kelionės tikslą, K. su Algirdu pažadėjo krikštytis su sąlyga, jei Lietuvai bus sugrąžintos kryžiuočių užgrobtos žemės.

Derėdamiesi su aukščiausio tų laikų Europos politinio autoriteto, imperatoriaus, atstovais, liet. kunigaikščiai pareiškė visai realius ir konkrečius reikalavimus: atimti iš Ordino ir jiems grąžinti visas žemes, kurių vakarinė siena, prasidėjusi nuo Mozūrų, eina Alnos upe ligi Priegliaus ir pastarojo tekme pasiekia Aismares; paskui siena turinti eiti Baltijos jūra iki Daugavos žiočių ir jos vaga kilti ligi Rusijos. Be to, lietuviai dar reikalavo, kad Ordinas būtų iškeltas į totorių Ordos pakraščius, kur jis turėtų ginti krikščionis rusus nuo totorių užpuldinėjimų. Drauge buvo pabrėžta, kad Ordinas nereikštų jokių pretenzijų į rusų žemes, nes visa Rusija turinti priklausyti Lietuvai. Šių sąlygų neįvykdžius, lietuviai nesikrikštysią. Imperatoriaus atstovai neturėjo įgaliojimų tartis tokiais reikalais, tad grįžo atgal painformuoti imperatorių. Taip reikalas ir baigėsi. Į šias derybas ir lietuvių sąlygas atkreipė dėmesį daugelis istorijos tyrinėtojų, ieškodami pateisinamų ar pakaltinamų argumentų. Nė vienas nepaneigia jų realumo, nes buvo aišku, kad joks krikštas neapgins Lietuvos nuo kryžiuočių, kol jie pasiliks tose žemėse ir nesiliaus gavę paramos iš vakarų.

Paskutinis paskatinimas krikštytis buvo išreikštas pop. Grigaliaus XI laiške (1373) Algirdui ir jo broliams K. bei Liubartui, kad baigtųsi baisūs karai tarp lietuvių ir kryžiuočių bei kitų krikščionių. Krikšto mintį šį kartą popiežiui buvo pakišęs Mozūrų kng. Zemovitas III, kuriam grėsė Ordinas, kai naujasis Lenkijos karalius Liudvikas su juo ėmė bičiuliautis. Koks buvo lietuvių reagavimas, nežinia. Tik aišku, jog jie nepasikrikštijo. Visus tuos krikšto siūlymus sudėjus krūvon, matome, kad visi buvo pagrįsti politiniais motyvais bei intencijomis, kurios Lietuvai nebuvo priimtinos, tad ir nenuostabu, kad nei K. nei Algirdas negalėjo tomis sąlygomis krikštytis.

Kęstučio ir Jogailos konfliktas. Pagal Lietuvos metraščius, Algirdas buvo sutaręs su K. toliau pratęsti jų bendro darnaus valdymo sistemą. Algirdo valdžią turėjo paveldėti Jogaila, o K. — Vytautas. Po Algirdo mirties (1377) taip ir įvyko: jo vietą užėmė Jogaila. K. pripažino Jogailai tokią pat pirmenybę, kokią turėjo jo tėvas. Taigi, paviršutiniškai atrodė, jog niekas nepakitėjo ir K., kaip seniau, atvykdavo iš Trakų į Vilnių bendrų pasitarimų. Dėl Jogailos įsėdimo į Vilniaus sostą nepasitenkinimas atėjo iš jo paties vyresnių brolių, pirmosios Algirdo žmonos, Marijos Vitebskietės, vaikų. Jų vyriausias, Andrius, tarėsi turėjęs daugiau teisių tapti D. L. K., negu Jogaila. Bemaištaudamas, Andrius net susidėjo su Maskvos kng. Dimitru, su kuriuo ilgai buvo kovojęs jo tėvas. Ta grėsmė iš vyresnių Algirdo sūnų smarkiai užaliarmavo Jogailos motiną Julijoną. Mat, visi vyresnieji Algirdo sūnūs jau valdė anksčiau tėvo pavestas kunigaikštijas, o jos sūnų dar nė vienas neturėjo valdomos srities. Gauti kurią nors sritį rusiškose žemėse buvo maža vilties, nes visas jas buvo apėmę Algirdaičiai bei Gedimino broliai ir jų vaikai. Kadangi Algirdas nebuvo leidęs nė vieną iš Julijonos 7 sūnų krikštyti (jie liko pagonys), tai dabar Julijonai atėjo į galvą mintis, kad jos vaikai turi gauti sau dalį iš K. valdomų žemių. Ta kryptimi ji veikė Jogailą,

kuris motina labai pasitikėjo, ir ėmė dairytis sąjungininkų, kurių nesunku buvo rasti Ordino viršūnėse. Jos santykiai su Ordinu pasidarė tiek artimi, kad pasikeisdavo dovanomis ir laiškais, kurių vienam kryžiuočiai informavo Julijoną, esą K. ruošiasi atimti iš Jogailos valdžią. Tame laiške K. net vadinamas pasiutusiu šunimi. Vilniaus dvaro ir Ordino gerus santykius liudija Skirgailos kelionė į Ordino žemes (1379 VII), kur jis buvo iškilmingai priimamas ir apie tai būdavo Ordino pranešama Julijonai. Tai vyko kaip tik tuo metu, kada abu ordinai smarkiai puldinėjo Lietuvą. Ypačiai K. buvo netikėtas kryžiuočių įsiveržimas į jo valdomas krikščionių rusiškas žemes—Drohičino, Melniko, Lietuvos Kameneco, Bielsko ir Gardino sričių nuniokojimas, kuris reiškė ne ką kita, kaip norą sukelti tose srityse nepasitenkinimą prieš valdovą pagonį.

Toks netikėtas krikščionių žemių užkabinimas, matyt, ir Ordinui sudarė nesmagumo. Dėl to tuojau pat (1379 IX 29) jau matome jo delegatus Trakuose pasirašant sutartį su K. ir Jogaila, kur per 10 m. kryžiuočiai pasižada nepulti tų rusiškų žemių, o lietuviai pažadėjo nepulti Osterodės, Ortelsburgo, Allensteino, Seeburgo pilių ir joms priklausančių žemių. Abiem pusėms paliekama teisė tose žemėse rinkti kariuomenę, jei ji nebus naudojama sutartyje apimtose žemėse. Sutartis neapsaugojo Žemaičių nė su ja susisiekiančios Ordino sienos, nes krikščionys negali daryti sutarčių su pagonimis. Po karališkų vaišių Ordino atstovai nuvyko į Vilnių, kur tris dienas ir naktis, kaip pažymi kryžiuočių kronika, slapta tarėsi su Jogaila. Tų pačių metų žiemą Maskvai pradėjus pulti r. Lietuvos žemes (Briansko srityje), Jogaila matė grėsmę Polockui ir pradėjo ieškoti paramos Livonijos ordine, kuris palaikė kng. Andrių, tačiau teišsiderėjo trumpas paliaubas (nuo 1380 II 27 ligi V 13). Iš tos paliaubų sutarties buvo aiškiai išskirtos K. žemės. Lygiai tokio pat turinio slapta, tik neribotam laikui, sutartis buvo pasirašyta V 31 su kryžiuočiais. Tai, matyt, vilniškių pasitarimų vaisius. Sutarties pasirašymui pridengti Dovydiškių apylinkėse (netoli Gardino) buvo surengta medžioklė, kuri su puotomis trukusi 4 dienas. Medžioklėje dalyvavo ir Vytautas, bet apie derybas jam nebuvo pranešta. Sutarta, jog tarp Jogailos ir abiejų ordinų bus laikomasi taikos. K. žemės išskiriamos. Jeigu kartais Jogaila būtų priverstas K. padėti, ar K. prispirta ordinų kariuomenė įsiveržtų į Jogailos žemes, tai nereikštų sutarties sulaužymo.

Daugelis istorikų svarstė, kuriam tikslui buvo reikalinga ši sutartis. Vieni manė, jog atėję nauji laikai keisti politiką su kryžiuočiais, kiti manė, kad Jogaila, besiruošdamas padėti totoriams jų rengiamame žygyje prieš Maskvos kng. Dimitrą, norėjęs užsitikrinti iš Ordino saugumą, o treti aiškiai teigė, kad tai buvęs tiesiog suokalbis pašalinti K. Kaip bebūtų, valstybės saugumo negalima užtikrinti priešui leidžiant naikinti didelę jos dalį. Iš suplanuoto žygio prieš Dimitrą taip pat nieko gera neišėjo. Jogaila, totorių chanas Mamajus ir Riazanės kng. Olegas buvo sutarę 1380 IX 1 susitikti prie Okos upės, kur sueina Riazanės ir Maskvos sienos. Tai patyręs, Dimitras pasiryžo sukliudyti kariuomenių susitikimą ir užpuolė totorius Kulikovo laukuose. Jam talkino ir Jogailos broliai Andrius su Dimitru. Jogaila su kariuomene atvyko vieną dieną vėliau, kai totoriai jau buvo sumušti ir išblaškyti. Ar jis pavėlino tyčia, ar ne, nežinia, bet su maskviškiais nesusidūręs grįžo atgal. Ši Dimitro pergalė įkvėpė Maskvai daugiau drąsos ir pakirto Jogailos autoritetą rusų žemėse.

Dovydiškių sutarties rezultatai ėmė reikštis tuojau: 1381 II pradžioje kryžiuočiai žygiavo Trakų link ir pakeliui užpuolė Naujapilį, kur panaudojo naują ginklą pilių sienoms griauti — bombardas (po metų tokiais pat ginklais K. atakavo kryžiuočių valdomą Jurbarko pilį). Birželio mėn. kalavijuočiai naikino Žemaičius iš šiaurės, o iš pietų juos atakavo Ragainės komtūras. Vasarą sukilo polockiečiai ir išvijo ten Jogailos įsodintą valdovu Skirgailą. Sukilimą malšinti padėjo Jogaila ir jiems talkon ėjo Livonijos ordinas. K. suprato, kad čia kas nors negera. Netrukus jis gavo iš Osterodės komtūro slaptą pranešimą apie Dovydiškių sutartį. Tai jį paskatino griebtis žygių prieš Jogailą, nepaisant Vytauto mėginimų aiškinti, kad tai esančios tik kryžiuočių pramanytos pinklės. XI mėn. pradžioje K. su kariuomene užpuolė Vilnių ir užėmė be pasipriešinimo. Čia suėmė Jogailą ir rado slaptosios sutarties dokumentą. Buvo rimto pagrindo Jogailą nubausti, bet K. jam atidavė valdyti kitados jo tėvo turėtas (Kriavo ir Vitebsko) žemes, paimdamas raštišką Jogailos atsižadėjimą D.L.K. valdžios ir pažadą

nieko prieš K. neveikti. Įsigalėjęs Vilniuje, tuojau nusiuntė pasiuntinius į Polocką: vieną miestui, kitą kariuomenei, kuri su džiaugsmu priėmusi žinią; Skirgaila paspruko į Livoniją.

Paskui K. savo jėgas nukreipė į vakarus, ir kitų metų pradžioje kelis kartus užpuolė kryžiuočių žemes, atsidurdamas net prie Alnos ir Priegliaus krantų. IV mėn. pradžioje K. užpuolė Jurbarko pilį, bet kryžiuočiai patys padegė priemiestį, kad lietuviams būtų sunkiau prieiti. Nežinia, kieno iniciatyva prasidėjo derybos, ir K. pasitraukė. Jam jau reikėjo sukti į rytus, iš kur atėjo žinia, kad trys broliai — Jogaila, Skirgaila ir Kaributas — sudarė prieš jį suokalbį ir tuojau pradėjo sukilimą Sieversko Naugardo srityse. Nenujausdamas, kad tai galėjo būti tik vylius, K. su kariuomene išskubėjo malšinti sukilimo, Vilniuje palikdamas Vytautą. Jogailos šalininkams to tik ir tereikėjo. Vytautui su žmona ir motina išvykus į Trakus, jie sukilo ir užgrobė Vilniaus pilį (1382 VI 12). Tuojau pat čia atsirado Jogaila. Vytautas mėgino atgauti Vilnių, bet neturėjo pakankamai jėgų. Jogaila tuojau suskato pulti Trakus, ties kuriais atsirado ir jo sąjungininkai kryžiuočiai. Bražuolės kaime tarp Jogailos ir Ordino buvo pasirašyta nauja sutartis (VII 6). Abi pusės pasižadėjo ligi IX 8 viena kitos nepulti ir nedaryti jokios žalos. VII 18 jie jau apsupo Trakus. Po dviejų dienų derybų ir gąsdinimų, pilies įgula pasidavė. Vytautas dar prieš tai, bijodamas patekti tarp kryžiuočių ir Jogailos kariuomenių, pasitraukė į Gardiną ir ten pradėjo telkti jėgas. Tuo tarpu iš rytų grįžo K., tiesiog pasukdamas į Gardiną. Čia sutarė su Vytautu veikimo planą ir pats tuojau išsiskubino į Žemaičius. VIII 3 K. su žemaičiais jau atsirado prie Trakų, kur atvyko ir Vytautas su Liubartu. Jogailai talkon atžygiavo Livonijos pagalba. Kokio dydžio karinės jėgos buvo susitikusios ties Trakais, tikrų žinių nėra. Kryžiuočių Vigando Marburgiečio kronika tvirtina, kad K. atsigabenęs 9000 žemaičių. Iš to fakto, kad Jogaila tuojau pradėjo ieškoti kelio deryboms, galima daryti išvadą, kad jėgų persvara buvo K. pusėje.

Pagal Lietuvos metraščių, lenkų istoriko Dlugošo ir Vytauto nupasakojimą, išdėstytą jo skunde prieš Jogailą, derybas pradėjo Jogaila. Jo pasiuntiniams buvo pareikšta, kad turįs atvykti pats Skirgaila, kuris buvo paskirtas Trakų valdovu. Kiek pasitaręs su K. ir Vytautu, Skirgaila prašė Vytautą vykti į Trakus pasikalbėti su Jogaila. Jo neliečiamybę Skirgaila garantavo savo priesaika. Po kiek laiko abu grįžo atgal ir kvietė K. vykti derybų į Jogailos stovyklą. Jogailos ir Skirgailos priesaikomis jam buvo užtikrinta neliečiamybė ir laisvė grįžti atgal. Pavakare K. pusės kariuomenei buvo pranešta, kad vadai išvyko toliau tartis į Vilnių ir kad ji galinti skirstytis. Jogaila savo žodžio nė priesaikos nesilaikė, ir Vilniuje abu vadai buvo suimti. Vytautas buvo paliktas Vilniuje, o sukaustytą geležiniais pančiais K. nugabeno Kriavo pilin, kur penktą naktį (apie VIII 15) jis buvo nužudytas. Vytautui iš Vil-

V. K. Jonynas Kęstučio mirtis Kriavo pilyje

niaus kalėjimo pavykę pasprukti. Šiuos faktus patvirtino ir daugumas Ordino metraštininkų, tik kai kurie pridėjo, kad esą K. kalėjime, kaip sakoma, pats nusižudęs. Pastaroji užuomina davė progos kai kuriems istorikams teisinti Jogailą ir jo bendrininkus — motiną Julijoną ir brolį Skirgailą. (Plačiau žr. A. Kučinskas, Kęstutis 149–190 psl.).

K. lavonas buvo iškilmingai pagal pagonių apeigas sudegintas Vilniuje. Niekas dėl jo suėmimo nė nužudymo nebuvo kaltinamas, bet K. šalininkai buvo persekiojami, suiminėjami ir žudomi. Vytautas liudija, kad ir jo motina, Birutė, buvusi nužudyta, tik jam laimingai pavyko pabėgti iš kalėjimo ir išvengti mirties. Jis atsidūrė pas kryžiuočius. Ordinui tai davė progą ne tik kištis į Lietuvos vidaus reikalus, bet ir diktuoti savo reikalavimus. Tų pačių metų X 31 Jogaila jau derėjosi prie Dubysos santakos su kryžiuočių atstovais ir pasira-

šė aktus, kuriais pasižadėjo per ketverius metus su Ordinu laikytis taikos, per tą laiką su visu kraštu apsikrikštyti, ir Ordinui atidavė vakarinę Žemaičių dalį ligi Dubysos.

Kęstučio asmuo ir reikšmė. Apie K. asmenį mes žinome tik iš jo politinės bei karinės veiklos ir trumpų prasitarimų senuose metraščiuose bei kronikose. Senesnioji magistrų kronika, nupasakojusi apie K. pabėgimą iš nelaisvės, taip jį apibūdina: ‚K. buvo karingas ir teisingas vyras. Kai jis rengdavosi pulti Ordino žemes, tai iš anksto pranešdavo maršalui ir tikrai atvykdavo. Jei su magistru padarydavo taiką, tai jos tvirtai laikydavosi. Jei kurį nors Ordino brolį pripažindavo drąsiu ir narsiu, tai jam parodydavo daug meilės ir pagarbos'. (Scr. r. Pruss. III 593–594). Dlugošas sako: ‚K., nors ir pagonis, buvo šaunus vyras..., iš visų Gedimino sūnų sumaniausias ir veikliausias ir, kas daugiausia jam teikia garbės, buvo išpruses, žmoniškas ir tiesiakalbis (civilis, humanus et verax in sermone)'. Vokiečių rašytojas ir istorikas A. Kotzebue (Ältere Geschichte Preussens II 204), daug tyrinėjęs slaptąjį kryžiuočių archyvą Karaliaučiuje, K. taip aprašo: jis buvęs aukštas, liesas, išblyškusiame jo veide spindėjo ugningos akys, žilsva barzda klojo jo krūtinę ir nedaug plaukų dengė jo kaktą. Kalbėjo mažai, bet kiekvienas jo žodis buvo giliai prasmingas. Kai jis supykdavo ir grasindavo, jo kaktoje iššokdavo gyslų bruožai. Visa jo išvaizda buvo įteigianti baimės.

K. teisingumas ir humaniškumas kronikose dažnai paminimas, kai pasakojama, kad jis kautynėms pasibaigus sudrausdavęs savo vyrus nuo žiaurumų ar netinkamo belaisvių traktavimo. Nesigriebė keršto nugalėtajam (Jogailos pavyzdys). Labiausiai visur pabrėžiamas jo apsukrumas, dinamiškumas, narsumas, karingumas. K. ligi paskutinių savo gyvenimo dienų nenulipo nuo žirgo nė iš rankų nepaleido kardo. Jo žirgas jį išnešiojo skersai ir išilgai Lietuvą, toli už Rygos į šiaurę, palei Maskvą į rytus, iki Krokuvos-Lvovo į pietus ir iki Lenčicos, Varšuvos ir Karaliaučiaus į vakarus. Susidurdamas daugiausia su vakarais, bendraudamas su kai kuriais Ordino riteriais ir jų svečiais, K. susipažino su daugeliu naujų dalykų, kuriuos sugebėjo greitai pas save pritaikinti, ypač karo techniką. Nėra abejonės, kad buvo prasilavinęs ir mokėjo svetimų kalbų, kurių pramoko iš Vilniuje gyvenančių ir jo tėvo dvarui artimų vienuolių. Betgi jis išliko ištikimas savo tautos religijai ir tradicijoms, kurių labai stropiai laikėsi ir už tai laimėjo pavaldinių meilę ir pasitikėjimą. Savo šeimos ryšiais jis taip pat neatsiskyrė nuo tautos, sukurdamas lietuvišką šeimyną, kuri Lietuvai yra davusi plačiai už savos imperijos pagarsėjusį valdovą — Vytautą Didįjį.

Kiek iš istorinių šaltinių galima nustatyti, K. yra turėjęs šešis sūnus: Patriką (Patirgą), Vaidotą, Butautą, Vytautą, Tautvilą ir Žygimantą, ir tris dukteris, kurių Miklausa (Marija) 1375 ištekėjo už Tverės kunigaikščio Jono, Danutė (Ona) 1380 — už Mozūrų kng. Jonušo, ir Ringaila (Elzbieta) 1392 — už Mozūrų kng. Henriko. Yra spėliojama, kad K. turėjo dvi žmonas. Iš pirmosios buvo gimę trys pirmieji sūnūs, o kiti sūnūs ir dukterys gimę iš Birutės — antrosios žmons. Tačiau nėra tikrų įrodymų, kurie tą spėliojimą paremtų.

Tauraus kario K. asmenyje ryškiai pasirodė ir valstybės vyro bruožai. Tai matyti iš jo santykių su broliu Algirdu, kurio būdas gerokai skyrėsi. Algirdo nemėgę šiaurės rusų metraščiai kartais prisegdavo jam nepalankius epitetus (‚suktas, bedievis, klastingas'), tačiau pripažindavo ir daug teigiamų ypatybių, sakydami, kad Algirdas buvo labai išmintingas, mokėjo daug kalbų, dieną naktį rūpinosi valstybės reikalais ir valdžia aukščiau iškilo už visus. Kariavo ne tiek jėga, kiek gudrumu ir įgijo daug žemių. Niekas nežinojo, kam jis renka kariuomenę ir kur rengiasi kariauti — visa darė slaptai. Nemėgo tuščių pasilinksminimų, mokėjo susivaldyti ir nevartojo jokių svaigiųjų gėrimų. Aišku, toks vyras labai tiko grumtis su suktais totoriais ir nelabai pastoviais rusais. Karžygiškas ir atviras K. labiau tiko pastatyti prieš gerokai sužiaurėjusius krikščioniškus riterius, kurie, kad ir paviršutiniškai, dar buvo susiję su vakarų riterinėmis tradicijomis. Sutarę valstybę tvarkyti iš vien ir naujai įgytas žemes dalintis pusiau, — abu broliai laikėsi visą gyvenimą, vienas kitam talkindami žygiuose, kur reikėjo, ir iš anksto aptardami visus bendrus didelės ir vis augančios valstybės reikalus. Nors 1345 perversmą įvykdė K., bet Vilnių ir vyriausio Lietuvos kunigaikščio valdžią bei pirmenybę jis atidavė Algirdui. Tai nė vienam iš jų nekliudė savo valdomose srityse tvarkytis suvereniškai ir, didžiam istorijos tyrinėtojų nusistebėjimui, tas brolių atsiribojimas materialiniais turtais ir politinės

įtakos sferomis jų praktiškame veikime visai neskaldė valstybės ir nenaikino jos monarchiško charakterio. Aišku, kad ši harmonija laikėsi tik dėka abiejų didžių vyrų charakteriu ir sugebėjimu valstybės reikalus pastatyti aukščiau už asmeninius.

Abu juodu dideli lietuviai ir ligi mirties išlaikė senąjį tikėjimą ir lietuviškas tradicijas. Algirdui tai gal buvo kiek sunkiau, nes abi žmonos buvo rusės ir pravoslavės. Jų bendras veikimas išplėtė Lietuvos valstybę toli į pietus bei rytus ir atlaikė neparastai stiprų spaudimą iš Kryžiuočių ordino, kurio vyriausias uždavinys buvo palaužti Lietuvą. Žiūrėdami į žemėlapius, mes galime matyti didžius Algirdo nukariavimus, sakytume dinamiką, o K. karuose tik nepaliaujamas grumtynes už lietuvio sodybas. Bet tos grumtynės apsaugojo lietuvių tautą ir pastatė vokiečių slinkimui į rytus sieną, kuri išsilaikė jau 600 metų.

V. M. Antonovič, Monografii po istorii zapadnoj i jugozapadnoj Rosii 1885; *K. Chodynicki*, Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386 (Przegląd Historyczny 1914); *M. S. Gruševskij*, Istoria Ukraini-Rusi IV 1903; *O. Halecki*, Dzieje Unii Jagiellońskiej I 1919; *Ig. Jonynas*, Jogaila (Židinys 8–10, 1934, 5–7, 10, 1935); *A. Kučinskas*, K. 1938 (ten yra visa plati kęstutinė biografija—šaltiniai ir literatūra); *K. Lohmeyer*, Geschichte von Ost- und Westpreussen 1908; *Hą. Paszkiewicz*, Polytika Russka Kazimierza Wielkiego 1925; (") Jagiellonowie a Moskwa I 1933; (") The Origin of Russia 1954; *K. Stadnicki*, Olgierd i Kiejstut 1870; *J. Stakauskas*, Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. 1934; *J. Wolff*, Rôd Gedimina 1886. *A. Kč.*

Kęstutis 1. Studentų ateitininkų vyrų korporacija, įst. 1926 X 13 Lietuvos universitete Kaune. Tikslas — paruošti savo narius gerais visuomenės darbininkais, tėvynės meilė, broliškumo ir solidarumo jausmų ugdymas savo nariuose. Iš narių reikalauta didelės drausmės. Korporacija turėjo savo vėliavą ir uniformą. Emblema: ąžuolo lapas ir dvi gilės. Spalvos: raudona, geltona (auksinė) ir juoda. Šūkis: Fortiter, constanter. Korporacijai organizuoti buvo išrinktas pirm. Bernardas Žukauskas ir sekr. Andrius Daugirdas. Narių priesaika įvyko 1927 II 16 studentų bažnyčioje. Pirmąją valdybą sudarė: A. Starkus — pirm., K. Grina — vicepirm., J. Bajoras — sekr. Tremtyje K. korporacija atkurta Münchene 1947 X 13, dabar veikia JAV.

2. Slapta, kariniams uždaviniams vykdyti antinacinės rezistencijos organizacija, įsisteigusi Kaune 1942 V. Apėmė karininkiją ir kitus vadovaujančius asmenis. Nariai įstodami duodavo priesaiką, gaudami numerį, kuris organizacijoje buvo naudojamas vietoje pavardės. K. Vlike buvo atstovaujamas per Lietuvių Fronto atstovą. Bolševikams antrą kartą Lietuvą okupavus, K., likęs Lietuvoje, perėjo į aktyviąją rezistenciją.

Ketarauskas Bronislovas (g. 1905 VII 17 Karklėnalių k., Kražių vls., Raseinių aps.) matematikas. 1926 baigė Telšių gimn., 1932 VDU matematikos-gamtos fak. 1930–34 matematikos ir fizikos mokytojas Linkuvos gimn., 1936-44 Raseiniuose. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur buvo liet. gimn. mokytoju 1945-46 Buxtehudėje (čia buvo ir gimn. dir.),1946–47 Seedorfe, 1947–48 Dedelsdorfe ir 1948-49 Diepholze. 1949 atvyko į JAV. Būdamas studentu aktyviai reiškėsi Studentų matematikų-fizikų d-joje (vienas steigėjų), Akademinėje ligonių kasoje. Yra parašęs daug straipsnių iš matematikos, fizikos, astronomijos ir pedagogikos srities Kosmose, Tautos Mokykloje, Gamtoje, Naujojoje Romuvoje, Vaire, Kultūroje, Šviesos Keliuose, Mokslo Dienose, Jaunojoje Kartoje, Lietuvos Aide, Mokykloje ir Gyvenime, Lietuvos Mokykloje, Dirvoje ir Darbininke. Skyrium išsp. Diferencialinio ir integralinio skaičiavimo pagrindai 1934, 21947, Svajonės apie žemę ir dangų (redagavo) 1948. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

Ketchikan uostas Aliaskos teritorijos Revillagigedo saloje, apie 380 km į pietų rytus nuo Juneau; apie 8000 gyv. (1955). K. yra didumo ketvirtasis Aliaskos mst., žymus žuvų konservų, kasyklų ir miško pramonės centras.

Ketė upė Sibire, deš. Obės intakas, 1356 km ilgio. Prasideda greta Jenisiejaus upės, su jos intaku Kasu sujungta Obės-Jenisiejaus perkasu, neturinčiu reikšmės. Baseino plotas 81.100 km^2, vid. debitas 450 m^3/sek.

Ketel Cornelis (1548–1616) olandų tapytojas. Jaunystėje dirbo Paryžiuje ir Londone, kur portretavo anglų didikus ir karalienę. Nuo 1581 pastoviai apsigyveno Amsterdame. Flamų manieristų ir Fontainebleau mokyklos įtakoje K. įvedė į olandų tapybą alegoriją. Olandų portretinei tapybai K. davė reikšmingų impulsų, kurių gijos ėjo iki Rembrandto ir Halso. K. portretas yra ištisai olandiškas ir asmeniškai pajaustas. Nuo 1599 tapydamas pirštais išgaudavo portrete specifiško laisvumo ir gyvumo. Epochinis darbas yra 1588 ‚Šaulių gildija' (Amsterdame).

Ketelerija (Keteleeria), pušinių (Pinaceae) šeimos gentis. Amžinai žaliuoją medžiai, panašūs į kėnį. Jų trys skirtys, savaime augančios Kinijos vakaruose ir Formozoje.

Ketenai klasė organinių junginių, turinčių bendrinę formulę R R′ C=C=O. Ketenai yra nepastovios medžiagos, kurios lengvai polimerizuojasi arba reaguoja su kitomis medžiagomis, gamindami rūgščių derivatus. Paprasčiausias šios klasės junginys, ketenas, $CH_2=C=O$ gaunamas skaldant acetono garus virš įkaitinto porceliano, o jo derivatai gaminami kaitinant substituotos maloninės rūgšties anhidridą arba veikiant cinko metalu α-bromo-rūgščių bromidus. K. yra naudojami retiems rūgščių esteriams gaminti. *A. M. Js.*

Ketgùtas (ag. cetgut) siūlai padaryti iš smulkiųjų raguočių žarnų ir naudojami chirurgijoje siūlėms ir ligatūroms. Didžiausias dėmesys kreipiamas į jų aseptiškumą. Tuo tikslu k. sterelizuojamas įvairiais cheminiais junginiais: trioksidiniu chromu, formaldehidu, jodu ir kt. Kartais k. impregnuojamas sidabro druskomis, kurios padidina jo stiprumą ir atsparumą.

Ketimidai junginių klasė, gaunama veikiant ketonus amoniaku arba pirminiais aminais; bendrinė šių junginių formulė yra R R′ C = N R. K. yra nepastovūs ir vandens veikiami skyla į ketonus ir aminus.

Ketoksimai organiniai junginiai, turį struktūrą $R_2C=NOH$ ir gaunami veikiant ketonus (R_2CO) hidroksilaminu (NH_2OH). Šie junginiai savo ypatybėmis yra labai panašūs į aldoksimus, kurie pagaminami iš aldehidų ir hidroksilamino. Išskyrus keletą mažo molekulinio svorio k., kurie yra skysčiai, kiti yra kristalinės druskos. K. kartu yra labai silpni šarmai ir silpnos rūgštys, todėl jie duoda druskas ir su rūgštimis, ir su šarmais. Daugelis k. yra nuodingi. K. naudojami daugelio kitų organinių junginių gamybai. Taip pat k. yra specifinė reakcija charakterizuoti karbonilo (CO) grupei. *V. Grk.*

Ketolai yra organiniai junginiai, turį savo molekulėje karbonilo (C=O) ir hidroksilo (–OH) grupes. K. gaunami oksiduojant glikolius arba kondensuojant dvi ketono molekules. K., turėdami dvi funkcines grupes, savo ypatybėmis bei reakcijomis primena ketonus bei alkoholius.

Ketolinė tautomerija, arba keto-enolinė izomerija, yra terminas, vartojamas išreikšti dualistinei organinių junginių ketonų ypatybei. Stebint ketonų reakcijas buvo surasta, kad šie junginiai kartais reaguoja kaip ‚tikri' ketonai, o kartais kaip neprisotinti karbonoliai. Vėlyvesni tyrinėjimai parodė, kad iš tikrųjų ketonai egzistuoja dviejų tautomerinių formų ir yra ‚mišiniai', sudaryti iš ketonų ir atitinkamų neprisotintų karbinolių. Kad šis postulatas yra teisingas, parodo ne tik ketonų dualistinės reakcijos, bet ir faktas, kad kai kurie ketonai gali būti išskiriami į jų karbinolinę ir ketoninę formą. *V. Grk.*

Ketonai organiniai junginiai, turį karbonilo grupę = CO, bendros struktūros R–CO–R′. Priklausomai nuo R radikalų arba grupių struktūros k. gali būti atviros grandies, arba alifatiniai, ir uždaros grandies, arba cikliniai (kartais vad. aromatiniai). K. pavyzdžiu gali būti acetonas CH_3COCH_3, 56°C temperatūroje verdąs, lengvai garuojąs skystis, vartojamas tirpintuvu. Mažo molekulinio svorio k. yra lengvai garuoją skysčiai, lengvai užsidegą, tirpstą vandenyje; dažnai turi aromatinį kvapą. Didesnio molekulinio svorio yra paprastai bespalviai kieti kūnai, o vidutinio molekulinio svorio — vandenyje netirpūs skysčiai. Rūtose yra k. vad. metilnonilketonas $CH_3–CO–C_9H_{19}$. *P. Jc.*

Keto rūgštys, keto karboninės rūgštys, organiniai junginiai, turį karbonilo ir karboksilo grupes toje pat molekulėje.

Ketozės paprasčiausi cukrai, turį ketoninę grupę. Svarbiausias šio tipo junginys yra vaisių cukrus, fruktozė (žr.).

Kętrzyński 1. Stanisław (1876–1950) lenkų istorikas ir diplomatas. 1899 baigė Lvovo univ. Krokuvos akad. buvo išsiųstas į Vatikano archyvą specializuotis archyvistikoje bei paleografijoje. 1901 Krokuvos univ. gavo daktaro laipsnį. 1904 pradėjo dirbti Krasinskių bibliotekoje Varšuvoje. 1906, tapęs Varšuvos mokslo d-jos nariu, K. buvo vienas iš steigėjų Varšuvos istorijos mėgėjų d-jos ir jos leidžiamo žurnalo Przegląd Historyczny, kur spausdinta daug straipsnių iš Lietuvos istorijos. 1919–20 Varšuvos archyvo direktorius. Vėliau perėjo į diplomatinę tarnybą: buvo Lenkijos pasiuntiniu Maskvoje ir Olandijoje. 1933 grįžo į universitetą, kur dėstė Lenkijos vidurinių amžių istoriją ir padedamuosius mokslus. 1939–40 dėstė slaptame lenkų universitete Varšuvoje, vokiečių suimtas ir išsiųstas į koncentracijos stovyklą Auschwitze. Po II pas. karo iš koncentracijos stovyklos išlaisvintas, toliau tęsė mokslinį darbą. Svarbesnieji darbai: Gallo Anonim i jego kronika (Rozpr. Akad. Um. 38, 1899), Kazimierz Odnowiciel (nauja laida) 1946, O zaginionym żywocie Św. Wojciecha (Rozpr. Akad. Um. 43, 1903),

O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego 1946 ir kt.

Sprawozdania Towarzystwa Nauk we Lwowie XVIII : 2, 1938; Przegląd Historyczny 41, 1950. *Z. I.*

2. Wojciech (1838–1918) lenkų istorikas, jaunystėje laikęs save vokiečiu. Karaliaučiaus univ. gavo daktaro laipsnį. Dirbo Ossolińskių bibliotekoje direktoriumi. K. laikomas vidurinių amžių bažnyčios istorijos specialistu. Išsp. O narodowości polskiej w Prusiach zachodnich 1874, O ludności polskiej w Prusiach niegdyś krzyżackich 1882, Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza 1879, O organizacyi kościoła polskiego do połowy XII w. 1891, Biskupstwa i klasztory w Polsce w X i XI w. 1889, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1894, Katalog rękopisów Biblioteki Ossolińskich ir kt. *P. Č.*

Ketteler Wilhelm Emanuel (1811–1877) Mainzo vysk., baronas. Pradžioje buvo teisininkas, vėliau studijavo teologiją ir 1844 išv. kunigu. Nuo 1850 Mainzo vysk. Tai yra vienas reikšmingiausių Vokietijos vyskupų XIX a. 1848—1849 būdamas Frankfurto parlamento atstovu ir 1871–1872 Reichstago atstovu kovojo dėl Kat. Bažnyčios autonomijos Vokietijoje. Socialinėj srity rūpinosi socialinių reformų įgyvendinimu ir valstybinės socialinės politikos suaktyvinimu. K. buvo pop. Leono XIII socialinio mokslo pradininku. Išsp. Die Arbeiterfrage und das Christentum 1864, Die Arbeiterbewegung und ihr Streben im Verhältnis zu Religion und Sittlichkeit 1869 ir kt.

Vysk. von Ketteler

M. Neuefeind, Bischof K. und die soziale Frage seiner Zeit 1927; *Klaudijus Peyroux,* Ketteleris didis katalikų visuomenininkas (vertė A. Januševičius) 1927; *O. H. Müller,* K. 1947.

Kettering mst. pietų vidurinėje Anglijoje, apie 72 mylios į š.v. nuo Londono, 36.799 gyv. (1951). Svarbus geležies liejimo centras, avalynės ir drabužių pramonė.

K. lietuviai. Gretimame Little Adingtone 1947 vasarą buvo suvežta apie 160 lietuvių žemės ūkio darbams. Tai buvo branduolys, kuris vėliau sudarė pagrindą ne tik K., bet taip pat Northamptono ir Corby lietuviškoms kolonijoms. 1947 Little Adingtone įsteigtas DBLS skyrius, 1949 pakeitęs vardą į Ketteringo skyrių, kai šioje vietovėje ir jos apylinkėse susibūrė lietuvių kolonija. K. kolonijai yra vadovavę St. Nagys, A. Adomėnas, A. Pužauskas ir K. Klegeris. Yra dar ir bažnytinis komitetas, kuriam nuo pat pradžių vadovauja J. Bakaitis. *K. Br.*

Kettering Charles Franklin (g. 1876) JAV inž., išradėjas ir pramonininkas. Išrado automobilio starterį, pagerintą uždegimo būdą ir mažą, vidaus degimo varikliu varomą elektros generatorių. 1917–47 General Motors b-vės vicepirmininkas ir jos tyrinėjimų vedėjas. Drauge su Sloanu įsteigė 1948 Naujorke Sloan-Kettering institutą vėžio ligai tyrinėti.

Kettler Gothard (1517–1587) paskutinis Livonijos ordino magistras, kilęs iš Vestfalijos. Livonijos ordinan įstojo 20 metų ir netrukus buvo paskirtas komtūru, nes tuo metu iš Vokietijos mažiau riterių beatvykdavo, o daugiau grįždavo su įgytu Latvijoje ir Estijoje turtu. Livonijos valstybė smuko, grimzdama dar reformacijos sukeltame nerime. Melanchtono įtakoje K. taip pat linko į reformaciją. Būdamas Daugpilio komtūru, turėjo nemalonumų ir konfliktų su rusų pirkliais, bet palaikė gerus santykius su lietuviais, pasidaręs jų bičiulis ir šalininkas. Kai Lietuva ir Livonija 1557 IX Pasvalyje sudarė ginamąją ir puolamąją sutartį prieš Maskvą, kurios caras Jonas IV Žiaurusis (žr.) pro Liviją veržėsi į Baltijos jūrą, šis pradėjo vadinamąjį Livonijos karą (1558–82). To karo pradžioje K. buvo išrinktas 1558 III 13 koadjutorium Livonijos magistro Vilhelmo Fürstenbergo (žr.), kuris buvo linkęs su Maskva derėtis ir daryti jai teritorinių nuolaidų. Daugumas Livonijos riterių ir K. tam pasipriešino, palaikomi D.L.K. Žygimanto Augusto ir ypač stiprios Lietuvos kanclerio Mykolo Radvilos Juodojo diplomatinės akcijos, kad Livonija nepatektų Maskvos rankosna ir nesudarytų Lietuvai didelės grėsmės. Livonijos magistras Fürstenbergas faktiškai iš pareigų buvo nušalintas, o jas perėmė koadjutorius K., kurio derybos su Mykolu Radvila baigėsi pirmąja Vilniaus sutartimi. Livonijos magistras 1559 VIII 31 (Provisio ducalis) ir Rygos arkivyskupas IX 15 pasidavė D.L.K. Žygimanto Augusto globai su visu kraštu. Lietuvos įgulos buvo įsileistos į Bauskės, Salaspilio, Daugpilio, Rezeknės ir Ludzos pilis, magistras Fürstenbergas 1559 IX 20 atstatydintas ir jo vieton išrinktas K. Kovoms toliau beeinant, pasirodė, kad to persitvarkymo ir lietuvių nedidelės dar para-

mos buvo per maža. Rusams atsispirti K. neįstengė, nes krašte stigo sutarimo: kai kurie riteriai, vyskupai, miestai ir š. Livonijos sritys ieškojo danų ir švedų pagalbos, norėdami jiems pasiduoti. Tuo tarpu Maskvos kariuomenė 1560 VIII 2 prie Ergemės (žr.) skaudžiai sumušė ordino pajėgas, krašte prasidėjo pakrikimas. Lietuvos susirūpinimas ir Mykolo Radvilos derybos su magistru, arkivyskupu ir Rygos miestu privedė prie antrosios Vilniaus sutarties. Livonija 1561 XI 28 prijungta Lietuvai (Pacta subjectionis). Nepriklausoma Livonijos valstybė nustojo egzistavusi. Savo laisvę tegynė Rygos miestas, pasidavęs sąlyginai: jeigu pirkliams laisvė nebus suvaržyta ir Vilniaus sutartį tokiomis sąlygomis priims Lenkija, kuri atsisakinėjo duoti pagalbą, reikalaudama lietuvių eiti su jais į glaudesnę uniją. Po Vilniaus sutarties Livonija buvo padalyta į dvi dalis: Kuršo bei Žiemgalos kunigaikštiją (Ducatus Curlandiae et Semigalliae) ir Uždauguvio sritį (Ducatus Transdunensis). K. paskirtas Kuršo bei Žiemgalos kunigaikščiu ir Uždauguvio laikiniu administratorium, ordinas sekuliarizuotas. Vasalinę priesaiką 1562 II 2 Žygimanto Augusto vardu Rygos ordino pilyje priėmė Mykolas Radvila, Lietuvos kancleris. Lietuvių karinė įgula II 17 taip pat užėmė Dauguvos žiočių pilį (Dünemünde), kad galėtų kontroliuoti ginklų įvežimą bei prekybą su Ryga ir ją spausti, kad visiškai pasiduotų. Ryga pasidavė Steponui Batorui tik 1582, pasibaigus Livonijos karui, kurio metu dalį Livonijos žemių užėmė švedai (Saaremą ir Piltenės sritį Kurše).

Kuršo k-tijos sostine K. pasirinko Mintaują, bet ligi 1587 gyveno Rygos pilyje, nors nuo 1566 nebebuvo Uždauguvio administratorium. Kadangi K. blogai valdė ir nežiūrėjo tvarkos, buvo pakeistas žemaičių seniūnu Jonu Chodkevičium (žr.), kuris paruošė dirvą dar vienai sutarčiai su Livonija 1566 XII Gardine (Unia haereditaria). Buvo sutarta, kad ir Žygimantui Augustui mirus, Livonija palieka su Lietuva surišta. Tačiau Liublino unijos metu 1569 buvo prijungta drauge ir prie Lenkijos, o Kuršo k-tija paskelbta ir jos vasaline žeme (Incorporatio ducatus Curlandie et Semigaliae); iš K. pareikalauta vasalinės priesaikos ir Lenkijos karaliui. Lietuvių ir lenkų ponų pavyzdžiu Kuršo didikai, buvę riteriai, iš K. išsikovojo plačias teises. Landtago paruošta ir 1570 VI 25 K. patvirtinta ‚Gothardo privilegija' (Privilegium Gothardinum) diduomenei pripažino visiškos žemės nuosavybės teises, suteikė monopolio teises malūnams bei smuklėms laikyti, prekybai ir žvejybai, valstiečius pavedė jų teismams. Tuo būdu K. įtvirtino Kurše vokiečių baronus. Vadinamuoju ‚Bažnyčios įstatymu' 1570 taip pat sustiprino protestantizmą, pradėjęs spausti dar išlikusius katalikus, ir parūpinęs religinės literatūros liuteronų bažnyčioms. K. rūpesčiu 1586 Karaliaučiuje atspaustas Liuterio mažasis katekizmas, religinės giesmės, sekmadienių bei šventadienių evangelijos ir lekcijos, Kristaus kančios pasakojimai. Visi tie raštai išleisti ‚Enchiridium' vardu kaip parankinė liuteronų kunigų knyga.

Kuršo k-tiją prieš savo mirtį (1587) K. padalijo dviem savo sūnums: Fridrichas gavo Žiemgalą su Mintauja, o Vilhelmas — Kuršą su Kuldinga. Pradžioje vyravo vyresnysis Fridrichas, paskui daugiau iškilo judresnis Vilhelmas, bet susikivirčijęs su didikais, 1617 Zigmanto Vazos buvo nušalintas. Po Fridricho mirties Kuršo k-tiją gavo Vilhelmo sūnus Jokūbas (1642–82), buvęs pats veikliausias Kuršo kunigaikštis. K. giminė Kurše pasibaigė su jo prosūnaičiu Ferdinandu (1711–37). Vestfalijoje iš K. senosios giminės buvo pagarsėjęs Mainzo vysk. Ketteleris (žr.).

M. Dogiel, Codex diplom. Regni Poloniae et Lithuaniae V 1759; *Ziegenhorn,* Staatsrecht der Herzogtümer Curland und Semgallen 1772; *Kostomarov,* Livonskaja voina 1848; Volumina Legum I–II 1860; *Reinbergs,* Kurzemes pirmais lielkungs G. Ketlers 1883; *L. Arbusow,* Grundris d. Geschichte Liv-, Est- und Kurland 1918; *J. Grins,* Kurzemes-Žemgales hercogīstes satversme 1927; *Fr. Zalitis,* Latvijas vēsture 1947; *A. Spekke,* History of Latvia 1951. *S.Sužˇ.*

Kettunen Lauri Einari (g. 1885) suomių kalbininkas. 1919–25 Pabaltijo suomių kalbų prof. Tartu univ., 1929–53 Helsinkio univ. prof. K. yra vienas geriausių suomių tarmių, lybių, votų ir kt. kalbų žinovas. Išsp. Suomen murteet (Suomių tarmės, 1930–40), Livisches Wörterbuch mit gramatischer Einleitung 1938, Tieteen matkanmiehen uusia elämyksiä (Nauji keliaujančio mokslininko išgyvenimai, 1948) ir kt.

Ketuba (hebr. ketubba ‚kas parašyta') žydų jungtuvių dokumentas, kuriuo jaunavedys skyrybų ar mirties atveju įsipareigoja sumokėti savo žmonai tam tikrą sumą pinigų. K. surašomas prieš jungtuves, dviejų liudininkų pasirašomas ir jungtuvių metu perskaitomas. K. paprotys siekia net V a. pr. Kr.

Ketubimas (hebr. ‚raštai') S. Testamen-

to dalis, vadinami hagiografai (žr. Hagiografija), kurie sudaro trečio ir vėlesnių kanonų dalis.

Ketūnai bžk., Sedos vls., Mažeikių aps., 9 km į r. nuo Sedos pakeliui į Mažeikius; 80 ūkių ir 552 gyv. (1923). Gyvenamoji vietovė jau minima 1540 vedant sieną tarp Kuršo ir Žemaičių. Čia 1860 jėzuitai įsteigė oratoriją, pastatydinę medinę koplyčią.

Keturakaitis Martynas (1848 M. Lietuvoje — 1911 III 15 Collensville, Ill., JAV) ev. kunigas. Teologinius mokslus išėjo Barmeno misijos seminarijoje (Vokietijoje). Kurį laiką dirbęs dvasininko darbą M. Lietuvoje, 1883–94 buvo Tauragės ev. parapijos kunigu. Čia K. pacižymėjo ne tik kaip geras pamokslininkas, kunigas ir labdarybės veikėjas, bet ir kaip liet. švietėjas bei draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas. K. perveždavo iš Prūsų ne tiktai evangelikų tikybinių knygų, bet ir katalikų. Be to, jis gabeno iš Prūsų ir pasaulietinės lietuviškos spaudos. Už lietuviškos spaudos platinimą buvo rusų valdžios nubaustas ir ištremtas į Kaukazą. Iš tremties K. pavyko pabėgti ir per Turkiją grįžti į M. Lietuvą. 1895 K. išvyko į JAV ir apsigyveno Filadelfijoje, Pa., kur įkūrė lietuvių ev. parapiją. 1900–11 dirbo Collensvillėje, Ill., kur padėjo organizuotis lietuvių ev. parapijai ir pastatyti bažnyčią; be to, 1903–10 organizavo lietuvius ev. St. Louis mst. ir Čikagoje. K. buvo prisidėjęs prie Wisconsino liuteronų sinodo (Missouri sinodo grupės). Po K. mirties, jo sūnus Vilius 1911–13 buvo Collensvillės lietuvių ev. parapijos kunigu. *K.Gdt.*

Keturakis 1. Andrius (g. 1908 X 31 Grabavos k., Garliavos vls., Kauno aps.) teisininkas. 1927 baigė komercinę gimnaziją Kaune ir 1934 VDU teisių fak. 1941 įsigijo adv. teises. 1929-32 Lietuvos futbolo lygos sekretorius, 1927 – 43 įvairių sporto komitetų narys, 1927 — 43 LGSF centro v-bos ir Kauno sk. narys, 1941–43 gen. sekretorius, 1940 Vilniaus sporto apygardos futbolo komiteto pirm., 1941 Kūno kultūros rūmų dir. Su reprezentacinėmis Lietuvos ir LGSF futbolo komandomis daug kartų važinėjo į Pabaltijo valstybes ir kt. Aktyviai reiškėsi ateitininkų ir šiaip studentų veikloje. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur Lietuvių tremtinių bendruomenėje 1946 buvo Würtembergo apylinkės valdybos nariu, 1947 Tübingeno apylinkės valdybos pirm. ir kt. 1949 atvyko į JAV, kur reiškiasi kaip šachmatininkas (pakeltas A klasės šachmatininku). Slapyvardžiu Argus rašo sportinėmis temomis periodinėje spaudoje. 1936–40 XX Amžiaus sporto skyriaus red. Lietuvių Enciklopedijos sporto skyriaus red.

A. Keturakis

2. Bronius (g. 1909 IX 26 Jonučių k., Garliavos vls., Kauno aps.) sportininkas. Mokėsi Kauno Aušros gimn., 1930 baigė Karo mokyklą ir iki 1937 tarnavo 5 pėst. D. L. K. Kęstučio pulke. 1937 – 40 dirbo VIII šaulių rinktinėje Vilkaviškyje. Okupavus Lietuvą bolševikams, perkeltas į 297 pėst. pulką Vilniuje ir paleistas atsargon kapitono laipsniu.

B. Keturakis

Sportinėse varžybose K. pradėjo reikštis dar besimokydamas gimn. Priklausė LFLS, vėliau Kauno šaulių rinktinės sporto klubui Grandis ir Vilkaviškio šaulių sporto klubui Sudavijai. Lengvojoje atletikoje (bėgimuose 800 m, 1500 m ir eilėje estafečių) atstovavo Lietuvai prieš Latviją, Estiją, SELL studentų olimpiadose ir eilėj tarpmiestinių rungtynių. 1935–37 Lengvosios atletikos komiteto vadovas Lietuvos atletikos s-goje. Tremtyje FASKO įgaliotinis anglų zonoje ir JAV EASKO pirm. 1952–56. Wisconsino valstybės 3000 m ėjimo meistras 1952–56. Aktyviai reiškiasi sportinėj spaudoj. Bendradarbiavo Sporto Tribūnoje, Kūno Kultūroje ir Sveikatoje, Karyje, Karde, Laisvojoje Lietuvoje, Drauge; Naujienose veda sporto skyrių.

Keturakis J. žr. Vilkutaitis, Juozas.

Keturdantė vaiskioji (Georgia pellucida; pavadinta Anglijos karaliaus Jurgio III vardu), keturdantinių (Georgiaceae) šeimos lapuotoji samana. Aptinkama ūksmingose, drėgnose durpingose augavietėse.

Keturiasdešimtė (Keturiasdešimties valandų adoracija, lot. supplicatio quadraginta horarum) Kat. Bažnyčioje Švč. Sakramento viešas garbinimas, trunkąs 40 val. be pertraukos. Jo tikslas — Eucharistinio Kristaus viešas pagarbinimas ir prisiminimas 40 valandų, kurias jo kūnas buvo uždarytas karste. Šios pamaldos naktį pa-

prastai nutraukiamos, dėl to trunka tris dienas. Atskiros vyskupijos jas taip tvarko, kad kiekvieną metų dieną kurioj nors vyskupijos vietoj toji adoracija būtų. 40 valandų adoracija pradėta 1527 Milane (Italijoj). *P.Dmb.*

Keturių Kantonų (Vierwaldstädter See) ežeras Šveicarijos centre ties Lucernos mst., 113,8 km² ploto; paviršius 434 m nuo j. l., gylis ligi 214 m (vid. 104 m). Ežero krantuose kalnai Pilatus 2133 m ir Rigi 1800 m; iš jo teka Reuss, Aares (Reino) intakas. Ežeras garsus savo įlankų ir krantų grožiu; jį apdainavo Maironis (plg. Vakaras ant Keturių Kantonų ežero).

Keturi Vėjai — avangardinės literatūros sąjūdis ir to paties vardo literatūros žurnalas, savo eilėse ir puslapiuose apjungęs revoliucingiausiai nusiteikusius pirmosios trečiojo dešimtmečio pusės rašytojus ir poetus. Sąjūdis atsirado apie 1920 ir išsivystė iš literatūrinių diskusijų būrelio, kuris pirmadieniais rinkdavosi Kazio Binkio bute ir kurio nariai save vadino ‚broliais paldieninkais'. Susirinkus buvo skaitoma bei kritikuojama sava kūryba, svarstomi naujai besiformuojančio sąjūdžio ideologiniai pagrindai bei literatūrinės kovos metodai. Sambūrio branduolį sudarė jo vadai — Kazys Binkis su Juozu Petrėnu-Taruliu ir smogiamoji keturvėjininkų plejada: A. Rimydis, J. Žlabys-Žengė, J. Tysliava, P. Janeliūnas ir A. Šimėnas. Kiti daugiau ar mažiau sąjūdžiui artimi žmonės buvo: Salys Šemerys-Šmerauskas, P. Morkus, A. Gricius, Butkų Juzė, J. Švaistas, T. Tilvytis ir dar vienas kitas. 1922 pradžioje išėjęs ‚Keturių Vėjų Pranašas' buvo pirmas viešas grupės pasireiškimas. Pirmasis K.V. žurnalo numeris pasirodė 1924 sausio mėn. Žurnalo pavadinimas buvo atspaustas dešimčia kalbų. Redaktoriumi pasirašė J. Petrėnas. Kūrybos ir straipsnių jame davė visi pagrindiniai sąjūdžio nariai. Ketvirtas ir paskutinis žurnalo nr. išleistas 1927 XI. Per visą savo gyvavimo laiką sąjūdis ir žurnalas nesugebėjo sukurti vieningos ir gerai organizuotos srovės: šalia ištikimų kovotojų visuomet maišėsi ir keletas neaiškaus veido keleivių. Jų vykdomasis organas ir smegenys, vad. ‚Keturių Vėjų' Kurija, nesuformulavo nė aiškesnių teorinių pagrindų, nes nebuvo nė vieno šiam reikalui tinkamo žmogaus-teoretiko. Patys keturvėjininkai save dažniausiai identifikavo su futūrizmu (žr.) ir ekspresionizmu (žr.) ir, retesniais atvejais, su dadaizmu (žr.) bei surrealizmu (žr.), tačiau iš tikrųjų pagrindinis jų estetinių bei formalinių idėjų šaltinis buvo rusiškoji futūrizmo atmaina ir jos vadas Majakovskis, kurio poezijos įtaka ypač žymi sąjūdžio vado K. Binkio keturvėjinėje poezijoje. ‚Mūsų futūristus treniravo rusų futūristai'—rašė P. Janeliūnas ‚Keturiuose Vėjuose'. Savo manifeste keturvėjininkai žadėjo ‚geležinės valios pagalbą išmokti laisvai valdyti žodį' ir poezijos kūrimo darbą pradėti nuo pamatų, grindžiant ji sveiko liaudies kūrybos paprastumo principais; apvalyti senąjį poezijos žodyną, pašalinti poetų lūpose nudilusius ‚gražumynus'; laužti ‚senuosius meno stuobrius' ir iš žalios žodinės medžiagos ‚kietai kaustyti savo naujus dirbinius', t. y. poeziją. Eilėraščius jie vadino dirbiniais, norėdami tuo būdu atsiriboti nuo tradicinės įkvėpimo sąvokos. Savo kūryboje keturvėjininkai buvo žymiai karingesni ir šia prasme artimesni savo užsienietiškiems mokytojams. Jie irgi dainavo mašinizmą bei moderniosios civilizacijos ritmą; ragino iš pagrindų griauti senąjį pasaulį ir jo vietoje kurti naują, o liaudies kūryba domėjosi labai viršutiniškai ir daugiausia tik joje pasitaikančiais grubumais. Naujos poezijos kūrimą keturvėjininkai siejo ir su naujos tvarkos sukūrimu, dėl to pats sąjūdis daugiau ar mažiau buvo surištas su tam tikra politinio - pasaulėžiūrinio pobūdžio ideologija. Literatūrinę keturvėjininkų laikyseną taikliausiai išreiškė grupės vadas K. Binkis eilėraštyje ‚Išsirikiavo senatvė'; ‚Ne mums pataikauti nabašninkų manijai | Ir svarstyt poezijos mirusius atomus. | Metam ‚sudie' sušukuotai kompanijai | Ir žengiam laisvi į gyvenimo platumas'. Sąjūdis ir žurnalas savo laiku sukėlė daug triukšmo. Antiketurvėjinė reakcija tačiau nepasižymėjo ypatingu gyvumu. Vienas tik A. Dambrauskas-Jakštas vedė griežtą ir neatlaidžią kovą, keturvėjininkų kūrybą vadindamas ‚biauriu piktšašiu, darkančiu šventą poezijos veido grožį'. Putino–Sruogos–Kiršos karta laikėsi nepalankaus neutralumo politikos, tik retais atvejais pasisakydama prieš (pvz. Putinas Židinyje etc.). Jakšto kovos pagrindas buvo ne vien literatūrinis, bet ir pasaulėžiūrinis, nes sąjūdyje daugumą sudarė materialistinės pasaulėžiūros adeptai, reikalavę pasukti ‚kairėn žemės profilį' (A. Rimydis). Būdingas intelektualinės to laiko visuomenės laikysenos žurnalo ir sąjūdžio atžvilgiu reiškinys buvo vad. K.V. teismas, įvykęs 1927 XII 10 Kaune. Teismą sudarė

M. Biržiška (pirm.), V. Krėvė-Mickevičius, V. Dubas, P. Augustaitis (teisėjai), B. Sruoga, J. Tumas-Vaižgantas (ekspertai), H. Blazas (prokuroras), J. Baldauskas, P. Juodelis (gynėjai). Kaltinami jie faktiškai buvo tuo, kas sudarė jų esmę: bravūra, visokeriopu ekstremizmu, visuomenę šokiruojančia laikysena, jaunuomenės tvirkinimu, svetimųjų pamėgdžiojimu, jėgoms neproporcingais užsimojimais etc. K. V., kuriems atstovavo J. Petrėnas-Tarulis, ne tik prisipažino kalti, bet dar pabrėžė, kad nusikaltę sąmoningai ir pasiryžę ateity ta pačia prasme nusikalsti. Įdomiausią kalbą teisme pasakė gynėjas Petras Juodelis. Jis ne tik daug tiksliau ir logiškiau už pačius keturvėjininkus suformulavo K. V. siekimų esmę, bet taip pat pirmą kartą mūsų literatūrinėje praktikoje teisingai nusakė literatūros santykį su laiku ir jos revoliucijų prasmę. Teismas, pagyręs K.V. antikonvencionalizmą bei temperamentingumą, nuteisė juos ‚sunkiesiems literatūros darbams iki gyvos galvos' su teise po 20 metų stoti į sekančios kartos teismą.

K.V. ir keturvėjininkų reikšmė lietuvių literatūros istorijoje, jau ir iš šiandien turimos perspektyvos žiūrint, atrodo gana didelė. Jie atliko labai svarbų išjudintojo darbą ir paruošė dirvą sekančiai piūvininkų, granitininkų ir trečiafrontininkų kartai. Jie taip pat įvykdė pirmą o r g a n i z u o t o s literatūrinės revoliucijos bandymą, o jų šios srities pirmatakai—B. Sruoga, J. A. Herbačiauskas etc.—kovojo pavieniui, partizaniškai. Žymesnių literatūros veikalų keturvėjininkai nesukūrė, bet užtat sukūrė tam tikrą literatūrinio solidarumo atmosferą, kuri buvo pirmas žingsnis lietuvių rašytojų, kaip solidarios intelektualinės bendruomenės, formavimesi.

A. Jakštas, Meno kūrybos problemos 1931; *Pranas Gailiūnas,* Kr. Donelaitis ‚Keturių Vėjų' poezijoje (Vairas 9, 1937, 33–47); *A. Nyka-Niliūnas,* ‚Keturi Vėjai' ir keturvėjininkai (Aidai 1949, 112–118); *J. Aistis,* K. Binkio gyvenimas ir kūryba (K. Binkis, Lyrika 1952). *A.Č.*

Keturkampis yra plokštumos dalis, aprėžta keturių susikertančių tiesių. Tiesių atkarpos vadinamos keturkampio kraštinėmis, o jų sudaryti kampai keturkampio kampais.

Keturlaukis ūkis yra ūkis, kur dirbamoji žemė padalyta į keturis laukus ir kur ta pati augalų kultūra grįžta į tą pačią vietą kas ketvirti metai, pvz. pūdymas → žiemkenčiai → šakniavaisiai → vasarojus. Pačia intensyviausia keturlaukio forma yra laikomas ūkis, kur naudojama Norfolko sėjomaina: žiemkenčiai → šakniavaisiai → vasarojus → dobilai.

Keturnytis keturiomis nytimis austas audeklas. Keturnytai galima austi keletas rūšių audeklų. Senovėje lietuvių keturnytai buvo audžiami drobiniai audiniai (į nytis suvėrimas dvinytas), ruoželiniai, t. y. trinyčiams ir kelnėms (suvėrimas eilinis), pusvilnoniai ir vilnoniai (suvėrimai įvairūs), dekoratyviniai audiniai (suvėrimas sugrąžytinis) ir pluoštiniai arba dimai — raštuotiems audeklams (suvėrimas pagal audeklo raštą).

Visos šios k. rūšys audžiamos ir kitų kraštų audėjų, dažniausiai ir keturiomis pakojomis. K. savybė, tai jų dimų audinių rašto grožis. Lietuvos kaime labiausiai mėgiami keturnyčiai dimai ir jais audžiami rankšluosčiai, staltiesės, lovatiesės ir kai kurios drabužių raštuotos dalys. Dimų raštų yra labai daug ir labai įvairių, pvz. katpėdžių, sūkurių ir kt. *A.Tm.*

Ketùrsienis yra erdvės dalis, aprėžta keturių susikertančių plokštumų. Susikertančios plokštumos vadinamos ketursienio sienomis, o jų sudarytieji trisieniai kampai, ketursienio kampais. K. dar vadinamas trisiene piramide, arba tetraedru.

Ketùrvalakiai bžk. ir vls. centras Vilkaviškio aps., 12 km tiesiai į v. nuo Marijampolės; apie 300 gyv. (1923 37 ūkiai su 270 gyv.). XVII a. pradžioje į r. nuo K. buvo dideli miškai, kurių likutis mūsų laikais yra mažas miškelis, esąs nuo K. už 4 km. Karklinių dvare, esančiame už 2,5 km į p., nepriklausomybės laikais buvo mergaičių žemės ūkio mokykla, o pačiame bažnytkaimyje veikė pradžios mokykla. 1908 II 23 V. Gavėno ir kt. iniciatyva įkurtas marijampoliškės šviesos d-jos skyrius. Dar prieš I pas. karą kun. Švedo pastangomis čia įkurtas Žiburio (žr.) d-jos skyrius, kuris pasistatydino liaudies namus su arbatine ir skaitykla-bibliotekėle. Ši d-ja veikė dar eilę metų ir nepriklausomybės metu. Iš kultūrinių organizacijų ypačiai buvo veikli Pavasario (žr.) kuopa. 1925 suorganizuotas kooperatyvas Gerovė. 1925–36 veikė ūkininkų taupomoji kasa.

K. yra derlingiausioje Sūduvos lygumų dalyje, ‚kviečių žemėje'. Jau prieš I pas. karą iš jų apylinkių buvo nemaža moksleivių, nes pasiturintieji ūkininkai pajėgė savo vaikus leisti į mokslą. Dėl to iš čia yra kilę nemaža inteligentijos.

K. i s t o r i j a. Pradžioje čia yra buvęs D.L.K. ar valstybės iždo kaimas, dar Punios girioje. Pirmą kartą K. minimi 1613

Lankeliškių bažnyčios metrikų knygose. Tuo metu netoliese Punios girioje yra buvę dar nedaug kaimų. Tos pačios bažnyčios metrikose minimi: Mockabūdis (1619), Geistariškiai (1621), Karkliniai (1627), Beržiniai (1627), Penkiniai (1632), Balsupiai (1632), Vidgiriai (1636) ir Pašeimeniai. Apie XVIII a. vidurį Punios girioje gyventojų kiek padaugėjo. Dar 1744 K. priklausė Lankeliškių parapijai. Pirmą žinią apie viešą K. koplyčią turime iš 1765. Tais metais pop. Klemensas XIII suteikė teisę įkurti K. Šv. Barboros broliją. Iš to matyti, kad tada čia jau gyveno kunigas. 1769 pop. Klemensas XIV tai bažnyčiai, pašvęstai Švč. Marijos Panos Aplankymo vardu, suteikia atlaidus. Čia pat pažymima, kad ji yra Liudvinavo par. filija. 1777 Vilniaus vysk. Masalskis padarė ją savarankišką parapiją, o Lietuvos iždininkas Bžostovskis paskyrė tais metais 800 auksinų kunigui išlaikyti. Kandidatą į klebonus pristatydavo karalius, nes bažnyčia buvo iždo žemėje. 1792 tuo būdu paskirtas kun. Andrius Adeika, jau ir anksčiau dirbęs K. 1786 jis savo lėšomis koplyčios vietoje pastatė naują medinę bažnyčią, pašventintą Švč. Marijos Panos Gimimo vardu. Bažnyčiai užrašyta 4 valakai žemės, bet juos Prūsų valdžia vėliau atėmė ir išdalijo K. kaimo gyventojams. 1848 klebonas Juozapas Šipaila pastatė akmeninę ir plytinę varpinę, kapines aptvėrė akmenine tvora. 1861 šventoriuje savo lėšomis pastatė iš akmenų ir plytų koplyčią su altoriumi ir rūsiu, kurį pasiskyrė sau pasilaidoti. Taip pat kun. Šipaila atnaujino ir senąją medinę bažnyčią. 1866 pastatyta mūrinė klebonija. Už nuopelnus kun. Šipaila pakeltas Seinų katedros kanauninku. Apie 1845 beveik kiekvienas K. parapijos kaimas turėjo savo kapines. 1940 yra buvę 3532 parapiečiai.

K. parapijos kaimai beveik visi priklausė iždui ir dvarams, todėl gyventojai buvo baudžiauninkai. Apie 1840 valdžia ėmė kaimus dalyti viensėdžiais ir 1863 kėlimas į kolonijas buvo baigtas. Imta statyti ir pradžios mokyklas. 1872 K. įsteigta rusiška mokykla, kurioje 1873 žiemą buvo 30 vaikų, o vasarą — 10. Vėliau mokykla užsidarė.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 565–572. *A.B.*

Ketus žr. Geležis.

Ketverių metų seimas žr. Didysis Varšuvos reformų seimas.

Ketvirtatonė muzika nauja muzikos sistema, išsivysčiusi iš pustonių intervalų suskaldymo (padalijimo) į ketvitatonius. Ketvirtatoniai žinomi nuo senų laikų, tačiau daugiausia buvo vartojami melodijoj, atitinkančioj tam tikros skalės tonų konstrukciją. K.m. pažino sen. graikai ir slavai. Viduramžiais buvo bandymų įvesti ketvirtatonius į grigalinį giedojimą (Montpellier'o mišiolas). Senose lietuvių dainose taip pat buvo intervalų, nesutampančių su pustonine muz. sistema. Rytų tautų liaudies muzikoje ketvirtatoniai ir kt. intervalai tebevartojami ligi šiol. Teoretiškai k.m. pradėjo tyrinėti kai kurie Europos muzikai maždaug prieš 60 metų. 1892 sukonstruotas pirmas ketvirtatonis fortepijonas (Behrens - Senegalden). Čekų kompozitorius ir teoretikas Alois Haba pirmas ketvirtatonius pritaikė kompozicijai ir sukūrė teoriją. Jo pastangomis buvo pagamintas A. Förster firmos (Čekoslovakijoje) grojimui pritaikytas ketvirtatonis fortepijonas su trimis klaviatūromis. Vėliau sukonstruoti mediniai ir varyniai pučiamieji instrumentai. A. Haba Prahos valstybinėje konservatorijoje įsteigė k.m. kompozicijos klasę ir turėjo nemažą sekėjų iš įvairių kraštų. Po II pas. karo k.m. kompozitoriai: Bartoš, Ančerl, Barth, Carrillo, J. Kačinskas ir kt. Ketvirtatonius pučiamuosius instrumentus Lietuvoje turėjo muz. mokytojai V. Deniušis ir B. Vasiliauskas.

A. Haba, Von neuer Musik 1925. *J.Kč.*

Ketvirtinis laikotarpis žr. Kvarteras.

Ketvirtokas arba ketvertokas, ketvergė — sidabrinė istorinės Lietuvos moneta 4 grašių vertės, pirmą kartą pasirodžiusi Žygimanto Augusto monetų kalykloje, Vilniuje; mušdinta eilė atmainų 1565–69. K. svėrė vid. apie 4,290 g, gryno sidabro jame turėjo būti apie 3,760 g. Keičiant į lenkų pinigus, už k. mokėta 5 grašiai. Kaip visiškai geros monetos, k. netrukus prasiveržė į užsienio rinkas, pasiekdami Vokietiją, Italiją ir net Olandiją; ten jie gavo tarptautinį ‚barzdočiukų' (Barteles) vardą, greičiausiai nuo juose atvaizduoto Žygimanto Augusto barzdos. *J.K.K.*

Žygimanto Augusto 1568 ketvirtokas

Keukuk mst. JAV Iowos vst., prie Mississippi upės; 16.144 gyv. (1950). Prie K. 1910–19 pastatyta upės užtvanka ir elektros jėgainė 200.000 a.j. galingumo.

Keun Irmgard (g.1910) vokiečių rašytoja, 1945 grįžusi iš emigracijos Vokietijon. Raštai: Gilgi, eine von uns (romanas) 1929 (1931 filmas), Das Mädchen mit den kunstseidenen Strümpfen (romanas) 1932 (1932 filmas), Nach Mitternacht (romanas) 1937, Das Mädchen, mit dem die Kinder nicht verkehren durften 1938, 21948, Kinder aller Länder 1939, Bilder und Gedichte aus der Emigration 1946, Nur noch Frauen... 1949, Ferdinand, der Mann mit dem freundlichen Herzen 1950 ir kt.

Keussler Gerhard von (1874–1949) vokiečių dirigentas ir kompozitorius. 1906 choro ir simfoninio orkestro dirigentas Prahoje. 1918 vadovavo Hamburgo dainavimo akad., 1932–35 dirigavo Australijoje, nuo 1939 Berlyno meno akad. prof. Jo veikalai: 2 simfonijos, 3 operos (Wandlungen 1923, Gefängnisse 1914, Die Geisselfahrt 1923), 4 oratorijos (Jesus aus Nazareth 1917, Die Mutter 1919, Zebaoth 1924, In jungen Tagen 1929), orkestriniai veikalai (Auferstehung und jüngstes Gericht 1904, Morgenländische Phantasie 1905, An den Tod 1922, Das Hohe Lied 1930, Australia 1936) ir eilė dainų. K. sukūrė originalų stilių, pasižymintį plačiomis formomis, spalvinga orkestruote. Iš jo studijų žymėtina: Zur Tonsymbolik in den Messen Beethovens, Sinnestäuschungen u. Musik-Aestetik, Die Grenzen der Aestetik 1902. *Iz.V.*

Kevelaer mst. v. Vokietijoje, 6 km nuo Olandijos sienos, pakeliui iš Kölno į Klevę; 11.100 gyv. (1954). K. yra žymi kat. šventvietė su pagarsėjusiu, tikinčiųjų laikomu stebuklinguoju Švč. Marijos Nuliūdusiųjų Guodėjos paveikslu XVI a. barokinėje koplyčioje.

F. Dykmans, K., das Marienheiligtum 1951.

Kevelkių durpynas Kruopių vls., Šiaulių aps., 160 ha ploto, 1,6 m gilumo. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 200 ha, aukštutinio tipo.

Kewanee mst. JAV, Illinois valstybėje, 130 mylių į p.v. nuo Čikagos; 16.821 gyv. (1950). K. yra žymus žemės ūkio srities centras, produkuojąs daugiausia kukurūzus ir kiaules; be to, išsivysčiusi plieno katilų, čiaupų, vamzdžių pramonė. Miestui pradžią davė 1836 ateiviai iš Wethersfield, Conn.

K. lietuviai. Lietuvių kolonija čia susidarė XX a. pradžioje, o 1914 jų jau būta per 1100. 1906 įkurta šv. Antano kat. parapija, 1912 pastatyta už 9800 dol. bžn., 1918 baigta statyti klebonija. Iš viso parapijos turtas vertinamas apie 80.000 dol. Veikia LRKSA ir SLA kuopos. Parapijai pradžioje priklausė 130 šeimų ir 15 viengungių. *A.B.*

Kežas (Parmelia), kežinių (Parmeliaceae) šeimos kerpių gentis. Šios kerpės laikosi ant medžių žievės bei medienos, akmenų. Lietuvoje žinoma: k. taurinis (P. acetabulum), k. raukšlėtasis (P. caperata), k. taškuotasis (P. conspersa), k. miltuotasis (P. farinacea), k. sėklinis (P. furfuracea), k. žalsvasis (P. olivacea), k. pūslėtasis (P. physodes), k. akmeninis (P. saxatilis). *J.Rkt.*

Kežys (Spergula), gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos gentis. Dažna piktžolė javuose. Yra: k. dirvinis (S. arvensis), k. penkiakuokis (S. pentandra) aptinkamas pušynuose, smėlinėse augavietėse. J. Jundila nurodo vieną jo radimo vietą Vilkijos apylinkėse. K. pavasarinis (S. vernalis) labai retai sutinkamas sausose smėlinėse augavietėse.

kg kilogramo (žr.) santrumpa.

Khačaturjan (Chačaturjan) Aram (g. 1903) armėnų kompozitorius. 1934 baigė Maskvos konservatoriją. Pirmuosiuose kūriniuose daugiau ryški Vakarų, ypač prancūzų (pvz. Ravelio) naujosios muzikos įtaka; vėliau, pradedant ypač 1-ja simfonija 1934, K. pagrindė savo kūrybą armėnų bei apskritai liaudies (ypač Kaukazo tautų) muzika, pasiekdamas gana originalaus ritminio ir melodinio įvairumo bei gyvumo. Šiaip jo kūrinių lygis dažnai nukenčia dėl polinkio į sentimentalumą. Nežiūrint jo kūrinių didelio populiarumo, 1939 gauto Lenino ordino ir 3 Stalino premijų (1940 už smuiko koncertą, 1942 už baletą Gajane ir 1944 už 2-ją simfoniją), K., kartu su kitais ryškiaisiais sovietų kompozitoriais, 1948 buvo apkaltintas ‚dekadentiniu formalizmu'; tačiau tų pačių metų gale vėl išgirtas už ‚Lenino' filmo muziką, o 1954 jam suteiktas ‚liaudies artisto' titulas. K. kūriniai: 2 simfonijos (1934, 1944), siuita Maskaradas 1939, Rusiškoji fantazija 1945, simfoninė poema 1950; koncertai fortepijonui 1936, smuikui 1940, violončelei 1946 ir smuikui su violončele 1944; styginis kvartetas 1932, trio 1932, smuiko sonata 1932, poema fort. 1927; baletai: Laimė 1939, Gajane 1942 (su populiariuoju

‚Kardų šokiu') ir Spartakas 1951; Poema apie Staliną chorui ir ork. 1938, muzika dramoms ir filmams (pagrindinė filmo ‚Pepo' daina yra tapusi sovietinės Armėnijos himnu) ir eilė smulkesnių kamerinės bei vokalinės muz. kūrinių.

I. Martinov, A. Ch. 1947. *K.O.*

Khaki žr. Chaki.

Khasi su sintengo kiltimis priklauso australoidams ir vienintelė matriarchalinė kiltis, gyvenanti š. Indijoje (Asame, prie Bramaputros). K. augina ryžius, turi megalitinius kapus, ypač išsivystęs dvasių kultas.

Khmerai australoazijatinės kilmės tauta, gyvenanti šiandieninėje Kambodijoje, todėl dažnai vadinama ir kambodiečiais. Jie priklauso senosios krašto kultūros kūrėjams; seniau k. buvo išplitę dar Siame, Laose ir kt., o jų sukurtoji valstybė P. Indokinijoje siekė net Malajų pusiasalį. XI a. po Kr. k. susiduria su stipria indų kultūros įtaka, stato didelius pastatus, pražysta skulptūra ir t.t. XIV a. prasideda valstybės ir kultūros kritimas, bet ir toliau lieka Kambodijoje vadovaujanti tauta, o jų mišinys su ‚tai', sudaro siamiečius. Šiandien k. verčiasi ryžių auginimu ir žvejyba; jie yra budistai, bet kartu ir animistai. K. turi skiemeninį raštą ir gausią religinę, kronikinę ir kt. literatūrą.

G. Poree – E. Maspero, Moeurs et coutumes des Khmèrs 1938; *G. de Coral-Rémusat*, L'art Khmer ²1941; *H. J. Krug*, Götterthrone im Urwald 1943.

A. Mž.

Kialinas (ag. Kialing) upė Kinijoje, kair. Jancės (Jangcekiang) intakas; apie 1000 km ilgio. Išteka iš kalnuotos, bet tankiai gyvenamos srities, įteka ties Čukinu. Aukštupyje prisiima iš deš. vandeningą Pailuno (ag. Pailung) intaką. Žemupys tinka laivybai.

Kiamusze (kitaip Chiamussu) mst. Mandžiūrijoje, prie Sungario žemupio; apie 200.000 gyv. (1954).

Kiansi (ag. Kiangsi) p. rytų Kinijos provincija, į p. nuo Jancės (ag. Jangcekiang) upės; 174.300 km², apie 15 mil. gyv. (1955). K. yra derlingų dirvų, neaukštų kalnų ir kalvų kraštas. Auginama ryžiai, saldžiosios bulvės, daržovės, arbatmedžiai. Administracinis centras Nančanas (ag. Nanchang).

Kiansu (ag. Kiangsu) Vidurio Kinijos pajūrio provincija abipus Jancės (ag. Jangcekiang) upės; apie 100.000 km² su 34 mil. gyv. (1955). K. yra derlingiausioji žemumų sritis su intensyviu ryžių ir medvilnės ūkiu. Jos sostinė yra ir visos naujosios Kinijos sostinė Nankinas (ag. Nanking), bet Šanhajus jai nepriklauso. K. yra išlikusių senųjų kinų kultūros centrų, iš kurių žymiausi Sučou ir Jančou. Naujuosiuose mst. žymi tekstilės ir kt. pramonė.

Kiaučou (ag. Kiaochow arba Chiaochou) buv. Vokietijos (1898–1914) karo laivyno bazė, susidėjusi iš Cintao (ag. Tsingtao) uosto ir jo artimų apylinkių, iš viso 515 km² su 200.000 gyv. (1914). K. 1897 užimta vokiečių, 1898 sutartimi išnuomuota 99 metams su teise tiesti geležinkelius ir išnaudoti žemės mineralinius turtus Šantuno pusiasalyje. 1914 XI 7 užimta japonų ir 1919 jiems pripažinta, bet 1922 vėl atiteko Kinijai.

Kiaukliai bžk. Širvintų vls., Ukmergės aps., prie K. ežero, pakeliui iš Želvos į Širvintas, 25 km į pietų rytus nuo Ukmergės; apie 50 gyv. (1923 — 40). Čia 1572 įst. parapija, kuri po 1831 sukilimo paversta Širvintų filija, o nuo 1905 vėl parapija. Nauja medinė bžn. pastatyta 1907. Carinės Rusijos okupacijos metu čia buvo pradžios mokykla, kuri XX a. pradžioje iškelta į Šašuolius. Jau 1906 Kiaukliuose buvo lietuvio laikoma krautuvė.

Kiauklių ežeras Šašuolių vls., Ukmergės aps., 7 km į r. nuo Šašuolių mstl., 31 ha ploto; paviršius 133 m nuo j. l.; priklauso Malkos (Širvintos, Šventosios, Neries) baseinui.

Kiaulė 1. naminis gyvulys, auginamas mėsai, riebalams. Naminės k. yra kilusios iš trijų laukinių veislių: Europos k. (sus scrofa), Azijos (sus vittatus) ir Vidurženio jūrų srities (sus mediterraneus).

Lietuvoje, kaip ir kituose Š. bei Vidurio Europos kraštuose iki XX a. pradžios daugiausia buvo laikomos primityvios sus scrofa tipo kiaulės. Jos buvo nelepios, bet vėlai subręsdavo, duodavo gerų, kietų lašinių ir sausokų raumenų. XIX a. anglai, panaudoję artimai giminišką veisimą iš visų trijų aukščiau minėtų k. tipų išaugino visą eilę labai vertingų kultūrinių k. veislių. Nuo grynų sus scrofa tipo k. jos skyrėsi platesnėmis, apvalesnėmis formomis ir žymiai greitesniu subrendimu. Jos duoda minkštesnius lašinius, bet daug švelnios, sultingos mėsos.

Kultūrinės anglų k. veislės skirstomos į baltąsias ir spalvotąsias, be to, kiekviena šių grupių dar į didžiąsias, vidutines ir mažąsias. Lietuvoje ir kai kuriuose kituose Europos kraštuose baltosios anglų k. dažnai vadinamos jorkširais (žr.). Visų kitų kraštų kultūrinės k. veislės yra išaugintos didesnėje ar mažesnėje anglų k. įtakoje.

K. ūkis Lietuvoje didesnės reikšmės įgavo tik nepriklausomybės laikais. Anksčiau k. buvo laikomos gana primityviose sąlygose ir buvo stengiamasi aprūpinti vien savo šeimos maisto reikalai. Vėliau įgabentus iš Anglijos, Vokietijos bei Danijos kultūrinių veislių k., išmokius Lietuvos ūkininką geriau jas šerti bei prižiūrėti ir pastačius modernias skerdyklas, k. ūkis tiek išplito, kad kiaulienos (bekono) eksportas į Angliją tiek atskiro Lietuvos ūkininko, tiek valstybės biudžete sudarė vieną svarbesniųjų pajamų pozicijų. K. skaičius Lietuvoje prieš II pas. karą yra buvęs šis: 1937 XII 30 — 1.192.040, 1938— 1.249.170, 1939 — 1.272.060 ir 1940 — 1.191.750. Eksportuota: 1936 — 116.952, 1937 — 137.675, 1938 — 153.126 ir 1939 — 173.233. Kiaulienos išvežta tonomis: 1936 — 15.121,0, 1937 — 12.839,8, 1938 — 14.035,0, 1939 — 17.864,0.

B. Vtk.

2. Iš dviejų lankų, apkaltų lentomis ir įstatomais galais, padaryta žemėms vežti káukė, paprastai uždedama ant drangų. Privežus vieton k. paverčiama, palengvinant išpylimo darbą.

3. Iš lentų padarytas išlenktas padėklas, įstatomas iš molio krosnį plūkiant, kurį po poros dienų ištraukia. Kitur vietoje lentinės k. suguldydavo rąstinę.

4. Vienas mėgiamiausių lauko žaidimų, kurį XIX a. gale žaidė ne tik jaunimas, bet ir suaugę vyrai. Pievoje padaroma duobutė, kuri aprėžiama per pėdą ratuku. Aplink šią duobutę (‚kiaulės dvarą') įvairiu atstumu žaidėjai padaro mažas duobutes (‚geinio dvarus'), kurių yra viena mažiau negu žaidėjų. Vienas žaidėjų varo lazda k. (akmenuką) į jos dvarą, o visi kiti ją stengiasi savo geiniais vis toliau nuo to dvaro nustumti. Kai žaidėjas, vydamas tolyn k. ištraukia geinį iš savos duobutės (‚geinio dvaro'), tai varovas gali įkišti savo geinį ir užimti jo dvarą. Be duobutės likęs žaidėjas lieka varovu. Kada k. įridina į jos duobutę, visi žaidėjai keičiasi vietomis, ir likęs be ‚geinio dvaro' žaidėjas, tampa varovu. Žaidimas atskirose apylinkėse žaidžiamas skirtingai, Žemaičiuose (Luokė) net tam tikrą dainą dainuojant. K. Dineika jį bandė sisteminti ir pritaikė žaisti net ant ledo, kur duobutėn varomas kamuolys.

Trimitas 125, 1923, 28–29 psl.; *K. Dineika,* Keli tautiški žaidimai 1923, 41–47 psl. *A. Mž.*

Kiaulehn Walter Felix (g. 1900 Berlyne) vokiečių žurnalistas ir rašytojas. Pradžioje dirbo kaip elektromonteris. 1924–33 Berliner Tageblatt ir Berliner Zeitung am Mittag red. 1939–45 tarnavo kariuomenėje. Nuo 1946 aktorius ir teatro kritikas Münchene. Jo pirmoji knyga Lehnaus Trostfibel (1932) buvo nacionalsocialistų uždrausta 1933. Istorija apie garo mašiną (Die eisernen Engel 1934, ²1953) ypačiai populiari užsienyje. Be to, išsp. Lesebuch für Lächler 1938, Feuerwerk bei Tage 1948, Oberbayrisches Bilderbuch 1955 ir kt. *H.N.*

Kiauleikiai k., Kretingos vls. ir aps., 4 km į r. nuo Palangos. Vietovė (Kevleiki) minima 1586 ir 1591 Raseinių žemės teismo aktuose. 1923 čia yra buvę 55 ūkiai ir 304 gyventojai. Kalvoje, žmonių vad. ‚Kirminų kalnu', yra didelis VII–XI a. kapinynas, kurį 1906 ir 1908 tyrinėjo V. Nagevičius ir 1941 — Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Viduriniame geležies amžiuje mirusieji buvo laidojami nedeginti maždaug 1,1 m gylio, 2,5 m ilgio ir 1,7 m pločio duobėse. Kapai yra turtingi radinių. Pvz., kape nr. 2 surasta VII–VIII a. įkapių: geležinis kalavijas, dalgis, sidabrinė skliutakojė segė, trikampinis smeigtukas paplokščia galvute ir sidabru klotu kabučiu, žalvarinio diržo sagtis ir kt. Daugiausia ištirta naujojo geležies amžiaus kapų. 1908 tyrinėta keliolika degintinių kapų, o 1941 — 48 nedegintiniai ir 6 degintiniai kapai. Nedegintiniuose kapuose mirusieji laidota duobėse, dažniausiai skobtiniuose karstuose, galvomis į šiaurės vakarus. Kapai išsirikiavę eilėmis. Juose surasta labai daug IX–XI a. įkapių. Kape nr. 17 surasta viena gerai išlikusi spalvota austinė juosta. Maždaug tam pačiam laikotarpiui priklauso ir degintiniai kapai. Radiniai būdingi vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Kasinėjimų medžiaga saugojama Lietuvių mokslo d-jos muziejuje Vilniuje ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje Kaune.

V. Nagevičius, ‚Kirminų kalno kapinės (Lietuvių Tauta I 1910, 335–336); ('') Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII a. (Senovė I 1935, 65). *J. P.*

Kiaulėnas Petras 1909 I 10 Naniškių k., Pandėlio vls., Rokiškio aps. — 1954 VII 6 Naujorke, JAV) dailininkas. 1934 baigė Kauno meno mokyklą; 1937 Karališkąją dailės akademiją Romoje ir 1942 dekoratyvinio meno mokyklos architektūros skyrių Paryžiuje. 1938–40 studijavo Paryžiaus univ. miestų planavimo institute. Atskiras savo kūrinių parodas surengė Paryžiuje: 1943 Chardin galerijo-

P. Kiaulėnas

P. Kiaulėnas Ponios J. Š. portretas

je, 1944 Visconty galerijoj, 1945 savo studijoje ir 1946 Chardin galerijoje. Pomirtinė darbų paroda surengta 1957 André Weil galerijoje Paryžiuje. K. ilgus metus studijuodamas užsienyje, nuodugniai susipažino ne tik su senuoju menu, bet taip pat ir su pačiomis naujausiomis ir kraštutiniausiomis meno srovėmis jų centre Paryžiuje ir kt. Iš naujausių atradimų vakarietiško ir modernaus meno jis praplėtė savo meninį akiratį, išvystė estetinį skonį, techninį įmantrumą. Kaip tapytojas-formalistas, K. išaugo impresionistų mokykloje. Tačiau subrendęs impresionizme, jis priėjo prie jo savitomis priemonėmis. Impresionistų polėkis suskaldyti šviesą į spalvinius gabaliukus K. buvo apeitas. Jo tapyboje mirga ne šviesa, bet pati spalva. K. yra tapytojas-spalvininkas. Jo kūrinių žėrinti ir subtili spalvų gama išplaukia iš menininko pastabumo, su kuriuo kiekviename gamtos kūne jis įžiūri pačius būdingiausius, pačius subtiliausius spalvų niuansus ir juos perkelia drobėn pačiomis švariausiomis ir skaidriausiomis savo paletės spalvomis. Jo paveikslų spalvinė gama neturi nei siauro, nei kokio nors apibrėžto kolorito: visos vaivorykštės spalvos randa sau vietos kiekviename jo kūrinyje. K. neimituoja nei medžiaginės formos, nei natūralios daiktų spalvos. Bet tai nėra ir abstraktinė tapyba, kur regimo pasaulio formos neranda sau vietos. K. nieko nedeformuoja. Kaip impresionistas, jis spalvingus gamtos kūnus nuspalvina dar skaidresnėmis ir ryškesnėmis spalvomis. Jo paveikslų koloritas yra giedras, forma paprasta. Savo kūryboje nesiblaškydamas po ‚izmų' labirintus, K. ėjo ramiu ir gyvenimo jam paženklintu keliu, kaip menininkas, kuris yra ištikimas savo vidaus balsui. Paprastumas ir kuklumas yra būdingi jo darbų užbaigimui. Žiūrint į jo paveikslus kartais atrodo, kad pasiekti rezultatai yra ilgo darbo ir studijų išdava, o tuo tarpu tuose tapybos darbuose labai dažnai ištisi drobės plotai tėra paliesti vos keliais teptuko pabraukimais. Juose spalvinių dėmių kompozicija vien savo kontrastais patvarko piešinį, iš kurio išryškėja visa sodrių tonų paveikslo konstrukcija. Jo natiurmortų temos dažniausiai yra vaisiai ir gėlės. Siužeto ir kompozicijos kuklumą čia papildo meilė, su kuria menininkas prieina prie savo darbo. Tuo pačiu paprastumu ryškūs ir K. peizažai, kuriuose dvelkia ramybė ir nuotaika. Dažniausiai tai priemiesčių kuklios, saulės įkaitintos ir tuščios gatvelės, žalumoje paskendę tvenkiniai, patiltės, ramiai tekančios upės. Labai individualaus pobūdžio yra K. portretai. Jie, tiek savo nuotaika, tiek ir koloritu, šiek tiek skiriasi nuo jo kompozicijų, natiurmortų ir peizažų. Jie sudaro jo kūrybos atskirą ciklą. Spalvų santūrumas,

P. Kiaulėnas Trys mažosios šokėjos ilsisi

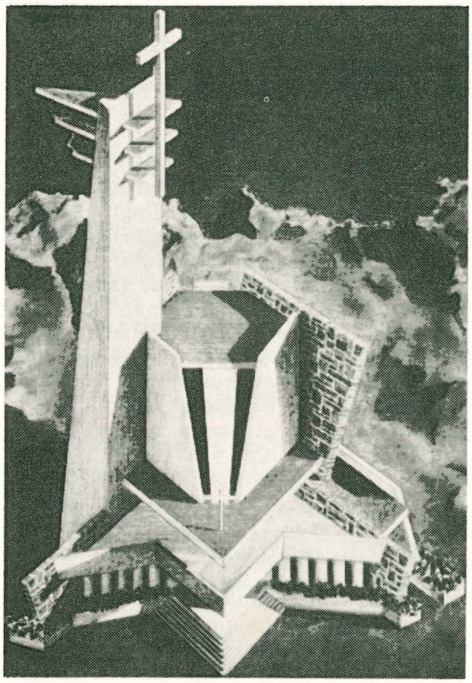

P. ir V. Kiaulėnai:
Lietuvių kat. paminklinės koplyčios projektas

tonų papilkėjimas, prigesinimas, pasunkėjimas, — būdingi jo darbų bruožai. Šiomis priemonėmis K. suranda naujų nuotaikų, kada jo drobėn įvedamas žmogus. Jo portretų meninę vertę nenustato vien modelio fizinis panašumas. Tai žmogiškų būtybių nuotraukos, kurios perkeltos drobėn gyvena savo intymiu gyvenimu. Nors ir nenutolusią nuo K. įprasto stiliaus, bet naują spalvų gamą čia papildo psichologinė veidų išraiška. *V. Vzg.*

Kiaulėnienė-Nicolakaki Vassia (g. 1915 XII 30 Kaire, Egipte) architektė, graikų kilimo, Petro Kiaulėno (žr.) žmona. Mokėsi graikų gimn. Kaire, 1932 baigė Prancūzų liciejų Kaire, 1936 — 38 studijavo matematiką Sorbonos univ. Paryžiuje ir 1939–42 Aukštojoj dekoratyvinio meno mokykloj Paryžiuje, kurią baigė diplomuota architekte. Be to, studijavo mst. planavimą Paryžiaus univ. urbanistikos inst. Kartu su savo vyru Petru Kiaulėnu 1951 laimėjo konkursą už projektą ‚Lietuvos katalikų paminklinė koplyčia'. Drauge su P. Kiaulėnu yra sudariusi daugelio namų projektų, kurių įvykdyti šie: ‚Sandom House' Riverside, Ill. (1947), ‚Voulis House' Clearwater Beach, Floridoje (1947), ‚Universal Savings and Loan Association' Čikagoje, Ill. (1949), Gustainių rezidencija Addisone, Ill. (1950) ir kt. 1951–52, dirbdama architekte Burlingtono geležinkelių įstaigoje, suprojektavo visą eilę pastatų. Architektūros klausimais bendradarbiavo žurnaluose: L'Architecture d'Aujour'hui, Hellenicos Aster, N. Aušroje, Aiduose ir kt.

V. Kiaulėnienė

Kiauliapienė žr. Piktšašė.

Kiauliarožė žr. Dedešva.

Kiauliauogė žr. Bulvė.

Kiaūlyčia upelis, Krosnos vls., Marijampolės aps., Žuvinto ež. (Dovinės, Šešupės) p.v. galo intakas, 15 km ilgio; teka nuo Šeštokų bžk. pietiniu Žuvinto palių šonu; jos žiotys prie Žuvinto ež. yra 3,4 m gylio (giliausia to ež. vieta). Baseino plotas 103 km^2; vaga žemupyje daug kartų tiesinta. K. upelis minimas 1559 Grigaliaus Valavičiaus girių aprašyme; tuo metu K. skyrė Alytaus girią nuo Punios. *S. K.*

Kiaulytė (parotitis epidemica), arba kiaulikė, epideminis parotitas, ūmi užkrečiama vaikų liga, dažniau pasitaikanti tarp 3 ir 40 m. amžiaus. Pasižymi skausmingu patinimu seilinių liaukų, ypač paausinės. Žiemą ir pavasarį pastebima daugiau susirgimų. K. nėra taip labai užkrečiama kaip tymai, vėjaraupiai arba kokliušas. Ligos sukėlėjas specifinis k. virusas, apkrėtimo šaltinis ligonio seilės. Angos, per kurias infekcija patenka į organizmą: burna, nosis ir akys. Liga plečiasi betarpiai nuo ligonio per iškosėtus lašelius, jo seiles arba užsikrečiama paliečiant apkrėstus daiktus. Ligos inkubacinis periodas 16–18 d. Prodrominiai reiškiniai pastebimi viena arba dvi dienos prieš liaukų sutinimą: pasireiškia karštis, negalavimas, skausmai ausyje arba už ausies žiojantis, kramtant arba ryjant. Jau šitam periode liga yra užkrečiama. Po 1-2 d. sirguliavimo patinsta paausiai, veidas dažnai išpampsta iš abiejų pusių; iš čia kilo ir pašiepiamas ligos vardas — k i a u l y t ė. Kartais gali sutinti kitos seilinės liaukos: požandinės arba poliežuvinės, nepatinus paausinėms. Per 4–5 d. karštis nukrinta ir patinimas praeina, o po 7–10 d. vaikas paprastai pasveiksta. Liga užkrečiama tol, kol praeina liaukų patinimas, skaitant nuo

ligos pradžios apie pora savaičių. Temperatūra gali būti normali, kartais pakyla iki 40°C. Kiti ligos reiškiniai: silpnumas, apetito stoka ir galvos skausmai. Iš kitų liaukų reikia paminėti berniukų kiaušinėlių patinimas (orchitas) ir mergaičių kiaušidžių (ooforitas) bei krūtų patinimas. Šie susirgimai dažniau esti brendimo amžiuje ir tarp suaugusiųjų, nors pasitaiko ir jaunuose vaikuose. Kiaušinėlių sutinimas (paprastai vienos pusės) gali baigtis jų atrofija (sunykimu), bet steriliškumas (nevaisingumas) įvyksta retai ir tik tarp suaugusių ligonių. Kasos sutinimas (pankreatitas) pasireiškia pilvo skausmais viršutinėj ar vidurinėj daly su vėmimu, bendru silpnumu ir karščiu. Smegenų ir jų plėvelių uždegimas (encefalitas, žr.). K. plečiasi pavieniais susirgimais arba epidemijomis tarp mokyklos vaikų, kareivinėse. Pagal simptomų stiprumą kiaulytė esti 1. silpnos formos, kur reiškiniai nežymūs; 2. kur liga turi ryškų vaizdą su poausinių liaukų patinimu, bet be komplikacijų, ir 3. sunki forma su komplikacijomis: kiaušinėlių uždegimu ir encefalitu. Vaikai apie 75% suserga nesunkia forma, be komplikacijų, kurios dažniau esti tarp suaugusių (kareivių). Vieną kartą persirgus, liga nebepasikartoja. Jauni vaikai perserga k. lengviau ir rečiau gauna minėtas komplikacijas, kaip suaugusieji, todėl vaikų izoliuoti nepatartina.

Specifinio gydymo nėra. Ligos metu reikia gulėti lovoj, burną laikyti švariai, skalauti, nuo stiprių skausmų duodama aspirinas ar kodeinas, ant sutinusių liaukų dėti kamparinis aliejus. *V. Trc.*

Kiaulių augintojų draugija (ir Lietuvos kiaulių augintojų draugija) įkurta 1926 I. D-jos tikslas — gerinti kiaulių veislę Lietuvoje. D-jos steigėjais yra buvę: J. Aleksa, V. Zubovas, P. Kregždė, J. Ardickas ir V. Gaigalaitis. 1927 I d-ja turėjo apie 100 narių, o 1938 — jau 263. Nuo 1931 pradėjo veikti kiaulių kontrolės rateliai (Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir kt.). 1937 buvo 138 kergimo punktai, suregistruota 3309 kuiliai, į Sovietų Sąjungą išvežta 1154 veisliniai kuiliai. 1938 I veislinių kuilių suregistruota 17.000, veislinių kiaulių 165.000.

Kiaulių cholera yra užkrečiama liga, sukeliama viruso dažnai veikiant kartu kitoms bakterijoms, kaip: Saemonella suipestifer arba B. cholera suis. Liga pasireiškia dvejopai: akutine forma dažniau suserga jauni paršeliai, o chronine — vyresnio amžiaus paršai bei kiaulės. Susirgę gyvuliai turi aukštą kūno temperatūrą, neėda, vemia, viduriuoja, vaikšto pasikuprinę, guli įsiknisę į pakratus. Gydoma tam tikru serumu. Ūkiuose, kur liga dažnai pasireiškia, vartojama profilaktinis skiepijimas. *J.Mot.*

Kiauliukė (Saxicola rubetra) paukštis giesmininkų šeimos (Sylviidae), strazdų pošeimio (Turdinae), plačiai paplitęs Š. ir Vidurio Europoje bei V. Azijoje. Kūno ilgis apie 14 cm, sparnų tarpugalis 23,5 cm, svoris apie 18 g. K. lengvai pažįstama iš jos baltos uodegos apačios, baltų antakių ir baltos dėmės ant pečių. Poravimosi metu patino viršugalvis, nugara ir antuodegis yra juodi, krūtinė ir šonai ryškios rudos spalvos, o smakras baltas. K. yra būdingas pievų paukštis, mėgstąs tupėti usnių, nendrių, vingiorykščių ir kt. aukštesniųjų pievos augalų viršūnėse. Lietuvoje ji visur randama pievose, išskyrus miškus ir sausas smėlėtas vietas. Jos balsas labai būdingas: dažnas cepsėjimas, panašus į garsą, kuriuo mūsų kaimuose šaukiami paršeliai (iš čia bus kilęs ir jos liet. vardas) ir po jo taksėjimas tak tak. Patinas čiulba grynais, linksmais tonais. Pavasarį k. grįžta į Lietuvą balandžio mėn., o išskrenda pabaigoje rugpiūčio ar pradžioj rugsėjo. Lizdą krauna prie krūmelių, kupsto ar duobutėje, gerai žolių pridengtoje vietoje. Lizdo guolis gilus, išklotas gyvulių plaukais. Kiaušinėliai žalsvai mėlynos spalvos, dažniausiai be jokių ‚raštų', bet kartais turi rusvų taškelių. Juos peri patelė 13–14 d. Jauniklius abu tėvai peni vabzdžiais.

Kiaulių raudonligė (Rhusiopatiae suis) užkrečiama kiaulių liga. Jos sukėlėjas yra mikroorganizmas Erysepelothdix rhusiopatiae. Kiaulės apsikrečia per pašarą. Liga pasireiškia trimis formomis: 1. akutine, arba septine forma, 2. dilginligės forma ir 3. chronine — sąnarių bei širdies vožtuvų uždegimu.

Sergant septine forma esti aukšta kūno temperatūra, ir gyvulys labai prislėgtas; dilginligės forma — nugaros odoje, apie ausis, ant šlaunų atsiranda tamsiai raudonos dėmės. Ši forma laikoma lengviausia; chroninė forma pasireiškia sąnarių uždegimu — gyvulys šlubuoja. Žmogus taip pat apsikrečia raudonlige, pvz. piaustydamas sergančios kiaulės mėsą. Gydoma k.r. serumu. Galima ir skiepyti, Skiepai veikia iki 6 mėnesių. *J.Mot.*

Kiaunà upė Kaltanėnų vls., Švenčionių aps., deš. Žeimenos (Neries) intakas, 15,0 km ilgio, su aukštupiais Vyžinta ir Aiseta

51,8 km ilgio; teka iš Kiauno ež. į p. r., žemupy per Gilučio ir Suktelio ež., krinta 10 m; baseino plotas 314 km², vid. debitas 2,2 m³/sek.

Kiaũnas ežeras Kaltanėnų vls., Švenčionių aps., 4 km į v. nuo Linkmenų mst., 2,4 km ilgio, ligi 400 m pločio, 75 ha ploto; paviršius 149,6 m nuo j. l.; įteka Aiseta, išteka Kiauna.

Kiaunė (Martes) žebenkštinių (Mustelidae) šeimos nedidelis plėšrus brangiakailis žvėrelis. Pasižymi vikrumu ir gudrumu. K. miškinė (M. martes) yra nedidelė, apie 75 cm ilgio (įskaitant uodegą), pilksvos ar rusvos spalvos, gelsva pakakle. Priešakinės kojos turi po 5 pirštus, užpakalinės po 4, su stipriais, lenktais nagais, kurių pagalba lengvai laipioja medžiais ir laiko pagautą grobį. Laikosi miškuose, medžių drevėse ar senuose paukščių lizduose. Minta daugiausia paukščiais ir kitais smulkesniais šiltakraujais, retkarčiais įveikia ir kiškį. K. moka ir plaukti; pamačiusi vandens žiurkę, šoka į vandenį ir vejasi. Išplitusi Š. Europoje, Azijoje, Amerikoje. Lietuvoje pastaruoju metu jų gerokai padaugėjo (1955 buvo apie 4000). Apsaugos laikas Lietuvoje II 1 — XI 30. Dažnesnė k. akmeninė, arba naminė (M. Foina), išsiskirianti balta pakakle. Ji labiau laikosi apgyventų vietų, apleistuose trobesiuose ir kt. Lietuvoje apsaugos laikas III 15 — X 15. Amerikoje gyvena k. amerikinė (M. americana). Čia priklauso ir sabalas (M. zibellina) apie 45 cm ilgio (neskaitant uodegos), juodai rudos spalvos, smėline pakakle bei papilve. Juo kailis tamsesnis, juo brangesnis. Išplitus Eurazijos šiaurėje. *J.Rkt.*

Kiaunė

Kiaunė Jurgis (g. 1896 XI 13 Bučionių k., Surviliškio vls., Kėdainių aps.) savanoris-kūrėjas, pedagogas, teisininkas. 1915 baigė Panevėžio 4 kl. mokyklą ir Vilniaus Ryto d-jos pedagoginius kursus, 1919 VII 6 Karo m-lą, 1924 Kauno suaugusių gimn. ir 1942 VU teisių fak. 1916–18 pradžios m-los mokytojas Jonavoj, Žeimiuose ir A. Kapliuose. 1919 I 6 įstojo savanoriu Panevėžio partizanų būrin, I 13 bolševikų sužeistas ties Kolupių k., netoli Kėdainių. Tai pirmasis sužeistas Lietuvos kariuomenės savanoris. Baigęs Karo mokyklą, paskirtas į husarų pulką ir dalyvavo kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. 1925 išėjo atsargon, 1937 pakeltas į kavalerijos kpt. laipsnį. 1926–36 specialinių mokslų referentas švietimo ministerijoje, 1936–38 Kauno amatų mokyklos dir., 1938–40 Kauno aukštesniosios prekybos mokyklos dir., 1940 Panevėžio ir Vilkaviškio gimn. mokytojas. 1942–44 atliko teismo kandidato praktiką Kauno apygardos teisme. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1949 atvyko į JAV.

J. Kiaunė

K. aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje: nuo 1924 Lietuvos laisvės kovų invalidų d-jos narys (tremtyje valdybos narys), 1925–26 Neo-Lithuanijos korp. pirm., Lietuvos šaulių s-goje ėjo būrio, kuopos ir bataliono vado pareigas, vienas iš steigėjų Savanorių s-gos ir jos nuolatinis valdybos narys (1926–40), vienas steigėjų Lietuvių mokytojų dr. J. Basanavičiaus vardo s-gos ir kt. Bendradarbiavo Trimite, Karyje, Versle, Vienybėje ir kt.

Kiaunininkai D. L. K-tijos žemių valstiečiai, kurie, šalia įvairių kitų duoklininkų ir žvėriukų kailių tiekėjų (bebrininkų, lapių gaudytojų ir kt.), savo prievoles dvarui atlikdavo kiaunenomis arba mokėdavo piniginį mokestį, vad. ‚kiaune'. Iš seniausios (XV a. galo) Kijevo žemės revizijos matyti, jog k. turėdavo ten duoti po 3–6 kiaunes. Buvo k. Gudijoje, Lietuvoje, bet daugiausia jų buvo Žemaičiuose (M. Liubavskis), kur k. sudarė gana gausią valstiečių grupę, net išsiskiriančią iš kitų duoklininkų (‚danniki') siaura prasme. Pvz., Pajūrio vls. žygimantas Senasis 1514

užrašė bajorui ‚baudžiavą einančius (žmones), ne duoklininkus, ne k.' Kiaunenų duokles (žr.) valdovas brangino. Kaip rodo Žygimanto Senojo užrašas (1522), net perleisdamas Ariogalos tijūnui 10 k. ir 5 tuščias ‚kiaunines žemes' Tendžiogalos vls., valdovas sau pasiliko k. duokles, ir tie valstiečiai turėjo ‚kasmet po tiek pat kiaunių duoti, po kiek kiaunių būdavo iki tol iš tų žemių ir iš tų žmonių'. Kai Rietavo tijūnas gavo valstiečių Pajūrio ir Pašilės vls., užraše buvo įsakmiai pabrėžta, jog tų žemių kiaunės turi būti ir toliau atiduodamos valdovui. Jo sandėliuose surenkamos kiaunenos buvo svarbus D.L.K. turtas, kurio dalis ėjo ir eksportui. Kiaunių kailiai nuo seniausių laikų prekyboje vaidino didelį vaidmenį. Jau mainų santykiuose kiaunenos buvo svarbi prekė. 1279 jotvingiai Volinijos kunigaikščiui už rugius bado metais siūlė vaško ir kailių (jų tarpe juodųjų kiaunių). D. L. K-tijos kailių (žr.) prekyboje buvo išvežami nemaži kiekiai kiaunenų, jų dalių-atlaikų (kiaunių apačių, jų kakliukų), pasiūtų kiauninių (kepurių) ir kiaunenų kailinių. Kaip teismo aktai nuo XVI a. pradžios rodo, kiaunenų kailiniai pačioje Lietuvoje buvo vertinami 14–20 kapų grašių (=840–1200 gr.), o tuo pat metu avis buvo 4 gr., žąsis—2 gr. Esant tokioms brangioms kiaunenoms, k. buvo svarbi rūšis valstiečių, kurių prievolės Lietuvoje jau žinomos XIV a. Bet miškinių kiaunių ‚takai' čia mažėjo. Jos traukėsi į rytus. Išleidžiant I Lietuvos Statutą (1529), jau daug kur Žemaičiuose ir kt. D. L. K-tijos vietose k. savo prievolę mokėjo ne pačiomis kiaunėmis, bet pinigais, paprastai skaičiuojant po 12 gr. už kiaunę. Nors k. nebuvo laikomi baudžiauninkais, bet Žygimantas Senasis vertė juos su kitais valstiečiais D.L.K. dvaruose piauti šieną. Per valdovo- vietininko vaišes renkant valsčiuj duokles, pareigūnui privalomą ‚kiaunę' k. galėjo atiduoti kailiu arba pinigais, skaičiuojant už kiaunę 12 grašių. Taip buvo nustatyta Upytės srityje 1538. Apskritai, šitas kiauninis mokestis, žinomas ir kiauninės duoklės vardu, dažnai sutinkamas valstiečių dovanojimo ir kt. užrašų aktuose, išliko pastovus. Kada būdavo kalbama apie ‚kiauninius pinigėlius', jie reiškė 12 grašių.

Lengvindamas savo valstiečių būklę, D. L. K. atleido savo k. nuo įkyraus vietininko vaišinimo (‚posėdžio'), ir 1527 jiems už tai buvo uždėta $7\frac{1}{2}$ grašių nuo jaučių žagrės ir $3\frac{3}{4}$ gr. — nuo arklio žagrės. Mažindamas skurdą, valdovas rūpinosi savo valdinius apsaugoti nuo vietinių pareigūnų priespaudos, nes dėl šių engimo ‚daugelis mūsų žmonių pasitraukė svetur iš savo tėviškių, ir daug pasiliko tuščių žemių'. Tad buvo sumažintos prievolės ir k. 1529 nuostatuose tvarkyti D.L.K. dvarams ir prie jų priklausantiems valstiečiams, yra numatyta k. lengvata. Jie turėjo duoti 12 gr., vietoje anksčiau mokėtų 16 gr., ir 3 ‚pinigėliai' (1 gr. = 10 pinigėlių) priklauso vietininkams ar tijūnams, kurie ‚rinks kiaunių pinigus'. Juos mokėdavo ir valstiečiai, kurie įeidavo į valdovo girią ir tuščių plotų naudmenas.

K. mokesčiui kasmet buvo nustatyti 30 gr. nuo jaučių jungo ir 15 — nuo arklio žagrės. 1529 instrukcijoje dar buvo žinomi ‚kiaunės mokesčiai nuo namų, kurie gaminosi (virdavosi) alų ir midų'. Polocko srityje, kur juos valdovui išrinkdavo vietos bajorai, jie ir vadinosi ‚virimo kiaunė'.

D. L. K-tijos pietinėse dalyse k. vadinosi taip pat visi tie žmonės, kurie nuomavosi žemę ‚su mėšlo trąšomis apdirbti'. Už tai nuo seniausių laikų jie mokėdavo kiaunenomis, vėliau pinigais. M. Liubavskio aiškinimu, šitas k. pavadinimas gali būti kilęs nuo kiaunių kailių (rus. kunica ‚kiaunė'), kai jos sen. Rusijoje iki XIV a. galo buvo piniginis vienetas, ir vienur 30, kitur 50 kiaunenų sudarė kailinių pinigų griviną.

Lietuvoje, ypač Žemaičiuose, nuo XVI a. plačiai buvo žinomi ‚kiauniniai pinigėliai'. Krašto vaivadai ar seniūnui reikėdavo mokėti vedybinę ar ‚išvedimo kiaunę', kai valstietis sužadėtinis (gal ir miestietis?) jaunąją išvesdavo į kitą vls. XVI–XVII a. aktai rodo, jog Lietuvoje, ypač Žemaičiuose, tekėdamos baudžiauninkų mergaitės turėdavo atsiteisti ponui ‚chriena', kuri kartais vadinama ‚kiaunė', t.y. 12 gr. mokestis. Visa tai parodo kitados buvusias gilias tradicijas rūpestingai rinkti kiaunenas, vėliau paverstas ‚pinigėliais'. ‚Kiaunė' virto piniginiu valstiečių mokesčiu nieko bendra su tikrais k. medžiotojais nebeturinčiu. ‚Kiauniniai pinigėliai' taip plačiai buvo žinoma valstiečių prievolė, jog ją ėmė mokėti ir lietuvių valstiečiai, naujakuriai M. Lietuvoje iš D. L. K-tijos. Čia kiauninis mokestis (Mardergeld) yra jau žinomas Įsruties apygardoje nuo 1504. Šilutės srity tas činšas minimas 1555. Jis buvo įvestas pagal

D. L. K-tijos paprotį, nes iki tol Prūsuose jis nebuvo žinomas.

‚Kiaunė' (kunica) vadinosi prie bažnyčios įtaisyta kengė, kurioje už nusikaltimus buvo pastatomi ir prirakinami pamaldų metu valstiečiai. Kengėn rakinimas vadinosi ‚kunica' greičiausiai todėl, kad anuo metu kiaunės būdavo daugiausiai gaudomos spąstais.

Litovskaja Metrika, Russk. Istorič. Biblioteka XX 1903; XXVII 1910; XXX 1914; Akty Zapadnoj Rossiji II nr. 149, 160, 164; *K. Jablonskis,* Istorijos Archyvas I 1934; (") Lietuviški žodžiai sen. Lietuvos raštinių kalboje I 1941 (daug įdomių tekstų apie k.); *M. Liubavskij,* Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Lit.-Russk. gosudarstva 1892; *M. Dovnar-Zapol'skij,* Gosudarstvennoje choziajstvo Litovskoj Rusi pri Jagiellonach 1901, 250; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *A. Šalys,* Die Žemaitischen Mundarten I (atsp. iš Tauta ir žodis VI 1930, 304); *Z. Ivinskis,* Geschichte des Bauernstandes in Litauen 1933; (") Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida (Athenaeum 1933, 28–45).

Z. I.

Kiaunoriai bžk. Padubysio vls., Šiaulių aps., 10 km į š. nuo Tytuvėnų ir 6 km nuo Užpelkių glžk. stoties; apie 60 gyv. (1923 buvo 14 ūkių su 52 gyv.). K. yra kat. parapijos filija. Nepriklausomybės metu įsteigta pradžios mokykla, veikė Pavasario kuopa, Liet. kat. blaivybės draugijos skyrius.

Kiáunupis upelis Raseinių vls. ir aps., deš. Šlynos (Šaltuonos, Šešuvio, Jūros) intakas; teka į p.v., 3 km į v. nuo Raseinių miesto.

Kiaušelis (Testis) anatomijoje — vyriška lyties liauka, kiaušinio pavidalo. Jų paprastai būna du, po vieną kiekvienoje maišelio pusėje. K. gamina vyriškus lyties narvelius (spermatozoidus) ir hormoną testosteroną.

Kiaušidė žr. Dėtis.

Kiaušinienė keptas išleistų kiaušinių valgis. K. kepama dvejopai. Vieni išleidžia kiaušinį į karštą keptuvę ir kiaušinio trynys lieka baltymo laukelyje, o kiti kepa paprastai. Šalia leistinės yra ir plaktinė k., kada išleistus kiaušinius gerai išplaka. Seniau Lietuvos kaime plaktinę k. kepant, į jos plakinį buvo primaišoma dar pieno ar grietinės ir miltų, o plakinys kepamas ne keptuvėj, bet moliniame puode, įstatytame į žarijas. Seniau mūsuose k. laikoma svečių ir ligonių valgiu. Šiaip ją kepdavo per šventes, talkas ir darbo pradėtuves bei baigtuves. Daug kur ji buvo, ypač kepta su lašiniais ar dešra (leistinė), ir piršlybų apeiginis patiekalas.

J. Šč.

Kiaušiniavimas 1. laukinių paukščių kiaušinių rinkimas, priklausąs renkamojo ūkio likučiams, ir žinomas ne tik pirmykščių tautelių žmonėms, bet neišnykęs ir Europoje. K. iki I pas. karo pažinojo latviai, gudai, lenkai, vokiečiai ir kt. Mūsuose k. dar buvo išlikęs P. Lietuvoje (Ančios ežerų srityje) ir visoje R. Lietuvoje. Pavasariais į pelkes ir ežerus išeidavo kiaušiniauti ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Rinkdavo laukinių ančių, narų ir kt. vandens paukščių kiaušinius, paprastai lizde palikdami po vieną, kad paukštis ir toliau ten dėtų. Užperėtus kiaušinius paprastai grąžindavo į lizdą.

Miškingose Lietuvos srityse rinkdavo ne tik vandens, bet ir kitų paukščių kiaušinius (varnų, kovų, kuosų ir kt.). Daugiausia juos rinko vaikai, nors sunkiais metais ir suaugusieji. Iš šių paukščių kiaušinių kepdavo kiaušinienę.

2. Per Velykas vaikai (vietomis ir suaugusieji) rinkdavo kaime kiaušinius, kuriuos įvairiai sunaudodavo (žr. Lalavimas). Sekminėse kiaušinius rinko ir kaimo piemenys savo vaišėms (žr. Ganymas, Sekminės).

3. Iki I pas. karo daug kur Lietuvoje buvo išlikęs bažnytinis k. paprotys. Pavasariais ir rudens metu bažnyčios tarnai kaimuose rinkdavo kiaušinius, kurių dalis buvo skiriama klebonui, o didesnioji — tarnams ir elgetoms. Kai kur Lietuvoje valsčiaus viršaitis ar raštininkas taip pat kiaušinius rinkdavosi per pasiuntinius dar ir savo reikalams, vietomis rinkdami jau nustatytą skaičių pagal ūkio dydį ir t.t. Kiaušiniaudavo vietomis dar ir mokytojai, dažnai ne tik mokinių tėvų tarpe, bet ir visoje apylinkėje.

J. Šč.

Kiaušinis moteriškos lyties gyvių, paprastai paukščių, padedamas gemalas, dažniausiai su maisto atsarga ir lukštu. Paukščių k. sudaryti panašiai: po tvirtu išoriniu jo lukštu yra baltymas, o pačiame viduryje — rutulio pavidalo trynys. K. apvalkalas sudarytas iš kelių sluoksnių. Pagrindinę jo dalį sudaro tvirtas kalkinis lukštas. Jis turi daugybę angelių, pro kurias į k. vidų prasiskverbia oras. Po lukštu yra plona, panaši į odelę polukštinė plėvelė, sudaryta iš dviejų sluoksnių. Bukajame k. gale tiedu sluoksniai prasiskiria, ir tarp jų susidaro oro ertmė. Iš viršaus lukštą taip pat dengia labai plona antlukštinė plėvelė, kuri praleidžia į k. vidų orą, bet sulaiko mikrobus. Tarp baltymo ir lukšto yra oro ertmė. Bukajame k. gale baltymas neprieina iki lukšto. Pusskysčiame baltyme yra standesni

raišteliai, vad. vytuliai, kurie prilaiko trynį baltymo viduryje. Plona plėvelė skiria trynį nuo baltymo. Trynyje yra gemalinis skridinys, tik ką pradėjęs vystytis gemalas. K. susidaro patelės kiaušidėje. Apvaisintas k. kiauštakyje apsitraukia baltymu ir kitomis plėvelėmis. Kol jis dar tebėra kiauštakyje, jame, šilumos veikiamas, pradeda vystytis gemalas. Kai k. padedamas ir atsiduria šaltesnėje aplinkoje, gemalas sustoja vystęsis; jis toliau vystosi tik paukščiui perint. Iš vištos k. išsirita viščiukas 21 dieną.

K. ūkiškoji reikšmė. Maisto produktu gamintojo ūkyje ir preke vidaus bei užsienio rinkoje yra laikomi vištų k. Lietuvoje, vyraujant smulkaus ir vidutinio dydžio ūkiams, vištininkystei plėstis buvo gana palankios sąlygos. Todėl kiekviename ūkyje buvo laikoma daugiau ar mažiau vištų k. gamybai. Prieš I pas. karą ir pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais bemaž visos ūkininkų laikomos vištos buvo maišytos veislės, vad. vietinėmis. Jų dėslumas buvo mažas: vid. viena višta per metus sudėdavo po 70-75 k. Daugiausia k. buvo gaunama pavasarį ir rudenį. Vėliau Žemės ūkio ministerija ir Žemės ūkio rūmai stengėsi pagerinti vištų ūkį ir pakelti kiekybinę bei kokybinę k. gamybą. Vietinės vištų veislės palaipsniui pakeistos dėsliosiomis veislėmis. Didesnių vištynų laikytojams Žemės ūkio rūmai teikė pašalpas vištidžių statybai ir nemokamai dalijo koncentruotą vištų pašarą. Paskutiniais prieš II pas. karą metais k. suvartojimas padidėjo vietoje (1936–37 Lietuvoje vienas asmuo kasmet vid. sunaudodavo 152 k.), perteklius atiduodamas vietos rinkai ir eksportuojamas į užsienį.

Prieš I pas. karą k. prekyba buvo išimtinai privačių pirklių rankose. K. būdavo superkami skaičiais (tuzinais) ir be ypatingo paruošimo parduodami daugiausia didesniuose Rusijos miestuose. Po I pas. karo, Rusijos rinkai užsidarius, visas k. eksportas nukrypo į V. Europos kraštus, ypač į Vokietiją. Vėliau Vokietijai įvedus k. importui vis didesnius suvaržymus ir reikalavimus, Lietuvos k. eksportas nukreiptas daugiausia į Angliją. K. supirkimas iš privačių pirklių rankų perėjo į Pienocentrą, kuris nuo 1929 pradėjo eksportuoti ir k. K. supirkimą iš ūkininkų Pienocentras vykdė per pieno perdirbimo b-ves bei grietinės nugriebimo punktus. Tose vietovėse, kur pieninių tinklas nebuvo pakankamai tankus, k. supirkinėdavo kiti žemės ūkio kooperatyvai. Pristatyti į punktą k. būdavo peršviečiami (kad atrinktų pasenusius ir sugedusius k.) ir pasveriami, nes Pienocentras už k. mokėjo ne pagal skaičių, bet pagal jų svorį. Tuo būdu buvo skatinama didesnių k. gamyba. Supirkti punktuose k. pristatomi į artimiausią k. sandėlį, kur jie nuvalomi, pagrindinai peršviečiami ir surūšiuojami į dvi rūšis: švieži, nenusekę k. į I rūšį, o senesni ir nusekę — į II. II rūšies k. buvo sunaudojami vidaus rinkoje. Vasaros metu, kuomet k. produkcija būdavo didelė, visų II rūšies k. nebuvo galima realizuoti vietos rinkoje, todėl jų perteklius buvo konservuojamas kalkių skiedinyje specialiai įrengtose duobėse ir žiemos metu parduodamas kepyklų reikalams. Visi I rūšies k., surūšiuoti ir įpakuoti pagal tarptautinės rinkos reikalavimus, buvo eksportuojami į V. Europos kraštus. Eksportui skiriami k. buvo suskirstomi į 5 rūšis, pagrindu imant 10-ties tuzinų k. svorį: I rūšies ne mažiau kaip 18 Lbs (angliškų svarų), II — 17 Lbs, III — 16 Lbs, IV — 14 Lbs ir V — M, t.y. maži kiaušiniai. Taip surūšiuoti k. buvo įpakuojami į drožles standartinėse dėžėse po 1440 k., arba 120 tuzinų ir į pusdėžes po 720 k. arba 60 tuzinų. K. paruošimui eksportui Pienocentras turėjo įsteigęs 4 sandėlius: Kaune, Klaipėdoje (po 1939 Kretingoje), Šiauliuose ir Panevėžyje. Atgavus Vilniaus sritį, vienas k. sandėlis įsteigtas Vilniuje. 1929 Pienocentro k. eksportas sudarė tiktai 0,6% viso Lietuvos eksportuojamų k. kiekio, 1932 jau 19,1%, o 1935 — 96,3%. Vadinasi, nuo 1935 Pienocentras buvo bemaž vienintelis k. eksportininkas Lietuvoje.

Metinis k. eksportas nebuvo pastovus. 1929–32 vid. per metus eksportuota po 54 mil. kiaušinių. Nuo 1932 eksportuojamų k. kiekis pradėjo kristi, ir mažiausia eksportuota 1934 (19,3 mil.). Po to kiaušinių eksportas vėl pradėjo kilti, ir 1936–38 vid. per metus eksportuota po 76 mil. k. Per paskutinį dešimtmetį už eksportuotus k. gauta 72,3 mil. litų. Pajamos už k. eksportą sudarė apie 3,5% viso krašto eksporto pajamų. Lietuvos ūkio pajamos už k. turėjo tendencijos metai iš metų didėti.

Vl. B.

K. lietuvių papročiuose. Atskiros tautos k. priskiria įvairių reikšmių. Vienur jiems teikiama vislumo, kitur — gyvybės, laimės ir kt. galios bei prasmės,

todėl k. daug kur eina aukomis bei dovanomis. Ta pati reikšmė skiriama ir kiaušinių valgiams (žr. Kiaušinienė).

Lietuvoje k. buvo dovanojami kilmingiesiems ir valdantiesiems, keleiviams, darbo pradininkams ir vaikams, o taip pat ir ligoniams. Vienur jie tėra tik paprasta dovana, kitur dar turi ir aukos prasmens. K., per šv. Jurgį nešami bažnyčiai ir duodami elgetoms galvijų ir kt. gyvulių sveikatai išprašyti, yra aukų reikšmės; lygiai taip pat ir įvairiomis progomis į žemę užkasami (sėjos lauke, sodyboje ir pn.) k. tebeturi aukos prasmę. Tačiau darbo pradininkams (pavasarį išgenančiam bandą piemenukui, pirmos vagos artojui, sėjėjui, namų statytojui, šulinio kasėjui ir t.t.) bei darbo baigėjams duodami k. tėra paprasta dovana ir vaišingumo apraiška, nors kartais turinti ir gilios simbolikos (vislumo, gyvastingumo, laimės ir pn.). Lankant ligonius neša k. ne tik linkėdami laimės, sveikatos, bet kartu norėdami ir padėti ligonio šeimai parūpint šiam geidžiamo maisto, o k. paprastai ir sudaro tokį mėgaujamą valgį, ypač jei toki k. atnešti jo mylimo kaimyno ir kt. Kiek išskirtinę reikšmę turi tebesergančiai gimdyvei duodami maistui k., kuriais norima ligonei sveikatos, bet kartu tos sveikatos geidžiama ir jos kūdikiui. K. nešami laimės motinai bei kūdikiui trokštant ir apgėlais gimdyvę lankant. Visiškai skirtingą, jau kerštо reikšmę turi k. duodami piktam užkalbėtojui, kuris turi savo burtu pakenkti priešui; nuo burtų galios seniau gynėsi nešiodami su savimi virtą, dažnai velykinį, k. Kerštо tikslu naudojo ir sugedusį k., paprastai paperą, kurį sudaužydavo priešininko šulinyje ar kieme.

K. m u š i m a s. Per Velykas, Atvelykį, o vietomis per šv. Jurgį, buvo paprotys mušti k. Seniau jais mušė tiek suaugę, tiek vaikai; paskutiniu metu tik jaunimas ir vaikai. Prieš mušdami, k. vienas kito patikrindavo kalendami į dantis. Vieni jų tikrindavo tik k. tvirtumą (kalenant tvirto k. skambesnis garsas), kiti apžiūrėdavo ir jo formą (lygus ir nedidelis bei smailas k. visada tvirtesnis), o taip pat ar tas k. nėra apgaulingas (išdėlis, džiovintinis, dervinis, cukrinis, ar net medinis). Kartu aptardavo, ir katras jų muša ir katras laiko bei kiužio (sudaužyto) teisę. Pirmą kartą muša smaigaliu, antrą — storgaliu. Jei k. dužo abu galai, paprastai ginčo nėra, pasiima sveikojo k. savininkas, tačiau dažnai nesutardavo, kai teduždavo tik vienas galas. Vietomis k. mušti susirinkdavo Velykų rytą prie bažnyčios po keliolika vyrų, kurie atsiveždavo po kraitę k. ir mušdavo, kol visus sveikus prarasdavo, apleisdami ir Prisikėlimo pamaldas.

Mušimo reikalui dažnai naudojo apgaulingus k. Be išdėlinio, kuris paprastai mažokas, bet tvirtas, dažniausiai didelį k. džiovindavo per visą gavėnią šaltuose dūmuose, sudarydami prie lukšto baltyminę kietą atspirtį. Kiti atsargiai žalią k. pradurdavo ir pripildydavo cukraus tirpalo. Daugelis iš žalio k. ištraukdavo baltymą ir prileisdavo dervos arba vaško. Kiti vartojo ir ąžuolo medžio dirbtinius k., dažytus šieno ir svogūnų lukštų nuoviralu. Apgaulei paaiškėjus, paprastai toks mušėjas buvo per tvorą išmetamas, apstumdomas arba nunešus į vandenį išplukdomas, o k. išsidalijami.

K. r i t e n i m a s vienas velykinių suaugusių ir vaikų žaidimų. Ridena nuokalniai pievutėje ar medžio luobo loveliu, išgaubta lentele (pirkioje). Vieni ritina, kieno toliau nuriedės; toks gauna visus arčiau nuriedėjusius. Kiti ridena ir paliеka sustojusius vietoje. Dovanoms gauna visus, kai vieno paristas kitą k. paliečia.

J. Balys, Lietuvių tautosakos skaitymai II 1948; *J. Lazauskas* (Kultūra 1925, 224 psl.). *A.Mž.*

Kiautai (vok. Kiauten) k. prie Romintos upės ir miško, Galdapės aps. 1939 apie 600 gyv. Čia tarp stačių Romintos krantų yra didelis tvenkinys, į kurį upe suplaukia daugybė miško medžiagos iš kalnuoto Romintos miško. Dalis medžių apdirbami vietoje, kita dalis pro šliūžus plukdoma iki kitų Romintos malūnų-lentpiūvių, kaip Budždėlių, Macutkiemio, Kulikiemio arba net iki Gumbinės. Dvi didokos K. medžių apdirbimo įmonės gamina statybinę medžiagą, celiuliozę ir fanierą.

Prie K., stačiame krante, yra senovės pylimas, šalia jo gražus parkas. Vieną km atstu į p., deš. upės krante, yra didelis Degesų (vok. Degseln-Texel) piliakalnis.

M. Nb.

Kybartai mst. Vilkaviškio aps.; 7337 gyventojai (1939, 1923 1116 gyv., o drauge su gretimu Daugėlaičių k. 1678). K. yra Lietuvos pasienio mst. priešais Eitkūnus, esančius anapus Lieponos (kair. Širvintos intakas) upelio, prie geležinkelio ir plento iš Kauno į Karaliaučių. K. ligi XIX a. vidurio, t.y. ligi nutiesiant geležinkelį, buvo nežymus Virbalio vls. kaimas, išsitiesęs išilgai pasienį paupiu. Nutiesus Berly-

Kybartai

no–Petrapilio glžk. ir čia pastačius didelę glžk. stotį (didžiausia Lietuvoje), įsteigus pirmos eilės muitinę, glžk. dirbtuves, sienos perėjimo punktą, K. pradėjo augti Virbalio (už 5 km) kryptimi į rytus. Pro K. ėjo didžiulis Rusijos–Vokietijos tarpvalstybinis prekių ir keleivių judėjimas. Atsikūrus Nepriklausomajai Lietuvai, ligi atgaunant Klaipėdą (1923), pro K. vyko beveik visas Lietuvos importas ir eksportas. Tai sudarė pagrindą nepaprastai sparčiam miesto augimui ir, nors K. I pas. karo metu (1914) buvo visiškai sunaikinti, dabar taip greit atsikūrė ir išaugo, kad per 15 metų gyventojų skaičius padidėjo 6 kartus ir pasidarė daugiau nei dvigubai didesnis už Virbalio gyv. skaičių. Tačiau šios pasieninės glžk. st. vardas pasiliko ir toliau V i r b a l i s, kuris jai buvo duotas tik nutiesus geležinkelį. 1924 K. gavo miesto vardą ir savivaldybines teises. Nukrypus Lietuvos užsienio prekybai pro Klaipėdą, K. ėmė kurtis pramonė, kurios žymesnės įmonės buvo: pirmasis Lietuvos metalinių baldų fabrikas ‚Labor', 3 baltinių siuvyklos, audinių fabrikas ‚Textilia', kaspinų fabrikas, 2 mezginių-trikotažo įmonės, tepalų gamykla, skardos įdarų, linų pluošto apdirbimo, limonado, veidrodžių ir bagetų, medinių baldų, ketaus liejykla, aliejaus spaudykla, lentpiūvė su valciniu malūnu, spirito varykla, pieninė. Ligi 1931 veikė Ūkininkų gamybos bendrovė ir žemės ūkio mašinų ratelis, kurio nariai naudojosi bendrai įsigytomis mašinomis. 1926 įst. vartotojų b-vė Taupa, žemės ūkio kooperatyvas, buvo daug privačių krautuvių, restoranų, dvi vaistinės, geras viešbutis; savo skyrius turėjo Lietuvos bankas, Ūkio bankas, Komercijos bankas; be to, veikė žydų bankas, 1923 – 38 vokiečių smulkaus kredito d-ja. Kybartuose 1918 pabaigoje įst. Liet. kat. švietimo d-jos ‚Žiburio' progimnazija, pradėjusi darbą 1919 I, nuo 1925 paversta aukštesniąja komercine mokykla, o 1934 suvalstybinta. Ilgiausiai jos direktoriais buvo kun. P. Karalius (1922-28), kun. J. Jakštys (1928–34) ir V. Ambraziejus (1934–40). Šios mokyklos biblioteka buvo 1944 išvežta į Vokietiją ir atiteko iš pradžių (1945) Würzburgo, o vėliau Hanau liet. gimnazijoms (dabar yra Putname, Conn., JAV). Mieste veikė ir maža vok. progimnazija. 1939 pastatyti nauji 10 komplektų pradžios mokyklos rūmai, 1933 III 9 pradėjo veikti Dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies univ. Jau nuo XX a. pradžios čia pradėjo reikštis gana gyva organizacinė-kultūrinė veikla. 1906 Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos d-ja čia suruošė du vakarus, 1907 savo veiklą išplė-

Kybartų bažnyčia
(inž. V. Landsbergio-Žemkalnio projektas)

tė šviesos d-ja, 1908 gerai veikė darbininkų savišalpos d-ja, 1914 I 25 Petrapilio liet. studentams remti suruoštas vakaras, kuriame vaidinta komedija ir operetė, 1914 V 4 Gabijos d-jos pastatytas Gogolio Revizorius, o 1914 VI 8 vakare vaidinta Amerika pirtyje. Liet. kat. darbininkų d-ja 1914 įsteigė suaugusiems vakarinius kursus. 1921 įst. Švietimo d-ja. Nuo 1920 aktyviai veikė šaulių s-gos būrys; nuo 1922 VI 10 veikė sporto klubas Sveikata, turėjęs aukšto lygio futbolo komandą. Miesto savivaldybė 1935 įtaisė 180×120 m sporto stadioną. Pavasario kuopa veikė 1923–30. Buvo susiorganizavę į savo draugijas ir namų savininkai bei butų nuominink ai. Paskutiniaisiais laikais prieš bolševikinę okupaciją veikė Darbo Rūmų kultūros klubas.

Religinis gyvenimas: liet. kat. parapiją įsteigti leidimas gautas 1914, bet dėl karo jos organizavimas susitrukdė. Pirmuoju klebonu paskirtas kun. St. Čepulis (žr.), kuris įkūrė par. ir 1927 pastatydino pagal arch. V. Landsbergio-Žemkalnio projektą mūro bažnyčią ir kleboniją. Anksčiau pamaldos būdavo laikomos buv. rusų cerkvėj. Evangelikų maldos namuose pamaldos būdavo vokiečių kalba. 1925–34 veikė Naujosios apaštalų tikybos religinė bendruomenė, kuri dėl mažo sekėjų skaičiaus likvidavosi. Nuo 1933 kurį laiką buvo leidžiamas mėn. laikraštėlis Krikščionybės Sargas. Rusų stačiatikiai turėjo savo cerkvę, o žydai — sinagogą ir savo bendruomenę.

I s t o r i j a. K. kaimas įkurtas karalienės Bonos apie XVI a. vidurį, maždaug tuo pačiu laiku kaip ir Virbalis. Vardą gavo nuo jame gyvenusių kaimiečių Kybartų. K. 1561 turėjo 26 valakus žemės ir 21 sodybą. Čia gyveno 3 Punios girios šauliai, turėję po 2 valakus žemės su mokesčių privilegijomis. 1598 ir 1609 karalius Zigmantas III dešimt Kybartų kaimo valakų su žmonėmis atidavė Virbalio klebonui, kuriam jie turėjo atlikti paskirtas pareigas: nuo šv. Jurgio ligi šv. Mykolo eiti baudžiavon per savaitę po 2 dienas, o likusį laiką po 1 dieną, kartą per metus važiuoti į Karaliaučių, eiti 8 dienas skubos darbų ir parvežti 2 vežimus malkų. Čyžės jie mokėjo po 8 talerius per metus. Apie 1695 Virbalio klebonas K. kapeliuose pastatydino koplyčią su šv. Jurgio altorium. Po 1795 padalijimo Prūsijos karalius K. išėmė iš Virbalio klebono priklausomybės. Nutiesus geležinkelį, patapus svarbia pasienio stotimi su didele muitine, K. pradėjo augti ir nustelbė Virbalį. Paskutiniais nepriklausomybės laikais K. buvo žymiausias Lietuvos tiesioginio pasienio ūkinis bei kultūrinis centras.

A.B. ir P.Plk.

Kybartas (rašėsi Kibortas) Augustinas (1795 Joniškyje — 1860 I 25 Šiaulėnuose) veikėjas, blaivybės platintojas. Mokėsi Joniškyje, Šiauliuose. 1846 pirmas pradėjęs blaivybės akciją Žemaičių krašte ir įsteigęs kelis skyrius.

Kybeikiai k. (I ir II), Kybartų vls., Vilkaviškio aps., į p. nuo Kybartų; 1923 buvo iš viso 93 ūkiai ir 650 gyv. K. įkurti apie 1547. Vardas kilęs iš pavardės Kybeikis. 1561 K. gyveno Punios girios šauliai, kurių viršininkas buvo Andrius Davaina, Pinsko ir Kobrinės seniūnas. K. priklausė Karalkrėslio raktui. Antroje XVIII a. pusėje šalia K. kaimo atsirado ir dvaras.

Kibelė (gr. Kybele, dažnai gr. Megalė mētēr ‚Didžioji motina') pradžioje fetišas, meteoritas M. Azijos Pesinunto mieste. Vėliau ją laikydavo moterimi, visokios gyvybės motina, žemdirbystės ir vynuogių auginimo kūrėja, miestų steigėja. K. šventovės paprastai būdavo kalnuose, kaip Berekinte (pagal tai gr. Berekyntia ‚Berekintietė'), Dindime (Dindimietė), Idoje (Idaietė) ir t.t. Deivei orgiškas apeigas su laukiniais šokiais ir triukšminga muzi-

ka atlikdavo kastruoti žyniai galai (gr. Galloi, lot. Galli) ir palydovai koribantai (gr. Korybantes). Iš Frigijos K. kultas pirmiausia paplito po visą M. Aziją, vėliau, kai ji sutapo su graikų deive Rėja, po visą Graikiją.

204 pr. Kr. spaudžiami Hanibalo ir Sibilės knygų patarti, romėnai atsigabeno į Romą Pesinunto akmenį. Laivas sustojęs Tiberio seklumoje, bet neskaistumu apkaltinta mergaitė lengvai jį patraukusi ir taip išgelbėjusi savo garbę. Tad K. kulte aukštinama ir skaistybė, nors pati deivė buvo laikoma dievų motina. 194 pr. Kr. K. garbei Romoje buvo įsteigti megaleziniai žaidimai (Ludi megalenses). Romos imperijos laikais deivės kultas paplito po visą valstybę.

Mene K. vaizduojama patraukli moteris, dažniausiai soste sėdinti su liūtu šalimais, su vaininku ant galvos ir būgnu rankoje.

Goehler, De Matris Magnae apud Romanos cultu 1886; *M. P. Nilsson,* Geschichte der griech. Religion I 1941, II 1950; *J. Przyluski,* La grande Déesse 1950. *A.Rkš.*

Kybelis Kazimieras (1868 Kvėdarnos par., Tauragės aps. — 1899 II 4 Žasliuose, Kaišiadorių aps.) kunigas, lietuvybės žadintojas. 1884 baigęs 4 kl. Šiaulių gimn., įstojo į Vilniaus kun. sem. 1887 išsiųstas į Petrapilio Kat. dvasinę akad., kur 1891 gavo teol. magistro laipsnį ir paskirtas Vilniaus kun. sem. profesorium, tačiau dėl lietuvybės 1893 iškeltas Anturkėn klebonu, 1894 Žaslių klebonu, kur 1897–98 buvo ir Merkinės dekanu. K. buvo tiek Vilniaus kun. seminarijoje, tiek akademijoje lietuvybės žadintoju, skleidė lietuviškuosius raštus ir skatino kovoti už Vilniaus parapijų lietuviškumą; tai labai nepatiko tuometiniams Vilniaus vyskupijos valdytojams. 1898 K. klebonaujant Žąsliuose, buvo sudarytas ypatingas skundas Vilniaus vyskupui, kad K. neleidžiąs tuoktis vienam parapiečiui, nes jis nemokąs lietuviškai. Ir šiaip jis nuolat buvo skundžiamas vyskupui už lietuvybę.

J. Kurczewski (Przegląd Katolicki 10, 1899); Protestai prieš ‚litvomanus' (Dirva-Žinynas 1903, 151–156 psl.).

Kibėlka 1. M a r t y n a s (1886 XII 30 Sakučių k., Šilutės aps. — 1945 XII 18 Stogentin k., Stolpo aps., Pamaryje) ev. kunigas, misininkas. Mokėsi Šilutėj, Klaipėdoj ir Berlyne. Misijos mokslus baigė Vokietijoje. 1913 išvyko į Afriką misijų. 1918 grįžo į Lietuvą ir klebonavo Sudarge. Palaikė ryšį ir su artimomis parapijomis, skleisdamas lietuvybę. 1922–25 buvo Lietuvos ev. liuteronų konsistorijos pirm. 1925–35 buvo išvykęs į Berlyną. Grįžęs klebonavo Plaškiuose (Pagėgių aps.), kartu aptarnaudavo ir Tilžės lietuvių parapiją. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir apsigyveno Stogentine, Pamaryje. Čia aptarnavo lietuvių pabėgėlius. 1945 III 19 pamaldų metu bolševikų suimtas, tardytas, bet vėliau paleistas.

2. M i k e l i s (1837 IX 7 Svencelėje, Klaipėdos aps. — 1906 VII 6 Pangesuose, prie Priekulės) M. Lietuvos tikybinis rašytojas ir visuomenės veikėjas. Mokėsi Priekulėje ir Klaipėdoje. Aktyviai dalyvavo evangelikų religiniame gyvenime ir buvo vad. ‚Klimkiškių surinkimo' pirm. Politikoj buvo vokiečių konservatorių šalininkas. Prie liet. tautinio sąjūdžio nesidėjo. Rašė liet. giesmeles, 1896–97 kartu su Verdainės vysk. Strucku peržiūrėjo giesmių knygą išsp. 1897 Karaliaučiuje: ‚Pagerintos Giesmjų - Knygos kuriosia brangiausios senos ir naujos Giesmes suraszytos Diewui ant Garbės ir Prusu karalysteje esantiems Lietuwninkams ant Dusziu iszganimo podraug su Maldu Knygomis... Perveizejo vysk. Werdaines Struck, bey M. Kibbelka isz Pangesen'. Išvertė Armso Miszių knygos 61906. Į kalbą nekreipta didelio dėmesio. Be to, 1900–06 leido ir redagavo mėnesinį misijoms skirtą laikraštį ‚Pasiuntinystės Laiszkelis arba Bitelė ant Pasiuntinystės Lauko'.

Prabočių Anūkas, Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai 1920, 103–104. *J. Vdl.*

Kibiras indas vandeniui nešti, laikyti. Iki XIX a. galo Lietuvos kaime k. darė medinius. Senieji k. buvo skobtiniai, su įspraustiniu dugnu ir kartais užkalti lazdynineiais lankais. Šalia jų buvo ir lenteliniu k., taip pat apsietų lazdyno lankais. Vieni tų k. pasaitą turėjo įtaisytą tiesiog k. šonuose, kiti — į išsikišusias dvi ausis. Pasaitas būdavo iš vyties, lazdyno lanko arba virvės. Vėlesnieji mediniai k. buvo lenteliniai ir apkalti geležiniais lankais, dažnai pasiejant juos viela. K. seniau buvo daromi tik iš lapuočių, nes vanduo neįgauna medžio skonio; geriausiais buvo laikomi k., padaryti iš liepos ir klevo. Ūkinės paskirties k. (galvijams girdyti, kitai ruošai) buvo ir egliniai. Prieš I pas. karą pradėjo plisti skardiniai (cinkuoti, emaliuoti) k., kurie paskutiniu metu buvo išstūmę medinius. Liet. liaudies dainose dažniausiai sutinkamas ‚baltos liepos', rečiau kitoks k., paprastai pasietas ‚šilku', t. y. gryno lino saitu. *A.Mž.*

Kibirkštėlės mergaičių vasaros stovyklų iliustruotas laikraštėlis, leidžiamas Nekalto Prasidėjimo vienuolyne Putname, Conn. Kiekvienos stovyklos išeina po 2–4 numerius. Eina nuo 1953.

Kibirkštis 1. mėnesinis žurnalas, ėjęs vietoje Darželio 1921–22 Klaipėdoje. Išėjo du numeriai. Redagavo Martynas Glažė.

2. Dailiosios literatūros, meno, gamtos, visuomenės mokslų periodinis iliustruotas žurnalas, leistas 1924–26 liet. komunistų Smolenske. Pradžioje K. ėjo kas trys mėnesiai, nuo nr. 3 kas du mėnesiai ir 1926 pavirto mėnesiniu. Žurnalo redaktoriumi buvo Vincas Mickevičius-Kapsukas. Jo leidimu taip pat rūpinosi ir jaunieji literatai, susibūrę į Liet. proletarinių poetų J. Janonio vardo s-gą, vad. ‚Lietpropoetų s-ga', kuriai vadovavo J. Valaitis.

Kibirkštis 1. J u o z a s (g. apie 1885 Dumblynės k., Dusetų vls., Zarasų aps. — 1942 Sibire). Baigęs Zarasų dviklasę, grįžo į ūkį ir su J. Stausku, kun. St. Stakele, J. Barzda, J. Tumėnu, Vl. Mureliu ir kt. ruošė Dusetose lietuviškus vakarus, steigė lietuviškas organizacijas ir t. t. 1918 buvo vienas iš Dusetų vls. savivaldybės organizatorių, jos nuolatinis tarybos narys, 1928–40 Dusetų viršaitis. 1922 žemės ūkio kooperatyvo, 1926 pieno perdirbimo b-vės ir kt. ūkinių organizacijų steigėjas ir ilgametis jų vadovybių narys. 1936 jo rūpesčiu pastatyti Dusetose šaulių namai. 1936 buvo kandidatu į Seimą, 1938 ypatinguoju atstovu Valstybės prezidentui rinkti. 1941 VI 15 ištremtas su šeima į Sibirą.

2. J u s t i n a s (1894 XI 17 Dumblynės k., Dusetų vls., Zarasų aps. — 1934 XI 7 Kėdainiuose) gen. št. plk., (1) brolis. Baigė Daugpilio komercijos mokyklą. Petrapilio univ. studijavo matematiką, iš kur buvo mobilizuotas ir baigė karo m-lą. 1918 grįžęs į Lietuvą, įstojo į Lietuvos kariuomenę, dalyvavo kovose prieš bolševikus ir lenkus, apdovanotas Vyčio Kryžiumi. 1927 baigė Prahos karo mokslų akademiją. 1928 paskirtas Karo mokslų valdybos virš. ir Aukštųjų karininkų kursų virš. padėjėju. 1929 XI 23 pakeltas gen. št. plk., nuo 1929 V 25 2 artilerijos pulko vadas. Būdamas universitete dalyvavo lietuviškame sąjūdyje ir rašinėjo spaudai. *A.Mž.*

Kibis žr. Varnalėša.

Kibišiai k., Merkinės vls., Alytaus aps., 6 km nuo Merkinės. 1923 buvo 44 ūkiai ir 233 gyv. Čia yra buvusi K. girininkijos (Veisėjų miškų urėdijos) būstinė.

Kibla (ar.) kryptis į Kaabą (žr.), į kurią atsigręžę meldžiasi mahometonai. Pradžioje, nuo Mahometo laikų, būdavo atsikreipiama į Jeruzalę, vėliau į Meką.

Kibucai (iš hebr. kibucim ‚susitelkimas') kolektyvinės žydų žemdirbių kolonijos Palestinoje, pradėtos steigti XX a. pradžioje savisaugos sumetimais iš arabų išpirktose žemėse. (Nuotrauką žr. LE IX 219). Vieni pirmųjų jų steigėjai buvo Lietuvos žydai. K. yra nevienodo dydžio; juose gyvena nuo poros šimtų ligi tūkstančio gyventojų. Visa k. bendruomenės neturi jokios privačios nuosavybės. Net smulkūs asmeninės apyvokos daiktai (pvz. plaukams šukuoti šukos, šaukštas, pieštukas) nėra privačios nuosavybės. Visi saugusieji dirba pagal pasiruoštą profesiją, bet atlyginimo negauna nei pinigais, nei gėrybėmis. Vieton atlyginimo gauna išlaikymą, medicinos pagalbą ir visa kita kas reikalinga nariui ir jo šeimos egzistencijai. Kiekviename k. yra mokykla, elektros jėgainė, ligoninė, vaikų lopšelis ir darželis, įvairios techninės įmonės, pramogų vietos, biblioteka, sinagoga, sporto klubas, bendra valgykla ir kt. Maži vaikai gyvena ne su tėvais, bet lopšeliuose-darželiuose, kur juos tėvai gali lankyti kasdien nustatytomis valandomis ir su jais praleisti ilgesnį laiką. Visas kolonijos gautas pelnas iš produkcijos (daugiausia iš daržų ir sodų ūkio) skiriamas bendrai kolonijos kasai, iš kurios tenkinami jos narių reikalai. Nedarbingi šeimų nariai gali gauti jiems skiriamą išlaikymą pinigais, jeigu jie gyvena užsieniuose. K. valdo demokratiniu būdu kasmet renkamos tarybos, kurios skiria atitinkamus pareigūnus. Nariais priimami tik pasiruošę specialinėse mokyklose jaunuoliai, kurie turi išbūti du metu kandidatais. Per tą laiką paaiškėjus, kad kandidatas yra tinkamas, jis priimamas tikruoju nariu. Išstoti galima be jokių varžymų. Išstojęs gauna k. pilną išlaikymą tol, kol jis susiranda kitą pragyvenimo šaltinį. Iš viso 1956 buvo apie 2000 k. Jų auklėjamoji tautinė reikšmė yra didžiulė. Iš k. yra kilę daug žymių Izraelio valstybės žmonių, pvz. generalinio štabo viršininkas gen. Dayan ir kt. *A.Jnk.*

Kiburg (Kyburg) Konrad von, Vokiečių ordino vyr. slaugytojas (Ordenspittler), iš Šveicarijos kilęs grafas, kurio vardu yra išgarsintas tariamas jo kelionės aprašymas Lietuvon 1397. Apie K. yra žinoma, kad jis buvo Ordino komtūru įvairiose vietovėse (Nassau, Osterode, Balga). Ta-

pęs vyr. ordino ligoninių slaugytoju, K. buvo drauge ir Elbingo komtūru (1396–1402 IV 17). Taip pat yra tikra, kad jis magistro K. Jungingeno (žr.) siunčiamas 1398 IV dalyvavo derybose su Vytautu Gardine. Ten buvo surašyta būsimos Salyno (žr.) taikos preliminarinis tekstas, kuriame įsakmiai paminėtas K. vardas. (Cod. ep. Vit. 51). Jis tačiau labiausiai išpopuliarėjo, kai 1856 T. Narbutas Vilniuje išleistame rinkinyje ‚Pomniejsze pisma historyczne' paskelbė tariamą K. dienoraštį, pavadintą ‚Dziennik poselstwa krzyżaków pruskich do wielkiego książęcia litewskiego w roku 1347 (turėjo būti 1397) odbytego' (133–165 psl.). Narbutas tepateikė lenkišką to dienoraščio vertimą, kurį jam prieš savo mirtį, su kita Lietuvą liečiančia medžiaga, dovanojęs Z. Onacevičius, nenurodydamas iš kokio archyvo ar bibliotekos tas šaltinis esąs paimtas.

K., lyg koks naujųjų laikų turistas, 1397 VI 5 per Ragainę įvažiavęs Lietuvon, aplankęs Kauną ir Vilnių, VII 12 grįžęs atgal ir surašęs labai smulkų pranešimą. Jis 3 dienas lankęsis Kaune, 3 dienas jam buvę ‚leidžiama' pasižvalgyti po Vilniaus pilis ir bžn., kol jis išvydęs Vytautą visoje didybėje (VI 26). Toks savo detalėmis įdomus Lietuvos XIV a. galo svetimtaučio aprašymas ilgai yra figūravęs kaip autentiškas šaltinis, nors jau V. G. Vasilevskis 1869 įspėjo, jį pavadindamas ‚mokslininiu klastojimu'. Pats J. Basanavičius 1900 parengė Narbuto paskelbto teksto liet. vertimą (‚Grovo Kyburgo kelionė Lietuvon 1397 m.'), kaip ir kiti aušrininkai (J. Šliūpas ir kt.), nė kiek neabejodamas šaltinio autentiškumu. Juo rėmėsi dar vėliau eilė rimtų istorikų ir meno tyrinėtojų. Net istorikas A. Prochaska teigė, jog K. aprašymo ‚smulkmenos gali būti autentiškos, ir jo visuma remiasi šaltiniais, kurie neabejotinai yra tikri ir su tiesa sutinka' (Kwart. Hist. 1895 647). Bet pats A. Prochaska neginčijamai įrodė, jog K. Vilniuje 1397 VI gale negalėjo būti. Iš tiesų K. buvo 1397 V 13 Vokietijos kurfiurstų suvažiavime Frankfurte (prie Maino), ir ten oficialiai užtruko 10 d. Jeigu jis ir V 23 būtų išskubėjęs atgal, VI 5 nebūtų dar pasiekęs tolimos Ragainės; be to, jis dar būtų turėjęs sustoti Marienburge padaryti vyr. magistrui pranešimą ir gauti nurodymų būsimoms deryboms su Vytautu. Bet pats vyr. magistras Jungingenas VI 16 rašė Vytautui apie Frankfurto suvažiavimą, pažymėdamas, jog pasiuntiniai tegrįžo Sekminėms, t.y. VI 10. Šitoji data aiškiai rodo, kad K. negalėjo būti dienoraščio autorium: jeigu jis VI 10 tegrįžo Marienburgan, tai VI 5 negalėjo būti Ragainėje. Pats vyr. magistras tikrai būtų radęs nereikalinga Vytautui pasakoti apie Frankfurto suvažiavimą, jeigu kryžiuočių pasiuntinys tuoj iš ten būtų nuvykęs Vilniun. Ir kitos K. ‚kelionės' datos nesutinka su faktais. Kai vyr. slaugytojas VII 12 turėjo būti sugrįžęs Ragainėn, lygiai tą pačią dieną jis dalyvavo Dancige, kur buvo sprendžiami ginčijami Livonijos klausimai. Falsifikato autorius tad gana nelaimingai pasirinko K. to pranešimo autorium, kuriuo jis tikrai negalėjo būti. K. pranešimą laikė atmestinu falsifikatu Wł. Abrahamas, J. Fijałekas, A. Brückneris, griežtai pasisakydami dar prieš I pas. karą. Apie jų teigimus nežinodamas (ar nutylėdamas) dar kartą nagrinėdamas patį tekstą 1918 Karaliaučiaus valstybinio archyvo dir. P. Karge įrodė, jog K. priskiriamas aprašymas yra nevykęs XIX a. falsifikatas. Jo autoriumi P. Karge klaidingai laikė Onacevičių, o ne Narbutą, nes šis ‚buvo jau užtenkamai Ordino raštų prisiskaitęs, kad geriau sugebėtų pažinti jų stilių'. K. pranešimas priklauso tačiau serijai Narbuto falsifikatų, iš kurių minėtini: atkūrimas 4 pirmųjų Vilniaus katedrų paveikslų, Vilniaus ginamųjų sienų aprašymas, vad. Raudonės rankraštis ir sukompiliavimas plačiausio Lietuvos metraščio redakcijos, vad. Bychovco (žr.) kronikos. Tie falsifikatai jau yra atidengti (J. Fijałek, H. Łowmiański, K. Chodynicki, P. Reklaitis). I. Jonynas yra atkreipęs dėmesį, jog tarp ‚grafo K. kelionės aprašymo' ir Bychovco kronikos gali būti įžiūrėtas genetinis ryšys (Praeitis II 1933, 198). ‚Kelionės' teksto gamintojui turėjo būti žinoma Bychovco kronika, tarsi surašyta XVI a. ar XVII a. pradžioje, o Narbuto paskelbta 1846 (Pomniki do dziejów litewskich).

Nelaimingai suklydęs dėl J. Voigto (Geschichte Preussens V) nepakankamai ryškiai suminėtos datos apie K. vykimą į derybas pas Vytautą, Narbutas K. kelionei parinko blogus metus. Be J. Voigto, jis neturėjo kitų duomenų ir klaidingai samprotavo, jog pasitarimai (dėl būsimos Salyno taikos) esą vykę Vilniuje 1397 vasarą. To pat meto jokie šaltiniai neužsimena K. vestų derybų ir jo buvimo Vilniuje. O žinoma tik, kaip vyr. magistras tada susirašinėjo su Vytautu ir siūlė paliau-

bas. Paties pranešimo turinys ir jo stilius įrodo, jog jis nebuvo rašytas XIV a. gale. K. brolis (ar pusbrolis) Rudolfas K. iš savo kelionės Londonan, pvz., padarė Ordino magistrui pranešimą, pašalinių dalykų visai nepaliesdamas. Konradas K., kurio kelionės pranešimo Karaliaučiaus archyve nėra jokio pėdsako, Narbuto paduotame tekste yra nepaprastai šnekus. Jis kaip tik dėsto tokius dalykus, kurie to meto aktuose ir reliacijose nebuvo rašomi. Aiškiai matyti, kad falsifikatorius į tikrus XIV a. pasiuntinių pranešimus nebuvo įsiskaitęs. Trūko jam ir kitų bendrų žinių. Pranešime pasakyta, jog tardamas pop. Benedikto XIII vardą, Vytautas reikšdamas jam ypatingą pagarbą, truputį pakildavo nuo sėdynės ir nusiimdavo skrybėlę (158 psl.). Tuo tarpu iš kitų šaltinių yra gerai žinoma, kad Lietuva, Lenkija ir Ordinas šito Avinjono antipopiežiaus nepripažino, su juo visai nesusisiekė ir teklausė tik Romos Bonifaco IX (1389–1404). Narbutas suklydo vėl laikydamas K. delegacijos vadovu. Vėliau paskelbti tikslūs šaltiniai parodo, jog Gardino derybų delegacijai vadovavo Vok. ordino did. komtūras Vilhelmas von Helfensteinas. Pačių sakinių struktūra neviduramžiška. Į K. lūpas dedami žodžiai ir samprotavimai priklauso XIX a. dvasiai. Pvz., Vilniaus vysk. Andrius (žr.) per vaišes K. pasakęs, ‚jog lietuviai yra nutautimo kelyje' (138 psl.). Išgalvotas yra taip pat Kauno pilies aprašymas. Gana romantiškai skamba posakis, kad pilis esanti ‚pastatyta nuostabiai gražaus stiliaus ir puošni' (133). Taikos metu joje jokiu būdu negalėjo būti laikoma 4000 vyrų įgula. Keistai atrodo aprašymas kažinkokio kasinėjimo (archeologinio?). Pataurininkio Otokaro Ostikovičiaus istorija nežino. Visai XIX a. stilių išduoda ir platus aprašymas audiencijos pas Vytautą, kuriam iškelti ir pats falsifikatas surašytas. Neisforiškas yra pasakojimas apie muzikos instrumentus, lygiai kaip ir šv. Onos bžn. aprašymas (P. Reklaitis). Klaidingas yra narbutinio K. pasakojimas apie raštą lietuviškomis raidėmis, ‚kurių nė vienos nebuvo galima suprasti'. Yra aiškiai įrodyta, kad lietuviai savo atskiro rašto nėra turėję (Vc. Biržiška).

T. Narbutas nebuvo tačiau grubus falsifikatorius kokio pelno ar siaurų asmeninių išskaičiavimų sumetimais. Jis ėmėsi į aną praeitį nukelti tai, kuo jis pats nuoširdžiai tikėjo. Jo vaizduotei ano meto šaltiniai nedavė reikalingų detalių, istorinių puošmenų. Tad ir ‚grafas K.' žvalgėsi po XIV a. Lietuvos žymiuosius miestus tik XIX a. romantiko akimis, rūpestingai jam pasakodamas tai, ką tas norėjo žinoti.

T. Narbut, Pomniejsze pisma historyczne 1856, 133–165; (") Pomniki do dziejów Litwy 1846 (Bychovco kronika; naujai išspausdinta Poln. Sobr. Russk. Lietp. XVII); Polska i Litwa 1914 (Wł. Abrahamo straipsnis 24–25 psl.; J. Fijałeko — 65 psl.; A. Brücknerio — 369 psl.); *A. Prochaska,* Spór o mitrę i pastorał w Rydze (Kwart. Hist. IX 1895 645–647); *V. G. Vasilevskij,* Učennyj podlog, libo zabavnaja ošibka (Vilenskij Vestnik nr. 56 1869); *P. Karge,* Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 — eine Fälschung (Das Litauen-Buch 1918, 86–89; plačiau tas pats Altpr. Monatsschr. 1918); *K. Chodynicki,* Ze studjów nad dziejopisarstwem ruskolitewskim T. z. Rękopis Raudański (Aten. Wil. III 1926, 387–401); *H. Łowmiański,* Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna (Aten. Wil. III 1925, 82–94); *P. Reklaitis,* Keturi Vilniaus katedros paveikslai. Klaidinga T. Narbuto rekonstrukcija prieš 100 metų (Aidai, 1956, 20–21); (") Die gotische St. Annenkirche in Vilnius (Commentationes Balticae II, 4 1955); *Vc. Biržiška,* Senųjų lietuviškų knygų istorija I 1953, 44–45; Script. rer. Pruss. III 212; Codex Dipl. Prussicus V 124, VI 45; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (Bunge) IV 179, 181, nr. 1469–1470; Cod. epist. Vit. nr. 179; Index actorum saeculi XV (Mon. medii aevi XII 1891 nr. 276). *Z.I.*

Kyburiai bžk., Saločių vls., Biržų aps., 9 km nuo Vaškų, į v. nuo Yslykio upės; 1923 buvo 23 ūkiai ir 114 gyv. Čia seniau buvo K. dvaras, kurį išskirčius susikūrė bžk. Medinė koplyčia statyta 1762. Jai sunykus, 1927 pastatyta nauja medinė bažnyčia.

Kiciński Pius (1752 — 1828) Stanislovo Augusto sekretorius, pasiuntinys Ketverių metų seime, nuo 1817 Lenkų karalijos senatorius.

Kyd (Kid) Thomas (1558–1594) anglų dramaturgas, vienas iš ‚kraujo tragedijos' pirmūnų. Jo The Spanish Tragedy 1592 buvo labiausiai populiari elzbietiniame periode. Jis įvedė elzbietinei dramai būdingus vaiduoklio ir ‚vaidinimo vaidinime' motyvus. Spėjama, kad K. yra parašęs ankstyvąją Hamleto versiją.

J. M. Robertson, The Problem of Hamlet 1919.

Kidaris (gr.) persų karaliaus kepurė, papuošta karališka diadema. Taip pat vyriausio žydų kunigo galvos papuošalas.

Kiderlein-Wächter Alfred (1852—1912) vokiečių diplomatas, pradėjęs savo diplomatinę karjerą 1879. 1881–88 pasiuntinys Petrapilyje, Paryžiuje ir Konstantinopolyje, vėliau užsienio reikalų ministerijoje politinio skyriaus patarėjas. Nuo 1910 užsienio reikalų ministras. Jis savo politiniais metodais (kai kurie vokiečiai laiko bismarkiniais) padarė Vokietijai Maroko krizės metu didelių nemalonumų, nes Vo-

kietijos grasinimas Prancūzijai nedavė reikiamų rezultatų, o tik Angliją daugiau pakreipė Prancūzijos pusėn.

Kidykas Jonas (g. 1905 I 8/21 Žemaičių Kalvarijoje) kunigas jėzuitas. Mokėsi Telšių, Skuodo ir Plungės gimn., baigė jėzuitų kolegiją Valkenburge, Olandijoje ir kunigu įšv. 1935. Atvykęs į JAV 1937, įkūrė Čikagoje liet. jėzuitų vienuolyną ir buvo pirmasis tremty atsidūrusių Lietuvos jėzuitų vyresnysis. Kaip misininkas aplankė daugelį JAV liet. parapijų, o taip pat misionieriavo Brazilijoj, Uragvajuj ir Kanadoj. Įkūrė jėzuitų misijas Uragvajuje 1951 ir Kanadoje (Montrealyje) 1951. Veikliai bendradarbiavo jėzuitų leidžiamoje spaudoje, padarė keletą vertimų (A. von Dosso Dorybių perlas 1930, Alcanizo Meilės sutartis 1934, E. Drouveno Farmerių vaikai 1933) ir pats parašė Marijos apsireiškimas Fatimoje 1946.

Kidipė (gr. Kydippe) graikų mitologijoje mergaitė iš Nakso salos, kurią buvo įsimylėjęs jaunuolis Akontijas iš Keos salos. Per šventę Artemidės šventovėje Delc jis metė jai obuolį su įrašu: ‚Prisiekiu Artemide, kad tekėsiu už Akontijo'. Perskaičiusi balsu tą įrašą, K. buvo įpareigota priesaikos. Kai tik tėvas norėdavo ją leisti už vyro, K. prieš vestuves vis susirgdavo. Pagaliau tėvas buvo priverstas atiduoti ją Akontijui. Sakmę išgarsino Kalimachas (Aitia, 3 knyga, išleido R. Pfeiffer 1949).

Kidonija (gr. Kydonia, lot. Cydonia) š. v. Kretos pakrantėje jau Homero minimas miestas, apgyventas kidonų kilties (gr. kydones). Viduramžiais Venecijos valdoma K. žydėjo, kol 1646 pateko turkams. Dabar Chanija, uostas su 35.000 gyventojų (1951).

Kiduliaĩ dv. ir vls. centras Šakių aps., kair. Nemuno krante, priešais Jurbarką, šalia Kaimelio (žr.) ir Šiaudinės; apie 250 gyv. (1923 212). Pirmą kartą K. minimi 1559 G. Valavičiaus Lietuvos girių aprašyme. Tada K. buvo karališkas kaimas, priklausęs Jurbarko dvarui, įkurtas miške. Valavičius paskyrė to kaimo 10 ūkininkų girios sargais-varovais. Jie turėjo raiti saugoti žvėris nuo išnaikinimo, o medžioklės metu juos suvaryti medžiotojams. Antroje XVI a. pusėje įkurtas ir K. dvaras, kurį 1584 nupirko Kauno pilies raštininkas Keršenšteinas, žmonių pramintas Krišpinu. Jeronimas Krišpinas, kuris 1663–76 buvo Lietuvos iždininkas, 1685 dvare pastatydino mūrinius rūmus, o Kaimelyje koplyčią. Švedų karo metu (1705) čia, savo tėviškėje, gyveno Žemaičių vysk. Jonas Jeronimas Krišpinas, nors jo rezidencija buvo Alsėdžiuose, iš kur pasitraukė atsargumo sumetimais, kad kilus reikalui galėtų lengvai patekti į Prūsus. Iš Krišpinų K. atiteko Karpiams. Čia 1737–39 vėl gyveno Žemaičių vysk. Juozapatas Mikalojus Karpis, kuris ir palaidotas Kaimelio bažnytėlėje. Vėliau K. perėjo Tiškevičiams. Po paskutiniojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo (1795) Sūduvai atitekus Prūsams, K. buvo užimti okupacinės valdžios, kuri čia įkūrė valsčiaus centrą. Valsčiui priklausė 2 dvarai, 88 kaimai ir 4 viensėdžiai. 1800 K. valsčiuje įkurti 6 vokiečių kolonistų kaimai. K. dvare kurį laiką buvo apsistojęs prieš Tilžės sutartį (1807 VII 9) Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas III. Čia buvo atvykęs tuo metu ir Rusijos caras Aleksandras I. Po Vienos kongreso (1815) K. atiteko Lenkijos karalijai; K. buvo valstybės iždo nuosavybė. K. valsčiui priklausė Kaimelio, Sudargc ir Slavikų parapijos. 1837 K. vls. dovanotas gen. ltn. baronui J. Offenbergui su 15.000 auksinų metinių pajamų. 1854 vls. padalytas į dvi dalis: viena dalis su 11.000 margų palikta Offenbergui, o kita — 34.000 margų paimta valstybės iždui. 1923 K. valsčiui priklausė 55 kaimai su 1049 ūkiais ir 7103 gyv.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 676–681 psl.

Kiekybė 1. kiekvienos situacijos savybė, atsakanti į klausimą ‚kiek?'. Erdvėje bei laike egzistuoją daiktai arba patys savaime sudaro grupę (skaičių), arba juos galima matuoti išoriniais dydžiais, nes erdvė bei laikas yra begaliniai dalūs. Kalbama dar ir apie intensyvią k., kuri yra ypač susieta su kokybe: intensyvi k. yra vieta, kurią specifinė kokybė užima tos rūšies kokybių skalėje. Kadangi atskiras skalės vietas galima proporcingai išreikšti skaičiumi, kokybė turi dar ir k. Kokybės tačiau negalima redukuoti į k., nes skalės pagrindas yra rūšis, kuri jau yra neišvengiamai kokybinė. Šioji klaida dažnai daroma kai kuriuose gamtos moksluose, kai dėmesys būna nukreiptas į matematines (kiekybines) daiktų savybes. 2. Logikoje k. yra veiksnio visuotinė arba dalinė apimtis (‚visi', , kai kurie').

V. Dn.

Kiekis daugumos, didumos savybė, kurią galima išreikšti saikuojant, skaičiuojant, sveriant ar matuojant. Pvz. kalbame apie prekių tam tikrą kiekį.

Kiel mst. š. Vokietijoje, Šlezvigo – Holšteino krašte, jo sostinė ir svarbiausias Vokietijos uostas pietiniame Baltijos jūros smailos įlankos gale, 75 km į š. nuo Hamburgo; apie 275.000 gyv. (1956). Universitetas (įkurtas 1665), inžinerijos ir pedagogikos aukštosios m-los, keli muziejai, laivybos valdyba. Pramonė: laivų statyba, mašinų, laivininkystės reikmenų, žuvų konservų, audinių. K. žinomas kaip uostas nuo X a., nes įsikūręs saugios, gilios (12 m) įlankos smaigalyje. 1284 priimtas į Hanzos s-gą, 1773 užimtas danų, 1866 grįžo Prūsijai. Naujaisiais laikais pagarsėjo kaip tarptautinės prekybos ir vok. karo laivyno uostas. I pas. karo metu K. buvo Vokietijos karo laivyno vyr. būstinė. Per II pas. karą 81% miesto sunaikino oriniai puolimai. *A.B.*

Kiel Friedrich (1821–1885) vok. smuikininkas, kompozitorius ir pedagogas. Nuo 1869 Berlyno aukštosios muzikos mokyklos prof. Jo kūryba klasinio pobūdžio. Pradžioje rašė smulkesnių formų kūrinius, vėliau oratorijas, mišias, Requiem, psalmes, trio, kvartetus, sonatas ir kt. Išskirtina jo oratorija ‚Christus' 1872.

E. Reinecke, F. K. 1937.

Kiela Kazys (g. 1898 Sandogalos vsd., Saločių vls., Biržų aps.) žurnalistas, rašytojas. Mokėsi Biržų gimn., I pas. karo metu Voroneže. Grįžęs į Lietuvą, buvo pradžios mokyklos mokytoju, vėliau dirbo Kauno mst. savivaldybėje. Bendradarbiavo Liaudies Balse Rygoje, Lietuvos žiniose, N. Žodyje ir kt. Rašė noveles ir apysakas. Išsp. Tarp garuojančių nuodų (apysakos) 1926, Likimo grimasos (novelės) 1929, Ežeras išskrido (novelės) 1933 ir kt. Be to, yra išvertęs St. Žeromskio Pavasarėjant 1930, Ilja Erenburg Trylika pypkių (vertė kartu su A. Rimydžiu) 1932 ir kt. Gyvena Vilniuje.

Kielaitė-Kelečienė Stasė (g. 1920 X 28 Kaune) aktorė, Kazio Kielos (žr.) duktė. 1941 baigusi Kauno IV valstybinę gimn., įstojo į Kauno valstybinę dramos studiją, kurią baigė 1944. Kurį laiką studijavo lituanistiką universitete. Debiutavo Valstybės dramos teatre Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, dirbo Augsburgo dramos teatre, ir 1949 atvykusi į JAV, įsijungė į Čikagos liet. teatrą. Svarbesnieji vaidmenys: K. Inčiūros Vincas Kudirka — Marija, T. Gutkės Melagėlis — Barbutė, P. Vaičiūno Naujieji žmonės — Laima ir A. Rūko Bubulis ir Dundulis — Rožė.

Kielcai (lenk. Kielce) mst. p. Lenkijoje, vaivadijos sostinė, 225 km į p. nuo Varšuvos; apie 60.000 gyv. K. yra įsikūręs prie p. Lysa Góra kalnų pakraščio, jo apylinkėse turtingos cinko, geležies rūdos, sieros, marmuro ir akmens anglies kasyklos. Mieste išlikusi XVII a. pilis. Pramonė: medvilnės audinių, cemento, mašinų, odos gaminių, stiklo, cukraus gamyba. K. yra kat. vyskupo rezidencija.

Kielė (Motacilla) žvirblinių būrio paukštis, kurio visa eilė rūšių sudaro atskirą šeimą (Motacillidae), apimančią k. siaurąją prasme ir kalviukus. Šios šeimos paukščiai turi daug bendra su vieversiais: jie prisitaikę gyventi ant žemės, ir dėl to jie nešokinėja, bet bėga ir turi pailgėjusį užpakalinį pirštą. Uodega ilgesnė už sparną, snapas plonas ir smailas. Dėl ilgų vidujinių plunksnų, suglaustas sparnas atrodo dvigubas. Jie laikosi laukuose ir pievose, retuose miškuose ir kalnuose. Minta vabzdžiais ir minkštais grūdais. Lizdus krauna žemės duobutėse, tarp akmenų, rąstų krūvose ir kartais pastogėse. Ši šeima pasklidus po visą pasaulį, bet daugumas, per 100 rūšių, gyvena Senajame pasaulyj, o tik kelios rūšys sutinkamos abiejose Amerikose ir Australijoj. Viena jų rūšis, vadinamoji Anthus antarcticus, yra vienintelis paukštis giesmininkas Antarktikoje.

Lietuvoj žinomos kielių rūšys: B a l t o j i k., kitaip ledspira (Motacilla alba L.) turi 11 porūšių. Lietuvoje viena iš labiausiai pažįstamų ir paplitusių paukščių. Ji mėgsta laikytis prie sodybų, ypačiai jai patinka netvarkingi ūkiai su apleistais namais, nevalomais kiemais, nes ten ją traukia daugybė musių. K. yra dailios, grakščios formos, vikri ir, nors paprastų spalvų, bet vis tiek graži. Pavasarį, poravimosi metu, pasipuošia ryškesnėmis spalvomis: viršugalvis, sprandas, gerklė ir pagurklis juodos spalvos, kakta, skruostai, kaklo šonai ir visa apačia baltos spalvos, o nugara pilka. Kojos ir snapas juodi. Dydis: ilgis 19,5 cm, sparnų tarpugalis 28,5 cm, svoris apie 23 g. Baltoji k. paplitusi visoje Europoje, Azijoje ir š. Afrikoje. K. yra nebaukšti, mielai sekioja paskui artoją, rinkdama išartus vikšrus, ypačiai mėgsta sukinėtis tarp gyvulių. K. skrenda banguota linija, bet pamačiusi vanagą skrenda kitaip ir šaukdama įspėja kitus paukščius. K. yra prastas giesmininkas, daugiau gieda patinėlis nekaip patelė. Žiemoti ruošiasi labai anksti, pirmosios išskrenda rugpiūčio mėn., o paskutiniosios spalio mėn., nors pasitaiko pasilikusių dar ir

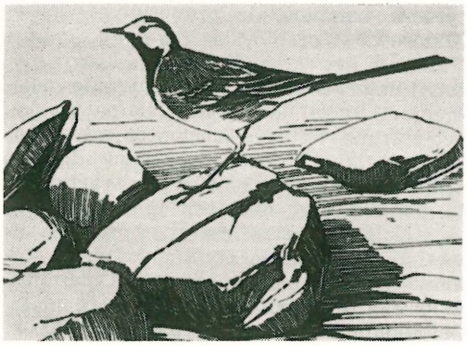

Kielė

gruodžio mėn. Viena Lietuvoje žieduota k. buvo rasta Afrikos Sudane, nuskridusi apie 5000 km. Lizdą krauna patelė, pasirinkdama kurią nors aukštesnę vietą — medžio uoksą, seną išpuvusią skylę, malkų krūvą, daržinę ir kt. Kiaušinių padeda 5–6; jie įvairių neryškių spalvų ir taškuoti. Peri du, o gal net tris kartus su 43–46 dienų pertrauka. Dėl to vasaros pabaigoje jų prisiveisia labai daug, bet iš dausų grįžta nedaug. Kartais lizdą užpuola musės Protocalliphora sordida; nuo jų vikšrų labai kenčia jaunikliai,—tėvai nuo jų neapgina. Dažnai į jos lizdą padeda kiaušinį gegutė. Iš dausų grįžta anksti — kovo mėn. pabaigoje, dar paskutiniam ledui nesutirpus, ir savo būdingu uodegos kilnojimu lengvai atskiriama nuo kitų paukščių. Geltonoji k. (Motacilla flava) turi per 20 porūšių, mažesnė už baltąją, labai panaši į kalviuką, yra vienas gražiausių Lietuvoje besiveisiančių paukščių. Poravimosi metu patinėlio visa apačia ryškiai geltona, kaip pienės žiedas, viršus gelsvai žalsvas, o galva pilka su baltu antakiu. Patelių spalvos ne tokios ryškios. Geltonoji k. yra pievų ir net pelkių paukštis. Lizdą krauna pievoje ar dirvoje, labai gerai jį paslėpdama. Išskrenda žiemoti rugpiūčio mėn. antroje pusėje, o grįžta visu mėnesiu vėliau už baltąją k.— balandžio pabaigoje. Kalnų k. Motacilla cinerea Tunstall) susiskirsčiusi į 5 porūšius. Ši k. yra laibesnė už baltąją k. ir turi ilgesnę uodegą. Ji Lietuvoje neperi, bet tik praskrenda traukimo metu, nors iš viso buvo pastebėta (ir nušauta) tik Užmaryje porą kartų.

J. Elisonas, K. baltoji (Kosmos XVII 1936, 61–64); *T. Ivanauskas,* Lietuvos paukščiai III 1955, 188 tt.).

Kielio perkasas (vok. Nordostseekanal, seniau Kaizerio Vilhelmo perkasas) kastinis vandens kelias tarp Kielio ir Elbės upės žiočių; 98,5 km ilgio, 11,3 m gylio, 102 m pločio, tinka laivams ligi 61.000 t dydžio. Iškastas 1886–1895, praplatintas 1909–15. Juo plaukiant sutaupoma apie 330 km sunkaus kelio aplink Jutlandijos pusiasalį. Jo galuose įtaisyti dideli šliuzai palaikyti pastoviam gyliui. K.k. turėjo didelės skatinančios reikšmės išaugti Vokietijos prekybos ir karo laivynams. Prieš II pas. karą per metus K.p. praleisdavo vidutiniškai 53.000 laivų su 22 mil. t prekių.

A. B.

Kielland Alexander (1849-1906) norvegų rašytojas. Studijavo teisę, gyveno Kopenhagoje ir Paryžiuje, 1892 Stavangerio (Norvegijoje) burmistras, nuo 1902 Romadaleno provincijos prezidentas. Kilęs iš senos turtingos Stavangerio pirklių giminės. Jo kūrybos motyvų didžioji dalis yra iš giminės prisiminimų, pats gi veiksmas dažnai eina Stavangery. Anksti paveiktas Heinės ir Kierkegaardo, o vėliau G. Brandes ir prancūzų realizmo, K. savo lengvais ir elegantiškais

A. Kielland

škicais, gyvais ir pikantiškais dialogais aprašė mažų Norvegijos miestelių gyvenimą. Jo satyros plakė ne tik kunigus ir bažnyčią, bet ir valdininkus bei biurokratus, todėl norvegų parlamentas atsisakė jam mokėti rašytojo algą. K. yra puikus ir pastabus pasakotojas, tačiau dramaturgas vidutinis, jam trūko gilesnės perspektyvos ir stipresnio personažo perteikimo; jis taip ir liko aktualus žurnalistinis novelistas, nusistatęs prieš natūralizmą ir boheminę literatūrą. Rinktiniai raštai I–IV t. 1903–04, nauja laida su komentarais I-V tt. 1919. Jo laiškai išl. 1907, 1909–10.

M. Schöft, A. K. 1904; *G. Gran,* A. K. 1922; *N. G. Baehrendz,* A. Kiellands litterära genombrott (A. K. literatūrinis persilaužimas 1952).

J.Lng.

Kiemas 1. aikštė prie gyvenamo namo. Platesne prasme k. yra toji lietuvių kaimo sodybos dalis, kur stovi namas, klėtis, tvartai, t.y., kur gyvena žmonės ir laiko savo turtą. Liet. kaime klojimas ir daržinės stovi už k. ribų, vad. kluonienoj, žardienoj (žem.). Dar k. vadina atskirą sodybą arba ūkį, plg. dimstis (žr.). Neturima tikslių žinių apie priešvalakinius k., bet iš valakinės reformos nepaliestų se-

Kiemas

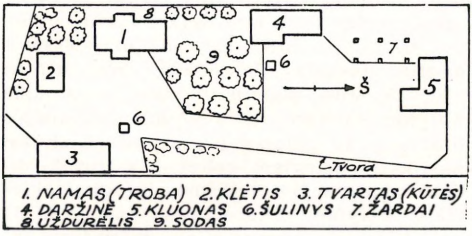

Žemaičių kiemas (Bublių k., Kretingos aps.). Laisvojo tipo uždarasis planas

niausių sodybų ir literatūrinių žinių matyti, kad lietuvio ūkininko tradicinis k. planas išliko iki XX a. 1595 C. Hennenbergerio raštuose yra žinių apie Įsruties vls. lietuvių k. Viename ūkyje gyvenę 20–40 žmonių, jie turėję namą, kur virdavę ir valgydavę, ir kiekvienai vedusiųjų porai po klėtelę. Be to, dar turėję atskirus trobesius ūkiniams reikalams: javams džiovinti, grūdams malti, duonai kepti, skalbti, raugti, maudytis. 1604 Įsruties seniūnų instrukcijoje liepiama griauti gaisrui pavojingus k. trobesius (jaujas, pirtis, linines) ar iškelti juos toliau prie vandens ir pavėjui, į rytus. 1690 M. Prätorius aprašė turtingą Nybūdžių (Niebudschen) kaimą lietuviškojoje Nadruvoje (M. Lietuvoje); jis priskaitė net iki 20 trobesių viename ūkyje, suminėdamas du gyvenamus namus (stuba ir namas), kelias klėtis, maltuvę, jaują, pirtį, lininę, daržinę, tvartus. Tais pačiais 1690 T. Lepneris davė kitos sodybos aprašymą (Būdviečių k.), su 8 trobesiais, jų tarpe taip pat 2 gyvenamais namais. Iš XIX a. turima daugiau aprašomosios literatūros D. ir M. Lietuvos k. pažinti. Iki šių laikų yra išlikę kelių šimtų metų senumo k. neišskirstytuose kaimuose ir senuosiuose viensėdžiuose.

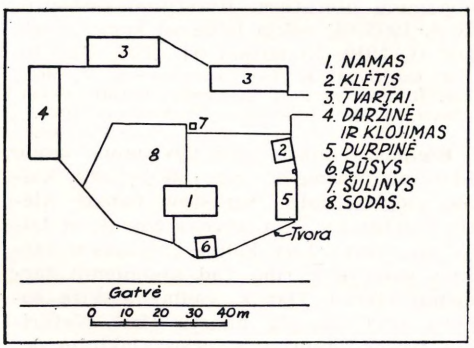

M. Lietuvos kiemas (Pempių k., Klaipėdos aps.). Laisvojo tipo planas

Senieji liet. k. būdingi savo laisvu, netaisyklingu trobesių išdėstymu. Jie nerikiuojami pagal kokią standartinę tvarką, bet žiūrima vietovės ir gamtos sąlygų, ūkinės logikos ir tradicijų. Ūkinė išmintis reikalauja, kad klėtis, rūsys ir tvartai būtų netoli namo, nes tarp jų tenka daug vaikščioti ir geriau matyti saugumo sumetimais. Klojimas, daržinė ir pirtis statomi atokiau gaisro atvejui. Didesniųjų ūkių k. užima iki 1 ha ir daugiau ploto. Gatvėkaimių siaurų sodybinių sklypų k. esti pailgo plano, vos 25–50 m pločio prie gatvės. Namui parenkama aukštesnė vieta kieme, jei nestatoma prie pat gat-

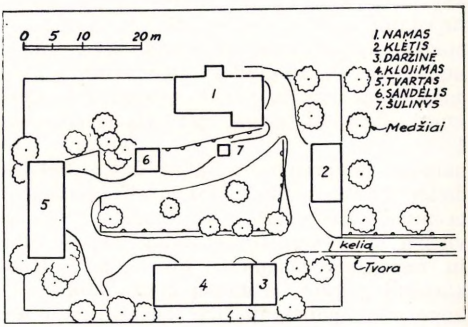

Vidurio Lietuvos kiemas (Šventibrasčio k., Kėdainių aps.). Taisyklingojo tipo planas

vės. Apdainuotasai tracidinis ‚tėvo dvarelis, uošvės kiemelis' yra priešakinis, arba švarusis, k. tarp namo ir klėties. Toji aikštelė yra architektūriškai graži, uždaryta puošniu priebučiu (gonkeliu) ir priekločiu, papuošta gėlių darželiu ir kryžiumi. Sena liepa, iškerojęs ąžuolas ar uosis suteikia pavėsio poilsiui ir pokylio visai sodybai. Švariajame k. vyksta reikšmingi gyvenimo tarpsniai: čia plušama, ilsimasi, puotaujama per vestuves ar liūdima per šermenis. Toliau, prie tvartų yra ūkiškasis k., kur girdomi gyvuliai, valomi tvartai, prisidraiko šiaudų ir žabų. K. gale stūkso didžiulis klojimas, o priešais ji žaliuoja lygi kluonienos pievelė, kur kartais kulia javus, sukrauna šiaudų kūgius, pagano veršelius. Prie tvartų iškasama kūdra. Sodas auga k. pakrašty prie namo. Šulinio vieta yra tarp namo ir tvartų, jei pasiekiamas vanduo. Senajam k. būdinga aukšta šulinio svirtis ir medinis rentinys; naujieji šuliniai daromi iš betoninių žiedų su grandine.

Kiemas

Lietuvos k. galima skirstyti į du pagrindinius tipus: laisvojo ir taisyklingojo plano. L a i s v a s i s tipas yra būdingas visos Lietuvos seniesiems kaimams ir viensėdžiams. T a i s y k l i n g a s i s tipas yra vėlesniųjų laikų padaras, atsiradęs skirstant kaimus į viensėdžius (žr. Kaimas), bet ir kai kurie naujieji vsd. turi laisvąjį planą. Taisyklingųjų k. trobesiai statomi aplink stačiakampį kiemą, laikantis lygiagrečių ir statmenų linijų. Toliau, abiejuose tipuose įžiūrimos dvi schemos: atviroji ir uždaroji. Atvirųjų k. namai ir klėtys statomos galais į gatvę ar kelią. Uždarosios schemos namas ir ūkiniai trobesiai pastatyti šonu į gatvę ir tuo būdu uždengia didžiąją k. dalį. Pastaroji schema naudojama plačiuose sodybiniuose sklypuose, o atviroji tinka siauriems rėžiams, pvz. R. Lietuvos gatvėkaimiuose. Lietuvos k. įžiūrimi dar tam tikri skirtumai pagal etnografines sritis. Žemaičių ir M. Lietuvos k. yra erdvesni už Aukštaičių. Žem. ūkiuose ryškesnis švariojo ir ūkinio k. išskyrimas. Vidurio ir Š. Lietuvos didesniųjų ūkių k. taip pat erdvūs ir turi atskirus švarųjį ir ūkinį k., bet to negalima pasakyti apie siaurąsias R. Aukštaičių sodybas. Užnemunėje matyti daugiau taisyklingojo tipo k. su uždaruoju planavimu, tačiau jų trobesiai nesuglaudžiami, kaip pvz. vokiečių, ir tvartai nejungiami su namu. Atstumas tarp trobesių esti mažiausia 15 m, kaip reikalauja priešgaisrinė apsauga. Iš pateiktųjų k. planų matyti, kokie trobesiai sudaro XX a. lietuvio ūkininko k. ir kokia jų tarpusavio padėtis. K. aptveriamas — seniau medine, naujaisiais laikais vieline tvora. Įvažiuojama iš gatvės pro užkeliamus vartus. Kiti vartai, paprastesnės konstrukcijos (šaudytiniai) būdavo įtaisomi kitame k. gale, laukų kelyje.

Mažažemių sodybose kartais keli trobesiai suglaudžiami į vieną, pvz. namas su tvartu ir klėtim. Tokių k. su vienu ar dviem trobesiais galima užtikti smulkiai išsidalinusiuose R. Aukštaičių kaimuose. Šitoks namo sujungimas su tvartu lietuvių k. nėra germanų (frankų) tvartnamio analogija. Išilginis namo, tvarto ir kitų ūkinių patalpų jungimas yra viena iš seniausių sodybos formų pvz. Norvegijoje. Priešistoriniais laikais yra buvę atskiros paskirties ūkiniai trobesiai, kai kur ilgainiui suaugę į vieną didelį trobesį žmonėms, gyvuliams ir produktams priglausti (A. Haberlandt). Tokie tvartnamiai paplito V. Vokietijoje, Alpių kraštuose, kai kur Rusijoje. Lietuvių k. atskiros paskirties trobesiai yra kultūros senoviškumo žymė. Paprotys turėti tvartui atskirą trobesį yra giliai suaugęs su lietuvio psichika.

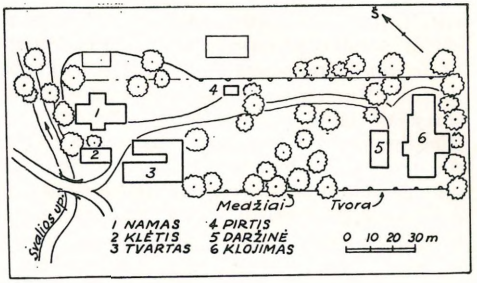

Š. Lietuvos kiemas (Šlamų k., Biržų aps.). Laisvojo tipo atvirasis planas

Jei Lietuvoje laisvasai k. planas yra būdingas seniausioms sodyboms, o taisyklingasis tipas yra naujoviškas, tai kai kuriose tautose galima rasti taisyklingąjį k. jau gilioje senovėje. Pvz., Viduržemio jūros šalyse (Graikija, Italija, M. Azija) stačiakampis ūkininko k. žinomas antikiniais laikais. Iš ten taisyklingasis k. galėjo pereiti į germanų šalis ir iki šių laikų vyrauti P. ir Vidurio Vokietijoje, Š. Prancūzijoje, Belgijoje, Olandijoje, Danijoje, Skandinavuose. Toks uždaras k. su susiglaudusiais arba tvoromis sujungtais trobesiais buvo atneštas vokiečių kolonizacijos XI–XII a. į Vengriją, Sudetus, Prūsus. To proceso pavyzdžių matome XIX a. M. Lietuvoje, kur senoviškąjį laisvojo plano lietuviškąjį k. vis daugiau pakeitė vakarų kolonistų stačiakampis. XX a. pradžioje Vokietijos arch. ir inž. s-gos surinktąja medžiaga remdamasis, prof. W. Pessleris sudarė žemėlapį (1908), kuriame parodo etninės kaimų statybos priklausomybės ri-

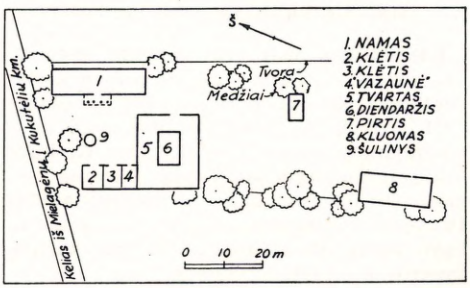

Vilniaus krašto kiemas (Mielagėnų k., Švenčionių aps.). Laisvojo tipo atvirasis kiemas

bas. Didžioji Rytprūsių dalis — M. Lietuva su Sembos pusiasaliu ir į p. nuo Priegliaus upės, maždaug iki Ylavos–Unguros linijos, Pesslerio priskirta lietuviškajam statybos tipui (‚Litauischer Bautypus'). Būdinguoju kriterijumi pasirinkta kaip tik trobesių išdėstymo būdas kieme. Tame žemėlapyje parodytas lietuviškas k. turi keletą atskiros paskirties trobesių, laisvai paskleistų apie netaisyklingo plano k. (vok. ‚Streulage'). Gretimajame mišriame liet.-vok. ruože tvartas suglaustas su namu, o likusieji trobesiai taisyklingai surikiuoti. Pagaliau, p.v. Prūsuose vokiškojo tipo k. greta tvartnamio parodytas dar vienas ar du trobesiai, visi glaudžiai sustatyti stačiu kampu. Mūrinė ar pusiau mūrinė statyba yra saugesnė gaisro atveju nei senoji medinė, tad jų trobesius galima arčiau suglausti. Lietuvos vakaruose k. tipų skirtumai yra vienas iš senosios etnografinės ribos rodiklių. Kituose Lietuvos pakraščiuose sodžiaus architektūroje ir sodybų planavime nepastebima ryškių skirtumų su kaimynais.

A. Bezzenberger, Über das litauische Haus (Altpreuss. Monatschrift XXIII 1886); *Fr. Tetzner,* Haus und Hof der Litauer (Globus 72, 1897); *R. Dethlefsen,* Bauernhäuser. . . in Ostpreussen 1911; *A. Harberlandt,* Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtl. Entwicklung (Buschan, Illustr. Völkerkunde II 2, 1926); *J.Gimbutas,* Liet. architektūra M. Lietuvoje (Aidai 3 ir 4, 1946); *J. Mulokas,* Sodybos išplanavimas Aukštaičiuose (Inž. Kelias 7, 1947); *J. Baršauskas,* Lietuviškosios k. sodybos architektūra 1956.

J.Gbt.

2. Pas gimines ar gerus pažįstamus viešnagė, paprastai jau svetimame kaime. Į k. išeidavo ar išvažiuodavo ilgesniam laikui, užtrukdami bent gerą pusdienį, o dažnai ir nakvodami. Atvykusius kieman paprastai gerai pavaišindavo, ypač po atlaidų. Buvo laikoma garbe, jei po atlaidų atvažiuodavo į k. daug giminių. Labai dažnai į k. važiuoja visa šeima, palikdama namuose tik ūkiui reikalingus asmenis. Atvažiavę giminės bičiulijon, į vestuves ir t.t., paprastai šios viešnagės k. nelaikydavo.

A. Mž.

Kiemėliškės mstl., vls. centras, Švenčionių aps., 42 km į p.v. nuo Švenčionių. Gyventojų 1931 buvo apie 500, valsčiuje 9271, sodybų vls. 1769, vls. plotas 306 km², naudojamos žemės 65%. Kitados K. buvo šiškų ir Gelingų nuosavybė. Medinė Nekalto Prasidėjimo bažnyčia pastatyta 1781 Prušinskio rūpesčiu. Po I pas. karo K. buvo lenkų okupuotos, po II pas. karo įjungtos į sovietinę Gudiją.

Kiemėnai k., Saločių vls., Biržų aps., į r. nuo Kyburių, 8 km nuo Saločių, palatvėje; apie 500 gyv. (90 ūkių su 444 gyv. 1923). Šalia jų yra antras K. kaimas, susidedąs iš 14 ūkių su 96 gyv. ir buvęs dvaras su 81 gyv. Pradžios mokykla, 2 vėjiniai malūnai, krautuvė. Kaimas įsikūręs kalvagūbryje ir dėl to iš toli matomas. Prie K. yra piliakalnis, vadinamas Totorkalniu, kur iškasama įvairių senienų. K. yra vaizdavęs savo novelėse rašytojas Petras Rimkūnas (žr.).

Kiementas ežeras Giedraičių vls., Ukmergės aps., ties Giedraičių mst., 2,5 km ilgio, 98 ha ploto; paviršius 130 m nuo j.l.; priklauso Širvintos (Šventosios, Neries) aukštupio baseinui. Manoma, kad ties Piliakiemio kaimu yra buvusi kunigaikščių Giedraičių pilis.

Kiemiškiai k., Juodupio vls., Rokiškio aps., 20 km nuo Rokiškio. 1923 buvo 15 ūkių ir 102 gyv. Lauke yra senojo geležies amžiaus pilkapių, apdėtų akmenų vainiku. Vietos gyventojai tuos pilkapius vadina Milžės kapais.

Kiemsargis atskirų namų sargas mieste, iš Rusijos paveldėtas ir Lietuvoje. Paprastai k. gaudavo mažą kambariuką ir šiokį tokį atlyginimą. Jo prievolė buvo nušluoti bei palaistyti gatvę, naktį užrakinti vartus ir pn.

Kienzl Wilhelm (1857-1941) austrų kompozitorius, parašęs apie 10 operų. Jo trečioji opera, Der Evangelimann 1895, yra labiausiai žinoma ir statyta daugelyje teatrų Vokietijoje ir kitur. K. operos nepasižymi dideliu sceniškumu, bet pagauna klausytoją muziką. Jų stilius artimas Wagneriui, tačiau mažiau komplikuotas, paprastesnis. K. plačiai naudoja muzikinį rečitatyvą, kuris pasižymi ypatingu išraiškos pilnumu, patrauklumu. K. operos: Der Kuhreigen 1911, In Knecht Rupprechts Werkstatt 1907, Das Testament 1916, Hassan der Schwärmer 1925, Sanctissimum 1925 ir kt. Kitą jo kūrybos dalį sudaro per 100 dainų, apie 150 veikalų fortepijonui, tarp kurių minėtina Dichterreise ir Tanzbilder; rašė simfoninę ir kamerinę muziką. Išspausdino: R. Wagner 1904, ²1908, Meine Lebenswanderung 1926, ²1953.

Festschrift zum 60. Geburtstag von W. K. 1917.

Iz.V.

Kiepura Jan (g. 1904) lenkų tenoras, operos ir filmų aktorius. Pradžioje Varšuvoje studijavo teisę, vėliau dainavimą. 1925 debiutavo Varšuvos operoje (Fauste). Nuo 1927 koncertavo įvairiuose Europos miestuose. 1929–30 dainavo La Sca-

la teatre Milane. 1931 įsijungė į darbą filme. Pirmasis filmas su K. buvo ‚City of Song'. Didelio populiarumo susilaukė filmas ‚Heute Nacht oder nie' 1933. 1938 debiutavo Naujorko Metropolitano operoje, bet tais pačiais metais grįžo Europon. 1939 įstojo į lenkų legioną ir su savo žmona Marta Eggerth (vedė 1936) koncertavo pafrontėje. 1939 X vėl grįžo į JAV, kur 1943 su M. Eggerth ir K. pastatyta Leharo operetė ‚Linksmoji našlė' susilaukė didelio pasisekimo.

Kierkegaard Sören (1813 V 5 — 1855 XI 11) danų mąstytojas, betarpiškas egzistencinės filosofijos pirmtakas. Kopenhagos pirklio sūnus, ten pat 1841 baigė teol. ir filosofijos studijas magistro laipsniu už disertaciją apie ironiją. 1841–42 žiemą Berlyne klausė Schellingo paskaitų. Grįžęs į Daniją, aprūpintas tėvo palikimu, atsidėjo tik rašymui. Labai griežtai religiškai auklėtas ir iš tėvo paveldėjęs liguistą melancholiją, K. sakėsi niekada nebuvęs vaiku. Dar labiau savo melancholiją jis pagilino, kai 1841 nutraukė sužieduotuves su Regina Olsen (sąžinė neleidusi jam jauną mergaitę surišti su tokios sunkios nuotaikos žmogumi, kaip jis). Savo skaudžią vienatvę (‚kiekvienoje generacijoje yra du ar trys, kurie paaukojami kentėti už kitus') K. dengė ironija, ir draugų tarpe buvo laikomas sąmojo žmogumi. Siedamas savyje menininką ir mąstytoją (jo paties žodžiais, ‚fantaziją ir dialektiką') K. nebuvo ‚sausas filosofas'. Filosofinė jo mintis visada susijusi su konkrečių žmogiškųjų situacijų analize. Pirmuosius savo raštus (1843–46) K. ir leido ne savo, o įvairių sugalvotų autorių vardu, norėdamas pabrėžti, kad jis ne abstrakčias minties galimybes dėsto, o konkrečias ‚gyvenimo kelio stadijas' vaizduoja. Tokių stadijų K. skyrė tris. Estetinė stadija yra būdinga donžuaniniu pergyvenimų kaupimu, etinė — apsisprendimu už viena (įvairybės ieškojimą pakeičia ‚kartojimas'), religinė — besąlygišku paklusimu Absoliutui. Ironija veda iš estetinės į etinę stadiją, kaip humoras veda iš etinės į religinę stadiją. Vėlesniame K. mąstyme etinė ir religinė stadijos susiliejo į vieną, ir pagrindine priešybe iškilo estetinė ir religinė egzistencija. Tuo pačiu metu, nuo 1847, K. ypačiai nusikreipė į religinę tematiką ir N. Testamento krikščionybės vardan pasireiškė aštriu oficialiosios krikščionybės kritiku (‚Liuteris turėjo 95 tezes, aš turėčiau vieną: nebėra krikščionybės'). Iš vienos pusės jausdamas savo išimtiškumą ir vadindamas save ‚jaustuku, neturinčiu įtakos sakiniui', ‚atvirkščia raide eilutėje', iš antros pusės K. jautė lyg pranašinį savo pašaukimą ir lygino save su lietų pranašaujančiu paukščiu: ‚kai generacijoje pradeda telktis audros debesys, pasirodo tokie individai, kaip aš'. K. Jaspersas, lygindamas danų mąstytoją su Nietzsche, randa, kad ‚su jais istorijoje iškilo naujas žmogiškosios tikrovės pavidalas', negalimas suvesti į jokį ankstesnį tipą (poeto, filosofo, pranašo, šventojo, genijaus). Jis randa K. ir Nietzsche greičiau tokiomis išimtimis, kuriomis negalime sekti, bet kurios savo radikaliu tiesumu mus verčia permąstyti tai, ką anksčiau laikėme savaime suprantamybėmis (plg. Vernunft und Existenz ²1947).

Sören Kierkegaard

Priešais savo meto idealistines sistemas (visų pirma Hegelio absoliutinį idealizmą) K. iškelia nepalyginamą žmogiškosios egzistencijos individualumą. ‚Gali būti loginė sistema, bet negali būti egzistencijos sistemos'. Sistema yra uždaryta, gi žmogus visada lieka atviras pačiu tuo, kad jis yra laisvas ir todėl nepramatomas savo galimybėse. Laisvę K. būdingai sieja su kalte ir įvedžiu santykiu iškelia baimę, šiuo žodžiu turėdamas mintyje metafizinį rūpestį savimi pačiu. ‚Juo gilesnė baimė, juo gilesnis žmogus'. Juo giliau žmogus save suvokia, juo aštriau jis stovi prieš pagrindinį apsisprendimą — prieš Dievą. Dievas pasiekiamas ne įrodymais, o tik tuo nelygstamu apsisprendimu, kuriuo yra tikėjimas. Jei tradicinė filosofija nuo Parmenido ligi Hegelio rėmėsi teze ‚būtis yra mąstymas', tai K. mąstymas remiasi teze ‚būtis yra tikėjimas'. Iš šios tezės toliau nuosekliai plaukia kita pagrindinė K. tezė: ‚tiesa yra subjektyvumas'. Tik išorinius daiktus pasaulyje galime objektyviai pažinti. Tačiau paties žmogaus atveju tiesa nebėra tai, ką būtų galima iš šalies objektyviai pažinti, nes čia tiesą pažinti yra ne kas kita, kaip ją įsisavinti pačia savo egzistencija. ‚Nebūtų Kristus tiesos pažinęs, jei jis pats nebūtų buvęs tiesa'. Tiesa danų mąstytojui yra pati subjektyvinė tikėjimo aistra tokiu

būdu, kad labiau tiesą lemia ne tai, k a s tikima (tikėjimo turinys), o tai, k a i p tikima (pats subjektyvus tikėjimo gilumas bei besąlygiškumas). Iš čia plaukia ir dabartinės krikščionybės kritika: žinoti krikščionybę dar nereiškia krikščionimis būti. Nors visi jaučiasi krikščionimis, bet ‚tėra viena tezė: N. Testamento krikščionybės nebėra'. Užmiršus, kad krikščioniškoji tiesa yra ‚kelias', o ne rezultatas, net nejaučiama, kaip sunku krikščionimis būti. Laikant N. Testamento krikščionybe tai, kas nėra ji, tik pats Dievas paverčiamas kvailiu (todėl nebedalyvavimą viešame kulte K. vadina turėjimu viena didele kalte mažiau). Koks buvo paties K. religinis nusistatymas, nuomonės išsiskiria. Vieni jame mato žadintoją į pirminę krikščionybę, antri jį randa tik paprastu krikščionybės kritiku, stokojusiu religinio jausmo.

Ilgą laiką žinomas tik Danijoje, K. pirmiausia sudomino vokiečius. Sužadinęs egzistencinę filosofiją, šiandien jis pažįstamas visame pasaulyje. Teologijoje Kierkegaardu remiasi sąjūdis, žinomas dialektinės teologijos (žr.) vardu. Literatūroje visų pirma K. turėjo poveikio Fr. Kafkai, o taip pat M. de Unamuno.

Filosofiškai reikšmingieji K. veikalai: Enten—Eller (Arba—arba) 1843 (veikalas nukreiptas prieš hegelinį sintezės principą ‚ir—ir'; plėtojama estetinės ir etinės plotmių skirtybė); Frygt og Baeven (Baiminimasis ir drebėjimas) 1843 (tragiško herojaus ir tikėjimo riterio, etinės ir religinės plotmės priešybė), Gjentagelsen (Kartojimas) 1843; Begrebet Angst (Baimės sąvoka) 1844 (laisvės ir kaltės problematika); Phil. Smuler (Filosofiniai fragmentai) 1844 (vienas iš pagrindinių veikalų); Stadier paa Livets Vei (Gyvenimo kelio stadijos) 1845; Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift (Baigiamasis nemokslinis priedas) 1846 (šiame veikale išsamiausiai dėstoma tiesos samprata). Daniškai K. raštai, 12 tt., išl. 1901–06 (²1920–36), o visas raštinis palikimas, 20 tt., 1909–48. Vokiškai K. raštų Chr. Schrempfo ir kt. vertimas, 12 tt., išėjo 1922–25 (be to, E. Hirscho red. vertimas nuo 1925 ir W. Resto ir kt. nuo 1951). Atskiri veikalai beveik visi išversti prancūziškai ir angliškai.

H. Höffding, S. K. als Philosoph ³1922; *Chr. Schrempf,* S. K., 2 tt., 1927; *E. Geismar,* S. K. 1927–29; *E. Przywara,* Das Geheimnis K.s 1929; *Th. Haecker,* Der Begriff der Wahrheit bei S. K. 1932; *E. Hirsch,* Kierkegaardstudien, 2 tt., 1930–33; *K. Löwith,* K. und Nietzsche 1933; *J. Wahl,* Études kierkegaardiennes 1938; *W. Lowrie,* K. 1938; *R. Jolivet,* K. (bibliografija) 1948; *R. Kassner,* S. K. 1949; *J. Hohlenberg,* S. K. 1954. *J.G.*

Kiesewetter Raphael Georg, arba Edler von Wiesenbrunn (1773–1850) austrų muzikologas. Gimęs Moravijoje, 1794 persikėlė į Vieną. 1803 užėmė imperatoriaus patarėjo vietą. Susidomėjęs senosios muzikos autoriais, surinko turtingą jų partitūrų kolekciją. Jo žymesni teoriniai veikalai: Die Verdienste der Niederländer um die Tonkunst 1828, Über die Musik der neueren Griechen 1838, Guido von Arezzo 1840, Die Musik der Araber 1842, Geschichte der europäisch-abendländischen Musik 1834 (²1846; ag. 1848) ir kt. *Iz.V.*

Kietagrūdis (Lithospermum), ežeininių (Borraginaceae) šeimos žolinių augalų gentis, pasižyminti kietomis sėklomis. K. l a u k i n i s (L. arvense) dažna piktžolė. K. v a i s t i n i s (L. officinale) retai aptinkamas sausose kalvotose augavietėse. Šio k. sėklos vartojamos vaistams.

Kietãviškės bžk., Trakų aps., 9 km nuo Žaslių glžk. st. ir 14 km nuo Žiežmarių, apie 250 gyv. (1923 buvo 36 ūkiai ir 232 gyv.). Platūs Spenglos ir Strėvos upių kloniai sudaro K. apylinkių žemas lygumas, nors pats bžk. įsikūręs pakilumoje. Artimose apylinkėse yra Ilgio, Anykščio ir kiti maži ežerėliai. K. medinė kat. bažnyčia statydinta Leonardo Pociejaus 1687, o jai sunykus, 1915 kun. D. Velavičiaus ir kun. Kajetono Čepano rūpesčiu pastatyta nauja mūrinė. 1940 parapijai priklausė apie 4900 parapiečių. Prieš I pas. karą buvo didelis bažnytinis choras. Muzikas kun. Teodoras Brazys yra užrašęs K. apylinkėse daug liaudies dainų su melodijomis. Nepriklausomybės metu K. buvo pradžios mokykla, pašto ir policijos įstaigos, veikė kelios kultūrinės organizacijos. *A. B.*

T. Narbutas tvirtina, kad 1680 prie Strėvos upės žemėje buvęs rastas apie 3,7 cm storio ir apie 37,5 cm ilgio metalinis cilindrėlis, padarytas iš geležies ir aptrauktas žalvarine skarda. Toje skardelėje buvę įkalta auksinių vinučių, kurios sudarė aplink cilindrą 38 eiles įvairių ženklų ir figūrų. Tą radinį T. Narbutas davė išaiškinti Vilniaus observatorijos direktoriui M. Gusevui (žr.), kuris tą lazdelę laikė sen. lietuvių mėnuliniu kalendorium. Kiti tą cilindrą laikė Gedimino skeptru. Vilniaus univ. muziejuje yra išlikusios dvi to cilindro kopijos. Tai greičiausiai T. Narbuto falsifikatas.

O. V., Lietuviškas Gedimino laikų kalendorius (Lietuvių Laikraštis 51, 1905, 729–731). *J.P.*

Kietis (Artemisia), graižažiedžių (Compositae) šeimos augalų gentis. Lietuvoje auga k. metėlė (A. Absinthium), vaistingas augalas, k. laukinis (A. campestris). Taip pat dažnas k. paprastasis (A. vulgaris), vartojamas medicinos reikalams: Radix et Herba Artemisiae šakelių su lapais arbatą moterys geria mėnesinėms palengvinti, o šaknų arbata geriama nuo nuomario ir dieglių. K. peletrūnas (A. Dracunculus) auga daržuose, vartojamas prieskoniams. K. diemedis (A. Abrotanum) žr. Diemedis. Seniau Lietuvos kaime šventintus k. kišdavo po stogu, kad perkūnas netrenktų į namus. *J.Rkt.*

Kietkalnis kalva, 6 km į p. nuo Šatrijos kalno, 206,7 m nuo j.l.; K. yra Luokės vls. (Telšių aps.) ir Užvenčio vls. (Šiaulių aps.) riboje.

Kietmetris tūrio matas, vartojamas miškininkystėje bei medžio ir miško medžiagos prekyboje; jis apima vieną kubinį metrą grynos medžio masės be tarpų. K. gaunamas, apskaičiuojant matuojamąją medžiagą aritmetiškai. K. santrumpa ktm (žr. Erdvėmetris).

Kietvarpė paprastoji (Cynosurus cristatus), varpinių (Gramineae) šeimos žolė. Sausose pievose, ganyklose gana dažna.

Kievio durpynas, Kelmės vls., Raseinių aps., 411 ha ploto, 3 m gilumo. Pelkė 495,5 ha, aukštutinio tipo.

Kyffhäuser kalnai Vokietijoje, Tiuringijoje; aukščiausioji viršūnė Kulpenberg 477 mm. Jų š.r. dalyj 1896 pastatytas paminklas karaliui Fridrichui Barbarosai. Apylinkėje išlikę 1178 sugriautos Kyffhausen pilies griuvėsiai.

Kifozė (iš gr. kyphos ‚kreivas') stuburo iškrypimas, kupra. K. atsiranda dėl stuburo kaulelių suminkštėjimo ar net sugriuvimo. Priežastis — įvairios ligos: rachitas, tuberkuliozė, stuburo lūžimas ir kt.

Kijevas (ukr. Kijiv) Ukrainos sostinė, dešiniajame, ligi 100 m aukščio, Dniepro krante (čia upė 600 m pločio); turi apie 950.000 gyv. (1955). Iš daugybės žymenybių ypač minėtina: buvęs Pečeros Lavros vienuolynas (nuo 1926 muziejus), šv. Sofijos katedra, kelios kitos senos bažnyčios, universitetas (įkurtas 1833), ukrainiečių tautinė biblioteka, mokslo akademija, observatorija. Svarbiausios pramonės šakos: lėktuvų motorų, vagonų, elektros motorų, įvairių mašinų, upinių laivų, gumos, audinių, batų ir kt. *A.B.*

K. istorija. Tikslī K. įkūrimo data nežinoma. V a. čia jau buvo miestelis, IX a. pasidarė sostinė to paties vardo kunigaikštijos. 860 K. užimtas atvykusių variagų vadų Askoldo ir Diro, variagų kng. Riuriko palydovų. Po jų nužudymo 882 K. buvo valdomas D. Daugardo kng. Olego (Riuriko įpėdinio), kuris savo sostinę perkėlė į K. Būdamas patogioje geografinėje padėtyje, K. savo prekyba pralenkė D. Naugardą, Smolenską ir kt. miestus. Riuriko dinastijos didžiųjų kunigaikščių valdomas, K. garsėjo prekyba ir karais su Bizantijos imperija, su kuria jau X a. susidarė glaudūs diplomatiniai, prekybiniai ir kultūriniai ryšiai. K. prasidėjo ir tos srities gyventojų krikštas (988). IX–XII a. K. buvo galingos Kijevo valstybės (žr.) sostinė. Tuo metu K. išpuošė gražūs pastatai: 989 Trijų Šventųjų cerkvė, 1037 šv. Sofijos katedra, šv. Marijos cerkvė, Pečeros Lavros vienuolynas su katakombomis, Auksiniai vartai, XII a. šv. Vladimiro vienuolynas su cerkve ir kt. K. turėjo pilį ir buvo apsuptas tvirtais sustiprinimais. XI a. K. sudarytas pirmasis rytų slavų teisynas (Russkaja Pravda), atsirado pirmosios mokyklos, bibliotekos, išsivystė amatai. Antroje XI a. pusėje ir XII a. pradžioje Pečeros Lavros vienuolyne buvo kopijuojami rankraščiai ir apie 1113 čia buvo surašytas Nestoro metraštis. Aukščiausio klestėjimo laipsnio K. pasiekė valdomas Jaroslavo Išmintingojo 1019–54. Nuo XII a. K. reikšmė pradėjo smukti, K. valstybei susiskaldžius į smulkesnius vienetus, išaugus kitiems miestams ir prekybai Dniepru pasunkėjus. 1240 K. paimtas totorių ir sugriautas, 1240–1320 totorių valdomas. K. nustojo savo reikšmės ir kaip religinis centras, nes 1300 stačiatikių Bažnyčios galva, K. metropolitas, perkėlė savo sostinę į Vladimirą prie Kliazmos upės.

XIV a. pradžioje Lietuvai besiplečiant į rytus, rytų slavų gyvenamos žemės viena po kitos buvo prijungtos prie Lietuvos. 1320 ir K. pateko Lietuvos kontrolėn. 1331 K. valdovu minimas kng. Teodoras, kai kurių istorijos šaltinių vadinamas Gedimino broliu. Nors K. jau Gedimino laikais buvo politiniame Lietuvos protektorate, tačiau totoriai vis dar rinko K. sau duokles ligi Algirdo laikų. Algirdas, 1362 sumušęs totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis, likvidavo jų valdžią

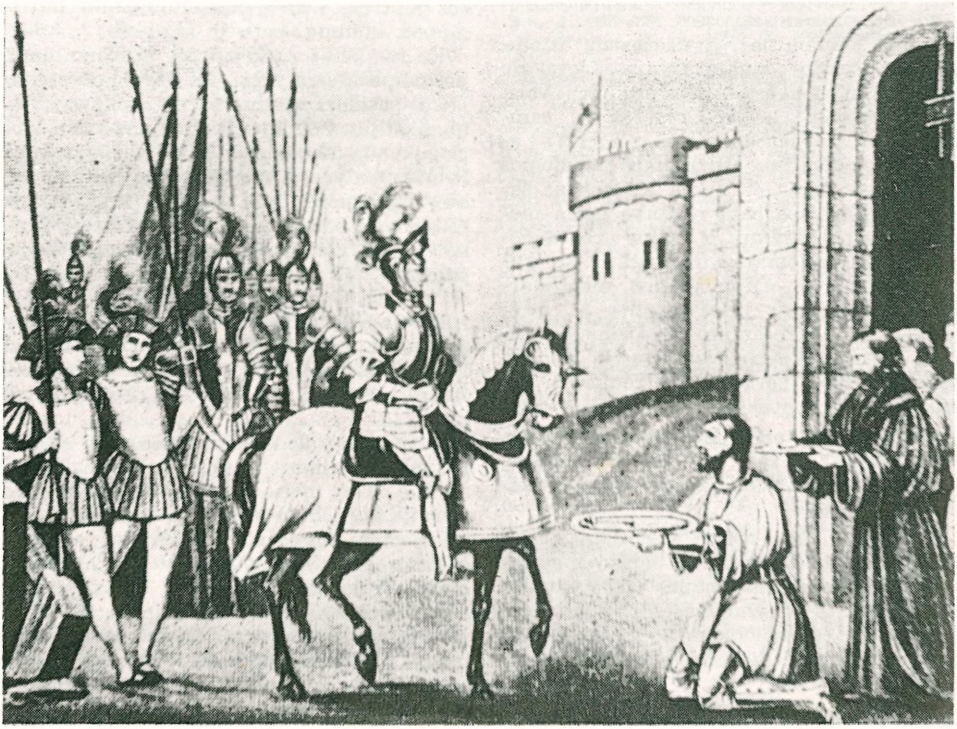

Algirdas ties Kijevo vartais

Podolėje ir 1362 K. su jo žemėmis prijungė prie Lietuvos. Kng. Teodoras pašalintas ir K. kunigaikščiu paskirtas Algirdo sūnus Vladimiras. Algirdas, paėmęs K. savo valdžion, rūpinosi atgaivinti K. metropoliją, ir jam pavyko K. vėl padaryti rusiškų žemių, priklausiusių Lietuvai, religiniu centru, nepriklausančiu nuo Maskvos valstybėje (Vladimire) gyvenančio stačiatikių metropolito. Konstantinopolio patriarchas, kaip vyriausias Stačiatikių Bažnyčios galva, K. metropolitu įšventino Romaną, kuris titulavosi K. ir visos Rusės metropolitu. Po jo mirties K. ir Lietuvos ribose buvusių rusiškų žemių metropolitu 1371 paskirtas Kiprijonas, kuris K. metropolitu tebebuvo ir Vytauto laikais. Jam mirus, K. metropolitu įšventintas Fotijus (žr.), bet jis po kiek laiko apsigyveno Maskvoje. Tačiau vėliau K. vėl turėjo savo metropolitus, išlikdamas religiniu rusiškųjų Lietuvos žemių centru. XIV a. atstatytas totorių invazijos metu sugriautasis Pečeros Lavros vienuolynas, kuris suvaidino svarbų vaidmenį religiniame bei kultūriniame K. ir rusiškų žemių gyvenime. Pečeros Lavra išaugo atskira miesto dalimi Dniepro paupyje, apsupta stipriomis sienomis, turinčia savo gatves, vienuolių gyvenamuosius namus, cerkves, mokyklas bei šventųjų kapus katakombose, kur pačioje pradžioje gyveno vienuoliai.

1377 Jogailai tapus D. L. K., K. kng. Vladimiras, Algirdo sūnus, pritarė kitų Jogailos vyresniųjų brolių sukilimui prieš Jogailą. D.L.K. Vytautas, vienydamas bei centralizuodamas Lietuvos valstybę ir naikindamas sritinius kunigaikščius, 1393 išvarė Vladimirą ir K. atidavė administruoti Jogailos broliui Skirgailai; po jo mirties 1397 Vytautas K. vietininku paskyrė Alšionių kng. Joną, Algimanto sūnų. Tuo būdu K. žemės nustojo būti atskira kunigaikštija ir K. pateko tiesioginėn Vytauto valdžion, kuri buvo vykdoma jo vietininko. 1416 totoriai, keršydami Vytautui už jo kišimąsi į Aukso Ordos vidaus reikalus, užpuolė ir sudegino K., bet pilies neįstengė paimti. Po Vytauto mirties Švitrigailos ir Žygimanto kovų dėl Lietuvos sosto metu K. iš pradžių buvo ištikimas Švitri-

gailai, bet 1434 pasidavė Žygimantui, kuris K. valdžiai perimti pasiuntė Aleksandrą (Olelką, žr.), Vytauto išvaryto K. kng. Vladimiro sūnų, bet šis pavėlavo į K. atvykti, ir miestas pateko į Švitrigailos šalininko didiko Jono Mantvydo rankas. 1440 žuvus Žygimantui, Kazimiero valdžiai Lietuvoje esant silpnai ir už jį Lietuvą valdant didikams, kng. Aleksandras (Olelka) įsigalėjo K. Kazimieras buvo priverstas jį pripažinti K. srities kunigaikščiu ir po jo mirties palikti K. jo sūnui Simanui, kuris vedė Kazimiero patarėjo Lietuvos didiko Gostauto dukterį ir K. valdė 1454–70. Jis buvo paskutinis Gediminaitis K. kunigaikštijos soste, ir po jo mirties K. daugiau nebeturėjo savo kunigaikščių. Jam mirus, jo brolis ir įpėdinis Mykolas nebebuvo paskirtas K. kunigaikščiu, K. sritis vėl paversta tiesiogine Lietuvos provincija, vadinama vaivadija, o K. tapo tos vaivadijos centru. K. vaivada paskirtas Martynas Gostautas, bet kijeviečiai nenorėjo jo priimti ir sukilo, nes jis nebuvo kunigaikštiškos kilmės. Tačiau Kazimiero pasiųsta kariuomenė pasipriešinimą numalšino ir privertė priimti Gostautą vaivada. Mykolas, Aleksandro (Olelkos) sūnus, bandė su kitais kng. ruošti sąmokslą, bet sąmokslas buvo susektas ir užgniaužtas. Kijeviečių nepasitenkinimui sumažinti 1499 D. L. K. Aleksandras suteikė K. miestui Magdeburgo teises. XV–XVI a. Lietuvos valdomo K. reikšmė pakilo kaip amatų, prekybos ir kultūros centro. K. įsteigti amatininkų cechai. K. ir toliau buvo religinis rusiškųjų žemių centras, turėdamas savo metropolitą. Tačiau K. apylinkės XV–XVI a. vis dar tebebuvo puldinėjamos totorių, kuriems 1483 pavyko sudeginti ir patį miestą. Nuo 1505 K. vaivada buvo Jonas Mamajus Glinskis (žr.), kuris buvo įtrauktas į savo brolio Mykolo Glinskio, turėjusio didelių dvarų K. apylinkėse, sąmokslą prieš D.L.K. Žygimantą Senąjį. Jis savo brolio 1507–08 sukilime nedalyvavo, tačiau tą sukilimą sumalšinus vis dėlto emigravo į Maskvą. Mykolas Glinskis buvo ketinęs iš Lietuvos rusiškųjų žemių sudaryti atskirą savarankišką valstybę su sostine K., bet jam tai nepavyko. K. liko tiesioginėje Lietuvos valdžioje ligi 1569 Liublino seimo, kurio metu Žygimantas Augustas, norėdamas paspausti Lietuvos atstovus greičiau susitarti su lenkais dėl unijos, K. su kitomis Ukrainos žemėmis atskyrė nuo Lietuvos ir prijungė prie Lenkijos.

Nežiūrint lietuvių griežtų protestų ir pakartotinų reikalavimų grąžinti K. Lietuvai, K. nuo 1569 atiteko Lenkijai ir jos buvo valdomas ligi XVII a. vidurio, būdamas K. vaivadijos centru. Liublino seime Ukrainą prijungus prie Lenkijos, lenkų didikai, bajorai ir dvasininkai ėmė kurtis Ukrainoje bei K. ir stengėsi sukatalikinti kraštą. Šita lenkų kolonizacija privedė prie tautinio, socialinio ir religinio nedarnumo tarp vietinių gyventojų, ukrainiečių, stačiatikių ir kolonistų, lenkų katalikų, kuriems pavyko prikalbinti net patį K. metropolitą Ragozą susiartinti su Romos Kat. Bažnyčia. Susipykęs su Konstantinopolio patriarchu, Ragoza prisidėjo prie Bažnytinės Unijos, sudarytos Lietuvos Brastoje 1596. Tai unijai pasipriešino nemažas K. gyventojų skaičius. K. įsteigta eilė stačiatikių bažnytinių brolijų lenkiškai-katalikiškai bei unitų įtakai atsverti. Visoje Ukrainoje prasidėjo ilga ir žiauri stačiatikių ir unitų kova dėl bažnyčių, vienuolynų ir jų turtų. K. pasidarė vienu tos religinės kovos centru. Tų kovų metu pirmoje XVII a. pusėje Pečeros Lavros vienuolyne įsteigta pirmoji spaustuvė ir 1631 Petro Mogilos kolegija, kuri 1701 išplėsta į akademiją. 1804 įsteigus Charkovo univ., K. akademija paversta stačiatikių teologijos seminarija bei dvasine akademija.

1648 K. aktyviai dalyvavo Bagdono Chmelnickio kazokų maište prieš Lietuvos-Lenkijos respubliką, ir kijeviečiai padėjo jo kariuomenei užimti miestą bei likviduoti lenkų valdžią. 1654 Perejaslavlio sutartimi B. Chmelnickis pasidavė Maskvos carui Aleksiui, ir rusų kariuomenė įžengė į K. Kilęs Lietuvos-Lenkijos ir Maskvos karas pasibaigė 1667 Andrusovo taika (žr.), kuria K. laikinai atiduotas Maskvai ligi 1669, o paskui turėjo būti grąžintas Lietuvos – Lenkijos respublikai. Maskva K. nebegrąžino, ir jis liko jos valdžioje. Formaliai ir galutinai K. prijungtas prie Rusijos 1686 amžinąja taika, sudaryta tarp Rusijos ir Lietuvos - Lenkijos, patvirtinant 1667 Andrusovo paliaubų nuostatus. Tada K. su kairiojo Dniepro kranto Ukraina pasidarė autonomine teritorija, buvusia Maskvos protekcijoje.

Rusų valdžioje K. politinė reikšmė nusmuko, bet XVIII a. jis ėmė kilti ekonomiškai ir kultūriškai. Rusijos caras Petras D., pastatęs Pečeros tvirtovę, K. padarė vienu stipriausių Rusijos karinių punktų, 1701 patvirtino K. akademijos

privilegiją, bet kartu pradėjo naikinti Ukrainos kazokų (žr.) savivaldybės teises. Nuo Petro D. prasidėjo K. ir Ukrainos sistemingas rusinimas ir rusų kolonistų kurdinimas. 1772 prie Rusijos prijungta ir deš. Dniepro kranto Ukraina. Kotryna II panaikino Ukrainos kazokų autonominę savivaldybę ir 1797 sudarė K. guberniją. Pasidaręs gubernijos miestu, K. XIX a. pradžioje išaugo į stambų administracinį bei karinį Rusijos ir Ukrainos centrą. Čia taip pat pradėta kurti ir pramonė. Imantis represijų prieš Lietuvą po 1831 sukilimo sumalšinimo, Vilniaus univ. buvo uždarytas ir 1833 perkeltas į K. Taip iš Vilniaus univ. likučių įsteigtas K. universitetas, vėliau pasidaręs stambiausia Ukrainos mokslo įstaiga. XIX a. gale K. reiškėsi ukrainiečių tautinis bei kultūrinis sąjūdis, bergždžiai Rusijos carų persekiojamas ir gniaužiamas. Ukrainiečių tautinis sąjūdis ypačiai stiprėjo po 1905 revoliucijos ir pasidarė tiek stiprus, jog po 1917 II revoliucijos Rusijoje, K. buvo sudaryta Centrinė ukrainiečių taryba (Rada), siekianti Ukrainos nepriklausomybės ir atsiskyrimo nuo Rusijos. Šitos ukrainiečių tautinės tarybos pirm. ligi 1918 buvo garsus ukrainiečių istorikas ir veikėjas M. Hruševskij (žr.). Po 1917 X revoliucijos, Centrinė ukrainiečių taryba paskelbė nepriklausomą demokratinę Ukrainos respubliką su sostine K. 1918 įsteigta Ukrainos mokslų akademija. Tačiau 1918 I K. užėmė rusai ir paskelbė sovietinę Ukrainą. Netrukus Raudonoji armija buvo priversta pasitraukti iš K., kai Centrinės ukrainiečių tarybos pagalbon pašaukta vokiečių kariuomenė 1918 III užėmė K. ir jį valdė kelis mėnesius. Po 1918 revoliucijos Vokietijoje vokiečių kariuomenė 1918 XII pasitraukė iš K. Tada K. perėmė ukrainiečių kariuomenės vadas S. Petliura, ir K. buvo ukrainiečių valdomas. Kovų metu su bolševikais K. ėjo iš rankų į rankas. Pagaliau 1920 VII K. buvo užimtas bolševikų. Kadangi bolševikai iš pradžių nesijautė labai stiprūs K., jie Ukrainos sostinę iš K. buvo perkėlę į Charkovą. Nuo 1934 K. vėl tapo Ukrainos sostine. Bolševikų okupacijos metu K. išplėsta stambioji pramonė. II pas. karo metu K. buvo smarkiai sunaikintas, 1941–43 vokiečių okupuotas. 1943 K. vėl atiteko bolševikams.

B. Grekov, Kievskaja Rus [5]1949; *M. Hruševskij*, Istorija Ukraini-Rusi I–X 1903–31; (") A History of the Ukraine 1941; *M. Karger*, Archeologičeskije issledovanija Kieva 1951; *P. Klepatskij*, Očerki po istorii Kievskoj zemli 1912; *A. Jabłonowski*, Historya Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej 1912; *L. Kołankowski*, Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiełłonów 1930; *H. Lowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II 1931–32; *V. Mavrodin*, Drevniaja Rus 1946; *H. Paszkiewicz*, Jagiełłonowie a Moskva 1933; (") The Origin of Russia 1954; *J. Pfitzner*, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann 1930. *K.Avž.*

K. meno paminklai XI a. sekė Konstantinopolio pavyzdžiais. Pirmieji architektai ir tapytojai buvo graikai. Paminklai koncentruojasi K. senamiestyje. Pirmosios medinės šv. Mikalojaus (882), šv. Elijo (945) ir šv. Bazilijaus (989) bžn. išnyko anksti. Pamatuose išliko Vladimiro Šventojo 989–990 statytoji Švč. Marijos bžn. Tai pirmasis Ukrainos plytų pastatas. 1926 kasinėjimų metu aptikta daug graikiško tipo mozaikų, freskų ir marmuro fragmentų. Gretimais atkastieji kunigaikščių rūmų pamatai liudija buvusią čia rūmų bžn. Jaroslavo I įkurtoji šv. Sofi-

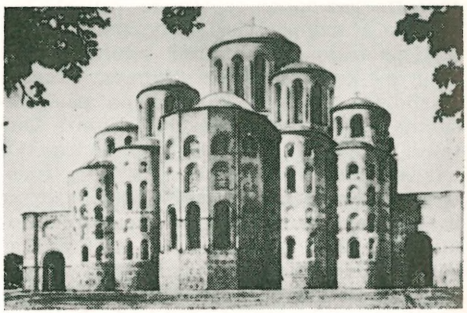

Šv. Sofijos katedra Kijeve
(XI a., K. J. Conanto rekonstrukcija)

jos katedra, pastatyta 1015–37, yra vertingiausias Ukrainos paminklas. Tai didinga kryžinė penkių navų kupolinė bžn., turinti net 13 kupolų, kurie XVII a. buvo paaukštinti. Planas ir mūro technika (plytos su tarpiniais kalkių sluoksniais) yra graikiški. Vidaus proporcijų vertikalumas ir stulpų sistema (kolonų vietoje) rodo giminystę su M. Azijos krikščionių pastatais. (Pirmykštę išvaizdą gerai rekonstruoja K. J. Conant piešinys). Absidžių sienas iš lauko skaido gausūs įsieniai, vėliau mėgiami ir Lietuvos architektūroje. Vidaus ištapymas seka buv. Konstantinopolio Apaštalų bžn. programą: centriniame kupole kolosališka Kristaus mozaika (Pantokrator), absidėje Besimeldžianti Marija ir Apaštalų komunija, toliau išdėstytos evangelistų, Bažnyčios tėvų, kankinių ir kt. šventųjų mozaikos. Freskos vidurinėje navoje labai restau-

Šv. Sofijos katedra Kijeve

ruotos (Kančios scenos ir kt.). Laiptų bokštuose atidengtos labai retos pasaulietinio turinio freskos, vaizduojančios medžiokles ir cirkininkų žaidimus. Vladimiro koplyčioje išliko kng. Jaroslavo I marmurinis sarkofagas su jo palaikais. 1939–40 kasinėjimų metu rasti kunigaikštienės Olgos sarkofagai ir kt. Po 1240 totorių antplūdžio šv. Sofijos katedra buvo ilgai nenaudojama. XIV a. dar ją taisė metropolitas Kiprijonas, bet vėliau metropolitui apsigyvenus Naugarduke ir Vilniuje, katedra buvo visai apleista. 1690–1707 pagrindinai atnaujinta. Iš bizantinio periodo K. dar minėtinos šv. Mykolo bžn., pastatyta Sviatopolko 1108 (turi gražių graikiškų mozaikų), Švč. Trejybės bžn. įst. Vsevolodo 1140 ir kt. Buv. K. senamiesčio sustiprinimų liekana yra Jaroslavo I statytų Auksinių Vartų griuvėsiai. Kelis amžius merdėjęs K. menas pražysta tik XVIII a. vad. kazokų baroku, kuriam K. atstovauja atskirai stovinti šv. Sofijos katedros varpinė su vartais 1744–48 (arch. J. G. Schädel), metropolito rūmai 1722–30 ir Teologijos mokykla 1763–67. Vėlyvojo baroko šv. Andriejaus bžn. 1747–67 (arch. Rastrelli) nugriovė bolševikai.

Mozaika ‚Apaštalų komunija' Šv. Mykolo bažnyčioje Kijeve (XI a.)

Į p.r. nuo K. senamiesčio, Pečeroje, XI a. buvo įrengtas pirmasis Ukrainos vienuolynas, kurio Švč. Marijos Dangun Ėmimo bžn. (vad. Pečeros Lavra, arba Urvinė bžn.), pastatyta Sviatoslavo 1073–89, yra graikiško tipo kupolinė bazilika, XVIII a. atnaujinta rokoko stilium. Varpinė pastatyta 1745 (92 m aukščio). Šalia bžn. yra įėjimas į Šv. Antano katakombas su buv. anachoretų celėmis ir atviruose sarkofaguose gulinčiomis šventųjų mumijomis, jų tarpe rodomi kronikininko Nestoro (žr.) palaikai. Vienuolyną, buvusį visos Ukrainos ir Rusijos šventove, lankytą kasdien piligrimų būrių, sovietai pavertė muziejumi.

G. C. Lukomski, Kiew. Denkmäler kirchlicher Architektur des 11. bis 19. Jh., byzantinische Baukunst, ukrainisches Barock 1923; *M. K. Karger*, Archeologičeskije issledovanija drevnego Kijeva 1951; *O. Povstenko*, The Cathedral of St. Sophia in Kiew 1954; *V. N. Lazarev*, Novyje dannyje o mozaikach i freskach Sofii Kievskoj 1956. *P.Rkl.*

K. lietuviai. Rusų okupacijos metu nemaža lietuvių studijavo K. universitete. Apie 1887 čia jau veikė liet. studentų kuopelė, turėjusi savo slaptą knygynėlį. Jų veikloje ypačiai reiškėsi dr. K. Slickas.

Daugiausia lietuvių K. buvo susitelkusių I pas. karo metu. Be šiaip pabėgėlių, čia buvo nemaža ir karių. 1915 pradėjo veikti ir komitetas liet. tremtiniams globoti. Iš svarbesnių įvykių paminėtini du didesni suvažiavimai. 1917 IV 8/21 čia įvyko pirmasis lietuvių karių suvažiavimas, kuriame dalyvavo per 200 žmonių. Pirmininkaujant Jurgiui Elisonui (žr.) nutarta tuojau išskirti lietuvius iš lenkų pulkų ir sudaryti lietuviškus dalinius. Kijeve buvo sudaryta ir Liet. tautos taryba, kuri 1917 per savo atstovą Mykolą Marcinkevičių atsiuntė Atskiram lietuvių batalionui tautinę vėliavą, vėliau perduotą Karo muziejui Kaune. 1917 IX 8–16 K. įvyko Rusijos tautų kongresas, kuriame dalyvavo ir lietuvių atstovai, jų tarpe kunigas J. Tumas. Tame kongrese nutarta: ‚Atkreipti Laikinosios valdžios dėmesį į būtiną reikalą išleisti tam tikrą aktą, kuriame būtų pripažįstama lietuviams teisė susidaryti suvereninę Lietuvos valstybę iš Rusijos ir Prūsų Lietuvos žemių bei Suvalkų gubernijos lietuviškosios dalies, prisilaikant apsisprendimo principo'.

A. Merkelis, J. Tumas-Vaižgantas 1955, 238.

Kijevo valstybė (dažnai vadinama Kijevo Ruse), IX–XII a. rytų slavų valstybė

su sostinė Kijeve, apėmusi visas rytų slavų gyvenamas žemes ir įjungusi kai kurias neslavų teritorijas. Pagal Nestoro metraštį, surašytą XII a. pradžioje. K.v. buvo įsteigta D. Naugardo kng. Olego, kuris 882 nukariavo rytų slavų polianų gyvenamą Kijevą, pastatė čia savo pilį, sustiprino miestą ir jį padarė savo kunigaikštijos sostine. Iš čia savo karo žygiais Olegas į K.v. įjungė rytų slavus drevlianus, severianus ir radimičius. Kitos rytų slavų giminės, gyvenusios tarp Dniestro ir Dunojaus, ilgai priešinosi ir buvo nukariautos tik Olego įpėdinio Igorio (žr.), kuris į K.v. įjungė tivercus ir uličius, pasiekdamas Juodosios jūros pakraščius. Igoris 913 ir 943 suruošė karo žygius net į Kaspijos jūros pakrantes. K.v. pasidarė ypačiai galinga didžiojo kng. Sviatoslavo (m. 973), Igorio sūnaus, valdoma. Savo sėkmingais žygiais į Volgos, Okos ir Š. Kaukazo sritis, Sviatoslavas išplėtė K.v. į š.r. ir p.r. ligi Azovo ir Juodosios jūros ir bandė įsitvirtinti prie Dunojaus, bet kovose su pečenegais žuvo.

K.v., būdama stipri kariškai, jau pradžioje pradėjo puldinėti galingą Bizantijos imperiją. Karo žygiai prieš Konstantinopolį buvo suruošti Olego 907 bei 911 ir Igorio 941 bei 944. Po Igorio mirties K.v. valdžiusi jo žmona Olga sudarė savo valstybei palankią prekybos sutartį su Bizantija. Kijevo pirkliai savo laivais Dniepru ir Juodąja jūra pasiekdavo Konstantinopolį, kur, pardavę savo atvežtus kailius, medų, vašką, grūdus ir vergus, pirkosi šilko, brokato, kitų brangių medžiagų, vyno, vaisių, aukso papuošalų ir prabangos daiktų ir juos vežė parduoti K.v. gyventojams. K.v. karo ir prekybos ryšiai su Bizantija buvo tiek glaudūs, jog ir krikščionybė čia atėjo iš Bizantijos did. kng. Vladimiro I Šventojo (978–1015), Sviatoslavo sūnaus, laikais. Savo santykius su Bizantija Vladimiras pradėjo sėkmingu karo žygiu, paimdamas Chersoną Kryme. Tačiau netrukus jis pakeitė savo politiką, sudarė sąjungą su Bizantija, vedė Bizantijos imp. Vosyliaus (Bazil) seserį Oną, pasikrikštijo ir 988 įvedė K.v. krikščionybę, liepdamas savo pavaldiniams sunaikinti stabus ir krikštytis. Nuo krikščionybės įvedimo Kijevas pasidarė visos K.v. religinis centras, nes čia gyveno metropolitas. Krikščionybės įvedimas, graikų metropolito ir kitų dvasininkų buvimas Kijeve sustiprino politinius ir kultūrinius K.v. ryšius su Bizantija, kurios įtaka Kijeve reiškėsi ne tik politinėje, kultūrinėje, religinėje bei architektūros srityje, bet taip pat ir K.v. teisėje. Vladimiro sūnus Jaroslavas Išmintingasis (žr.) pradėjo kodifikuoti savo valstybės įstatymus ir sudarė pagrindą, pirmajam K. v. teisynui, sudarytam ryškioje Bizantijos teisės įtakoje. Jaroslavas taip pat rėmė švietimą, įsteigė mokyklų kunigams ruošti ir diduomenės vaikams mokyti, palaikė ekonominius ryšius su kitais Europos ir Azijos kraštais. Jo valdoma K.v. klestėjo ir pasiekė savo aukščiausio laipsnio. X a. pabaigoje ir XI a. pradžioje Kijeve lankėsi Bizantijos, Čekijos, Lenkijos, Vengrijos pasiuntiniai, taip pat popiežiaus ir Vokietijos imperatoriaus atstovai. Did. Kijevo kunigaikščiai Riurikaičiai užmezgė vedybinius ryšius su Bizantijos, Lenkijos, Čekijos, Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos ir Skandinavijos valdovų šeimomis. K.v. vadovavo rytų slavams kovose su jų žemes puolančiais nomadais, pečenegais, polovcais ir kt.

Nuo Jaroslavo mirties K.v. pradėjo smukti, jam įvedus dalinių kunigaikštijų sistemą ir sričių kunigaikščiams besivaržant Kijeve dėl did. kng. sosto. 3 Jaroslavo sūnūs — Iziaslavas, Sviatoslavas ir Vsevolodas (prie kurių buvo sudaryta nauja Kijevo v. teisyno redakcija) pasidalijo K.v. Po jų ėjo tolimesnis K.v. skaldymasis į atskiras kunigaikštijas, ir vis sunkiau bebuvo išlaikyti visą valstybę vieningą. Did. kng. valdžia nuolat silpnėjo, einant kovai tarp giminaičių, besivaržančių dėl sosto. Vladimirui Monomachui (1113–1125) ir iš dalies jo sūnui Mstislavui (1125–1132) dar trumpam laikui pavyko suvienyti visą kraštą savo valdžioje ir atstatyti didžiosios Kijevo kunigaikštijos prestižą, bet po Mstislavo mirties K.v. vėl beviltiškai suskilo į eilę savarankiškų k-tijų, ne tik nebepripažįstančių did. kng. valdžios, bet ir savo galia konkuruojančių su Kijevu. Į v. nuo Kijevo susidarė ypač galinga Haličo-Volinijos, į š.r. — Vladimiro-Suzdalio k-tijos. 1169 Kijevas buvo paimtas ir apiplėštas Vladimiro - Suzdalio kng. Andriaus Bogoliubskio ir po to niekad nebeatgavo savo buvusios didybės. K. v. greitai smuko ir ekonomiškai, polovcams įsigalėjus Juodosios jūros pakraštyje, atkirtus prekybos kelius į pietus ir nuolat puldinėjant bei plėšiant K.v. Polovcų ir kt. nomadų nuolatinių puldinėjimų išvarginti, K.v. gyventojai pradėjo bėgti iš savo sodybų. Ieškodami ramesnio gyvenimo, daugelis K.v. gyventojų emig-

ravo ir įsikūrė Vladimiro-Suzdalio k-tijoje, kur iš K.v. atvykę kolonistai įkūrė ir Maskvą. Kiti išsikėlė į Haličo-Volinijos k-tiją. K.v. ir pats Kijevas gerokai ištuštėjo. Tačiau buvusios K.v. didybės bei turtų garsas viliojo ne tik kaimyninius nomadus siaubti ir plėšti rytų slavų kraštus, bet taip pat atkreipė dėmesį mongolų totorių, kurie jau pirmoje XIII a. pusėje ėmė plūsti iš Azijos į R. Europą. K.v. kunigaikščių kova su totoriais buvo ilga bei sunki, ir dėl to K.v. gerovė, kultūra ir galia buvo totorių sunaikinta. 1240 Batu (žr.) vadovaujami totoriai paėmė patį Kijevą, apiplėšė ir beveik visai sugriovė. K. v. žlugo, ir jos buvusios sritys pateko į totorių valdžią. Šis totorių antplūdis sustabdė rytų slavų kultūrinį ir politinį vystymąsi bent porai šimtų metų. XIV a. viduryje daugumas buvusių K.v. žemių pateko Lietuvos valstybės sąstatan ir valdžion. Pats Kijevas jau nuo 1320 buvo D.L.K. Gedimino protektoriate ir išbuvo lietuvių valdomas ligi 1569.

K.v. suvaidino svarbų vaidmenį rusų, ukrainiečių ir gudų istorijoje. Tiek ukrainiečiai, tiek rusai pradeda savo istoriją nuo K.v.

V. D. Grekov, Kijevskaja Rus [5]1949; *M. Hruševskij,* Istorija Ukraini-Rusi 1903–31; (") A History of the Ukraine 1941; (") Kievskaja Rus' 1911; *I. Kripiakevič - D. Dorošenko - I. Pasternak,* Velikaja Istorija Ukraini 1948; *V. Mavrodin,* Drevniaja Rus' 1946; *H. Paszkiewicz,* Jagiełłonowie a Moskwa I 1933; (") The Origin of Russia 1954. *K.Avž.*

Kijonaga (Kiyonaga) Torii (1752–1815) japonų tapytojas, vienas žymesniųjų ukijo-e mokyklos menininkų, žinomas taip pat Seki Šinsuke, Širakoja Ičibe vardais. Gimęs Uragoje, mokėsi pas Kijomicu (Kiyomitsu), kuriam mirus, buvo jo šeimos adoptuotas ir paveldėjo Torii šeimos nuosavybę. K. daug kieno laikomas didžiausiu spalvoto medžio raižinio meistru. Įvesdamas laisvesnį figūrų ir tradicinių pozų traktavimą, K. pasiekė didesnį ritminį įvairumą ir išvengė tradicinio šablono. Žymiausi jo darbai yra teatro aktorių portretai, Jošivaros gražuolių serijos ir imp. dvaro ponių portretai, savo forma artimesni tradicinei japonų tapybai. Jo darbams yra būdinga įstriža linija; mėgiamiausios spalvos—rausva, pilksvai žalia ir šviesiai geltona su pilkais ir mėlynais atšešėliais; figūros pastatytos tolimo peizažo, architektūrinių fragmentų arba žanrinės tapybos atributų fone.

A. Lc.

Kijonobu, arba Torii Kijonobu (1664—1729), ankstyvojo ukijo-e mokyklos periodo japonų tapytojas, savo tėvo Kijomoto mokinys. Karjerą pradėjo knygų iliustracijomis ir daugiausia pagarsėjo teatro aktorių portretais. K. portretas dažniausiai didelio formato; visą jo erdvę užima viena figūra su medžiu, vyšnios žiedais arba šventykla antrajame plane. Vienas iš tokių tipingų K. portretų yra Bruklino muziejuje. K. savo laiku buvo garsus ir erotinių medžio raižinių albumais. *A.Lc.*

Kỹkas sen. lietuvių moterų apatinė galvos danga, dar vadinama ‚čipkeliu', ‚čepčium'. Namie moterys galvą pridengdavo k.; eidamos iš namų į žmones, k. pridengdavo skepetaite, galvaraiščiu, nuometu. K. pakraštėlis aplink veidą papuošiamas pabriuvėliu. Namie dėvimi k. būdavo puošiami tik vienos eilutės pabriuvėliu, o išeigai net iki penkių eilių puošnūs pabriuvėliai gražino k. pakraštį, kuris būdavo lygus, be jokių iškirpimų.

Patys seniausi k. buvo pinami iš lininių, suktų siūlų. Iš karto išpinami du, vienodo rašto, kiauraraščiai gabalai, ir iš jų pasiuvami du kykai. Pintiniai k. tįsta kaip mezginys, todėl jį lengva pasiūti, patogu dėvėti ir skalbti. Ant galvos uždėtą k. suraukdavo, sutraukdavo linine virvute, kuri įveriama pakraščiais, per skylutes. Pintinių k. raštų yra labai daug ir įvairių. Jų raštai gaunami pinant, keičiant siūlus tarp savęs. Vėlyvesni k. buvo neriami, mezgami virbalais, neriami ant šakutės ir siuvami iš audeklo. Bet jie visi raštų ir technikos atžvilgiu yra menkesni už tikruosius, senovinius pintinius kykus.

A. Tamošaitis, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai 1939. *An. Tm.*

Kikiliniai (Fringillidae) zoologijoj paukščių šeima, kuriai priklauso kikiliai, startos, žvirbliai ir kt.

Kikilis smulkus paukštis, kurio daug rūšių sudaro didelę k. (Fringillidae) šeimą, o joje tikrieji k. sudaro atskirą pošeimį (Fringillinae). Būdingiausia šios šeimos paukščių žymė yra stiprus kūgelio formos snapas. Sparne turi tik 9 dideles plasnojamas plunksnas. K. šeimos paukščiai pasklidę visame pasaulyje (išskiriant australinį regioną), bet daugiausia jų yra šiaurės pusrutulio vidutinės temperatūros juostoje. Lietuvoje žinomos jų dvi rūšys: paprastasis k., arba šilagaidis, ir šiaurinis k. Paprastasis k. (Fringilla coelebs coelebs L.) yra margas, grakštus, jaukus paukštis, plačiai žinomas ir žmo-

nių mėgiamas dėl savo paprastos, bet gražios dainelės, kuri pasigirsta pavasario pradžioje, jam grįžus iš žiemojimo V. Vokietijoj, Š. Italijoj, Prancūzijoj ar Ispanijoj. Pavasarį patinėlio apačia rausvai pilksva, nugara ruda, viršugalvis ir sprandas pilkai melsvos spalvos, o sparnai ir kakta — juodos. Dydis: ilgis apie 16,5 cm, sparnų tarpugalis 28 cm, svoris 22 g. Lietuvoje jie sutinkami miškuose ir parkuose, o rudenį, traukdami į šiltesnius kraštus, laikosi ražienose ir nukastų bulvių laukuose. Jie traukia didžiuliais būriais, dešimtimis tūkstančių. Būdingas jų paprotys patinėliams keliauti atskirai nuo patelių. Tai buvo pastebėję jau senovės ornitologai ir dėl to jam duotas viengungio (lot. coelebs) vardas. Pažymėtina, kad tos pačios rūšies k., bet gyveną įvairiuose kraštuose, skiriasi dainos ‚tarme'. Kai kurių tokių ‚tarmių' (pvz. Tiuringijos) k. seniau būdavo mėgėjų labai ieškomi ir už juos būdavo mokama aukšta kaina. Tupėdamas k. beveik nuolat taria fink, fink, fink. Dėl to daugelio tautų jis šiuo garsu ir vadinamas. K. minta daugiausia sėklomis, grūdais, daigais ir jaunų daržovių lapeliais, bet vaikus maitina ir tuo metu patys tėvai minta vabzdžiais. Lizdą krauna patelė neaukštai medyje; jis labai rūpestingai padaromas ir savo išore pritaikomas prie aplinkumos. Vidus išklotas gyvulių plaukais ir pūkais. Statomąją medžiagą suriša voratinkliais, dėl to jis atsparus. Deda 2–6 kiaušinius, kurių forma ir spalva yra įvairi. Peri du kartus, bet esama pagrindo manyti, kad net tris, ir kiekvienu kartu krauna naują lizdą. Perinčią patelę kartais pavaduoja ir patinėlis, kuris ją tupinčią ir maitina. Vaikus peni abu tėvai.

Šiaurinis k. (Fringilla montifringilla L.), kitaip vadinamas kalnų kikiliu, yra labai panašus į paprastąjį, tik antuodegyje turi ne žalią, bet baltą dėmę ir čirškia garsu, panašiu į čžyy. Jis gyvena š. Eurazijos miškuose. Rugsėjo mėn. pabaigoje jų būriai drauge su paprastaisiais k. pasirodo Lietuvoje, kur pavieniai pasilieka žiemoti, o daugumas išskrenda į V. Vokietiją, Š. Italiją, Prancūziją, kur per žiemą minta bukų ir kitų medžių sėklomis. Nakvoja toje pačioje vietoje sutūpę tankiomis eilėmis ant medžių šakų, kur jų daugybę iššaudo medžiotojai. Grįžta pro Lietuvą balandžio mėn. pradžioje.

A.B.

Kikladai (gr. Kyklades iš kyklos ‚apskritimas, ratas') Egėjo jūros salų grupė, taip pavadinta dėl to, kad sen. graikams atrodė, jog ji ratu supa šventąją Delo salelę. Salos už šio rato ribų buvo pavadintos Sporadais (gr. sporades ‚išsklaidyti'). K. salos yra kalnuotos, iki 994 m, tirštai gyvenamos. K. apima 2649 km² plotą su 121.000 gyv. (1951). Dėl derlingumo ir švelnaus klimato K. senovėje buvo vadinami ‚Heladės perlais'. Dabar daugelis salų nevandeningos, plikos ir saulės nudegintos. Slėniuose gyventojai augina alyvmedžius, vynuoges, medvilnę, šiltų kraštų vaismedžius ir verčiasi gyvulininkyste, žvejyba ir prekyba.

Seniausieji K. gyventojai buvo iš M. Azijos atkilę pelasgai ar karai. Vėliau į š. ir vidurio salas atsikraustė joniečiai, į p. doriečiai. Senovėje tik 12 joniečių apgyventų salų vadindavo K. Tad iki vėlyvųjų romėnų laikų visa salų jūra buvo vadinama gr. Dodekanesos (‚Dvylikasalis'). Salos priklausė Atėnų jūrų sąjungoms, vėliau Makedonijai; romėnai paskelbė laisvas, bet daugumą įjungė į Azijos provinciją. Po Romos imperijos perskyrimo priklausė Bizantijai, nuo 1830 graikams.

K. kultūra paprastai anglų archeologų vartojamas terminas, taikomas Kretos arba minoinei Egėjo jūros kultūrai (žr. Graikų istorija). K.k. savitu, skirtingu nuo minoinės kultūros pobūdžiu tepasižymi tik III tūkstantmetyje pr. Kr. Radiniai, pvz. juoda raižyta keramikos grupė ir tamsiai šviesiame fone tapyta grupė, žalvariniai dirbiniai, moteriškų dievybių marmurinės statulėlės, yra kilę iš sienomis apmūrytų sodybų ir iš mažų, iš akmeninių plokštelių padarytų karstų, kuriuose mirusieji buvo palaidoti suriesti. II tūkstantmetyje K.k. buvo minoinės, vėliau mikėninės kultūros įtakoje.

K. Bittel, Grundzüge der Vor- u. Frühgeschichte Kleinasiens ²1950; *V. Müller,* Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien 1929. *A.Rkš.*

Kiklikas moters liemenė. Senovėje k. vilkėjo moterys ir mergaitės. Vieni k. buvo iš paprastesnio audeklo, dėvimi namie prie darbų, o išeigai siuvami iš pačio gražiausio išausto pluoštinio, rinktinio arba kaišytinio audeklo. K. audeklai audžiami savitais raštais, ryškių spalvų, sidabro ir aukso gijomis ir net plonais šilko siūleliais, bet k. medžiagos pagrindiniai metmenys ir ataudai yra lininiai, medvilniniai ir vilnoniai. K. siuvami be rankovių. Kiekviena Lietuvos sritis turėjo po keletą skirtingų k. pasiuvimų. Būdavo trumpų k. iki juosmens, nuo juosmens klosty-

ti, su skverneliais, sklypeliais, lopinėliais, išraižytais kraštais ir t.t. K. pagražinami apvedžiojant pakraščius klostėmis, dantuotais mezginėliais, sagomis, žalvarinėmis ir sidabrinėmis segėmis, metaliniais siūlais austomis juostelėmis, grandinėlėmis ir kt.

A. Tamošaitis, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai 1939; *M. Glemžaitė,* Lietuvių tautiniai drabužiai 1955. *A. Tm.*

Kiklopai žr. Ciklopai.

Kiknas (gr. Kyknos ‚gulbė', lot. Cygnus ir Cycnus) graikų mitologijoje: 1. Arėjo ir Pelopijos sūnus, tykojęs Tesalijoje keliauninkus, kad iš jų kaukolių pastatytų savo tėvui šventovę; Heraklio užmuštas ir savo tėvo paverstas gulbe.

2. Poseidono ir Kalikės sūnus, Kolonų karalius Trojos srityje. Dalyvavo Trojos kare nepažeidžiamas ginklu, tačiau Achilas jį pasmaugė šalmo diržu ir pavertė gulbe.

Kikonai k., Rietavo vls., Telšių aps., 1923 buvo 21 ūkis ir 131 gyv. K. dvaras minimas Raseinių žemės teismo aktuose 1575 (Kikany), 1583 (Kokoini), 1584, 1585, 1590, 1595 ir 1597 (K. laukas).

Kikujai (Kikuju) didžiausia ir kultūringiausia Kenijos bantų grupės negrų tauta, apie 1,2 mil. gyv. (1955), iš kurių apie 1 mil. yra priversti gyventi 5000 km² plote, o keletas tūkstančių anglų kolonistų gyvena 40.000 km² plote. Apie 80.000 k. gyvena Nairobi mieste, o apie 300.000 dirba anglų ūkiuose. Jų skaičius sparčiai didėja (per 1930–55 laiką padvigubėjo) ir jų pragyvenimo sąlygos tolydžio sunkėja. Dėl to jie nuo 1950 pradėjo atkaklią kovą su anglų kolonistais. K. yra augaloti, sveiki, sumanūs, gabūs, giliai religingi; daug jų mokosi misijų mokyklose ir priima krikščionybę, bet drauge neatsisako ir nuo kai kurių pagoniškų papročių. Vyrai mėgsta puoštis paversdami savo ausis dideliais (pečius siekiančiais) lankais, kuriuos apkabina puošmenimis; gyvena poligamiškai. Senovėje k. yra buvę miškų gyventojai, bet vėliau pasidarė labai geri žemdirbiai. Nepasitenkindami misijų mokyklomis, jie ėmėsi steigti savas mokyklas. Jų pedagogas P. Koinange įsteigė mokytojų seminariją, kurioj buvo ruošiami jaunuomenės auklėtojai patriotai. Šias mokyklas anglai uždarė prasidėjus 1952 k. sukilimui prieš juos. Siekdami nepriklausomybės ir atgavimo iš jų atimtos žemės, jie parodė didelio gebėjimo politiškai organizuotis. Jų politikas H. Thuku 1922 įkūrė centrinę k. sąjungą, kurios generaliniu sekretoriumi tapo Jomo Kenyatta (žr.). Ją anglams uždarius, įkurta Kenijos Afrikos sąjunga (KAU) su 100.000 narių. Partizaninei kovai su kolonistais atsirado rezistencinė pogrindžio organizacija Mau Mau (žr.). K. yra demokratiškai nusiteikę ir dėl to jie neturi genties vadų. Jų politinės valstybinės organizacijos esmę sudaro šeimos, kurių priešakyje stovi vyriausieji amžiumi. Tuo būdu visa k. bendruomenė susideda iš daugybės ląstelių, glaudžiai tarp savęs suaugusių. Bet koks sąjūdis, prasidėjęs vienoje ląstelėje, turi tendenciją greit išsiplėsti į visą bendruomenę. Dėl to ir priešangliškoji akcija greit išsiplėtė ir nesidavė nuslopinama pačioje užuomazgoje. Tačiau šitokia socialinė struktūra yra atvira ir lengvai prieinama bet kuriai svetimai įtakai, pvz. komunistų akcijai.

L. S. B. Leakey, Mau Mau and the Kikuyu 1954. *A.B.*

Kikutis žr. Perkūno oželis.

Kikutis (vėliau Kitkevičius) 1. Antanas (1805 Ančiūnų k., Šašuolių vls., Ukmergės aps. — 1857 VI 6 Nemenčinėje) kunigas. 1817–24 mokėsi Troškūnų šešiaklasėj m-loj, 1825 IX 1 — 1827 IX 1 Vilniaus kun. sem., 1827 IX 1— 1830 VI 28 studijavo Vilniaus univ. teologiją, filosofiją, pedagogiką, sociologiją ir baigęs gavo teol. magistro laipsnį. 1843 Vilniaus dvasinėje akad. gavo teologijos daktaro laipsnį. 1830 VI 5 įšv. kunigu. Nuo 1830 VI 25 vikaravo Benekainyse, nuo 1831 X 21 Maišiagaloje, nuo 1832 X 22 Šašuoliuose. 1833 I 17 — 1839 VIII tikybos mokytojas Svisločiaus gimn., nuo 1839 VIII 16 Vilniaus dvasinės akad. prof. adjunktas. 1842 perkėlus akademiją į Petrapilį, K. iki 1851 buvo Vilniaus kun. sem. rektorium. Atleistas iš seminarijos, iki mirties klebonavo Nemenčinėje, kur atstatė 1842 sudegusią bažnyčią (pašventinta 1854). K. išvertė į lenkų kalbą A. Strazdo ‚Pulkim ant kelių'. 1848 išleido lenkiškai išverstus ‚Hymny Ojców Świętych', kur be 81 lenk. giesmės vertimo, gale davė 16 giesmių lietuviškus vertimus ir atskirą straipsnelį ‚O przekładzie litewskim i nieco o tym języku' (giesmės atspausdintos ir skyrium).

Kun. A. Kikutis

Pelną, gautą iš tos Himnų knygos, paskyrė Nemenčinės bžn. atstatyti. Be to, išsp. Chrystus Syn Boży, Król świata 1851. Būdamas Vilniaus kun. seminarijos rektoriumi, 1844–50 paruošė tų metų Vilniaus vyskupijos rubriceles. Tarpininkavo Valančiui, spausdinančiam Vilniuje ‚Pamokims apej Sakramentą Dirmawones' 1850.

X. A. L., Akt konsekracyi kościoła Niemenczyńskiego 1856; *J. Mažagetas (J. Šaulys)*, Kun. A. K. (Varpas 8, 1898); *J. Kukta*, Kun. A. K. (Vairas 6, 1914). *P.Č.*

2. Kristupas (g. 1909 I 2 Klaipėdoje) teisininkas. Baigęs Vytauto D. gimn. Klaipėdoje, 1930 stojo aspirantu į Karo mokyklą, kur gavo atsargos jaun. ltn. laipsnį. 1939 baigė VDU teisių fak. 1933–39 Lietuvos vyr. Tribunolo sekr., vėliau Teisingumo vadybos referentas. Tremtyje 1944–45 Lebenstedto Lietuvių tremtinių komiteto pirm., 1945–46 Lebenstedto tremtinių stovyklos komendantas ir Britų zonos Liet. ev. bažnytinės tarybos v. pirm. 1946–48 M. Lietuvos tarybos įgaliotinis Buxtehudės apylinkei. 1949 emigravo į JAV. Nuo 1955 Lietuvių ev. liut. bažnyčios tremtyje vyr. tarybos narys. *M.Nb.*

Kilauea Havajų salos Mauna Loa vulkano šoninis krateris, 1230 m nuo j.l., 3050 m žemiau vulkano viršūnės. K. sudaro milžinišką daubą vulkano šone, 12 km perimetro, per 10 km² ploto. Jo dugno viduryje yra mažesnis Halemaumau krateris, 1060 m ilgio ir 900 m pločio, kuris visada pilnas lavos. Dažnai lava iš jo išsilieja ir teka didžiojo kraterio (K.) dugnu, bet smarkiųjų išsiveržimų metu lava pakyla visame K. krateryje ir, išbėgusi pro sienų plyšius, liejasi kalno šlaitais į vandenyną. K. yra vienas veikliausių pasaulyje vulkano kraterių. Žymiausi užregistruoti jo išsiveržimai buvo: 1790 (išsiveržė didžiuliu sprogimu, kurio lava sunaikino ištisą kariuomenės diviziją), 1823, 1840, 1868, 1920–21, 1924 ir 1954. Kraterio krašte 1911 įrengta stebėjimų stotis. *A.B.*

Kylberg Carl (1879–1952) švedų tapytojas, kūręs daugiausia būdingus subjektyvius koloristinius gamtovaizdžius ir figūrines kompozicijas. K. kūryba prisisunkus vizijų, dažnai mistinės simbolikos.

Kilė Turkijos tūrio saikas, lygus 35,27 litro.

Kilian Augsburgo vokiečių raižytojų ir leidėjų giminė. Iš Silezijos kilęs Bartholomäus I K. atsikėlė Augsburgan XVI a. Jo palikuonys — iki XVIII a. žinomi 19 meistrų — visi buvo grafikai, išleidę didelį skaičių vario raižinių serijų, iliustruotų knygų, atskirų lapų religinėmis, mitologinėmis, istorinėmis temomis ir daugybę raižytų portretų, jų tarpe ir Lenkijos karalių. Žymiausi šie:

1. Bartholomäus II (1630–1696) tarp kita ko dareš raižinį ‚Kristus tarp šv. Jono Evangelisto ir šv. Kazimiero'.

2. Lukas (1579–1637) išleidęs keletą ornamentų pavyzdžių knygų ir laikomas vad. kremzlės ornamento (Knorpelwerk) išradėju.

3. Wolfgang Philipp (1654-1732) pradžioje dirbęs Augsburge, nuo 1703 Nürnberge leidėjo Fridricho Rothscholzo piešėjas ir vario raižytojas. 1724 persikėlė į Karaliaučių, kur gyveno iki mirties. Iš jo vario raižinių minėtini: Nürnbergo magistrato narių portretai ir iliustracijos Erläutertes Preussen (4 tomuose), Acta Borussica ir kt. veikalų.

A. Hämmerle, Die Augsburger Künstlerfamilie K. 1922.

Kilija šiaurinė Dunojaus žiočių šaka; pagal ją eina siena tarp Rumunijos ir Moldavijos.

Kilijonas (m. apie 689), Würzburgo vyskupas, šventasis kankinys (šventė VII 8), kilęs iš kilmingos skotų giminės. Jau būdamas vyskupu, drauge su 11 misininkų atvyko į Würzburgą skelbti Kristaus mokslo rytų frankams. Pop. Jono V pavestas, po sėkmingų misijų, pakrikštijo kng. Gosbertą ir jo pavaldinius. Krikščionis Rosbertas turėjo atleisti neteisėtą savo žmoną, giminaitę Gailaną. Toji keršydama slapta K. drauge su kitais 3 misininkais nužudė. Taip kalba apie 800 parašyta K. Passio, paremta senesniais šaltiniais. 752 Würzburgo vysk. Burchardas perkėlė K. ir kt. kankinių kūnus į bažnyčią; jie ir šiandien tebėra Neumünsterio ir katedros bažnyčiose Würzburge.

Acta SS. Julii 1868; *F. Emmerich*, Der hl. Kilian 1896; *W. Deinhardt*, Frühmittelalterliche Kirchenpatrozinien 1933. *J.V.*

Kilikija (gr. Kilikia, lot. Cilicia) sen. M. Azijos p.r. šalis priešais Kipro salą, į p. nuo Kapadokijos, nuo Pamflijos atskirta Tauro kalnų, nuo Sirijos Amano kalnyno, turinčio ketverius vartus, vienerius v. grandinėje į v. nuo Iso, trejus rytinėje. Garsiausi vadinamieji K. vartai (gr. Kilikiai pylai), kuriais Aleksandras D. išsiveržė iš Kapadokijos. Senovėje K. buvo skirstoma į tikrąją, arba slėnio, K. (Kilikia Pedias), tirštai gyvenamą ir nepaprastai derlingą pajūrio sritį, ir į kalnuotąją K. (Kilikia Oreine arba K. Tra-

cheia), turtingą statybinės laivų medžiagos.

Kilikiečiai senovėje buvo garsūs jūrų plėšikai. Jau IX a. pr. Kr. K. buvo Asirijos provincija, nuo VII a. pabaigos nepriklausoma, vėliau K. karaliai tapo persų vasalais. Valdžia daug kartų keitėsi tarp vietinių valdovų, persų satrapų, Makedonijos, Sirijos ir Egipto karalių, kol pagaliau 102 M. Antonijus ir 66 pr. Kr. Pompėjus, nugalėjęs jūrų plėšikus, pavertė K. romėnų provincija, nors aukštumų gyventojai dar ilgai naudojosi nepriklausomybe. VII a. užimta arabų, 965 Bizantijos, 1375 Egipto, 1515 įėjo į Osmanų karaliją.

A. Erzen, Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft 1940. *A.Rkš.*

Kilimandžaras aukščiausias Afrikos kalnas, tiksliau tariant vulkaninis masyvas, kurio 2 viršūnės Kibo ir Mavensi yra viena nuo antros už 10 km. K. yra Tanganikoj, prie p. Kenijos, tarp Viktorijos ežero ir Indijos vandenyno, ties 3° p. pl. Viršūnė Kibo yra 6010 m, apdengta amžinu ledu, pro kurį prasiveržia keli maži krateriai. Mavensi yra 5355 m. Ledynai nusileidžia ligi 4500 m. Iš jų išteka daug upokšnių, drėkinančių kalno apylinkes. K. masyvas yra atskiras, nuo aplinkumos iškilęs apie 4800 m.

Kilimandžaras

F. Klute, Ergebnisse der Forschungen am Kilimandscharo 1920.

Kilmarnock miestas Vidurio Skotijoje; 42.600 gyv. (1951). Laivų statyba, sūrių, kilimų, audinių, keramikos, mašinų gamyba. K. yra apie 30 km į p.v. nuo Glasgovo. Apylinkėse akmens anglies kasyklos ir geležies rūdos tirpyklos.

Kilimas (turk. kilim, iš persų gilīm) dekoratyvinis tekstilinis patiesalas. K. yra kabinamųjų ir tiesiamųjų.

1. Kabinamasis, arba sieninis, k. buvo plačiai naudojamas sen. Rytuose ir antikėje. Europoje tapybos įtakoje jis išsivystė į paveikslinį k. (prc. tapisserie, ag. tapestry, vok. Wandteppich ar Bildteppich), kurio tik viena pusė raštuota (išvirkščioje pusėje palikti įkaišomų siūlų galiukai). Seniausi Europoje išlikę paveikslinia k. siekia XI–XII a. (Bayeux k., vienuolynų k.). Jų pramonė pražydo XIV–XV a. Flandrijos ir Š. Prancūzijos miestuose (Paryžius, Arras, po 1479 Briuselis). 1662 Paryžiuje karaliui nupirkus dažytojų Gobelinų namus ir juose įrengus garsiąją valstybinę k. dirbtuvę, XVII–XVIII a. paveikslinius k. pradėta vadinti gobelenais (žr.). Baroko laikotarpio gobelenai, siekdami didesnio tapybiškumo, smulkaus detalių ir spalvų perdavimo, nutolo nuo viduramžių k. monumentalumo, nežiūrint didėjančių formatų, pvz. 1665–70 Histoire de Roi gobelenas turi 220 kv. m. XVIII a. gobelenų dirbtuvių buvo įsisteigę visi didieji Europos valdovai. Apie 1808 Jacquart Lyone išradus mašiną komplikuoto piešinio audiniams gaminti, ši meno šaka sumechanėjo. Austiniai gobelenai vad. netikrais. XX a. mėginama atgaivinti meniškąją gobelenų gamybą tikrąja technika.

2. Tiesiamasis k. (it. tapeto, vok. Teppich, ag. rug) labai išsivystė Artimuosiuose Rytuose; jie paprastai vad. orientiniais k. Tikrasis orientinis k. yra padirbtas iš avių, ožkų ar kupranugarių vilnų rištine technika, kur siūlai užmegzti mazgais. Šios technikos k. fragmentų žinoma iš V–VI a. Turkestane. Spėjama, kad orientinių k. menas kilo iš Turkestano klajoklių paprastų geometrinių ornamentų k. Didelis konservatyvumas išlaikė k. ornamentikoje šitą matematinį tekstūros pobūdį ilgus amžius. XI a. k. menas išplito Seldžiukų imperijoje, nuo XIII a. ypačiai Anatolijoje ir vėliau kituose islamo kraštuose. Istorijoje ir prekyboje k. skirstomi pagal jų kilmės vietą. Svarbiausi k. gamybos kraštai yra Anatolija, Kaukazas, Egiptas, Persija ir Indija. Kiekvienas kraštas turi savitą k. ornamentikos stilių ir atskirą vystymosi istoriją. Ypatingo garso yra persų k. Jų gamyba sužydėjo Safavidų dinastijos amžiuje, 1502 nusikračius mongolų jungo, ir buvo puoselėjama prie rezidencijų (Isfahane, Tabrize, Bucharoje ir kt.). Persų kilimai pasižymi dideliu įvairumu, spalvingumu naudojant šilką, centrine kompozicija išdėstant medaliono formos ornamentus, į kuriuos įbarstyta smulkių augalinių bei fi-

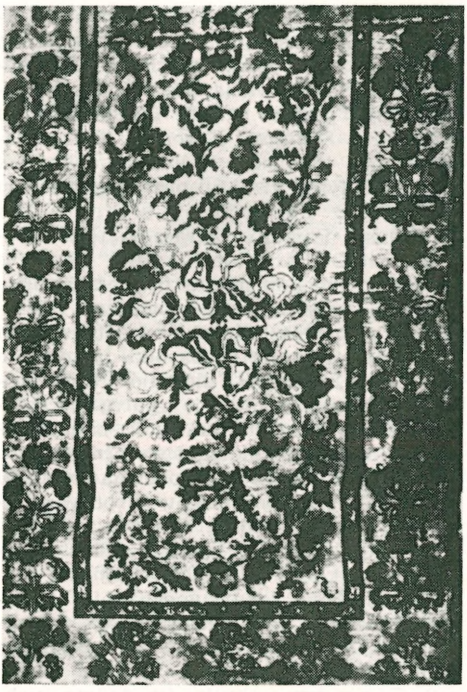

XVIII a. kilimo fragmentas iš Tizenhauzo dirbtuvės Gardine (Tautinis muziejus Varšuvoje)

gūrinių motyvų gan natūralistišku kontūru. Jų augaliniai arabeskai kilo iš helenizmo palikimo, o gyvulių motyvai iš Kinijos; esama taip pat knygų tapybos poveikio. Į kraštus įterpiama įrašai, eilės ir pn. Mažieji, nešamieji į mečetę maldos k. figūrinių motyvų neturi. Didieji—8×4 m ir pn.—patiesiami namuose ant grindų. Toks k. Rytuose yra namų pažiba. Ant k. pagal nomadų įprotį sėdima.

Kabinamieji k. Europoje viduramžiais buvo gaminami vietoje; tiesiamieji k. jau nuo Kryžiaus karų XI a. Europon importuojami iš Rytų. Iš pradžių orientiniai k. pateko Venecijon, kur jie buvo labai mėgiami, tiesiami per šventes ir pamaldas. Orientinio k. spalvingumas paveikė net Venecijos tapybos spalvas. Jau 1304 Giotto vienoje freskoje Paduvoje pavaizdavo orientinį k. XIV–XVII a. italų, flamų, olandų, vokiečių, meistrų paveiksluose randame tiksliai nutapytų orientinių k. gan dažnai (patiestų po Dievo Motinos kojų ir pn.), plg. A. Lorenzetti, Carpaccio, D. Ghirlandaio, Jan van Eyck, Memling, H. Holbein, P. de Hooch, J. Vermeer ir kt. Tikrų orientinių k. atvaizdai senoje tapyboje ne tik įrodo jų paplitimą, bet yra labai svarbūs chronologijai nustatyti. XVI a. Olandijoje k. prekybai išaugus, olandų pirklių kolonija Smirnoje net ėmėsi jų gamybos organizavimo. Jau nuo XVI a. k. gamyba Rytuose ėmė taikintis Europos eksportui. Po pasaulinių parodų Paryžiuje (1867) ir Vienoje (1873) orientinių k. paklausa Europoje labai padidėjo. Betgi jau nuo XVIII a. vidurio k. meninė kokybė buvo smukusi. Naujoji fabrikinė gamyba stiliaus požiūriu tėra nekūrybinis įvairių praeities mokyklų eklektizmas ir negali lygintis savo estetiniu lygiu su senaisiais darbais. Daugumas senųjų vertingųjų orientinių k. yra iš XVI–XVIII a., tik vienas kitas išliko iš XV a. Jie iš bažnyčių iždinių ir rūmų dabar surinkti į muziejus.

Šalia didikams gamintų ir importuojamų meniškųjų k., Europos kraštai turi liaudies gamybos kuklesnio, bet raiškesnio pobūdžio k., pvz. Italijoje, Skandinavijoje, Balkanuose ir Lenkijoje. Vieni, vadinamieji lenkų k., — šviesūs su lelijėlių motyvais sidabrinio ar auksinio šilko fone — yra tikri persiški k., gaminti XVI–XVII a. persų šacho pasiuntiniams vežtis Europon dovanų; jie skiriami kabinti ant sienų ir pačioje Persijoje nesutinkami. Vietinės gamybos pavyzdžių Lenkijoje išliko iš XVII–XIX a. Jų raštų motyvai paprastesni kaip orientinių, o technika artimesnė gobelenams; visi vilnoniai. Jie buvo kabinami ant medinių vidaus sienų. Ukrainoje skiriami lenkų ponams dirbti ‚lotyniškieji k.', gavę įtakos iš Vakarų ir ukrainiečių liaudies k.

L i e t u v o j e k. turėjo būti jau senovėje. Ukrainoje XVII a. minimi ‚lietuviški k.', bet koks buvo jų pobūdis, nežinia. Radvilos Nesvyžiuje ir Slucke, Oginskių Slanyme, Tizenhauzeno Gardine, taip pat Sapiegų, Čartoriskių, Przezdzieckių tekstilinėse įmonėse XVIII a. buvo dirbami vad. poniškieji k. Radvilos, be to, turėjo Koreličiuose gobelenų dirbtuvę, kurios 5 išlikę gobelenai vaizduoja Radvilų giminės istoriją. Įdomių XVIII a. gobelenų rinkinį turėjo Vilniaus katedra; jie buvo pasaulietinio turinio, pvz. ‚Medžioklės' gobelenas siejamas su Rubenso mokykla. Mykolo Kazimiero Paco gobelenų turėjo šv. Petro ir Povilo bžn. Vilniuje.

H. Göbel, Wandteppiche (I. Niederlande, II. Die romanische Länder) 1913 ir 1938; *J. Demotte,* La tapisserie gothique 1923; *B. Kurth,* Die deutschen Bildteppiche des Mittelalters 1926; *C. E. Tattersall,* A History of Britsh Carpets 1934.

O r i e n t i n i s k.: *W. A. Hawley,* Oriental

Rugs Antique and Moderne 1913; *J. K. Mumford*, Oriental Rugs 1915; *Grote-Hasenbalg*, Der Orienttepich 1922; *R. Neugebauer* u. *J. Orendi*, Handbuch der orient. Teppichkunde [1-4]1930; *W. von Bode u. E. Kühnel*, Vorderasiatische Knüpfteppiche aus alter Zeit [4]1955; *K. Erdmann*, Der orientalische Knüpfteppich 1955. Lenkija: *Woroniecki*, Le tapis et les kilims polonais (Gasette des Beaux Arts 1927); *J. Pogaczewski*, Gobeliny polskie 1929; *S. Szuman*, Dawne kilimy w Polsce i na Ukrainie 1929; *A. Kuhn*, Die polnische Kunst von 1800 bis zur Gegenwart 1930, 163–180; Lietuva: *M. Morelowski*, Gobeleny wileńskie, ich pochodzenie, wartość i losy 1933; *R. Przezdziecki*, Wilno 1938, 191 psl.; *W. Zahorski*, Katedra wileńska 1904, 168–170 psl.

P.Rkl.

Lietuviškieji kilimai labiausiai buvo paplitę M. Lietuvoje ir Žemaičiuose. M. Lietuvoje aptikta k. austų rištiniu būdu. Sen. Žemaičiuose mėgta austi mažus kilimėlius ilgais mazgais, panašius į Skandinavijoje aptinkamus vad. Rya kilimus. Taip pat kaimuose buvo daug siuvinėtų sieninių kilimėlių. XIX a. gale ir XX a. pradžioje Sūduvoje buvo iš juostų susiūtų sieninių kilimų.

Nepriklausomoje Lietuvoje žemės ūkio rūmai buvo pasiryžę atgaivinti k. audimą. Pradedant 1930 buvo ruošiami kaimo audėjų kursai, kur buvo supažindinama su k. audimu ir jų daile. Keletas liet. dailininkų ėmėsi k. audimo darbo. Pirmoji A. Tamošaičio darbo k. paroda surengta 1935 Vytauto D. kultūros muziejuje, Kaune. Antroji k. paroda įvyko Lietuvių dailininkų s-gos namuose, trečioji — Žemės ūkio rūmuose (A. ir A. Tamošaičių). Dalyvauta Paryžiaus (1937), Berlyno (1938) ir Naujorko (1939) parodose (A. ir A. Tamošaičiai).

A. Tamošaitienė pirmoji ėmėsi austi paveikslinius rištinius sienų kilimus ir gobelenus. Su savo darbais dalyvavo parodose Austrijoje, Vokietijoje, JAV ir Kanadoje. Ji išaudė šiuos sieninius kilimus: Laivas, Lietuva, Pabaigtuvės, Tautiniai šokiai, Užburta Pasaka, Žemaitija, Eglė žalčių karalienė, Mano namai, Pirmosios Kalėdos Kanadoje, Nida, Tėviškės laukuose, Joninių naktis, Sekminės, Jūratė ir Kastytis, Mindaugų krikštas, Žemaičių žemė, Knygnešiai, Žemaičių senkapiai, Šv. Pranciškus.

1940 prie Kauno dailės instituto įsteigta audinių studija, kurioje buvo mokoma ir k. audimo technikos. Tremty Freiburgo dailės institute k. dailę studijavo ir baigė Jurgis Daugvila. K. studijai vadovavo A. Tamošaitis. Kilimų studiją Kanadoje įsteigė 1948 A. Tamošaitienė.

Lietuviai k. menininkai savo kūrybai temas ima iš liaudies pasakų, padavimų ir iš istorijos, o iš liaudies meno — ornamentiką ir spalvų derinius.

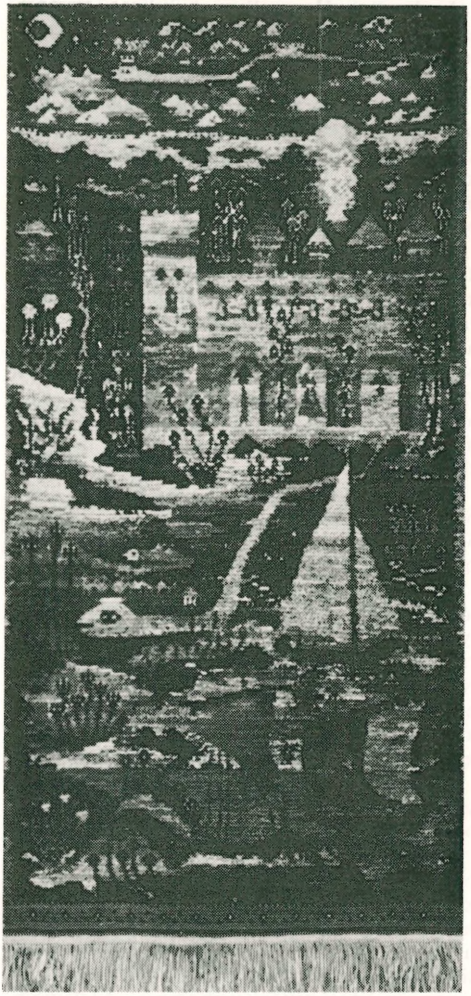

A. Tamošaitienė Eglė žalčių karalienė

K. Halm, Ostpreussische Bauernteppiche 1937; *A. Tamošaitis*, Austiniai kilimai 1939; *P. Jurkus*, A. Tamošaitienės audiniai (Aidai 2, 1952).

Kiliminis vabalas (Anthrenus scrophulariae), 3–5 mm ilgio vabalas. Jo lervos gyvena kilimuose ir baldų apmušaluose, dažnai padarydamos nuostolių. Kenkėjas sužinomas iš atsirandančių išėstų apskritų skylių. Panašiai kenkia ir k. v. juodasis (Attagenus piceus). Jo lerva turi ilgą gulsčią plaukelių kuokštą užpakalyje.

Kylinis raštas žr. Dantiraštis.

Kiliński Jan (1760–1819) vienas 1794 lenkų sukilimo vadų. 1780 įsikūrė Varšu-

voje ir ligi Kosciuškos sukilimo vertėsi batsiuvio amatu. Priklausė Lenkų patriotų s-gai. 1794 IV 17 vadovavo Varšuvos miesto sukilėliams ir drauge su lenkų kariuomene išvijo rusus iš Varšuvos. Už pasižymėjimus pakeltas pulkininku. Priklauklausė Tautos tarybai, kuri vadovavo sukilimui. 1794 VIII 28 atmušė prūsų puolimą nuo Varšuvos. Kada Varšuva (XI 4) pateko vėl į rusų rankas, K. pasitraukė į Poznanę, bet Prūsijos vyriausybė ji išdavė rusams. K. kalėjo Petro ir Povilo kalėjime Petrapilyje. Kalėjime pradėjo rašyti eilėraščius ir atsiminimus. 1796 amnestuotas. Kurį laiką gyveno Vilniuje, bet paskui išsikėlė į Varšuvą. Poetas V. Pohl yra parašęs jo garbei poemą. Išsp. Pamiętniki I 1830, II 1899. Rusiškai atsiminimus ir biografiją išsp. Russkaja Starina 1872. *P.Č.*

Kiliūnėnai k., Žarėnų vls., Telšių aps., 8 km nuo Tverų. 1923 buvo 11 ūkių ir 64 gyv. Čia yra K. miškas, apimąs 250 plotą. Vyrauja eglynas su lapuočiais.

Killian Gustav (1860–1921) vok. gerklės ir ausų gydytojas, Freiburgo ir Berlyno univ. prof. Pagarsėjo naujais operacijų metodais. Jo vardu yra vadinama K. operacija — kaktos tuštumos (sinus) priešakinės sienelės išpiovimas, susirgusių audinių pašalinimas ir tiesioginio susisiekimo su nosimi padarymas.

Kilmės liudijimas, arba pažymėjimas, yra dokumentas, rodąs daiktinės vertybės, gyvulio ir net žmogaus istorinę kilmę.

P r e k i ų k. l. rodo, kurio krašto kilmės yra prekė. Prekės priklausomybę kraštui nusveria daugiau kaip pusė prekės išlaidų. Juos išduoda prekybos rūmai arba konsulatai, ir jie pristatomi importo krašto muitinėms muito dydžio nustatymo ir statistikos reikalams. Lietuvoje specialios muito nuolaidos buvo taikomos pagal Pabaltijo klauzulę kai kurioms Latvijos ir Estijos prekėms, o prekėms tų kraštų, su kuriais Lietuva neturėjo prekybos sutarčių, buvo taikomas trigubas muitas.

G y v u l i ų k. l. rodo naminių veislinių gyvulių kilmę. Lietuvoje Žemės ūkio rūmai globojo ir rėmė veislinių gyvulių augintojų draugijas, davė joms patalpas ir išlaikė instruktorius. Tos d-jos vedė veislinių gyvulių kilmės knygas. Gyvuliams, įrašytiems į kilmės knygas, buvo išduodami kilmės pažymėjimai. Juos žymėdavo: augintoją, gyvulio amžių, smulkų aprašymą, knygos nr., tėvus ir produkciją. Kontrolei galėjo priklausyti: arkliai, karvės, kiaulės, avys ir paukščiai.

Kilmės liudijimas žmogui yra jo gimimo aktas, arba metrika. Yra dar išsilikusių ir kitokių jo kilmės ženklų: luomų bei titulų įrodymo aktų. Jie baigia išnykti, nors kai kuriuose kraštuose dar tebepripažįstami. K.l. vartojami ir kitiems tikslams: meno kūrinių kilmei įrodyti, mokslinių tyrimų duomenims patvirtinti, kultūrinių augalų kilmei pažymėti, ištikimybę tautai arba valstybei nustatyti. Visais atvejais liudijimas grindžiamas praeities faktais. *S.Stn.*

Kilminė rašyba žr. Rašyba.

Kilmingieji aukštos kilmės žmonės. Primityviose bendruomenėse k. kaip paskiras visuomenės sluoksnis yra jos skaidymosi (diferenciacijos) bei skilimo išdava. Dvi ar kelios skirtingos etninės grupės gali sueiti į kultūrinį kontaktą ir ta, kuri parodo daugiau sugebėjimų ar įgyja prestižo karinėje, ekonominėje ar kitose srityse, gali tapti k. grupe. Kitu atveju kokia nors žmonių grupė gali dėl kokių nors priežasčių skilti ir išsiskaidyti į paskiras grupes, vienai iš jų tampant pranašesne bei k. grupe.

Yra išskiriami du k. grupių išsiskaidymo tipai: afrikinis ir polinezinis. Afrikinis tipas buvo piemenų kilčių išplėtotas. Bantu žemdirbių karaliukų dukterys būdavo atiduodamos Tussi kilčių vyresniesiems ištikimybės įkaitais, laiduotojais. To pasekmė — abiejų kilčių susimaišymas. Naujoji karta greit prarado Tussi kilties savybes, tačiau jos ‚dinastija' — k. klodas — išliko, vėliau išsišakodama labai plačiai. Polinezinis tipas išplito Ramiojo vandenyno salose, gavęs pradžia iš jūreivių, atvykusių iš Indijos ar Malajų salų. Vietiniai Samoa, Tonga, Tahiti, Naujųjų Hibridų, Naujosios Zelandijos, Havajų ir kt. salų gyventojai, spėjamai atsikraustę iš kitur sieliais bei keltais, atrodo, tapo greit naujųjų jūreivių, mokančių gaminti pranašesnius laivelius (kanu), pajungti. Tuo būdu iškilo naujas k. klodas, paskleidęs bei plėtodamas naują kultūrą, matyt, turinčią tradicinių senosios tėvynės bruožų. Toji kultūra truko ilgą laiką, kol europiečiai ir amerikiečiai, atvykę į tuos kraštus, paskleidė naujų bruožų. Kai kuriose salose, pvz. Tonga, randame šventuosius karaliukus, kurie tariami esą dieviškos kilmės ir kuriem gyventojai rodę ypatingą pagarbą. Yra duomenų spėti, jog jie esą vietinių gyventojų nukariautojai,

sugebėję išlaikyti savo grupę kastos rėmuose.

Apie k. kitose visuomenėse bei lietuviuose žr. Aristokratija, Bajorija, Diduomenė.

E. S. Craighill Handy, Polinesian Religion 1927; *E. E. Evans-Pritchard,* The Nuer 1940. *A.Mst.*

Kilmininkas (lot. genetivus) mūsų gramatikoj yra antrasis vardažodžių linksnis, kuris yra sutapęs su senuoju abliatyvu (žr.). Skiriama per dešimtį k. vartojimo atvejų. Pvz. priklausomybės kilmininkas (k a i m y n o žemė), dalies (turiu p i n i g ų), neiginio neturiu k n y g o s), veikėjo ir veikiamojo dalyko (v a i k o susirgimas, d r o b i ų audėja), nederinamojo pažyminio (a u k s o žiedas), kokybės (geros š i r d i e s žmogus), kiekybės (krūva p i n i g ų), neveikiamojo dalyvio (b a i m ė s pagautas ėmė drebėti), siekinio (išėjo p i e t ų) ir kt. *L.D.*

Kilnojamasis turtas yra nuosavybė, susidedanti iš kilnojamų daiktų (žr. Daiktas).

Kilnojamieji metai žr. Metai.

Kilnojamoji abėcėlė vienodo didumo kartono gabaluose išspausdintos ar išpieštos raidės, iš kurių vaikai gali sudėstyti žodžius. Vartojama pagalbine priemone pradedant vaikus mokyti skaityti. Lietuviška k.a. pirmą kartą išleista 1919.

Kilnojamosios bibliotekėlės — vežiojamos į tolimesnes gyvenamąsias vietoves bibliotekėlės, kad knygų skaitymas išplistų ir nuošaliose vietovėse. K.b. gausu Europoje ir JAV. Jos daugiausia skiriamos vaikams ir jaunimui. JAV pirmasis ‚knygų vagonas' pasirodė Vašingtono apylinkėse 1898. Tie vagonai sustodavo sutartose vietose ir tiksliai nustatytu laiku, kad žmonės galėtų skolintis knygas.

L i e t u v o j e k. b atsirado tik 1905. Pirmiausia imta jos organizuoti M. Lietuvoje. Čia jų steigėju yra buvęs mokytojas Fridrichas Bajoraitis; jis 1905 Ragainės aps. įsteigė k.b., pavadintą ‚Lietuvių Keliaujantis Knygynas'. Jam mirus, jo pradėtą darbą varė jo sesuo Emilija Bajoraitytė, kuri pėsčia yra apkeliavusi su knygomis kiekvieną savo apylinkės kaimą. D. Lietuvoje k.b. reikalą kėlė J. Jablonskis 1907 Vilniaus Žiniose (nr. 35). Tačiau k.b. steigimą varžė rusai. 1906 III Vilniaus mokslo apygardos globėjas buvo atšaukęs bibliotekų steigimo suvaržymus, tačiau 1908 IX vėl nebeleista steigti bibliotekų miesteliuose ir kaimuose. Šis draudimas palietė visą Lietuvą. Jau I pas. karui p.rasidėjus, 1915 Pr. Mašiotas Vaire (nr. 3) vėl skatina steigti k.b. V. Europos ir JAV pavyzdžiu. Nepriklausomoje Lietuvoje k.b. turėjo Kultūros būreliai, Jaunųjų ūkininkų rateliai ir kt. *J.Blč.-š.*

Kilnumas yra žmogaus laikymosi ypatybė, kuri pasireiškia siekimu to, kas didinga, nesavanaudiška, kur aukojamasi dėl bendros gerovės ar idealų ir kur asmeniniai siekimai bei interesai palenkiami idealiųjų vertybių realizavimui.

Kilo- (iš gr. chilioi ‚tūkstantis') metrinių matų sudurtinių pavadinimų dalis, padidinanti bet kurį pagrindinį tų matų vienetą tūkstantį kartų, pvz. kilogramas — 1000 gramų.

Kilogramas (gr.) masės ir svorio jėgos vienetas, lygus 1000 g; santrumpa kg.

Kilogrametras (kg×m) darbo vienetas, lygus energijos kiekiui, kuris reikalingas pakelti vieno kg masę vieną metrą aukštyn. Tokį pat darbą atlieka svorio jėga, kai 1 kg masė nukrinta vieną m žemyn. CGS sistemoje kgm=981×10⁵ ergų.

Kilohercas virpėjimų dažnumo matavimo vienetas, lygus 1000 hercų (žr.); santrumpa kHz. Žr. Dažnumas.

Kilometras ilgio vienetas metrinėje sistemoje, lygus 1000 metrų, arba 0,621 angliškos mylios.

Kilonas (gr. Kylon) atėnietis, 640 pr. Kr. olimpinių žaidynių nugalėtojas, uošvio Teageno, Megaros tirono, padedamas, bandė tapti Atėnų tironu ir buvo užėmęs Akropolį, bet pilyje buvo apgultas. Jam su broliu pasisekė pabėgti. Šalininkai buvo radę apsaugą prie Atėnės aukuro, bet Alkmeonido Megaklio liepimu buvo nužudyti. Kilus partijų kovoms, K. p i k t a d a r y b ė (Kyloneion agos) tapo ginklu kovojant prieš Alkmeonidus.

É. Balogh, Political Refugees in Ancient Greece 1943.

Kiloparsekas (gr.) vienetas žvaigždžių nuotoliams matuoti lygus 1000 parsekų.

Kilopondas žr. Dina.

Kilovaras reaktyvinio (bevatinio, bergždžio) galingumo vienetas, lygus 1000 varų. V a r a s apibrėžiamas taip: grandinė su efektyvia sinusine srove 1 A dydžio ir su 1 volto efektyviniu potencialų skirtumu, kvadratūroje (fazių skirtumas 90°) su srove, turi reaktyvinį galingumą lygų vienam varui. Bet kokioje vienfazinėje kintamosios (sinusinės) srovės grandinėje reaktyvinis galingumas išreiškiamas formule $EI\sin\theta$, taigi panašiai, kaip vatinis (tikrasis) galingumas $EI\cos$, išeina, kad

tariamasis galingumas EI yra abiejų galingumų atstojamasis, būtent:

$$\sqrt{(EI\sin\theta)^2+(EI\cos\theta)^2}=$$

$$=EI\sqrt{\sin^2\theta+\cos^2\theta}=EI$$

Kilovatas elektros galingumo vienetas, lygus 1000 vatų (žr.) arba 1,34 arklio jėgos; santrumpa kW.

Kilovatvalandis energijos vienetas, lygus darbui, kurį atlieka per valandą vieno kilovato galingumo mašina. K. apskaičiuojama sunaudota elektros energija ir pagal jų skaičių apmokamos sąskaitos. Santrumpa kWh.

Kilovoltas elektros įtampos vienetas, lygus 1000 voltų (žr.).

Kilpa 1. Virvių, vielų ar siūlų vilkstė.

2. Ašutinis nerklas, paprastai ant lazdos parištas. Ją bando užnerti ramiai gulinčiam lydžiui ar kt. didelei žuviai ant galvos ir staiga ją iškelti.

3. Ašutinės pinklės ant lentelės mažiems ar didesniems paukščiams gaudyti. Kartais jas panaudoja Užmario gyventojai ir varnoms gaudyti.

4. Ašutinė, suktų gyvulio žarnų arba vielinė vija, kurios vienas galas baigiasi ausele, beslystančia visa vija. Jas stato miške arba kiškių ir kt. gyvulių take, kad šie bėgdami pasinertų. Seniau k. gaudė ne tik kiškius, bet tvirta kanapinės virvės k., įtaisyta ant palenkto medžio, ir lapes, stirnas, net šernus su vilkais. Medžioklė k. nuo 1919 Lietuvoje buvo draudžiama, tačiau neišnykusi iki dabar.

5. Apsukai išsiūta drabužyje skylutė arba atskirai prisiūta medžiaginė kailinė ar kokia suktinė ąselė spruduklių ar sagai.

6. Balno grandis kojai pasistoti. Balno k. pakabinamos abejose balno pusėse ir pritvirtinamos prie išleidžiamų odinių diržų. Lietuvoje balno k. jau aptinkama pirmaisiais amžiais po Kr. Tačiau daugiausia geležinių balno k. surasta naujajame geležies amžiuje (800–1200 po Kr.), ypačiai arklių kapuose (žr.). Daugelis balno k. yra klotų sidabru ir variu. Ypač puošnių balno k. surasta Rimaisų (Ramygalos vls.) arklių kapinyne.

Kilpatrick William Heard (g. 1871) vienas įtakingiausių JAV pedagogų ir vad. Pažangiosios pedagogikos atstovų. Studijavo Mercerio, J. Hopkinso ir Columbia univ., kuriame 1912 gavo filosofijos daktaro laipsnį. Pradžioje mokytojavo kaimo mokyklose, 1897 pradėjo dėstyti matematiką Mercerio univ., o 1909 perėjo dirbti į Columbia univ. 1937 išėjo į pensiją.

K. yra laikomas geriausiu J. Dewey pedagoginės filosofijos aiškintoju bei jos pritaikintoju auklėjimo darbe. Jo nuopelnu yra laikoma ir projektų meto išvystymas bei jo detalizavimas. K. dėka JAV auklėjimo teorija pasisavino pragmatinės filosofijos principus ir visa auklėjimo praktika pasuko nauju keliu. Būdamas labai įtakingas pedagogikos teorijos ir metodikos dėstytojas, K. savo pedagoginius principus bei idėjas paskleidė per daugelį tūkstančių savo studentų, vėliau tapusių mokytojais ir pedagogikos dėstytojais universitetuose bei mokytojų paruošimo kolegijose. K. yra parašęs daug mokslo darbų, iš kurių reikšmingiausi: Source Book of the Philosophy of Education 1923, Foundation of Method 1925 ir Philosophy of Education 1951. *P.Mld.*

Kilpinen Yrjö (g. 1892) suomių kompozitorius. Studijavo Helsinkyje, Vienoje (1910–11) ir Berlyne (1913–14). 1919–31 laikraščio Uusi Suomi muz. kritikas; nuo 1942 Helsinkio konservatorijos prof., nuo 1948 suomių akad. narys. Didžiąją K. kūrybos dalį sudaro per 700 solo dainų (tekstai suomiški, švediški ir vokiški), kuriose nors jaučiama vokiečių vėlyvųjų romantikų (ypač H. Wolfo) įtaka, tačiau šiaip jos turi savitą stilių, artimą suomių liaudies muzikai. Ypač išskirtina ciklai Tunturilauluja, Lieder um den Tod ir Kanteletar (1949). Iš paskirų dainų paminėtina Illalla, Kesäyö ir Rosa lill. Be to, K. reiškiasi ir kamerinėje muzikoje: 4 siuitos ir 6 sonatos (išskirtina 6-ji) fortepijonui, siuita violai da gamba, violončelės sonata ir kt. *K.O.*

Kiltis socialinė grupė, sudaryta iš eilės šeimų, kastų, klanų ar ir didesnės srities gyventojų, kurie turi bendrą kultūrą ir yra bendros kilmės. Sen. Romoje k. reiškė vieną iš trijų krašto gyventojų skyrių: lotynus, sabinus ar etruskus. Minėtinos vokiečių k., kaip frankai, saksai, švabai ir t.t., kurių tikėjimas, papročiai ir kalba buvo panašūs, nors kiekviena jų išsiskyrė tarmėmis ir kai kuriais kultūros bruožais. K. išliko ligi mūsų laikų primityviose bendruomenėse ir retais atvejais tarp labiau komplikuotos kultūros (civilizuotų) bendruomenių, pvz. Skotijos aukštaičiuose. Kiltinė sistema yra pirmasis žingsnis nuo mažiausios ir universaliausios institucijos - šeimos į komplikuotesnę sąrangą, kurios aukštesnės pakopos veda į tau-

tą. K. palaiko, saugo ir perduoda savo kultūrą jaunesnei kartai. Savos kalbos ir papročių gynėjų ir perteikėjų pareigas atlieka aukštesnio statuso k. nariai, remdamiesi savo patirties pranašumu, charakterio savybėmis, kilme, lytimi ir pn. Nauji kultūros bruožai yra priimami tik tuo atveju, jei k. autoritetingi nariai juos remia; tai retai įvyksta, nes pastarieji paprastai stengiasi išsaugoti ‚grynus' tradicinės kultūros kompleksus. Gali koks nors kaimas ar šeimų grupė gyventi gerokai nuošalioje nuo k. centro vietoje, tačiau jie turi kiltinę sąmonę, kurios išorinės žymės — bendri ženklai ant veido, nosies, lūpų, ausų bei kūno. Bendra mitologija bei legendiniai didvyriai, susiję su protėvių kultu, liudija k. narių kultūrinę giminystę ir vienybę. K. politinė organizacija primityviuosiuose nedažnai užtinkama. Todėl antropologai Maine ir Morganas ypatingai pabrėžė, kad k. politinė organizacija remiasi giminystės principu, o platesni bendruomenių junginiai, pvz. tautos, politinę organizaciją remia teritoriniu principu. Tikrovėje tačiau yra daug pavyzdžių, rodančių, jog ir teritorinio principo bendruomenių junginys yra kontroliuojamas vienos giminės valdovų (dinastijos), o mažiausios k. gali turėti politiškai įtakingų slaptų draugijų, organizuotų teritoriniu principu. Aplamai politinė k. sąmonė primityviuosiuose iškyla didelio pavojaus atveju, pvz. koloniniam okupantui grasant ar karui kilus. Tada sudaromi apsigynimo ryšiai tarp kelių kilčių, o akultūracijos procesas gali kultūriškai labiau suvienyti arba suskaidyti paskirus kilčių narius. Tautinės didžiosios bendruomenės netoleruoja k. egzistencijos, laikydamos ją kliūtimi socialinei bei politinei pažangai, ir stengiasi ją asimiliuoti.

R. H. Lowie, Primitive Society 1920; *W. H. R. Rivers,* Social Organization 1924; *P. W. Schmidt und P. W. Koppers,* Gesellschaft und Wirtschaft der Völker 1924; *R. Thurnwald,* Die menschliche Gesellschaft IV 1935. *A.Mst.*

Kilučių ežeras Biržų vls. ir aps., 2 km į p. nuo Biržų mst., 30 ha ploto; paviršius 55 m nuo j.l., per ež. teka Apaščia (Nemunėlio, Lielupės); ežeras tuo garsus, kad jame dar neseniai augo agaras, vandeninis riešutas (Trapa natans), dabar galutinai išnykęs.

Kilunas (ag. Keelung, pap. Kirun) svarbiausias Formozos salos uostas, š. jos krante, arti sostinės Tai-pei; 145.405 gyv. (1950). Laivų statyba, cheminė pramonė.

Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija, žr. Čiurlionienė, Sofija.

Kymantas 1. Antanas (1714 XI 10 Žemaičiuose — 1765 VII 12 Daugpilyje) jėzuitas. Į jėzuitų naujokyną įstojo 1732. 1735–37 studijavo filosofiją Polocko kolegijoje, 1738–39 Alūkstos kolegijos sintaksės ir gramatikos mokytojas, 1744 misininkas Pinske, 1745–46 Vilniuj atliko trečiuosius naujokyno metus. Studijų metu išmokęs vokiečių ir latvių kalbos, vėliau visą laiką buvo misininku Latvijoje.

2. Jonas (1854–1924) advokatas. Teisės mokslus studijavo Petrapilio univ. Čia buvo Petrapilio lietuvių stud. ratelio knygininku, 1875–76 kartu su P. Vileišiu ir kt. leido ranka rašytą laikraštuką Kalvį Melagį (žr.). Baigęs teisių fakultetą, kurį laiką dirbo Petrapilyje pas vyr. notarą, bet vėliau persikėlė į Vilnių ir čia įsijungė į liet. sąjūdį. Čia buvo Vilniaus liet. banko (III savitarpinės kredito d-jos) dir. 1914 gale Centrinio liet. komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti iždininkas. 1915 kartu su M. Yču vyko į Maskvą, kur gavo 150.000 rublių pašalpos nukentėjusiems dėl karo šelpti. 1920 Vilniaus miesto galva. Bendradarbiavo Aušroje, Litwoje ir kt.

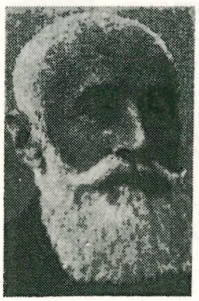

J. Kymantas

Kymantas Ginivilas (Kinmundt Gineville), Trakų vietininkas, 1398 X 12 dalyvavęs liudininku sudarant Salyno taikos sutartį. Sudarant Vilniuje 1401 I 18 aktą, kuriuo Lietuvos kunigaikščiai ir bajorai pasižadėjo laikytis Vytauto ir Jogailos sutarties, yra minimas bajoras K. (Kymunth, Kynunth, Kinund) su sūnumi Daukša (Dawxha, Dawxa, Dawscha). Jo vardas dar minimas Vytauto laiške 1409 V 26, kada Žemaičiuose Rumbautas ginklu parėmė sukilimą. Tarp Horodlėje (žr.) 1413 gavusiųjų lietuvių giminių herbus, yra pažymėtas į Pierzchalos giminę priimtas K. sūnus Daukša. K. turėjo būti žymus bajoras ir Vytauto D. politikos svarbus ramstis.

E. Raczyński, Codex Diplomaticus Lithuaniae 1845, 253–257; Codex epist. Vitoldi 73, 175; Akta unji Polski z Litwą 1932, 37, 54, 57, 70; *Wł. Semkowicz,* O litewskich rodach bojarskich, zbratanych z szlachtą polską w Horodlie (Miesięznik heraldyczny 1914, tąsa Rocznik Towarz. heraldycznego w Lwowie VII 1924–25); *Br. Dundulis,* Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius

pavergėjus (Vilniaus valstybinio univ. Mokslo darbai, istorijos-filologijos serija II 1955, 140). *Z.I.*

Kimatijonas (gr. kymation iš kyma ‚banga') graikų architektūros ornamentuotas varas įvairioms pastato dalims (pvz. kapiteliams, karnizams, frizams ir t.t) užbaigti. Doriečių k. yra įdubusio profilio (konkavinis), joniečių — išgaubtas (konveksinis), su kiaušiniais, lezbiečių — su širdies formos išlankstytais lapais. K. pirmykštė forma buvo tekinto medinio varo; marmurinis ir šiaip akmeninis gavo plastiškumo, kiaušinių, akanto, palmečių ir kt. motyvus.

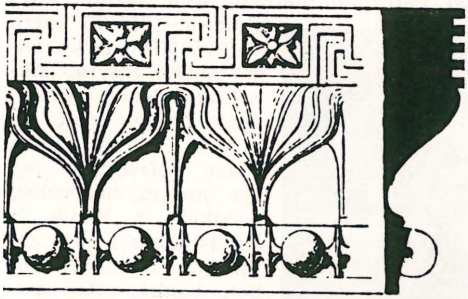

Kimatijonas (lesbiečių)

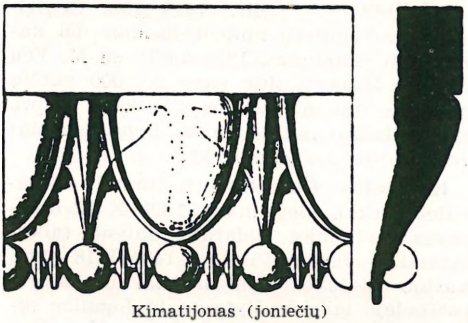

Kimatijonas (joniečių)

Kimbariškis vsd., Antalieptės vls., Zarasų aps., 12 km nuo Dusetų. 1923 buvo 4 ūkiai ir 25 gyv. Čia surasta IV–V a. radinių, kurių tarpe lietuviško tipo šaukštinė antkaklė.

Kimberley mst. Pietų Afrikos Unijoje, buv. Kaplandijos provincijos Griqualand West sostinė; 74.847 gyv. (1946), iš kurių 23.000 europiečių. Aukštoji technikos mokykla, aerodromas, kat. vyskupo rezidencija. P. Afrikos karo pradžioje (1899) K. buvo apgultas būrų, bet po 4 mėn. anglų išlaisvintas. K. įkurtas 1870 deimantų kasyklų centre, viename turtingiausių pasaulyje. Be to, apylinkėse iškasama asbesto ir gipso. 1887 kasyklų b-vė De Beers Consolidatet Mines perėmė savo kontrolėn visas kitas ten įsikūrusias deimantų kasimo b-ves ir įsigijo šios pramonės šakos monopolį.

Kimberlitas eruptyvinė peridotitų grupės uoliena. P. Afrikos k. randama deimantų. Pavadintas pagal vietovę Kimberley (P. Afrikoje).

Kimbrai (lot. Cimbri, gr. Kimbroi) germanų kiltis, gyvenusi Kimbrų pusiasalyje (Chersonesus Cimbrica), t.y. Jutlandijoje, Šlezvige, Holšteine. Apie 120 pr. Kr. audros sukelto potvynio iš tėvynės išvyti, k. drauge su teutonais ir ambronais kraustėsi į pietus. 113 pr. Kr. ties Norėja sumušė Papirijaus Karbono vadovaujamus romėnus. 109 k. nugalėjo romėnus alobrogų srityje ir 107 prie Garumnos (Garonės). 105 kautynėse ties Arausiu (Orange) jie sunaikino 3 romėnų kariuomenes. Po to k. žygiavo į Ispaniją, bet buvo keltiberų atmušti. Iš Ispanijos k. pasuko į Italiją, bet v. Lombardijoje, ties Vercellae, 101 buvo Marijaus sutriuškinti. K. dalis buvo likusi š. Galijoje ir susiliejo su keltų kilmės aduatukais. Romėnai dar ilgai atsiminė k. siaubingumą, kurį tebejautė Cezario kareiviai Galijoje, susitikę su Arioviso vadovaujamais germanais.

Kai kurie mokslininkai k. tapatina su Homero kimerais (kimmerioi), o jų niaukią, be saulės, šalį laiko Anglija. Ten p.v. gyveno vėliau germanizuoti keltų kilmės kimrai. Kiti vardų Kimmerioi, Kymri panašumą laiko atsitiktinį.

C. Jullian, Histoire de la Gaule 3, 1909; *F. Stachelin,* Die Schweiz in röm. Zeit ²1931; *L. Schmidt,* Die Westgermanen 1, ²1938; *S. Gutenbrunner,* Germanische Frühzeit 1939. *A.Rkš.*

Kimė (gr. Kyme) 1. Lokrų įkurtas didžiausias Eolidės miestas M. Azijoje prieš šių dienų Namurt-Kyoei, istoriko Eforo gimtinė. K. gyventojai būdavo pajuokiami už kvailumą.

2. Seniausia gr. kolonija Italijoje (lot. Cumae).

Kimerai (gr. Kimmerioi) 1. Pasakiška Homero tauta pačiuose vakaruose prie Okeano, ties įėjimu į požemio karalystę, gyvenanti nuolatinėje tamsoje (plg. Kimerų tamsa).

2. Trakų kiltis, gyvenusi š. Juodosios jūros pakrantėje prie Kimerų Bosforo (Kerč). VIII–VII a. pr. Kr. skitų spaudžiami, k. įsiveržė į M. Aziją, niokojo apie 650 sardus, apgulė Efesą, sugriovė Magneziją, kol apie 600 Lidijos karalius Aliatas (gr. Alyattes) juos sunaikino.

J. Lewy, Forschungen zur alten Geschichte Vorderasiens 1925; *R. Thévenin*, Les pays légendaires 1946.

Kymi upė p. Suomijoje, ties Kotka įteka į Suomių įlanką, 240 km, su aukštupiu 492 km ilgio; baseino plotas 37.230 km², tame plote 19% ežerų, jų didžiausias Päijänne, 1065 km² ploto; vid. debitas 286 m³/sek.

Kiminas (Sphagnum), kimininių (Sphagnaceae) šeimos gentis. Nuo keletos cm iki pusės metro daugiamečiai augalai. Vandenį bei neorganines maisto medžiagas ima visu kūnu, neturėdami nei šaknų, nei rizoidų. Pasižymi higroskopingumu, vandens gali paimti 20–30 kartų daugiau nei sveria visas augalas. K. šlapių drėgnų augaviečių augalai, sudarą pagrindinę durpių medžiagą. K. seniau plačiai vartota medžio statyboje, įklojant juos tarp sienojų; taip pat geras iš jų kraikas, tinka dar žemei apsaugoti nuo išdžiuvimo, vartojami laboratoriniams reikalams ir kt. Lietuvoje auga k. smailalapis (S. acutifolium Ehrh.), dažnas durpynuose, durpingose pievose. K. baltinis (S. balticum Russ.), k. tankusis (S. compactum DC.), k. rudasis (S. fuscum V. Klinger.) sutinkami aukštutinio tipo pelkėse; čia taip pat auga k. raudonasis (S. rubellum Wils.) ir k. lieknasis (S. tenellum Lindb.) yra kraštutiniai acidofilai (pH 3–6). Žemutinio tipo pelkėse bei liūnuose laikosi k. liūninis (S. teres Aongstr.), durpynuose, pelkėtuose miškuose dažnai randamas, veik mirkstąs vandenyje, k. smailašakis (S. cuspidatum Ehrh.), k. magelaninis (S. magellanicum Brid.), k. žaliasis (S. palustre L.), k. ilgasis (S. recurvum Pal. de Beauv.), k. garbanotasis (S. squarrosum Pers.) ir kt. Lietuvoje žinoma apie 30 k. skirčių.

J. Rkt.

Kimininiai (Sphagnaceae), lapuotųjų samanų šeima.

Kimografas (iš gr. kýma ‚banga, bangavimas' ir gráphō ‚rašau') registruojamasis aparatas vartojamas fiziologijos, meteorologijos ir fonetikos tyrinėjimams. Jis kreivėmis užrašo įvairius judesius, raumenų trūkčiojimą, oro temperatūros svyravimą, kalbos garsų daromuosius virpesius. K. judamą rašomąjį paviršių paprastai sudaro velenas, padengtas aprūkytu kreidiniu popieriu arba ilgesnė tokio popieriaus juosta užmauta ant dviejų velenų. Veleną suka spyruoklinis (seniau ir pasvarinis) laikrodžio mechanizmas arba specialus labai lygiai veikiantis elektrinis motorėlis. Rašyklė eina tam tikra svirtele arba visa svirtelių sistema. Prie svirtelės pritvirtinta lengva, paprastai celiulioidinė plunksnelė, kuri, švelniai liesdama besisukantį veleną, suodiname paviršiuje palieka kreivės pavidalo pėdsaką. Gautas įrašas, kad nenusitrintų, grūdinamas pamerkiant k. juostą šelako skiedinin. Dažnai, pvz. barografams ir kardiografams, rašykle vartojama lengva nedžiūstamo rašalo pripildyta plunksna, kuri iš karto rašo koordinatų sistema aprūpintoje popieriaus juostoje. K. veleno greitis reguliuojamas pagal reikalą, žiūrint rašomųjų judesių greičio. Kada reikalingas ypačiai didelis greitis, pvz. registruojant karštakraujų gyvių pulsą, vartojamas vad. šaudyklinis k. (vok. Schiesskymographion), varomas staigiai paleidžiama stipria spyruokle. K. rašyklės įrengimas pradžioje buvo pneumatinis, paremtas (visų pirma fiziologo Marey pavartotu) oro perdavimo principu. Du plona gumine membrana aptraukti kaušeliai yra sujungti gumine žarnele, kurion paprastai dar įjungiamas ventilis oro spaudimui išlyginti. Vienas kaušelis dedamas, pvz. ant gyvagyslės (pulsą rašant), ant įgerklio (garsų skardumui nustatyti), kad membrana pagautų reikiamus virpesius. Žarnelėje uždarytu oru tie virpesiai perduodami kito kaušelio membranai, prie kurios jau pritvirtinta svirtinė rašyklė. Fiziologų sėkmingai vartojamą pneumatinį, k. eksperimentinei fonetikai XIX a. gale pirmas pritaikė P. J. Rousselot (žr.). Iš burnos einančiai oro srovei ir jos bangavimui registruoti jis pavartojo atvirą piltuvo formos kaušą, į kurį eksperimento metu kalbama. Tiriant garsų nosinumą vėl į nosies šnervę įkišta stiklinė burbuolytė žarnele rašyklei perduoda pro nosį išeinančios oro srovės virpesius. Pilnam garso darybos vaizdui gauti k. juostoje dažnai rašomos net trys kreivės: burnos, nosies ir įgerklio. Kartu elektriniu kamertonu ar kitokiu tam įtaisu užrašoma ir laiko kreivė, iš kurios lengvai nustatomas absoliutinis ir santykinis (lyginant su kitais garsais) garso ilgis. Viena ar kelios k. juostoje užrašytos kreivės vadinamos kimograma. Vėliau, vengiant svirčių ir pačios plunksnos trinties padarinių, imta vartoti fotografinis k. Rašomąjį paviršių čia sudaro šviesiai jautrus popierius. Rašo paprastai mažytis veidrodėlis mesdamas į judantį fotografi-

nį popierių siaurutį spindulį. Paskutiniais laikais sėkmingai vartojamas elektrografinis k. Čia naudojamasi mikrofonais, burnos kreivei — paprastuoju, o įgerklio — kontaktiniu. Jie kiekvienas vėl atskirai sujungti su stiprintuvais ir toliau su ritinės sistemos garsintuvais, kur prie ritės laikikliu jau pritvirtintos vienokios ar kitokios rašyklės. Jos eksperimento metu ir rašo k. juostoje. Tokiu elektrografu užrašyta kimograma vadinama elektrograma. II pas. karo metu JAV Bello telefono b-vės laboratorijose buvo išrastas vad. ‚visible speech' aparatas, kuris dabar garsinio spektrografo (žr.) vardu plačiai vartojamas ir fonetikoje, ypačiai akustinėje. Bet kartais fonetikoje visgi parankesnis ir net būtinas jau pasenusiu laikomas pneumatinis k. su visomis savo žarnelėmis ir kaušeliais. Tačiau norint kad įrašas būtų prieinamas ne tik akiai, bet ir ausiai, fonetiniams tyrinėjimams paskutiniais laikais šalia aukščiau suminėtų kelių rūšių k. ir spektrografo plačiai vartojamas magnetofonas (žr.).

P. J. Rousselot, Principes de phonétique expérimental 1897; *E. Dieth,* Vademekum der Phonetik 1950; *O. von Essen,* Allgemeine und angewandte Phonetik 1953. *A.S.*

Kimonas (gr. Kimon) 1. Stesagoro sūnus, Miltiado tėvas, ištremtas iš Atėnų. Grįžęs į Atėnus buvo nužudytas tirono Pizistrato sūnų iš pavydo, kad laimėjo olimpiniuose žaidimuose.

2. Pirmojo vaikaitis, Miltiado ir trakų karaliaus dukters Hegesipilės sūnus, paveldėjęs iš tėvo didelius turtus ir sumokėjęs tėvui uždėtą piniginę pabaudą. K. dalyvavo Salamino kovoje ir 478 buvo strategu šalia Aristeido graikų laivynui tęsiant kovą su persais M. Azijos pakrantėse. 476–475 kariavo Trakijoje ir atėmė iš persų Eioną, 465 sumušė persų jūros ir sausumos kariuomenę ties Eurimedonto, Pamfilijos upės, žiotimis, išsklaidė pagalbon ėjusį fenikiečių laivyną, nukariavo trakų Chersonesą ir prijungė atkritusius tasiečius (462). Tada K. buvo tapęs garsiausiu žmogumi Atėnuose, nustelbusiu net Temistoklį. Savo pinigais puošė Atėnus puikiais pastatais, savo sodais leido visiems naudotis. Kai K. patarimu atėniečių nusiųstoji pagalba spartiečiams prieš sukilusius meseniečius buvo atmesta, priešininkams pasisekė jį ištremti dešimčiai metų (461). Grįžęs į Atėnus, 451 sudarė tarp Atėnų ir Spartos 5 metų paliaubas ir pradėjo kariauti su persais. Žuvo kariaudamas Kipro saloje Kitiono mst. apgulimo metu 449.

G. Lombardo, Cimone 1934. *A.Rkš.*

Kimonas (jap. kimono) 1. Japonų vyrų ir moterų drabužis, panašus į chalatą. K. japonai perėmė iš kiniečių VIII a. 2. Platus moterų drabužis, panašus į įsisiaučiamąjį palaidinį.

Kimry mst. Rusijoj, kair. Volgos aukštupio krante, netoli Kalinino; apie 45.000 gyv. (1950). Čia yra didžiausias visoj Rusijoj batų fabrikas.

Kimsa Antanas (g. 1912 VII 2 Zarasuose) istorikas. Vidurinį mokslą ėjo Zarasuose ir 1926–27 Italijoje. 1942 baigė VU humanitarinių mokslų fak. visuotinės istorijos skyrių ir 1943 VU teisių fak. 1944 VI 23 Vilniaus univ. apgynė disertaciją ‚Popiežiaus valstybės įkūrimas' ir gavo dr. laipsnį. Nepriklausomoje Lietuvoje tarnavo vidaus reikalų ir švietimo ministrijos žinyboje. 1941–44 dirbo Darbo įstaigoje ir palaikė ryšius su pogrindžiu, tuo būdu išgelbėdamas VU mokslo personalą, studentus ir šiaip daugelį Vilniaus lietuvių nuo išvežimo darbams, areštų ir kt. 1944 pasitraukė į Vokietiją, kur iki 1948 mokytojavo Ravensburgo liet. gimn. 1948 emigravo į Kolumbiją. Pradžioje dirbo Caro y Cuervo inst. bibliografijos srityje, vėliau Francisco José de Caldas univ. dėstė matematiką ir fiziką.

Kimša, kimšas, įvairaus dydžio anga į pastogę, pro kurią kemša šiaudus ar kt. Laužtinių ir dvišlaičių stogų (žr. Stogas) srityje k. paprastai būna kuriame nors pastato gale, o keturšlaičiame stoge jos vieta nėra pastovi, bet ją atskirai iškelia stogeliu. Paprastai laužtinio stogo k. yra atvira, o kitų — uždaroma vienpusinėmis ar suveriamosiomis durelėmis.

Kimštuvas dešroms kimšti įtaisas, padarytas iš kieto medžio, vėliau skardos. Vienas jo galas sudaro plačią, iki 20 cm ilgio taurelę, o kitas plonas (ant jo mauna žarną). Į taurę kemša rankomis mėsos kapotinę, pirštais ją spausdami gilyn. Kartais ją spausdavo jau ne pirštais, bet mediniu, tam nudroštu pagaliu; tuo atveju ir visas k. pastoviai įtaisomas prie stalo lentos. Šalia k. tam pačiam reikalui vartojo ir nudaužto, nulyginto butelio kaklą su gurkliu. K. vadinama ir prie mėsai malti mašinėlės prisukama skardinė taurelė, vartojama dešras kemšant.

Kina žr. Joana, Algirdo duktė.

Kinabalu aukščiausias Borneo salos kalnas, 4175 m aukščio.

Kinas žr. Kinematografas.

Kinas iliustruotas kino – teatro – meno žurnalas, ėjęs Kaune 1934–35. Iš viso išėjo 3 numeriai. Faktinuoju red. buvo V. Alseika, redakcinę kolegiją sudarė V. K. Račkauskas-Vairas, A. Jasiūnas, V. Alseika ir A. Steponaitis.

Kinau Johann, žr. Fock, Gorch.

Kinck Hans (1865–1926) norvegų rašytojas, rašęs pasakojimų, scenos veikalų ir essay. Motyvus ėmė iš Italijos renesanso ir norvegų ūkininkų gyvenimo. Savo dramas K. rašė iš dalies epine forma, kurios naujai bandoma metrika sukėlė daug dėmesio ir aštrių ginčų. Jo vaizduojamų žmonių sielos gyvenimas yra jausmų išsiveržimo rinkinys, gamtos scenos lyriškai ekstatinės. K. raštuose sutinkamas ir pyktis puolant konvencionalius bei kasdienius žmones ir satyrinis pasipiktinimas pačiais norvegų visuomenės santykiais. Išsp. romanus: Sus (Užesys, 1896), Hugormen (Gyvatė, 1898), abu romanai paskui sujungti į vieną Herman Ek 1923, Emigranter (Emigrantai, 1904), Sneskavlen brast (Pratrūko sniego griūtis, t. 1–3, 1918–19); dramos: Agilulf den vise (Išmintingasis Agilulfas, 1906), Den sidste gjest (Paskutinysis svečias, 1910). *J.Lng.*

Kinčilų miškas Luokės vls., Telšių aps., 14 km nuo Luokės. Miškas apima apie 1500 ha plotą. Eglės su pušimis

Kinčindžunga žr. Kančendžunga.

Kinčou (oficialiai King-chow) mst. Kinijoje, Liaosi provincijoje; apie 220.000 gyv. (1955). K. yra didžiausias pramonės mst. į v. nuo Liauho.

Kind Johann Friedrich (1768–1843) vokiečių rašytojas. Baigęs studijas vertėsi advokatūra, vėliau visiškai perėjo literatūrinėn veiklon. Redaktorius eilės periodinių leidinių (Harfe, Die Muse, Abendzeitung ir kt.). Vienas vadovaujančių Drezdeno romantikų atstovų. Rašė eiles, prozą ir scenos veikalus. Iš raštų minėtini: Dramatische Gemälde 1802, Natalia 3 tt. 1802–1804, Tulpen 7 tt. 1806–1810, Roswitha 4 tt. 1811–1816, Das Gespenst 1814, Gedichte 5 tt. 1817-1825, Erzählungen und kleine Romane 5 tt. 1820–1827, Theaterschriften 4 tt. 1821–1827, Der Freischütz (romantinė opera) 1822, Sagen, Erzählungen und Novellen 2 tt. 1829, Nachtlager von Granada 1834.

H. A. Krüger, Pseudoromantik, F. K. und der Dresdner Liederkreis 1904; *H. R. Doering-Manteuffel,* Dresden und sein Geistesleben im Vormärz 1935. *H.N.*

Kindermann Ferdinand von (1740 IX 27 — 1801 V 25) Leitmeritzo vysk. ir pedagogas praktikas. Reorganizavo iš pagrindų ano meto mokyklas, jas išplėtė ir įvedė sistemingą darbo metodiką. Jo mokyklų programa ir metodika pasižymėjo naujomis idėjomis ir praktiškumu. K. pedagonėje sistemoje svarbią vietą užima profesinis mokytojų parengimas. K., įvedęs mokyklose mezgimą, verpimą, daržininkystę bei sodininkystę ir pastatęs centre industrinį sugebėjimą bei konkretų fizinį darbą, gali būti laikomas vienu iš ryškiųjų darbo mokyklos pradininkų.

Kindi, arba Alkindi (Abu Jusuf Jakub ibn Isak Al-Kindi), IX a. arabų filosofas. K. studijavo Basroje ir Bagdade. Jis buvo pirmas arabų filosofas, susipažinęs su graikų filosofija. K. išvertė ir komentavo Aristotelio raštus. Be to, jis yra parašęs apie 250 veikalų bei straipsnių įvairiais klausimais; jų maža dalis teišliko. K. buvo žinomas ir viduramžių krikščionių mokslininkams.

Kindler Hans (1892–1949) danų violončelistas ir dirigentas. 1912–14 violončelės mokytojas Klindworth - Scharwenka konservatorijoje Berlyne; 1914 atvyko į JAV, kur iki 1921 buvo Filadelfijos orkestro violončelių koncertmeisteris, 1931 – 48 vadovavo savo įkurtam National Symphony orkestrui Vašingtone. Jo koncertai turėjo nemažos reikšmės amerikiečių muzikinio gyvenimo raidai.

Kindu mst. Belgijos Konge, prie Kongo (Lualabos) aukštupio; glž. linijos į Tanganikos pakraščio miestą Arbertville galinė stotis, aerodromas, plentai į r. kolonijos kraštą ir Angolą. K. yra Kongo upe plaukiojančių garlaivių uostas.

Kinė dv., glž. st., Šumsko vls., Vilniaus aps., 20 km į r. nuo Vilniaus, prie Kinės upės (Vilnios intako). Geležinkelių ruožas Vilnius–Minskas, glž. st. N. Vilnia–Šumskas. Pagal Sovietų Rusijos nustatytą 1940 Lietuvos–Gudų sieną, K. buvo paskutinioji glž. st. Lietuvos pusėje. Čia 1939 buvo įsteigta muitinė. Seniau K. buvo Kristupo Bieganskio, Brėslaujos iždininko, nuosavybė. 1794 K. perėjo Kozielai, nuo 1827 valdė Slavinskai. K. 1881 V 3 mirė astronomas Petras Slavinskas.

1866 K. buvo 10 gyvenamųjų namų ir 143 gyventojai, kurių 130 kat. ir 13 stačiatikių. Kat. koplyčia priklausė Rukainių parapijai. *V.Klb.*

K. durpynas apima 488 ha plotą,

yra 1,6 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 818 ha, žemutinio tipo.

K. miškų urėdija administruoja R. Lietuvos miškų dalį. Būstinė Kalveliuose, Šumsko vls. Urėdijos plotas paskirstytas šiomis girininkijomis: Kinės (būstinė Užtilčio vsd., Šumsko vls.), Mickūnų, Pakinės, Rudaminos, Rukainių ir Turgelių. *J.Rkt.*

Kinė upė Mickūnų ir Šumsko vls., Vilniaus aps., kair. Vilnios (Neries) intakas, 21,0 km ilgio; teka į š.r., turi intakus: kair. Rukainę, deš. Šiaudinę, Valtežę ir Kuosinę; baseino plotas 176 km^2.

Kinematika (iš gr. kinema ‚judėjimas') mechanikos mokslo dalis, nagrinėjanti kūnų judėjimą tik geometriniu atžvilgiu. K. teduoda judėjimo aprašymą nepriklausomai nuo šį judėjimą sukeliančių fizinių priežasčių arba jėgų.

Kinematografas (gr. kinema ‚judėjimas' ir grapho ‚rašau') 1. Aparatas, atgaminąs ekrane vieną paskui kitos sekančias momentines judančių objektų fotografines nuotraukas, sudarydamas žiūrovui tų objektų nenutrūkstamo judėjimo įspūdį (žr. Filmas). 2. Teatras, kinas, patalpa filmams viešai rodyti. Lietuvos k. reikalus tvarkė 1932 IX 1 įstatymas (Vyr. Žinios nr. 390).

Kinematografija (gr.) kino filmų gaminimas, demonstravimas ir visa, kas susieta su filmo technika, filmų pastatymu, vaidyba, rodymu kinuose. K. vertinama kaip meno ir kaip pramonės šaka.

V. Kurnatauskas, K. menas 1928.

Kineskopas (iš gr. kineo ‚judinu' ir skopeo ‚žiūriu') katodinis spindulių vamzdis, naudojamas daugiausia televizijos aparatuose. K. funkcija yra atkurti šviesos vaizdus iš primityviųjų elektros signalų. K. yra daugelio elektrodų vamzdis. Pagrindas yra elektronų šaudyklė, įtaisyta siauresnėje vamzdžio dalyje. Šaudyklėje iš katodo atpalaiduoti elektronai, papildomų elektrodų pagreitinti ir sutraukti į siaurą pluoštą, pasiekia spindulio pavidalu platesnį vamzdžio galą — fluorescencinį ekraną, ant kurio sužadina šviesų tašką; bet kreipiamųjų laukų įtakoje spindulys juda skersai ekrano ir atvaizduoja tą vaizdą ar paveikslą, kuris siunčiamosios stoties yra perduodamas. K. dažnai vadinamas vaizdiniu vamzdžiu. Spindulio kreipimas yra dvejopas: elektrostatinis, kur kreipiamieji elektrodai įtaisyti pačiame vamzdy, ir elektromagnetinis, kur kreipiamos ritės užmaunamos ant siauresniosios vamzdžio dalies. Brėžinyje matome tipinio k. elektrodų išdėstymo pavaizdavimą. Valdomasis tinklelis kontroliuoja spindulio intensyvumą. Šis tinklelis gauna įtampa, kurios kitimas proporcingas šviesos intensyvumo kitimams ikonoskopo mozaikoj, atseit, atitinka perduodamą vaizdą. Jei ikonoskope gaunamas taškas yra šviesus, tai tinklelis praleis daugiau elektronų ir ekrane atsi-

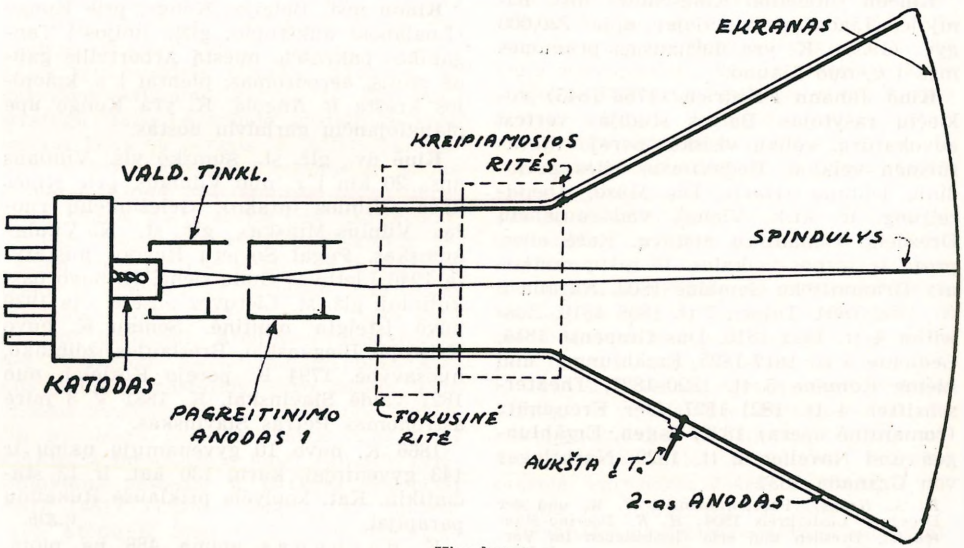

Kineskopas

muš šviesių taškų, ir, atvirkščiai, jei taškas bus tamsus, tai elektronų sriautas bus silpnas ir ekranas liks tamsus. Tokiu būdu spindulio intensyvumas yra proporcingas šviesai ekrane. Ekranui naudojama medžiaga — baltas fluorescencinis fosforas silikato ar sulfido kilmės. Kad sukeltų ekrane šviesą, elektronų spindulys turi atsimušti dideliu greičiu. Todėl antro anodo įtampa būna nuo 15.000 iki 20.000 voltų dydžio. Dabar nusistovėję ekrano dydžiai yra 14, 17, 21, 24 ir 27 colių, matuojant įstrižai. *A.Smn.*

Kinestetiniai pojūčiai bendras vardas visų tų jutimų, iš kurių suvokiame savo judesius, jų jėgą, įtempimą, kūno padėtį, nuovargį, daiktų sunkumą ir spaudimą. Galvos judesius ir pusiausvyrą jaučiame nervais, kurie baigiasi ausų labirintuose. Raumenų įtempimą bei spaudimo jėgą jaučiame nervais, kurie baigiasi atitinkamuose sąnariuose, raumenyse ir sausgyslėse.

Kinešma Vidurio Rusijos mst. Ivanovo srityje, deš. Volgos krante; apie 110.000 gyv. (1955). Upinis uostas, 3 tekstilės ir 2 chemikalų fabrikai. Apylinkėj fosforitų ir degančio skalūno kasyklos.

1916 čia buvo nemaža lietuvių karo pabėgėlių kolonija, turėjusi savo komitetą ir pradžios m-lą. Kolonijai vadovavo mokytojas Matas Grigonis.

Kinetika (iš gr. kinetikos ‚susijęs su judėjimu') 1. Mechanikos mokslo dalis, tyrinėjanti veikimą jėgų, kurios sukelia arba keičia masės judėjimą.

2. Chemijoje, žr. Cheminė kinetika.

Kinetinė energija yra viena iš energijos rūšių, kuri gaunama iš judančios masės. Pvz. krintąs vanduo gali sukti vandens turbiną ir tuo būdu atlikti darbą. K.e. išreiškiama formule; $E=\frac{1}{2}mv^2$. Čia E—energija, išreiškiama kilogramo metrais (metrine sistema) arba pėdomis svarais (coline sistema), m — masė (svoris padalytas iš g — žemės traukos greitėjimo), v— greitis. K.e. yra proporcinga masei ir greičio kvadratui. Jei masė arba svoris bus dvigubai didesnis, tai kūnui judant tuo pačiu greičiu k.e. bus dvigubai didesnė. Jei ta pati masė judės dvigubu greičiu, tai jos k.e. bus keturis kartus (2×2) didesnė. Plg. Energija. *J.Mkl.*

Kinetinė teorija kai kuriuos fizinius medžiagos kitėjimus molekulių junginiuose ir atomų elementuose, kuriuos vėliau vadinsime t. p. molekulėmis, aiškina judėjimu. Pagal tą teoriją, kuriai pradžią davė Avogardo, molekulės yra mažyčiai idealiai elastingi nuolat judą rutuliukai. Molekulės nepripildo visos kūno erdvės; jos toje erdvėje tik išsidėstę pakankamai toli viena nuo kitos. Jų judesio greitis priklauso nuo temperatūros ir atvirkščiai, temperatūra priklauso nuo molekulių judesio greičio; pasiekusios absoliutinį temperatūros nulį (−273°C), jos turėtų sustoti judėjusios. Kietoje medžiagoje molekulės savo aplinkoje turi pakankamai vietos judėti tam tikrose ribose, ir jos ten juda, išlaikydamos pusiausvyrą, veikiančių tarp jų tarpusavio jėgų dėka. Kūną pašildę, sukeliame pusiausvyros padėties pakitėjimą. Bet, jei kūno įšilimas nedidelis, padidėjusi molekulių judesio energija nesuardo pusiausvyros, o molekulės, kurios anksčiau gauna šiluminės energijos, atseit, didesnį judesį, tą judesį perduoda iš eilės tolimesnėms molekulėms; vadinasi, sušildomas visas kūnas. Tuo būdu k.t. išaiškina šilumos laidumo vyksmą. Trindami du kūnus vienas į antrą, verčiame trinamų paviršių molekules suaktyvinti judesį, vadinasi, pakelti temperatūrą; tai t. p. pereina į tolimesnes molekules. Jei kietai medžiagai suteiksime pakankamai daug šiluminės energijos, molekulės įsigys tiek daug judesio energijos, kad jos išlėks iš savo judėjimo orbitų ir negrįš; molekulių pusiausvyra bus suardyta; molekulės vaikščios iš vienos vietos į kitą, buvęs kietas kūnas virs skysčiu. Skysčio molekulėms išlėkti iš skysčio trukdo paviršiaus plėvelė (žr. Adhezija, Kohezija), tik kai kurioms pasiseka ta plėvelė pramušti, ir jos išlekia į orą. Reta iš jų gali grįžti atgal į skystį, būtent toji, kuri, atsimušusi į oro molekulę prie pat skysčio paviršiaus, atšoka skysčio pusėn; visos kitos garų pavidalu keliauja tarp oro molekulių. Tai garavimo procesas. Pakankamai skystį pakaitinę, priversime visas skysčio molekules palikti skystį; skysčio nebeliks, jis visas pavirs garais su dujų savybėmis. Dujų molekulės juda visomis linkmėmis, kurias apsprendžia jų susidūrimai su kitomis molekulėmis. Kadangi molekulės visiškai elastingos, tarpusaviais dūžiais jos savosios energijos neeikvoja. Bet jei jos bombarduoja indo sieneles, kurios nėra visiškai elastingos, tai krauja prie sienelių energiją ir sukelia sienelių slėgimą. Kai dujas dar pakaitinsim, jų molekulės judės didesniu greičiu, susidūrimų skaičius didės, tad didės ir dujų slėgimas į sieneles. Du-

jų mišinio slėgimas lygus sudėtinių dujų slėgimų sumai. Matematinė analizė rodo, kad dujų slėgimas $p=1/3nmv^2$, kur n molekulių skaičius duotajame dujų tūryje, m vienos molekulės masė ir v vidutinis molekulių greitis. Iš tos formulės eina daug išvadų. Viena, jei dujų temperatūra nesikeičia (v pastovus), dujų slėgimas yra proporcingas nm; šią sandaugą vadina dujų tankumu. Tasai tvirtinimas lygiavertis Boyle dėsniui. Antra, jei dujų temperatūra kinta (lygu v kinta), turi kisti ir slėgimas. Tai Gay-Lussaco dėsnis, kuris eksperimentiniu keliu jau anksčiau buvo susektas. Trečia, iš tos formulės t. p. eina Avogadro dėsnis (žr.). Be to, iš jos galima apskaičiuoti dujų molekulių vidutinį greitį, pvz. prie O°C ir vienos atmosferos slėgimo vandenilio molekulės vid. greitis 1839 cm/sek., deguonies — 461 cm/sek.; bet kurių dujų, minėtoms sąlygoms esant, cm^3 yra $2.7 . 10^{19}$ molekulių. Daug ką toji teorija paaiškina, tačiau ji nepajėgia išaiškinti reiškinių, kylančių iš dinaminių pakitimų atomo viduje. *B.Ktr.*

King 1. Horace Williams (1874–1951) JAV hidraulikas, Mičigano univ. prof. Ann Arbor prof., žymus hidraulikos autoritetas ir hidraulikos kursų autorius.

2. William Lyon Mackenzie (1874–1950) Kanados politikas. Studijavo politinę ekonomiją ir politinius mokslus. 1909–11 darbo ministras, 1900–08 redagavo Labour Gazette. 1908 išrinktas į Kanados parlamentą ir 1919 — liberalų partijos vadu. 1921–30 (su trumpa pertrauka) ir 1935–48 ministras pirmininkas. II pas. karo metu pasirašė susitarimą su prezidentu Rooseveltu steigti bendrą ir nuolatinę gynybos įstaigą ir bendradarbiauti karo reikmenų gamyboje. 1945 vadovavo Kanados delegacijai San Francisco konferencijoje. Tais pat metais jis pasirašė su prezidentu Trumanu ir ministru pirmininku Attlee Vašingtono atominės energijos pareiškimą. Jo žymesnės knygos: Industry and Humanity 1918, Canada and the Fight for Freedom 1944.

E. Ludwig, Mackenzie K.: a Portrait Sketch 1944. *A.L.*

Kingiro priverčiamųjų darbų stovykla yra Sovietų Rusijos Kazakstano krašte, netoli Karagandos. Čia 1954 įvyko pakartotinis kalinamųjų darbo vergų sukilimas, kurio metu rusai sušaudė apie 900 suimtųjų. Sukilimas prasidėjo 1954 V 6 puolimu pašalinti užtvaras, skiriančias vieną nuo antros stovyklas. Sukiliman išėjo apie 2500 kriminalinių kalinių ir 8000 politinių, iš kurių per 3000 moterų. Jo pradžioje MVD sargybiniai nukovė 76 suimtuosius. Visų tautinių grupių kalinių atstovai sudarė bendrą sukilimo komitetą, kuris stovyklos vadovybei pateikė 15 reikalavimų. Netrukus iš Maskvos atvykęs vyr. prokuroro padėjėjas Dolgišas pažadėjo kai kuriuos reikalavimus patenkinti, pvz. neversti dirbti sunkiai sergančius chroniškus ligonius ir mažus vaikus bei senelius ir nubausti šaudžiusius ir nukovusius kalinius. Kaliniai patikėjo pažadais ir vėl grįžo į darbus, bet kai atsiųsti kareiviai pradėjo grąžinti buvusią tvarką, sukilimas vėl užvirė iš naujo. Gegužės mėn. 20 streiko komitetas pareikalavo atitraukti iš stovyklos kariuomenę. Vadovybė atgabeno dar daugiau kariuomenės, kuri iš visų pusių apsupo stovyklos rajoną. VI 24 gen. Byčkovas įsakė kaliniams išeiti iš stovyklos, bet jie atsisakė. VI 26 stovyklą pradėjo pulti kulkosvaidžių ugnimi T73 tipo tankai. Prieš juos išėjo susikibusios rankomis apie 500 ukrainiečių moterų, kurios beveik visos žuvo nuo tankų kulkosvaidžių. Likę gyvi kaliniai išsiųsti į kitas stovyklas, pvz. 1600 vyrų buvo išgabenta į Kolymos stovyklą, kuri dėl nepakenčiamų klimato sąlygų ir režimo yra žinoma kaip mirties stovykla. *A.B.*

Kingsley 1. Charles (1819-1875) anglų dvasininkas ir rašytojas, vienas Broad Church sąjūdžio pirmtakų. Jis studijavo King's kolegijoje Londone ir Magdalene kolegijoje Cambridge. Anglų literatūros prof. Queen's kolegijoje Londone ir nuo 1860 moderniosios istorijos prof. Cambridge univ. 1874 lankėsi JAV. Jo romanuose Alton Locke 1850 ir Yeast 1851 skelbiamos krikščioniškojo socializmo idėjos. Žymiausi istoriniai romanai: Hypatia 1853, Westward Ho! 1855; vaikų knygos: The Heroes 1856, The Water Babies 1863.

M. F. Thorp, Ch. K. 1937; *U. Pope-Hennessy,* Canon Ch. K. 1948. *A.L.*

2. Sidney (g. 1906) amerikiečių dramaturgas. Jo kūryba pasižymi kruopščiu natūralizmu, techniniu šlifuotumu, visuomeniškumu. Žymesnieji kūriniai: Men in White 1933, Dead End 1935 ir Detective Story 1949. 1934 gavo Pulitzer premiją.

Kingston 1. Jamaikos salos mst., jos administracinis centras; apie 115.000 gyv. (1955). K. yra modernus uostas, tinkąs didiesiems jūriniams laivams. Šalia K. yra griuvėsiai senojo Port Royal miesto, kurį 1693 sunaikino žemės drebėjimas. 1907

I 15 Kingstone nuo žemės drebėjimo žuvo 600 žmonių.

2. Kanados mst. Ontario provincijoj, 161 mylia į š.r. nuo Toronto; apie 35.000 gyv. (1951). K. yra žymus mokslo institucijų centras; čia yra karališkoji karo akademija, univ., karališkoji medicinos kolegija, žemės ūkio ir kasyklų mokykla. K. yra uostas prie Šv. Lauryno upės ištakos iš Ontario ežero, o žymiausios pramonės šakos yra garvežių, mašinų, batų, žemės ūkio padargų gamyba. K. yra kat. arkivyskupo ir anglikonų vyskupo rezidencijos. K. yra buvęs 1841–44 Kanados sostinė.

3. JAV Naujorko valstybės mst. kair. Hudsono upės krante, 90 mylių į š. nuo Naujorko; 28.817 gyv. (1950). K. įkurtas olandų 1614 ir pradžioj vadinosi Esopus, vėliau Wiltwyck, nuo 1669 K. Čia 1777 IV 20 buvo priimta pirmoji Naujorko valstybės konstitucija. Anglų gen. Vaughan miestą sudegino 1777 X 16, bet šis greit atsistatė ir 1787 buvo svarstomas padaryti JAV sostine.

4. JAV Pensilvanijos valstybės mst. prie Susquehannos upės, kurios kitoje pusėje yra Wilkes-Barre; 21.096 gyv. (1950). K. yra būdingas akmens anglies (antracito) kasyklų mst., be to, dar yra šilko, baltinių, skaičiavimo mašinų, cigarų pramonės.

K. lietuviai. Pirmieji lietuviai, apsigyvenę K. apylinkėse, aptinkami 1868. Netrukus į K. atvyko didesnis liet. būrys. 1889 kun. A. Burbai pradėjus steigti liet. parapiją Plymouthe, Pa., K. lietuviai prisidėjo prie to darbo. Kadangi į Plymouthą buvo toloka vykti ir keliai tuo metu yra buvę blogi, todėl K. lietuviai pradėjo rūpintis savos parapijos steigimu. 1902 II 4 sušauktas tuo reikalu pirmas visuotinis susirinkimas. 1902 II 23 naujai steigiamai parapijai pasirinktas ‚Šv. Panos Marijos Aštraus Bromo' vardas. Pirmuoju klebonu pakviestas kun. Vincas Kudirka. Jo siūlymu, 1903 I 11 parapijos vardas pakeistas Šv. Marijos Panos Apreiškimo pavadinimu. 1908 VII 19 pašventinta naujai pastatyta bažnyčia. Pradžioje parapijai priklausė 180 šeimų ir 325 viengungiai, vėliau parapiečių skaičius sumažėjo. Veikia visa eilė organizacijų. *A.B.*

Kingston upon Hull žr. Hull.

Kingston upon Thames p. Anglijos mst. prie Temzės upės, prie v. Londono pakraščio; apie 45.000 gyv. (1955). Senovėje K. vaidino žymų vaidmenį, čia X a. buvo vainikuojami karaliai.

Kingtečen (ag. Kingtehchen) mst. Kinijos Kiansi provincijoj, apie 300 km į p.v. nuo Hančou; apie 125.000 gyv. (1950). K. yra žinomas porceliano gaminiais.

Kinija (Čung-hua min-kuo) didžiausia pasaulyj gyventojų skaičiumi ir ploto didumu antroji valstybė, nuo 1949 komunistinė ‚liaudies respublika'; K. apima drauge su šalutinėmis teritorijomis (Vidine Mongolija, Mandžiūrija, Sinkianu |Sinkiang| ir Tibetu), bet be Formozos, apie 9.588.000 km² ir 1953 gyventojų surašymo duomenimis turėjo 601.912.371 gyventoją. Po II pas. karo K. pasidarė viena didžiųjų pasaulio politinių jėgų, nors ligi šiol (1957) neįsileista į Jungtines Tautas. Išgyvenusi daug invazijų, pakentusi XIX a. europiečių eksploataciją, iškentusi ilgus vidaus karus, pakeitusi (1912) tūkstančius metu trukusią imperatorių valdymo sistemą respublika, Sovietų Rusijai remiant, 1949 pateko į komunistinę diktatūrą, bet netapo jos klusniu satelitu. Paskutiniaisiais laikais (nuo 1949) K. iš grynai žemės ūkio krašto keičiama pramonine šalimi. Tradicinė žemės ūkio tvarka su didelius žemės plotus turėjusiais žemvaldžiais ir jų smulkiais nuomininkais žemdirbiais yra sugriauta, baigus 1955 įgyvendinti žemės ūkio kolektyvizaciją. Sostinė nuo 1949 yra Pekinas, 1928–49 buvo Nankinas.

Žemės paviršius ir sritys. Didžiausia K. dalis yra aukštumos: kalnai ir plokščiakalniai. Žemumų yra tik didžiųjų upių kloniuose ir pajūryj. Š.v. išsišakoję Tiaršano ir Altajo kalnynai. Nuo jų pietuose, anapus Takla Makano dykumos, traukiasi Kuen-Lunio, Cin-hai (Tsing-hai) ir Astin-tagh kalnynai. Tarp jų plyti uždaras dykumų ir pelkynų Caidamo (Tsaidamo) baseinas su didžiuliu Koko-noro ežeru. Toliau į p. prasideda Tibeto plokščiakalniai su iškilusiais iš jų kalnynais, kurie pereina į Himalajus. Pagal žemės paviršiaus reljefą, dirvožemius ir klimatą K. skirstoma į 5 sritis. 1. Šiaurės K. ligi Huai upės pietuose. Čia vyrauja 1700–2000 m plokščiakalniai ir pliki kalnynai. Jų pakraštyj yra stepių ir dykumų. Svarbiausia ūkio šaka — gyvulininkystė, duodanti apie 70% visos K. vilnos. Derlinguose lioso dirvų kloniuose auginama kviečių, sorgos, soros, kukurūzų, ankštinių javų ir medvilnės medelių. Žiemos šaltos ir sausos, o vasaros karštos ir lietingos. Žiemą trūksta drėgmenų, o vasarą pučiant nuo pietų lietingam musonui susidaro dideli potvyniai, ypačiai pavojingi

Huanho (Huangho) upėje. Čia yra ir kalnuotoji turtinga akmens anglių ir derlingų lioso dirvų Šantuno (Shantung) provincija. 2. Vidurio K., apimanti Jancės (Jangcekiang) žemupio baseiną. Čia vyrauja derlingi suplautinių dirvožemių kloniai ir nedidelės aukštumos. Pajūryje plyti š. K. žemuma su vešlia subtropikine augalija (bambukai, apelsinų medžiai) ir intensyviu žemės ūkiu, kuriame pirmauja ryžiai. Jancės deltoje nuo seniausių laikų (4000 metų senumo) išplitęs šilkaverpių auginimas ir šilko pramonė. Be to, šioje srityje auginama žieminiai kviečiai, sojos pupelės, medvilnės medeliai, saldžiosios bulvės, grikiai, kukurūzai, rapsas, miežiai. Daug auginama naminių gyvulių ir ypač paukščių. 3. Sičuanas tarp Tibeto iš vakarų ir Šensi - Hunano provincijų iš rytų. Tai derlinga aukštumų provincija abipus Jancės, švelnaus klimato, tankiai gyvenama, turinti intensyvų žemės ūkį, kurio ryžių laukams panaudojimas Minkiano upės vanduo. Svarbiausi kultūriniai augalai: kviečiai, pupos, rapsas, miežiai, žirniai, opiumo aguonos, ryžiai, kanapės, sojos pupelės, saldžiosios bulvės, kaolinas, kukurūzai, medvilnė, arašidai, tabakas, cukrinės nendrės, arbatmedžiai, įvairūs vaismedžiai. Jos viduryje yra senas, turtingas Čentu mst., įsikūręs prie Mino upės. 4. Pietinis pajūris. Tai labai kalnuotas, erozinio paviršiaus kraštas su sunkiai pasiekiamais uždarais kloniais. Klimatas čia beveik tropikinis su 6–7 mėn. lietingu periodu ir smarkiais taifūnais. Kruopštus ūkininkavimas, karštas ir drėgnas klimatas leidžia per metus gauti 2–3 ryžių derlius. Svarbiausias čia mst. yra Kantonas. 5. Pietų K. yra retai gyvenama sritis su nederlingomis žemėmis, šiurkščiais kalnais ir džiunglių miškais.

Žemės turtai. K. mineralinės žaliavos yra įvairios ir gausios, bet dar mažai išnaudojamos. Akmens anglies ištekliai milžiniški, apie 244.490.000.000 t. Didžiausi jo klodai susikaupę Sičuano provincijoje, bet jo randama ir daugybėj kitų vietų. Naftos versmių esama netoli Kantono ir š. provincijose. Geležies rūdos didžiuliai ištekliai (apie 2.000.000.000 t) yra abipus Jancės žemupio; Hopei provincijos Hankou apylinkėse yra apie 20 mil. t.

Be to, dar aptikti žymūs kiekiai cinko, švino, vario, mangano, aukso, sidabro, gy-

vojo sidabro, bismuto, mangano, kaolino, druskos, antimono, volframo, cino ir molibdeno. Tungsteno ištekliai sudaro per 70%, o antimono 60% visame pasaulyje esamų išteklių.

Geologiniu požiūriu K. dar tik apytiksliai ištirta. Kuen-Lunio kalnynas ir jo šalutinės šakos sudarytos iš granito, gneiso, gabro ir kitų kristalinių uolienų. Apskritai š. dalies struktūra yra labai skirtinga nuo p. Kinijos. Pietuose dominuoja paviršiuje juros sistemos padermės, kurios ir Sičuane sudaro derlinguosius raudonžemius. Šiaurėje vyrauja ordovicio kalkakmeniai. Būdinga vėjapūtinė padermė yra liosas (žr.), kurio storas sluoksnis dengia didelius plotus Šensi, Šansi, Honano ir Hopei provincijose, o mažesniais plotais pasitaiko ir į pietus nuo Jancės. Jis sudaro purius, derlingus dirvožemius, bet reikalaujančius daug drėgmės, o jo sluoksniai yra šimtais metrų storio. Didžiules lioso mases suplauna upės, ypač Huanho, į Geltonąją jūrą.

A u g a l a i. Didelis klimato įvairumas sudaro sąlygas augti visokių rūšių augalams. Svarbiausi 4 K. augalai yra: bambukas, šilkmedis, arbatmedis ir ryžiai. Visa tikroji š. K. yra beveik be medžių, krūmų ar žolės dangos; š. kiniečiai medžio gauna iš Mandžiūrijos. Š. K. miškus seniai išnaikino žmogus, o atžalynui ataugti neleidžia ganomieji gyvuliai. Pietų K. miškus pakeitė terasomis įtaisyti ryžių laukai. Didelių miškų yra išlikę tik v. dalies kalnuose. Būdingi K. medžiai yra: įvairių rūšių pušys, ąžuolai, kiparisai, šilkmedžiai, gluosniai, kamparo medžiai (reti), kaštanai ir riešutojai. Šilkmedžiai, kitaip moro medžiai, auginami kaip krūmai, kurių lapais šeriami šilkverpiai. Pietuose gerai auga kelios rūšys palmių ir vaismedžių įvairios rūšys; kai kurios jų žinomos tik Kinijoj. Bambukas auginamas įvairiems reikalams: jauni jo ūgiai vartojami maistui, užaugę stiebai eina namų statybai, baldams bei padargams daryti. Iš K. yra atgabenta į Vakarus daug dekoratyvinių augalų: azalijos, gardenijos, kamelijos, rododendrai ir kt.

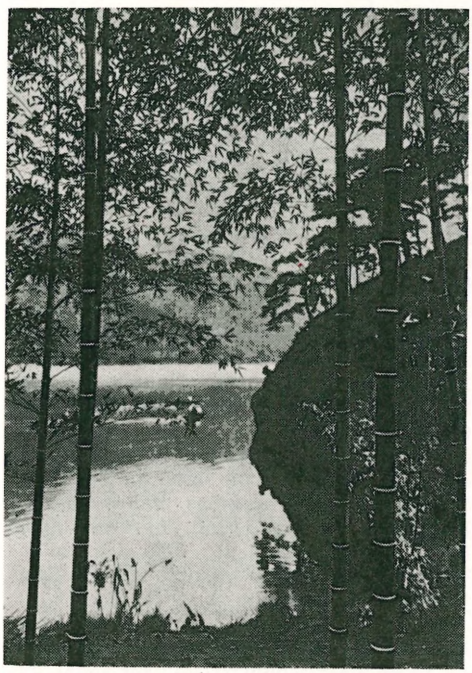

Bambuko medžiai Čekiano provincijoje

G y v u l i a i. Kiškiai, voverės, žiurkės, įvairūs graužikai sutinkami visur Kinijoj. Pažymėtina, kad povas yra čiabuvis paukštis. Miškuose sutinkama tigrų, leopardų, laukinių kačių, kiaunių, juodųjų ir rudųjų lokių, bezdžionių, lapių, elnių, o Junano provincijoj dar yra išlikusių raganosių, dramblių ir tapirų. Naminiai gyvuliai: kiaulės, vandens buivolai, karvės, avys, ožkos, asilėnai, asilai, šiek tiek arklių.

K l i m a t a s kontinentinis su dideliais temperatūros svyravimais, o p. dalyj musonais. Tik pajūryje nėra žiemos šalčių. Pietinėj daly vid. metų temperatūra apie 25°–26°C, o šiaurėj 12°–13°C. Musonai reguliariai atneša p.r. pakraščiui drėgmenų, bet š. dalyj dėl lietaus stokos žemdirbystė įmanoma tik ten, kur galima laukus drėkinti upių vandeniu.

G y v e n t o j a i. K. yra apie 615 mil. gyv. (1957), bet įvairių šaltinių duomenys nėra vienodi. Viena didžiųjų jos problemų yra didelis gyv. prieauglis — apie 4,5 mil. per metus. Be to, apie 20 mil. kiniečių gyvena ne pačioje Kinijoj: 8 mil. Formozoje, 3 mil. Siame, 2,5 mil. Malajuose, 1,5 mil. Indonezijoj, kiti Vietname, Burmoj, Laose ir kitur. Kiniečiai yra kilę, spėjama, iš tų paleolito amžiaus žmonių, kurie gyveno š. Kinijoj prieš maždaug 500.000 metų, o vėliau maišėsi su kitais azijatais. Neolitinio amžiaus gyv. (apie 3000 pr. Kr.) buvo sukūrę senąją kinų kultūrą, būdingą šuns prijaukinimu, kiaulių ir ryžių auginimu. Tuo metu kinų gyvenamasis plotas apėmė mažą dalį Huan-

ho upės žemupio baseino. Kinijoj esama apie 20 mil. gyv. ne kinų, daugiausia mongolų ir tiurkų. Patys tikrieji kinai nėra vienos antropologinės rasės, pietiečiai žymiai skiriasi nuo šiauriečių savo išvaizda, papročiais ir kalba, nors jie visi yra mongoloidų rasės. Būdingos žymės: vidutinis augmuo (160–170 cm), gelsva oda, labai tamsios akys, plokščias veidas su išryškintais skruostikauliais, plati, plokščia nosis, juodi šiurkštūs plaukai, mažos kojos ir rankos. Ilgus amžius trukęs paprotys varžyti mažų mergaičių kojų pėdas arba jau paaugėlių jas laužyti sulenkiant pėdą taip, kad pirštai patektų po padu, neseniai pranyko. Mūsų dienų K. yra žymiai susilpnėjęs šeimoje tėvo arba klane vyriausiojo amžiumi vyriškio autoritetas ir teisinė galia. Seniau šeimos tėvas turėjo teisę net mirties bausme bausti bet kurį kitą šeimos narį. Ir moters vaidmuo šeimoje bei visuomenėje įgyja vis daugiau orumo. Nors poligamija dar kai kieno praktikuojama, bet pirmoji žmona turi daugiau teisių už kitas; vaikai visų žmonų traktuojami vienodai. Po vienu stogu gyvendavo šeimos ligi penktosios generacijos. Jų visagalis valdovas būdavo tos giminės vyriausias tėvas. Iš čia išaugo nepaprastai didelė pagarba seniesiems ir garbinimas mirusiųjų saugant net seniausių kartų kapus. Tūkstančius metų neliečiami kapai sudarė aktualią socialinę problemą, nes jie užima apie 20% viso naudojamo žemės ploto. Paveldėtų luomų nebuvo. Tebuvo dvi pagrindinės žmonių klasės: žemvaldžiai ir žemdirbiai; pastarieji sudaro apie 80% visų gyv. skaičiaus. Iš žemvaldžių kildavo valdininkai-mandarinai. Pirkliai irgi būdavo artimi žemvaldžiams, kurių agentai jie dažniausiai ir būdavo.

R e l i g i j a i r k u l t ū r a. Didžiausios religinės grupės yra Budos ir Konfucijaus sekėjų. Budistų esama apie 150 mil., o konfucionizmas laikytinas daugiau politine - socialine filosofija, nekaip religija. Daugumas kinų nėra sekėjai vienos kurios religijos, bet trijų religijų: budizmo, konfucionizmo ir taoizmo drauge. Mahometonų esama apie 50 mil., o krikščionių per 5 mil., iš kurių apie 3,5 mil. kat. Katalikybė buvo įgijusi gerą pagrindą XIII a., bet XIX a. jos prestižas nukentėjo dėl europiečių eksploatacijos. Po I pas. karo ji vėl pradėjo klestėti, bet nuo 1949 komunistinio režimo žlugdoma. 1945 į kardinolus pakeltas pirmasis kinas T. Tien. 1946 buvo įkurta bažnytinė hierarchija su 20 arkivyskupijų ir 79 vyskupijomis. Kunigų 1948 buvo 5788, iš kurių 2676 kinai. Moterų vienuolių buvo 7463 (5112 kinės), veikė 4446 kat. mokyklos su 319.000 mokinių ir 3 univ. su 5000 studentų. Nuo 1949 visos mokyklos ir vienuolynai panaikinti, 50 vyskupų išvaryti, 23 įkalinti, visi užsieniečių misininkai suimti ir po kelerių metų kalinimo ištremti (jeigu atlaikė kankinimus), jų tarpe ir liet. salezietis Urbaitis, išbuvęs Kinijoj 20 metų. Daugumas kat. kunigų ir vienuolių apkaltinti šnipinėjimu ir nubausti ilgu kalinimu. Protestantų 1948 buvo apie 1,4 mil. Ligi 1911 revoliucijos tik labai nežymus gyv. procentas buvo raštingi. 1951 jau veikė per 400.000 pradžios mokyklų su 30 mil. mokinių, o 1956 buvo 62 mil. mokinių, 5100 vidurinių mokyklų su 1,5 mil. mokinių, o 1956 jau 5 mil. mokinių ir 200 aukštųjų mokyklų su 128.000 studentų, o 1956 380.000 studentų.

Ū k i n i s g y v e n i m a s. Dirbamos žemės, iš viso yra apie 500.000 km², o žemės ūkiui naudingi plotai sudaro maždaug 20% valstybės ploto. Nežiūrint labai rūpestingo mažažemių (0,5–2 ha) ūkininkavimo ir per metus gaunamų 2–3 derlių, maisto neužtenka. Būklę pablogina dažni didžiųjų upių potvyniai, nuo kurių imamos statyti užtvankos. Šiaurėje pagrindinis maisto produktas yra kviečiai ir sora, o pietuose ryžiai. Aliejaus gaunama iš sojos pupelių, kanapių, arašidų ir rapso. Ligi kolektyvizacijos (1955) 60% žemdirbių buvo žemės nuomininkai.

Pramonė nežymi; joje 1950 dirbo tik arti 1 mil. darbininkų, kurių apie 300.000 tekstilės šakoje. Apie 74% visų naujų įmonių sukurtos užsienio kapitalu. Užsienio prekyba nedidelė, apie 80% jos vyksta su Sovietų Rusija ir kitais komunistiniais kraštais. Susisiekimas neišplėstas: 1950 buvo 22.000 km geležinkelių, 107.000 km plentų (1952), nauji autovežimiams tinkami keliai pravesti į Tibeto Laosą, Indiją ir Sovietų Rusiją. Naujų kelių tiesimas, ypačiai tų, kurie skirti jungti K. su Sovietų Rusija, tęsiamas didele sparta. Prekybos laivynas visai nereikšmingas. Reguliarioj kariuomenėj 1956 apskaičiuojama buvo 2.700.000 vyrų, o karo aviacijoj apie 2000 lėktuvų.

K. m i e s t a i yra būdingi savo senumu, ankštumu, didele žmonių spūstimi gatvėse, pramonės įmonių stoka, bet labai gyva prekyba ir amatais. Visi senieji did-

Kantonas

miesčiai įsikūrę prie didelių upių, bet maža pajūryje, kuris yra apie 6000 km ilgio. Dalis didmiesčių gyventojų, negalėdami turėti savo namų pačiame mieste (sausumoje), gyvena laiveliuose, kurie plūduriuoja surišti grupėmis upių pakraščiuose. Miestai išlaikė savo senovinį veidą. Naujosios K. pramonė kuriama užmiesčiuose. Tik Šanchajus yra ištisai modernus, europinės išvaizdos mst., o Kantono, Tiencino, Nankino ir kai kurių kitų didmiesčių modernūs yra tik naujamiesčiai. Milijoniniai miestai ir jų gyv. skaičius (1955): Šanchajus 6.204.417, Pekinas 2.758.417, Tiencinas 2.693.831, Mukdenas 2.213.000, Čunkinas 1.620.000, Kantonas 1.600.000, Vuhanas 1.500.000, Charbinas 1.200.000, Port-Arturas-Dairenas 1.200.000, Nankinas 1 mil. Be to, K. yra keliolika miestų, turinčių nuo pusės milijono ligi arti milijono gyventojų.

Kuo Ping-chia, China: New Age and New Outlook 1956 (propagandinis); *Th. Shabad,* China's Changing Map: A Political and Economic Geography of the Chinese People's Republic 1956 (propagandinis); *F. v. Richthofen,* China, 5 tt., 1877–1912; *G. Wegener,* China, Eine Landes- u. Volkskunde 1930; *Lin Yu-tang,* My Country and my People 1936; *O. Lang,* Chinese Family and Society 1947; *R. L. Walker,* China under Communism 1955; *G. B. Cressey,* Land of the 500 Million 1955.

K. l i e t u v i a i. Lietuvių pradėjo atvykti į Š. Kiniją pačioje XX a. pradžioje, tiesiant R. Kinijos geležinkelį, prie kurio gavo darbo keli lietuviai. Jie apsigyveno Charbine, kur apie 1904–05 susidarė maža kolonijėlė. Pirmasis čia įsikūrė nuo Ukmergės kilęs Ad. Zelnys. 1903 Charbine apsigyveno buv. Ukmergės gimn. kapelionas kun. Opulskis, kuris buvo persekiojamas dėl dalyvavimo 1863 sukilime. Jo ir keliolikos lietuvių pastangomis ir darbu 1904 iš gauto barako pastatyta maža kat. bažnytėlė, kurioj kun. Opulskis laikydavo lietuviams ir lenkams pamaldas. Jis už 400 rublių nupirko vargonėlius. Vargonininku priimtas buvęs J. Naujalio mokinys Tūtinas. Karo su japonais metu čia lietuvius lankydavo iš pafrontės atvykęs kun. P. Janulaitis. Jis sakydavo lietuviškai pamokslus, o kun. Opulskis dėjosi daugiau su lenkais. I pas. karo metu lietuvių skaičius Charbine gerokai padidėjo, o po bolševikinės revoliucijos (1917) jų čia susispietė šimtai. Tautiniais reikalais rūpintis išrinktas komitetas. Po kelerių metų daug lietuvių grįžo į Lietuvą, o likusiųjų padėtis pasunkėjo, ypač japonams pradėjus invaziją (1931 IX 18) Mandžiūrijon. 1939 Charbine liet. konsulu buvo paskirtas Eduardas Jatulis (žr.). Pavienių lietuvių ar jų mažų grupelių buvo sutinkama ir kituose K. miestuose, tačiau didžiausia K. lietuvių kolonija buvo susikūrusi Šanchajuje (žr.). *A.B.*

K. i s t o r i j a. K., aprėpianti beveik

pusę Azijos žemyno, apima lygumą palei Ramųjį vandenyną nuo Indokinijos pusiasalio iki Sibiro ir šliejančius kalnus vakaruose, siekdama žemyno gilumos. Žymi to milžiniško ploto dalis ilgus amžius buvo už K. ribų ar jai priklausė tik iš vardo ir vos paskutiniais metais tapo jos dalimi. Tad skiriama tikroji, arba istorinė, K. ir prie jos vėliau prišlieti kraštai, kaip Mandžiūrija, Vidinė Mongolija, K. Turkestanas (Sinkianas) ir Tibetas.

Istorijai tepriklausanti tikroji K. nuo seniausių laikų ribojosi palei Ramųjį vandenyną pasidriekusia žemuma, kurią skrodžia 3 didelės upės: Huanho (Geltonoji), Jancė (Mėlynoji) ir Sicianas, kurių baseinuose ir kūrėsi pirmosios valstybės ir susidarė kinų tauta.

Kinų tautos ir valstybės užuomazgos vieta yra Geltonosios upės baseino vidurys, kur jau nuo senojo akmens amžiaus laikų užtinkami gyventojų pėdsakai. Gyvendami nepaprastai derlingame krašte, su iš kalnų upių suneštu geltonžemiu, jie nuo seniausių laikų, vertėsi žemdirbyste, augindami grikius, ryžius, ir turėjo prisijaukinę kai kuriuos naminius gyvulius, kaip šunis, kiaules ir kt. Pirmieji jų ūkio padargai sumaniai padirbti daugiausia iš akmens, iš dalies ir iš žalvario. Pradžioj jie gyveno patriarchalinėmis, — kai kurių mokslininkų teigimu, matriarchalinėmis, — bendruomenėmis, nesusietomis tarp savęs. Šie seniausi gyventojai jau buvo išėję iš primityvinės būklės ir pasiekę tam tikro kultūros laipsnio, kaip rodo jų rašto paminklai (jų raštas yra ideografinio pobūdžio, atseit, kiekvienas ženklas žymi paskirą žodį; jis toks išliko ir iki šių dienų).

Pirmoji žinoma Šano dinastija (XVI–XII a. pr. Kr.) apjungė palaidas bendruomenes ir ėmė kurti valstybę. Jos sritis aprėpė tik Geltonosios upės baseino dalį su šių dienų Honano, Hopei ir Šantuno provincijomis. Nors Šano dinastija ir neapėmė visų bendruomenių, tačiau raštas ir vartoti padargai rodo, kad jas jungė bendra kultūra, kurios dėka jau šiuo metu kūrėsi vieninga kinų tauta. Galimas daiktas, kad jau šiuo metu kinai drėkino laukus ir vedė kanalus. O tai jau vertė bendruomenes iš vien dirbti, ir tai savo rėžtu artino jas. Šano dinastijos metas žymus kultūrine pažanga, kaip liudija gražūs žalvario liejiniai, šilko gamyba, puodų žiedimas, akmens skulptūra ir audimo pramonė. Žymiausias Šano dinastijos paminklas yra raštas, išraižytas kaulų gabaluose, kurio turinys — magiškos (orakulinės) formulės.

Su antrosios Čou dinastijos įsiviešpatavimu (1100–221 pr. Kr.) prasideda vad. klasikinis amžius, kada radosi žymiausieji veikalai, atseit dainų ir istorijos knygos ir gyveno didieji išminčiai bei reformatoriai, kaip Konfucijus, Laocė ir Mencijus. Ekonominiu bei socialiniu atžvilgiu Čou laikmetis vadinamas feodalizmo amžiumi. Jame K. valdovas turėjo dalytis valdžia su stambiaisiais žemės savininkais, valdžiusiais atskiras sritis. Tuo būdu išsiplėtusioj K. radosi nemaža valstybių, tik iš vardo klausiusių imperatoriaus.

Nepaisant susiskaldymo, Čou laikmetis laikomas K. imperijos kūrimosi pradžia, kada susikūrė jos pagrindiniai klasikiniai literatūros veikalai, susidarė teisinė sistema ir kilo religiniai bei moraliniai mokslai. Šiuo metu gyvenęs Konfucijus (551–479 pr. Kr.) buvo daugiau etinis nei religinis filosofas ir kūrė dorovės sistemą asmeniui, šeimai ir valstybei. Jo mokymas turėjo konservatyvinį pobūdį ir skelbė klusnumą moters vyrui, sūnaus tėvui, piliečio valdovui. Valstybė jam buvo patriarchalinė institucija, kur valdovas tautai yra lyg šeimos galva savai šeimai. Pati valstybės organizacija turi būti pagrįsta pareigūnų subordinacija vieno kitam.

Konfucijus atstovavo daugiau tauriai šviesuomenės pasaulėžiūrai ir jam mažai rūpėjo religija, ypač liaudies prietarų pramiešta. Tad jis ilgai nebuvo laikomas religijos reformatorium, kol Mandžiūrijos dinastija paskelbė jį ‚lygų dangui ir žemei' ir svarbesniuose miestuose imtos statyti jam šventovės ir ruošti aukojimo apeigos. Tuo būdu Konfucijus paverstas šventuoju ir jo mokslas pripažintas religija.

Konfucianizmas buvo šviesuolių mokymas; kitas mokslas, vad. taoizmas, jau priklauso liaudžiai. Jo pradininku laikomas Laocė, gyvenęs kokiame VI a. pr. Kr., beveik nežinoma asmenybė ir todėl kai kieno net abejota jos buvimu. Taoizmas — savotiškas animizmas, matąs dievus visuose gamtos reiškiniuse ir, aplamai, visuose žmogui žinomuose dalykuose. Jis susietas su burtais, magija, stebuklais ir pilnas visokių prietarų.

Čou dinastijos laikas žymus ne tik kultūriniu pakilimu, bet ir prekybos išsiplėtimu. Šiuo metu kinai pradėjo prekiauti su vakariniais kraštais didžiuoju keliu per

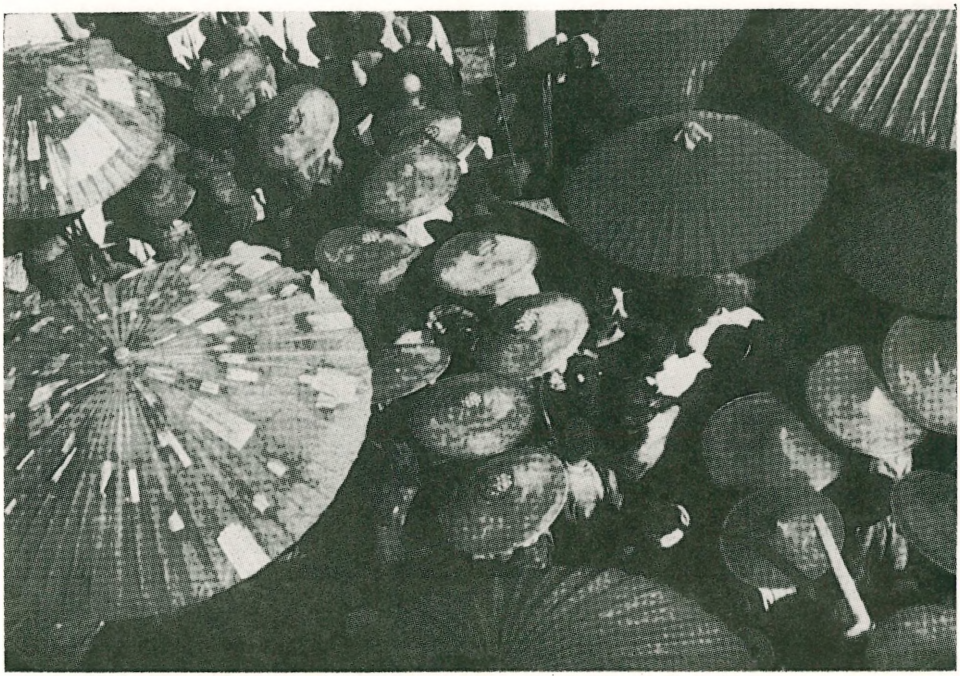

Ansuno prekyvietėje

Vidurio Aziją ir siekė Viduržemio pakraščius ir Indiją.

Ču karalijoje vyko nepaliaujamos kovos, kurios padarė galą pačiai dinastijai. Iš kovų kilo naujoji trumpalaikė, bet reikšminga Čieno dinastija (250–206 pr. Kr.). Dinastijos pradininkas Ši-Huan-di sėkmingai feodalus nugalėjo ir palenkė savai valdžiai. Jis sukūrė pirmą tvirtą imperiją ir pats tapo imperatorium. Jo imperija turėjo biurokratinį pobūdį, kur vietoj buvusių feodalų valdė paskirtieji valdininkai, jo paties stropiai kontroliuojami. Vieningai imperijai sutvirtinti derėjo iškasdinti perkasai ir išvesti keliai. Gausiais perkasais buvo drėkinami laukai ir keliamas žemės ūkis. Jis pirmas įvedė vienodus matus ir svarus ir reformavo piniginį vienetą.

Ši-Huan-di praplėtė valstybę į pietus, iki dabartinės K. ribų ir net toliau, įjungdamas Tonkino sritį. Šiaurėj ir šiaurės rytuose kovojo su laukinėmis Azijos tautomis, ypač hunais ir nuo jų apsisaugoti išvedė nuostabią didžiąją sieną, kuri saugojo K. šiaurę ir dalį šiaurės vakarų pasienio. Ši siena, kuri amžiais buvo taisoma ir plečiama, dar ir šiandien turi kai kurias pirmo imperatoriaus pastatytas dalis.

Tuo būdu Ši-Huan-di įkūrė šiandien vadinamą tikrąją K. ir savo kūriniu, matyt, tiek imponavo rytiniams kaimynams, kad jo valstybė imta vadinti dinastijos (Čien) vardu, iš kurio bus kilęs Europos kalbose (ag., vok. China, prc. Chine, it. Cina) K. pavadinamas. Iš to paties šaltinio, tur būt, bus kilęs ir biblinis tautos pavadinimas Sinim, iš kurio sudarytas naujoviškas sinologijos žodis.

Ši-Huan-di įpėdiniai nesugebėjo išlaikyti jo sukurtos imperijos, ir kita vad. Hano dinastija (206 pr. Kr. — 221 po Kr.) gavo viršų. Jos kūrėjas buvo nuo Jancės upės kilęs didikas kariautojas, galiausiai pavadintas Liu-Panu, paėmęs paskutinio Čieno nario sostinę, jį nužudęs ir pasisavinęs imperatoriaus (Huan-di) titulą.

Keturis šimtus metų tvėręs Hano giminės valdymas buvo iš esmės tęsimas Čieno pradėtos politikos, išlaikant vieningą imperiją. Hano dinastija pirmoji grindė valstybės santvarką ir jos kultūrą konfucianizmu, kuris tada tapo lyg valstybinė tikyba, nors kita prietaringos liaudies pamėgta tikyba, taocizmas, irgi nebuvo persekiojamas.

Haniečiai išlaikė anksčiau įvestą biurokratiją ir net ją patobulino, įvesdami pa-

reigūnų kandidatų kvotimus. Dėl kinų rašto nepaprasto sunkumo, kur reikėjo išmokti per 10.000 ženklų, šiems kvotimams pasiruošti tegalėjo vien aukštesniųjų klasių vaikai, turėję progos mokytis. Tuo būdu valdininkai sutapo su patricijų luomu, ir žemesniesiems plebėjams paliko vien žemės ūkio ir kitokie rankų darbai. O šio pobūdžio darbai, ypač valstybiniu mastu atliekami, kaip kelių vedimas, perkasų bei užtvankų kasimas, pasienio tvirtovių statymas ir pramonė, pvz., šilko buvo priverčiamo pobūdžio, atseit vergų darbai. Tad senoji biurokratinė K. buvo aristokratinė valstybė su plačiaisiais nelaisvųjų žmonių sluoksniais.

Hano valdovai turėjo kovoti su hunais, totoriais, mongolais ir kitomis šiaurinėmis tautomis ir varė su jomis prekybą. Per mongoliškas vidurinės Azijos tautas kinų prekės galėjo pasiekti Vidužemio kraštus, pvz. patekti į Romą šilkas ir užsimegzti pirmieji Romos-Kinijos santykiai. Iš vieno šaltinio sužinome, kad imp. Marko Aurelijaus metu (166 po Kr.) romėnų delegacija vyko į K.

Didžiai reikšmingi K. buvo ryšiai su Indija, iš kurios nuo I a. po Kr. ėmė skverbtis budizmas ir čia, kartais imperatorių remiamas, gerokai prigijo. Gausūs budistų vienuolynai, šventovės (pagodos) ir tikybiniai raštai, verčiami į kinų kalbą, atnešė kraštui naują tikybinį pobūdį. Budizmas pasidarė trečioji didelė tikyba krašte šalia konfucianizmo ir laocizmo (šį paskutinįjį žymiai paveikė).

Hano laikmetis žymus ir literatūriniu požiūriu, nes buvo išrasta popieriaus gamyba (apie 100 po Kr.) ir kilnojamosios raidės. Daugiausia iš skudurų gaminamas popierius pakeitė ligšiol vartotas rašomąsias medžiagas — bambuko lapus ir brangų šilką. Popierius, kilnojamosios raidės ir kiek anksčiau išrastas rašalas įgalino kinus gaminti knygas, ir todėl šiuo metu tapo išspausdinti pirmieji klasiški veikalai, kaip žodynas ir enciklopedinė K. istorija.

Kinai, pasiekę šiuo metu pačius pietus, gavo pažinti arbatą, kurios vartojimas K. pirmiausia paliudytas III a. po Kr. Budistų vienuoliai apie XII a. ją nunešė į Japoniją ir vėliau ji atkeliavo į Europą, kur nuo XVII a. ji imta visuotinai vartoti.

Nuo XIII a. atėjo laikas, kada imp. valdžia negalėjo išlaikyti didelio krašto ir jis suskilo. Prasidėjo vad. trijų karalijų ir šešių dinastijų laikmetis(220-580). Susiskaldymu gražiai pasinaudojo nomadinės šiaurinės ir vidurinės Azijos tautos; jos skverbėsi į K. ir kūrė savas valstybes. Tuo būdu K. iki Jancės upės buvo pilna nomadinių valstybių, kurių gyventojai ilgainiui sumišo su vietiniais ir sudarė ypatingą kinų tipą, kiek skirtingą nuo jų pietinių tautiečių. Audringas ir pilnas didelių atmainų laikas, kur kilo ir griuvo karalijos, garsėjo karo vadai, atsispindi literatūroj ir legendose, kurių iš to meto nemaža išliko. Svetimųjų invazija atvėrė kinams tolimą pasaulį, ir iš jo ėjusios kultūros, ypač galutinai įsigalėjęs budizmas, smarkiai veikė juos.

Beveik 400 metų išbuvusią suskilusią K. sujungė iš šiaurės kilusi S u i dinastija (581–618). Ji iškilo kovodama su šiaurės nomadais ir palenkė savai valdžiai derlinguosius vidurinės K. slėnius nuo Geltonosios iki Mėlynosios upės. Juos pasistengė sujungti didžiuoju, kokių 2000 mylių, perkasu, prasidedančiu nuo Hančou miesto prie Jancės upės, ir siekiančiu Pekino apylinkes. Šis didžiausias vandens vieškelis pasauly jungė K. šiaurę ir pietus ir tiko ekonominiu K. vandens laidu. Jo dėka imperijos valdžia ypač galėjo surinkti javų duokles ir paskirstyti garnizonus plačiame krašte.

Sui dinastija greitai baigėsi, kaip ji greitai iškilo ir užleido vietą T a n o dinastijai (618–907), kurią pradėjo vienas Sui giminės generolas.

Tano dinastijos viešpatavimas laikomas aukščiausios K. gerovės laikmetis. Pertvarkyta krašto administracija, sustiprinant biurokratinį režimą. Per pilietinius karus be savininkų likusios žemės išdalytos ūkininkams. Smarkiai įsigalėjęs budizmas su nepaprastai praturtėjusiais vienuolynais liko kiek sutramdytas, kai jo nuosavybės suvalstybintos. Tano valdovai mokėjo laikyti Azijos nomadus už K. sienų ir patys darė ekspedicijas į tolimus vidurinės Azijos kraštus. Kartą jų vienas generolas nužygiavo iki Taškento ir čia pralaimėjo kovą su arabais. K. valdovai pirmą kartą pasiekė Tibetą ir per juos budizmas, tapęs tokiu reikšmingu krašte, ėmė čia sklisti.

Tano metu (851) gauname pirmą žinią apie porcelianą, tapusį brangia išvežama preke. Jo gaminių angliškas pavadinimas ‚China ware' ryškiai liudija kilmės kraštą.

Tano giminė baigėsi imperijos skilimu, kada jos šiaurinė dalis tapo mongolų nomadų grobiu. Mėlynosios upės baseine

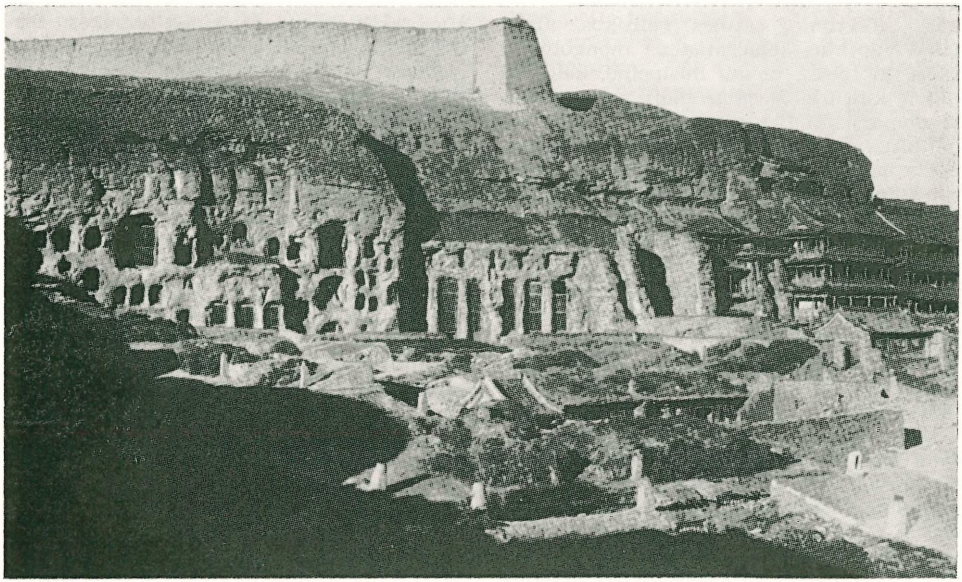

Budizmo liudininkai kalnų urvuose

trumpu laiku pasikeitė bent 5 dinastijos, kol pagaliau iškilo Suno dinastija (960–1280), vėl sujungusi kraštą. Priešingai ligšiol valdžiusioms dinastijoms, turėjusioms savas sostines šiaurėj, maždaug Geltonosios upės baseine, Suno dinastija antroj valdymo pusėj įsikūrė prie Jancės upės, pirma Nankine, vėliau Hančou. Ji turėjo trauktis į pietus dėl šiaurėj įsigalėjusių nomadų, sukūrusių valstybes. Iš nomadų sukurtų valstybių žymiausia buvo kitanų (kitaip Liao vadinama), apėmusi K. šiaurę su sostine Pekine. Iš jos pavadinimo kilo rusiškas K. (Kitaj) vardas.

Nors Suno dinastija nuolatos turėjo ginti Jancės upės baseiną nuo puolančių nomadų, tačiau neatsiliko kultūrinėj srity. Žymiai pagerinta spausdinimo technika ir imtos kurti bibliotekos tada steigiamose mokyklose ir akademijose. Pirmą kartą kinų laivai ėmė lankyti pietinius Indokinijos ir Indijos kraštus ir prekiauti su arabų ir žydų pirkliais. Svarbiausios kinų išvežamosios prekės buvo porcelianas, šilkas, medvilnė ir įvairūs metalai. Ligšiol vartotiems metaliniams pinigams ‚bėgant svetur' paleista į apyvartą popieriniai pinigai, pirmi žinomi pasaulyje. Bene žymiausia Suno laikmečio naujenybė buvo pirmą kartą kare su nomadais (XI a.) pavartotas parakas, tikriau pasakius, juo užtaisytos sprogstamos bombos. Tiesa, parakas žaidimų sproginiams, vartotiems taip pat triukšmui tikybinėse apeigose sukelti, jau nuo VI a. naudotas.

Suno giminę sunaikino mongolai, sujungti pirmiausia garsaus Džengiskano (žr.), kurio ordos nusiaubė Vidurio Aziją ir pasiekė Rusijos pietus. Džengiskanas, kovodamas su gretimomis nomadų valstybėmis, per Didžiąją sieną įsibrovė į K. ir teriojo ją. Iš mongolų sukeltos suirutės, jau po Džengiskano mirties, jo vaikaitis Kublaikanas įkūrė mongolišką Juano dinastiją (1280–1368) su sostine Pekine. Mongoliška K. tapo dalimi didžiosios mongolų imperijos, pasklidusios Azijos ir Europos (Rusijos) kraštuose. Ji pirmiausia pasidarė žinoma Europoj. Ją pirmas išgarsino Venecijos pirklys Marco Polo, pasiekęs Pekiną, gyvenęs Kublaikano rūmuose ir važinėjęs po K. (1275–92). Jo ir dar kai kurių pranciškonų, pradėjusių ją tada lankyti, aprašytoji K. patraukė europiečių dėmesį ypač brangiais šilko, porceliano ir parako gaminiais. Patys kinai šiuo metu ėmė keliauti į vakarus ir kai kas net pasiekdavo V. Europą. Jų kolonijos atsirado Maskvoj, Naugarde, Tabrize ir kt. Iš vakarų K. pasiekė arabų matematikos, inžinerijos, astronomijos ir kt. mokslai, kurie kėlė ir šiaip ne žemą jos kultūrinį lygį.

Svetimoji mongolų dinastija, nors ir lai-

kėsi, sakytume, rasinės politikos, atseit laikė vietinius žemesnius už mongolus ir varžė jų teises, tačiau nusipelnė, keldama ūkį ir kultūrą. Ji baigė didįjį perkasą, atvesdama jį iki Pekino apylinkių, ir pravedė kitus vandens kelius. Pagelbėti žmonėms badmečio laiku imta statyti valdiški sandėliai, kur sukaupti javai kasmet buvo tikrinami ir parduodami; o bado metais veltui dalijami. Net susirūpinta šelpimu senų kultūrininkų, našlaičių ir ligonių ir šiems pastariesiems kurtos ligoninės. Kultūrinėj srity naujenybė buvo dramaturgijos išaugimas ir net operos įsteigimas.

Tačiau kinų liaudis ir po šimto metų nepamiršo mongolus svetimus esant ir sukilo prieš juos. Sukilimo priešaky stojo budistų vienuolis Hun-Vu, kurio vadovaujami kinai išstūmė mongolus ir įkūrė naują M i n o (‚žibančią') dinastiją su sostine Nankine (1368–1644).

Tiesiogiai tautinė Mino dinastija valdė vien tikrąją K., tačiau jos įtakoj ir didesnėj ar mažesnėj priklausomybėj atsidūrė tolimi kraštai, kaip pietinė Mandžiūrija, Korėja, Išorinė Mongolija, Sinkianas, pietuose Anamas, Burma, Java ir kt. sritys. Mino dinastija pirmoji K. kūrė laivyną ir tuo būdu ėmė santykiauti su Japonija, Azijos kraštais ir siekė net Afrikos. Pirmą kartą susidūrė su Japonija, kai ši, garsaus kariautojo Haideoši vedama, įsibrovė į Korėją (1592).

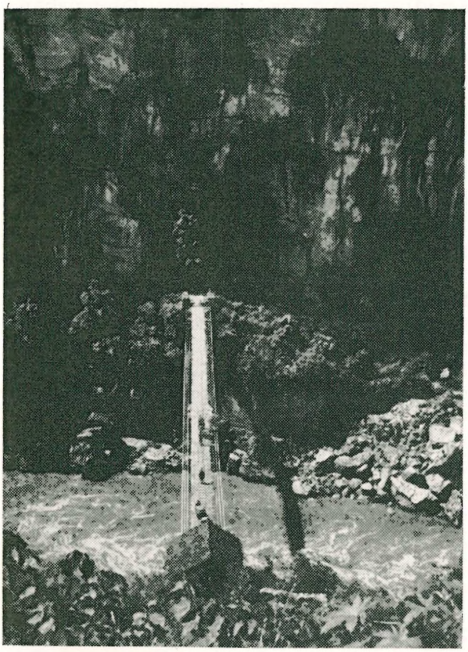

Mino dinastijos laikų tiltas p. v. Kinijoje

Mino dinastija varė grynai tautinę politiką, gaivino tautinę kultūrą, šalindama mongolų įvestas svetimybes. Pirmenybę suteikė konfucianizmui, o kitoms tikyboms kliudė ar net jas persekiojo. Dėl to sunyko K. ir pranciškonų pradėtoji skiepyti krikščionybė. Iš svetimų tikėjimų išliko vien pietinėj daly smarkiai įleidęs šaknis islamas. Literatūros srity Mino valdovai puoselėjo praeities kūrybos rinkimą ir jos perdirbinėjimą. Tuo būdu radosi milžiniški enciklopediniai veikalai, pvz. Jun-lo-ta-tien (11.095 tt.). Kiek pražydo vienas literatūros žanras, būtent, romanas.

Šiuo metu į K. ėmė keliauti europiečiai ir kurtis joje. Pradžią padarė portugalų pirkliai, kurie iš Indijos paslinko toliau į vakarus ir pasiekė Sikiano upės žiotis prie Kantono. Čia pat jie išsinuomojo Makao iškyšulį ir įsikūrė (1549) ligi šiol turimą koloniją. Pirkliais pasekė čia pat netrukus (1565) apsigyvenę jėzuitai. Jie pradėjo misijos darbą K. ir pasiekė patį Pekiną. Iš jėzuitų misininkų ypač pasižymėjo italas Matteo Ricci (1552–1610), didžiai išsimokslinęs, ypač žymus matematikas ir nuostabiai tobulai išmokęs kinų kalbą. Gyvendamas Pekine (1601–10) ir įsiterpęs į imp. dvariškių tarpą, jis supažindino kinų šviesuomenę su Europos mokslais bei technika ir pagamino jai pirmą pasaulio žemėlapį. Jam pavyko pakrikštyti nemažą kinų, net ir žymių šviesuolių, ir įkurti pirmą bažnyčią Pekine.

Paskutiniai Mino valdovai išsigimė ir nebepajėgė suvaldyti sukilusių bent dviejose provincijose valstiečių. Jų vadas Li-Ce-činas (Li-Tse-čing) užgrobė Pekiną, ir paskutinis Minas baigė gyvenimą savižudybe (1640).

Kinų suirute pasinaudojo garsaus vado Nurhači pietinėj Mandžiūrijoj įkurta daugiau mongoliško pobūdžio valstybė. Jos valdovai, pasinaudoję kinų didiuomenės priešingumu valstiečiams, ypač jų eksponento Didžiąją sieną saugojusio generolo išdavyste, užėmė Pekiną, žiauriai sutriuškino valstiečius, nužudydami jų vadą. Laimėję mandžiūrai pasiliko K. ir pradėjo savo vardo, arba Č i bei Č e n o (čeng) dinastiją (1644–1912). Ilgus metus turėjo ji kovoti, kol nusmelkė vietinių pasipriešinimą ir įsigalėjo krašte. Šių kovų metu

jai pavyko įjungti į K. Formozos salą, kurią anksčiau mėgino pasisavinti europiečiai. Įsitvirtinusi ši dinastija išplėtė K. ribas į rytus, prisijungdama Išorinę Mongoliją ir Turkestaną. Inkorporavus dar jos valdytą Mandžiūriją (1803), susidarė milžiniška šių dienų K.

Nors mandžiūrai nelaikė savęs viešpataujančia tauta ir kinų paprastais valdiniais, tačiau saviesiems davė kai kurių privilegijų, pvz. jiems palengvino egzaminus valdiškoms tarnyboms gauti. Kinų pasidavimo išoriniam ženklui mandžiūrai įvedė paprotį jiems skustis galvas ir auginti kasas. Šis paprotys taip prigijo kinuose, kad naujai respublikai sunkiai sekėsi jis išnaikinti. Tačiau mandžiūrai nomadai, patys neturėję net raidyno ir jį paskubomis pasiskolinę iš mongolų, pakliuvę į seną ir aukštą kultūros įtaką, ėmė kinėti ir net jų pačių Mandžiūrijos kraštas jau nuo XVIII a. tapo kiniškas.

Mandžiūrijos dinastijos įsikūrimas sutapo su vad. imperialistiniu Europos laikmečiu, kada viena valstybė po kitos šoko ieškoti užjūrinių kraštų prekėms parduoti arba juose gaminamų gauti. Nuo senų laikų žinoma ir brangiomis prekėmis garsėjusi K. viliojo Europos valstybes. Be jau XVI a. jos pakrašty įsikūrusių portugalų ir ispanų (Filipinų salose, 1664), čia atvyko anglai. Jų Rytų Indijos b-vė (žr. Indija) išplėtė savo prekybos monopolį ir į K., ir jos laivai gabeno iš čia arbatą, šilką ir porcelianą. Šalia anglų, K. prekyboj dalyvavo kiek olandai ir prancūzai. Tuojau po revoliucijos (nuo 1784) ir amerikiečiai pradėjo siųsti laivus į K., gabendami ten daugiausia kailius. Jie iš rytinių savo krašto vietovių (nes Amerika tuo metu tik jas teturėjo) apiplaukdavo Rago iškyšulį pietuose ir Ramiojo vandenyno pakraščiu pasiekdavo tolimus šiaurės vakarus, kur prisipirkdavo iš indėnų kailių. Pakeliui jie dar pasiimdavo Meksikos dolerių kinų prekėms pirkti. Tuo būdu pirkliai atrado Kolumbijos upės žiotis ir čia vėliau įkūrė Astorijos uostą.

Svarbiausios išvežamosios prekės buvo arbata, šilkas, porcelianas, lakas ir kt. Į K. gabendavo kailius, įvairius šakniavaisius ir nuo XVIII a. opiumą. Opiumas tapo svarbiausia įvežamoji prekė, nes ji, — išstūmusi tabaką, — plačiai kinų vartota rūkyti. Opiumo prekyba daugiausia vertėsi anglų pirkliai, kurie jį supirkdavo Indijoj ir Turkijoj ir brukte brukdavo kinams. Jie nepaprastai lobo iš šios nešvankios prekybos ir skriaudė kinus fiziškai ir ekonomiškai, nes traukė iš krašto valiutą, — sidabrinius dolerius. Suprantama, K. vyriausybė baisiai skersavo į šią prekybą ir pagaliau griebėsi lemtingų priemonių. Jos pareigūnai Kantone konfiskavo britų opiumą ir apie 20.000 su viršum jo dėžių suvertė į vandenį (1839). Britų vyriausybė, užstodama savo pirklius, pradėjo karą ir lengvai laimėjo (1842). Britų laimėtas opiumo karas buvo pirma proga europiečiams gauti privilegijuotą padėtį krašte, ir iš svečių, kaip ligšiol buvo, virsti beveik šeimininkais. Daugiausia laimėjo anglai, gaudami Honkoną ir koncesijas Kantone ir kituose 4 uostuose. Koncesijas su plačiomis eksteritorialumo teisėmis išsiderėjo ir kitos valstybės, pirmiausia amerikiečiai, ir milžiniškas K. kraštas su didžiausiais neišnaudotais resursais, pasidarė lyg kolonija daugelio ‚sutarties galybių'.

Mandžiūrijos dinastijos valdovai, sukurdami didžiąją K., gerino taip pat jos ekonominį būvį ir kėlė kultūrinį lygį. Jie pirmiausia išdraskė didžiąsias didikams ir pačiam imperatoriui priklaususias latifundijas, kurias apdirbo sunkiai baudžiavai palenkti valstiečiai. Jie padarė savininkais valstiečius tų žemių, kurias dirbo per kartų kartas. Ypatingais įstatymais jie ėmė bausti didikus, drįsusius mirtinai nukankinti vergus ar valstiečius. Mandžiūrijos imperatoriai atsisakė ir nuo dalies savų dvarų, leisdami juos išdalyti valstiečiams.

Panašių reformų, kaip ir kultūrinių laimėjimų, ypač pasiekė du didieji dinastijos valdovai: Kan-hi (1662–1722) ir Kien-lonas (1735–1796), kurių ilgo viešpatavimo metu (per 100 metų) paskutinį kartą klestėjo didžioji ir savarankiška K. imperija. Jie pastatydino Pekine didžiuosius imperatorių rūmus, vad. raudonąjį uždraustą miestą, ir jo apylinkėse pasakiškus vasarnamius. Ypač aukšto lygio pasiekė porceliano pramonė ir jos akį verią indai, su tapybos ir skulptūros papuošalais, sklido Europoj. Šiuo metu, ieškant K. porceliano gaminimo paslapčių, buvo išrastas europinis Meisseno porceliano gaminimo būdas.

K. europinimui šiuo metu daug svėrė jėzuitai, savo išsimokslinimu prasiskynę kelią į imperatorių rūmus ir tapę artimais jų patarėjais. Abu didieji imperatoriai buvo ypač palankūs jėzuitams, ir pir-

Senojo Kantono architektūros likučiai

masis jų, Kan-hi, paskelbė kaip ir tolerancijos dekretą (1692), leidusį jiems laisvai skelbti krikščionybę. Nors vėliau krikščionybės skelbimas ir buvo uždraustas, tačiau talentingi jėzuitai paliko rūmuose, ir jų dėka daugiausia pražydo K. architektūra, tapyba ir ypač keramika.

Užsienio politikoj K. jėga ypač išėjo aikštėn santykiuose su Rusija.

Rusija, nuo XVI a. stumdamasi per neišmatuojamus Sibiro plotus į rytus, pasiekė Amuro upę ir prie jos pasistatė Albazino tvirtovę (1651). Kadangi Amuro baseinas nuo senovės laikytas priklausomas Mandžiūrijai, tai kinai greitai veikė prieš rusus ir tvirtovę sugriovė. Kai rusų kazokai vėl tvirtovę atstatė ir kinai ją apgulė, prasidėjo derybos Nerčinske (1689), baigusiosios sutartimi. Pagal šią sutartį rusai turėjo pasitraukti toli į vakarus nuo Amuro, ir Mandžiūrijos pakraščiai liko laisvi nuo jų grėsmės. Kinų pasisekimą šiose derybose lėmė prancūzų jėzuitas F. Gerbillon'as, buvęs imperatoriaus tarnyboj ir tarsi vadovavęs kinų delegacijai. Nerčinsko sutartis yra pirma K. sutartis su Europos valstybe, rodanti jos pirmenybę užsienių santykiuose.

Po antro didžiojo imperatoriaus mirties susmuko Mandžiūrijos dinastija, ir jos atstovai nemokėjo vertinti europiečių krikščionių nuopelnų kraštui. Vienas jų net paskelbė krikščionių persekiojimo ediktą (1805). Dinastijos autoritetui krintant, atgijo kinuose mintis ją kraštui svetimą esant, ir atsirado slaptos draugijos jai nuversti. 1813 įvyko pirmas sukilimas; sukilėliai įsiveržė į Pekiną ir privertė imperatorių bėgti. Slaptų draugijų veikla plėtėsi greta su svetimų valstybių įsigalėjimu ir jų didėjančiu spaudimu, pasibaigusiu opiumo karu.

Po šio karo, kada europiečiai įsikūrė savas eksteritorialines sodybas įvairiuose, daugiausia pakraščių miestuose, kinai pasidarė daugiau ar mažiau svetimųjų priklausomi. Jie dabar ėmė bruzdėti ne tik prieš svetimąją dinastiją, bet ir prieš ‚barbarus' vakariečius. Dėl sambrūzdžio kilo represijos, ir tūkstančiai kinų atiduoti ver-

giškiems darbams. Nepaisant to, bruzdėjimai kartais išaugdavo į atvirus sukilimus, pvz. Taipino sukilimas (1845–65).

Taipino sukilimas, vykęs pagal Jancės upę ir į p. nuo jos, buvo daugiau valstiečių socialinė ir politinė revoliucija, nukreipta prieš dinastiją ir svetimuosius. Sukilėliai užėmė Nankiną (1853) ir jį išlaikė per 10 metų. Tačiau jų bandymas paimti Pekiną nepavyko. Vakariečiai, pajutę, kad sukilėliai kėsinasi į jų turtus, ištiesė pagalbos ranką imperatoriaus vyriausybei ir, užimdami Nankiną, padarė sukilimui galą.

Dar šio karo metu anglai ir prancūzai, versdami kinus patvirtinti sudarytą nelygią sutartį, buvo užėmę Pekiną (1860) ir privertė juos pasirašyti naują sutartį. Pagal ją kinai turėjo atlyginti paskutinio karo nuostolius, leisti laisvai veikti misininkams ir anglams padidinti Honkono teritoriją. Svarbiausia, europiečiai paėmė į savo rankas pajūrio muitų administraciją.

Šiuo K. smūgiu gražiai pasinaudojo rusai ir gavo iš jos Amuro sritį (1858), o vėliau (1860) kraštą tarp Usurio upės ir Japonijos jūros, kurios pakrašty įsikūrė Vladivostoko uostą.

Svetimųjų įsigalėjimas pažadino kinų neapykantą jiems, ksenofobiją, ėjusią iš plačiųjų liaudies sluoksnių. Vietomis krikščionių minios puldavo krikščionis kinus ir europiečius ir juos žudydavo. Ir tai būdavo net su valdžios pareigūnų tyliu pritarimu. Kinų išsišokimai tik didino europiečių spaudimą, reikalaujant sau daugiau teisių. Buvo pasirašomos naujos sutartys ir europiečiams atidaromi nauji uostai. Tuo tarpu europiečiai ėmė grobti net K. nuo seniau priklausomas žemes. Taip prancūzai užėmė Anamą ir Tonkiną (1885), anglai — Burmą (1886), o rusai ėmė brautis į Sinkianą.

Ypač pavojinga K. pasidarė europėdama sustiprėjusi Japonija. Ji, po vad. Meidžio reformos, susikūrusi modernią kariuomenę ir laivyną, atkreipė dėmesį į Azijos kontinentą, pirmoj eilėj į Korėją, priklaususią K. Kai joj kilo naminės kovos, K. ir Japonija pasiuntė į ją kariuomenę ir dėl to kilo tarp jų karas (1894–95). K. pasirodė visai neprilygstanti Japonijai, ir ši galėjo užimti Formozą, Peskadorus ir kitas salas, Mandžiūrijoj—Laotuno pusiasalį su Port-Arturo uostu ir Veihavei miestą. Tik dėl Rusijos, Prancūzijos ir Vokietijos protestų turėjo visus laimėjimus kontinente grąžinti K., pasilaikydama sau Formozą su aplinkinėmis salomis.

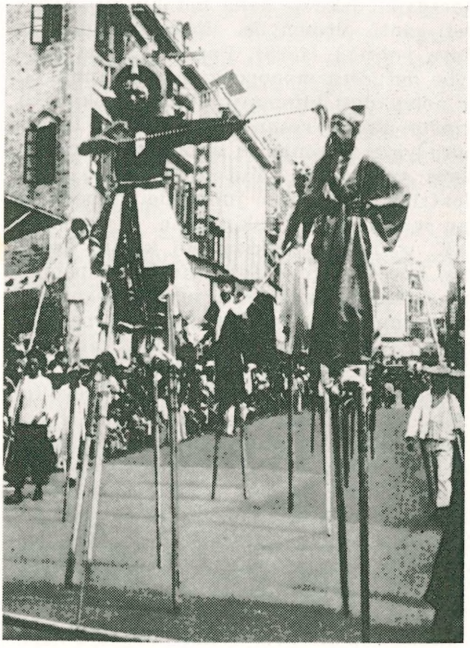

Vaikščiojimas stypynėmis švenčių metu Kantone

Pralaimėjimas Japonijai parodė K. visai nepajėgiančią savarankiškai gyventi. Dėl to didžiosios valstybės pasišovė daugiau grobti. Anglija pasisavino Veihavei uostą, Prancūzija — Kuanču-van ir išsiderėjo koncesiją geležinkeliui K.-Tonkino pasieniu. Pirmą kartą į K. dalybų eiles stojo ir Vokietija, pasigrobdama Kiačau iškyšulį su Cingtau (Tsingtau) uostu gausioj žemės turtų Šantuno provincijoj. Čia vokiečiai išsivedė geležinkelius ir ėmė naudoti kasyklas. Daugiausia pasinaudojo rusai. Pirmiausia jie gavo koncesiją tiesti per Mandžiūriją transibiriniam geležinkeliui iki Vladivostoko. Su geležinkeliu jie gavo tokias plačias teises, kad š. Mandžiūrija faktiškai atsidūrė jų globoj. Sutartis (1896) taip žemino kinus, kad ji nuspręsta laikyti paslapty. Po dviejų metų rusai prisijungė Laotuno pusiasalį su Port-Arturo uostu ir jį sujungė geležinkeliu su transibiriniu keliu.

Jau buvo kylanti mintis, kad K. visai subyrės ir galės būti pasidalyta paskiromis kolonijomis. Tuo tarpu amerikiečiai,

norėdami užkirsti kelią bet kokiai valstybei gauti pirmenybę, iškėlė vad. atvirų durų politiką (1899). Pagal ją jokia valstybė neturėtų monopolizuoti laimėjimų K. ir netrukdyti kitoms jų siekti. Prekyba ir krašto ūkinių resursų naudojimas turėtų būti lygiai prieinamas visoms suinteresuotoms valstybėms. Tad JAV atvirų durų doktrina reikalavo jungtinio imperializmo ir trukdė K. išskirstymą.

K. vyriausybė, akivaizdoj krašto grobimo, buvo besigriebianti reformų Japonijos pavyzdžiu. Didelis reformų šalininkas pasidarė imp. Kian-su, išleidęs daugybę dekretų. Tačiau senoji našlė imperatorienė Ceu-hi (Tseu-hi), ilgus metus (1861–1908) lemiamai vairavusi sostą, žiauriu revoliuciniu mostu nušlavė reformininkus ir patį imperatorių įkalino rūmuose. Nušlavusi vad. ‚šimto dienų reformų bandymus', imperatorienė su savo patarėjais veikė ne tik prieš reformas, bet ir prieš europiečius, atseit, kurstė ksenofobiją. Tad jos vyriausybė gyvai palaikė prieš europiečius kilusį sąjūdį, gavusį ‚boksininkų' vardą.

‚Boksininkai' buvo vienas slaptųjų sąjūdžių, paplitęs vidurinėj ir pietinėj K., ir pradžioj rodėsi pavojingas Mandžiūrijos dinastijai. Tačiau Pekino dvaras mokėjo nukreipti jų neapykantą nuo savęs ant svetimųjų. Imperatorienė sukurstė ‚boksininkus' prieš svetimuosius, viešai paskelbusi, kad šie turi būti nedelsiant nusmelkti. Sukilę ‚boksininkai' ėmė terorizuoti ir žudyti krikščionis ne tik provincijose, bet ir pačiame Pekine (1900). Jie apgulė Pekine ir kitur pasiuntinybes, kur persekiojami pašalaičiai ieškojo prieglobos, ir jas blokuodami, grėsė sunaikinti.

Sukilimas baisiai paveikė paliestąsias galybes, ir viešai pasaulyje pradėta šaukti — propagandos tikslais, — jog gresiąs ‚raudonasis pavojus'. Tuoj sudaryta bent 8 valstybių jungtinė ekspedicija, vadovaujama vokiečių generolo, ir pasiųsta į K. Ji per Tienciną pasiekė Pekiną ir jį užėmė (1900). Europiečiai pirmiausia keršijo žudynių organizatoriams ir juos sučiuptus be pasigailėjimo smerkė miriop. Nors imperatoriškoji vyriausybė ir nusikalto remdama ‚boksininkus', tačiau praktiškais sumetimais leista jai pasilikti. Padiktuotos kietos taikos sąlygos, uždedant didelę (67 mil. dolerių) kontribuciją, kurią sau laidavo muitų pajamomis ir druskos mokesčiu.

Taip parblokštoje K. svetimieji pradėjo plačiai šeimininkauti. Jie tiesėsi geležinkelius, atidarinėjo kasyklas, kūrė fabrikus. Ypač daug pasinaudojo rusai, kurie, tariamai geležinkeliui apsaugoti įvedė 1900 į Mandžiūriją kariuomenę, ir Japonija, paėmusi p. Mandžiūrijos anglies ir geležies kasyklas ir taip pat prasitiesusi sau geležinkelį. Ne be įtakos K. pasiliko ir Japonijos–Rusijos karas (1904–05), ėjęs jos teritorijoj. Laimėję karą japonai sustiprino savo pozicijas Mandžiūrijoj ir pasisavino Port-Arturą.

Japonų laimėjimas ir, aplamai, jos išugdyta galybė paskatino kinus sukrusti ir siekti reformų. Reformų skelbėjai buvo pirmoj eilėj studentai, gavę progos eiti mokslus svetur, daugiausia Japonijoj. Be to, kinus veikė ir jų žemėj įsikūrę vakariečiai, skatindami šviestis bei organizuotis vakarų pavyzdžiu. Pažangesnė kinų šviesuomenė suprato, kad K. atnaujinimui būtina sąlyga yra revoliucija, pašalinant pairusią Mandžiūrijos dinastiją ir įkuriant demokratinę respubliką. Šio politinio-kultūrinio sąjūdžio priešaky stojo garsusis Sun-Jat-senas (1866–1925), gimęs vadas, kalbėtojas ir galvotojas. Per pirmą šio amžiaus ketvirtį jis kūrė veiksmu, žodžiu ir raštu modernią K. ir jai įspaudė neišdildomą antspaudą. Po jo sukeltos nepasisekusios revoliucijos (1895) priverstas bėgti iš krašto, jis gyveno įvairiuose svetimuose kraštuose, daugiausia Japonijoj, ir formulavo savo demokratines-socialistines idėjas. Jo peršamo politinio, kultūrinio ir visuomeninio mokslo pagrinde glūdėjo 3 principai: tautiškumas, demokratija ir (ūkinė) gerovė.

Sun-Jat-seno vadovaujamas revoliucinis sąjūdis pagaliau laimėjo, ir Mandžiūrijos dinastija pašalinta (1912). Sun-Jat-senas tapo pirmuoju naujosios K. respublikos prezidentu. Tačiau naujoji K. respublika toli gražu neaprėpė visos K. ir turėjo ribotis daugiausia pietumis. Įvairiose vietose iškilo generolai-vadai su savomis armijomis ir kūrė savas vyriausybes. Vakarų koncesininkai dažnais atvejais bendradarbiavo su jais, duodami jiems paskolas ir garantuodamiesi jas naujomis koncesijomis. Tuoj pat prasidėjo I pas. karas, ir Japonija užgrobė vokiečių nuosavybes Šantune bei pradėjo spausti kinus. Nors K., amerikiečių raginama, ir paskelbė karą Vokietijai (1917), tačiau, būdama bejėgė, negalėjo išsilaisvinti nuo japonų užmačių.

Tiesa, po karo jai pavyko atgauti kai kurios pašalaičių turėtos koncesijos ir gauti daugiau pajūrio muitų kontrolės, tačiau visiško koncesijų panaikinimo jai reikėjo laukti iki 1943.

Po I pas. karo K. surizgusius santykius ir maištingą padėtį smarkiai paveikė Rusijos komunistinė revoliucija ir jos pilietiniai karai. Bolševikų iš Sibiro stumiami baltieji užplūdo Mandžiūriją, Mongoliją, Turkestaną, ir bolševikai, su jais kovodami, turėjo progos šeimininkauti šiuose plotuose. Siekdami pasaulinės revoliucijos, bolševikai matė tinkamą dirvą anarchijoj skendinčiame krašte saviems kėslams įgyvendinti. Jų įrankiu tapo naujai (1921) įsikūrusi komunistų partija, kurios įkurtuvėse dalyvavo iš Maskvos atsiųstas III internacionalo atstovas. Komunistų partija (vienu jos vadų nuo pat pradžių tapo dabartinis prezidentas Mao-Ce-tunas) netrukus tapo antra stipri politinė organizacija po Sun-Jat-seno įkurto kuomintano (liaudies partijos).

K. vadai, pirmoj eilėj pats Sun-Jat-senas, nematė iš pat pradžių nei revoliucinės K. nei savų komunistų pavojaus ir artimai bendradarbiavo su jais. Jie priimi-

Paminklas ‚Respublikos tėvui' dr. Sun-Jat-senui Kantone

nėjo bolševikų siunčiamus diplomatus ir instruktorius, leido komunistams stoti į kuomintaną ir patys vyko į Rusiją mokytis. Su rusų instruktorių pagalba kinai įsikūrė karo akademiją tautinės armijos karininkams ruošti. Josios viršininku tapo tada jaunas generolas Čan-Kai-šekas, nuo pat pradžių ištikimiausias Sun-Jat-seno talkininkas.

Šiek tiek apsitvarkę ir komunistinės Rusijos remiami, kuomintano kinai pradėjo didįjį žygį iš pietų į šiaurę K. suvienyti (1926–28). Žygiui, komunistų instruktorių lydimas, vadovavo Čan-Kai-šekas. Stropiai vengdamas paliesti vakariečių koncesininkus, Čan - Kai - šekas pasiekė šiaurę su Pekinu, iš kur išvarė Mandžiūrijos valdovą generolą Čan-Co-liną, kuris netrukus žuvo (1928), sakoma tapęs japonų pasikėsinimo auka. Kai žuvusio generolo sūnus Čan-Co-lianas sutiko pripažinti tautinę vyriausybę ir jai palenkti Mandžiūriją, pirmą kartą buvo įkurta (1928) beveik suvienyta respublikinė K.

Tautinė K. vyriausybė, kurios priešaky stojo Čan-Kai-šekas, iš pat pradžių turėjo rūpesčių su Sovietais, savais komunistais ir japonais, kreivai žiūrėjusiais į K. vienijimąsi. Komunistai buvo paplitę visame krašte ir kai kur, pvz. Kvansi provincijoj, jie turėjo savarankišką valdžią. Tautinė K. pirmą kartą susikivirčijo su Sovietais dėl K. rytinio geležinkelio ir po trumpo ginkluoto susirėmimo buvo priversta pripažinti čia rusų turimas teises (1929).

Visą vėlyvesnį K. likimą lėmė Japonija, turėjusi didelių kėslų jos šiaurėj. Jai ypač rūpėjo Mandžiūrija, ir ji pasiryžo atplėšti ją nuo K. Suradę priekabę, japonai ėmė kariauti Mandžiūrijoj ir greitai užėmė kraštą. Jie įsikūrė protektoratinę Mandžuko valstybę. Iš čia jie nuolat brovėsi į šiaurės K. ir kai kurias sritis, pvz. Džeholo, atplėšė nuo jos. Japonų grobimas pažadino kinų neapykantą, ir maži abiejų susidūrimai šiaurėj buvo nuolatinis reiškinys. Nuolatos kinų erzinami, japonai pagaliau sumojo smogti jiems lemiamai, kai (1937) puolė viso krašto rytinį pakraštį ir pagrobė ne tik didžiuosius uostus, bet ir krašto viduj žymesnius miestus, pvz. Nankiną. Tuo būdu K. lyguma atsidūrė, bent formaliai, japonų valdžioj. K. vyriausybė turėjo pasitraukti į Čunkiną, esantį kalnuotame ir mažai kultyvuotame krašte, prie Jancės upės.

Tačiau K. nekapituliavo ir vedė su okupantu tiek frontinį, tiek partizaninį karą.

Didelės viltys šmėstelėjo K., kai Japonija įsijungė į II pas. karą (1941). K. automatiškai tapo aliantų sąjungininkė ir su jų parama kariavo. Bet japonams okupavus aplinkinius kraštus, labai pasunkėjo K. rėmimas, ir ji atsidūrė dideliame varge. Tad K. nepajėgė suduoti didesnio smūgio japonams ir ribojosi daugiau partizaniniais antpuoliais, kur veiksmingai talkininkavo ir komunistai. Lemiamai paveikė K. Sovietų Sąjungos Jaltoj sutartas Japonijos užpuolimas ir po šiosios kapituliacijos — Mandžiūrijos užėmimas. Nors pagal pasirašytą su centrine K. (čan-Kai-šeko) vyriausybe sutartį (1945) Sovietai sutiko vien ją remti ir atitraukti kariuomenę iš Mandžiūrijos, tačiau didelį Japonijos karo grobį perdavė komunistams ir jiems užleido paskirus Mandžiūrijos miestus su sritimis. Tad Sovietams pasitraukus (1946 pradžioj), tautinė K. negalėjo įsitvirtinti Mandžiūrijoj. Komunistai ėmė šeimininkauti joj, kaip savose Junano ir Šensio provincijose (kuriose jie, iš Kvansio išvaryti, 1936 susimetė). Komunistai, išsugdę savo jėgas Mandžiūrijoj ir Sovietų remiami, gavo persvarą kivirčuose su tautine vyriausybe ir 1948 gale perėjo į puolimą. Jų rankose, be Mandžiūrijos, dar atsidūrė šiaurės K. su Pekinu, kurį jie pavertė sostine. Iš čia jie pradėjo smogiamą žygį per visą K. ir iki 1949 galo ją užėmė. Tautinė čan-Kai-šeko vyriausybė pasitraukė į Formozos salą, kuri su aplinkinėmis salelėmis pasilieka ligšiol vienintelis tautinės K. likutis. Tuojau po galutinio laimėjimo komunistinė K., pasivadinusi liaudies respublika, gavo Sovietų pripažinimą ir sudarė su ja draugiškumo sutartį (1950). Ji yra antroji sovietinio bloko valstybių tarpe ir Azijos žemyne yra jos politikos vykdytoja, kaip rodo jos dalyvavimas Korėjos ir Indo-Kinijos karuose.

G. N. Steiger, China and Occident 1927; *G. Aman,* The Legacy of Sunyat-sen 1929; *E. R. Hughes,* The Invasion of China by the Western World 1938; *R. Grousset,* Histoire de la Chine 1942; *O. and E. Lattimore,* The Making of Modern China 1944; *K. S. Latourette,* The Development of China 1946; ('') The Chinese, Their History and Culture 1946; *A. K. Wu,* China and Soviet Union 1950; *L. C. Goodrich,* A Short History of Chinese People 1951; *H. Wei,* China and Soviet Russia 1956. *J.J.*

K. k a l b a priklauso tibetiečių-kinų k. šeimai, kurios ji yra svarbiausias narys. K. kalba vartojama apie 450 mil. žmonių. Tai vad. izoliacinė kalba, kuri skiriasi nuo ide. kalbų tuo, kad jos žodžiai yra nekaitomi. Skiriamos dvi žodžių rūšys: vienaskiemeniai, vad. c ŭ, ir sudėtiniai žodžiai, arba sintaksiniai vienetai, sudėti iš atskirų c ŭ . Vienaskiemeniai žodžiai, būdami nekaitomi, atitinka mūsų žodžių šaknis, simbolizuojančias materialinę žodžių reikšmę. Kadangi vienaskiemeniai žodžiai dažnai yra nevienareikšmiai, tai aiškumo dėlei jie jungiami poromis vienai sąvokai reikšti. Tokių jungininių yra įvairių rūšių. Skiemuo-žodis gali būti reduplikuotas, pvz. k o-k o ‚vyresnis brolis', kadangi vienas k o nėra vienareikšmis. Tą patį reiškia ir t a-k o. Gali būti ir du fonetiškai skirtingi, bet vienareikšmiai žodžiai sujungti į vieną dviejų skiemenų žodį, pvz. š u-m u ‚medis'. Gali pagaliau vienas žodis eiti pažymiu kitam, kaip p i e n o o d a ‚grietinė'. Tokie žodžiai yra dažni, ir dėl to jie sudaro dviskiemenės kalbos įspūdį.

Žodžio sudaromieji elementai yra ne tiktai balsiai ir priebalsiai, bet ir tonai, kurių standartinėj k. kalboj yra keturi— lygus, kyląs, krintąs ir pradinis. Žodžio reikšmė susijusi su tam tikru tonu. Tai primena mūsų priegaides, kurios taip pat yra žodžio reikšmės sudaromasis elementas, pvz. á u š t i ir a ũ š t i. Žodžiai, kurie tesiskiria tonu, etimologiškai gali būti giminingi ir negiminingi.

K. kalbos gramatiką apsprendžia pačios kalbos pobūdis. Būdamas nekaitomas, tas pats žodis gali turėti kelias kategorines reikšmes — gali būti daiktavardis, būdvardis ar veiksmažodis, kaip iš dalies yra ir anglų kalboj. Tačiau būtų perdėta sakant, kad k. kalba visai neskiria kalbos dalių. Pvz. č i h ‚popierius' visada tėra daiktavardis; t'i ‚spirti' visada galiniuotinis veiksmažodis; c a o ‚anksti' visada prieveiksmis. Kadangi žodžiai neturi kaitmenų, tai įvairios gramatinės kategorijos reiškiamos kitokiais būdais. Pvz. daiktavardžių skaičius reiškiamas skaitvardžiais arba žodžiais ‚daug', ‚keli'. Veiksmažodžių laikams reikšti vartojami prieveiksmiai. Veiksmažodžių įvykio aspektas reiškiamas žodeliu l ê. Eigos aspektas žodeliais č i h, č e ar galūniniu n ê. Daugumas sakinių turi veiksnį ir tarinį, kurių grupėse žodžiai yra koordinuoti arba subordinuoti.

K. kalbos raštas yra ypatingas. Mažiausias rašto ženklas reiškia ne mažiausią fonetinį vienetą — garsą, kaip mūsų kal-

boj, bet visą vienaskiemenį žodį — cǔ. Tokių žodžius reiškiančių ženklų skiriamos šešios rūšys: 1. piktogramos, 2. ideogramos, 3. fonogramos, 4. sudėtinės ideogramos, 5. sudėtinės fonogramos ir 6. išvestiniai ženklai. Piktogramos yra labai suprastinti daikto piešiniai, pvz. ‚kalnas' (šan) žymimas išlenktu horizontaliniu brūkšniu, ant kurio yra trys vertikaliniai brūkšniai. Ideogramos yra abstraktinių idėjų simboliai, pvz. žodis d u žymimas dviem horizontaliniais brūkšniais. Sudėtinės ideogramos yra dviejų atskirus žodžius reiškiančių ženklų kombinacija, pvz. ‚šviesus' (min) žymimas ženklu, sudėtu iš saulės ir mėnulio ženklų. Fonograma yra tokia piktograma (konkretaus daikto ženklas), kuri vartojama abstraktinei sąvokai žymėti, jeigu abu žodžiai fonetiškai vienodai skamba, pvz. ‚šokio' (vu) ženklas reiškia ir ‚neturiu', nes abstrakčios neturėjimo sąvokos negalima pavaizduoti piešiniu. Kiti ženklai yra tų pačių kombinacijos.

Kadangi žodis gali turėti eilę sinonimų, reikšminių variantų, tai vietoj vieno seno ženklo imta vartoti keli toms skirtingoms reikšmėms žymėti. Tuo būdu ženklų skaičius žymiai padidėjo. Dideliame žodyne tokių ženklų yra 40 ar 50 tūkstančių. Telegrafo knygoj apie 10 tūkstančių. Yra rašomųjų mašinėlių, kurios turi 5400 ženklų. Pirmuose keturiuose mokyklos skyriuose vartojama apie 2700 ženklų.

Kadangi toks raštas sunkus išmokti, buvo siūlyta įvairių reformų, bandytų ribotai pravesti. 1919 švietimo ministerija bandė įvesti 39 raidžių fonetinį raidyną. 1928 vyriausybė pritaikė lotyniškąjį raidyną k. kalbai, tačiau visi tie projektai neįgyvendinti dėl techninių bei kultūrinių priežasčių — nenoro nutraukti ryšių su praeitimi ir kt. K. kalba turi daug tarmių. Skiriamos devynios pagrindinės tarmių grupės. Literatūrinė kalba naudoja Pekino tarmę. Šiandien mokytas kinas vartoja dvi kalbas — vietinę šnekamąją ir literatūrinę, bendrą visam kraštui.

B. Karlgren, The Chinese Language 1949; *R. A. D. Forrest,* The Chinese Language 1948; *J. F. de Francis,* Beginning Chinese 1946; Žodynai: *B. Karlgren,* Grammata Serica 1940; *R. H. Mathews,* Chinese-English Dictionary 1943.

L.D.

K. literatūra turi labai gilią praeitį. Ji yra skirstoma į kelis laikotarpius.

Senovinis laikotarpis (1500–600 pr. Kr.). Svarbiausias šio laikotarpio palikimas ‚Dainų knyga'. Tai 3000 dainų rinkinys, sudarytas iš liaudies ir karaliaus dvaro dainų bei himnų, arba odžių. Nemaža jame ir baladžių. Dainų temos įvairios: meilė, vedybos, draugystė, tėvynės ilgesys, išsiskyrimo liūdesys, gyvenimo praeinamybė, likimo neteisybė, valdžios priespauda, karo baisybės, valdovų dorybės ir ydos, šokiai ir kt. Stilius daugiausia liaudies dainų pobūdžio. Gausu pakartojimų, aliteracijų ir onomatopėjų. Daugelyje dainų slypi moralinė alegorija (į anglų k. vertė A. Waley).

Klasikinis laikotarpis (600–200 pr. Kr.). Šiuo laikotarpiu buvo sudaryta poezijos antologija Ču Cu (Chu Tzu). Ji buvo daug originalesnė negu Dainų knyga: poetai joje parodė daugiau vaizduotės lakumo, formos laisvumo ir įvairumo. Didelę šios antologijos dalį sudarė poeto Ču Juano (Chu Yuan, 328–285) eilėraščiai. Ypač garsūs Ču Juano dalykai — poema Kareivio laidotuvių giesmė ir elegija Susitikimas su liūdesiu. Nusivylęs gyvenimu, ypač valdžios korupcija, poetas nusiskandino Milo upėje. Žodžiai, jo pasakyti apie nežinomą karį, tinka ir jam pačiam: ‚Nors tavo kūnas žuvo, bet siela pasiekė amžinybę'. Jo vardas Kinijoje liko nemirtingas.

Hano dinastijos laikotarpis. (II a. pr. Kr. — II a. po Kr.). Šios dinastijos valdymo laikais literatūroje išrasta tarpinė forma tarp poezijos ir prozos, žinoma fu vardu. Fu buvo išdailinti, ritmiški ir poetiški aprašymai, kurių turinį sudarė panegirikos miestams, rūmams, parkams, medžioklėms, paukščiams, šokiams, metų laikams ir kt. dalykams. Žymiausias fu formos poetas buvo Su-ma-Hsian-džu (Ssu-ma Hsiang-ju, 180–117). Jis gyveno imperatoriaus dvare ir neprastai meistriškai aprašinėjo įvairius dvaro buities aspektus. Tą pačią literatūros formą vartojo ir bendralaikis Mei Šenas (Mei Sheng). Iš krikščionės eros pradžios išliko rinkinys Devyniolika senųjų eilėraščių. Jų stilius labai paprastas, o temos amžinos: gyvenimo praeinamybė, tėvynės ilgesys, pamestos žmonos skundas ir kt.

Trijų valstybių ir Šešių dinastijų laikai (200–600). Šiuo laikotarpiu susikūrė tam tikros poezijos mokyklos. Iš jų minėtinos trys: Laukų ir sodų mokykla, apdainavusi kasdienio gyvenimo džiaugsmus, Kalnų ir srovių mokykla, apdainavusi žmogaus rankų neliės-

tą gamtą, ir Rūmų mokykla, apdainavusi grožį, moteriškų jausmų švelnumą ir vartojusi išdailintą stilių bei kalbą. Laukų ir sodų mokyklos kūrėjas buvo Tao Čienas (Tao Chien), arba kitaip Tao Juanminas (Tao Yuan-ming, 365–427). Tai didžiausias kinų gamtos poetas. Jis paliko apie šimtą lyrinių eilėraščių, kurių kiekvienas tikras deimančiukas. Daugumą jo eilėraščių kinų mokiniai moka atmintinai. Ypač garsus jo eilėraštis Rauda apie savo paties mirtį. Jis lyginamas su romėnų Horacijum.

Tano dinastijos laikotarpis (600–900). Didžiausi šio laikotarpio poetai buvo Li Po (701–762) ir Tu Fu (712–770). Li Po surado kinų poezijai naujų temų. Jo eilėraščiai yra nutolę nuo tradicinių kinų poezijos formų. Nors jis dažnai rašė apsvaigęs vynu, bet jo kūriniuose nėra dirbtinumo: jie spontaniškai ištryškę iš jo sielos. Jo lyrika pasižymi minties subtilumu, išraiškos grožiu ir ritmiškumu. Dėl dangiško savo eilių dailumo jis buvo vadinamas Ištremtuoju angelu. Jis apdainavo visa, kas gražu, ypač gamtą, moteris ir vyną. Nepaprastai buvo jautrus gamtos grožiui. Viename eilėraštyje jis sako: ‚Šią naktį stoviu ant bokšto šventovės: iš čia galiu skinti žvaigždes su ranka. Nedrįstu prakalbėti garsiai tyloje, bijodamas sutrukdyti gyventojams dangaus'. Nors jis naudojosi dideliu imperatoriaus rūmų palankumu, bet jo eilėse apstu nusivylimo, melancholijos ir neįvykusio lūkesčio jausmų. Iš kinų poetų Li Po geriausiai žinomas Europoje.

Tu Fu realistinis poetas, apdainavęs kaimiečių vargus, karo baisybes, visuomenės smukimą, imperatoriaus autoriteto sunykimą. Savo eilėse vartojo puikią techniką, rūpestingai parinktus žodžius, bet jam trūko Li Po spontaniškumo. Jo tautiečiai vadino jį Poetu išminčiumi, nes eilėse išreikštu užuojautos gilumu jis mokėjo arčiausiai prieiti prie jų širdies. Tu Fu kurį laiką buvo valdininku imperatoriaus dvare, bet vėliau iš savo vietos pasitraukė ir pradėjo nuotykingą gyvenimą, lydimą kančios, nesėkmės ir nusivylimo.

Taip pat žymus poetas buvo Po Čiu-i (772–846). Jis ypač išgarsėjo dėl to, kad rašė universalinėmis temomis, sielojosi žmonių vargais. Jis sukūrė penkiasdešimt eilėraščių vien apdainuoti socialinėms blogybėms, ypač priespaudai ir neteisybei. Daugelį jo eilėraščių liaudis išmoko atmintinai. Jis buvo plačiai žinomas ne tik savo krašte, bet taip pat Korėjoje ir Japonijoje. Gražia, sklandžia kalba rašytais eilėraščiais jis išjuokė savo laikų ydas ir kvailybes. Jo eilės buvo graviruojamos antkapiuose, išrašomos ant šventovių ir mokyklų sienų. Viename eilėrašty poetas prisipažįsta, kad visą gyvenimą praleidęs berašydamas, parašęs septyniasdešimt tomų poezijos ir apdainavęs tris tūkstančius temų. Daug jo eilių buvo parašytos liaudies dainų motyvais. Amžiaus gale jis visą savo poeziją pats išleido ir po kelis savo leidinio egzempliorius išdalijo vienuolynų bibliotekoms, kad tuo būdu savo kūrinius apsaugotų nuo pragaišimo.

Tano dinastijos laikais kūrė nemažiau kaip 2200 poetų. Pradžioje XVIII a. imp. Kan-hi įsakymu jų eilės buvo surinktos ir išleistos atskiru leidiniu. Vėliau iš šio rinkinio buvo išskirta trys šimtai vienuolika deimančiukų ir iš jų sudaryta antologija, kuri iki šiol plačiai skaitoma Kinijoje.

Apskritai, Tano dinastijos viešpavimo laikais kinų poezija pasiekė didelių aukštumų; tai buvo auksiniai kinų poezijos amžiai.

Iš šio laikotarpio prozos minėtinas garsus pasakojimas ‚Magiškas veidrodis', sudarytas daugiausia iš folklorinių anekdotų. Jo autorius Van Tu (585–625).

Reikšmingi prozininkai buvo taip pat Han Ju (768–824) ir Liu Cun-Juan (773–819). Jie ypač išgarsėjo kaip eseistai, nors drauge buvo ir geri poetai. Han Ju pasižymėjo originaliu priėjimu prie temų ir jausmo nuoširdumu. Liu Cun-Juan dar buvo garsus kaligrafas. Jų raštuose daug filosofinio ir satyrinio elemento.

Suno, Juano, Mino ir Čeno dinastijų laikai (900–1900) Valdant šioms dinastijoms, Kinijoje prasidėjo literatūros klestėjimo laikai, kurie truko beveik tūkstantį metų. Atsirado drama ir romanas. Tačiau ir poezija neapsileido naujiems žanrams. Iš poetų minėtini bent keletas. Ou-Jan-Hsiu (1007–1072) buvo poetas, eseistas ir istorikas. Jis paliko daug eilėraščių. Iš jo deimančiukų ypač garsus ‚Rudens garsas ir žiogas', kuriame jis interpretuoja gyvenimo prasmę. Pažymėtinas sakinys: ‚Nors žmogaus gyvenimas trumpas, bet jo daina atsiaidi po šimto metų jam mirus'. Su Ših, arba Su Tunpo (1036–1101) buvo lyrinis poetas, eseistas ir kaligrafas. Įkvėpimo jis sėmėsi iš

taoizmo. Tai buvo genialus poetas, išreiškęs savo pažiūrą į gyvenimą šiais žodžiais: ‚Aš esu patenkintas visokiose sąlygose, nes klajoju anapus materialinio pasaulio ribų'. Liu-Jun (1125–1210) laikomas didžiausiu XII a. kinų poetu. Jo eilėse vyrauja patriotiniai ir gamtos motyvai. Li Ji-an (1081–?) buvo garsi lyrikė. Nors ji parašė daug eilių, bet išliko tik vienas jų tomelis. Juan Mei (1716–1798) buvo originalaus stiliaus poetas. Jis teigė, kad eilėraščio gerumas priklauso ne nuo formos, bet nuo poeto genialumo, išsimokslinimo ir individualumo. Pagal jį, poezijos tikslas džiuginti žmogų. Jis buvo įsteigęs jaunų mergaičių poezijos mokyklą. Iš jo išmokytų mergaičių aštuoniolika pasidarė žinomos poetės. Čian Ših-čuan (1725–1785) buvo drauge poetas ir dramaturgas. Jis smarkiai kritikavo savo laiko poetus, ypač garsųjį VIII a. lyriką Li Po. Abu pastarieji poetai drauge su Čao Ji (1727–1814) laikomi pačiais didžiaisiais XVIII a. kinų poetais.

Draminiai kinų vaidinimai atsirado Juano dinastijos valdymo metu (1277–1368). Savo pobūdžiu jie buvo daugiau panašūs į Europos operą. Palyginti trumpu laiku buvo parašyta apie 500 tokių vaidinimų, iš kurių vėliau 100 pasidarė klasikiniais kinų dramos pavyzdžiais.

Vienas geriausių vėlesnių laikų vaidinimų yra ‚Vakarinio kambario romansas', vaizduojąs meilės istoriją. Autorius Van Ših-fu, kurio kalba ‚tokia graži kaip krintąs sniegas ir tokia švelni kaip mėnesio šviesa'. Iš kitų vaidinimų minėtini: Či Tien-hsiano Našlaitė ir Čao ir Li Hsin-fu Kreidinis apskritimas. Taip pat garsūs vaidinimai dar šie: Vėjelis mėnesienoje ir Sielos sugrįžimas. Pažymėtina, kad kinų vaidinimuose apstu vertingos lyrinės poezijos. Patys geriausi vaidinimai išversti į anglų, vokiečių ir prancūzų k.

Kinų romanas išsivystė iš liaudies pasakojimų, kuriuos rašytojai savaip perdirbdavo ir iš jų sukurdavo didelės vertės epinių kūrinių. Visi kinų romanai galima suskirstyti į penkias rūšis: istorinius, religinius - filosofinius, visuomenės papročių, meilės ir riterių romanus. Garsūs yra Lo Kuan - Kuan - čuno istorinis romanas Pasakojimas apie tris valstybes ir Vu Čen-en religinis romanas Užrašai iš ke-

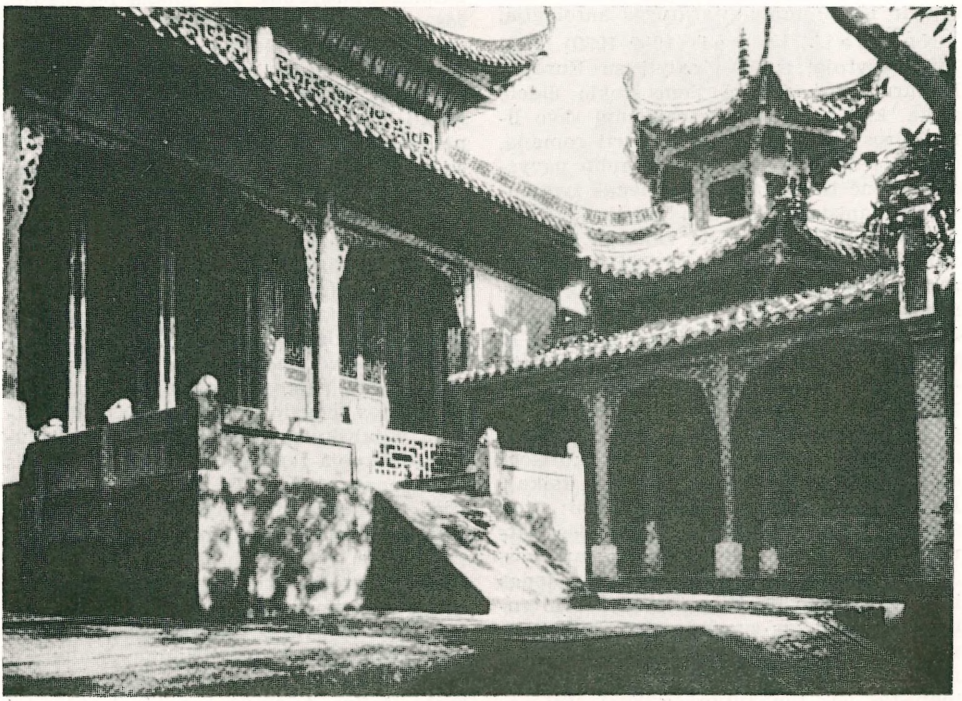

Medinė Konfucijaus šventykla Vanhiene, Šečuano provincijoj

lionių į Vakarus, angliškai verčiant pastarasis pavadintas Beždžione. Taip pat labai vertingi visuomenės papročių romanai yra Van Ših-čen (tariamas autorius) Slyvų žiedai auksinėje vazoje ir Ših Nai-an Vandens pakraštys, arba Lian-šan plėšikai. Angliškai išverstas pirmasis vadinasi dar Auksinis lotas, o antrajam dažnai paliekama originalo antraštė: Čin Pin Mei. Pažymėtina, kad pastarajam romane apstu pornografijos. Geriausias meilės romanas yra Raudonojo kambario sapnas. Autorius Cao Hsueh Čin (Tsao Hsueh Chin, 1719–1766). Riterinių romanų būdingiausi yra Li Džū-čen (Li Ju-chen, 1763–1830) Gėlės veidrody ir nežinomo autoriaus Visi žmonės broliai. Pastarasis gražiai angliškai išverstas Pearl Buck. Visi čia minėti romanai yra labai ilgi ir parašyti gražia liaudies kalba.

Iš kinų novelių maža kas tėra išversta į didžiąsias Europos kalbas. Angliškai išversti yra tik du žymūs novelių rinkiniai: Pu Sun-lino (Pu Sung-Ling) Keistos istorijos iš kinų studijos ir Čin Ku Či Kuan Ponios Čuan nepastovumas.

Pažymėtina, kad XVII–XVIII a. buvo sudaryta iliustruota 1628 tomų enciklopedija ir 10.223 tomų literatūros antologija.

N a u j i e j i l a i k a i (1900–1950). Nuo 1890 rašytojai suėjo į sąlytį su Europos kultūra, kuri padarė jiems tokią didelę įtaką, kad jie atsisakė tradicinių savo literatūros formų ir pradėjo kurti romaną, dramą ir poeziją Vakarų pasaulio pavyzdžiu. Ypač iškilo romanas. Vienas žymiausių romanistų buvo Čou Šu-džen (Chou Shu-jen, 1881–1936). Jis žinomas ir kitu vardu: Liu Hsun, arba tiesiog Lusin. Jo romanuose apstu gyvenimo ironijos ir visuomenės satyros. Dažnai jis lyginamas su M. Gorkiu ir B. Shaw. Vertingiausias jo veikalas Ah Q autobiografija. Išversta angliškai. Kuo Mo-žo (g. 1892) iki šiol parašė dešimt gerų romanų. Jis drauge puikus dramaturgas, poetas ir eseistas, daug vertęs iš vokiečių ir rusų k. (Goethės Faustas, Tolstojaus Karas ir taika). Iš kitų romano autorių minėtini: Čen Šou-ču (Chen Shou-chu), išgarsėjęs patriotiniu romanu Pavasario griaustinis, Jao Hsueh-jin, parašęs romaną Raudonas burokas ir Lao Še (Lao Shaw), kurio romanas Berniukas su rikša savu laiku buvo geriausia mėnesio knyga JAV. Tačiau pats žymiausias pastarųjų laikų kinų romanistas yra Lin Jutan (g.1895). Tai nepaprastai išsilavinęs rašytojas, mokslus išėjęs Harvardo ir Leipcigo univ. Gyvena už Kinijos ribų, rašo angliškai ir kiniškai. Užsieniuose jis išgarsėjo išleidęs angliškai knygą Mano šalis ir mano tauta. Žymiausi jo romanai šie: Gyvenimo svarba, Akimirksnis Pekine, Lapas audroje, Tarp ašarų ir juoko, Kinų kvartalo šeima, Ramybė širdy ir Raudoni vartai. Iš jo novelių pažymėtina knyga Našlė, vienuolė ir kurtizanė. Taip pat garsi jo kinų poeto Su Tun-po biografija, antrašte Linksmasis genijus.

Kinų literatūra mažosioms tautoms beveik nežinoma. Daugiausia jos vertimų turi anglai, vokiečiai ir prancūzai.

H. A. Giles, History of Chinese Literature 1901; *W. Grube,* Geschichte der chinesischen Literatur 1902; *A. E. Zucker,* The Chinese Theatre 1925; *R. Wilhelm,* Die chinesische Literatur (Handbuch der Literaturwissenschaft) 1928; *H. Acton,* Modern Chinese Poetry 1936; *K. Nagasawa,* Geschichte der chinesischen Literatur (vertimas) 1945; *H. van Boven,* Histoire de la littérature chinoise moderne 1946; *J. R. Hightower,* Topics in Chinese Literature 1950. *J.Tn.*

K. m e n a s skirstytinas į dvi grupes: tapyba bei kaligrafija ir skulptūra.

T a p y b a i r k a l i g r a f i j a. K. mene tapybos ir kaligrafijos sąvokos yra glaudžiai susijusios. Jas jungia pirmiausia tos pačios priemonės bei medžiaga (teptukas, tušas, popierius, šilkas), ta pati technika, ta pati estetika bei mentalinė disciplina, kurios reikalaujama iš menininko. Dažnai kiniečiai kaligrafiją stato net aukščiau tapybos, nes jos galimybių skalė yra daug platesnė. Pirmasis kinų tapybos ir kaligrafijos kanonas yra či jun šen tun (ch'i yun sheng tung), suformuluotas Hsieh Ho V a., reiškiąs maždaug ritminį vitališkumą ir apimąs meninės realybės turinį bei formą. Iš šio kanono išsivystė mentalinės tapybos koncepcijos ir teptuko brūkšnio teorijos. Tapytojas pirmiausia savo meninę realybę suvokiąs mentališkai, tam tikros intelektualinės disciplinos pagalba pagaudamas jos ritminį vitališkumą. Šitą ritminį vitališkumą realizuoja teptuko pabraukimas, kuris yra vienas svarbiausių tapybos ir kaligrafijos momentų. Brūkšnys turi būti galutinis; beveik visai negalima taisyti, ypač tapant šilke, todėl technika ir teptuko ritminė kontrolė turi būti absoliuti. Teptuko pabraukimas turi turėti ‚aštuonias pagrindines kokybes' (paprastumą, jėgą, eleganciją, šviežumą, raiškumą, švelnumą, pastovumą ir nuolat kintantį gyvybingumą), ‚šešias būdingas savybes' (dvasinį

pilnumą, aiškumą, brandumą, gyvastingumą ir turtingumą), bet vengti ‚keturių ydų' (sustingimo, sausumo, vulgarumo bei silpnumo) ir ‚trijų trūkumų' (lėkštumo, nedailumo ir šaltumo). Spalva ir geometrinė perspektyva neturi daug reikšmės, ir todėl būdingiausia kinų tapyba yra monochroninė. Gamta prašokanti spalvas ir tušo tapyba turinti begalybę tonalinių galimybių. Rašalas turįs šešias ‚spalvas': juodumą, baltumą, sausumą, turtingumą, tirštumą ir skystumą. Perspektyvą kinų tapyboje pavaduoja poetinis principas (kinų tapytojas dažniausiai yra poetas). Ji yra daugiau estetinė, negu geometrinė, ir paremta pastovaus taško principu. Kinų teigimu, gamtovaizdy su kiekvienu žingsniu viskas kinta, todėl tapyba turinti kaip tik ir parodyti tą kintamumą. Vienintelė kinų peizažinės tapybos koncepsija gamtos daviniams yra vad. trijų planų kanonas (žemė, medžiai, kalnai). Kinų tapyba faktiškai yra spiritualinė imitacija, prašokanti normalias erdvės ir laiko kategorijas; ji neturi tikslų savyje pačioje, bet nuolat kintančiose nuotaikose, kurias privalo sukelti, todėl tapytojas visuomet stengiasi parodyti tik tai, kas neišvengiama, o visa kita palieka žiūrovo vaizduotei.

Ankstyviausių kinų tapybos pavyzdžių randame priešistorinių laikų keramikoje. Nuo istorinių laikų pradžios iki krikščioniškosios eros kinų menas tebebuvo vystymosi stadijoje. Pirmą savo žydėjimą išgyveno Čieno dinastijos (265–420) periode. Tapybos iškilimas sutapo su moraline bei intelektualine periodo revoliucija, pasireiškusia formalistinės Hano etikos dekadansu, Laocės (Lao Tzu) natūralistinės filosofijos įtaka ir budizmo iškilimu. Šiuo periodu susiformavo visos pagrindinės kinų tapybos šakos: budistinė tapyba, peizažas, gėlių ir paukščių tapyba, žanrinė tapyba. Lygiagrečiai atsirado ir pagrindinės teorijos. Žymiausi šio periodo vardai buvo: budistinės tapybos iniciatorius ir pirmas popieriaus tapytojas Cao Pu-hsin (Ts'ao Pu-hsing); peizažo tapytojas Ku Kai-čih (Ku K'ai-chih); peizažo estetikos pagrindėjai Van Vei (Wang Wei) su Cun Pin (Tsung Ping) ir didžiausias kinų meno teoretikas, Šešių Kanonų formuluotojas Hsieh Ho. Tapybinę techniką ypač įtobulino vad. Trys Meistrai: Ku Kai-čih, Lu Tan-vei ir Čan Sen-ju (Chang Sen-yu). Sui dinastijos (581-618) laikotarpis nedavėnė vieno tikrai žymaus vardo, Tano dinastija (618–907) buvo tikras kinų tapybos aukso amžius. Žymiausi šio periodo tapytojai buvo Vu Tao-cu (Wu Tao-tzu), didžiausias kinų tapytojas apskritai, savo peizažuose ir portretuose tobulai realizavęs šešis kanonus ir garsus savo orchidėjos lapo linija; Pietų mokyklos kūrėjas Van Vei (Wang Wei) ir Šiaurės mokyklos iniciatorius Li Su-hsun (Li Ssu-hsun). Pietų mokyklai būdingas tam tikras romantizmas, poetinė melancholija, laisvas teptuko pabraukimas ir subtilios spalvos, o Šiaurės mokykla pasižymi intelektualizmu, dėmesiu smulkmenoms, didesne energija ir tam tikra prabanga. Abiejuose šiuose stiliuose atsispindi jų kūrėjų asmenybės: Van Vei (Wang Wei) buvo poetas, gamtos mėgėjas, idealistas, o Li Su-

Porelianinis indas iš Čieno dinastijos laikų

Jiu-Rien-Cien-tun Bambukai palei vandenį (apie 1200 po Kr.)

hsun (Li Sssu-hsun) aristokratas ir imperijos generolas, stovėjęs žymiai toliau nuo gamtos ir jos formų. Penkių dinastijų (907–960) periodu dominavo Pietų mokykla ir ypač išpopuliarėjo vad. literatų tapyba, susiformavusi Zen doktrinos poveikyje, pasižyminti poetiniu subjektyvumu, kurios būdingiausia forma buvo bambuko tapyba. Tano periode prasidėjusi specializacija (tematikos požiūriu) tapo savaime suprantama norma. Paukščių, gėlių ir vabzdžių tapyba pasiekė savo kulminaciją, duodama du reikšmingus šios rūšies tapytojus: Hsu Hsi ir Huan Čuan. Suno periode (960–1279), ypač Hui-cuno (Hui-tsung) valdymo laikais, menas įgijo nepaprastai didelės reikšmės viešajame gyvenime ir buvo visokiais būdais remiamas; atsirado kolekcionierių; meno studijos tapo visuotinio dėmesio centru. Pietų mokykla ir toliau dominavo, vis daugiau skirdama reikšmės poezijai ir kaligrafijai. Šio periodo teoretikai, Zen budizmo ir filosofinės li doktrinos poveikyje, ypač pabrėžė dvasinę realybę, atmesdami panašumo į gamtinę realybę kriterijų. Laiko dvasią tobuliausiai išreiškė peizažo meistrai: Tun Juan (Tung Yuan), Li Čen (Cheng) ir Fan Kuan, kurių darbuose žymus Van Vei poveikis. Perkėlus sostinę į Nankiną, padidėjo Šiaurės mokyklos įtaka, dominavusi Imp. akad. narių tarpe. Periodo pabaigoje išpopuliarėjo vad. žaidimo rašalu metodas, kurio esmę sudaro laisvumas, intuicija ir nekreipimas dėmesio į tematinio modelio detales. Šis metodas buvo ypač mėgiamas vad. ‚Keturių Džentelmenų' (slyvos, bambuko, orchidėjos ir chrizantemos) tapyboje. Juano periode (1280–1368) poetinė tradicija ir toliau išlaikė savo pozicijas, tik šio laikotarpio menininkai daugiausia dėmesio skyrė koncepcijai ir subjektyvinėms konstrukcijoms. Keturių Juano Meistrų (Huan Kunmen, Van Men, Ni Can ir Vu Čen) pagrindinį vaidmenį vaidina poetinė koncepcija ir ritminis vitališkumas. Kaligrafiniai įrašai jų paveiksluose konkuruoja su tapybiniais elementais. Mino dinastijos laikotarpyje (1368–1644) įsigalėjo tam tikras akademizmas ir didesnis respektas išorinei formai; kūrybinės intuicijos vietą užėmė amatininkiškas darbštumas ir akademinis šablonas; šalia peizažo labiau ėmė įsišaknyti figūrinė tapyba. Žymiausiu periodo tapytoju laikytinas Čou Jin (Ch'ou Ying). Meno gyvenimui toną davė trys pagrindinės mokyklos: Čekiano mokykla, vadovaujama Tai Ven-čino (Tai Wen-chin); Akademijos mokykla, vadovaujama Tan Jino (Tang Yin) ir Čou Jino (Ch'ou Ying), artimesnė šiaurės tradicijai; ir Vu mokykla, kuri buvo pati įtakingiausia. Jos vadai Šen Čou ir Ven Čen-min (Shen Chou ir Wen Cheng-ming) skelbė jėgos ir elegancijos sintezę. Čeno dinastijos (1644–1912) tapyba tęsė Mino tradiciją. Tapyboje dominavo Vu mokyklos sekėjų stilius. Reikšmingiausi peizažo atstovai buvo vad. Šeši Čeno Meistrai: Van Ši-min (Wang Shih-min), Van Čien (Wang Chien), Van Hui (Wang Hui), Van Juan-či (Wang Yuan-ch'i), Juan Šou-pin (Yuan Shou-p'ing) ir Vu Li. Figūrinės tapybos atstovai beveik visai nebesidomėjo budistinėmis ir taoistinėmis temomis; jų tapyba buvo daugiausia sekuliarinė. Svarbiausi jos atstovai: Ju Čih-tin (Yu Chih-ting), Čin Nun (Chin Nung) ir Lan Ših-nin (Lang

Shih-ning, italų jėzuitas Giuseppe Castiglione). Tačiau aukščiausio meninio lygio šiame periode pasiekė paukščių ir gėlių tapyba. Jun Šou-pin (Yun Shou-ping) savo darbais prilygsta didžiausiems Juano ir Mino meistrams. Dėmesio verti ir Tunhsin (Tung-hsin) bei Hua Jen šios rūšies darbai. Respublikos periode (nuo 1912) pasireiškė vakarietiškos tendencijos, atėjusios dažniausiai per Japoniją: pradėta bandyti išsimušti iš tradicinio konvencionalizmo, praplėsti tematiką (kasdienio gyvenimo scenomis), susidomėta šviesos ir šešėlio problemomis bei ekspresija. Tačiau vakarietiškos įtakos nepajėgė pakreipti pagrindinės kinų meno srovės. Ir šių dienų kinų tapyba tebėra daugiau ar mažiau ištikima Pietų mokyklos tradicijoms, tebesilaiko senovinės perspektyvos sampratos; pagrindinė technikos problema tebėra teptuko pabraukimas; poezija, kaligrafija ir tapyba sudaro neišskiriamą vienetą. Žymiausias šių dienų tapytojas či Pai ših (Ch'i Pai-shih), ypač garsus savo vabzdžių, žolės ir paukščių bei gėlių tapyba, savo koloristinėmis tendencijomis daug kieno buvo lyginamas su Matisse.

S k u l p t ū r a. Kinų skulptūra paprastai skirstoma į keturias žanrines bei techninkines grupes: akmens raižybą, animalinę, kapų ir budistinę skulptūrą. Seniausia jų yra a k m e n s r a i ž y b a, kurios ankstyviausi iki mūsų dienų išlikę pavyzdžiai siekia Hsuano valdymo laikus (827–782 pr. Kr.). Tai yra vad. akmeniniai būgnai su įrašais. Ši skulptūros rūšis aukščiausią tobulumo laipsnį pasiekė Hano dinastijos (206 pr. Kr. — 220 po Kr.) periode. Geriausius jos pavyzdžius randame akmeninėse Hsiao Tiansano šventyklos sienose ir Vu Liano šventyklos akmens kambariuose. Tai yra savotiški bareljefai, vaizduoją istorinius bei mitologinius įvykius. Svarbiausią vaidmenį juose vaidina ne reljefas, bet linija; jų esmė yra daugiau tapybinė ir kaligrafinė, negu skulptūrinė. Kiti įdomūs raižiniai išliko kapų lentelėse iš I šimtmečio pr. Kr., kuriuose slibinų, paukščių, vėžlių etc. motyvai nepaprastai puikiai suderinti su inskripcijomis. A n i m a l i n ė s k u l p t ū r a atsirado beveik lygiagrečiai su akmens raižyba. Rytinės Ču (Chou) dinastijos periode (770–481 pr. Kr.) kiniečiai pradėjo kartu su numirėliais laidoti ir mažytes gyvulių figūrėles, padarytas iš akmens arba žalvario. Hano periode šis paprotys dar labiau įsigalėjo, nepaprastai išpopuliarindamas šią skulptūros rūšį. Ču periodo figūros (akmuo) pasižymi masyvumu ir monumentalumu, o Hano laikotarpio figūros daugiau imponuoja savo plastiškumu, pabrėžtu ritmu ir linijos judesiu. Šešių Dinastijų, Sui ir Tano periode pasireiškė stipri Indijos ir Vidurio Azijos tautų įtaka; jos poveiky animalinė skulptūra nustojo specifiškai kinietiško charakterio ir jos meninis lygis krito. Šalia animalinės skulptūros, šiek tiek vėliau, išsivystė žmogiškų figūrų, skirtų mirusiojo patarnavimams (kape) ir sargybai (ant kapo) skulptūra, savo žydėjimą pasiekusi Tano dinastijos laikais. B u d i s t i n ė s k u l p t ū r a atsirado maždaug kartu su budizmo įvedimu. Kapų ir antkapių skulptūrai būdingas humanistinis bruožas, gyvumas, o budistinės statulos pasižymi beasmeniškumu, ramybe ir stagnacija. Joms trūksta įvairumo: pozos visuomet tos pačios, be individualinės charakteristikos, kuri galėtų būti priešinga Budos, kaip universalinės būtybės, esmei. Iš Hano laikotarpio yra išlikę nemaža įvairaus dydžio ir įvairių medžiagų budistinės skulptūros pa-

Dieviškųjų vartų saugotojas ‚Mėlynųjų debesų' šventykloje (netoli Pekino)

minklų. Žymiausi iš jų yra Junkano (Yunkango) ir Lungmeno požemiuose. Junkano skulptūrose tebedominuoja Indijos ir Vidurio Azijos įtakos. Grynai kinų motyvų pasitaiko tik detalėse. 494 Vei sostinę perkėlus į Lojaną (Loyang), skulptūros centru tapo Lungmenas. Lungmeno skulptūrose pastebimos tos pačios įtakos, bet jų forma rafinuotesnė ir technika subtilesnė. Dar daugiau formalinio rafinuotumo randame Sui dinastijos budistinėje skulptūroje. Tano periode svetimos įtakos ėmė sparčiai nykti; jų vietą užėmė humanistinė tendencija; Budos atvaizdai tapo žmogiškesni, traktavimas laisvesnis. Labai svarbų vaidmenį šiame laikotarpyje suvaidino tapybos įtaka, kuri ne tik pakeitė skulptūros pobūdį (atsirado spalvota skulptūra, imta daugiau domėtis laisva linija ir ritmine ekspresija), bet ir nustelbė. Suno periode budistinė skulptūra išgyveno didžiausio nuosmūkio epochą. Juano dinastijoje, lamaizmui tapus valstybine religija, skulptūros reikšmė ir lygis šiek tiek pakilo, bet senojo prestižo niekuomet nebeatgavo. Juano, Mino ir Čeno budistinė skulptūra pasižymėjo milžiniško formato darbais, kurių vertingiausi yra Ču Jun (Chu Yung) vartų Dangiškieji Karaliai, Mino dinastijos kapų figūros ir Lamos šventovės Buda Peipine. Naujesniaisiais laikais populiariausia skulptūros rūšis buvo linijinė skulptūra, t. y. kaligrafija ir kietos medžiagos grafika ir, retesniais atvejais, bareljefas.

O. Kümmel, Die Kunst Chinas, Japan und Koreas (Handbuch der Kunstwissenschaft) 1929; *Daisy Goldschmidt,* L'Art chinois 1930; *L. Ashton and B. Gray,* Chinese Art 1945; *O. Sirén,* Histoire de la peinture chinoise 1934; *W. Cohn,* Chinese Painting 1948; *O. Sirén,* Chinese Sculpture 1925.

Kinikai žr. Cinikai.

Kininis datulis (Zizyphus Jujuba), šaltekšninių (Rhamnaceae) šeimos krūmai bei nedideli medžiai, angliškai vad. jujube. K.d. vienas svarbiausių Kinijos vaismedžių, čia veisiamas jau per 4000 metų. Jis plečiamas taip pat pietvakarinės Azijos šalyse, N. Zelandijoje, nuo 1900 Kalifornijoje, Texas, Meksikoje. Vaisiai slyviški, vartojami švieži, džiovinti.

Kiniškis (šaltiniuose Kiniskis, Kinissko, Kinisko) Jeronimas (1553–?) vilnietis jėzuitas. Pradinį ir vidurinį mokslą ėjo Vilniuje ir Braunbergo jėzuitų kolegijoje. 1572 Vilniuje įstojo į jėzuitus. Toliau mokėsi Poznanėje, apie 1587 baigė mokslus Vilniuje. Po studijų daugiausia gyveno Vilniuje, kur buvo pamokslininku ir mokytoju.

Kinivarpa medžius kapoja vabalėlis, apie 1–10 mm, rausvas, juodas cilindriškos formos. Kai kurių skirčių antsparnių užpakalinis galas esti su įvairių dantelių eile, pagal kurių pastovų skaičių duodamas k. pavadinimas, pvz. žieviagraužys šešiadantis. Lervos balsvos, gležnos. Lėliukės yra laisvojo tipo (pupa libera). K. skiriamos Scolytidae (Ipidae) šeimai. Veisiasi uždaroje aplinkumoje. Pagal pastarąją skirstomi į žieviagraužius, luobaėdžius, medienininkus. Skraido kovo-rugsėjo mėn. Monogaminių k. patelė, įsigraužusi įeinamąją skylę žievėje, toliau atitinkama kryptimi graužiasi vadinamąjį motės taką, kuriame ir susiporuoja. Poligaminių k. patinas žievėje išsigraužia poravimosi ląstą, kurioje atėjusios patelės apvaisinamos. Šios iš čia graužiasi būdingos savo skirčiai formos ir krypties tinkamą skaičių motės takų. K. kiaušinėlius deda mo-

a b c d

Įvairaus tipo kinivarpos: *a* — balangraužė, *b* — luobaėdė, *c* — žieviagraužė, *d* — antsparnių dantytumas

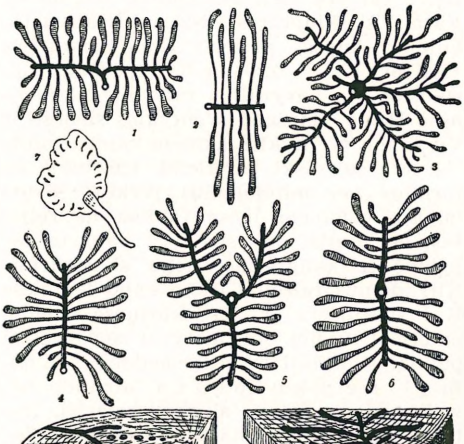

Būdingi kinivarpų takai žievėje ir medienoje

tės takuose, rikiuodamos juos po vieną atitinkamu atstumu, kad išsiritusios lervos turėtų pakankamai ploto maitintis. Lervos, augdamos ir daugiau maisto suvartodamos, graužiasi vis platyn einančius vad. lervų takus, kurių galuose pasiruoštame guoly jos virsta lėliukėmis. Čia iš jų išsiritę suaugėliai (imago), išsigrauždami išlekiamąją skylę, pasiekia orinę aplinkumą. Žiemoja paklotyje, žievės atplaišose ir kt. K. yra dideli miško kenkėjai, pvz. Ips (Pityogenes) chalcographus, I. typographus, Blastophagus sp. Daugiausia veikia kaip antriniai kenkėjai, įsimesdami kitų kenkėjų sužalotuose medžiuose (po audrų, gaisrų ir pn.). Masiškai išplitę užplūsta visai sveikus medžius, tapdami jau pirminiais kenkėjais. Labiausiai nukenčia eglynai. Kovojama lupant žievę nukirstų medžių, vėjalaužų, išvartų, kad sumažintų veisimosi sąlygas, šalinant iš miško sužalotus, sergančius medžius ir visa, kas lengvina veistis. Be to, vartojami gaudomieji medžiai (žr.). *J.Rkt.*

Kinkažas (Cercoleptes caudivolvulus) plėšrusis tropikinės Amerikos miškų gyvulys, Procyomidae šeimos, maždaug 1 m ilgio, apskritos, į katę panašios galvos, grakštaus kūno, švelnių gelsvai rudų plaukų. K. turi ilgą, stiprią uodegą, kurią jis apriečia aplink šaką laipiodamas po medžius. Minta vabzdžiais, mažais paukščiais ir smulkiais gyvuliukais, bet mėgsta ir medų, vaisius, paukščių kiaušinius. Lengvai prijaukinama.

Kinkel Gottfried (1815–1882) šveicarų rašytojas. Studijavo Bonos ir Berlyno univ., keliavo po Prancūziją ir Italiją, nuo 1846 Bonos univ. meno ir kultūros istorijos prof., Frankfurto parlamento narys. Dalyvavo kairiųjų respublikonų sąjūdyje ir Badeno sukilime. Nuteistas kalėti ligi gyvos galvos, iš Spandau kalėjimo išvaduotas išvyko į Londoną, kur profesoriavo Londono univ. Nuo 1866, grįžęs į Šveicariją, Züricho univ. prof. Artimai bendravo su Freiligrathu, Geibeliu ir Simrocku. Pastarojo įtakotas parašė Bilder aus Welt und Vorzeit, poemų ir baladžių rinkinį, sulaukusį plataus dėmesio ir populiarumo. Svarbiausias K. kūrinys Otto der Schütz 1846, epinė poema, kuriai siužetą pasirinko iš vienos žemutinio Reino legendos. Poema parašyta nuotaikingai ir sklandžiomis eilėmis, joje gausu patriotinės alegorijos ir subtilios erotikos. Kiti du epai panašaus populiarumo nesusilaukė: Der Grobschmied von Antwerpen 1872 ir Tanagra 1883. Šalia šių epinių romantinių idilių K. parašė nemaža gyvų publicistinių straipsnių ir eilių bei apysakų. K. dramos mažesnės literatūrinės vertės. Kiti raštai: König Lothar von Lothringen (tragedija) 1842, Gedichte 1843, Erzählungen von Gottfried und Johanna Kinkel 1849, Nimrod (tragedija) 1857, Mosaik zur Kunstgeschichte 1876, Rheinische Erzählungen, hrsgb. v. H. Kliche 1921. *H.N.*

Kinkymas 1. arklio, jaučio pajungimas traukai. Jautis seniau buvo kinkomas jungu (žr.), vėliau ir pavalkais (žr.), o arkliai — plėškėmis (žr.) ir pavalkais (žr.) paprastai arba su lanku (žr.). Plg. Pakinktai.

2. Laiko tarpsnis, kuriame dirbama vienu jaučių ar arklių pajungimu. Paprastai darbo diena vasarą skirstoma į 3, o rudens ir žiemos — į 2 k.

3. Vienu arklių ar jaučių pakinkymu suariamas lauko plotas, kuriuo, be orės, akėjimo, nusakomas dar ir sėjos plotas.

Kinlochleven vietovė šiaurės Skotijoje. Į šią labai nuošalią vietovę 1947 IX 5 atvyko 70 lietuvių dirbti pramonėje. Tais pat metais užmegzti ryšiai su Glasgovo lietuviais. 1948 V. Juodišius ir V. Šlaitas įst. D. Britanijos lietuvių s-gos skyrių. Kartu veikė ir Šv. Kazimiero d-jos skyrius. 1955 teliko 14 lietuvių. *K.Br.*

Kinmedis chinino medžiai, augą P. Amerikos Anduose, daugiausia tarp Kolumbijos ir Peru. Svarbiausios skirtys yra Cinchona Ledgeriana ir C. succirubra. K. storesnioji žievė (apie 12 metų senumo), be kitų alkaloidų, duoda ir chinino (svarbus vaistas nuo maliarijos), kuris išgarsėjo 1638, kada grafo Cinchono (Peru vicekaraliaus) žmona buvo išgydyta. Po to ir k. gentis pavadinta Cinchona. K. žievė dar vadinama peruviečių, arba jėzuitų, žieve. Pastarieji k. žievės vaistingumą pažino ir plačiai vartojo. Pakilus k. žievės reikalavimui, ir patys medžiai ėmė nykti. Gerą pelną iš k. žievės numatydami, anglai su olandais buvo atvykę į P. Ameriką k. gauti įsiveisimui. Jiems su dideliu vargu tepavyko išgauti keletą k. sodintinių ir taip pat šiek tiek sėklų, nes Andų sričių gyventojų nykstą miškai buvo griežtai saugojami. Įveistos k. plantacijos Javoje ir Indijoje sėkmingai plėtojosi, ir olandai tapo 95% pasaulinės k. žievės tiekėjai. II pas. karo metu susikliudžius chinino gavimui iš Tolimųjų Rytų, JAV da-

vė paramą P. Amerikai k. auginimui sustiprinti. Ištirtas geriausios produkcijos kinmedis C. pitayensis. P. Amerikoje k. auginimas pagyvėjo, ir jau 1942–45 k. žievės ir chinino eksportas iš P. Amerikos pakilo nuo 207.000 t ligi 7.317.999 t, didžiausiais tiekėjais tapus Ekvadorui ir Peru. Žr. Cinchona, Cinchonidinas, Cinchoninas, Cinchonos žievė. *J. Rkt.*

Kinofikacija kinematografijos tinklo išplėtimas kurioje nors vietoje, kinematografinių seansų įrengimas.

Kinologija (gr. kyon, kynos, ‚šuo' ir logos ‚mokslas') zoologijos skyrius, tyrinėjąs šunis, jų veisles ir jų priežiūrą.

Kino Naujienos savaitinis iliustruotas žurnalas, skirtas kino menui. Ėjo Kaune 1931 X — 1932 V. Leido ir redagavo V. Alseika, atsakinguoju red. pasirašydavo D. Janulaitytė. Žurnale, be Lietuvoje rodytų filmų vertinimo, žinių iš filmų pasaulio, daug vietos skirta lietuviškai operai, baletui.

Kinoskefalai (gr. Kynos kefalai ‚Šuns galvos', lot. Cynoscephalae) kalnai Tesalijos viduryje, į š. nuo Farsalo, kur 364 pr. Kr. žuvo Pelopidas ir 197 Titas Kvinkcijus Flamininas nugalėjo Pilypą V Makedonietį.

Kinosura (gr. Kynosura) Idos nimfa Kretoje, Zeuso auklė, paversta žvaigždynu.

Kinrožė gražiažiedė (Hibiscus Rosa sinensis), dedešvinių (Malvaceae) šeimos krūmas, subtropinėse srityse išaugąs apie 6 m aukščio; kilęs iš Azijos pietų rytų bei Pacifiko salų. Žydi dideliais rožinės spalvos žiedais. Havajuose ypač gerbiama, yra net krašto emblemoje. Lietuvoje auginama kambariuose. Hibiscus genties esama apie 200 skirčių.

Kinsey Alfred (1894–1956) amerikiečių biologas, Indianapolio univ. prof. Pasižymėjęs vyrų ir moterų seksualinių klausimų tyrinėjimais. Jis yra apklausinėjęs tuo reikalu 20.000 amerikiečių (baltųjų), vyrų ir moterų. Pagal tuos apklausinėjimus K. yra padaręs apibendrinamųjų išvadų seksualinių santykių klausimu. Jo išvados yra sukėlusios didelių ginčų (plg. H. P. Biederich und L. Dembricki, Die Sexualität des Mannes, Darstellung und Kritik der K.-Reports 1951). Išsp. Sexual Behavior in the Human Male 1948, Sexual Behavior in the Human Female 1953 ir kt.

A. Kinsey

Kinta Jonas J. (g. 1902 III 11 Liverpoolyje, Anglijoj) kunigas. Mokėsi La Salette kolegijoje Hartforde, Conn. ir Seton Hall univ. (So. Orange, N. J.), kurį baigė 1927 bakalauro laipsniu. 1931 baigė kunigų seminariją Darlingtone, N. J. magistro laipsniu (darbas: Lietuvos katalikybės pradžia). 1931 V 30 įšv. kunigu. 1931–35 vikaravo Šv. Petro ir Povilo par. Elizabethe, N. J., 1935–36 Motinos Sopulingos par. Harrisone, N. J., nuo 1936 Šv. Kazimiero par. klebonas Patersone, N. J. 1936–38 Naujorko ir New Jersey Vyčių dvasios vadas, Rytų provincijos Kunigų Vienybės sekr. (1932–34), iždininkas (1949–50) ir pirm. (1950–52).

Kintai bžk., valsčiaus centras, Šilutės aps., prie Kuršių Marių, prie senojo Klaipėdos-Ventės vieškelio; apie 500 gyv. 1939 čia buvo trijų klasių mokykla, paštas, pasienio policijos įstaiga, vaistinė, taupomoji skolinamoji kasa, Pienocentro pieninė, 3 viešbučiai, kelios krautuvės ir kt. Į šiaurę ir į vakarus nuo K. yra pušynas, vadinamas Kintine giria, kuri apima apie 300 ha plotą. Miškas buvo pasodintas apie 1700, kad sustabdytų pustomą Kuršių Marių pakraščio smėlį. Iš K. pamario matomos Užmario kopos nuo Juodkrantės iki Nidos. Dėl savo grožio Nepriklausomos Lietuvos metu K. buvo įtraukti į Klaipėdos krašto vasarviečių sąrašą.

Istorija. K. apylinkės jau buvo gyvenamos ankstyvosios istorijos laikais. Apie tai liudija į š. nuo K. miške esąs piliakalnis. Be to, 1260 Vokiečių Ordinas Ventės Rago iškišulyje buvo pastatęs pilį. Anksčiau K. priklausė Jociškių dvarui. XVIII a. viduryje prie K. buvo prijungtos kaimyninės sodybos: Bekeriai ir Pamariškiai. Po I pas. karo į K. dar įjungti Žaukų ir Uogalių kaimai. 1705 pastatyta bažnyčia. Ji yra buvusi gana didelė, mūrinė, čerpių stogu, be bokšto. 1905 atremontuota. Prie bažnyčios yra buvusi medinė varpinė. Prieš I pas. karą K. parapija turėjo apie 5000 gyv. Jos plotas tęsėsi nuo Ventės k. šiaurėje, palei Kuršių Mares vakaruose ir Minijos upės rytuose. Pradžioje K. parapija buvo grynai lietuviška. Vokiečių kilmės tėra buvę kai kurie valdininkai, amatininkai, vienas kitas mokytojas, ūkininkas. Pamaldos sekmadieniais

Kintų Pienocentro pieninė

prieš pietus buvo laikomos vokiečiams, o po pietų — lietuviams. Ir Nepriklausomos Lietuvos laikais tautybių santykiai nedaug tepasikeitė. K. parapijos gyventojai priklausė priekuliškių tarmei. Po I pas. karo M. Anyso, M. Dreižio, V. Endrikaičio ir kt. iniciatyva K. įsteigta tautinė jaunimo d-ja ‚Rūta', kuri 1919 žiemą dideliu pasisekimu suvaidino Vydūno ‚Jonuks, mergų bijąs'. Vėliau ši d-ja, išvykus iš K. žymesniems veikėjams, nustojo veikusi. Nuo 1924 čia veikė šaulių būrys. Iš K. yra kilęs Martynas ir Jonas Anysas, iš Povilų k. Mykolas ir Jurgis Ašmys, iš Stankiškių k. Vilius Endrikaitis. *M. Ans.*

Kintamasis dydis yra toks dydis, kuris, nagrinėjant tam tikrą klausimą, gali įgauti įvairias reikšmes, t. y. gali būti išreiškiamas skirtingais skaičiais, pvz. duotojo apskritimo styga.

Kintamasis kondensatorius žr. Kondensatorius.

Kintamoji srovė elektros srovė, kurios kryptis ir dydis reguliariai kinta. Srovė didėja nuo nulio iki maksimumo, paskui vėl mažėja iki nulio, pakeičia kryptį, vėl didėja iki maksimumo ir sumažėja iki nulio, pasiekdama pirmykštę vertę. Čia paminėtas srovės kitimo laikotarpis vad. p e r i o d u ir sudaro vieną ciklą. Sekantieji ciklai kartojasi ta pačia tvarka vienas po kito. Ciklų arba periodų skaičius per sekundę vad. d a ž n u m u. K. s. standartinis dažnumas daugumoje Europos kraštų yra 50, $16^2/_3$ ir 15; Anglijoje ir P. Amerikoje 50 ir 25; JAV ir Kanadoje 60 ir 25 ciklų per sekundę. Dažnumas 50 ir 60 c.p.s. vartojamas pramonei ir apšvietimui, o mažesni dažnumai tik kai kuriems elektros geležinkeliams, nes tokio dažnumo šviesos mirkčiojimas nemaloniai veikia akį ir apšvietimui netinka.

Beveik visa elektros energija gaminama ir paskirstoma kintamąja srove. Net ir ten, kur nuolatinė srovė dar tebenaudojama (elektrocheminė pramonė, kai kurie geležinkeliai, plieno apdirbimo įmonės, kintamo greičio motorai, akumuliatorių užkrovimas, ir t.t.) dažniausiai ekonomiškiau yra perduoti į suvartojimo vietą k.s. ir ten pat ją išlyginti lygintuvais, užuot gaminus nuolatinę srovę, vartojant mechaninius ar elektros variklius. K.s. išstūmė nuolatinę svarbiausiai dėl galimybės transformuoti bet kuriuo santykiu kintamą įtampą iš žemesnės į aukštesnę ir atvirkščiai. Tam tikslui vartojami transformatoriai, kurie nereikalauja priežiūros, neturi judančių dalių, yra patvarūs ir veikia dideliu našumu (95%–99%). K. s. įsigalėti padėjo dar šios dvi priežastys: 1. k.s. generatoriai gaminami labai didelio galingumo ir veikią dideliu našumu (jau veikia vienetai po 270.000 kilovatų), o nuolatinės srovės generatorių galingumas apribotas nedideliu galingumu; 2. k.s. trifaziai indukciniai varikliai užkariavo pramonę dėlei savo paprastumo, pigumo, patvarumo ir saugumo (visai nekibirkščiuoja). Žr. Elektra. Transformatorius. *V. Ptr.*

Kintamosios žvaigždės yra tos, kurios keičia savo šviesumą. Į šią grupę anksčiau buvo priskiriamos visos kintamo šviesumo žvaigždės, įskaitant ir dvilypes. Dabar į k.ž. klasę skiriamos tik tos žvaigždės, kurių šviesumas keičiasi dėl jų viduje vykstančių atmainų. Iki šiol užregistruota apie 12.000 k.ž., kurios yra mūsų galaktikos sistemoje. Seniausi astronomijos užrašai jau mini k.ž., tik ten jos dažniausiai vadinamos naujosiomis žvaigždėmis, arba novomis. Harvardas, JAV k.ž. tyrimo centras, jas skirsto taip:

I. Pulsuojamosios k.ž.: a. spiečių tipo, b. kefeidos, c. RV Tauri tipo žvaigždės, d. pusiau taisyklingosios ir e. ilgaperiodinės k.ž.;

II. Sprogstamosios žvaigždės: a. klasinės novos, b. pasikartojančios novos, c. nykštukai novos, d. supernovos ir e. lukštinės žvaigždės;

III. Netaisyklingai k.ž. Čia dar paminėtinos dvi grupės kiek kitaip kintančių žvaigždžių: žvaigždės su kintančiu spektru ir radijo k.ž.

S p i e č i ų t i p o k. ž. Kartais jos vadinamos RR Lyra žvaigždėmis, pagal jų

būdingiausios atstovės vardą. Jų šviesos keitimosi periodas svyruoja tarp 1½ valandos ir vienos paros. Jos nerodo jokio ryšio tarp periodo absoliutinio šviesumo ir spektro. Dažniausiai jų šviesa greit keičiasi prie maksimumo ir lėtai prie minimumo. Jos randamos visoje galaktikoje vienodai pasiskirsčiusios su didesne koncentracija į galaktikos centrą. Jų absoliutinis ryškumas yra nulis.

K e f e i d o s yra gavusios savo vardą nuo delta Cephei žvaigždės, kuri yra šviesiausia jų tipo atstovė. Jų šviesos periodai svyruoja tarp vienos paros ir 50 parų. Juo ilgesnis periodas, juo šviesesnė žvaigždė, todėl iš jų periodo galima nustatyti jų absoliutinį šviesumą. Žinant absoliutinį ir regimą šviesumą, nustatomi jų nuotoliai. Jos yra daugiausia arti Paukščių Kelio plokštumos. Aiškinama, kad jos yra jaunos žvaigždės, neseniai atsiradusios iš dulkių. Magelano ūke esančios kefeidos yra panašios į šio tipo galaktines kefeidas. Rutuliniuose spiečiuose randamos kiek skirtingos k.ž., vadinamos kefeidos II. Jų šviesos keitimasis, periodo–šviesumo kreivė, yra skirtinga nuo pirmo tipo kefeidų, arba klasinių kefeidų.

R V T a u r i k.ž. turi periodus tarp 20 ir 150 dienų. Jos lyg ir papildo tarpą tarp kefeidų ir pusiau taisyklingų k.ž. Jų šviesos keitimosi kreivė nėra taip pastovi kaip kefeidų, spektras neturi ryšio su periodu. Jų spektrai retai kada yra vėlyvesni negu tipo K.

P u s i a u t a i s y k l i n g o s i o s k. ž. turi nevienodus periodus, bet daugiausia apie 100 dienų. Tačiau ir jų keitimasis yra netaisyklingas, daugiau ciklinis negu periodinis. Po kiekvieno ciklo jos pasidaro vis vėlyvesnio spektro tipo. Daugiausia jų pasitaiko M, S, R ir N spektro klasės. Jų absoliutinis ryškumas yra tarp nulio ir –1. Jos yra susikoncentravusios daugiau prie Paukščių kelio plokštumos. Randamos ir kitose galaktikose, pvz. Magelano ūke.

I l g a p e r i o d ė s k. ž. periodo atžvilgiu yra dviejų grupių; pirmoji apie 260 dienų, o antroji apie 340 d. Jų spektrai turi molekulių linijų juostas ir yra vėlyvųjų tipų. Taip pat jų spektruose yra ir emisijos linijų. Spektrai keičiasi su periodu: jos yra ankstesnio spektro tipo, kai būna šviesiausios ir vėlyvesnio — kai silpniausios. Šių žvaigždžių gausumas Paukščių Kelio plokštumoje yra toks pat, kaip ir kitose kryptyse. Čia paminėtų klasių k.ž. keičiasi nevienodai — vienų šviesumas tepasikeičia tik per 0.1 ryškumo, kitos pakeičia savo šviesumą net 10 ryškumų. Dažniausias šviesumo kitimas yra lygus vienai ryškumo klasei.

K. ž. ž y m ė j i m a s: kiekviename žvaigždyne pirmoji surasta k.ž. žymima raide R, antroji — S ir t.t. iki Z; paskui po dvi raides pvz. RR, RS ir t.t. Pvz., UX Monocerotis, T Tauri ir RR Lyrae.

N o v o s, arba naujos žvaigždės, nėra ištikrųjų naujai atsiradusios žvaigždės, tik, buvusios menko šviesumo, staiga pasidaro labai šviesios. Jos yra pavadinamos vardu žvaigždyno, kuriame matomos, pridedant jų išsiveržimo metus, pvz. Nova Herculis 1934. Paukščių Kelyje per metus turėtų

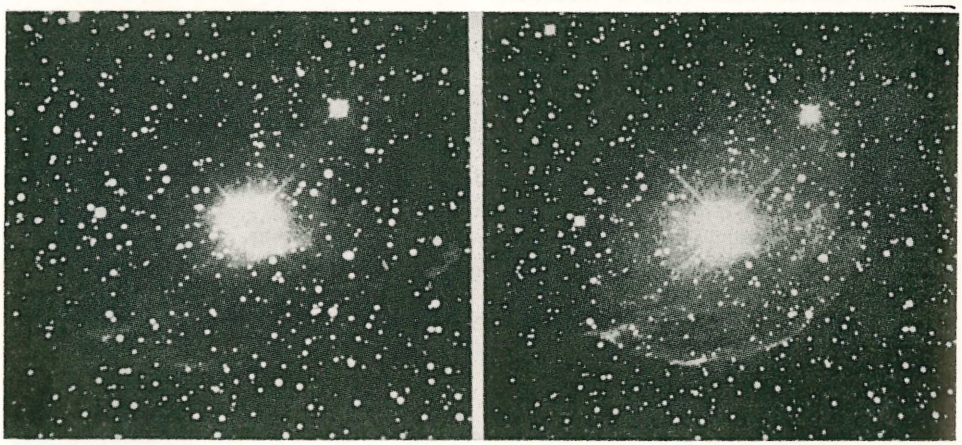

Nova Persei 1901 m. Šviesus ratas apie žvaigždę po išsiveržimo augo apie vieną bilijoną km per val.

išsiveržti apie 25 novos. Ne visos jos gali būti matomos iš mūsų žemės. Prieš išsiveržimą novos yra mažos, masingos žvaigždės. Aiškinama, kad kataklizmas įvyksta žvaigždei pereinant į baltuosius nykštukus. Masės, išsiveržusios sprogimo metu, lekia iki 2000 km per sekundę. Dalis medžiagos išmetama į erdvę; po išsiveržimo nova vėl pasidaro beveik tokia kaip buvus prieš išsiveržimą. Išsiveržimas įvyksta gana staigiai, o po to tamsėjimas vyksta labai lėtai ir labai ilgai — gali trukti net milijonus metų. Išsiveržimo metu novų spektras pasidaro panašus į B ar A žvaigždžių spektrą. Išsiveržiamos novos kartais pašviesėja net iki 12 ryškumų.

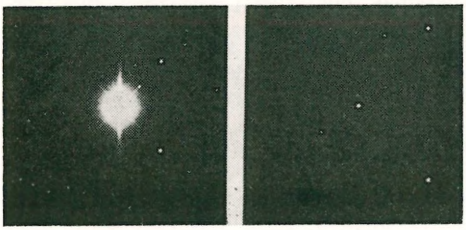

1. 2.

Nova Aquilae 1918 m.:
1. 1918 VII 7 vienas mėnuo po išsiveržimo;
2. 1926 V 17 aštuoni metai po išsiveržimo

Pasikartojančios novos pakartoja išsiveržimus kas kelios dešimtys metų. Jų išsiveržimai būna mažesni ir jos greičiau grįžta vėl į normalią padėtį. Jos dažniausiai tepašviesėja tik 8 ryškumais. Tuo tarpu tėra žinomos tik 6 pasikartojančios novos.

Nykštukai novos išsiveržimo metu pašviesėja tik keturis ryškumus; po to staigiau pradeda tamsėti, o toliau eina lėtas tamsėjimas. Kai kurios iš jų dažnai išsiveržia — kas 15 ar 20 dienų.

Supernovos išsiveržimo metu pašviesėja net iki 20 ryškumų, t. y. 100 milijonų kartų ir didelę savo medžiagos dalį išmeta į erdvę. Išmestoji medžiaga sudaro ūką, kurio spektras yra panašus į rutulinių ūkų spektrą. Vėžio ūkas irgi yra 1054 metų supernovos likutis. Supernova yra išnykstanti žvaigždė arba staiga pavirstanti į baltą nykštuką. Tik trys supernovos tėra žinomos mūsų galaktikos sistemoje. Skaičiuojama, kad vidutiniškai per 100 metų gali pasirodyti viena nova.

Lukštinės žvaigždės yra daugiausia B tipo žvaigždės, kurios yra apsuptos dujų. Dideliu greičiu besisukančios žvaigždės išmeta savo medžiagą į erdvę, sudarydamos apie save lukštą. Daug artimų dvilypių žvaigždžių irgi tokio lukšto supamos. Kai kurios ūkų apsuptos žvaigždės turi panašius sprogimus, kaip novos ar supernovos.

Netaisyklingai kintančios žvaigždės kartais išbūna ilgą laiką vienodo šviesumo, paskui staiga išsiveržia ir vėl pamažėl eina tamsyn. Šitie išsiveržimai nėra periodiniai ir jų išsiveržimo laipsnis nėra tas pats kiekvieną kartą. Jų yra žinoma 12. Geriausiu pavyzdžiu laikoma R Coronae Borealis, kuri yra GOp spektro klasės. Daugumas jų yra spektro klasės R. Jų spektrai rodo, kad jos yra turtingos anglies. Manoma, kad jų šviesumo kitimas nėra tikras, o tiktai regimas, t. y. tokia žvaigždė juda tarpžvaigždiniame ūke ir tarpais ryškiau matoma, kai patenka į skystesnį ūką. Galimas dalykas, kad nevienodu kiekiu į žvaigždę patenkanti ūko medžiaga sukelia nevienodą žvaigždės šviesumą. *R. Zlb.*

Kintėnis Lietuvos kunigaikštis iš Ruskių giminės, kurios 7 atstovai 1219 dalyvavo su kitais Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiais, sudarant taikos sutartį su Haličo–Volinijos kng. Romano našle ir jos sūnumis (Danielium ir Vasilka). K. (Kitenij) yra minimas iš eilės kaip šeštasis Ruskių giminės. Niekur daugiau šio sritinio kunigaikščio vardas nebežinomas.

Polnoje Sobranije Russk. Lietop. II 735–736; *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego II 1932, 188; *K. Avižonis*, Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels 1932, 30. *Z. I.*

Kintibutas Lietuvos kunigaikštis iš Ruskių giminės, įrašytas pirmuoju tarp 7 jos kunigaikščių, sudarant 1219 taiką su Haličo-Volinijos kunigaikštiene Romaniene ir jos sūnumis. Iš lietuvių pusės yra dar minimi 5 vyresnieji kunigaikščiai, 3 Bulevičių giminės kunigaikščiai, Žemaičių kunigaikščiai. Iš viso ten paminėtas 21 vardas. Daugumas tų sritinių kunigaikščių, kaip ir K. (Kintibut), daugiau niekur šaltiniuose nebesutinkami.

Polnoje Sobran. Russk. Lietop. II² 735–736; *H. Paszkiewicz*, Litwa przed Mendogiem (Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków I 1930, 252); *M. Hruševskij*, Istorija Ukrajiny-Rusy IV 1904, 7; *St. Zajączkowski*, Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII 1925, 46. *Z. I.*

Kintrimai k., Endriejavo vls., Kretingos aps., 5 km nuo Endriejavo; 1923 buvo 18 ūkių ir 104 gyv. Čia yra 80 ha ploto miškas, brandus eglynas su pušim, beržu ir juodalksniu.

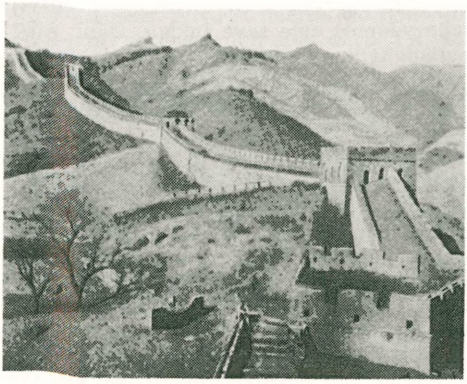

Kinų siena

Kinų siena didžiausia pasaulyje mūro siena, pradėta statyti 213 pr. Kr. imp. Ši-Huan-di įsakymu apsisaugoti nuo hunų įsiveržimo; XIV–XVI a. iš naujo atstatyta ir prailginta. Ji nutiesta nuo Kanso ties Sočou, vingiais per klonius ir kalnus, ligi Sungario upės, iš viso 2450 km ilgio. Aukštis ligi 11 m, plotis ligi 7,5 m. Ji sudaryta iš dviejų lygiagrečių akmeninių ar plytinių mūrų, kurių tarpas pripildytas žemės ir žvyro. Maždaug kas 200 m yra keturkampis bokštas. Vartai ties Pekinu pastatyti 1345.

Kiörbe Carl Fredrik (1799–1876) švedų tapytojas. Pradžioje kavalerijos karininkas. Jau anksti pradėjo tapyti medžioklės scenas, arklius ir šunis. Nuo 1840 gyveno Paryžiuje. Iš diletantinių darbų greitai prasimušė į tikrai meniškus. Daugiausia tapė gyvulių motyvais.

Kioskas (prc. kiosque iš persų kušk ‚rūmai, vila') atskirai pastatytas arba prie didesnio namo pristatytas mažas, dažnai puošnios architektūros, pastatėlis poilsiui. Taip pat laikraščių, gaivinamųjų gėrimų, vaisių, ledų krautuvėlė gatvių kampuose.

Kiošis 1. Jonas (1872—1929 XI 5 Klaipėdoje), (2) brolis. Ilgą laiką buvo Otto von Mauderodės spaustuvės Tilžėje lietuviškojo skyriaus vedėju ir tikruoju tvarkytoju Mauderodės Lietuvai leidžiamų kalendorių.

2. Mikelis (1868 VIII 1 Klaipėdoje — 1927 XI 8 Tilžėje) M. Lietuvos veikėjas. Pasimokęs spaustuvininko darbo, pradžioje dirbo Traušio spaustuvėje Drukiuose, vėliau persikėlė į Tilžę von Mauderodės spaustuvėn, kur dirbo raidžių rinkėju. 1890–1927 ruošė Mauderodės leidžiamas Lietuviškas Kalendras ir redagavo Naują Lietuvišką Ceitungą, kurioje buvo ginami liet. reikalai. Nuo 1910 jo redaguojamas laikraštis pradėtas leisti tris kartus per savaitę su dviem savaitiniais Laukininko ir Kaimyno priedais. 1892 įsijungė ir į lietuvių politinį sąjūdį. Ilgesnį laiką buvo rinkimų ‚Liet. skyrimo draugijos Tilžės ir Pakalnės valsčiaus' sekr. Kovojo su vokiškomis partijomis rinkimų į Reichstago metu, skatindamas liet. rinkti tik savo atstovus. 1901 J. Lapinui ir A. Bruožiui įsteigus Tilžėje Prūsų Lietuvių Susivienijimą, K. rėmė jo veiklą ir padėjo platinti leidinius. 1923–24 Tilžėje redagavo Laukininką, nuo 1923 Lietuvos Keleivį Klaipėdoje. 1927 dar suredagavo Mažosios Lietuvos kalendras 1928 m. Išsp. eilę tikybinio turinio evangeliškų knygučių: Nemūčytieji bei kiti liudininkai krikščioniškojo tikėjimo 1900, Kelionė per Egiptą, Palestiną, Siriją, M. Aziją, Graikiją bei Italiją 1902 ir kt.

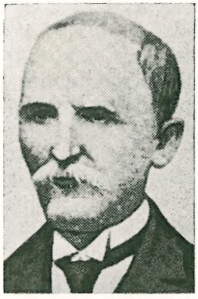

M. Kiošis

Kovos Keliais 1938, 53. *J. Vdl.*

Kioto (Kyoto) mst. Japonijoje, pagrindinėje jos Hondo saloje, netoli Bivos ežero; 1,1 mil. gyv. (1955). K. yra senas japonų kultūros centras su daugybe senovinės architektūros paminklų, šventyklomis, muziejais, mokyklomis ir didele dailiąja namų pramone, iš kurios ypačiai yra pagarsėję porceliano ir šilko rankų darbai. K. įkurtas kinų miestų pavyzdžiu 793 ir ligi 1869 buvo Japonijos sostinė. Jau 1190 buvo didmiestis su 500.000 gyv., o XVI a. milijoninis miestas. K. yra Japonijos budizmo centras su svarbiausia Honganji šventykla. K. yra sujungtas su Bivos ežeru 11,5 km ilgio perkasu, kuris kaip tunelis iškastas apačia Hieiseno kalnų.

Kiparisas (Cupressus) pušinių (Pinaceae) šeimos amžinai žaliuojąs medis ir krūmas, apie 12 skirčių. Lapai skujiški, kvapūs, vaisius (kankorėžis) — sumedėjančios skujos. Vidužemio jūros srityse, ypač Graikijoje, Kretoje, Kipre taip pat Sirijoje, Persijoje auga vienintelis Europos kiparisas C. sempervirens, apie 20 m aukščio medis. Pietų ir V. Europoje k. labiausiai mėgiamas dekoracijai; jo glaustašakė atmaina (var. fastigiata) laikoma klasikiniu graikų ir romėnų rašytojų kiparisu. JAV šešios čiabuvės k. skirtys.

K. arizoninis (C. arizonica) apie 20 m aukščio, 1 m diametro medis, išplitęs Arizonoje, Naujosios Meksikos valstybėje, taip pat Meksikoje. Himalajuose auga C. torulosa, siekiąs 60 m aukščio. *J. Rkt.*

Kiparsky Valentin Julius Alexander (g. 1904 VII 4 Petrapilyje) vokiečių kilmės suomių kalbininkas slavistas. Kalbotyros mokslus išėjo Helsinkio (1926–29) ir čekų bei vokiečių univ. Prahoje (1930–32), įsigydamas magistro (1929) ir daktaro (1934) laipsnius. Pedagoginį darbą pradėjo 1933 Helsinkio univ., bet gavęs universiteto stipendiją, 1935–38 praleido studijų kelionėse, dirbdamas Tartuose, Rygoje, Karaliaučiuje, Berlyne ir Paryžiuje. Grįžęs 1938 buvo paskirtas docentu slavų ir baltų kalbotyrai, o nuo 1947 rusų kalbos ir literatūros profesorium. Daug yra keliavęs su paskaitomis, 1944–52 jo lankytasi Lunde, Varšuvoje, Oxforde, Londone, Florencijoje, Romoje, Neapolyje, Venecijoje ir Skopjėje (Makedonijoje). Be to, 1952–55 profesoriavo Birminghamo univ. (Anglijoje). K. yra produktyvus mokslininkas, daug rašąs ne tik Suomijos, bet ir užsienio kalbotyrinėje spaudoje. Jo tiriamoji sritis be slavistikos apima ir germanistiką su baltistika. Ypačiai vertingas yra tyrinėjimas Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen 1934. Baltistams svarbi yra jo plati kuršių klausimo studija Die Kurenfrage 1939. Atskirai K. dar yra rašęs apie liet. inkaro (Studi Baltici IX) ir lenko kilmę. Kalbos studijų reikalais yra lankęsis 1938 ir Lietuvoje (Kaune, Palangoje), net praktiškai pramoko lietuvių kalbos.

Kipas Jonas žr. Kipp, Johann.

Kipčako chanatas, arba Kipčako orda, mongolų ir arabų vartotas vardas totorių chanatui, labiau pagarsėjusiam Aukso ordos (žr.) vardu. K. ch. įkurtas 1242 Džengiskano įpėdinių ir jų valdomas su sostine Sarai prie Volgos. Vėliau čia išaugo Caricino miestas, dabar vad. Stalingradu.

Kipling 1. John Lockwood (1837–1911) anglų tapytojas ir skulptorius. 1865–75 Bombėjaus meno mokyklos direktorius, 1875–93 Mayo meno mokyklos vedėjas ir Lahore Centrinio muziejaus kuratorius. Iliustravo kai kuriuos savo sūnaus Rudyardo K. veikalus. Išsp. Beast and Man in India 1891.

2. Rudyard (1865 XII 30 Bombėjuje — 1936 I 18 Londone) anglų rašytojas, (1) sūnus. 1871 atvyko į Angliją, nuo 1878 stu-

R. Kipling

dijavo United Services kolegijoje Westward Ho, Devonshire. 1882–92 žurnalistas Indijoje, Lahore dirbo laikraštyje Civil and Military Gazette, vėliau leido Allahabade savaitinuką Pioneer. Indijos daugiaspalvė būtis yra ryškiausia jo raštų tema. Novelių rinkiniai Plain Tales from the Hills 1888 ir Soldiers Three 1888, su savo charakterizacijos įvairumu ir dialogo sodrumu, pastatė K. didžiųjų anglų prozos menininkų eilėsna. Jo romantiškai imperialistinės poemos Mandalay, Gunga Din, The White Man's Burden, Recessional parašytos karišku ritmu ir panaudojant kareivių žargoną. Žymiausias poezijos rinkinys: Barrack-Room Ballads 1892. 1899 per Japoniją ir JAV grįžo į Angliją, kur išleido romaną The Light that Failed 1890, ir pasižymėjo kaip britiškojo imperializmo dainius. Savo keletos metų viešnagės JAV metu K. parašė populiariąsias jaunimo knygas: The Jungle Book 1894, Kim 1901, Just So Stories 1902, Captains Courageous 1897. Iš jo vėlesnių knygų išsiskiria Debits and Credits 1926 ir Limits and Renewals 1932. Autobiografija: Something of Myself 1937. 1907 jam buvo suteikta Nobelio literatūros premija. Jo populiarumas ėmė blėsti paskutiniaisiais jo gyvenimo metais, bet pastaruoju laiku kritika vis dažniau pabrėžia jo pasakojamąjį talentą ir psichologinį iškilumą. Lietuviški vertimai: Džiunglės, vertė J. Jablonskytė-Petkevičienė I–IV 1927; Mažos pasakos, vertė J. Jablonskis, jr. 1928. Štai kur pasakos, vertė J. Nabažaitė ir T. Zaleskis 1939; Kimas, vertė L. Danilevičius 1941.

R. T. Hopkins, R. K. 1921; *E. B. Shanks,* R. K. 1940; *C. H. Brown,* R. K. 1945; *R. Croft-Cooke,* R. K. 1948; *B. Dobrée,* R. K. 1951. *A. L.*

Kipnis Alexander (g. 1896) žydų tautybės dainininkas, bosas. Studijavo Varšuvos ir Berlyno konservatorijose. Dainavo Hamburgo (1915–16), Wiesbadeno (1916–18), Berlyno ir Vienos operose. Be to, šešis sezonus dainavo Buenos Aires, Argentinoje, 1924–32 Čikagos operoje. Dalyvavo Bayreutho, Müncheno ir Sazburgo festivaliuose. Nuo 1934 JAV pilietis. K. žinomas kaip subtilus kamerinis dainininkas.

Iz. V.

Kipp (lietuviškai rašėsi Kipas) 1. Johann (g. 1884 XI 4 Raesfelde, Vestfalijoje) vokiečių jėzuitas, dirbęs Lietuvoje. Filosofiją studijavo Valkenburge (Olandijoje). 1908 pasiųstas į Bombėjų, 4 metus mokytojavo jėzuitų gimn. 1915 įšventintas kunigu savanoriškai išėjo į karo kapelionus. 1915 X 1 paskirtas 80 divizijos kapelionu. Būdamas Rytų fronte, dirbo Vilniaus krašte (Ašmenoje, Svierių ir Naročiaus ežerų apylinkėse), lankydavosi Vilniuje. Už uolią ir drąsią tarnybą gavo 2 geležinius kryžius ir Maltos ordino krūtinės kryžių. Baigęs Valkenburge pertrauktas teologijos studijas, 1919 paskirtas į Esseną, kur suorganizavo ir vadovavo kat. jaunimo organizacijai Neu-Deutschland. 1922 būdamas Heerenburge naujokų magistro padėjėju, susipažino su liet. jėzuitais Andruška, Paukščiu ir kt. Beatsikuriant Lietuvoje jėzuitams, 1923 VII 20 atsiųstas į Lietuvą, tuoj ėmė mokytis liet. kalbos ir įsitraukė į pastoracijos darbą. 1924 rudenį atidarė jėzuitų gimnaziją (I klasę), nuo 1933 įsigijęs Lietuvos pilietybę, buvo paskirtas formaliai jos direktorium (iki tol oficialiai direktoriaus pareigas ėjo Paukštys ir Bružikas). 1925 gavęs iš pop. Pijaus XI 200.000 litų pašalpos, atremontavo ir praplėtė jėzuitų gimn. rūmus (ji 1929 jau turėjo visas 8 klases). Su ministrų kabineto parama, Taupomųjų kasų paskola ir JAV liet. aukomis, jėzuitų rūmai praplėsti, pastatyti nauji aukštai, įsigyta sporto aikštė ir kt. K. Lietuvos jėzuitų viršininku išbuvo 2 šešmečius. 1936 III 25, įsteigus savarankišką provinciją (iki tol priklausė Vokietijos provincijai) provincijolu paskirtas B. Andruška, o K. liko gimn. direktorium. K. valdymo metu Lietuvos jėzuitai įsteigė ir leido Žvaigždę, Misijas, vadovavo Maldos ir Vyrų Apaštalavimo bei Eucharistijos Karžygių sąjūdžiams. Patsai K. vadovavo jo įkurtai studenčių ir moterų inteligenčių religiniam būreliui, kuris 1936 virto Marijos sodalicija. Buvo mėgiamas pamokslininkas ir dvasios vadovas. Bendradarbiavo Tiesos Kelyje. Okupavus rusams Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją ir apsigyveno Berlyne.

St. Šalkauskis, Vienos sukakties paraštėse (Židinys XXVIII, 1938, 87–109).

2. Theodor (1862–1931) vokiečių teisininkas. Romėnų ir civilinę teisė dėstė Leipcigo, Hallės, Kielio, Erlangeno ir Berlyno univ. Išsp. Geschichte der Quellen des römischen Rechts 1896, ⁴1919, Über Doppelwirkungen im Recht 1911, Erbrecht 1911, ⁸1930, Verwandschafts- und Vormundschaftsrecht 1912 ir kt. Lietuviškai Julius Smetona yra išvertęs Romėnų teisės šaltinių istoriją 1939 (VDU Teisių fak. leidinys).

Kippenberg Anton (1874–1950) vokiečių leidėjas, nuo 1905 iki mirties vadovavęs leidyklai Insel Verlag. Kaip kolekcionierius, surinko didelį privatinį Goethės rinkinį ir išleido jo katalogą: Katalog der Sammlung K. 1914, antra laida 1928 (3 tomai) ir Jahrbuch der Sammlung K. 1921–35. Nuo 1953 jo rinkinys sudaro Goethės muziejų Düsseldorfe. 1938-50 buvo Goethės d-jos pirm. Be to, išsp. Geschichten aus einer alten Hansestadt 1933, Reden und Schriften 1953.

Kipperio ir Wipperio laikotarpis monetų nuvertinimo laikotarpis Europoje XVII–XVIII a. Anglams stengiantis sukurti pastovią valiutą, daugumas kontinento valstybių pačios sistemingai varo savo sidabrinių monetų bloginimo darbą: jos išimamos iš apyvartos, tirpinamos ir iš gautojo metalo atmušdinama jų daugiau, bet blogesnių. Kada notų dar nebuvo, ar jos dar nebuvo įsigalėjusios, tokiu monetų nuvertinimu siekta įvykdyti savotišką ‚pinigų devaluaciją'. Tačiau nesilaikant visur vienos sistemos, toji priemonė davė tiktai neigiamų vaisių — pinigų nepastovumą ir infliaciją. Vokiečių Kipperio ir Wipperio sąvoka apima net sukčiavimo elementus, nes ‚kippen' jiems reiškia monetą apipiaustyti, apkarpyti, o ‚wippen' — nusukti svorio. Iš čia ir tų apkarpytų monetų pavadinamas ‚Kippermünzen'. Jų Vokietijoje XVII a. cirkuliavo nemaža, nors žalotojai būdavo skaudžiai baudžiami. Tas pavadinimas taikytas ir menkos cheminės sudėties monetoms. *J. K. K.*

Kippo aparatas stiklinis aparatas, kuriuo laboratoriniu būdu pasigaminama kai kurių dujų (pvz., vandenilio, vandenilio sulfido, anglies dioksido), kietimus veikiant skysčiais. Aparatas susideda iš trijų rutulinės formos indų, kurių viduriniame, vandenilio gaminimo atveju, dedama cinko. Iš viršutinio piltuvėlio formos indo skystis — praskiesta sieros rūgštis — patenka per apatinį į vidurinį, apipildama cinką, kuris reaguodamas su sieros rūgštimi atpalaiduoja vandenilį. Aparatas pavadintas vaistininko ir chemiko P. S. Kippo (1808–1864) vardu. *E. Bnk.*

Kipras (gr. Kypros ‚vario sala') didumo trečioji Vidužemio jūros sala, D. Britani-

jos kolonija; 9251 km², 520.000 gyv. (1955), kurių 82,2% graikai (kipriečiai) stačiatikiai ir 17,9% turkai mahometonai. Sostinė ir didžiausias mst. Nikosija (42.000 gyv.). K. yra svarbioje strateginiu atžvilgiu vietoje, 64 km nuo Turkijos jūros krantų, 97 km nuo Sirijos ir 400 km nuo Egipto ties Port Saidu. Jos reikšmė ypačiai iškilo britams pasitraukus (1955) iš Sueso kanalo zonos. Salos paviršius dominuojamas dviejų kalnagūbrių, kurie lygiagreta traukiasi vakarų-rytų linkme. Aukščiausia vieta yra vulkaninės kilmės Trodo kalnas, 1953 m nuo j. l. Tarp kalnagūbrių plyti 15–30 km pločio ir 90 km ilgio derlingos žemės lyguma Mesarija, kuria teka Pedijo ir Jalijo upės. Upės turi vandens tik lietingu žiemos sezonu. Drėkinamuose laukuose gerai auga šv. Jono duonmedžiai, alyvos medžiai, vynmedžiai, kviečiai, vaismedžiai, tabakas, medvilnė, anyžiai, svogūnai, pupos, miežiai ir daržovės. Pagrindinis eksporto dalykas yra šv. Jono duona. Naminiai gyvuliai — daugiausia avys (350.000) ir ožkos (230.000). K. turi apsčiai mineralinių turtų. Per metus gaunama: vario rūdos 800.000 t, asbesto 18.000 t, chromo rūdos 15.000 t, gipso 55.000 t. Jūros pakraščiuose žvejojamos kempinės. Famagusta yra vienintelis dideliems laivams tinkamas uostas. Vyno per metus pagaminama per 12 mil. litrų. *A.B.*

K. i s t o r i j a. Kaip rodo archeologinės iškasenos, saloje gyventa žmonių jau III tūkstantmetyje pr. Kr. Akmens amžiaus pėdsakų nerasta. Pirmieji gyventojai susekami žalvario amžiuje. K. buvo taip gausu vario, jog ir savo vardą gavo nuo jo (aes Cyprium). K. jau tada turėjo savo gražiai išsivysčiusią keramiką. II tūkstantmetyje buvo gyvai prekiaujama, ypač su Egiptu ir Palestina. Viduriniame žalvario amžiuje pradedama įvežti daug Kretos-Mikėnų kultūros prekių. Daugėja papuošalų iš tauriųjų metalų. Nuo 1200 pr. Kr. prasideda geležies amžius. Atkasta gyvenviečių ir šventovių iki VII a. pr. Kr.

Dar Alasija vadinamą salą valdęs karalius susirašinėjo su Egipto Amenhotepu III ir IV. Apie 1500 pr. Kr. K. nukariavo Egipto faraonas Tutmosis III. Apie 1350 į salą atsikraustė achajai, kaip liudija arkadiškajam giminiškas dialektas. Jie turėjo ir savo skiemeninį raštą, susidedantį iš 60 skiemeninių ženklų. Tačiau achajai, atsikraustę į K., rado čia jau įsigalėjusią vadinamąją K. k u l t ū r ą, susidedančią iš Egėjo jūros, M. Azijos, Mezopotamijos, Egipto kultūros elementų. Šios kultūros padaras yra ir greičiausiai iš semitų siriečių - fenikiečių deivės Astartės kilusios graikiškosios Afroditės kulto atsiradimas (žr. Kipridė). Nuo X a. pr. Kr. į K. pradėjo keltis fenikiečiai, kurie įkūrė žymiausius salos miestus, kaip Kitioną, Salaminą, Pafą, Amatuntą ir kt. VIII a. pabaigoje, nukariavęs Fenikiją, Asirijos Saigonas II užvaldė ir K., kurio graikų ir fenikiečių valdovus pavertė Asirijos vasalais. Asirijai žlugus, nuo 607 K. vadovavo Tiras, kol 560 jį nukariavo egiptiečiai, nuo 525 persai. K. graikai dalyvavo joniečių sukilime. Po Salamino kovos, Pausanijo atkariautas nuo persų, K. prisidėjo prie Atėnų ir priklausė graikams 478–449. Kai Kimonas 449 ties Kitionu krito, K. pateko vėl persams. 410 Salamino karalius Euagoras sujungė visą salą savo valdžioje ir kovodamas su Artakserksu II atsilaikė nepriklausomas iki savo mirties 374. Po to K. vėl suskilo į mažas valstybėles, pateko persams, po Iso kautynių 333 pasidavė Aleksandrui D. Helenistiniais laikais K. priklausė daugiausia Egipto Ptolemajams, nuo 55 pr. Kr. romėnų provincija.

Po Romos imperijos persiskyrimo (395) K. teko r. pusei ir buvo imperatorių kilmės vietininkų valdomas. Vietininkas Komnenas tapo nepriklausomas ir 1184 pasiskelbė imperatorium. 1191 Anglijos karalius Ričardas I nukariavo K. ir 1193 atidavė leno teisėmis Jeruzalės ekskaraliui Lusignanui. Nuo 1571 sala priklausė turkams, kurie 1878 ją išnuomojo anglams Sueso kanalo ir kelio į Indiją apsaugai. 1914 anglai paskelbė turkus nebetekus suvereniteto K. Rusijos-Turkijos karo metu (1877–78) D. Britanija išgavo sutartimi su Turkija teisę kontroliuoti salą, nors normaliai ji pasiliko turkų kolonija. Turkijai išėjus į I pas. karą vokiečių pusėje, D. Britanija 1914 XI aneksavo salą ir 1925 paskelbė karališkąja kolonija. Nuo 1945 ligi 1948 čia buvo anglų internuota per 28.000 žydų, mėginusių nelegaliai imigruoti į Palestiną. Po II pas. karo kipriečiai pradėjo organizuotą akciją už prisijungimą prie Graikijos. Ši judėjimą remia Graikija, bet jam priešinasi D. Britanija ir Turkija. Jam vadovauja slapta pogrindžio karinė organizacija EOKA (Ethniki Organosis Kypriakou Agonos), kurios dvasinis vadovas yra stačiatikių

arkiv. Makarios III, o karinis plk. Grivas, ir kuri nuo 1955 ėmėsi teroro veiksmų prieš britus ir turkus.

Lichtenberg, Beiträge zur ältesten Geschichte v. Kypros 1906; *Poulsen,* Der Orient und die frühgriech. Kunst 1912; *Myres,* Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus 1914; *C. M. Fuerst,* Zur Kenntnis der Anthropologie der prähistor. Bevölkerung 1933; *G. Hill,* History of Cyprus ²1949; *L. de Mas Lakrie,* Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan 3 tt. 1852–61; *A. Bérard,* Cypris, Chronique de l'île de Cypre au moyen âge ²1907; *C. W. J. Orr,* Cyprus under British Rule 1918; *H. C. Luke,* Cyprus under the Turks 1921; *L. and H. A. Mangonian,* The Island of C. 1947; *P. Newman,* A Sketch History of Cyprus 1953. *A.Rkš.*

Kipregelis (vok. Kippregel) geodezinis instrumentas, sudarytas iš liniuotės su žiūronu ir vertikaliniu skrituliu. Vartojamas vertikaliems kampams vizuoti ir nustatyti, kryptims išbrėžti ir pn.

Kiprenskij Orest Adamovič (1773–1836) rusų tapytojas. Nelegalus dvarininko sūnus, parodęs talentą tapyti, buvo mokslinamas Petrapilio meno akad., kurią baigė aukso medaliu 1805. Atsiribodamas nuo akademizmo ir studijuodamas Ermituže baroko portretą (Van Dyck ir kt.) K. įsigijo meistriškai laisvą tapyseną ir pasidarė žymus diduomenės portretininkas Petrapilyje bei Maskvoje. Savo portretais jis puikiai išreiškė pulsuojančią napoleoninės epochos nuotaiką ir su romantiko subtilumu sugebėjo gilintis į asmens individualybę. Karui pasibaigus, 1816 nuvyko Romon, kur pasidavė klasicistų įtakon ir, ėmęsis žanro bei mitologinės alegorijos („Bakchantė ir satyras' 1820 ir pn.), pasidarė saldus ir nuobodus; palengva smuko ir K. portreto menas. Italijoje piešė Goethę, o 1823 grįžęs Petrapilin portretavo Puškiną. Po dekabristų sąmokslo 1827 vėl nuvyko Italijon ir ten mirė. K. paliko seriją autoportretų, kuriuose galima stebėti K. įdomios asmenybės proteišką kaitaliojimąsi. K. autoportretai yra jo kūrybos ir apskritai Rusijos tapybos XIX a. pirmoj pusėj vertingiausioji dalis.

O. A. Kiprenskij Autoportretas

N. N. Vrangel, O. A. K. v. častnych sobranijach 1912; *G. Lebedev,* K. 1937. *P.Rkl.*

Kipridė (gr. Kypris, -dos) Afroditės pravardė, atsiradusi nuo Kipro salos, kur ji gimdama iškilusi iš jūros putos, mėgdavusi lankytis ir buvo garbinama, ypač Pafe, Amatunte, Idalijone.

Kiprijonas žr. Cyprianus.

Kipselas (gr. Kypselos) korintietis, Korinto tironijos steigėjas (665–627). K. turėjęs būti nužudytas tik gimęs, nes orakulas išpranašavęs, kad K. būsiąs tironas. Tačiau motina Labda naujagimį paslėpusi apskritoje dėžutėje (gr. kypsele), nuo kurios jis ir vardą gavęs. Ta K. dėžutė, apie 600 pr. Kr. padaryta iš kedro medžio, buvusi žymus meno kūrinys, su reljefinėmis figūromis, dalimi iš medžio drožinėtomis, dalimi inkrustuotomis auksinėmis ir dramblio kaulo puošmenomis. Šią Pausanijo aprašytą dėžutę, paaukotą Heros šventovėje Olimpijoj, teberodė dar II a. po Kr. Užaugęs K. išvijo galingus Bakchidus, bet pats valdė labai švelniai ir išmintingai, išplėtė Korinto galybę Jonijos ir Adrijos jūroje, papuošė miestą puikiais pastatais. *A.Rkš.*

Kiras (lot. Cyrus, sen. prs. Kuruš, babil. Kuraš, S. Testamente Koreš) trijų sen. Persijos Achemenidų dinastijos valdovų vardai.

1. K. I (apie 640–600 pr. Kr.) Persijos valdovas. Jo valdymu Achemenidai įžengė į istoriją. Jis buvęs Asurbanipalo (žr.) vasalas. Spėjama, kad iš K. I kilęs ir Kiras Didysis.

2. K. II Didysis (apie 559 – 529 pr. Kr.), kūrėjas didžiosios Persijos imperijos, kurią pralenkė tik Aleksandras D. savo nukariavimais. K. II pirmiausia tapo mažos persų provincijos Anšano valdovu. Tuo metu įvairios persų giminės buvo me-

Kiro Didžiojo reljefas Pasargadoje

dų valdomos. Savo sostinę perkėlė į Pasargadą ir, susitaręs su Babilonijos karaliumi Nabunaidu, sukilo prieš Medijos valdovą Astijagą, kurio pasiųstas karo vadas Harpagas perėjo Kiro II pusėn, o kariuomenė savo valdovą išdavė persams. Visą Medija pateko į K. II rankas (550) ir buvo įkurta pirmoji satrapija Mada. Iš čia K. II žygiavo į Lidiją. 546 pr. Kr. užėmė Sardesą ir karalių Krezą pašalino nuo sosto. Jo karo vadai užėmė M. Azijoje ir graikų miestus. Po septynių metų ir trečioji pasaulio galybė, Babilonija, buvo įjungta į Persijos imperiją. Persų kariuomenės saugumui Sirijoje ir Fenikijoje užtikrinti, K. II grąžino žydus į Palestiną iš Babilonijos nelaisvės. Stiprindamas ir plėsdamas savo imperiją, K. II nukariavo masagetus (sakus), gyvenusius tarp Kaspijos jūros ir Aralo ežero. Mūšyje su masagetų karaliene Tamiris žuvo ir pats K. II. Jo lavonas palaidotas Pasargadoje. Paliko du sūnus Kambizą ir Smerdį (Bardiją) ir keletą dukterų.

3. K. III Jaunesnysis (423–401 pr. Kr.), jauniausias Darijo II sūnus. Kai po tėvo mirties vyresnysis brolis Artakserksas II užėmė sostą, K. III bandė jį pašalinti. 401 Kunakso lygumoje susirėmė abu broliai, ir K. III žuvo. Jo nepasisekimą aprašė Ksenofontas ‚Anabasis'.

A. T. Olmstead, History of the Persian Empire 1948. *P.Plk.*

Kiras ilgasparnių būrio paukštis, kurio daug rūšių sudaro atskirą kirų šeimą (Laridae). Joje tikrieji kirai turi savo pošeimį (Larinae), o kitas pošeimis yra žuvėdrų (žr.). K. galva, kaklas, apatinė kūno dalis ir uodega yra baltos spalvos, o pečiai ir sparnai pilki. Snapas jauniklių juosvas, o po kelerių metų pasidaro geltonas arba raudonas. Didesniųjų k. rūšys veisiasi pajūriuose ir lydi laivus jūroje, bet nenuskrenda nuo sausumos toliau kaip 150 km. Mažesnieji k. laikosi ne tiek jūrų, kiek ežerų ir balų. Jie žiemoti išskrenda į tolimus kraštus, pvz. vienas Rasytėje žieduotas k. buvo rastas Meksikos įlankoje. K. turi ilgas, stiprias kojas ir dėl to sugeba gerai vaikščioti. Niekuomet netupia į medį, bet ilsisi ant pajūrio uolų arba sekliuose vandenyse. Dėl storo ir tankaus plunksnų sluoksnio jų kūnas laikosi ant vandens paviršiaus ir reikiamais kojų judesiais pajėgia net audros metu išsilaikyti toje pačioje vietoje ir išvengti bangų užliejimo. K. sugeba ir panerti po vandeniu, bet tai padaryti gali tik krisdamas iš oro į vandenį, kuris jį, lyg lengvą kamštį, tuoj vėl išmeta į paviršių. Atviruose pajūriuose jie bijo žmogaus, bet uostuose ar ten, kur atvyksta žiemoti, pasidaro jaukūs, gaudo ore mėtomus maisto trupinius. Jų balsai yra įvairūs, bet dažniausiai panašūs į karkimą. Perėjimo metu susispietę didžiulėmis masėmis esti nepaprastai triukšmingi. Minta daugiausia žuvimis, dvėsena ir vabzdžiais. Didieji k. nevengia apiplėšti kitų jūros paukščių lizdus, pagrobdami jų kiaušinius arba išperėtus jauniklius. Yra nepaprastai ėdrūs ir ryja mažus paukštelius, peles ir kitus smulkius gyvulėlius sveikus su plunksnomis, plaukais ir kaulais, ir visa tai stipraus skilvio syvų veikimo suviršinama. Jauniklius tėvai maitina tiesiai iš snapo išvemdami prarytą maistą. Jūriniai k. peri pajūrių uolose, o kai kurios kitos rūšys suka savo labai paprastus lizdus balose. K. mėsa retai valgoma, bet kiaušiniai yra skanūs.

Viena tikrųjų k. gentis (Stercorarius vadinama plėšriaisiais k. Jų plunksnos tamsesnės, snapas išklotas keturiomis ra-

ginėmis plokštelėmis, o uodega ilga ir smaila. Tai labai drąsus ir įžūlus paukštis. Jis užpuldinėja kitus paukščius, skrendančius su grobiu ir tol persekioja, kol atima grobį. Be to, naikina kitų paukščių jauniklius ir mažesnių rūšių senius paukščius. Šiaurės kraštuose, smogdamas snapu į galvą, išdrįsta pulti net aptiktus pavienius žmones. Lietuvos pajūryj dažniau sutinkama jų rūšis vadinama smailauodegiu plėšiku (Stercorarius parasiticus). Kartais keliaudami pagal Nemuną jie pasiekia net Kauno apylinkes. Lietuvoje pasitaikančios k. rūšys:

P a p r a s t a s i s k. (Lanus canus L.) gerai pažįstamas pajūrio ir panemunių gyventojams varnos dydžio paukštis, 39–45 cm ilgio. Jis gyvena Europoje nuo 53° š. pl. ligi Arktikos vandenyno, š. Sibire ir pasitaiko š. Amerikoje. Lietuvoje jis neperi, nors tai yra gausiausia mūsų krašto k. rūšis, kurios daug paukščių lieka mūsų pajūryj žiemoti. Daugiausia jų esti mūsų ežeruose IX–X mėn., atskridusių iš Suomijos, Skandinavijos. Jie nemėgsta jūros audros ir jos metu nuskrenda tolyn į sausumą. Lizdus krauna didelėmis kolonijomis, po kelis tūkstančius vienoje grupėje pajūryj ir šiaurės ežerų kraštuose. Jų kiaušiniai dydžiu prilygsta vištiniams, rusvai ar pilkai žali ir dėmėti.

R u d a g a l v i s k. (Larus ridibundus L.) laukinio karvelio dydžio; poravimosi metu jo galva su smakru yra tamsiai kavinės spalvos ir jos riba yra tokia griežta, kad atrodo, lyg būtų užmautas jam ant galvos juodas kalpokas. Senų paukščių galva esti balta su didele juosva dėme prie ausies ir poakyj. Žiemoti išskrenda į tolimus kraštus (Afriką, Raudonąją jūrą, Indiją, Persų įlanką, Kiniją, Filipinus), nors kai kurie pasitenkina D. Britanija, Šiaurės ir Vidužemio jūra, o peri beveik visoje Europoje, išskyrus š. jos pakraščius. Rudagalvis k. yra berods vienintelė Lietuvoje perinti k. rūšis, nes dar nepatikrinta, ar juodagalvis k. mūsų krašte peri. Daugiausia jų matoma pavasarį išėjus Nemunui, kai jie drauge su paprastaisiais k. dideliais būriais baltuoja paupiuose. Sniego baltumo plunksnomis, kavinės spalvos galva, melsvais sparnais ir vyšninės spalvos snapu bei kojomis jis yra vienas gražiausiųjų Lietuvos paukščių. Žiemoti išskrenda į šiltesnes vietas, kur jie nevengia apsistoti ir miestuose. Minta daugiausia vabzdžiais ir mažomis žuvelėmis. Išgąsdintas išvemia iš gurklio maistą. Jie Lietuvoje veisiasi tik keliose vietose. Patelė padeda 2–3 kiaušinius, įvairios spalvos ir kartais nevienodo dydžio.

J u o d a g a l v i s k. (Larus minutus Pall.) yra tik strazdo dydžio paukštis. Jis daugiausia paplitęs vidurio Azijoje, nors neaptiktas Kinijoje. Savo būdu jis artimas žuvėdroms. Lietuvoje pasitaiko retai ir, matyti, jie čia neperi.

T r i p i r š t i s k. (Rissa tridactyla) yra būdingas š. jūrų paukštis, gerai žinomas ir Š. Amerikos pajūriuose. Jie milijonais peri uolėtuose Kolos pusiasalio, Norvegijos, Špicbergeno, N. Žemės ir arktinių Kanados salų krantuose. Ši rūšis beveik visiškai neturi užpakalinio piršto, o pastaibis labai sutrumpėjęs. Kelis kartus buvo sumedžiotas Užmaryje, kitur Lietuvoje nepastebėtas.

D i d y s i s p o l i a r i n i s k. (Larus hyperboreus) yra žąsies didumo paukštis, ligi 65 cm ilgio. Senų paukščių plunksnos baltos, tik sparnai ir pečių plunksnos labai šviesios, melsvai pilksvos spalvos; snapas geltonas su tamsiai raudona dėme posnapio kampe. Pirmųjų metų jaunikliai yra ištisai rusvai pilki. Jie tik po 3 metų, 3 kartus išsišėrę, įgauna suaugusių spalvas. Jie gyvena visuose poliariniuose kraštuose ligi maždaug 80° š. pl., labai paplitę Islandijoje, Grenlandijoje, Norvegijoje ir kitur šiaurėj. Žiemoti traukia į šiltesnius kraštus ir tada kartais (labai retai) pastebimi Užmaryje. Ši k. rūšis yra labai plėšri, minta ne tik vandens gyvūnija, bet ir kai kuriais kitais jūros paukščiais.

M a ž a s i s p o l i a r i n i s k. (Larus glaucoides Meyer) labai panašus į didįjį poliarinį k., bet žymiai mažesnis — ligi kranklio dydžio. Žiemą retai kada patenka į Baltijos jūrą; Lietuvoje nepastebėtas.

S i d a b r i n i s k. (Larus argentatus Pont.) yra kranklio didumo. Gyvena š. Europos ir š. Amerikos pajūriuose, nors peri ir Juodosios bei Kaspijos jūros krantuose. Gana retas Lietuvos pajūryj.

B a l n o t a s i s k. (Larus marinus L.) yra didžiausioji k. rūšis, žąsies didumo; kūno ilgis ligi 73 cm. Seni paukščiai yra balti su juosvais sparnais ir pečiais. Gyvena Europos ir Amerikos šiauriniuose pajūriuose. Žiemą traukia į pietus ligi Alžiro ir Egipto. Žiemos audrų metu pasi-

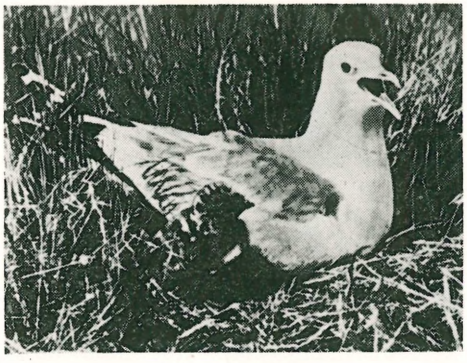

Kiras sidabrinis

taiko Kuršių Marėse. Savo gyvenimo būdu labai panašus į didįjį poliarinį k. Jis sugeba praryti didelius kąsnius, pvz. visą jauną antį, narūnėlį, didelę silkę. Naikina ne tik paukščių jauniklius, bet ir silpnesniuosius suaugusius. Lietuvos pajūryj jis yra retesnis už sidabrinį k.

S i l k i n i s k. (Larus fuscus L.) panašus į balnotąjį k., bet žymiai už jį mažesnis (varnos didumo). Rudenį jie dažnai pastebimi Lietuvos pajūryj, o pavasarį jų būriai matyti įvairiose krašto vietose, bet čia jie neperi. Minta daugiausia silkėmis ir kitomis smulkesnėmis žuvimis, o sausumoje ryja vabzdžius, peles, kirmėles ir sliekus.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai I, 119 tt.

Kirasa (prc. cuirasse) metaliniai šarvai, užsidedami ant krūtinės ir nugaros dažniausiai nuo ašmeninio ginklo smūgių apsisaugoti. K. buvo žinoma sen. graikams ir romėnams. Viduramžiais k. ištobulinta ir gaminta iš metalo. Šaunamiesiems ginklams patobulėjus, k. tapo lengvai kulkos pramušama, todėl nustojo savo ankstyvesnės reikšmės. Kai kurių kariuomenių kavalerijoje ji išliko iki XX a. pradžios kaip paradinės uniformos dalis.

Kirasirai (iš prc. cuirassier) sunkioji kavalerija, dėvėdavusi kirasas (žr.). Kai kuriose kariuomenėse (rusų, vokiečių) k. pavadinimas išliko ir panaikinus kirasas. Lietuvoje I pas. karo metu kovojo rusų ir vokiečių k. gvardijos pulkai. Po I pas. karo k. išnyko.

Kiratas Egipto ilgio matas, lygus 2,858 cm.

Kircheisen Friedrich Max (1877–1933) vok. istorikas, Napoleono valdymo laikotarpio specialistas. Yra išleidęs Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters 1908–11, Napoleon I, sein Leben und seine Zeit 9 tt., 1911–34, Briefe Napoleons 1909–10, Gespräche Napoleons 1911–13.

Kirchenšteinas-Krišpinas žr. Krišpinas.

Kirchenšteins Augusts (g. 1872) latvių veterinarijos gydytojas ir politikas. Dalyvavo 1905 revoliucijoje. 1919–23 Latvijos univ. docentas (mikrobiologas); 1923 gavo agronomijos dr. laipsnį, 1923–39 profesorius. 1928–40 dienraščio Jaunākās Ziņas redakcijos narys. Rusų-latvių susiartinimo d-jos valdybos narys. Parašęs knygų apie gyvulių ligas. Po pirmosios sovietų okupacijos Višinskio paskirtas ministru pirmininku, ėjusiu ir valstybės prezidento pareigas. 1940 VIII 5 vyko, kaip komunistinės delegacijos pirm. Maskvon prašyti, kad Latvija būtų inkorporuota Sovietų Sąjungon. Antrą kartą grįžęs su raudonąja armija 1944 tapo Latvijos aukščiausio sovieto prezidentu.

Kirchheim unter Teck mst. p. Vokietijoje, Württemberge, Švabų Alb kalnų š. papėdėje, prie Lauterio ir Lindacho upelių santakos; 20.800 gyv. (1953). Audinių, popieriaus ir medžio pramonė; požemio olose randamų dalykų muziejus, XVI a. pilis.

Nuo 1946 čia buvo įsikūrusi popiežiaus misijos tautinė lietuvių delegatūra, kuri 1948 paversta sielovada ir kuriai vadovavo kan. F. Kapočius. Čia 1947–48 leistas kunigams skiriamas žurnalas Auka. Iš neperiodinių leidinių 1946–49 Šv. Sosto delegatūra išsp. 23 leidinius.

Kirchhoff 1. A d o l f (1826–1908) klasikinis filologas, nuo 1865 Berlyno univ. prof., nusipelnęs graikų rašytojų tekstų kritikos ir epigrafikos srityje. Išsp. Euripides 2 tt. 1855, 3 tt. 1867–68, Plotin 2 tt. 1856, Die Homerische Odyssee und ihre Entstehung 1859, Komposition de Odyssee 1869 (abu veikalai drauge vardu Die Homerische Odyssee ²1879), Die umbrischen Sprachdenkmäler 2 tt. 1849–51, Corpus inscriptionum Atticarum 1873, Studien zur Geschichte des griech. Alphabets 1863, ⁴1887.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Gedächtnisrede auf A. K. 1908. *A.Rkš.*

2. A l f r e d (1838–1907) vokiečių geografas, pedagogas. Nuo 1865 gimn. mokytojas Berlyne, nuo 1871 geografijos docentas karo akademijoj, 1873–1904 Hallės univ. naujai įkurtos geografijos katedros prof. Čia dirbdamas daug nusipelnė geografijos, kaip mokomojo dalyko, turinio

kūrimu ir metodo formavimu. Ligi jo geografija mokykloje buvo daugiausia suvedama į išmokymą daugybės topografinių vardų ir statistikos skaičių. Jis geografijai nustatė kitus uždavinius: išmokti suprasti pasaulyj vykstančius fizikinius, biologinius ir humaninius reiškinius, jų priežastis ir tarpusavį santykiavimą. Žymiausieji veikalai: Didaktik und Methodik des Geographieunterrichtes 1895, Erdkunde für Schulen 1892; suredagavo Unser Wissen von der Erde 3 tt., 1886–93. Drauge su Fitzneriu leido Bibliothek der Länderkunde. *A.B.*

3. Gustav Robert (1824–1887) vokiečių fizikas. 1846 baigė Karaliaučiaus univ. Nuo 1850 Breslavo univ. fizikos profesorius, nuo 1854 Heidelbergo univ. ir nuo 1875 iki mirties Berlyno univ. Nuo 1874 Berlyno akad. narys. K. kartu su R. Wm. Bunsenu surado ir išaiškino spektroskopo naudingumą cheminei analizei, ir 1860 spektro analizės būdu surado elementus cezį (Cs) ir rubidį (Rb). Savo darbuose apie elektrą 1847 paskelbė du dėsnius, kurie yra žinomi kaip K. elektros tinklo dėsniai. Be to, K. nagrinėjo šiuos klausimus: šilumos laidumą ir spinduliavimą, šviesos atsispindėjimą ir lūžimą kristaluose. Išsp. Untersuchungen über das Sonnenspektrum und die Spektren der chemischen Elemente 1859, Vorlesungen über mathematische Physik 1876 ir kt.

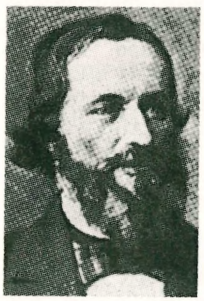

G. R. Kirchhoff

K. dėsniai. Pirmasis K. dėsnis sako, kad bet kuriame elektros tinklo išsišakojimo taške (punkte) algebrinė suma srovių, ateinančių į tašką, yra lygi sumai srovių, nutekančių iš to taško. Antrasis K. dėsnis sako, kad bet kurioje suvestoje tinklo grandinėje veikiančių elektrovaros jėgų suma yra lygi sumai įtampų kritimų, pasireiškiančių grandinės varžose. *B. Ktr.*

Kirchholm žr. Salaspils.

Kirchner Ernst Ludwig (1880—1938) ekspresionizmo epochos vokiečių tapytojas, grafikas ir skulptorius. Studijavo architektūrą (Drezdene), kartu domėdamasis ir vaizduojamuoju menu (spalvų teorija, japonų raižiniais, negrų bei polineziečių menu). 1905 su F. Bleyl ir K. Schmidt-Rottluff įkūrė Die Brücke grupę, prie kurios vėliau prisidėjo Amiet, Gallén, Müller, Nolde, Pechstein ir kt. 1906 suruošė pirmąją grupės parodą, o o 1911 išleido jos albumą ir dalyvavo Neue Berliner Secession parodoje. 1911 su M. Pechsteinu suorganizavo moderniosios tapybos studiją, bet neatsirado nė vieno mokinio. 1914 buvo paimtas kariuomenėn, iš kur, kaip fiziškai ir psichiškai nesveikas, greit buvo paleistas. 1917 išvyko į Šveicariją gydytis ir ten būdamas daug dirbo tapybos bei grafikos srity. Po karo K. atliko kilimų projektus Lizai Gujer, suruošė savo darbų parodą Bazely (1923), padarė G. Heymo eilių rinkinio Umbra Vitae iliustracijas ir kt. 1937 639 jo darbai buvo konfiskuoti kaip ‚entartete Kunst' ir dalis jų išstatyta išsigimusio meno parodoje Münchene. 1938 K., sunkios vidurių ligos ir moralinės depresijos paveiktas, nusižudė. Šios dienos akimis žiūrint, K. reikšmingiausias savo grafikos darbais. Heym ir Chamisso iliustracijos priklauso prie pačių geriausių šios rūšies darbų visoje naujausioje vokiečių grafikoje. Jo tapyba savo laiku turėjusi nemažos įtakos jaunesniajai vokiečių menininkų kartai, šiandien nebeturi didesnės reikšmės. Ankstyvesnio periodo darbai, kuriuose aiškiai tebejaučiama Muncho įtaka, yra būdingi Die Brücke grupės stiliui ir savo spalvinėmis kvalifikacijomis turi daug bendrų bruožų su prancūzų fovistais (Die Strasse, 1907). Vėlesniuose savo darbuose K. ėmė linkti į kubizmą. Tiek temperamentu, tiek technika ir tapyboje K. yra grafikas. Dauguma jo paveikslų primena spalvotų medžio raižinių drobės atspaudus.

W. Grohmann, Das Werk E. L. Kirchners 1926. *A.Lc.*

Kirdeikiai bžk. Linkmenų vls., Utenos aps., pakeliui iš Linkmenų į Tauragnus; apie 350 gyv. (1923 buvo 47 ūkiai su 322 gyv.). K. yra vaizdingoj, ežeringoj ir kalvotoj vietoje. Okupavus (1920) lenkams Vilniaus kraštą, iš Linkmenų atsikėlęs į Nepriklausomą Lietuvą kun. J. Breiva (žr.) suorganizavo naują K. parapiją, 1927 pastatydino medinę bžn. ir parapijos namus. Parapijoj 1940 buvo 3200 narių. Kirdeikiuose gimė kun. Silvestras Gimžauskas (žr.). Nepriklausomybės metu įsteigta pradžios mokykla. Ypačiai didelio gamtos grožio yra į rytus nuo K. Ūkojo ir

Kirdeikių bažnyčia

Almėjo ežerų apylinkės, o Papiliakalnio kaime yra Papilės piliakalnis. *A.B.*

Kirdeikių ežeras Saldutiškio vls., Švenčionių aps.; ežerų grupė ties Kirdeikių bžk., 6 km į š. nuo Linkmenų mst.; jai priklauso Pākasas, Ūkõjas, Lìnkmenas, Asekas, Alksnas ir Almajas; per Asalnų ežerą grupė priklauso Žeimenos (Neries) baseinui; tarpe tų ežerų dvi kalvos — Ginučių piliakalnis ir Ledakalnis.

S. Kolupaila, Mūsų vandens keliai ²1933. *S.K.*

Kirdoniai k., Pabiržės vls., Biržų aps., 13 km nuo Biržų į pietų vakarus; 1923 buvo 70 ūkių su 393 gyv. K. yra toje vietoje, kur žemės paviršiuje pasirodo gipso sluoksniai. K. ir šalia jų esančiuose Likėnuose (žr.) yra mineralinio vandens versmės.

Kirdorf Emil (1847–1938) vokiečių pramoninkas bei prekybininkas, didelių įmonių steigėjas. Jis įsteigė šias plačiai žinomas b-ves: Disconto-Gesellschaft, Rheinisch-Westfälischer Kohlensyndikat, Vereinigte Stahlwerke. K. buvo labai priešingas darbininkų profesinėms s-goms.

Kireilis Fabijonas (g. 1912 IV 6 Kuprių k., Vabalninko vls., Biržų aps.) kunigas. 1934 baigė Biržų gimn., 1939 Kauno kun. seminariją ir VDU teol. ir filosofijos fak. 1940–43 vikaras Krekenavoje, 1944 Tumo Vaižganto progimnazijoje kapelionas ir vikaras Svėdasuose. Prievarta paimtas į vokiečių aviacijos darbininkų dalinius, su kuriais po kapituliacijos 1945 pateko į anglų nelaisvę. 1945–46 Haffkrugo ir Itzehoe liet. tremtinių stovyklų kapelionas, 1949–51 Wentorfo emigracinės stovyklos kapelionas ir 1950–51 Balfo įgaliotinis. Nuo 1951 JAV.

Kirejevskij Ivan Vasiljevič (1806–1856) rusų filosofas. Su Vakarų filosofija susipažino studijuodamas pas Hegelį Berlyne ir pas Schellingą Münchene. Radęs vakarietinę filosofiją perdaug racionalistišką, jis ėmėsi kurti labiau tinkamą rusams, pagristą širdimi bei jausmu. Tuo būdu jis pasidarė vienas iš pagrindinių slavofilų (žr.) ideologų. Leido slavofilų organą Moskvitianin (Maskvietis). Dviem tomais jo raštus naujai išl. Geršenzonas 1911.

Kirenaika (gr. Kyrenaike, lot. Cyrenaica, ar. Barka) Š. Afrikos sritis, apimanti pusiasalį tarp Didžiojo Sirto ir Solumo įlankos, 79.000 km². Geografiškai imant K. yra Libijos dykumų skydo tęsinys, iškilęs kaip plokščiakalnis 250–400 m su aukščiausia vieta Džebel Achdaru (per 1000 m). Vidurželio jūros linkme nusileidžia šaltiniuotomis pakopomis, kurios apaugusios kiparisų, pinijų, kadagių miškeliais. Ten, kur įmanoma laukų irigacija, raudonžemyj gerai auga daržovės, vaismedžiai ir javai. Gyvenamosios vietos spiečiasi oazėse, klimatas malonus. Sausuose užkalniuose išplitusios baltai pilkos kalkakmenio stepės.

K. VII a. pr. Kr. buvo kolonizuota graikų, kurie čia įkūrė Pentapolio koloniją ir jos sostinę Kirenę. Kiti keturi jų įkurti miestai buvo: Teucheira (vėliau Arsinoe), Barka, Hesperidas (vėliau Berenice, dabar Bengasi) ir Apolonija (dabar Marsa Susa). Senovėj šie miestai buvo žymūs vyno, kviečių, medaus, vaisių ir kvepalų prekybos centrai. Apie 450 pr. Kr. sukilusi K. pasidarė respublika. 322 pr. Kr. nukariauta Aleksandro D., Ptolemajų laikais K. reikšmė pradėjo mažėti. 96 pr. Kr. Kirenaika atiteko romėnams, kurie ją padarė rytinės Romos imperijos provincija. Nykstant Romos imperijai, K. valdymas perėjo vietiniams hamitams. 641 užėmė arabai, 969 Egipto, 1551 Turkijos, 1911–12 atiteko Italijai. 1941–43 čia ėjo judrios vokiečių (Rommelio vadovaujamo vad. Afrikos korpuso) kautynės su britų VIII-ja armija, kuri Montgomerio vado-

vaujama sulaikė vokiečius prie el Alameino (1942 VI 30) ir po sunkios atakos (1942 X 23 — XI 4) pradėjo jų varymą iš š. Afrikos. 1942 XII 13 britai pasiekė v. Kirenaikos pajūrio vietovę el Algheilą, pabaigdami joje ilgai trukusias karo operacijas, kuriose ypačiai išgarsėjo Tobrukas vokiečių apgultas, bet anglų išlaikytas savo rankose nuo 1941 1 22 ligi 1942 VI 21. *A.B.*

Kirenė (gr. Kyrene, lot. Cyrene) senovėje š. Afrikos Kirenaikos (žr.) srities sostinė, vardą gavusi nuo šaltinio Kira (dabar Ain Šacht ‚amžinasis šaltinis'), veikiausiai jau II tūkstantmetyje pr. Kr. Kretos–Mikėnų kultūros graikų gyvenama; 630 pr. Kr. iš Teros salos ir 580 Peloponeso atsikėlė doriečių. Miestas nepaprastai greit praturtėjo ir tapo pirmuoju po Kartaginos Afrikoje, nes prie šaltinio ėjo iš p. Afrikos daugelis karavanų kelių. K. gyventojai, tebūdami tik 15 km nuo Viduržemio jūros kranto, galėjo patogiai Afrikos prekes toliau pardavinėti Graikijai. Be to, kireniečiai daug pelnydavo iš K. apylinkėse augusios (IV a. po Kr. išnykusios) vertingos daržovės silfijo (gr. silfion), kurio stiebą valgydavo, o sunką vartodavo prieskoniui ir vaistams. Nuo VI a. pr. Kr. išveždavo dar Spartos pavyzdžiu gaminamas vazas ir javus.

Svarbiausios K. kulto vietos buvo apie 600 statyta, 340 atnaujinta Apolono šventovė, Egipto Izidės ir kaimyninės Sivos oazės Zeuso Amono (statyta apie 510 pr. Kr.), Bato, Artemidės (apie 400). Visos senosios šventovės, taip pat ir naujieji Trajano pastatai buvo sunaikinti baisaus žydų sukilimo, kai 117 po Kr. jie iššudę 200.000 graikų ir romėnų. Numalšinęs sukilimą, imp. Adrijonas perstatė miestą.

G. Oliverio vadovaujami, italų archeologų kasinėjimai nuo 1924 buvo labai sėkmingi. Daugumas atkastų paminklų yra II a. po Kr. atnaujintos senosios šventovės. Iškasenos laikomos K., Romoje, Bengasyje. Trianono pilies rūmai prie Versalio statyti iš senovinės Barkos griuvėsių Kirenaikoje.

K. yra daugelio žymių mokslininkų ir poetų gimimo vieta: Eratosteno (žr.), poeto ir mokslininko Kalimacho (žr.), matematiko Teodoro, Kirenės mokyklos kūrėjo filosofo Aristipo, Karneado. K. anksti paplito krikščionybė.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Kyrene 1928; *A. H. M. Jones*, The Cities of the Eastern Roman Provinces 1937; *F. Chamoux*, Cyréne sous la monarchie des Battiades 1953. *A.Rkš.*

Kireniečiai hedonistinės krypties graikų filosofų mokykla, gavusi vardą nuo jos kūrėjo Aristipo (žr. Aristippos) gimtinės — Kirenės, Š. Afrikoje. Aristipas buvo Sokrato mokinys, bet jo mokslą plėtojo ne askezės, kaip kinikai (žr. cinikai), o hedonizmo (žr.) kryptimi. Vienintelių gėrių, vertu siekti, jis laikė mogi, akimirkos malonumą, bet šalia juslinių malonumų vertino ir dvasinio pobūdžio malonumus. Jo mokinys Teodoras (Theodoros) savo mokytoją tikslino ta prasme, kad ne pats akimirkos malonumas yra svarbus, o giedri nuotaika, šviesus žvilgis. Išminčiui jis paliko laisvę nepaisyti dorinių papročių ir neigė bet kokius dievus, už tai gavęs ‚bedievio' pravardę (Theodoros Atheos). Hegesijas nuo kitų k. skyrėsi savo pesimizmu: kadangi malonumo nesą galima pasiekti, laimingu galįs save laikyti jau tas, kuris yra laisvas nuo nemalonumų. Simpatiškas bruožas jo etikoje yra klystančių užuojauta. Anikeris akcentavo kad daugiau už kūninius malonumus teikia laimės socialinio gyvenimo bei bičiulystės džiaugsmai. Iš kitų k. dar minėtini Aretas, Aristipas jaunesnysis, Antipateris, Euhemeras. K. mokykla buvo epikurizmo (žr.) pagrindas.

G. Kafka, Sokrates, Platon und der sokratische Kreis 1921. *J.G.*

Kirgizai (anksčiau žinomi kara-kirgizų vardu, atseit ‚juodieji k.') tauta, gyvenanti Kirgizijoje, Uzbekistane, Tadžikistane ir Kinijos Turkestane bei Džungurijoje. Jų priskaitoma apie 884.000 (1939).

K. kalba paprastai priskiriama tiurkų kalbų (žr.) šiaurės vakarų, arba kipčakų šakai, bet istorinės raidos būvyje turėjo glaudžių ryšių su rytinėmis tiurkų kalbomis. Todėl ir žodyne turi daugiau mongolybių, bet mažiau arabiškų ir persiškų skolinių. Apskritai k. kalba pasižymi savo tiurkišku grynumu ir ypačiai nuoseklia vad. balsių harmonija, kur šaknies balsiai progresyviai asimiliuoja priesagos ir galūnės balsius. Skiriamos dvi tarmės: šiaurės ir pietų. Labai turtinga lyrinė ir epinė tautosaka. Žymiausi epo kūriniai Manas ir Semetei apdainuoja kiltinių vadų gyvenimą. Raštija, arabų raidyno pagrindu, ėmė kurtis tik prieš I pas. karą. Po revoliucijos arabų raštas buvo kiek reformuotas, pritaikytas k. kalbos reikalavimams. Apie 1930 buvo pereita prie lotyniško rašto, bet jau prieš II pas. karą sovietai primetė rusišką.

I. A. Batmanov, Grammatika kirgizskogo jazyka I–III 1939–40; (") Fonetičeskaja sistema kir-

gizskogo jazyka 1946; *P. M. Melioranskij*, La syntaxe kirghize 1922; *K. K. Judachin*, Kirkizsko-russkij slovar 1940. *A.S.*

K. t a u t a. II a. pr. Kr. k. gyveno šiaurinėje Sogdianos dalyje (š.r. Irane) ir kiniečiai juos vadino ‚kien-kuen' (iš mongolų ‚kirkun'), o k. vardas pirmą kartą sutinkamas tik Orchono įrašuose, kai k. gyveno Jenisiejaus aukštupyje. K. tuo metu vadinami ‚baltaodžiais ir rudaplaukiais' t. y. skirtingais tiurkiškoms kiltims. VII–VIII a. jie mišo su tiurkais, 840 nukariavo uigurus, o X a. išsklaidyti mongolų. Dalis k. persikėlė į šiandieninius jų gyvenamus plotus, kiti ir toliau liko prie Jenisiejaus aukštupio. Apie ankstyvesnius k. rašoma, kad jie turėję ‚miestų ir kaimų', todėl klajokliais yra tapę vėliau. 1703 dalį k. gyvenviečių paveržė kalmukai, o 1864 juos pavergė rusai.

Nuo kazakų k. skiriasi aiškesniais mongoliškais bruožais. K. skirstosi į ‚dešiniuosius' ir ‚kairiuosius'; tai yra Džengiskano karinių padalų palikimas. Gyvena aiškiu kilties gyvenimu, nes visa aula priklauso ‚giminei' (kraujo ar prisiimtinei). Jie neturi kilmingųjų luomo, valdomi senesniųjų. Anksti tapę mahometonais, tačiau yra išlaikę daug senojo burtavimo ir šamanizmas tebeklesti. Paskutiniu metu k. pradeda tapti sėsliais, verčiasi gyvulininkyste ir iš dalies žemdirbyste, namine kilimų ir veltinių pramone. *A.Mž.*

Kirgizų Sovietinė Respublika yra Kinijos (Sinkiano) pasienyje, Turkestane; apima 198.700 km², apie 1.850.000 gyventojų (1955), administracinis centras Frunzė. Žemės paviršius labai kalnuotas: šiaurėj Ala-Tau, rytuose ir pietuose Tienšano, o vakaruose Kirgizų kalnynai. Šiaurinėj dalyj yra Issyk-Kul (žr.) ež. Didžiausia upė Naryn yra Zavrašano aukštupis. Žemėje randama akmens anglies (metinė produkcija per 2 mil. t), naftos, alavo, gyvojo sidabro, antimono, švino, aukso. Daugumas gyventojų verčiasi avių ir kuprių auginimu. Kalnuose yra per 12 mil. ha ganyklų, o kloniuose 1,2 mil. ha dirbamos žemės. Kirgizija yra Sov. Rusijoj viena didžiųjų šilko ir medvilnės produkuotojų. *A.B.*

Kyrie eleison (gr. Viešpatie, pasigailėk) graikiškos kilmės maldavimas, senovėje vartotas Rytuose graikų bei romėnų religinėje ir pasaulietinėje kalboj. K.e. randama Šv. Rašte, ypačiai psalmėse. Krikščionių liturgijoje K.e. pirmiausia imta vartoti IV a. gale Antiochijoje ir Jeruzalėje. Romos liturgijoje K.e. atsiranda V a. gale, pop. šv. Grigaliaus D. laikais. Vienuolynuose šv. Benediktas įvedęs K.e. (pakaitomis su Christe eleison) į choralinį vienuolių maldų kalbėjimą. Iš Rytų Bažnyčios liturgijos įvairiomis kalbomis (rusų: Gospodi, pomiluj) matyti, kad K.e. buvo žmonių atsakymas į diakono kvietimą melstis ir sudarė vad. litanijas, kurių likutis ir lotynų apeigų mišiose (pakaitomis su Christe eleison 9 kartus), brevijoriaus maldose, sakramentų ir sakramentalijų teikime bei vėlesnio laiko litanijų pradžioje.

C. Callewaert, Les étapes de l'histoire du K. e. (Révue d'hist. ecclés. XXV, 23–34) 1939; *J. Naujokas*, Archaizmai šv. Mišiose (Tiesos Kelias 1933, 406–407). *J.V.*

Kirilas (lot. Cyrillus, 827–869), šventasis, slavų apaštalas, kartu su savo vyresniu broliu Metodijum (žr.) skelbęs krikščionybę p. ir v. slavų kraštuose. K. yra vienuoliškas Konstantino vardas. K. kilęs iš aukštojo luomo, mokėsi pas Leoną Filosofą ir Fotijų Konstantinopolyje. Įšvęstas į kunigus, K. buvo Konstantinopolio patriarcho sekretorius. Pasižymėjo mokytumu, asketišku gyvenimu ir prieš žydus nukreipta polemika religijos klausimais. Kai chazarai apie 860 kreipėsi į Bizantijos imp. Mykolą III, prašydami atsiųsti krikščionių misininkų, pastarasis pasiuntė K., kuris chazarų valstybėje stengėsi atsverti religinę žydų ir mahometonų įtaką ir turėjo pasisekimo, nes kartu su kitais naujakrikštais krikščionybę priėmė ir pats chazarų chanas. Grįžęs į Konstantinopolį, K. kartu su savo broliu Metodijum Mykolo III buvo pasiųstas misininku į p. slavų tautas, buvusias kultūrinėje ir, iš dalies, politinėje Bizantijos įtakoje. Ypačiai Metodijaus misijos turėjo pasisekimo Bulgarijoje, kurios karalius Borisas (Bogoris) pasikrikštijo 861. K. su Metodijumi skelbė krikščionybę ir tarp vakarų slavų. Moravijos kng. Rostislavo pakviesti ir Bizantijos imp. bei patriarcho siunčiami, K. ir Metodijus 864 atvyko į Moraviją. Rostislavas, įkūręs savo valstybę, išvijo vokiečių kilmės kunigus iš savo krašto ir rėmė K. ir Metodijaus darbą, tuo būdu norėdamas Bizantijos pagalba atsverti vokiečių įtaką, čia plintančią iš Salzburgo per vokiečių misininkus ir kunigus. K. ir Metodijui Moravijoje sekėsi, nes jie mokėjo slavų kalbas ir pamaldas laikė žmonėms suprantama bažnytine slavų kalba. Savo darbui palengvinti ir krikščionybei tarp slavų sustiprinti, K. ir Metodijus iš-

vertė Šv. Raštą ir liturgines knygas į bažnytinę slavų kalbą. Tam reikalui K. sudarė specialų senosios bažnytinės slavų kalbos alfabetą, vadinamą Kirilicos (žr.) vardu. K. išverstoji biblija dar ir dabar tebevartojama rusų, bulgarų, serbų ir kitų stačiatikių slavų.

Moravijoje einant politinėms vokiečių ir vietinių slavų bei religinėms Romos ir Konstantinopolio varžyboms dėl įtakos ir viešpatavimo, K. ir Metodijus skelbdami krikščionybę slovakams jiems suprantama kalba, turėjo pirmumą prieš vokiečių misininkus ir kunigus, laikiusius pamaldas lotynų kalba. Šių pastarųjų skundžiami, K. ir Metodijus buvo pop. Mikalojaus I 868 pašaukti į Romą pasiteisinti dėl pamaldų laikymo bažnytine slavų kalba. Romoje jiems pavyko išsiteisinti, ir Mikalojaus I įpėdinis Adrijonas II patvirtino slavišką liturgiją, leido K. ir Metodijui pamaldose vartoti bažnytinę slavų kalbą ir steigti naujas bažnyčias slavų provincijose. Tačiau K. nebegrįžo į Moraviją, bet Romoje stojo į vienuolyną ir 869 mirė paprastu vienuoliu. Metodijus tęsė savo misijų darbą vakarų slavų slovakų ir čekų kraštuose ligi savo mirties 885. K. ir Metodijus vėliau buvo Romos Kat. Bažnyčios pripažinti šventaisiais. Abu broliai didžiai gerbiami vakarinėje ir rytinėje krikščionybės šakoje, katalikų čekų ir slovakų ir stačiatikių serbų, bulgarų ir rusų kaip slavų apaštalai. 1863 VII 5 čekai ir slovakai iškilmingai šventė savo abiejų apaštalų 1000 m. minėjimo šventę. *K. Avž.*

Kirilica IX a. gale Bulgarijoje į paleoslavinį raštą įvestas raidynas, sudarytas iš didžiųjų graikų alfabeto raidžių, o tiems slavų kalbos garsams, kur graikų alfabete nebuvo, paėmus atitinkamas raides iš glagolicos (žr.). Kas yra k. autorius — nežinoma. Anksčiau k. klaidingai buvo priskirta slavų apaštalui šv. Kirilui, iš ko gavo vardą. Kadangi k. rašyba buvo daug lengvesnė už glagolinę, tai ji greitai įsigalėjo paleoslavinėje ir slavų bažnytinėje literatūroje. Rusų (arba bizantiečių-slavų) liturgijoje iki šiol vartojama k. Profaninėje literatūroje k. buvo reformuota Petro I (graždanskij šrift) ir šiandien vartojama rusų, ukrainiečių, serbų, bulgarų ir kitų slavų.

P. A. Lavrov, Paleografičeskoje obozrenije kirillovskago pisma 1914–16; *E. Karskij,* Slavianskoje kirillovskaja paleografija 1928. *J. V.*

Kirinas (Kih-lin, Jungki) 1. Vidurinė Mandžiūrijos provincija į p. nuo Sungario upės ir į v. nuo Usurio upės bei Rusijos Tolimųjų Rytų Tamario provincijos; 262.000 km² ir apie 8 mil. gyv.

2. K. provincijos administracinis ir ūkinis centras, mandžiūrų Girin-ula, prie Sungario aukštupio; apie 250.000 gyv. (1953). Už 24 km nuo miesto yra Sungario upės didelė užtvanka su 550 km² tvenkiniu ir viena galingiausių Kinijos elektros jėgainių.

Kirk Hans (g. 1898) danų rašytojas bei literatūros kritikas. Marksizmo prisigėrusiuose romanuose jis vaizduoja darbininkų gyvenimą. Kolektyvo problema K. raštuose eina pirmiau, negu individuali psichologija. Išsp. Fiskerna (Žvejai, 1928), Daglejerne (Padieniai darbininkai, 1936), De nye Tider (Naujieji laikai, 1939), Vredens sön (Pykčio sūnus, 1950).

Kirkcaldy š. Skotijos mst. prie Firth of Fort; apie 50.000 gyv. (1956). Patogus jūros laivams uostas, iš kurio laivai plaukia tiesiai į JAV. Pramonė: lininių audeklų, žuvų konservų, odų, alaus, metalų.

Kirkdale Cave vieta Anglijos Jorkširo grafijoje, kur 1821 aptikta požemio urvo stalagmituose susikonservavusios žinduolių gyvulių, jau seniai Anglijoje išnykusių (tigro, raganosio, hienos ir kt.) fosilijos. Jos aprašytos Bucklando knygoje Reliquiae Diliuvianae.

Kirkė (gr. Kirke, lot. Circe) gr. mitologijoje burtininkė, Helijo ir Okeanidės Persės duktė, gyvenusi Ajos saloje, arba kaip vėliau manyta, Lacijaus rage (kalnų iškišulyje į jūrą), pagal Kirkę Circėjais pavadintame (dabar Monte Circeo). K. pavertusi kiaulėmis pusę Odisėjo bendrų, bet tasai Hermio dovanotomis žolėmis privertęs ją atburti.

Kirkenes Š. Norvegijos uostas prie p. Varango fiordo šakos, arti Rusijos sienos; apie 2200 gyv. (1955). II pas. karo metu čia vokiečiai turėjo įsitaisę didelį karinį aerodromą, iš kurio puldavo vakariečių sąjungininkų karinius laivų konvojus, plaukiančius į Rusijos Murmanską. Uostas pritaikytas geležies rūdai išvežti. Prie aerodromo statybos ir apsaugos 1944 vokiečiai buvo nugabenę ir keliasdešimt lietuvių. Aerodromas, uostas ir miestelis buvo dažnai puolami sąjungininkų lėktuvų.

Kirkilai 1. k., Biržų vls. ir aps., 7 km nuo Biržų; 1923 buvo 56 ūkiai ir 353 gyv. Čia surastas vėlyvosios formos žalvarinis baltiško tipo kirvis, priskiriamas žalvario amžiaus III periodui. Kirvio pentis gana

siaura ir ilga, ašmenų kraštai užriesti į viršų. Kirvio ilgis 15,8 cm. Radinys Biržų muziejuje.

2. Kaimas Kidulių vls., Šakių aps., 12 km nuo Jurbarko; 1923 buvo 25 ūkiai ir 152 gyv. Kaimas įkurtas XVI a. viduryje. 1561 čia buvo 2 ūkiai, 6 valakai žemės.

Kirkliai k., Luokės vls., Telšių aps., 6 km nuo Luokės. 1923 K. buvo 34 ūkiai ir 158 gyv. Čia yra 55 ha ploto ir 1,3 m gylio durpynas. Sudurpėjimas geras. Pelkė 65 ha, tarpinio tipo.

Kirklys Žemaičių įkaitas kryžiuočiams. Po Racionžo taikos (1404) Vok. ordinas, antrukart iš Vytauto D. gavęs Žemaičius, statėsi ten savo pilis ir prievarta ėmė įkaitus, ypač ‚gerų žmonių' jaunus sūnus. Kryžiuočių seniūnas Žemaičiams 1406 VI 13 pranešė vyr. maršalui, jog tarp 7 įkaitų iš Raseinių srities yra ir K. (‚Kirkly'). Kiti įkaitai buvo iš Ariogalos, Viduklės (žr. Dravenis, Jovirdas), Tendžiogalos (Jotkys) ir kt.

Codex epistol. Vitoldi 128 (nr. 341); *Z. Ivinskis*, Kova dėl Žemaičių (Athenaeum VI 1935, 60); *Br. Dundulis*, Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus (Vilniaus univ. mokslo darbai, istor.-filolog. mokslų serija II 1955, 134–138).

Z. I.

Kirkor Adam Honory (1818 I 21 Slivine, Mogiliavo apygardoje — 1886 XI 23 Krokuvoje) Lietuvos praeities tyrinėtojas. Kilęs iš sulenkėjusios totorių šeimos. Mokėsi Mogiliavo gimn., vėliau Vilniaus bajorų institute. 1834–64 tarnavo Vilniaus gubernijos valdyboje, iždinėje ir gub. statistikos komitete. 1866 iš Vilniaus persikėlė į Petrapilį, kur 1867–71 redagavo rusiškos dvasios dienraštį Novoje Vremia. Nuo 1871 apsigyveno Krokuvoje.

Begyvendamas Vilniuje, K. susidomėjo miesto ir krašto praeitimi. Jau 1843 Vilniuje išleido Radegast, rinkinį skirtą vietos istorijai. 1845–46 redagavo Pamiętniki Umysłowe (3 tt.). Būdamas gubernijos statistikos komiteto nariu, 1850–54 redagavo Pamiatnaja knižka Vilenskoj gubernii, kur spausdino istorinės, etnografinės ir statistinės medžiagos. 1854 kartu su P. Kukolniku išleido Čerty iz istorii i žizni litovskago naroda, knygai duodamas ir lietuvišką antraštę: Iszrynkimai isz Giwenima ir apraszima Lietuwiu. Šitame darbe duodama vertingos medžiagos Lietuvos etnografijai; P. Kukolnikas čia rašo apie lietuvių papročius, tikėjimus, apeigas, duoda rusiškus liet. dainų ir patarlių vertimus. 1856 išsp. vadovą po Vilnių — Przechadzki po Wilnie i jego okolicach (²1859). 1857–58 leido Teka Wileńska, kur buvo spausdinama straipsnių iš Vilniaus istorijos ir kt. Ryšium su caro lankymusi Vilniuje, 1858 išleido 100 egz. albumą rusų ir lenkų kalbomis: Album Wileńskie, Na pamiątkę pobytu Najjaśniejszego Cesarza w Wilnie. 1859–62 redagavo Pismo Zbiorowe Wileńskie (2 tt.), o 1860–63 Kuryer Wileński. Iš kitų didesnių darbų paminėtini: Litwa i Ruś pod względem historycznym, geograficznym, statystycznym i archeologicznym 1875, Skarbiec katedry Wileńskiej 1876, Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach 1880, Groby wielkoksiążęce i królewskie w Wilnie 1882 (lietuviškas P. Vileišio vertimas: Kapai didžių kunigaikščių ir karalių Vilniuje 1898) ir kt. Leidinyje Živopisnaja Rossija (III 1882) yra davęs platų Lietuvos aprašymą. Be to, įvairiuose rusiškuose žurnaluose spausdino daug įvairių straipsnių iš Lietuvos istorijos ir etnografijos. 1860–63 atsiminimus spausdino Kraj 1884 ir Dziennik Poznański 1884–85. Kirkorui tarpininkaujant, 1859–60 išleistos M. Akelaičio (žr.) penkios lietuviškos knygelės.

Nemaža yra padaręs K. ir archeologijos srityje. M. Homolickio (žr.) paveiktas, K. susidomėjo proistore. 1855 E. Tiškevičiui įkūrus Vilniuje archeologinę komisiją ir senovės muziejų, K. išrinktas komisijos nariu ir muziejaus konservatorium. Jis lankė Vilniaus apylinkes ir tolimesnes vietoves, inventorizavo senovės paminklus (piliakalnius, pilkapius), kasinėjo kapinynus ir apie savo atliktus darbus referavo komisijos posėdžiuose, o atliktų tyrinėjimų duomenis skelbdavo rusų bei lenkų spaudoje, pvz. Wycieczki archeologiczne po gub. Wileńskiej (Biblioteka Warszawska II 1855, 433–52, III 20–46, IV 237–57), Archelogičeskija rozyskanija v Vilenskoj gub. (Izvestija Imp. Arch. Kom. 1857), 1858 išleido Vilniaus muziejaus katalogą (Katalog vilenskago muzeja) ir kt. Ypač nuo 1871 išvykęs į Krokuvą, daugiausia laiko skyrė proistoriniams tyrinėjimams. Ten jis būdamas Mokslo akad. antropologinės komisijos nariu ir archeologinio skyriaus vedėju, kasinėjo Krokuvos apylinkėse, Podolėje ir kt. Jo kasinėjimai pasižymėjo sistemingumu. Tyrinėjimų rezultatus skelbė Krokuvos mokslo akad. leidiniuose Przegląd Powszechny ir kt. Daugelį savo archeologinių ir istorinių darbų yra paskelbęs slapyvardžiu Jan ze Śliwina.

A. Plug, A. H. K. (Kłosy 1886); *A. Janulaitis*, M. Akelaičio laiškai (Tauta ir Žodis III 1925); *M. Brensztejn*, A. H. K. 1930. *J. P.*

Kirkpatrick Sir Ivone Augustine (g. 1897) anglų diplomatas. Pasižymėjo I pas. karo fronte, kur buvo sužeistas. Būdamas diplomatinėje tarnyboje, K. apkeliavo daugelį pasaulio sostinių. 1950–53 buvo D. Britanijos aukštuoju įgaliotiniu Vokietijoje. 1953 paskirtas nuolatiniu valstybės pasekretorium užsienių reikalų ministerijoje.

Kirkšnis upelis Rietavo vls., Telšių aps., kair. Jūros (Nemuno) intakas, 9,5 km ilgio; teka į p. vakarus, turi kair. intaką Antę, kur jį kerta Žemaičių plentas. Raseinių žemės teismo aktuose minimas 1590, 1592 ir 1597 metais.

Kirkšnóvė upė Betygalos vls., Raseinių aps., kair. Dubysos (Nemuno) intakas, 23,1 km ilgio; žemupyje skiria Raseinių aps. nuo Ariogalos vls., Kėdainių aps., įteka 4

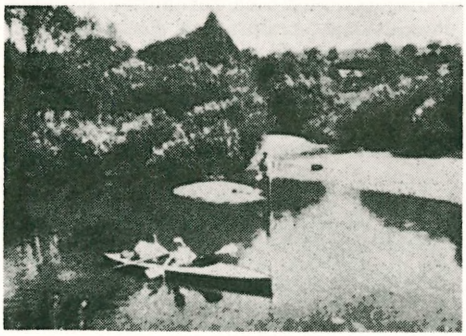

Kirkšnovės žiotys

km nuo Ariogalos mstl.; intakai: kair. Vaštākė, Žvairupys, Piaunys, Ratà, deš. Šaltragys; baseino plotas 104,4 km²; upė su intakais reguliuota nusausinimo tikslais. Raseinių žemės teismo aktuose minima 1575, 1578 ir vėliau.

Kirkuk (Kerkuk) Irako provincinė sostinė, pakeliui iš Bagdado į Mosulą; apie 75.000 gyv. (1950). Jo apylinkėse yra nepaprastai turtingos naftos versmės, iš kurių nafta vamzdžiais siunčiama į Viduržemio pajūrio uostą Tarabulą (Tripolį) Libanone. Anksčiau nafta būdavo siunčiama ir į Izraelio Haifą. Kirkuke didelės naftos valyklos. 1952 nutiestas trečiasis naftai pumpuoti vamzdis (890 km) į Sirijos uostą Banias. Jis yra 70 cm skersmens ir kainavo 114 mil. dol. Jo dėka K. naftos produkcija padidėjo 3 kartus — ligi 20 mil. tonų per metus.

Kirkùtis XV a. pradžios Žemaičių bajoras, kurio vardas yra du kartu paminėtas. Vokiečių ordino seniūnas Žemaičiuose Mykolas Küchmeisteris (žr.) 1408 VII 30 rašė, jog pas Vytautą nenori grįžti keliasdešimt žymiausių bajorų. Jų tarpe minimas ir K. (Kyrkutte) vardas. 1416 Žemaičių skunde Konstancos bažnytiniame susirinkime tačiau minima, kaip kryžiuočiai, prieš 1409 valdydami Žemaičius, iš K. labai žiauria prievarta atėmė jo nuostabaus grožio dukterį. K. sūnus ‚tokios priespaudos ilgiau nebegalėdamas pakęsti, vieną minėtųjų kryžiuočių, kuris jo seserį vertė jėga prie gėdos, nužudė persmeigęs kalaviju...' Kitų kelių K. pavardės yra žinomos tik iš XVI a. dv. inventorių. Tačiau tie K. ir Kirkutaičiai jau buvo dvaruose (Jurbarko, Gegužinės) baudžiavą einą valstiečiai.

Codex epist. Vitoldi 160, 1021; XVI a. Inventoriai (surinko K. Jablonskis) I 1934, 14, 21, 373, 583; *J. Fijałek*, Uchrześcijaniene Litwy przez Polskę (Polska i Litwa 1914, 108); *Br. Dundulis*, Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus (Vilniaus univ. mokslo darbai, Istor.-filologijos mokslų serija II 1955, 137). *Z. I.*

Kirkwoodo tarpas vieta saulės sistemoje, kurioje esanti planeta turėtų apsisukimo apie saulę periodą lygų $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{5}$, arba kita paprasta trupmena išreiškiamą Jupiterio periodo dalį. Mažųjų planetų yra įvairių periodų — nuo 409 dienų iki 13.7 metų (Jupiterio periodas yra 11.9 metų). Tačiau jokia mažoji planeta nesisuka apie saulę anksčiau minėtu periodu, kadangi tokia planeta periodiškai priartėtų prie Jupiterio iš tos pačios pusės ir milžiniško Jupiterio traukos poveikyje palaipsniui būtų išmušta iš savo tako. *Č. M.*

Kirlys (grifas, peslys), atstovas paukščių būrio, sudarančio dvi šeimas: Vulturidae, Senajame Pasaulyje, ir Cathartidae — Naujajame Pasaulyje. Tai dideli, plėšrūs, daugiausia lavonais mintą paukščiai, gyveną karšto ir iš dalies vidutinio klimato juostose, ypačiai tų kraštų kalnuose. Tikrieji k. yra Vulturidae šeimos. Būdingos žymės: didelis snapas, plika galva ir kaklas, aplink kurį apaugusi minkštų plunksnų apykaklė. Didelės kojos, ilgi pirštai ir nagai, ilgi ir labai stiprūs sparnai. Vienas iš būdingiausių k. yra juodasis k. (Vultur monachus), gyvenąs p. r. Azijoj. Tai apie pusantro m ilgio paukštis, juodomis plunksnomis su rudais bruoželiais, snapas juodas, kojos geltonos, galva ir kaklas rausvi. Minta tik lavonais (parsų ‚graboriai' Indijoje), dažnai atskrenda į miestus, kur jie pageidaujami kaip dvėselienos surinkėjai. Pietų Euro-

poj, Š. Afrikoj ir V. Azijoj gyvena Gyps fulvus, kuris peri nepasiekiamose kalnų vietose; jo plunksnos gelsvai rudos, kaklas ir galva apaugę baltais pūkais. Aptikęs grobį tiek jo prisiryja, kad pasidaro nelakus, kol maistas suvirškinamas. Iš amerikinių kirlių (Cathartidae), prie kurių priklauso ir kondoras (žr.), būdingas yra karališkasis k. (Cathartes papa); jo nugara ir sparnai juodi, papilvė ir gurklys balti, o galva ir kaklas raudonos, geltonos ar mėlynos spalvos. Juodasis k. (Coragyps atratus) gyvena p. JAV dalyje, o kalakutinis k. (Cathartes aura) sutinkamas beveik visoje JAV teritorijoje. Pacifiko pajūryj sutinkamas Gymnogyps californianus.

K. yra nepaprastai geri lakūnai, nors ant žemės jie atrodo nerangūs. Jie sugeba pakilti tiek aukštai, kad nežiūrint jų didumo, jie dingsta iš akių. Iškilę į kelių km aukštį jie skraido pavieniui ilgą laiką ir, turėdami labai stiprų regėjimą, ieško grobio. Pirmajam leidžiantis į pastebėtą grobį, jį tuo pačiu momentu paseka ir jo kaimynai, ir per keletą minučių prie lavono jų susispiečia visas būrys. Retai kada k. puola sveiką gyvulį, bet pribaigia sužeistą. K. sutinkami karo metu kautynių lauke, kur jie tykoja žuvusių aukų.

Kirlys Vladas (1909 VI 5/18 Žliubų-Juodkalnių k., Kamajų vls., Rokiškio aps. — 1931 X 18 Kaune) rašytojas. Mokėsi Kamajuose, 1920–22 Rokiškio vidurinėje mokykloje, bet susirgęs kaulų džiova, turėjo iš IV klasės išstoti. Nuo 1930 gyveno Kaune. 1925 pradėjo rašinėti Jaunimui, vėliau feljetonus, noveles ir publicistikos straipsnius spausdino Lietuvos Ūkininke, Lietuvos Žiniose, Lietuvoje, Jaunime, Dienoje ir kt. 1930 per Kauno radiją skaitė paskaitų ciklą kaimui ir išspausdino Dienoje savo tėvo Kazio, sėdėjusio 1905–06 Kauno kalėjime, ir kitų 1905 kamajiškių sukilėlių atsiminimus. Pasirašinėjo Žalio, Žvalio ir Žvagučio slapyvardžiais. Išsp. Kaimiška proza (J. Būtėno parengta) 1934 ir antras leidimas antrašte Kraujas ir kerštas 1950 (Sao Paulo).

Kirman žr. Kerman.

Kirmėlės bestuburiai gyviai, parazitai žmogaus ir įvairių gyvulių virškinamajame latake ir kt. organuose pvz. kepenyse, plaučiuose, raumenyse, odoje. Svarbiausios k. yra: 1. paplokšti kaspinuočiai (Cestodes), 2. apvalinės-siūlinės k. (Nematodes) ir 3. dielinės-dviburnės k. (Tremetodes). Gausingiausia kaspinuočių (žr.) šeima. Žmogus, apsikrėtęs kaspinuočiais, suliesėja, aptyžta, darosi nedarbštus, nes tos k. atima daug maisto medžiagų. Dažni yra psichiniai-nerviniai sutrikimai, galvos skaudėjimas, nosies niežėjimas, neramumas, tampymas, net epileptiniai priepuoliai ir kt. Sutrinka ir virškinamieji organai. Dažnai pasireiškia ir piktybinė mažakraujystė.

Kaspinuočių pašalinimas iš žmogaus organizmo yra komplikuotas, bet sėkmingas. Geriausias apsisaugojimas nuo apsikrėtimo kaspinuočiais yra priverstinis jautienos, kiaulienos ir žuvienos sanitarinis tikrinimas. Tikrumo dėlei mėsa ir žuvis turėtų būti valgomi tik gerai išvirta ar iškepta. Išmatos, kuriose yra kaspinuočių kiaušinėlių, reikia dezinfekuoti.

Apvalinės-siūlinės k. (Nematodes). Žmogus jomis užsikrečia dažniausiai pro burną. Daugumas nematodų dauginasi kiaušinėliais, bet kiti lervomis (kokonais, lėlytėmis). Labiausiai išplitusios šios rūšies k. yra: sliekinės (Ascaris lumbricoides), spalinės (Oxyuris vermicularis), botaginės (Trichocephalus dispar), kablinės (Ankylostoma duodenale) ir žarnų ungurėlis (Anguilula intestinalis). Dažniausias žmogaus žarnų parazitas yra spalinės k. Vad. spiralinė plaukinė k. (Trichinella spiralis) yra viena iš smulkiausių siūlinių (nematodų) kirmėlių, kurios, patekusios į žmogaus organizmą, sukelia ligą, vad. trichinoze. Tarpiniu šeimininku yra naminės ir laukinės kiaulės, žiurkės, katė, lapė, opšrus, lokys ir kt. Žmogus dažniausiai apsikrečia valgydamas nepakankamai išvirtą ar iškeptą mėsą, o gyvuliai ėsdami vienas kitą. Trichinozė yra labai paplitusi liga. Vokietijoje 4–5%, o JAV 16% visų skrodžiamų lavonų randama tos ligos ženklų. Ligos simptomai labai įvairuoja ir priklauso nuo kiekio trichinų kapsulių, patekusių į organizmą. Kartais įvyksta masinis užsikrėtimas; pasitaiko, kad viename kiaulės liežuvio grame randama net 2000 trichinų. Tokiais atvejais trichinų lėlyčių migracija yra masyvi ir sukelia raumenų skausmą, pakelia temperatūrą iki 40–41°C, suerzina centrinę nervų sistemą, atsiranda sunkūs galvos skausmai, apalpimai, trumpalaikiai regėjimo netekimai, bendri ar vietiniai paralyžiai. Tokiais atvejais patinsta paakiai, rankos, kojos. Atsiranda odos išbėrimų, sutinsta blužnis.

Jei trichinos patenka į serozines tuštumas, tai dažnai atsiranda pleuritas, perikarditas ir sąnarių uždegimas. Liga yra pavojinga. Pvz. 1865 Hederslebene (Vokietijoje, Saksonijoje) iš 337 susirgusių trichina 101 mirė. Jei į žmogų patenka ribotas trichinų kiekis, tai ligos simptomai yra neryškūs.

Gydymo nuo trichinozės nėra. Tad reikia imtis įvairių apsisaugojimo priemonių. Turi būti įstatymo keliu įvestas privalomas mėsos tikrinimas; juo labiau, kad jis yra nesudėtingas ir pigus. Turi būti vedama atkakli kova su žiurkėmis skerdyklų rajonuose. Niekuomet neturi būti valgoma nepakankamai išvirta ar iškepta kiauliena. Mėsos rūkymas, sūdymas, rauginimas, džiovinimas trichinos lėlyčių neužmuša. Kiaulienos svaras turi būti verdamas ne trumpiau kaip 30 min. 140°F. Mėsos sušaldymas iki 18°C per 24 val. arba iki −15°F per 20 dienų paprastai sunaikina trichinas.

Dielinė k. (Trematodes) priklauso paplokščių k. grupei. Jų kūnas nėra segmentuotas, bet ištisas. Jos dažnai vadinamos dviburnėmis (distomeen). Tas pavadinimas nėra visai tikslus, nes antroji burna yra savotiška — ji yra ne maisto ėmimui, bet prisikabinti. Žmoguje parazituoja kelios šios k. rūšys. Jos apsigyvena įvairiuose organuose: žarnose, kepenyse, plaučiuose ir kt. Žarnų ir kepenų dielinės k. yra paplitusios Tolimuosiuose Rytuose (Indijoje, Siame, Indokinijoje, Malajų salyne), o kitos dielinės k. sutinkamos Egipte, Madagaskare, Viduriniuose ir Artimuosiuose Rytuose. Jos parazituoja dešimtyse milijonų žmonių. Todėl reikia kreipti didžiausią dėmesį į profilaktines priemones. Pirmiausia negalima vartoti apkrėsto vandens. Geriamas vanduo turi būti virintas arba sterilizuotas chloru. Prausimuisi ir skalbimui vanduo irgi turi būti sterilizuotas. Išmatos ir šlapimas turi būti dezinfekuoti. Iki šiol kova su dielinėmis k. nedavė efektingų pasekmių.

D.Js.

Kirmėlius gyvačių rankiotojas, nukalbėtojas, žavėtojas. XIX a. dar visame krašte, o paskutiniu metu tik R. Lietuvoje ir Vilniaus krašte, miškingose apylinkėse kai kurie senukai pavasariais išeidavo į miškus gyvačių rinkti. Jie rinkdavo gyvates tik iki pirmosios perkūnijos (žr.), nes tik tokios tinkančios liaudies medicinai ir veterinarijai. Surinktas gyvates jie nusinešdavo į miestelius ir ten pardavinėdavo (Liškiava, Molėtai, Vilniaus kraštas). Vietomis k. vadina ir žmones, kurie gyvates nukalba ar užžada, t.y. žavėdami gydo jų įgėlimus. Pagal atskirų vietų senųjų įsitikinimus k. (jų gaudytoju ir nukalbėtoju) tegali būti tik pirmgimis šeimos vaikas, kitaip ne tik jo žavėjimo žodis nereikšmingas, bet ir pats nuo jų gali nukentėti (mirtinai nugeltas). *A.Mž.*

Kirmenis apvalusis (Polyides rotundus), Rhizophyllidaceae šeimos dumblis. Sutinkamas Baltijos jūros vakarinėje dalyje, sublitoralinėje zonoje ant akmenų.

Kirnberger Johann Philipp (1721–1783) vok. smuikininkas, kompozitorius. 1739–41 buvo Bacho mokinys. Nuo 1751 Fridricho D. smuikininkas Berlyne, nuo 1758 princesės Amalijos kapelmeisteris. Iš jo daugelio knygų savo vertės nenustojo ir šiandien Die Kunst des reinen Satzes 2 tt. 1771–76. Įdomiausios K. kompozicijos yra jo fugos, pasižyminčios griežtu taisyklingumu.

S.Borris, Kirnbergers Leben und Werk und seine Bedeutung im Berliner Musikkreis um 1750, 1933. *Iz.V.*

Kirnė upelis Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps., kair. Šventosios (Neries) intakas, 6,0 km ilgio; teka į šiaurės vakarus iš Žemaitkiemio ežerų.

Kirneilis ežeras Molėtų vls., Utenos aps., 3 km į pietų rytus nuo Molėtų mst., 1,3 km ilgio, ligi 700 m pločio, 61,4 ha ploto; paviršius 145,7 m nuo j.l.; gilumas ligi 17,9 m (vid. 4,8 m); su ežeru jungiasi Bebrusų ež., išteka Kirneilė, 1,2 km upelis, į Siesarčio ež. (Siesarties, Šventosios, Neries).

Kirov (Kostrikov) Sergej Mironovič (1886–1934) Rusijos komunistų partijos ir Sovietų Sąjungos veikėjas, artimiausias Stalino bendradarbis. Aktyviai dalyvavo revoliucijose Rusijoje, revoliucinį darbą pradėjęs nuo 1905. 1923–26 komunistų partijos sekr. Azerbaidžane ir 1926–34 Petrapilyje, kur nužudytas Trockio šalininkų. Po jo mirties, 1934–38 Stalinas suruošė garsųjį komunistų partijos valymą.

Kirovabadas (ligi 1804 Gadža ir iki 1935 Jelizavetpol) mst. Azerbaidžane, Kaukaze; apie 120.000 gyv. (1950). K. yra abipus Gandža-čai upės, pakeliui iš Baku į Tiflisą (Tbilisi). Vilnonių ir medvilninių audinių pramonė. Miestą 1804 Rusija paveržė iš Turkijos. 1918 V pasiskelbusio nepriklausomo Azerbaidžano K. buvo pirmoji sostinė.

Kirovas (ligi 1780 Chlynov, ligi 1934 Vjatka) mst. rytinėje Rusijoje, kair. Vjatkos (Kamos intako) krante; apie 160.000 gyv. (1950). Sidabro ir vario rūdų tirpyklos, sintetinio kaučiuko, mašinų, medžio pramonė. Mieste veikia 3 aukštosios mokyklos. Apylinkėse dideli fosforitų ištekliai.

Kirovogradas (ligi 1936 Kalata) mst. Uralė; apie 35.000 gyv. (1950). Vario ir cinko kasyklos, vario gaminių kombinatas.

Kirovskas (ligi 1934 Chibinogorsk) mst. š. Rusijoje, Kolos pusiasalyj; apie 40.000 gyv. (1955). Jo apylinkėse yra didžiausi pasaulyj apatito (žr.) ir nefelino ištekliai. Apatito esama apie 360 mil. t, o nefelino apie 2 bilijonus t. Šie mineralai aptikti ir pradėti eksploatuoti po I pas. karo.

Kirpėjas plaukų kirpimo ir barzdų skutimo specialistas. D. L. K-tijoje k. buvo ne tik barzdaskučiai, bet vertėsi ir įvairia smulkia chirurgija. Kol Edukacinė komisija (žr.) Vilniaus univ. išplėtojo chirurgiją ir mediciną, felčerių, chirurgų, pirtininkų (banščiki) ir k. amatas nebuvo griežtai išskiriamas. Tada muzulmonų kraštuose ir Lenkijoje chirurgais buvo k. ar barzdaskučiai. Jie buvo net okulistais ir dantistais. Ir D. L. K-tijoje plataus užsiėmimo barzdaskutys (balwierz) ar kirpėjas (cyrulnik, žr. Cirulninkas) anksčiau žmonių kalboje reiškė chirurgą. Tik nuo XIX a. ‚cirulninkas' ėmė reikšti vien k. barzdaskutį. D. L. K-tijoje tokie k.-cirulninkai veikė kaip kokie felčeriai. Jie nuleisdavo kraują, piaudavo skaudulius, gydydavo žaizdas. Krokuvoje, Poznanėje ir Varšuvoje dar XVI a. buvo susikūrusios k. brolijos, su karalių patvirtintais nuostatais ir privilegijomis. Lietuvoj taip pat susiorganizavo k. (‚cirulninkų') cechai, prie kurių jungėsi drauge ir pirtininkai. Pirmasis k. statutas yra žinomas Polocke iš 1643. Ir Vilniuje Augustas II 1721 V 12 patvirtino k. cechą, kuriam buvo surašyti bendrieji nuostatai, kad k. susijungtų į atskirą broliją. Priežastis, dėl kurios įsikišo pats valdovas, buvo ta, jog Vilniaus vysk. K. Bžostovskis (žr. Brzostovskiai) ir kiti aukšti dvasininkai bei senatoriai įskundė k. ir pirtininkus. Paaiškėjo, kad daugelis šių iki tol vertėsi ne savo amatu, o šundaktariavimu, t.y. kerėjimais, žyniavimais, būrimais, visokiais kuždėjimais ir aprūkymais, kenkiančiais žmonių sveikatai ir moralei. Naujai įsteigtajai brolijai altorius buvo numatytas Vilniaus bonifratrų bžn. Ji rinkosi du seniūnus ir turėjo laikytis bendrųjų cechų nuostatų, mokėti savo amatą, išgaląsti skustuvą ir kt. Tvirtindamas 1763 VIII 30 iš naujo statutus, Augustas III įsakmiai draudė iškrypti iš naujai surašytų nuostatų. Visoki cechui nepriklausą barzdaskučiai, k. ir kraujo leidėjai turėjo sumokėti po 10 kapų grašių (=600 gr.). O pravažiuojantieji k., kraujo leidėjai ir kt., kurie nesilenkė cecho seniūno kontrolei, turėjo būti baudžiami, ‚atimant iš jų visus receptus'. Tačiau Augusto III patvirtintieji nuostatai neatnešė taikos tarp Vilniaus k. cecho narių. Kaip matyti iš įdomios teisminės medžiagos, jau 1765 tąsėsi Vilniaus k. ir pirtininkai su chirurgais-medikais, nes šie per miesto magistratą stengėsi suvaržyti k. amatą, net uždarydindami juos laikinai į mst. kalėjimą. 1769 vėl iškilo cechų gyvenime būdinga nesantaika. Chirurgai-medikai negalėjo pakęsti, kad k. ir pirtininkai landžiojo po vienuolynus, krautuves ir, versdamiesi chirurgų ir barzdaskučių darbu, atėmė aniems praktiką. Karaliaus teisme pirtininkams buvo uždraustas chirurgų darbas, išreikalaujant iš jų 240 auksinų baudos. Kai pirtininkai nesiliovė verstis k. ir chirurgų amatu, mst. magistratas nustatė, jog jie turi chirurgams sumokėti 40 auksinų ir tegali aptarnauti tik tokius klientus, kurie į chirurgus nesikreipia. Bet Vilniaus pirtininkai tokiu sprendimu nebuvo patenkinti ir vėl skundėsi karaliui. Kai amatai labiau išsispecializavo, ‚cirulninkas' Lietuvoj reiškė tik plaukų k. ir barzdaskutį, kuris nieko bendra su felčeriu bei chirurgu ir pirtininku nebeturėjo. Kartais netiksliai k. nuo XV a. galo yra vadinami Kauno, Vilniaus ir kt. mst. žinomi amatininkai-gelumbių apkarpytojai. Jie giminiavosi su siuvėjais, o ne su k. Nepriklausomoje Lietuvoje nuo 1931 k. įvesti egzaminai.

Archeograficeskij Sbornik I 1867, 325–327 (Polocke); Akty Vilenskoj Komissiji X 1879, 222–226, 498–507, 518–522 (Vilniaus mst. k., chirurgai, felčeriai ir pirtininkai); Lietuvių kalbos žodynas II 1947, 28 (cirulninkas); Encykl. Powszeczna S. Orgelbranda II 1860, 773–774 (Balwierz); *F. Klimenko*, Zapadno-russkije cechi (Kijevsk. Univers. Izvest. 1914). *Z.I.*

Kirpėnai (vok. Kirpehnen) k. Semboje, Fischhauseno aps., Girmavos paštas ir glž. stotis; 1939 apie 150 gyv. Tarp K. ir Varškių yra didelis piliakalnis, kurio aukščiausia vieta iškilusi iki 89 m. Dvi stiprios pylimų linijos kalne supa apie 15 ha plotą.

Manoma, kad ir Ordinas sustiprinimus buvo panaudojęs gynimosi tikslams. Iš tų laikų yra išlikęs ir pavadinimas ‚Grosse Hausen'. Netoli K. yra ir didelis priešistorinis kapinynas, kuris nusitęsia iki Girmavos. Kapinyno vieta vadinama ‚kapinės' (vok. Kapnes). Čia aptikta daugybė archeologinių radinių iš įvairių priešistorinių periodų, pradedant žalvario amžium. *M.Nb.*

Kirschweng Johannes (1900–1951) vokiečių prozininkas ir poetas, kat. kunigas. Kūriniai katalikiškos dvasios. Iš raštų paminėtinis: Der Überfall der Jahrhunderte (novelės) 1928, Zwischen Welt und Wäldern (apysaka) 1933, Der Widerstand beginnt (apysaka) 1934, Das wachsende Reich (romanas) 1934, Ernte eines Sommers (apysakos) 1938, Das Tor der Freude (romanas) 1940, Lieder der Zuversicht (eilės) 1940, Spät in der Nacht (eilėraščiai) 1946, Bewahrtes und Verheissendes (essays) 1946 ir kt. *H.N.*

Kirsna (sūduviškos kilmės vardas, reiškiąs ‚juoda') 1. upė Lazdijų ir Marijampolės aps., deš. Šešupės (Nemuno) intakas, 32 km, su aukštupiu 45,3 km ilgio; teka iš Rimiečio ež., aukštupys Lazdija iš Dumblio ež. pro Lazdijų mst. Baseino plotas 466 km², kritimas 34 m, vid. 75 cm/km, vid. debitas 3,0 m³/sek. Slėnis lygus ir pelkėtas, pradėti melioracijos darbai. Ties Nemunaičio k., prie Kalvarijos-Krosnos plento tilto, 3 km nuo žiočių, nuo 1931 veikia vandens matavimo stotis. Kair. intakai Gazdà ir Raudonyčia, aukštupyje Orija. Įteka į Šešupę 5 km žemiau Kalvarijos mst. K. upė ir Kirsnuvos (žr.) sritis 1283 buvo kryžiuočių puolama. Vykdant nusausinimo darbus, prie Kamšų (žr.) k. surasta vidurinio akmens amžiaus kultūros liekanų.

2. Upė Rytprūsiuose, Alnos (Priegliaus) deš. intakas, teka iš Ausklaido ež.

3. Dvaras, žr. Aštrioji Kirsna. *S.K.*

Kirsnėnai (vok. Kirschnehnen) dvaras Semboj, Fischhauseno aps., Labotos (vok. Laptau) glž. st.; 1939 apie 200 gyv. Dvaro ribos siekia Rūdavos mūšio laukus, kur 1370 kovėsi Algirdo ir Kęstučio kariuomenė su Ordinu ir kur žuvo magistras Henningas Schindekopfas. Prie K. yra 12 pilkapių likučių. Pilkapiai priskiriami žalvario amžiui.

Kirsnuva (šaltiniuose territorium Kirsnovia) sritis Kirsnos upės rajone. K. sritis minima Petro Dusburgiečio kronikoje 1283. Tais metais K. buvo užpuolę kryžiuočiai.

Kirstinė matematikoje tiesė, kuri kerta kokią nors kreivę bent dviejuose skirtinguose arba sutampančiuose taškuose.

Kirstukas 1. Seniau vartotas mažas įkertamasis peiliukas kraują nuleidžiant. Tai buvo geležinis kotelis su ąsele, kurio antrame gale yra buvusi iki 1 cm ilgio ir 0,5 cm aukščio aštri atauga. Pridėję k. prie rankos venos, spustelėję geležtę, prakirsdavo kraujagyslę. K. kraujaleidžiai nešiodavosi įdėję į odos įmovą ir pasikabinę prie juostos. XIX a. tokių k. buvo patekę į visus Lietuvos muziejus. Vienas kitas žalvarinis vokiškos gamybos k. XIX a. gale yra taip pat patekęs pas mus (pvz. iš Kamajėlių ir Kremešiškių, Rokiškio muziejuje). Kartais šie turėjo 3 skrodžiamąsias geležtes, kurios įrėždavo sukant rankenėlę (apie 1906 Kamajėliuose vartotas, Rokiškio muziejuje).

2. Mūrininkų plaktukas, kurio ašmenys atsukti skersai kotą.

3. K. (Sorex araneus) vienas mažiausių Lietuvos žinduolių, vabzdžiaėdis. K. yra kiek panašus į pelę, bet skiriasi ilgu snukučiu ir gauruota uodega. Jo kūnas pritaikytas gyventi po žeme, apaugęs trumpais, tankiais plaukeliais. Snukučio gale turi jautrų straublelį; akys ir ausys mažytės. Kai k. patenka į požemį, jo akys ir ausys pasislepia ir apsisaugoja nuo žemių ir dulkių. Kojelės trumpos su aštriais nageliais, kuriais gali gerai kasinėti. Aštrūs dantys pritaikyti mėsiškam maistui. K. minta įvairiais vabzdžiais, sliekais ir didesniais gyvuliukais: varlėmis ir pelėmis. K. gyvena žemėse išraustuose urvuose. Pavasarį patelė atsiveda 4–10 jauniklių. Žiemą jis neužmiega; maisto suranda besirausdamas po sniegu.

Kirstuvas 1. Iki 10 cm pločio ašmenimis kirvukas, kuriuo kalvis kerta šaltą geležį. Paprastai vienas laiko k. už koto, o kitas muša jo pentį.

2. Geležinis įrankis 1 m ilgio kotu; vienas k. geležtės galas baigiasi peikena, kitas skersai kotą atsuktu siauru k. Jį naudoja žiemos metu įšalusiai žemei kirsti, o trumpu kotu — šulinį kietoje žemėje kasant. XIX a. gale juos kaldavo vietos kalviai, vėliau išplito fabrikiniai.

Kirša Faustas (g. 1891 II 13 Senadvario vsd., Antalieptės vls., Zarasų aps.) poetas, Jono ir Barboros Bukelskaitės Kir-

šų šeštasis sūnus. Pradžios, vidurinį ir aukštesnįjį mokslą ėjo Senadvaryje, Antalieptėje, Vilniuje ir Maskvoje, kur 1912 baigė 6 klases. Jau tada buvo susidomėjęs grožine literatūra ir filosofija, ypačiai domėjosi Schelerio ir Schopenhauerio darbais. 1913 VI 25 išrinktas Liet. mokslo d-jos Vilniuje nariu.

F. Kirša

Taip pat buvo švietimo d-jos Ryto sekr. 1914 Orle laikė brandos atestato egzaminus, 1915 Vilniuje baigė pedagoginius kursus. 1922–25 Berlyno univ. išklausė vokiečių kalbos ir literatūros ir estetikos kursą, Rusų univ. Berlyne klausė filosofiją, skaitomą Berdiajevo, Franko, Sezemano ir kt. Be to, Berlyne išėjo instituto kursą apie indų meną ir architektūrą. 1916–17 mokytojavo Paluomenės ir Paparčių (Žaslių vls.) pradžios mokyklose. Čia iš gabesnių kaimo merginų paruošė būrį pradžios mokyklų mokytojų.

K. anksti pradėjo spaudos darbą. 1913–15 bendradarbiavo Viltyje ir Ryte. 1917 grįžęs į Vilnių aktyviai įsijungė į visuomeninį ir spaudos darbą. 1918 jis buvo Lietuvos Aido red. narys, reportažų, apžvalgų ir straipsnių kultūros klausimais autorius (čia išsp. ilgą studijinio pobūdžio rašinį apie Vydūną ir jo kūrybą). Lenkams okupavus Vilnių, K. su laikinąja Lietuvos vyriausybe persikėlė į Kauną. Čia 1919–20 jis buvo Karo mokyklos liet. kalbos ir literatūros lektorius. 1919–22 dienraščio Lietuvos redakcijos narys, literatūros priedo Sekmosios Dienos red., tuose laikraščiuose išspausdinęs visą eilę straipsnių valstybės, visuomenės, kultūros klausimais ir ilgesnį darbą apie Vinco Krėvės šarūnizmą. Tuo pat metu K. buvo Vyr. kariuomenės štabo spaudos apžvalgininkas ir štabo Pranešimų red. 1920 su B. Sruoga, R. Skipičiu ir A. Žmuidzinavičiumi K. įsijungė į Mato Šalčiaus suorganizuotą penketuką, sudariusį Lietuvos šaulių s-gos užuomazgą. 1920 Liet. meno kūrėjų d-jos pirmasis sekr., 1925 tos d-jos valdybos narys, nuo 1926 VII iki likvidavimo jos pirm. Pažymėtina, kad Liet. meno kūrėjų d-ja yra suorganizavusi dramos ir operos teatrus. Greta veiklos Liet. meno kūrėjų d-joj, K. kartu su A. Sutkum, B. Sruoga, Vyt. Bičiūnu, J. Lapėnu ir kt suorganizavo satyros teatrą Vilkolakį, 1920–22 rašęs eiliuotus tekstus to teatro vaidinimams. 1925 Liet. rašytojų ir žurnalistų s-gos ir klubo pirm. 1925 kurį laiką Tautos teatro vaidybos studijoj dėstė liet. kalbą ir literatūrą. Nuo 1926 XII literatūros atstovas Švietimo m-jos meno taryboje. 1930 Vytauto D. vyr. komiteto narys, to komiteto literatūros jury k-jos narys. Tais pat metais buvo Lietuvos Aido kultūros sk. red. Nuo 1933 V buvo naujai suorganizuotos Liet. rašytojų d-jos valdybos narys, v.pirm., organizuojamos b-vės literatūrai leisti k-jos narys, rašytojų metraščio red. k-jos narys, 1941–44 tos d-jos pirmininkas (veikusios neoficialiai, nes vokiečiai Rašytojų d-jos veiklą buvo sustabdę), 1939 Lietuvos Aido kultūrinio priedo red. 1941 II K. paskirtas Eltos atstovu į Maskvą, kur išgyveno Lietuvos respublikos įjungimą į Sovietų Sąjungą. 1941–42 dirbo Valstybės bibliotekoje Kaune, 1943 – 44 Šiaulių miesto teatro dir.

Be oficialių pareigų, kultūrinės bei visuomeninės veiklos ir darbo oficiozų redakcijose, K. yra buvęs eilės meno ir literatūros žurnalų redaktorium. 1920–21 redagavo Liet. meno kūrėjų d-jos žurnalą Meną, 1920 su B. Sruoga suredagavo literatūros ir dailės lapus Dainavą, 1925 Barą, 1927 Pradus ir Žygius, 1930–31 kurį laiką buvo faktinuoju Gaisų red., 1931–40 buvo N. Romuvos artimas bendradarbis ir redakcinio štabo narys, 1943–44 Varpų almanacho red. narys. Be to, nuo 1924 bendradarbiavo Klaipėdos Žiniose, 1931–32 Vaire, kur išsp. ilgesnį str. apie keturias liet. rašytojų kartas, 1933 Lietuvos Aide (čia nr. 35, 40–44 spausdino romano ištraukų ‚Prakaite valgoma duona'), 1943–44 bendradarbiavo Varpuose ir kituose periodiniuose ir neperiodiniuose leidiniuose.

1944 K. pasitraukė iš Lietuvos. 1945–49 begyvendamas Liubeke, K. buvo beveik visą laiką tremtinių kolonijos pirmininku, redagavo laikraštį Laisvės Varpą, kur rašė anglų cenzūros braukomus vedamuosius (už vieną tokį, parašytą Vasario 16 d. proga, buvo pagrąsinta autorių atiduoti rusams) ir kėlė kitus aktualiuosius liet. tremtinių gyvenimo klausimus. Bendradarbiavo ir kituose tremties laikraščiuose: Mūsų Kely, Žiburiuose ir kt. Liubeke K. įsijungė į liet. skautų veiklą, buvo Vyr. skautų tarybos narys.

1949 atvyko į JAV. Begyvendamas Bos-

tone aktyviai įsijungė į Liet. kultūrinį ir bendruomeninį darbą. Čia 1950–52 buvo Rašytojų klubo pirm., yra Skautų Pirmijos narys. Bendradarbiauja Aiduose, Gabijoj, Drauge, Lietuvių Dienose ir kituose Amerikos lietuvių leidiniuose. Atliekamu laiku seka JAV grožinės literatūros gyvenimą, gilinasi į moderniąją filosofiją, nagrinėjančią žmogaus būties ir tikėjimo klausimus.

Eilėraščius K. pradėjo spausdinti 1912 Ateityje. 1913–14 poezijos spausdino L. Giros redaguojamoj Vaivorykštėj. Atskiromis knygomis išsp. šie K. poezijos rinkiniai: Verpetai 1918, Aidų Aidužiai 1921, Suverstos Vagos 1927, Giesmės 1934, Maldos ant akmens 1937, Piligrimai 1938, Tolumos (paskirta Švietimo valdybos premija) 1947, Šventieji akmenys 1951, poema Rimgaudo žygis 1929, satyrinės poemos Pelenų I d. 1930, II d. 1938, satyra Pabėgėliai (multiplikuota rašomąja mašinėle) 1946. Į liet. kalbą K. išvertė Z. Krasińskio Yrydion 1923 (rankraštis liko Lietuvoj), J. I. Kraszewskio Vitolio raudą 1924, Z. Krasińskio Nedieviška Komediją 1928 ir L. Tolstojaus Pasakas 1936. Be to, periodikai į liet. kalbą yra vertęs H. Heinės, A. E. Poe, Dostojevskio, Tiučevo, Lermontovo ir kt. autorių kūrybos. Lietuvos operos teatrui su B. Sruoga išvertė G. Verdi Traviatą 1920, pats vienas Rubinšteino Demoną 1921 ir Bizet Carmen 1923. Rašė šiais slapyvardžiais: F. Kir., F. Kaitys, Mikas Abecė, K. Vapsisa, Ed. Bukelskas (šiuo slapyvardžiu rašė humoristinius eilėraščius Šepšeriada ir feljetonus), F. K. ir kt.

K. yra idėjos ir minties poetas. Būdingi jo bruožai, kaip žmogaus ir kūrėjo — susitelkimas, kontempliacija. Dievas ir žmogus, žemė ir aukštybės, būties trapumas ir amžinybė, tai yra tie plotai, kur skraido jo mintys, tie amžinieji šaltiniai, iš kurių trykšta jo poezijos posmai. Į liet. poeziją K. atnešė apstą naujų varsų, naujų tonų, iki tol nematytų vaizdų, dvelkiančių tėvų žemės šiluma, laukų platumomis, svaiginančių nuostabiomis padangių erdvėmis. Visą gyvenimą K. tikėjo grožį ir sielojosi literatūros meno nepriklausomybe. Greičiausia todėl jis nepalinko į pokario modernizmus, liko ištikimas estetinei krypčiai. K. poezijos forma, nors jo kalboj ir pasitaiko rytų aukštaičių tarmės kirčių, yra klasikinė, jo posmų ritmai darnūs su turiniu ir su vidiniais kūrėjo išgyvenimais. K. buvo ir tebėra intelektualus ir mąstančio skaitytojo poetas. Ant. Vaičiulaitis taikliai aptaria K. poetinę kūrybą: ‚Skaitant jo rinkinius, galima stebėti visą evoliuciją nuo lengvesnio išsireiškimo prie vis sunkėjančio pasisakymo. Aidų Aidužiuose matom dar tiek daug žaismo, grakštumo, tuo tarpu kaip Giesmės ar Maldos ant akmens dvelkia minties asketiškumu, šiaurės granito sunkumu... K. nėra vien platoninių pasaulių žmogus. Jis stebi ir šiokiadienį gyvenimą, įsižiūri į tautos aspiracijas ir visuomenės trūkumus, nesigaili čaižaus žodžio: jo Pelenai yra viena geriausių satyros knygų lietuvių poezijoje'.

A. Aleškevičius, F. K. kūryba (N. Romuva 1, 1934, 7–11). *St.S.*

Kiršensteinas žr. Krišpinas.

Kiršinas upė Baisogalos vls. (Kėdainių aps.) ir Šeduvos bei Naujamiesčio vls. (Panevėžio aps.), deš. Nevėžio intakas, 41,9 km ilgio; teka pro Baisogalos mst. ir Sidabravo bžk. bendra š.v. kryptimi, prisiima kair. intakus Gaisupį ir Šuoją ir deš. Paloną, įteka į Nevėžį 3 km žemiau Naujamiesčio mst. Baseino plotas 410,6 km², su Palonu 130,7, ligi Šuojos 147,8, su Šuoja 403,2 km²; debitas prie žiočių vid. 2,2, mkm. 70 m³/sek.; kritimas 72 m, vid. 171 cm/km. Žemupy kartais vad. Šuoja: K. neteisingai laikomas dešiniuoju Šuojos intaku.

S. Kolupaila, Nevėžis 1936. *S.K.*

Kirtigėnai (vok. Kirtigehnen) k. Semboje, Fischhauseno aps., 10 km į p. nuo Rantavos, prie Alknikės upelio. 1939 apie 120 gyv. Prie K. aptiktas žalvario amžiaus pilkapis. Apylinkėje rasta ir Romos monetų.

Kirtiklis sunkus, ilgakotis, bet siauraašmenis miško kirtėjų kirvis, paskutiniu metu retai kur tevartojamas. XIX a. viduryje k. naudojo ne tik stačio miško kirtimui, bet ir lentų skaldymui. Juos nukaldavo vietos kalviai.

Kirtiklis Steponas (g. 1890) buv. Vilniaus vaivada. Jo tėvas, kilęs nuo Babtų, buvo valdininku Suvalkuose ir Lomžoje. K. baigė Lomžos gimn. ir Briuselio univ. 1914 grįžo Lenkijon pilsudskininku, 1917 stojo į lenkų kariuomenę, kur buvo kariuomenės štabe ryšio skyriaus komendantu. 1919 atvyko su kariuomene į Vilnių, kur buvo žandarų viršininku, po to perkeltas į Minską. 1920 grįžo į Vilnių kartu su Želigovskiu. Pabuvęs Gardino žandarų viršininku, 1927 vėl grąžinamas į Vilnių ir jam pavedamas viso Vilniaus krašto sau-

gumas. 1928 XI paskirtas Vilniaus vicevaivada, nuo 1930 XII ėjo vaivados pareigas. Su jo veikla yra susiję lietuvių persekiojimai Vilniaus krašte. 1931 VI perkeltas į Lodzę vicevaivada. *V.Klb.*

Kirtimai 1. Vilniaus lėktuvų ir glžk. stotis, į p. nuo Vilniaus, apie 5 km nuo miesto centro. Vilniaus–Lydos ruožo glžk. st., Paryžiaus – Prahos – Berlyno – Vilniaus – Maskvos susisiekimo linijos aero st. K. aerodromas turi apie 1170 m ilgio ir apie 25 m pločio asfaltuotą lėktuvų pakilimo ir nusileidimo taką, lėktuvų kontrolės bokštą ir didelį aerodromo stoties pastatą, kur, be administracijos įstaigų, yra restoranas-valgykla. K. vietovė aerodromui pradėta naudoti I pas. karo metu karo lėktuvams. Apie 1926–27 lenkų oro susisiekimo b-vė LIOT pritaikė šį aerodromą civilinio susisiekimo reikalams. Čia iki 1939 tris kartus savaitėje pakildavo ir nusileisdavo lėktuvai, palaiką pastovų susiekimo ryšį su Varšuva. Iš Vilniaus K. aerodromas pasiekiamas autobusu ir traukiniu.

2. K. (lenk. Rubno) mstl., k. ir buv. dv. Vilniaus aps., apie 30 km į š.r. nuo Vilniaus. K. mstl. yra katalikų koplyčia, priklausanti Buivydžių parapijai. K. dv. buvo Daukšų nuosavybė. 1940 rusų valdžia, naikindama dvarus, sudarė meno žinovų komisiją, kuri perkėlė į Vilnių ir paskirstė atitinkamoms įstaigoms K. dvaro biblioteką, meno rinkinius ir dokumentus. *V.Klb.*

Kirtis 1. Balso sustiprinimas arba pakėlimas kuriame žodžio skiemenyje arba sakinio žodyje. Taip tariamas skiemuo arba žodis yra k i r č i ú o t a s (vok. betont, ag. stressed, accented). Kiti skiemenys arba žodžiai yra n e k i r č i ú o t i (vok. unbetont, ag. unstressed, unaccented, prc. inaccentué). Žiūrint padėties toks skiemuo ar žodis gali būti p r i e š k i r t i n i s (vok. vortonisch, ag. pretonic) arba p ó k i r t i n i s (vok. nachtonisch, ag. posttonic). K. savo visumoje yra kelių fonetinių dėmenų kompleksas. Tie dėmenys yra: artikuliacinis (iškvėpiamosios oro srovės) s p ū d i s (vok. Druck, ag. intensity) — stiprus, vidutinis, silpnas, s p ū d ž i o v i e t à (vok. Druckstelle) — garso ar žodžio pradžioje, viduryje, gale, k i e k ý b ė (vok. Dauer, ag. quantity) — trumpas, ilgas, pusilgis garsas, balso, tiksliau t o n o a ū k š t i s ir j u d ė s e n a (vok. Tonhöhe, -bewegung, ag. pitch, pitch pattern) — aukštas, vidutinis, žemas ir kylantis, krintantis, lygus, rečiau kylantis-krintantis (lauztinis, vok. Brechton), krintantis-kylantis. Tose kalbose, kur skiriama priegaidės (žr.), visi šie k. sudedamieji elementai paprastai yra glaudžiai susiję.

Apskritai, pagal atskiras kalbas, k. gali būti: d i n ā m i n i s, arba spūdinis (vok. dynamischer Akzent, Druckakzent, ag. stress, stress accent), kuris seniau ne visai tiksliai vadintas ekspiratoriniu, ir m u z i k ā l i n i s, arba tòninis (vok. musikalischer Akzent, Tonakzent, ag. pitch accent). Pirmuoju atveju k. remiasi daugiausia spūdžiu, o antruoju svarbų vaidmenį vaidina tonas, jo aukštis ir judėsena (kilimas bei kritimas). Daugumas Europos kalbų pažįsta tik dinaminį k., kur žodyje atskiri skiemenys tariami tam tikru santykiniu spūdžio stiprumu. Tačiau vienas kuris skiemuo vis tik labiausiai pabrėžiamas. Tas stipriausiai kertamas skiemuo gauna p a g r i n d ì n į kirtį (vok. Hauptakzent, ag. main, primary stress, prc. accent principal), bet dažnai girdimas ir š a l u t ì n i s, arba antrìnis k. (vok. Nebenakzent, ag. secondary stress), ypačiai ilgesniuose ir sudurtiniuose žodžiuose. Pvz. veiksmažodžiuose k. nukeliamas ant priešdėlio p e r-, bet kai kuriose vakariečių aukštaičių ir žemaičių tarmėse girdimas, kaip šalutinis, ir senasis kirtis: pérnèšti, pérbėgti, taip pat saũsvidùris, añtrakañtis (su šalutiniu k. pirmajame skiemenyje). Plg. taip pat ag. (ypačiai amerikiečių tarime) dictionàry, admínistràtive, wéekènd, ráilròad, vok. vorbéigèhend, Éisenbàhn, rus. bèzdétnyj, želèznodoróžnik (kur kairiniu ženkleliu pažymėtas šalutinis k.). Kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų stiprumo santykis atskirose kalbose labai įvairuoja. Pvz. prancūzų kalbos dinaminis k. yra, palyginti, silpnas, o vokiečių ir anglų, taip pat rusų daug stipresnis. Dėl stipraus dinaminio kirčio nekirčiuotųjų skiemenų balsiai gali sutrumpėti arba ir visai iškristi. Pvz. ag. éxcellent, revolútion, políce tariant dažnai skamba kaip ékslent, revlúšn, plýs, o kai kuriose šveicarų vokiečių tarmėse wóhlfeil, éhrbar tariama woolfel, erber. Rusų kalboje vėl balsiai, nutoldami nuo k., ne tik silpnėja, bet keičia ir kokybę, pvz. rašoma górod ir gorodá, bet tariama górət ir gəradá. Plg. taip pat ypačiai rytiečių liet. trm. givẽnim(a)s grudẽl(i)s, šulnỹs, šilmà. Kartais spūdžio atžvilgiu k. yra b a n g ú o j a m a s (vok. schwebend). Toks pvz., dėl k. atitraukimo į žodžio pra-

džią, yra šiaurės žemaičių kirčiavimas: vànàgū, vànàgūn, vanagūm iš vanagū. Tačiau ir dinaminio k. kalboms nesvetimas tonas ir jo aukščio kitėjimas, kur jis pvz. vaidina žymų vaidmenį sakinio intonacijoje ir apskritai kalbos melodijoje. Paprastai stipriau kirčiuotas skiemuo, pagal bendrą fizikos-fiziologijos dėsnį, aukštesnis ir tono atžvilgiu, bet pvz. prancūzų kalboje, nežiūrint kad spūdis yra kiek stipresnis galiniame žodžio skiemenyje, balsas eina žemyn nuo žodžio pradžios į jo galą.

Muzikalinio k. skiriamos bent dvi svarbesnės atmainos. Grynas jis vartojamas kinų kalboje, kur žodžio reikšmės dažnai skiriamos vien tono aukščiais. Panašiai kirčiuojama ir japonų bei korėjiečių kalboje. Bet kitose kalbose absoliutinis tono aukštis nevaidina jokio vaidmens. Jose tik kirčiuotojo garso riba ir viso skiemens tono judėsena eina fonologine, t.y. reikšmės skiriamąja priemone. Pvz. priegaide skiriant liet. sūris ir sūris ‚sūrumas', áukštas ir aũkštas, káltas ir kaltas arba la. plâns ‚plonas' ir plãns ‚plūktinė asla, laitas', bdv. làuks ir dkv. laũks visai nesvarbu, kokiu aukščiu tuos žodžius tariame. Čia, kaip ir serbokroatų bei norvegų ir švedų kalbose, k. yra susiję abu elementai, muzikalinis ir dinaminis.

Vienų kalbų, pvz. lietuvių, rusų, k. yra visai laĩsvas (vok. frei, ag. free, prc. libre), t.y. gali būti bet kuriame žodžio skiemenyje: liet. líepa, ranką, bet liepẽlė, rankẽlė, vãsara, vãsarinas ‚vasarodrungnis', bet vasarėlė, vasarìnis, vasaróti (žem. ir vãsaroti), rus. ruká, bet rúčka. Be to, laisvo k. kalbose žodžio k. įvairiose jo lytyse gali būti pastovus arba kilnojamas, pvz. liet. výras, výrai, bet vaĩkas, vaikaĩ, rus. kníga, knígi, bet ruká, rúki (ds.). Dėl k. kilnojamumo tos rūšies kalbose tenka skirti net po kelias kirčiuotės (vok. Akzentklasse, ag. accent pattern). Lietuvių bendrinėje kalboje skiriamos keturios pagrindinės kirčiuotės, žymimos (gramatikose ir žodynuose) skaitmenimis, pvz. výras (1), rãštas (2), kálnas (3), vaĩkas (4). Be to, trečiosios kirčiuotės (triskiemeniuose ir ilgesniuose žodžiuose) yra dar kelios atmainos: dóbilas (3^a), aukšakalỹs (3^{4a}), kãtitinas (3^b), pasiuntinỹs (3^{4b}), parudaminỹs (3^{5b}). O nelaĩsvo (vok. fest, ag. fixed, prc. fixe) k. kalbose k. yra pastoviai prìrištas (vok. gebunden, ag. conditioned) prie kurio vieno skiemens, t.y. gali būti pradìnis (vok. Erstbetonung, ag. initial), pvz. latvių, čekų kalboje, galìnis (vok. Endbetonung, ag. final), kaip prancūzų kalboje, arba ant priešpaskutìnio (vok. Pänultima, ag. penult) skiemens — lenkų kalboje. Germanų kalbų k. apskritai yra pradinis, bet išimtį sudaro skolintiniai (lotyniški-romaniški ir graikiški) žodžiai, pvz. vok. fatál, Fatalísmus, nervös, Nervosität (kirtis ant ö ir ä), Kolonisatión, Bäckeréi, ag. admíre, admirátion (šalia ádmirable), photógrapher, photográphic (šalia phótograph), fatálity (šalia fátal, fátalism). Nevienodai skolinius suvokietinus arba suanglinus, k. vieta įgyja net fonologinės reikšmės, pvz, vok. Augúst (mėnuo) ir Áugust (vardas), ag. impórt (vkž.) ir ímport (dkv.).

Be žõdžio k. (vok. Wortakzent, ag. word-stress, prc. accent du mot) skiriama ir sãkinio k. (vok. Satzakzent, ag. sentence-stress), kur įvairiais sumetimais labiau pabrėžiamas vienas kuris sakinio žodis. Šis kirtis paprastai yra lòginis, be to, gali būti afektinis, emfatinis, patetinis, retorinis.

Daugumas kalbininkų mano, kad ide. prokalbės k. buvo laisvas ir muzikalinis. Tokį senovinį k. yra išlaikęs sanskritas ir senoji graikų kalba, o iki naujųjų laikų iš baltų lietuvių kalba, o iš slavų serbokroatų bei slovėnų kalbos. Bet rytų slavai (rusai, ukrainiečiai ir gudai) ir bulgarai, išlaikydami laisvą k., nustojo skyrę priegaides. Tačiau rusų kalboje slavų prokalbės priegaides iki šiol liudija vad. pilnãgarsis (polnoglasije), pvz. voróna ir vóron, kuriems atliepia liet. várna ir vařnas. Ar germanų prokalbės k. nuo pat pradžios, ypačiai Vernerio dėsnio (žr.) veikimo metu, buvo jau dinaminis, nėra vienos nuomonės. Pvz. Jespersenas (žr.), priešingai nei Meillet (žr.), taria dinaminį buvus ne tik germanų, bet net ir klasikinių kalbų k. Vieno kito manoma, kad ir ide. prokalbėje, sprendžiant iš redukcijos *senti iš *esenti (plg. lot. sunt ‚yra'), pačioje pradžioje galėjo vyrauti dinaminis k., kuris betgi prieš jai suskylant, bus išvirtęs muzikaliniu. Tačiau čia įsidėmėtina, kad priegaides išlaikiusiose gyvosiose ide. kalbose ir dabar muzikalinis elementas yra glaudžiai susijęs su dinaminiu.

Istorinės raidos būvyje k. kalboje, dažniausiai dėl analogijos, kinta, keičia vie-

tą. Lietuvių kalbai tai aiškiai rodo Daukšos kirčiavimas. Jo dar dažnai kirčiuota senoviškai: rûstus, támsus, drą̃sus, suñkus, taip pat rûstumas, rûstybė, támsumas, támsybė, drą̃sumas, drą̃sybė, suñkumas, suñkybė, net suñkesnis, výresnis, výriausias, šveñčiausias. Iš dalies taip iki šiol tebekirčiuoja ir kai kurie žemaičiai, pvz. támsus, támsumas, suñkus, suñkumas. Pagaliau ir bendrinėje kalboje šalia naujoviško sunkùs tebesakome senoviškai suñkiai (prv.). Plg. taip pat žem. atsargus atsarğiai ir bendrinės kalbos atsargùs, atsargiaĩ. Senų senovėje lietuvių kirčiuota, kaip ir dabar káulas, káulai, bet *uodàs, uodaĩ. Tai rodo latviškieji priegaidės atitikmenys kaũls, bet uôds. Mat latvių laužtinė priegaidė atsiranda tik atitraukiant prokalbės galūninį k. į akūtinę šaknį (plg. la. galva = liet. galvà, gálvą).

Mūsų k i r̃ t i s, kaip fonetinis terminas, yra naujadaras, perkeltas iš jo pirminės reikšmės ‚kirtimas, smūgis' (plg. priežodį: ne vienu kirčiu medis nukertamas). Ta reikšme jis jau vartojamas J. Jablonskio 1901 gramatikoje. Baranauskas labai nevykusiai k. vadino s m a g u m u, o Jaunius tam dviprasmiškai vartojo iš lot. accentus išsiverstą p r i e g a i d ę (plg. jo gramatikos: priegaidės kilnojimas = k. kilnojimas). Lot. a c c e n t u s (iš ad ‚prie' + cantus ‚giesmė, daina') vėl pažodžiui verstas iš gr. p r o s ō d í a (: odē ‚daina, odė'), kuri gramatikų buvo taikoma vien tono aukščio laipsniams žymėti. Tai rodo ir patys graikų k., tikriau sakant priegaidžių, pavadinimai: oxeĩa = lot. acūtus ‚aštrus', bareĩa = lot. gravis ‚sunkus' ir perispōmenē = lot. circumflexus ‚aplenktas', kurie reiškė tono kilimą, kritimą ir kilimą bei kritimą. Vėliau, graikų kalbai nustojus muzikalinio k., prozodija (žr.) imta vartoti metrikos terminu, o lotyniškasis jos vertimas (vok. Akzent, ag. accent, prc. accent) apibendrintas apskritai k. Lietuvių kalboje a k c e ñ t a s (ir ãkcentas) paprastai vartojamas kalbančiojo tarsenai (svetimai, tarminei) apibūdinti, pvz. lenkiškas, keistas akcentas.

2. Grafiniai ženklai, skolinti iš graikų gramatikos: d e š i n ì n i s, arba akūtas (´), k a i r ì n i s, arba gravis (`) ir r i e s t ì n i s, arba cirkumfleksas (pirma ∧, ⌒, vėliau ∼), kuriais žymima kirtis ir priegaidė arba ir kitkas. Pvz. prancūzų kalboje siauras e žymimas é, o platus — è. Iš kitos pusės s t o g e l i n i s cirkumfleksas prancūzų vartojamas ne tik fonetiniams, morfologiniams, etimologiniams reikalams, bet taip pat ir homonimams skirti (plg. du — prielinksnis ir dû — dalyvis). O čekų ir vengrų kalboje dešininiu k. vėl žymimas balsių ilgis. Senesniuose gramatiniuose veikaluose ir stogelis buvo vartojamas tam pačiam reikalui. Ir Vydūnas (rašėsi: Vîdûnas) savo rašyboje tuo ženklu, nors ir nenuosekliai, žymėjo balsių ilgį.

A. Schmitt, Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre 1924; *E. Dieth,* Vademekum der Phonetik 1950; *K. Būga,* Lietuvių kalbos žodynas I, 1924; *G. Gerullis,* Litauische Dialektstudien 1930.

A.S.

Kirtoforas (Kyrtophoras) Jonas, Mažvydo bendradarbis, 1570 Giesmynui išvertęs iš lenkų kalbos giesmę ‚Perszegnog mus Diewe Tiewe'. Vc. Biržiška spėliojo, kad tai buvęs Karaliaučiaus univ. prof. Christoforas Jonas (apie 1510–1582 II 21), tačiau ta prielaida netikra, nes Mažvydo bendradarbio pavardė yra sugraikinta ‚Kyrtophoras', o Karaliaučiaus univ. prof. pavardė yra buvusi Jonas.

G. Gerullis, Mosvid 1923, *Vc. Biržiška,* Lietuvių rašytojų kalendorius 1946, 22.

Kiruna š. Švedijos geležies rūdos (hematito) kasyklų mst. arti 68° š. pl. ir Norvegijos sienos, turi 19.023 gyv. (1951); aukštos koncentracijos (ligi 70% grynos geležies) rūda susikaupusi masyve, kuris viršutine savo dalimi iškilęs aukščiau žemės paviršiaus, yra per 100 m pločio ir apie 3800 m ilgio. Čia esama 1,3 bilijono tonų geležies rūdos; tai didžiausi ištekliai Europoje. Rūda kasama nuo paviršiaus, kur dar jos esama apie 60 milijonų t. Vėliau bus kasama gilyn. Per metus iškasama arti 11 mil. t, t. y. per parą 30.000 t. Rūdos 96% išvežama vienų bėgių elektriniu geležinkeliu į Norvegijos uostą Narviką, o likutis siunčiamas į Švedijos uostą Luleą. Nors žiemą čia esti ilgos naktys (saulė kelias paras visai neužteka) ir temperatūra nukrinta ligi −40°C, dirbama be pertraukos trimis pamainomis.

A.B.

Kirunga (kitaip Virunga) Vidurio Afrikos bazaltinė vulkanų grupė Kongo ir Nilo takoskyroj. K. vulkanas (4517 m aukščio) laikomas užgesusiu, o šalia jo esą Niragongo (3469 m) ir Nomlagira (3052 m) yra veiklūs.

Kirvakotis, kirvio kotas. Jis paprastai daromas iš įdiržusio pašaknės beržo, nes toks k. neskalus ir tvirtas. Tašomiesiems kirviams k. buvo daromas lengvas ir gana lenktu galu, kad ne taip iš rankos slys-

tų, o kertamiesiems ir skaldomiesiems — ilgakotis ir dažnai visai tiesus. Nutašytas ir nudrožtas k. nulyginamas skutant stiklu, o kitur dar nutrinamas ir šikšna (‚mažiau rankas velia'). Įtaisę k. į pentį, jo galą perskelia ir užtaiso mediniu kyliu. Gerą ir patogų k. padaryti lengvai nepavykdavo, todėl suaugusio vyro gabumą vertino ne tik iš dalgės įtvėrimo ir jos plakimo, bet ir iš k.

Kirvarpa žr. Kinivarpa.

Kirvelaitis Pijus (1896 X 3 Šakmušio k., Vilkaviškio aps. — 1953 X 25 Čikagoje, JAV) kunigas. 1919 X 12 įšventintas kunigu. 1926 baigė LU teologijos - filosofijos fak. filosofijos skyrių. Nuo 1923 I 21 Vilkaviškio Žiburio gimn. mokytojas, 1923 XI 27 — 1926 IX 22 buvo kapelionu kariuomenėje. Vėliau buvo kapelionu Alytaus ir Marijos Pečkauskaitės gimn. Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, vėliau emigravo į JAV. Bendradarbiavo Židinyje, Tiesos Kelyje (čia atspausdino daug pamokslų) ir kt. Išsp. Kat. dorovės mokslas. Vadovėlis aukštesniajai mokyklai 1929, Kristaus Bažnyčia 1933, Liturgika. Vadovėlis pradžios mokyklai 1938, Šviesa ir gyvenimas. Katalikų tikybos vadovas aukštesniajai mokyklai I–IV 21939, Dangaus Karalienė (maldaknygė moterims) 1939, Vyrai broliai (maldaknygė vyrams, kartu su kun. P. Dambrausku) 1940. Be to, išv. Ign. Chodzkos Kvestoriaus užrašai (lietuvinė PiKi) 1924.

Kun. P. Kirvelaitis

Kirvelninkai, arba kirvininkai. Plungės, Telšių, Luokės ir kitose apylinkėse seniau buvo paprotys, kad po Trijų Karalių turguose neparsisamdę tarnauti vyrai vaikščiodavo už juostos užsikišę kirvį, o merginos — kultuvę. Tai buvo laisvų samdinių ženklas, ir juos lygdavo vietos ar iš toliau atvažiavę ūkininkai. Laisvuosius, kirvius nešiojančius vyrus, žemaičiai vadina k., o vietomis ir visus nuo Trijų Karalių maždaug iki pusiaužiemio turgaus. Zarasuose, Salake ir kt. R. Lietuvos apylinkėse, užsikišę kirvį iki paskutinių metų vaikščiodavo įvairūs vyrai, pasiruošę miškų ir malkų skaldymo darbams. Juos samdydavo miškų pirkliai ir kiti.

Ig. K(ončius), Kirvelninkai (Gimtasai Kraštas 1934, 98–99 psl.). *A.Mž.*

Kirvenis krūminis ankštinių (Leguminosae) šeimos krūmas, auginamas Vidurio ir V. Europos parkuose dekoracijai.

Kirvickis Jonas (g. 1891 XI 20 Plikių k., Klaipėdos aps.) medicinos gydytojas, visuomenės veikėjas. 1913 baigęs Mokytojų seminariją Klaipėdoje, penkerius metus mokytojavo įvairiose M. Lietuvos pradžios mokyklose. Vėliau stojo į Karaliaučiaus univ., kur pradžioje studijavo gamtą ir matematiką, o paskui mediciną. 1923 baigė Karaliaučiaus univ. ir gavo med. dr. laipsnį. Atlikęs gyd. praktikos metus Klaipėdoje, išvyko Berlynan pagilinti žinių. Grįžęs Klaipėdon kurį laiką buvo teismo gydytoju ir kartu Klaipėdos krašto direktorijos medicinos patarėju. Aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje, buvo Klaipėdos krašto med. gydytojų dijos pirmininku, ėjo uosto gydytojo pareigas ir dėstė higieną Pedagoginiame institute. Užėmus vokiečiams Klaipėdos kraštą, 1939 turėjo pasitraukti iš visų pareigų. Vėliau Berlyne specializavosi akių klinikoje. Dabar dirba kaip akių ligų specialistas Berlyne vak. zonoje. Nuo 1929 bendradarbiavo Medicinoje, 1937 Lietuvos gydytojų kongreso darbuose ir kt. *M.Nb.*

Kirvis kertamasis įrankis medžiui ar kam kitam kapoti, tašyti, skelti. Pačių ankstyviausių k., vadinamų kumštiniais kyliais ar pleištais, jau aptinkame senajame akmens amžiuje, šeliniame laikotarpyje (žr. Chelléen). Tai stori titnaginiai migdolo formos k., kurių paviršius buvo grubiai apskaldomas. Techniškai tobulesnių k. turime iš ašelinio laikotarpio (Acheuléen), kada jų forma yra pasidariusi simetriškesnė: ovalinė arba trikampė. Paviršius gražiai apskaldytas. Dalis k. jau būdavo įtveriama į kotą, kurių liekanų nesurasta (kotai buvo daromi iš nepatvarios medžiagos). Vėlyvesnėse paleolitinės kultūros pakopose neturime ryškių k. formų. Mezolitę vyravo dvi pagrindinės k. formos: ovaliniai ir trikampiai. Jie būdavo daromi iš titnago, paviršius gana grubiai apskaldytas.

Lietuvoje ankstyviausių k. jau turime mezolite. Tai ovaliniai ir trikampiai titnaginiai k. Be to, turime ir raginių k. su išgręžta skyle kotui. Titnaginių branduolinių ir skeltinių k. formos išlieka maža tepasikeitusios ir neolite. Iš pradžių jie tebebuvo vartojami tik apskaldyti, bet vėliau ašmuo pradedamas gludinti. Šio tipo k.

skersinis piūvis yra lęšio pavidalo. Toliau k. įgauna ovalinį piūvį ir beveik visas paviršius gražiai nugludinamas. Pagaliau titnaginiai k. tampa trapecinės ar keturkampės formos, pentis stora. Tai storapenčiai k., kurių visas paviršius gludintas. K. ilgis svyruoja tarp 8–20 cm. Titnaginių k. su skyle kotui visiškai neturime, nes titnagas yra perkietas gręžti. Jie būdavo įtveriami į ąžuolinius kotus. Titnaginiai k. yra buvę labai aštrūs, todėl jais galėjo būti atliekami įvairūs medžio darbai. Bandymų metu danas Schestedas per 10 valandų yra nukirtęs 26 vidutinio storumo pušis ir nugenėjęs šakas.

Šalia titnaginių neolite ypačiai išplito k. padirbti iš įvairių uolinių akmenų. Jų formos labai įvairios. Pagal apdirbimo techniką k. galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: įtveriamuosius kirvius (be skylės kotui) ir kirvius su skyle kotui. Prie pirmosios grupės priskiriami apskritiniai, kurie paprastai yra ilgi ir siauri, pentis smailėjanti, ašmenys gana siauri. Toliau minėtini smailapenčiai, plonapenčiai ir storapenčiai k. Akmeniniai k. su skyle kotui pagal jų paskirtį gali būti skirstomi į darbo ir kovos k. Darbo k. buvo bene labiausiai paplitę visoje Lietuvoje. Kovos k. išsiskiria apdirbimo technika ir ašmenimis. Jų ašmenys paprastai yra siauri ir nelabai aštrūs. Prie kovos k. iš dalies priskiriami dviašmeniai, ypač tie, kurie turi gana bukus ašmenis ir kurių skersinis piūvis yra daugiakampis. Jie didele dalimi dar tebebuvo vartojami ir žalvario amžiuje. Prie gražiausių kovos k. priklauso vad. laiviniai kovos k., t. y. kirviai, kurie iš šono žiūrint turi laivo pavidalą. Šių k. pentis dažniausiai apskrita arba paplokščiai apskrita, skylė kotui gręžiama arčiau k. vidurio, nugarėlė būna arba išlenkta, arba tiesi, ašmenys išlenkti ir į vieną pusę išriesti. Išilgai nugarėlę dažnai eina lyg siūlė, kuri primena metalinių k. liejamąją siūlę. Patys ankstyvieji pasižymi gražia forma ir darbu, vėliau degeneruojasi. Laiviniai kovos k. pasirodo apie 2000 pr. Kr. ir iš dalies tebebuvo vartojami žalvario amžiaus pradžioje.

Metalų laikotarpyje pradžioje atsirado variniai k., kurių formos giminiškos su vėlyvojo neolito kirvių formomis. Tačiau, gaminti iš minkšto metalo, jie neilgai tebuvo vartojami. Žalvario amžiuje k. formos yra gana įvairios. Pradžioje vyravo atkraštiniai k. įveztiniai, bet II–III periode susidarė grynai baltiško tipo atkraštiniai ir kovos k. III periode pasirodė nauja k. forma — skobtiniai žalvariniai ir akmeniniai k. Naujajame žalvario amžiuje išplinta įmoviniai k. su ąsele kotui pririšti. Atsiradus šio tipo kirviams, pasikeitė ir k. įtvėrimo būdas: išlenkto kirvakočio galas jau būdavo įmaunamas į kirvio gale esančią skylę. *J. P.*

Nuo XVII a. Lietuvoje sutinkami dvejopi k.: vienas jų tašomasis, kitas skeliamasis-kertamasis (žr. kirtiklis). Pirmojo ašmens buvo iki 25 cm pločio ir pats k. gana lengvas, plona pentimi, trumpoku ir riestu kotu. Antrasis siauresniais ašmenimis (iki 15 cm), storas ir sunkus, paprastai ilgesniu ir tiesesniu kotu. Abiems paskirtims k. iki XIX a. galo kaldavo vietos kalviai. Imdavo paprastos geležies gabalą ir jį apipavidalindavo pagal reikalą, atitinkamai kaldami ir jo pentį (tašomajam jį ausinė, suvirinama, o skeliamajam stengdavosi per visą gabalą pramušti). Ašmenis tašomiesiems k. dėdavo iš sulaužytų dalgių gabalų. Vieni juos įdėdavo į praskėstus geležinius ašmenis, paskui užmesdami vėl dalge, kiti — padarydavo iš karto plieninę įmovą ir ja užmesdavo visus ašmenis. Skeliamajam ar kertamajam k. ašmenims vartojo ir kiekvieną plieną, nors dalgės liekanos buvo laikomos ir jam geriausia ašmenų medžiaga; kartais lentų skaldomasis k. ir visai neturėdavo plieninių ašmenų, o būdavo visas paprastos geležies. Apskritai, geram k. nukalti buvo skaičiuojama diena darbo ir 2 pūrai anglių, kalviui sumokama (apie 1900) puspūrę rugių, pridedama koks svaras lašinių (‚ašmenims grudinti') ir ‚gorčinė'. *A. Mž.*

Šalia paprasto tašomojo k., kurį vartojo ir visi staliai bei kt. amatininkai, V. Lietuvoje yra dar skliutas (žr.) ir skobiamasis (plg. vedega).

Kisch Egon Erwin (1885–1948) vokiečių rašytojas ir pirmaeilis žurnalistas. Rašęs prozą, essays. Raštai: Der Mädchenhirt (romanas) 1913, [8]1920, Die Abenteuer in Prag (romanas) 1921, Soldat in Prager Korps (romanas) 1923, Der rasende Reporter 1924, [15]1935, Zaren, Popen, Bolschewiken 1926, Paradies Amerika 1927, naujas leidimas 1948, Abenteuer aus 5 Kontinenten 1936, Geschichten aus sieben Ghettos 1939, Marktplatz der Sensationen 1946 ir kt. *H. N.*

Kiseliov (Kiselev) Pavel Dimitrijevič (1788–1872) Rusijos generolas ir valstybininkas. Pasižymėjo kovose prieš Napoleoną ir 1828–29 Turkijos kare. Patekęs caro

Mikalojaus I malonėn, paskirtas valstiečių reikalų valdybos viršininku, nuo 1837 valstybės domenų (dvarų) ministru, kurio žinioje buvo visi valstybiniai valstiečiai, kuriems K. stengėsi suteikti valstybės globą ir sudarė specialų įstaigų aparatą jiems administruoti. Bandė sureguliuoti valstiečių prievoles ir pareigas valstybiniu mastu. Dar 1816 buvo pateikęs carui Aleksandrui I projektą valstiečius palaipsniui atleisti nuo baudžiavų. 1856–62, būdamas Rusijos ambasadoriumi Paryžiuje, bandė pasiekti Prancūzijos ir Rusijos suartėjimo.

Kisielewski 1. Jan August (1876–1918) Jaunosios Lenkijos ir Przybyszewskio epochos lenkų dramaturgas, feljetonistas ir kritikas, kurio scenos dalykams būdingas dinamizmas, tapybinės ir literatūrinės reminiscencijos, gili intuicija bei įžvalgus ir talentingas gyvenimo problemų interpretavimas. Dramos: W sieci 1899, Karykatury 1899, Sonata 1900; feljetonai ir kritika: Panmusaion 1905, Życie dramatu 1907.

2. Zygmunt (g. 1882) romanistas, atėjęs į lenkų literatūrą po Jaunosios Lenkijos ‚Sturm und Drang' periodo, su gaivalingomis ir jaunuoliškomis visuomeninėmis - revoliucinėmis nuotaikomis. Mėgiamiausia K. tema konfliktas tarp erotinio instinkto ir tarnavimo idėjai. Primityvus gaivalingumas buvo K. privedęs prie Visagimdančios Saulės (Wszechrodzic Słońce) kulto. Savo romanuose K. sintetiškai sprendžia visuomeninio idealo, meilės ir moterystės problemas. Išsp. Świty 1911, Wędrowiec 1912, Żołnierka 1913, Juliusz Syreń 1918, Krwawe drogi 1916, Siostra Marja 1921, Paskareczka 1922 ir politinės-visuomeninės satyros serijos Szydłem i kropidłem 1921–1922. *J. K.*

Kisielius Petras (1917 VIII 17) med. gydytojas. 1937 baigė Marijampolės marijonų gimn., 1934 VDU medicinos fak., 1949 Tübingeno univ. gavo med. dr. laipsnį. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV. 1944 VU medicinos fak. vidaus ligų katedros asist. 1941–43 VDU studentų atstovybės narys, 1949–51 Studentų ateitininkų s-gos pirm., ateitininkų tarybos narys. Aukomis remia įvairius lietuviškuosius reikalus.

Kisinas Izidorius (g. apie 1905) bibliografas. 1924 baigė Ukmergės žydų gimn., studijavo LU humanitarinių mokslų fak. lituanistiką, mokytojavo Jurbarko, Ukmergės, Vilkaviškio žydų gimnazijose, kur dėstė lietuvių kalbą. Nuo 1931 dirbo VDU bibliotekoje. Dar studentas būdamas sudarė E. A. Volterio bibliografiją (Tauta ir Žodis V 1928, 361–385), 1931 redagavo ir vertė Lietuvių literatūros antologiją hebraiškai (1931 VIII išėjo pirmas sąsiuvinis, skirtas V. Krėvei). Kiti K. darbai: Prof. Mykolo Biržiškos bibliografija (M. Biržiška, Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos I 1931 ir II 1938), A. Smetonos bibliografija, liečianti lietuvių kalbos reikalą (K. Masiliūnas, A. Smetonos raštų žodynas 1934), Antano Smetonos bibliografija ir bio-bibliografija 1874–1934, 1935, Lietuvių rašytojų antologija hebraiškai: Anthologija šel hasifruth halitaith 1935, Lietuvos ir užsienio kolonijų 1935 m. periodika (Bibliografijos žinios 3, 4, 1936), Pedagoginė liet. bibliografija (prancūziškai) 1937, Lietuviškų knygų sistematinis katalogas. Rinkoje esančios knygos 1938, M. K. Čiurlionio bibliografija (M. K. Čiurlionio monografijoje 1938), Prof. Vaclovo Biržiškos bibliografija I (Praeitis III 1940) ir kt. 1938 buvo faktinis Bibliografijos žinių redaktorius. Bendradarbiavo Bibliografijos žiniose, Lietuviškojoje Enciklopedijoje ir šiaip lietuviškuose laikraščiuose. *J. P.*

Kisiniai k., Klaipėdos aps., prie Šernų miško ir plento Budelkiemis - Pėžaičiai; 1939 apie 300 gyv. Kisinių kapuose palaidoti: 1831 sukilėlių vadas gen. Gelgudas ir 1877 žinomas pamokslininkas ir rašytojas Fridrikas Kelkis (žr.). Ten yra paminklas ir vokiečių karininko grafo Kaiserlingko, kuris žuvęs susikirtime sukilėliams pereinant sieną.

Kislingas (rašėsi Kisling, Kissling, Kiessling) Jonas Gotlibas (Bogumilas) XIX a. pradžios Vilniaus raižytojas. Mokėsi pas prof. Saundersą Vilniaus univ. meno mokykloje, 1820 pasižymėjo jos mokinių parodoje. K. raižinys Flora (pagal Ticianą) pažymėtas atliktas 1827 Milane, kur K. tur būt buvo nuvykęs tobulintis. Grįžęs į Vilnių, 1828 tapo raižybos klasės adjunktu ir jai vadovavo kartu su F. Lehmanu iki universiteto uždarymo (1832). Po to buvo įteikęs prašymą į Petrapilio meno akad., bet nesant laisvų vietų tarnybos negavo, nors jo darbai buvo gerai įvertinti. 1836, akademijai įteikęs Ticiano Floros ir Raffaelio Madonna dell'Impannata reprodukcinius raižinius (abu originalai Florencijoje), buvo pakeltas į ‚agrée'. Akademiko laipsniui įgyti programinį darbą K. gavo pagaminti raižinį pagal Leonardo da

Vinci Šv. Šeimynos kopiją Ermitaže. K. turėjo švarią, bet sausoką techniką. Be suminėtų, žinomi dar šie K. pavarde pažymėti raižiniai: Napoleono I susitikimas su Aleksandru I ant Nemuno prie Tilžės 1807 VI 25 (pagal paplitusį anoniminį raižinį), Romeo ir Julija (pagal James Northcote), Madonna Tempi (pagal Raffaelį), Salvator Mundi (pagal G. Reni), Madona su Šv. Juozapu (2 lap., galvos pagal Raffaelio Sposalizio), Naujųjų metų papročiai (litografija pagal K. Briulovą), Sokrato mirtis (pagal Rustemą), 80 lapų serija Cartes de fantaisie (pagal Rustemą); portretiniai raižiniai: Fr. Böhm (pagal Krügerį), Etmonas St. Koniecpolski (I. V. Niemcevičiaus veikale Dzieje panowania Zygmunta III etc. Varšuva 1819), Marija Luiza, Prancūzijos imperatorienė, Juozapas Poniatovskis raitas 1817 (akvatinta), prof. J. Rustemas (pagal jo autoportretą 1814), vario raižytojas W. Woollett (pagal B. West).

Seb. Ciampi, Notizie di medici etc. italiani in Polonia e polacchi in Italia (Lucca 1830) 114 psl.; *J. Bieliński,* Uniwersytet Wileński II 1899–1900, 760; *P. Galaunė,* Vilniaus meno mokykla 1929, 71, 91, 94 psl.; Allg. Lexikon der bild. Künstler (Thieme-Becker) 20, 1927, 277–278.

P. Rkl.

Kislovodsk mst. ir mineralinio vandens kurortas š. Kaukaze, 813–1000 m nuo j. l.; apie 60.000 gyv. (1950). Iš K. išvežamas ir plačiai žinomas angliarūgštingas vanduo Narsan. Kurorte apie 50 didelių sanatorijų.

Kissingen, Bad K., Bavarijos kurortas, prie Saalės upės, 60 km į š. nuo Würzburgo; 14.142 gyv. (1953). Kurorte išnaudojamos kelios mineralinio vandens versmės; prie įrengtos sanatorijos — maudynės. Mineralinio vandens preparatai, medicinos instrumentų ir vaistų gamyba. Prie Bad Kissingeno 1866 VII 10 prūsai nugalėjo bavarus.

Kissling Richard (1848–1919) šveicarų skulptorius, nuosaikaus natūralizmo atstovas. Pradžioje dirbo Romoje, nuo 1883 Züriche. Žymiausi jo darbai: Tilto paminklas Altdorfe (1895) ir biustai G. Semperio, G. Kellerio, A. Böcklino.

Kistna (Krišna) upė P. Indijoje, teka į rytus skersai pusiasalį į Bengalijos įlanką, 1280 km ilgio; intakai Bhima ir Tungabhadra. Baseino plotas 252.900 km², vid. debitas 1422 m³/sek., naudojamas irigacijai.

Kišas sen. Babilonijos miestas, buvęs į r. nuo Babilono. Dabar toje vietoje yra eilė griuvėsių kalvų (el-Oheimir, Inhorra ir Tell Bender). XXV a. pr. Kr. K. buvo Babilonijos sostinė. Akadui ir Babilonui įsikūrus, K. neteko ankstyvesnės reikšmės. Partų laikais K. vėl buvo iškilęs. H. De Genouillaco (1912) ir S. Langdono, E. Mackay ir L. Ch. Watelino (1923–33) kasinėjimų metu atkasti senovės sumerų rūmai, šventykla, senosios ir naujosios Babilonijos bei partų karalių rūmai.

A. Parrot, Archéologie mesopotamienne I 1946.

Kišiniovas (Kišinev, rumunų Chisinau) sovietinės Moldavijos sostinė, deš. Bykos upės (Dniestro intako) krante; apie 125.000 gyv. (1955). 1946 įkurtas univ.; malūnai, cemento pramonė. K. 1812 drauge su Besarabija iš Turkijos atiteko Rusijai, 1918–40 ir 1941–44 Rumunijos.

Kyšis baudžiamaisiais įstatymais uždraustas dovanų davimas ir gavimas. Pasyvus k. (crimen barattariae) yra valdininko dovanos priėmimas arba jos išreikalavimas. Aktyvus k. — dovanos davimas norint sugundyti valdininką prasižengti su savo pareigomis.

Kiška žymi didikų giminė, kuri buvo išplitusi Lietuvoje ir Lenkijoje. To vardo giminei pradžią davė Petras Strumila, Ciechanowieco dv. savininkas, 1463 Drohičino seniūnas, turėjęs Kiškos pravardę. Kiškai, atkilę iš Palenkės, XVI–XVII a. Lietuvoje ėjo atsakingas pareigas centre ir provincijoje; tai buvo gan įtakinga giminė. Dar ir Vazų laikais jie statydavo savo lėšomis nemažą skaičių kareivių į įvairias kautynes. Lietuvoje gyvenusių Kiškų giminės paskutinis atstovas, kaip jis pats pažymėjo tai savo laiške, 1651 rašytame kardinolui Pamphili, buvo Jonušas K.

1. Jonas (m. 1591) Vitebsko vaivados Stanislovo K. sūnus. 1563 studijavo Bazelio univ. Grįžęs Lietuvon pradėjo tarnybą, pradžioje užimdamas nežymias garbės pareigas, būtent: 1569 raikytojas, paskui taurininkas. Buvo vedęs Kijevo vaivados dukterį Elzbietą Ostrogiškaitę. 1579 tapo Žemaičių seniūnu, 1588 — Vilniaus pilininku, taip pat 1589 buvo Bistryčios laikytoju ir Ariogalos tėvūnu. Kai 1588 I 8 Zigmantas Vaza patvirtino visas Lenkijos ir Lietuvos bajorų teises, laisves ir privilegijas, tai šio akto liudytoju tarp kitų buvo ir Žemaičių seniūnas K. Parašė Literae ad Ecclesias Polonicas, quibus eas invitant ad synodum 1581.

2. Jonušas (m. 1653), Stanislovo ir Elzbietos Sapiegaitės sūnus, karjerą pradėjo karine tarnyba, būdamas rotmistru susamdydavo vėliavas su algininkais ir

jiems vadovaudavo. Dalyvavo karo žygiuose vadovaujant Jonui Karoliui Chodkevičiui ir pasižymėjo mūšiuose prie Daugavgryvos (Dünamünde), Salaspilio (Kirchholmo) ir 1611 prieš Maskvą. 1610 gavo Pernavos (Pärnu, dab. Estijoje) seniūniją, 1621 tapo Polocko vaivada. 1633 I 14 paskirtas Lietuvos lauko etmonu, o 1646–53 buvo D. L. K-tijos etmonas. Šalia šių svarbiųjų pareigų, visą laiką turėjo Pernavos ir Drisos (Vitebsko vaivadijoje) seniūnijas, o 1623 dar ir Balninkų. Už skolos nesumokėjimą M. Steponui Pacui, 1650 paskelbtas banita — beteisiu, bet sekančiais metais D.L.K. Jonas Kazimieras jam vėl grąžino teises. 1653 IX 4 K. sušaukė Polocke nepaprastą seimelį, kur buvo skubiai aptariamos gynimosi priemonės prieš artėjančią Maskvos kariuomenę.

J. Wolff, Senatorowie i dygnitarze 1885; *A. Boniecki,* Herbarz Polski X 1907; *T. Zychliński,* Złota księga XII; Encykl. Powszechna VI 1900; *K. Avižonis,* Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940.

3. Leonas (1668 — 1728 XI 19 Kupečove, palaidotas Vladimire) Kijevo metropolitas, vienas iš žymiausių unitų Bažnyčios hierarchų. Priklausė kitai, ne ciechanoviškių, Kiškų giminės šakai. Mokėsi Romoje. Pirmais XVIII a. metais buvo bazilijonų vienuolyno virš. Polocke, paskui Berezveče. 1703 bazilijonų ordino generalinės kapitulos Naugarde išrinktas 4 metams protoarchimandritu - generolu. Vėliau dar kartą perrinktas toms pareigoms. 1708 K. buvo Supraslio archimandritas, o 1711 pakeltas Vladimiro – Brastos unitų vysk. su teise (cum iure successionis) tapti Kijevo metropolitu. Vyskupu pakonsekruotas metropolito Velamino Rutskio. 1714 IX 17 paskirtas Kijevo metropolitu. 1720 jo rūpesčiu sušauktas provincinis unitų sinodas Zamoisce. Ypatingą dėmesį K. buvo atkreipęs į bazilijonų ordiną. Per jį siekė visos unitų dvasininkijos atnaujinimo; atliko tris generalines ordino kapitulas: 1717 ir 1719 Naugarde ir 1726 Bitene (Slanymo aps.). K. buvo mokytas teologas, geras pamokslininkas ir gabus administratorius. Išsp.: O sakramentach 1697, Morze łask o cudach Najs. Panny Boruńskiej 1714, Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamoisciae A. D. 1720, Vita et opera Hyp. Pocieÿ ir kt. Yra jo išlikę 50 laiškų, iš jų 41 rašytas Lietuvos kancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai, žinomam bazilijonų ordino protektoriui, ir 9 laiškai jo žmonai. Laiškuose liečiama daugiausia bazilijonų vienuolyno ir apskritai unitų reikalai.

Eubel, Hierarchia Cath. IV 1952; Regesta listów metropolity unickiego Leona Kiszka do ks. Karola Stan. Radziwiłła kanclerza W. Lit. i jego żony 1705–1728 (Ateneum Wileńskie X 1935); Zebranie arcybiskupów i biskupów ruskich (Scr. Rerum Polonicarum IV 1878); *St. Nedielskij,* Uniatskij mitropolit Lev Kiška i jeho značenije v istorii unii; *J. Zagielski,* Vita et res gestae L. Kiszka 1747; Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainiae et Bielarusjae spectantia III 1954; Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainiae Illustrantia II 1954.

4. Mykolas (m. 1644 III 31), Stanislovo ir Elzbietos Sapiegaitės sūnus, vyskupo Stanislovo K. (6) brolis. 1626 tapo Mstislavlio vaivada, 1636 Trakų pilininku, o 1640 Lietuvos iždininku. Be to, turėjo kelias seniūnijas: 1622–38 Ukmergės, 1637 — Valkavisko, 1641 — Geranainių ir Lipniškių, 1644 — Mogiliavo. Mirė nepalikdamas įpėdinių.

5. Stanislovas (m. 1513 pabaigoje ar 1514 pradžioje), sūnus Petro. 1491 minimas kaip D. L. K. vietininkas Lydoje ir kartu turįs Lietuvos stalininko vietą. 1493–99 buvo D.L.K. rūmų maršalas. 1496 su keliais tūkstančiais kariuomenės lydėjo karalių Joną Albrechtą į Vengriją, o grįžtant ties Breslava smarkiai sumušė totorius. 1498 Lietuvos lauko etmonas, 1499 kartu su kng. K. Ostrogiškiu kariavo prieš Maskvą ties Vedroša, 1503 kovėsi su totoriais ties Pripete; taip pat dalyvavo 1508 kare su Maskva. 1500–03 buvo D.L.K. vietininkas Smolenske. Kelis kartus vyko pasiuntiniu į Maskvą. 1503–07 buvo D. L. K-tijos etmonas, vadovavęs visai Lietuvos kariuomenei. Grįžus K. Ostrogiškiui iš Maskvos nelaisvės ir vėl užėmus D. L. K-tijos etmono vietą, Kiškai, kaip nusipelniusiam, buvo suteikta Gardino seniūnija.

6. Stanislovas (apie 1586 Vilniaus vyskupijoj — 1626 II 13, palaidotas Vilniuje), Stanislovo ir Elzbietos Sapiegaitės sūnus, vyskupas. Jo tėvas buvo kalvinas, motina unitė. Stanislovas pradžioj buvo kalvinas, bet besimokydamas Vilniuj pas jėzuitus tapo kataliku. Buvo vedęs Brastos vaivados dukterį Konstanciją Zenavičiūtę, bet dėl impotencijos greit buvo ištuoktas. Žmona įstojo į vienuolyną, o Stanislovas pasirinko dvasininko luomą. Studijavo Paduvoje ir Romoje. 1608 VIII 12, būdamas keturių mažesniųjų šventimų klierikas, tapo Vilniaus katedros kanauninku ir tais pačiais metais XII 22, siunčiamas Vilniaus vysk. Ben. Vainos, išvyko į Romą Ad Limina Apostolorum. Kunigu išv. Romoj apie 1609.

1611 VI 26 pakeltas Vilniaus prelatu scholastiku. 1615 paskirtas Lietuvos referendoriumi. 1616 gavo Geranainių prepozitūrą. Būdamas Vilniaus kanauninku, 1608 pastatė Adutiškyje naują bažnyčią ir aprūpino ją 15 valakų palivarku bei kitomis įvairiomis duoklėmis. 1609 Vilniaus kapitulai dovanojo Adutiškio dvarą. 1618 XI 26 paskirtas Žemaičių vysk. Jo vyskupavimo metu buvo pastatytos šios bažnyčios: Lieplaukės, Gardų, Pamūšio, Pavandenės, Girkalnio, Laukuvos, Klovainių, Kuršėnų, Radviliškio, N. Žagarės. Iš kalvinų atgavo Kurtuvėnų, Kuršėnų ir Raseinių bažnyčias. 1621 Žemaičių katedrai ir naujai steigiamai Žemaičių sufraganijai užrašė savo didelį Daukšiškių dv. ir daug rūpinosi sufraganijos įsteigimu. Turėjo pasiuntęs į Romą savo nuolatinį atstovą, Varnių prel. M. Povercijų. 1624 vėl vyko Ad Limina Apostolorum.

Vatikano arch. Proc. Cons. vol. 122 ff 521–546; *K. Eubel,* Hierarchia Cath. IV 1935; *M. Wolonczewskis,* Žemajtiu Wiskupistė I 1848; *J. Kurczewski,* Kościół Zamkowy III 1916; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R. Krs.*

Kiškiagrikis (Luzula), vikšrinių (Juncaceae) šeimos žolinis augalas. Dažnas yra k. ganyklinis (L. campestris), k. daugiažiedis (L. multiflora), k. plaukuotasis (L. pilosa). K. krūminis (L. nemorosa) auga miškuose, krūmuose, M. Lietuvoje.

Kiškiakopūstis (Oxalis), rūgštelinių šeimos (Oxalidaceae) žolinė gentis. Auga ūksminguose spygliuočiuose ir lapuočiuose miškuose. Lietuvoj dažnas k. paprastasis (O. acetosella). Turi stiprios rūgšties, vartojamas nuo skorbuto. Retesnis yra iš Š. Amerikos atneštinis k. amerikinis (O. stricta). Sutinkamas patvoriais, pakelėse.

Kiškiakrūmis sausakrūmis šluotinis (Sarothamnus scoparius), ankštinių (Leguminosae) šeimos, apie 2 m aukščio virbiškai išsikerojęs žaliažievis krūmas. Žydi geltonai. Gerai auga lengvose dirvose. Lietuvos miškuose daugelyje vietų įveistas žvėrių maistui. Ypač mėgiamas kiškių. Be to, kaip gana puošnus, sodinamas ir dekoracijai. Savaime išplitęs Vidurio ir P. Europoje.

Kiškio ašarėlės (Briza media), varpinių (Gramineae) šeimos pievinė bei ganyklinė žolė, Lietuvoje dažna.

Kiškis (Lepus) 1. Leporidae šeimos graužikas, ilgomis juodais galais ausimis, striuka riesta uodega. Dėl nevienodo pryšakinių ir užpakalinių kojų ilgumo tegali eiti bei bėgti šuoliais. Ilsisi ir jauniklius atveda guoliuose, įsirengiamuose gyvenamosios aplinkumos paviršiuje po 2–5 tris kartus per metus ir dažniau (pas mus kovo, liepos, rugsėjo mėn.). Jaunikliai plaukuoti, atvertomis akimis. K. laikosi pavieniui. Pasižymi jautrumu, budrumu. Be žolės, mėgsta daržoves, žiemą pagraužia jaunesnės žievės, smulkių šakelių. K. veiklus naktimis. Gyvena įvairiuose kraštuose, išskyrus Australaziją. K. mėsa ir plaukai vertingi. Lietuvoje plačiai sutinkamas k. pilkasis (L. europaeus). Laikosi labiau laukiniuose miškeliuose, laukuose. Jo yra dvi veislės: mažesnis ir rudesnis vakarinių sričių, didesnis bei šviesesnis — rytinių. K. baltasis (L. variabilis), baltas bei širmas, sutinkamas rečiau ir tik didesniuose miškuose. K. apsaugos laikas Lietuvoje II–IX 15. Medžiojamas su varovais miškuose, rečiau rudeninėse medžioklėse vad. katilo būdu laukuose. Alpėse sutinkamas k. alpinis, žiemą baltos spal-

Kiškis pilkasis

vos. Amerikoje keletas k. skirčių: L. floridanus ar L. sylvilagus, laikosi rytinėse srityse, L. americanus, artėjant žiemai rusvą spalvą keičiąs balta, sutinkamas nuo Virginijos iki Hudson Bay, L. campestris (prairie hare, jackrabbit), gyvena vakarų lygumose, labai judrus ir vislus, L. palustris (marsh hare) ir L. aquaticus (water hare) laikosi pietiniame paatlantyje bei Mississippi slėny, L. arcticus, dažnas šiaurinėse srityse. Genčiai Lepus priklauso ir triušiai (L. cuniculus). Šie mažesni už kiškius, trumpesnių ausų be juodų galų, taip pat trumpesnių kojų. Ilsisi ir veda olose 8 kartus per metus maždaug 8 plikus, aklus jauniklius. Gyvena kolonijomis. Triušiai yra Europos šiltesnių sričių bei Afrikos kilimo. Išplitę Amerikoje, Australijoje, N. Zelandijoje bei salose. P. ir Vidr. Amerikoje jie iš naminių sulaukėję. Triušiai, pasižymėdami vislumu, vietomis padaro nuostolių. Mėsa ir kailiukai vertingi,

pvz. Australija šių prekių kasmet eksportuoja už 6 mil. dolerių. Daug kur laikoma ir naminių triušių; jų yra įvairių veislių pagal spalvą, mėsingumą ir kt. Laukinių triušių tarpe yra hibridų su kiškiais. *J.Rkt.*

K. p a p r o č i u o s e. Daugelyje tautų, taip pat ir Lietuvoje, k. laikomas nesėkmės pranašu, jam perbėgus skersai kelią, įvyksianti nelaimė ar kita nesėkmė. Šis tikėjimas mūsuose, atrodo, labai senas, nes Mindaugas buvo kaltinamas, kad šalia kitų dievų gerbiąs ir ‚k. dievą', kuris, matyti, bus atsiradęs iš šio įsitikinimo. Kai kurie prietarai rodo, kad mūsuose k. buvo laikomas gajumo ir vaisos nešėju, todėl bevaikės moterys nešiodavosi jo uodegaitę ar juosėdavo kailiuku.

Seniau iš nerauginto k. kailiuko, arba kiškenos, siuvo kasdienes kepures, vartojo apykaklėms ir nešiojo juos prisijuosę prie kūno reumatizmo skausmams sumažinti.

2. K. (Lepus) pietų dangaus pusrutulio žvaigždynas, kuriame plika akimi matomos 8 silpnos žvaigždės. K. guli tarp Šienpiovių, Vienragio, Didžiojo Šuns, Balandžio ir Upės žvaigždynų.

Kiškis Stanislovas (g. 1900 X 20) kunigas, visuomenininkas. Baigęs Šv. Kotrynos gimn. Petrapilyje, mokėsi kunigų seminarijoje Vilniuje ir LU Kaune, kurį baigė 1924 teologijos licenciato laipsniu. Kunigu įšv. 1924 IV 19. Po to išvyko į JAV rinkti aukų ateitininkų namams statyti (drauge su S. Tyleniu), kur išbuvo beveik metus. Aplankęs beveik visas lietuvių kolonijas, surinko apie 12.000 dol. ir savo įspūdžius apie Amerikos lietuvių kat. gyvenimą aprašė Tiesos Kelyje (1926, 175–180 psl.). Grįžęs į Lietuvą paskirtas Merkinės mokyklų kapelionu, nuo 1926 I 8 direktorium, įkūrus Kaišiadorių vyskupiją — religijos mokymo ir kat. mokyklų reikalų sekretorium prie vyskupijos kūrijos. Nuo 1929 kūrijos kancleris ir knygų cenzorius, drauge eidamas ir katedros vikaro, vėliau sinodalinio teisėjo pareigas. Dirbdamas kūrijoje, ypačiai daug dirbo Katalikų akcijoje, kurį laiką ėjo Pavasario s-gos vyskupijos direktoriaus pareigas. Bendradarbiavo Tiesos Kelyje, Pavasaryje ir kt. Išsp. Vilniaus kalvarijos vadovėlis Kryžiaus keliui eiti 1940. Antrosios bolševikų okupacijos metu buvo išvežtas į Rusiją ir tik 1956 grąžintas į Lietuvą.

Kitas (vok. Kitt) tirštos konsistencijos plastinė masė, naudojama daugiausia lango stiklus įrėminant. Jį sudaro 82% smulkiai sumaltos ar sutrintos kreidos, sumaišytos ir išminkytos su 18% sėmenų aliejaus. Geresnės kokybės kituose dalis kreidos pakeista švino balčiu, t.y. baziniu švino karbonatu ar kitais dažylais. *E.Bnk.*

Kitatautis asmuo, priklausąs valstybės, kurioje jis gyvena arba yra apsistojęs, jurisdikcijai, bet turįs kitos valstybės pilietybę arba esąs visai be pilietybės. Nuo seno nesavos bendruomenės nariai buvo dvejopai sutinkami. Pirmuoju atveju svetimuoju buvo nepasitikima, jo nekenčiama ir jis tapatinamas su priešu (lot. hostis). Antruoju atveju svetimajam kaip svečiui ar nelaimingajam buvo teikiama pagalba, globa (lot. hospes). Šis skirtingumas išliko ir moderniose valstybėse, kur randame dvi k. rūšis: pageidaujamų ir nepageidaujamų.

Graikų ir romėnų civilizacijos, sukristalizavusios grupės sąmoningumą į solidarumą bei kultūrinį etnocentriškumą, tuo būdu ir išsiskyrė nuo svetimųjų, juos laikydamos ‚barbarais'. Vėliau graikai, o po jų ir romėnai išplėtė pilietybės sąvoką ir plačiau pravėrė uždaros savo bendruomenės vartus svetimiesiems. Tai gana ryškiai tęsėsi per viduramžius ligi naujųjų laikų tautinių valstybių iškilimo. Senasis natūralus bendruomenės vienetas, priešpastatytas svetimiesiems, buvo kiltis arba grupė sodybų, vėliau tapusių miestais su teritorine valdžia. Tokia lokalinė valdžia pripažindavo aprėžtą nuosavybės teisę kitos bendruomenės nariui. Viduramžiais k. pirklio tipas ypatingai plačiai naudojosi tokiomis svečio teisėmis. Žydų prekybinė bei finansinė veikla ir vokiečių Hanzos tinklas drauge su italų bei pietiečių prancūzų prekybininkų dominavimu Europoje yra būdingi k. pasireiškimų pavyzdžiai. Azijoj, Afrikoj ir Amerikose tą patį vaidmenį atliko europiečių pirkliai. Naujaisiais amžiais dėl religinių, politinių ar kitokių priežasčių daug žmonių atsidūrė svetimuose kraštuose. Dažnai k. nepritampa prie naujos visuomenės, ima burtis prie savosios grupės narių ir sudaro izoliuotas gyvenvietes. Charakteringiausias tokių kultūros apraiškų palikimas yra žydų getai, susidarę viduramžių ir naujųjų amžių pradžioj Europos miestuose. Panašiai įvairių tautybių k. rytų Europoje prieš II pas. karą gyveno labiau ar mažiau uždaruose atitinkamų svetimtaučių kvartaluose. Azijos ir Afrikos miestai yra būdingi paskirais europiečių (ar amerikiečių) kvartalais, o JAV daugelis miestų

turi vad. ‚juodąsias juostas', kur gyvena vieni negrai, nors pagal įstatymus jie yra pilnateisiai krašto piliečiai.

Azilio teisė, taikoma k., nuo senovės laikų pritraukdavo nemaža žmonių iš svetur. Tačiau k. statusas yra skirtingas įvairiose valstybėse. Jų daugumas pripažįsta pastoviai apsigyvenusiam k. civilines teises, kaip ir savos valstybės piliečiams, bet nesuteikia politinių teisių. Paprastai k. gali pirkti, laikyti bei disponuoti kilnojamą ir nekilnojamą turtą. Dažnai k. teisės yra reguliuojamos suinteresuotų kraštų sutartimis. Antra vertus, valstybė gali suvaržyti k. teises, ypač tarptautinio įtempimo ar karo metu. Tokiais atvejais k. yra verčiamas keisti savo gyvenvietę ar siunčiamas į stovyklas, kartais visai ištremiamas iš krašto. K. turtas bei prekybos įmonės gali būti sekvestruojamos, nors taikai sugrįžus buvusieji savininkai dažnai atgauna bent dalį turto. JAV k. turi kasmet registruotis pagal 1940 įstatymą (Alien Registration Act).

J. A. Foote, Private International Law ⁵1925; *L. F. L. Oppenheim,* International Law ⁴1926; *W. E. Mühlmann,* Krieg und Frieden 1940.

A.Mst.

Kitchener Horatio Herbert, Lord K. of Khartoum (1850–1916) britų feldmaršalas ir politikas, vienas didžiųjų britų imperijos ekspansijos karvedžių. Baigė Karališkąją karo akad. Woolwiche. 1883 priskirtas prie Egipto armijos, kuri tada buvo britų reorganizuojama. 1866–68 buvo Rytų Sudano generalinis gub. ir padėjo atremti paskutinį Mahdi sukilėlių puolimą. 1892 paskirtas vyriausiuoju Egipto armijos vadu ir atkariavo Sudaną. 1899 K. buvo perkeltas P. Afrikos karo erdvėn, kur buvo lordo Robertso armijos štabo viršininku. Robertsui grįžus į Angliją, 1902 K. galutinai numalšino būrus. Jo kovos prieš būrų partizanus metodai, įskaitant kaimų evakuavimą, susilaukė aštrios kritikos. Už savo nuopelnus, 1902 K. gavo vikonto titulą ir vadovavo armijai Indijoje. I pas. karui prasidėjus, K. paskirtas karo ministru. Jis planavo ir įvykdė britų armijos išplėtimą nuo 20 divizijų 1914 iki 70 — 1916. Dalis anglų spaudos prikišo jam amunicijos trūkumą armijoje, ir K. santykiai su ministrų kabinetu buvo įtempti. K. nepasitikėjo Rusijos sugebėjimu išvystyti ilgesnį pasipriešinimą ir 1916 išplaukė Rusijon tartis su caru ir rusų karo vadais. Prie Orkney salų, jo laivas H. M. S. Hampshire paslaptingomis aplinkybėmis paskendo, ir K. žuvo kartu su juo.

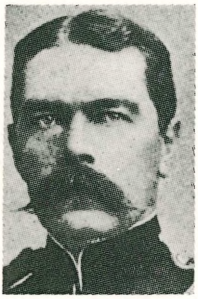

H. H. Kitchener

R. B. Esher, H. H. K. 1921.

A.L.

Kitera (gr. Kythera, lot. Cythera) viena iš p. Jonijos salų, į p. nuo Peloponeso, 10 km nuo Malėjos rago, 285 km² ploto. Dėl purpurinių sraigių gausumo K. anksti apsigyveno fenikiečių, kurie įvedė Afroditės ir Adonido kultą, paplitusį po žemyną. Pati sala senovėje buvo laikoma pašvęsta Afroditei, kuri tariamai čia gimdama iš jūros putos iškilusi. Nuo K. salos ir pati deivė gavo Kiterietės (gr. Kythereia, lot. Cytherea) pravardę.

Prieš 570 pr. Kr. K. valdė Argas, vėliau Sparta. Nuo Venecijos laikų (1363) K. buvo viena iš 7 Jonijos salų, nuo 1864 priklauso Graikijai. *A.Rkš.*

Kitimat vietovė v. Kanadoje (Britų Kolumbijos provincijoj), prie š. Douglas fiordo galo, 650 km į š.v. nuo Vankuverio. Anksčiau čia buvo indėnų kaimas ir misijų stotis, o dabar kuriamas didelis pramonės centras su viena didžiausių pasaulyje aliuminio gamyklų (500.000 t) metinės produkcijos) ir naujai statomu 50.000 gyv. miestu. Aliuminio žaliava boksitas atgabenama laivais iš Jamaikos, o elektros energija imama iš už 80 km esančio Kemano hidroelektrinės jėgainės (1.650.000 a. j. galingumo), kurios tvenkinys 24,5 mil. m³, o plotas 930 km². *A.B.*

Kitionas (gr. Kition, lot. Citium, fenikiečių Keti) viena iš 9 Kipro salos sostinių, seniausias ir svarbiausias fenikiečių miestas saloje, semitų kultūros centras šių dienų Larnakos vietoje, stoiko Zenono gimtinė ir Kimono mirimo vieta. Ptolemajų valdomas, K. buvo visai suhelenėjęs. Nuo III a. pr. Kr. miestas sunyko, apie 1000 visai dingo iš istorijos.

Kitkevičius Antanas, žr. Kikutis, Antanas.

Kittelsen Theodor (1857–1914) norvegų tapytojas ir grafikas. Apie 1870 priklausė norvegų menininkų grupei Münchene ir ten nutapė savo realistinį paveikslą Streiką. Pagyvenęs Paryžiuje, grįžo namo ir pasidarė vienu iš fantastinio norvegų meno pionierių. Tapė lyriškai romantinius paveikslus. K. yra vienas iš žinomiausių norvegų knygų iliustratorių. Jo grafiniai

kūriniai pasižymi primityvia, groteskine fantazija.

Kitzingen mst. Vokietijoje, Bavarijoje, abipus Maino; 17.219 gyv. (1954). Gotinė XIV a. bažn., XVI a. rotušė. Šepečių, saldainių, odų, kubilų pramonė.

Kiuris (Curium) naujas cheminis elementas, simbolis Cu, atominis numeris 96, atominis svoris 238–240–242–243. Priklauso aktinidų grupei ir yra elemento gadolinio homologas. Aptiktas 1944 Kalifornijos univ. Seaborgo, Janeso ir Ghiorso, bombarduojant plutonį, $Pu^{239}/_{94}$, didelės energijos alfa dalelėmis. Taip pat gaunamas iš elemento amerikio (Americium), $Am^{242}/_{95}$, atpalaiduojant beta daleles.

Kiušiu (Kyushu) Japonijos sala, didumo trečioji ir piečiausioji iš 5 didžiųjų; 42.079 km², apie 12 mil. gyv. (1957). K. yra kalnuota su daug vulkanų. Nuo pagrindinės Japonijos salos Hondo ją skiria Šimonoseki sąsiauris. Akmens anglies ir vario rūdos kasyklos. Auginama kaučiukmedžiai, bananai, kokoso palmės, kamparmedžiai, saldžiosios bulvės, sojos pupelės, šilkaverpiai. Šilko, proceliano, gumos, tekstilės pramonė. Žymiausi miestai: Nagasaki, Kumamotu, Fukuoka ir Kagošima.

Kivė upelis Skaisgirio vls., Šiaulių aps., deš. Vilkės (Švėtės, Lielupės) intakas, 19,5 km ilgio; dvi vienodo vardo šakos prasideda į p.r. nuo Skaisgirio mst., 10,2 ir 9,5 km ilgio, teka į š.r. ir jungiasi ties siena su Latvija; žemupys Kuršė, Latvijoje.

Kivi, arba kivi-kivis (Apteryx australis) N. Zelandijos paukštis. Jis yra vištos dydžio, be uodegos, į plaukus panašiomis plunksnomis, po kuriomis paslėpti mažyčiai (2,5 cm) sparneliai, stipriomis kojomis, ilgu, nežymiai lenktu snapu, kurio pagrinde auga ūsai. K. neskraido, bet greitai bėgioja žeme. Dienos metu miega pasislėpęs, o naktį, rausdamas snapu duobeles žemėje, medžioja vabzdžius. Patelė padeda per metus 1–2 kiaušinius, kurie yra neproporcingai paukščiui dideli: kiaušinis sveria ketvirtadalį viso paukščio. Peri patinas 75 dienas. K. yra giminiškas stručiui ir retai sutinkamas, nes čiabuvių beveik išnaikintas. *A.B.*

Kivi (Stenvall) Alexis (1834–1872) suomių rašytojas. 1857 baigęs gimnaziją, toliau nebesimokė ir laiką skyrė kūrybai. Pirmuosius savo kūrinius rašė švediškai, bet paskui perėjo į savo gimtąją suomių kalbą. K. yra pirmas didysis rašytojas suomių kalba. Nors savo kūryboj K. daug išmoko iš pasaulinės literatūros meistrų— dramoje iš Šekspyro ir Holbergo, romanuose iš Cervantes — tačiau jo svarbiausiuose kūriniuose, romane Septyni broliai, komedijoje Valsčiaus batsiuviai ir jo geriausioje lyrikoje pasireiškia stipri savita asmenybė, giliai įsišaknijusi į suomių būdą ir suomių gamtą. Savo plačiu sultingu humoru ir dažnai drąsia ir galinga fantazija K. vaizduoja žmones, kurių pagrindinius bruožus sėmė iš savo tėviškės žmonių. Už jo realistinio neturto ir nepasisekimų vaizdavimo švysteli, ypač jo didžiajame romane Septyni broliai, idealus optimistinis tikėjimas, kad kultūros laiminanti pergalė įveiks primityvų žmonių jausmų laukiniškumą. Tačiau šalia to, ypač jo savotiškoje, atšiaurioje ir kampuotoje lyrikoje, trykšta tamsus, sunkus vienišumo jausmas, nors ir čia matyti pusiau beviltiškų žymių apie šviesią, idilišką laimę.

Parašė dramas: Naktis ir diena 1867, Sužadėtuvės 1866, Lea 1869, Valsčiaus batsiuviai 1864, romaną Septyni broliai 1870 ir kt.

V. Tarkiainen, A. K. ⁴1923; *J. R.,* A. K. (Kultūra 1934, 563–565). *J.Lng.*

Kivik vietovė Södra Mellby ir Vitaby valsčiuose, Skånės provincijoje, Švedijoje. K. garsus savo kalėdiniu prekymečiu, tačiau žinomiausias vadinamu Kiviko paminklu — didžiuliu kapu iš žalvario am-

Kiviko kapo kultinės scenos

žiaus. Viduje kapo, kurio skersmuo yra 75 m, yra paplokščių didelių akmeninių blokų dėžė, kurios sienose iškaltos įvairios figūros. Kapas aptiktas 1748. Dabar jis rekonstruotas ir restauruotas, ir žmonės gali lankyti kapą, įeiti į pačią dėžę. Akmeninių blokų sienose iškalti visokie simboliniai ženklai, saugą mirusįjį, kulto scenos, kurios greičiausiai vaizduoja esminius laidojimo ceremonijų momentus ir kt. Pvz. viename iš blokų yra pavaizduota kulto procesija, kurioje tarp kitų dalyvauja ir aštuoni paukščiais persirengę kunigai; tie patys kunigai pavaizduoti ir viduriniame bloke, tačiau ten jie susirinkę aplink aukos indą ir aukoja tikrąją auką. Kitos figūros tame pačiame bloke vaizduoja aukojimą dūdų ir būgnų muzikai pritariant, o kardais nešini vyrai saugo mirties ratą, aprėžtą aplink pačiam kapui parinktą vietą.

C. A. Althin, Studien zu den bronzezeitlichen Felsenzeichnungen von Skåne 2 tt. 1945. *J.Lng.*

Kivu ežeras Vidurio Afrikoje, tarp Ruandos ir Kongo Kivu provincijos, 2650 km² ploto; paviršius 1455 m nuo j.l.; gylis ligi 5 m; tarp Mitumba ir Virunga kalnų; teka Russisi upelis į Tanganikos ež., Kongo upės baseine. K. iš trijų pusių apsuptas aukštų kalnų-vulkanų.

Kizelguras žr. Diatomitas.

Kizikas (gr. Kydzikos, lot. Cyzicus) mst., įkurtas VII a. pr. Kr. Mileto ateivių Propontidėje (Marmuro jūroje), pietiniame, dabar su žemynu susijungusios Arktoneso salos smailgalyje. Savo klestėjimo metu (IV–II a. pr. Kr.) K. valdė Propontidę ir Misijos pakraščių dalį, šiaipjau jo likimas buvo bendras su kitais M. Azijos graikų miestais. V ir VI a. po Kr. K. smarkiai nukentėjo nuo žemės drebėjimų, 675 arabai jį galutinai sunaikino.

VI–IV a. pr. Kr. buvo pagarsėję k i z i k ė n a i (gr. kydzikenoi), mėgiamiausios Graikijoje auksinės monetos iki Aleksandro D. Jos buvo puikiai nukaltos. Vienoje pusėje būdavo dievybių, ypač Kibelės, žvėrių ir kitoki paveikslai (net meno kūrinių kopijos), kitoje pusėje — gilyn įspaustas keturkampis, vad. q u a d r a t u m i n c u s u m.

F. W. Hasluck, Cyzicus 1910; *V. Schultze,* Altchristliche Städte und Landschaften 2, 1922. *A.Rkš.*

Kizilbašai (turk. kizilbaš ‚raudona galva') 1. šiitų pravardė, duota pagal raudoną galvos apdangalą, kurį dėvėjo jų kariai religinių karų su sunitais metu (XVI a.); 2. kurdų sekta, turinti sen. iraniečių tikėjimo liekanų ir krikščionybės įtakos pėdsakų.

Kizil-Irmak (turk. ‚Raudonoji upė', sen. gr. Halys) upė Turkijoje, M. Azijos centrinėje dalyje, 1200 km ilgio; įteka į Juodąją jūrą ties Bafra; baseino plotas 78.630 km², vid. debitas 204 m³/sek.

Kizil-Kum (turk. ‚Raudonas smėlis') smėlio dykuma Turkestane tarp Amudarjos ir Sirdarjos upių, tarp Aralo jūros ir Taškento mst.; negyvenama, plotas apie 200.000 km².

Kizil-Usen upė Š. Irane, 650 km ilgio, susijungusi su Šah-Rud upe vadinasi Sefid-Rud ir įteka į Kaspijos jūrą.

Kiznis Antanas (1871 X 1/13 Girsūdų k., Daujėnų vls., Biržų aps. — 1935 V 26 Pasvaly), kunigas, visuomenininkas. 1882 mokėsi Šiauliuose, 1883–88 Panevėžio realinėje mokykloje, 1888–91 Mintaujos gimnazijoje, 1891–96 Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune. 1895 XII 23 įšventintas kunigu, 1896-1906 Jurbarko vikaras, kur klebono kun. Marcinkevičiaus pavestas, pastatė bažnyčią. 1906–20 Šeduvos kuratas, vėliau klebonas, 1920–24 Ramygalos, 1924–26 Naujamiesčio klebonas, 1927–34 Salamiesčio kuratas, nuo 1935 Pasvalio altarista. Jurbarke gyvendamas K. platino lietuvišką spaudą, vėliau — kūrė įvairias lietuviškas draugijas, joms vadovavo ir rėmė pinigu. Bendradarbiavo Nedėldienio Skaityme ir kt.

J. Čepėnas, Trumpi a. a. kun. A. K. gyvenimo ir būdo bruožai (Tiesos Kelias 10, 1935, 530–553).

Kjellén Rudolf (1864–1922) švedų istorikas ir geopolitikas. Baigęs studijas Upsalos univ., nuo 1891 to paties univ. valstybės mokslų docentas, 1901–15 Göteborgo univ. valstybės mokslų ir geografijos prof., nuo 1916 Upsalos univ. retorikos ir valstybės mokslų prof. 1905–08 švedijos parlamento antrųjų rūmų atstovas, 1911–17 pirmųjų rūmų atstovas; atstovavo jaunųjų konservatorių partijai. Iš jo gausių raštų paminėtini Riksrättsinstitutets utbilding i Sveriges historia (Valstybės teisės inst. švedijos istorijoje, 1895), Staten som livsform (Valstybė kaip gyvenimo forma, 1916) ir Grundriss zu einem System der Politik 1922, iš kurių paskutiniuose, paveiktas Ratzelio politinės geografijos, K. išdėstė valstybės mokslą, kurį jis pavadino geopolitika. Čia jis suformavo į sisteminę visumą realistiškai nuspalvintą valstybinę pasaulėžiūrą, visai priešingą grieztai juridinei valstybės ir valstybės mokslų sampratai. K. rašė ir

kelionės atsiminimų — Den stora Orienten (Didieji Rytai, 1911). *J.Lng.*

Kjellgren Josef (1907–1948) švedų rašytojas, pasižymėjęs gerai dokumentuotais romanais iš darbininkų ir amatininkų gyvenimo, kur žmonės ir daiktai puikiai meniškai susieti. Rašė taip pat ir lyriką.

Parašė Människor kring en bro (Žmonės aplink tiltą, 1935), Smaragden (Smaragdas, 1939), Guldkedjan (Aukso grandinė, 1940), Kamratskap bland män (Vyrų draugystė, 1947).

Kjelin 1. Fredrik (1872–1910) švedų inžinierius ir išradėjas, 1899–1904 Gysinge plieno liejyklos vedėjas, kur jis pastatė pirmąją elektrinę krosnį Švedijoje pagal savo išrastą sistemą. 1907 Upsalos univ. jam suteikė filosofijos garbės daktaro laipsnį.

2. Helge (g. 1885) švedų meno istorikas ir muziejininkas. 1921–24 meno istorijos prof. Tartu univ. Estijoje. Nuo 1928 Vermlandijos muziejaus Karlstade (Švedijoje) direktorius. Nuo 1929 jis buvo ir meno istorijos prof. Rygoje. Parašė Uno Troili 1–2, 1917, Die Kirche zu Karris auf Ösel und ihre Beziehung zu Gotland 1928, Die Hallenkirchen Estlands und Gotlands 1928.

Kjerulf Halfdan (1815–1868) norvegų kompozitorius. 1850–51 muziką studijavo Leipcigo konservatorijoje. Ypačiai pasižymėjo savo lyriškomis solo dainomis, kurios iš dalies padėjo pagrindus norvegų tautinio stiliaus muzikai.

Kjökkenmöddinger (daniškai ‚virtuvinės liekanos') vidurinio akmens amžiaus š. Jutlandijos ir Danijos salų stovyklos, kuriose ištisomis krūvomis randama daugybė sraigių kiautų, medžiojamųjų gyvulių ir paukščių kaulų, ugniaviečių ir įvairių medžiaginės kultūros liekanų. Tai yra buvusios stovyklos žmonių, ilgai gyvenusių jūros pakraščiuose ir daugiausia mitusių jūroje sugautomis austrėmis bei sraigėmis. Per ilgą laiką jūros pakraščiuose susidarė įvairių sraigių, ypačiai austrių (pvz. Ostrea edulis, Cardium edule, Mytilus edulis, Litorina litorea, Nassa reticulata ir kt.) ištisos krūvos, dažnai net kelių šimtų metrų ilgio ir kelių dešimtų metrų pločio. Sraigynuose randama medžiojamųjų gyvulių ir paukščių kaulų: briedžių, stirnų, šernų, bebrų, lokių, lūšių, lapių, vilkų, elnių, taurų, opšrų, žąsų, ančių, gulbių, ūdrų, jūros šunų ir kt. Iš prijaukintų gyvulių terasta šuns kaulų. Židiniai sukrauti iš akmenų. Iš darbo įrankių pažymėtina: vad. kampininės kultūros grubaus darbo ovalinių ir trapecijos formos kirvių, kaulinių durklų, kaplių, ylų, adatų, meškerės kabliukų, penkiadančių ir šešiadančių kaulinių šukų pavidalo įrankių, greičiausiai vartotų audyboje ir kt. Čia surasta ir primityvios keramikos liekanų; puodų dugnai yra buvę smaili. Kultūros inventorius priskiriamas Ertebölle kultūrai (žr.). *J.P.*

Kjustendil (senovėje Pautalia) Bulgarijos mineralinio vandens kurortas, prie Strumos upės, Jugoslavijos pasienyje; apie 20.000 gyv. (1955).

KLAIDŲ ATITAISYMAS

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
VIII TOMO:				
61	I	18 iš a.	X 29	X 5
IX TOMO:				
449	II	31 iš v.	1530	1330
489	I	1 iš a.	Šv. Jono bažnyčos Vilniuje planas	Šv. Jono bažnyčios Vilniuje presbiterijos altorių planas
X TOMO:				
17	I	17–18 iš v.	pietinių — 49 mil. ha.	pietinių 78,5 mil. ha ir vakarinių — 49 mil. ha.
170	II	18 iš v.	Alytaus aps.	Eišiškių vls.
250	II	29 iš a.	surengė	pravedė
310	II	8 iš v.	Lydos aps.	Eišiškių aps.
499	II	8 iš v.	Telšių – Klaipėdos	Klaipėdos – Skuodo – Mažeikių
XI TOMO:				
360	II	aštuonios eilutės iš apačios išbraukti		